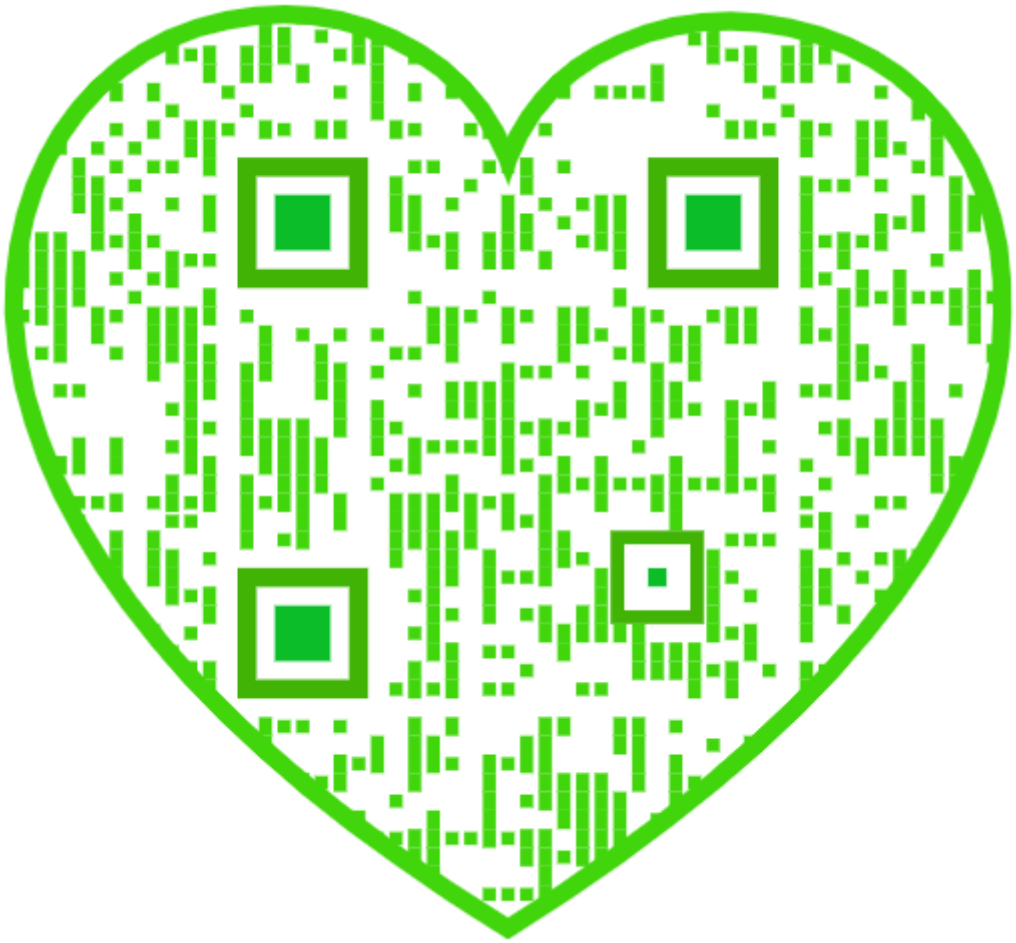
De Beweging. Jaargang 10

bron
De Beweging. Jaargang 10. W. Versluys, Amsterdam 1914

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001191401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

[Deel 1]

Herinneringen van mr. H.P.G. Quack
Door
Albert Verwey

I
Personen en Toestanden

Voor ieder die in de nederlandsche geschiedenis van de laatste vijftig jaar belangstelt, zijn deze gedenkschriften boeiend en merkwaardig. Zij zijn het dubbel voor tijdgenooten, die zich van de beschreven personen en toestanden veel of weinig herinneren, in het laatste geval beter worden ingelicht, in het eerste tot vergelijken uitgelokt. Want al zou men zich, als oud-Amsterdammer, van burgemeester den Tex niets meer kunnen te binnen brengen, dan het oneerbiedig scholiersvermaak waarmee men hem, zij aan zij met Willem de Derde - twee zwaarwichtige potentaten die beiden, - langs de beestenhokken van Artis zag stevenen, - zoo voelt men zich toch dadelijk thuis wanneer men diezelfde ‘Hercules’, ‘bij verschil van meening aan 't even optrekken der schouders kenbaar’, hier terug vindt, een vijftiental jaren jonger nog, als beheerder van de ijzerfabriek en staalgieterij aan de Ruhr, op het landgoed Steinhausen. Terwijl niemand die het letterkundig en kunstenaarsleven in Amsterdam, omstreeks 1885, heeft meegemaakt, een kenschetsing als die van prof. Allebé zal kunnen lezen zonder zelf door het welwater van zijn herinneringen overstroomd te worden.

Van portretten trouwens bevat dit boek een heele galerij, waarbij er zijn die, als bizonder gelukkig getroffen, zich in onze voorstelling vasthechten. Ik denk aan Jacob van Lennep, aan de ‘weergaloos nonchalante, maar toch lang niet banale wijze waarop hij met zijn slanke gestalte, eenigszins hortend aangetreden - want hij was een lijder aan 't podogra - in onze commissie zich op den leuningstoel vlijde, zijn groote snuifdoos vóór zich zette, en de prises zijn naast hem zittende tafelburen hoffelijk aanbood, om dan ietwat luimig de zitting te openen,’ - waarna ‘zijn dunne lippen van tijd tot tijd onopzettelijk, haast onbeleefd, lucht schenen te blazen’. Ik denk ook aan Willem Vrolik, secretaris, later directeur-generaal van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. ‘Alles wat impulsief en turbulent was had zich in hem tot een eigenaardige verpersoonlijkte actie vereenigd. Bijwijlen scheen hij, als hij soms toornig een discussie afbrak, de levend geworden onrust, de belichaming haast van een wegtrekkend onweder, terwijl toch in de verte zich reeds welfde een regenboog van eenvoud. Want grovelijk zou men hem miskennen, wanneer men, langs of te midden van die onrust, niet opmerkte den ernst van zijn streven, de nuchterheid van zijn waarnemen en de vaardigheid van zijn handelen, met andere woorden het groote overleg, dat hem karakteriseerde. Zonderling was het echter, hoezeer de draden van dat beleid zich in zijn brein samenweefden tot een drama. Hij ging immer recht-door-zee, en toch, als men zijn plannen aanhoorde, was het alsof men deelgenoot werd eener geniale “intrigue” van een of andere tragedie of comedie. Men kon dat gecompliceerde spel zijner hersens met spanning volgen. De knoop van het samenstel zijner gedachten was - zooals hij meende - als met de handen te grijpen. Hadt gij echter aanmerkingen of tegenwerpingen, hij hield zich niet lang op met zijn stelsel te verdedigen, maar was in-ééns klaar met een ander ontwerp, met een andere ontknooping in dezelfde lijn. Zijn levendige verbeelding, zijn groot doorzicht gaf hem op stel en sprong een ander plan aan de hand, waarmede hij uw tegenkanting hoopte te overwinnen. En langs al de “fasen” van zijn voorstellen handhaafde zich intusschen zijn geweldig doorzettingsvermogen, altijd op één vast punt gericht.’ Naast deze beiden

zie ik dan de president van de Nederlandsche Bank, Mr. W.C. Mees, die ‘zoo doodgewoon leek en wiens gelaat zelfs door een eenigszins roodgetinte neus ontsierd was. Hij kwam op later leven mij het meest aantrekkelijk voor, wanneer hij vroeg in de morgen-uren door zijn tuin wandelde. Het zwart zijden petje op 't hoofd, kon men hem daar elken boom, elke struik, elke plant zien bespieden. Met zijn trouwen tuinman - vader van een later op de beurs welbekend financier - redeneerde hij over den groei der natuur. Stak hij dan over naar het gebouw van de Bank, dan zette hij die methode van opmerken en redeneeren voort, slechts op andere onderwerpen toegepast.’ Toch was hij de man die door ‘weergaloos beleid en stoute grepen op financieel terrein’ bewondering wekte.

Niet minder belangrijk dan de portretten zijn de beschrijvingen van toestanden, waaronder ik ook gebeurtenissen versta en de kring waarin zij afspelen. Zoo leeren wij het Haarlem kennen van Buys en Huet, met eenerzijds Kruseman en zijn Zondagsblad, dat Quack redigeerde, - anderzijds de officieren met wie hij tafelde. Zoo - in later jaren - Utrecht, de stad waar Donders en Vreede leerden, waar ook het bestuur van de Staats-spoorwegen zetelde, waarmee Quack van de oprichting af in betrekking stond. Aan het hoofd daarvan prijkte toen de weidsche en orde-lievende heer Frederik 's Jacob, die, hoewel weduwnaar, open huis hield. ‘Hij woonde op een buitengoed, vlak naast het centraal bureau der Staatsspoorwegen aan den Singel der stad gelegen. Dat goed heette Nieuweroord. Het is thans een publiek domein, openbaar park der stad. Toen was het de particuliere bezitting van den heer 's Jacob. Het huis, achterwaarts in de plaats, was misschien wat laag, maar gaf niettemin van binnen een zeer deftigen indruk, al was het alleen door de schilderijen van bekende Fransche meesters, die de eigenaar in vestibule en appartementen had opgehangen. Doch wat aan 't geheel zijn cachet gaf was de statige oprijlaan met het hooge geboomte, het breede grastapijt, en de het huis op zij en van achteren omringende tuin en bloemenhof. Dáár, in dat Nieuweroord, ging hij elken namiddag na de bureau-uren zich verpoozen. En het was een ware verpoozing. Want hij had er allengs een der gezelligste kringen der stad weten te

vormen. De knapste hoogleeraren der Universiteit - wij noemen Donders en Fruin - pleegden allengs vanzelf hun schreden naar Nieuweroord te richten: de beste jonge ambtenaren der Staatsspoorwegen - wij noemen slechts de namen van Vrolik, van der Goes, van den Berg, van Riemsdijk, Engeringh - voelden zich behagelijk dáár te zijn; kundige jonge mannen, die hun weg door 't leven nog moesten slaan - ik denk aan van Hall, die sinds deze dagen mijn goede vriend zou worden - kwamen opgewekt van geest en hart op Nieuweroord. De dames der bezoekers, opgewacht door de jongere nichten van den gastheer, die van uit den Haag, Rotterdam of Amsterdam geregeld er logeerden, vormden te samen met die soms maanden daar blijvende jonge meisjes of vrouwen een der liefelijkste groepen die men zich denken kan. Des zomers zat men met den gastheer ter zijde in den geurenden bloemenhof en speelde of schertste men naar hartelust. Des winters was men te gast in de goed gestoffeerde vertrekken, maakte men muziek, en zongen de frissche kelen. Van tijd tot tijd, als de eenige zoon uit Delft overkwam of straks zich een bruid verkoos, streefde men naar hooger plan, en gaf men charade, comedie of kleine operette. Al de bezoekers en bezoeksters werkten mede. Eene onder ons allen, begaafd boven velen, de zwitsersch-fransche echtgenoote van Willem Vrolik, Caroline Lonce, gaf daar den toon aan, dichtte een “proverbe”, en deed haar geest fonkelen in goudsmeekunst van woorden. Heerlijke avonden! De jongere bezoekers durfden alles aan, omdat zij inderdaad in 't leven nog zóó weinig hadden volbracht. En de hoofsche gastheer, - als een “cavalier” omgaande met de dames - prees hen dan met den roemer wijn in de hand, en meende rechtvaardig te zijn, waar hij slechts toegevend was. Doch één goed ding deden zij toch. Zij maakten Nieuweroord tot een verfrisschend rustoord voor zijn geest. Telkens en telkens gaven zij hem daar een levens-bad. Hij vergat er de kleine tobberijen, die van-zelf bij elke groote onderneming in 't hoofd als spinnewebben gaan kleven. Hij kon, als hij den anderen morgen langs de oprij-laan van zijn buiten naar zijn bureaux wandelde, weder wakker aan den constructieven arbeid gaan.’

Ma ar niet alleen de, min of meer vertrouwelijke, omgevingen -

ook de openbare zaken boeien ons. Ruim een jaar adjunct-commies aan de Provinciale Griffie te Haarlem, keerde Quack in den herfst van 1861 naar het Amsterdam, waar hij gestudeerd had terug, en werd er Secretaris van de Kamer van Koophandel. ‘Wat den handel betreft beleefde Amsterdam in die dagen een tijd van kentering. Met het jaar 1860 was voor het commerciëel Amsterdam een keerpunt ingetreden. Tot nu toe had men zich bewogen in conservatieve traditiën, die trouwens aan de toongevende leiders der “zaken” tal van voordeelen verschaften. Doch een sterk vermoeden kwam op, dat men op die wijze bijster slecht voor de toekomst zorgde. Men begon te denken aan de fabel van de kip met de gouden eieren. Daarbij knelde de overweging dat Amsterdam, door het ontbreken van een goeden waterweg naar zee, en door het gemis van vastschakeling aan een beleidvol getrokken spoorwegnet, inderdaad gevaar liep om allengs door het groote met stoom gedreven europeesch verkeer, zoowel te water als te land, ter zijde in een hoek te worden geduwd. De groothandel in Amsterdam begon dit te voelen. Vele leden van aanzienlijke firma's begrepen dat 't oogenblik gekomen was, om de bakens te verzetten. Enkele vertegenwoordigers van den groothandel kwamen tot de overtuiging, dat men de leer der vrijheid van den handel moest aannemen en in daden moest omzetten; de beste van die kooplieden zaten juist in de Kamer van Koophandel.’ Als Secretaris van die Kamer werd Quack hoe langer hoe meer in besprekingen en werkzaamheden opgenomen. De discussies betreffende een nieuwe verhouding van het Moederland tot de koloniën, de aandrang tot de doorgraving van Holland op zijn Smalst, de uitvoering der plannen van de doopsgezinde Voorzitter der Kamer, Frans van Heukelom, in wiens wijze van doen ‘altijd iets was wat in de verte naar geheimzinnigheid zweemde’, en van den inderdaad geheimzinnigen joodschen heer Mendel, bij dit alles was Quack meer dan enkel toeschouwer. Vooral de laatstgenoemde plannen waren voor hem van beteekenis omdat er de Exploitatie-maatschappij van Staats-spoorwegen uit overbleef. Wij danken er allereerst de voorstelling aan van twee elementen die voor het opkomende Amsterdam van toen zoo belangrijk waren: de Doopsgezinden en de Joden.

‘Men zal den bloei van het Amsterdam in de eerste helft der negentiende eeuw nooit goed begrijpen, wanneer men geen rekening houdt met de werkzaamheid in den handel der zeer vermogende Doopsgezinde inwoners van Amsterdam en omstreken, waartoe vooral de Zaanstreek behoorde. Wat de kwakers deden en werkten in het Londen van het begin der negentiende eeuw, dat deden de Mennonieten in Amsterdam. Zij vormden in beide landen een eigenaardige groep van lieden, die over veel geld - gevolg van groote spaarzaamheid - te beschikken hadden, en nu dat geld met beleid in ondernemingen van ontwikkeling en vooruitgang staken. Zij waren daartoe in ons land al vroeger als aangewezen, daar zij vóór de revolutie van 1795 aan geen staats- of regeerings-daden mochten deelnemen. Handelszaken waren het hun overgelaten domein. De trek naar zaken zat hun dus in 't bloed. Een eenvoudige levenswijze, zonder vertoon of uiterlijke weelde, maakte dat zij telkens nieuw kapitaal verzamelden. Zóó kregen zij in alle handelskringen grooten invloed. Zij waren in hun dagelijkschen omgang kenbaar aan hun waardeering van het begrip van vrijheid op elk terrein, aan hun betrouwbaarheid, gepaard aan een soort van eigenaardige reserve en slimheid. Zij meenden wel alles wat zij zeiden: maar zij zeiden niet alles wat zij meenden. De qualificatie van “Mennist” werd in dien zin door ieder in Amsterdam dadelijk begrepen. Frans van Heukelom was in dit opzicht een type, al was hij onder de Doopsgezinden weinig kerksch, en al offerde hij aan een zekere luxe, door het met zorg houden van zijn span mooie manége-paarden. In zijn smaakvollen coupé rende hij de stad door, overal raad vragend of raad gevend.’

Wat de Israëlieten voor Amsterdam gingen beteekenen, zien we niet minder duidelijk. ‘Wat mij zeer trof’ - zegt Quack - ‘in mijn ambtelijken werkkring, was, dat in Amsterdam de kentering van den handel - waarover ik op een vorige bladzijde sprak - nog tot gansch andere verschijnselen leidde, dan waarvoor ik, bij 't aanvaarden van mijn betrekking aan de Kamer van Koophandel, oog had gehad. De meer volledige toepassing van het vrijhandel-stelsel, de gelegenheid die aan Indië werd gegeven om de daar gekweekte producten elders dan naar ons land te verzenden, het gemis aan voldoende waterwegen

naar zee en naar Duitschland, werkten uit, dat er in den goederenhandel in Amsterdam zekere malaise kwam. Amsterdam kon - men voelde het - zijn grooten goederen-handel van weleer, zijn rang als stapelplaats verliezen, vooral als de doorsnijding der landengte van Suez den weg van en naar Indië geheel van beteekenis deed veranderen. Men begreep dat nieuwe richtingen en banen moesten worden ingeslagen, maar men zag niet goed in, welke koers kon worden gevolgd. Daarbij kwam het feit, dat het zeer begaafde Israëlitisch element in Amsterdam zich uit het tot nu toe gevolgde stelsel van isolement ophief, en overal op beursgebied werkdadig begon in te grijpen. Uit den aard der zaak wierpen de telgen van dat meer Oostersch geslacht zich niet zoozeer op den grooten goederen-handel, als wel op de sfeer, voor welke die zonen van het Joodsche ras, met hun fijn en verfijnd bewerktuigd brein, meer dan bijzonder aanleg hadden. De geld-transactiën waren hun eigenlijk terrein. Welnu, hun onbewust streven was om van Amsterdam een geldmarkt te maken, zooals trouwens deze stad in de 18de eeuw, toen de goederenhandel daarbij bloeide, reeds voorlang was geweest. Amsterdam kon en moest, naar hun oordeel, een tweede Frankfort zijn. Men zag dan ook op de Amsterdamsche beurs allerlei kenteekenen, die samenhingen met combinatiën van geld en krediet. Het begrip, dat de kapitaal-markt der Amsterdamsche beurs als een zelfstandig gegeven, een macht op zichzelf, zelfs afgescheiden van den goederen-handel, kon worden beschouwd en behandeld, kwam meer en meer op. Het waren, zooals ik zeide, vooral Israëlieten, die dat begrepen en uitvoerden. Sarphati, Lippmann, Fuld, Mendel, A.C. Wertheim begonnen in die richting werkzaam te zijn, het voorbeeld volgende van Bisschoffsheim, Cahen (nog niet d'Anvers), Sichel, Königswärter en anderen, die reeds Amsterdam hadden verlaten. Zij spanden al hun krachten in om naast de oude christenbankiershuizen - ik noem slechts het huis Hope - eigen bankiersfirma's of als naamlooze vennootschappen ingerichte banken te vestigen en te doen bloeien. Sarphati deed dat in April 1863 door de oprichting van de Crediet- en Depositobank. Het artikel 2 der vastgestelde statuten omschreef het doel dier bank aldus: “de werkkring dezer bank is: handel en geldbelegging

in pandbrieven, aandeelen en obligaties van op goede grondslagen gevestigde en wettig erkende banken of maatschappijen, alsmede in die, welke door gewestelijke en waterschapsbesturen worden uitgegeven: - het openstellen van geldleeningen en het behulpzaam zijn in het verkrijgen van kapitaal en crediet voor ondernemingen van algemeen nut, voor groote openbare werken, en het uitbreiden der nationale volksvlijt waar dit met voldoende zekerheid geschieden kan: - en het ontvangen van geld in deposito." Het kapitaal der onderneming werd aanvankelijk gesteld op tien millioen gulden. President-commissaris was Sarphati zelf, toen President-directeur der Nationale Hypotheekbank, in zijn Raad omringd door enkele Amsterdammers en voorts door eenige buitenlanders, onder wie de heer Raphael Bisschoffsheim uit Parijs, de bekende "boulevardier" en lid der Fransche Kamer, die in 1906 overleed. Als directeur, bijgestaan door den secretaris Mr. M.C. van Hall, trad op A.C. Wertheim. Doch veel grooter afmetingen nam de stichting eener andere bank aan, van welke A. Mendel als financier de grondslagen legde.'

De deftige doopsgezinde Frans van Heukelom en de obscure joodsche heer Mendel kwamen samentewerken.

'Ik zag dien heer Mendel herhaaldelijk bij den heer Frans van Heukelom komen en gaan. De bezoeker was mij niet zeer sympathiek. Hij had iets raadselachtigs. Hoewel hij steeds als op den tweeden rang bleef, nooit zich nog op den voorgrond stelde, zag men dadelijk dat hij eigenlijk in alle zaken, die hij met anderen besprak, het overwicht gaf. Oogenschijnlijk, voor de wereld, nam hij in Amsterdam een ondergeschikte plaats in op het kantoor Goll & Co., van 't welk toentertijd de heer Henri Luden chef was. Een ouderwetsche handelszaak, door-en-door soliede, die uit de achttiende eeuw dagteekende. De heer Luden bewaarde, als teeken van den roem van zijn firma, in de vestibule van zijn fraai woonhuis (het oude huis van David Jacob van Lennep) een schilderij waarop een afgezant van den keizer van Duitschland aan een der oude firmanten den adelsbrief van het heilige Roomsche rijk overhandigde. De heer Mendel behandelde op dat kantoor een der afdeelingen, en was bekend als de man die 't best de indigo-zaken afwikkelde. Voorts bewoog hij zich weinig in het Amsterdamsche leven.

Slechts wist een ieder te vertellen, dat hij op een te goeden voet stond met de echtgenoote van den hoofd-redacteur van het Handelsblad, die hij later huwde. Doch overigens ging hij stil zijn weg, zonder al te vriendelijke of al te aanmatigende manieren: gereserveerd en eenvoudig.'

De lotgevallen van de onderneming die deze twee, de doopsgezinde en de Israëliet, tezamen ontwierpen, vormen op zichzelf een belangwekkende bladzijde uit de Amsterdamsche geschiedenis. 'Een groote bank - als een der Parijsche Crédits mobiliers ingericht - waarin een massaal vermogen was geconcentreerd', en die 'door het scheppen van nieuwe bronnen en middelen, door het crediet dat zij daarvoor kon verleenen, door het ontwikkelen van de verkeerswereld, door den steun dien zij aan industrie en handel in de koloniën schonk', aan Holland zijn oude beteekenis terug zou geven. 'Zelve zou zulk een bank een stevige commercieele vesting zijn, een compacte macht die veel streven van anderen kon schragen, een kracht die in moeielijke tijden door suprematie iets vermocht te doen. Geen bolwerk van behoud, maar een vaste reserve voor den vooruitgang'.

'In dien zin werd tot verbazing der stad den 21en April 1863 de "Algemeene Maatschappij van Handel en Nijverheid" te Amsterdam opgericht, van welke instelling de heer Mendel President-Directeur en de heer Frans van Heukelom President-Commissaris werd benoemd'.

Drie groote ondernemingen zouden uitgaan van deze eerste. De Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, en de Maatschappij tot Exploitatie van Staats-spoorwegen. Als secretaris van de laatste is Quack naar den Haag verhuisd. Anderhalf jaar later was de heer Mendel gevlucht en zijn heele grootsche getimmerte in elkaar gestort.

Uit vroeger en later jaren heeft de opmerkzame schrijver, benevens de beeltenissen van levende menschen, dergelijke tafreelen van omgevingen en gebeurtenissen in zijn herinnering terug gevonden. Men kan nauwelijks zeggen dat de vernieuwing van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en de uitgaaf van het Sociaal Weekblad minder spannend zijn dan dit amsterdamsch bank-avontuur.

Eén enkel tafreel wil ik nog toevoegen. Het toont ons Quack's

bezoek, in 1862, aan de ijzerfabriek en staalgieterij van den Tex op Steinhausen.

‘Het was het kasteel Steinhausen, dat, op een der heuvels aan de Ruhr gelegen, omgeven door geboomte waaruit 't zich ophief, het stadje Witten bestreek. Eigenlijk was het nu slechts een statig heerenhuis, terwijl terzijde nog een oude toren en sterke muur aan het grijs verleden herinnerde. In het begin der negentiende eeuw had alles nog toebehoord aan het geslacht Stael-Holstein; langzamerhand was het in andere handen gekomen, totdat deze het verkochten aan de twee in Indië rijk geworden Hollanders [den Tex's schoonvader Vriese en diens vriend Van Braam], die er het terrein van een speculatie in zagen. Want aan het bezit van 't kasteel was verbonden het eigendom van twee steenkolenmijnen (Nachtigall en Theresia), terwijl twee groote metaal- en staalfabrieken, als in samenhang met het kasteel, in aanleg waren gekomen, en iets verder een glasblazerij mede tot de hoorigheid van den kring behoorde. De heer den Tex vestigde zich met zijn jonge vrouw des zomers op dat Steinhausen, en nam met volle kracht de exploitatie van geheel die onderneming in handen. - - - Hij bracht er zijn heele huishouding, zijn paarden en rijtuigen. De inwoners van Witten zagen hem, met zijn Hongaarsch vierspan, des middags of tegen den avond, rennen en galoppeeren van al de glooiende heuvelen langs de rivier, terwijl een opgewekt vroolijk gezelschap de afrijwagen vulde. - -

- - Het was avondschemering toen ik aankwam. Overal zag ik hooge fabrieks-schoorsteenen, wier rook in geel-zwarte kronkels naar boven golfde. Van tijd tot tijd gloeiden in de verte kleine vlammen uit vurige ovens. De vlakte zelve, waarop de fabrieken stonden, scheen zwartachtig aangeslagen. Liep de trein langs een dier werkplaatsen, dan hoorde men een brommen, gonzen en dreunen. Waar de arbeid nu, bij 't vallen van den avond, gedaan was, daar zag men een bende zwarte mannen, besmeerd met kool en smook, zwijgend met haastigen tred zich spoeden naar lange reeksen van huisjes, waar de gezinnen woonden, en waar, bij een spaarzaam brandend lampje, de vrouw hen wachtte met het maal. Het zag er, van 't oogpunt der arbeiders, overal druk doch somber uit.

In het vroolijk ruim verlichte kasteel, waar de gastvrije bewoners mij hartelijk ontvingen, ging de eerste donkere indruk intusschen spoedig voorbij. Den anderen dag vergezelde ik den heer den Tex in zijn werkplaatsen. Ik zou den ondernemer aan 't werk zien. En hij was dáár in zijn element. Waar de stoomhamers stampten, waar de ijzeren reuzen-armen zich op en neder bewogen, waar vonkelend de vuren flikkerden, dáár was hij thuis. Trouwens, met zijn hooge gestalte scheen hij zelf als ijzer zoo sterk, zoo hard als het blanke staal. Het woord "vooruit" kwam hem telkens van de lippen. Hij vroeg belangstellend en bevelend naar den gang van 't werk; sprak over den afgedanen arbeid, de bestellingen, knorde, moedigde aan, was op en top het beeld van den werkgever. - - - Het was iets zeer eigenaardigs temidden van dat werkzame bedrijf den heer den Tex te zien, wenken uitdeelend, berichten ontvangend, overal impulsie wekkend. In alle opzichten begreep hij de industrie als machtigen productie-factor in de maatschappij, een bron van winst voor het in dien tak van arbeid vastgelegde kapitaal. - Den volgenden dag daalden wij in een der steen-kolen-mijnen. Was den vorigen dag mijn opmerking geheel in beslag gelegd door den werkgever, hier, in de donkere mijn, trok uitsluitend aandacht de arbeider, de mijnwerker. Hier was alles volkomen zwart; het water, dat in de plassen stond, was als inkt. In die donkerte, slechts verlicht door een kleine lantaarn, die aan den hals werd gedragen, werkte de man in de "schacht", met zijn houweel. Het was een eindeloos kloven en hakken. De wagentjes werden gevuld met de losgemaakte steenkool en rolden af en aan. Alles ging ordelijk en stipt. De talrijke mannen waren in de duisternis flink bezig, schenen niet eens zwaar vermoeid, hoe inspannend de taak ook was. Er was geen wanorde hoegenaamd. Allen wisten volmaakt goed wat en waar 't werk gedaan moest worden.'

Toen de bezoeker weer boven was, vroeg hij zich af wat staat en maatschappij deden om dit werk voor de arbeiders dragelijk te maken. De landsvaderlijke zorg van de pruisische regeering, het bestaan van de 'Knappschaftsvereine', dagteekenend uit de Middeleeuwen, de pruisische wet van 1854 waardoor beheer en instandhouding van de ondersteunings-

kassen door die vereenigingen opgericht, voor werkgevers zoowel als arbeiders verplichtend gesteld werden, - dit alles kon tusschen hem en zijn gastheer ter sprake komen. Snuffelend en turend op verordeningen en reglementen leerde hij op diens werkkamer een nieuwe taak zien: werkgevers en arbeiders gemeenschappelijk te doen samenwerken tot de verheffing van het volk.

II
Het Begrip van de Gemeenschap

Portretten en beschrijving van toestanden, ziedaar het eerste wat in Quack's Herinneringen de aandacht trekt. Wij zagen er in het bezoek aan Steinhausen een laatste voorbeeld van. Maar tegelijk erkenden we in dat voorbeeld nog iets meer. Wat Quack zag en zien deed hadden we tot nu toe opgemerkt. De menschen met wie hij geleefd, de kringen waarin hij verkeerd, de gebeurtenissen waaraan hij had deelgenomen, toonde hij ons. Zijn eigen houding daartegenover viel niet dadelijk onder onze opmerkzaamheid. Hij nam waar, was dus natuurlijk een belangstellend waarnemer, maar het waargenomene was voor ons toch de hoofdzaak, waarin wij een verrijking begroetten van onze kennis betreffende de negentiende-eeuwsche samenleving. Maar nu, getuige van dit bezoek aan de fabrieken en mijnen van Steinhausen, voelen wij, onweerhoudbaar, onze aandacht van aard veranderen. Zeker, het beeld dat gegeven wordt, boeit ons, meer zelfs misschien dan eenig vorig, maar de schrijver, hij die dit beeld ontvangen en gedragen heeft en er nu nog zulk een grooten invloed op zijn leven aan toekent, boeit hij ons op dit oogenblik niet nog dwingender?

Quack heeft later meer dan eens aan zijn bezoek teruggedacht. Geen wonder. Hij had er voor het eerst, in de gedaante van Hercules den Tex, Koning Kapitaal gezien, en naast hem, in zijn beroep van mijnwerker, Loonslaaf Arbeider. Tusschen hen, als hoogelijk te waardeeren verbindingsschakel, de verordeningen van ‘pruisische’ reglementen.

Quack wil zijn Herinneringen voornamelijk ‘als een aanhangsel of bijvoeging, een begeleiding, ja zelfs min of meer als een toe-

lichting, verduidelijking, uitbreiding en verklaring van (zijn) boek over de Socialisten' hebben aangezien. Ook als we een vergelijking van wat in de Herinneringen gezegd wordt, - ik bedoel in het bizonder de samenvatting van Quack's voordrachten als professor en van zijn tijdschrift-artikelen, - met den eigenlijken inhoud van De Socialisten, ter zijde laten, is het voor ieder die wel eens van dit laatste, Quacks levenswerk, gehoord heeft, toch duidelijk, hoe zeer het uit persoonlijke, en wel uit gemoedservaring moet zijn voortgekomen, en hoe een bezoek als dat aan Steinhausen, tot het ontstaan ervan kan hebben meegewerkt.

De toekomstige schrijver van De Socialisten was als student een leerling geweest van Martinus van der Hoeven en van de Bosch Kemper, die met hun beiden te Amsterdam de heele faculteit van de rechten en staatswetenschappen uitmaakten. En - merkwaardig genoeg - beide deze professoren weken in hun beschouwingen aanmerkelijk af van de toen geldende, de zoogenaamd liberale opvatting. Martinus des Amorie van der Hoeven - een man van religieuze, zelfs mystiek-religieuze aanleg - stelde tegenover de volgens die opvatting gezaghebbende leer van de individueele vrijheid, zijn overtuiging dat de mensch van nature leeft in gemeenschap, en daaruit alleen egoïstisch en separatistisch, en niet anders dan tot zijn schade, geïndividualiseerd kan worden. De Bosch Kemper, minder steil, maar meer in voeling met de dagelijksche werkelijkheid, droomde van een in al haar deelen harmonische samenleving, door gemeenschapszin bijeen gehouden. De eerste wekte dieper ontroeringen, de tweede opende een ruimer overzicht, vooral op de geschiedenis van de negentiende-eeuwsche maatschappij. Begrijpelijk was het dus dat op Quack, hun ontvankelijkste leerling, Van der Hoeven het diepste en duurzaamste houvast had, overal waar het ging om de richting van zijn inwendig leven, maar dat de Bosch Kemper hem de stof voor zijn studie wees. Zijn proefschrift - nadat hij eerst al een prijsvraag beantwoord had waarin de germaansche beginselen van het europeesche staats- en privaatrecht ontleed werden - betrof de geschiedenis van de veer-tiende-eeuwsche staatsbegrippen, waarin hij 'op sociologische wijze, zooals de Bosch Kemper dat had geleerd, moest trachten het ontstaan eener nieuwe wereld-orde na die der feodaliteit

te schilderen’. Kemper was het ook die hem, na zijn promotie te Utrecht, opstellen voor zijn Volksblad schrijven deed, welke eerst boek-uitgaven, aanstonds ook de buitenlandsche politiek betroffen, een werkzaamheid die in Haarlem, voor Krusemans Zondagsblad, werd voortgezet. Eveneens Kemper die hem, hoewel tevergeefs, in 1862 trachtte over te halen zijn opvolger te worden aan het amsterdamsch Atheneum, en die, in 1868, erin slaagde hem zijn haagsche betrekking aan de Exploitatie-maatschappij, te doen opgeven voor een utrechtsch professoraat.

Zonder twijfel zal deze langdurige verstandhouding tusschen de schrijver van De Wetenschap der Zamenleving en hem die later De Socialisten schreef nog wel eens een onderzoeker tot belangwekkende vergelijking prikkelen, - evenals het feit dat de jonge Quack op 't gymnasium alreeds met de Récits Mérovingiens van Augustin Thierry dweepte, het aandeel zal helpen bepalen dat de algemeene trek van de eeuw naar geschiedschrijving in zijn ontwikkeling gehad moet hebben, - maar van overwegende werking geloof ik toch dat Quack's leven in de maatschappij-zelf is geweest. Met de oogen van zijn geest nu eenmaal gericht op de gemeenschaps-gedachte en niet gezind afstand te doen van een zekere idealistische allure die hem van nature eigen was, moest hij, die door aanleg en omstandigheden genoopt werd deel te nemen aan het werk van een winst-zoekende wereld, wel de termen vinden waarbinnen hem dat mogelijk bleek. Hij leefde dan toch maar in een geweldige tegenstrijdigheid. Dat hij journalist was en tevens tafelde met cavalerie-officieren, was maar de uiterlijke en niet onvermakelijke huls van zijn dubbelheid. Maar dat Buys, die hem de redactie van het Zondagsblad overdroeg, tevens het woord ‘sociaal’ niet anders dan dédaigneus uit kon spreken, dat de heer Mees, met wie hij aan de Bank samenwerkte, hem eigenlijk, in het economische, niet voor vol aanzag, dat temidden van de zaken-menschen en lichamen die hij met zijn pen ten dienste stond zijn idealistische warmte altijd met een lichte glimlach werd afgekoeld, dat hij, eenerzijds betrokken in de heiligste geheimen van het finantie-wezen, anderzijds voor een woorden-held, een man van de fraze doorging, dit was een tweevoudigheid die niemand, en wel het minst een voor indrukken

zoo gevoelige natuur als de zijne, anders dan door een verzoenend gedachte-medium aan kon zien.

Het pijnlijke was namelijk niet dat de menschen het met hem oneens waren. Zij verdedigden de individu, zooals hij de gemeenschap. Ware daarmee alles gezegd geweest, dan had niets en niemand hem kunnen beletten de ridder te zijn die hij wezen wou. Maar de benauwing lag hierin dat hij die de gemeenschap vertegenwoordigde zich tevens met lust en ijver in dienst van de individualistische wereld stelde. Hij trad in dienst van de Bank, opdat hij gelegenheid zou hebben zijn boek te schrijven: zoo zegt hij. Maar de waarheid is dat hij, ook zonder zijn boek, een werkzaamheid als die aan de Bank begeerd zou hebben. Hij zegt het te herhaaldelijk dan dat wij het niet zouden gelooven en de praktijk van een heel leven bewijst het: het medewerken aan de ontwikkeling der productiefactoren van ons volk leek hem op zichzelf begeerlijk.

In deze uitdrukking: de ontwikkeling van de productie-factoren, vinden wij de term waarmee Quack zich het deelnemen aan het wereldleven aannemelijk maakte.

De vraag is toch of hij het niet aannemelijk vond, ook zonder die term. Al in Haarlem deed hij de ondervinding op dat het bureau-werk hem ‘lang niet ongemakkelijk van de hand ging’. De heer de Vries, de hoofd-ambtenaar van de griffie, prees zijn handigheid voor het practische, meende dat die hem kenmerkte. Toen hij secretaris was van de Kamer van Koophandel werd zijn vaardigheid als penvoerder hoogelijk op prijs gesteld. Toen de Exploitatie-maatschappij in moeielijkheden geraakte werd hij als onderhandelaar uitgezonden naar bankiers en spoorwegbesturen, als hebbende in het voeren van zulke onderhandelingen zekere gemakkelijkheid aangeleerd. Betrekkingen als de heer Quack gedurende zijn heele leven bekleed heeft worden trouwens niet toegeworpen aan hen die de geschiktheid ervoor niet getoond hebben. Bovendien is het nooit gebleken dat de arbeid en het verkeer in de hedendaagsche maatschappelijke bedrijvigheid hem onwelgevallig waren.

De heer Quack zegt ergens: opdat er later wat zal te verdeelen zijn, moet er nu in elk geval geproduceerd worden. Deze zinswending, waarmee een populaire, maar valsche opvatting

van wat socialisme is, tot beweegreden gesteld wordt van deelneming aan een veroordeelde maatschappij-inrichting, is dan ook een voorwendsel. De ware reden was dat de heer Quack deed wat hij niet laten kon. Hij gebruikte de talenten die hij had, en hij bewoog zich in de kringen waarin hij zich, alles wel beschouwd, het best thuis voelde. Onloochenbaar was het evenwel dat hij óók een droomer was, een vriend van het schouwende, niet werk-dadige leven, een koesteraar van denkbeelden die in de samenleving van zijn tijd nièt opgingen, een bewonderaar van opstandigen, van gering-geachten, van uitgeworpenen, van - in één woord - de socialisten. Onloochenbaar, omdat, even zeker als het is dat de heer Quack het directeurschap van de Nederlandsche Bank en een groot aantal andere betrekkingen bekleed heeft, even zeker is het dat hij met bewonderenswaardige genegenheid en volharding De Socialisten: Personen en Stelsels geschreven heeft.

Een dubbelheid dus, maar die mr. Quack niet als zoodanig kon aanvaarden. Door de term: medewerken aan de ontwikkeling van de productie-factoren, wierp hij over de materieele, de individualistische helft van zijn werkzaamheid een idealistische, een sociale dekmantel.

Of dit niet toelaatbaar was?

Al naar men het nemen wil. Ieder heeft het recht, ja leeft in de noodzakelijkheid, toe te dekken wat hem in zijn eigen wezen pijnlijk is. Iedere dergelijke verhulling is een natuurlijk verweer en ik geloof zelfs te mogen zeggen dat ieder op zijn beurt het noodig heeft en er gebruik van maakt. Maar alles wat in de natuur ligt en als zoodanig moet worden toegestaan, is daarom nog niet toelaatbaar voor zoover het ook geestclijk iets beduidt. Het ligt in de natuur zichzelf te beschermen, Maar wanneer men daardoor zijn vrienden blootgeeft? Het ligt in de natuur te zorgen voor zijn onderhoud. Maar wanneer men daardoor zijn ideeën schaadt?

De heer Quack, idealist van huis uit, maar door aanleg zoowel als omstandigheden genoopt tot werkzaamheid in een stoffelijke wereld, kon erkennen dat de tweestrijd in zijn wezen lag, òf hij kon een ideale schijn leenen aan het stoffelijke. Hij deed het laatste, maar niet kon nu ook worden ongedaan

gemaakt dat hij niet enkel zijn praktische talenten, maar zijn vermogen van idealiseering in dienst van dat stoffelijke had gesteld.

Het spreekt vanzelf dat nu ook de begrippen waarin zijn idealisme zich uitte, hun beteekenis verdubbelden. Het voornaamste van die begrippen was dat van de gemeenschap, eerst als de naam van een enkel-geestelijk ideaal verstaan, als de toekomst-droom van hen die smadelijk socialisten heetten, maar dat nu tevens in zijn zin van feitelijke samenleving gebruikt werd en wijding kreeg. De beroepen en bedrijven van die samenleving, hoe egoïstisch en individualistisch ook bedoeld en ingericht, kregen als productie-factoren van de gemeenschap een zekere heiligheid, die ze waarlijk niet aan zichzelf ontleenden, maar alleen aan die naam, en wel inderdaad aan het schijnsel dat de eene beteekenis van het woord op de andere afstraalde. Een klein ongerief, indien het verschil tusschen de twee beteekenissen altijd scherp werd in het oog gehouden. Maar hoe kon dit, hoe zou het zelfs gewenscht worden, waar de bedoeling van die idealiseerende naamgeving geen andere was, dan het stoffelijke, waarin men zich bewegen moest, te doen deelen in de wijding van het geestelijke.

Dit is de grond van de vaagheid die vaak aan Mr. Quack door zijn vrienden verweten is. Zijn gemeenschap-begrip was vaag, omdat het dubbel-zijdig was, omdat de eene zij voortdurend in de andere overspiegelde, omdat bij scherpe onderscheiding tusschen de twee beteekenissen het systeem van Quack's natuurlijke zelf-verdediging zijn doel zou hebben gemist. Als Quack schreef over de Socialisten, hun personen en stelsels, dan verstond hij de gemeenschap geestelijk, en als nog niet verwerkelijkt. Als hij optrad namens de maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, dan handhaafde hij haar als de feitelijke hedendaagsche samenleving die in haar productiefactoren werd aangevallen. Wat in zijn gevoelsleven een begrijpelijke en ongevaarlijke verwarring was, werd in zijn betoog een drogreden, en als zoodanig bedenkelijk. Maar waar dit betoog ingreep in de werkelijkheid en zich in daden omzette, wondde het - misschien ook anderen, maar zeker hem die het hanteerde.

Niet de heer van Hasselt - de naar Quack's beschrijving weinig scrupuleuze leider van de Hollandsche Spoor - maar wel Mr. Quack, mede-bestuurder van de Staats-spoorwegen, noemde de staking van 1903 ‘de wreedste smart die mijn hart heeft doorsneden’. De eerste had het voordeel van zijn maatschappij gezocht, en hij zou gemeesmuild hebben bij de gedachte dat hij daarmee de belangen diende van een vaderlandsche of misschien nog weidschere gemeenschap. Quack daarentegen moest erkennen, dat de socialistische leiders, de aanhangers van denkbeelden die hijzelf koesterde, in hun strijd tegen een individualistische samenleving zijn eigen ideaal verdedigden, en dat hij als de verdediger van die samenleving tegenover hen stond. Hij, die zich toch vroeger met trots socialist, zij het dan katheder-socialist, had hooren noemen, moest nu niet aan dat ideaal, maar aan die samenleving de gewijde naam van gemeenschap toekennen, om daarmede het stoffelijk belang hoog te houden.

Als men de ‘Herinneringen’ leest, dan treft het dat Quack eigenlijk niet twee, maar drie beteekenissen aan het begrip gemeenschap geeft.

De eerste is de wezenlijk-socialistische, gericht tegen de individualistische samenleving. De tweede is die samenleving, gedacht als een burgerlijke of volksgemeenschap. De derde is een gehoopte toekomst-eenheid, na de verzoening van kapitalisten en arbeiders.

Waar Quack het ontslaan vermeldt van aantallen stakers, schrijft hij: ‘Het was streng en hard wat gedaan werd, maar in het belang der tegenwoordige samenleving bleek het noodzakelijk. De exploitatie-maatschappij van staatsspoorwegen, als productie-factor voor ons gansche land, als draagster van het verkeer en bedrijf van ons land, was gehandhaafd.’ Tevens omschrijft hij de meening van de regeering met de woorden: ‘Contract-breuk op het terrein van overheids-zorg moge schijnbaar slechts woordschennis zijn tegenover den werkgever, metterdaad en in de eerste plaats is zij schromelijke plichtverzaking tegenover de geheele gemeenschap.’ Dit is het woord in zijn tweede beteekenis.

Het begin van de staking verhalend, had hij gezegd: ‘Op het begrip der “gemeenschap” kon, toen het conflict eenmaal

was uitgebroken, geen beroep worden gedaan.' Dit was het woord in zijn derde beteekenis: die van een inderdaad niet bestaande gemeenschap van arbeiders en werkgevers.

Maar op het begrip in zijn eerste beteekenis, van socialistisch verlangen tegenover individualistische feitelijkheid, beriepen zich de arbeiders en hun socialistische leiders, en deze beteekenis was het die Quack in zijn jeugd had aangehangen en in zijn geschriften zoo vaak had uiteengezet.

III
Religie en Kunst

Nadat ik eerst het uiterlijk-belangwekkende van de 'Herinneringen', de personen en toestanden die erin voorkomen, had aangetoond, heb ik daarna, gevolg gevend aan een wenk in het 'Voorwoord', getracht in het bizonder de schrijver van 'Socialisten', Mr. Quack dus, in zijn verhouding tot het gemeenschaps-begrip, te teekenen. Eén element heb ik daarbij, wel niet buiten beschouwing gelaten, maar toch niet opzettelijk in het licht gebracht.

Waaraan eigenlijk was het te wijten dat, terwijl Quack aan geen enkele schakeering van het gemeenschaps-begrip zich gevangen gaf, hij ze alle begrijpen en beschrijven kon, en ze aanwenden, al naar de plaats waarin hij zich gesteld voelde, socialistisch, liberalistisch of in den geest van hen die tempering van klassenstrijd voorstaan?

Het antwoord is hoogst eenvoudig: - al die schakeeringen waren ekonomisch; maar Quack's wezenlijke gemeenschapsbegrip was religieus.

Als men zich afvraagt wat in zijn knapentijd ontlook, in zijn jongelingsjaren opbloeide tot bewondering en geestdrift, in later leeftijd hem neersloeg en troostte, hem ellendig maakte en steunde, totdat hij nu, grijsaard geworden, het heeft overgehouden als eenige zaligheid, dan moet men wel erkennen dat het niet een gemeenschap was in staat of maatschappij-leven, maar een gemeenschap met wat hij noemde het Onbekende, het Eeuwige. De grond van zijn wezen was een droom, een aanhankelijkheid aan het Verborgene, een mystieke Vroomheid.

De schrijver van de ‘Herinneringen’ heeft geen twijfel overgelaten dat hij van dit wezen uit verstaan wil worden. Zijn duitsche afstamming had hem ertoe voorbeschikt, zijn geldersche verwanten brachten de kiem tot ontwikkeling. Toen hij in Amsterdam woonde, bracht hij bij hen de zomer door. En ‘één gedachte was er die aller ziel hier beroerde en soms geheel vervulde, de gedachte aan het mysterieuse en religieuse.’ ‘Dat het bestaan op aarde alléén eenige beteekenis had, als het in verband werd gebracht met het begrip van het eeuwige, daarvan werd in de drukke hollandsche koopstad zelden iets gevoeld. Met het onkenbare, het onweetbare, het onuitsprekelijke, hield men zich in mijn Amsterdamsche groepen weinig op. Dit nu was - zij het in grillige, troebele en soms werkelijk verwrongen vormen - wél het geval in het min of meer Duitsch gekleurde Gelderland, en vooral in Nijmegen.’ Daarvandaan ‘nam ik mede - toen ik naar Amsterdam keerde - een eerbied voor 't onzegbare, voor het “vreemde” dat men niet kon analyseeren, voor 't mysterie van het leven. Dat mysterie was, aldus opgevat, een donker geheim dat men soms voelde naderen. Even, in de grauwe schemering, in den geluidloozen avond, in den somberen nacht, opende dat geheim soms zijn diepste kern of gedachte. Het was dan als een stille muziek op wonderbare instrumenten, een vage stem van waarschuwing dat onder het leven, zooals wij het zagen, een ander leven werkte. Iets onverklaarbaars, iets raadselachtigs, iets bangs, iets beklemmends. Doch het gaf aan de gezichtseinder uitzicht op de dingen van het onzienlijke. Men zag en ontmoette plotseling ver-weg een starenden blik, peilende door de waarneembare werkelijkheid heen. Met oogen als kolen, soms dof, soms opgloeiend door vonken van extaze, zag men 't aan, en men begreep dàn of meende te begrijpen de kracht achter de onzichtbare dingen, den drang der stille machten, de grondelooze onmetelijkheid van luchten en lichten, het van verre aanwaaiend reuze-mysterie, het Almachtige.’

Dit is alles zeer Quacksch - men vergeve het bijvoeglijk naamwoord - maar daarom juist kenschetsend. Het verwondert niet, dat deze jonge zwelger in het onzienlijke zich aan de hoogeschool als een ridder van de Heilige Geest beschouwde, en meende

dat zijn wetenschap ‘slechts een weerspiegeling, een andere zijde, wezen (zou) van een religieuse ziel’. Toen het gemeenschapsgevoel in hem ontwaakte, was het dan ook, als onmiddelijk uit die ziel, een verlangen naar gelijk-gestemde harten, en naar leiders. De leden van het literarisch dispuut Unica vormden ‘een vast-aanéengesloten garde’. De voorzitter, Frans Rauwenhoff, als predikant te Rotterdam jong gestorven, ‘was als 't ware de “directeur” onzer geesten. Onder zijn leiding droegen wij 't hart zeer hoog, zochten wij op alles een ideeëlen tint te leggen, plaatsten wij ons vierkant tegen elk materialistisch element in onze studenten-maatschappij’.

Ik zei al dat Martinus des Amorie van der Hoeven hem in die dagen het diepst ontroerde. Deze was ‘een profeten-natuur. Hij wekte op tot heiligheid: tot een heroieke verzaking van subjectief genot. Men moest - naar zijn woord - zelf ingrijpen, nooit laf en lijdelijk zich laten medeglijden in de golving van 't maatschappelijk gedraai. Tegenover het gruwzame leugen-gedoe onzer tijden moest men zich actief stellen in den dienst der Godheid, het werk Gods doen. Men moest mede-arbeider Gods worden. Daarvoor was allereerst noodig, dat men het rijzend Licht uit den Hooge opmerkte en zag. Aanschouwde men dat licht, dan kon men weder de beteekenis gevoelen der voor de wereld verborgen onzienlijke dingen. Een reine diepe emotie zou van ons kunnen uitgaan, een kracht die tot waarheid voerde. Dàm ook kon in onzen nerveuzen tijd, vol jagen en zwoegen, toch nog bij enkelen iets opluiken van de ziels-rust, van de gewijde kalmte, die bij sommige mystieken uit de Middeleeuwen waarneembaar was’.

Toen hij onder leiding van Kemper zijn proefschrift schreef kon Quack, die bij zijn afscheid van het gymnasium alreeds een lofrede op de middeleeuwsche Heilige Bernard van Clairvaux had uitgesproken, zich dan ook verheugen in de gelegenheid om op dat stramien van het staats-wezen in de veertiende eeuw ‘enkele van die figuren dier prachtige middeneeuwsche cultuur te doen oprijzen voor wie het hart van Martinus klopte’. Zelfs naar de dertiende eeuw greep hij terug om die abt Joachim van Flore te schilderen, die het derde wereldtijdperk, dat van de Heilige Geest verkondigd had. De droom

van Joachim, het rijk van Liefde, één kudde en één herder, was ook de zijne, en uit déze droom trad hij in de wereld van kantoor en bedrijf.

'Het werkende leven een rustpoos van het beschouwende'. Deze woorden, door Quack uit een preek van Meister Eckhart overgeschreven, moet men wèl in gedachten houden als men hem in die wereld werkzaam ziet. Zijn arbeid in de samenleving, zich weerspiegelend in de wisselende vormen van het begrip der maatschappelijke gemeenschap, was altijd maar een min of meer geslaagde poging om de Godsgemeenschap waarvan hij droomde te zien vermenschelijkt. Een poging tot aanpassing. 'Van 1854 af' - zegt hij - 'ligt altijd naast mij op mijn lessenaar het boekje "Over het Wezen der Godsdienst" van Martinus des Amorie van der Hoeven.' Wat behelzen de bladzijden die hij daaruit in zijn Slot-hoofdstuk aanhaalt? Dat Gods werk is: de verandering der menschelijke maatschappij in een koninkrijk der hemelen. Dat het koninkrijk der hemelen een rijk van geesten is. Dat geest mag heeten ieder die leeft met volkomen bewustheid, vrijheid, zelfstandigheid, zelfwerkzaamheid. Dat alle geesten tot één rijk hooren en tot één organisch geestelijk lichaam zijn vereenigd en samengegroeid. Dat zij een volstrekte Gemeenschap zijn. Dat dit rijk bovendien leeft door de wil van God, en door geen andere, dat de leden ervan zich tot God verhouden als kinderen tot hun vader. Dat elke handeling die als lid van dit rijk verricht wordt, heilig en zalig is, elke handeling daarbuiten zonde, ellende en dood. Dat van dit rijk uit, de wereld moet worden omgezet, niet gewelddadig, maar organisch, door gebruik te maken van alle kiemen die aanwezig zijn. Dat die taak in gemeenschap met alle broeders, en niet door een op zichzelf, moet volvoerd worden'.

'Het begrip der 'gemeenschap' - zegt Quack - 'dat ik in mijn leven gepoogd heb te helpen verspreiden, ligt in kiem en knop besloten tusschen deze bladen van mijn meester'.

Wie zal ontkennen dat deze bladen de ontwikkeling van een *religieuse* gedachte zijn, welke om te zetten tot een *sociale* een meer dan menschelijke macht vereischt.

In verhouding tot dit religieuse innerlijk moet ook Quack's

opvatting van kunst gezien worden. Niet, natuurlijk, van dit innerlijk zooals, naakt en verheven, Van der Hoeven het uitte, maar zooals Quack zelf het onder woorden bracht bij het schrijven van zijn geldersche herinneringen. ‘Met oogen als kolen, soms dof, soms opgloeiend door vonken van extase, zag men 't aan, en men begreep dàn of meende te begrijpen de kracht achter de onzichtbare dingen, den drang der stille machten, de grondelooze onmetelijkheid van luchten en lichten, het van verre aanwaaiend reuze-mysterie, het Almachtige.’ In Rembrandt zag hij ‘de diepere realiteit’ die ‘achter het platte en het oppervlakkige verborgen ligt’. Hij zag naar zijn etsen met dezelfde gevoelens als waarmede hij luisterde naar Martinus. Zijn rede bij de viering van Rembrandts derde eeuwfeest was inderdaad een verheerlijking van de innerlijke wereld, de verborgen werkelijkheid. ‘Denkers, dichters en kunstenaars’ - zei hij daar - ‘zijn de waarachtige leiders der volken.’

In deze vereering is Quack ook aan sommige grootere tijdgenooten, vooral ouderen, verbonden geweest. Zoo Israëls en Bosboom, - van Lennep noemde ik al - ook Allebé, ‘de schijnbaar aarzelende. Een uiting, een trek, die hem als 't ware te schielijk van de lippen of vingeren was gegleden, nam hij voorzichtig dan terug. Hij corrigeerde al peinzend voortdurend zich zelf: zich inhoudend, zich betoomend, zich terechtwijzend, speelde hij haast een drama in eigen boezem af. Hij deed zoo als hij soms gaande op straat was te zien, drie passen vóóruit, en dan weder opkijkend, en in zich-zelf zacht sprekend, één pas achterwaarts tredend.’ Hoe herkent men hierin die allerfijngevoeligste en oorspronkelijkste bedeesde. Interessant zijn ook de portretten van Huet: die met zijn heldere scherpe oogen, onder zijn zwarte haren, vast zijn weder-partij aankeek, en van Buys, met zijn open oog-opslag. Boeiender nog dat van Potgieter, voor wiens scherpe beleefdheid men haast niet anders dan nederig bukken kon.

Ik heb in het begin van dit opstel al verschillende portretten uitgeschakeld; ik deed het nu weer; maar met het bewustzijn dat ik daarmee hun maker onrecht doe. Want hoewel Mr. Quack niet in de eerste plaats voor een schrijver wil worden aangezien, zijn zeer stellige kunst ligt toch juist in het verbinden van wat

ik gescheiden heb, van personen en toestanden. Hij geeft aan de toestanden een middelpunt in de persoon, hij geeft aan de personen in de toestand een achtergrond. En dit is niet een bijkomstige bedrijvigheid: het is een onmiddelijke uiting van zijn, zooals we zagen, religieuze wezen. Zooals de verborgenheid achter de dingen hem boeit, zoo wil hij het gevoel van een dergelijk geboeid-zijn overdragen op zijn lezers. Hij verdeelt licht en donker. Hij spant draden en legt knoopen. Hij opent vergezichten en verwekt duisters. Zijn verhaal van gewone zaken - we hebben het al opgemerkt en ik ben gelukkig nú mijn lange aanhalingen te rechtvaardigen - wordt meermalen een soort roman, de strijd in zijn personen een soort drama, de afloop van sommige lotgevallen een tragedie. Wie zich het portret herinnert dat hij van Willem Vrolik, directeur-generaal van de Staats-spoorwegen ontworpen heeft, en daarna diens lange en hopelooze strijd leest tegen de Hollandsche Spoor en de Regeering, zal mij hierin gelijk geven. ‘Het geschiedde Zaterdag 31 Augustus 1889. Nooit heb ik zulk een droeven gang gedaan als op dien tocht naar den Haag. Wij spraken beiden met de twee ministers. Geen van hen gaf toe. Toen deden Vrolik en ik een lange eenzame wandeling in het Bosch. Wij waren alleen en zwegen. Het weder was verrukkelijk. Men voelde de suizel-stilte van het woud. Lichte wolken dreven in de blauwe lucht. De zonnestralen trilden langs de dichtgebladerde boomstammen. Op de vijvers weerkaatste de zacht rimpelende stroom den groenen oeverkant. Doch wij zagen dat alles ternauwernood. Wij dachten niet meer aan harmonie of overéénstemming. Vrolik had, als stout speler, zijn levens-lot op één worp gezet, en die worp faalde. Zijn gelaats-trekken werden hoe langer hoe strakker, zijn kleur bleeker. Het stormde in zijn brein. Hij bood definitief kort-af mij zijn ontslag aan.’

Romantisch - hoor ik dat gezegd wordt. Zoo is het ook - Mr. Quack is onze laatste romanticus. Er is een zeker boeiend licht dat hij over al zijn tafreelen werpt. Er is een zekere dringende wil om sympathie te veroveren en sympathie uit te drukken.

Wie een tegenhanger tot het leven van Vrolik zien wil, leze de bladzijden over Kerdijk. Daar is dezelfde verdeeling van licht en donker, in ander lotgeval eenzelfde tragisch einde. Wie een

roziger tint verlangt, verdiepe zich in de jeugdherinneringen: die uren-lang door het Baarnsche bosch dwalende droomende vader, groote en trouwhartige Gelderschman, die 's ochtends en 's avonds de romans van Scott in een duitsche vertaling las; die vurige, indisch-bloedige vriend August Zimmerman. Door de eene schildering zoowel als door de andere zal hij zich bevestigd vinden in de overtuiging dat in dit romantisch aangezette, boeiend-sympathische, Quack's ware vermogen ligt.

Wie zijn persoonlijke verschijning kent, het meisjesachtig opgeworpen mondje, de lokken langs de wang, de donkere oogjes achter het flikkerende lorgnette-glas, de tengere ietwat behaagzieke gestalte, - zal zich niet erover verwonderen.

Quack moge overigens gelijk hebben dat zijn kracht niet ligt in uiterlijke stijlgeving: zijn zinnen zijn helder, maar niet altijd verzorgd, rein van omtrek, maar niet altijd dragers van een dieper, een gonzend leven, - toch gaat hij als penvoerder in het weergeven van zijn eigenheid zoo ver, dat tal van kleine kokette accenten vaak op de onverwachtste plaatsen de loop van een gelijke rede afbreken. Tot zijn uiterlijk toe verschijnt op die wijze uit deze ‘Herinneringen’.

Zooveel geleefd te hebben, en dan nog zulk een boek over zijn leven saam te stellen is waarlijk een zeldzame verdienste. Bovendien, dat dit boek met een onbevangenheid en een oprechtheid geschreven is, die aan de werkelijkheid haar vormen laten, al worden ze noodzakelijk gekleurd door de dampkring van zooveel doorleefde jaren. Een enkele maal mogen de Rotterdammers meenen dat zijn liefde voor Amsterdam dezen grijsaard parten speelt, - een ander maal mogen de bewoners van een na hem gekomen wereld gelooven dat hij in te goed vertrouwen zich inburgerde in de zijne, - niemand zal daarom nalaten hem nevens de olijftak die hij begeert de krans te reiken die aan overwinnaars bij de eindpaal werd toegekend.

Gedichten
Door
Aart van der Leeuw

Roepen over het water

Aheu! - Hohei!
Waarheen? - Voorbij!

Uw lieflijkheid in 't riet,
Als een vergeet-mij-niet...

Heeft soms een gód gemaakt
Uit elpenbeen dit naakt?

Of me een godin verscheen?

Een kleine nimf alleen.
En gij?

Ik ben een herder van de wei.
Hoe vliet Uw tijd?

Ik droom in 't gras gevleid,
En half in slaap
Achtloos ik raap
De vele raadslen van het leven;

Die worden opgegeven,
En opgelost;
Het kost
Geen moeiten en zij komen
Gewillig naar mijn droomen,
Ook zonder dat gedachten
Ze herwaarts brachten,
Van zelve toevertrouwd,
Want innerlijk aanschouwd. -
Wat noemt ge Uw taak?

Ik denk, ik waak.
Geen hoef treedt iet
Uit mijn gebied,
Daar gaat geen horen
Voor mij verloren.
Ik reken
Op 't zeker teeken
Der herdersstaf;
Het waaksch geblaf
Van mijne honden
Leidt stond na stonden
De vaste peis
Der kalme reis
Doelwaarts gewend.

Een doel dat niemand kent.

Gij wel? Gij die niet eens bestaat!

Niet voor Uw blind gelaat.

Dat U toch ziet
Zoo lieflijk tusschen 't riet.

Ik hoop op U,
Kom nu!

Het breede water strekt te ver.

In nevelen Uw ster....

Uw zon in smook verscholen....

Adieu! Adieu!

Gode bevolen!

Hohei! - Aheu!

*

Ben ik gestorven....

Ben ik gestorven, -
Op een meimorgen
Open de blinden,
Gij zult mij vinden.

Zie me in den zonneschijn,
Vlok en fonteinrobijn,
Heller en reiner zijn;
Vind me als de lijster slaat,
Wind met de twijgen praat,
In een verheugder staat;
Lach, dat de wolken
Beter vertolken
Hoop waar mijn hart op danst,
Droom die mijn slapen kranst,
Beter dan 't staamlen
Van dezen schaamlen
Man, die zijn woorden,

Of ze U bekoorden,
Doet draaien en zwenken
Op 't machteloos denken,
En toch niets weet
Dan dat hij zich vergeet.

Ben ik gestorven, -
Op een meimorgen
Naar 't licht U keer,
En ween niet meer.

*

Een afscheid

Kwijnend getij,
Zomer voorbij.
Heur lieve lip kust kouder,
Rood blad valt op mijn schouder,
Rood blad ruischt aan mijn voet,
De kranke zomer bloedt.

Er liep een jongen door deez zomer,
Een menschvergeten wolkendroomer,
Een schipper op de zee van blauw,
Voor bloemen als een teedre vrouw,
Aan vee en weide warm bevrind,
Mee met den wind
Een kind.

Ik zie hem nog voor elken horizon
Staan stare' of een geluk begon,
Zooals een meisje voor haar raam,
Hij was mijzelf, hij droeg mijn naam.

Nu gaan zij beiden dood,
Het groen en mijn genoot.
Er zal een nieuwe zomer komen,
Er zal een nieuwe jongen droomen,
En staren naar den horizon,
Of daar een groot geluk begon,
Zooals een meisje voor haar raam,
Met mijn gelaat en mijnen naam.

En toch zal dit een ander zijn,
Dit weergeboren eigen mijn.
Hij zal dezelfde kleedren dragen,
En somtijds naar zijn broeder vragen:
‘Waar zwijgt zijn graf, waar spreekt zijn zerk?’
Dan tijgt hij zingend weer aan 't werk,
Vol schuimend-nieuwen zomerwijn,
En toch zal hij een ander zijn,
Een ander zijn.

Kwijnend getij,
Zomer voorbij.
Een blad ruischt aan mijn voet,
Vaarwel, mijn bloed!

*

Oud en nieuw lied

Ik zong mijn oude wijs
Aan den rand van een zomerwei;
Het land werd bruin en grijs,
Als in herfst, door dit lied van mij.

Maar eensklaps rond mijn zang
Zich de stem van een broeder wond;
Ik zweeg en wachtte bang,
Met de hand van zijn macht op mijn mond.

En 't veld sproot uit in glans,
Waar de lente, die lieve bruid,
Gewekt werd tot een dans
Door den drang van dit nieuw geluid.

Waarom mijn herfst naast hém,
Dacht ik droef en ik liet mijn wijs;
De dág komt met zijn stem, -
Ik ben moe van een verre reis.

Toen vlocht mijn broer dit woord
Als een krans om mijn klein verdriet:
‘Het staamlen dat U stoort,
Is slechts smachten naar Uw rijp lied.’

*

Ongeduld

Jong, o jong, volmaakte bloem,
Voedsterkind van regenbuien,
Dat de zuidewinden suien,
Ach, ik weet, deez aardschen roem
Voelt Uw hooger hoop haar doem.

Ja, gij smeekt of U een duif
Van den sterken stengel plukte,
Aan zijn smetloos dons U drukte,
En dan droeg op wiekgewuif
Recht naar 's hemels blauwe huif.

Vluchtelinge uit hechte woon,
Vóor U nog de stralen zeegnen,
Zou Uw bladtooi nederreegnen;
En wát geldt voor Godes troon
Dood en deemoed zonder kroon?

Bloem, Uw bloei is een verbond,
Voor geen liever heil te ontbinden;
Wiegel dankbaar op de winden,
Uwe witte kelk bezond,
Doch de wortel in den grond.

Het licht van de aarde
(Fragment van een lezing)
Door
Herman Heyenbrock

Ik zie uit op een eenvoudige dorpslantaarn tegen den avond.

Het is een rustige petroleumlamp, veilig windvrij in de schuine vensterglasraming. Boven aan het lampeglas loecht de vlam zwartachtig af en toe omhoog als er een nijdig tochtje rond het kapje waait. - Met half geloken oogen zie ik de stralen uitschieten - lange strakke lijnen, met cierlijk gebogen verflauwende punten, korte felle krassen, omhoog soms in een kruis, wentelend met mij wanneer ik het hoofd draai. Het geheele aureolencomplex verandert van vorm en van kleur, wanneer ik met het eene of met het andere oog kijk. O heilige subjectiviteit, projectie van lichamelijkheid! Oog van mijn lijf, gij zijt meer dan een spiegel der ziel in uw wonderlijke vormen en uwe verrichtingen. De bedwingbare hallucinatie wordt zwakker en in een flauwe hallo verschijnt scherper het beeld van de lantaarn, wanneer ik er mijn blik op gevestigd houd. Mijn wonderlijk lichtende, droomerige ster met zijn onwezenlijke dichtbije lichtsprankels verdwijnt, als het oog zoekt de diepten te doorspeuren. O wonderlijke, onderbewustelijke machine. De gouddroom zoo zielsdichtbij als de dichterlijke goudstof in den nacht, verliezend, vergetend alles daaromheen, schuift in elkaar, verdwijnt in één punt, waarbij plotseling een omgeving verschijnt van boomen en lucht.

Daar achter, verder, blauwig in dat zwart, een bleek zwak glin-

sterend puntje. 't Is een ster aan den helderen hemel. Kleiner wordt het nog, als ik er met mijn blik naar toe ijl.

Van het wezenlijk onwezenlijke, vlak in en bij mij, ging ik naar het heldere, duidelijke, overzichtbare, daar buiten me. En daar buiten mij, verder het onbekende in, zag ik weer in een wezenlijke diepte, het onwezenlijke van een hemellichaam. Op een klein wilsbevel ging het in schier onwaarneembaren tijd de onmeetlijkheid in. Was dat *mijn* wil of die van millioenen voor mij, en vergeten door mijn Ikheid in het groote Zelf? Is het Sirius, waar de dichter van droomt en den heiligenden invloed van verwacht bij de Siderische geboorte enkeler schepselen? Is het de nieuwe ster van Bethlehem? Is het Uranus met zijn zwakke licht voor de gemengde sexen?

Och had ik toch een kijker! Al zag ik u dan ook verkleinen in mijn pogen om u op mijn zieligen gezichtsafstand te brengen. Waarom moet ik nu weer uw schijnbeeld zien in een gevoelvol waas, dat u grooter doet schijnen, dan ge werkelijk behoorde te verschijnen op mijn kleine, gladde, glibberig-zekere, bolle, heelalspiegel?

Waar is toch het wezen der dingen en der sterren als ik u niet kennen mag in gezichtsscherpelijke overziendheid en mijn gevoelvolle kleurwaardeering alles een blauwigen schijn geeft? Niets weet ik, dan mijn onmacht om u te kennen, al flonkert ge af en toe meewarig geel of rood uit uw onkenbaar stipje.

Juiste doormeter onzer gezichtseindigheid! In alle betrekkelijkheid weet ik toch, dat ge als een zon, geel-warm, misschien bloedrood vlamt op korter afstand.

Hebben we u niet leeren kennen door onze prachtig geslepen driekante glaasjes, die tot de uiterste grens gedane waarneming. Al zagen we u niet meer - dan toch ontvouwdet ge uit een verdwijnend klein lichtje, der kleuren aandoenlijke pracht. Scherper nog en scherper tuurden we en slepen we het lichtbrekende glas - tot ge ons in donkere ragfijne lijnen de wet schreeft van de alomme macht. Uw donker, dat noemen wij licht, hierbeneden. Uw ontzaglijk licht daarachter deed ons aardsche licht donker verschijnen in uw sterrenbrand.

Eén zijn wij in maaksel, hebt gij ons ontsluierd in die donkere lijntjes.....Eén in het Al.

Eén in het Al! - weten we.....

Een felle vlam slaat boven mijn lampeglas uit, nog juist kan mijn scherp instellende blik een verschrompeld uiltje zien, dat knepperend wegsindert. Er was een diertje minder op de wereld. En mijn lamp brandt weer rustig door. Van de hevige gasbewegingen is niets te zien voor niet ingewijden. Er is niets te zien, dan het strakke gele gloedlijf met de fijn-wazige, nu wat versomberende punten. Beneden aan de vlam is het blauwe doorschijnende, nog koude gas. Door het nachtelijke blauw schieten af en toe lichtende vonken. Men ziet het nog duistere gas in hevig begeeren den gloedsfeer daarboven toeijlen - om daar te verbranden en te vergaan in één heerlijke lichtglans, niet te veel, niet te weinig, juist gemengd in één harmonie, zoodat het wonder van de lichtende roetvrije vlam kan bestaan.

Zoo staat het daar, onzichtbaar, onwaarneembaar veranderend tot dat oneindig, snel-liefhebbende gloedlijf, zoo volkomen stil voor ons oppervlakkig kijken. Dáár aan het randje van de pit, die vlijtig gesponnen en geweven overzeesche vezelen, daar stijgt de kristalheldere petroleum uit op.

Wel mocht men u *rotsolie* noemen, toen men u voor het eerst lang geleden, donker-zwart-bruin uit de rotsen zag lekken.

Hoe geraffineerd verschijnt gij echter nu daarbij in uw helderheid.

Men dacht toen niet, dat ge eens mee zoudt helpen de wereld te verlichten, machines rollend en bewegend te maken door uwe warme vlam. Wie had toen gedacht dat men door uwe verfijning de lucht zou beheerschen als een nieuw domein, sinds ge land en water al tuffend en puffend hadt veroverd?

Icarus had zijn vleugels ook niet uit bijenwas moeten maken, maar uit ceresine, dat smelt niet bij zonnewarmte, want de kilheid van het visschenbloed had er nog in gezeten.

Visschenbloed, veranderde vischlijm en de rest van al die mooglijke reptielen uit die voorhistorische zeeën stijgen nu mee uit het blikken keteltje van mijn dorpslantaarn - alles het gloedlijf in, die millioenen levens nog éénmaal verlevendigend met een voorgoed adieu. Voorgoed?....

Daar, boven mijn lantaarn, daar in den donkeren nacht, daar zetten ze hun onzichtbaar bestaan voort en helpen mede tot de Dionysische wederkomst van andere schepselen.

Daar leeft mijn vlam weer even wat helderder op, zonder eenige oorzaak. Er viel niets in, er kwam niets bij het geregelde proces.

Was het de onregelmatige menging van mijn voorhistorisch distillaat?

Was er iets specifieks gebleven uit de resten van een buitengegewoon schrander dier? een vóórlijke nuitant, die nu nog met zijn bijzondere constitutie, op bijzondere wijze mijn orakelende vlam verlevendigde? Geest en stof zijn immers oneindig fijn verbonden volgens de Geheime Leer! Zou het mogelijk kunnen zijn, dat een toekomstig wezen, duizenden jaren na ons, nog éénmaal - o eindelooze wederkomst aller dingen - bij het licht van de dan nieuwe olie, gebogen zittend over oude manuscripten der menschenoorlogen, plotseling, bij het hoofdstuk over den slag bij Wörth of Kirk Kilisse, een flikkering in de lamp waarnemend, meent, dat hier een opflikkering was van den gloed van vertrouwen, dat blonk in het oog van den held die eenmaal toen overwon?

Is zoo iets denkbaar en waarom vinden we zoo iets ongeloofwaardig?

Waarom gelooven we dan wel aan den invloed van de zelf gekozen sentimenten aan den hemel?

De Helleensche Hemel met zijn vele zielige krakeelende verbeelde goden, wordt strak en rustig bij de Chaldeeuwsche drukte van de diepzinnige dierenwereld in één gordel het heelal omspannend. Iedere dag, ieder uur, iedere seconde van invloed op de menschen. Zoo zonder dat ze het weten hen beheerschend al naar een fatalistisch of gelukkig teeken bij hun geboorte present was. Waarom dan de conceptie ook maar niet staatsrechterlijk geregeld. 't Is dan alles een rekensommetje.

En danken we het niet juist de astrologen, dat we daarop een uitweg weten, n.l. onze ster, - als ware die een demon - te beheerschen! d.w.z., onttrek je aan die lijdensgeschiedenis door een slimmigheidje!

O, oude Mefistofeles!, men noemde u niet ten onrechte ‘aardsche dampen’ en eeuwig in protest met den hemel. Onze ster te beheerschen - door kennis van dat stelsel van invloedsferen, door kennis van den hemel, die oostersche fantaisie liet bewonen door draken en chimairen, deugden en zaligheden, waardoor je steeds beinvloed of belaagd werd! -

O zielige, moede hersenen, in eigen verdichtselen en ijdelheden moe gedacht, gij wilt de consequentie van dat fatum niet aan! Zooals de edele Grieken het fatum bij de handen vatten en kampend tenondergingen - dat durft ge niet. - Wel met een joodsch slimmigheidje het op een accoordje gooien - door kennis van het stelsel - om dan per slot 'de eigen ster te beheerschen'!!

Mijn lampje in den dorpslantaarn brandt intusschen rustig door - wat minder helder - het is ook wat laat in den avond geworden bij die heelal-omzwervingen.

Het knipoogt zoo leutig tegen me, ouwe leuteraar - ouwe zonaanbidder!

Daar buiten ben je alles kwijt, den hemel heb je al jeugdig doorgezworven en het was er zoo wijd en zoo kil. Maar mij, arm, klein, zondig, menschenlichtje, dat ken je wel. Ik kom van de aarde en ga er weer rustig door mijn schoorsteentje daarboven naar toe. - Als ik dan wat opgelucht ben en wat koeler, dan ga ik weer mijn werk doen van voren af aan. Niet ieder ziet mijn sidderend gloedlijf, de menschen zijn zoo dom en denken, dat ik onaandoenlijk ben en alleen bang voor een tochtje! De menschen hebben tegenwoordig een mooien glazen schoorsteen voor me gemaakt. Dat hadden ze niet gedacht, die oude Phoeniciëers, toen ze onder het vuur van oude zeeplanten een plasje glas in het zand vonden, dat het eens tot regulatie van lampen zou dienen, kunstig fijn uitgetrokken en kristalhelder!

Hoe hebben wij daarover getobd, niet begrijpende hoe dat glas juist op die plek een kneep te geven. De zuurstof hadden de menschen nog niet uitgevonden, daar zat juist de kneep.

Hun gegoten glazen poffertjes, die ze aan de heidensche Romeinen verkochten tot verlichting van hun duistere tempels - nou - die leggen we tegenwoordig beter en sterker met ijzergaas gearmeerd in onze doorschijnende trottoiren.

En de eeuwen van het vlijtig en schoone kunsthandwerk, glijden voorbij mij, tot het handig kunstwerk van nu, met hun nog vlijtiger rappende machines. En die duizenden en duizenden menschen, die dagelijks bezig zijn aldoor en aldoor, om ons van dat groote glas te voorzien in onze moderne woningen.

Dat kleine stukje comfort, waar we nooit meer aan denken,

daar wordt voor getobd en gezwoegd; eerst diep uit den bodem het bergzout; - dat strooit de landman 's morgens vroeg bij lentezon over zijn diep geploegde akkers, - maar ook strooit de moede sodawerker het fijner bereid over zijn eten en ziltig lekt hem het voorhistorisch zeezout langs de leden, wanneer hij voor het blakerende vuur het ruwe zout weer roostert tot soda, hij zelf, grijs. groen belicht door de gele natriumvlam. - Daar buiten verin de rivieren, daar baggert een machine het onverweerbare fijne bergslijpsel, het fijne rivierzand, of de schepen varen verder naar IJsland en halen fijnere soorten kiezel.

Langs onze stranden, daar staan de vreemde, witbestoven, reuzen-fleschvormige, zwak walmende crematoria. Daar vindt menig, menig mosseltje nog een moderne begrafenis boven een vroolijk turfvuurtje. En verder op, in het land, - in de schoorsteendistricten - daar branden ze, met de glinsterende diepgedolven steenkool - den te samen gehoopten afval van de steengroeven, om er nog de kalken lijkendoosjes van voorwereldlijke mosseltjes uit te branden. - Eeuwig en tijdelijk, verleden en tegenwoordig, het is alles één in het nu.

En ik zie de wit bestoven schuren waar dat alles poederfijn wordt gemalen en ik kuch nog mee op die plaatsen, waar de glasbrij gemengd wordt. En als het fijne met arsenik gemengde zout kittelend mij in de neusgaten komt, dan nies ik eens van harte: ‘Prosit - helden! in je stoffige kieltjes, achter je zonderlinge maskers! Daar....maar waarom, waarvoor? -

Maar daar dragen ze het al in groote bakken naar den oven. Nu zal het tot glas gelouterd moeten worden. - Daar staan ze weer, mijn lekkende duivels, voor de vuren, die ze zelf ontsteken, onderhouden en aanblazen. Ze zullen er het schier onsmeltbare zand bij ondraaglijke hitte tot taai deeg maken. Ze draaien en wringen ijzeren buizen en trekken een slierende rood-gloeiende taaie prop uit het vlammende hellegat. En hijgend blaast hij er reeds zijn warmen menschelijken adem in. Daar zwaait hij als een toovenaar mee in het rond, blaast weer in de buis, waarmee hij draaiend, wringend, zwaaiend zich beweegt. Een groote glanzende glasbel groeit op uit de roode klont.

Daar draaft hij er weer mee ovenwaarts en wringt en draait het eenige malen in de zengende vlammen, en reeds blaast hij wat

meer leven in een cierlijk groeiende flesch. Op het bolle, natte plankje sist en vlamt het even en de buik van de flesch zet zich uit.

Weer snelt hij ovenwaarts en is weer terug. Nu zwaait hij in een langen, diepen gleuf in den grond de cylindervormig uitzakkende flesch. Rondkijkende ziet men er nog meer dat doen, dat zwijgende turnen met gloeiend glanzend, zich rekkend glas. Verkilt het onder de bewerking dan gaat het weer naar het vuurgat, maar is er onmiddellijk weer uit om weer geblazen, gedraaid en gezwaaid te worden.

En druipend van het zweet gaan de werkers af en aan, lenig en in vlug tempo even wat warmte leenen om het weerbarstige materiaal soepeler te maken. En de cylinders dijen uit al langer en langer. Als door goochelaars worden ze rakelings naast elkaar gezwaaid, dat breekbare glas, zóó dat de reflexen er in bliksemen.

Er is even wachten, waarop? -

Is de flesch gereed?

Daar komt een joggie aangedraafd; - als in een marionettenspel komt hij ongeroepen juist op tijd op zijn plaats.

Onder aan de flesch drukt hij een klein gloeiend glaspropje precies in het midden. Dan nog eens blaast de man krachtig de cylinder schuin voor zich uit. Het propje wordt een roode gasbel, dat doorberst met een knap. Vlug knipt de jongen nu met een blikschaar een rondje daaruit. Nog eens keert de man naar den oven, kijkt lang daarin - ik zie het draaiende glas vervormen en flauw zakken bij die langdurige hitte. - Snel zwaait hij de nu langzaam uiteenzakkende open cylinder nog eenmaal in zijn gleuf, en met een droef lachje de nu gereed zijnde cylinder hoog heffend zwaait hij dien op een houten rek in de buurt. Een kort tikje met een ijzeren haak en zijn kind is van zijn ademtocht afgesneden, en reeds slaat het joggie de glasresten van de blaasbuis in een ijzeren bak en reikt den werkman-artiest een nieuwe blaasbuis aan. -

Zoo gaat het al maar onafgebroken door, zwijgend, ieder zijn taak kennend.

De mise-en-scène vervolgt. Meisjes komen aangeloopen; ze nemen de cylinders onder de armen en dwalen er de magazijnen mee in, verschimmen blauw-groenig als in een aquarium, tus-

schen de tallooze nu koel glanzende cylinders. Maar daar boven op het platvorm, daar staat mijn glaswerker, die wonderman, die kunstenaar met zijn menschelijken adem, die werelden, die bergen vervormt tot het glas onzer nieuwe woningen, zoodat wij het groote licht ruim en vrij naar binnen kunnen laten komen en toch tegen koude en regen beschut zijn. Juist zooals hier mijn lantaarntje voor mij. - Wat kennen wij elkaar goed. Nederig lampje, waar zooveel voor gebeurd is. En het lampje van blik met zijn glazen schoorsteen beveiligd voor de stormen daar buiten, lacht me toe als in een aureool. Heroïeke menschheid, wat kunt gij veel, wat voel ik mij trotsch uw medemensch te zijn!

En ik hoor de rollende walzen met dien korten droogen hik achteraan, persend het fijne plaatijzer onder geweldigen druk. Ik zie de tinovens met hun vreemden witten neerslag, met hun stapels veelkleurige ertsen. En ik zie het schoongebeten plaatijzer als zilver rijzen uit het als kwik vloeiend tin. Ik zie de eindelooze zalen waar het blik gesneden, geperst of gesoldeerd wordt. Ik zie het glinsterend, venijnig hakende blikafval wegzuigen, door magneten wegvoeren tot wedergewinning van de zelfde soorten. Ik zie het uitgeperste, uitgeslagen latoenkoper als kroontjes op de lampen schroeven. De groene vlam der kopersmelterijen speelt magisch hier en daar nog om een soldeerbout. En onder het blikkerig rinkelen en het gezoem der werkplaatsen is het confectielampje klaar. - Duizendvoudig doet het nog dienst, overal waar het concurreert met gas- en electrische verlichting! Overal stralen die geforceerde lampjes met hun oliepitje gedrenkt in de zoo lang wellende bronolie, tot verlichting van de middenstandsklasse in dorpen en provincie. - Trouwe petroleum! Gij zult ons vooreerst niet verlaten, hoe men u ook heeft weggeprofeteerd als schadelijk, gevaarlijk en stinkend. Gij zijt gelouterd als midstander uit den strijd getreden en brandt nog in mijn nederige dorpslantaarn vóór me, in een glans van historische belangrijkheid - zoo veilig in uw glazen huisje.

Daar rinkelt even onder een briesje, het glas tegen de ijzeren raming, en - ik zie de gieterijen tegen schemer, wanneer de vormen klaar zijn. Bukkend metselen en schrapen de ‘blauwkieltjes’ hun vormen tot zelfs diep in den grond, of prikken de gietnaalden berekenend in het vormzand. Verderop stampen

troepjes al pompend groote vormen. Daar verschijnt de eerste taai-lekkende slak geel verblindend uit den oven. Als vuurwerk sterredansend, verschijnt daarna het eerste roode ijzer.

Kromgespannen figuren vangen het op in kroezen aan lange staven. Vreemd is de roode belichting van onder tegen hun gezichten in, gloedbeschenen, en de vuurgloed tinkelt verder den duisteren giethal in.

En met die kroezen draven ze naar hunne vreemdsoortige vormen en gieten er het plonzende op nieuw oplichtende ijzer in.

Maar als in een visioen wordt dit kleine gedoe overheerscht door machtiger beelden.

Ik zie de moeizaam en gevaarlijk gewonnen kolen, diep uit de donkere aarde aan de wereld gebracht. Ik zie de gloeiende massa's uit de cokes-ovens gedrukt en onder somber ploffen en sissen verdwijnen in stoomgevaarten, witte krullende wolkkasteelen in de groezelige fabriekslucht. Een paar mannetjes assisteeren den afspuiter. Het gaat verder alles machinaal: onzichtbare handen bewerkstelligen alles. Hier en daar dirigeert een enkel mensch die onzichtbare machten en krachten uit kranen en handles. 't Is tooverachtig maar beklemmend van menscheenzaamheid.

Daar verschijnt een vreemde toren met veel reuzenvlechtwerk. Reusachtige potten worden er met puffende machines ondergeschoven. Stralen vuur verschijnen vroolijk kabbelend, plonzend diep in de groote potten. Wolken van vuurgloed stijgen omhoog. Helbelichte stoom omdwarrelt het geheele gevaarte.

Een beklemmende angst overvalt me. Wat doe ik hier? Waarom trekt dat roode licht mij zoo onweerstaanbaar aan? Maar 't is hier een hel! Ik zie niemand. Ja toch, daar boven mij, een klein ventje; hij krabt wat met een haakje in den vuurgeul, doodbedaard, als was hij aan het strand, spelend en regelend het water.

En ik klem mijn boekje, mijn bijbel, vuilzwartig van het vele lezen, tegen me aan, en de stem van de machine zingt onder dit hoogoven-gesidder tot mijn vreemd kloppend hart:

‘Not to see poetry in the machinery of this present age, is not to see poetry in the life of the age. It is not to believe in the age.’

‘Religion and art at the present moment both blindfolded and both with their ears stopped, are being swept to the same

irrevocable issue. By all poets and prophets the same dangersignal shall be seen spreading before them both jogging along their old highways. It is the arm that reaches across the age,

> Railroad Crossing
> Look out for the engine!

Onverschillig en als gesomnambuleerd treed ik dichterbij, strompel over de rails, bestijg eenige treden en kom op de eerste verdieping. Het ventje zit, nu alles goed loopt, met zijn rug naar mij toe; hij ziet me niet. Ik stap over den vuurgeul heen. Ik zie er niet in, om niet verblind te worden, voel even den zengenden gloed langs mijn beenen. Naast mij plonst de straal in den geopenden vuurmuil. De dwarrelende roetrook van de machine daarvoor prikkelt nog even mijn drooge oogen. Ik wandel langs wonderlijke buizen, een heel net van buizen is dicht tegen den oven geklemd. Er stroomt water langs en over den grond, zwak dampend onder de hitte. Er is wat leemkleur langs den grond en tonnen en staven en zich wasschende figuren. De blanke naakte bovenlijven glimmen, bukkend plensen ze boven kuipen.

Ze zien mij niet meer, ik ben thuis en lang uitgepraat. Ze weten dat straks de machtige sirene over de terreinen zal klinken voor de ploegwisseling. - Ik grijp de leuning van de trap, die zwak siddrend zigzag omhoog gaat in den nacht. -

De groote hallen zijn wonderlijk door het vuurlicht beschenen, gaan al keerend aan mij onder en ik stijg op de zoo angstig open ijzeren treden hooger en hooger.

Het industrieland met zijn vuren en booglampen, (omfloersde witte manen,) aan dunne palen, raakt onder mij, al verder reiken de horizonten, meer schoorsteenen, meer gebouwen. Onherkenbaar wordt het terrein, als ik daar eenzaam en van allen verlaten even toef op een platform. Hooger stijg ik in den industrieelen nacht, alleen onder mij het licht van de aarde. En ik stijg hooger en hooger in den zonderlingen vuurtoren. Nog een paar wendingen en ik ben boven en zie hijgende uit, op de in vlammen en vuur gezette aarde onder mij. Langs de horizonten zwakke schijnsels van rossigen gloed, boven mij het nachtelijk gewelf. - Er is gerij en geklepper van bulderende wagentjes op den plaatijzeren vloer. Vlijtig worden karretjes geschoven in een cirkel rondom

een reusachtig deksel. Daaronder is de sidderende massa, daar worden de ingewanden van de aarde nog eens opgekookt om het begeerde metaal te krijgen.

Hoe nietig lijkt nu dat vuurstraaltje daar beneden. Hoe ontzaglijk de moeite om het machtig te worden. We hebben het dan ook niet gekregen, maar *zelf gemaakt*. Hoe hebben we *dit* kunnen doen zonder bovenaardsche machten? Hoe is het mogelijk dat wij menschen dat hebben gedaan? Hoe lang heeft dat geduurd eer dit kunstwerk tot stand kwam! Zóó heeft nooit een kathedraal mij geroerd - met al die trotsche schoone afmetingen, het schoone beeldhouwwerk, de prachtige, gebrande ruiten, het schemerdonker rond de sacristie, de fonkelende gewaden, het zacht flonkerend kaarsenlicht hoog in de cierlijke kronen, evenmin het doordenken van de onzienlijke schoonheid van de mis of de litanieën en lithurgieën.

O wonderlijk menschenmaaksel van industrieele kathedralen, ge wenscht geen schoonheid en zijt des ondanks schooner dan elke bedachtzaamheid . Ge zijt zoo wonderlijk bedacht, dat de schoonheid wel komen moest. Aan u hebben evenveel vlijtige handen gearbeid als aan het toen nuttige en noodige monument van eenheid in wereldlijk bestaan en geestelijk doorleven. Hier op den trillenden en gloeienden oven is ditzelfde aanwezig, alles wat op poëzie en het hoogere in den mensch duiden kan. ‘In Machinerie ist Poesie, weil es beantwortet an der Dreieinheit des Wahren, Guten und Schönen’.[1)]

‘Machinery has poetry in it, because the three immeasurable ideas expressed by machinery are the three immeasurable ideas of poetry and of the imagination and the soul - infinity and the two forms of infinity, the liberty and the unity of man.’

‘The substance of a beautiful thing is its idea. A beautiful thing is beautiful in proportion as its form reveals the nature of its substance, that is, conveys its idea.

Machinery is beautiful by reason of inmeasurable ideas consummately expressed.’[2)]

O aardsche lichten, die wij menschen hier op deze donkere

1) Max Eyth. Lebendige Kräfte.
2) G.S. Lee ‘The Voice of the machine’.

aarde ontstaken, wat heb ik u lief! Want ik ben uit den hemel der gedachte gekomen en heb u, o aarde, lief gekregen om de wonderen, die in dit leven leven. Vroeger heb ik onaandoenlijke afgestorvenheid gewenscht, om nimmer terug te keeren, wanneer het vuur gedoofd zou zijn; maar ik bid nu om niet eenmaal maar duizend maal terug te komen. O aardemenschen, ik heb u liefgekregen om uw grootheid, die ge niet verkregen, maar zelf eerlijk verdiend hebt!

Daar gilt plotseling een hevig geluid, dat in een machtig, sidderend brullen overgaat, doortrillend heel den vloer en omgeving - de wind is afgesteld - met een plons slaan reuzenvlammen reeds uit de kier, wanneer de deksel omhoog gaat.

Onder het geraas van het ledigen der rondgeschaarde karretjes komen mij de woorden over den dichter van de nieuwe beweging te binnen:

'The Poet of the new movement shall not be discovered talking with doctors, or defining art in the schools, nor shall he be seen at first by peerers in books. The passer-by shall see him, perhaps, through the door of a foundry at night, a lurid figure there, bent with labor and humbled with labor, but, with the fire from the heart of the earth playing upon his face. His hands, innocent of the ink of poets, of the mere outsides of things - shall be beautiful with the grasp of the thing called life - with the grim, silent, patient creating of life. He shall be seen living with retorts around him, loomed over by machines - shadowed by weariness - to the men about him half comrade, half monk - going in and out among them silently, with some secret glory in his heart.'

Langzaam en vernederd van aandoening door het grootsch tafreel, daalde ik tot den beganen grond in het gewoel van het telkens weerkeerend werk, het monument verlatend, dat als een kerkhof van naamloozen ontroert, nadat de strijd gestreden is. Helden in massa geëerd, als individuën vergeten. Zoo keerde ik eens jaren geleden terug uit de Pinakothek te München, toen ik de vrome schilderijen gezien had van de ongenoemde, onbekend gebleven monniken. Maar toch....iets van de nieuwe beweging was me in het hart.

Blaricum Dec. '13.

Octobernacht
Door
Anastasia Ismailowna

‘Je moet het mij vooral zeggen’ fluisterde zij.

Nog zong de muziek in hun hoofden. Haar kleine stappen tripten naast hem en vertrouwelijk leunde zij aan zijn arm. Maar hij zweeg, hij proefde de ruime regenlucht die de rijpe geuren van den herfst droeg en zwoel was als de lente. Loome, lauwe druppels vielen langzaam op hen neer, koel op haar omhoog gericht gelaat. Zij zag wel dat hij maar glimlachte en niet spreken zou en dit maakte in haar gemoed een rustelooze blijdschap los, zoodat zij een paar danspasjes sprong naast zijn bedaardheid en weer de melodie neuriede die in haar hoofdje hing.

Toen reeds was zij thuis. ‘Nu, dan niet’, sprak zij, bruusk, en hief zich op haar voetspitsen, dat hij zonder bukken haar mond kussen kon. Zij genoot de heerschende rust van zijn armen op haar schouder en de liefde van zijn warme lichte kus vleide zich op haar hart als een losse roode bloem. Kwik als een schuw vinkje sprong zij de gang in, midden in den schellen schijn van de flonkerende gaslamp. en zoo was zij weg van hem, die alleen stond, buiten, aarzelend in den talmenden regen.

De dorre blaadjes van de magere boomen in de nieuwe stadsstraat ritselden over de natte steenen, de regen dauwde verkwikkend en groeizaam neer, weelderig, zonder huivering. Waar hij verder schreed voelde hij zich rijzen op de vochte damp van de lucht als een zwemmer uit de diepte naar het

oppervlak; zoo gleed hij verder, het hoofd boven de daken der huizen in de vrije hemelruimte gebed, in het spoelen van de vruchtbare lauwe wind, dicht langs de zachte wolken.

Zijn liefde zat in zijn ziel als een fijn godenbeeldje van oud Japansch porselein in een glazen klokje. Het beeldje glimlachte rustig en zonk langzaam heen in de lotosbloem waarop het gerust had; de lotosbloem dreef wiegend weg als een losse maandroos op een beekje, en het glazen klokje dat niet leeg wilde blijven, begon langzaam te schommelen, te luiden en te klinken, volle helle klanken, weemoedig zwaar en tranen-hel, als de toonen van een celesta.

Voort schreed hij door den herfstnacht, de oogen vast op het beeld zijner liefde, diep luisterend naar het zingen van zijn liefde, en wat hij niet had willen spreken zong thans in hem.

Maar zij was door de hel-verlichte gang geschreden, de zijden rokken ruischend boven de spieglend zwarte laarsjes, en met een snel gebaar had zij de kamerdeur opengerukt. Eén oogwenk bleef zij staan.

Onder een wolk van grijze damp, achter een ritselende krant die nu neerviel, zat haar man, gedoken in zijn leunstoel, zag verstrooid naar haar op.

‘Zoo, ben je daar?’

Hij geeuwde, rekte zich uit, roerde dan bedrijvig in zijn koude thee en dronk dat zoete suikerdrab.

‘Was 't mooi?’

‘Och ja,’ antwoordde zij onverschillig. ‘Een paar liederen van Schubert en Brahms waren wel héél mooi. Je hebt 't hier benauwd, zeg!’

Zij gooide achteloos haar avondmantel van haar schouders op een stoel en tastte met een gewoonheidsgebaar naar haar achterhoofd om de wrong der roodbruine lokken aan te duwen.

Even zag zij zich in den spiegel, smal en rank in haar wit gewaad. Dat was een stil genot. Beide handen drukte zij in haar nek en boog de opgeheven armen zijwaarts, zoodat haar leest vrij kwam in het lamplicht. Een fijn goud kettinkje glinsterde schuchter op het blanke vleesch van haar laag ontbloote borstkuil.

‘Ik ga vroeg naar bed, zeg,’ hernam zij, nu ook geeuwend

en zich met de hand kleine klapjes voor de opengerekte mond gevend.

‘Dat is best, ik kom gauw’ antwoordde verstrooid de man in de stoel, die alweer met krommen nek in de krant zat en niet gestoord wilde zijn. Even later hoorde hij haar stem nog zakelijk in de keuken en vanaf de trap. Toen zat hij weer in zijn behagelijke stilte bij het kalme gedempte tikken van de klok.

Buiten woei het een beetje; een paar regendruppels sloegen zacht aan het venster.

Maar hij daar buiten ging voort in het geluk zijner zonde. Een zoele regenvlaag had hem opgeheven en hij steeg, als op stille vlerken zwevend, boven de daken der huizen. De hemel boven hem was zwart; in de diepte glinsterde het natte asfalt der straten.

Hoe goed was deze nacht. Zij had hem eindeloos gemaakt door haar liefde.

Het verre rumoer steeg tot hem omhoog: de bellen der trems, het suisen en het rembrommen langs de beugeldraden, het krakend toeteren der auto's, het doffe stappen van honderdduizend voeten, het luguber gejoel van dronken stemmen uit de stegen, het drensend gekrijt van kinderen, het schelle gillen van vrouwen, het loeien van booten in de haven en het sissen der stoomende treinen wier raderen-donder over viaducten dreunde: daar ver omhoog smolt het samen tot een gezoem en gesuis, het droeg die ééne melodie van louter lieflijkheid die in zijn hart haar dansende sierlijke maten vlocht. O, hoe goed, hoe goed was de nacht!

Op een der wolken dreef lichtend haar gelaat naderbij. Het smalle ovaal in teedere lijnen en de tengere karmijn-roode mond week neergebogen in de hoeken. Onder de fijn gebogen brauwen zagen haar oogen diep en donker uit, niet naar hem, neen, ‘o mijn god!’ jubelde het in zijn ziel: ‘niet naar mij!’ Zijn liefde kende die grens niet. ‘Laat zij door alle werelden gaan’ dacht hij, ‘dat duizend harten opspringen voor haar liefde! O wereld, waar dan toch zijt gij eindeloos!’

Hij had haar gevonden, gewonnen, toen hij, gelijk een zieke, hongerde, diep in het troostelooze zijner eenzaamheid. Eén blik

en weinige woorden hadden volstaan. Zij was tot hem gekomen: zijn armelijke woning was een stille cel geworden, een schemerige bidkapel met kleurige vensters. Zij had in zijn armen gerust, haar lippen aan zijn mond, de zoete geur van haar lokken, van haar jonge huid vlokte in zijn gedachten mat-brons en sneeuwig-wit, en haar melodieuse stem danste speelsch in zijn ziel. En beiden hadden zij de wellust genoten van een liefde, die zuiver van de aarde is, waar de lente bloeit en de herfst dort, waar de zon kweekt en de regen drenkt, waar het zaad zich uitstrooit....Hun verlangen ging niet verder. Borst aan borst hadden zij lange avonden gerust, hart aan hart en haar adem aan zijn oogen. De zoete, teedere welving harer kleine sterke borsten had hij gestreeld en de weeke lijnen harer lenden. Dan woelden haar rustelooze vingers door zijn haar of haar blanke tandjes beten in zijn lippen. Hun liefde was sprakeloos want zij was geheel van de aarde. Maar ook de aarde kan niet bloeien en welken, niet kiemen en rijpen dan onder den hemel.

Dien nacht steeg hij tot dicht nabij de stilte der sterren. Ook daar dauwde de herfstwind. Zacht gleed zijn koel hoofd onder de weeke sneeuw der wolken. Aan zijn mond proefde hij nog steeds de zoete rilling harer lippen, haar laatste kus.

Zij had de gasvlam aangeploft en zich snel ontkleed. Zooals een bloem die openbreekt uit de kelk, gleed haar rozige huid uit de witheid van haar kleeren. Het corsetje sprong los, de rok en het gekreukte hemdje gleden op het zware tapijt, en als een najade uit een schuimgolf sprong zij heel naakt uit de witheid op en schreed panter-gelijk naar het ranke beeld dat haar, als uit een droom opgerezen, in den spiegel tegentrad. Het fijne gouden kettinkje glinsterde nog in haar borstkuil, teere schaduwtoetsjes speelden over de weelde van haar jonge vleesch, tegen de weeke welvingen van buik en borsten. Zij zag het plekje op haar linkerborst, waar zijn lippen haar teedere huid hadden gekneusd, en een wreede glimlach gleed langs haar bloed-roode lippen. Haar oogen zagen veruit, als over de zee naar een vreemde kust.

Maar plotseling voelde zij haar bloed in de dooraderde marmerhuid verstijven. Een kille wind huiverde door het wijde holle

kamerlicht. Een witte vleugel daalde ragteer langs haar hals, zij voelde haar zinnen bevriezen, haar hart stond stil.

En omziende met trillende wimpers zag zij zichzelf daar zitten, gekleed, op de stoel waar zij tevoren haar kleeren had neergelegd, een vrouw die naar haar opkeek, weemoedig, met droefdonkere oogen, die glansden als het avond-zonlicht in een groen dal tusschen de bergen wanneer de dag gaat scheiden.

Zij herkende dat meisje van zeventien jaar, dat de zoetheid harer verlangens geproefd, de weelde harer rijkste droomen begeerd had en dat op de zomerweiden harer nachtelijke mijmeringen, in de reiën der stille illusies, gedanst had met voeten, licht als duivendons.

Zij herkende die oogen met den weerschijn van een hemel die gloeit in de kopere reven van het avondrood. Zij zag hun weemoed en haar hart opende zich weer voor hun verwachtingen.

Over dat stille gelaat hing de liefde van een glimlach die uit de ziel omhoog groeit als een sensatie van geluk, dezelfde glimlach die bloeit aan de lippen van Leonardo's heiligen.

Het was of die teere lippen nog de geestelijke liederen zongen die door haar droomen hadden geruischt en of zij nog de kussen verwachtten van den minnaar wiens liefde, door kracht en genade, een vervoering in haar ziel zou storten, als de bergbeek de reine koelte der gletschers in het dorstige zomerdal.

‘Hij zal komen’ straalden die oogen. ‘Hij zal mij vinden’ fluisterden die lippen, en langs de ranke hals gleden de verrukkingen van het bloed, dat uit het hart omhoogspringt als de Hemelsche liefde haar vleugelen samenvouwt boven de ziel.

Toen zag zij hoe een schaduw gleed over dat stille kindergelaat, hoe schemer als een wazige sluier tusschen haar beiden neerstreek, hoe haar oogen doofden gelijk de hemel wanneer de zon diep achter den kim zinkt, hoe de glimlach wegstierf als een kinderlach die in een ver woud allengs verder, vager schalt, hoe de lippen verstrakten tot een pijnlijke trek en zich langzaam vertrokken tot een glimlach van wreedheid en lust: de glimlach die zij in den spiegel gezien had, die zij nog bitter aan hare eigen lippen proefde.

En toen voelde de naakte dat zij trilde van schaamte. Zij sloeg de armen voor haar borst als een kruis en drukte de

zachte dijbeenen krampachtig aaneen. Zoo stond zij met gebogen knieën, ietswat voorover, en sloot de doodsbange oogen.

De andere sprak niet doch glimlachte, bijna star, als een doode.

Toen sprak zij hortend en heesch: ‘O....ga heen, vergeef, vergeef mij.’

Toen sprak de andere: ‘Kon je hem liefhebben zonder mij?’

Zij antwoordde, snikkend: ‘Ik ben rampzalig, zie dan toch.....ik ben zoo alleen....’

Toen zonk zij op de knieën en de handen voor de oogen lag zij daar langen tijd onder den schijn van het lamplicht, naakt en hulpeloos en zij snikte hartstochtelijk.

Zoo verging de tijd onder het suizen van den gasvlam. De wind die door den nacht zwierf aaide zoevend langs de vensters.

Hij daar buiten voelde dat de aarde nabij kwam Witte duiven, een na een, wiekten weg uit de til van zijn brein, een breede vlucht snelle vogelen, hij voelde hoe hij ledig en lichter werd zoodat de zwaarte van den hemel hem neerdwong. Trager gleed hij over bosschen en weiden en weer proefde hij de geur van stervend loof en herfstige bladeren die langzaam verteeren in vochten grond. Niet ver van zijn woning landde hij in de stille straat van de eenzame nachtstad. Alle rumoer was gestorven.

Zijn rustige kamer omving hem als een stolp. In de stilte van de late uren zocht hij den slaap, maar één veertje van het uurwerk in zijn borst trilde, zoodat de radertjes haperden. Binnen in de onbegrensde diepte van zijn ziel voelde hij een hunkerende pijn.

Zij lag in een wit kanten nachtgewaad onder de wijde zachtheid der zijden dekken. De gaslamp brandde nog met helle klaarte. Boven de kraalwitte sloop glansden de gouden tressen van haar zorgvuldig gevlochten lokken. Haar open oogen staarden wezenloos in een verte van woelende duisternis. Door heel haar lijf vloeide een golf van vernederende angst, van redelooze schaamte. En in haar hoofd maalde de angst voor een weerzien, een weerzien van den man wiens laatste kus zij nog op haar lippen voelde, die haar thans rillen en gloeiend blozen deed langs haar geheele lijf.

Toen kwam de andere met zwaren stap de trappen op, hij doofde geleidelijk alle lichten van de woning.

De lange herfstnacht begon.

Toen de sneeuw op de daken der huizen glinsterde in het maanlicht en de naakte takken van de boomen langs de grachten grillige schaduwen wierpen op de milde witheid van den nacht; toen de sneeuw in de hel doorvrozen koelte van de stralende morgenzon schitterde en de schaduwen des middags paars gloeiden in de parken, liep zij weer naast hem, doch als een vreemde. Hij hoorde haar stem, haar zangerige stem en met haar jonge lach zag zij hem in de oogen, maar hij voelde dat zij de geheime deuren harer ziel voor hem had dichtgesloten en dat hij weer troosteloos moest zwerven als een banneling achter de poorten der liefde. Haar hand lag koel in de zijne en haar lippen verrieden geen verlangen meer naar de beroering van zijn mond. Haar oogen lachten, maar zochten niet naar de zoetheid die huiverde achter zijn verholen blikken. Hij voelde dat de ragfijne vleugel van een der doodsvogels onzichtbaar tusschen hunne harten gegleden was. Toen neuriede in zijn ziel haar laatste woord van dien Octobernacht: ‘Je moet het mij vooral zeggen.’

Maar hij zeide het haar niet.

Twee gedichten
Door
Maurits Uyldert

I
De boetelinge

Veni, creator spiritus!

In de ronde hemelrijen
Zit zij in haar zwart gewaad
Waar de liedren zilvrend glijen,
Of in donkren toon gebaad;
Bij de ruisende englenstoet
In de stilte van het bloed.

Zij, op de allerlaagste trede
En rondom valt zang en klank
Van omhoog op haar beneden,
- 's Hemels allerteerste rank. -
Boven haar het englenspel:
Voor haar voeten ruimte en hel.

In de blonde hemelreien
Zit zij schuchter en zij speelt:
Liedren fris als lente-weien
Waar de leeuwrik trillend kweelt.
Maar nog beeft ze om het geweld
Dat diep uit den hemel zwelt.

Liedjes die daar strelend ruisen
Stijgen tot een felle kreet,
Tot bazuinen dreunend bruisen
Dat de hemel hemel heet.
En daarin golft hel haar spel:
Glazen klokje en zilvren bel.

Diepste en droefste klanken zinken
Snikkend uit het weemoedzwaar
Vogeltjuikend harpe-klinken,
Zilvre tranen in zwart haar.
En zij buigt het donker hoofd
In het koor, dat juicht en looft.

Kan zij nimmer zich verenen
Met Gods englen, klaar en hel?
Bij serenen moet zij wenen,
Wenen moet zij in het spel
Dat zich als een zuil van licht
Tot der heemlen hemel richt.

Wat heeft zij op de aard' misdreven,
Boetelinge en hemel-reê,
Uit de lichte waan geheven
Tot de zwaarte van Gods vreê,
Dat zij nu zo lang moet zijn
Hemelkind met aardse pijn?

‘Zij wilde immer zoekend zwerven
En versmaadde 't zuiverst brood,
Zocht bij levenden te sterven,
Niet te leven bij den dood.
In de doden helden gloeit
Vuur, dat eeuwig leven boeit.

‘Daarom waakt zij hier beneden,
Turend in het aardse dal,
Aan de grenzen van den vrede,
Aan den rand van 's hemels wal,
Lijdt zij al wat de aarde lijdt
In de pijnen van den tijd’.

II

Laat altijd maar de stilte ruisen,
De zoete stilte van uw stem,
De lampen branden in de huizen
En door de straten dreunt de trém
Waar 't volk krioelt, een horde muizen,
Maar 'k hoor de stilte van uw stem,
Laat altijd maar de stilte ruisen.

Het is een kleine melodie
Maar waaruit helle tonen lokken.
Niets deert mij, wat ik hoor of zie:
Door 't plompe dreunen van de klokken
Draaiorgeldeunen twee of drie;
Ik voel mij zacht omhoog getrokken,
Ver, door uw kleine melodie.

En al mijn weemoed voel ik zinken,
Mijn smart verflauwt, mijn vreugd verbleekt,
Harten die zulke klanken drinken
Stijgen tot waar de hemel spreekt,
Daar waar de hemelrozen blinken,
De zilvre hemel vlammend breekt,
Daar blijft de stilte zingend klinken.

Laat in mijn ziel de stilte ruisen,
De zoete stilte van uw stem,
Ik hoor haar neuren, zingen, druisen,
De liefde van uw zachte stem,
Die stijgt en daalt in zwevend suisen,
O diepe liefde van die stem....
Laat altijd maar de stilte ruisen.

Artsenmonopolie
Door
T.J. de Boer

Van verschillende zijden werd mij de vraag gedaan of betuiging van adhaesie aan het onlangs der Tweede Kamer gezonden adres inzake een vrijere uitoefening der geneeskunde blijk van instemming zou zijn met magnetisme, spiritisme, christian science of iets anders van dien aard.

Het noodzakelijk verband tusschen beide ten stelligste ontkennend, omdat onderteekening van dergelijke adressen geen goedkeuring van den inhoud maar van hun strekking pleegt in te sluiten, meen ik toch dat het van belang zou kunnen zijn mogelijk misverstand in dezen uit den weg te ruimen.

Het is een feit dat velen van onze medeburgers bij niet-bevoegden genezing voor hun kwalen zoeken en ook meenen die te vinden. Of deze meening juist is zij in het midden gelaten, maar de meening bestaat en is als zoodanig vrij. Onder die niet-bevoegden zijn er die te goeder trouw meenen hun medemenschen te kunnen helpen. Ook deze meening is vrij en als zoodaig niet strafbaar.

Maar hier ligt nu juist voor sommigen een moeilijkheid. Wat baat het ons meeningen te hebben, als wij er niet naar mogen handelen, overtuigingen te bezitten, waarnaar wij niet mogen leven? Er ligt een eeuw achter ons, die vrijheid van denken en spreken eischte en in ruime mate toestond. Heeft onze vrijheid van handelen daarmee gelijken tred gehouden? Ik vrees van neen. Soms komt het mij voor, alsof men juist in die kringen, waar vrijheid van denken en spreken om het zeerst wordt geprezen, dit vooral daarom zoo gemakkelijk kan doen, omdat men gedachten en

woorden voor een luchtig spel houdt en niet gelooft aan vastheid van meening of kracht van overtuiging. Dan ziet men in het vrije denken geen gevaar, omdat men alle denken voor ongevaarlijk houdt. En naar gelang men op theoretisch gebied een grootere mate van vrijheid eischt en geeft, kan men dan op praktisch terrein den hinderlijksten dwang uitoefenen of dulden. Daartegen nu op te treden schijnt mij geoorloofd. Niet uit sympathie met magnetisme, spiritisme enz., maar ter wille van onze volksvrijheid. Want de massa kent niet dat verschil tusschen denken en doen, dat den intellektueelen verborgen blijft, wanneer ze, hun gedachten den vrijen loop latend, elke mogelijke toepassing daarvan verwaarloozen.

De verlichte negentiende eeuw heeft ons geleerd uit de hoogte neer te zien op die tijden en volken, die, meenend in het bezit van een absolute waarheid te zijn, andersdenkenden vervolgden en veroordeelden. Zij vond het niet altijd het beste middel tot uitroeiing van een kettersche leer haar aanhangers tot martelaars van hun overtuiging te maken. Zou het nu echter in onze dagen wel wijs zijn, als men, meenend de ware kunst te bezitten, hen die anders handelen gaat vervolgen en veroordeelen en zoo tot martlaars van hun praktijk maken? Kiezen we ook hier, meer dan tot nog toe, de vrijheid! 't Is waar, elke vrijheid brengt haar gevaren mede, zoo ook deze. Niemand verlangt haar dus onbeperkt, ook het bovengenoemde adres vraagt redelijke waarborgen en wenscht hem die er misbruik van maakt verantwoordelijk te stellen voor de gevolgen. Maar het protest gaat tegen den absoluten dwang. Daaraan kan zelfs de tegenstander van magnetisme, spiritisme enz. met een goed geweten meedoen, omdat hij ze gaarne in de gelegenheid wil stellen hun onmacht te toonen.

Doch de zaak is ernstiger. Naast eerbied voor de vrijheid van anderen past den beoefenaren van elke wetenschap en kunst bescheidenheid. Dus ook U, zal men ons toevoegen. Zeker! Evenmin als den meesten onderteekenaars van het adres past het mij over de geneeskunde zelf te oordeelen. Maar over de plaats van de geneeskunde in het maatschappelijk leven en over de bevoegdheid der artsen mag toch de belanghebbende leek, in alle bescheidenheid, een woord meespreken. En als hij dan in het belang van de maatschappij zoowel als van de geneeskunde meer-

der vrijheid gewenscht acht, dan is het plicht te spreken op het gevaar af voor een spiritist of een kwakzalver of een vijand van ‘de wetenschap’ te worden gescholden.

Ruim een eeuw geleden kon een geestig man nog zeggen dat het verschil tusschen een goed en een slecht arts wel, maar dat tusschen een arts en geen arts niet bizonder groot is. Die tijden zijn gelukkig voorbij. Tengevolge van de ontwikkeling der natuurwetenschappen heeft, sedert het midden der negentiende eeuw, de medische wetenschap de eene overwinning na de andere behaald. Op grond van de resultaten vooral van pathologische anatomie, bakteriologie, chemie, is ze in dezen tijd eigenlijk eerst wetenschappelijk geworden. Naar die mate is haar maatschappelijk aanzien terecht gestegen en minder dan vroeger heeft ze nu kunstmatige bescherming in den vorm van absoluten dwang noodig.

Maar alwetend is ze niet, niet voor alles heeft ze het middel noch is ze onfeilbaar in haar toepassing. Daarom sluite ze het oor niet voor kritiek van buiten, al mag die vaak onbillijk en onjuist zijn. Er kan ook iets goeds onder loopen. Zouden alleen op het gebied van de geneeskunde takt en intuitie het nooit winnen van aangeleerde en welbewuste wetenschap? Of alleen hier de wetenschap het eigendom zijn van een gild, waarvan het lidmaatschap slechts door het leveren van examenproeven en proefschriften is te verkrijgen?

In een krtiek van het artsenmonopolie wordt gewoonlijk een groote plaats ingeruimd aan de vermelding van bizondere gevallen, waarin een bevoegde niet of slecht, de onbevoegde echter wel en goed zou hebben geholpen. Uit dergelijke bizondere ervaringen bouwt de leek zijn overtuigingen op. Voor den man van wetenschap zijn ze natuurlijk geen bewijzen, omdat hij ze gedeeltelijk voor vergissingen, gedeeltelijk voor zeldzame uitzonderingen op den regel kan houden. In 't algemeen stel ik dit wetenschappelijk oordeel boven het onkritisch generaliseeren van den leek uit eigen toevallige ervaring. Gaarne verklaar ik hier dus dat er van mij geen verdediging van kwakzalverij te wachten is, al vraag ik iets meer vrijheid voor ‘kwakzalvers’. Als vriend der medische wetenschap zij het me echter vergund hier ook een persoonlijke ervaring mede te deelen, die mij geschokt heeft in

het absoluut orthodox geloof aan de medische kunst en wetenschap. Zij betreft dat deel der wetenschap dat met mijn eigen studie punten van aanraking heeft, nl. de psychiatrie.

In de laatste 20 jaar heeft zich in de psychiatrie gevormd de school van Prof. Freud te Weenen, de zoogenaamde psychoanalytische school. Zij heeft haar aanhangers in verschillende landen van Europa zoowel als in Amerika, ook in ons land, en breidt zich met den dag uit. Zij vindt die aanhangers onder de bevoegde artsen, doctoren en professoren, maar richt haar propaganda ook tot de vertegenwoordigers van andere wetenschappen. Dit vooral geeft aan anderen het recht of legt hun zelfs de verplichting op, kennis van haar theoriën en praktijken te nemen. Van tijd tot tijd heb ik me daarom in enkele van de talrijke geschriften dezer school verdiept en ben door eigen ervaring tot de overtuiging gekomen dat, al mogen dan Freud en enkele van zijn volgelingen door intuitie in bizondere gevallen iets goeds verrichten, de school in haar geheel toch op ergerlijke wijze de 'kwakzalverij' bevordert. Er wordt daar 'gekwakzalverd' op eigen gebied door het lichamelijk onderzoek van de patienten te verwaarloozen. Er wordt daar 'gekwakzalverd' op psychologisch gebied, doordat men geestige invallen in de plaats stelt van geduldige en nauwgezette wetenschappelijke waarnemingen en proeven. Er wordt daar 'gekwakzalverd' op allerlei ander gebied, als men verouderde mythologische, filologische, historische, sociologische theoriën tot steun van eigen nog niet voldoende aan de vuurproef der kritiek onderworpen beweringen gebruikend, deze dienst wil laten doen als grondslagen voor een geheel nieuwen opbouw der verschillende kultuurwetenschappen.

Zoodat ik meen dat er niet alleen buiten maar ook binnen de muren der bevoegde wetenschap wel 'gekwakzalverd' wordt, en dat het beste middel om steeds meer het goed vertrouwen van het publiek te winnen en te behouden niet gelegen is in de strenge handhaving van dwangmaatregelen, die door de massa zoo licht worden opgevat, hetzij als bekentenis, van de zijde der officiëele wetenschap en van haar beschermers, van innerlijke zwakheid, hetzij als een gevolg van blinde zelfverheffing, die vroeger of later toch aan het licht komt.

Kinderarbeid in de industrie[1)]
Door
I.P. de Vooys

Wie zich verdiept in oudere geschriften en rapporten om de oorsprong der arbeidswetgeving te bestudeeren, hoort uit de vergeelde en stoffige bladen een kreet klinken van medelijden en verontwaardiging. Medelijden met de arme fabriekskinderen, de tengere lijfjes en bleeke gezichtjes, die geen jeugd kenden. Verontwaardiging dat een maatschappij groot gaande op vooruitgang en humaniteit, zoo iets kon dulden.

Hoe heeft de industrie op haar eerste onweerstaanbare zegentocht over de wereld zich vergrepen aan het zwakke arbeiderskind.

Van het zevende en achtste jaar af, werd het geroepen - men zou bijna zeggen - veroordeeld om mee te helpen de armoede uit het huis te houden of te verdrijven. En daartoe moest het de lange, zeer lange werktijden verblijven in de fabriekslokalen, toen nog heel wat somberder en ongezonder, gevaarlijker en troosteloozer dan thans. Soms ging het kind al eerder aan den arbeid, en niet zelden werd het in de nacht te werk gehouden. Maar ook bij dagarbeid begon de taak al zeer vroeg, om 5 of 6 uur in den morgen, en viel het einde pas om 8 of 9 uur, want de fabriek moest draaien, zoolang als maar mogelijk was.

Hoort hoe die onderzoekers dien kinderarbeid beschrijven.

1) Voordracht gehouden op het Kongres voor kinderbescherming te Amsterdam.

Een toont u de lege straat die van de arbeiderswijk naar de fabriek gaat, nog in halfdonker, waar de kinderen, bibberend in dunne kleeding, slaperig, hongerig, voortgejaagd worden. Ziet, er valt er hier of daar een op stoep of langs een muur in slaap.

Een ander beschrijft u het huis, waar een fabrikant verweesde kinderen opbergt, die hem door armbesturen zijn afgestaan, en die nu van de muffe slaapzaal naar de dorre arbeiderszaal hun levensweg vinden. Weer een toont de kindertjes aan 't werk, bij het angstig volgen van machine of bevel van den meester, zonder glimlach, zonder verheuging, maar met enkel zorg op de vroegoude gezichtjes.

En dan komen de dokters met een warm hart en een oog voor de eischen van een gezond lichaam, die de verwaarloozing der klein-blijvende menschjes en de verwildering hunner zeden beschrijven met feiten, cijfers en statistieken.

Zooals hunne stemmen klinken uit die oude geschriften, stellen zij ons een vraag en geven zij ons een taak, zelfs door den langen tijd heen, die verstreken is sedert hun optreden. Zij hebben niet voor niets zich beijverd, en hardnekkig gestreden tegen voóroordeel en eigenbelang. Er is thans een kinderbescherming, werkende en groeiende. Maar de vraag die wij ons stellen is deze: werd hun doel bereikt, en blijft er niets te voltooien over. En dan blijkt spoedig dat er nog een taak te verrichten is, die zij begonnen, maar die geen mindere dan hun toewijding vergt, om ze tot het eind te voeren. Hun werk blijkt uit de geschiedenis der kinderbescherming in de arbeidswetgeving. Die is er een van een langen en hardnekkigen strijd, om de grenzen in 't fabrikantenbelang te beperken of ten bate der kinderen uit te breiden.

Over die grenzen zullen andere spreken. Ik zal ze hier slechts aanduiden. Ze betreffen de leeftijd van het kind, en dan zoowel om geheel en al te verbieden, dat het aan eenigen bedrijfarbeid wordt gezet, als ook om op ouderen leeftijd tijdens het werk bescherming te verleenen. De eerste grens steeg van 10 tot 12, 13 jaar en vindt bij het 14de een eindpunt. De andere grens steeg geleidelijk van 14 tot 16, 17 jaar en zal 18 moeten bereiken. De kinderbescherming omvat dus ook en terecht die der jongelieden. Een andere strijd werd en wordt gevoerd over de soort van arbeid, waarvoor de bescherming zal gelden. Geen arbeidswet die niet

beperkt is tot bepaalde bedrijfssoorten, dan wel in naam algemeen geldende toch uitzonderingen toelaat.

De grootere industrie, aangewezen door 't gebruik van krachtwerktuigen, of door 't bezigen van 10, 20 of meer personen, de mijnen; kleinere bedrijven, het ambacht, de huisindustrie; grootere en kleinere oudernemingen van handel of verkeer; veenderijen, land, tuin en boschbouw, visscherij.

Dat zijn de voornaamste bedrijfssoorten, waarvoor in dit of dat land onderscheid wordt gemaakt, bij het beschermen van de nog zeer jonge en de iets oudere arbeidskracht. Wat echter in deze bespreking op den voorgrond zal moeten staan, is afgescheiden van de grenzen door de wet opgesteld, de vraag hoe tijdens den arbeid een voldoende en wezenlijke bescherming aan het kind te verleenen is. Daarbij zal dus over het jonge kind niet meer gesproken worden, waarvoor elke arbeid reeds is verboden, om uit te gaan van de veronderstelling, dat de bespreking slechts kinderen van ongeveer twaalf en dertien tot achttien jaar betreft. Verder is ons onderwerp beperkt tot industrieelen arbeid. Hoe is dit op te vatten? of m.a.w., wat is te verstaan onder industrie? Het antwoord op deze vraag kan tevens dienen om de verschillen in den industrieelen arbeid duidelijk te maken, daar bij elke soort verscheiden manier van bescherming past.

De industrie omvat zoowel de eigenlijke fabriek, als de klein-nijverheid en het ambacht die beide in de werkplaats uitgeoefend worden, en verder ook de in woningen nestelende huisindustrie. Deze soorten vertoonen in het practische leven nergens een scherp onderscheid. Er bestaan vele tusschenvormen, die het trekken der grenzen bemoeilijken.

Voor de afscheiding der fabriek van de werkplaats, dus van groote en kleine nijverheid, is dit wel voor ieder duidelijk. Noch de machinekracht, noch de soort van werktuigen, noch het aantal arbeiders levert een bruikbaar kenmerk. Ook het oude ambacht, waar de baas voor klanten en niet voor de markt werkt, is steeds moeilijker te onderscheiden van de productie voor den handel in 't klein-bedrijf. Ieder die de vervorming van het ambacht waarneemt, kan het onmiddellijk opmerken. Tusschen den huisindustrieelen-arbeider en een zelfstandig baasje is de grens al even moeilijk te trekken. Juist daardoor mislukte zoo menige poging

tot bescherming. Toch toonen de opgenoemde soorten van industrie een verschillend karakter, en de in elkaar overgaande schakeeringen beletten ons niet de invloed van elk op den kinderarbeid na te gaan. Dat dit nuttig en noodig is, blijkt wel uit den verschillenden weerstand, die tegen de invoering zoowel als tegen de handhaving der wettelijke bepalingen geboden wordt.

De groot-industrie zal zich heftig verzetten tegen nieuwe regelen, die de kleine nijverheid en het ambacht misschien veel meer treffen, doch deze zwijgen in afwachting. Zij toch en ook de huisindustrie zullen met meer gemak de voorschriften ontduiken of overtreden, wat in de fabriek zeldzaam is, want als 't daar geschiedt zal het zich systematisch en dikwijls als een verzet vertoonen. Toch bestaat er een nauw verband tusschen de mate en de doorvoering der bescherming in de genoemde bedrijfssoorten. Zoo zal b.v. een arbeidsverbod dat alleen de fabriek geldt of wat hetzelfde is, alleen daar toepassing verkrijgt, de kinderen naar de werkplaats of de huisindustrie doen stroomen. De vraag rijst, of daar hun lot verbeterd of misschien verslechterd is. Het antwoord hierop hangt af van de vraag welke bescherming niet alleen in naam, maar ook in werkelijkheid het kind verkrijgt, in fabriek als in werkplaats of woning.

* * *

Is het noodig over de huisindustrie te spreken? Langen tijd is gepoogd en tegelijk gewanhoopt om daar het kind ook maar eenigermate te beschermen tegen een ellende, die niet veel minder is, dan de oudste verdedigers van het fabriekskind reeds zooveel jaren geleden met schrik beschreven. Doch eindelijk is er eenig licht gekomen. Er bestaat hoop en vertrouwen in het middel, van het wettelijke door raden vastgestelde minimum loon. Op voorbeeld van Australië is het door Engeland aanvankelijk met succes in toepassing gebracht. Zullen wij die moerassen van ons maatschappelijk leven kunnen draineeren en droog leggen? Maar dat wijst er op hoe het middel niet enkel tot kinderbescherming dient, doch de geheele toestand van de huisarbeiders zal hebben te verbeteren. Zullen bij beter loon de ouders hunne kin-

deren niet langer exploiteeren? Zullen zij dan meewerken aan de eenige bescherming die aan de kinderen in de huisindustrie te verleenen is, n.l. ze eruit te halen? Het mag verwacht worden. Thans echter is voor die bescherming der kinderen nog steeds een tegenstand te wachten. De school zal ze wel tot zich halen, liefst tot zoo'n leeftijd, dat zij daarna niet meer het huiswerk als een vast beroep zullen opvatten, doch de morgens en avonden en vacantie's blijven over, gedurende welke beslag op hen gelegd zal worden.

Al is er van de doorvoering der algemeen voor de industrie geldende wettelijke beschermingsbepalingen in de huisindustrie geen bevredigend resultaat te verwachten, zoo mogen ze toch niet die huisindustrie vrijlaten, ook al ware het alleen om het ontduiken der bescherming in de werkplaatsen en fabrieken, door n.l. te vluchten naar de woningen, van 't begin af tegen te gaan. Een krachtig en doortastend toezicht kan op zoo'n fataal oogenblik nog wel iets bereiken.

* * *

De kinderarbeid in het veelsoortige ambacht had van ouds het karakter eener opleiding.

Of de baas of meester, die aan de traditie vasthoudt, al profiteert van het leerlingswerk, daartegenover staat toch, dat het vak wordt aangeleerd. Er zou in 't algemeen geen noodzaak voor beschermng aanwezig zijn, indien het oude ambacht nog werkelijk en niet slechts in naam bestond. Het is echter een uitzondering geworden, en komt slechts in onzuivere vormen meer voor. De verandering is voor een groot deel aldus geschied. Veel der producten, die in handwerk door 't ambacht en wel direct voor klanten naar hun aanwijzing of wensch vervaardigd werden, zijn thans voortbrengselen van het groot bedrijf, dat geleerd heeft alle wenschen te bevredigen door ruime sorteering. De ambachtsmeester kan daarom goedkooper koopen dan zelf maken. Hij werd als gevolg daarvan handelaar. Hij houdt een winkel, die voor zijn bestaan meer en meer de hoofdzaak wordt. De werkplaats dient grootendeels voor het in elkaar zetten van gereed geleverde onder-

deelen of voor reparatie-werk. Ziet hij echter kans een product zoo voordeelig te maken dat hij er mede in den handel kan komen, zoo moet hij de voorsprong handhaven door nieuwere arbeidsinethoden en werktuigen in te voeren. Het ambacht wordt kleinenijverheid die alleen van de fabriek in omvang verschilt en waaruit zich misschien al spoedig een fabriek zal ontwikkelen.

Welke gevolgen heeft dit nu voor den kinderarbeid? In de reparatie-werkplaats kan wel soms, doch als regel niet meer de vakopleiding geschieden. De meester, patroon geworden, zal er niet steeds vertoeven. Voor de winkel wordt loopwerk in meerdere mate vereischt dan voor de vroegere ambachtsuitoefening. De leerling is dus in hoofdzaak loopjongen. Of wel, wordt in klein-nijverheid de markt-voortbrenging begonnen, zoo zal in de werkplaats een gelijksoortige toestand als in de fabriek ontstaan. Het gevaar is er grooter dat gezocht wordt naar goedkoope arbeid van kinderen die in de dienstbetrekking komen met het vooruitzicht eener vakopleiding, doch die in werkelijkheid regelmatig en onveranderlijk een enkele soort arbeid zullen verrichten. In het zoogenaamde ontwikkelend klein-bedrijf is die kinderexploitatie niet zeldzaam.

Daarom moet de bescherming trachten in 't belang der kinderen een uitspraak te verkrijgen. Zullen zij opgeleid worden in een vak, dan is dit niet te verwerpen. Een afzonderlijk vakonderwijs zal ongetwijfeld van de ouders offers vragen, die niet altijd gebracht kunnen worden. Er is echter alle reden, in dat geval waarborgen te eischen, dat er inderdaad een opleiding zal zijn. Waarin moeten deze bestaan? Allereerst in een leercontract, maar daarnaast in een daadwerkelijke controle of de patroon zich eraan houdt. Deze kan het best uitgeoefend worden gelijktijdig met de vervulling van dezen anderen eisch, geboden door de tijdsontwikkeling, dat ook school-onderwijs naast de opleiding in het handwerk wordt genoten. Dat wil zeggen dat de leerling verplicht is lessen bij te wonen, b.v. in teekenen en theorie.

De onderwijzer of leeraar zal vrij gemakkelijk waarnemen of het leercontract wezenlijk beteekenis verkrijgt. Bij het vinden eener afwijking kan hij waarschuwen of een bevoegde autoriteit op de hoogte brengen.

Waar geen leerlingsverhouding bestaat zal de bescherming

geen andere kunnen en mogen zijn dan die voor de fabriek. Ook daar is dezelfde leercontract-verbinding wel denkbaar maar zal toch als regel niet voórkomen.

* * *

Om de beteekenis van den kinderarbeid in de eigenlijke industrie te begrijpen, is het goed even terug te zien naar de toestanden, die in 't begin dezer bespreking aangeroerd zijn. Hoe ontstonden deze, en hoe konden ze ontstaan? Bij de wording van het fabriekswezen in 't eind der 18e eeuw, heeft de beheersching van de natuurkracht door de uitvinding der stoommachine wel een rol gespeeld, doch de grondslagen waren andere. In historische volgorde komt vooraan de arbeidsverdeeling, die het mogelijk maakte de voortbrenging te vergrooten en voordeeliger te maken door n.l. meerdere personen te doen samenwerken aan één product en elk steeds weer dat deel van de taak te doen vervullen, waartoe hij door langdurige oefening het meest geschikt is geraakt. De manufactuur, die zich op dezen grondslag uit ambacht en huisnijverheid ontwikkelde, werd pas fabriek door de toepassing van het werktuig, en wel in een bijzonderen zin. Werktuigen waren toch reeds lang bekend, n.l. om arbeid te verrichten, die met eenvoudig gereedschap niet of zeer onvoldoende kon geschieden. Zoodra het werktuig echter in gebruik kwam ter vervanging van 't handwerk, niet om beter maar om meer en goedkooper productie te verkrijgen, lag dit in dezelfde lijn der arbeidsverdeeling. Niet ‘maakt het werk goed’, maar ‘maakt veel en goedkoop’ was de leuze der winstmaking. Er was zelfs een wisselwerking. Slechts door een behoorlijke arbeidsverdeeling kon het werktuig toepassing vinden, of omgekeerd, leverde dit pas voordeel op zoodra er arbeidsverdeeling op groote schaal bij werd toegepast.

Het historisch oudste en treffendste voorbeeld levert de katoenindustrie. Voor het jaar 1750 was in een vrij wel stabiele ten minste langzaam groeiende huisnijverheid van katoenspinners en wevers in Lancashire een betrekkelijk geringe verandering gekomen. John Kay had in 1734 voor het weefgetouw de schietspoel bedacht, waardoor één wever de opeenvolgende handgrepen sneller kon uitvoeren en dus meer produceeren. Dit gaf de stoot om ook voor den spinner een gelijksoortige vergrooting zij-

ner voortbrenging aan weefgarens te verkrijgen. De spinners toch konden niet zooveel aanmaken als de wevers vroegen. Verschillende veranderingen en verbeteringen aan het spinnewiel werden inderdaad gevonden, reeds in 1740. Het bleef echter een spinnewiel en werd geen spinmachine. Deze kon pas ontstaan toen het eigenlijke werk der vingers bij het spinnen werd overgenomen door walsen. De vinder hiervan, Arkwright, was tevens de man, die de verschillende onmiddelijk op elkaar volgende spinbewerkingen uit elkaar legde, apart liet verrichten en voor elk een passend voordeelig werktuig wist op te bouwen. Hoewel daarbij gebruik makende van gedachten door anderen geopperd, werd hij, gesteund en gevolgd door groote kooplieden, de man, die de wevers en spinners uit hunne woningen haalde en samenbracht in een fabriek met een samenstel van opeenvolgende werktuigen. Grootere ontdekkers dan hij op mechanisch gebied zooals Hargreaves en Crompton zochten en zagen slechts de verbetering voor de vaklieden zelve, de spinners, die zij in hun woning van betere arbeidsmiddelen voorzagen, doch Arkwright begreep het voordeel voor de combineerende en leidende geest, die de fabriek stichte. Hij verdedigde zijn eigene voorrechten als fabrikant en verwierf daarmee steeds grootere kapitalen, naarmate de fabriek zich sneller ontwikkelde, in breedte en hoogte van steenen muuromspanning. Hierbij was winst door grootere productie de eenige leidende gedachte. Aandrijving door water of stoomkracht en de ekonomie van het bedrijf door op alles te sparen, op aankoop van grondstof op productiekosten, en dus ook op loonen waren de nieuwe methoden die in hem ook den eersten meester vonden.

Na de katoenspinnerij volgde de weverij en geleidelijk bedrijf na bedrijf, alles in dezelfde lijn. Technische moeilijkheden eischten soms veel tijd, zooals b.v. het vinden der zetmachine, dat een eeuw in beslag nam, en de uitwerking der schoenmachines wier invloed wij in 't eind der 19e eeuw beleefden, doch nog steeds gaat hetzelfde proces onverbiddelijk voort. Bedrijven die nog steeds handwerk zijn, zullen wellicht over enkele jaren dezelfde vervorming ondergaan die in 't eind der 18e eeuw is begonnen. Zoo zagen voor enkele jaren de glasblazers Owen's flesschen blaasmachine opkomen. En wie zegt wat diamantslijpers of sigarenmakers wacht.

De fabriek heeft reeds zeer snel na haar geboorte de kinderen vrouwenarbeid toegepast. Dit was begrijpelijk. Allereerst omdat die soort arbeid bij 't spinnen en weven inheemsch was. In 't landelijk huisgezin kende elk kind het, zooals nog niet zoo lang geleden elk klein kind het breien leerde. Maar bovendien maakte de aard der spinmachines het zoo vanzelfsprekend. Hunne bediening was in hoofdzaak het hechten van gebroken draden, een gemakkelijke handgreep.

En een door de fabriksconcurrentie verarmde spinners- en weversbevolking was bereid en zelfs begeerig om bijverdiensten te verkrijgen uit het werk der kinderen.

Zoo ontmoeten elkaar bij 't geboortefeest der groot-industrie de armoede der ouders en de vraag naar goedkoope werkkrachten voor onnoozel werk van de door winstvooruitzichten verrukte industrieelen.

Daarom was het dat de eerste engelsche fabriekswetten van 1818 en 1833 voor de katoenspinnerijen uitgevaardigd werden. Daar werd het kind tot slachtoffer der aanvangende industrieele evolutie gemaakt. Het proces herhaalde zich nu hier dan daar, in aardewerk, glasfabrikage enz.

Reeds bij die eerste arbeidswetten bleek het dat de kinderbebescherming een groote beteekenis moest hebben. Al zou 't op zich zelve voldoende geweest zijn, toch was niet alleen het besparen van leed aan kleintjes, doel en uitkomst ervan. Het was de samenleving die zich bijna door een soortgelijke natuurdrang als in ouders leeft, bekommeren moest om het toekomstig geslacht, zij 't ook in strijd met toen geldige opvattingen van staatsbeleid. Het kon niet anders. Het kind is de toekomst. Het mag nimmer aan tijdelijke belangen geofferd worden. Het grootste, het voor alles gaande belang is juist het kind sterk te maken, te wapenen met gezonde en geoefende lichaams- en geesteskracht. En niet alleen het kind der regeerende en leidende klassen. De uitkomst heeft het reeds bewezen dat de industrieele ontwikkeling geremd wordt door een verzwakte en verwaarloosde arbeidersbevolking, maar bevorderd en bevestigd door eene die gezond is en de tijdsgang tevens kan begrijpen. Dat is dan ook wat bij alle kinderbescherming de leidende gedachte moet zijn. Die vond eerst de weerstand eener overmoedige inbeelding alsof een

samenleving zonder onderdanige klein gehouden arbeiders niet mogelijk is. Toen kwam de angst van wat er gebeuren zou indien deze alle ontwikkeld werden en boven een laag bestaanspeil kwamen. Zouden ze dan nog willen werken? Vandaar de schroom tegen de ontwikkeling, veroorzaakt door motieven, even onwaar als onwaardig. De gemeenschap kan nimmer minder worden door verhooging der waarde van de leden ervan, maar zal dit zeker, indien winst- en weeldezin zich onderdrukking tot middel kiezen. Op dien weg voerden en dreigen nog altijd te voeren de elkaar ontmoetende donkere machten bij de industrieele ontwikkeling: de nood der ouders en de opzuiging der industrie van goedkoope en van toekomstige werkkrachten, dat is van het kind. Beide schijnen natuurmachten, sterk, onontwijkbaar, consekwent en onafhankelijk van den wil van den enkeling. Doch het is slechts schijn. Want de menschelijke pogingen tot leiding en verbetering, zooals de arbeiderswetgeving er een is, trachten ze te overmeesteren. En al neemt men aan dat het natuurmachten zijn, die de ontwikkeling der menschheid beheerschen, is dan niet dezelfde industrieele evolutie het voorbeeld, hoe toch ook de beheersching van de natuur door den mensch geschied is en nog altijd verder geschiedt? Meer dan dat. Die beheersching door de menschelijke geest is het allesoverstemmende karakter der evolutie. Daarom is en kan er geen reden zijn voor de kinderbescherming de eischen laag te stellen. Maar omgekeerd moet er bij de pogingen tot verwerkelijking ervan volledig rekening gehouden met de werkelijkheid. Dat wil niet zeggen met de bestaande toestanden, zooals het zoo dikwijls heet, doch met de veranderingen die het arbeidsleven voortdurend als in een stroom ondergaat. Die stroom der industrieele evolutie te leiden, niet alleen in te dijken en de overstrooming ervan te weeren, maar de volledige kracht ervan te gebruiken als draagster naar de toekomst, dat is het doel onzer moderne cultuur.

Klinkt dat niet eenigszins uit de toon, wanneer het gaat om de toekomst der fabriekskinderen? Wat is het toch dat de fabrieksarbeiders ons als het later lot dier kinderen te zien geven?

Bekend is het onderscheid in de vaklieden of geschoolden en de losse arbeiders of de ongeschoolden. Maar, dit onderscheid is niet langer vol te houden. Het geeft de werkelijkheid niet meer weer.

Aldoor meer moet de vakman in de fabriek zich gaan specialiseeren, zijn bekwaamheid past zich aan, zoowel aan een bijzonder fabrikaat als voortgezet aan het deel ervan, waarmede hij zich te bemoeien heeft. Hoe meer dat geschiedt, des te beter zal hij zich in zijn omgeving bevinden en des te meer zal hij zich teleurstelling besparen. Het aantal vakken der arbeiders is vergroot geworden. De beroepstelling leert het in een boek vol namen. Maar met de toename van het aantal, daalde de beteekenis van het vak zelf, en vooral in de fabriek. En niet op groote afstand beneden den geschoolden arbeider, maar naast hem staan de anderen. Want de ongeschoolde arbeider zal door oefening, door z.g. training en aanpassing zich in meerdere of mindere mate geschikt kunnen maken voor een bijzondere taak. De beteekenis van die taak kan voor het bedrijf zeer verschillend groot zijn, vandaar dat er ook bij de niet vaklieden in talrijke bedrijven een groote schakeering voorkomt. De aanduiding ‘geoefend’ dekt niet volkomen deze uitwerking der arbeidsverdeeling. Dat woord wekt de schijn alsof er drie soorten arbeiders zijn gekomen inplaats van de vroegere twee, terwijl die twee soorten zoozeer van karakter veranderden, d.w.z. hun oude karakter zoo geheel en al verloren dat men nu nog maar alleen spreken kan van industrieele arbeiders, waarin de oude onderscheidingskenmerken verdwenen zijn. De zeer gespecialiseerde vakman en de hoog geoefende ongeschoolde arbeider staan vlak naast elkaar. Ja zelfs de laatste kan dikwijls beter beloond, en meer gezocht zijn. De invloeden die dit bewerken zijn eigenlijk voortdurend dezelfde gebleven: de verdeeling van arbeid en de vooruitgang van het werktuig in 't bijzonder wanneer de bediening ervan meer en meer zelfregelend wordt, automatisch. Ook dit is niets nieuws, want het oer-voorbeeld, de selfactor-spinmachine had reeds in het begin van de 19e eeuw zijn hoofdvorm verkregen.

De gevolgen van het een en het ander voor den fabrieksarbeider zijn bekend. Zijn werk wordt eentoniger. Het te behalen loon hangt minder af van zijn bekwaamheid dan van zijn vaardigheid, begrip of aanpassingsvermogen. Het loon is de eenige drijvende kracht bij zijn arbeid. De inspanning vermeerdert naarmate de lust aan het werk afneemt. Daarbij komt dat de verbijzondering zijner bekwaamheden het gevaar van werkloos te worden ver-

groot, en op reeds betrekkelijk jeugdigen leeftijd jongeren hem moeten overtroeven. De lange ervaring die vroeger ouderen sterk maakte, kan gemist worden. Daartegen moet noodzakelijk een tegenwicht gevormd worden. En hoe men ook zoekt, dit kan niets anders zijn dan algemeene geestelijke ontwikkeling, liefst in technischen zin, dat wil zeggen, gericht op het herkennen en begrijpen der veranderingen, die om hem heen geschieden. Dat is allereerst een waarborg voor nieuwe aanpassing, zoo die gevraagd zal worden. Dan brengt het een begrip van het ingewikkelder geheel der voortbrenging waaraan voor zoo'n gering deel wordt meegedaan. En ten slotte geeft het aan 't leven een nieuw besef van eigenwaarde dat in 't gevoel een vak te beheerschen bestond, en door de versplintering van den arbeid dreigt verloren te gaan. Voor die meer algemeene ontwikkeling moet de grondslag bij het kind gelegd worden. Het is dus een eerste onafwijsbare taak der kinderbescherming te zorgen dat het geschiedt.

* * *

Wanneer kinderen op de fabriek te werk gesteld worden, kan dit in 't algemeen geschieden op drieërlei wijze.

Ten eerste gebeurt het, dat zij als goedkoope en voor een bepaalde taak geschikte werkkrachten dienen. Er zijn industrieën waar een vrij groote hoeveelheid lichte handlangersdiensten gevergd worden, of waar machines een doodeenvoudige bediening eischen. Zoodra ze door ouder te worden niet meer goedkoop zouden zijn, dankt men ze af en vervangt ze weer door jongeren.

Dit is een arbeid, die in geen enkel opzicht voor het kind deugt. Niets wordt geleerd en de werkloosheid vangt aan op een leeftijd, die dat niet zonder onherstelbaar verlies kan verdragen. Zoo worden de ‘onbruikbaren’ der samenleving gevormd, die het pauperisme gaan voeden, die opeenhooping van ongelukkige wezens zonder eenig verweermiddel tegen den nood. Wat daaraan te doen? Heeft inderdaad de industrie kinderen noodig? Kan er geen vervanging plaats vinden, hetzij door werktuigverbetering, hetzij door ouderen ervoor te werk te stellen?

Er zal ongetwijfeld in vele gevallen nog zelfs een derde uitweg te vinden zijn door n.l. in het werk der ongeschoolden een schakeering van opklimmende trappen te organiseeren, waarvan

de kinderarbeid het begin is. In elk geval moet er iets gedaan worden. Zoowel door arbeidsverbod, als door de eisch van onderwijs voor deze kinderen kan en zal voorkomen moeten worden, dat zij door den industrieelen arbeid in- en uitgeschakeld zijn zonder het te begrijpen en weerloos tegen de nood, die hen onverbiddelijk wacht.

De tweede soort arbeid voor kinderen is de ongeschoolde, waarbij al werkende de oefening verkregen wordt, die hen blijvend voor het bedrijf bruikbaar zal maken, meer of minder naar de mate van hun lichamelijke en geestelijke krachten. Doch noodzakelijk behoort hierbij de zoo juist genoemde opklimming, die naarmate zij systematischer is doorgevoerd ook het bedrijf evenzeer als de kinderen ten goede moet komen.

Een onmisbare steun hiervoor is een practisch gericht onderwijs, dat te gelijk afwisseling en aansporing zal zijn bij het eentonig werk, en de kans van het individu om door eigen kracht zijn lot, hoe beperkt ook, te beheerschen, pas doet ontstaan. Ten slotte is er ook voor de kinderen in de fabrieken een arbeid, die hen als vanzelf vakbekwaamheid bijbrengt. Meer en meer wordt die een zeer bijzondere, een speciale voor een vakonderdeel. Deze kan op den duur slechts dan bevrediging geven, zoowel voor het eigen besef van het individu, als voor de ontplooiing van latere bekwaamheid, indien de opleiding tot buiten het dagelijksch werk wordt uitgebreid. Dat moet aan inzicht en bekwaamheid een breeder basis geven. Ook hiervoor is een algemeener ontwikkeling noodzakelijk. Dat ligt zoo in den aard der zaak dat dit wel nimmer vergeten zal worden.

* * *

Waar hiervoor de eisch van onderricht naast het werk, schering en inslag was van mijn betoog, behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de gelegenheid daarvoor te maken is. Naast of liever voorafgaande aan de wettelijke bescherming van het groeiende individu is dat de onmisbare innerlijke versterking. Wat omvat het?

Allereerst natuurlijk dat het onderwijs zelf er is, dat het gegeven wordt ruim en royaal, zonder zware offers van de ouders te

vergen, en zonder uitgaven te ontzien, waar het doel ermede wordt gediend. Daarnaast dat de werkgever verplicht is mede te werken, zoowel door op den tijd voor dat onderwijs geen beslag te leggen, alsook door de overige arbeid, noch door duur, noch door zwaarte zoo vermoeiend te maken, dat de leerling het onderricht niet zou kunnen opnemen.

Dat is niet altijd even gemakkelijk, waar de samenwerking in de fabriek een gelijktijdig werken van ouderen en jongeren maar alteveel insluit, en waar bovendien het z.g. half-time stelsel der Engelsche wet, geen succes is geweest. Toch mag bij dit laatste niet vergeten worden, dat het geringe succes eigenlijk alleen hierin bestaat dat men voor de half-timers in Engeland, d.i. voor de jongeren dan 14 jaar, een volledig arbeidsverbod wenschte.

Het is duidelijk dat met het onderwijs voor de fabriekskinderen niet bedoeld is herhalingsonderwijs, doch een verdergaand onderricht. Hoe dit zal moeten zijn, kan hier niet anders dan aangeduid worden. Men zou het vakonderwijs kunnen noemen, mits in ruimen zin opgevat, en niet alleen als ambachtsonderwijs. Het vak is toch zoo veel omvattend geworden. Zoowel in de meer algemeene richting naar persoonlijke ontwikkeling, als in de meer speciale om de geschiktheid tot ontplooiing der bekwaamheid te vergrooten, zal er een aansluiting moeten zijn bij de vormen van het werk en van de omgeving. Dat zijn factoren die reeds nu zonder steun en leiding uit de arbeidersklasse figuren en persoonlijkheden deden oprijzen met helder begrip, klaar inzicht en een groote hoeveelheid ervaring van het nieuwere leven. Doch juist zij weten te goed met hoeveel moeite en offers hun ontwikkeling werd verkregen, en dat niet ieder de daarvoor noodige energie en gezondheid bezit.

Het feit echter dat zij er zijn, bewijst hoe ver wij al verwijderd staan van de eerste dagen der bescherming van het kind tegen de wild opschietende industrie. Toen waren het vooral filantropen, enkele wèldenkende individuen, intellectueelen, die trachtten het kind te bevrijden. Hun taak wordt echter thans mede gedragen en voor een groot deel overgenomen door de arbeidersbeweging, die aldus met haar eigen belang, ook dat van een toekomstig geslacht, - en zelfs dat der industrie - zal behartigen.

Aanteekening

Een stuk van Ibsen
Hedda Gabler door de Haghespelers

Een voorstelling waarbij men rustig toe bleef zien en zijn oordeel tot later bewaarde. Ware het spel slecht geweest, in d'een of andere speler te ver beneden peil of in zijn geheel onverbonden, dan zou dat niet hebben gekund. Men zou ondanks de aangename stemming waarin men door de aankleeding van het tooneel gebracht was, opspringen en aan zijn afkeuring lucht geven.

Laat ik erbij zeggen dat ik Hedda Gabler nooit gezien noch gelezen had. Ik was dus als een kind in een kijkspel. Door het *medium* van de spelers kon de schrijver mij nu eens aandoen wat hij wilde en zooals hij het wilde. Later heb ik het stuk gelezen, en toen zag ik dat de schrijver sommige uitingen iet of wat anders kan gewild hebben, zich zijn personen misschien ook iet of wat anders heeft voorgesteld, maar dat hij, over het geheel genomen, tevreden mocht zijn. Tegen de brave onnoozelheid van haar vakgeleerde met zijn beste kleinburgerlijke tantes steekt bliksemend de ongeduldige kortheid af van de generaalsdochter die hem trouwde, die haar illusie dat hij wat beteekende al zoo goed als te boven is, verlangt naar geld en gezelschap, niet lijden kan dat een verloopen genie die ze vroeger geen moed had te trouwen, nu door een onbeduidend gansje gered zou worden, en eindelijk, staande tusschen de keus van een schandaal-proces of afhankelijkheid van haar huisvriend Brack, zich door een pistoolschot doodt.

De schrik van het schot was de hevigste aandoening die ik uit de schouwburgzaal meenam. Dit lag niet aan de spelers, maar aan de schrijver, die geen hevige aandoening op laat komen. Het is namelijk van het begin af duidelijk dat de menschen, die men vóór zich ziet, zichzelf niet zijn. Als Hedda Gabler niet anders was dan een toevallige generaalsdochter, jdan zouden wij het stuk aanzien, de schrijver zijn gril om het uist zoo in elkaar te zetten als hij gedaan heeft, al of niet ten goede houden, en er niet meer over spreken. Maar er is een zekere ernst, een zekere strafheid, een op bedoeling uitgaande spanning in gesprekken en voorvallen, die ons waarschuwt dat deze Hedda nog iets anders is, dat de schrijver haar als element in een gedramatiseerd probleem bedoelt. Het is of Ibsen in haar de laatste spruit van een voornaam geslacht heeft willen voorstellen, edel van voorkomen, hooghartig in haar optreden, maar innerlijk leeg; temidden van de vale omgeving die de wereld nu eenmaal doorgaans is, zich doodvervelend; bang voor wat volgens de begrippen van haar stand grofheid heet, en toch vol zelfverwijt dat ze, toen het groote zich haar aanbood, niet heeft durven toetasten; dat groote, en tenslotte zichzelf, liever vernietigend dan ze aan de vernederingen van het voortbestaan overtelaten. Een zeker onnoozel droombeeld van ‘in schoonheid’ sterven vliegt dan als laatste wimpel boven den ondergang van overleefde grootheid uit.

Hedda Gabler, de schoonste en fierste van allen, na zich te hebben moegedanst zonder de man te vinden die bij haar paste, huwt de boekenworm en brave sukkel Jörgen Tesmann, in de hoop dat hij het in de politiek misschien tot iets brengen kan. Teleurgesteld, en binnen de perken van haar plicht als getrouwde vrouw vriendschap sluitend met haar mans vriend de officier van justitie Brack, weet zij zich aan dezen overgeleverd, zoodra de dwaasheid haar vroegeren aanbidder Lövborg een van haar pistolen mee te geven, hem is bekend geworden. Liever dan zich aan hem af te staan, doodt zij zich.

Voorname leegheid, hunkerend naar een spanning die ze zich niet geven kan, en die in het zelfvernietigend schot haar bevredigend einde vindt.

De wereld zegt, met de woorden van Brack, nadat de daad

voltrokken is: Zoo iets *doet* men toch niet! Neen, zegt Ibsen, maar zoo gebeurt het! - en gij wereld, met hier uw onnoozele en daar uw slimme helft, doet waarlijk niet iets voortreffelijkers.

Een dubbelzijdig pessimisme dus, waarvoor zich de menschelijkheid klein en slecht, de schoonheid overleefd en zichzelfvernietigend voordoet.

Want dit is het merkwaardige, dat wat de gezonde zin, in de personen die Hedda omgeven zou willen prijzen, door Ibsen èn op zichzelf èn door de tegenoverstelling met de hoofdpersoon, als klein en belachelijk wordt voorgesteld, - terwijl Hedda, die temidden van die anderen de blinkende rol speelt, door hem als een leege rest van vroegere schoonheid aan haar ondergang wordt prijsgegeven.

Er is geen menschelijkheid aan de eene zijde, die tegenover de schoonheid aan de andere in haar waarde gelaten wordt, maar ook niet een schoonheid die ten opzichte van de menschelijkheid tegenover haar, ook maar de minste inhoud heeft.

Uit dit besef stroomt de wrangheid die zulk een stuk doordringt, die er het ware wezen van uitmaakt, en die als een bittere drank, waardoor wee optimisme genezen kon, misschien voor menigeen sterkend is geweest.

Of ze het ook nu nog is? Ik houd het ervoor dat de wereld nu, veel minder dan dertig jaar geleden, als een weefsel van vale menschelijkheid en overleefde schoonheid wordt aangezien, dat, in wijdere kringen dan toen, de menschelijkheid weer kleur en de schoonheid weer een toekomst kreeg.

A.V.

Vier gedichten
Door
Jooske den Beer Poortugael

De kaartspelers

Zij spelen in den rossen schijn
Van het hoog opgedraaide licht,
En voelen niet hoe vreemd zij zijn
Met passie-fel gezicht

In d' onbewogen heiligheid
Van een door maan beschenen nacht,
Waar ieder voorwerp is gewijd
Van smetteloos gedacht.

Hun stemmen klinken rauw dooreen
Hun hoofden buigen naar elkaar
En van hen allen is er geen
Die zuiver denkt en waar.

De kaarten vallen; ieder ziet,
Rúst veinzend, met begeerig oog,
Totdat ook deze dwang vervliedt
Die reeds zichzelf bedroog.

Dan grijpen, gretig van verlangst,
   Hun handen naar het rood en zwart
Op tafel, en daar stijgt een angst
   Of hen de duivel tart.

Luid klinkend rolt het koude geld
   Tezaam, en schittert mét den wijn,
Als een van hen de stukken telt
   Die hem behoorend zijn.

Zoo spelen zij; - de hoofden rood
   Gezwollen van den langen wacht.
- Is het met bloed of met den dood
   Die rondsluipt in den nacht...?

Nacht

Nu komt de nacht, - de booze droeve nacht,
Waarin veel menschen door het donker schichten
En ieder hóog op van ontbering lacht,
Onwaar en schel als de ontstoken lichten.

En in de straten jagen zij voorbij;
Een ieder leeft het eigen felle leven
Van nacht aan nacht, waar tusschenin de rij
Van dagen kleurloos en onzeker beven.

Want 's avonds is de stad een zengend schoon
Van groote weelde naast ondraaglijk lijden;
Zij roept en lokt, totdat aan haar vertoon
De menschen 't teerste van hun zielen wijden.

En dan, - dan néemt de stad die vreugd en lacht,
Zij trapt haar stuk en ziet niet naar de resten;
- Gebroken wezens dwalend door den nacht
Met niets meer dan hun dorst, - den ongeleschten....

Opgang

Nu wil ik rijzen boven klein gevoelen
   En groot zijn in een sterk bewust geluk,
Mijn oogen zien de heerlijk vaste doelen
   En meten 't nog te overschrijden stuk.

Daar is een weg door vaagheid en gewoonheid
   Voor ieder die het leven zóo betreedt,
Dat hij al stijgend tot de hoogste schoonheid
   Zichzelf in 't derven van zijn smart vergeet.

Want lijden is het ongeweten dwalen
   Dat slechts in God een vol bewustzijn vindt
En sterft, zooals de allerwijste talen
   Te niet gaan bij het spreken van een kind.

Liedje

De blâren vallen zachtjes aan
   En al de leege boomen
Staan van hun gouden kleed ontdaan
   De luchten in te droomen.

De luchten die van zilver zijn
   En transparente kleuren,
De blâren die zoo rood als wijn,
   Gevallen, stérker geuren.

Daar kronkelt zich een mossig pad
Men kan geen einde vinden....
- Het is of al wat leven had
Sterft in den zang der winden.

Het speeltuig
Door
Nine van der Schaaf

In den schemer zitten zij bijeen
Die de zusters van uw weemoed zijn.

Eene raakt haar speeltuig droomrig aan,
Melodie van stervend hartbegeer,
Wijl het donker toeneemt om haar heen
En de andren luistrend om haar staan.

Trager in het duister rijst de toon
Tot de moede speelster staakt haar spel,
Luistert naar 't zacht onheilvol
Schuiflen van de schreden in haar wijde
Sombre zalen. Gasten sluipen zonder afscheid
Heen, 't zij vrienden, vreemden, -
Een na d'andre hoort zij heengaan.
Klagend roept zij in haar droefheid:
Vrienden en verre achtlooze bedienden,
Steekt de lichten aan!

Dat ik allen die mijn gasten waren
Eenmaal zag bij 't droeve laatste heengaan!
Doch de gasten zijn betooverd, hooren

Naar haar stem niet, de bedienden slapen,
En de speelster na de lange schuifling
Van het langzaam heengaan van de velen,
Van de koele vreemden en die dichtbij stonden,
Blijft alleen en neemt haar speeltuig -
Vreesloos toeft zij in het duister.

Waar zijn mijn vrienden heengegaan?
Nu ben ik lang, lang, alleen,
En mijn oogen zien niet meer,
Want het duister wijkt niet meer.
Eens had ik veel vrienden, en rappe bedienden
Ontstaken licht in den dichtenden schemer.
Nu heb ik mijn speeltuig alleen.
Wie hooren mijn liederen?

In een betooverde woning woon ik,
En mijn speeltuig is betooverd,
En mijn liedren suizen zoo ver.
Nu ben ik gevangen in droefheid,
Doch mijn speeltuig is betooverd,
Mijn hoofd moet ik heffen,
Opstaan, en spelend door mijn gesloten woning gaan,
Lieven, en zoete namen noemen
Van mijne liefsten, en leven
In levens zoete betoovering.

Kunst en geest in literatuur
Door
P.N. van Eyck

IV
Maeterlincks Marie Magdeleine

Het tragisch conflict waarin Maeterlincks laatst gepubliceerde tooneelwerk zijn hoogtepunt en ontknooping vindt, is de tweestrijd in Maria Magdalena, of zij zich al of niet aan den Romeinschen officier Lucius Verus zal overgeven en daardoor àl of niet Christus, die door dezen kan worden vrijgelaten, zal redden: l'alternative, zooals Maeterlinck in zijn waarschuwing uitdrukt, où se trouve la grande pécheresse de sauver ou perdre *le Fils de Dieu* selon qu'elle consent ou refuse de se donner à un Romain. Ik cursiveer: le Fils de Dieu. Slechts een paar opmerkingen over de waarde van dit conflict kan aantoonen hoezeer het geheele stuk mislukt is en mislukken moest. Wij raken hier nauw aan de kwestie van het tragisch element in het Grieksche drama, - ik hoop tegelijk duidelijk te doen worden, dat zelfs de gelijkenis van dit conflict met dat der Grieksche tragedie een schijnbare is en voor het Fransche stuk geen verdediging oplevert.

Christus wordt door Maeterlinck niet slechts als mensch, maar als Gods Zoon, en dus, daar dit Jezus' eenige bestaansreden als mensch is, als Verlosser gegeven. Zal nu het genoemde conflict voor lezer of toeschouwer eenige beteekenis bezitten, dan heeft het een werkelijk conflict te wezen: er moet een

vrije beslissing, een vrije wil, of althans een zóó sterke schijn van vrije wil zijn, dat de gemoedsslingering der betrokken persoon niet een nuttelooze, zinnelooze vertooning lijkt, waarvan wij, haar aanziend, voortdurend overtuigd blijven, dat zij op den gang van zaken niet den minsten invloed kan en zal uitoefenen. De aanwezigheid van een vrijen wil echter zou in deze tooneelarbeid niets anders beduiden, dan dat het van de persoonlijke beslissing eener (zeer overspannen) vrouw heeft afgehangen, of de menschheid voor eeuwig gered werd of niet, een gedachte in tegenstrijd met de lichamelijke aanwezigheid van Christus zelf, met de gedachte der reeds lang in profetiëen geopenbaarde overeenkomst tusschen Vader en Zoon, en met de verlossingsidee zelve (want het vrijwillige heilsoffer van Jezus, die naar de aarde heeft willen dalen om het lijden der menschheid op zich te nemen, zou van Jezus verlegd worden naar Maria), een gedachte aldus, zóó absurd dat een in haar berustend conflict niet alleen niet als conflict gevoeld kan worden, maar op hinderlijke wijze een leugen schijnt. Zelfs de schijn van een vrijen wil mag, omdat wij uit hém voor onze gedachten de *mogelijkheid* en het geloof in de wérkelijkheid van een zóóveel beteekenend conflict zouden moeten winnen, in dit geval niet worden aangenomen. Dat Maria (misschien wel vaag vermoedt, maar wel zeer beslist) niet wéét dat zij in haar hand de verlossing der wereld draagt en het voor haar dus bijna enkel om den dood van den geliefden Christus en den inbreuk op zijn geboden gaat, kan ons oordeel niet wijzigen. Het is ons onverschillig of Maria weet of niet weet, zoodra haar tweestrijd, onafhankelijk van kennis of vermoeden, precies zoo zal moeten plaats grijpen, als hij plaats grijpt, - met het ééne onvermijdelijke gevolg: de dood van Christus, wanneer zij weigert, zijn leven, wanneer zij zich geeft. Gedeeltelijk moeten wij de beteekenisloosheid van Maria's niet-weten voor het slagen van het drama, zoeken in de tweeslachtigheid van Christus die, als mensch in menschelijke gestalte levend, God en in vollen omvang God is, als God zich niet of uiterst onvolledig (door het hachelijk wonder!) kan laten voelen, daardoor op *onze* kennis van *buiten* het vertoonde liggende werkelijkheden is aangewezen en dus het drama laat afhangen van dingen buiten het drama. Op zich zelf is dit

een ernstig bezwaar, het wordt echter nog wegender, wanneer het stuk, de hulp onzer wetenschap vereischend, zijn verloop van een alternatief afhankelijk stelt, dat, wil er sprake zijn van ontroering om menschelijke werkelijkheid, van ons eischt dezelfde wetenschap zoo volledig mogelijk weder te vergeten. Dit zal ook wel een der voornaamste redenen zijn, waarom nog niet één groot dramaturg deze stof tot een drama heeft bewerkt. Maria kent in Jezus slechts den mensch, - doch dan zien wìj hem bij voortduring als God en zijn menschelijke verschijning zelve is de blijvende herinnering aan het ééne groote doel, dat den tweestrijd absurd maakt. Vermoedde Maria méér dan vaag, kénde zij in Jezus den God, dan zou er geen mogelijkheid van conflict meer overblijven en zou zij zelve al het absurde van haar positie moeten voelen. Wanneer zij dan ook uitroept: 'Dire que tu tiens là, dans cette main humaine, la vie du Dieu des dieux descendu sur la terre', dan is dit niets anders dan een onlogische monstruositeit, een schouwburgtegenstelling, en zacht gesproken een ondoordachtheid van den schrijver.

Met diezelfde tweeslachtigheid hangt de schijnbare overeenkomst van Maria en den Griekschen tragischen held samen. Er zijn nog een paar opmerkingen over te maken. De schijn van een vrije handeling om het wezen van een door het noodlot afgedwongen daad, waarin wij in het Grieksche treurspel nog juist soms een ontroerend element kunnen vinden, vervalt bij een stof over het leven en sterven van Christus. In het klassieke treurspel staan wij voor het feit dat er een *onbekende*, *onzichtbare* macht is, *wier doel ons onbekend* blijft en de schijn van den vrijen wil die zoo jammerlijk gebonden blijkt, kan dáárdoor nog zóó sterk zijn, dat wij in ons blinde niet-weten van het waarom en het waartoe, door dat, niettegenstaande alle illusie van onbewustheid en schuldelo'osheid gedreven worden naar een gevreesde daad, een geschuwde schuld, ontroerd kunnen worden. Maar in de Jezus-geschiedenis is dat anders. Hier weten wij allen het waartoe, weten wij allen het door wie, wij worden door deze wetenschap, die een vooronderstelling van het stuk is, eenvoudig gedwongen den mensch tegenover God, den wil van een vrouw tegenover dat klemmendste teeken van Gods wil, de vleeschelijk aanwezigheid van Christus op te stellen en be-

vatten in alle richtingen de absurditeit der gedachte dat de eerste de tweede zou richten. Hier is niet een onzichtbare macht waarvan wij niets weten, wij zijn tot in de kleinste bijzonderheden op de hoogte van alles waarop het aankomt: wij weten dat de onzichtbare macht een deel van haar driëeenigheid menschelijke gestalte en menschelijk gedraging heeft gegeven en er blijft geen schijn van vrije wil over, wanneer wij bedenken dat Maria Magdalena door zich aan den Romein over te geven, zelfs het bestáán van Jezus redenloos zou maken. Maria Magdalena interesseert ons niet, wanneer zij geen werkelijken strijd voert; door aan te nemen dat deze werkelijk in haar woedde, moet men aannemen dat zij zou kùnnen weigeren, maar dan is tegelijk daarmee de mogelijkheid aangenomen, dat Christus redenloos op aarde kwam, waardoor het eenige element hetwelk hem dramatische waarde kan geven, zijn menschelijkheid, aan het wankelen gebracht ware, omdat deze redenloosheid zelf in directe tegenstrijd is met zijn góddelijk wezen. Wat in het geloof werkelijkheid is *niettegenstaande* zijn absurditeit, is in het drama dat zijn eigen eischen stelt, een onwerkelijkheid *door* zijn absurditeit en doet ons het stuk veroordeelen. Van ons te vragen dat wij in een werk, waarin Christus als verlosser gegeven wordt, vergeten zouden *dat* hij God, *dat* hij verlosser, en verlosser der gansche menschheid was, is ten eerste in het stuk een inwendige ‘widerspruch’ maar ook verder een onmogelijke eisch die het kunstwerk doet vallen. Er is dan ook van meeleven met den tweestrijd, niettegenstaande een enkel mooi oogenblik, geen sprake. Integendeel. Onophoudelijk voelen wij, dat àl die schrille tegenstellingen: de courtisane die lief heeft tegenover den beminde die haar wil koopen, de hoer tegenover Christus, de verlossing der menschheid afhankelijk van het geschieden eener prostitutie, de dood van Christus gevolg van een persoonlijk weigeren van het zelf-offer maar overeenkomstig Christus' geboden, het leven van Christus gevolg van dit zelf-offer, in strijd met Christus voorschriften, - dat de felheid en oppervlakkig-schitterende paradoxaalheid dezer tegenstellingen tevergeefs hun bontheid aan ons opdringen om ons te verhinderen er de dramatische naaktheid en onwaarheid achter te bespeuren. Ik kan niet inzien dat het drama op iemand anders een diepen indruk zal maken dan

op hem, wien uiterlijk levendige situaties, sentimentaliteit en de huivering die om den dood van Christus hangt, genoeg zijn.

Sentimentaliteit. In zekeren zin zou ik zelfs gaarne sexualiteit zeggen. Dat het stuk in zijn geheel mislukt is, hoop ik te hebben aangetoond. Ik kan niet nalaten ook anderen fouten nog te bespreken, fouten die mij door hun grove karakter zeldzaam gehinderd hebben. Het eerste hoogtepunt (ieder der drie actes eindigt met een effect en het bovenbesprokene was dat der derde acte) is de laatste helft van het eerste bedrijf. Het valt mij moeilijk uit te drukken, in hoe intensieve mate, bijna physiek, mij die passage tegenstaat. De Romeinen en Maria Magdalena bevinden zich in den tuin van Silanus; Christus, zijn volgelingen, in den tuin van Simon den Leproos (hier zwager van Lazarus en met Martha getrouwd), zijn in hun nabijheid. Christus treedt niet in persoon op, wij hooren hem slechts. Maeterlinck beschrijft in een tooneel-aanwijzing op artistieke wijze geluid en aard dezer materielooze stem. Men leze zijn beschrijving: ‘Un silence incomparable, auquel participent, semble-t-il, les oiseaux, le feuillage des arbres et jusqu'à l'air que l'on respire, pèse de tout son poids surnaturel sur la campagne; et dans ce silence que subissent également les personnages de la terrasse, monte, souveraine absolue de l'espace et de l' heure, une voix inouie, douce et toute-puissante, ivre d'ardeur, de lumière et d'amour, lointaine et cependant proche de tous les coeurs et présente dans toutes les âmes...’ Ik moge mij vergissen, maar ik voel deze stem van een aard, om vrouwen of zieke mannen tot de meest razende hysterie te verwekken. Is dit de eenvoudige, diepe menschelijke stem van Christus, die vóór alles een menschelijke stem te zijn heeft, willen wij door haar aangedaan worden en die te beschrijven reeds een fout is? Men ontlede zorgvuldig in verbeelding dat geluid tot zijn componenten! Het is de insnijdende zinnen en zenuwen aanhitsende stem van den massaverleider, als die massa voornamelijk uit vrouwen en gebrekkigen bestaat. Het is de stem der sexueele potentie, wanneer zij onder het mom van den geestelijken dweeper of profeet, de zwakken tot zich trekt, - niet Christus hooren wij, maar een profeet der Mormonen, den Wederdooperschen koning van Zion. Het is merkwaardig, hoe juist Maeterlinck zijns ondanks het type getroffen

heeft: ik acht deze geheele passage met al haar zwaarheid van eerbiedige woorden voor den Christen godslasterlijk, voor den ongeloovige nog stootend. Zij is in Godsliefde en bovenzinnelijke stuiptrekking overgeslagen geilheid. De wijze waarop Maria zich dan ook na de eerste woorden gedraagt (zij, in de bij uitstek gunstigste omstandigheden om geraakt te worden) is zuiver spasmodisch. Wij voelen geen oogenblik bevrijding, een afkeer van zonden, een vlucht naar het licht, een plots openen van altijd gesloten poorten waarachter het Heil gedroomd werd, ik zie Maria's armzalig wezen als in een kramp uit den tuin naar den grooten verleider gaan, somnambulisch z.a. Maeterlinck elders zelf-verraderlijk opmerkt, ander slachtoffer met Judas van de voorbestemde verlossing der menschheid.

Maar deze scène bevat meer aanvechtbare details. Maria begeeft zich dus naar den tuin van Simon, en nadert den man, wiens stem de woorden der Bergrede tot haar overdroeg. Men herinnere zich de zinnen, waarmede de volmaakte heerschappij dier stem over alles en allen geteekend werd. Zoodra Maria de schare genaderd is, begint een gemompel, dat zich schielijk verheft, de stem laat spreken, en haar (liefelijk theatereffect, op het oogenblik dat Christus de woorden: 'Hebt uw vijanden lief' uitspreekt) versmoort in scheldwoorden, in bedreigingen, die geen bedreiging blijven, want fluks hebben de handen de steenen vergaderd en in een ontzettend tumult zal Maria Magdalena het lot der overspeligen ondergaan. Maar aan dit schandaal komt onverwachts een einde. Eén kreet der stem, plotseling weder doorluchtig, souverein en alles doordringend, brengt een even plotseling zwijgen teweeg. Geroep nog: Luister, luister, de Meester spreekt, luister hij spreekt. En dan, in de eensklaps verspeide stilte, verheft zich de 'goddelijke, kalme, onweerstaanbare stem: 'Wie uwer zonder zonden is, werpe den eersten steen op haar'. Groote woorden werden zelden zóó misbruikt, - om de hoogheid der stof noem ik deze passage een apotheose van blasphemische theatraliteit.

Zóó zijn dus de hoogtepunten bij een tooneelwerk dat, in zijn geheel door de gesprekken vlug voortgedragen, bij gebrek aan spanning en emotioneele vulling gerekt wordt. De gewone requisieten: de bloemrijke, oostersche taal, de epicuristische of

stoïsch deftig sprekende Romeinen, de bezadigde wereldwijze met zijn vlakke onwijsheden, zij zijn allen en zonder eenig nieuw éclat aanwezig. Maar op twee dingen wil ik nog wijzen, die beide op hun manier het bewijs voltooien der volkomen mislukking van Maeterlincks werk.

Het eerste is, dat Christus, onzichtbaar, zich uitsluitend bezig houdt met het uitspreken van woordelijk uit het Nieuwe Testament overgenomen bijbelteksten. Frappanter staaltje van gemis aan subtiliteit in onderscheiding en aanvoeling is niet denkbaar. Een Christus, die bijbelteksten uitspreekt, is veroordeeld, omdat zij voor ons geen levende prediking meer kúnnen geven, wanneer zij uit het verháál hunner prediking zijn losgemaakt. Zij blijven bijbelteksten en doen ook het leven van den spreker zelf afbreuk. Woorden, zóó eenvoudig als die spreuken uit het evangelie, verliezen in de dramatische onmiddellijkheid hun eenvoud, het verhevene wordt te veel aangedikt; naarmate wij ze vertrouwder kennnen, zijn ze voor het drama onbruikbaarder. Zij boeten hun schoonheid in, wij worden slechts onaangenaam getroffen door de luidheid hunner theaterklanken. Het misbruik van Jezus' woord ten gunste der overspelige is hiervan een afschrikwekkend voorbeeld.

Het andere zijn de scènes voor en na den tweestrijd, het einde van het stuk. In de eerste laat Maeterlinck de in een huis vergaderde, al of niet genezen blinden, dooven, zieken, lammen, na de gevangenneming van Jezus, uit angst voor hun leven een voor een en met een kort zinnetje dat huis verlaten. De wijze waarop dit geschiedt, haar herhaling, de verschillende beweegredenen of verontschuldigingen werken als een exces en als zoodanig lach-wekkend. Ik ben er van overtuigd dat bij opvoering dit voorval een pijnlijk-komisch effect zou maken, pijnlijk om de machteloosheid van den schrijver, de idee van dit verraad in zijn klein-menschelijke snoodheid juist in dit uur, voelbaar te maken. De laatste scène, ten slotte, waarmede het drama eindigt, overtreft de vorige, zij geeft het stuk een slot zoo stuitend en onbevredigend, dat een gevoel van malaise achter blijft. Lucius Verus deelt den nog verzamelden mee, dat Maria Magdalena, schoon zij dat in haar hand had, geweigerd heeft, Jezus' leven te redden. De verzamelden breken los in scheld-

woorden, insinuaties, beleedigingen. Nog op 't laatst probeert de lage Lucius Verus haar tot zich te trekken. De opmerkingen der volgelingen zijn gemeen. Dat met het voorbijgaan van Christus de aandacht hiervan nog afgekeerd wordt, heeft geen beteekenis meer, de scene is terugstootend, zij verhindert iedere verzinking der gedachte in de daad van Maria Magdalena, zij is een geforceerde grijns die nog duurt tot over den grens van het stuk en den eindindruk bepaalt.

Waarom tusschen alle stukken, waarover men een afkeurend oordeel kan uitspreken, juist dit gekozen? Waarom niet in stede van deze afbrekende kritiek bewonderde kunst geestdriftig geprezen? Omdat deze kritiek éénigszins staat voor een kritiek over Maeterlincks geheele verschijning als dramaturg en omdat zijn stuk de gelegenheid gaf de dramatische waarde van de grootste gebeurtenis in de historie der menschheid kortelijk te onderzoeken.

Deze kritiek staat naar mijn meening eenigszins voor een kritiek van Maeterlincks geheele dramatisch werk. De al of niet oorspronkelijkheid der conflicten is onverschillig. Maar hier had Maeterlinck weer eens niet marionetten maar menschen te geven, hier moest hij *niet* zuchten en huiveringen, maar hartstocht, liefde scheppen, hier geen vlottende vlietende weeke lyriek, maar snijdende dramatiek. Hier had hij door menschenwoorden menschengevoel uit te drukken, een stuk uitsluitend daarmede te vullen, hier kon hij eindelijk eens toonen tot welke kracht van religieuse ontroering de mystiek aangelegde Maeterlinck in staat is. De zwakte van al wat hij in deze opzichten tot stand brengt sluit de inwendige, op zich zelf niet zóó gemakkelijk te onderscheiden slapte van den vroegeren Maeterlinck, hoeveel fijns hij moge geschreven hebben, in. Want wij vinden in dit stuk geen levende menschen. De Verrezene is nog een der best geteekenden. Er zijn drie hoofdscènes, en daartusschen een onbeteekend gesprek, wij krijgen theaterrequisieten, geen zielen; effecten, geen tragiek; geen ontroering, maar sentimenteele hysterie. En vooral geen religieus gevoel. Waar het aankwam op de aandoeningen, die de eeuwige verbinding zijn tusschen de Godheid en den mensch, faalde hij jammerlijk. Het vage, mystiekerige gevoel wist zich tot religieuse warmte

en diepte niet één oogenblik te verheffen. Achter de mommen loert zinnelijkheid of ruggemerglooze zielezwakte, men heeft slechts deze resultaten te induceeren in Maeterlincks vroeger werk om eerder zijn grenzen te zien, zijn emotioneele ondiepte te ontdekken en tot het besluit te komen, dat zijn meest bekoorlijke eigenschappen in den grond hun bestaan danken aan datgene, wat hem in grooter menschelijker werk doet falen. Ik herhaal: vroegere schoonheid wordt er niet minder om, zij kan ons trouwens met al haar bleeke misten niet verhinderen haar belang ook in eigen wezen alleen reeds te peilen, - doch door een werk als dit wordt het ons mogelijk te zien, in hoe volstrekten zin ten onrechte Maeterlinck in den kring der grooteren wordt binnengesmokkeld. Maeterlinck *is* geen groot man, naar mijn gevoel is zijn werk typische tijdkunst, wier cultuur-historische waarde in later tijden wellicht grooter zal zijn dan haar kunstwaarde. Het is een hooge lof voor een kunstwerk, wanneer men het groote cultuur-historische belangrijkheid toeschrijft, en deze in de eerste plaats berust in en voortvloeit uit zijn kunstwaarde, het is een hachelijk iets, wanneer deze belangrijkheid alleenlijk hierom aanwezig is, dat het werk de vergankelijke karakteristieken van een periode in zich heeft opgeslorpt.

Ten slotte: de stof van Jezus' leven en sterven en haar bruikbaarheid over 't algemeen. Ook in Nederland is onlangs met een conflict dat, trivialer dan dat van Maeterlinck, dezelfde onmogelijkheid bezat, dezelfde stof behandeld. De mislukking was, daar Walch enkele rangen bij Maeterlinck ten achter staat, nog flagranter. Maar welke fouten de schrijvers in de behandeling der stof ook begingen, - hun grootste, eerste misgreep was de keuze. Ik stipte reeds aan, dat juist de geweldigste gebeurtenis uit de geschiedenis der menscheid, één, waarbij zoo schrille tegenstellingen waar te nemen zijn en die zóó zeer in ontroeringen leeft, door niet één groot dramaturg dramatisch is bewerkt en dat, waar hiermede, als door Wagner, begonnen werd, het plan werd opgegeven. Dit is ongetwijfeld een sterk bewijs voor mijn stelling en het mocht toch den kleineren een waarschuwing zijn. Maar met al de driestheid van den lageren-ranger grijpen zij aan, met ál zijn gezichtsengheid blijven zij blind voor het wezen van wat zij te doorvoelen en te peilen meenen, en naar mate de aard

van de stof hooger was, in die mate is de mislukking grooter en werd de stof zelf dieper naar beneden getrokken. Het kon geen kwaad, dunkt mij, om althans met een paar redenen aan te geven, waarom deze gebeurtenis veilig moet blijven voor de pogingen van de geringeren, nu de grooteren haar uit zich zelf laten rusten. Zij valt buiten het gebied der dramatische mogelijkheden. Wordt de god als mensch gegeven, dan is het stuk gered, maar dien eigenlijkst wezen: de goddelijkheid ontkend; en voor zoover deze moment moet zijn, is het werk dan dáárdoor verloren. Den god als god te geven echter, ik geloof dat de dichter die hiertoe in staat bleek zelf een god en de toeschouwers die hem begrepen en verdroegen heröen waren, geloof evenzeer dat het drama niet in de beschrijving van goden, maar in de verwikkeling van menschen en menschelijkheden zijn onderwerp en zijn belang heeft.

Boeken menschen en stroomingen

Johanna Brandt: *Die Kappie-Kommando*

Twaalf jaar geleden wist een Transvaler, krijgsgevangen in het britsch-indische fort Ahmednegar, het verhaal van zijn lotgevallen doorgesmokkeld te krijgen naar Holland, waar het aanstonds bij W. Versluys werd uitgegeven. Het heette: Mijn Commando- en Guerilla-Commando-leven en de naam van de schrijver was Dietlof van Warmelo[1].

Zij die toentertijd dat boek bewonderden en zich er door gesterkt voelden, hebben alvast ééne reden om kennis te nemen van *Die Kappie-kommando*, een geschrift dat zoo even bij J.H. de Bussy is uitgekomen. De 'Moeder' toch, aan wie zoowel het eerste als het tweede werk werd opgedragen, is dezelfde: *Die Kappie-kommando* is samengesteld uit het dagboek dat 'Hansie' van Warmelo, de jongste zuster van Dietlof, gedurende de oorlog gehouden heeft.

Dat ik, vóór de zuster zelfs, de moeder noem, heeft een oorzaak: rondom haar en haar huis bewogen zich, hoe langer hoe meer uitsluitend, sommige gebeurtenissen die in dit boek vermeld worden.

De eigenlijk-belangwekkende mededeelingen van *Die Kappiekommando*, de herinneringen terwille waarvan het boek geschreven is, vormen maar een klein onderdeel van de groote geschiedenis die toen in Zuid-Afrika werd afgespeeld. Doch dat onderdeel is niet bijkomstig, maar wezenlijk. Het kan in een

1) Zie mijn tijdschrift-artikel 'Oudejaars-avond', later opgenomen in *Luide Toernooien*, W. Versluys 1903.

volledig verhaal van de oorlog niet gemist worden. En nauwkeuriger en betrouwbaarder dan het door dadelijke aanteekening ter plaatse gebeurd is, kon het niet worden uitgevoerd.

Die Kappie-kommando bevat namelijk het verhaal van de geheime dienst, zooals die na de bezetting van Pretoria daar vanwege de Boeren in werking trad: een plaatselijk deel dus van een spionneer- en verkeerstelsel dat zich over het heele bezette land uitbreidde, en dit deel zooals het door een van de dienst doende vrouwen werd waargenomen.

Op zichzelf dus niet meer dan aanvulling - nu en dan misschien herhaling - van wat in meeromvattende herinneringen door anderen werd meegedeeld, - maar als alles wat in belangrijke tijden persoonlijk ervaren wordt, boeiend en waardevol.

Het houden van een dagboek was in die dagen een bezwaarlijk werk. Maar wat Dietlof moest opgeven omdat de papieren in zijn zak verregenden, hield Hansie vol ondanks het gevaar voor een huiszoeking. Het aanteekenen, en ook het verzamelen, scheen haar in 't bloed te zitten, zeker meer van vaderswege - de oorsprondelijk-nederlandsche predikant van Warmelo, - dan van moederszij - die eene Maré is, op haar veertiende jaar al, met haar ouders, van Natal naar Zoutpansberg in het noorden van de Transvaal getrokken, waar haar vader lange jaren landdrost was. Aan deze verzamelneiging van de dochter is het toe te schrijven dat in haar boek allerlei dokumenten en vertellingen zijn ingelascht die niet onmiddelijk tot haar verhaal behooren, sommige van elders bekend, andere die men zonder haar missen zou. Haar geschrift geeft dus allerminst een streng verloop van gebeurtenissen: het dagboek volgend gaan haar herinneringen nu hier dan daarheen, - de overgaaf van Johannesburg, een uittreksel uit J.F. Celliers' verslag van zijn vlucht uit Pretoria naar de Boeren te velde, de ontmoeting met haar broer vóór zijn wegvoering naar Indië, haar verblijf als liefde-zuster in het Concentratie-kamp te Irene, - deze en dergelijke onderwerpen benevens tal van anekdoten vullen heele hoofdstukken; maar het eigenlijke doel: duidelijk te maken hoe het geviel dat haar moeder en zij aan de Geheime Dienst kwamen mee te werken, hoe zij daartoe geschikt werden en

waar die medewerking in bestaan heeft, wordt vast genoeg in het oog gehouden.

Al dadelijk is het vermakelijk de ligging van hun huis te zien, zooals die door een kaart wordt verduidelijkt. Harmonie - zooals het heette - lag buiten het eigenlijke Pretoria, in de voorstad Sunnyside, en was aan de west- of onderkant begrensd door de Apiesrivier. De ruime plaats er om heen bestond deels uit min of meer wilde grond, deels uit groote vruchten- en bloemtuinen. Maar onmiddelijk nadat de Engelschen waren binnengetrokken kreeg het achter zich Kitchener's lijfwacht, voor zich de bereden militaire politie, rechts Montmorency's verkenners, links het Hoofd van de Politie en de bureaux van de Staf, in de buurt de Militaire Goeverneur, - kortom, een zoo nauwe cirkel van soldaten en hoofdofficieren, dat - laat ons zeggen: twee voorwaarden aanwezig waren om het huis te maken tot een nest van samenzweerders. Eéne tenminste was vooruit vervuld: de militaire autoriteiten konden onmogelijk aannemen, dat een door hen omringd huis, bewoond door een oude dame en haar dochter, gevaarlijk kon zijn. De tweede: dat er ergens in of bij Pretoria een huis zou zijn, waarop geen verdenking viel, was met die eerste vanzelf gegeven. Voortaan kwam het er maar op aan dat de bewoonsters van dit huis tot samenzwering gezind en erin betrokken werden.

Het is het aantrekkelijke van geschriften die uit dagboeken werden samengesteld, dat wat ze te kort komen aan verband, ze overvloediger hebben aan juistheid en levendigheid van onderdeelen. Hoe de beide vrouwen - en vooral de openhartige Hansie - met de soldaten rondom hun woning omgingen, kan de lezer aan tal van gesprekken en ontmoetingen meê-beleven. Aanvankelijk misschien beveiligd doordat de heer Cloete te Wijnberg, die met de oudste dochter van Mevrouw van Warmelo getrouwd was, de zij van de Engelschen hield, zagen ze die veiligheid - hoe openlijk ze ook voor hun republikeinsche gevoelens uitkwamen - gedurende de eerstvolgende maanden eer toe dan afnemen, terwijl daarentegen hun lust om zich te voegen naar de bepalingen omtrent passen en censuur belangrijk verminderde. Engelsche officieren met brieven van mevrouw Cloete bezochten hen, Generaal Maxwell, de militaire goeverneur,

was tegenover Mejuffrouw van Warmelo de vriendelijkheid zelf, een hoenderdiefstal op Harmonie was oorzaak dat het hoofd van de Militaire Politie door de dames zelf werd in huis geroepen. De soldaten ontvingen uit de tuin menige versnapering. Maar Mevrouw van Warmelo, die zelfs van de gesprekken met de haar aanbevolen engelsche bezoekers al gauw genoeg had, was niet van zins de brieven aan haar dochter te Wijnberg vooraf ter goedkeuring aan een censor overteleggen, die zijn ambt niet zou gekregen hebben als hij geen verrader was van zijn landgenooten. Toen dus iemand die voor goed het land verliet, haar aanbood een geschreven stuk door te smokkelen, zond zij Mevrouw Cloete de aanwijzing dat ze voortaan alles wat ze ontving, als het met een blauw kruisje gemerkt was, nauwkeurig onderzoeken moest.

Dit was het begin van een geregelde smokkelarij door middel van voorwerpen.

Daar die evenwel niet altijd doenbaar was en menige brief toch met de gewone post moest verzonden worden, bedacht Mevrouw van Warmelo een tweede middel. Zij vond uit dat mededeelingen met citroensap geschreven, eerst na aanmerkelijke verwarming leesbaar werden. Zij schreef die intusschen niet op het papier van de brief, maar binnen in zijn envelop, die zij met dat doel aan zijn dichtgeplakte zijden vooraf opende om hem daarna weer te sluiten.

‘De belangrijkheid van deze ontdekking’ - zegt de schrijfster - ‘werd op dat oogenblik niet ten volle begrepen, want de voorafgaande smokkelarijen waren meer voor plezier en tijdkorting gedaan en de dames hadden geen gewichtige mededeelingen aan hun overzeese vrienden te zenden gehad, maar de tijd zou spoedig komen, dat ze zich door de onverwachte loop van zaken van hun kostbaar geheim konden bedienen voor 't verzenden van oorlogsberichten van de Geheime Dienst der Boeren aan President Kruger in Holland. Eerst toen kwamen ze tot de ontdekking, dat ze op wonderbaarlijke wijze voorbereid waren voor de dingen die komen moesten. Ze waren nu in het bezit van een middel, dat elke andere uitvinding te boven ging, en de volgende stap moest zijn een bondgenoot in den vreemde met het gebruik en de behandeling daarvan op

de hoogte te brengen. Eenige maanden gingen voorbij, voordat er een volkomen vertrouwbare gelegenheid gevonden werd. En *hoe* de instrukties eindelijk verzonden werden, kan ik niet met zekerheid zeggen. Het is voor ons genoeg te weten, dat de instrukties veilig de plaats van hun bestemming bereikten en dat er van die dag tot het eind van de oorlog een vrije en ongestoorde briefwisseling gevoerd werd tusschen Harmonie en het Noorden van Holland.'

De brieven die als gevolg van deze regeling verzonden werden, gingen alle in witte enveloppen, omdat op gekleurde het lichtbruine citroenschrift minder goed zichtbaar werd. Terwijl de ingesloten brief voor de censor bestemd was, bevatte dus dit schrift de eigenlijke mededeelingen.

Het laat zich denken dat er altijd nog eenig gevaar van ontdekking bestond. Langzamerhand bleek dat het schrift op den duur ook zonder opzettelijke verwarming zichtbaar werd, en op het eene papier eerder dan op het andere. Ook hiermee moest rekening worden gehouden, vooral bij de beantwoording in Holland, omdat de daar verzonden brieven eerst na drie weken bij de censor kwamen. Het blijkt evenwel niet, dat ooit zulk een 'witte envelop' - langzamerhand een vast teeken bij de samenzweerders, daar alle andere correspondentie in gekleurde omslag verzonden werd - zijn geheim verraden heeft.

Met het verhaal van deze correspondentie is de schrijfster haar verslag van de gebeurtenissen eenigszins vooruitgeloopen. Voordat de uitvinding van Mevrouw van Warmelo de Geheime Dienst ten goede kwam gebeurde er nog allerlei dat ik kort wil aanstippen. Eerst de ontmoeting met Dietlof, voordat hij naar Britsch-Indië vertrok. Dietlof's zuster pakte voor hem het schrijf boek in, dat hij later vullen zou met de herinneringen aan zijn Commando-leven. Daarna haar verblijf in het concentratie-kamp te Irene, waar zij door haar moeder werd opgezocht. Deze was zoo daarvan onder den indruk dat zij, thuisgekomen, het bekende verzoekschrift aan de konsuls opstelde, dat, door negen van de meest bekende Boere-vrouwen in het stiptste geheim geteekend, aan tien mogendheden, en ook aan Lord Kitchener, werd toegezonden. Een tweede verzoekschrift, een maand later, in nog veel krachtiger bewoor-

dingen, bevatte tevens de sterfte-lijsten. Het gelukte de engelsche overheden niet te ontdekken wie de adressen hadden aangeboden. De konsuls weigerden zich er over uit te laten. Gevolg was het uitzenden van de bekende commissie van onderzoek - door de Pro-boeren in Engeland de 'Witkalk-Kommissie' genoemd, - en, na het bezoek van de konsuls aan de kampen, het konsulair Rapport.

Al dien tijd stonden de dames van Warmelo niet in betrekking tot de spionnen die Pretoria in en uitgingen, terwijl de werkzaamheid van de dochter in het Concentratie-kamp te Irene nog er toe bij droeg om haar omgang met de militaire goeverneur Maxwell vertrouwelijker te maken. In het begin van 1901 evenwel ontving de moeder bezoek van de heer Willem Botha, die zich door een kaartje van haar vriendin Mevrouw Pieter Maritz Botha, bij haar aandiende als iemand die ze vertrouwen kon.

Deze heer Botha was het 'die Mevrouw van Warmelo bekend maakte met het bestaan van de Geheime Kommissie. Geen namen werden genoemd doch hij gaf een uiteenzetting van hun operatiestelsel, en vroeg om haar medewerking voor dat gedeelte van het werk waarbij het verzenden van berichten aan de President te pas kwam'.

Hij wist niet van de witte enveloppe, maar 'haar roem als slimme smokkelaarster was blijkbaar bekend geworden'.

Van dit oogenblik af was het natuurlijk van het uiterste belang dat alle gevaarlijke schrifturen onmiddelijk vernietigd werden. Bij betrapt worden was één enkel schriftelijk bewijsstuk voldoende voor een dood-vonnis, zoo niet over de vrouwen zelf, dan toch over hun bondgenooten. Hansie's 'kollekteer'-manie was oorzaak dat zij nochtans van alles aanteekening maakte, en belangrijke stukken overschreef, maar nu met citroensap, in het zoogenaamde 'witte dagboek'. 'Eerst acht jaren later werd het schrift, op sommige plekken, met het bloote oog zichtbaar. Door het handschrift eenige uren in de zon te leggen en er hier en daar met een warm strijkijzer over heen te gaan, werd het leesbaar genoeg om, woord voor woord, overgeschreven te kunnen worden. En slechts aan het bestaan van dit handschrift hebben wij het te danken dat de nauw-

keurige informatie tot onze beschikking is, die anders voor altijd verloren zou zijn geweest.'

De man die de Geheime Dienst had ingericht was J. Naudé, in Pretoria koster van de Gereformeerde Kerk[1]. Hij had verzuimd bijtijds te vluchten, toen de Engelschen inkwamen, maar wist later uit te breken. Hij behoorde dientengevolge 'tot de weinige burgers die bekend waren met de weg door de Britse verdedigingslinie en werd voortaan door Boerenofficieren gebruikt voor de dienst tusschen de kommando's en de stad. In het begin hielpen zij slechts anderen om ook te ontvluchten, doch gaandeweg werd hun taak ingewikkelder en gevaarlijker. Ontelbare boodschappen moesten overgebracht worden, en omtrent alle mogelijke dingen moest inlichting worden bekomen'. Toen men daarop in het veld meer en meer behoefte gevoelde aan een goed ingerichte spionneerdienst, begaf hij zich naar Pretoria en sprak er over met Botha, die wegens zwakke gezondheid zijn plan om te vluchten niet had kunnen uitvoeren. Samen kozen ze vier anderen: C.P. Hattingh, G. Els, W. Bosch en J. Gillyland.

De benoeming van de Geheime Dienst Kommissie - zegt de schrijfster - heeft nooit een officieel karakter gedragen. De aanvoerders van de Boeren wisten dat ze bestond, ze maakten gebruik van de berichten die de leden doorsmokkelden, maar ze konden het werk, wegens de gevaren, die voor de vrouwen, en ook voor onvoorzichtige mannen, daaraan verbonden waren, niet goedkeuren.

Opmerking verdient dat die Dienst in elk Departement van eenig belang helpers had, vooral in de kantoren waar de Nationale Verkenners werden ingeschreven, wier namen aan kapitein Naudé werden overhandigd en door hem naar het hoofdkwartier opgezonden. Ook aan het kantoor van de koncentratie-kampen. Sterftelijsten en andere bizonderheden daaromtrent werden door hun bemiddeling aan de pro-Boeren in Engeland overgemaakt.

In Pretoria bestond, behalve uit de genoemden, waarvan de heer Botha, indertijd door de bliksem getroffen, aan zware hoofd-

1) Zelf heeft hij het verhaal van zijn oorlogservaring dit jaar uitgegeven, onder de titel 'In doodsgevaar'.

pijnen leed, de heer Bosch kreupel en de heer Els oud en sukkelend was, - de kring van de samenzweerders uit tien of twaalf mannen en vrouwen, die de instrukties van de kommissie uitvoerden, doch in geen geval een kommissie-vergadering bijwoonden of tegenwoordig waren bij een onderhoud met spionnen van buiten. Hun werk bestond voornamelijk in het opsporen van degenen die de stad uit wilden en daartoe de weg niet wisten, - wat met zoovele Nationale Verkenners en andere verraders in hun midden een bezwaarlijke en gevaarlijke onderneming was.

Het is niet mijn bedoeling hier verslag te geven van de verschillende voorvallen waarin de kommissie en haar helpers betrokken waren. Bedachtzaam en voorzichtig, elkander kennende en vertrouwende, hielden zij zich met stipte nauwgezetheid aan hun ongeschreven wet: 'Snel denken, beslist handelen, kalm, beleidvol, zonder vrees, zwijgend.'

Daaraan was het te danken dat zij zoo lang hun werkzaamheid konden voortzetten, dat een ontdekking van de in- en uitgaande personen zeldzaam was, dat opgaven als de bezorging van het dynamiet-recept en van het geheime spoorboekje konden worden uitgevoerd, dat de weduwe van generaal Joubert zoo menigmaal de spionnen kon herbergen, en dat tal van stukken veilig werden doorgezonden, en voortdurend hulpmiddelen voor de mannen te velde de stad uitgesmokkeld.

Zonder gevaar ging dit alles niet: de gevangenneming van Krause en Venter bewees het, en enkele dagen voor de terechtstelling van die beiden bleek het dat ook de kommissie verraden was. Een jonge spion had, om zijn leven te redden, de namen opgeschreven van de vijf kommissieleden en van drie van hun helpers.

Aan de afwezigheid van schriftelijke bewijsstukken was het te danken dat deze mannen het leven behielden en alleen als krijgsgevangenen werden vastgehouden. Toen zij weg waren, naar Bermuda, vormden de dames van Warmelo een nieuwe geheime kommissie, dit keer eene die geheel uit vrouwen bestond.

Die Kappie-kommando heet het boek, met als ondertitel Boerevrouwen in Geheime Dienst. Dat onder kappie de vrouwekap verstaan wordt, zegt ook het prentje, een breed-overhuifd vrouwe-profiel, dat rechts onder op de band staat.

De 15e October was de nieuwe kommissie ingesteld. De dames Malan, Armstrong en Honey maakten er met de dames Van Warmelo deel van uit. Sedert ook de zoon van mevrouw Joubert was gevangen genomen, konden de spionnen alleen op Harmonie gewacht worden.

Twee keer heeft Naudé er gelogeerd, en tusschen zijn eerste en zijn tweede verblijf was er huiszoeking. Eindelijk - maar niet voor de oorlog ten einde liep, was de overheid op het nest vlak onder haar oogen opmerkzaam gemaakt.

Zooals men ziet - een klein onderdeel van een groote geschiedenis; maar almee een teeken dat die geschiedenis leeft en dat zij zich niet zal laten verloochenen. Juist dezer dagen was er dat andere teeken: de onthulling van Steyn's monument voor de vrouwen en kinderen, de obelisk te Bloemfontein. Dit boek brengt nog eens de statistieken: meer dan twintigduizend vrouwen en kinderen gestorven in de kampen, tengevolge van een maatregel die de oorlog niet verkort maar verlengd heeft. Als in vroegere eeuwen een geweldenaar een land veroverde en de bevolkingen wegvoerde, dan kon hij tenminste gelooven dat hij iets lofwaardigs deed. Hij richtte dan een zuil op als die koning Sargon, die zijn daden erin liet uitbeitelen: ‘Met de hulp van God Sanas, die mij de zege geeft over mijn vijanden, heb ik ingenomen de stad Samaria. Ik heb 27.280 inwoners tot slaven gemaakt en heb ze naar het land Assur laten wegvoeren; de menschen die mijn hand bedwongen heeft, heb ik temidden van mijn onderdanen laten wonen.’ Die assyrische heerscher dorst tenminste fier zijn op wat hij bevolen had. In Zuid-Afrika is het anders. De overwinnaar zwijgt. Het monument, dat midden in het land staat, huldigt zijn slachtoffers. Terecht zegt Steyn: hier eeren wij deugden, waarop elke Afrikaander, van wat oorsprong ook, zich eens verheffen zal. Hij had eraan kunnen toevoegen: waarop, nu al, in zijn hart zich elk mensch verheft. Telkens trouwens, ook in het bescheiden boek dat we nu lazen, komt het probleem naarvoren dat in de Boerenoorlog zoo scherp gesteld werd: is een overwinning door de wapenen iets waard, als men zich in zijn geweten geslagen voelt? Als men leest wat de schrijfster van dit boek over de Nationale Verkenners zegt, dan voelt men zoo innig welke reden voor de voormannen van

de Boeren het zwaarst moet hebben gewogen, toen zij besloten tot de vrede. Het was niet het gemis aan middelen, - de vijand verschafte hun wel wat ze behoefden, - het waren niet hun verliezen, die volgens deze schrijfster niet meer dan vierduizend man waren, - het was zelfs niet de verwoesting van hun hoeven en de dood van vrouwen en kinderen, - rampen die hen alleen vaster deden volharden, - maar het was de wensch de inwoners van Zuid-Afrika niet voor goed te verdeelen in trouwgeblevenen en verraders. Bedenken we het wel: dit was een inzicht van zoo hoog en vooruitziend leiderschap, als alleen het bezit kan zijn van hen die aan de toekomst gelooven. Op het oogenblik dat zij zich onderwierpen, versloegen zij de engelsche aanvoerders door de wijsheid en de menschelijkheid van hun staatsmanschap. Zuid-Afrika behoorde aan hen, aan de verslagenen. De overwinnaar had in domme kortzichtigheid verlangd naar het heden, het heden van bloed en zegepraal. Hij verkreeg het, om het door zijn handen te zien vlieten toen hij het grijpen wou. De geschiedenis van het land bleef Zuid-Afrikaansch, zooals het volk dat hoe langer hoe meer worden moest, en de gedenkteekenen van vandaag dwingen de vijanden van gisteren zichzelf aan te klagen en de deugden te vieren van de onderworpenen.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Handboek der Nederlandsche Taal door Dr. Jac. van Ginneken S.J. *Deel I. De Sociologische Structuur der Nederlandsche Taal* I.L.C.G. Malmberg, Nijmegen, 1913.

Bij het verschijnen van volgende deelen zal er nog gelegenheid genoeg zijn uitvoeriger van dit werk te spreken. Een eigenlijk oordeel wordt ook pas mogelijk wanneer de gedachtedraden, die - zooals de schrijver zegt - nu eerst zijn aangehecht, later weer te voorschijn komen en in de figuren van zijn weefsel worden meegesponnen. Voorloopig verschijnt het werk ons zelfs niet zoozeer als weefsel, maar eerder als magazijn, waarin de stoffen en de voorbeelden aanwezig zijn, waarvan en waarnaar weefsels kunnen worden saamgesteld.

Maar ik wil het beeld van het weefsel geheel loslaten, en ook het woord magazijn wil ik vervangen door een ander, een eervoller. Ik geloof namelijk het boek het best te kunnen karakteriseeren, door te zeggen dat het een museum is, en als zoodanig voortreffelijk ingericht. Een levendig en wakker man, vol belangstelling en studie-ijver, heeft tallooze stalen van negentiende-eeuwsch en hedendaagsch nederlandsch verzameld. Liefst had hij er van de gesproken taal, en dan door de gramafoon vastgehouden, en nog meer zou hij voldaan zijn als bij de uitdrukking de toonval door muzieknoten en het gebaar fotografisch konden worden toegevoegd. Noten en foto's kan men in het boek dan ook rijkelijk vinden, en nog meer gegevens die voor de kennis van een of andere taalsoort belangrijk zijn, - maar doorgaans bevat het schriftelijke exempels, die naar de meening van de schrijver het gesproken woord voldoende getrouw weergeven.

De schrijver vreest dat zijn boek minder spoedig verstaan zal worden ‘omdat de sociologische taalbeschouwing hier nog zoo weinig is ingeburgerd.’ Misschien schuilen er in het werk verborgen moeielijkheden, maar mij dunkt dat wie aandachtig op de voorgestelde feiten let, vanzelf wel tot de beschouwing komt. Dat Hollanders anders spreken dan Friezen, kinderen anders dan volwassenen, handarbeiders anders dan geleerden, is niet zoo moeielijk in te zien. En op onderscheidingen als hier genoemd, berust immers Dr. van Ginnekens heele rangschikking, niet alleen in dit deel, maar ook in het volgende. Hij onderscheidt namelijk Locale Taalkringen, meest dialecten of tongvallen genaamd, Familiale Taalkringen, d.w.z. groepeeringen naar familie, sekse of leeftijd, en Sociale Taalkringen, die de groepeeringen naar stand, staat, vak, godsdienst of partij omvatten. Niets kan duidelijker zijn dan deze indeeling, waarvan de twee eerste kringen, met hun onderafdeelingen en voorbeelden, den inhoud vormen van het deel dat voor ons ligt.

Om te beginnen, de dialecten, en wel de autochtone: friesch, saksisch, hollandsch-frankisch, brabantsch-frankisch en limburgfrankisch, - en de heterochtone: afrikaansch, negerhollansch van de deensche Antillen, west-indisch, noord-amerikaansch, ceylonsch, en oost-indisch, Deze en hun vermengingen.

Daarna de bizondere spraak van verschillende familiaal genoemde groepen, die van vader, moeder en kinderen, van studenten, vrouwen en grijsaards. Deze spraak in haar voortdurende wisseling, vervorming en verscheidenheid.

Bij dit simpele overzicht is het al duidelijk dat de moeielijkheid van deze studie niet in het begrip van de bedoeling ligt, maar veeleer in het veel-omvattende, en daarbij in gedurige beweging heen en weer gaande van het onderwerp.

Dat onderwerp toch is de levende taal, zooals zij heden ten dage in haar heelen omvang gesproken wordt. Dit gesprokene moet worden vastgelegd, en dan nog wel schriftelijk. Dat is één moeielijkheid. Maar bovendien moet het gerubriceerd worden.

Terwijl namelijk de richting van een onderzoek als hier begonnen werd, onvermijdelijk naar het individueele gaat, - de onderzoeker immers niet rusten kan voor hij aan de persoonlijke taal van ieder mensch - ook al weer een levend, een

veranderend wezen - zijn kennislust heeft botgevierd, - bestaat tegelijk de noodzakelijkheid temidden van dat onderzoek op te houden, en sommige algemeene kenteekens aan de taal van geheele groepen toe te schrijven. Dit zou nu eenvoudig genoeg zijn wanneer de schrijver, zooals dat onder oudere taalkundigen gebruikelijk is, zich tot vaststelling benevens taal- en geschiedkundige behandeling van die kenteekens bepaalde. Maar daartoe is zijn drang niet uitgegaan. Hij zoekt de levende taal, dat wil zeggen de taal als ziele-uiting, en wat hem tot de bestudeering van velerlei persoonlijke spraak, intonatie en gebaar zelfs inbegrepen, gelokt heeft, is juist dat verband tusschen ziel en uiting, dat in haar valt waar te nemen. Wat wonder dus dat hij ook zijn groepen nu een ziel wil geven, dat hij ook tusschen die ziel en de groeps-taal verband wil zien. Gevolg van dit verlangen is zijn personificatie van de Hollander, de Geldersman, de Limburger en dergelijke. Dit is de tweede moeielijkheid.

Dat inplaats van de gesproken taal een schriftelijke verschijnt, in voorbeelden, die *naar de meening van de schrijver* het gesprokene vertegenwoordigen, - en dat *door de schrijver ingevoerde persoonsverbeeldingen* noodig zijn zoodra hij ons de groepstaal ook zielkundig (of maatschappelijk) verklaren wil, - dit zijn de twee moeielijkheden waarvoor, mijns inziens, de lezer zich zal geplaatst voelen.

In één zin samengevat wil dit zeggen dat de lezer zijn waardebepaling van dit werk in meer dan gewone mate afhankelijk moet voelen van de meening die hij zich vormde omtrent zijn schrijver. Niet alleen moet hij zich de naastliggende vraag stellen of die schrijver betrouwbaar is als man van kennis en wetenschap, maar ook de meer afgelegene, of hij letterkundig oordeel bezit, of hij begrip heeft van voordracht, ja zelfs of hem zielkundig inzicht, en dit zoowel in groepen als in personen, eigen is. Zoodra de lezer opmerkt dat een klaarblijkelijk geaffecteerde schriftuur als voorbeeld van natuurlijke spraak gesteld wordt, zoodra hij ziet dat de schrijver de eenvoudige voordracht van het woord niet onderscheiden kan van de tooneelmatige deklamatie, zoodra hij zich betrapt op een glimlach terwijl hij de gedachte mompelt dat er geen naiever menschen zijn dan geleerden, - zoodra, in één woord, zijn wantrouwen ontwaakt tegenover een van de

tallooze uitingen waarin de schrijver zich met nooit veranderende stelligheid en hupsheid heeft blootgegeven, vat hij achterdocht, ook tegenover de gegevens die van onbetwistbare waarde zijn. Zelfs een klein bewijs van onkunde ten opzichte van letterkundige of maatschappelijke verschijnselen kan dan hoog worden aangerekend, hooger naarmate het met minder noodzaak werd te berde gebracht en in stelligheid niet voor de wetenschappelijker beweringen onderdoet.

Ik stip dit alles slechts aan, omdat het mij bij de eerste verschijning van dit werk niet te doen is om kritiek - die dan ook beter aan vakgeleerden ware toevertrouwd - maar om loswikkeling van het waardevolle. Tegen een deel van de gegevens en tegen menige letter- of zielkundige interpretatie mag bezwaar bestaan, de werkelijke waarde van het boek wordt niet erdoor aangetast.

Die waarde namelijk ligt in het kader, het veelomvattende en overzichtelijke kader, waarin met ijver en geestdrift een bijna onuitputtelijk materiaal voor het eerst geordend wordt. De kracht van de schrijver ligt in die ordening. Het laat zich denken dat geen enkele van de onderafdeelingen, waarin het werk gesplitst is, zou kunnen ontkomen aan de kritiek van op eenig bizonder punt bizonder goed ingelichte geleerden of leeken. Op déze soort van kritiek is de schrijver verdacht geweest. Terecht zonder ertegen op te zien. Blijft zijn kader onaangetast, dan kan alle materiaal, ook als het oneindig vermeerderd wordt, en hoe meer hoe liever immers, erin worden samengedragen. Geen hooger roem, dan die samenwerking mogelijk te hebben gemaakt.

In iedere wetenschap zijn twee dingen van de uiterste beteekenis. Het eene is de stof, het gelijksoortig materiaal, waaruit de wetenschap wordt opgebouwd. Het andere is het daarmee ón-gelijksoortige, dat wat voorloopig geen stof van die wetenschap schijnt te kunnen zijn, en wat nochtans, naderbij gebracht, en onder de voortdurende bespiegeling van het schouwend menschenoog, plotseling zijn verwantschap toont en voortaan tot die wetenschap behoort. Alleen door dit overspringen van de vonkdie het vreemde aan zichzelf ontdekt en het verwant doet blijken van het bekende, kan een wetenschap worden vernieuwd of uitgezet.

Dr. van Ginniken leeft in het gevoel dat in de taalkunde een dergelijke vernieuwing of uitzetting heeft plaats gehad, of nog gaande is. Hij is er diep van doordrongen dat de taal niet meer wordt gezien als een afzonderlijk organisme, maar in haar voortdurend verband met ziel en samenleving. Hij beseft dat groote hoeveelheden kennis als nieuw materiaal in haar bereik kwamen, dat andere, nog grootere misschien, op den duur zullen blijken daaraan te kunnen worden toegevoegd. Wie in zulk een tijd van omzetting en aanwas een zuiver en met oordeel getrokken kader afsteekt en links en rechts arbeiders oproept ter mede-werking, doet een daad, die op zichzelf al gevolgenrijk en levenwekkend zijn moet, afgezien nog van den inhoud die hij, saamvattend en ontginnend, in dat kader heeft opgenomen.

A.V.

Emile Faguet *Petite Histoire de la Littérature Française*, Collection Gallia. Crès et Co, Paris.

'Il est possible que l'on écrive un jour une histoire de la littérature francaise au XIXe siècle moins naïvement partiale que celle de M. Faguet, moins courtisane du succès, moins erronée aussi. M. Faguet qui loue de son mieux toute la famille Daudet, ignore jusqu'à l'existence de Villiers de l'Isle Adam. Il ignore non moins Barbey d'Aurevilly et Stéphane Mallarmé, cependant que ses complaisances n'omettent ni Eugène Manuel, ni Armand Silvestre, ni tous les Broglie, tous les Thureau-Dangin et tous les Sarcey'. Aldus Remy de Gourmont in het tweede deel zijner Promenades Littéraires. Zijn opmerkingen, voegt hij er aan toe, zijn nutteloos voor den heer Faguet, zelfs 's'il regrettait un jour sa légèreté ou sa complaisance'. Nu, na langen tijd, publiceert dezelfde ondiepe Faguet een nieuwe geschiedenis der Fransche letteren, - en geeft hij blijk dit berouw gewonnen te hebben?

Een kleine geschiedenis noemt hij haar. Zij telt 318 pagina's. Klein inderdaad, ook wanneer men er enkel die groote negentiendeeeuwsche kunst in behandelen wilde, waarvan de heer Faguet toont zoo in 't geheel niets, niets begrepen te hebben. Zij schijnt ten slotte

nog te groot. Want met hoeveel bladzijden kon een man volstaan, die Baudelaire, Villiers, Barbey, Hello, Bloy niet kent, die in één alinea, in tweederde pagina, de twee onsterfelijke grootmeesters van den Franschen roman, Balzac en Stendhal gezamenlijk behandelt? Maar aan Rostand, voor hem de grootste hoop zijner letterkunde, drie volle bladzijden, aan een twist over gedichten van obscuurlingen in het Hotel de Rambouillet vier en een halve pagina besteedt, voor Sarcey een bladzijde beschikbaar heeft, Marie de France echter niet kent, Villon, de Vigny in minder dan één bladzijde, Verlaine in een kleine alinea zijn onbeteekenende bespreking gunt? Wat blijft er voor zulk een aan waarlijk geestelijk leven te ordenen en te boeken? Hij is niet alleen slecht kritikus, maar ook slecht een historicus, die de *feiten* ontkent. Hij heeft niet gezien, hoe alles beheerschend de dichterfiguur van Charles Baudelaire in het midden der negentiende eeuw staat, hoezeer een halve eeuw lang een gansche poëzie zich onder de invloed van dien éénen grooten dichter ontwikkelde. Hij heeft, schijnt het, evenmin gezien hoe diep Balzac ingewerkt heeft in zijn nakomelingen, - hoe kunnen pigmeeën anders dan op grooten afstand van een gigantische gestalte als Balzac iets behoorlijks onderscheiden? En ziedaar de reden, waarom mannen als Faguet, zoodra zij de oogen afwenden van Racine, Corneille, over wie zij behoorlijke dingen zeggen, en naar de onmiddellijk nabijstaande Balzacs, Baudelaires zien, niets dan onzin stamelen.

Het verschijnsel, dat op deze wijze in de z.g. officieele literatuurhistorie haast bij voortduring geoordeeld wordt, is bedroevend. Déze is voornamelijk het armzalig voedsel van candidaten voor de onderwijsakten en zoodoende heeft het kwaad zijn voortgang. Zullen de Fransche literatuurhistorici óóit inzien, welke houding hun ten opzichte der kunst, der kunstenaars past? Zullen zij nooit begrijpen, hoe zij met hun wétenschap het wezen der kunst niet kunnen vatten, hoe zij voor een eenigszins waardevolle wetenschap de kennis van dat wezen behoeven, en hoe zij, om die te verkrijgen, niets te doen hebben dan nederig en aandachtig bij de kunstenaars ter school te gaan, zij die aan de kunstenaars zelfs de bestaansmogelijkheid hunner wetenschap danken? En wanneer zullen zij uit hun eigen dwalingrijke ge-

schiedenis, - de geschiedenis der literatuurhistorie -, eindelijk de les putten, dat zij voorzichtiglijk te zorgen hebben, de lange rij van dwazen niet te vergrooten, die in hun eigen kleine en ijdele persoonlijkkeid voldoende waardemeter denken te bezitten om over hun meerderen te oordeelen en die bekrompen oordeelen als waarheden te poneeren? Ik besluit deze kleine ontboezeming met een opmerking van denzelfden Remy de Gourmont, met wien ik haar begon, - men vindt haar op blz. 274 van het 1ste deel der Promenades Littéraires. Van de literatuur-historici sprekend zegt hij: 'On a la rancune longue dans les vieilles villes mortes. L'un de ces timides bravaches s'appelait Poitou; celui d'hier a nom Doumic. Hélas! rien ne change: un sot trouve toujours un sot qui le remplace. L'histoire littéraire, comme l'autre, pourrait peut-étre s'écrire une fois pour toutes. Il n'y aurait que les noms propres à changer'. Men kon over zulk een boek zwijgen, wanneer niet een populaire en aantrekkelijke uitgave deze zotternij van spreken en zwijgen àl te zeer verspreidde.

v.E.

Künstlerische Bildnisse durch J. Hilsdorf, Frankfurt a. Main.

De bekende Hessische fotograaf Hilsdorf zendt een album met eenige portretten, waarbij o.a. dat vermaarde afbeeldsel van de oude Menzel, even stilstaand in zijn werkvertrek, om met vooruitgestoken mond en stijfgehouden teekenstift een paar lijnen te trekken in zijn schetsboek. Ik herinner mij nog het gezien te hebben in Hilsdorfs oude atelier te Bingen. Hij had het toen juist uit Berlijn meegebracht. Bij die gelegenheid zag ik ook een kop van Melchior Lechter, op ware grootte, van een sterk en uitvoerig leven. Zulke fotografieën waren toen - ongeveer tien jaar geleden - in Duitschland onbekend, en werden in Nederland, maar dan aanmerkelijk vroeger, alleen gemaakt in de kringen van de schilders, en niet door beroepsfotografen.

A.V.

H.G. Hamaker, *Over willen en handelen* Een boek voor opvoeders en geneeskundigen. Theoretische wilsleer. Groningen, Wolters, 1913.

Het is den schrijver gelukt op zeer heldere wijs en, voorzoover de aard van het onderwerp het toelaat, ook in aangenamen vorm de algemeene oorzaken van ons willen en handelen, ons doen en laten, uiteen te zetten. Zijn boekje is een poging, zooals in het Voorbericht wordt gezegd, om de deterministische wilsleer meer bekend te maken en beter te doen begrijpen. Indien nu van dergelijk pogen eenig goed gevolg mag worden verwacht, dan biedt m.i. Hamakers wijze van behandeling waarborg van slagen. Ik geloof niet dat er een indeterminist door zal worden bekeerd. Hun echter die nog geen vaste meening bezitten en redelijke overtuiging zoeken zij het boekje aanbevolen.

Ingenomenheid met vorm en strekking van het geleverd betoog beteekent natuurlijk geen instemming met alle bizonderheden. Om ondergeschikte punten te bespreken is het hier niet de plaats. 't Zij me daarom vergund slechts een paar vragen te stellen.

Over 't algemeen is de leek er innig van overtuigd dat er tusschen *zullen* of *moeten* eenerzijds en *willen* anderzijds een groot verschil bestaat. Er is ook verschil, al valt het in sommige talen moeilijk de genoemde woorden niet met elkaar te verwisselen. Tusschen het inzicht te zullen sterven en vrijwillig in den dood te gaan b.v. is zeker een verschil. Nu geloof ik niet dat we hier een argument tegen het door den schrijver verdedigde determinisme hebben, maar de vraag dringt zich soms op, bij de lektuur van zijn geschrift, of de motieven van het handelen niet te eenzijdige intellektualistisch, d.i. als zuiver inzicht, worden opgevat.

Welke beteekenis heeft het gevoel van lust en onlust voor het ontstaan van onze daden? In het eerste hoofdstuk, over het ontstaan van handelingen in het algemeen, schijnt de schrijver het gevoel als iets sekundairs, dus van ondergeschikte beteekenis, op te vatten, als iets waardoor onze redelijke motieven min of meer versterkt kunnen worden. In het tweede hoofdstuk daarentegen, over de oorzaken van individueele verschillen in het han-

delen, komt, in verband met aangeboren neigigen, het gevoel wat meer op den voorgrond. Is dit laatste niet in beter overeenstemming met de ervaring van elken dag?

Dr. Hamaker plaatst zich op het standpunt van het psychisch monisme. Hij ontgaat dus de moeilijkheden van den dualist, die bij de gewilligheden van den geest met de zwakheden van het vleesch heeft te rekenen. Theoretisch gaat dit, maar na de theoretische wordt ons een praktische wilsleer beloofd. Wij hopen dat die komt. Maar mogen we den schrijver, die arts is, verzoeken ons dan niet te behandelen - de vergelijking is van Schopenhauer - als engeltjes van Rafaël: gevleugelde denkende kopjes zonder een voelend en begeerend lijf?

Ten slotte een vraag betreffende het beginsel van het determinisme. De schrijver drukt zich doorgaans bescheiden uit, niet dogmatisch, en is zich van het hypothetisch karakter van vele zijner verklaringen bewust. Is het dan ook niet verklaarbaar dat vele ernstige denkers na kentheoretische overwegingen ten opzichte van het vraagstuk: determinisme of indeterminisme zich van een stellig antwoord wenschen te onthouden? Op blz. 118 zegt ons boekje dat de deterministische leer door ‘alle mannen der wetenschap ten volle wordt erkend, op blz. 36 dat ze tegenwoordig door alle wetenschappelijke psychologen ten volle wordt aanvaard, maar op blz. 66 wordt toegegeven, dat ze nog, zelfs onder wetenschappelijk hoogstaande mannen, vele tegenstanders heeft. De laatste uitdrukking is juister dan de beide andere, past beter wanneer men die tegenstanders wil bekeeren, en geeft ons altijd weer te overwegen, in de wetenschap geen dogma's te huldigen zonder kritisch onderzoek.

T.J. DE BOER.

Repertorium op de Nederlandsche Tijdschriften.

De Directie van de Koninklijke Bibliotheek verspreidt een circulaire, waaraan wij het volgende ontleenen:

‘Met ingang van het jaar 1914 wordt onder den titel: “Repertorium op de nederlandsche tijdschriften” door de Afdeeling

voor Documentatie der Koninklijke Bibliotheek een maandelijksche bibliografie bewerkt en uitgegeven van bijdragen in tijdschriften, jaarboeken, verslagen enz., voorzoover deze onvertaald en door de schrijvers onderteekend zijn.

Deze bibliografie zal zoowel de tijdschriften van algemeenen als van wetenschappelijken aard omvatten en zoowel oorspronkelijke bijdragen als de voornaamste kritieken van de afgeloopen maand opnemen.

Zij zal uitgegeven worden in maandelijksche afleveringen, elk van ongeveer vier vellen druks: ongeveer 500 titels. Deze zullen systematisch gerangschikt worden in rubrieken, waarop twee registers zullen worden bewerkt: een alfabetisch schrijversregister en een alfabetisch trefwoorden-register. Jaarlijks zullen deze maandregisters in jaarregisters worden verwerkt en den jaargang besluiten.

Het Repertorium wordt aan hen, die daartoe den wensch te kennen hebben gegeven en bereid zijn de verzendingskosten ad f 0.50 per jaar te voldoen, kosteloos toegezonden.

Men heeft de keuze tusschen afdrukken op gewoon papier en op aan één zijde bedrukt papier-pelure, dat zich beter leent tot uitknippen en opplakken op kaarten of fiches'.

Nieuwjaarsmorgen
Door
Albert Verwey

Kom dan, mijn gedachten,
Droomen zonder doel,
Die, van de oorsprong van de tijden,
Oprijst om weer te verglijden
Daar uw donkerten omzwachten
In gedaantenloos gewoel, -
Kom dan: mijn beminnen
Moge opnieuw de nacht ontginnen
Van uw veelgeplaagde poel.

I

Het jaar vangt aan en alle stormen slapen.
Wat zal ik vragen van de aanstaande dagen?
Zal ik de harp ophangen bij mijn wapen?
Zal van mijn fluit alleen het veld gewagen?
Of zal ik zwijgend gaan door nieuwe zonnen
Langs de oever van de zee en schelpen rapen?
Een vreemde stilte is in mijn hart begonnen,
Ik zie de maagden rank, en slank de knapen -
Zelf ben ik rijp en grijs, tot volte en vree verwonnen.

II

Ik heb gestaeg als geen mijn baan beloopen,
Mijn land bebouwd, mijn volk rondom beheerd,
Heb ik zijn schat die nooit bederft vermeerd,
Wat zal ik dan op grooter zegen hopen?
Wat zal ik hunkren naar weer nieuwe taken,
Die zich aan 't web van mijn bestaan ontknoopen,
Of uit mijn land van most en koren haken
Naar 't schroeiend keerkringsland van de Ethiopen,
Of 't eilandschild van de metaalrijke Pheaken?

III

O zoete rust, die nochtans drijft en dringt,
En juist omdat ze volheid is wil spruiten,
De vreemdste landen zoekt gij niet vanbuiten,
In u beweegt die wereld waar ge om dwingt.
De schoonste wondren bloeien niet daarginder:
Zij gloren waar in 't hart uw vogel zingt.
Gij, voor de straling om u daaglijks blinder,
Bij diepe bron waar 't koele water springt,
Wordt, nieuw-verraste gast, steeds meer verblijde Vinder.

IV

Dichter en Dwaze die u overgaaft
Aan 't lotgeval dat slaan zou en verbijstren,
Hebt ge ooit u zoo aan lusten zatgelaafd,
Hebt ge ooit u zoo door rampen voelen teistren,
Dat ge in hún daad doel van uw leven vondt?
Dat ge aanstonds, half verslagen, half verslaafd,
Niet graag weer keerde naar die donkre grond,
Waar 't klare en einderlooze dropplen graaft
Naar 't eeuwig-heelend meer dat spoelt voor iedre wond?

V

Daar zoekt ge uw heil. Want waan niet, te onbezonnen,
Dat ge in die mijn uw eigen glorie vindt.
Wij zijn alleen de spruiten van die bronnen
Waarin het leven zelf zich her-begint.
Wie daar zich vindt heeft juist zichzelf verloren,
Hij is als een wiens web werd afgesponnen,
Maar als een kind tot nieuw vizioen geboren
Ziet hij zijn aard met lichtre horizonnen
En de avond van zijn dag gelijk een morgengloren.

VI

Mijn grootsch nieuwjaar. Was aanvang ooit zoo schoon
Als deze, nu me in nieuw licht opengaat
De streek, het dorp, het huis, waarin ik woon,
En om mij zee en duin, veld, weg en straat.
O lieven die ik nu nog anders ken
Dan voorge jaren, luistert naar mijn toon,
Meer nog dan naar mijn woorden, want ik ben
Niet wijzer van gedachten, maar de zoon
Van Lethe: helpt me opdat ik weer te leven wen.

VII

Ik dronk te diep vergetelheid, ik at
De mankop en ik sluimerde in 't geruisch
Van vallend water rondom Hades' huis
En ben ontwaakt waar ik in droomen zat
Voor de ingang van zijn afgrond. Uitgebreid
Lag weer de wereld open en ik mat
De ronde ruimte en blauwe oneindigheid
Die me overwelfde: wist ik welke schat
Mijn hart zoo zwaar maakte en de leegte om mij zoo wijd?

VIII

Ik zat alleen maar in het zoet bekoren
Van bloemen en het trage gaan van wolken
En zag verblind het blinkend-witte kolken
Van de onverhulde zon: toen liet zich hooren
Muziek van snaren, of een spelers-stoet
Mij langs trok, tokkling eerst, dan breede koren,
Tot plotsling voor mij daalde in stralenvloed
Een vlucht gedaanten: zijdlings en vanvoren
Kende ik gelaat en houding, instrument en voet.

IX

Zij droegen harp en fluit, maar sommgen waren
Die zwijgend zweefden of met stemgeluid
De snaren sterkten: *die* hield voor zich uit
Een zwaard, *die* hief een krans van lauwerblaren
Wat hooger voor zich, of hij kronen wou.
En bij het wiekend aan- en neder-varen
Van zooveel vleugels tintten rood en blauw
En groen en geel, in 't wisslen en weer paren,
De lucht met Iris' kleed en flonkrend veer-gevouw.

X

Hoe arm is toch de taal. Maar één seconde
Vloog 't schijnsel aan, toen droeg 't mij op en mee,
Tot daar waar lucht de oneindge vloed omrondde:
Diep in de deining van de golven-zee.
Liet mij die vlucht een gaaf? Alleen 't vizioen,
En daarna de eindloosheid die om mij bronde.
Hoe kwam ik thuis? hoe vond ik uw plantsoen,
Mijn bloemenrijke land? hoe u, mijn blonde
Valleienrijke duin? Gij enkel zaagt mij toen.

XI

Uit vlucht van droom en naaktheid van natuur
Ben ik gekomen toen dit jaar begon.
Maar vraag niet wat ik uit mijn droomen puur,
Maar vraag niet wat ik in mijn naaktheid won.
Ik zat zoo vaak voor 't einde van een jaar
Te luistren naar het naadren van die uur
Waarin zij beurtspraak hielden met elkaar:
De tijd en mijn geweten, en ik tuur
Terug in schemer wat de erinring me openbaar.

XII

Ik zie het huis waar ik mijn jeugd ontluiken,
Mijn eerste liedren helder trillen liet.
Ik tartte 't leven dat mijn trots kon fnuiken;
Ik had mijn liefde en 't onnavolgbaar lied.
Ik dacht: wat onheil kan een stervling deren,
Wat rampspoed hem in needrigheid doen duiken,
Die enkel doet wat hem de goden leeren:
Zijn kracht en kunst tot vreugd van elk gebruiken
En, dankbaar voor zijn schat, de schat van de aard vermeeren.

XIII

Elk uur was schoon: ik trachtte 't vast te houden,
En leerde: traag van iedre vreugd te scheiden.
Mijn hart was rijk, wie rond mij ledig rouwden
Wilde uit mijn overvloed ik vreugd bereiden.
Zoo leefde ik hoog en droeg met trots mijn kroon,
Vereerd door vrienden die mijn schat vertrouwden:
Een arme koning op een kindertroon.
Want jeugd duurt kort: wat haar de feëen bouwden
Duurt maar een feëen-uur, en armoe volgt en hoon.

XIV

Toen werd Natuur mijn hulp: arm en verslagen
Kwam ik tot haar en gaf me in haar geweld.
Hoe heeft zij mij van stap tot stap gedragen,
Hoe, toen ik ging, mij met haar blik verzeld.
Geen koning, maar een mensch, van velen een,
Smaakte ik de vreugden en doorleed de plagen
Die tot een wolk van lachen en geween
Het menschlijk juichen stuwen door het klagen,
Die, ondanks alles, heerlijk zijn, als elk gemeen.

XV

Van wolk tot wolk, van vlaag tot vlaag, door plassen
Van licht en zeëen van ontroerd gebeur
Dreef mij die goede Moeder voort, de sleur
Verachtend, maar de wet van alle wassen
Vereerend, tot ik stond voor de open poort
Waar leven wordt tot dood: of donkre gassen
Mijn geest bedwelmden, viel ik, maar Haar woord:
Ook Dood is Leven, hief me: in zoet verrassen
Steeg ik nu eindloos hoog en schijnbaar ongeschoord.

XVI

Totdat ik stortte. O zoete Lei-godin,
Niet wijt ik u mijn val, die altijd waakt;
Gij hebt mij van mijn kwalen losgemaakt
Door menschlijkheid: die kracht gaaft gij mij in.
Maar menschlijkheid, juist die kan niet doorstaan
De menschelijkste wonden; haar begin
Is angst, is wanhoop, en uw zacht vermaan
Wekt als het werkt opeens een andre zin:
Een oude mensch voelt ze in haar nieuwen ondergaan.

XVII

Terugkeer van 't verstand, dat vast van greep
Zich eensklaps omwendt naar zijn diepre bronnen,
Zijn zelf, zichzelf bewust, zich voelt ontronnen,
Als water dat een hand vergeefs bekneep.
Terugkeer, en voortaan mee opgenomen
In wondre zuigings afgronddiepe sleep
En onweerhoudbre wenteling van stroomen,
Die nooit gedoogt dat eigenmachtge streep
Grens stelt aan 't levend rijk van werkelijke droomen.

XVIII

Mijn needrigheid ving aan: die hooge geest
Die eerst mijzelf, daarna Natuur geleidde,
Haar en haar werking in mij schouwde en scheidde,
Zag in het vuur van uw verrijznisfeest,
Onze ingeboren Godheid, zich vergaan.
Gij waart en niet een andre: maatloos reest
Gij uit boven mijn kleinheid, mijn verstaan
Was raadloos-vol van u zijn en bevreesd
Dat ge uitbleeft en mij leeg hulploos verstiet voortaan.

XIX

Ik droeg u in de wereld, maar niet ik,
Gij droegt me er en ik zag door alle ruimen
Uw felle kracht als wet in 't flonkrend schuimen,
Dat alle dingen doen één oogenblik.
Wat was Natuur dan 't schepsel van uw handen?
Wat was de Tijd dan 't woordloos maatgetik
Waarover gij de golvingen doet branden
Van uw beweging, en o zoete schrik,
Wat is het Woord dan gij: o make ik 't niet te schanden.

XX

Kwaamt ge in een storm, mijn Heer, uw zachte suizing
Zij nu voortaan de weldaad van mijn dagen.
Wat is mij noodig hun de daad te vragen,
Die uit uw fluistren zwelt tot heldre bruising,
Die uit uw diepte stijgt tot hoogste blinken,
Die mij ontred heeft aan de koude ontpluizing
Van uw zichtbaar geheim: laat mij maar drinken
Uw licht, uw lucht, en wachten de openruisching
Van 't Woord, dat ge altijd zijt en dat ge uit ons laat klinken.

XXI

Ik wend mij weer naar 't jaar: de grijze luchten
Zijn nochtans vol van onontplooide gloring.
Wat is ons leven dan de korte storing
Van vorm en binding in de stralenvluchten
En vloeden lichts, die 't waarlijk leven zijn.
Wat anders is ons zuchten en ons duchten
Dan 't niet genoeg doorgloeid zijn van de schijn
Die al ons scheemren wel tot dag zou tuchten
Dorsten we maar hem zeegnen ondanks onze pijn.

XXII

Ik wend mij weer naar 't jaar: mijn vroegre doelen
Zijn lang vervuld en lust aan bouw en kweek
Kan ik niet meer aan de open winden koelen,
Die van de zee gaan door mijn bloemenstreek.
Ik ben voorgoed verbonden aan die vaart
Die, pijlsnel gaande onder het speelsche spoelen
Waar stad en tuin zich spieglend in bestaart,
In glassige diepte 't duizendvoude voelen
Erinnerend alleen en als voorbij bewaart.

XXIII

Hoe had ik lief het hangen op de roos,
Het warme wijlen in de kruidenhof.
Hoe weidde ik mij in aarzlens zoete poos,
Hoe had de kortste duur mijn liefste lof.
Was ik niet zelf een bruigom en mijn bruid
De schoonste die ik mij uit maagden koos?
Was ik niet zelf een minnaar van het zuid
En schold de wind van 't noorden schraal en boos?
De klare en zuivre wind die sterkte en duur beduidt?

XXIV

Nú mijn vertrouwde, als al wat vast en fel
Een pool ontvaart en maatlooze gebieden
Een buit maakt voor zijn siddrend levensspel,
Eer 't opengaat voor de verweekte lieden
Die beven voor zijn onverbidlijkheid.
Niet mij hun lauwte. Een adem sterk en snel
Blaast van mijn pool tot mij die hem verbeid,
En dringt me in hart en brein, tot iedre cel
De aanblazing in zich merkt, zich spant en zich verwijdt.

XXV

Was ooit in zwakte een kracht als deze? Ik zoek
Rondom bij krachten die een mensch bewogen,
Krachten van hart en geest, zichtbre voor de oogen,
Werklijk-ervaarbre of vindbare in een boek:
Maar nergens eene als die ik deze vond.
Zoo plotsling, soms een zegen, soms een vloek,
Zoo schijnbaar-doelloos, schijnbaar zonder grond,
Altijd een openbaring, een bezoek
Van onverwachte gast die een geheim verkondt.

XXVI

Zij was het die vanouds profeten wisten,
Die somtijds haar aanwezigheid verraadt
Als een vizioen dat eensklaps stralend staat
Bij 't opengaan van innerlijke misten,
En soms verborgen waarheid donker meldt.
Maar, nooit nabootsbaar, nooit zich voor de listen
Van 't menschelijk verstand bereikbaar stelt.
Zij naar wier oorsprong alle dwazen gisten,
Doch die voor eenige oorsprong goede en wijze geldt.

XXVII

Zij is 't die alle dichters eer zij 't weten
Hun heel gedicht inwendig heeft gebouwd.
Hun arbeid schijnt een passen en een meten:
Zij weten dat zich feilloos openvouwt
Wat klaar was voor hun woorden 't werk begonnen.
Als dronknen staan zij: als een langvergeten
Droom rijst vertrouwlijk wat zij nooit verzonnen,
Dan weer blijkt deel dat ze als mislukt versmeten
Voortzetting van het laatre en wordt mee ingesponnen.

XXVIII

Wij zien alleen een deel, het heel blijft duister,
Maar 't werkt in ons en laat niet af te rijzen.
Geen hand van mensch bouwt andere paleizen
Dan die reeds lang met hun verborgen luister
De ruimten vulden van zijn onbewuste.
Ons leven is een blinddoek en een kluister,
Onze angst is dat dit eene licht zich bluschte,
Dan kondt opnieuw, in klaatring of gefluister,
De scheppingsroep zijn troost voor 't hart dat zich ontrustte.

XXIX

Wat vind ik in mijn hart dan u, mijn land.
Wat dan uw lucht, uw veld, uw zee, uw duin,
De voorjaarsvlammen van uw bloementuin,
Het najaarstij dat op uw stranden brandt.
Maar niet als eerst: de weerkeer en herhaling
Van alle dingen merkte in mijn verstand
Nu dieper teeken dan hun zoete praling
Me eens in de zinnen schreef: gevoelsverwant
Van de aarde, droomde ik opgang eerst na nederdaling.

XXX

Nu zie ik niets dat sterft: uw blijvend beeld
Ligt, waar de zonnen en de wolken slapen,
Van eeuwigheid tot eeuwigheid geschapen,
In de eeuwge geest, door zon en wolk omspeeld.
Ik blijf u zien schoon alle vormen sterven.
Geen ondergang die wolken heller geelt,
Geen opgang meer die straalt met rozen verven,
Maar eeuwge Duur die schijnbaar zich verdeelt
En die zijn volte elk mensch elk oogenblik doet erven.

XXXI

Vond ik u weer, mijn land, laat mij nu dalen.
Ik ben van donkre weemoed boordevol.
Hoe zal een machtloos mensch de zee bepalen
Als ze eenmaal tot de hoogste duintop zwol.
Mijn hart is als de zee: zoo hoog gestegen
Stroomt het de helling langs en vult de dalen,
Spoelt de akkers onder en verslindt de wegen,
En waar ik oogsten zag die 'k in zou halen
Weet ik 't seizoen vervuld en 't loon niet half verkregen.

XXXII

De macht die in mij werkte en mij deed zien
Wat mij een oogenblik met vreugd vervulde
Onttrekt zich als een man die mist omhulde
Of licht dat flauwt aan de gedoofde kien.
En zelf voel ik mij zinken naar die oorden
En 't diepe meer, waar, toovrende Merlin,
Ik liedren klink zooals nooit ooren hoorden:
De zoete droefheid van het vaag misschien,
De zilvren zekerheid van de ongeziene boorden

XXXIII

Ik zoek de steen die me als ik rijs zal baten,
De steen die de aarde aan mij verpand doet zijn,
Die al haar wegen maakt tot droomenstraten
En al haar harten tot mijn zangrefrein.
De gloed brandt in mij die geen enkel hart,
Uit dwaasheid van zijn liefde, alleen kan laten,
Maar allen in zijn net van zang verwart.
O smeed, mijn ongeduur, en werp verwaten
Rond aller blijdschap uw wreed-flonkerende smart.

XXXIV

Ik zoek de steen die slaapt in donkre poel
En onder huif van 't giftige gebladert.
Sinds eeuwen rust hij op doorschenen stoel.
Met gouden nerf van rune is hij dooraderd.
De twijgen rond mij zien mij aan als oogen.
Hoe huivert groene waterdiepte koel.
Ik nader. Zie, hij slaapt. En onbewogen
Grijp ik hem aan. Meteen is elk gevoel
Van de aarde, al wat ik wist, de erinnering onttogen.

XXXV

Een nieuw heelal rijst rond mij: vast en klaar
De wanden als doorschijnende edelsteen,
Als bloemen zijn de menschen om mij heen,
In de oogen het verleidelijk gevaar
Van wezens met veranderlijke ziel.
Zooals de sterren dansen met elkaar,
Zoo traden deze, licht van teen en hiel,
In flonkrende arabesken, paar aan paar,
Of kransende als de wentling van een bloemenwiel.

XXXVI

Ik zelf was licht en, zwierende in hun kring,
Op grastapijten die de voet niet drukt,
Voelde ik een zweving en een siddering
Als een die, aan zijn aardsche lijf ontrukt,
Dalen en stijgen kan naar welgeval.
Maar eensklaps, in één wijdste cirkeling,
- Zoo zwaaide Zeus Hephaistos door 't heelal
Neer van de Olymp - schoot, dood en vallend ding,
Ik de afgrond in en door tot diep en donker dal.

XXXVII

En voor een spiegel stond ik: was dit ik?
Die op mijn schouders droeg gelijk een kruis,
Die aan mijn voeten sleepte 't stroomgeruisch
Van tranen en vervloekingen, de schrik,
De ontzetting en de gaping van veel wonden?
Dit de aarde rond mijn hoofd? Met wilden snik
Speurde ik de breuken van haar duizend zonden.
Ik zag mijzelf in de oogen: de oogenblik
Ontzonk me, ik lag een poos door nood als dood omwonden.

XXXVIII

Mijn woord is vast en vaag, mijn denken hokt.
Ik heb mijzelf en niet mijzelf gevonden.
Ik kan de wondren die ik zag niet konden,
De huiver niet onthullen die mij lokt.
Een schemer vat mij aan waarin ik zwelg,
Een stilte die als nevel rond mij vlokt,
Een radersuizlen dat met zachte velg
Neerwielt en wielt en zonder dat het schokt
Mij draagt naar 't diepste diep, zijn langverwachte telg.

XXXIX

Ik rijs omhoog, de steen rust in mijn handen
Die ding in droom en droom in ding verkeert.
Maar 't hart dat eenmaal heeft terugbegeerd
Komt niet als eerst in de eens vertrouwde landen.
Ik draag de steen. Zal ik hem andren toonen?
Doe ik hun harten als het mijne branden?
Zij moeten in hun aardsche blijdschap wonen:
Wat nood ik hen in 't licht van de waranden,
Waar de aandrift van een uur zich uitstort door Aeonen.

XL

Mijn nieuwe jaar vangt aan: in stil begeeren,
Toch niet begeeren, dwaal ik door mijn dagen.
Maar niet is noodig hun de daad te vragen
Die daaglijks rijst uit zoetheid van ontberen.
De vreugden groeien zacht gelijk de boomen,
Die ieder voorjaar nog hun binnenst keeren
Naarbuiten, aldoor 't innerlijke stroomen
De vorm en kleur van blad en bloesem leeren:
De schoone duidlijkheid van de onbegrepen droomen.

Een huis in het veld
Door
Eug. de Bock

I

Hij was eens binnengekomen als een dief, langs het klein venstertje dat drie meter hoog een groen luikje in de zijgevel stak, dat draaide op een roestig hengsel.

De kleine lichtstrepen, die werden binnengenepen langs de reten van het luik, wiessen plotseling tot een vloedje van helderheid over de ongeschuurde vloer.

Frank richtte zich op toen hij geheel binnen was, zoodat hij naast zijn voeten, beneden, alleen wat vroege bloeite zag, en bukte zich dan om door het venster naar de verste verte te zien en van daar traag naar de onmiddellijke nabijheid.

Over het frissche roode dakje van 't hoenderhok zag hij tusschen wondertierig groen vuurroode pioenen, die als bloedkelken al het licht vergaarden uit de grijze lucht, die als een vool was gespannen van achter gindsche lanen tot over de lange slingerweg, waar alleen zand was in het midden, en weerszijden groen, met enkele boerenhuizen.

Er kwam gerucht achter op het steenpad; de deur ging open en er was geklepper over de krakende vloer, en gebots tegen de muur en de kachel.

Toen hij behoedzaam de val had opgelicht, zag hij beneden moeder van Lier, die rustig koffie maalde. Zij schrok, was ontevreden en verwonderd omdat hij zoo vroeg gekomen was. Zij begon te spreken over de groeite en de veldarbeid, en liet hem stil zitten tegen de kale muur rechthoekig op het venster.

Tegenover hem op het gelig behangpapier waren met spelden veelkleurige prenten vastgemaakt. Het leken wel bloemen op een vervelooze tafel; daarom zoo mooi omdat ze, niet omlijst, alleen hun zatte kleuren, als vruchten paars en donkerblauw en als smaragden groene vlekken er tusschen, en hun eigen lijnen hadden. Even eenvoudig en onbeschut waren de mooie dreven en paadjes hieromtrent, en verderop de heidevlakten met kleine huizen die glansden in avond, dag en morgen, wanneer 't gezelschap er langs voorbij ging.

Eén was als een zon. Er was koperglans, die aan onraakbare kracht deed denken, op het gelaat van een menschen- of godengezicht, dat gulden en toch volbloedig leek, met beeldige vormen van neus en wangen, en kalme mondtrek. De oogen schenen alle wolken weg te drijven uit de blauwte waartegen het hoofd was afgeteekend; ze waren wijdopen; en niets om het hoofd ging verloren maar alles was geweten en werd bedacht. Dat hoofd met de lokken die aan alle zijden straalden om het glanzend aangezicht, was hem als een heiligenbeeld lief, om de intense uitdrukking die bij elk weer en elke wisselende stemming bleef. Het hing iets boven de andere aan de smalle wand tusschen de schoorsteen en het venster.

Aan het koele venster ging een boer voorbij. Het was dezelfde die geen vuur had willen geven toen het zoo guur was en de jongens alleen waren.

Er was vijandschap bij de bewoners van het arme gehucht, dat ginds in een dubbele rij langs de mooie klinkerweg, omzoomd met kleine weelderige accacias, zijn lange daken strekte.

De stadsmenschen wandelden langs de werkzame velden, of ze zaten bij elkaar rond de tafel, ook bij klaarlichte dag, te kouten of met handwerk. Door het open raam had een jongen eens met aarde geworpen op de gedekte tafel.

Heel enkele hielden hen de hand boven het hoofd omdat de moeder van Ernest, Mina en Lizette, die doorgaans meekwam, uit het dorp was. Ook de kinderen hadden hier wel herinneringen nagelaten van toen ze nog kwamen spelen het halve jaar door en zelf op boerekinderen geleken.

II

Valk was de eerste die binnen trad. Hij was een lange, magere jongen; hij had aanleg voor muziek, maar zou door gebrek aan middelen wel nooit een uitstekend musicus worden. Hij voelde veel voor sociale wetenschappen en wijsbegeerte. Hij was een wees, en woonde aan de noordelijke havenkant van de stad, op de derde en hoogste verdieping boven een herberg, aan de zoom van het spoornet.

Valk zag er ernstig uit met zijn jonge baard, kon goed praten en zong met gevoel; men kon met hem vertrouwelijk omgaan.

Hij had twee boeken onder de arm en zag er vroolijk uit en opgewekt. Zijn zwak waren de meisjes: hij liet zijn tijd vergaan in weinig interessante betrekkingen, waaraan hij toch een glans kon geven van ongewoonheid.

Met hem was Dero gekomen. Diens vader woonde in de buurt van Valk. In de pas verloopen schooltijd was hij niet zoozeer op de voorgrond getreden, al liep hij zoo goed als de andere weg met de vereerde geniën. Het was aan hem merkbaar, dat zijn moeder een mooie vrouw was geweest. Hij zat breed in de schouders maar was wat te traag om wezenlijk sterk te zijn. Alleen als ‘bourgeois’ het te bont maakten, als ze mee wilden praten over de kunst, kon hij ongezellig worden. Zoo maakte hij zich 't gezelschap waardig, dat bestond uit jongens met hoop en verwachting, maar eenigszins verwilderd.

Onderweg had met groote stappen Ernest van Lier hen ingehaald. Die voelde niet veel voor de schoonheid van het land; hij kende alleen de naam van enkele bloemen langs de grachtkant en van de veldgewassen, en wist de avonturen van boeremeiden en knechts. Hij was romantisch en ging nog wel eens mee stroopen met een jonge boer die voor hem een bewondering had. Hij wou een paar dagen in de week van de stad verlost zijn, waar het aandachtig leven hem verveelde, en had zijn moeder overgehaald om voor hem en zijn vrienden dit huis te huren, waar ze nu ieder week-einde doorbrachten.

Zijn oudste zuster, Mina, was een schooljuffrouw, maar de

jongste, Lizette, was met hem door herhaald verblijf half kinderen van de streek geworden.

Ze bekeken de meegebrachte boeken. Er werd verteld wat elk in de week had vernomen of gedaan, wat er met verdere bekenden gebeurd was. Dero wist dat Valk een lied had getoonzet, op oude woorden een modern wijsje, en vroeg hem om het hun te zingen. Ze liepen in klompen rond en vonden elk op een slechte stoel hun plaats.

Met de linkerhand in de vestzak was Valk naar voren gekomen, zong met warme tenorstem, zorgvuldig en declameerend, de vele strofen van een lied van Luyken, en ook die geen muziek kenden luisterden aandachtig en leefden met elke stijging mee, als iemand die een kind ziet loopen met onzekere stapjes.

Het was een vroolijk en helder lied.

> Gelukkig mensch, wien 't is gegeven,
> Bij 't vreedzaam en onnoozel vee,
> Dat nooit noch kwaad noch onrecht dee,
> In 't veld zijn dagen af te leven!
> De bloemenkrans braveert de gouden kroon
> Die 's Konings zorg bij nacht doet waken.
> Geruster zit men onder daken
> Van riet gebouwd, dan op een hoogen troon.

Zij zagen behagelijk neer op de rustieke tas brandhout in de hoek van de kamer, of door het venster naar een blauwende einder. In hun nauwe of te lange kleeren die naar de zolder roken waar ze tusschen turven hadden weggehangen leefden ze zorgeloos tusschen meubels die niet moesten worden ontzien, maar enkel dienden om hun toe te laten te eten als ze honger hadden, of in te slapen om sterk te ontwaken na een dag van spel, handenarbeid en discussie.

Elk dacht nog lang na over de eenvoudige verzen.

III

Op een vrije namiddag waren ze saamgekomen in de stad om in de richting van het huisje te wandelen. Met de avond moesten ze allen weer thuis zijn.

Er was grijs en zilver door het blauw van de lucht gewerkt. Over de lijn van de straten hing haar helderheid. Om de witte huizen was een sluier van feestelijkheid, als in de herfst te bemerken is, wanneer de warmte en het licht denken doen dat het lente is.

Van de jongens was alleen Valk thuisgebleven. Er waren Mina en Lizette, en Mina's vriendinnen.

Lizette trok het minst de aandacht. Zij was onvrouwelijk gekleed, hoogsluitend zonder dat eenige bekoorlijke lijn zichtbaar was, en met onzijdige kleuren.

Beata was verleidelijk. Haar lippen waren kort en bloeiend, en dikwijls geopend, haar oogen vochtig, haar vormen afgerond en bewegend. Zij werd zoo wat beschermd door Mina, en had zelf een nieuwelinge geïntroduceerd, een blonde, met een zacht gelaat om blauwe oogen, trage bewegingen en als ze sprak een warm stil geluid. Zij heette Bella en beviel uitstekend.

De andere was een blondbruine onderwijzeres in havanna tailleur. Haar oogen waren staalblauw en keken diep van onder een beenderig voorhoofd uit, zeer verlangend of verwijtend. Zij was niet dom, maar gaf zich de moeite niet om van literatuur of kunst iets te weten of er over te praten.

Met deze drie waren de jongens nog niet zoo bekend, maar ze hadden ze wel reeds een paar keer bij Ernest in de stad ontmoet, in de dompige kamer, wier ongezelligheid hen afhankelijk maakte van elkanders beste eigenschappen.

Steeds was Mina het trait-d'union en had ze de leiding; klein en gering; soepel, bijna mager; besloten en eigenzinnig. Op een breede witte kraag droeg ze haar bruine hoofd met een kroezelkop. en kleine oogen als zwarte gesteenten. Zij was zeer levendig.

De blondbruine imponeerde met haar caruur. Zij liep soms eenigszins gebogen; was meest bij Ernest, ook in de week, in de stad, bij de van Liers aan huis; en zelfs op de straat, in de schaduw van de huizen, 's avonds, kwamen ze bij elkaar: ze zeiden dan weinig bepaalde dingen; zij ondervroeg hem en wilde bij 't afscheid zijn mond niet loslaten. Zij was iets ouder dan hij.

De vrienden vermoedden dat Adèle Ernest ‘in haar netten gevangen’ had.

Er werden een paar menschen gegroet vóór ze in het veld kwamen. De jongens liepen bij elkaar; de meisjes, drukker pratend, bleven enkele stappen achter. Adèle maakte hoorbaar de opmerking dat meisjes gemakkelijker vriendinnetjes zijn, maar Mina antwoordde, dat de vriendschap van jongens onder elkaar sterker is. Daardoor kregen ze achting voor Mina.

Er veranderde weinig in die orde op de baan die van de voorstad naar het bosch leidde. Af en toe bleef een van de jongens achter, of talmden ze alle, om even iets te vragen, of te antwoorden. Ze hielden dan even stil. Maar zich vermengen deden de groepen niet.

Geen enkel meisje had nog iets gezongen. Eerst waar de baan wendde en, langs plantages, het stadsdomein invoerde, begonnen de jongens over het jonge gras elkaar te achtervolgen en de ongeduldigsten worstelden en wierpen elkaar onzacht tegen de aarde, zoodat ze even naar adem moesten wachten, al het stadsgerucht en de kleine beslommeringen uit hun hoofd reeds verdwenen waren en hun bloed gemakkelijker en rijker begon te stroomen. Ze zouden nog enkele minuten de snelste blijven tot ze de andere dwongen om mee haasje over te springen over elke paal die ze ontmoetten. De meisjes hadden hun hoed reeds afgenomen, om op het groote grasveld onmiddellijk bij de hand te zijn.

Bella zag met verwonderde blikken verwachtend naar de nieuwe vriendinnen en naar de jongens die pret maakten alsof ze nog vijftien jaar waren.

Op het gras stonden hooge bloemen met groote kelken en verder in het bosch waren waarschijnlijk nog witte meiklokjes, een duim hoog uit de mulle aarde opgeschoten, met trosjes van melk geworden dauwdrupjes. Het gras groeide welig, met hier en daar een beetje heidekruid vermengd, waaraan nog geen bloemen stonden, en strekte zich ver uit over enkele greppels tot waar het mooie bosch opnieuw begon. Aan de kant was een witte slagboom, waarop één zijn hoofd en armen moest leggen, terwijl de anderen zich verstopten.

In de rustige, frissche lentedag voerden ze hun spel, waarin bijna geregeld dezelfde het eerst het doel bereikte. Ernest en Dero liepen het snelst over de oneffenheden en vlakke plaatsen,

Ernest het best getraind en Dero het wildst. Frank liep bijna even snel maar viel soms, omdat hij in zijn eigen snelheid verwarde. Dan werd er luid gelachen. Ook de meisjes liepen flink, behalve Beata, die te loom was en op zichtbare plaatsjes te droomen zat. Na een half uur werd het spel gestaakt, en over het grasveld rukten ze op, nu in gescheiden groepjes, als een fantastische vogelvlucht, naar de smalle weg in het bosch.

Frank had zich eerst bij Mina aangesloten, die hem liet raden hoe oud ze was. Frank raadde vijftien, dan dertig. 't Was precies tusschen beide. Over het algemeen waren de meisjes de oudste.

Maar het duurde niet lang, of Mina liep eenigszins alleen. Frank liep voorop. Daar stoeiden meer dan ze gingen Beata met Dero en Bella. Dero was met ieder gemeenzaam. Hij had met zijn sterke armen Beata om de lenden genomen, en gedreigd haar in de smalle gracht te laten vallen. Bella trachtte met haar kleine handen de gezellin te verlossen, wat haar een compliment bezorgde om haar ongewone kracht. Ze was er trotsch op. De heele weg liepen die vier bij elkaar, alleen om zich niet af te zonderen lieten ze zich nu en dan inhalen door de overigen, en soms kwamen Mina of Lizette met hen mee wandelen.

Het laatst kwamen Ernest en Adèle, gedrukt en met regelmatige stap. Hij sprak met ernst en genoot niet van de wandeling. Zij antwoordde weinig, streek heur haar onder de rand van haar hoed omhoog, opende de mond zelden en wendde zich wel tot de anderen als die nabij waren maar hield zich met Ernest zorgvuldig afgezonderd. Zij spraken enkele luidere woorden op het einde en zwegen dan verder.

Hij liep met weinig veerkrachtige schreden naast haar voort. Zijn hoofd had iets dwepends in de uitgeholde lijnen. Hij voelde zich niet meer aangetrokken tot Adèle die een volslagen vrouw was en een hard karakter had. In heur heele persoonlijkheid was alleen haar volume aantrekkelijk.

Soms werd boven alles de stem van Lizette gehoord, die lachend om haar eigen woorden, aan de eerste de beste haar wel en wee vertelde. De van Liers waren mededeelzaam. Alleen Mina, die de eer van de familie ophield, gaf zich niet gemakkelijk. Ze sprak nu over Duitsche literatuur, waar ze mee dweepte, maar

had toch ook haar deel gekregen van de opwinding, die eerst luwde om de tafel voor de hoeve, waar ze melk dronken en een algemeen gesprek begon.

Adèle was terneergeslagen. Ernest luidruchtig, als iemand die zijn leven anders gaat inrichten en zich moet luchten. Mina had ondeugende opmerkingen voor ieder. Frank zat tusschen Bella en Beata en richtte zich meer tot de heele kring dan tot zijn vrouwelijke geburen. Hij was soms verrassend lyrisch, poogde in enkele woorden een bijzonder aangenaam oogenblik uit de wandeling, of een schilderachtig détail van de omgeving vast te leggen, en was dan weer, onverwacht, laag materialistisch, maar op zulke wijze, dat zijn woorden lieten aanvoelen een eigenaardige opvatting van het leven. Zijn woord was ongebreidelde verwachting en wakende berusting terzelfdertijd. Hij kwam op voor onschendbaarheid van elke levensinterpretatie, voor 't goede recht van elk krachtsbetoon, ook van 't geweld, en beschutte zich af en toe achter een leuke vergelijking.

Daar zijn eetlust aanstekelijk was, en hij op een bijzondere wijze, niet vrij van timiditeit met zijn geburen omging en hen begon te plagen, droeg hij zijn deel bij tot de aangename omgang en voelde zich daardoor mild opgenomen worden in al 't heerlijke van de dag. Dero was levendiger met de meisjes. Hij stond allicht van zijn plaats op om dichtbij met Bella te gaan kouten, of Mina te helpen haar bouquet maken, wat hij deed in geknielde houding, terwijl hij zijn hoofd met de mooie haarbos in haar schoot lei.

Alles werd stilaan rustiger. De zon was laag gezakt, zag rood maar verfde de hemel weinig. Over het gras langs de hoeve en tusschen de boomen onder de bleeke hemel, duurde de schemering lang. Het was bijna niet merkbaar dat het donkerder werd. Eenige tijd was Frank stil blijven zitten; hij ondervond van elk der aanzittenden een stroom van sympathie; liefde in verschillende gedaanten was, begeerlijk, om hem; hij droomde dat ze in naaste toekomst zich zou verpersoonlijken en dat hij dan deze wegen weer zou bezoeken.

Hij voelde te veel leven in zich om met die gedachten voort te gaan, en liep gearmd met alle verder, het bosch uit en op de groote baan.

Het was veel later geworden dan ze hadden gedacht. Maar het weer was eenig. Geen schaduw was er over de dag geweest. Onmerkbaar was de dag vervangen door de nacht, onmerkbaar waren ze vermoeid geworden, ze voelden alleen een gewijzigde stemming; alles was even zichtbaar, maar de kleuren waren door andere vervangen. Boven was er blauw in de wijde hemel. Een enkele kleine wolk hing stil bij de maan, die bijna vol was. Een duistere weg ging, achter een kerkje met spitse toren, een park in. Op het dorpsplein waaide een windje als bij dag, zonder kilte. Wanneer ze 't park ingingen, zouden ze niet voor twaalf uur thuis zijn. 't Zou ongewoon wezen, zoo laat door een donker park te gaan. Frank die heel vlug besloot sloeg de weg in, hij ging alleen, de anderen volgden allen.

't Was of ze zouden blijven gaan in een groote doolhof. Alleen Ernest en zijn zusters wisten de weg. 't Waren anders al verrassingen. Soms gingen ze door een vlakte op de weg waar alleen struikgewas stond aan beide zijden; ze gingen dan in maneschijn. Meestal was de maan beloken achter de kruin van hooge boomen. Ze hoorden alleen haar leven in het bosch, de lucht was er van doordrenkt.

Ze wisten niet dat ze allang langs een heldere beek liepen, bleven eerst staan waar ze kabbelde en van een kleine hoogte viel. Ze drongen dan door 't struikgewas en zagen over een breede plas, die aan weerszijden omzoomd was met dicht gewas en met beuken, waartusschen ze in het dikke mos stonden. Het water was ver te volgen tusschen het grijzig groen. De kleinere boomen waren er over heen geneigd. In rust stond er achter, verder, het groot gebouw, waarvan de glanzende daken zichtbaar waren.

Een nachtegaal begon te slaan, en andere vogels repten zich. Alleen de nachtegaal, naar wiens geluid ze soms moesten zoeken tusschen de andere, boeide hen bijzonder. Ze herkenden hem moeilijk, maar wanneer ze er niet meer aan dachten, had hij soms plots een kleine zin gezongen die, onloochenbaar, in de heldere nacht als een verschijning hangen bleef, met volmaakte schoonheid.

Zelfs droeg Ernest er de weerglans van in zijn oogen. Ze bleven behoedzaam gaan en ook op breeder paden die hen op

beganer wegen brachten, onder de opener hemel, waren ze vol van de stemming.

Rond het midden van de nacht verlieten ze elkaar in de koele stad.

IV

De ramen langs de straat waren dicht, maar de gordijnen waren afgenomen en Frank zag het schamele huisraad. Door de open deur hoorde hij stemmen en hij zag moeder van Lier die koffie maalde in de keuken. Lizette stond op de trap die van de keuken naar het opkamertje ging te schuren.

Er viel schel licht in de plaats die door heur kaalheid grooter scheen: als een watervloed die alles zou hebben overstelpt zonder iets te ontzien. Buiten in de vroege lente was 't wellicht beter, de geruchten en geuren waren aangenamer; maar hij had geen tijd om te gaan wandelen en hij voelde zich overigens tegenover de natuur wonder onverschillig. 't Was of hij van het onschuchtere seizoen dat zijn onvolkomen naaktheid toonde vervreemd was.

Toen ze zag dat hij wou studeeren had moeder van Lier haar weinig interessante gesprek niet voortgezet. Lizette was ginder op haar trap blijven zingen, dat het in huis daverde en verder over het veld moest hoorbaar zijn, als het gegalm van volksvrouwen na een middag aan een waschtob.

Ze had reeds moeten zwijgen van moeder toen Dero en Beata binnenkwamen. Opvallend hield het meisje, dat sedert eenige tijd Dero's onafscheidbare geworden was, zich terug. Frank merkte aan een eenigszins misnoegde en onthutste houding van Dero dat er tusschen beide iets gebeurd was. 't Duurde niet lang of Beata ging opzettelijk bij moeder van Lier zitten praten, en Dero troonde hem de tuin in.

Waar de weg naar het dorp achter de hoeve breed wordt, had hij zijn stappen ingehouden omdat hij voelde, dat Beata trager ging en zich dichter tegen hem aandrong.

De zon was warm. Ze waren omtrent de middag uit de stad gekomen. Er was geen mensch op de baan. Weerzijds, tusschen de dichte dennen van het oude bosch, was het duister en in

de weg zelve was een smalle zonkant. Ze had zich al gebukt om hem met dorre bladeren te tarten; de heele namiddag hadden ze elkaar geplaagd met afwisselend koel voor elkaar te zijn en dan weer doodelijk verliefd te doen. Ze hadden elkaar achtervolgd in het bosch tusschen de stammen waar het moeilijk loopen was. Heur haar was gedeeltelijk losgeraakt, maar de gemakkelijke hoed hield het bijeen. Heur oogen hadden buitengewone glansen. Ze lachten gedurig en waren dikwijls buiten adem. Toen ze de dorpsstraat gingen naderen en trager stapten, had hij haar, ernstig, om de lenden genomen en op het volle gelaat gezoend. Toen hij van haar afliet lag ze als bezwijmd in zijn armen. Met een weinig geduld was ze weer bijgekomen, doch hij begon dan maar over gewone dingen te praten.

Gauw waren ze in de open straat gekomen, waar een beetje wind haar heelemaal opknapte.

Ze scheen niet goed te weten wat ze wilde met de gedachten die noodzakelijk ook haar moesten bezighouden na dit voorval. Ze werd niet vertrouwelijk. Met hoovaardigheid dacht hij aan alles wat hij wist van haar vriendschap voor de onbekende neef, Siegfried, die rijke ouders had en te Brussel aan de kunstacademie studeerde.

Het bleek dat hij 't geval licht opnam. Hij was te gerust van ziel, om zich met niet te verwerklijken liefde 't hoofd te breken.

V

Toen ze wisten dat Valk met Bella gevrijd had, en nog niet heelemaal met haar had gebroken, besloten de jongens hem bij de eerste gelegenheid hierover te ondervragen.

Op een avond was Frank bij Valk gekomen, toen hij het meisje ontmoeten moest. Ze waren saam naar het groote plein voor de dokken gewandeld waar zij wachtte in de schaduw van een viaduct. Zij droeg haar bleekblond haar in vlechten op de rug. ‘Gretchen’, had Valk gespot. Zij was heel aardig tegen beiden, maar sprak toch haast alleen met Valk, tot ze voor een volgende samenkomst een uur had bepaald...

Die Zaterdagavond bleef het zeer laat licht. De maan zou schoon opgaan. Lang bleven ze in halve schemering zitten in

de ruime kamer waar, langs de kachel en daarnaast over het brandhout, schaduw hing, maar op de muren tegenover het venster klaarte was, en het licht nog binnenviel door het open raam.

Valk had niet meer meegesproken. Ze somden onder elkaar de deugden en sieraden op van zijn meisje, en trachtten uit hem een waardeerend woord te krijgen, terwijl ze elkaar eraan herinnerden, graag overdrijvend, hoe lieftallig ze geweest was voor hen allen. Hij werd geen oogenblik ongeduldig.

Van uit de schaduw waar ze hem bijna niet konden zien, lachte hij even om Bella, die hij sinds drie weken niet meer ontmoet had. Wat zal ze dan nog veel om jou geven, werd er geopperd. Maar hij beweerde, dat ze aan niets anders dacht dan hem te houden.

VI

Er was een gast, Froissard, met een mager gezicht, die in de geschiedenis studeerde en de naam had, geld te verspillen. Hij wist veel meer dan de anderen en was zeer schrander, zoodat ze zich in discussies door hem lieten meeslepen om op een einde verbitterd te staan tegenover zich zelf en hun onbeschermd oordeel.

Ze spraken over nieuwe verzen, en Valk roemde op luchtige toon de sensaties die er in beschreven werden. Froissard minachtte die gewone vreugde, maar door zijn woorden heen klonk zelfbeklag, alsof 't hem speet dat hij weinig lust had in het leven.

Frank wou het gesprek remmen en wierp er een vers uit *Mei* tusschen, zoodat Valk, die graag met Froissard uit de hoogte met liefdeleven lachte, zijn ontevredenheid vermoedde.

‘Meen je waarachtig,’ vroeg Froissard, ‘dat liefde metterdaad je rijker zou maken?’

De jongens hadden op dat scherper woord naar hem gekeken, en bleven opmerkzaam. Frank gaf geen dadelijk antwoord, maar glimlachte even, en onderzocht de vraag. Hij zei te meenen dat 't goed is, te doen waartoe we worden gedreven. Hij zag graag van de bosschen en velden alles en wist ongaarne dingen die hij niet kende.

Intusschen was Dero in de open deur voor de keuken komen staan. Hij had een soort rustige energie om het hoofd; hij was bleek. Zooals hij daar stond, in breede broek over een ruw wollen hemd met roode versiering, breede armen uit de opgehaalde mouwen, kon hij de indruk maken van iemand, die van alle markten thuis was. Zijn woord had geen zwaarte maar zijn aanwezigheid was gezellig.

't Gesprek ging ongehinderd voort. Dero leunde tegen de stijl en hij was het punt waarheen Frank, als hij nadacht over wat ze hem vroegen, zijn oogen richtte.

- 'Hou je van de vrouwen af zoo lang je kan, geloof me', zei Froissard. 'Of wil je een bleeke dichter worden, die droomt en hinderende gedachten heeft?'

Ze gingen weer eens gemoedelijk worden, alsof ze elk als meest uitstekende eigenschap groote oprechtheid hadden.

Frank had er niets op tegen, de stemming van objectieve openheid zich verder te laten uitwerken. Hij zag graag de menschen voor hem hun innerlijk toonen, en zich laten beschouwen. Hij voelde hoe hij zelf als een eenvoudig bijstander werd aangemerkt; maar elk had over het karakter van de andere zijn meening, en als het bleek dat die niet juist was, zou ze van zelf veranderen. Alleen wie zich een onjuiste voorstelling had gevormd was erdoor geschaad.

Hij zei: 'Je verbeeldt je geen onrustige passie waar je alleen rust zag, die je verwart met onverschilligheid.

Ik loop niet naakt met mijn gevoel en misschien ben ik schuchter, en bewaar het te zorgvuldig. Maar niet minder dan een van jelui ken ik de onwillige Eroos. Verwonder je niet, dat ik tracht met hem klare verhoudingen te hebben.

Froissard, jij zou vandaag een beetje dichterlijk kunnen zijn, als menschen die door een sterk gevoel werden getroffen.

't Was koel van morgen. Ik zag wel dat je in droomen bij een vrouw geweest was voor je ontwaken. Je had ze geliefkoosd over hoofd, lenden en haar.

De eerste had misschien mooier vormen, en het tweede beeld was warmer. Zij moest niet worden gezoend als d' andere, wier lippen smachtten naar darteler spel.

Zij was een stap geweken, toen je wekker rilde in de dui-

sternis. De lamp moest opgestoken. Overal, tot dat de dag werkelijk zijn intrêe had gedaan, in de morgen, met een minimum van schaduw, heb je de beelden vervolgd: zwakker van de mooiste, volhardend van de luwere, die tusschen jou en de meubels dreven in je niet uitgeruste gedachten.'

Ernest lachte, die bij de kachel een stok stond te punten.

Valk was zonder reden weemoedig geworden.

Hij stond op en verwisselde zijn klompen voor schoenen, en stelde voor een wandeling te maken. Ze zouden nog even wachten tot moeder van Lier en de meisjes gekomen waren.

VII

Nu Valk was opgestaan en wat had rondgeloopen waren zijn gedachten wakker geworden. Er scheen bitterheid in hem te komen. Hij achtte 'de vrouw' niet. Met verontwaardiging, die in hem verwonderde, maar die getemperd en nederig gehouden werd door een bewustzijn van eigen schuld, hing hij een donker tafereel op van wie hij kende. In een familie waar hij van in zijn jongensjaren kwam, had hij van de dochters, wanneer ze bij elkaar waren in de kelderkeuken, alleen zwoele verhalen gehoord. Wanneer hij getracht had, het groeiende besef gereed om te ontwaken, zich tevredener te voelen en gemakkelijk door met hen speelsch te zijn als vroeger, hadden zij hem stil laten zitten en fluisterden onder elkaar, de hoofden bijeen. Hun doordringende blikken en tergend gelach werden als een draperie langs hem gehangen, die hem lichtelijk benauwde. Eén had op haar schouder het spoor van een val laten zien. Eens had de oudste hem tegen zich aangedrukt toen hij alleen was.

Met veel stemgerucht waren de meisjes binnengekomen. De jongens stonden op en daar nu 't huis bewaakt was zouden ze nog tot aan de beuken wandelen.

Gauw waren alle muizenissen voorloopig weg. Het bracht verstrooiing, elkaar over de greppels te doen vallen en langs de weg te loopen of over de breede gracht te springen.

De maan was laag en bleek.

Ernest en Frank waren achter gebleven om naar een piepende vogel te zoeken. Ernest kwam op de inval om de volgende dag

's morgens Bella in de stad te gaan halen, haar naar het huisje te brengen en haar met Frank onder Valks oogen het hof te maken. Frank vond het uitstekend, en zou zelf naar de stad gaan om het plan ten uitvoer te brengen.

VIII

Hij kon een lach niet onderdrukken, toen hij 's anderendaags naar de stad ging ‘om zijn chef te ontmoeten’.

Bella kwam zelf opendoen. Hij vroeg of ze mee naar het dorp wou, waar het gezelschap haar verwachtte. In het huisje was Bella nog niet geweest.

Moeder kwam even kijken, die dacht dat het Valk was, maar ze groette hem vriendelijk en liet haar dochter meegaan.

Die vroeg in de tram wie er was en zei dat ze het wél vriendelijk vond van hem, dat hij zoo ver kwam om haar uit te noodigen. Hij antwoordde dat Valk belet was, maar zij informeerde niet naar zijn gezondheid en sprak terloops over hun verleden omgang als een weinig geestdriftig scholier over verloopen schooltijd. Zij leek veel meer nieuwsgierig naar de handel en wandel van zijn vrienden.

Frank sprak niet veel, en traag. Hij had sinds de lentewandeling in het bosch meermaals aan haar gedacht. Hij zag naar de haartjes langs haar hals en onder haar hoed, en naar haar gezicht, en vroeg zich af of Ernest hem straks zou bijstaan om alles plezierig te doen eindigen. Maar iets was open in de onmiddellijke toekomst. Hij wist het, maar was nog te besluiteloos om zelf de plaats in te nemen.

Halverwege, waar ze uit de tram waren gestapt, kwam Ernest hen tegen. Zij sloegen een zijweg in door het bosch. Het gesprek vlotte gemakkelijk over allerlei onderwerpen, die met het clubje in geen verband stonden. Bella was ontrouw aan de gedachtenis van Valk, en lachte en praatte uitbundig. Ernest beriep zich op zijn kracht om haar over gezwollen grachten te helpen, en nam zóó bewust de leiding tusschen kreupel- en dennenhout om op het geschikte uur bij het gezelschap te komen, dat het klaar bleek dat hij de uitnoodiging had bedacht. Hij sprak over het huwelijk als over een vrucht die hij in staat was

te plukken, en vroeg haar om haar meening over aanverwante begrippen. Frank merkte op dat Ernest hem alleen de mechaniek van zijn plan had meegedeeld.

Binnen sloot Bella zich bij de meisjes aan, en nam weinig notitie van de andere jongens. Moeder van Lier was niet ontevreden over haar zoon, en zeer hartelijk. Valk was koel en onloochenbaar superieur. Hij nam zelfs de leiding van het gesprek, dat opgewekt en vol onverwachte wendingen was. De geslachten waren nooit zoo gescheiden geweest. Voor het oogenblik was het vrouwelijke boven, en straalde. Maar het mannelijke was rustiger in wijsgeerige afwachting.

Ernest zag er waakzaam uit.

Ze bleven langer aan tafel. Voor Frank het wist, was Ernest met het lieve kind nog in de namiddag verdwenen. Zoo was de afspraak niet geweest.

IX

Als ze des morgens beneden kwamen, was het venster in de voorplaats open. De kleuren waren bleek geel en grijs en de platen aan de muur als weinige groote bloemen in een kale tuin. Over de tafel stonden verspreid de witte koffiekommen en een paar blanke glazen. Ze waren buiten geloopen al spelend. Toevallig te samen opgestaan, meisjes en jongens, waren ze, buiten bij de waterput, plots heel wild geworden. Er hing nog grijze nevel over al de velden. Wanneer ze zich omwendden zagen ze 't huis heel licht en vriendelijk, als iemand die glimlachend en naar hen toegebogen genoodigden laat uitgaan, ge. reed om hen terug te ontvangen. Schuin langs de put op, waarvan de roode steenen in morgenlicht gewasschen schenen, stak de lange puthaak de grijze wemeling van de lucht in. In de onbebouwde tuin was het gras heel mager en zeldzaam, zoodat Beata, die opzettelijk vergeten had klompjes aan te doen, de voeten vuil maakte. Allen lachten hardop wanneer ze dit bemerkten, maar verder, voorbij de spurrie, was heerlijk gras. Daar zou straks het vee komen grazen. Nog verder was een eikekant; daarachter stonden de dennen. Ze togen naar het

grasveld, waar heelemaal ten einde, achter dennebosschen, een paar torentjes zichtbaar waren.

De struiken langs het pad hinderden hen niet in 't loopen. De morgen was zoo nieuw, zoo koel. Ze moesten zich weren en zich schrammen om warm te worden, luchtig gekleed. Ze deden op de weide hun schoeisels uit, liepen barvoets over 't korte gras dat om hun enkels en onder hun voeten de zalvende streeling van zijn halmen lei, wisselend met hun eigen passen, en, dauwgedrenkt, hun heele lijf te lesschen scheen. Het was een wellust, zoo in het gras te loopen, ze werden vlug en ware het niet om de voeten in het gras te houden, ze hadden er over heen gedanst.

Eerst de honger riep ze terug en wanneer ze recht naar huis gingen, wipten ze nog hier en daar van de weg de kant in.

De koffie geurde; stilaan, na de spijsvertering, werd het een herinnering aan iets dat lang geleden had kunnen zijn.

De hemel was opgeklaard en blauw, wit aan de einders, waar eenige witte wolken in breede stoeten wegdreven. Er bleef toch iets van de ijlte van de vroege morgen tusschen de vormen van de heele natuur, omdat zomerwarmte nog niet genoeg gebrand had in alle hoeken en paden. De boomen stonden met hun hoofd in de zon te wachten, die zich bijwijlen nog achter een wolk verschool.

X

De dag, zoo vroeg begonnen, duurde lang. De tocht die morgen had een verder doel. Ze waren voorbij de dichtste hoven gegaan, waren drie wegen overgestoken, tot op plaatsen en bij boomen die ze van uit hun woning niet konden zien.

Ze waren wel in een vreemd land.

Het uitzicht van de vlakte was ongewoon. Er stonden links, langs waar ze kwamen, schaars en uiteen verspreid, berken met bevlekte stammen en losse bladeren. Die helden over naar rechts. Er achter was een bosch van fijne dennen. De laaggelegen heide zelve droeg meer biezen dan erica, die pas begon te bloeien; ze was fijn groen van kleur. Tegenover hen was een bosch van hooge boomen: meest dennen, waarvan vele waren omgehakt en met enkele bij elkaar lagen, van hun schors ontdaan; voor

zijn zoom stonden eiken en verderin beuken met jong blad.

Maar het bosch was dun genoeg om de helderheid van de vlakte, wanneer ze overgoten was met zon, op te vangen en voort te zetten.

Ze zochten een warm plekje op de heide tegen een lage berm. Mina herboriseerde verderop, en scheen niet goed gehumeurd tot Frank haar inhaalde en met haar schertste, voorgevend elk van haar woorden en bewegingen als liefdevol te verstaan. Ze liet soms een hooge uitroep hooren, en vertelde tegen wie bij hen kwam wat hij beweerde.

Lizette zat met een handwerk bij Dero. Zij vertelde alle voorvallen uit haar leven. Zij werd door Ernest soms in de rede gevallen.

Die verdween later in het bosch, zocht er naar vogels en naar hout om een gaffel te maken.

De droomerigste was Beata; die lang eerst bij de beek had gezeten, waar die niet bijzonder mooi was, en nu op een kleine hoogte te denken zat aan Siegfried, die een fortuin verwachtte en haar goed kon lijden.

Zonder dat ze 't wisten stond Bella bij hen. Dero was blijven liggen tusschen de hooge ‘kwajongens’. Lizette was opgewandeld tot waar Mina en Frank Bella de hand gaven. Ze had ineens op de vlakte gestaan, onder de hooge lucht. Haar hoed was al af; ze had naakte armen onder een wit zomerkleedje. Ze zei tegen 't verspreide gezelschap niet veel, als iemand die noodwendig daar was moeten komen en seffens weer weg zou gaan.

Ze was enkele minuten blijven zitten bij Mina die bloemen bond en Frank die voorover op de grond lag, haar van terzijde beziend. Toen ze wist waar Ernest naartoe was, stond ze schijnbaar zonder haast op en wandelde in de aangewezen richting.

Het duurde lang eer ze samen terugkwamen.

De dag was verder in spel omgegaan. Alle waren ze voor de avond weg behalve Frank die gaarne lang buiten bleef, en Ernest en Bella.

Toen ze 's avonds gedrieën uit het bosch kwamen, liepen Ernest en Bella gearmd. Ze kozen een breede weg. Boven hen werden de boomen vaag. Halverwege was de maan zijlings beginnen te schijnen, en een paar sterren werden zichtbaar. Frank

ging voorop, vlug om de koelte. Wanneer hij omkeek zag hij Ernest en Bella met de hoofden tegen elkaar.

Uit de dreef op de vlakte was het klaarder voor de voeten maar de horizon was duister. Een krekel, nauw hoorbaar, maakte eenig gerucht.

XI

De twee logées geleken sprekend op elkaar. Alleen was de oudste een beetje ronder, wat soms merkbaar was als ze hun mantel hadden uitgetrokken en met de jongens en meisjes stoeiden, zooals onderweg al even gebeurd was, toen ze van de tramhalte waren afgehaald.

Om het ongewone bezoek, en om een glans van deftige feestelijkheid over de eerste avond te brengen, was een oudere vriend van de jongens uitgenoodigd. Hij zat er met zijn welgedane gestalte, iets kaal reeds weerszijden boven zijn rond hoog voorhoofd.

Na het eten waren allen in wijder kring gaan zitten om de tafel. De Willemsjes naast elkaar, die maar werk hadden om de hoofden, met donkerbruin haar, naar links en rechts te wenden en tot ieder te glimlachen, met graagte. Het gesprek vlotte van zelf. Fik, die dokter zou worden, begon over gelaatskennis te spreken. Gelaatskennis was ingebeeld, maar er waren toch kenteekens op de schedel, die een bijzonder door de natuur begunstigde van een stompzinnige lieten onderscheiden. De Willemsjes zagen vergeefs boven de schouw, waar geen spiegel hing. Fik stond op en, beginnend met de jongens, voelde hij van allen het voorhoofd tot aan de neus. De Willemsjes lei hij de vingers over d'oogen, al hadden ze eerst verlegen het hoofd weggetrokken en zich pas op een geruststellend teeken van de lachende Mina tot de operatie, die lichtelijk blozen deed, geleend. Zoodat daarna alle elkaar bekeken, en zeiden dat hij voor dokter was in de wieg gelegd.

Tot slapenstijd werd over Grieksche en moderne schoonheid gesproken.

XII

Die nacht moesten al de jongens bij elkaar op zolder. Eerst hing, bij de valdeur, die was neergelaten, Frank in een

enkele deken gewikkeld in een hangmat. De ligging was niet gemakkelijk. Verder in een hoek waren de anderen te samen gelegerd. Het was er donker en de wind, die zwak was, floot nog luid door de losse pannen.

Op het kamertje onder lagen de logées, en in de kleine zijplaats gelijkvloers de gastvrouwen.

Er was een stem op de baan voor het huis hoorbaar.

De woning was achterin gebouwd, en stond tusschen twee hagen zoodat alle gerucht echoode en stappen zich naar het huis schenen te richten. De jongens waren gerust omdat ze zich sterk voelden en omdat blijkbaar maar één man daarbuiten was. Maar 's avonds hadden ze overdrijvend opgehaald van de vijandige houding van het dorp, en van de moed die er soms noodig was om 's nachts alleen naar huis te gaan. Nu waren de meisjes natuurlijk verschrikt, en met hun witte voetjes kwamen ze 't bed uit, om saam te loopen. Nochtans waren de deuren toe: maar met een hevig gevloek en geklop met houten klompen, op de voordeur, deed de dronkaard het in het heele huis weergalmen, alsof hij binnen zou. Hij lei zich blijkbaar daar tegen de deur te rusten.

De trappen kraakten, het valluik werd gelicht; daar verscheen, met een kaars in de hand, Maria, de jongste Willems, het slaperig hoofd verschrikt tusschen losse lokken.

Ze hadden witte nachthemden aan.

De kaars werd naast hun voeten op de vuile vlimmen gezet bij de opening, zoodat haar licht zacht door het gewaad drong, dat om hun donkere schim een kuisch wit kleed hing. Hun handen waren zenuwachtig. Ze stonden een wijl besluiteloos, luisterden op het zwijgend gerucht, zagen, op eenmaal vroolijk, naar de geheven hoofden waaruit, uit schemering, verwonderde oogen hen bestaarden, het lichaam hoedend onder dekens. Op de trap, in een dik kleed, kwam moeder kijken. Ze barstten allen in lachen uit, om 't ongewone van dit samenzijn. De Willemsjes leiden de armen, waarvan de mouwen afgleden, voor de borst. Ze vonden zich bespottelijk bang in een huis met zooveel mannen. Spoedig begrepen ze, dat ze op ongeheiligde grond waren en gingen langzaam terug, het kaarsje voor, en achter de ronde vormen, in de koele gewaden.

Er stegen zuchten, toen ze voor goed verdwenen waren. Gauw was alles stil, en ieder sliep met zijn gedachtjes in.

XIII

Met een warme dag had de zomer zijn heerschappij bevestigd. De jongens waren lang alleen geweest. Eerst in de namiddag kwamen Mina en Lizette, de eerste iets vroeger. Achter de haag, die reeds lang in volle blad stond, waren ze erkennelijk aan hoed en haarkleur. Het was merkbaar dat ze vroolijk waren aan hun stap en aan de beweging van hun hoofd boven de haag. Mina had zich van verre aangekondigd door geroep, omdat ze meende dat ze niet werd opgemerkt.

In de groote zwoelte, vóor de eenzaamheid van het land, waarop geen enkel wezen te zien was tot aan elke einder van dennebosschen, die onder de strakke en wolkelooze lucht, met alleen recht uit aan het Westen een schijn van damp, fabelachtig stil schenen, zaten ze na het goede middagmaal blootshoofds en nauw gekleed, de klompen af de voeten, op stoelen tegen de achtergevel van het huis te rusten. Ernest had verteld van zijn kantoorleven. Frank had zwijgzaam achterover op zijn stoel geleund, de handen achter het hoofd, het landschap in zich opnemend waar, met wat aandacht, spel van winden in gindsche toppen van boomen heel flauw te bemerken was. Hij was geheel in rust en hoorde nauwelijks waarover werd gesproken. Valk zat naast de put, waar hoog gras en onkruid tegen groeide, voor het breed en ver verschiet, met op de magere schoot het boek van een Fransch dichter.

Mina en Lizette waren komen breien, met het hoofd voorover. Het wit van hun werkje vorderde traag onder hun nijvere handen.

Stilaan was de tijd gevorderd. Er werd op niets gewacht. De moor zou straks gaan pruttelen. Maar het zou lang duren voor de avond viel.

Om te verluchten was het huis van de eene deur tot de andere opengezet. De jongens konden er doorheen zien van waar ze zaten, tot op een nieuw verschiet aan de andere zijde, iets anders van kleur. In de zon die schuin op hem viel, in

de gang, was Dero komen staan, kaarsrecht naar zijn gewoonte, met op het lichtbruin haar dat tot een kuif was geheven, de zon van het hooge deurglas.

Frank had zich naar hem omgewend daar hij hoorde dat Valk een vers ging lezen. Dero bleef in de deur stil luisteren.

Met 'n ietwat gegracieerde stem werd in het warme uur, waarvan de loomheid reeds half was overwonnen, het beeld van een jong meisje gebracht.

Elle doit être assise là le matin
Parmi l'ombre des tilleuls et des espaliers;
Regardant les femmes qui viennent de la campagne
Avec des pots de cuivre et des gerbes liées.

On voit, à travers la vitre, sa tête fine
Blonde avec une dentelle au cou,
Une dentelle blanche sur la nuque blanche,
Qui se penche, montrant des cheveux fous:
Et ses yeux bleus, agrandis, lèvent leurs paupières tout à coup.

Sur ses genoux est son petit métier de brodeuse,
Ses ongles brillent dans le treillis des fils,
Elle a une petite bouche, elle a l'air peureuse,
Et sérieuse en sa robe grise.
On n'entend rien dans la rue, et derrière elle,
Dans l'encadrement de la fenêtre,
On voit des poteries, des ors de vieux portraits,
Un coin de place, et une porte entr'ouverte
Sur un jardin bleu de soleil qui dort derrière la maison.

Des enfants jouent sur le pavé de la place, dans l'herbe,
Sous les ombres rondes des arbres taillés: il est midi.
La clarté vaporeuse de Flandre est belle en silence,
Et le carillon des béguines tinte au loin dans la chaleur.

....

Je la vois encore, le soir,
Au seuil de la porte:
Elle a laissé tomber ses deux mains
Et s'appuie au mur, penchant la tête en arrière
Dans l'ombre montante.
Une fraicheur vient de la plaine depuis la mer.

....

Ah! venir, au long du grand chemin de halage,
Vers ce visage à la fenêtre dans ce village,
Venir sur l'eau pesante, dans le bateau bariolé,
A l'heure où nait la première lumière,
Et toucher ces lèvres avec les lèvres miennes
En disant les choses les plus simples du monde,
Et regarder ces yeux-là, et vivre là,
Et dire: 'Il pleut...il y aura des fruits cette année...'
Ou 'Tu es douce, il fait très bon...j'aime être avec toi...

...J'ai eu du chagrin, il y a des années...'

Et ce serait le bonheur, mon Dieu oui, le bonheur,
Ou du moins tout ce qu'on peut en savoir,
Après tout, le bonheur des bonnes gens:
Et j'ai envie de celui-là, tout simplement.

XIV

Een weinig later was de avond gekomen. Met hem - de kleuren verdonkerden - de logées die weer verwacht werden, die, omdat ze met hun rug naar de gedaalde zon gekeerd waren, donker afteekenden tegen de lucht, voor de linker haag. De lezer had zijn boek naast zich gelegd, tegen de roode steenen van de put, waar het bleekgeel, haast wit, bleef kleuren, en neuriede stil. De luisteraars, achterover geleund op hun stoelen, de handen boven het hoofd gekruisd, keken naar het Westen, waar, boven de boomen die in de verte donkere massa's vormden, laag, achter de heide die achter die bosschen zich uitstrekte, de hemel koperkleurde. De torens aan de linkerzijde in de verte waren ook als boomen, duisterend, maar ijler.

De verzen lieten hun beelden na tusschen beide geslachten. In onwezenlijkheid waren de meisjes opgenomen; de droom was gegroeid; de ideeën, met het aantrekkelijke van hun onbestemdheid, een wijl machtiger dan de bijzondere bekoorlijkheden van wie aanwezig waren.

XV

Ze hadden 's morgens op stelten geloopen, die ze van lange dennen balken hadden gemaakt.

Valk was weg. De logées zaten binnen met een handwerk. Zij zongen tamme Fransche liedjes, wat met hun interessante voorkomen niet overeenstemde.

Op stelten reikten ze bijna tot aan het dak; ze zagen van boven op de weg en de tuin neer. Na de oefening voelden ze zich opgewekt en kwamen binnen een beetje zitten praten.

Ernest en Dero moesten voor de middag weg. Alleen Frank bleef over. 's Namiddags ging hij met de meisjes wandelen.

Nu ze elkaar na enkele weken terugzagen, was de vertrouwelijkheid grooter dan met het eerste samenzijn. Ze hadden op elkaar de rechten van oude bekenden. Ook liepen ze dicht naasteen als broers en zusters naar het verre buitengoed, waar groote grasperken om het hoog kasteel spreidden, dat door dichte rhododendrons van de wandelaars was afgescheiden.

Ze zaten op een wijd en bol gazon, in het midden, zoodat ze van de omzooming alleen de soort der plantsoenen konden onderscheiden, en de bladeren en takken alleen een groene omheining vormden. Ze zaten in een kringetje: Frank in het midden, op de lage kant bij een gracht, op zijn rechterarm geleund, en om hem heen Mina en de twee andere. Over hun elegante schouders zag hij de daken en torens, puntig en schalieblauw, van het kasteel. De gracht was vlak en helder, zij sneed de vlakte in twee helften. In haar spiegel stonden de lucht en de wolken.

Ze hadden eerst gevraagd of ze hem in het water mochten werpen. Hij had geantwoord dat hij graag wou sterven door zoo zachte handen. Ze stelden zijn hoofschheid zeer op prijs.

Hij had het ringetje van de oudste afgenomen. De dames hadden over hun toestand en wenschjes een klein beetje gesproken, zooals meisjes doen. Ze wisten door Mina, wat zijn eigenschappen waren: was hij niet een oppassend jong man, en verstandig genoeg?

Hij kon gesprekken over deugdelijkheid niet uitstaan. Het water geurde. Hij begon de schoentjes te vergelijken van de graciën voor hem, en wie de kleinste voeten had. De kleinste voeten had de jongste Willems. En ook de mooiste enkel, zei Mina. Willems kleurde, maar Mina verklaarde, dat de leerlingen op de kostschool dat allemaal hadden toegegeven. 't Was dus

een uitgemaakte zaak; maar Frank wilde 't niet gelooven en zei dat kleine voeten léelijke enkels hebben. Om hem te overtuigen liet Willemsje haar been zien. Mina was recht gaan zitten op haar knieën, keurde en vond dat de beenen nog even mooi waren, - want ze waren nu alle twee goed zichtbaar, in fijne zwarte kousen, op het korte gras. De schoenen waren vast geregen om de flinke enkel. Ook de beenen van haar zuster waren goed gevormd. Er kwam door een ondeugend toeval het tandje van een broderie bij. Zelfs Mina had er stevige: verwonderlijk voor zoo'n slanke meid!

Ze stonden op, en gingen verder de parken in.

XVI

Alles droeg vruchten van de zomer. Wat van de purpere heide die verderop achter de gehuchten zich uitstrekte, tot bij de weg in het dorp gekropen was, begon bloemen te dragen, kleine roode en bruine, die met de dunne dennen geurden.

Tusschen de boomen was het dorp in feest. Van aan de kerk, waar de tram stil hield, tot in 't gehucht bij de accacias en de eikeboomen, was gewoel van kinderen in stijve witte kleedjes, gekleur van papieren bloemen en gedreun van muziek: orgels in de wijde bierhuizen, waar tafels waren verwijderd en aan de wand alleen stoelen stonden of banken.

Op de kruisweg, waar links en rechts van de onbewoonde baan 't gezicht leidde naar de verlatenheid van de velden - de avond viel allengs - kwam de muziek van vier hoeken. Uit de dakvensters staken vlaggen. Stadsche menschen, die in het groot café logeerden, stonden bij de drempel te kijken en hun kinderen dansten hand in hand met de boertjes en boerinnetjes om een man met papieren molens.

Er wankelde hier en daar een dronken man, maar de meeste waren nog flink op de been. Met roode gezichten, lollend van de pret, zwierden ze langs de aarden voetweg, alleen als het nood deed nu en dan uitwijkend voor een fietser.

Op de weg ginder, kennelijk in de schemering, omdat ze zelf naar hem omzag, ging Lizette met aan haar armen Kees, de kozijn, die een strooper was, en diens compagnon Stafke, met

de witte kop en de kleine, glurende oogen. 't Gezelschap bestond verder uit daglooners en vrouwen uit de buurt. Ze gingen dansen waar spel was, overal, en zingen en drinken. Bewegend op maat van hun gezang, gingen de jonge vrouwen verder van het dorp weg.

Toen hij in het huisje kwam, achter in de lange zandweg, was Siegfried daar reeds een paar dagen geïnstalleerd geweest. Daar in de week geen gebruik van de woning werd gemaakt, had hij de kleine voorkamer gevraagd door tusschenkomst van Beata. Tegen de ijzeren pooten van de bedden stonden z'n witte en z'n bekladde doeken, grijs en violet en groen en rood; op de schoorsteen, die er door besmeurd was, zwierven z'n blikken tubes; z'n ezel rustte op de dekens.

Aan een kram die in de muur geslagen was hing een hoed met onmogelijke vormen, voor een groot hoofd met een dikke haarbos.

In de zak van een vuil jasje staken een werk van Sar Péladan en de kleengedichtjes van Gezelle.

Slechts enkele kartons droegen, op grijze fond, in houtskool, lijnen van een vrouw. De meeste waren nagenoeg uitgevaagd.

XVII

Toen hij van de wandeling terugkwam, waarop hij melk had gehaald en brood bij de boer, was Frank blijven peinzen aan allerlei dingen, in de deur achter, voor de hemel waar nog een bronzen en geelgouden streep zichtbaar was van de verdwenen zon. De vledermuizen begonnen buiten te komen, waar hij stond te zien. Voor de overblijvende glans rezen in de verte omhoog drie massieven van boomen, die de groote weg ginder donker maakten. Daar liep een beek langs, over kiezel. Die boomen waren hoog. Achter hen was alles heide, die voor jaren eens half ontgonnen was geworden, en heel achterin, langs de linkerkant, wist hij een wit huisje, als een villa, die weer achter eenige stammen stond.

Hij ging in de zwoelte binnen en haalde de wankele tafel, die hij op de aarde zette vóor het steenpad dat langs de achtergevel liep. Hij plaatste er de lamp op en stak ze aan. Er was,

heel laag tusschen twee schaduwende bosschen, ginder nog een lichtglans. Die verzwond nu voor het lamplicht. Er dansten muggen om zijn hoofd.

Hij zat niet ongestoord. Het docht hem, dat boeren soms bleven staan aan de voorzijde, om te gissen wat die glans beduidde die achter 't huisje lichtte. Toch was hij heel gerust. Hij moest aldoor denken aan wat nu zoo zat te staren in zijn nabijheid, en uit de duisternis van de tuin voor hem. Hij hoorde soms velerlei geluiden.

Het blad onder hem was helder, in de lucht. Maar de verzen die erop stonden klonken eenigszins als een gesprek van huisgenooten in halve slaap gehoord. Hij was loom. Er was alleen de prikkeling van 't geval, die aan 't gedrukte een aureool gaf. Hij was alleen. Niemand anders las hier op de vlakte. Eindelijk was hij maar binnen gaan zitten, maar hij was nog vol gemijmer. Hij dacht aan verloren en toekomstige mogelijkheden. Daar de eenzaamheid drukte ging hij vroeg naar bed, en sliep in op de kleine bovenkamer.

XVIII

Toen hij die morgen ontwaakte zag hij door het kleine venster de gele zon. Het venster stond heelemaal open en om zijn hengsel had het raam waarschijnlijk weer in de nacht heen en weer geslagen; nu wees het stil naar de verte, naar de haag die hij, als hij ging opzitten, achter de wijde tuin kon zien, en naar de struiken die op de velden stonden, tot aan de bosschen.

Alles in de lage kamer was licht-bruin en helder. Zij was niet behangen. Zij had witte muren waartegen hier en in gindsche hoek een kleine spinneweb. Een spiegel was aan de nachttafel ter hoogte van zijn schouders, die van alle lichtheid een beeld gaf. Er was van buiten eerst een flauw geluid gekomen. Nu was alles doodstil. De woonst was overal elders gesloten en niemand was in huis. Van buiten kwam een goede geur. Er waaide wind over het laken, dat begon mee te deinen over zijn uitgeruste leden. Hij kwam juist uit een goede slaap, waarin hij had gedroomd, in den beginne, van een kostbaar geluk. De zon kwam heel helder en, terwijl zij gestadig warmer werd, schijnen

op zijn aangezicht, hij strekte zijn armen tot haar en zag zijn eenzame beweging in de spiegel herhalen. Zijn hart stokte. Hij begon inwendig te jubelen en te weenen, verlangde te dwingen het heelal met alle goden en de machtig stijgende toekomst. Hij wist zich die morgen koning over de vruchtbare wereld en bekwaam om volkomen geluk te schenken aan de allerbeste vrouwen. Toen hij de hand had gestrekt naar het kille water, en in het diepe vocht zijn armen had gedompeld, geruchtte in de logge deur het krassen van een sleutel en kwamen, met luide stappen, de eerste vrienden de keuken binnen.

XIX

Hij zag die morgen de menschen in een ander licht.

Hij had zich nooit het middelpunt gevoeld van hun belanstelling, al zag hij met scherper oogen dan anderen de dingen rond hem die hij bewaarde in zijn helder hoofd.

Het was hem nu een nieuw en goed gevoel, te meenen dat ze niet in hem geloofden; hij had het hooge woord niet en er was niets bizonders aan hem te zien, al werd hij niet met de lagere omgeving gelijk gesteld. Hij zou trachten zelfstandig te worden en zich om niemand meer te bekommeren dan aangenaam was. Hij leek zich nu onvatbaar voor ergernis en krenking, en zou van de omgang alleen nog vreugde plukken en rustig onderhandelen om iets te winnen, dat hij vroolijk vergelden zou.

Hij was vol hooge verwachtingen.

's Namiddags gingen ze samen de hei in.

Ernest was met Bella een andere weg opgegaan. Siegfried was er niet. Beata sloot zich bij Mina aan.

Naast een huis aan de zandbaan was over de beek een plank gelegd, die hen op een wegeltje bracht tusschen dichte struiken. Eer deze gordel het bosch bereikte, liet hij door zijn rechterband de matelooze heide blinken, waarvan de verwijderde grens in de verte blauwde. Boven het nabije bosch rezen torens met blauwe schaliën. Aan de andere kant waren beuken en eiken boven de dennen opgegroeid. Hun lijn week achteruit en ging met een verre bocht bij de blauwende horizon aansluiten; om hun toppen vlerkten vogels met verwijderde kreten.

Ze hadden boeken bij zich, en één een bal. Valk was tegen de struiken gaan zitten lezen. De anderen waren over de heide gaan zoeken naar een geschikte plaats om hun spel te beginnen, maar daar de bal tusschen het verwarde gewas verloren ging bleven ze bij elkaar staan talmen op het vlaktetje, dat als een gedroogd en zwart moeras, zonder wasdom, te midden der kruiden lag.

Ze waren van Valk verwijderd, die tegen een hoogte te lezen lag. Mina miste zijn ongedurige tegenwoordigheid. Zijn jonge baard was in de laatste tijd verzorgd. Hij hield met Mina diepzinnige gesprekken; eens dat ze van het onvoltallig gezelschap vroeg naar de stad terug wilde, was ze plots van meening veranderd en gebleven, omdat Valk onverwacht nog gekomen was. Hij sprak veel met haar over literatuur en zonderde zich gaarne met haar van de gemeenschap af, zoodat soms beraamde uitstappen of spelletjes niet konden doorgaan of mislukten.

Dero had op zijn eentje even gewalsd, wat Mina prikkelde om met haar kunst voor de dag te komen. De winter was lang voorbij, toen ze in verlichte zalen zich op de maat van de muziek had laten meevoeren.

De meisjes zouden voordansen. Frank was bij Mina, die de voois zong, maar ze bleek eerst recht in de stemming toen Valk erbij was gekomen die met het boek in de pand van zijn jas veel slechter danste, maar terecht betrouwde op Mina's genegenheid.

Dero had Beata geïnviteerd, die het meende alsof ze op een echt bal was.

Frank bleef er bij staan kijken. Bijwijlen raakten rokken de zoom van de vlakte waar ze dansten, en verwarden in de struiken. Op de weg, ver achter hun silhouetten stonden menschen stil, en keken verwonderd naar de jongens, die als gekken in 't midden van de hei dansten. De dans was te eigenaardig, op deze plaats tusschen bruine tapijten en onder eindelooze hemel, voor 't stille bosch, dan dat ze hem voor iemand zouden hebben gestaakt.

Frank ging verder de greppels over. Hij ging een eind terug de richting op die ze waren gekomen, week dan meer de vlakte in, tot bij het begin van een rei dwergeiken, die als een los

snoer dwars door de heide liep, langs een verhoogde weg. Ze stonden ver van elkaar, om de andere zijde te kunnen bereiken, waar ze nochtans niet op een baan uitliepen maar uitstierven voor een ven, waarachter de bosschen lagen. Doch die verte was hier niet zichtbaar.

Hij liep een tijd die weg langs tot hem de vlakte zelf weer aantrok, en hij zich nog meer van het gezelschap verwijderde, dat nu misschien hem te wenken stond om mee terug te keeren. Het heikruid geurde. 't Was hem nooit opgevallen dit jaar hoe het kon blozen. Er kwam een schuine zon die er bij wijle de brand in stak. Wanneer er wolken kwamen werden de vlakten bleek.

Hier had hij eens alleen gedwaald toen hij niemand had thuis gevonden. Er was beweging in de lucht geweest. Soms kwamen er wolken die over groote vlakten de zon verjoegen. Hij had toen in het Engelsch King Lear gelezen, had de tekst niet geheel verstaan maar uit vele regels had hij de schoonheid gehaald die hem de ruimte deed vergeten, en de heide was door de oude koning begaan geworden.

En hij had later met de rug in het heidekruid, het boek boven zich, in Homeros van de middag tot bijna duisternis gelezen, slechts af en toe het boek terzij leggend om tusschen de mond een kruidje te nemen, en naar omhoog naar de hemel te zien, die, zonder vlekken, tegen de avond alleen bleeker werd, en waarin dan goudstof mengde.

Terwijl zij nog helder was, voor het blauw van die zee, hadden de sprokke takjes van de erica hun lijnen gezet aan alle kanten om zijn hoofd en om de lectuur. Hij bracht het witte blad soms boven een klein bloempje, maar het was veel mooier, en helder als dun porcelein, wanneer het, met de hand neergetrokken, voor het onvatbaar licht zijn glazen kruikjes hield. Wat was het voornaamste geweest, die bloemen of die geschiedenis? Hij had die dag geschiedenissen vernomen die werkelijk schenen te gebeuren en 't was of er anders niets leefde dan de groote helden en hun vrouwen...

Toen hij terugging nam hij de naaste weg, om de andere te ontmoeten en met hen naar huis te gaan.

XX

Hij begreep de schoonheid van lijnen en kleuren. Hij stond niet tegenover de schilderkunst als tegenover muziek: als een blinde die mooie vormen met de hand omstreelt, maar traag hun samenhang kan vatten en geen diepte noch kleuren ziet. De liefde voor de kleur van alle dingen verheugde hem en sierlijke lijnen konden hem als een opgelost vraagstuk boeien.

Siegfried besloot die middag met Frank alleen er op uit te gaan. Beata zou bij Mina thuis blijven.

Het was een winderige dag. De heide had al uitgebloeid, om het huis groeiden gele halmen: kwajongens, waarmee pijpen worden doorgestoken. Maar de boomen stonden nog in 't blad, er was nog blauw in de hemel, de dennen hadden hun eeuwig groen.

Siegfried wou eens onder mannen zijn, zei hij en hief de slagboom op, die hen door een eigendom langs de kortste weg bracht.

In een hoek waar hij gister had geschilderd, met het gezicht naar de vlakte, een wit huisje in 't verschiet, werd de ezel met zijn stalen voeten diep in de grond gezet, maar in de mulle aarde en de onvaste kruiden kon die niet blijven staan. Er was geen warmte. De wind woei tegen 't. doek, en de ezel zelf werd opgelicht en voorover geneigd. Ze moesten naar een andere plaats tegen de bosschen, waar ze de wind in de rug hadden, in spaarzame zon.

Wanneer de zon goed wegbleef, was er een gelijke tint over de heele heide. Geheel van achter, tusschen donkere uitgebloeide brem, stonden onbeduidende huisjes die niets zeiden; zij waren zoo vlak en laag als de rest. Rook uit hun schouwtjes vermengde zich met de achtergrond en de grijze gesloten lucht. Alles werd in de verte afgesloten door een lange band boomen: een bosch of een park, dat volkomen waterpas liep met een enkele uitbulting: een ronde, kleine boomengroep, die waarschijnlijk wat dichter bij stond.

Frank bleef naar het doek kijken, had eerst zelf op een karton een schets ontworpen, maar staakte zijn teekening en keek

nu hoe juist de eerste aanduidingen op het ongerepte wit werden aangegeven.

Er was een heiplas vlak bij; die zou er echter niet op komen. De wind rimpelde hem. De zomer was wel geheel voorbij.

Stil kwam de schets in kleur. Elk van de tinten scheen gewijzigd; niet zooals op het model. 't Was of, omdat het doek klein was, de kleur en de omtrekken vereenvoudigd waren. Er was bij elk iets schalieblauws gedaan, en de verre rij boomen, die vernauwd was geworden, was bijna niet te onderscheiden van de lucht. Deze had hoekige wolken.

't Silhouet van de achtergrond had een bijzonder karakter door de hooge boomen, die zoo alleen boven de lijn uitkwamen en, iets links geplaatst, gracie zouden brengen in het landschap; Siegfried tastte, aarzelend met de borstel, waar hij 't zou aanbrengen; en plaatste het meer links dan in de werkelijkheid.

Wanneer de schets gereed was werd het ding afgenomen en de ezel gevouwen. Ze gingen terug naar huis. Op het kleine doek stond de streek afgebeeld.

XXI

De zomer ging verder en verder weg. De herfst was hem gevolgd. In de straten lag zwart slijk. Tegen de gevel van het huis waar Valk woonde, beneden, hadden voorbijgaande karren slijk geworpen.

Boven hadden ze een heerlijk uitzicht over drie achter elkaar liggende dokken van de haven. Over de spoorbanen, onmiddellijk beneden, waar donkere spoorwagens wachtten of traag werden vooruitgestoten, blonken in de lucht, die door regen was gewasschen, de bleekbruine masten. Op het einde waren, met roode lantaarns, vuursignalen zichtbaar.

Het was een kleine kamer met twee vensters. De zoldering was laag. Er stond een geverfd houten kastje, waarin boeken gesloten waren, en een ronde tafel met veelkleurig wasdoek. Aan de wanden, op het grijs en blauw behangselpapier, hingen portretten van Beethoven en Elisée Reclus, een paar vrienden

en vrouwehoofden. Boven 't bed een heilige van Rossetti en een Memling.

Valk lag achterover op zijn wit bed, de handen onder het hoofd, de magere lange beenen ingetrokken en over elkaar. In een teenen ligstoel zat Froissard, met vermoeid en bleek gezicht. Op een stoel voor een open venster zat Frank.

Het gesprek vorderde traag. Elk gezegde was ironisch. Er werd dikwijls gelachen. Er kwam koelte in de kamer door het open venster. Aan de hemel dreven op de blauwe lucht nog witte wolken.

Froissard ging zelden naar buiten, maar gister was hij hen in het huisje komen bezoeken. Hij was onder weg vermoeid geworden. maar wou het niet bekennen.

Er lagen op de tafel boekjes die inleidden in sociale wetenschappen; het verhaal van iemand, die zich als werkman had verkleed en met werklui in een fabriek geleefd had; een geschiedenis van de Fransche revolutie; proza van Laforgue en van Rimbaud, en een bloemlezing uit Hollandsche dichters. De viool lag in een bestofte kas onder het bed.

't Was moeilijk om zonder fortuin een gunstig voorkomen te hebben, filosofeerde Valk. Het beste was, van uiterlijke onderscheiding af te zien en zich geheel aan het geestelijke over te geven. Maar ook dát was zoo onvast. Daar had je de geschiedenis. De oude theorie over de instellingen van de eerste Germanen was nu verworpen geworden. Wisten ze niet op voorhand, dat ze op velerlei gebied onverzoenlijk van meening zouden verschillen?

Het lijfvers van Valk was in de laatste tijd:

> Mon coeur est triste, hélas!
> et j'ai lu tous les livres.

Want ook van literatuur was hij verzadigd. Wanneer zou hij een schrijver vinden, die de hoeken van zijn kamer kende, en verleden dingen zou doen herleven, zoodat hij nogmaals zich van zijn bestaan zou bewust worden?

Froissard vroeg aan Frank, of hij nog teekende of schreef. Hij teekende al lang niet meer. Valk had nog een vel papier van hem in de kast liggen, met een mooie kop erop, een student met fluweelen baret. Jongenswerk. Teekenen vroeg tijd.

Hij had enkele indrukken genoteerd, zou ze misschien literair uitwerken. Maar hij deed het alleen, omdat hij nu eenmaal niet anders kon, en was er absoluut niet zeker van of hij ze zou laten drukken. Je kan je eigen werk niet keuren.

De dag ging nog lang duren; eerst over 't uur begon de duisternis te vallen. Hij zou iets halen en het hun voorlezen. Hij verbeeldde te spreken in de plaats van een onmondig dichter. Toen hij des morgens ontwaakte, uit zwoele droom, had hij de booten door de mistige dageraad hooren fluiten, in zwarte klaagtoon. Stilaan werd alles lichter. Zijn hart drong alles te vertellen wat hij van diens lotgevallen wist.

XXII

De volgende maal ontbraken enkel Ernest en Bella. Daar Beata hoofdpijn had bleef ze in het huis bij Siegfried.

Toen de anderen van de wandeling terug kwamen, vonden ze alles aan het huis gesloten. Nadat ze tweemaal hadden geklopt hoorden ze iemand pantoffels aandoen, en Beata kwam met een rood gezicht de deur voor de wachtenden open doen. Haar blouse stond aan de bovenste twee haken open. 't Haar was ontdaan. Er kwam hen een felle warmte tegen, alsof het huis na hun vertrek niet meer geopend was geworden. De kleine kachel in het voorvertrek stond gloeiend.

Tegen de muur stonden met de verf gekeerd kleine vierkante kartons. Siegfried had een kous van Beata in de handen; ze had zich tegen de kachel de voet verbrand en had de plek bekeken, maar er was niets meer van te merken.

Van toen af kwam Mina zeldzamer. Ze had ten andere van Valk gehoord dat hij lichtzinnige betrekkingen had in de stad, en werd zeer gereserveerd.

Frank had tusschen vuile schetsen een bijna overschilderde buste gevonden, volgens haardracht, en lijn van gelaat en hals, klaarblijkelijk die van Beata. Door grijze kleur schemerde nog het blanke vleesch.

XXIII

Er was een opleving van zomer op het einde van de herfst.

Ook waren Mina, Valk en Frank verlokt door het schoone weer. In drie weken was er niemand buiten geweest.

Ze liepen als drie broeders van het huisje weg.

Een verre hoeve was lichtelijk omwasemd met nevel.

Terwijl ze naar het bosch toegingen, vergaten ze gauw het huis. Maar als ze zich omwendden om terug te keeren, zou het op verre afstand nog zichtbaar zijn door de dunne boomen over het veld.

Mina had mooie kleeren aan, waaraan ze een nieuwe glans te danken had.

Valk was stil. Hij voelde dat veel voorbij was. Mina zelf had hem niet meer aangehaald.

Hij had dit jaar indrukken ontvangen, en vroeg zich luidop af wat het volgende zou brengen.

Frank meende dat de vraag verkeerd gesteld was: Het hing alleen van hem af wat hij 't volgend jaar zou doen.

Maar Valk wist niet waarom hij werkte. Terwijl je alleen aan je werk denkt, vaart het geluk ergens voorbij. En wie alleen het geluk wil, verliest zichzelf.

Zelfs giste niemand wat hij verlangde. Er was geen samenhang tusschen menschen. Hij besefte, dat wat zijn wil genoemd werd niet verder reikte dan 't blad van een plantje, en dat hun gesprek doelloos was, want hoe zou iemand deelachtig worden aan wat hem voorzweefde?

Onder de voeten was de aarde wit en mul, en jonge dennen piepten er in rijen boven uit.

Mina liep voorover, hechtte klaarblijkelijk groot belang aan wat Valk zeide, maar zou er toch niet minder om zoeken naar stoffelijke vooruitgang. Frank dacht aan beider levensinzicht, het afgetrokkene sceptische en het practische dweepzuchtige. Nu hij door eigen woorden verblind was, zou Valk niet vatbaar zijn voor pantheistische vreugdesbelijdenissen. Alleen wanneer een kunstige vorm hem een onvermengde indruk gaf van regelmaat en bekoorlijkheid, zou hij onbewust met zijn nihilistische beschouwing breken en wezenlijkheid erkennen.

XXIV

Over een smal pad kwamen ze in een klein bosch, waar de

boomen dicht bij elkaar stonden. Op de bekleede aarde, die koel aanvoelde, zetten ze zich neder. Valk vroeg of er een vervolg op Frank's amoureuze cyclus was. Verbeeld je dat die gezonde jongen, zei hij, in donkere liefdesbespiegelingen opgaat; hij bedoelde de stukken die op zijn kamer waren voorgelezen. Frank protesteerde. Hij was in géén bespiegelingen opgegaan, maar een gedrukte stemming had een overgang gevormd tot breeder en frisscher levensinzicht.

Nu was de vlam naar buiten geslagen, en zuiverde de wegen naar de lachende buitenwereld.

Hij begon een geschiedenis te vertellen.

Zij ging nu waarschijnlijk alleen door de stad, in de late zoelte, de armen naakt tot de kleine elleboog, de ranke hals boven zwart omlijste blouse, het hoofd ovaal met lonkende oogen onder dichte haarbos. Met de wiegelende arm bewegen de witte handen, die enkel door eigen rankheid getooid zijn.

Zij was aan de dans toen hij haar bemerkte, en toen ze daarna met hem walste, voelde hij onder haar golvend kleedje haar borsten tegen zijn borst, en de ronding van haar bovenarm onder het zijden jurkje, en kon haar in de diepe oogen staren en rook haar adem als bloemengeur op een veld. Ze was bijna grooter dan hij, en niet hoovaardig om de oplettendheid die hij haar bewees. Alleen toen hij op een nacht mee liep, van de rumoerige danszaal met het oranje licht naar de voorwijk, blauw en grijs in maan- en sterrelicht, begon zij lichtelijk te beven toen hij haar zoete woorden toefluisterde, haar zacht prangend in de armen, voor ze elkaar verlieten.

Hij voelde zich superieur na dit exposé, vooral tegenover Mina. Voor er veel over was gezeid - alleen Mina zat, eigenwijs, in zich zelf te denken - kwam Ernest, op klompen, in het boschje. Hij had in de stad met zijn meisje afgesproken, maar had haar niet gevonden. Misschien kwam ze met de trein; ze konden haar tegemoet gaan langs de groote heideweg, en liepen het bosch door.

XXV

Traag gingen de wandelaars over de breede vlakte, en haastten niet toen ginder in een licht kleed Bella verscheen, met de hoed aan de arm.

Om haar mooie hals was laag een snoer van roode koralen. Haar breede gestalte teekende krachtig af tegen de bewolkte lucht, blauw en wit, en in heur lichtblonde haren, die in twee deelen om het hoofd verdeeld waren, bleven lichtwolken hangen. Door de beweging waren ze losgegaan, en schenen op een afstand een kleine wolk om het aangezicht.

Ze gaf hen de hand en liep met Mina verder.

Zij sloegen een berkendreef in, waar ver voor hen uit een slagboom zichtbaar was.

Bij haar begin hadden ze hoenders opgejaagd, en als ze zich omkeerden op de weg zagen ze hun witte en zwartbruine kleuren glansen in de lichtpoort. Een vrouw, met eten in de schoot, stond er hen na te kijken.

Ernest sprak weinig met Bella. Evenals die van Siegfried scheen ook zijn verliefdheid getemperd.

Frank zag Bella beter dan ooit in haar eigenaardig schoon. 't Was of hij haar begon te bemerken in haar echte gedaante.

Hij maakte vergelijkingen en, als een ongeïnteresseerde, kon hij vrij haar verschijning volgen met haar schaduw- en lichtzijde. Bella, die zich minder gevolgd wist door Ernest, begon om de tijd te verdrijven met Frank te stoeien. Ernest had sinaasappels uitgedeeld. Zij had de arm geheven, en wierp, opdat Frank er zou achter loopen, met de kracht van een jongen de oranje vrucht door de herfstdreef. Zij plofte achter een braambos neer. Om haar witte arm was het halve mouwtje afgegleden. Zij vroeg lachend waarom Frank niet zocht; hij antwoordde dat hij andere vruchten had zien blinken, en achtervolgde haar enkel loopend toen ze hem wilde voor zijn bij de braambos.

's Avonds hield Ernest zich niet met zijn meisje bezig.

XXVI

Het winterde toen ze voor de laatste maal naar het huisje gingen, dat door allen zou verlaten worden. Frank en Ernest gingen samen door de dikke mist, terwijl de andere reeds ginder wachtten. Ernest sprak over zijn aanstaande huwelijk en Frank in het algemeen over het grillige eigengemaakte lot van de menschen. Zij waren met zware pakken beladen.

Om de lantarens bij de baan warrelde de wasem als rook. Op het donkerste deel van de landweg waren ze opgeschrikt geworden door een electrische reflector, die boven de poort van een buiten was aangeschoten en hen een oogenblik verblindde. Het licht was achter hun rug aangegaan.

Ze naderden de zijweg waar het huis stond. Waar ze hem insloegen verlieten ze de kasseide. Het zand was mul, en de weg moeilijk. In de nabijheid van het huis hielden ze een oogenblik stil. Zijn gedaante silhouetteerde vaag. Maar de voorgevel, die naar de kant van de blinde maan was gekeerd, glom lichtelijk. Door de luiken straalden lichtboomen de duisternis in.

Ze werden binnen met blindheid geslagen en zagen dan op de tafel het aardewerk verspreid en rond de koffie de talrijke vriendekring. Zij brachten gezellig en zonder stoornis de avond door, en keerden de volgende dag te samen terug.

De eerste sneeuw was vroeg gevallen. Hij dekte geheel de aarde.

Terwijl de zon nog op de westkant van de boomen scheen, waartusschen het schemerde, hadden ze over gemeenschapskunst gesproken.

Frank had nog betoogd dat de gemeenschappelijke kunst bestaat uit de bevredigende omgang, waarvan de vormen algemeen zijn. Kunst was wat we van ons leven aan anderen laten genieten. Zonder gemeenschap was er alleen sensatie.

Nu waren die gedachten geweken. De nacht was prachtig. In het blauw van de lucht staken veel sterren. De maan hing er schuin tegen aan; in haar licht had alles kleuren. Over de verre weg gingen voorop, voor het eindelooze, Mina met Frank en Dero. De anderen volgden, en laatst van al waren Ernest en Bella, die hoorbaar fluisterden, want alles was stil.

Mina begon te praten over de jongemannen. Met graagte vergeleek Frank hun ideeënwereld met het koele oordeel van Mina, en dwong haar haar nuchterheid te verdedigen, zoodat hij zijn eigen uitzicht en dat van zijn vrienden in een dubbelbeeld kon zien.

De sneeuw lag blank over onzichtbare kiemen. Zij wisten niet overal of en wat er zou groeien. In het Zuid-Westen lichtte de groote stad.

Voor Russische vrienden
Door
Jacob Israël de Haan

Georges Dmitrenko

Die wensch en wegen scheidden, brengt te samen
Eén van stouten zin het leed van een makker,
Gebannen met roover en ruwen rakker,
En niet bevrijd spijt rusteloos beramen.

Mij drijft zijn hartbrandend leed ongestadig
Langs alle wegen van de wereld heen,
Wreed leven, wees niet langer ongenadig,
Lach niet, lach niet, bij mijn bitter geween.

Geen oogenblik verlaten mijn gedachten
Mijnen makker geslagen in zijn ban.
De drift der dagen noch de droom der nachten,
Niets dat mijn hart van hem vervreemden kan.

Zijn leed is mijn leed en zijn vrije blijheid
Na stout betrouwen zou mijn vreugde zijn.
Wij raamden rusteloos: of ban of vrijheid,
Het lot viel slecht en sloeg met feller pijn.

Waarom wordt hij, hartvast aan ons verbonden,
Stervend gescheiden van makker en moeder?
Wreed leven, voer terug tot maat en broeder,
Hem, wiens lach laving is voor onze wonden.

Hoe velen, wier harten elkaar wrang haten
Houdt gij te samen in een wreed verband,
En dezen Knaap, den liefsten mijner maten,
Verbant gij naar een onbereikbaar land.

Vervloekt gij Leven, dat ik heb gezegend,
Toen ik een Knaap was met mijn hoopvol lied.
Het leed van dezen Knaap, zoo bar bejegend,
Verzachten mijn wereldsche weelden niet.

O, was ik armer dan de naakte rakker,
Die langs de landen loopt om smal gewin,
Maar was hij weer, mijn meestbeminde makker,
Vertrouwd gekeerd in zijn geliefd gezin,

Ik zoude u, Leven, looven, met mijn zangen
Doorhoningd van vreugd, gelouterd van smart.
Maar nu? Wanhoop en machteloos verlangen
Worgen de liedren in mijn hijgend hart.

Victor Dmitrenko[1] *(Dum nos fata sinunt oculos satiemus amore.)*

Wat bindt mijn hart aan uw hart? Maat, het lijden
Van uwen broeder, mijn verloren Vriend.
Zal deze reis mijn wanhoop hem bevrijden,
Die meer dan iemand vol geluk verdient?

Of zal ik keeren, weer in 't hart geslagen,
En vluchtend over de Russische grens,
Mijn dag verwoesten met wanhopig klagen,
Mijn nacht doorwaken in rustloozen wensch.

Gij kent den Man, die maken kan en breken
't Geluk van hem, wiens geluk het onze is,
Zal zijn macht zwak zijn voor mijn machtloos smeken,
Vergoedt zijn woord ons hartbrandend gemis?

Ik kom tot hem: ik weet mijn kracht gebroken,
Gelijk hij de kracht van zoovelen brak,
Nooit heeft mijn lied zoo deemoedig gesproken,
En viel mijn stem voor schreien zelfs te zwak.

Voortjagend van de steden naar de steden
Om hulp en hoop, hier getroost, daar gewraakt,
Herhaalt mijn hart zijn hooplooze gebeden
Van de ochtend tot geen reiziger meer waakt.

Ik meet de macht van hen, die zijn vertederd,
Tegen de macht van wie wrekend en hard
Met fel verwijt mijn deemoed nog vernedert,
En schimpend spot met mijn verbeten smart.

1) Wij zagen elkander aan het station te Luik.

Maar dan, een morgen, weinig oogenblikken,
Op tocht naar Sint-Petersburg van Parijs
Kwam uw, wel droeve, lach mijn hart verkwikken,
En bracht mij nieuwen moed, een nieuwe peis.

Een blind oogenblik, dan 't verward ontmoeten,
Uw hart aan mijn hart, o, verjaagde Maat
Laat gedeelde smart onze smart verzoeten,
Zoolang het lot ons scheidend samenlaat.

Zoolang het lot ons samenlaat, verzadig
Ik mijne blikken van uw smartlijk schoon,
Laat dan dit Leven wreed zijn, ongenadig,
Verheffe uw haters, drijve u uit uw woon.

Wij hebben in dit leed elkaar gevonden,
Die thans geen vreugde en geen ellende scheidt,
Eén ban sloeg ons beider harten met wonden,
Een kans, een keer is het, die ons verblijdt.

Want als een vriend zoo was u waard uw broeder,
En meer dan broeder is mij waard die Vrind,
Inniger dan drie zonen van één Moeder
Zijn wij, die hoop en haten samen bindt.

Mijn tocht herneemt. Hoe zal 'k u weer ontmoeten
Geslagen of met vrijheid voor mijn Maat?
Laat onze liefde ons bitter leed verzoeten,
Zoolang het lot ons scheidend samenlaat.

St.-Petersburg, 13-26 Dec. 1913.

De regenboog
Door
Maurits Uyldert

Nooit zult gij tot hem stijgen
Die doodstil aarde aan hemel bindt:
De landman laat zijn spade rusten
En vol verbazing staart het kind,
En 't meisje dat haar minnaar kuste
In 't rozegeurig loofprieel
Tuurt peinzend naar zijn bonte kleuren,
Zij drinkt de frisse regengeuren
Die dampen uit het groen struweel,
Zij voelt hoe stad en landen zwijgen
Zodra zijn vleugel zich ontplooit,
Daar waar de zon zijn lover strooit,
Waar geen zal stijgen.

Beiden zijn zij saamgesmolten,
Aardse regen, hemels licht,
Zilvre druplen warlen, dwalen,
Stijgen dansend, ijl en dicht,
Tot zij in het duister dalen,
In het zwarte slijk vergaan,
Waar zij nooit meer zullen dansen,
Waar zij nooit meer kleurig glansen...
Maar de boog blijft pralend staan:

Flonkrend in de hemelholte
Rijzend in zijn verre pracht:
Al wat in den hemel lacht
Gloeit met wat daar weent versmolten.

Nooit zult gij tot hem stijgen
Die doodstil aarde aan hemel bindt:
Daar bloeit van rode liefde 't gloeien
Door 't teder droom-blauw van het kind:
Daar waar zij beiden samenvloeien,
Waar liefde en droom in smart vergaan,
Waar bange boezems snikkend stenen
En harten breken, eenzaam wenen,
Blijft toch de schoonheid roerloos staan,
Daar blijft de schoonheid zwevend neigen:
Ach, wat is dan de smart, de dood...
Waar zó de stille hemel noodt...
- Waar géén zal stijgen.

Enkele gedichten van Wordsworth
Vertaald door
Albert Verwey

I

Mijn hart springt op wanneer omhoog
De regenboog verschijnt.
Zóo was 't vandat ik denken kan,
Zoo bleef het me als volwassen man,
En God geev' dat ik sterven moog'
Eer dát verdwijnt.
Het Kind is vader van de Man,
En jaar wenschte ik aan jaar gereid
Door één natuurlijk-vrome aanhanklijkheid.

II.
De glimworm

Met al wat schoon is was mijn Lief vertrouwd;
Met sterren, en met bloemen in het gras
Nabij haar huis; maar zij had nooit aanschouwd
Een glimworm, en ik wist dat dit zoo was.

Eens op een stormnacht rijdend waar zij woont
Spiedde ik één glimworms glans, één oogenblik.
Warm groette ik 't licht dat zich mij had getoond
En sprong meteen van 't paard; recht blij was ik.

Ik lei de glimworm zachtjes op een blad,
Opdat ik door de storm hem met mij droeg.
Hij lichtte, alsof hem niets gehinderd had,
Met bleeker licht, maar toch nog licht genoeg.

Toen ik het huis bereikte van mijn Lief
Ging ik de boomgaard in, zoo stil ik mocht,
En zegende de glimworm daar 'k hem hief
En bij een boom een veilig plekje zocht.

Den heelen dag daarna hoopte ik met vrees,
Maar bij de boom, toen 't nacht werd, glansde hij.
Ik bracht mijn Lucie bij de plek, en wees -
O welk een vreugd voor haar, en vreugd voor mij!

III

Zij was een Droombeeld van genot
Toen ze eerst blonk voor mijn blik,
Een lieflijke verschijning, tot
Sieraad van 't oogenblik.
Haar oogen scheemring's sterrenpaar
Als scheemring ook haar donker haar,
Maar al het andre ontleende zij
Aan daagraad en aan blijde Mei,
Een dansende Gedaante, een Beeld,
Dat opschrikt, volgt en met ons speelt.

Ik zag haar in nabijer schouw:
Een Geest, en niettemin een Vrouw.
Haar daaglijksch doen zoo lucht en blij,

Haar gaan en staan zoo maagdlijk-vrij,
Een aangezicht waar zich ontmoet
Gebeurd zoet met toekomstig zoet,
Een schepsel niet te goed of schoon
Dan dat het onder menschen woon'
En lust en leed kan mee-verstaan,
Lof, blaam, een kus, een lach, een traan.

En nu mijn oog zich klaarst ontsloot
Zie ik de veer van 't werktuig bloot:
Een Wezen met een ziel die denkt,
Een Mensch wie dood na leven wenkt,
Een vast verstand, een rustge wil,
Wijs-wetend doend, vroom-duldend stil,
Een eedle Vrouw, waar niets aan scheelt,
Die troost en waarschuwt en beveelt,
En toch een Geest, in haar gezicht
Iets van onaardsch en hemelsch licht.

IV
Madelieven

Ik dwaalde alleen gelijk een wolk
Die dal en duin bescheemren mag,
Toen ik opeens een heir, een volk
Van gouden madelieven zag,
Onder de boomen, bij de bocht
Van 't water, schomlende in de tocht.

Gedurig als het stargeschijn
Van melkwegs glinsterend gedraai,
In een niet eindigende lijn
Vlak langs den oever van de baai,
Zag ik tienduizend gelijk een:
Beweging waaruit flonkring scheen.

De golven dansten mee, - maar zij
Veel lustger dan het golfgeglans.
Wat kon een dichter zijn dan blij
In zulk een vroolke vriendenkrans.
Ik was 't - maar heb toen schaars bedacht
Wat rijkdom mij dat schouwspel bracht.

Want vaak als mij de slaap bedroog
En leeg mijn geest, of mijmrend, waakt,
Staan ze eensklaps voor 't inwendig oog
Dat de eenzaamheid zoo zalig maakt.
Dan danst mijn hart, tot vreugde rêe,
Opnieuw met madelieven meê.

V
De leeuwrik

Hef mij mee! hef mij mee tot boven 't zwerk!
Waar uw lied, leeuwrik, schiet,
Hef mij mee, hef mij mee tot boven 't zwerk!
Zingend, zingend,
Schal en weergalm u omringend,
Hef mij, leid mij tot ik vind
Plek die gij, zoo 't schijnt, zoo mint!

Droeve woestenij heb ik doorloopen,
Moeheid heeft mijn hart bekropen,
Feëe-vleugels sloeg ik nu graag open,
Op tot u in uw vlucht.
Waanzin is om u, en hemelvreugd blaakt
In het lied dat ge slaakt;
Hef mij, leid mij, hoog in 't genucht
Van uw feestverblijf in de lucht.

Blij als de morgen
Versmaadt ge alle zorgen.
't Nest u bewust voor uw liefde en uw rust,
Hoe weinig u luiheid behaag,
Dronken leeuwrik! toch zoudt ge niet graag
Als ik zijn die reis en zucht.
Blijde, blijde Lever,
Als een bergbeek sterke strever,
Stortende uw lof voor de Almachtige Gever,
Vreugde als uw vreugde verzelle ons gestaag!

Helaas, mijn reis, door moeite en last gestoord,
Gaat stoffige wegen langs en stekelhei.
Maar hoor ik u of andren van uw soort,
Zoo vol van blijdschap en zoo hemelvrij,
Dan zwoeg ik voort, tevreden met mijn lot,
En hoop op hooger vreugden, na mijn levens slot.

VI

O nachtegaal, u schiep Natuur
Een schepsel met een hart van vuur.
Die zang van u, hij dringt en boort,
Stormachtig fel en ongestoord.
Gij zingt of gij van Bacchus kreegt
De bruid waar ge in een droom om heegt,
Een zang vol spotternij, die lacht
Om schaduw, dauw en stille nacht;
Van vast geluk en liefde los
Die sluimren in dit vredig bosch.
De Houtduif deed me er andermaal
Vandaag zijn nederig verhaal.
Verborgen in 't geboomt zijn stem,
Maar op de wind toch hoorde ik hem.

Hij kirde en kirde en eindde niet,
Een ietwat peinzend liefdelied.
Want liefde zong hij, kalm schakeerend,
Langzaam gekomen, nooit verkeerend,
En trouw, en 't hart inwendig blij:
Dat was de zang, de zang voor mij.

Politieke feiten en richtingen

Van Juni tot December was het nog onzeker welke de politieke gevolgen van de verkiezingen zouden zijn. Wel stonden die in algemeene trekken vast, maar de fijnere schakeeringen bleven vaag. De politieke *crisis* was door het optreden van het ministerie Cort van der Linden opgelost, zonder dat de politieke *toestand* zich had vastgezet in scherp omlijnde vormen, wier onderlinge verhoudingen te doorzien waren. Thans is dat door de begrootingsdiscussie's geschied, zoodat het mogelijk wordt zich af te vragen, welke vooruitzichten de Nederlandsche politiek opent.

Wat is daaronder te verstaan?

Allereerst natuurlijk welke kans het ministerie heeft om zich te handhaven en het program zijner aangekondigde hervormingen te verwerkelijken. Doch dit niet alleen. Want bij de velerlei hervormingen, die ons maatschappelijk leven behoeft, en wier regeling van een demokratisch bewind mag gevergd worden, is het een noodzaak, dat de politiek zelve een vernieuwing ondergaat. Gedeeltelijk ligt dit opgesloten in de plannen tot invoering van algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging. Dat zijn echter slechts grondslagen. De bovenbouw, die daarop moet worden opgetrokken, is het partijwezen. Ondanks zijn groote gebreken is dit het onmisbare instrument der demokratie. Zal het echter berekend zijn voor de taak om wezenlijk voor goed regeeren te zorgen, om n.l. te onderhouden, te vernieuwen en te scheppen, opdat de staatsorganisatie steeds past bij het maatschappelijk leven, door dit steun, leiding en zelfs stuwing te geven, dan moeten de partijen zich voortdurend ontwikkelen en vervormen.

Vandaar dat onder de vooruitzichten onzer politiek ook be-

hoort de kans op een krachtig en vernieuwd leven der partijen. Daarin toch ligt een waarborg, dat zij niet gezien en gebruikt worden om zich zelve en om de macht die zij vertegenwoordigen, maar om het doel waarvoor ze bestaan, n.l. groote beginselen van staatsbeleid aan het volk duidelijk te maken, en daarna in toepassing te brengen.

* * *

Hoe was de politieke toestand? en hoe is die geworden?

Toen de rechterzijde een nederlaag leed, is het niet gelukt om een verbond of overeenkomst tot stand te brengen tusschen liberale concentratie en sociaal-demokraten. Het had gekund naar het plan Bos, maar dat wilden de socialisten niet. Het had ook gekund naar een plan Troelstra, doch dit wees de concentratie af.

De eerste weigering is meer dan voldoende toegelicht, de tweede echter niet. En hoewel de scherpe discussie in de Tweede Kamer tusschen Dr. Bos en Mr. Troelstra daarover geen opheldering bracht, is de reden gemakkelijk te vinden. Het moet toch hoofdzakelijk de schijnbaar onoplosbare moeilijkheid zijn geweest, hoe het militairisme moest worden tegengegaan. Blijkbaar zag een concentratie-ministerie daartoe geen kans, en werd zijn vrees, dat het toch door de sociaal-demokraten zou worden geeischt.

Het was echter een feit, hoe ook de verklaring moge zijn, dat liberalen en socialisten niet samen konden regeeren. Wat zou nu het Kabinet Cort van der Linden doen? Door de samenstelling uit vrijzinnige ministers, was uitgesloten, dat het neutraal zou optreden. Het voorkwam zoowel een zakenkabinet als een gemengd ministerie. En door de troonrede was aangekondigd dat het tegelijk zoo goed als het gezamentlijk program van concentratie en S.D.A.P. zou uitvoeren, en tevens in militairistische richting voorstellen doen.

De logische gevolgtrekking was deze: het kabinet moet voor algemeen kiesrecht en staatspensioen steunen op de geheele linkerzijde, maar voor de defensie-plannen op een meerderheid van links en rechts. Dat was een buitengewone, en een buiten-

gewoon moeilijke houding. Het scheen alsof reeds dadelijk het vrijzinnig ministerie zich op genade of ongenade aan de oppositie overgaf.

Is deze toestand door de Kamerdiscussie's veranderd?

In wezen niet, maar toch is minister Cort van der Linden erin geslaagd aan het wankel evenwicht een groote mate van voorloopige vastheid te verzekeren. En daarbij was het vooral Mr. Troelstra die hem steunde. Door n.l. te verklaren dat het kabinet niet op bepaalde partijen, en op een afspraak steunde, maar op de zomeruitspraak der kiezers voor algemeen kiesrecht en staatspensioen, werden de concentratie en de S.D.A.P. gemaakt tot regeeringspartijen, zonder dat zij door een accoord of verbond zich onderling aaneensloten. Het ministerie was dus tusschen hen de schakel, doch uitsluitend voor de twee groote hervormingen. Daarbuiten waren zoowel het ministerie als de partijen vrij. Werd nu daarbuiten de houding van het kabinet, die verzoenend en zakelijk zou zijn, en dus op medewerking van de oppositie rekende, des te meer wankel? Integendeel., Om der wille van de twee groote hervormingen kon op groote toegeeflijkheid, zelfs op vriendelijkheid gerekend worden van de geheele linkerzijde. En de oppositie werd genoodzaakt voor elke vijandige houding openlijk het ware motief aan te nemen, n.l. dat een linksch ministerie voor een rechtsch plaats moest maken, dan wel dat men om algemeen kiesrecht of het staatspensioen te bestrijden het kabinet over iets anders zou laten struikelen. Zoo doende slaagde Mr. Cort van der Linden erin, zijn ministerie te vestigen. Het volkomen openleggen van den politieken toestand was voldoende om zijn crisisoplossing te doen aanvaarden.

* * *

Er bedreigden het ministerie verschillende gevaren. Deze waren zoo duidelijk te zien, dat de rechtsche partijen gemakkelijk werk hadden om op de zwakke punten hun aanval te richten.

Voorop stond de defensiekwestie. Onder het vorig ministerie waren de militairisten erin geslaagd om, naast belangrijke behaalde voordeelen, groote plannen in gang te zetten. Door de

militiewet Colijn was geen afsluiting gegeven aan moeilijkheden, doch juist een begin gemaakt aan een reeks van uitgaven voor het leger. En door de Indische defensie-commissie waren de vlootplannen uitdagend aan de orde gesteld. In 't eerste gebied werd de leus: continuiteit; in het tweede terrein: behoud of verlies onzer koloniën. Beide waren sterk van klank, en de voorstanders hadden daarop goede hoop. Zou het ministerie weifelen, dan stonden ongetwijfeld aan de rechterzijde ‘vaderlandslievende’ mannen klaar om de bedreigde onafhankelijkheid ter harte te nemen, en steunende op de socialistische afkeer van 't militairisme, een crisis te verwekken.

Vervolgens waren er twee ministers, de heeren Pleyte en Treub, die door hunne vroegere uitlatingen, de een tegen den gouverneur-generaal Idenburg en de ander tegen het staatspensioen, ter verantwoording geroepen zouden worden. Hoe konden zij het verdedigen, dat de een geen geheel nieuwe, en dan aanvechtbare, koers voor het Indisch beleid voorstelde, en de ander zou gaan invoeren wat hij zoo fel bestreed.

Dan was er de lastige finantieele kwestie. Er was veel geld noodig, dat uit de terzijde geworpen tariefwet had moeten komen, en er zou nog veel meer geld te zoeken zijn voor de nieuwe plannen. Hoe gewoon is het niet, dat belastingwetten onpractisch en onpopulair uitvallen, en den voorsteller ten val brengen.

Ten slotte was er een gevaar, en dat was het grootste, dat n.l. de rechterzijde eerst in de Tweede en daarna in de Eerste Kamer een krachtige en voor uiterste middelen niet terugdeinzende beweging op touw zou zetten, om te gelijk met liet algemeen kiesrecht in de grondwet de vrijheid van onderwijs in te voeren. Dit te doen was voor de coalitie een levensbelang. Daardoor zouden de uitgerekte en bijna verbroken banden tusschen de drie kerkelijke partijen zich weer gemakkelijk kunnen herstellen, en was een doorloopende politieke lijn aangegeven, doorloopend n.l. van den parlementairen strijd tot in de volgende verkiezingen. De eisch werd dan ook gesteld met nadruk en met de krachtigste bedreiging.

En in de begrootingsstukken week het ministerie niet terug. Zou het inderdaad uitloopen op een fellen strijd, waarin tenslotte

de Statenverkiezingen van over twee jaar den doorslag zouden geven, daar dan beslist moet worden of de Eerste Kamer zal zijn om te zetten?

Toonden de na-verkiezingen niet dat het gevaarlijk was om op die kans alle vooruitzichten te laten rusten?

De politieke toestand vóor December, waarin de opgesomde gevaren de vorm van talrijke dagblad-artikelen aannamen, zag er dus voor het linksche kabinet en zijn regeeringsprogram dreigend uit. Hoe kon dat alles zoo snel veranderen, en wat blijkt eruit?

* * *

De twee op de bres staande ministers Pleyte en Treub toonden zich direct zeer strijdvaardig. En de vraag of hun optreden in dit ministerie en met plannen, die niet van hen verwacht werden, gerechtvaardigd was, wisten zij op den achtergrond te dringen, door het vertrouwen te wekken, dat zij de bekwaamheid en de werkkracht bezaten, die voor een moeilijke taak vereischt worden.

Op het gebied der finantiën hield de rechterzijde zich stil. Belangrijke uitgaven waren door haar zelve veroorzaakt en een nieuw pleidooi voor tariefherziening of protectie durfde zij niet aan. Dat zwijgen nam echter het gevaar niet weg. En al zal het niet bij de coalitie-kamerleden, snel opduiken, het kan wel eens spoedig zijn invloed doen gelden op de kiezers, wier uitspraak voor de wording van het kabinet zoo belangrijk is genoemd.

De donkere wolken eener stemming over de begrootingen van Oorlog en Marine werden weggewaaid door een voor het kabinet aangenamer briesje uit den socialistischen hoek. Mr. Troelstra verklaarde toch dat zijn partij de bestrijding van 't militarisme niet opgaf, maar het belang der twee groote hervormingen zwaar zou laten wegen, indien de rechterzijde op hun afkeer van militaire offers al te veel rekende. Daarmede ontnam hij aan de oppositie de kans om het gemakkelijk spel met de oorlog-ministers uit het kabinet De Meester te gaan herhalen.

Ten slotte kwam de grootste opluchting bij de bespreking der onderwijsregeling in verband met de grondwetsherziening.

Naast de reeds toegezegde Staatscommissie voor de finantieele grondslagen van het onderwijs, waaraan de rechterzijde dreigde geen deel te zullen nemen, was reeds een commissie ingesteld voor evenredige vertegenwoordiging.

Minister Cort van der Linden kwam nu verklaren dat de onderwijs-commissie ook mocht beraadslagen over de formu-leering van de onderwijszorg in de grondwet. Hij toonde niets liever te wenschen dan een oplossing van den schoolstrijd. Al zou de regeering daarvoor geen voorstel doen, zij zou toch gaarne een voorstel overnemen dat door onderling overleg der partijen tot stand kwam. Het hing dus van de partijen zelve af, te zorgen het eens te worden. Deze houding was buitengewoon sterk, en eerst gingen de christelijk-historischen, daarna de katholieken over stag. Zij zouden hun afwerende stelling verlaten en wilden meedoen aan het werk der verzoening. Noodgedwongen moesten toen de anti-revolutionnairen volgen, daar zij anders buiten de coalitie zouden geraken.

Dr. Kuyper, die fel en onverzoenlijk den strijd had aange-gekondigd zag zijn troepen verslagen, toen de bondgenooten hen verlieten, voordat hij zelf in de Eerste Kamer de aanval kon richten.

En ofschoon de Tweede Kamer met Kerstmis naar huis ging zonder de belangrijkste hoofdstukken der begrooting te hebben afgehandeld, kon toch reeds het ministerie gerust zijn, dat de dreigende gevaren waren afgewend.

* * *

Is nu de politieke toestand gezuiverd, omdat niet dadelijk een strijd voor de deur staat? Ongetwijfeld zou de strijd menige verwarring gebracht hebben. Eigenlijk moet gesproken worden van tweëerlei strijd. Was het plan van Dr. Kuyper doorgegaan, en was het ministerie genoodzaakt geworden, om met de linksche meerderheid in de Tweede Kamer te gaan vechten voor het algemeen kiesrecht tegen de minderheid aldaar, en later tegen een sterke Eerste Kamermeerderheid, dan was de kans op een volledige mislukking van den verkiezingsuitslag zeer groot. Zoowel de Staten-verkiezingen in 1915 als de gevolgen

eener Kamerontbinding leverden zeer sterke vooruitzichten voor een nederlaag van de linkerzijde. Dan zou een rechtsch ministerie weer optreden met de zoo fel bestreden grondwetsvoorstellen van Heemskerk, zonder dat ook voor deze te rekenen was op de benoodigde ⅔ der stemmen. De strijd tegen het militairisme gaf al evenmin fraaie kansen. De bezuinigingsplannen van de ministers uit het kabinet de Meester vormden geen stelsel en waren dan ook gemakkelijk te bestrijden. Betere plannen om de defensie-kwestie op te lossen, zonder te groote finantieele offers te vergen, ontbraken en ontbreken nog. Hoe kan dan de actie der militairisten uit leger en vloot tegengegaan worden? In het volk leeft wel een stemming daartegen doch die is vrijwel negatief. Het heeft geen lust in offers. Maar dat bevat niet de duidelijke ontkenning der eischen van de militairisten. Het geeft geen argumenten om te weerleggen, dat de gevraagde uitgaven voor leger en vloot noodig zijn.

Daarom is ongetwijfeld een verwarring voorkomen doordat belet is, zoowel de directe politieke beroering over de schoolkwestie, als de omverwerping van het kabinet door de defensiepolitiek.

Maar zijn daarom thans beide vragen, die voor de toekomst van ons volksleven van zoo buitengewoon belang zijn, opgelost? Het tegendeel is waar. De oplossing is slechts verschoven. En bovendien dreigt het gevaar, dat in de plaats eener oplossing gesteld wordt een compromis, waaruit beide kwestie's verwikkelder en nijdiger weer opnieuw zullen oprijzen, om evenals reeds zooveel jaren is geschied, de zorg voor andere en gewichtige belangen te belemmeren en zelfs geheel in den weg te staan.

Is de strijd niet noodzakelijk? En is het niet beter dien te aanvaarden, hoe slecht de kansen ook mogen staan? Zal niet juist daaruit de drang geboren worden om door een volledige opheldering het volk zelf te brengen tot een beslissing?

* * *

De strijd over de defensie is inderdaad noodzakelijk. De militairisten weten zelve nog maar nauwelijks wat zij willen en wat zij vragen. Hun eischen zijn onvermijdelijk slechts een begin. Wanneer eenmaal de weg opgegaan wordt naar een vloot en

een leger, die beide wat beteekenen zullen tegenover die der groote mogendheden, moet de eene stap op den anderen volgen. Elke nieuwe bewapening, elke vergrooting der weermiddelen over de grenzen en tot in verre hoeken van de wereld, zal dwingen tot verdergaande offers. Wanneer de aanvoerders van de moderne strijdmiddelen te zee en te land aanvankelijk de beschikking verkrijgen over de jongste technische wapenen, zullen zij in meerdere mate zich gaan voelen als de vak-specia-liteiten, aan wie de hoogste belangen zijn toevertrouwd, en die dan ook op het allerbeste aanspraak moeten maken. Het eenmaal zich organiseerende militairisme is een macht. Die macht kan zelfs buiten den volkswil om bestaan, omdat zij zoo nauw vertakt verbonden is met het staatsorganisme. Daaraan ontleent zij het vermogen om hare plannen door te zetten. Dat wordt nu in sterke mate beseft. De militairisten weten wel dat zij een onlust tegenover zich hebben, maar trachten die te forceeren. En de politici. Zij weten niet of de onlust een onwil zal worden. Zij vreezen en weifelen. Zij durven den strijd niet aan tegen de groeiende macht en invloed, en zij gevoelen wel dat zij iets moeten doen, maar weten niet hoe en wat. Terwijl minister Bosboom in de richting Colijn doorgaat en minister Rambonnet al evenzeer diens plannen overneemt, gesteund als zij zich weten door leger- en vloot-officieren achter hen, bekommeren zij zich al heel weinig om de zorgen die daardoor voor de linksche politici ontstaan. Hoezeer deze zich ook bereid toonen, de sociaal-demokraten terwille van 't kiesrecht en 't staatspensioen, de concentratie uit vrees voor de rechterzijde, om toegevend te zijn, - het kan wel eens te veel worden, wat van hen gevergd wordt. Zij zijn genoodzaakt te waarschuwen. Toch is het duidelijk dat de militaire ministers niet anders kunnen. Deze staan niet alleen. Ze kunnen niet alleen staan, maar worden gestuwd. En zelfs wanneer zij remmen, zullen zij toch nog voor het publiek veel te ver gaan.

Daarom kan de strijd, die ter wille eener andere belangen politiek vermeden wordt, toch onverwachts uitbreken. En terwijl de militairen er niet bang voor zijn, daar er voor hen uit politieke verwarring nog nooit anders dan voordeel is voortgekomen, zal hij elke hervormingsbeweging tot stilstand brengen.

Is dan niet de oude tactische regel van kracht, dat men van het defensieve in het offensieve over moet gaan opdat de toekomst niet onbekend zal zijn, maar een vast plan aan het geheele volk worde duidelijk gemaakt? Niet van enkel anti-militarisme, maar van een zuivere politiek die het defensie-belang scherp begrenst tegenover zooveel en niet minder dringende behoeften van het maatschappelijk leven.

* * *

Hoe staat het met de onderwijskwestie? Het is natuurlijk mogelijk een formule voor een grondwets-artikel te vinden, waarbij verschillende partijen zich, zij 't ook niet geheel bevredigd, neerleggen. Het is ook mogelijk een finantieele regeling te treffen voor de verdeeling van geld uit de openbare kassen tusschen bijzonder- en openbaar onderwijs. Doch gezien de groote geschillen en het zeer uiteenloopend inzicht, wordt betwijfeld of het zal gelukken. Maar zelfs al gelukte het, is dan de schoolstrijd voor goed van de baan en de politiek daarvan gezuiverd? In theorie is het denkbaar. Indien n.l. het particulier onderwijs ook op anderen grondslag dat dat van de kerk zich ontwikkelt. Dan toch trad de overheid met de openbare school terug en streed de ‘vrije’ school der vrij-zinnigen met de school van de kerk. Doch de practijk is anders. Het particulier onderwijs is uitsluitend van de kerken. Slechts een zeer klein deel dient voor de meergegoeden onder de vrijzinnigen.

De kerk moet noodzakelijk vechten om de school te beheerschen, liefst alle scholen, doch in elk geval een zoo groot mogelijk aantal. Concurrentie is dus vanzelfsprekend zoodra een andere school er tegenover staat. En deze school blijft de ‘openbare’ waarachter het gezag der overheid schuilt. Staat en kerk moeten dus op het terrein der school altijd weer nieuwe strijdpunten blijven vinden, totdat eens en voorgoed het overwicht van een der partijen is vastgesteld. Zoolang dit niet bereikt is en de erkenning ervan nog niet tot gewoonte geworden, zal er strijd moeten zijn. Streeft de tegenwoordige verzoeningsgeest daarheen? Zal de kerk, - of liever zullen de kerken toegeven, dat ook in hunne scholen, de staat voor een goed onderwijs zorg draagt, dat wil dus zeggen dat zij zich aan een volledige contrôle van

staatsambtenaren onderwerpen? Is niet juist hun leus: de school aan de ouders? wat in vele gevallen beteekent aan de kerk?

Of zouden de vrijzinnigen aan de kerkelijke school een voorsprong boven de openbare toekennen?

Geen van beide gevallen is als een verzoenings-formule denkbaar. En bijgevolg zal een pacificatie, indien zij tot stand komt slechts schijnbaar zijn, n.l. een kleine concessie meer bij de vele, die de clericalen zich al voor hun scholen verwierven, maar zonder aan den schoolstrijd een einde te maken. Nu van hier, dan van daar, zal een vonk in de politiek doordringen om de uitgedoofde kolen weer in vlam te zetten.

* * *

Wat zijn nu de politieke vooruitzichten?

Voor het ministerie zijn de eerste gevaren geweken. Het zal juist te rustiger ‘zetelen’ omdat en naarmate de groote strijdkwestie's uitgesteld blijven.

Het kan wellicht ondertusschen iets goeds tot stand brengen, b.v. de regeling van de ziekte- en invaliditeitsverzekering in een nieuw verband met staatspensioen, of een goede belastinghervorming om de schatkist een solieder inhoud te geven dan jaarlijks aangroeiende tekorten.

Doordat nu echter de groote strijd-kwestie's eenmaal verschoven werden, zal de neiging tot uitstel zeer groot zijn, ja voortdurend nog grooter worden. Daar schuilt een groot gevaar en wel vooral voor de regeling van 't kiesrecht, die toch het eenige afdoende middel is om voor goed onze politiek te verfrisschen.

Want van de twee besproken kwestie's komt het militairisme het eerst aan de beurt. Duidelijk bleek dat reeds bij de Oorlogen Marine-begrooting. Nog dit jaar is, hetzij bij het binnenkomen van het Indische slagschip door de Tweede-Kamerengte, hetzij bij de volgende begrootingsplannen een conflict te wachten. Ook wanneer het kabinet en de Kamer-meerderheid zich daardoor heen weten te werken, zal toch een spanning het gevolg zijn.

Deze moet wel grooter worden, terwijl de tweede strijdvraag nog de uitstel-behandeling der staatscommissie ondergaat.

Loopt nu het algemeen kiesrecht geen gevaar: 1° doordat vooraf een militair conflict den politieken toestand kan veranderen en 2° doordat een mislukking van het werk der staatscommissie het kabinet te verzwakt zou vinden om den beginselstrijd tegen de minderheid en tegen de Eerste Kamer aan te voeren?

Is er dan eenige kans voor mislukking? De resultaten eener vroegere staatscommissie voor de grondwetsherziening waren niet veel anders dan dat. En de samenstelling der beide commissie's verschilt niet veel. Bovendien had de anti-revolutionnaire leider plannen die zijn volgelingen wel zullen overnemen en die niet veel goeds voorspellen. Hoe langer het duurt voor de voorstellen tot grondwetsherziening aan de orde komen, zooveel grooter is de kans dat de coalitie zich herstelt, bv. bij de Statenverkiezingen van 1915; en dat een mogelijkheid om voor de school meer te bereiken, met de verovering van de regeeringsmacht, de lust tot pacificatie bij haar zal doen inslinken.

Ook al zijn deze beschouwingen pessimistisch, zoo geven zij toch een mogelijkheid aan van een tactiek der rechterzijde, waarvoor de vrijzinnigen en vooral de sociaal-democraten op hunne hoede moeten zijn. En wel door te beletten dat het werk der Staatscommissie gerekt wordt, b.v. door enquêtes, en ook door geen concessie te doen, voordat er zekerheid is van een werkelijke contra-prestatie.

* * *

Juist de plannen voor algemeen kiesrecht op den grondslag eener evenredige vertegenwoordiging maken het voor de staatspartijen noodzakelijk te denken aan de toekomst. Bij alle pogingen om in de politiek-van-den-dag winst te behalen door het verwerkelijken van program-punten, mag dat niet uit het oog verloren worden. Daarom is de oppositie bij het parlementaire stelsel steeds in het voordeel boven de regeeringspartijen. Zij is vrij in hare beweging en kan elk oogenblik wendingen uitvoeren, terwijl tegelijkertijd hare beginselen geen belemmering ondervinden en breed ontvouwd kunnen worden. De katholieke staatspartij bevindt zich daarbij ongetwijfeld in de gunstigste positie. Zij kan rustig afwachten omdat zij vrij zeker is van

haar macht en uit den aard der samenstelling van hare kiezers uit allerlei economische groepen, de breedste speelruimte heeft in de beginselen, die op den voorgrond gebracht zullen worden.

Niet zoo gunstig staan de twee protestantsch-kerkelijke partijen ervoor. Zonder de coalitie met de katholieken, en door een vermindering van den plattelandsinvloed ten gunste der groote steden bij de Kamerverkiezingen zal haar macht stellig afnemen. Daarbij komt de felle onderlinge strijd. Had toch de antirevolutionaire partij tot nu toe de leiding, zoo zijn in de laatste jaren de christelijk-historischen bezig die rol over te nemen. En door de uitbanning van krachtige figuren uit de antirevolutionnaire Kamergroep zal deze overgang stellig bevorderd worden.

Vandaar dat er van de antirevolutionnairen een krachtige poging zal uitgaan om de coalitie weer te herstellen, en elk politiek optreden daarheen gericht zal zijn.

Omgekeerd ligt het in het belang der vrijzinnigen en der sociaal-demokraten dit streven tegen te werken en te beletten.

Dit verklaart dan ook de groote ijver, waarmede vooral de laatsten trachten een finale oplossing der schoolkwestie te bevorderen. Doch zij zouden een groot gevaar voor de toekomst opwekken, indien die ijver hen te ver voerde, door n.l. voor dat doel de macht van de kerk over de school voor reeksen van jaren te bevestigen.

Hun grootste belang ligt niet daar, maar wel in een snelle invoering van algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging. Elke vertraging kan een verlies, en een teruggang van jaren veroorzaken.

Want de groote onderwerpen voor de politiek achter het algemeen kiesrecht kunnen geen andere zijn dan wederom de school, doch nu om door de regeering het onderwijs-peil op te voeren en de scholen krachtig te hervormen. En verder de strijd tegen het militairisme. Daar omheen zullen zich sociale hervormingen groepeeren. In die richting mogen geen hindernissen opgeworpen worden.

En dat is nu juist het bedenkelijke van de verzoeningsgeest dezer dagen, dat daarvoor geen gering gevaar bestaat.

Zoowel de militairisten, als de clericalen leggen het er al te

duidelijk op toe om de linkerzijde te verlokken tot offers. Offers n.l. voor het algemeen kiesrecht dat zoo nabij ons toewenkt, en waartegenover de kerkelijke partijen zoo'n welwillende houding aannemen. Die moet haar in de goede stemming brengen. In de plaats van strijd en nog eens strijd, met verwarring, en hooge eischen aan inspanning voor alle partijen, kan met wat toegevendheid hetzelfde doel bereikt worden.

Wat in scherpe vormen tegenover elkaar kan staan, - en behoorde te staan, - verdoezelt aldus in elkaar tot zachte schakeeringen.

Is daarvan de Sociaal-demokratie niet een van de duidelijkste voorbeelden. Hoe groeide haar macht in de Tweede Kamer, niet alleen in aantal leden, maar ook aan talent en daardoor aan invloed. Maar tevens hoe veel dichter nadert zij - ondanks de Marxisten, die de groep versterkten - tot de andere partijen, in hare opvattingen, samenwerking en discipline. Geen sterker steun was er voor de regeering dan van Mr. Troelstra. Geen ijveriger pleitbezorger voor de onderwijs-pacificatie. En toch moet vooral uit de S.D.A.P. de voorhoede gevormd worden voor de komende, de nieuwere politiek. Zij staat dan ook aan de grootste gevaren bloot, en op haar rust de zwaarste verantwoording. Hoe zal zij zich daarbij houden, zij die in strijd geboren en in strijd groot geworden is, als zij nu juist den strijd moet ontgaan.

Dat dit gebeurt, en dat het plaats vindt in binnenkamersch overleg, maakt juist de rust, die den eersten tijd in de politiek zal kenmerken, tot een dreigende. Dreigend door de innerlijke gevaren. Dreigend omdat het opvoedend werk eener heldere en beginselvaste politiek juist in een tijd van voorbereiding tot rooten overgang onderbroken wordt.

G. BURGER.

Boeken menschen en stroomingen

Arthur van Schendel: *de berg van droomen*

Als iemand mij vraagt wat de inhoud van dit sprookje is, zal ik hem antwoorden: er wordt in verteld hoe een jongetje dat het geluk ging zoeken in Droomenland, het er wel niet vond - want wie vindt het geluk ooit die het niet al in zich had? - maar toch omtrent de manier waarop men het zoeken moet, veel wijsheid opdeed.

De eerste, dat wil zeggen belangrijkste, wijsheid die hij leerde, en die hij daarom pas het laatst begreep, was deze: de menschen moeten, als ze het geluk willen vinden, het nooit alleen zoeken, maar altijd samen. Hun gevoel voor elkaar is eigenlijk de reden dat ze zoeken.

Wanneer een zoo wijs en verbeelding-rijk mensch en een zoo voortreffelijk schrijver, als Arthur van Schendel is, dit gegeven behandelt, dan loont het de moeite te zien hoe hij dit deed. Men weet dan zeker dat men veel te genieten zal krijgen, en ook dat het genot van hooge orde is.

Bij vergelijking van dit verhaal, alleen al naar zijn onderwerp, met de Drogon- en Tamalone-vertellingen, merkt men dadelijk dat wat daarin ondoorgrond gevoel of schemerende erkenning gebleven was, hier doorschouwde klaarheid werd. De troebele noodlotsdrang die het karakter van Drogon uitmaakte, en die gevolgd werd door de niet minder noodlottige, maar zuivere drang van zwerver Tamalone's liefde, blijkt hier de droomdrift, die als verlangen naar een allerhoogst geluk, aan het reine kind, aan deze

vertegenwoordiger van de goede menschheid, eigen is, en die, in haar verlossing uit eenzelvigheid en eigenbelang, aan haar opvoeding haar heiliging beleeft.

Wat zou Potgieter, die aan de vormen waarin dit werk verschijnt, zoo vreemd was, zich in den geest één ermee hebben gevoeld.

* * *

Dit boek heeft twee eigenschappen, waarvan eerst de eene de aandacht trekt, en later de andere, waarna men ze tot het einde samen blijft opmerken.

De zwijgende Vreemdeling op het witte paard heeft Eva Beata, de Koningsdochter van de Berg van Droomen, meegevoerd. Door al de bewoners van de Berg zal zij gezocht worden. Als nu Reinbern, de knaap, langzamerhand allen verlaten heeft, om alleen te zoeken, en eindelijk ook Alfrade, 'het verstand van zijn droomen', hem niet langer volgen wil, dan ontstaat in ons, bij het meemaken van die heele tocht de spanning, die het verhaal wel van het begin af bezielt, maar die hier eerst voelbaar wordt. We beseffen dat het niet gemaakt werd als een borduurwerk, maar dat het een stroom is, van het begin tot het eind geschreven met dezelfde vaste en voortsnellende zekerheid. Dit is één eigenschap.

Maar als wij nog maar weinig in het boek gelezen hebben, als wij nog enkel gezien hebben hoe Reinbern met het meisje Corinna en de zooeven ontmoete landman Peter, op een schip naar de Berg van Droomen gekomen, nu in een bootje op het water wiegelen, - als wij ons dus nog min of meer in de werkelijkheid bevinden en met onze gewone oogen uitzien naar twee kleine bootjes die het hunne naderen, - dan lezen wij plotseling: 'In het eerste zat een zeeroover met zwarte haren en een scharlaken mantel. Hij hield een zwaard boven zijn hoofd en aan zijn gordel hing een kettinkje met een spiegeltje en een hoorn eraan. In het tweede zat een hond, onbewegelijk met zijn neus naar boven. Hij was gladharig, wit met bruine vlekken, en hield zijn staart gekruld omhoog.' Deze personaadjes zijn er twee van de honderd, die ons allen met dezelfde kleurige duidelijkheid worden voorgesteld, Zooals ik dus wel eens een zinnebeeldig schilderij gezien heb,

maar waarvan het groot aantal personen met zulke levendige kleuren en in zulke vermakelijke houdingen geschilderd was dat zij stuk voor stuk mijn aandacht gevangen namen en het lang duurde eer ik de zinnebeeldigheid van het geheel indachtig werd, - zoo kan het ook de lezer van dit verhaal wel gaan. Hij zal het boeiend en vermakelijk vinden door de kunst en de karakteriseering van onderdeel aan onderdeel, en daardoor van het niet in dieper verband geziene oppervlak. Naast de eigenschap van innerlijke spanning, die zich eerst later voelbaar maakt, is er dus eene van oppervlaks-boeiing, die van het begin af en door een buitengewone hoeveelheid van figuren de belangstelling prikkelt en bezighoudt.

Zulke figuren schijnen het werk van *fancy*, van de grillige fantasie die alleen voor haar eigen genoegen schept, en niet of weinig gebonden aan een regelende gedachte of een beheerschende verbeelding, en zonder twijfel heeft Van Schendel meermalen zijn *fancy* vrij spel gegeven, zooals dat in droomen - zijn heele vertelling is een droom - gebruikelijk is. Het zou zelfs niet altijd nauwkeurig zijn aan te wijzen, waar bij hem het fantaseerend spel vrij blijft en waar het zinnebeeldig wordt. Want vrij in zijn oorsprong is het stellig vaak. Men moet zich niet voorstellen dat de beeldenrijkdom in zulk symbolisch werk eenvoudig ter bekleeding van een voorafgegane gedachte verzonnen werd. Men moet het meer zien als het huwelijk van twee gelijkelijk-vrije machten of vermogens, - waarbij de eene de andere, en dan weer de andere de eene, nu meer bindt, dan meer vrij laat, zoodat de grenzen die de onderscheidende lezer, tot eigen beter begrip meent te moeten maken, altijd maar een meer of minder van verschil en samenhang aanduiden. Zoo zijn de zwarte haren en de scharlaken mantel van de zeeroover misschien zuivere vindingen van de *fancy* - hoewel ook deze weer aan bestaande figuren kan gebonden zijn - maar het spiegeltje dat hij draagt is een belangrijk stuk zinnebeeldig huisraad, een onmisbaar voorwerp in de avontuurlijke geschiedenis die wij aanstonds met Reinbern zullen doormaken. Slaap, de nachtwacht vertelt ervan, als Eva Beata weg is en gezocht moet worden. Hoe of waar dat zoeken gebeuren moest, wist niemand. De Koning, die het weten moest, vertoonde zich niet. Ook de Koningin bleef onzichtbaar. Tobias, de haan, met zijn schitterend gevederte, hij die altijd met zijn klinkende stem de zon riep,

en zelfs de vreemdeling op zijn witte paard onvervaard had toegesproken, voelde zich even machteloos als de zeeroover in zijn scharlaken mantel. Maar terwijl zij beiden, met Denkmar de verstandige ezel, en Alfrade het droomverstand, en Reinbern en het meisje, en nog meer anderen, vergeefs naar de koningin omzien, heft de zwartharige bezitter van het spiegeltje dat glas voor zijn oogen.

'Kijk!' riep hij en hield zijn adem in.

'Wat?' vroeg Tobias, 'laat ons toch zien.'

'Hij bleef achteruit loopen, het spiegeltje hoog boven de anderen houdende.

'O!' riep hij weer. 'O kijk!'

'Toen sloeg Tobias zijn vleugels uit en fladderde op zijn schouder zoodat de scharlaken mantel openviel, en riep eveneens:

'O!'

'Weg!' zeide de zeeroover zacht.

'Ik ga in den toren!' En Tobias, zijn vleugels weer uitslaande, fladderde met haastig gerucht door de hal. Zij stonden rondom de zeeroover, ongeduldig vragend wat er was. Op eens toonde hij hun het spiegeltje. Het was zwart. Het was niet meer goud, maar zwart.

'Hoe komt dat?' vroeg Denkmar. Alfrade stelde hen gerust, zeggend:

'Het wordt weer licht.'

'Wordt het weer licht als goud? (vroeg de zeeroover). Weetje wat ik gezien heb?'

'Hij hield het spiegeltje voor zijn gezicht toen wij dachten: Wat zullen wij doen? Toen kreeg hij een dwaze gedachte.'

'Ik dacht (zei de zeeroover): Wij zien de prinses nooit weer.'

'Nooit is dwaas. Toen ging er ergens een wolk voorbij, en die wolk zag hij in het spiegeltje.'

'Ja, een groote zwarte wolk,' en hij maakte een gebaar.

'Toen zag hij een poort.'

'Een groote gouden poort.'

'Toen zag hij den nacht.'

'Een grooten donkeren nacht met honderdduizend sterren.'

'Toen zag hij in de poort -'

'De prinses, ja de prinses, daar stond zij.'

'Toen vloog Tobias op zijn schouder.'

'En hij riep ons, zóó, zóó.

‘Toen zagen zij -’

‘Een kruis, een licht.’

‘Toen werd het donker.’

‘Zwart, zwart. Zie.’

‘Het wordt weer licht,’ zeide de elf, ‘wanneer wij komen waar de prinses is.’

Uit dit tweegesprek tusschen de radende elf Alfrade en de bevestigende zeeroover, blijkt dat het spiegeltje hem het verblijf van Eva Beata kennen deed. Ik zei het in het begin dat niemand het geluk vindt die het niet in zichzelf heeft. Maar ‘in zichzelf’ is niet een plaatsbepaling die gang heeft in een sprookje. Daar heet het ‘in de hemel’. Als de tocht van de zoekende wezens geeindigd is, zal dan ook, hoog in de hemel, een zwarte poort opengaan. En door die poort, onder het kruis door dat daarachter staat opgericht, zullen Reinbern en het meisje en Peter allen zien trekken naar de witte lichtstad in de verte, en naar de prinses die op de weg naar die lichtstad wenkt. De tocht moet nu evenwel begonnen worden. Terwijl de personen van wie we spreken, daar nog stonden, schrokken zij plotseling van de stem van een mensch ergens achter een deur. Zij luisterden. Het was de kabouter, genaamd de Spillewiddel, het manneke dat iedereen helpt. Deze ‘kwam op zijn teenen de hal binnen en liep hen vlug voorbij, zeggende:

‘De nachtwacht is wakker!’

‘Wakker?’ vroeg Denkmar, ‘wakker in het tweede morgenuur?’

‘Ga mee,’ zeide de zeeroover, ‘wij moeten hem het spiegeltje laten zien.’

‘Hij sloeg zijn mantel over zijn schouders en stapte eveneens naar de deur waar de Spillewiddel door was gegaan. Zij volgden en kwamen in een hofje met één slanken boom in het midden, in de hoogte scheen de zon door de bladeren. Een bed stond er onder en daarin zat Slaap de nachtwacht, pas ontwaakt, geeuwend en zijn armen rekkend. De Spillewiddel leunde op den rand van het bed met een beker in zijn hand.

‘Goeden morgen,’ riep Denkmar.

‘Goeden morgen, het is voor het eerst dat ik het zeg,’ antwoordde de nachtwacht. ‘Het is zoo stil dat ik er wakker van ben geworden.’

‘Weet je dat de prinses met den Vreemdeling mee is gegaan?’ vroeg Denkmar.

‘Natuurlijk. Ik zie alles als ik droom.’

‘Hij wilde weer gaan liggen toen de zeeroover hem het spiegeltje voorhield, zeggend:

‘Kijk, het is van zelf zwart geworden.’

‘Vanzelf geworden is dwaas. Het wordt wel weer blank. Is dat de knaap?’ vroeg hij.

‘Denkmar antwoordde dat Reinbern de knaap was. Toen geeuwde Slaap, zweeg en dacht. Ook de anderen zwegen. Eindelijk zeide hij:

‘'t Is hier zoo stil dat ik er klaar wakker van word.’

‘Andries de worstelaar kwam hijgend het hofje binnen loopen. Spiegeltje,’ zeide hij buiten adem, ‘spiegeltje....’

Hij was zoo moede dat hij op de peluw van den nachtwacht neerzeeg. Zij deden hem vele vragen omdat zij ongeduldig waren te hooren, wat hij te vertellen had, maar hij beduidde hun door gebaren dat zij moesten wachten.

‘Dat spiegeltje heeft al heel wat gedaan,’ zeide Slaap, zich de oogen wrijvend. ‘Evenals de ring, en het beeld, en die sleutel waar de menschen naar zoeken om in den hemel te komen. Kijk nu die vogels en dien hond en dien ezel en die kinderen, zoo stil of ik middernacht had geroepen, alleen maar omdat zij niets van dat spiegeltje weten.’

De vogels waren Peregrijn de eend, Almon de uil, en Frodo de kraanvogel. Bij de kinderen was ook Puikebest, het broertje van de hond die Caleb, in de wandeling Kaka, heette.

‘Het spiegeltje,’ sprak de worstelaar toen, ‘het spiegeltje weet waar zij naar toe is. Het orakel heeft het gezegd.’

‘Jawel,’ zeide Slaap, ‘het spiegeltje is ook heel wat ouder dan jelui met je allen bij elkaar.’

‘“Wij kwamen in den tooverhal,” sprak Andries weder, “de Doctor, de man die bakken kan, Frits en ik. Waar is de prinses? vroeg Frits. En toen antwoordde het orakel: Het spiegeltje weet het - nu, er is maar één spiegeltje - en haar vader of haar zuster vindt haar. Dat zal haar vader wel zijn, want zij heeft geen zuster.”’

Eva Beata heeft wel een zuster. Ik heb zelfs al van haar gesproken, al hoeft dit de lezer niet intevallen. Ook de nachtwacht

spreekt van haar, hoewel hij zijn redenen heeft om niet haar naam te noemen.

‘“Spillewiddel,” zeide Slaap zich oprichtend, “geef mij eens van dat frissche water te drinken! En onthoudt dan allemaal wat ik je vertel van

Het Spiegeltje

aan wie het behoort, hoe het wegraakte, hoe het weer terecht komt, wat het eigenlijk is en wat het later doen zal. Als ik vertel val ik wel weer in slaap.” De nachtwacht dronk, veegde de droppels van zijn baard en vervolgde: “Dat verhaal is eigenlijk heel eenvoudig, maar jelui begrijpt het toch niet makkelijk. Je hebt misschien wel eens van Psyche gehoord, dat wonderlijke meisje, dat in allerlei gedaanten gaat, dat je met blond haar ziet als je meende dat ze zwart was, dat je ziet lachen als je dacht dat ze altijd bedroefd was, en dat je nergens kan vinden als je haar zoo pas nog gezien hebt. Jelui kennen haar niet omdat ze zoo schuw is. Maar ik ken haar al lang en ik houd van haar of ze mijn eigen dochter is. Waarom ik van haar houd weet ik niet, en als je mij vraagt: wat is ze voor een meisje? dan zeg ik: ze is goed, ze is lief, ze is best. En ik kan het weten die dikwijls 's nachts, als je allemaal met je oogen toe op je bedden ligt, met haar onder de boomen heb gewandeld en gehoord wat lieve dingen ze te vertellen heeft. Maar behalve dat ze goed is weet ik niets van haar. Nu, dat spiegeltje hoort, bij recht en bij rede, aan niemand anders dan aan Psyche. Zij had het 't eerst. - Maar wat is het hier stil!

“Ik was toentertijd in het land van de eerste menschen. Een goed land. Je lachte als je naar den hemel keek, en als je dan rond zag in bosch of veld, dan lachte je weer, Daar kwam op een morgen Psyche, met een droevig gezichtje, om iets te zoeken - wat weet ik niet. Ze was toen heel jong, en zoo lief dat iedereen naar haar kwam kijken en alles vergat. En dan vertelde ze, met tranen en snikken en zuchten, dat ze iets zocht, en iedereen schreide mee. Toen - ik geloof dat ik slaap krijg. Een nachtwacht slaapt overdag en waakt des nachts voor de rust.

Hij sloot zijn oogen en hield zijn hoofd schuin of hij luisterde, en knikte soms. “De waarheid,” fluisterde hij, en scheen te denken. Zij stonden zwijgend rondom hem. Eindelijk legde Corinna zacht-

kens haar hand op zijn schouder. Hij opende zijn oogen en lachte even.

"Ik heb wel eens gedacht dat het haar zuster was, zoo leken zij op elkander. Psyche zat op den grond gehurkt met haar handen voor haar gezicht, toen kwam er een meisje, niet veel grooter dan zijzelf of onze prinses. Het meisje dat den weg weet. Ik heb vaak des nachts hooren roepen wat toch haar naam is, van een mensch die zit te peinzen en den tijd vergat, van een moeder die opstaat om haar kind in de wieg te zien, van een vroom man die wakker ligt en bidt; maar een nachtwacht waakt voor de rust, en dit meisje heeft mij veel gestoord in mijn werk, van mij zul je haar naam niet hooren. Zij zeide tot Psyche: Hier is het spiegeltje waar je het allerlaatste mee vindt, zoek het allerlaatste! Niemand dan Psyche vindt het. - En zij nam het en ging heen!

Hij zweeg. Het meisje legde weer de hand op zijn schouder en vroeg:

"Hoe is het nu verder?"

"Wat is het stil!" mompelde hij, voor zich starend. "Zij vona het niet in het land van de eerste menschen. En zij herhaalde altoos bij zichzelve: Zoek het allerlaatste. Maar zij wist niet wat dat was en werd bedroefd. En er kwam een tijd - ik woonde niet meer in dat land, al lang niet meer, toen vroeg zij mij over haar te waken, want zij wilde duizend jaren slapen. Zij zocht altijd naar iets dat zij niet kon vinden. Een lieve vriendin van haar was verdwenen, en die zocht zij toen en vond haar niet. Maar zij moest het allerlaatste zoeken, en als zij dan iets anders zocht en in het spiegeltje keek, zag zij niets! Daarom liet zij het wel eens ergens liggen wanneer ze rondging om te vragen: wie weet waar het is wat ik zoek? En toen zij bij mij kwam om duizend jaren te slapen, had zij het spiegeltje verloren.

"Toen hebben verschillende menschen het gehad. En telkens als ik het weer zag was het anders dan toen Psyche het had. Gelukkig wist ik dat het in het begin van haar was geweest en dat zij het daarom wel weer terug zou krijgen. Want als iets je oorspronkelijk heeft toebehoord, dan blijft het je toebehooren. Een arme timmerman in het oosten vond het toen en die heeft er veel heerlijks in gezien. Later had de koning van de graalridders het. En toen hij was heengevoerd naar het eiland Avalon om te slapen,

bewaarde Gwion het. Waar is die tijd van vroeger gebleven? Wat het allerlaatste is hoef ik je niet te vertellen."

"Het allerlaatste!" riepen allen. "Vertel ons alles!"

Een tegenhanger tot deze vertelling vinden we als de tocht ten einde loopt. Toen Reinbern pas op de Berg kwam had de koning hem een roos gegeven als geschenk van Eva Beata. "De roos zal verwelken" had hij gezegd, "maar je zult eeuwig aan haar denken." De roos was ook verwelkt. Hij had haar op zijn hoed gestoken en blaadje voor blaadje waren op zijn moeilijke tocht verloren gegaan. Alle zoeken was tot dit oogenblik tevergeefs geweest. Met de anderen zat ook Reinbern moedeloos neder.

Alfrade fluisterde aan zijn oor:

"Alle schepselen van den Berg zijn nu tezamen gekomen. Geen een heeft haar gevonden. Als de eenige die den weg weet niet komt, moet iedereen hier wachten in den zwarten nacht. O mijn vriend, zal je hier ook nederzitten zonder de prinses te zien?"

"Hoe dan? hoe dan?" vroeg Reinbern angstig. "Hoe moet ik alleen dan in donker zoeken? Het liefste dat ik heb zou ik willen geven...."

En hij nam zijn hoed af en tastte naar de roos die de prinses hem geschonken had, alleen de steel en de schutblaadjes waren nog over, maar de meeldraadjes geurden nog. Hij had haar zijn kruisje gegeven, zij hem die bloem, en die bloem was verwelkt. Hij maakte zich los van Peters hand, en hij wendde zich af om niet te weenen, om te denken. En zeer dichtbij hem hoorde hij Alfrade, of haar stem in zijn borst sprak:

"Al wat je ooit denkt, denk ik voor je. Hoor mijn jongen. Alfrade is je verstand wanneer je droomt, maar zij kent niet alles wat er in je woont. Zeg nu, is die roos het liefste wat je hebt?"

"Ja!" fluisterde hij.

"Is het de prinses die je het meest verlangt?"

"Ja!" klonk het zwaar en groot in hem, en zij hoorde het.

"De prinses? Niet Psyche, niet het meisje, niet je zusje van lang geleden. De prinses is ook de liefste van alle wezens. En allen zullen bedroefd zijn als zij haar niet zien voor den nacht. Een is er die zeker den weg naar haar toe weet. Maar zij komt zelden, zij is schuw, omdat de meesten bang voor haar zijn. Als zij komt, geef haar de roos, dan weet zij hoe je verlangt."

Het meisje dat de weg weet, de naam-looze van de nachtwacht, zij die Psyche het spiegeltje gaf, waaruit de timmermanszoon van het oosten en de graalkoning van het westen zooveel heerlijks leerden, zij de eenige die Eva Beata vinden kan.

Maar de fee Ostara die rondging om naar haar te vragen zei:

"Heeft iemand haar gezien? Weet iemand waar zij is die niet spreekt, die als een geur is die allen vereenigt en den weg kan wijzen?" En toen niemand antwoord gaf, ging ze voort: "niemand kent zelfs haar naam, hoe zou er een zijn die iets van haar weet. Maar zij zal komen om ons te leiden."

En Andries mompelde:

"Misschien weet ik wel iets. Wacht eens, hoe was het ook weer? Het orakel heeft immers iets gezegd? Haar vader of haar zuster vindt haar, zoo was het. Maar wie kan die zuster dan zijn?"

"Zij die allen vereenigt?" vroeg Denkmar. "Ik heb vroeger wel eens gehoord van een god of godin die de schepselen tezamen bracht en tot hoog geluk voerde. Maar meer dan twee, of hoogstens tien, bracht zij er nooit te zamen. En dat kon ook de wijsheid die ik placht te zoeken....

"Neen, Denkmar," fluisterde Alfrade, "je hebt nooit van haar gehoord. Zij kan meer dan die god of godin van vroeger, zij kan millioenen vereenigen, maar zij is nog jong en klein."

Zij kwamen allen onder het laag donker loof. Daarboven door de bladeren talmde nog licht van den hemel. En bij den boomstam, groot en zwaar en trouw in het midden der duisternis, zagen zij twee mannen, Slaap den nachtwacht en den zeeroover, en op den grond twee wezens dicht bij elkander gehurkt. De eene was Psyche, maar het gelaat van de andere kon Reinbern niet onderscheiden.

"'t Is zij," fluisterde Alfrade, "geef haar de roos."

Reinbern nam het verwelkte steeltje van zijn hoed en bukte zich neder tot haar. Het was het heerlijkst van heel zijn leven, hij had zich nooit zoo licht gevoeld, toen hij de koelte van haar vingers aanraakte, hij geurde als een landschap, zijn hoofd was ruim als de lente, heider, hoog.

En niemand sprak.

En Reinbern begreep opeens hoe goed en groot de wereld was. Hij keek Psyche aan en zag dat hij haar kende, zij geleek op zijn vader, op zijn zusje, op het meisje, en ook op hemzelf. Hij

boog weder om die andere te zien wie hij de roos had gegeven. Daar was iets schoons, iets donzigs en geurigs waar haar gelaat moest wezen, maar het bleef ver en onduidelijk als de leliën ver op de schemerende velden. En de avond kwam zacht nader van boven en van alom, en luwe, trillende geurigheid. Gedempt en warm klonk het geluid van den nachtwacht.

"Nu zijn we weer allemaal bij elkaar, mijn jongen, vertel nu maar hoe je aan *Het Spiegeltje*

kwam, en wat je ermee gedaan hebt."

"Ahem," sprak de zeeroover, en ook zijn geluid klonk gedempt en streelend in het duister. "Een ieder weet dat ik eenmaal de gevreesde, de vermaarde vrijbuiter Fortunato was, een leeuw in het gevecht, een tortelduif in de kajuit, en de joligste onder de broeders aan wal. Dat was in de schoone dagen van weleer toen het ambt van zeeroover nog in aanzien stond. Ik heerschte over de zeeën, in den ochtend bekommerde ik mij nog niet over wat de avond zou geven, ik placht te doen wat ik verkoos en niets verhinderde mij ooit. Heerlijke dagen! Duizend verhalen zou ik kunnen doen en aan het eind zou ik duizend andere weten. En uit ieder verhaal zou je zien dat je altijd fortuin hebt, als je maar eenvoudig doet wat het beste is. Zelfs wanneer het je een enkel keer tegen loopt ben je nog fortuinlijk, maar je bent dan meestal te dom om het te begrijpen. Ja, mijn vrienden, als je maar niet suft, als je maar altijd vroolijk bent en je nooit bezorgd maakt, dan krijg je altijd meer dan je noodig hebt. Je weet hoe ik de vlag streek en de wereld vaarwel zei toen er geen avonturen meer waren. Dat was toen mijn galjoen, de roem van alle oceanen, met mijn schatten naar den kelder ging. Ook dat was een gelukje voor mij. Want het allerlaatste oogenblik voor mijn oud trouw schip verzonk, liep ik naar de kajuit om een koppel pistolen te halen, ik kon niets meer zien in donker, en het eenige dat ik op den tast nog grijpen kon in een kist vol rommel, was het spiegeltje. Hoe het in die rommelkist en aan boord kwam? Dat weet ik niet, daar heb ik ook nooit over gedacht. De wereld is vol dingen die je niet weet. Hoe nu een eenvoudig zeeroover aan het wonderbaarlijk spiegeltje moest komen waar het geluk mee gevonden wordt!..Voor den knaap en het meisje en dien boerenman ben ik blij

dat ze het gezien hebben. Wel, en toen zij daareven kwam, Psyche, en zei dat het van haar hoorde, gaf ik het haar terug. Wat wil je meer weten? Het is alles zoo gewoon."

"Even gemakkelijk als je het kreeg gaf je het weer weg," sprak de nachtwacht, "ja, je bent een echt gelukskind. Zal Psyche het nu houden?"

Niet zonder reden, zien we nu, was het de zeeroover, dit gelukskind met de geluksspiegel, die onze zoekers naar het geluk tegemoet voer bij den ingang van de droomen-berg.

"Zal Psyche het nu houden?" vroeg de nachtwacht.

Er voer een ritselen door het loof en het fluisteren van Psyche mengde zich daarin, als klare droppeltjes ruischte het:

"De knaap heeft mij geleerd wat het allerlaatste is dat ik zoeken moet. De prinses, die vóór ons is, hooger dan hier."

"En het meisje daar, jij, die het mij al eeuwenlang zoo moeilijk gemaakt heb, als ik voor de rust van de menschen moest waken, dat ik zelfs je naam niet durf noemen, zul je den knaap en ons allen nu helpen om haar te vinden?"

Buiten de schaduw van den eikeboom dreven de zilveren sluiers van de schemering heen, in het verder duister welde een nieuw gekweel van den nachtegaal, eerst als vele jonge vogeltjes die allen tegelijk begonnen te kwinkeleeren, dan zooals een moedervogel die van zaligheid zingt. En terwijl het wezen van geur in haar glinsterende dauwigheid rees en, Psyche omarmend, een gebaar maakte dat Reinbern en de anderen volgen zouden, zwol die koele muziek in den avond, vol en hoog, als een lovend koor boven de wereld.

En allen schaarden zich en gingen achter elkaar, de lucht was mild, de grond gaf geen geluid. En welluidend klonk de mijmerende stem van Denkmar achter den knaap, in de maat met de juichende volle tonen:

"Isis, Istar, Mylitta....geen, geen enkel god van oude tijden kon ooit allen tot één maken. Zij zal het doen. Wie is zij? Is hier vroeger niet een kind geweest, dat het kind van aller liefde tot elkander genoemd werd, maar geen naam nog had? Is zij niet naar de wereld gegaan? Ik heb goede hoop voor den nacht, ik zal mijn best doen."

* * *

Zoo heeft ook ons het spiegeltje de weg gewezen, dit keer door het boek van Van Schendel. Van het oogenblik dat wij het eerst aan de zij van zijn bezitter zagen, worden we ingeleid in de voorhof van dit verhaal, waarvan de nachtwacht ons de gangen en zalen opent. Als we die alle zijn doorgegaan, luisteren we naar de zeeroover, alvorens de uitgang te vinden naar de hemelpoort. Tusschen de twee vertellingen dus, betreffende het spiegeltje, liggen de windingen en ruimten waardoor Reinbern gelokt wordt en ons met zich lokt. Het eigenlijk spannende deel van het boek. Uit de meer verspreide genieting, bewondering, deelneming, ontstaat een meesleepender belang-stelling, zoodra wij vreezen dat het met de hoofdpersoon. wiens lot wij als soortgelijk aan het onze erkennen, slecht zal afloopen. Ons meegevoel raakt dan betrokken in gebeurtenissen die eerst alleen onze zinnen en onze bespiegeling aandeden: ons gemoed nam eerst deel, nu vereenzelvigt het zich, met de hoofdpersoon, met de knaap Reinbern. Dit opwekken van het meegevoel, dit dwingen tot vereenzelviging met een verbeeld wezen, bewijst altijd meesterschap. De vraag is alleen maar waardoor en over wie iemand meestert. Wie een draak schrijft, waarin onze lagere instinkten zwelgen en waaraan het onopgevoed gemoed zich niet onttrekken kan, is niet gelijk aan Cervantes die de edelsten voor zijn onsterfelijke Don Quichot de la Mancha gevangen neemt. Zoo is Reinbern misschien alleen een held voor dichters en kunstenaars en zullen deze vooral hem aan zich verwant voelen. Hij is het kind dat een hoogste droom zoekt, die van een opperste gelukzaligheid. Hij zal misschien ervaren dat deze een droom blijft, maar zijn zoeken boeit. Boeit elk die van zijn wezen iets in zich heeft. Hij zoekt het Allerliefste. Is dit het zusje dat vroeg gestorven is? Het meisje met wie hij vertrouwelijk werd? Wegreizende over “de grootste zee van de wereld,” en komend in Droomenland, liet hij zich gereedelijk door Puikebest overtuigen dat de Prinses het allerliefste was en kort daarop hoorde hij ook haar naam: die was Eva Beata. Van haar kreeg hij de roos. Aan haar gaf hij het kruisje dat zijn zusje hem had nagelaten. Op haar wachtte hij en haar zag hij wegvoeren door de Vreemdeling. Om haar te zoeken trok hij mee op het bevel van de koning. De wakkere haan Tobias ging ook, en de goede verstandige ezel Denkmar, en

Puikebest en de hond Kaka, en natuurlijk Alfrade, die het verstand van zijn droomen was, en het meisje. De arbeidzame Peter was thuisgebleven, en ook de luie man die bakken kan, die naar Peter keek. Met hun zevenen liepen zij de beek langs, Rein en het meisje achteraan. Totdat zij kwamen aan een kleine vijver. Wat daarin te zien was? De kleine koning Dedan - hij droeg een oranje mantel, dun als een vlindervleugel, en had een kettinkje van goud om zijn middel en een fluitje in zijn hand - zou het hun wijzen. “Dit is de spiegel” zei hij. Zoo is ook het hart een spiegel waar de mensch eerst in moet zien, om het schoone te erkennen dat hij vinden wil.

“Ziet, dit is de spiegel. Ziet dien gloed van purper daar in de diepte. Dat is de adem, dat is de geur, dat is de muziek die in heel de wereld is, en daaronder kan niemand zien. Het is de adem, het is de geur van haar die je zoekt. Je zoekt de prinses, de liefste die bestaat, en als je haar niet eerst hier hebt gezocht, dan zal je ze nergens vinden.”

Maar Dedan deed meer. Hij hield zijn fluitje op en floot.

Toen begon er diep in Reinberns borst een geluidje zacht te wellen, zachtjes deinend heen en weer in een zijden webbe van geneurie. Over het gelaat van het meisje glansde een licht; en toen Reins lippen open gingen en zijn stemgeluid zuiver en dansend klonk, opende ook zij haar mond verbaasd van blijdschap.

Hij zong of hij het niet helpen kon dat hij het wijsje nog niet wist, luisterend hoe hij het na moest zingen. En op eens rilde hij, zijn groote oogen zagen iets in den hemel, krachtig en frisch galmde zijn stem wijd in den fonkelenden ochtend, reiner en hooger stijgend en daalde licht glijdend in bescheidene tonen, tot plots het geluid weer wilder en vroolijk sprankelend uit zijn borst sprong, zoo forsch en zoo heerlijk dat er overal kleine echos juichend opstonden achter de heesters die het herhaalden en voortruischten tot voorbij de blauwe glooiing. De anderen stonden stil en aandachtig, maar Dedan wipte verheugd van zijn eenen voet op den anderen in de maat. En terwijl Reinbern zong zag hij overal glansjes in den hemel, donker brandende vonkjes, hij wist dat het oogen waren die keken, de oogen van de allerliefste. En groot en zwaar werd zijn hart, en zijn aangezicht gloeide, en zijn stem klonk zoo zuiver en zoo schoon of het niet

hij was die zong, maar een ander die in hem woonde, hij hoorde het zelf en de vreugde maakte hem blind. En plots werd hij stil, ademloos, en zwaaide met zijn armen om zich aan geur en koelte te laven.'

Nu weet Rein waar hij zoeken moet. En Dedan geeft hem gelijk. Wie zingen kan, vindt altijd den weg, zegt hij.

Maar Denkmar is daar niet zoo zeker van. Dedan's raad: het maar aan Blido, de leeuwrik te vragen, bevredigt hem niet. Dat een leeuwrik zingt, is geen reden waarom een ezel het ook zou kunnen.

Blido zingt, en Dedan vertelde toen van *De Zanger en het Lied,* het oude verhaal: 'de zanger vindt het hooge lied, den lof van het schoonste dat de menschen bedenken kunnen. Zij werken en zingen hem na, hij gaat verder en zoekt met het vuur in zijn borst verlangend naar nog hooger lied. Onder de knapen is hij de moedigste, de dartelste, onder de ouden gaat hij eenzaam, peinzend wat schooner is, te zingen als de leeuwerik ver in het zonlicht, of op de aard te werken met anderen voor anderen. Maar kinderen en wijzen roemen zijn geluk.'

'Denkmar stond op, schudde zijn ooren en sprak:

"Hoewel ik niet zingen kan, kan ik denken dat ik zing. En daarom weet ik dat Dedan gelijk heeft: veel kan de knaap vinden in het lied, maar hij zal verder en langer moeten zoeken naar de prinses. Mijn plicht is te denken, te overwegen, te beslissen waar zij kan zijn. Vaarwel knaap, mijn zoeken zal nu anders dan het uwe zijn, en ook ik moet voort."'

Tobias vergezelde hem. Puikebest en Kaka gingen met Reinbern, Alfrade en het meisje. Toen zij, aan de overzijde van de vallei, bij een groot woud kwamen, zagen zij achter de boomen een klein blank iets dat verdween. Dit was Psyche, het meisje dat altijd vlucht.

Wat zou hij ook anders vinden, nadat hij in zijn hart de zang gevonden had, dan Psyche. Vinden, dat wil zeggen: niet vinden. Want Psyche wekt verlangen op, maar bevredigt het niet. In het bosch is wel Psyche, de wondere, het eeuwige kind, de altijd vluchtende, maar in het bosch is niet Eva Beata. Puikebest houdt vast aan dat onderscheid. Hij wil terug. Maar Reinbern kan niet teruggaan. Van het lied kwam hij regelrecht tot Psyche.

‘Hij werd gedreven door een zware kracht in zijn borst om te gaan waar hij verlangde. De prinses zou daar achter zijn, wist hij, daar achter hetgeen hij zocht.’ Feeën leiden hem, de kabouters houden hem staande, Puikebest en Kaka zijn verdwenen. Hij gaat, samen met het meisje, en ook Alfrade komt nog. ‘Toen zag hij weder, heel even, in de bladeren aan den overkant de oogen van haar die hij zoo kort tevoren voor het eerst had gezien, van haar die hier in het bosch het eeuwige kind werd genoemd, van haar die altijd vlucht. Zij had hem aangezien. Hij wilde, dat hij zijn hart met zijn handen kon vasthouden, zoo zwaar was het. Hij voelde zich veilig dat het meisje zoo dicht bij hem stond.’ Maar het meisje werd aanstonds stil, ‘omdat zij voelde dat er iets stil en eenzaam werd in Reinbern.’

Toen was het eerste blaadje gevallen van de roos die hij op zijn hoed droeg. De feeën brachten hem bij Daphnis die *Het Verhaal van Twee* zong: hoe hij tot Chloë werd en Chloë tot Daphnis. Maar Reinbern bleef verlangen en wist niet wie de prinses, wie het meisje dat vlucht was. Hij wist alleen dat ze er zijn moesten, verder weg, voorbij alles. Het meisje zag hij niet meer, maar alleen Alfrade.

Waarin vindt het verlangen de werkelijkheid die het zoekt? Alleen in beelden, Rein stond boven op de heuvel. ‘Indien hij verder liep moest hij weer dalen.’ Alfrade, het verstand van zijn droomen, wil hem hier houden, waar hij in het licht en de wolken gestalten ziet, vrouwengestalten, godengestalten. Zoek voortaan niets anders, zegt ze, niets anders dan beelden. Dan zal je haar vinden, de prinses, Eva Beata.

‘“En zij die altijd vlucht?” zeide hij.

“Wie de eene vindt, vindt ook de andere. En als je eenmaal het beeld van de prinses hebt gezien, kun je het nooit meer verliezen. Ben ik niet Alfrade die hier voor je staat? Zal ik niet altijd bij je zijn nu je me eens hebt gezien? En zou haar beeld niet de prinses zelf zijn? Je kunt haar vinden daar in het noorden, daar in het zuiden, daar in het oosten, daar in het westen. Voor den gloed van je verlangen zal ze verschijnen. Kijk dan, verlang en vind haar, o vind haar, want ook ik word gelukkig door haar gedaante.”’

Maar hoe innig Rein ook verlangde, hij zag niet de prinses,

maar alleen het meisje. “En zij is het niet eens zelf,” zeide hij, ‘maar haar beeld.’

Wel zag hij daarna nog zachtlichtende wolkengedaantén, maar niet Eva Beata.

De man die nu naderde, een schoon wezen dat eenzaam over het gras kwam in een wijde mantel, was werkelijk dezelfde die Reinbern in het stadje van zijn inwoning, en daarna op het schip gezien had. Hij was daar een oude heer met een grijze baard en een rood dasje. Maar inderdaad was hij Merlijn de toovenaar.

‘“Heb je al gevonden?” vroeg hij met een glimlach.

“O ja, veel!” antwoordde Alfrade. “Hij heeft geleerd te zingen en te verlangen. En nu zijn wij hier om beelden te zien.”’

Het landschap-visioen dat Merlijn hem zien deed, een land dat zijn eigen was, en dat hem uit alle bergen en boomen aanzag met oogen als die van dieren en menschen, werd gevolgd door een tweede, waarin alle dingen ademden als hijzelf. Toen hij weer om zich zag op de heuvel, voelde hij dat hij iets gevonden had. En Merlijn zei: ‘Je hebt de prinses niet gevonden, je kunt verder zoeken. Maar in de beelden die daar verschenen heb je den blik van haar oogen gezien en haar adem gehoord. En dat is veel.’ En na gesproken te hebben over de Beelden van zijn eigen ervaring, ging hij voort: ‘De beelden zijn maar gedaanten. Je zoekt de zuster die vroeger bij je was, je zoekt het meisje dat altijd vlucht en dat je in het woud het verlangen leerde, je zoekt de heimelijke prinses. Maar het zijn haar gedaanten niet die je zoekt. Ga nu voort, je weet wat je liefhebt.’

Reinbern ging verder. Na zijn verlangen, na de beelden - wat ging hij vinden? Het was dalen wat hij deed. Langzaam en aarzelend volgde hem Alfrade. Toen hij weer een beeld meende te zien, een gelaat, toen was het dat van een jongen. Waar, hoe zoeken wat hij het meest verlangde? In de prinses, in het meisje dat vlucht, in zijn zusje, in het meisje Corinna, in de bloemen? Zocht hij niet wat zij allen gemeen hadden?

‘Achter hem murmelde de stem van Alfrade: “Daar zijn de dingen zonder einde waar geen verschil meer is. Hier zit een knaap die eenzaam in zijn gedachten, in zijn binnenste zoekt. Maar wat?”’

De bloemen die hij geplukt had wierp hij op het water, en

zei: ‘Het is eender, de prinses, of zij die vlucht, die andere of het meisje, een vergeet mij niet of een viooltje, het is eender, het is eender. Niet hen zoek ik, maar het mooiste dat in hen is.’

Hij ging weer met Alfrade achter zich. De blaadjes van de roos had hij nu alle verloren. Wat zag hij in de schemering dat hij zoo schoon vond? Zijn hand, zijn eigen hand, die hij aan zijn lippen bracht en kuste.

Drie vizioenen, van het meisje Corinna, Eva Beata, en Psyche volgden elkander op. De beide eersten hadden hem niet kunnen redden uit de verwarring die in zijn geest bestond tusschen de eene en de andere, tusschen Reinbern, en de Jongen die hij nu was, die zichzelf zag, die zijn eigen hand kuste. Psyche opende haar oogen niet. Hij sprong in den afgrond van water onder haar en voelde zich meegedragen. Toen hij aan land kwam vond hij de oude vrouw met de slapende Narcissos, en Alfrade. ‘Ga naar het water en zie jezelf,’ zei de eerste. En, hoewel de laatste hem weerhouden wou, deed hij het. ‘In het water zag hij zichzelf: een mager, vermoeid jongentje, naakt en zwak, de haren te lang en te slordig, de hals en de beentjes te dun, de oogen klein en gewoon. Niet bijzonder leelijk, maar gewoon.’

Dalende van de heuvel waar hij de beelden zag, was hij minder geworden, totdat hij niets dan zijn povere zelf overhield. Nu stond hij in de voorhof van de verdoling, waar Alfrade hem niet volgen wou. Wat daar verder kwam was het land van de schijn. Een troost was dat hij hier ook Corinna vond. Dadelijk uit het woud was zij hierheen verdwaald. Samen konden zij nu de weg zoeken door de schoone schijnen heen, over schijn-juweelen loopende achter Echo aan, die een schijn-stem is. Maar ook dit samen zoeken was een verdwaling; want aan de prinses dacht hij niet. Hij dacht aan het meisje. Zoo lief, zoo schoon was ze. En zij dacht aan hem: heerlijk, heerlijk is het met elkaar te zijn. Toen de vreeselijke vorst Iman Hassan Ben Sabbah hen had opgesloten om ondertegaan in de vreugde van hun samenzijn en van niets anders, - toen het meisje aan niets anders dacht dan samen-zijn, aan niets anders dan slaap, terwijl hij wist dat moeheid en slaap de dood beduidde, - toen vond hij eerst de kreet van uitredding: ‘O Eva Beata, help haar, zij valt in slaap! O Psyche, help haar, zij kan niet meer....’

En Psyche hielp. Zij zou haar spiegel zoeken en de vrienden halen. Peter was het die het krachtdadigst meewerkte: hij had de steenen van de grot weggenomen. Door zijn arbeidzaamheid geprikkeld, had ook zelfs de man die bakken kan, gebakken, en de kinderen konden versch brood krijgen.

Maar 'waar is nu de prinses?' vroeg Reinbern. 'Wie heeft de prinses gevonden?'

-

* * *

Onder een hemel van hooge dichterlijke bespiegeling, door een volle wereld van uit alle tijden en streken bijeengedragen verbeeldingen, beweegt zich dus dit jeugdige zanger-hart van lied naar verlangen, van verlangen naar beeld, om daarna door de armoede van zijn eigen zelf-verheerlijking heen, aan de schijn bijna omtekomen. De ervaring dat het geluk een hemeldroom is, alleen het deel van hen die geleid worden door de liefde van allen voor elkander, volgt erop.

Verbeeldingen uit alle tijden en streken, zei ik. Het is deze rijkdom van belezenheid, vinding en zinrijke voorstelling die de schoonheid van dit werk uiteen doet gaan in honderden vormen en tonen van genietende bewoording. Als ik toch zeg dat in het verhaal, aan menschen en dieren, feeën en kabouters, vijftig wezens een min of meer belangrijke, een sprekende rol spelen, dan overdrijf ik niet, en als ik alle wou noemen die erin genoemd worden dan was ik zeker met honderd niet uitgeteld. Het volle, en bedachtzaam volle van dit samenstel is op zichzelf al een bewijs dat *De Berg van Droomen* niet een sprookje is zooals de schrijver er nog wel meer verzinnen kan. Wat hij bedoelde was juist die overvloedige en afdoende volledigheid waardoor het werk als de voltooiing en vervulling van een soort verscheen. Wanneer men bedenkt dat een dergelijk droom-sprookje met alleen de figuren van het kaartspel kan gebouwd worden, dan begrijpt men hoe dit laatste zich als een eindgroei voor kan doen, - al zouden overigens tusschen-vormen van ontwikkeling nooit zijn voortgebracht.

Gaan we nu de vele figuren van Van Schendel afzonderlijk na, dan merken we dat ze tot verschillende groepen hooren. Zoo zijn er eerst de zuivere zins-verbeeldingen. De Koning, de voorstelling

van hoogste heldendeugd, de Koningin van moederlijkste mildheid, Eva Beata van de gelukzaligheid. Evenzoo zeggen de namen genoeg hoe Puikebest niets dan de goede menschelijke natuur is, Denkmar het verstand, Alfrade de rede die de droom verzelt. Maar zoodra men deze omgrenzingen maakt, merkt men toch ook dat men zijn ring niet te nauw sluiten moet. Zoo is de koning wel een vertegenwoordiger van heldendeugd, maar toch niet alleen de bekleeder van een afgetrokken gedachte. In het verhaal dat Ahasverus omtrent hem doet, verschijnt hij als een van die mythische helden, die nadat ze vergeefs getracht hebben de strijd tusschen goden en menschen te beslechten zich met de koningsdochter van het land in hun eigen rijk hebben teruggetrokken. Zoo gezien behoort hij meer tot wat men de groep van de belezenheid zou kunnen noemen, eigenlijk een van zulke verbeeldingen als van oudsher het overgeleverd bezit van de menschen zijn. Alfrade als elf en Denkmar als verstandige ezel behooren natuurlijk ook daartoe, en in hun eigenaardige typeering hooren de laatste en Puikebest weer duidelijk tot een derde afdeeling, tot die van de persoonlijke vinding.

Soms is het alsof de vinding voor zichzelf spreekt. Zoo, bijvoorbeeld, als de schout Regel de knaap en het meisje, begeleid door Puikebest, naar de hof der beelden brengt. ‘Dat was een groote hof waar slingers hingen van het eene naar het andere beeld, maar die konden zij nauwelijks zien wegens de drukte en het gedrang. Er stonden weinig menschen, de meesten waren dieren en andere schepselen die zij in de stad nooit hadden gezien; zij zagen terwijl zij er langs gingen: een ezel, een eend en een uil naast elkaar, een wapenkoning, een ibis en een goochelaar, een nimf en een neger, een kikvorsch, een pluimgraaf en een kameel, een monster, een spook en een man met een takkenbos, een poeet en een pelikaan, en een mijmerende ooievaar; en links van hen twee ganzen, een fee en een worstelaar, een satyr, een geest en een geitebok, een koekoek en een duikelaar, een kabouter, een kater en een admiraal, een kalkoen, een leeuw en een koetsier, een boef en een beer met een banier, en een eenzame schaduw, - en velen, velen meer, dit waren slechts enkelen. Maar iedereen trad ordelijk terzijde, want de schout hield zijn wijsvinger op.’ Maar als men opmerkt hoe niet alleen alle genoemde

namen een zeker gevoel voor het sprookachtige oproepen, maar zoo niet alle, dan toch voor een groot deel inderdaad de namen zijn van wezens die in sprookjes voorkomen, dan voelt men zich overtuigd dat ook hier de vinding niet ongebonden is.

De belezenheid toont zich iets later, in de zaal waar straks de Vreemdeling op zijn witte paard komt, om de prinses te halen. ‘Toen zag Reinbern de groote menigte rondom in de zaal, maar er werd slechts zacht gefluisterd en weinig geluid gemaakt. Dicht bij hen stonden Amon-Ra, de god van de zon van Egypte, Apollo de Grieksche god, en de blonde Baldur, god van het noorden, bij elkander, rustig, zonder hun oogen te bewegen. Achter hem ontwaarde Reinbern twee heksen fluisterend tot een pad met een robijn in zijn hoofd, en verder Hyacinthos en Cuparissos, de blanke jongelingen, Ariël de leeuw met Marcus zijn zoon, een grijze zeeman, een albatros en een schim. En bij de poort naar het achterpaleis wees Tobias hem: Rotrude de tooveres met Armida en Acrasia haar meisjes, Sibylla die de toekomst weet met een vogeltje, koning Midas die ezelsooren had en Goldemar de koning der duitsche kabouters, Eros en Anteros de knapen van liefde, Albo en Alviane de elfjes en Briano de beer met Petz zijn zoon; ook Iman Hassan ben Sabbah, de grijsaard van den berg in het oosten, Faucula het kind dat slechts zingen kan, en Tamerlan de sombere vorst der Tartaren. En vlug als een spinnekop liep de Spillewiddel door de menigte, het manneke dat altoos haast heeft om iemand te helpen, en in een verren hoek stond het meisje dat de heele wereld had doorgereisd, bij een fluitspeler en een ouden neger. Zoo vele en zoo verschillende wezens zag Reinbern dat hij niet bemerkte hoe stil het werd in de zaal.’

Men zou inderdaad de belezenheid van Van Schendel zelf moeten hebben om te weten waar zijn fantasie begint en zijn herinnering ophoudt. Is de Baron, een heer met een rood broekje aan en handschoentjes van satijn, die sierlijk gaat of hij danst, het leven licht opneemt en overigens niets zoo graag doet als met de kwajongens op het gras liggen en lanterfanten, - is hij een sprookjes-figuur van vroeger of werd hij het alleen voor deze gelegenheid? In elk geval is het een gelukkige greep hem en de bengels die het Peter de landman lastig maken, naar dit

sprookjesland over te brengen. Zij hebben het er kostelijk. Is ook de makke menscheneter die frambozen at een bestaande grootheid, en de scheepsjongen met de ganzen, en de man die bakken kan? De laatste krijgt later een legende aan zijn karakter van lui te zijn toegevoegd, een legende van brood te hebben geweigerd aan de allerheiligste die ooit geboren is. Een soortgelijke legende krijgt ook de Leperkoen, het kaboutertje dat schoentjes voor de elven maakt, omdat hij het vroeger voor het heilige kind gedaan had. Uit de wereld van deze verhalen verbaast het ons dan ook niet de evangelist Lucas met zijn os onder een rozenboompje te zien overgebracht, en Ahasverus, de eeuwige wandelaar. Trouwens, welke wereld heeft hier niet haar gestalten. Helden en koningen uit alle sage-kringen en uit alle geschiedboeken: 'Hercules en Achilles de Grieken en Hector de Trojaan, Herman, Diederik en Siegfried, Hagen, Volker en Gunther de Germanen, Roelant de Frank, de spaansche Cid en Saladijn de Saraceen. Koning Arthur met zijn ridders van den Heiligen Graal. Cambyses, Cyrus en Xerxes van de Perzen, Alexander van de Grieken, Caesar van de Romeinen en Hannibal van de Carthagers; Attila van de Hunnen, Theodoric van de Gothen en Karel van de Franken; Tamerlan van de Tartaren, Mohammed van de Turken en Djengis Khan van de Mongolen.' Alle feeën ook en alle kabouters. En de spoken!

Na het verhaal van Slaap de nachtwacht kwamen ze.

'"Hoor," zeide Alfrade.

Over de muren vernamen zij een zonderling gerucht van kleppende vlerken. Toen werd er zacht geloeid, zooals een koe loeit die in donker den weg zoekt, en van rechts en van links, van alle kanten daarginds kwam een gieren, een blazen, een huilen en bolderen als van de stormen des nachts, wanneer de schepen vergaan. En eensklaps hoorden zij schreeuwen en gillen, angstige kreten, doordringend, verward en aanhoudend.....

Zij verlieten het hofje, haastig loopend, want het rumoer werd luider en het loeien klonk ontzaggelijk. En in de gaarde stonden zij in het klare licht, zij tuurden naar alle kanten en zagen iets, zij schrokken en hielden elkander vast.

Daar stond aan het einde van het grasveld een kromme boom voor de heesters. Naast dien boom, even lang en even krom, be-

woog een gedaante, bruin en groen gevlekt, met een sombere kop vol oogen. Het monster had vele pooten en klauwen, zijn muil was zwart, en onder hem lag iets te kermen.

"De Oenan!" fluisterde Andries.

"Je hoeft niet bang te zijn," sprak Alfrade met bijzondere stem.

Zij stonden bevend bij elkaar. Niettemin, behalve Andries, waren zij niet bang, want het gedrocht zag er sierlijk uit en het bewoog zijn pooten met een deftige bevalligheid. Plotseling, terwijl zij hem aanschouwden, loeide de Oenan weer, zoo diep of het geluid uit den grond kwam. Andries en de zeeroover renden heen en Denkmar draafde hen na. Alleen Puikebest en het meisje, Kaka en de knaap stonden rondom Alfrade, dicht bij elkaar.

"Kom mee," zeide de elf, nauwelijks verstaanbaar.

Zij volgden haar hand aan hand, zonder spreken, bevend door dat geweldig geluid dat den grond deed dreunen. De gansche tuin scheen verlaten. Langs het struikgewas zagen zij schimmen waren en vreemde gedrochten, een gele, de gluipende Ynen, en een grauwe grimmige, de Gimper, zwiepend en loerend met gebogen kop. Verder, onder de goudenregens verscholen, vonden zij Frits en de man die bakken kan, voorzichtig rondziende naar alle kanten. En juist toen zij naderden, klonk er boven hen een honend gekrijsch: Perrewits, Perrewits! Maar niemand zag iets. Frits en zijn vriend struikelden en vielen, zij sprongen weder op en renden voort. Het was toen gloeiend heet. Overal klonken onverwachts geluiden en angstige stemmen, Reinbern had geen tijd om te luisteren of te denken, terwijl zij haastig gingen. Eindelijk liepen zij een groene laan in onder takken, die nederhingen van het loof. Een vriendelijk gezond edeiman met een rooden tabberd aan stond daar te midden van een troepje, hij had roode wangen en een lachend gezicht.

"Wat een haast!" riep hij luid, met zijn handen op zijn heupen. "Waar gaan jullie allemaal zoo hard naar toe?"

Eerst antwoordde niemand, iedereen zag voortdurend om. Maar Andries de worstelaar kwam dichter bij hem staan en zeide schuw:

"De spoken, Jan, de spoken!"

"De spoken! Wie loopt er voor spoken weg!" Hij proestte

en zwaaide met zijn armen zoodat zij allen mede lachten. Thomas, de man met de blauwe muilen, knikte en sprak:

"Het is dwaasheid weg te loopen als je nooit iets gedaan hebt, zooals ik. Maar het zijn vreeselijke spoken, en iemand heeft zijn straf gehad, dat heb ik zelf gezien, en de Baron ook, wij hebben hem hooren kermen."

Toen werd er ergens gegromd, zoo zwaar, dat de bladeren der boomen trilden.

"De Raalt!" fluisterde iemand. En eensklaps keerde de edelman zich om en rende snel voort, zwaaiend met zijn armen. En iedereen hem achterna met angstig roepen en schreeuwen van: "O De zwarte! De Rala! De Raalt!" En zij verdwenen in een wolk van stof.

Puikebest en het meisje bleven hand aan hand bij elkaar onder de lage takken. Kaka stond met gestrekten staart en blafte soms terug, binnensmonds. De elf zagen zij nergens. En telkens ijlde iemand vluchtend voorbij, en telkens hoorden zij een onderdrukte kreet van "De Rala! De Raalt!" En het grommen naderde, fel en kwaadaardig. Het was koud onder de boomen.

Opeens kwam Kaka, woedend brommend, met zijn lippen opgetrokken, dichter bij Puikebest. In de verte zagen zij iets. Daar naderde iets. Het was de Rala, de zwarte, sluipend van boomstam tot boomstam. Hij was nog donkerder dan de nacht, zoo zwart dat zijn vorm niet te zien was. Er bestaat niets op de wereld dat zoo zwart is als de Rala en de Raalt zijn hond.

Zij liepen heen onder de boomen, de wind was scherp. Toen kwamen zij aan een hek, hijgend van vermoeienis.

"Daar komen ze," riep Puikebest, wijzend naar rechts en naar links en achter hen; daar zagen zij de Rala, de Oenan, en al de anderen, de Raalt snuifelend aan iederen boom, de sidderende Ynen en de Gimper, de Skrat, een mager monster, de Grendel met groene tanden, een wanstaltige menigte. En een donderslag barstte in het geboomte, een vreeselijk geluid. Zij liepen vlug voort en toen zij aan het einde van de grasbaan een groep boompjes vol appeltjes bereikten, zagen zij een groot veld waar zich in het midden een menigte dieren bij elkander verdrong, allen met hun koppen naar den grond gericht om te zien.

Daar lagen mannen en jongens in een kring, schreeuwend,

jammerend door elkaar met uitgestrekte armen en boven hen zwierden en zwaaiden de monsters met grijpende klauwen en grijnzende muilen vol ontzettend geloei en gehuil. Soms brulden ook de dieren, de leeuw met zijn zonen, de tijgers, de buffels en de olifanten, de bruine, de witte en de zwarte beren, de vurige draken en de eekhorens en de griffioenen. Wat wild geschrei, gekerm, en misbaar, wat angstige sprongen en handengewring, wat ellende en wanhoop.

Toen kwam de Rala, de zwarte, zwijgend.

"We moeten ze helpen," zeide Puikebest.

Eensklaps werd het stil. De spoken bleven onbewegelijk, zwijgend met opengesperde muilen, hun koppen naar het oosten gericht. Daar rees hoog boven het geboomte de gouden spits van den toren der Vreugde.

En zij hoorden, klaar en zegevierend, het heerlijk kukeluren van Tobias den haan. Drie keeren klonk het zeker en frisch als een klaroen, vol bezieling en hoop en moed. De hemel was overal licht.

Een wolk vloog op boven het veld: klapperend en rammelend, knarsend en krijschend rees de wanordelijke zwerm van spoken omhoog, dringend, tuimelend, vechtend onder elkander met gesnauw en gegons, en verdween naar het westen. De bladeren der boompjes ruischten, dat klonk als een groote zucht.

Toen werd de lucht vol van gejubel. De mannen en jongens sprongen op van den grond en omarmden elkander, en lachten en zongen, dansend van zotheid.

Vreemd was het. De dwazen hadden gejammerd en wee geroepen, de deugnieten en zij die altijd lachen. Niet de dieren.' -

Zinnebeeldig, als uitdrukking van de nachtschrik nu de prinses was meegevoerd door de Vreemdeling? - Zeker. - Heeft de schrijver misschien een demonologie gelezen, een middeleeuwsch werk met de beschrijving van duivels en spoken? - Licht mogelijk. - En vinding? - Zonder twijfel; want zou wel éénige beschrijving ons zoo treffen als deze, wanneer ze niet tevens ons door haar nieuwheid verraste? Maar meer nog dan vinding, moet een levende zienersmacht bij het schrijven van dit droomenboek voortdurend zijn aan het werk geweest. Eene die iedere zin lichamelijk maakte, iedere herinnering tot oorspronkelijke verbeelding.

Niet zonder reden was van ingang tot uitgang Merlijn Reinberns gelei-geest. Een geest, - hij moge dan een grijsgebaard heer met een rood dasje zijn.

Op de top van de heuvel waar Merlijn tot Reinbern over de *Beelden* sprak, verheldert hij ook ons het begrip voor wat Van Schendel bedoelde.

'Al wat je ziet is een beeld van iets, al wat je bedenkt is een beeld van je ziel. Naar de liefste van hun ziel hebben de menschen altijd verlangd, en wat zij vonden was altijd een beeld. Wie gelukkig wil zijn zoekt het liefste dat hij begrijpt, en om het te behouden maakt hij een beeld om zijn geluk, dat het er in wonen kan. Het geluk van wijzen en toovenaars is de liefde tot ieder ding dat bestaat, en daarom maken wij van ieder ding een beeld, tot een lichaam waar onze liefde in woont.'

Zijn moeder kende hij en hij zag haar goedheid in al wat leefde. 'Maar waar mijn vader mocht zijn kon ik niet begrijpen. En toen ik groot was verliet ik mijn land om heel de wereld door naar hem te zoeken. Hoor wat ik vond.

Ik heb de stemmen der bergen gehoord wanneer de dag in hun eenzaamheid verschijnt. In de wouden des nachts heb ik de stemmen der boomen gehoord, wanneer zij fluisterden met elkander, wanneer zij hun wijd geruisch tezamen maakten. Ik heb de stemmen der zeeën gehoord, groot in den zomer, groot in den winter. En in alle stemmen heb ik vreugde verstaan; van verheven kracht in de bergen, van jongen groei in de wouden, van reine vrijheid over de wateren. En overal waar ik ging en zocht naar mijn vader, overal vond ik vreugde in de wereld, en overal ontving ik licht en warmte in mijn ziel, zoodat het verlangen naar mijn vader zelf een licht van vreugde werd en ik klaarder en verder kon zien. De vreugde werd mij zoo lief als mijn vader, maar hem vond ik nergens, hij bleef verborgen in zijn heimelijkheid. Later, toen ik ouder werd en vaak in de steden der menschen kwam, vond ik ook duisternis. In de stemmen der menschen hoorde ik niet immer de vreugde. En het gebeurde wel, wanneer ik langs hun woningen liep denkend aan mijn vader, dat hun geluiden van droefheid in het binnenst van mijn ziel weerklonken en mijn gedachten duister maakten. Zooveel droefheid hadden de menschen geleden en zoo innig

hadden zij naar bevrijding ervan verlangd, dat zij ten leste een beeld maakten van wat zij verlangden, de verlossing van smart. Dat was een kruis, het schoonste teeken dat ooit heeft bestaan, en voor dit beeld baden zij God, den vader van alle menschen. Ook mij werd het zoo lief als mijn vader. Maar ik verlangde meer dan de vreugde van bergen en wouden, dan de droefheid, de hoop van menschen. Mijn vader zelf verlangde ik te zien, zooals ik in mijn land de goedheid van mijn moeder had gezien.

De heele wereld heb ik rondgereisd, geen enkel ding is er dat ik niet ken. En toen ik, oud geworden, terugkeerde op het veld waar ik als kind had gezeten, begreep ik dat de heimelijkheid van mijn vader, evenals de goedheid van mijn moeder, overal was, in ieder ding, maar dat ik hem zelf niet in de wereld zou zien, omdat hij niet in de wereld was. En ook begreep ik dat mijn verlangen naar hem even lang zou bestaan als hij mij een geheim zou zijn, en dat is voor eeuwig.

Toen ik dit geleerd had en wist dat ik niets meer te vinden had, toen dus mijn verlangen zoo groot was geworden als een boom die niet grooter kan worden, toen werd ik een toovenaar. Zooals een boom vruchten begint te dragen wanneer hij volwassen is, zoo begon mijn liefde beelden te maken van den vader dien ik nooit had gezien. En zooals je aan een boom, in de plekken der schaduw, kleine en bleeke vruchten vindt, maar roode en schoone daar waar de zon schijnt, zoo toover ik beelden soms gering en bescheiden, en soms glanzend en zwaar van mijn diepst verlangen, van mijn diepste liefde tot hem die hooger, die grooter, die verder is dan eenig beeld, dan heel de wereld.'

De aard van Van Schendels poëzie - en niet het minst van *De Berg van Droomen* - is hier, in zijn eigen voortreffelijke proza, duidelijk uitgesproken. Hij beeldt zijn verlangen naar de verborgenheid van het leven. Het menschelijk verlangen naar die verborgenheid heeft hij beeld doen worden in de sprookjesdroom van Reinbern. Niet dus in diepte van zin, die voor het begrip alles verklaarbaar maakt, niet in rijkdom van belezenheid die in de ruimte van de heele wereld voert, zelfs niet in de verbeelding, alleen als fantasie, als vinding van nieuwe gedaanten werkend, hebben we het eigenlijke te zoeken van zijn

arbeid, al loonde het de moeite door de naspeuring van die elementen zijn werk nauwkeuriger in te zien, - maar wij vinden het in de gestalte-scheppende kracht die wij evenzeer verbeelding noemen - hoe zouden wij anders? - die plotseling een mensch in zijn hevige begeerte om zichzelf te kennen, zich doet vereenzelvigen met een gedroomde persoonlijkheid. Zooals vroeger Drogon, zooals later Tamalone, schiep Van Schendel nu Reinbern. Van deze schepping uit, wordt de herinnering opgewekt, het verstand gescherpt, de fantasie ontstoken tot vinding van boeiende en verheugende kontrasten. Van deze schepping uit stroomt door het boek de ontroering die zich hoorbaar maakt in stoorlooze woordwording, die zichtbaar wordt in een eindelooze bloei van beelden. Wie dus, ontledend zooals wij het deden, het boek gelezen heeft, of wie alleen maar van onze ontleding kennis nam, leze het hierna met onbevangen belangstelling. Op de ware lezing is hij nu eerst voorbereid.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Stefan George in unserer Zeit von Friedrich Gundolf, Heidelberg 1913.

Van Friedrich Gundolf een goed opstel waarin hij nog eens de tegenstelling handhaaft tusschen de Dichter die wezenheid is en uitdrukt, en de tijdsmachten die met overleefde schijnen spelen. Als de stem van een jeugd zooals wij ze wenschen, zooals wij ze - gelukkig! - ook hier kennen en liefhebben, klinkt zijn verklaring: 'Für uns handelt es sich um vorbildliche Menschen, um solche deren blosses Dasein unsre Verantwortlichkeit steigert, unser Gewissen weckt und unsren Charakter bildet, Menschen die man nicht lieben kann, ohne ein neues Maass von Gut und Bös, von Schön und Hässlich, von Würde, Pflicht und Schmach zu bekommen. Nicht neuen Stoff fürs Hirn, nicht neue Reize für die Nerven wollen wir unsern Dichtern danken, sondern neuen Gehalt unsres ganzen Daseins. Solche Gewalt geht nicht von der blossen Begabung aus, nurvom Charakter, d.h. beim Dichter: von seiner in Sprache ausgewirkten Gestalt.'

Tegenover zulk een Dichter - en als zulk een vereert hij Stefan George - plaatst hij allen die, onder welke voortreffelijke schijnen ook, hun ijdelheid of voordeel dienen. Als de ware verpersoonlijking van dezen, als hun gemeenschappelijk lichaam, ziet hij wat wij onze eigen tijd noemen: de wereld van heden. In krachtige en welsprekende volzinnen werpt hij haar zijn aanklacht toe. Kooplieden, die zich aandienen als zendelingen van de beschaving. Schrijvers die, onder schijn van gedachten onder het volk te brengen hun beroemde naam verkoopen aan een filmbedrijf. Tooneel en pers die elkander steunen, niet terwille

van geest en kunst, maar om den wille van het geld. Wie kent niet de lijst, die, hoe vaak ook aangevuld, nog altijd te verlengen is. Maar de Dichter weet dat uit geld nooit kunst wordt, en dat door middel van geld nooit kunst wordt voortgebracht. Hij onthoudt zich, hij blijft op een afstand, niet uit hoogmoed of eigengerechtigheid, maar omdat hij niet anders kan. Hij is nu eenmaal geboren met in zich de wet die tot schoonheid drijft en ook tegenover zijn tijd geeft deze hem de noodzakelijke houding. 'In unsrer überwachen, begehrlichen, dreist züngelnden, spähenden, schwatzenden, und in der Tiefe wärmelos unbeherzten Welt ist er der Hüter des heiligen Feuers oder er ist nichts.'

Niet zóó evenwel is de Dichter zulk een Wachter, dat hij enkel waken zou. Gundolf legt er nadruk op als hij George kenschetst, maar wij mogen het hier wel herhalen als een algemeene waarheid: de wil van de Dichter uit zich niet enkel in Droom, hij doet het ook in Daad. Vandaar dat zijn houding tegenover de tijd onmogelijk een kan zijn van berusten en afwachten. Zijn bestaan zelf is een daad tegen alle machten die anders willen. Zijn zwijgen is een daad, niet alleen een loochening, maar ook een bestrijding. En hoeveel te meer zijn spreken. Want juist omdat hij in zijn diepste wezen, niet schijnt, maar is, daarom kan hij niet ermee tevreden zijn dat hij anderen voorbijgaand aandoet, hij wil hen aantasten, hen omvormen, hen aan zijn droom doen gelijk worden. Zij vergissen zich grondig die meenen dat de dichter ooit zich beschouwen kan als de 'maître de plaisirs' van een samenleving die hij overigens onveranderd laat. Hij wil juist haar omscheppen. Maar hij wil dat niet als een hervormer. Hij richt zich niet tot de gedachten, noch tot de instellingen, noch tot de zeden. Hij is ook niet de profeet die een nieuwe bezieling brengt, niet de priester die een andere gestalte geeft aan de aanbidding en opleidt tot een zuiverder eeredienst. Hij weet dat er twee menschelijke machten zijn, van wie alle vernieuwingen in de wereld van de menschen uitgaan: het Verstand en de Verbeelding. Het Verstand dat gezag voert over al het gewordene. De Verbeelding die heerscht over iedere wording. Hij kent de Verbeelding als de bron van alle gestalten, als de springveer van alle beweging. Hij wendt

zich alleen tot deze. Hij weet dat zij ook liefde heet, niet de liefde voor een of voor velen, maar liefde alleen als macht van doelloos scheppende schoonheid. ‘Es ist dieselbe Liebe’ - zegt Gundolf - ‘aus der Platos Ideenreich stammt, auch dies der Traum eines menschenbildenden Willens.’

‘Dieser menschensuchende Eros’ - gaat hij voort - ‘treibt den apollinischen Geist früher oder später zur Gemeindebildung hält den Willen zum Staat aus neuen Menschen in ihm wach, macht ihn zum Seelenbildner, ja zum Paidagogen im engern Sinn. Und dieser Eros zuletzt gibt ihm das untrügliche Gefühl für die menschtums-bildenden und menschtums-zersetzenden Kräfte jeder Zeit, für leben-steigernde und leben-schwächende Spannungen.’

Over de plaats van een dichter in een tijd als de onze is hiermee iets gezegd van algemeene beteekenis. Naar uiterlijk voorkomen tegenover die tijd geplaatst is hij inderdaad zijn Hart en zijn Geweten.

A.V.

Jan Ligthart: *Jeugdherinneringen,* J.B. Wolters, Groningen.

Anderen zouden het zoo openhartig niet meedeelen, maar Jan Ligthart komt er gaarne voor uit dat zijn jeugd die was van een straatjongen. Hij vertelt het, niet als daartoe genoopt door omstandigheden waartegen hij zich, zonder valsche schaamte, moeilijk meer verzetten kan, maar met het pleizier van iemand die zijn straatjongens-ervaringen nog na-geniet. Hij heeft ze ook - zoo getuigt hij - al vaak verteld, met name aan andere straatjongens. Weliswaar deed hij het dan met een bij-reden; hij stelde dan het bekende grondbeginsel in werking dat men zondaar met de zondaars zijn moet alvorens men hen bekeeren kan. In zijn opvoedkundige praktijk is hij van dit beginsel uitgegaan, en meteen van een tweede dat misschien nog beproefder is: namelijk aan te nemen dat er geen duivel zonder engel voorkomt. Dit beginsel is het best denkbare, omdat het op geloof berust en er geen sterker kracht is dan geloof. Voor sterke naturen is dit werken uit het geloof verlokkelijk. Ten eerste, omdat er gevaar in ligt: de werkelijkheid kan het geloof liegen heeten. Ten tweede, omdat niemand

zonder geloof het na kan doen. Wie dus dit geloof heeft, samen met liefde voor de voorwerpen van zijn opvoeding, en dan daarbij een levenservaring die hem - zooals we zagen - aan hen gelijk doet zijn, die kan zich geboren paidagogos noemen, profeet in de pedagogie, gelijk Jan Ligthart zegt, en niet priester. De priesters krijgen in dit boek menigen houw: zij die bij stelsels zweren en niets weten van het rijke en verrassende leven. En houwen krijgen ook de ouders, juister nog de volwassenen, die zoo dwaas zijn, met de jeugdige menschheid, voor zoover zij nog niet is opgevoed, op voet van oorlog te leven. Hij kiest in dien strijd onvoorwaardelijk de partij van het kind en niet die van de gemeenschap, die in deze half-wilde duivelen den engelen-aard niet miskennen moest. Zij die een ietwat minder eenzijdige, en misschien ook een wat forscher pedagogie voorstaan, zullen het geheim van Ligthart's lankmoedigheid allicht vinden in deze beschrijving van zijn jeugdleven zelve. Zijn ergste ondeugendheden vallen vóór zijn tiende jaar. Spijbelen, belletje trekken, burengerucht en de onvermijdelijke straatgevechten. En in geen van deze was hij onverbeterlijk, mochten de laatste dan ook al tot zijn twaalfde aanhouden. Toen was hij kweekeling, een ijverig en gevoelig kind, in al de ellenden van een moeilijk leven door liefhebbende ouders ingewijd. Waarlijk, indien hij als model van de amsterdamsche straatjongen - variëteit Jordaanbewoner - van die dagen gelden mocht, dan vertoonde het type toen een beminnelijke zachtaardigheid. Of is hij inderdaad meer uitzondering dan type geweest? Hoe dit zij, van zijn zondaarschap in de tammere soort heeft hij het beste gebruik gemaakt. Als een onderwijzer en opvoeder van meer dan gewone beteekenis heeft hij het recht verkregen andere onderwijzers en opvoeders, en ook ouders, zijn herinneringen als een spiegel voor te houden.

***De Landsche Woning*, door Stijn Streuvels, L.J. Veen, Amsterdam.**

Een boekje dat voor de helft uit fotos naar vlaamsche boerenwoningen bestaat, voor de andere helft uit beschrijving en verheerlijking van die woning door Stijn Streuvels. Deze was juist de man daarvoor: wijlende met zijn gedachten bij wat hij kent en lief heeft, maakt hij het zich niet moeilijk met de tuchting van

zijn volzinnen; of hij het gezegde al eens herhaalt, of hij bij wat hem klaar voor den geest staat het treffend woord, bij wat hem vager voorzweeft de zoekende volzinnen in schrift brengt, het is hem eender, daar de lijnen en lichten die aan zijn bedoeling richting geven hem wel gewaarborgd worden door zijn onderwerp, en de schaduwen hem wel toegebracht worden door de wereldsche ergernis.

Of het waar is dat de vlaamsche landman zulk een geboren bouwmeester is als Stijn Streuvels het doet voorkomen? Of hij niet veeleer, zelfs daar waar hij met onbedorven menschenverstand schijnt te handelen, alleen maar een misschien onbegrepen traditie volgt? Aan deze ongeloovigheid ten opzichte van Streuvels' voorkeur verbindt zich vanzelf eene, die opkomt als hij zijn afkeer uitspreekt. Adieu de schoonheid - zegt hij - als de vakmannen zich ermee bemoeien. Men vraagt zich af of de lof zoowel als de blaam waarvan dit boekje doordrongen is, mogelijk alleen in Vlaanderen val hebben? of de landlieden daar zooveel beter dan de onzen zijn? en de vaklieden zooveel slechter? Wanneer wij hier in Holland zien dat de goede woningen die, bij uitzondering, op het land gebouwd worden, het werk zijn van smaakvolle en bekwame bouwmeesters, anders gezegd van vakmannen, terwijl wij tegelijkertijd waarnemen dat ouderwetsche gedegen boeren, geen overvliegers of nieuwlichters, niets begeerlijkers weten dan het kostelijke erfdeel van hun geslacht in den steek te laten voor een naar hun eigen smaak ingerichte huizing, te weten eene die nuchtere gelijkvormigheid paart aan begriplooze, door toeval of gril bepaalde ligging en aan een volstrekt besef van smaak in verhoudingen en uiterlijk voorkomen, - wanneer wij deze beide verschijnselen gelijktijdig in onze omgeving opmerken, zal dan ons besluit niet tegenovergesteld zijn aan dat van de vlaamsche schrijver? Zullen wij dan niet de landlieden laken en vooral aandringen bij de vakmannen, bij de goede natuurlijk, dat zij niet aflaten, ook het land te begiftigen met huizen die we kunnen prijzen?

Ten slotte een opmerking: ieder betreurt oude schoonheid die vernietigd wordt, en de afbeeldingen in Stijn Streuvels' boekje toonen ons veel van zulke schoonheid die ongetwijfeld ten doode is opgeschreven. Waar mogelijk, zouden wij wenschen dat zulk een vonnis noch geveld werd noch uitgevoerd. Maar niet graag zouden

wij zien dat het oude meer dan geëerbiedigd, dat het vergoddelijkt werd, en dat het nieuwe, alleen al als nieuw, werd afgewezen, en daardoor zelfs de kans op nieuwe schoonheid onmogelijk gemaakt.

Nico van Suchtelen: *De Tuin der Droomen,* Comedie der Liefde, in Vijf Bedrijven. Wereldbibliotheek, Amsterdam.

Dit spel wil ons doen zien hoe de loszinnigste en leugenachtigste vrouw nog wel iets goeds heeft, en hoe een schilder talent kan hebben al is hij een slecht financier en een onbedachtzaam echtgenoot. Het zou daarom ook De Bekeering van Line kunnen heeten, want deze Line is het, die aan haar man, de kunstschilder Hans Balder, en aan de met hem flirtende en door hem geportretteerde Olga Murray, de genoemde waarheden opmerkt en ons haar overtuiging mededeelt. Of met dat al het stuk zelf ons die overtuiging geeft? Wat er uiterlijks aan is, zien we heel goed: tuinkamer en atelier waarin het speelt zijn volmaakt beschreven, de onpraktische schilder, de voortreffelijke maar nog niet onder iedere omstandigheid vertrouwenstellende Line, haar sport-lievende broer Oskar, de nuchtere huisvriend Frits van Berlevoort, en zelfs de onwaarschijnlijke Olga en haar ter ontknooping opdagende makker, de pianovirtuoos Leo Krause, ze zijn ons allen zichtbaar en de levendigheid en natuurlijkheid van hun spreektoon doen ons met hun optreden genoegen nemen. Dat wil zeggen: de anekdote is uitgebeeld. De roodharige *paying guest* uit de artiestenwereld, die zich voor jonger uitgeeft dan ze is, zich verlooft met den onervaren Oscar - in het geheim natuurlijk - het tegelijkertijd toelegt op Van Berlevoort en den idealiseerenden Hans in haar netten gevangen neemt, totdat plotseling haar vriend Krause alle strikken ontknoopt en de belaagster met zich neemt naar Ostende, verzekert zichzelf en haar avontuur juist zooveel van onze aandacht als waarop een dergelijk lotgeval aanspraak heeft. De schrijver, evenwel, heeft meer begeerd. Hij heeft geen genoegen kunnen nemen met het blijspel dat in zijn onderwerp besloten lag. Hij heeft een ernst willen

toevoegen aan zijn flirt-heldin: zij is zelf verward geraakt, tegelijk tusschen haar liefde voor Hans en haar eerbied voor Line. Hij heeft een ernst willen toevoegen aan zijn schilder: hij moest de bezorgdheid beschamen van zijn vrouw, die niet begreep dat er in een kunstenaar iets woont, waardoor hij de ongerechtigen met wie hij zich afgeeft en die hem, schijnbaar te veel, tot zich doen naderen, tot zich opheft, en, hun innerlijke schoonheid schilderend, die aan hen ontdekt. De kunst van haar schilder moest Line ten slotte blijken wel een flirt en een leven van armoede waard te zijn. Dit klinkt alles hoogst ernstig, maar de waarheid is dat de samenvoeging van komedie en ernst ten nadeele van den laatsten is geweest. De ernst in het gemoed van Olga wordt ons niet duidelijk; als hij ons aan het eind van het stuk door Line wordt uitgelegd, dan zeggen we ons dat dit dus de bedoeling was. En de ernst van Hans Balder's kunstenaarschap, we ontdekken hem niet eerder dan Line, namelijk als het stuk is afgeloopen, en niet anders dan zij, namelijk door een tijdschrift-artikel. Eerst als de heer Y.Z. betuigt dat Hans een groot schilder is, gelooft ook Line het, maar wij armen die niet haar geloof hebben in de onfeilbaarheid van de hedendaagsche kunstbesprekers, hoe kunnen wij deze te late verklaring tegen onze vier-bedrijven-lange gespeendheid van eenige overtuiging laten opwegen? Het gevolg is dat wij het teveel dat niet tot klaarheid komt, als een toevoegsel beschouwen en nu natuurlijk als een hinderlijk toevoegsel. Wij onthouden het blijspel en wij hopen dat het ernstiger gegeven nog eens afzonderlijk door den schrijver moge worden uitgewerkt.

* * *

Gedachtenis aan Mevr. A.W.L. Versluys - Poelman gest. 10 Febr. 1914
Door
Albert Verwey

Wij gaan stil langs elkaar, half vreemden half bekenden,
En raden meer dan zien de levende natuur
Die in een glimlach vonkt, dan met een helder vuur
Door de open oogen breekt, of in een enkel wenden

Van romp of rechtend hoofd haar wezen uit schijnt zenden,
Plotslinge lichtstraal door de reten van een muur.
Zoo zijn ook woorden, schaars, en in hun korte duur,
Doorzichtge grens waar zielen aan elkaar belenden.

Daarna de scheiding. En wij staan of we ons bezinnen
Op nog een laatste vraag die wij zoo gaarne deden.
Maar de andre is in de nacht alweer teruggegleden
En nooit riep wensch van mensch een doode 't leven binnen.

Vaarwel! Goed waart ge en ongewoon! Uw edele ijver
Werkt na. Uw beeld leeft voort, voor Dichter ook en Schrijver.

Stedenbouw[1)]
Door
H.P. Berlage Nz.

I
Historisch Overzicht

Het is mij niet bekend of men hier te lande weet wat in Duitschland onder ‘Städtebauliche Einheitspläne’ wordt verstaan. Het zijn niet anders dan schematische voorstellingen van de groei der steden, de ontwikkeling harer verschillende bronnen van bestaan en de onmiddelijk daarmee samenhangende vermeerdering en dichtheid der bevolking. Dus niet anders dan een grafische statistiek, die dan natuurlijk zoover uitgebreid kan worden, als men zelf verlangt.

Deze voorstellingen zijn dan het middel om te komen tot de oplossing van het in dezen tijd zoo gewichtige vraagstuk, de uitbreiding, bebouwing en bewoning der steden, hetgeen ten slotte dus beteekent de oplossing van het vraagstuk van stedenbouw in het algemeen.

De stad! Is het inderdaad wel mogelijk eenig begrip te noemen zoo belangrijk als dit? Het betreft immers het resultaat, in zekeren zin middel en doel van het maatschappelijk leven der menschen, het gebeuren hunner gezamenlijke bestrevingen. Want de geschiedenis van den stedenbouw is de geschiedenis der mensch-

1) Lezingen gehouden te Delft voor het Genootschap ‘Practische Studie’.

heid, de ontwikkeling der stad is de ontwikkeling der menschelijke beschaving. Daarom moet ook in het oog worden gehouden, dat de bouwkunst der toekomst, voor zoover wij die kunnen *vóór*-voelen, een stadskunst zal zijn, dat haar lot met dat der stadsontwikkeling moet samenvallen en dat zij slechts burgerlijk en van een demokratisch karakter kan zijn.

Aristoteles zeide reeds, dat de stad de plaats is waar mannen een gemeenschappelijk leven leiden, ter bevordering van een edel doel.

Nu zijn de Duitschers bezig het noodige materiaal te verzamelen om dit vraagstuk op meer systematische, d.i. *wetenschappelijke* wijze te bestudeeren en daardoor het middel te vinden tot zijn meer rationeele, dus praktisch-aesthetische oplossing.

En dat juist de *Duitschers* dit vraagstuk het grondigst hebben aangevat, omdat vooröndersteld mag worden, dat men overal daarmee bezig is, zal ook wel worden veroorzaakt door het feit, dat de Duitsche steden zich het snelst ontwikkelen.

Alvorens nu deze methode nader toe te lichten, wat eerst aan het slot dezer beschouwingen zal plaats hebben, is het noodzakelijk een korte historische inleiding van den stedenbouw te laten vooraf gaan.

Het staat vrij wel vast, aldus Baumeister, dat aan den handel de meeste steden hun ontstaan te danken hebben; want zelfs wanneer in dezen tijd nog nieuwe steden worden gesticht, hetgeen alleen in nog ongecultiveerde landen mogelijk is, is er dezelfde oorzaak voor die stichting.

Het waren dus nagenoeg altijd oeconomische oorzaken, waardoor de eerste wooncentra ontstonden, nadat de menschen oorspronkelijk op afzonderlijke hoeven hadden gewoond. Aangezien er nu geen enkele reden is om niet aan te nemen, dat datgene wat voor het ontstaan en de ontwikkeling van Nederlandsche steden geldt, ook in het algemeen waar is, neem ik straks eenigszins vrij de korte maar kernachtige beschrijving daarvan over uit de inleiding van het boek van Peters en Prof. Brugmans, over de Nederlandsche stedenbouw.

Als primaire oorzaak geldt dus volgens Baumeister de arbeidsverdeeling, daar zich op bepaalde dorpsplaatsen langzamerhand vaste markten vormden. Het eerst ontstaat de enkele woning,

dan het dorp en bij de verdere ontwikkeling der verschillende be roepen: de stad.

Eerst het ambacht en de ruil der voortbrengselen, dan de handel en de verzameling van materieele en geestelijke goederen.

Daar het nu vanzelf spreekt, dat de markten ontstonden op die plaatsen, die voor den handel het gunstigst waren gelegen, werden ook de meeste steden gesticht aan wateren, het liefst aan mondingen van groote rivieren. En het is ook zeker wel dezelfde oorzaak, waardoor diezelfde steden ook tot de belangrijkste van den tegenwoordigen tijd zijn gegroeid.

Volgens Peters gaat nu de uitbreiding en dientengevolge de bebouwing als volgt.

-

De kooplieden, die ter markt kwamen, sloegen hun tenten of kramen op, waarvoor een marktplein noodig was. Langzamerhand ging men dan daaromheen wonen. Degenen, die met schepen kwamen, vroegen voor die schepen een veilige ligplaats: de haven. De handel vraagt zekerheid van maat en gewicht: er kwam een waag, en de eenheid van maat werd vastgehecht aan kerktoren of Raadhuis.

De handel vraagt spoedige afdoening van geschillen en het rechtsgebouw ontstaat, zooals het muntgebouw voor een gerechtelijk vastgesteld ruilmiddel.

De koopman vraagt veiligheid voor zijn goederen en hier komt het cardinale punt; de eigenlijke stad ontstaat; want de plaats wordt omwald, bepoort en bebrugd; zij verandert in een veste.

Vrees voor brand doet de houten huizen in steenen veranderen.

De koopman heeft huisvesting noodig en verpleging in geval van ziekte, en het logement en het gasthuis ontstaan.

Hallen worden gebouwd als verkoopplaatsen. De koopman heeft herstel noodig voor zijn wagen, schip, enz. en de verschillende bedrijven komen in werking.

Eindelijk ontstaan de gilden, omdat de kooplieden aan gevaren blootstonden en dus de behoefte gevoelden zich aaneen te sluiten.

Behalve de handel als de voornaamste, waren er toch nog andere oorzaken voor de stichting eener stad. De op het land wonenden bijv. voelden de behoefte zich onder bescherming te stellen van de een of andere beschuttende plaats, omdat zij op hun

eenzame hoeven niet veilig waren. Deze bewoners zochten de hoede van een kerk, klooster of abdij, maar liefst die van een burcht. Daardoor ontstonden buurten, die, aangegroeid tot een dorp of marktplaats, stadsrecht verwierven en zich dan omwald of bepoort een raadhuis gaan bouwen.

Want de veiligheid was eertijds de eerste levensvoorwaarde voor het bestaan eener stad.

> 'Zalig is de stad en zeer geprezen,
> Die peist om oorlog in tijd van vrede.'

staat o.a. boven de Zuiderpoort van Enkhuizen; en op de Waterpoort van Emmerik:

'Felix civitas, quae Tempore Pacis de bello cogitat' of 'Die prijs stelt op zijn veiligheid wapene zich ten oorlog.' -

Het is trouwens bekend, dat reeds hetzelfde in de hoogste oudheid gold; dat steden als Babylon en Niniveh met sterke muren waren omgeven, dat Troje, het oude Ilios eveneens ommuurd was, zooals het oude Rome en het oude Athene; en dat Julius Caesar ook in Gallië ommuurde steden vond.

De eerste vraag, die een onderzoeker naar het ontstaan der steden als 't ware van zelf zich stelt is deze: Zijn er steden die dadelijk volgens een vast, dus vooraf gemaakt plan zijn gebouwd; of wel zijn alle steden op zuiver willekeurige wijze, dus door een drang naar samenwoning van verschillende gezinnen ontstaan, en zijn hun woningen zonder bepaald stelsel naast elkaar gezet?

De onderzoekingen hebben aan het licht gebracht, dat er ten alle tijde steden zijn gebouwd volgens een vooraf ontworpen plan, zoowel als steden, die zich geleidelijk hebben ontwikkeld. Uit de hoogste oudheid zijn er nl. stadsplannen bekend met een regelmatig grondplan. En daar het immers vaststaat, dat elke kunstmatig aangelegde stad in het algemeen het regelmatige grondplan huldigt, omdat een ontworpen onregelmatigheid, een bewuste onbewustheid niet bestaat, zoo kan daaruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat inderdaad de regelmatige steden *bewust* zijn ontstaan.

De eerste klassificatie zou dus de steden verdeelen in dezulke die planmatig werden ontworpen, en dezulke, die zich langzamer-

hand hebben ontwikkeld, dus niet volgens een van te voren gemaakt plan.

Bij beide categoriën vinden we dan onderverdeelingen als bevestigde of ommuurde en onbevestigde of open steden, terwijl we onder de bepaald ontworpen steden weer als hoofdzakelijke onderafdeelingen die steden vinden, die volgens een regelmatig en degene die volgens een onregelmatig lijnenbeloop zijn ontworpen; alhoewel hier dan ternauwernood van een vast plan kan worden gesproken.

De eersten kunnen weer worden ingedeeld, al naar gelang de plannen in rechthoekige lijnen zijn aangelegd, in variaties van het zoogen, schaakbordpatroon, waarschijnlijk de oudste en meest verspreide vorm, met cirkellijnen, diagonalen of straalvormige lijnen; òf wèl in variaties, bestaande uit samenstellingen van zuiver geometrische figuren.

Ten slotte zullen er gemeenschappelijke eigenaardigheden bestaan staan onder dezelfde categoriën. Want alle omstandigheden, die de oorzaak zijn van de ontwikkeling eener stad, beinvloeden ook het stadsplan van den aanvang af, zoodat zij bij een volledige klassificatie, onderafdeelingen zouden vormen.

In voorhistorische tijden, bijv., zullen waarschijnlijk zekere vormen typisch zijn geweest voor nederzettingen van bepaalde stammen, zooals de kraal der Zwasis tegenwoordig nog de overgeleverde vorm heeft van ronde hutten, die in een cirkel zijn geplaatst.

Maar ten slotte is toch eigenlijk van den meest ingrijpenden invloed voor het karakter eener stad, de aard der bewoning. Moge het stratennet al zijn ontstaan door oorzaken hierboven genoemd; ten nauwste verbonden is daarmee het huis, de woning; zoodat het karakter van het stratennet ook dat is van de architektuur der gebouwen.

Het is wel deze eigenaardigheid, ik zou willen zeggen principieele karakteristiek, waarop in 't bizonder de aandacht moet vallen, en die bij de verdere loop dezer beschouwingen steeds opnieuw naar voren komt.

Daar er drie groote cultuurperioden zijn, om van de ondergeschikte niet te spreken, met een desbetreffenden stijl, want met dat karakter, waarover hier sprake is, is stijl bedoeld, omdat stijl de waarneembare uiting is van cultuur, bestaan er ook drie steden-

typen. De klassieke, de middeleeuwsche en de Renaissance stad. Daarbij dient dan in het oog te worden gehouden, dat wat hierboven werd ontwikeld, voor alle drie de perioden geldt, n.l. dat de omstandigheden er toe heben geleid, dat de verschillende stadskarakters ook in de verschillende perioden voorkomen. Het ideaal der drie karakteristieke typen, komt natuurlijk niet voor.

Er is dus een klassieke, een mideleeuwsche en een Renaissance stad, zooals er is een klassieke, een middeleeuwsche en een Renaissance architectuur.

Brinckmann gaat zelfs zoo ver van te zeggen dat de stedenbouw den huizenbouw volgde.

Welk is nu dat karakter?

Ter verduidelijking daarvan en ter voorkoming van misverstand is het wenschelijk eenige algemeene beschouwingen betreffende de schoonheid in het algemeen, aan de beantwoording dier vraag te laten voorafgaan, en meer in 't bizonder betreffende de kunst in verband met de cultuur.

Om te beginnen dient het onderscheid te worden gepreciseerd tusschen individu en object, d.w.z., tusschen individualisme en subjectivisme, welke beide categoriën zich volgens Schopenhauer verhouden als de wil tot de eigenzinnigheid.

Deze onderscheiding is daarom noodzakelijk, omdat in het algemeen van individualisme wordt gesproken, wanneer niet de gepaste, maar een overdreven verbizondering van het persoonlijke, dus eigenlijk de subjectiveering wordt bedoeld.
-

In de groote kunsttijdperken, zooals de bovengenoemden, blijft n.l. de kunstenaar wel zichzelf, dus individu; want dat is tenslotte zijn kracht!, maar hij zoekt bij de beoefening van zijn kunst niet zich zelf; hij blijft objectief, omdat hij zich ondergeschikt voelt aan de *gemeenschab* waarvan hij door *zijn* kunst, de gevoelens vertolkt. Er is dan, of liever er ontstaat dan een objectieve dus algemeene schoonheid. Maar dat algemeene moet dan *ongemeen* zijn.

Artistiek beteekent dit dus, dat de kunstenaar er geen aparten stijl op na houdt, maar dat hij den algemeen aangenomen stijl, dat is dus den stijl vàn en dòòr de gemeenschap, persoonlijk interpreteert.

In een kunstloos tijdperk daarentegen zoekt de kunstenaar wel

zich zelf, wordt dus artistiek eigenzinnig; hij stelt niet de zaak, maar zijn persoon voorop, plaatst zich dus boven de gemeenschap; aan wie hij zijn *eigen* gevoelens meedeelt. Elk kunstenaar houdt er dan een aparten stijl op na omdat er geen algemeene stijl is. Er ontstaat dan een *subjectieve* schoonheid, dus geen algemeene, omdat men het algemeene ook dan niet meer zoekt.

Zulk een subjectief tijdperk is daarom kunstloozer dan een objectief, omdat, hoe algemeener de schoonheid is, hoe grooter deze ook zal zijn. Het subjectivisme is dus de ontaarding van het individualisme; want de ware leer is niet de leer van een bepaald persoon.

Nu is een algemeene schoonheid, d w.z., een algemeene stijl, een eigenschap van cultuur, terwijl cultuur niet anders is dan de uiting van ondergeschiktheid aan een geestelijk, in hoogste opvatting algemeen religieus ideaal. Want er is dan ook in geestelijken zin, de idee der gemeenschap; de gemeenschappelijke idee die in plaats van de persoonlijke, het ideële streven bepaalt.

We komen dus tot de erkenning, dat er in de drie groote cultuurtijdperken een algemeene schoonheid was, omdat er was een algemeene stijl. In zulke tijdperken is de bouwkunst de leidende, de eigenlijk stijlgevende kunst, zoodat dan ook het religieuze bouwwerk inderdaad het grootste kunstwerk is. De kunst grijpt dan naar het verhevene, terwijl zij in een kunstloos tijdperk slechts de schoonheid benadert. Toch beteekent het derde tijdperk, dat der Renaissance reeds een begin van de ontaarding in het persoonlijke, omdat deze revolutionnaire beweging ging tegen het religieus geestelijk dogma der kerk, dus tegen de algemeene geestelijke idee. Als verruiming van het persoonlijke in den meest edelen zin, moest zij echter langzamerhand ontaarden in het eigenzinnige, waarvan ten slotte de cultuur, of liever de wancultuur der 19e eeuw, de eeuw zon der algemeene schoonheid, zonder algemeenen stijl, het gevolg was.

Vandaar dan ook dat de beide eersten kunsttijdperken zijn van religieuzen aard, terwijl de Renaissance dat niet is. De Renaissance meent in de kerk te zijn maar gaat terug naar de antieken, zoodat ook het religieuze gebouw tijdens de Renaissance niet het hoogste kunstwerk werd. En toch is dat tijdperk niet klassiek, hetgeen duidelijk te onderkennen is, al is er nog *wèl* de verinnerlijking der middeleeuwen. Daarom beteekent de Renaissance ook voor de

kunsten, in beginsel een neiging naar het persoonlijke, een verbizondering der schoonheid, zelfs een nationale verbizondering ten koste van een algemeene.

Wanneer men de antieke kunst de klassieke en de middeleeuwsche de romantische noemt, dan zou de Renaissance de burgerlijke kunnen heeten.

Deze beschouwingen leiden ook, ten gevolge van het reeds toegelichte verband, toegepast op stedenbouw, tot de erkenning, dat er in de steden der drie tijdperken een algemeene schoonheid heerschte, al krijgt de Renaissancestad ook langzamerhand een verbizonderend karakter. En die schoonheid was er in beide gevallen, hetzij de steden volgens een vast plan, dus bewust, of geleidelijk, dus onbewust, waren ontstaan.

Wat nu deze beide categoriën aangaat, zoo meen ik, dat het onderscheid tusschen bewust en onbewust met de meer populaire woorden architekturaal en pikturaal aangeduid zouden kunnen worden, zoodat het bewuste plan in het algemeen geometrisch d.i. architekturaal, het onbewuste willekeurig d.i. pikturaal werd. Toch hoede men zich er voor, deze beide categoriën principieel als aan elkaar tegengesteld te beschouwen. Het verschil is slechts gradueel, omdat het is een kwestie van meer of minder orde.

Is een architekturale schoonheid, omdat zij een schoonheid van hooger orde vertegenwoordigt dan een pikturale, niet nog eerder waard om geschilderd te worden dan deze? En daarom is ten slotte ook alles waard om te worden geschilderd, dus schilderachtig, omdat de schoonheid geen eigenschap is der dingen zelf, maar tot ons komt door den geest.

Wel komen nu de beide genoemde categoriën, zooals reeds gezegd in alle tijdperken voor, maar toch is door de overeenstemming tusschen architektuur en stadsplan, ook in het algemeen: het klassieke plan architekturaal d.w.z. rechtlijnig volgens meetkundige figuren ontworpen. Immers de klassieke architektuur is ook de architektuur der symmetrie, d.i. die der bevredigende maatverhoudingen. En dienovereenkomstig is ook het middeleeuwsche stadsplan in overeenstemming met zijn bouwkunde-stijl meer pikturaal, omdat de middeleeuwsche bouwkunst, alhoewel deze de regelmaat niet uitsloot, toch haar grootste kracht vond in toevallige samenstellingen.

Camillo Sitte, de bekende schrijver van het populair geworden boek ‘der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen’ neemt aan, dat aangezien in de onregelmatigheid der middeleeuwsche steden zooveel systeem en kunst zijn vastgelegd, deze schijnbare onregelmatigheden ook het gevolg zijn van een bewust ontworpen plan. Dit nu kan zeer goed het geval zijn, dat nl. de onregelmatigheid bij haar algemeene samenstelling en het gebrek aan symmetrie toch een natuurlijke gracie hebben doen ontstaan, terwijl dit weer aan de omstandigheden te danken kan zijn, dat de ligging der gebouwen waarschijnlijk op het oog is bepaald en niet volgens een ontwerp op papier. Maar het is zeer moeilijk te beslissen of het ontwerpen bewust gebeurde, zooals Sitte en zijn school beweren, of wel dat het resultaat het gevolg is van den invloed der overlevering, waarvan het geheele bouwbedrijf in dien tijd was doordrongen.

Hoe dit zij, wij kunnen zoowel het regelmatig bewuste, als het onregelmatig onbewuste stadsbeeld bewonderen. Het geordende zoowel als het ongeordende heeft in de kunst haar bekoring, omdat er in de wanorde der middeleeuwsche stad, ten slotte toch orde was.

En toch zou het niet van een goed onderscheidingsvermogen getuigen, wanneer men niet inzag, dat het artistieke effekt van het middeleeuwsche stadsbeeld meer te danken is aan de, zij het dan ook min of meer bewuste groepeering der gebouwen onderling, als wel aan den aanleg van het eigenlijke plan, zoodat ten slotte toch eigenlijk eerst bij het vooraf ontworpen stratennet, de eigenlijke kunst van stedenbouw begint, zooals in het algemeen de kunst eerst begint bij de bewuste bedoeling.

De stad als kunstwerk in zijn geheel, begint dus eerst *daar* waar èn plan èn gebouwen-groepeering tesamen tot een geheel worden ontworpen.

Het stadsplan der renaissance wordt weer meer klassiek, ook omdat haar architektuur klassiek werd. En, zooals wij zullen zien, wordt ten slotte door haar de laatste consekwentie in de kunst van stedenbouw getrokken.

In verband hiermee komt nu het karakter der bewoning. Het klassieke tijdvak is, zooals reeds werd gezegd, van een algemeene schoonheid; het individu voelt zich ondergeschikt aan de gemeen-

schap, hetgeen zich in zulk een geval ook in de bewoning openbaart. Wel is elk huis een afzonderlijk geheel, maar toch gelijken alle huizen op elkaar. Zelfs in het oude Rome kwamen kazernewoningen voor.

De aard der bewoning is met de cultuur in overeenstemming; en zelfs spreekt zich het karakter der gemeenschap in zooverre uit, dat daaruit de slavenstaat zich kenbaar maakt. In den beginne drukt een autocratische republiek, later het koning- of keizerschap zijn gezag op de gemeenschap. In de middeleeuwen is er eenzelfde, maar toch reeds een meer gevorderd gemeenschappelijk karakter. Want ontbreekt aan de klassieke kunst gevoelswarmte, de middeleeuwsche heeft reeds gemoed. Vandaar een verder gevorderd stadium van menschelijkheid en dienovereenkomstig van individualisme. De stad uit dien tijd geeft, evenals de klassieke, het beeld weer van een religieuse kultuur, dat van een gemeenschap met een algemeene schoonheid.

Maar het individu kon zich sterker ontwikkelen, hetgeen zich dadelijk reflecteert in de bewoning! Ook hier is elk huis een afzonderlijk geheel, een kunstwerk, maar van een zelfden algemeenen stijl. Zelfs de stad wordt in een cultuurtijdperk individu, waarvoor de eigenschap van het individueele en het subjectieve geldt.

Er is een algemeene schoonheid die principieel zeker met die der klassieke kan worden vergeleken, zoo niet hooger gesteld. Want haar religieus ideaal is van tegengestelden aard maar zeker van een hoogere opvatting, hetgeen zich ook in zekeren zin symbolisch uitspreekt in het horizontalisme en vertikalisme der architektuur. Ook is de kunst der middeleeuwen misschien juist daarom volkskunst in den besten zin van het woord. De stad der Renaissance streeft weer, tengevolge harer geestelijke beweging, ook in haar architektuur naar de antieke, al blijft nog langen tijd de middeleeuwsche traditie voortleven die, zooals reeds gezegd, aan het picturale aspect den voorkeur gaf. En ook de omstandigheden zullen wel praktisch hebben belet, plotseling met toevalligheden te breken. Met het losser worden van den kerkelijken band gaat echter langzamerhand het religieuse gemeenschapskarakter verloren. En daardoor verliest ook de architektuur het verhevene van klassieke en middeleeuwsche, omdat zij

als leidende kunst begint te verslappen. Practisch, omdat zij het reeds constructief onlogische Romeinsche schema van zuilen en pilasters overnam; aesthetisch omdat zij misschien ook daardoor, als gevolg van wisselwerking, wel aan ruimteontwikkeling won, maar aan welke ruimte het religieuse karakter en daardoor het verhevene ontbreekt.

De architektuur wordt dus een burgerlijke. Is de Egyptische kunst symbolisch, zooals de bouwkunst in het algemeen symbolisch is, de Grieksche kunst plastisch, zooals de beeldhouwkunst; de middeleeuwsche romantisch zooals de schilderkunst, de Renaissance kan op geen symbolische karakteristiek aanspraak maken. Of het zou weer de klassieke karakteristiek van plastisch moeten zijn.

Het stadsbeeld wordt dus burgerlijk, omdat de profane architektuur nu de leiding krijgt. Dat werd voor den stedenbouw van groote beteekenis, omdat door de enorme ontwikkeling der steden in dat tijdvak, het noodzakelijk werd, stadsplannen evenals tegenwoordig, lang van te voren vast te stellen. Aan een geleidelijke ontwikkeling, zooals in de middeleeuwen, kon niet worden gedacht; vandaar opnieuw, zooals in de oudheid, en dus ook weer in overeenstemming met de architektuur, een neiging tot het regelmatige plan, maar nu volgens de behoefte van den tijd, met breede straten en groote huizenblokken, dus van een groote monumentaliteit. Het nauwe geslotene is schilderachtig terwijl het ruime, opene, architektonisch is, hetgeen ook weer met het middeleeuwsche en het klassieke karakter overeenkomt. Had de architektuur principieel wel haar karakter van algemeenheid verloren, omdat zij als gevolg der geestelijke denkbeelden meer naar het subjectieve ging; anderzijds kwam haar karakter geheel overeen met de behoeften van den overeenkomstigen stedenbouw. Het is immers eerst de baroktijd, die zich geheel vrij voelt van de middeleeuwsche traditie. Haar architektuur is het ideale type voor rijke burgerlijkheid, door weeldelievende vorsten gepropageerd. De barokke architektuur draagt dan ook het karakter van verbizondering dus subjectiveering der bouwkunst zelve maar bevorderd door het initiatief van een persoonlijk willend vorst. Er is wel een algemeene schoonheid, omdat er een cultuur is, maar niet een schoonheid, die zooals in de oudheid

en de middeleeuwen door de *gemeenschap* is ontstaan. Want zelfs in Italië, het moederland der barokke kunst, waar deze niet alleen door de kerk werd aanvaard, maar zelfs met voorliefde bevorderd, een ontwikkeling waarvan de Pieterskerk, de kerk der kerken, het resultaat is, geeft zij het bewijs van haar wereldsche karakter.

De groote kerk der christenheid is niet haar *kerk,* maar haar paleis; de zetel van een gezag, dat wereldsche bedoelingen nastreeft.

De stedenbouw ontwikkelt zich dus opnieuw in overeenstemming met de architektuur, volgens groote lijnen, en in ruimte, ontwikkeling met breede straten en perspektieven, met afsluitende paleisgebouwen.

Het karakter blijft burgerlijk, maar ideëel genomen, geadeld door de groote allure van het vorstelijk gezag en de daarmee gepaard gaande voornaamheid van ingetogen weelde.

Er is nog een objectieve schoonheid, maar het individu voelt zich niet ondergeschikt aan de gemeenschap, maar aan den glans van het koningschap. De hoogere geestelijke idee ontbreekt, zoodat het individu zich niet in al zijn kracht kan ontwikkelen.

De ontaarding van dat koningschap leidde ten slotte tot de Fransche revolutie, die tevens met de laatste traditie der middeleeuwen brak, door de opheffing der gilden. Maar met die Fransche revolutie, een der grootste, maatschappelijk noodzakelijke gebeurtenissen der geschiedenis, werd ook de geestelijke eenheidsband verbroken, dus de ontaarding van het individualisme begon. De 19e eeuw heeft daarvan de gevolgen moeten ondervinden, die van een geestelijke, en dientengevolge ook van een artistieke anarchie. En nu is anarchie wel het hoogste, maar in de verkeerde richting.

Voor den stedenbouw beteekent dus het tijdperk der latere renaissance een grootsche ontwikkeling, een ontwikkeling waarvan Parijs het voorbeeld der voorbeelden is. De hoofdstad van Frankrijk blijft dan ook de prachtigste en smaakvolste stad der wereld en dat te meer daar die traditie niet alleen door het eerste, maar ook door het latere keizerschap werd voortgezet. En zij blijft zelfs een voorbeeld voor den modernen tijd, hetgeen ik later nader hoop aan te toonen.

Na de Fransche revolutie, kwam zooals ik zeide, de 19e eeuw met de artistieke anarchie.

Voor den stedenbouw was deze van het allernoodlottigste gevolg. Is het van alle kunsten voor de bouwkunst reeds het rampzaligst, wanneer met alle traditie, d.w.z. niet met haar vorm, maar met den geest dezer kunst, wordt gebroken, hoeveel te meer voor den stedenbouw, die zooals werd ontwikkeld een gevolg is van de huizenbouw. Zij ontaardde dan ook in een dor formalisme.

Zeker is de verbazend snelle ontwikkeling der steden tengevolge der industrie een omstandigheid, die de stedelijke besturen heeft verrast, zoodat zij stonden voor een vraagsuk, waarop zij niet waren voorbereid. Dit kan echter wel als verontschuldiging maar niet als rechtvaardiging gelden voor het verkregen resultaat.

Het was dit formalisme, dat Sitte, volkomen begrijpelijk, naar de Middeleeuwsche stad deed zien, omdat juist het schilderachtige element in de 19e eeuwsche stad totaal ontbrak.

Zijn voorstel o.a. tot inbouwing der verschillende monumentale gebouwen aan de Weener Ringstrasse is daarvan wel het treffendst bewijs. Hij zag echter geheel voorbij, dat de barokke stad voor de moderne onschatbare gegevens bevatte.

Toch blijkt uit zijn boek, dat ook hij wel voelt, dat de middel-eeuwsche stad, door ons niet als voorbeeld kan worden aanvaard, al blijft m.i. vaststaan, hetgeen ik later nader hoop aan te toonen, dat er toch ook in de middeleeuwsche steden schoonheids-factoren aanwezig zijn, die voor den modernen stedenbouw van de grootste waarde zijn.

Hoe dat zij, de geheele stedenbouw van de 19e eeuw heeft onder de vernietiging der traditie geleden, en kunstwaarden doen verdwijnen en leelijkheden doen ontstaan van een omvang, die door geen cultuurontwikkeling van eeuwen kan worden goed gemaakt. Daarom blijft het boek van Sitte dat het allereerst de aandacht op de artistieke verwoestingen van den lateren tijd richtte, zijn groote waarde voor den modernen stedenbouw behouden.

De oudste gegevens betreffende den stedenbouw gaan terug tot ongeveer 3000 J.v.C.

Professer Flinders Petri heeft in zijn boek ‘Illahun’ de onlangs uitgegraven antieke stad Kahun beschreven, die ongeveer in

dien tijd, tot bewoning der voor den bouw der pyramiden van Kahun aangestelde arbeiders werd gebouwd. Deze beschrijving is zeer belangrijk, omdat we hier de vroegst bekende stad leeren kennen, die volgens een bepaald plan werd ontworpen.

Zij is volgens regelmatige lijnen aangelegd en bestond uit eenige groote en een aantal kleine huizen voor de arbeiders, waarvan elk 5 tot 6 kamers had. Een kleine Akropolis op het hooger gedeelte van de stad diende als middelpunt der kleine gemeente, waarschijnlijk tegelijk als heiligdom en zetel der regeering. Het is intressant o.a. op te merken dat de straten met een geul in het midden van den rijweg zijn aangelegd, waardoor we het vroegst bekende voorbeeld van een draineering der straten voor ons hebben.

Men zal hieruit erkennen, dat reeds vóór bijna 5000 jaar de aanleg van steden op eenvoudigen en regelmatigen grondslag door de Oude Egyptenaren werd toegepast. Als we dan denken aan het onordelijke, onoverlegde karakter der tijdelijke nederzettingen of kleine steden, die tegenwoordig in de nabijheid van groote industriedistricten ontstaan, dan hebben wij alle reden om ons zeer deemoedig te toonen over het feit, dat wij een dergelijken aanleg na verloop van vele eeuwen in plaats van beter, slechter maken dan de ouden.

Een ander intressant voorbeeld van een regelmatig grondplan is onlangs openbaar geworden door de beide oudheidkundigen M. Gustave Gongères en den architekt Jean Aulot; nl. door een uiterst zorgvuldig onderzoek en opmeting der ruinen van de oude Dorische nederzetting Selinunt op Sicilië.

De stad, waarschijnlijk uit het jaar 575-560 v.C., bestaat uit een regelmatig aangelegde en door muren omgeven Akropolis, en een veel grootere buitenstad, die waarschijnlijk ook door muren was omgeven.

Zij is in de lengte door een 7 M. breede hoofdstraat verdeeld, die van Noord naar Zuid loopt en in de breedte door 7 of 8 dwarsstraten, die de eerste volgens een rechte hoek snijden. De huizenblokken zijn in bijna even groote kwadraten verdeeld. Deze nieuwe Amerikaansche aanleg, die we waarschijnlijk aan Hermokrates moeten toeschrijven, is zeer belangrijk. Zij is het oudste voorbeeld, waarbij de bekende geometrische beginselen van den archi-

tekt Hippodamos van Milete, een leerling van Pythagoras, en tijdgenoot van Perikles, de ontwerper van Peräus, van Thurui en van Rhodes, zijn toegepast. Hij was de 'Haussmann' van de 5de eeuw v.C.

Bezield met den idealen geest van zijn tijd, streefde hij naar een zuiver logisch en wetenschappelijk overleg in plaats van naar de grillen van het toeval. Hij droomde van regelmatige en geometrische steden, theoretische plannen, aan welke hij de voorkeur gaf boven den krommen warboel door den drang der omstandigheden ontstaan.

Hij zag daarin den triomf der logische orde, boven het willekeurig heerschen der natuur. De Duitschers hebben te Priene in Klein-Azië een geheel volgens datzelfde beginsel gebouwde stad uit de 3de eeuw ontdekt. Dat al het nieuwe ook toen reeds werd gehoond, bewijst het tooneelstuk van Aristophanes, de Vogels. Daarin komt een landmeter op het tooneel, aan wien men vraagt: 'Wat kom jij hier doen?' Zijn antwoord is: 'Ik ben landmeter en kan in de lucht meten; ik maak middenin een plein, en daarop monden alle straten uit, even als een ster, die overal zijn stralen uitzendt.' We hebben dus hier blijkbaar de beschrijving van een authentiek voorbeeld van een stervormig stadsplan uit de oudheid.

De huizen, die de straten van Selinunt begrensden waren ook uit het eind der 5de eeuw v.C. Zij waren uiterst eenvoudig en volgens hetzelfde model aangelegd. Naar de straat toe was de muur met een massief plint, door twee deuropeningen, een groote en een kleine, doorbroken.

Aan beide zijden van den ingang was een winkel, die echter naar binnen gesloten was, zooals in Delos en Pompeji. De ingang leidde naar een kleine binnenhof met eenvoudige zuilen en een fontein. Daaromheen lagen eenige vertrekken.

In de tweede uitgave van 'The Architects of Greece und Rome' van Andeman en Spiers staat een intressante beschrijving der oude steden van Griekenland en Rome, waarvan de ontgravingen bewijzen, dat de meeste daarvan in vaste en regelmatige lijnen waren aangelegd. Terzelfder tijd toonden echter de Grieken, door de natuurlijke gesteldheid van den bodem daartoe gedwongen, ook van de regelmatigheid afstand te kunnen doen. Daardoor

waren zij in staat de berghellingen beter te gebruiken en hun tempels en andere gebouwen beter te plaatsen.

De Akropolis van Athene is van een dergelijke opvatting wel het voorbeeld aller voorbeelden.

Tusschen Grieksche en Romeinsche steden kan geen sterke grens worden getrokken; veelal ook lagen de overblijfselen van de laatsten op de eersten, zooals bijv. te Ephesus, een prachtig voorbeeld eener klassieke havenstad. Reeds in 1862 maakt Falkener de opmerking, dat de Ioniërs hun straten in rechte lijnen aanlegden en gelooft dat de Grieken deze soort van stedenaanleg van hen hebben overgenomen. Ook in Klein-Azië en Syrië zijn intressante ruines van Grieksche en Romeinsche steden ontdekt met lange rechte straten met kolonnaden. In de stad Antiochië moet Antiochus Epiphanes ongeveer 170 v.C. een straat hebben aangelegd van 2 mijlen lengte met rechthoekige dwarsstraten.

De ruinen van Palmyra reeds in 1750 beschreven, toonen een merkwaardige oplossing van triomfpoorten op de hoeken en kruispunten der groote verkeerswegen.

Bij de stichting van Romeinsche steden werd vooral de aandacht geschonken aan de beide hoofdverkeersaderen loopend van Noord naar Zuid en van Oost naar West. Het Forum werd dan ter wille eener centrale ligging aan den hoek van twee straten aangelegd, waarvan het Forum van Pompeji een typisch voorbeeld is. Niettegenstaande de vrijwel algemeene indruk van regelmatigheid dezer stad, heeft zij zich toch niet altijd volgens een rechtlijnig stratentype ontwikkeld. Het plaveisel heeft een straatgeul aan beide zijden, dus met de moderne ronding der kruin, in tegenstelling met die der stad Kahun.

Voor het snel zich ontwikkelende Rome was het oorspronkelijke Forum spoedig niet groot genoeg. Ten deele op natuurlijke wijze ontstaan, dus onregelmatig, werden er later kleine gedeelten volgens een regelmatig plan aangevoegd.

Silchester is een intressant voorbeeld van een Romeinsche stad in Engeland, met een regelmatige verdeeling, nog duidelijk tusschen de latere uitbreiding te herkennen. Stübben geeft eindelijk twee plannen van de stad Aosta om de invloed van de oorspronkelijke stad op de latere te laten zien.

Vergelijkt men nu met deze klassieke voorbeelden de steden uit

de middeleeuwen, dan is het onderscheid treffend, zooals reeds boven werd uiteengezet. De natuurlijke ontwikkeling, 't zij dan bewust geleid, is hier regel.

Toch zijn er ook regelmatige middeleeuwsche steden, zooals bijv. in het zuidwesten van Frankrijk, waarvan eenige door Engelschen, gedurende de verovering in de 14de eeuw, werden aangelegd.

Typisch is o.a. het ontwerp voor Monpazier met een prachtige situatie van Cathedraal en markt, terwijl ook Aigues-Mortes om zijn regelmaat bekend is.

Nu komt de Renaissance, zooals werd ontwikkeld, weer met een bewust streven naar regelmatigheid. De stad Nancy biedt daarvoor een goed voorbeeld, omdat als tegenstelling tot het oude gothische daarnaast het nieuwe Renaissance type werd aangelegd.

Stübbe deelt in zijn bekend werk ‘Der Städtebau’ mee, hoe na het einde van den 30-jarigen oorlog het een lievelingsbezigheid van vorsten was, nieuwe steden of stadskwartieren te stichten, die dan volgens het voorbeeld van Nancy, volgens de voor de Renaissance typische rechte lijnen werden aangelegd. De plannen van Mannheim en Karlsruhe zijn daarvoor kenmerkend, zoo ook van Freudenstadt en Magdeburg.

Het heeft mij altijd bevreemd nooit de stad Amsterdam als voorbeeld van een stad uit de Renaissance te hooren noemen. Want zoo ergens dan is de uitlegging der 16e eeuw met zijn grachtenrayon, dat terecht aan de hoofdstad van Nederland zijn inderdaad klassieke schoonheid geeft, van een ongeëvenaarde grootschheid. En daarbij bleef door de gelukkige omstandigheid van het noodzakelijk kanalensysteem, de stad bewaard voor het toch voor onze Noordsche gevoelens niet al te sympathieke klassieke systeem van rechte straten, waarvan de rooilijnen dan toch minstens op den halven afstand van de Amsterdamsche staan. Want ook dat is mede het bewonderenswaardige van het Amsterdamsche plan, dat het te dien opzichte reeds prakisch veel verder gaat dan welke moderne bouwverordening ook. Bovendien is voor een klassieke aanleg ook een dienovereenkomstige monumentale architektuur noodig, waartoe de Hollandsche het karakter miste, en bovendien ook niet gelegenheid heeft gehad zich tot de gewenschte monumentaliteit te ontwikkelen. Maar ten slotte: welk een prachtige harmonie tusschen stadsplan en zuiver individualistische archi-

tektuur, welk een eenig voorbeeld voor een algemeene schoonheid.

Eerst in de achtiende eeuw begint men bij het samenstellen der afzonderlijke gevels met vaste doelbewustheid het gezamenlijke bouwblok als *eenheid* op te vatten, een ontwikkeling die wel als de belangrijkste van den stedenbouw kan worden beschouwd, dus dezelfde lijsten, gelijke dakhellingen, dezelfde verhouding tusschen opening en muurvlak toe te passen.

Dat was een daad waartoe alweer de ontwikkeling der architektuur in dien tijd aanleiding gaf. Palladio had al de stoute consekwentie getrokken het pilaster of zuilenschema, hetgeen in den aanvang der Renaissance tot de verschillende verdiepingen beperkt bleef, te vervangen door een reusachtige orde, die met veronachtzaming der verdiepingen den geheelen gevel van onder tot boven als een geheel omvatte. Daardoor kreeg de architektuur ook die grootheid van opvatting, die vereischt werd om de grootsche opvatting der blokverdeeling te kunnen beheerschen. De stad Rome komt de eer toe, in dien tijd, de belangrijkste artistieke plannen op stedebouwkundig gebied te hebben tot stand gebracht. Dat was ook alweer alleen mogelijk door de macht van een centrale kracht, in dit geval het pausdom.

De vorm van het eenheidsorganisme dezer stad was reeds een eeuw vroeger ontstaan. Het was onder Sixtus V (1585-1590) dat de architekt Fontana, dezelfde die den niet zeer gelukkigen barokken palladiaanschen gevel voor de Pieterskerk plaatste, den grootschen stratenaanleg en de groote doorbraken tot stand bracht. Daarna ontstonden de Spaansche trap, de Fontana di Trevi, het St. Ignatioplein en ten slotte het prachtige volksplein met zijn stralen-straten, als vestibule der stad.

Het plein van de St. Pieterskerk met zijn geweldige halfronde kolonnades, de reuzenschepping van Berinni onder Alexander VII, voltooide deze belangrijke werken.

Het spreekt vanzelf dat de invloed die voor de kunst van stedenbouw van Rome uitging, omdat reeds sedert de 16e eeuw deze stad het doel van alle architekten was, enorm moest zijn.

Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat zich overal, vooral in Frankrijk, die invloed deed gelden.

De stad Versailles door Lodewijk XIV in 1661 gesticht bootst o.a. in zijn drie stralenstraten die van Rome nagenoeg precies na.

Want na Italië nam Frankrijk de politieke, dus ook de artistieke leiding, hetgeen zich natuurlijk ook in zijn steden moest reflecteeren, waarvan de stad Parijs ten slotte het resultaat werd.

Langzamerhand zegevierden het vierkante of ronde plein, de symmetrische rechtlijnig aangelegde straten en het rechthoekige huizenblok.

De nieuwe kwartieren van Rennes, Nancy, St. Dië, Rheims en Nantes hebben deze rustige rechthoekige verdeeling. Eigenaardig in dit verband is het op te merken dat Camillo Sitte juist voor de stad Rennes niets dan smaad over heeft en zelfs zoover gaat van te beweren, dat het karakter van een stadsplan van invloed is op de stemming van zijn bewoners. Het dorre rechthoekige systeem van Rennes zou n.l. de burgers onpatriottisch hebben gemaakt, hetgeen o.a. bleek bij den Duitschen inval in 1870, toen deze stad niet veel lust bleek te hebben, zich krachtig tegen dien inval te verzetten.

Dat met deze ontwikkeling van den stedenbouw in burgerlijke richting, maar door een centrale, vorstelijke macht gedecreteerd of liever gestyleerd, de geniaalste composities van pleinen tot stand kwamen, spreekt van zelf.

Het is n.l. bekend dat zoowel te Versailles als te Nancy de souverein zelf bij de uitwerking der plannen zijn invloed deed gelden, en zelfs voor de bebouwing de noodige privilegies verleende, om deze spoedig te verwezenlijken.

Er zal gelegenheid zijn later hiervan eenige voorbeelden te geven.

De invloed van Frankrijk doet zich natuurlijk overal gelden; in de eerste plaats in Spanje en Portugal. Toen Parijs zijn Place des Vosges kreeg, kreeg Madrid zijn Plaza Major.

En Lissabon krijgt na den brand een stadskwartier met 7 parallelstraten van bijna 600 M. lengte.

Voor België is alleen Brussel beinvloed bij den aanleg van de Rue Royale, terwijl Holland den Franschen invloed misschien alleen in den Haag, maar dan nog in zeer geringe mate, ondervindt.

In Duitschland is daarentegen de invloed enorm, zoodat dat land het eigenlijke land is der stedenbouwkunst in de 18e eeuw. De verdeeling in vele vorstendommen speelde daarbij zeker een groote rol, door het ontstaan van tal van residentiën, wier vorsten

op het voorbeeld van Frankrijk ook hun Versailles wilden hebben, De bekendste voorbeelden daarvan zijn Ludwigsburg, Karlsruhe, Neustadt, Ludwigslust, en Potsdam. Mannheim behoort met zijn stichting van 1607 tot de vorige eeuw.

Een andere groep omvat natuurlijk die stichtingen, die het gevolg waren van een oeconomische ontwikkeling; de uitbreidingen van Berlijn, Erlangen, Bayreuth, Crossen, Magdeburg, Cassel, Carlshafen, Dresden, Dusseldorf, Bonn en Coblenz, behooren daartoe. Het plan is het rechthoekige schema, maar telkens met nieuwe oplossingen.Ook deze ontwikkeling zou niet mogelijk zijn geweest zonder een gebruiksrecht van den vorst over terrein dat hem niet toebehoorde. Om daartoe te geraken werden inderdaad de noodige onderhandelingen gevoerd en de noodige maatregelen getroffen. Er werden zelfs, krachtens vorstelijk bevel, modellen vervaardigd van normaaltypen, zoowel van de gevels als van verschillende hoogtebebouwingen, voor zoover dat mogelijk was. Zulke voorschriften, voor onzen tijd een onmogelijkheid geworden, geven intusschen het bewijs van een goed inzicht in artistiek effekt en tevens van de bedoeling, bij de inderdaad niet ongegronde vrees voor verslapping van den algemeenen stijl, waartoe in de Renaissance zeker alle aanleiding bestond, het subjectivistisch element, dat altijd de eenheid verbreekt, tegen te gaan. Ik zeg, voor onzen tijd een onmogelijkheid geworden. En toch zijn de instellingen van schoonheidscommissiën, van adviesbureaux en studiën als van Curt Behrendt over de ‘einheitliche Blockfront als Raumelement im Stadtbau’ niet anders dan het uitvloeisel van het in den laatsten tijd zeer sterk gegroeid besef, dat aan de persoonlijke willekeur en dan nog van willekeur zonder eenige traditie en meestal van nuchter speculatieven aard, grenzen moeten worden gesteld. Er komt, na den geestelijken en daarom ook artistieken chaos van de 19e eeuw, na de verbizondering in alle richtingen, weer het inzicht dat er een zekere algemeene vorm moet zijn, die niet straffeloos mag worden overschreden, al zal het nog geslachten duren, alvorens zelfs met dien ingrijpenden drang er weer de zoo gewenschte eenheid zal zijn. Want in laatste instantie wordt deze slechts langs natuurlijke ontwikkeling d.w.z. tengevolge van een algemeene geestescultuur bereikt.

Inderdaad kwam tegen het einde der 18e eeuw reeds de

reaktie, de wensch naar afwisseling, het eerste verzet tegen den eenvoud van het klassieke karakter.

Een zekere van Gunderoode schrijft in een reisbericht over de vermoeiende eentonigheid der huizen, die men in de nieuw aangelegde steden vindt en ook Weinbrenner schrijft in gelijken geest (1802) over Karlsruhe.

In Denemarken is behalve Christiaanstad, Friedrichstad, Christiania, Christansund met Fredericia en Karlskrona, vooral Kopenhagen met zijn Amalienburgplein van groote beteekenis.

De traditioneele gewoonte, de toepassing van vlakke baksteen-architektuur, heeft in Kopenhagen het best het inzicht voor de denkbeelden van samenhang tusschen de gevels, en dientengevolge der straat worden voorbereid; en Kopenhagen is misschien de eenige stad waar deze ideeën nog onder de architekten levendig zijn.

In Rusland is de stichting van Petersburg van beteekenis, dat gedeeltelijk naar Hollandsch, gedeeltelijk naar Fransch voorbeeld werd opgebouwd. Het toont een samenvoeging van een met grachten doortrokken stad, met een Fransche architektuur.

In Engeland is vooral een plan tot den wederopbouw van Londen na den groote brand, van Christoffer Wren, den bouwmeester der Pauls Cathedraal, van belang.

Wren ontwierp een plan of model eener nieuwe stad, waarin het leelijke en ongemakkelijke der oude stad door de verbreeding van straten en bouwblokken werd verbeterd. Het voor ons belangrijke is, dat de straten tamelijk wel parallel werden aangelegd en toch onderling gemakkelijk met elkaar verbonden door een zooveel mogelijke vermijding van scherpe bochten. De kerkgebouwen kwamen vrij en op belangrijke punten te liggen. Groote stervormige pleinen en een ruime kade langs de Theems werden aangelegd.

Dit plan dat echter niet werd uitgevoerd is inderdaad van een prachtige monmentaliteit; zijn effekt berust op de groote schaal, en de lange perspektieven, zoodat er niet aan werd gedacht de afgesloten pleinen en begrensde straten die voor de middeleeuwsche steden zoo karakteristiek zijn, weer te voorschijn te roepen.

Dan is Edinburg te noemen met zijn nieuwe stad naar een ontwerp van Craig uit 1767, terwijl Glasgow reeds het mathematisch verstarde kwadraat vertoont. Verrassend en ver gaande boven

alle uit den zelfden tijd stammende plannen, is ten slotte dat van de stad Bath, die zich door het herhaald bezoek van Koningin Anna, dank zij de warme bronnen, tot een vorstelijke residentie ontwikkelde.

Niettegenstaande de stad tegen berghellingen is gebouwd, wist zij het architektonisch karakter van dien tijd te bewaren.

Maar ook deze bebouwing was alleen mogelijk, doordat het geheele terrein aan gene zijde der rivier de Avon behoorde aan graaf Putney, die daardoor een grootsch plan van bebouwing kon uitvoeren.

Zooals reeds werd aangeduid, kwam tegen het einde der 18e eeuw de reaktie ten gunste der afwisseling.

De stedenbouw werd daardoor mede het slachtoffer van de algemeene geestesrichting in de 19e eeuw, d.w.z. van de subjectieve d.i. de anarchistische. Voorloopig beteekende dat een verstard formalisme, omdat de strenge symmetrie wel daarin moest ontaarden. Bij niet begrijpen van traditie, want traditie huldigen beteekent, datgene wat men geleerd heeft, in zich opnemen en met dit erfdeel woekeren, treedt van zelf de vervlakking in. En deze bleef het kenmerk van den stedenbouw gedurende den geheelen duur van de 19de eeuw.

Met de herleving van het inzicht in het wezen der architekturale kunsten en daarmede een opleving van die kunst zelve, is ook, als daarvan niet te scheiden, gekomen een dienovereenkomstig inzicht in de kunst van stedenbouw.

Hoe dat inzicht is, en zich verder moet ontwikkelen, wil de stad der toekomst voldoen aan de praktisch architektonische eischen, door het belangsrijkste, misschien het eenige aller sociale vraagstukken gesteld, hoop ik in mijn slotvoordracht uiteen te zetten.

(Wordt voortgezet.)

Epiloog
Door
P.N. van Eyck

I

Laetus exitus tristem saepe reditum parit.

Ik rees bij 't kraaien van den haan
En ben tot de avond toe gegaan,
Toen viel de zon, toen steeg de maan.

Ik zag omhoog en in haar schijn
Leek al mijn hoop verglansd te zijn:
Daar hing zij, schoon en teer en rein...

En vér: ik dacht den langen tijd
Die weg van de aard ten hemel leidt,
Die 't hart van al zijn vreugde scheidt.

Toen keerde ik wéér en ging, - en mat
Gleed voor mij heen op 't bleeke pad
Mijn schaduw naar de luide stad...

Het was zoo brandend diep, dit leed,
Te zien hoe, wijl 'k in 't maanlicht schreed,
Mijn schaduw traag langs de aarde gleed...

II

Quum hora transierit...

Was het dit weinge, wat ik deed,
Terwijl die lange tijd vergleed,
Waarvan 'k den aanvang niet meer weet?

Veel arbeids en veel zoets begeerd, -
Heb ik des harten schat vermeerd?
Heb ik mijn kleine som verteerd?

En zóóveel werks, maar werkelóós
Bepeins ik droef en voor altoos
Een leven dat mijn ziel zich koos

Van hóéveel zoets, en nu, bereid
Voor 't diep geluk, draag ik altijd
De heete, stille bitterheid

Van hem die niets meer wachten wil, -
De sintels in zijn haard zijn kil, -
De driften van zijn hart zijn stil...

III

Quid potes alibi videre quod hic non vides?

Eens heb ik op den rand des Lichts gestaan,
Ik kón dat helle rijk niet binnengaan.
Mijn hart, gij hebt uw droefst geheim geraên!

Van donker blind, mijn oogen, záágt gij niet
De schoonheid van dat stralende verschiet?
Ik werd bedroefd of 't leven mij verried...

En zwijgend stond ik naar den bloei van 't licht,
Doch trad niet in, en vóór mijn aangezicht
Verstìerf zijn pracht, - ik sloot mijn oogen dicht.

Ik ben de nacht weer ingegaan, er is
Geen licht of 't blindt tot dieper duisternis,
Er is geen eind van nacht of droefenis.

Maar somtijds staar ik naar de kim: daar gaat
Een glans omhoog, daar wuift een bleek gewaad, -
Een heete traan glijdt neer langs mijn gelaat.

IV

Credis te forsitan satiari sed non poteris pertingere.

Als niet in mij een vlam brandt, is 't heelal
Mij donker als een eng-omgordeld dal, -
O doem des menschen en zijn diepe val!

O ziel, gestort uit land van eigen droom, -
Gebroken hurkt gij bij den donkren stroom,
Zijn moede snikken maakt uw mijmring loom.

Mijn ziel, één gloed in u, en 't brakke vaal
Werd rijk en jong in 't barnen van uw straal,
Gij, aller droomen eeuwig-licht fanaal.

Kernziel van licht, lookt gij uw schoon gelaat
In bloemen die uw levensgloed doorslaat,
Zoo wierdt gij van den zoetsten geur verzaad!

Gij, glinstrend van den blanksten sterrentrans,
De gansche wereld bloeide van uw glans, -
Wat, hurkend aan uw oever, draalt gij thans?

- Mijn ziel boog de oogen over 't water heen,
Zij zag het grauwe weerbeeld van haar leên,
Maar vond geen tranen meer voor haar geween.

V

...quid esset nisi visio vana?

En neen, geen spel der ijdelheid,
Waarin elk ding mijn komen beidt
Om 't zijn dat met mijn gaan verglijdt!

Ik heb mij zelf verstrooid, verspild,
Te veler droomen dorst gestild,
Te veler dingen zijn gewild,

Tot nóóit een heil dan 't heil van schijn
Die zelf ik om hun grauw deed zijn, -
En o, wat nut mijn ziel haar schìjn?

Wat nut mijn ziel het lichtloos ding,
Waar nooit een andre glans om hing,
Dan die het uit háár gloed ontving? -

Want nergens, nergens op mijn tocht
Vond ik de mijn, waar naar ik zocht:
Waar 'k nieuwe rijkdom delven mocht.

VI

Claude super te ostium tuum.

Ik sluit mijn deur nu op mij zelf, -
Ik ben mijn eigen ster-gewelf,
Mijn eigen mijn waarin ik delf.

Ik heb dit vroeger niet verstaan,
En hongrig ben ik uitgegaan
En vond in ieder ding een waan, -

En ééne waarheid: 't eigen Ik:
Mijn ziel, voor één kort oogenblik
In hem, - herkend dan met een snik...

Die waan is waardeloos en oud,
Want wien alleen zich zelf aanschouwt
Is heel de wereld vreemd en koud.

En hij die heet naar 't Andre haakt
En steeds in alles 't Ik ziet, sláákt
Die mommen om zijn eigen naakt.

En sluit zich op zijn naaktheid dicht,
En draagt op 't roerloos aangezicht
Zijn eigen leed, zijn éénig licht.

Bouwkunst en tuinkunst
Door
Geertruida Carelsen

Niemand zal zich vebazen de begrippen Bouwkunst en Tuinkunst nevens elkander genoemd te zien. Omdat in de werkelijkheid huis en tuin, paleis en park, naast elkander, of tenminste in verbinding met elkander plegen voor te komen, kunnen ook de kunsten, waaraan deze hun ontstaan danken, elkaar niet vreemd wezen.

Geen wonder dan ook dat sinds de herleving van onze baksteen-architektuur in de laatste tientallen jaren, herhaaldelijk pogingen zijn in het werk gesteld om ook de tuinkunst tot nieuw leven te brengen. En wel tot zulk een leven, dat bouwmeester en tuinkunstenaar konden saamwerken en er tusschen beider arbeid harmonie ontstond. In het bereiken van die samenwerking werd terecht niet alleen een aesthetisch, maar ook een maatschappelijk belang erkend.

De vraag is nu evenwel: of die pogingen doeltreffend waren? Of een samenwerking gezocht werd, waarbij beide partijen in hun geheel en in hun waarde bleven? Of rekening werd gehouden met den aard van de beide kunsten, en met het groote onderscheid tusschen beider materiaal?

Het spijt mij, deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden.

* * *

Een feit is: dat getracht werd - en getracht wordt - har monie te brengen tusschen huizen en tuinen. Maar een feit is ook, dat daarbij het karakter van het tuinbouw-materiaal wordt miskend.

Aanleiding tot deze misgreep - tot deze oppervlakkigheid - was met de ontwikkeling van Bouwkunst en Tuinkunst, zooals hun geschiedenis die kennen doet, verbonden.

De Bouwkunst is de oudste van de twee. Welbezien is de Tuinkunst uit haar ontstaan. Dat is heel natuurlijk. De wereld heeft woningen noodig gehad en kwam er toe, die naar vaste proporties te bouwen, eer zij planten kweekte voor het mooi. Eeuwen lang kweekte zij die voor het nut, wegens haar eetbare deelen, of wegens het onmisbare hout. En toen men zin begon te krijgen voor de schoonheid van der planten groei en bloei, toen dus het artistiek vermogen zich met hen bemoeien ging, was het niet te verwonderen dat de nieuwe kunstuiting zich aansloot bij de oude en zich naar haar wetten en eischen voegde.

In ons europeesch klimaat ontmoeten wij als eersten artistieken vorm van tuinkunst, den italiaanschen stijl.

In het Italië der Renaisance had zich, op gezegde wijze, aansluitend dus bij de architectuur, een trant van tuin-aanleg ontwikkeld, die weldra, met andere voortbrengselen van de Renaissance, zich hoe langer hoe meer noordwaarts verbreidde. Een aardig staaltje van wat die zuidelijke kunst ons bracht, vertoonen ten onzent nog steeds honderden oranjeboomen. In Italië, in het wild, groeien ze nog heden met losse kruinen, evenals appelboomen. Maar de toenmalige italiaansche kunstenaars stelden er een eer in, de kruinen tot heele en halve kogels te versnoeien. In dien willekeurigen, verminkten vorm kwamen ze herwaarts. Dat zij hier, eeuw in eeuw uit, door geslacht na geslacht, telkens weer tot dienzelfden onnatuurlijken vorm gedoemd werden, (zoodat menig Nederlander zich een oranjeboom niet anders dan in dezen vorm kan voorstellen!) is wel een bewijs hoe sterk die geimporteerde mode destijds ingegrepen heeft.

En dat staaltje is typisch voor den heelen ontwikkelingsgang van den smaak op dat gebied. Naast den italiaanschen tuinstijl, en sterk daardoor beinvloed, ontstond een speciaal nederlandsche

tuinstijl, slechts in bijzaken door breedtegraad en volksaard gewijzigd. Evenzoo ontstond in Frankrijk de daaraan bijna gelijke fransche tuinstijl. En omdat in Frankrijk op grootere schaal dan bij ons, o.a. door André le Nôtre werd gewerkt; en, onder Lodewijk XIV, Frankrijk aan de beurt kwam om in alle aangelegenheden de mode voor te schrijven; zoo sprak en spreekt men bij ons nog dikwijls van 'style Le Nôtre', om dingen aan te duiden, die oorspronkelijk hier te lande uitgevonden zijn. Trouwens, die uitvindingsprioriteit loopt over kleine verschillen. De hoofdzaak had de toenmalige tuinkunst overal gemeen: en dat was, dat zij zich gedroeg als gehoorzame, meegaande pupil van de Bouwkunst, die haar tot dusverre had opgevoed en geleid.

Zij zelve verbaasde zich over die verhouding volstrekt niet, en de omstanders verbaasden zich nog minder.

En wij kunnen dat achterna ook niet doen. Wij kunnen begrijpen dat de tijden nog niet rijp waren voor een zelfstandige ontwikkeling der Tuinkunst, omdat de oogen nog niet waren opengegaan voor de eischen van haar levend materiaal.

Maar wèl is er reden tot verbazing als wij zien hoe thans, in onze dagen van sterk sprekende natuurstudie, die ons in elke plant een levend wezen doet kennen, die oude misstand niet alleen nog voortduurt, maar met vernieuwden ijver wordt gehuldigd en aanbevolen.

Er wordt, zoowel hier te lande als buitenslands, tegenwoordig heel wat over de geschiedenis der Tuinkunst geschreven. Historische studiën zijn nu zonder twijfel heel nuttig, mits zij leiden tot gezonde resultaten voor de praktijk van het heden. Doch op dit stuk voeren zij doorgaans tot het besluit: dat men het best zou doen zich weer te voegen naar de oud-hollandsche voorbeelden (thans hier 'engelsch' genoemd, omdat men ze in Engeland als 'old dutch gardens' heeft verheerlijkt). In het voorbijgaan merken verscheidene vakschrijvers op, dat de strengheid dier modellen in de laatste honderd-vijftig jaar veel te zeer is verwaarloosd.

En zoo gebeurt het dat - gemakzucht en handelsbelangen meewerkend - de 'strenge rechte lijnen' op nieuw hun intocht hebben gedaan op tuingebied. Ieder jaar worden meer parken en tuinen aangetast door een om zich heen grijpende liniaalepidemie.

En hiermee, dat men de verticale lijnen van de huizen horizontaal voortzet in de tuinen, (dus van een tuin een vlak-ornament tracht te maken, alsof een levende, groeiende, bewegelijke plantenmassa een materiaal ware voor vlak-ornamentiek) beweert men dan de rechte harmonie tusschen Bouwkunst en Tuinkunst gevonden te hebben.

Had ik geen reden te beweren, dat die harmonie een misgreep is en een gevolg van oppervlakkigheid?

* * *

Hoe ik mij dan een minder oppervlakkige, dus een dieper en waardiger harmonie tusschen die twee kunstvakken voorstel?

Wèl, in dien zin: dat de Tuinkunst niet langer van de Bouwkunst afhangende, maar vrij tegenover haar staande, zich even trouw als deze leere voegen naar den aard van haar eigen materiaal.

Consequenter dan in eenig ander kunstvak wordt in de architectuur het goed recht van het materiaal gehandhaafd. Niet alleen weten de tegenwoordige bouwkunstenaars terdege, dat hun heele wèlslagen berust op kennis, en dientengevolge doelmatig gebruik van de te behandelen grondstoffen; maar zij voelen ook doorgaans dat het, ter bereiking van echte schoonheid, noodig is met het karakter dier grondstoffen te rade te gaan. Wordt soms door onachtzaamheid, onverschilligheid, zuinigheid, de aesthetische samenhang met het materiaal verwaarloosd, dan duurt het meestal niet lang of die fout wordt als valsche smaak gebrandmerkt en zoo mogelijk hersteld.

En zou het dan geen slechte smaak zijn, als door tuinkunstenaars ontrouw aan hun materiaal wordt gepleegd?

Dat materiaal, omdat het leeft, stelt nog dringender eischen dan het doode, waarmee de Bouwkunst werkt, en dat, omdat het dood is, zich makkelijker door menschelijke willekeur verwringen laat.

Juist het leven van de plant brengt mee dat ze zich verzet, niet alleen tegen alle rechtlijnigheid, maar tegen opsluiting in het algemeen. Gebogen lijnen in tuinen hebben altijd nog dit voor, dat zij iets met den aard der planten meegaan; niemand zag ooit eenig

gewas in het vierkant groeien, maar wel groeien sommigen cirkelsgewijze. Doch het allermeest eert men de vegetatieve gratie door de aanleglijnen aan haar ondergeschikt te maken. De moeite, die het kost, planten met mes en schaar binnen figuurvakjes te houden, toont reeds hoezeer haar natuur daartegen opkomt. Ik meen deze waarheid het zuiverst saam te vatten in de tegenstelling: in tuinen geen figuurtjes-leggerij, maar groepeeren.

Gedurende de anderhalve eeuw, waarin naar het heet, de oudhollandsche stijl werd 'verwaarloosd', is reeds in die richting van groepeeren een mooie poging gedaan. De Landschapsstijl, (aanvankelijk engelsche parkstijl genoemd,) deed, een goede honderd jaar geleden, zijn blijden intocht door geheel de beschaafde wereld. Bij ons te lande hebben wij het voorrecht gehad, dat hij juist kwam in zijn allerbeste fase, nadat hij zich tot op zekere hoogte ontwikkeld had en eer hij vreemde elementen in zich opnam. Aanstonds door bekwame handen artistiek toegepast, werd hij de glorie onzer buitenplaatsen in Holland, Utrecht, Gelderland. Hij voorzag menige stad van een lommerrijk park en herschiep het bolwerk van ontmantelde vestingen in wandeldreven. En deze aanplantingen werden hoe langer hoe schooner, naarmate zij, na eenige jaren, aan de bedoelingen des kunstenaars beantwoordden. Na op dit stuk in verscheidene landen veel en opmerkzaam te hebben rondgekeken, kom ik tot de overtuiging: dat de eigenaardigheid van dezen kunstvorm nergens zóó ver en zóó zuiver is doorgevoerd geworden als bij ons. Nergens anders heeft de Tuinkunst zich voor een poos zóó handig aan de macht van liniaal en passer ontworsteld als ten onzent; nergens is haar eerste poging om zich tot een zelfstandige kunst te ontwikkelen, tegelijk zoo onbevangen en zoo zelfbewust gedaan.

Waarom slechts voor een poos? Waarom is op dezen weg niet voortgegaan?

Ik geloof dat de oorzaak voor een groot deel ligt in het verzuim der toenmalige meesters om nadruk te leggen op hun kunstprincipe. Zij leverden een prachtige praktijk, maar van theorie werd niet gesproken. Men redeneerde toen minder over kunst en stijl dan tegenwoordig; thans gebeurt dit misschien volle veel, destijds, in dit geval, gebeurde het te weinig. Dientengevolge werd het uitgangspunt niet vastgesteld; men zag als een quaestie van

smaak aan, wat een zaak van diepgaand beginsel was geweest.

En zoo geschiedde het, dat de kunstenaars van den 'Landschapsstijl' struikelden over een detail, dat zij niet bijtijds geleerd hadden principieel te beheerschen. Toen, omstreeks 1850, de bloemkweekerij een nieuwe vlucht nam, verzuimden zij aanstonds den nieuwverworven schat van kleurig materiaal in hun werkwijze optenemen, en daarop consequent de behandeling door te voeren, waarmee reeds zooveel moois was bereikt. Zij talmden....en, er werd buiten hen om beslist. Terwijl men voortging, boomen en heesters naar hun eigen wenken te groepeeren, ontstond er voor de kleinere planten een heel systeem van figuurtjes-leggerij, met de jaren eenigszins afwisselend in vormen, maar steeds uitloopend op vlakornamentiek. En voor die tweeslachtigheid vond men den naam 'gemengden stijl' uit, - een woordenpaar dat stellig in geen ander kunstvak zoo gladweg zou zijn geaccepteerd!

Onder dien 'gemengden stijl' lijden wij nog altijd. In de laatste jaren van verlangen naar meerdere stijlvastheid, ziet men de karakterloosheid van dezen toestand in, en verlangt daar een eind aan te maken. Maar helaas, meer in de richting van achteruitgang dan van vooruitgang!

Indien wij op dit gebied vooruitgang wenschen, dient thans door ons te worden ingehaald wat, een halve eeuw geleden, door een vorig geslacht is verzuimd.

Er zijn, in het tuinvak, menschen genoeg die dat voelen[1)]; en de kweektechniek staat hoog genoeg om met goed succes dien kant uit te gaan, zoodra maar door de publieke opinie de directieve daartoe wordt gegeven.

Deze leere inzien dat, voor zoover Bouwkunst en Tuinkunst bij elkaar behooren, dit verband niet mag bestaan in onderwerping of meesleeping van de ééne door de andre, maar in aanvulling, krachtens wederzijdsche trouw aan eigen materiaal. Hoe strenger en rechtlijniger de steenkunst doet, met des te meer gratie heeft haar de plantenkunst te gemoet te komen.

1) Getuige o.a. het onlangs verschenen boek van den Amsterdamschen Hortulanus A.J. van Laren (Koog-Zaandijk, S. Bakker, 1913) getiteld *Decoratieve Tuinbeplanting*. Ofschoon de Schrijver geen principe vasthoudt, geeft hij praktisch vele wenken in goede richting.

Dit inzicht ligt zoozeer in de natuur der dingen, dat het zich wel eens ergens baan zal breken. Maar ik zou zoo graag willen dat Nederland zich daarvan de eer niet liet ontgaan.....

Wie kunnen helpen, daartoe het initiatief te nemen?

Mij dunkt ieder, die de zaak begrijpt, en dan elk naar zijn eigen krachten en omstandigheden!

Een gedicht van Wordsworth
Vertaald door
Albert Verwey

Ode
Maningen van Onsterfelijkheid uit Herinneringen aan de vroege Kindschheid.

Er was een tijd toen weide en bosch en stroom,
De aarde en elk dagelijksch gezicht
Mij scheen gekleed in hemelsch licht,
De heerlijkheid en frischheid van een droom.
Het is nu niet zooals het was weleer:
Wende ik mij waar ik mag,
Bij nacht, bij dag,
De dingen die ik heb gezien zie 'k nu niet meer.

De boog van Iris bloos,
En lieflijk zij de roos,
De maan moge in haar pracht
Rondzien terwijl de heemlen helder zijn,
Waatren in sterrenacht
Rimplen in zilverschijn,
De zon blijve een verheven gloor,
Toch weet ik waar ik ga of staar,
Er was een heerlijkheid op aard, die zij verloor.

Nu, daar een blij lied rijst met iedre vlerk,
En 't jong lam hupt en springt
Alsof de tabor klinkt,
Kwam in mij enkel een besef van spijt.
Door tijdige uiting voelde ik mij bevrijd
En ben nu nogmaals sterk.
De stroomval blaast, de steilte af, zijn bazuin,
Niet langer drukt mijn leed zijn donkre merk,
De berg roept de echo op en is zijn perk,
De wind komt tot mij uit de sluimertuin,
En de aarde is rondom blij:
Land en zee
Stemmen opnieuw in blijdschap mee,
En met het hart van Mei
Viert ieder dier zijn feestgetij.
O zoon van vreugd,
Juich luid, dat ik uw juichen hoor, gelukkige herdersjeugd.

Gezegend volk, ik hoorde 't aardtooneel
Weergalmen van uw tonen: ik getuig
Dat zelfs de hemel deelt in uw gejuich.
Mijn hart is bij uw feestgespeel,
Gekranste gast, neem ik ook deel,
De volheid van uw vreugd, ik voel, ik voel haar heel.
Kwaad ware 't, zou leed mij drukken,
Daar de aard-zelf schept haar genoegte
In de zoete Mei-vroegte,
En de kinderen plukken
Aan elken kant
In duizend valleien ver over 't land
Jeugdige bloemen, van zonlicht warm,
Daar de zuigling opspringt op moeders arm: -
Ik hoor, ik hoor, o hoe ik hoor!
Maar daar 's een boom, van velen een,
Een enkel veld, ik zag erheen,

Beiden spreken van iets dat verdween;
't Viooltjen aan mijn voet
Roept het refrein mij tegemoet:
Waar is 't vizioen? Of 't ooit weer koom?
Waar is zij thans, de heerlijkheid, de droom?

Geboorte is maar een slaap en een vergeten:
De ziel die met ons rijst, ons levens ster,
Heeft ander oord geweten
En komt vanver.
Niet als geheel geheugenloos,
En niet volslagen lichaamloos,
Maar sleepend wolken lichts komen wij aan
Van God waar we in bestaan.
De hemel ligt om onze kindertijd,
Schaduwen van de kerker sluiten al
Rondom de knaap die groeit,
Maar hij kan 't licht nog zien, vanwaar zijn val,
Hoe 't in zijn blijdschap bloeit.
De jongling, daaglijks verder van het Oost,
Is nog priester van de Natuur, getroost
Door 't droombeeld, hem verzellend,
Zijn weg verhellend.
De man merkt dat hij het aan 't einde zag,
Stervend in 't licht van de gewone dag.

De aard vult haar schoot met vreugden die zij kweekt,
Begeerten heeft ze in haar natuurlijk soort,
En met een geest die bij een moeder hoort
En geen onwaardig doel
Volvoert die goede voedster kalm haar wensch
Dat ras haar voesterkind, haar woonling mensch,
't Bewustzijn van zijn vroegre staat ontbreekt
En heel zijn vorstlijke oorsprong sterft uit zijn gevoel.

Aanzie maar 't kind in zijn nieuwboren weelde,
Zesjaarge liefling als een dwerg zoo hoog.
Zie hoe hij zich op 't eigen maakwerk boog -
Daar telkens hem zijn moeder kuste en streelde,
Beschenen door het licht uit vaders oog.
Zie aan zijn voet een plan, een kleine kaart,
Een brokstuk van zijn droom van 't menschenleven,
Die hij zichzelf door 't kunstig beeld verklaart:
Een trouwing of een huwlijksmaal,
Een rouw of een begraafnispraal:
Hiervan is hij nu vol,
En hiervan vormt hij nu zijn zang:
Dan zal hij hooger rang
Aan saamspraak van bedrijf, strijd, liefde geven,
Maar 't duurt niet lang
Dat dit ook voor hem deugt,
Met nieuwe trots en vreugd
Studeert de kleine akteur een andre rol,
Vullend van tijd tot tijd ‘'t vermakelijk tooneel’
Met wat - van wieg tot graf - de mensch verscheel;
Al wat het leven meebrengt tot ons deel;
Als had hij niets te leeren
Dan eindloos te imiteeren.

Gij, wiens uitwendig wezen niet belijdt
Uw ziels onmeetlijkheid,
Gij beste wijsgeer, die nochtans behoudt
Uw erfdeel, eenig oog omringd door blinden,
Die, doof en zwijgend, de eeuwigheid doorschouwt,
Daar de eeuwge geest voor eeuwig u blijft binden, -
Gezegend ziener, hoog profeet,
Die in uzelf de waarheid weet
Die levenslang vergeefs wij willen vinden -
In donker zoek, de donkerheid van 't graf:

Gij over wien uw onverganklijkheid
Broedt als de dag, als meester over slaaf,
Als onontkoombre tegenwoordigheid, -
Gij nietig kind, toch godlijk in de kracht
Van hemelsch vrij-zijn, als ge uw aard betracht,
Wat tart en tergt ge 't averechtsch geluk
Van jaren met hun onvermijdlijk juk,
Dus blind in weerstrijd met uw zaalge staat?
Te ras reeds drukt uw ziel haar aardsche vracht.
Dan dekt gewoonte u, met ijs-koude macht,
En diep als 't leven haast, dat geen verstaat.

O vreugd, dat in onze asschen
Toch iets is dat nog leeft,
Herinring weer doet wassen
De vlam die leek ontzweefd.
Het denken aan mijn kindschheid wekt in mij
Onafgebroken zeegning: niet of wij
Nog 't beste zeegnen, de voor goed ontroofde
Genot en Vrijheid, waaraan 't kind geloofde,
Waar 't bezig of in rust op bouwen dorst,
Een nieuwgeveerde hoop nog fladdrend in zijn borst.
Niet om die te prijzen
Doe ik lofliedren rijzen,
Maar wel wat zich niet weg laat dringen,
Het vorschen achter de aardsche dingen,
Zelf-ontvalling en verdwijning,
Van een schepsel de verschijning,
Gaand door stoffelooze wereldkringen,
Hooge instinkten, waarvoor 't sterflijk wezen
Als een schuldig ding betrapt moet vreezen:
Wel ook dat oorspronklijk voelen,
't Schaduwig terug-bedoelen,
Dat, zij het wat het mag,

Het bronlicht is van onze dag,
Een meesterlicht is van ons heele leven,
Ons steunt, ons koestert, onze luide jaren makend
Tot oogenblikken in het klare weven
Van de eeuwge stilte: waarheden, ontwakend
Om nooit te sterven,
Die onverschilligheid noch driftig werven,
Noch man noch kind,
Noch al wat zich met vreugd in weerstrijd vindt,
Geheel verwoest, geheel ontbindt.
Daarom, hoever gegaan
Landinwaarts, kunnen wij
Bij kalm seizoen en tij
Met zielsoog zien de onsterflijke oceaan
Waarmee wij kwamen,
Vinden ons in een oogwenk samen,
En zien de kindren spelende aan zijn strand,
En hooren 't eindloos rollen van zijn golvenbrand.

Zoo zing dan, zing, o vogels, blijde uw zang,
En jonge lammren, springt,
Alsof de tabor klinkt!
Wij volgen in gedachte uw drang.
Gij die woelt en gij die fluit,
Gij die in uw hart besluit
Blijdschap die de Mei beduidt!
Wat maakt het of de straling, eens zoo licht,
Voor altijd nu verdween voor mijn gezicht,
Wat of nooit mijn uur meer bracht
Grasgestraal of bloemenpracht,
Niet beklaag ik me als maar leef
Kracht door dat wat overbleef:
Sympathie, tevoren mijn,
Die, eens zijnde, altijd zal zijn;

Denken, dat uit menschlijk leed
Leniging te puren weet;
Het Geloof, dat Dood verwint,
En jaren, kweeksters van wijsgeerge geest.

En o fonteinen, heuvels, bosschen, weiden,
Denk niet dat liefde in ons zich ooit laat scheiden!
Nog voel ik in mijn diepste hart uw macht.
Ten offer heb ik maar één vreugd gebracht:
Niet daaglijks smaak ik meer uw heerschappij.
Ik heb de beken lief, hun dans en glans,
Zelfs meer dan toen ik luchtig ging als zij,
De onschuldige klaarte van een ochtend-wei
Bekoort me ook thans.
De wolken, staaplend rond de westerzon,
Kleurt met een soobrer licht dan eerst het oog
Dat over sterfelijke menschheid boog.
Ik liep een andre loop, waar 'k andre palm mee won.
Dank dit ons menschlijk hart, waar we uit bestaan,
Dank vreugde en vrees en innige teederheid,
Gaf mij de minste bloem die bloeit voortaan
Mijmring die vaak te diep voor tranen leit.

Ruchiouk Hanem
Avondmijmering over Gustave Flaubert
Door
P.N. Van Eyck

De oude ondervindingen zijn waar, - de lange winteravonden die niet eindigen willen en hun ruischende stilte nog doen spoelen tot ver over het eenzaam strand van de nacht, zij maken werkeloos voor de daad en weerloos voor de mijmering, zoetste vriendin en gevaarlijkste vijand. Maar mijmering leidt tot herinnering en kent in háár zich zelve. Die herinnering is niet altijd van het eigen gemoed, het is soms of ons leven braak ligt, het schijnt onvruchtbaar; zoo innerlijke vruchten mochten wassen, waar zijn ze, wat zijn ze ons? en uiterlijk is onze ziel zoo naakt als de ontbladerde boomen aan den kant van verlaten slooten. O de eindelooze droefgeestigheid van nevelige weiden en de verstorven hartstocht der geschonden wilgen! O zacht en wreed en schrijnend visioen! Zoo sluiten wij het gordijn en in de besloten stilte van ons lamp-vergeeld vertrek buigen wij ons over 't diepe murmelende leven van een bron in verborgenheid, onze ziel of de ziel van een die ons lief is, en de avonden, wier eind geen ander is dan het einde der nacht, worden schoon en droefgeestig, maar ze glanzen vertroostend.

De herinneringen te lezen van gestorvenen, - mémoires door hen zelf geschreven of die andere, meer spontane gedenkschriften hunner uitgegeven brieven, - welk een delicate arbeid, welk een indringend genot! Het is een moeilijke arbeid, het vraagt gevoel voor schaduwen en halftinten, voor dubbeltinten, onder-

tinten, onderstroomen, vraagt inzicht en liefde, en een vredige teedere levenswijsheid. Een levenswijsheid die wellicht in al de dagen van ons leven afwezig, en die ons dán op natuurlijke wijze eigen is. Zooals wij in het dagelijksche bestaan vele dingen moeten ignoreeren of vergeten om zonder afkeer te kunnen leven, zoo moet men, gedenkschriften, correspondenties vooral, lezend, voor zich zelf een subtiel spel van weten en vergeten, van zien en staren opvoeren, er moet in ons innerlijk oog een orgaan afwezig zijn, waardoor wij te veel zouden onderscheiden, wij moeten sommige dingen niet of anders zien dan ze zijn.

Er wordt dikwijls gezegd dat het uitgeven van correspondenties en niet voor uitgaaf bestemde geschriften een onkieschheid is, een naakt uitkleeden waar ieder ander het recht heeft gehuld te gaan in de gewaden die hij zelf zich gekozen heeft; er zijn gevoelige harten die het een schaamteloosheid achten jegens den kunstenaar, een misdrijf tegen den mensch: wat hij, zeggen zij, van zijn persoonlijkheid aan het publiek toonen wilde vindt men in zijn werk, het overige was eigen bezit en door niemand vervreemdbaar. Er zijn andere gevoelige harten die zich onweerstaanbaar voelen aangetrokken tot in de eerste plaats juist die persoonlijke getuigenissen waarvan briefwisselingen vol zijn. Zijn dezen de van natuur onkuischen, de verslingerden op het verborgene, zijn zij degenen die met koortsige drift begeeren te wroeten in het binnenst-innerlijke leven van anderen, en wien het een wellust is tot in de laatste, diepste, meest verscholen zieleplooi hun aandacht te doen neerdalen? Ieder die haken mocht naar het document humain, elk psycholoog bezit eenigermate deze zieke nieuwsgierigheid, er zijn onder het lezen oogenblikken waarin men het beklemde gevoel heeft of men zondigt, en niets is meer waar dan dat, naarmate de schrijver in zijn gansche leven meer getracht heeft zich te verbergen, naarmate hij innerlijk kuischer was, de daad van het zich verdiepen in zijn correspondentie meer het karakter eener violatie draagt.

Zoo kon ik het niet voelen, toen ik brieven las, en aanteekeningen, van een beminden Franschen schrijver, en ik weet ook dat het heel anders zijn kàn. Men moet niet vergeten dat

hier, in deze brieven de mensch toch zelf *spreekt*. Hij spreekt bitter, en zacht, en bewogen, en hartstochtelijk, hij is hier niet de absoluut geslotene, hij vertelt aan den eene het eene, aan den andere het andere, die menschen kennen hem, geen van allen geheel, maar de meesten weten veel van hem en men kan uit wat hij ieder hunner vertelt afleiden, welke kennis van zich zelf hij bij elk onderstelt. Maar wij blijven vreemden, hij spreekt niet tot ons. Zoo lezen wij dan zijn brieven in een voortdurende metamorphose. Wij zijn niet in het acute leven van den dag maar in het leven van den droom, en in den droom vinden nog de grootste tegenstellingen rappe, vloeiende overgangen. Wij worden slechts beurtelings zijn geliefde, zijn moeder, zijn broeder, wij zitten neer en luisteren met de overgave der vriendschap of der liefde naar de bekende, persoonlijke stem, naar de ziel die geneigd is zich telkens althans gedeeltelijk aan ons over te geven. En daar wij nu, niet met geveinsde maar zeer wezenlijke vriendschap, niet met gehuichelde maar echte liefde luisteren, daar wij ons de droomgedaante gegeven hebben van den broeder en de geliefde en in den droom schijn en wezen van uit het zelfde middelpunt van licht zoo blinkend doorschenen worden dat zij dezelfde zijn, voelen wij ons niet meer *als* en *zijn* wij niet meer de bedriegers die den argelooze tot overgave lokken, maar wij ontroeren en peinzen naar de ontroering en de gepeinzen van den schrijver, wij rusten en deinen op de eb en de vloed van zijn innerlijk leven. Dit is de oorzaak van een groot genot en van een groot gewin, omdat alles wat in liefde zijn aanvang heeft voor de ziel gedijen moet, haar bevrijdt en deze bevrijding onvergankelijk is. Op gelijke wijze lezen wij de brieven van Julie de Lespinasse, of zulke als de Goncourt aanhaalt van madame de la Popilinière aan Richelieu, waarin, naar de woorden van den modernen schrijver, het woord ‘coeur’ altijd en altijd weer opnieuw herhaald wordt als een doordringende, aanhoudende, werktuigelijke litanie, als het gebaar eener stervende die zich vastklampt aan het leven, - zij, doode nu, aan ons die ademen en zijn. Op deze wijze lezen wij ook Baudelaire's nagelaten aanteekeningen - wìe zou anders het recht hebben juist van hém de bladzijden te lezen, die hij ‘Mon coeur mis a nu’ noemde? - zoo las ik gister in de brieven en aanteekeningen

van Gustave Flaubert. Zij gaven mij een droom over den kunstenaar waarin de mensch te leven kwam, en uit een paar kleine plaatsen kon ik door mijn stille gedachten de voornaamste worsteling van een groot leven in een paar beelden vastleggen en begrijpen. Zal een tweede, niet voorbereid door de mijmering van zijn hart en de suizing van den winteravond, niet sinds uren luisterend naar de stem van den schrijver, het kunnen zien en voelen als ik? Misschien niet. Wél, wanneer hij zich door de voorafgaande bepeinzing heeft laten verleiden tot een stilte van aandacht als hij zonder haar wellicht niet bezeten had. En stilte van aandacht hebben wij noodig, wanneer wij iets dat een onwezenlijke droom schijnt, of wanneer wij heel kleine feiten plotseling verheffen tot de groote symbolische gebeurtenissen die ons een geheel en diep leven verstaan doen.

I

Hij was op reis gegaan. Hij had als jongen de ‘Mémoires d'un Fou’ geschreven, als jonge man zich uitgestort in dat merkwaardige werk ‘Novembre’; hij had daarna zijn eerste ‘Education Sentimentale*)’ en zijn eerste ‘Tentation de St.Antoine’ geschapen, hij was nu omstreeks dertig jaren en had nog geen enkel werk uitgegeven. Hij had zijn besloten leven geleefd, gearbeid, gezwoegd, geleden. Want de dood zijner zuster, van zijn vader, zijn vriend ontroerden zijn hart in het diepste, zijn moeder, zijn zorg, zijn liefde was tegelijk zijn groote kommer, men kan, ook van hem, zeggen dat het leven hem op zich zelf had teruggeworpen uit het wijde droomgebied zijner fantaisieën, uit de eindlooze hemelen zijner verlangens, en zijn brieven, zijn jeugdwerken leggen het open, wat dat innerlijk van Flaubert geweest is.

Niet zoozeer het feit dat hij als zoovelen aan het leven zelf leed is voor ons van belang, - de hevigheid, de duur en de aard van dat leed geven hem zijn bijzonder karakter. Er kwam een dag, in zijn jongere jaren nog, waarop hij zich bewust opsloot in den knellenden kluister der melancholie. Ik zeg melancholie, ik noem het liever levensbitterheid, want wat hij op dat

*) Een belangwekkende roman die met Flaubert's bekende boek alleen den titel gemeen heeft.

oogenblik als onbereikbaar moest buitensluiten, was te veel, te schoon, te rijk, dan dat zijn melancholie niet van bitterheid moest doordrongen worden. ‘Il semblait porter la fatigue de la vaine escalade de quelque ciel’ schrijven de broeders de Goncourt over hem, hun vriend van later tijd; hij schijnt voor den scherpen blik in zijn verschijning geweest te zijn wat hij innerlijk was en de Goncourt drukken het uit in een treffend beeld.

Flaubert was een romanticus, maar een láát romanticus: van den bruisenden wijn der romantiek kreeg hij slechts de droesem te drinken en de dronkenschap mocht voor hem slechts bestaan in de hallucinatie der benauwenis. Hij was niet alleen naar zijn aanleg een mateloos voeler, een zwelger, hij was ook een scherp denker en een onverbiddelijk waarnemer. Hij, die de ervaringen der voorgangers kende, heeft zich, vóór eigen ervaringen te ondervinden, de verwerkelijking van zijn droom verbééld, hij heeft die verbeelde werkelijkheid in zijn gedachten de noodzakelijkheid van het leven gegeven, haar daarna met het waargenomen leven vergeleken, haar ontleed, stukgesneden, en moe van verbeelden, gevraagd en gezocht naar haar *mogelijkheid* van realisatie. Dat zoeken bleef vruchteloos.

De Fransche denker Jules de Gaultier noemt zijn philosophie, waarin hij het vermogen van den mensch om zich anders te kunnen verbeelden dan hij is, waarin hij aldus de Dwaling als scheppende en aandrijvende kracht, als motor van alle leven stelt: Bovarysme. In eigen sensibiliteit zijn wijsbegeerte geleefd hebbend, vond hij haar volledig en aangrijpend verwerkt in het geheel van Flaubert's arbeid en geeft haar den naam van die meest typische en tragische figuur, zij, waarin het Bovarysme verníetigend optrad, Emma Bovary. Romantiek nu lijkt mij van uit een bepaald gezichtspunt omschreven te kunnen worden als het Bovarysme van den mensch-als-zoodanig, zij berust in een oneindig gelooven van den meest eindigen aanleg. Wij hebben onzen kleinen korten levenstijd en wij dichten onze ziel de levenspotentie der eeuwigheid toe. Wij hebben onze kleine aarde met haar beperkte oppervlak en hoeveelheid verschijnselen, en wij denken haar een onmetelijk gebied, oneindig en onuitputtelijk. Wij hebben de karakteristieken van ons eigen tijdvak, en wij denken alle vroegere tijdvakken nog daarbij te

kunnen doorvoelen en peinzen hen, omdat zij anders zijn dan het onze, schooner. Wij hebben ons menschelijk hart en wij denken ons de groote Gevoelens, de ontzaglijke Hartstochten, de Laaiende Driften mogelijk, voelen ons met de onstuimigheid van ons geprikkeld verlangen onder den aandrang van een krachtigen bloedstroom gereed die hevigheid van ontroering in ons te ontvangen, te dragen en zelfs te beheerschen. Wij denken ons niet zoo zeer nieuwe gevoelens, wij denken ons de oude in een zoo groote mate van intensiviteit als maar zelden of nimmer zou kúnnen mogelijk zijn, en dán slechts tot oogenblikkelijke vernieling van het organisme. Wij *denken* ons dit alles: o ziekte van den menschelijken geest, in zijn werkingsmogelijkheid ingepaald door het beperkte lichaam, geest die éérst zich eenig, oneindig, almachtig gelooft en dan, aan zijn kracht geen grenzen kennend, het laatste onkenbare in zijn wildheid wil overmeesteren, geest die in een noodzakelijk bedrog, aan het lichaam dat hem anders moest néérhouden, zijn eigen wijdheid geeft en het door de prikkel der verbeeldingen in de prikkelbaarheid van zijn zenuwen doet hunkeren naar ervaringen waarvan het in een dierlijke rilling de duizeling vermoedt en waarnaar verlangend het al wat het bereiken kán gaat verachten.

Weltschmerz is een onvermijdelijk gevolg van doorleefde romantiek. De onmacht van het lichaam om den geest op zijn stormtocht te volgen; de onmogelijkheid dat de geest zonder het lijf zoude voortgaan; de onbekwaamheid van beiden om zich bij voortduring te houden in den staat waartoe zij zich konden verheffen; de noodwendigheid der oververzadiging en der uitslijting; de verzwakking van den geest door de verzwakking van het lichaam, als een looden last getorst die, licht eerst, zwaarder, die, toevallig eerst, wezenlijk wordt, - brengen het ontwaken uit den droom, een ontwaken als van Tristan in de muziek van Wagner, wanneer Marke's werkelijkheid haar plotselinge schaduw heenwerpt over de gloeiende lusthof van zijn verrukking, - en hier gaan wij dan de verschillende slachtoffers der romantieke idealen waarnemen. Nu zien wij die belangwekkende en ontroerende verschijningen: hij die zich in de naaktheid van zijn lijf en de armoe van zijn hart slechts voelen kan als balling uit het stralend vaderland en de lucht vervult met zijn

weelderige weeklacht, waar de gouden weerglanzen in drijven van eenmaal aanschouwde zonsondergangen, die glorieuse koningskroon der aarde, en de zuchten uit zijn teruggedwongen nog mateloos begeerende liefde. Hij die, dieper, of zwakker misschien, het onverhulde der uiterste naaktheid niet kan verdragen en in de wanhoop, of met een hoonlach om menschelijke onmacht bij goddelijke hoovaardigheid zich zelf vernietigt. Hij die aan het lichaam eener vrouw, uit den beker, uit den walm der specerijen zich de sidderende onbewustheid der gewaarwording verschaffen wil, met een kramp zich bedriegt of het een kosmische wellust-rilling der ziel bleek en uit de wake die verbittert gedreven wordt naar de begoocheling die verteêrt. Zij die zich aan haar daadwerkelijk hebben overgegeven, zijn de sláchtoffers der romantiek en zij kunnen tusschen de menschen niet meer leven dan met den pijn van den albatros, den heimweezieken zeevogel uit het gedicht van Baudelaire. Wij vinden hen allen in de Fransche literatuur der negentiende eeuw, zij verdienen de ernst van onze gedachten, de toewijding onzer zorg, de liefde van ons gemoed.

Flaubert was, zeide ik, een volbloed, maar láát romanticus, en die laatheid is voor hem zoo goed als voor de Vigny, Barbey, Baudelaire van de grootste beteekenis. Deze mannen zijn misschien psychologisch nog interessanter dan hun voorgangers, met wien zij naar hun bouw *als* romantici niet verschillen, wier ondervindingen wij alle ook bij hen aantreffen. Zij hebben echter niet de expansie in klank en gebaar van dezen. Zij zijn ingetogener; daar zij niets van hun drama in het leven veruiterlijken konden - ook in den aanvang misten zij de dronkenschap van het geloof - is het alles heete gecondenseerde innerlijkheid gebleven. Alleen met zich zelf en hun eenzaamheid als voor hun ziel wezenlijk erkend hebbend, zijn zij in tegenstelling met de ouderen veeleer de zich-zelf verbergenden geweest. Aldus de Vigny, koel en trotsch in de strakke afzondering van zijn stoïcisme, zijn symbolische poëzie; aldus Flaubert met zijn fellen ijver voor het eng omschreven stijlideaal en zijn afkeer van hen die niet de eigen persoonlijkheid buiten hun kunst sloten; aldus, van hen de meest expansieve: Barbey, in zijn fervente katholiscisme voor zich zelf zich verbergend

en in het dandysme, een vrij ostentatief dandysme, zijn eenzaamheid en veiligheid tusschen de menschen verzekerend; aldus Baudelaire, zuiverder dan Barbey de dandy, ziel van innerlijke verscheuring en schuwe geschondenheid die nooit scherper de waardeloosheid van allen schijn der menschen uitdrukte dan in die kleine zin uit 'Mon coeur mis à nu': 'Etre un grand homme et un saint *pour soi-même*, voilà l'unique chose importante'.

Zij, Baudelaire, Flaubert, zij kwamen te laat, zij wisten de ervaringen van hen die in hun leven de romantische idealen hadden willen verwezenlijken en slachtoffers geworden waren van dat enge kleine menschelijke leven, zij hadden ze zelfs in de onstuimigste jaren, toen de golven des levens het hoogst gingen, leeren kennen. En zij werden niet, in een vreemde, warmere athmosfeer van den geest levend, slachtoffers van hun eigen, kille, begrensde, - zij, in die enge, bekrompen kilheid lévend, werden de ontgoochelden hunner droomen, zij waren niet balling, maar gevangenen, zij vinden, langen tijd later, hun schitterend symbool in dien Zwaan van Weleer, bevroren in het ijs van tallooze winters, die na zijn witte agoniëen zich veronbewegelijkt in den kouden droom der verachting. Hun levensstemming moest wel een ander karakter hebben, dan die der ouderen. Dézen droegen de hoogmoedig-getorschte doornenkroon van hun Weltschmerz, en hun volzinnen hadden op hun sterke adem klank en dreun van zingende nostalgieën; in génen, de gekneusten, de geresigneerden, maar in hun ziel heeten, kweekte het leven voor zich zelf de stille bitterheid, de brandende walging, die zich bij het verschil der persoonlijkheden uitten in vlijmend sarcasme, in heesche kreten, in innige, ontroerde zelfspot. Geen zingende nostalgiëen, met den gloed in zich van hun droom, maar een plotselinge glans, eensklaps, een kloppen van het hart, een loome snik, waarin wij het verlies van hun leven doorgronden: de 'hysterical tears' door Baudelaire gevonden en herkend in de groote dichteres Marceline Desbordes-Valmore, die 'mélancholie irritée', waarvan hij elders spreekt, die 'postulation des nerfs, d'une nature exilée dans l'imparfait et qui voudrait s'emparer immédiatement, sur cette terre même, d'un paradis révélé'. Er is om hen allen een stilte. En sommigen van hen vonden een dood, stiller nog dan hun leven, voor het zoekend hart

van een verschrikkelijkheid die beklemt en beangstigt. Ik denk aan Gérard de Nerval die, snijdende symboliek, in het ijlen van zijn waanzin een schortband verwarrend met den gordel der Koningin van Scheba, in de stilte van de nacht aan een hek zijn lichaam verhing zooals hij ook zijn ziel had verhangen in den strik van een machteloozen droom. Ik denk bovenal aan Charles Baudelaire wiens diepe, menschelijke hart zich verbergt zoolang wij hem niet met onze diepste liefde naderen en wiens dood lichamelijk en geestelijk een stille ontzetting geweest is als slechts aan den rand der diepste afgronden kan geleden worden op de top der hoogste gebergten[1)].

Flaubert bracht bijna zijn gansche leven op het land door; hij was de beroemde strijder om den stijl; hij was de kunstenaar die, hoewel in een deel van zijn werk de opbouwer van antieke of exotische paleizen, lange jaren besteedde aan de studie der platheid, der alledaagschheid en zich kon overgeven aan de waarneming van leelijkheid en verrotting. Zoo is, oppervlakkig gezien, zijn verschijning. Samengesteld wezen, tot in zijn schijnbare tegenstrijdigheden geheel en scheurloos één. In zijn ziel door het nóódlot van het menschelijk wezen ontkend, vernederd, geklemd, gekneld. Tegenover al de besloten liefden, hartstochten, verbeeldingen de dompheid, de stompheid van wereld en bestaan. Zijn driftig ver-

1) Ik dwaalde van Flaubert niet af zoo ik bij anderen stil stond. Het wezen van deze mannen is zoo verslonden geweest door driften uit de zelfde levenssmart verrezen, dat zij slechts uit elkánder geheel kunnen verklaard worden. Zij waren verbergers, maar niet voor elkander, schoon zij ook tégen elkander zwegen. Er kón niet in hun woord soms een ondertoon zijn, die in het hart van den makker niet onmiddellijk weerklank vond. ‘Ah, vous comprenez l'embêtement de l'existence’, schreef Flaubert aan Baudelaire, na de eerste lezingen van ‘Les Fleurs du Mal.’ Hij noemt: ‘Spleen, qui m'a navré!’ En ten slotte: ‘En resumé ce qui me plait avant tout dans votre livre c'est que l'art y prédomine. Et puis vous chantez la chair sans l'aimer, d'une façon triste et détachée’. Hierin ligt veel van Baudelaire, maar meer nog van Flaubert, daar hij zich zélf gelezen had uit Baudelaire's gedichten. Wij moeten hennaast elkaar zien, wij moeten hen tegelijk waarnemen in het Parijs van hun dagen, deze mannen in wier leven het niet mogelijk is zich te verdiepen zonder liefde, over wie men niet kan schrijven dan ontroerd en met eerbied.

langen naar het ander land dan het zijne, naar de aarde en, de aarde gekend, zijn verlangen naar de andere werelden dan de aarde, naar de sterren, naar het heelal. Zijn hunkering naar alles wat pracht, zonlicht, weelde, schoonheid is, naar alles wat het bloed doet stroomen met een volheid en een gloed en een gevoel van onverzadigde verzadiging, die voor verslapping geen plaats laat! En die hunkering versmoord in de twijfels der nuttelоosheid. Zijn à quoi bon was de verlammende schreeuw die zijn geest altijd weer deed opstijgen boven den koorzang zijner weelderige verbeeldingen. Hoeveel wanhoop ligt onder de bruyante levensdrift van zijn vroegere werken, waarin het woordje ‘dégoût' telkens opnieuw de echo geeft van zich zelf. Naar eeuwigheid te hunkeren en in tijdelijkheid te zijn ingemuurd! De eeuwige schoonheid in een passie van geluk te begeeren, zich te willen overgeven aan de flonkerende visioenen die fantaisie en herinnering bij hem opriepen, maar gebonden te zijn aan zijn nauwe Fransche omgeving en, àls hij die verlaten kon, binnen de kleurloose athmosfeer der nuttelоosheid des levens, die hij nérgens verlaten kon. In zich te dragen dien onverdragelijken drang naar vervloeiing in den kosmos, om een-in-al, en al-in-een te zijn, maar de onherroepelijke onmogelijkheid daarvan met al de scherpte van zijn scherp verstand herkend te hebben. En toch: niet neer te zitten in ijdele weeklacht. En toch: met alle walging, sarcasme, haat tegen de deelen, te resigneeren tegenover het geheel omdat het in zijn geheelheid groot was. En toch: tusschen de waardelooze steenblokken de waardevolle ertsen te zoeken en uit hún waarde het vervolg van zijn leven op te bouwen! Flaubert was een door en door geniale persoonlijkheid en *moest* aldus de levensvorm vinden, waar binnen hij zich kon realiseeren: hij was een man van kracht en energie. Het hoogste niet te bereiken beteekent niet noodwendig: afzien van den strijd om van het dan voorhandene te maken wat er van te maken is: dien strijd heeft Flaubert aanvaard en tot het einde doorstreden. Hij zelf wilde niet zijn wat Gaultier Bovarys genoemd zou hebben, hij wilde precies datgene wat hij naar zijn wezen realiseeren kón, en dat zoo volledig en intensief mogelijk. Hij, bewonderaar van Voltaire's Candide, maakte de slotzin van dien roman tot zijn lijfspreuk: “Il faut cultiver son jardin”. Het moest dan zijn

bitterheid zijn, dat eenen tuin zou bebouwen wie de velden der wereld in zijn jeugd te klein gedacht had voor zijn kracht, zijn geloof.

Daar zijn droomen machteloos bleken, bleef hem de werkelijkheid, die hij tegenover die droomen verachtte, - zoo zou hij deze werkelijkheid doordringen, peilen, alles van haar zien, voelen, ontleden, hij zou verrotting en leelijkheid niet schuwen maar er de grootheid van kennen. Hij móest hiertoe komen. Het was niet mogelijk dat de mensch naar zoo groote schoonheid uit zijn werkelijkheid wegstreefde, wanneer de werkelijkheid hem niet met een zóó strenge leelijkheid en kleinheid benauwde, zij was noodwendig zoo groot als zijn droom van schoonheid groot was. Zij had die droom dan ook bepaald, daar zij zijn ziel haar heimwee gegeven had. Zij was niet enkel het *tegendeel* van al wat begeerlijk scheen, zij maakte eerst het begeerde begeerlijk en zij was aldoor de drijfkracht van zijn leven geweest, hij zou aldus álles aanvaarden wat vaal, ziek, schurftig is, wat gezwollen is van leelijkheid en walgelijk van ontbinding. De brandende hartstocht waarmee hij de vlucht naar eeuwigheid, schoonheid, licht voortstuwde keerde hij nu naar den anderen kant en het leelijke werd van zijn gloed doordrongen wanneer hij 't in zijn kunst wou doen leven. Hij maakte het leelijke groot, heet en wezenlijk. Reeds jong schreef hij over de sublimiteit der leelijkheid, sublimiteit die zijn eigen schepping was. Walging is een der heetste gevoelens en die walging gloéit in zijn beschrijving van leelijkheid, maar zij is onbewógen-gloeiend, als de dingen die tot het hoogtepunt van hitte geraakten, strak-onbewogen, als een stuk ijzer dat starend wit werd en haast koel van harde, dreigende rust. En die strakte van “dégôut”' maakte het ook mogelijk dat de leelijkheid kon leven in de harmonische volzin als hij hem droomde, - want het leelijke in de door geen menschelijke gemoedswarmte doordrongen werkelijkheid is onstandvastig, bewegelijk, ontbindend, is vloeiend - de schoonheid is stil en glanst vredig - de leelijkheid moest voor zijn kunst zóó zeer tot haar uiterste gedreven worden, dat zij als de negatie van zich zelf werd en in schoonheid verschijnen kon.

Het leelijke is het vloeiende, het schoone is het rustende, -

hun tegenstelling loopt parallel, of hun verhouding is identiek aan die van onstoffelijke ideeën. Flaubert zag en doordacht dit. Wanneer hij een eeuwige Waarheid als een zon aan den hemel had stralend gezien, dan kon dit enkel geweest zijn, omdat op deze aarde de Dwaling zijn en aller daden bepaalt. Als de Waarheid, de Schoonheid, als al wat positief ideaal wordt genoemd onbereikbaar, onvruchtbaar was, dan bleek de Leelijkheid, de Dwaling het scheppende, - van haar werkelijkheid en van haar tegendeel als droom aan den hemel. Als zijn organisch levensgevoel dat hij met alles gemeen had, het eenige dat hem een opgaanin-zaligheid in het heelal kon mogelijk maken, zich in zijn meest essentieelen drang niet kon uitvieren, dan kwam dit door dat hij, mensch, die ééne gave bezat, welke hem altijd van alles gescheiden zou houden: de Gedachte. De Gedachte, die hem verbeeldingen gaf gelijk hij, *omdat* hij haar zelve bezat, nimmer verwezenlijken kón, vruchtbare akker, zij, van dwalingen en de meest noodlottige voor hem die zich in het Leven een Geluk mocht gedroomd hebben.

Ik stelde in de laatste zinnen nogmaals droom tegenover werkelijkheid, verlangen tegenover bezit. En daar Flaubert kunstenaar was en hij zijn menschelijk talent zou ontwikkelen tot de hoogte die het bereiken kon, daar hij zich zelf in de kunst kon doen overgaan, heeft hij de wezenlijkheid van zich zelf: zijn talent, zijn gedachten, zijn zintuigelijk waarnemen te zamen doen werken en worstelen om het bereiken eener kunst, die als zoodanig volmaakt, de werkelijkheid van het geheele leven zou opnemen, dat wil zeggen de Leelijkheid, de Platheid, de Verrotting als werkelijk zou doen voelen, zien, tasten, de dwaling als scheppende en vernietigende kracht, als de groote motor van alle leven zou openbaren, een kunst die, wannéér hij de verbeelding van zijn verlangen zich een visioen, een droomgestalte daarlangs, een glans daarover zou laten droomen om die droom vervolgens in zijn proza te herscheppen, nog dan, als in “Salammbô”, de dwaling haar drijfkracht deed blijken en het oogenblik der vervulling van begeerte nauwkeurig deed samenvallen met het oogenblik der vernietigende ontgoocheling. Zij stierf, de dochter van Hamilcar, van Tanit's mantel te hebben beroerd, noch om de kracht van den ijdelen mantel, noch om de zoetheid der

vervulling, maar omdat de uit jaren samengedrongen ijdelheid van het geheele leven, dat tot dan toe vol was geweest van haar droombeelden, plotseling om haar neerzonk en haar in ledigheid deed stikken.

Doch dit lot heeft Flaubert niet gewild, hij heeft door zijn eigen kunstenaarsinstinct van zelf-behoud gedwongen, gewerkt, en de uitputtende hevigheid, waarmede hij gewerkt heeft, de waarlijkontzag-wekkende worsteling welke menigeen futiel lijkt, omdat zij geen onderwerp had dan een bladzijde, een volzin, en welke zoo hoogst ernstig en groot is omdat zij de eenige zinvolle hartstocht moest zijn voor hem die niet meer streven wilde naar dingen wier onmogelijkheid hij gezien had, naar idealen waarvoor hij niet was aangelegd, en wien het juist *in* die hartstocht mogelijk werd alles wat werkelijk voor en in hem was en als werkelijkheid buiten hem zichtbaar lag, in ééne schepping, het proza, te doen samenkomen en leven, - die ontzagwekkende worsteling heeft hem een groote figuur der negentiende eeuw gemaakt, een man, die door zijn onverbiddelijke waarheid, door zijn afkeer van zelf begoocheling aan den mensch een groot Weten over zich zelf heeft toegevoegd. Hij was dit niet vrij, maar gedwongen, niemand immers is zóó zeer gebonden zich zelf te verwezenlijken als de groote verschijningen onder de menschheid en die gebondenheid is zelfs een vooronderstelling van hun grootheid. Flaubert werd dus de diepe bestudeerder der aardsche leelijkheid, hij werd de strijder om den stijl. Men vergete niet dat zijn volzin zijn schépping, dat deze het medium was, waardoor hij de levensverschijnselen met behoud hunner leelijkheid kon opnemen in een toch gaaf, harmonisch geheel; dat aan háár te werken voor hem beteekende: tusschen al de negaties van zijn groot zielsverlangen aan het eenige positieve dat hij kon verwezenlijken te arbeiden; en dat de verslondenheid waarmede hij zwoegde, de hartstocht was van dat innerlijk wezen dat, in alles bekneld, bedwongen en in dat eene positieve zich met al zijn heftigheid uitvierde. Ieder heeft een bepaalde potentie van kracht en energie. Zoo Flaubert aan meerdere dingen die energie had weggegeven, kon de strijd om zijn stijl niet zoo hevig geweest zijn. Nu was zijn talent de stoomklep, waaruit al de saamgebonden harstocht van een heel leven, zijn genie, als uit

één uitgang mocht uitbreken. Dit bepaalt de intensiviteit van de worsteling, haar onvermoeide voortdurendheid en tegelijkertijd het eenige groote belang dat voor hem en naar zijn gedachte voor de Menschheid gelegen is in de Kunst. Kunst slechts kan het verdragen alle leelijkheid, alle afzichtelijkheid in zich te hebben, en desniettegenstaande harmonisch te zijn, en schoon, en positief, en met een gloed soms, een glans, een trilling, die de werelden van geluk en ontroering kon doen vermoeden waarvan de ziel voor altijd had afstand gedaan.

II

Wanneer wij ons in een synthese een begrip en een voorstelling gemaakt hebben van een groot leven in zijn hoofdsamenstelling, zijn aanleg en wat die verwezenlijkte, dan is het een heerlijke bezigheid het nogmaals, kon het van dag tot dag, na te speuren, in al de persoonlijke ervaringen, waaruit wij éérst die synthese wonnen, haar weder in te voeren om op die wijze àl meer te begrijpen, de synthese te verdiepen, onze liefde te vergrooten. Zulk een synthese is een soort wichelroede, zij beweegt in de hand op de goede plaats ter boring en wij vinden er het rijke metaal of het koele ondergrondsche water. Wanneer wij weten, dat op de beschreven wijze Flaubert innerlijk bestaan heeft, is het vruchtbaar en genotvol, in zijn dagen te zoeken naar de oogenblikkelijke reacties zijner persoonlijkheid op de dingen die hem werden toegevoerd. Wij vinden vele zinrijke details, een schoonen stroom, en soms, plotseling, zien wij momenten die, omdat zij zijn hoofdkarakter op het onverwachts te dragen blijken, symbolisch worden en zich onder een bepaalde gestalte in onze bewustheid levend houden.

Het eerste, het primaire grondgevoel van Flaubert's leven was het verlangen naar uitstorting, uitvloeiing, niet in deelen van het Al, maar in het Al zelf. Hij had van nature den niet speculatieven, maar acuten pantheïstischen aanleg die, primair, zijn romantiek als een secundaire met zich meebracht. Van de verwerkelijking dier romantische aanleg had hij afstand gedaan; - het was een afstand van dingen die hij zich verbeelden kon voorzoover zij buiten hem in den tijd lagen, die hij innerlijk onder bekende gedaanten aanschouwen kon voorzoover zij buiten

hem in de ruimte lagen. Voor den droom-blik zijner ziel konden zij tastbare gestalte aannemen, zooals zij, *deelen* van het leven des heelals, omlijndheden, omlijnbaarheden verwerkelijkt tastbaar en beschrijfbaar geweest waren. Het ging *hier* echter om een Gevoel, ontastbaar, onverbeeldbaar, - *onvoelbaar* behalve bij korte sidderingen, vermoedens meer dan zwakke vervullingen. Het was de laatste verzoeking van den heiligen Antonius, dat de levenskrachten aller dingen en schepselen in elkaar zouden vervloeien, dat alles door één gloed zou worden doorspoeld, een gloed die niet aan de dingen toegevoegd werd maar die het principe van hun bestaan was, dat alles in één onbewust-voelende gloeiing te zamen en één zich zou voelen in de groote Natuur, als deel van het geheel en als geheel in dat deel. Zoo was ook Flaubert's grond-drang. Ware het hem mogelijk geweest zijn ziel zóó te vereenigen met de Al-ziel, dan had hij den diepsten neiging zijner persoonlijkheid bevrediging gegeven. Maar hij voelde zich Mensch, het wezen met de gave der Gedachte en in die Gedachte datgene bezittend, wat hem àls mensch karakteriseerde en van alle andere dingen en schepselen onderscheidde. Hij bezat haar bij uitsluiting van àl het andere, hij zou haar altijd behouden, ook wannéér voor het overige zijn pantheïstisch verlangen in vervulling had kunnen gaan. Het volledige geluk te bereiken *moest* beduiden: het (onmogelijk) werkeloos rusten der Gedachte en de (onmogelijke) afstand van die hoogste, eenig-essentieel karakteriseerende menschelijke gave. Als volledig mensch, als *mensch* zou hij de vervulling niet kunnen genieten, - dat kon voor hem slechts één gevolg hebben: zich van haar af te wenden, ook van haar afstand te doen. En daar bij hem het alles ging om de verwerkelijking van zijn volledige menschelijkheid, gaf hij zich te meer over aan de dienst der Gedachte, zijn vaderhuis en zijn kruis, zijn lust en zijn bitterheid, zijn grootste afstand. Het moest de láátste afstand zijn. Ieder vorige afstand sloot de mogelijkheid van het andere dan zich zelf niet noodzakelijk uit, was betrekkelijk - *deze* afstand was de grootere, de absolute - die eene vervullingsbegeerte zich ontzeggend, ontzegde Flaubert zich, daar zij de primaire en de oorzaak der andere was, *iedere* mogelijkheid. De andere afstanden berustten op een zuiver persoonlijk innerlijk

drama, deze op een begrijpen en doorzien van Mensch, Leven, Heelal. Zulk een afstand *moet* de laatste zijn, daar hij alle hoop doodt, hij is de laatste groote sluitsteen van het graf dat andere resignaties gebouwd hebben, het graf van onze hoop en van ons verlangen.

Flaubert's reis van 1849-1851 snijdt zijn leven in twee deelen. Vóór die tocht naar Zuiden en Oosten schreef hij de persoonlijke wcrken, die ik reeds noemde. Daarna gaf hij de kunst die wij als de eigenlijke Flaubertsche schepping kennen. In die eerste werken leeft hij met heel zijn strijd, zijn levensdrift, zijn wanhoop, - met mismoedigheid over zijn werk is hij weggegaan, - gevormd, in het grootste uitgestreden, kwam hij terug en *onmiddellijk* bevatten zijn latere boeken niets meer van hem zelf. Tot de laatste oplossing is hij, meen ik, vóór zijn reis, niet gekomen, - dat lange trekken in een betrekkelijke eenzaamheid door landen die blijkens zijn correspondentie zijn voortdurende droom geweest waren, en de aandoeningen die het hem gaf, moet hem zijn uiterste beslissing gebracht hebben en alzoo den aanvang der bekende Flaubert-figuur vormen.

Er zijn in het leven oogenblikken waarin het is of alle toevalligheid, die ook de diepste andere uren nog vol maakt van zich zelf, wegvloeide, waarin men het gevoel heeft te leven in een noodzakelijkheid die gepaard gaat met een allesdoordringenden ernst. Alle dingen rondom ons, zijn er niet meer om huns zelfs wil maar hebben voor dat oogenblik hun bijzondere beteekenis. In de herinnering zullen zij allen te zaam zóó en niet anders aanwezig moeten zijn, wil men zich nog eenmaal in dat vreemde moment kunnen verdiepen. Dan leeft de zuiverste rede, het zuiverste gevoel. Er is geen troebeling, er is een groote bewustheid dat wij de wezenlijkheid onzer ziel beleven en die uren zijn de mijlpalen van ons bestaan, waarbij de voldongen afrekening gehouden en de besluiten genomen worden. Maar niet bewust, want alles blijft gevoel. En óm alles en óver alles is de innigheid die het onvergetelijk maakt en der ziel haar heimwee laat. Het zijn zulke oogenblikken, en ook, zulk een stonde, die Flaubert in Egypte, ver ten Zuiden van Cairo

aan den Nijl beleefd heeft, hij geeft ze geen relief nòch in zijn werk nòch in zijn brieven, maar ik voel welke beteekenis zij voor hem hadden en hoe zij het diep slotdrama van zijn ziel symboliseeren.

Het eerste duurde slechts kort. Hij beschrijft het in het eerste deel zijner Notes de Voyages: “Coucher de soleil sur Medenet-Aboe,” schrijft hij. “Les montagnes sont indigo foncé; du bleu par-dessus du gris noir, avec des oppositions longitudinales lie de vin, dans les fentes des vallons. Les palmiers sont noirs comme de l'encre, le ciel rouge, le Nil a l'air d'un lac d'acier en fusion. - Quand nous sommes arrivés devant Thèbes, nos matelots jouaient du tarabouk, le bierg soufflait dans sa flûte, Khalile dansait avec des crotales; ils ont cessé pour aborder. - C'est alors que, jouissant de ces choses, au moment où je regardais trois plis de vagues qui se courbaient derrière nous sous le vent, j'ai senti monter du fond de moi un sentiment de bonheur solennel qui allait à la rencontre de ce spectacle, et j'ai remercié Dieu dans mon coeur de m'avoir fait apte à jouir de cette manière, je me sentais fortuné par la pensée, quoiqu'il me semblât pourtant ne penser à rien, c'était une volupté intime de tout mon être”. Een sensatie van enkele minuten, zij is eenvoudig, zij is van de meest beteekenende. Er is bijna geen aanwijsbare aanleiding, de drie golfrimpelingen zijn de kleine, haast nietige details welke de mensch in groote oogenblikken vasthoudt en die in de herinnering niet toevallig blijven maar wezenlijk worden en dan oorzaak schijnen. Plotseling voelt hij zich - met de dankbaarheid voor de volmaakte idee van zich zelf die God is en die hem schiep - in een innige, zijn geheele wezen doorwarmende vreugde om het plotselinge bewustzijn van het bezit der Gedachte: mensch. *Hij dacht aan niets*. Het was de ongedifferentieerde Rede zelf die hij in zich leven voelde als het wezen van zijn wezen. Hij voelde zich in de volheid van zijn menschelijkheid en dat gevoel moet eenigszins het gevoel geweest zijn van den eersten mensch, toen hij, zonder kennis, met niet één omlijnde gedenken van éénig ding, zich mensch voelde en tusschen de schepselen van het Paradijs de Rede in zich als het werkelijke zijner menschelijkheid leven voelde.

Dit was de vierde Maart. Den zesden bereikten zij Esneh, ten

zuiden reeds van het oude Thebe. Toen zij in den morgen aankwamen, had een danseres, Bambeh, hem genoodigd naar het huis eener beroemde courtisane. Flaubert en du Camp, zijn reismakker, waren beiden gegaan. “A Esneh”, schrijft hij aan Bouilhet, “je suis allé chez Ruchiouk-Hanem, courtisane fort célèbre. Quand nous arrivâmes chez elle (il était deux heures de l'après-midi) elle nous attendait. Elle sortait du bain. Un grand tarabouch dont le gland éparpillé lui retombait sur les larges épaules et qui avait sur son sommet une plaque d'or avec une plaque verte, couvrait le haut de sa tête, dont les cheveux sur le front étaient tressés en tresses minces allant se rattacher à la nuque, le bas du corps caché par ses immenses pantalons roses, le torse tout nu, couvert d'une gaze violette, elle se tenait an haut de son escalier, ayant le soleil derrière elle et apparaissant ainsi en plein dans le fond bleu du ciel qui l'entourait. C'est une impériale bougresse, tétonneuse, viandée, avec des narines fendues, des yeux démesurés, des genoux magnifiques et qui avait en dansant de crânes plis de chair sur son ventre. Elle a commencé par nous parfumer les mains avec de l'eau de rose. Sa gorge sentait une odeur de térébenthine sucrée: un triple collier d'or était dessus. On a fait venir les musiciens et I'on a dansé”. In zijn Notes schrijft Flaubert nog nader over haar en den dans van dien middag. Des avonds keerden zij weer. “Nous revenons chez Ruchiouk. La chambre était illuminée par trois mèches dans des verres pleins d'huile, mis dans des girandoles de fer blanc accrochées au mur. Les musiciens sont à leur poste”. “Entrée de Saphiah-Zongairah, petite femme à nez gros, yeux noirs, enfoncés, vifs, féroces et sensuels; son collier de piastres sonne comme une charrette, elle entre et nous baise les mains. Les quatre femmes assises alignées sur le divan et chantant. Les lampes font des losanges tremblotants sur les murs, la lumière est jaune. Bambeh avait une robe rose à grandes manches et les cheveux couverts d'un fichu noir à la fellah. Tout cela chantait, les tarabouks sonnaient, et les rebus mon otones faisaient une basse, criarde, piano: c'était comme un chant de deuil gai....Ruchiouk nous danse l'abeille. Préalablement, pour qu'on puisse fermer la porte, on renvoie Fergalli et et un autre matelot, jusqu'alors témoins des danses, et qui,

au fond du tableau, en constituaient la partie grotesque; on a mis sur les yeux de l'enfant un petit voile noir, et on a rabattu sur les yeux du vieux musicien un bourrelet de son turban bleu". ("Cette pudeur nous a fait un effet effrayant", schrijft hij nog aan Bouilhet.) Ruchiouk s'est déshabillée en dansant. Quand on est nu, on ne garde plus qu'un fichu avec le quel on fait mine de se cacher et on finit par jeter le fichu; voilà en quoi consiste l'abeille. Du reste elle a dansé très peu de temps et n'aime plus à danser cette dance. - Joseph, animé, battant des mains: "là, eu, nia, oh! eu nia, oh!". - Enfin, quand après avoir sauté de ce fameux pas, les jambes passant l'une devant l'autre, elle est revenue haletante se coucher sur le coin de son divan, où son corps remuait encore en mesure, on lui a jeté son grand pantalon blanc rayé de rose, dans lequel elle est entrée jusqu'au cou, et on a dévoilé les deux musiciens. - Quand elle était accroupie, dessin magnifique et tout à fait sculptural de ses rotules'. En dan verhaalt hij: 'Quand il a fallu partir, je ne suis pas parti. Ruchiouk ne se souciait guère de nous garder la nuit chez elle, de peur des voleurs qui auraient bien pu venir, sachant qu'il y avait des étrangers dans sa maison. Maxime est resté tout seul sur un divan et moi je suis descendu au rez-de-chaussée dans la chambre de Ruchiouk. Une mèche brûlait dans une lampe de forme antique suspendue à la muraille. Dans une pièce voisine les gardes causaient à voix basse avec la servante, négresse d'Abyssinie qui portait sur les deux bras des traces de peste. Son petit chien dormait sur une veste de soie. Son corps était en sueur: elle était fatiguée d'avoir dansé, elle avait froid. Je l'ai couverte de ma pelisse de fourrure, et elle s'est endormie. Pour moi je n'ai guère fermé l'oeil. J'ai passé la nuit dans des intensités rêveuses infinies. C'est pour cela que j'étaits resté. En contemplant dormir cette belle créature qui ronflait la tête appuyée sur son bras je pensais à des nuits de plaisir à Paris, à un tas de vieux souvenirs....et à celle-là, à sa danse, à sa voix qui chantait des chansons sans signification ni mots distinguables pour moi. Cela a duré ainsi toute la nuit. A 3 heures je me suis levé pour aller dans la rue; les étoiles brilllaient. Le ciel était clair et très haut. Elle s'est réveillée, a été chercher un pot

de charbons et pendant une heure s'est chauffée, accroupie autour, puis est revenue se coucher et se rendormir'. In de aanteekeningen breidde hij dit verhaal nog uit. '...elle s'endort la main entre-croisée dans la mienne, elle ronfle; la lampe, dont la lumière faible venait jusqu'a nous, faisait sur son beau front comme un triangle d'un métal pâle, le reste de la figure dans l'ombre. Comme elle se plaignait de tousser, j'avais mis ma pelisse sur sa couverture. J'entendais Joseph et les gardes qui causaient à voix basse; je me suis livré là à des intensités nerveuses pleines de réminiscences.....

Une autre fois je me suis assoupi le doigt passé dans son collier, comme pour la retenir si elle s'éveillait. J'ai pensé à Judith et à Holopherne couchés ensemble. A deux heures trois quarts, réveil plein de tendresse....Je fume un chicheh, elle va causer avec Joseph, rapporte un pot de charbons allumés, se chauffe, se recouche. "Basta". Quelle douceur ce serait pour l'orgueil si, en partant, on était sûr de laisser un souvenir, et qu'elle pensera à vous plus qu'aux autres, que vous resterez en son coeur!'.

Men moet Flaubert's beschrijving werkelijk maken om te begrijpen, hoeveel en wat hij in die nacht ervaren heeft. Hier was niet meer de man die zich eensklaps, in een zachten vloed van geluk, mensch en de Gedachte in zich levend gevoeld had. Hier, in dit vreemde oostersche vertrek, bij de lichtpitten der oostersche lampen, des avonds, - bij oostersche vrouwen, waarvan één zeer mooi was en voor hem dansen zou, was hij anders. Hij bevond zich daar in een omgeving als hij vroeger zich in onbereikbare verte gedroomd had. Het was alles werkelijkheid, maar een zoo vreemde dat zij zelve den matten glans en de wazigheid van den droom verkrijgen moest. Hier zat hij uit te zien en die vrouw danste den dans der ontsluiering, zij danste den ingespannen dans die haar lichaam vermoeide en haar leden, ná den roes, deed huiveren. Ik weet wat Flaubert daar gevoeld en gedacht heeft. Hij heeft een mensch zich langzaam zien ontdoen van, een voor een, al de attributen van zijn menschelijkheid. Hij heeft als een werkelijkheid tusschen de wanden van hetzelfde vertrek waar hij stil zat, in háár de vervloeiing in de wereld en in het al-gevoel

van het heelal geleefd. Binnen de realiseering van een zijner droomen is die andere droom verwerkelijkt: dat hij, gedachteloos, zou verstroomen, en zich verzadigd voelen, en vervuld voelen in het Al-leven der Natuur. Het was immers geen vrouw meer die daar voor hem danste, het was het Geslacht, het bevredigingsgevend, vruchtbaar geslacht dat de daad der natuurlijke bevruchting, de daad der kosmische levensverzadiging symboliseerde. Zeker heeft hij daarna de vrouw begeerd, - niet enkel om haar zelfs wil, maar opdat hij door háár zou overbruisen in het Leven en de volmaakte vervulling zou bereiken van zijn diepste verlangen, of liever van dien diepsten aandrang waarnaar zijn heele persoonlijkheid, behalve dat eene bezit der Gedachte, hem heendrong. Alles waarvan hij voor zich zelf afstand gedaan had, de beheersching der liefde, de ideale schoonheid en de verbeeldingen van het vreemde, het Andere, en bovenal de eeuwigheid van het al-gevoel der natuur, - het kwam in één uur te zamen, het lééfde, hij zag het, en zijn innerlijk moet een vreemde vermenging geweest zijn van verlangen en bevrediging tegelijk. Daarna is hij met haar naar haar kamer gegaan. ‘J'ai passé la nuit dans des intensités rêveuses infinies’, schrijft hij. ‘*C'est pour cela que j'étais resté*’. Die laatste slotzin sluit de waarheid van het voorgaande in en de bevestiging van het volgende. Daar, is hij weer geheel de man geworden die hij was, met zijn menschelijk bestaan vol strijd, koorts, angst, verlangen. Hij had in twee dagen de vervulling beleefd naar de twee kanten van zijn persoonlijkheid. Hij was mensch geweest in het meest onderscheidende, van alles afscheidende zijner menschelijkheid, hij had een oogenblik in de Rede geleefd. Daar straks, terwijl alles wat buiten de Rede in hem was, klopte, had hij in volheid van gevoel een oogenblik de vereeniging beleefd van zijn natuurlijkheid met de natuurlijkheid van het Al, en zich zelf in die vereeniging verloren. Maar nu gaf hij zich met intensieve kracht aan de droomerijen over van het ‘werkelijke leven’ dat zich tusschen deze twee uitersten bevindt en hen zelden raakt; want hij wist dat hij van één van hen in dit uur voor altijd zou moeten afstand doen. Haar hand lag in de zijne en hij dacht aan genotsnachten in Parijs, oude herinneringen, en aan de danseres die danste, de stem die

voor hem *beteekenislooze* liederen zong. Zij had physisch de sensatie die hij psychisch ondervond: zij rilde en werd niets dan een vrouw die hoestte. Terwijl zij sliep: op haar voorhoofd een driehoek van bleek licht. De wakers daar buiten, met de negerin wier armen als brandwonden van pest droegen. Ook nu weer alles als een kort begrip van zijn leven. Hij dacht, - kon het anders - aan zijn verhaal 'Novembre' waar, in een eendere stilte, een andere courtisane en een andere man tezamen lagen in den nacht, en aan het leed dat dien jongen man naar die vrouw gedreven had. Maar waarom kwam toen dat beeld in hem van Judith en Holophernes? Eeuwige symbolen! De lust die den krijger bedriegt en ter dood voert. Neen, de natuur die de rede onder haar bekoring dwingt om haar, wanneer zij zich zelf vergeten is, te verslaan. Eeuwig symbool van de vijandschap tusschen natuur en rede, bezegeling van de eenzaamheid des menschen, om het bezit zijner gedachte voor altijd buitengesloten buiten de gemeenschap der werelden. Flaubert kòn niet aan Judith en Holophernes gedacht hebben als dit uur niet déze beteekenis voor hem bezeten had en het oproepen hunner gestalten bij die van Ruchiouk en de zijne geeft een blik in de diepte van zijn leven, die groote nacht. Het was ook anders. Niet Judith waakte hier over den slapenden Holophernes, maar Holophernes waakte over de slapende Judith, wetende wat zijn waak en háár slaap beteekende. Ruchiouk werd dan een gewone vrouw voor hem en de teederheid, waarmee hij spreekt, is in hém onmiddellijk. Hij was een man van toewijding en naarmate die vrouw meer voor hem geweest was maakte zij meer zorg in hem los. Hij had nu een schuld der dankbaarheid tegenover haar, zij het dat die dankbaarheid de beslotenheid, de bitterheid dus, en een lange strijd van het geheele leven in zich sloot. Hij eindigt zijn verhaal met de woorden: 'Le matin nous nous sommes dits adieu fort tranquillement'.

Een tijd later, 26 April, toen zij op hun terugtocht weder langs kwamen, hebben zij Ruchiouk weer gezien. Het was een hachelijk waagstuk, het is beter zulke dingen niet opnieuw te beleven: tot de hoogte der herinnering niet komen kunnend, bederft men haar àl te dikwijls. Maar Flaubert kon zich het bezoek niet ontzeggen en het leven is hem in dit opzicht gunstig geweest. Het was

geen herhaling, het was anders - en het was triestig. In zijn brief aan Bouilhet schrijft hij: ‘A Esneh j'ai revu Ruchiouk Hânem, ç'a été triste. Je l'ai trouvé changée. Elle avait été malade, Le temps était lourd, il y avait des nuages. Sa servante d'Abyssinie jetait de l'eau par terre pour rafraîchir la chambre. Je l'ai regardée longtemps afin de bien garder son image dans ma tête. Quand je suis parti, nous lui avons dit que nous reviendrions le lendemain et nous ne sommes pas revenus. Du reste j'ai bien savouré l'amertume de tout cela, c'est principal, ça m'a été aux entrailles’. En in de Aanteekeningen voor zich zelf besluit hij: ‘De tout cela il en est resulté une tristesse infinie; elle s'était, comme le premier jour, frotté les seins avec de l'eau de rose. C'est fini, je ne la reverrai plus, et sa figure, peu à peu, ira s'effaçer dans ma mémoire!’

Het is deze kleine geschiedenis die mij dit opstel - een fantaisie? - deed schrijven. ‘Pourquoi’, lezen wij in een brief van November uit het zelfde jaar, uit Constantinopel, ‘Pourquoi ai-je une envie mélancholique de retourner en Egypte et de remonter le Nil et de revoir Ruchiouk Hânem?...C'est égal, j'ai passé là une soirée comme on en passe peu dans la vie. Du reste je l'ai bien sentie’. Wanneer het belang zoo vast staat, wat had ik dan anders te doen dan te interpreteeren? Soms, lezend, voelt men eenklaps: hier raakt de schrijver zijn diepste leven aan, het is te diep om het onverholen te zeggen en hij verhaalt het in de feiten waaronder het zich voordeed. Zoo gevoelde ik het bij het lezen der Correspondenties en, toen ik daarna de Aanteekeningen opsloeg, in wat hij dáár over Ruchiouk, niet voor het openbaar, maar voor zich zelf neerschrijft. Bij een man als Flaubert hebben halve verzwegenheden oneindig meer te zeggen dan bij hen, die veel en gemakkelijk hun gemoed open leggen. In verband met alles wat wij van Flaubert weten, is het mogelijk aan deze episode een uitlegging te geven, die diep en verklarend is en dan symbolisch wordt. Uit haar winnen wij een zekerheid die noodzakelijk is, willen wij zijne persoonlijkheid geheel begrijpen. Hij zelf spreekt er over in brieven en aanteekeningen, ik heb zijn stem gehoord in de stilte van den langen avond, en mijn eigen mijmering, toen ik niet meer las, werd mij van

zelf hoorbaar in het geluid van zijn stem. Het is misschien een proef voor de zuiverheid onzer gedachten over een schrijver, wanneer wij ze hooren kunnen in de klank der stem, die wij als de zijne in zijn geschriften leerden kennen. Den ganschen tijd terwijl ik schreef, heb ik hem bij mij gezien en samen hebben wij, hij met de getemperde bitterheid en de droefgeestigheid van een grijsaard, ik met al mijn verlangen en beklemde angst, en toch eigenlijk ook met de brandende verheerlijking van het leven, gestaard naar den droom in het Oostersche huis en wij beiden wisten dat het groote leed van zijn leven kan begrepen worden in den klank van den naam Ruchiouk-Hanem, de Egyptische danseres van Esneh.

NASCHRIFT. Flaubert schreef naar aanleiding van Ruchiouk nog een pagina, die ik den lezer niet zou willen onthouden, omdat zij voor mijn geheele stuk van belang is. Bouilhet dichtte een fantaisie over de danseres, van wie zijn vriend hem verteld had. Madame X., Louise Colet, die moeilijke liefde van Flaubert, las in 1853, enkele jaren later, èn dagboek èn gedicht, en schreef hem woorden van geprikkeldheid. Flaubert antwoordde: ‘Pour Ruchiouk-Hânem, ah, rassure-toi et rectifie en même temps tes idées orientales. Sois convaincue qu'elle n'a rien éprouvé du tout au moral, j'en réponds, et au physique même, j'en doute fort. Elle nous a trouvés de fort bons carvadja (seigneurs) parce que nous avons laissé là pas mal de piastres. Voilà tout. La pièce de Bouilhet est fort belle, mais c'est de la poésie et pas autre chose; la femme orientale est une machine, elle ne fait aucune différence entre un homme et un autre homme. Fumer, aller au bain, se peindre les paupieres et boire du café, tel est le cercle d'occupations où tourne son existence’. Men zal in deze alinea geen poging zien om tegenover een geliefde een avontuur

te verontschuldigen. Flaubert menageerde haar niet, men leze slechts de brieven. Ik citeer deze passage omdat zij een interessante bevestiging geeft. Èn in zijn oordeel over Bouilhet's gedicht, èn in zijn beschouwing over Ruchiouk. In het eerste, omdat hij, die tot in zijn ‘entrailles’ die nacht doorleefd had en wist wat die uren voor hem beduid hadden, niets dan literatuur kón zien in een gedicht dat voor een ander slechts een poëtische fantaisie was. Maar voornamelijk in het oordeel over Ruchiouk. Hij legt den nadruk op Ruchiouk's onverschilligheid en op haar gedachteloos, vegeteerend leven. Deze twee dingen waren vooronderstelling voor zijn ondervinding, omdat het geringste blijk van onderscheiding door Ruchiouk tusschen hem en een anderen man, het kleinst teeken van door de Rede gevoed innerlijk leven, de harmonie verstoord had eener ervaring die in de symboliseering berustte van een ongedifferentieerde, natuurlijke levensdrift naar de Al-ziel, en deze, hém individualiseerend voor wien zij zich voltrok, en de Gedachte niet buitensluitend, voor Flaubert in geen enkel opzicht geworden ware wat zij was. Wat na bleef, was tòch nog een zekere gevoeligheid voor de herinnering aan de vrouw zelf, - niets is menschelijker, daar de vrouw toch de aanleiding, de mógelijkheid geweest was van wat hij doorleefd had en haar waarde voor hem onder geen voorwaarde verliezen kon. Men vergunne mij nog een paar zinnen uit den zelfden brief aan te halen: ‘A quoi tient donc la majesté de leurs formes, d'où résulte-t-elle? De l'absence peut-être de toute passion. Ils ont cette beauté de taureaux qui ruminent, des lévriers qui courent, des aigles qui planent; le sentiment de la fatalité qui les remplit. La conviction du néant de l'homme donne ainsi à leurs actions, à leurs poses, à leurs regards un caractère grandiose et resigné. Les vêtements lâches et se prêtant à tous les gestes sont toujours en rapport avec les fonctions de l'individu, avec le ciel par la couleur, etc. et puis le soleil, le soleil! C'est un immense ennui qui dévore tout’. En verder nog: Laissez donc la vermine, elle fait an soleil des arabesques d'or. Tu me dis que les punaises de Ruchiouk-Hânem te la dégradent; c'est là, moi, ce qui m'enchantait. Leur odeur nauséabonde mêlait au parfum de sa peau ruisselante de santal. Je veux qu'il y ait une amer-

tume à tout, un éternel coup de sifflet au milieu de nos triomphes, et que la désolation même soit dans l'enthousiasme. Cela me rappelle Jaffa, où en entrant je humais à le fois l'odeur des citronniers et celle des cadavres; le cimetière laissait voir les squelettes à demi pourris tandis que les arbustes verts balancaient au dessus de nos têtes leurs fruits dorés. Ne sens tu pas que cette poésie est complète et que c'est la plus grande synthèse?'

Na veertig jaar herzien[1)]
Door
W.L. Penning Jr.

I Zomer

Vervulde droomen
Op land en stroomen -
Heel de open hemel één glansgewelf;
Na bloesemregen
Al vruchtenzegen -
Na schoonheidsboden de schoonheid zelf.

Haar oogen stralen;
Haar wangen pralen
In lokkenschaduw met warmen blos;
Haar zucht wekt geuren
En frisscher kleuren,
Haar morgenadem den zang van 't bosch.

1) Uit mijn niet in den handel bundeltje *Gedichten door M. Coens*, 1876, werd de oorspronkelijke tekst door mij overgenomen in *Tienden van den Oogst*, ten jare 1882 onder denzelfden schuilnaam openbaar verschenen bij A. Akkeringa te Amsterdam.

Verduist'ren mogen
Die vorstlijke oogen,
Dat voorhoofd zwellen in rasschen toorn,
Hoe vurig lichten
Haar snelle schichten!
Hoe statig zegent zij 't wuivend koorn!

Nu lacht zij weder,
En fluistert teeder:
‘Schep vroolijk adem eer 't rustuur koom!’
Dan zoet bewogen,
Met peinzende oogen,
Kust ze al 't geschapene op land en stroom.

II Winter

Grauwer dan bij 't woeste weêr,
Troostloos hangt de hemel neêr,
Grimmig zonder stormen;
Aarde! ééns blijde en grootsch,
Hoe ontdaan en doodsch
Huiv'ren thans uw vormen....

Wees gerust. In vlokkendans
Lichtend uit al valer trans,
Koomt om de arme leden
Blankheids warlend waas,
Blankheids sluiergaas,
Blankheids kleed gegleden.

Uitgesneeuwd en uitgezucht,
Spiegelt zich de blauwe lucht
Zonnig in uw stroomen;

Aarde! als laatste schat
Blinkt uw levend nat
Tusschen donze' zoomen.

Grijsheid voert ge ons voor den geest:
Bloei en stormweêr zij geweest,
Nog geniet zij 't leven;
Tusschen 't sneeuwwit haar
Blinkt haar oogenpaar -
Straks, als 't Nat, versteven!

Ridder Gluck
Een herinnering uit het jaar 1809
Door
E.T.A. Hoffmann

Het late najaar in Berlijn heeft gewoonlijk nog eenige schoone dagen. De zon treedt vriendelijk uit de wolken te voorschijn, en snel verdampt de nattigheid in de lauwe lucht die door de straten waait. Dan ziet men een lange rij, bont door elkaar - *dandy*'s, burgers met de vrouw en de lieve kleinen in zondagskleeren, geestelijken, jodinnen, ambtenaren, lichtekooien, professoren, modistes, balletdansers, officieren en anderen - door de Linden naar de Thiergarten trekken. Weldra zijn alle plaatsen bij Klaus en Weber bezet; de cichorei-koffie dampt, de *dandy*'s steken hun cigarros aan; men spreekt, men twist over oorlog en vrede, over de schoenen van Mad. Bethmann, of zij onlangs grijs of groen waren, over de gesloten handelsstaat[1)] en het bederf van de pasmunt, tot alles in een aria uit Fanchon vervloeit, waarmee een ontstemde harp, een paar niet gestemde violen, een teringachtige fluit en een kortademige fagot zich en de toehoorders plagen.

Dicht bij het hek dat het terrein van Weber scheidt van de straatweg, staan verscheidene kleine ronde tafels en tuinstoelen; hier ademt men vrije lucht, kijkt naar de gaanden en komenden, is op een afstand van het kakaphonisch geweld van dat vermale. dijd orkest. Daar ga ik zitten, me aan het luchte spel van mijn

1) Een boek van Fichte.

fantasie overlatend, die mij bevriende gestalten toevoert, met wie ik over wetenschap, over kunst, over alles wat de mensch het dierbaarst zijn moet, me onderhoud. Bonter en bonter golft de stroom van de wandelaars langs me; maar niets stoort me, niets kan mijn gefantaseerd gezelschap doen vluchten. Alleen het vervloekte trio van een allerlaaghartigste wals ontrukt me aan mijn droomen. De knarsende bovenstem van de viool en fluit en de brommende grondbas van de fagot alleen hoor ik; zij gaan op en neer, vast bij elkaar blijvend in octaven, die het oor verscheuren, en onwillekeurig, als iemand wie een brandende smart doorwoelt, roep ik uit:

'Welk een razende muziek! Die afschuwelijke octaven!'

Naast mij murmelt het:

'Verdoemelijk noodlot! Alweer zoo'n octavenjager!'

Ik zie op en word nu eerst gewaar, dat, zonder dat ik het merkte, aan dezelfde tafel een man heeft plaats genomen, die zijn blik strak op me gericht houdt en van wie mijn oog nu niet weer kan loskomen.

Nooit zag ik een kop, nooit een gestalte die zoo snel een zoo diepen indruk op me maakten. Een zacht gebogen neus sloot zich aan bij een breed open voorhoofd met duidelijke verhoogingen boven de bosschige, halfgrijze wenkbrauwen, waaronder de oogen met bijna wild, jeugdig vuur - de man mocht boven de vijftig zijn - te voorschijn bliksemden. De zacht gevormde kin stond in zonderling kontrast met de gesloten mond, en een potsierlijke glimlach, ontstaande door het vreemde spierenspel in de ingevallen wangen, scheen zich te verzetten tegen de diepe zwaarmoedige ernst, die op het voorhoofd rustte. Slechts weinige grijze lokjes lagen achter de groote van het hoofd afstaande ooren. Een zeer ruime moderne overjas omgaf de magere gestalte. Zoodra mijn blik de man trof, sloeg hij de oogen neer en zette de bezigheid voort waarin mijn uitroep hem waarschijnlijk gestoord had. Hij schudde namelijk uit verschillende kleine zakjes met zichtbaar welgevallen tabak in een voor hem staande groote doos en bevochtigde die met roode wijn uit een kwartfleschje. De muziek had opgehouden; ik voelde de noodzakelijkheid hem aan te spreken.

‘Het is goed dat de muziek zwijgt’ zei ik; ‘het was niet om uit te houden.’

De oude wierp me een vluchtige blik toe en schudde het laatste zakje leeg.

‘Het zou beter zijn dat men heel niet speelde’ begon ik weer. ‘Is u ook niet van die meening?’

‘Ik ben van heel geen meening’ zei hij. ‘U is musicus en kenner van beroep....’

‘U vergist u; ik ben geen van beide. Ik leerde indertijd klavierspel en bas als een zaak die hoort bij een goede opvoeding, en toen zei men me onder anderen dat niets een naarder effekt maakt als wanneer de bas met de bovenstem in octaven voortschrijdt. Ik nam dat toen op gezag aan en heb naderhand altijd gevonden dat het uitkwam.’

‘Werkelijk?’ vraagde hij, stond op en ging zachtjes en bedachtzaam naar de muzikanten toe, terwijl hij telkens, de oogen omhoog geslagen, met de vlakke hand tegen het voorhoofd klopte, als iemand die de een of andere herinnering wil opwekken. Ik zag hem met de muzikanten spreken, die hij met gebiedende waardigheid behandelde. Hij keerde terug en nauwelijks was hij weer gaan zitten toen men de ouverture van Iphigenia in Aulis begon te spelen.

Met halfgesloten oogen, de over elkaar geslagen armen op de tafel geleund, hoorde hij het andante; de linkervoet zacht bewegend, duidde hij het intreden van de stemmen aan; nu hief hij het hoofd - snel zag hij om zich heen - de linkerhand met uit elkaar gestrekte vingers rustte op de tafel, als greep hij een accoord op de vleugel, de rechterhand hief hij in de hoogte: het was een kapelmeester die het orkest het intreden van het andere tempo aangeeft - de rechterhand valt, en het allegro begint! - Een brandende blos vliegt naar de bleeke wangen, de wenkbrauwen trekken zich samen op het gerimpelde voorhoofd, een inwendige hartstocht doet de wilde blik vlammen van een vuur dat meer en meer de glimlach wegteert die nog om de half geopende mond zweefde. Nu leunt hij achterover, de wenkbrauwen gaan omhoog, het spierenspel van de wangen begint opnieuw, de oogen schitteren, een diepe inwendige smart lost zich op in genot dat alle

zenuwen aangrijpt en krampachtig schokt - diep uit de borst haalt hij adem, zweetdroppels staan op zijn voorhoofd, hij duidt het intreden van het ‘tutti’ en andere hoofdpunten aan. Zijn rechterhand laat niet af van de maat, met de linker haalt hij zijn zakdoek te voorschijn en veegt daarmee over zijn gezicht. Zoo bezielde hij het skelet, dat die paar violen van de ouverture gaven tot vleesch en kleuren. Ik hoorde de zachte, smeltende klacht waarmee de fluit omhoog stijgt, als de storm van de violen en bassen heeft uitgeraasd en de donder van de pauken zwijgt. Ik hoorde de zacht-aanslaande tonen van de violoncel, van de fagot, die het hart met onuitsprekelijke weemoed vervullen. Het tutti keert weer; als een reus hoog en groot schrijdt het unisono voort. De doffe klacht sterft onder zijn verpletterende schreden.

De ouverture was geëindigd, de man liet beide armen neerzakken en zat met gesloten oogen als iemand, wie een overgroote inspanning heeft uitgeput. Zijn flesch was leeg; ik vulde zijn glas met bourgogne die ik middelerwijl besteld had. Hij slaakte een diepe zucht, hij scheen wakker te worden uit een droom. Ik noodde hem te drinken, hij deed het zonder komplimenten en terwijl hij het volle glas in een teug naar binnen sloeg, riep hij uit: ‘Ik ben met de opvoering tevreden - het orkest hield zich flink!’

‘En toch’ nam ik het woord ‘toch werden slechts zwakke omtrekken gegeven van een in levendige kleuren gewerkt meesterstuk.’

‘Vergis ik me niet? U is geen Berlijner!’

‘Volkomen juist, alleen nu en dan houd ik me hier op.’

‘De bourgogne is goed, maar het wordt koud.’

‘Laten we dan binnengaan en daar de flesch leegen!’

‘Een goed voorstel! Ik ken u niet, maar u kent mij ook niet; wij zullen elkaar niet onze namen vragen; namen zijn soms lastig. Ik drink bourgogne, hij kost me niets; wij hebben het goed samen en dat is genoeg.’

Hij zei dit alles met goedmoedige hartelijkheid. Wij waren binnen gegaan; toen hij zitten ging, sloeg hij zijn overjas open en ik merkte met verbazing dat hij daaronder een gestikt vest met lange panden, zwart fluweelen broek en een heel kleine zilveren degen droeg. Hij knoopte de jas zorgvuldig weer toe.

‘Waarom vraagt u me of ik een Berlijner ben?’ begon ik.

‘Omdat ik in dat geval genoodzaakt geweest zou zijn u te verlaten.’

‘Dat klinkt raadselachtig.’

‘In het minst niet, zoodra ik u zeg dat ik - nu, dat ik een componist ben.’

‘Het is me nog altijd niet helder.’

‘Vergeef dan mijn uitroep van straks! want ik zie dat u al even weinig van Berlijn weet als van de Berlijners.’

Hij stond op en liep een paar maal heftig heen en weer, dan ging hij aan het venster staan en zong nauwelijks hoorbaar het koor van de priesteressen uit de Iphigenia in Tauris, terwijl hij nu en dan bij het intreden van het tutti tegen de ruiten tikte. Met verwondering merkte ik dat hij zekere andere wendingen van de melodieën nam, die door kracht en nieuwheid frappeerden. Ik liet hem zijn gang gaan. Hij had gedaan en keerde terug naar zijn plaats. Geheel onder den indruk van 's mans vreemde doen en van de phantastische uiting van een ongewoon muzikaal talent zweeg ik. Na een poos begon hij:

‘Heeft u nooit gecomponeerd?’

‘Ja, ik heb mijn best ertoe gedaan, maar ik vond al wat, naar het me voorkwam, in oogenblikken van bezieling geschreven was, naderhand mat en vervelend; toen liet ik het er bij.’

‘Daar deed u verkeerd aan; want alleen al dat ge uw eigen pogingen verwierpt, is voor uw talent geen kwaad teeken. Men leert muziek als knaap, omdat Papa en Mama het zoo wenschen; nu wordt erop los gehamerd en gefiedeld, maar zonder dat men het merkt wordt het oor voor melodie gevoeliger. Misschien was het half vergeten thema van een liedje, dat men nu anders zong, de eerste eigen gedachte, en dit embryo, zorgelijk gevoed met vreemde krachten, groeide tot een reus, die alles om zich heen opteerde en in zijn merg en bloed veranderde. Ha, hoe is het mogelijk de duizenderlei manieren waarop men tot het componeeren komt, ook maar aan te duiden! Het is een breede straatweg; daar woelen allen door elkaar en juichen en schreeuwen: “Wij zijn gewijden - wij zijn aan het doel!” Door de ivoren poort komt men in het droomenrijk. Weinigen zien de poort eens,

nog minder gaan er door. Avontuurlijk ziet het er hier uit. Dolle gedaanten zweven heen en weer; maar ze hebben karakter - de eene meer dan de andere. Zij laten zich niet zien op de straatweg; alleen achter de ivoren poort zijn ze te vinden. Het is moeielijk uit dat rijk vandaan te komen; als voor Alcine's burcht[1] versperren monsters de weg - het warrelt, het draait er - vele verdroomen de droom in het rijk van de droomen. Ze vervloeien in droom - ze werpen geen schaduw neer, anders zouden ze aan de schaduw de straal gewaar worden die door dit rijk vaart; maar slechts weinige, ontwaakt uit de droom, stijgen omhoog en schrijden door het rijk van de droomen. Zij komen tot de waarheid - het hoogste moment is daar: de aanraking met het eeuwige, onuitsprekelijke! Zie op naar de zon! Zij is de drieklank, waaruit de akkoorden, aan sterren gelijk, neerschieten en u met vuurdraden omspinnen. Verpopt in vuur ligt ge daar, totdat zich Psyche omhoog werpt in de zon!'

Bij de laatste woorden was hij opgesprongen, wierp de blik, wierp de hand naar de hoogte. Toen ging hij weer zitten en ledigde snel het glas dat ik hem had ingeschonken. Er ontstond een stilte, die ik niet wou afbreken, om de buitengewone man niet te storen. Eindelijk ging hij rustiger voort:

'Toen ik in het rijk van de droomen was, folterden mij duizend smarten en angsten. Nacht was het, en mij verschrikten de grijnzende larven van de monsters, die me bestormden en mij nu in de afgrond van de zee deden neerdalen, dan hoog in deluchten ophieven. Maar lichtstralen voeren door de nacht, en de lichtstralen waren tonen, die mij omvingen met liefelijke klaarte. Ik ontwaakte uit mijn smarten en zag een groot licht oog; dat keek in een orgel, en terwijl het keek, gingen tonen uit en schitterden en omwonden elkander in heerlijke akkoorden, zooals ik ze nooit vernomen had. Melodiën stroomden op en neer en ik zwom in die stroom en dacht te verdrinken, toen zag het oog mij aan en hield mij drijvende op de bruisende golven. Nacht werd het weer; en twee kolossen in glanzende harnassen traden op me toe: Grondtoon en Kwint. Zij sleurden me omhoog; maar het oog glimlachte:

1) In de Orlando furioso.

‘Ik weet wat uw borst met verlangen vervult; de zachte gevoelige jongeling. Terts, zal tusschen de kolossen treden; ge zult zijn zoete stem hooren, mij weerzien, en mijn melodiën zullen de uwe zijn.’

Hij wachte een oogenblik.

‘En u hebt het oog weergezien?’

‘Ja, ik heb het weergezien! Jarenlang zuchtte ik in het rijk van de droomen - daar, ja, daar! Ik zat in een heerlijk dal en luisterde hoe de bloemen met elkaar zongen. Alleen een zonnebloem zweeg en nijgde treurig de gesloten kelk ter aarde. Onzichtbare banden trokken mij naar haar heen - zij hief het hoofd, de kelk ging open en uit hem straalde het oog mij tegen. Nu trokken de tonen als lichtstralen uit mijn hoofd naar de bloemen, die begeerig hen slurpten. Grooter en grooter werden de bladen van de zonnebloem - gloeden stroomden uit hen te voorschijn - ze omvloeiden mij - het oog was verdwenen en ik in de kelk.’

Bij de laatste woorden sprong hij op en snelde met vlugge, jeugdige schreden het huis uit. Ik wachtte vergeefs op zijn terugkomst; besloot derhalve weer naar stad te gaan.

Reeds was ik in de nabijheid van de Brandenburger poort, toen ik in het donker een lange gedaante zag voortstappen en aanstonds mijn zonderling weer herkende. Ik sprak hem aan:

‘Waarom heeft u me zoo snel verlaten?’

‘Het werd te heet, en de Euphoon begon te luiden.’

‘Ik versta u niet.’

‘Des te beter!’

‘Des te slechter; want ik wou u graag wel verstaan.’

‘Hoort u dan niets?’

‘Neen.’

‘Het is al voorbij. - Laat ons gaan! Ik houd wel niet veel van gezelschap; maar - u komponeert niet - u is geen Berlijner.’

‘Ik kan niet begrijpen wat u zoo tegen de Berlijners inneemt. Hier, waar de kunst geacht en in hooge mate beoefend wordt, zou ik meenen, moet een man van uw kunstenaarsaanleg zich thuis voelen.’

‘U vergist u. Tot mijn ellende ben ik verdoemd hier als een vereenzaamde geest in de leege ruimte rond te dwalen.’

‘In de leege ruimte - hier - in Berlijn?’

‘Ja, leeg is het om me heen; want geen verwante geest komt me tegen. Ik sta alleen.’

‘Maar de kunstenaars, de componisten?’

‘Weg daarmee! Zij ziften en betuttelen - verfijnen alles tot het fijnst meetbare, doorwoelen alles, opdat ze maar een armzalige gedachte vinden; van louter kletsen over kunst, kunstzin, en weet ik wat, kunnen zij niet tot scheppen komen, en wordt het hun werkelijk eenmaal zoo te moede alsof ze een paar gedachten moesten aan 't licht brengen, dan toont de verschrikkelijke kilte hun verre verwijderdzijn van de zon - het is werk van Laplanders.’

‘Uw oordeel schijnt me te hard. Voor het minst moeten u de heerlijke opvoeringen in het Theater genoegen doen.’

‘Ik had van mezelf gedaan gekregen dat ik weer eens naar het Theater ging, om de opera van mijn jonge vriend te hooren - hoe heet ze ook? - Ha, de heele wereld is in die opera! Door het bonte gewoel van opgetooide menschen trekken de geesten van de Orkus - alles heeft hier stem en almachtig geluid - te duivel, ik bedoel immers Don Juan! - Maar zelfs niet de ouverture, die prestissimo, zonder verstand en gevoel, uitgestort werd, kon ik doorstaan; en ik had er me toe voorbereid door vasten en gebed, omdat ik weet, dat de Euphoon door deze menigten veel te veel bewogen wordt en onrein klinkt.’

‘Moet ik ook toegeven dat Mozart's meesterwerken hier grootendeels op nauwelijks verklaarbare wijs verwaarloosd worden, dan verheugen zich toch Gluck's werken zeker in een waardiger voorstelling.’

‘Gelooft u dat? - Ik wou eens Iphigenia in Tauris hooren. Toen ik in het Theater kwam, hoorde ik dat men de ouverture van de Iphigenia in Aulis speelde. Hm - denk ik, een vergissing; men geeft *deze* Iphigenia! Ik verbaas me, als nu het andante, waarmee de Iphigenia in *Tauris* intreedt begint, en de storm volgt. Daar liggen twintig jaar tusschen! De heele werking, de heele welberekende expositie van het treurspel gaat verloren. Een stille zee - een storm - de Grieken worden aan land geworpen, ziedaar de opera! - Hoe? Heeft de componist de ouverture op

goed geluk neergeschreven, dat men ze als een trompetstukje kan afblazen, waar en zooals men wil?'

'Ik geef toe dat het een fout was. Evenwel, men doet toch alles om Gluck's werken tot hun recht te brengen!'

'O ja!' zei hij kortaf en glimlachte toen bitter en altijd bitterder. Plotseling schoot hij op, en niets kon hem terughouden. Hij was in een oogenblik als verdwenen, en verscheiden dagen achter elkander zocht ik hem in de Thiergarten tevergeefs.

Eenige maanden waren verloopen, toen ik op een koude regenachtige avond mij in een afgelegen deel van de stad had opgehouden en mij naar mijn woning in de Friedrichstrasse haastte. Ik moest het Theater voorbij. De ruischende muziek, trompetten en pauken herinnerden mij dat juist Gluck's Armida gegeven werd, en ik stond op het punt binnen te gaan, toen een zonderlinge alleenspraak dicht bij de ramen, waar men haast iedere toon van het orkest kan hooren, mijn opmerkzaamheid trok.

'Nu komt de koning - zij spelen de marsch - o paukt maar, paukt maar toe! - 't is recht vroolijk! - ja, ja, zij moeten hem vandaag elf maal maken - de optocht heeft anders geen tocht genoeg. - Ha ha - maestoso - sleept je voort, kindertjes! - Kijk, daar blijft een figurant met zijn schoenstrik hangen! - Goed zoo, voor de twaalfde maal! - En aldoor op de dominante uitgeslagen! - O eeuwige maehten, dat eindigt nooit! - Nu maakt hij zijn kompliment - Armida dankt vriendelijk. - Nog eens? - Juist, er ontbreken nog twee soldaten. - Nu storten we ons in 't recitatief. - Welke booze geest heeft me hier vastgebannen?'

'De ban is geslaakt' riep ik. 'Komt u mee!'

Ik vatte mijn zonderling uit de Thiergarten - want niemand anders was de alleenspreker - snel bij zijn arm en trok hem met me voort. Hij scheen verrast en volgde me zwijgend. Reeds waren we in de Friedrichstrasse toen hij plotseling stil stond.

'Ik ken u' zei hij. 'U was in de Thiergarten - we spraken veel - ik heb wijn gedronken - heb me opgewonden - later klonk de Euphoon twee dagen achter elkander - ik heb veel uitgestaan - het is voorbij.'

'Ik ben blij dat het toeval me u weer heeft toegevoerd. Laten

wij nader met elkaar bekend worden. Niet ver van hier woon ik. Wat dunkt u...?'

'Ik kan en mag nergens heen gaan.'

'Neen, u ontkomt me niet; ik ga met u.'

'Dan zult u nog een paar honderd stappen moeten meeloopen. Maar u wou immers naar het Theater?'

'Ik wou Armida hooren; maar nu...'

'U zult *nu* Armida hooren, komt u mee!'

Zwijgend gingen we de Friedrichstrasse op; vlug sloeg hij een zijstraat in, en nauwelijks kon ik hem bijhouden, zoo snel liep hij de straat door, tot hij eindelijk voor een onaanzienlijk huis stil hield. Tamelijk lang had hij geklopt, voor men open deed. In donker tastend, bereikten wij de trap en een kamer op de bovenverdieping, waarvan mijn geleider de deur zorgvuldig sloot. Ik hoorde nog een deur openen; spoedig daarna trad hij met een brandende kaars binnen en het gezicht van de zonderling aangekleede kamer verraste mij niet weinig. Ouderwetsch-rijk versierde stoelen, een hangklok met vergulde kast en een breede plompe spiegel gaven het geheel het somber voorkomen van verjaarde pracht. In het midden stond een klein klavier, waarop een groote porceleinen inktkoker met er naast eenige vellen notenpapier. Een nauwlettende blik op deze toebereidselen tot het componeeren overtuigde me nochtans dat sedert langen tijd niets moest geschreven zijn; want geheel vergeeld was het papier, en dik spinrag overtoog de inktkoker. De man ging naar een kast in de hoek van de kamer, die ik nog niet bemerkt had, en toen hij de gordijn wegtrok werd ik een rij fraai gebonden boeken gewaar met gulden opschriften: 'Orfeo', - 'Armida', - 'Alceste', - 'Iphigenia' enz.; kortom, Gluck's meesterwerken zag ik bij elkander staan.

'U bezit Gluck's volledige werken?' riep ik.

Hij antwoordde niet; maar tot een krampachtige glimlach vertrok zich zijn mond, en het spierenspel in de ingevallen wangen mismaakte opeens het gezicht tot een angstwekkend masker. Strak de sombere blik op mij gericht, greep hij een van de boeken - het was Armida - en schreed plechtig naar het klavier. Ik opende het snel en zette de saamgevouwen lezenaar op; hij scheen dat graag te zien. Hij sloeg het boek open, en - wie schildert mijn

verbazing! - ik zag notenpapier, maar met geen noot beschreven.

Hij begon: ‘Nu zal ik de ouverture spelen. Slaat u de bladen om, en op tijd!’ Ik beloofde het, en nu speelde hij heerlijk en meesterlijk, met volgrepige akkoorden, het majestatische Tempo di Marcia, waarmee de ouverture aanheft, haast geheel aan het origineel getrouw; maar het allegro was enkel met Gluck's hoofdgedachten doorvlochten. Hij bracht zooveel geniale wendingen erin, dat mijn verbazing steeds toenam. Voornamelijk waren zijn modulaties treffend, zonder schril te worden, en hij wist aan de eenvoudige hoofdgedachten zooveel melodieuse melismen te verbinden dat zij telkens in nieuwe, verjongde gestalte schenen weder te keeren. Zijn gezicht gloeide; nu trokken zich zijn wenkbrauwen samen, en een lang bedwongen toorn leek woedend te zullen losbarsten, dan zwom zijn oog in tranen van diepe weemoed. Soms zong hij, terwijl beide handen in kunstige melismen werkten, het thema met een aangename tenor-stem; soms weer wist hij op hoogst bizondere manier met de stem de doffe toon van de aanslaande pauk na te bootsen. Ik sloeg ijverig de bladen om, terwijl ik zijn blikken volgde. De ouverture was geeindigd, en hij zonk uitgeput met gesloten oogen in de leunstoel terug. Maar weldra herstelde hij zich, en terwijl hij verscheiden leege bladen van het boek omsloeg, zei hij met doffe stem:

‘Dit alles, mijnheer, heb ik geschreven toen ik uit het rijk van de droomen kwam. Maar ik verried onheiligen het heilige, en een ijskoude hand greep in dit gloeiende hart. Het brak niet; toen werd ik gedoemd tot wandelen onder de onheiligen als een vereenzaamde geest, - lichaamloos, opdat niemand me kenne, totdat mij de zonnebloem weer omhoog heft naar het Eeuwige. - Ha - laat ons nu de scène van Armida zingen!’

Nu zong hij de slotscène van de Armida met een uitdrukking die mijn binnenste doordrong. Ook hier week hij aanmerkelijk van het eigenlijk oorspronkelijke af; maar zijn veranderde muziek was die van Gluck als 't ware in hooger potentie. Alles wat haat, liefde, wanhoop, razernij in de sterkste trekken kan uitdrukken, vatte hij geweldig in tonen samen. Zijn stem scheen die van een jongeling; want uit diepe dofheid zwol ze omhoog tot doordringende sterkte. Al mijn zenuwen beefden - ik was mezelf niet

meer. Toen hij geëindigd had, wierp ik me in zijn armen en riep met verstikte stem: ‘Wat is dat? Wie is u?’

Hij stond op en mat me met ernstige, doordringende blik; maar eer ik verder kon vragen was hij met het licht door de deur verdwenen en had me alleen gelaten in het donker. Het had bijna een kwartier geduurd; ik wanhoopte hem weer te zien, en zocht, mij richtende naar de plaatsing van het klavier, de deur te vinden, toen hij plotseling in een bestikt galakleed, rijkgeborduurd vest, de degen op zij, met het licht in de hand binnentrad.

Ik stond verstijfd. Plechtig kwam hij op me toe, vatte me zacht bij de hand, en zei zonderling glimlachend: ‘*Ik ben de ridder Gluck*.’

Naschrift

‘Ritter Gluck’ is een klein maar voorbeeldig staal van de ‘Phantasiestücke’ die Hoffmann - zooals hij zei - in de manier van Jacques Callot schreef, - van de Lotharinger etser die in de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn fantastische platen schiep.

De novelle is voor ons bovendien opmerkelijk omdat zij het uitgangspunt zou kunnen zijn van een beschouwing over Hoffmann's invloed op Potgieter. Diens eerste uitgaaf ‘Het Noorden’ bevat al een vertaling van ‘De Mijn van Falun’; - wie zich evenwel ‘Onder weg in den Regen’ herinnert zal onmiddelijk getroffen worden door de gelijkenis die het geval met ‘Ritter Gluck’ vertoont. Hoe kan trouwens iemand - zou men kunnen vragen - zich Potgieteriaanscher gedragen dan die heer die aan een tafeltje bij Weber zit en zich te midden van de volte overgeeft, niet alleen aan zijn mijmering, maar aan een veelvoudige innerlijke gesprekvoering. Er komt dan nog bij dat sommige wendingen in het daarna vermeld onderhoud, en diergelijke wendingen bij Potgieter, op elkaar lijken als twee droppels water.

Het is belangwekkend tegelijk opmerkzaam te maken op een onderscheid. Als Potgieter zijn gesprek voert met Hawthorne, voelen we dat die medereiziger een gedroomde is. In de toon

van verbazing als hij opziet, in de schildering van de figuur tegenover hem, in de heele stemming waarin hij ons gebracht heeft en houdt, wordt de droomwereld ons onmiddelijk kenbaar, en door ons onderscheiden van de werkelijkheid. Bij Hoffmann niets daarvan. Niet eens, maar drie keer in dit kleine schetsje, gaat hij van de werkelijkheid over in de droom en telkens zoo dat de overgang geen verschil beteekent, noch van toon, noch van karakter in de voorstelling.

Dit onderscheid is niet toevallig, maar ligt in het wezen van de beide schrijvers.

Voor Potgieter is de droom een afzonderlijke wereld, die hij te midden van de werkelijkheid handhaaft, omgrenst, en gescheiden houdt. Voor Hoffmann zijn droom en werkelijkheid twee verschijningen van eenzelfde ondoorgrondelijkheid, tegelijkertijd beide aanwezig, elkaar omslingerend en nu elkander steunend, nu bestrijdend, dan samenklinkend en dan verwarrend en verbijsterend.

Deze gewilde tweevoudigheid van droom en werkelijkheid op eenzelfde plan, en zoozeer samen dat hun overgangen moeielijk, soms wel heel niet te merken zijn, - is een grondtrek van Hoffmann's kunst, die een zeer bewuste kunst is, en heel anders dan dwaze beoordeelaars wel eens dachten, die hem voor waanzinnig hielden, als Jan Steen voor dronken, zijn geest beoordeelend naar zijn onderwerp.

Potgieter zou nooit ‘in Callot's manier’ gewerkt hebben. Hij zou nooit op den inval zijn gekomen naast de schim van een componist het onbeschreven notenpapier ijverig om te slaan, en hij zou zeker zijn teruggedeinsd voor de huiveringwekkende voorstelling van de waanzinnige ridder in zijn galakleed. Maar niet minder zal hij daarom de vaste greep erkend hebben waarmee de fantastische voorganger de wereld van zijn innerlijk ordende en zichtbaar maakte, daarbij schrijvende in een stijl die bijna nuchter van gezondheid is.

Als een bijkomstig genoegen mogen muziek vrienden het aanzien dat de plaatsing van dit verhaal in de loopende jaargang hun het tweede eeuwfeest van Gluck's geboorte te binnen brengt.

A.V.

Politieke feiten en richtingen

Het was voorjaar in Februari. Na de eerste wintersche dagen waarmee Januari afscheid nam, brachten buïge winden en zonnige zoelten die eigenaardige stemming van verwachting en verheuging, die ons veel kwaads van het Hollandsche klimaat kan doen vergeven. Geldt dat ook van de Hollandsche politiek? Heeft de donkere Kersttijd schuld aan het pessimisme der vorige politieke beschouwing en kan die van nu meer lentestemming toonen? Is er een paar maanden na de begrootingsdiscussie geen reden om elke achterdocht tegen de vredelievendheid op zij te zetten? Kwam er steviger grond voor het vertrouwen dat deze eerste jaren de omkeer van onze vaderlandsche politiek inderdaad toch zullen doen zien?

Dat zijn de schakeeringen van de voornaamste vraag die de kroniekschrijver zich thans kan stellen. Waar hij anders tracht den politieken strijd van buitenaf te beschouwen om de feiten van wezenlijke politieke beteekenis te schiften uit de woelige woordendeiningen der politici; om tevens in de richtingen, die de onderscheidene staatspartijen verkennen of inslaan, te zoeken naar de kansen, dat hun onderlinge strijd ons staats- en maatschappijleven tot krachtiger ontwikkeling zal brengen; daar ziet hij thans een stilstand, een uiterlijke rust. Wat is het? Is het een wachten op goede dingen, een tijdelijke wapenvrede, een soort vacantie van het verpolitieken der belangstelling? Of is het de rust vóór een overrompeling, een die een verwarring, een débacle doet vreezen?

* * *

Wie het maatschappelijk leven van ons land kent en in een reeks van jaren waarnam hoe het zich ontwikkelde kan veel voor-

uitgang constateeren. Overal toonde zich een opleving van degelijke kracht. De landbouw wist een jarenlange achterlijkheid te boven te komen en leerde zich aanpassen aan ekonomische behoeften en eischen. Daarnaast groeide een industrie op, niet als in Duitschland of Amerika met een verbluffende snelheid, doch gestadig en op goeden grondslag. En evenzoo ging het met den handel. Het voortzeuren op oude wegen kreeg een einde. Nieuwe energie toonde zich bekwaam om te beproeven wat van de vroegere glorie te herwinnen was.

De koloniën, die langen tijd een bedenkelijk bezit waren geweest, kregen een nieuwe waarde door ontwaakte ondernemingslust.

De Nederlander durfde ook weer internationaal rond te kijken, en nationaal aan te pakken.

Een groote massa arbeiders, versuft in een eeuw van malaise, afgezakt in een toestand van onontkoombare armoede, schijnbaar ongeschikt om in den wedstrijd der voortbrengende volken mee te dingen, bleek vatbaar voor herstel. Met den algemeenen opbloei herwonnen zij hun zelfbewustzijn. Een aanvankelijk verwarde en weinig doelbewuste beweging wist den weg te vinden tot organisatie van den strijd voor deerlijk verwaarloosde belangen. Nederland nam en neemt deel aan die algemeene vervorming van het maatschappelijk leven, die natuurlijk niet zonder strijd en verwikkelingen, niet zonder kamp tusschen de belangen van groote ekonomische groepen, ook niet zonder overschatting van materieelen welstand tegenover geestelijke beschaving, toch de eenig mogelijke groei is. Tusschen dood en leven stond de keus. En Nederland is gaan leven.

Bij dat alles is het politiek beleid, om den staat, die de volkseenheid vertegenwoordigt, in overeenstemming te brengen en te houden met het maatschappelijk bestaan, zeer ten achter gebleven.

Dit is geen bepaald vaderlandsch verschijnsel. Overal vertoont het zich min of meer. De oude staatsvormen, oudere machten handhaven zich met de hardnekkigheid en kracht, eigen aan al wat stevig of langdurig georganiseerd is. En ten slotte is er geen moderne staat, die niet de last te torschen heeft van het politiek verleden. Doch dikwijls is er slechts een disharmonie tusschen de oude vormen en hunne moderne functie. Indien machten

van jaren en eeuwen geleden zich hebben weten aan te passen aan de jongere eischen van het maatschappelijk leven, dan worden ze niet alleen geduld, maar juist om de oudere waardigheid geliefd. Vergeleken met het buitenland is de vergroeiing van onzen staatsvorm niet ten achter.

Een Engelsch Hoogerhuis kennen wij niet, een ouderwetsch absolutisme onder en boven de grondwet zooals Duitschland het slag op slag vertoont, schijnt ons onbegrijpelijk. Eerder zou men kunnen zeggen dat wij lijden aan de gebreken eener nog onrijpe demokratie, zooals Frankrijk of Amerika die in den ergsten graad te zien geven.

Het zijn dan ook niet de staatsorganen maar de werkingen daarvan die onze politiek achterlijk gemaakt hebben en ons bij het buitenland vergeleken te kort doen schieten. Onder leiding van Thorbecke is de Nederlandsche demokratie geconstitueerd in een vorm, die gemakkelijk zich kan aanpassen aan de maatschappelijke eischen.

De basis ervan was door uitbreiding van het kiezerscorps te verbreeden. De finantieele banden, die de autonomie der gemeenten verbonden met de staatseenheid konden losser of vaster zijn, maar het geheel zou gemakkelijk kunnen werken, indien slechts het voor de demokratie noodzakelijke partijwezen gezond was geweest.

Dat is echter van 't begin af aan ziek.

De liberale partij had haar doel bereikt, maar ook haar krachten uitgeput toen zij de vorm der demokratie in de constitutie had aangegeven.

Herleving was mogelijk geweest indien de grondslagen dier constitutie niet veilig waren geweest, indien beproefd was geworden die te ondermijnen. Doch daarvan was nimmer sprake. En al is ook beweerd, dat de grondwetsontwerpen van minister Heemskerk met de afbrokkeling een begin maakten, zoo zou dit begin geen voortgang hebben kunnen krijgen. Onze demokratie is te volledig ingeburgerd. Een vervorming van het liberalisme was dan ook noodzakelijk.

Het lag voor de hand dat het een partij van ekonomischen vooruitgang zou moeten worden. Hare leiders hadden daartoe

echter over meer dan wetgevend talent moeten beschikken. Zij hadden moeten vooruitzien om de behoeften te kennen der maatschappij die reeds begon zich te ontwikkelen; behoeften zoo belangrijk veelzijdiger en zoo aanzienlijk veel uitgebreider dan een 50 jaar geleden is verwacht. Zij hadden zich moeten losmaken van engere begrippen over wat het handels- en industrieel belang was, als bestond dat in 't voordeel der toonaangevende kooplieden en industrieelen.

Zij hadden de schaduwen der sociale beweging moeten voelen gaan over de ekonomische belichting van hun liberaal laisserfaire, laisser-aller dogma, zij hadden moeten begrijpen dat de volksopvoeding nog iets anders beteekent dan het aanleeren van 't a.b.c. van een z.g. wetenschappelijk rationalisme.

Wel heeft de liberale partij, steunende op haar numerieke macht, aan den vorm der demokratie den inhoud willen geven van een ekonomische en rationeele volks ontwikkeling, maar haar bevatting was te eng, haar gezichtskring te klein, haar voor-oordeel te groot, haar vermogen te zwak, om dàt te kunnen Stellig behoorde het, en behoort het nog steeds, tot de eerste taak der demokratie om te zorgen voor de volksopvoeding. Maar toen de liberale partij dit opvatte als onderwijs van haar vrijzinnige wereldwijsheid, als een rationeele hoeveelheid kennis zonder meer, stuitte zij op de godsdienstige gevoelens van een zeer uitgebreid volksdeel.

De schoolstrijd begon, en ving tevens aan de politiek te bederven. Niet omdat er geen schoolstrijd zou mogen zijn. Integendeel; die is noodzakelijk, en een blijvend deel van elke demokratische politiek. Maar bederf kwam door den valschen grondslag, die eerst de liberalen, en in een later stadium de clericalen eraan gaven. Beweerden eerst de vrijzinnigen dat hun onderwijs *de* volksopvoeding was, en stelde daartegenover de godsdienstige burgerij terecht de aanklacht, dat het een propaganda voor liberale beginselen werd, al was het maar door de uitsluiting van elke godsdienstige opvatting; later zou de kerk, en niet het minst de katholieke kerk zich ongemerkt in de plaats stellen van de godsdienstige burgers, en in den naam hunner vrijheid de school voor zich opeischen.

Hadden liberale regeeringen een wezenlijke volksopvoeding ge-

geven; waren zij niet karig en wel breed genoeg geweest om te zorgen, dat het onderwijs inderdaad, ook voor de arbeiderskinderen, was wat het in theorie zou zijn, een voorbereiding om elke loopbaan in de maatschappij door eigen aanleg en energie te kunnen inslaan; dan hadden zij nimmer behoeven terug te wijken voor het clericalisme. Maar doordat zij daarvoor niet gezorgd hebben en dientengevolge wel moesten terugwijken, kon zich in ons land een clericalisme ontwikkelen, dat protestant en roomsch te zamen verbond.

Een even groote halfheid toonden de liberalen, toen bij de eerste z.g. pacificatie van den schoolstrijd jongere krachten de ekonomische vooruitgang als een sociale politiek wilden verstaan. Ook op dit gebied meenden zij met eng inzicht de wijsheid in pacht te hebben. Zij alleen zouden in staat zijn om de vrijheidsleus te verzoenen met sociaal gevoel. De kans om het clericalisme te doen uiteenvallen, en de politiek te laten beheerschen door de tegenstelling tusschen ekonomisch conservatisme en sociale vooruitstrevendheid lieten zij voorbijgaan.

Het middel daartoe was de kiesrechtbeweging.

Deze was het teeken, waarin zich het verzet der maatschappelijke ontwikkeling tegen een onvruchtbare politiek demonstreerde.

Want de splitsing in het partijwezen tusschen eenerzijds groepen van liberalen, met gemengde en soms zeer wisselvallige politieke denkbeelden, anderzijds clericalen, die door den schoolstrijd aan het reactionnaire machtsverlangen van de kerk onwezenlijke, vage en ontoepasselijke formuleeringen hadden gegeven als waren het beginselen van staatsbeleid, - die splitsing was het nadeeligst geworden voor de arbeidersbeweging.

Deze had in 't begin toch al genoeg te tobben met gebrek aan politiek inzicht bij hare leiders, en stootte bij de arbeidersmassa's op de ingeprente meening dat de oorzaak van hun onvrijheid te zoeken was in de overheersching der liberale denkbeelden over de christelijke beginselen.

De beweging voor algemeen kiesrecht werd dus een kracht, die zich vooral richtte tegen de bestaande partijen-politiek. Toch moest zij om te slagen van die partijen steun verkrijgen. Dit gebeurde bij de liberalen slechts dan, en voor zoover, als zij tegen de clericalen

het onderspit dolven. Ware de machtsverhouding anders geweest, en hadden de kerkelijken geen kans gezien om de liberalen te overwinnen, zoo zou van hen de steun voor algemeen kiesrecht hebben moeten komen. En er is een tijd geweest dat dit ook het geval was, toen n.1. Dr. Kuyper en de antirevolutionnairen achter Tak van Poortvliet zich schaarden. Omdat er echter een wisselend evenwicht ontstond en na elke vier jaar, nu de vrijzinnige dan weer de clericale regeering werd omvergeworpen, als bewijs hoe onvoldaan het volk was over de onvruchtbaarheid der politiek, groeide en verflauwde telkens de belangstelling der oude partijen voor de kiesrechtuitbreiding.

Daarom moest de beweging zelve, onafhankelijk van de oude partijen, sterk worden, en dat deed zij met en door de sociaaldemokratie.

Tot zij nu in 1913 de overwinning scheen behaald te hebben. Het verzet was gebroken. Lang had het geduurd. Eerst was door de overmoedige leiding van Domela Nieuwenhuis een vroegere arbeidersbeweging voor het kiesrecht tegen den onwil der kerkelijke partijen aangebotst, en bleek zij nog zoo zwak dat zij daardoor in elkaar zonk.

Toen mislukte het voorstel Tak van Poortvliet door verraad van liberale zijde, en scheen de elastische kieswet Van Houten elke nieuwe kiesrechtbeweging onmogelijk te maken.

Toch kwam zij op. De S.D.A.P. zag daarin terechthet eenige middel tot politieke vernieuwing en tot de politieke opvoeding der arbeiders.

Van jaar tot jaar namen de kiesrechtmeetings in omvang toe. Tot de Roode Dinsdag een eindpunt scheen te zijn van de kalme betooging, die echter niet in een revolutionnair optreden behoefde omteslaan wegens de overwinning bij de jongste verkiezingen.

En nu is dat alles voorbij. Er wordt gewacht. Het ministerie Cort van der Linden heeft het resultaat der verkiezingen tot zijn program gemaakt, doch één ding niet overgenomen, en niet kunnen overnemen, n.l. de voortgang, de energie, der kiesrechtbeweging. Deze was eerst gestuit op de crisis-verwikkeling.

Door de nieuwe regeering daaruit gered, werd zij bedreigd met de ‘non-possumus’ politiek der kerkelijken. Reeds maakte de

S.D.A.P. hare aanhangers mobiel voor een betooging tegen de rechtsche Eerste Kamer, en daarmee zou inderdaad de kiesrechtbeweging weer opnieuw kracht verkregen hebben, toen voor haar de Cort van der Linden'sche wachtkamer werd opengezet, zoolang als in het besloten vertrek ernaast over de schoolstrijd-pacificatie onderhandeld zal worden.

* * *

Wanneer inderdaad met ernst gezocht wordt naar een einde van den schoolstrijd, dan zou het resultaat moeten en kunnen zijn: dat een grondwetsherziening ter invoering van algemeen kiesrecht en waarschijnlijk op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging met nagenoeg algeheele instemming van alle partijen wordt aangenomen. Zoekt men echter met ernst? Voordat de drie kerkelijke partijen zich bereid verklaard hadden in de staatscommissie zitting te nemen was hun houding eenvoudiger en helderder.

'Gelijk oversteken' werd het dezer dagen in de Eerste Kamer genoemd. Tegen algemeen kiesrecht geen verzet, mits elke belemmering wordt weggenomen om de school voor de kerk te veroveren, of in fraaier terminologie, grondwettelijke vrijheid van onderwijs.

Waarom is de rechterzijde bereid gebleken over deze 'mini-mum-eisch' te onderhandelen? Gaf zij daarmede toe ook met minder tevreden te zullen zijn?

Het is duidelijk gezegd dat dit in geen enkel opzicht het geval kan zijn. Er moeten andere redenen geweest zijn waarom eerst de christelijk-historischen, daarna de katholieken, en eindelijk noodgedwongen de anti-revolutionnairen van koers veranderden. Niemand twijfelt of het zijn redenen van tactiek. In uitstel van strijd is voordeel gezien. Wat kan er tegen, en wat er voor zijn? Om dit te beoordeelen mag niet vergeten worden welk een groote rol Talma's verzekeringswetten in de politiek der rechterzijde vervuld hebben. Zij vormden eigenlijk 'het' werk van 't vorig kabinet. Dat werk nu werd bedreigd door minister Treub. Hij zou het zoodanig afbreken en vervormen dat het ten slotte geheel en al de denkbeelden der vrijzinnige hervormers zal verwezenlijken. Kwam er geen uitstel in den strijd om het kiesrecht, dan waren Treub's herzieningen onmogelijk, en zouden Talma's wetten uit-

gevoerd moeten worden. Bij uitstel echter kreeg minister Treub een groote kans. Is het toeval, dat de principieele tegenstanders van dwangverzekering ter rechterzijde, de christelijk historischen, het eerst tot verzoening-uitstel gezind bleken; dat verder namens de katholieken niet Talma's steun Dr. Nolens, maar Mr. Loeffde zwenking uitvoerde?

En verkrijgt de veronderstelling geen sterker grond nu in de Eerste Kamer de oud-minister Regout een felle aanval deed en een sterke bedreiging liet hooren om de reconstructie van Talma's sociale verzekering te beletten?

Doch de tactische leiders der rechterzijde moeten ongetwijfeld nog andere voordeelen gezien hebben van hun bereidwilligheid om door verzoeningspogingen tot uitstel mede te werken.

Allereerst konden de christelijk-historischen en katholieken geen haast maken voor een vernieuwing der coalitie. Want duidelijk genoeg legde Dr. Kuyper het er op aan, dat dit weer als van ouds onder antirevolutionnaire leiding zou geschieden. En daartoe moet bij de andere bondgenooten weinig lust zijn geweest. Uitstel der politieke noodzakelijkheid voor de kerkelijke partijen om zich aaneen te sluiten, was vooral in 't voordeel van de christelijk-historischen.

Daarbij kwam dan nog de kans dat uitstel de linkerzijde zou verzwakken, waardoor zij of wel handelbaarder dan wel gemakkelijker op zij te zetten zou zijn.

Dat inderdaad Dr. Kuyper met zijn haast om tot den aanval op 't kabinet over te gaan niets anders beoogde dan metterdaad de leiding der coalitie op zich te nemen, vertrouwende daardoor alleen reeds de vroegere verhouding te herstellen, blijkt wel uit zijn houding in pers en Eerste Kamer. Doch dat hij niet gevolgd werd en wordt, blijkt vooral uit zijn wegblijven van de algemeene discussie's. Is het door gebrek aan parlementaire routine, of door zelfgenoegzaam machtsbewustzijn: in de Eerste Kamer is een vrij wat dreigender houding tegen 't Kabinet aangenomen, dan de rechtsche oppositie in de Tweede Kamer vertoonde.

Daarin had Dr. Kuyper's houding zeer goed gepast. Als van zelf had hij daarmede de leiding gehad. Dat kon echter niet zijn wat hij wenschte. Niet de Eerste maar de Tweede Kamer moest zijn politieke leiding volgen. Daar dat niet gebeurd was, daar de

kern der rechtsche politici den strijd heeft uitgesteld, kon Dr. Kuyper niet op zijn eentje tot den aanval overgaan. Voor het zwijgen was geen betere vorm te vinden dan het wegblijven.

* * *

Heeft de rechterzijde reden om van uitstel verzwakking der vrijzinnig-socialistische meerderheid te verwachten?

Een paar maanden brachten daarvoor meer dan genoeg stof tot antwoord.

Allereerst brengt het wachten op de grondwetsherziening mede dat er een stemming van ongeduld en prikkelbaarheid ontstaat.

Oude tegenstellingen tusschen vrije- en unie-liberalen en vrijzinnig-demokraten herwonnen hier en daar weer aan kracht. Dr. Bos en de heer Roodhuyzen bedreigden elkaar en stonden aan den ingang eener discussie over wederzijdsche goede trouw. De sociaal-demokraten hebben een vinnige discussie te wachten over socialistische ministers, burgemeesters en wethouders, maar bovendien lokte Mr. Troelstra een reeds lang smeulend conflict met den Bond van Nederlandsche Onderwijzers naar een scherpen openlijken strijd.

En elk oogenblik kan in een staking of uitsluiting van grooteren omvang spanning tusschen S.D.A.P. en concentratie ontstaan.

Naast die innerlijke woelingen staat de verzwakking van't verband tusschen meerderheid en regeering. Deze is een noodzakelijk gevolg van 't vooropstellen der verschillen tusschen het program der regeering en dat der concentratie of S.D.A.P. bij de verkiezingen.

Hoe duidelijk bleek dat bij de heftige discussie over de onderwijzerssalarissen. Concentratie en S.D.A.P. hadden verbetering toegezegd, doch minister Cort van der Linden nam dit niet in zijn plannen op en hield nu voet bij stuk. Vandaar danook het feit dat een motie, die de regeering vooruit zeide onuitgevoerd te zullen laten, door haar eigen meerderheid werd aangenomen. Hoewel de politieke gevolgen daarvan vermeden zijn, blijft er toch altijd iets hangen. En een onder kiezers invloedrijke menigte van onderwijzers heeft de genegenheid voor de tegenwoordige politiek verloren.

Nog twee belangrijke afwijkingen tusschen regeerings- en

meerderheidsprogram staan voor de deur en kunnen er onmogelijk buiten gehouden worden totdat de kiesrechtregeling is verkregen. Het een is voortzetting der defensie-politiek van Colijn zoowel wat betreft meerdere uitgaven voor het leger, als ter zake van den Indischen vlootbouw. De kabinetsformateur was hieromtrent in de Eerste Kamer zoo mogelijk nog stelliger dan voordien. Op dit punt is van geen toegeven sprake. Doch een wezenlijke meerderheid ervoor bestaat slechts uit de rechterzijde met enkelen van links.

Ten slotte is reeds het wetsontwerp Treub ingediend dat uitbreiding geeft aan de ouderdomspensioenen volgens Talma's overgangsartikel, zooals dat door het amendement van Duys op 5 Dec. is gaan werken. Dat voorstel staat ver van het staatspensioen, zooals de verkiezingsleuzen het voorspelden. Het geringe bedrag, de wijze van uitkeering door de gemeenten, het uitsluiten van de door armenzorg reeds voor hun 70ste jaar geholpenen, zullen stellig teleurstelling geven.

Toch zal de regeering wel niet toegeven aan de pogingen tot verbetering, die de uitgaven sterk zullen verhoogen.

Waar er zoo talrijke en belangrijke punten zijn, die de linkerzijde in beroering kunnen brengen, en de rechterzijde niet in gebreke zal blijven, daarvan een haar passend gebruik te maken, moet het voor ieder duidelijk zijn hoe gevaarlijk het uitstel der grondwetsherziening is.

Wanneer de kerkelijken zich tot tactiek gekozen hadden om de gesplitst gebleven meerderheid door allerlei moeilijkheden te verzwakken, en langzamerhand ongeschikt te maken voor een principieelen strijd, zoodat na een zorgvuldig voorbereide nieuwe coalitie de tijd komen zal om een slag te slaan, - wanneer dit het plan was, dan was er geen beter middel geweest dan wat minister Cort van der Linden vrijwillig aanbood.

En zelfs wanneer de rechterzijde het voorstel van dit ministerie aanvaard heeft in de verzoenende geest, waarmee het werd gedaan, zal van maand tot maand de verleiding grooter worden het als de val te beschouwen, waarin de linkerzijde zich weerloos maakt.

***

Is de meerderheid niet gewaarschuwd? Blijkt niet uit het op-

treden van de Eerste Kamer, dat de rechterzijde zich tot niets gebonden acht, en elk oogenblik het vreedzaam spel kan komen verstoren? Moet er niet gezorgd worden, dat elk beroep, dat ooit en onverwacht op het volk zou moeten gedaan worden, dit voorbereid zal vinden?

Dit is het allerminste wat van de concentratie en de S.D.A.P. gevergd mag worden. Het eigen partij-belang brengt het trouwens mee. Maar bovendien dient nu een eind te komen aan het balanceeren tusschen rechts en links om te kunnen overgaan tot een reëele politiek van ekonomische ontwikkeling en opvoeding. Dat vooral dient doel te zijn.

Hoe kan nu een nieuwe politiek voorbereid worden? en tegelijk de linksche meerderheid zich wapenen voor onmiddelijke actie indien de schoolstrijdverzoening mis loopt? Dat wapenen is vooral ook noodig om de rechterzijde handelbaar te maken. De weg schijnt aangewezen. En wel door de Eerste Kamer. Tegen haar meerderheid, tegen haar weinig verzoeningsgezinde leden dient onverwijld te worden opgetreden. Is de hoofdstrijd al ontweken, zoo moet dat stellig niet voortgezet worden in de zijlijnen.

Inplaats van militaire ontwerpen, die de linkerzijde zullen desorganiseeren, en vooral ook tegenover de kiezers verzwakken, diende aan de Eerste Kamer voorgezet te worden het snel aangenomen wetsontwerp Treub op de ouderdomspensioenen, en even snel aantenemen belastingontwerpen. De laatsten niet alleen om de grootere uitgaven te dekken, doch vooral om nu eens en voor goed de finantiën, zoo van het Rijk als van de gemeente, in orde te brengen.

Wanneer de Eerste Kamer hiertegen in verzet zou komen was de lucht opgeklaard. Er zou geen vrede meer zijn met de bedoeling van strijd later, doch er zou openlijk gevochten kunnen worden.

Het ziet er echter volstrekt niet naar uit dat de regeering en de vrijzinnigen in deze richting zich zouden verschansen tegen flankaanvallen.

Eer zal gezocht worden naar een z.g. neutraal terrein, en niet vermeden dat de militaire opwinding steeds verder voortgaat.

Waartoe dat leiden kan heeft Zweden dezer dagen getoond.

Een militaire partij, hoe zwak en hoe weinig ook in contact met het volk, ziet zich altijd gerechtigd om door te zetten.

Vaderland en onafhankelijkheid gaan boven alles. En op grond van deze leuze moeten dan ook de militaire plannen d.w.z. de denkbeelden der hoogere officieren zegevieren. In Zweden echter staan liberalen en socialisten in een sterke houding tegenover de conservatieven en moest het gewicht van 't koninklijk gezag in de weegschaal geworpen worden om de plannen der militairisten door te zetten.

Hier daarentegen ziet het er naar uit of de liberalen de socialisten willen dwingen om als vóór-prijs voor het algemeen kiesrecht, zich te bukken voor de militairisten. Reeds vindt in de S.D.A.P. meer en meer de meening ingang, dat de keuze staat tusschen: militaire plannen met of diezelfde en misschien ergere plannen zonder algemeen kiesrecht, de meening tevens dat zij het laatste moeten aanvaarden.

Wanneer echter het algemeen kiesrecht gekocht zou worden, allereerst voor 't prijs geven van de school aan de kerk en verder door aan 't militairisme zooveel vrij spel te geven, dat het daarna door niets meer teruggeschrikt zal worden, is de groote vernieuwende beteekenis ervan vooraf geheel verloren gegaan.

En bovendien is het de vraag, of wanneer die dure prijzen betaald zijn, het gekochte, zoo vurig verlangde, algemeen kiesrecht inderdaad geleverd zal worden.

* * *

Geen voorjaarsstemming is er in de politieke windstilte. De toekomstpartij, die de S.D.A.P. zich altijd toonde, neigt er toe zich gevangen te geven aan een kansrekening. En hoe zou dan de concentratie voortvarender zijn. Men zou bijna verlangen naar een flinke ekonomische voorjaarsstorm, die alle kleinere overwegingen wegwaait om de politieke problemen van meet-af en opnieuw te stellen.

G. BURGER.

Boeken menschen en stroomingen

J.H. Leopold: *Verzen*

Sedert twintig jaar haast, was bij hen die de nederlandsche poëzie liefheben, J.H. Leopold bekend als een die door het wegvallen van de laatste conventies in vers, volzin en rijm zijn mogelijkheid tot uiting gevonden had voor de mijmeringen van fijne zinnen, innig gevoel, en soms tooverige verbeelding. Hij schreef weinig en drong zich niet op aan onze beschouwing, jaren lang verdween hij uit onze gezichtskring, maar men dacht aan hem nooit zonder sympathie en nooit zonder eerbied. Het was duidelijk dat hij zijn tijd van innerlijke strijd beleefde en voor verborgen leed en lust een houvast zocht in vroegere wijsheid en schoonheid, maar zij die hem kenden geloofden dat hij ook zóó arbeidde aan zijn volmaking als mensch en kunstenaar en dat de verzameling van zijn kleine gedichten ten laatste een verheugende gave zijn zou.

Leopolds gedichten zijn de zwelling en vervloeiing van een golf die nooit breekt, nooit uitslaat, maar òf zich voortdeinend aan andere golven schakelt òf haar eigen ronding vult tot volkomenheid. Het laatste vooral in de reeks die ‘Oostersch’ betiteld is, met name in de gedichten ‘De lippen van het water leggen zich’, ‘Emir Khosrau’ en sommige vertalingen ‘Uit de Rubaijat’. Het eerste in een groot aantal gedichten, vroegere en latere. Een mooi voorbeeld van dat aaneenschakelen en voortdeinen is in de reeks ‘Voor 5 December’: het gedeelte ‘Zult gij begrijpen kunnen, verstaan’, - drie volzinnen die zich uitbreiden over zes volle bladzijden verzen.

Hoe edel is daarin het beeld van dat ‘machtig aangezicht’, waarop

was warende om de wenkbrauwbogen
een goddelijke mismoedigheid,
een weerzin zoo stil heengevleid,
of op de slapen, op de blanke
een Genius ineengedoken
neerzat, geknotwiekt in zijn ranke
bevedering, zijn leên gebroken,
gebukt, om wat er om het edel
voorhoofd en om den doffen schedel
was saamgeschoold, een zware nacht,
als waarin werelden zich wringen
in hun geboortefolteringen
en lillend worden opgebracht
van uit het zwoegen, de ongekende
arbeid -

Speelscher komt die verbeelding uit in het gedicht ‘De Molen’: de draaiende wieken waaraan de dichter zijn droomend denken hecht.

Zij gaan en gaan,
mijn droomend denken hecht er zich aan
onmerkelijk, tot het wordt bevonden
als volgde het mede in de ronde,
als werd het geledigd en afgewonden.
Op deze wieken en op hun spil,
die immer en immer zich wenden wil,
is het gegrepen en aangevat
als op een kenterend spakenrad,
een garenhaspel, een rafelwinder
van draden, die effen en zonder hinder
afwikkelen, uitkomen met geduld
en onuitputtelijk aangevuld.
En deze vier armen in hun werken,
deze grijsfulpene vleermuisvlerken
de spichtige, zij worden behangen
met zilveren spinsels, de vleugels vangen
de vlossige zij, het lange lint,
de wimpels strakstaand in den wind,

het vlottende rag, het drijvend vlies,
de pluizen alle zonder verlies,
elk vlokje, iedere zwerveling
gezogen in den werveling,
het kleeft aan de spijlen en aan het leeg
latwerk en ijl en wonderlijk veeg
wordt er hun weefsel, een web verward
met open gaten en flard bij flard,
een ruigte, die bindt en samenhoudt
het kantige hek, het ruwe hout
en ordeloos omgeslingerd is
als grillige voorjaarswildernis
volgroeid, en midden in dit struweel
een verdichtingsbegin, een grijs juweel,
bestoven parelen, diadeem
teloor gehangen in den zweem
van haren, in hun net verstrikt,
de glinsterstrengen langs geschikt,
een sprenkelreeks, een zilverrist,
over den dichten heg verkwist
de sierselen. Welke dagvorstin
met slippenrand opflitsende in
de hemelhelderte even, voer
door dit gewest en liet het snoer
ontzinken? Welke vinger had
den hoogen luister aangevat
en iets van verren aetherschat
gebracht in deze huizenstad?

Van een zelfde soort en met het vorige in één afdeeling, is hel bekoorlijke ‘Herinnering’: het afloopen van een snoer parels,

waar de verschijnende niet dan
den zinkende werd nagezonden
en nederdalende uit den hoogen
alleen een komende aan kwam konden.

Maar hoe ver en hoe hoog deze verbeelding ook toovert, zij blijft altijd ondergeschikt aan die golving die Leopolds innigst wezen is: golving van gevoel, van woorden, van volzinnen.

Ook de innerlijke aandoening: ze mag wild en botsend opslaan,

als in het diep en bitter bewogen ‘Claghen’, toch blijft ze aan die golving onderworpen, niet minder dan de verfijning en verdeeling van de zintuigelijke siddering.

Zoo is het eerste van de verzen uit 1895 al een volledig voorbeeld van het gedicht, dat Leopolds eigen is. De zintuigelijke indruk, de diepe bewogenheid, de weidsche verbeelding: ze leven er alle reeds onder zijn zelfde voortvloeiende rijmregels.

Afzonderlijk trekken de opmerkzaamheid de Kerstliedjes, stalen van een volkspoëzie, waaraan deze diep en vroom gestemde zich al vroeg verbonden voelt.

Grootst en voortreffelijkst evenwel, als vers en gedachte, is het gedicht dat aan de laatste, de oostersche reeks voorafgaat en dat tot titel draagt: ‘*οινου ενα σταλαγμον*’. Vijfvoetige jamben, bewonderenswaardig zoowel in regel na regel als in volkomenheid van geheele golf en verbinding van ondergeschikte golvingen.

Elk gedicht is een beeld van zijn maker, maar terwijl Leopolds andere verzen hem in een zekere voorbijgaande verhouding tot de ervaringen van zijn leven toonen, doet dit laatste hem ons zien als losgemaakt van al het bizondere, wezen-lijk, en als 't ware monumentaal. Wij zien er hem, onder groote en schoone verbeelding, vol diepe ontroering en bekorende zinlijkheid, als de innerlijke denker, de eenzelvige, maar die toch weet dat de beweging van zijn ‘denkenspolslag’ door alle tijden en geslachten zal heenzwellen, als een vloedgolf, overstelpend, schokkend door de even eenzelvige donkerten van anderen, om daar vernomen te worden

> in wat hun stilst bezit en meest verholen
> en wat hun diepst oorspronkelijke is.

Dit ten triomf voeren van de diepste eenzelvigheid is de drang die deze dichter staande hield.

Er is in het werk van Leopold geen ijlheid of overschatting. Hij geeft zich zooals hij innerlijk is, met een zware en toch makkelijke beweging, licht, maar nooit luchtig: het fijnste en grootste behandelend met vertrouwelijkheid. Vandaar dat zijn verzen, ook waar ze geen uiterlijk-afgeronde gedichten zijn, toch

het gewicht en de geldigheid houden van een waardevol leven in onmiddelijke overdracht, onmiskenbaar echt, en zijn wet in zichzelf hebbend.

Doordat hij levenslang maar één ding beproefd heeft: het uitdrukken van zijn golfbeweging, zijn ook de middelen van zijn kunst eenvoudig. Open klanken en vlijende alliteraties die het vloeien van de golf weergeven, en een rijkdom van natuurlijke of makkelijke ritmen die de ondergeschikte golvingen en hun overgangen vertegenwoordigen.

> De lippen van het water leggen zich
> verliefd, verlustigd op den rondom open
> gewelfden kring, -

Dit is een mooi voorbeeld van het eerste middel, en in reeds aangehaalde gedeelten vindt men er van het tweede.

Eerst de twee laatste reeksen vertoonen een element dat overigens aan Leopolds werk vreemd schijnt: de heerschappij van het metrum, de uitwendige vorm. De jamben van de grieksche, de kwatrijnen van de oostersche. Juist door dit saamkomen van een diepe en ernstige gemoedsbeweging met een van buiten opgelegde strenge vorm kreeg het grieksche gedicht zijn grootheid en werden de bewerkingen naar Omar Khayyam de onnavolgbare die zij geworden zijn.

ALBERT VERWEY.

Opzettelijke vermelding verdient de zorg waarmee de firma W.L. en J. Brusse dit werk heeft uitgegeven. Alleen het te zware schutblad valt uit de toon.

Boekbeoordeelingen

Stefan George: *Der Stern des Bundes*, Georg Bondi, Berlin, 1914.

Der Stern des Bundes kan men zich voorstellen als in honderd kleine gedichten de verhoudingen te bevatten van god, middelaarpriester en ingewijde, - onderling en tot de wereld. De verdeeling, in drie boeken van dertig, met een Eingang van negen gedichten, en een Schlusschor, is hoogst overzichtelijk. Ze maakt onmiddelijk duidelijk dat tusschen de herdenking van de goddelijke verschijning en werking in de eerste reeks, en de zegevierende verkondiging aan het eind, een ontwikkeling ligt die van hem aan wien de verschijning ten deel viel overgaat op anderen die hij vormt en aan wie hij hun plaats en taak in de wereld wijst. Door de grootere letter van een beginregel worden bovendien de dertig gedichten van ieder boek in reeksen van tien verdeeld.

Daar de poëzie van dit werk opgaat in zijn gedachte, zou het geen zin hebben te verklaren wat van woord tot woord in de verzen zelf ligt uitgesproken. Wel kan een eenvoudige overzetting van sommige gedichten in onze eigen taal nederlandsche lezers met toon en gedachte vertrouwelijk maken, en een zoodanige is het die ik beproeven wil.

Uit de inleidende reeks kies ik de verschijning van de godheid, zooals die in het volgende is weergegeven.

> De stroom gaat hoog...daar volgt dit wilde hart
> Waarin een vuur van duizend jaren wentelt
> Dat het verbreiden mocht in licht en diepte
> En niet ontladen kan - de flonkeringen.

Het zucht de golven na als zooveel wezens
Die het ontglijden en ontgleden zijn
En weet niet raad eer de paar dropplen bloeds
Verstroomd zijn in de oneindig luide volte.
Daar duikt gij God voor me op en aan het land
Dat ik door u ontroerd niets zie dan u...
Uw aardsche lijf, dit enge heiligdom,
Maat die de omvatting van een arm nauw vult,
Vangt al de sterwaarts ijlende gedachten
En bant mij in de tijd waarvoor ik ben.

Uit het eerste boek kies ik er twee die naar de beteekenis van de middelaar-priester heenwijzen.

Heet het de straal die trof, de wenk die leidde,
Het ding te mijner uur in mij gekomen...
Ongrijpbaar is 't en werklijk als de kiem.
Heet het de vonk die aan het Niets ontvoer,
Heet het de keer der kringende gedachte:
Geen spreuken vatten het: als kracht en vlam
Vult het gestalte en gods- en wereld-rijk.
Niet kom ik u een ander Eenmaal konden:
Uit de pijlrechte wil van honderd jaren
Voer ik ten danskrans, sleur ik in den ring.

Ontzie geen breuken, scheuren, schrammen, wonden:
De toover die eerst brak houdt straks verbonden.
Geheel en schoon wordt elk ding als tevoor,
Slechts zweeft er heimlijk andere adem door.
Wat al genoemd werd ligt geveld terzij:
Hij een leeg hulsel - een stomp wapen *hij*...
De in rang gestelden, de teruggewenden:
Brengt kransen, kronen voor den Ongekenden!

De drie volgende zijn uit het tweede boek: oogenblikken, gegrepen uit de innerlijke scholing.

Wat kan ik meer als ik u dit vergun?
Dat ik als klei mij naar uw handen voeg,
Mijn peinzen stem naar 't kloppen van uw hart?
Dat mij uw merg in mij op u doet lijken,

Uw blik, uw gang mij ingeeft waar ik ga?
Mijn droomen hebt gij met uw kleur gedrenkt,
Mijn mond wanneer ik bid beweegt uw hulp,
Uw adem vloeit mijn sterrefluistring door.

Hoe mag dit zijn dat ik mij nauw nog ken,
Geen andre ben en meer toch dan voorheen?
Wie mij beminde, me eerde, doet het nog,
Genooten zoeken mij met schoone schroom.
Van 't vroegre faalt nu niets: mijn zomervreugden,
Mijn trotsche droom, van weeke mond de kus...
Een moedger golving klopt nu in mijn bloed -
Ik was nog arm toen ik nog waakte en weerde,
Sinds ik mij heel verschonk heb ik mij heel.

Gij heet het veel dat ge u ten eigen neemt
Mijn goed als 't uwe...en hebt nog niets genoemd!
Medebezitter van mijn uren werdt ge,
Uw vragen heeft het wicht van een bevel.
Ik moet uw schild zijn waar gevaar u dreigt,
Den houw ontmoeten die zich richtte op u.
Voor elk van uw gebreken ben ik borg,
Mij vallen al uwe bezwaren toe
Die als te zwaar gij afwierpt - alle tranen
Die gij moest weenen en die gij niet weent.

Ten slotte dit eene uit het derde boek: spreuken voor de ingewijden.

Denk niet teveel van wat geen stervling weet!
Verborgen zin behoudt elk levensbeeld.
De wilde zwaan die ge aanschoot en een poos
Met lamme vleugel in uw hof nog hieldt,
Hij deed u denken - zegt ge - aan vreemd-ver wezen
Met u verwant, dat ge in hem hadt gedood.
Hij kwijnde zonder dank voor uw verpleging
En zonder toorn...maar toen zijn einde kwam
Verweet zijn brekend oog u dat ge hem
Te gaan dwongt in een nieuwe kring der dingen.
A.V.

Josine A. Simons - Mees. *De Nimf*, Satiriek Tooneelspel in Drie Bedrijven. Wereldbibliotheek, Amsterdam.

Dit stuk zou men kunnen noemen Het Spel van de Veronderstellingen. Gesteld - zegt Mevrouw Simons-Mees - dat een intrigante van het genre Becky Sharp (zie Vanity Fair van Thackeray) het voorkomen van een italiaansche Madonna (genre Botticelli) heeft. Gesteld dat deze jeugdige eerzuchtige erin slaagt, zonder getuigen en ondanks dat zij juist uit een betrekking is weggezonden, gezelschapsjuffrouw te worden in de stad van haar inwoning, bij een echtpaar dat noch afgezonderd leeft, noch misdeeld is van een zekere wereldsche ervaring. Gesteld dat zij ook de zoon van deze lieden, een komponist, die zijn opera tracht gespeeld te krijgen, onmiddelijk weet intepalmen. Gesteld dat haar invloed op zoon en ouders binnen een paar weken zoo toeneemt dat zij den eersten van zijn vrouw vervreemdt, aan de moeder de mogelijkheid in overweging geeft haar te ontvangen als schoondochter, en den vader - hoewel geen amerikaansch millionair - een bijdrage van vijftigduizend gulden doet toezeggen in de kosten voor de opvoering van zijn zoons opera. Gesteld bovendien dat de vrouw van die zoon een doetje is, zoo zelfs dat de gasten van haar man, in haar eigen huis, haar voor de gezelschapsjuffrouw, en de gezelschapsjuffrouw voor haar aanzien. Gesteld dit alles en misschien nog wel iets meer, kunt ge u dan nog wel verwonderen dat na enkele maanden, gedurende welke musicus en intrigante tezamen in een andere stad de opvoering van de opera hebben voorbereid, - een echtscheiding aanstaande is? Niemand natuurlijk verwondert zich. Wij kunnen ons alleen verheugen dat Voorzienigheid die het toch laat regenen en haar zon laat schijnen over goeden en boozen, het de laatsten niet zoo gemakkelijk maakt als Mevrouw Simons-Mees hier doet. De Voorzienigheid is een goed tooneelschrijver en weet dat een spel eerst boeit als er zwarigheden in overwonnen worden. Haar helden, ook haar heldinnen, laat zij wel zegevieren, maar dan ook over moeilijkheden, en liefst over zulke als evenredig zijn aan hun vermogens. Moeilijkheden in henzelf en anderen. Zij zijn zelfs niet denkbaar dan temidden van strijdgewoel: men zou kunnen beweren dat zij niets anders zijn dan de verdichting van de nevelen,

die dreigend van alle zijden rondom hen aanzwellen, en tegelijk de bliksem die door deze heen slaat en zich ruim baan makend ze verschroeit. Van die geheele noodzakelijke verhouding heeft Mevrouw Simons-Mees zich ontslagen geacht, maar het gevolg is dat haar stuk wel aan de knappe en levendige oplossing van een schaakprobleem, doch niet aan een noodlottige ontmoeting van menschen denken doet. Menschen, geladen met verderfbrengende instinkten en hartstochten zouden een andere sfeer om zich heen scheppen dan dit koele en klare, dit satirische. Satiriek tooneelspel is dan ook de neventitel die de schrijfster haar stuk heeft meegegeven. Zij bedoelde het dus zoo en het is niet haar schuld dat door ons een andere opvatting wordt gewenscht.

* * *

[Deel 2]

Stedenbouw[1)]
Door
H.P. Berlage Nz.

II

Ik heb getracht u in mijn vorige voordracht een kort historisch overzicht te geven van de ontwikkeling der kunst van stedenbouw, tot de 19de eeuw, en dit gedocumenteerd door eenige voorbeelden. Ik heb u het karakter der klassieke, der middeleeuwsche en der Renaissance stad getoond, en laten uitkomen dat, aangezien bebouwing en stratennet bij elkaar behooren, ten slotte de wijze van bebouwing het karakter van het stadsbeeld bepaalt. Het is daarom een verkeerde voorstelling te meenen, dat de taak van den stedenbouwer zich alleen bepaalt tot het maken van het stratennet.

Het is praktisch genomen waar, dat in de meeste gevallen die taak daarmeê ook inderdaad een einde neemt, omdat het zelfs een toeval is, wanneer de ontwerper van het stadsplan in de gelegenheid wordt gesteld ook maar een enkel onderdeel van de bebouwing uit te voeren. Maar bedoeld wordt, dat hij in gedachte zich een voorstelling moet kunnen maken van de verschillende stadsbeelden, pleinen, straten, parken, die hij ontwerpt. En gewoonlijk zal dan ook de tot die taak geroepene er als van zelf toe komen, enkele van die in zijn voorstelling levende stadsbeelden op het papier te brengen, om den lateren uitvoerder der bebouwing duidelijk te doen zien, welke denkbeelden hij ten dien opzichte had.

1) Tweede van de lezingen, gehouden te Delft voor het genootschap ‘Practische Studie’. Vervolg van Dl. I, 226.

Want het is vanzelfsprekend, dat het beste stadsplan, het fraaist ontworpen stratennet door de bebouwing kan worden bedorven, terwijl ook omgekeerd een slecht stratennet door de bebouwing in aspect kan winnen. Daarop kan vooral in dezen tijd niet genoeg de nadruk worden gelegd, omdat bij het ontbreken van een architektonische kultuur, het eerste geval zich meestal zal voordoen.

Het feit, dat zooals statistisch is vastgesteld, 9/10 van de bebouwing in handen is van speculatiebouwers, dus zoo niet van uitsluitend, dan toch voor het grootste gedeelte van onbevoegden, verklaart in dezen genoeg. Ik wees er reeds op hoe zelfs vroeger voorschriften werden gemaakt, ter verkrijging van een bepaalde bebouwing ter wille der eenheid tusschen straat en bebouwingswijze. Hoeveel te meer wordt niet in dezen tijd de wenschelijkheid daarvan gevoeld.

Brinckman zegt zeer karakteristiek dat steden bouwen beteekent: met het huizenmateriaal ruimte scheppen.

De huizen, respectievelijk de gebouwen zijn dus het middel, en het doel is het stadsbeeld te scheppen - verandert dus het middel, dan verandert ook het stadsbeeld. Deze waarheid bevat al weer dadelijk de waarschuwing, dat de moderne stad vanzelf al een ander karakter zal krijgen dan een uit vroeger perioden, juist omdat dat middel in dezen tijd anders is.

In meer of minder algemeene termen zegt dezelfde schrijver in zijn boekje: ‘Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit’, dat tegenwoordig de moderne stedenbouw met de historische op gedeeltelijk onbillijke wijze wordt vergeleken. In Duitschland ontstond door de laatste golf der Artistieke Romantiek, een enthousiasme voor oude steden en stadsbeelden; men ontdekte en onderzocht hunne schoonheden en trok dan de gevolgtrekking, dat deze nieuwe ontdekkingen met kleine veranderingen voor onzen tijd gebruikt konden worden. Maar er werd meer gewicht gehecht aan de toepassing dan aan de verandering. Deze gevolgtrekking is net zoo bedenkelijk, als alle andere gevolgtrekkingen in ontdekkingsvreugde gemaakt. Want, wanneer men op den historischen stedenbouw als een voorbeeld wijst, dan moet men er zich voor alle dingen rekenschap van geven, in hoe ver deze dat zijn kan en mag. Zegt men dat wij ‘in

gelijken geest' als dezen, maar met inachtneming van alle kultuurfactoren, onze pleinen en onze straten moeten ontwerpen, dan is dat een verward voorschrift, omdat kultuurfactoren van een bepaalden tijd, ook de kunst van die tijd bepalen. Blijft de vorm!

Maar juist daarmee bleef het gevaar voor het historische bestaan.

Het is onzinnig op den duur met eenige recepten te willen helpen, waar het er alleen op aankomt, dat er in een reusachtig organisme leven moet worden gebracht.

Het wijzen op eenige voorbeelden en motieven van vroeger leidt naar een decoratieve stadsbouwkunst.

Men denke slechts aan de prijsvraag van groot Berlijn, waar tot vervelens toe kolonnades en arkades waren toegepast, een resultaat dat nog bedenkelijker is als de bouw van een enkel huis. Want zulke motieven zijn veel omvattender en afgeronder van compositie, zoodat zij juist daarom des te sterker contrasteeren met het beeld van het moderne leven. Want het verzamelen en weer toepassen van zulk een motief beteekent geen begrip te hebben van het feit, dat een bizondere vorm langzamerhand voor het bepaalde doel is ontstaan. Men komt niet van het enkele tot het geheel; het artistieke vormproces maakt, wanneer het een eenheid moet zijn, den tegenovergestelden weg.

Door het samenvoegen van nagebootste eenheden ontstaat nooit of te nimmer een organisch geheel.

En ten slotte; het komt dus niet aan op het vasthouden van oude motieven, maar wel kunnen algemeene wetten voor bouwkundig scheppen, en op deze conclusie van den schrijver kan niet genoeg den nadruk vallen, 'meestal daaruit met verbluffende duidelijkheid worden afgeleid'.

Het is dus altijd weer hetzelfde: zoowel in de bouwkunst als in den stedenbouw, - en hoe kan dit ook anders, want beiden behooren immers bij elkaâr, zijn wederkeerig elkaars oorzaak en gevolg, - kan van den namaak van den vorm niets worden verwacht. Alleen een onderzoek naar de oorzaak die tot dien bepaalden vorm heeft geleid, kan ons leeren. En dan zal het aan een zoodanig opgevoed architektonisch uitdrukkingsvermogen niet moeilijk vallen, nieuwe gebouwen in oude stadsgedeelten in te voegen, en toch de bizonderheden daarvan te bewaren;

zelfs het karakter eener situatie verder te ontwikkelen en daaraan andere gedeelten aan te passen.

Deze zienswijze is dus bemoedigend voor hen die - altijd vreezen oude stadsbeelden te schaden - door invoeging van nieuwe bouwkunst en daarom, of is dat niet de oorzaak, dan maar probeeren doode vormen, zooals nagemaakte vormen van vroeger tijden altijd worden, aan de levende oude aan te passen.

Bemoedigend ook voor hen die nog geen nieuwe gedeelten in modernen geest aan oude gebouwen durven zetten, hetgeen de oude meesters en niet tot schade van de oude monumenten geregeld deden, en daarom niet alleen restaureeren, maar ook aanvullen in den ouden stijl. Wij hebben ons dus daarom van dit inzicht te doordringen, dat wij ons in hoofdzaak hebben bezig te houden met het stadsbeeld als geheel, en niet met het afzonderlijke plan van straten en pleinen.

Want net zoo min als een gebouw uit een plan alleen bestaat, is dat ook met een stadsplan het geval; zoodat, wanneer we ons thans meer speciaal met straten en pleinen zullen bezighouden, daarbij ook vanzelf de bebouwingswijze ter sprake zal komen.

Tot de belangrijkste onderdeelen van een stadsplan behooren de pleinen, welke daarom vanzelf ook de belangrijkste stadsbeelden vormen. Zij zijn in zekeren zin de knooppunten in het stratennet, alhoewel wat den aanleg betreft niet altijd als zoodanig te beschouwen.

Die belangrijkheid was echter in de oudheid veel grooter dan tegenwoordig, omdat de pleinen toen de centra waren van het openbare leven, dat zich zelfs in het noorden in hoofdzaak buiten afspeelde.

De Agora van Grieken en Romeinen, de markt in de Middeleeuwen en de Renaissance waren de middelpunten van het gemeenschapsleven, en het valt ons moderne menschen die alles binnenshuis behandelen, die de berichten 's morgens aan het ontbijt in de courant lezen, en onze zaken per brief of per telefoon afdoen, moeilijk ons een denkbeeld te vormen van de belangrijke rol welke die centra in het leven van onze voorvaderen speelden.

Die oude pleinen, Sitte noemt ze de feestzalen der stad,

waren daarom ook in *aesthethischen* zin daarvan de centra, zoodat zich daar de geheele architekturale kunst concentreerde.

Die tegenstelling kwam nog te scherper aan het licht, doordat de eigenlijke woonhuizen, vooral die der Grieken, uiterst eenvoudig waren, zooals reeds even werd aangeduid.

Hoe geheel anders is dat tegenwoordig.

De pleinen hebben, althans wat de groote steden betreft, hun belangrijkheid in den zin der oude, geheel verloren, al blijft de wenschelijkheid bestaan dat een raadhuis in het middelpunt der stad zij gelegen, om nu maar niet te spreken van de moderne verkeersmiddelen, die zelfs een zoodanige ligging niet meer noodzakelijk maken.

Er schijnen in de oudheid twee soorten van agorae te zijn geweest, waarvan uitvoerig wordt bericht in het reeds genoemde boek van Phene Spiers: 'De Architektuur der Grieken en Romeinen.'

De eerste soort waren groote verzamelplaatsen, waar het volk voor openbare handelingen bijeen kwam; de tweede soort gewoonlijk kleinere voor handel en bedrijf. Beiden waren meestal van twee verdiepingen hooge zuilenhallen omgeven, die beschaduwde wandelplaatsen gaven.

Dikwijls was het middelpunt, zooals bijv. te Ephesus, door een kunstmatig waterbassin ingenomen. Om dit groote centrale plein waren gegroepeerd, de raadzaal of het huis van den senaat, het theater, dat meestal ter gemakkelijke verkrijging van opstijgende zittingrijen, tegen een berghelling was gebouwd; de muziekhal, het gymnasium, waar de volwassenen lichaamsoefening deden en de palestra of turnschool voor jongens; verder de renbaan; terwijl in de onmiddelijke nabijheid gewoonlijk de tweede agora of het marktplein was gelegen, waar de waren werden gekocht en verkocht, en zaken werden gedaan.

Deze groep van pleinen en gebouwen werd gewoonlijk met tempels versierd, ofschoon dit niet als een volstrekte noodzakelijkheid werd beschouwd.

Een dergelijke opvatting van architekturale concentratie werd ook in de Middeleeuwen gehuldigd.

Toen was de groote kerk of cathedraal het voornaamste middelpunt, die meestal een plein voor zich alleen opeischte.

In dc onmiddelijke nabijheid was ook daar de agora, de markt met het raadhuis. Architekturaal ging er dan ook van deze pleinen een zoodanige macht uit, dat zij om zoo te zeggen de geheele stad beheerschten. En dat zelfs wereldsteden van dezen tijd den invloed daarvan ondervinden, bewijst o.a. Parijs door het Louvre met zijn pleinen en gebouwengroepen.

In dit verband zij even vermeld dat ook Holland met zijn Binnenhof in Den Haag een dergelijk gebouwencomplex bezit, een bezit dat - in een architekturaal toch al arm land als Holland - niet hoog genoeg kan worden aangeslagen.

Wanneer het daarom een verbouwing betreft zooals thans het geval is, dan is het een plicht der Regeering er voor te zorgen dat deze door het fijnste kunstinzicht worde geleid en uitgevoerd.

En ik zelf heb in mijn uitbreidingsplan voor Den Haag de mogelijkheid geopend tot stichting van een tweede agora wanneer het tenminste veroorloofd is voor een modern plein een dergelijke naam te gebruiken, door het Alexanderveld voor den bouw van een nieuw raadhuis met aangrenzende andere openbare gebouwen te bestemmen. En daar de stadsplanontwerper, zooals ik reeds aangaf, zich de bebouwing als van zelf voorstelt of althans voor moet stellen, heb ik mijn denkbeelden te dien opzichte ook in beeld gebracht. Het is thans hier de plaats terug te komen op de waarde van oude stadsplannen voor onze moderne steden, dus op de vraag in hoeverre wij in dezen tijd daarvan kunnen leeren.

‘Neurenberg is voor ons niets meer’, zegt Brinckman, een uitspraak, die dus te dien opzichte zeker het verst gaat. Ik zelf gaf reeds als mijn meening te kennen dat, terwijl de klassieke stad ons natuurlijk het noodige materiaal ter bestudeering heeft gegeven, hetgeen wij reeds van de barokke stad hebben aanvaard, toch ook de Middeleeuwsche stad voor onze studie van belang is.

Maar wederom zij herhaald, niet ter navolging in den vorm, maar ter bestudeering van den geest die tot het doel heeft geleid. Want dan wordt van waarde juist het feit, dat men niet het plan alleen, maar het stadsbeeld in zijn geheel moet bestudeeren.

In dit verband wordt het dan gepast wederom Comillo Sitte naar voren te brengen, omdat hij de eerste geweest is, die ons op de schoonheden der Middeleeuwsche steden heeft gewezen.

Want onder den invloed van Hausmann en de stedenbouwende ingenieurs ging zelfs in Parijs het ware begrip van een plein verloren, ofschoon het woord plein voor die plaatsen diende, die aan de kruispunten der vele diagonale en radiale straten, die zij projecteerden, werden gevormd.

Nu is het Sittes groote verdienste op de aesthetische belangrijkheid van het plein als zoodanig te hebben gewezen nl. als een gesloten ruimte; en het grootste gedeelte van zijn boek is dan ook gewijd aan de studie der oude pleinen ter toelichting van dit beginsel. Hij is van meening, zooals ik reeds uiteenzette, dat zelfs de groote onregelmatigheid der middeleeuwsche pleinen met bewustheid is ontstaan.

En nu meen ik dat het middeleeuwsche stadsbeeld, of laat ik liever zeggen: 'pleinbeeld', door ons nog kan worden aanvaard, omdat de elementen zijner samenstelling niet tegen het moderne begrip indruischen. Want wij kunnen, niettegenstaande het eigenlijke plan anders moet zijn, toch nog dergelijke effekten bereiken. Het komt immers op het beginsel en niet op den vorm aan, zooals wij toch ook in de architektuur het middeleeuwsche beginsel kunnen aanvaarden, zonder den vorm over te nemen.

En nu is het wel verblijdend om te constateeren, dat Brinckman zelf in zijn boekje 'Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit' die middeleeuwsche stadsbeelden niet versmaadt niet alleen, maar zelfs met enthousiasme voorbeelden daarvan aanhaalt in het hoofdstuk 'Relationen im Stadsbild'.

Onder Relationen verstaat hij nl. alle optisch waardevolle verhoudingen van enkele deelen eener architektonische situatie ten opzichte van elkaar en van het geheel; wanneer deze dienen tot verheffing van de onderdeelen, dan loopen zij ook uit op een harmonie van het geheel. De verschillende waarden vormen dan onder elkaar een afgewogen eenheid. Het is noodig zegt hij, dat architekt en publiek ophouden het afzonderlijke gebouw als een in zich zelf afgesloten geheel te beschouwen. Elk gebouw heeft een verplichting tegenover zijn omgeving, zelfs tegenover

de geheele stad, zooals de enkeling tegenover zijn familie.

Niet *dat* is de hoofdzaak dat het gebouw alleen een goed effekt maakt, maar welk effekt het in zijn situatie teweegbrengt.

Het is een dwaling te meenen, dat goede architektuur *op elke plaats* steeds voordeelig uitkomt. Trouwens, in het algemeen, heeft de laatste helft der vorige eeuw te dien opzichte veel op zijn geweten. Het inzicht betreffende het effekt van onderlinge verhoudingen was vertroebeld; een mooi gebouw scheen, waar men het ook plaatste, mooi te blijven en bovendien de geheele omgeving op te heffen. Daardoor ontstonden alleen afzonderlijke gedeelten, in plaats van een samenhangend organisme. Een poort scheen dezelfde te blijven, zelfs wanneer deze uit het geheele samenstel was uitgenomen, zoodat men inplaats van erdoor, eromheen gaat. Ik denk daarbij aan de Delftsche poort te Rotterdam, aan de Muider- en Willemspoort te Amsterdam enz.

'Zoo is het' - hetgeen dus in dit verband beteekent, dat wij niet alleen *ook*, maar juist van het middeleeuwsche stadsbeeld kunnen leeren de prachtige betrekkingen tusschen de verschillende gebouwen ten opzichte hunner omgeving. Want het zijn juist de middeleeuwsche pleinen, die daarvan de schitterendste voorbeelden geven, en dat te meer daar er niet alleen kleine maar ook ruime en niet alleen onregelmatige maar ook regelmatige middeleeuwsche pleinen bestaan.

Het is en blijft dus wenschelijk, dat het plein een afgesloten ruimte blijve; want dit is niet alleen het streven geweest der middeleeuwsche stedenbouwers maar dat der stedenbouwers van alle tijden.

Er is geen principieel verschil in opvatting, maar alleen een verschil en vorm en afmeting.

Want niettegenstaande de Renaissance en vooral de barokke stad veel grooter afmetingen verlangt dan de middeleeuwsche, sluit zij toch haar lange perspectieven af. Daarop is zelfs het geheele effekt berekend.

Daarbij moet echter in het oog worden gehouden, dat dat begrip van afgeslotenheid zeer rekbaar is. Men behoeft toch waarlijk niet bij de engere opvatting te blijven staan, welke blijkbaar Sitte daaraan hecht, nl. een van minimale openingen in de pleinwanden, en dan de daarin uitmondende straten liefst

nog gebogen. Trouwens deze afgeslotenheid was in de middeleeuwsche steden juist door de geringe afmetingen gemakkelijk te bereiken.

Maar ook dit is alleen een kwestie van verhoudingen, zoodat bijv. de latere Fransche stedenbouwers, die het bekende sterrenplein, het door Sitte en zijn school zoozeer gehoonde uitdachtten, een geheel andere opvatting hadden; ten eerste van het plein als zoodanig en daarbij van zijn geslotenheid. Zij beschouwden het stadsplein niet als de afgesloten ruimte der Renaissance, niet meer als het ondergeschikte voorplein van den baroktijd, maar als een zelfstandige, regelmatige, centrale ruimte, die de straten verzamelend opneemt en deze in het stadsplan een richting geeft. Het plein moet zich uit de bijeenbrenging van verscheidene straten ontwikkelen. Hunne natuurlijke ligging, aldus Laugier, is daar, waar verscheidene straten elkaar kruisen. Hunne afmetingen heffen de verkeersverwikkeling op, die het samentreffen dezer straten noodzakelijkerwijs zou veroorzaken.

Om mooi te zijn moet het stadsplein een centrum vormen, van waaruit men gemakkelijk naar de verschillende stadsgedeelten kan komen en dat omgekkeerd snel van verschillende punten is te bereiken. Daarom is het noodzakelijk, dat verschillende straten daarop uitmonden, zooals de wegen van een park op een groot rondeel. Patte noemt de ‘place des Victoires’, ofschoon wat te klein, de eenige werkelijke goede aanleg van Parijs, die nog in zijn tijd als een voorbeeld kan gelden. Ongelijke wandgedeelten moesten echter worden vermeden.

Dit plein werd ter eere van L. XIV van 1685-'87 door den duc de la Feuillade met ondersteuning der stad Parijs aangelegd. Het ontwerp is van Mansard. Het plein heeft den vorm van een cirkel welke aan de eene zijde door een straat afgeslepen is.

Maar toch wordt altijd weer van een plein verlangd ‘qu'elle (la place) soit bien percée’. En dat dit volgens Patte iets anders beteekent, dan de geslotenheid in den zin zooals men gewoon is daaraan te hechten, volgt daaruit dat hij zegt, dat het ruimteeffekt van een plein nooit ofte nimmer door de ongeslotenheid wordt verwoest, want, om het met beslistheid te zeggen: het ruimte effekt berust niet op de bebouwing zonder openingen,

maar op de behandeling der wanden als zoodanig. Zelfs sterk doorbroken pleinen geven door markante overeenstemmende vormen der gevels den indruk van een ruimte, en de inkijken in de straten verwijden slechts deze, als ze in goede verhouding tot het plein staan.

Dus het gesloten plein, in zijn verststrekkend begrip, ook voor onze moderne steden.

Een dergelijke ruimte is immers ook in verband met de situatie der gebouwen de gunstigste.

En daarom kunnen wij juist zoo bizonder veel leeren van de wijze waarop de oude stedenbouwers hebben gewoekerd met het architekturale effekt en wat ze daardoor uit hun monumenten wisten te halen.

De middeleeuwers hebben misschien daarin het wonderbaarlijkste geleverd, - en het is juist Sitte geweest en in navolging van hem Unwin, die aan tal van voorbeelden heeft aangetoond hoe zij de kunst verstonden een monument als 't ware aesthetisch uit te buiten.

Brinckman, - want het is altijd belangrijk diens verstgaand oordeel te hooren, - zegt over het middeleeuwsche plein het volgende:

'Het is een niet scherp genoeg af te keuren inzicht, de schoonheid van oude stadspleinen in hun onregelmatig grondplan, in hun gesloten ombouwing en tenslotte in hun schilderachtige verschijning te zoeken. Dat zijn uiterlijkheden die uitkomen, maar ook wel eens niet uitkomen. Trouwens de Renaissance die voor schilderachtige kwaliteiten zulk een fijn gevoel had, veroordeelt meedoogenloos de middeleeuwsche stad, voor welker schilderachtige schoonheid onze architekten in verrukking komen. Zoo ook in Frankrijk Laugier, die het oude Parijs en het oude Rouaan evenzeer veroordeelt. Steeds was het streven voorhanden nieuwe gebouwen in de rooilijn te plaatsen, onregelmatigheden te doen verdwijnen.' En dan wijst hij op een paar pleinen met open wanden, zeggende: 'Deze breede pleinen met opvallende vreugde over het ruime uitzicht ontworpen of ontstaan, bewijzen hoe weinig men zich toen ter tijd om de geslotenheid der wanden bekommerde, hoe deze geslotenheid, als ze er was, slechts bewijst, dat de grondstukken om de markt waardevol waren, en de huizen zich daarom aan het plein verdrongen.'

Brinckman wijst dus wat dat betreft zeer juist op de oeconomische oorzaak van die geslotenheid. Van een genieten van het schilderachtige, in den zin zooals dat woord tegenwoordig wordt gebruikt, kan geen sprake zijn. De ruimteindruk wordt door de belangrijke gebouwen aan het plein, door hun hoogte tezamen gehouden. Het bewonderenswaardige vermogen der oude stadsbouwkunst, en dat is het, waarop de nadruk mocht vallen, bestond daarin, dat het elk nieuw element zonder wanklank in de bestaande situatie wist in te voegen, en dat het het zuiverste gevoel had voor de tijdelijke vorm en hare consekwenties in het detail en deze goed met het voorhandene in evenwicht wist te brengen.

Een bewuste bedoeling is uit de gotische stad niet te erkennen, net zoo min als men van een genot der schilderachtige schoonheid spreken kon. Deze is het resultaat van eeuwen, niet van den gotischen architekt.

De langzame groei der gotische stad toont noch in Duitschland, noch in Frankrijk of Italië de bedoeling van duidelijke vormen. De enge onregelmatige straten en pleinen zijn niet het produkt van een bepaald artistiek systeem.

Ook Peteri deelt dit inzicht als hij zegt: ‘kunstzin bij het scheppen van marktpleinen hebben wij niet kunnen ontdekken,’ terwijl hij ook tracht aan te toonen dat de bemoeiingen van de overheid, in plaats van het onregelmatige voor te staan, juist altijd gericht waren op het wegnemen daarvan. De rooimeesters waren er altijd op uit verbeteringen ten gunste van een regelmatigen aanleg te doen uitvoeren.

Maar één principe heeft de geheele historische stadsbouwkunst tòch wel geleerd, nl. om een monumentaal gebouw nooit op het midden van een plein te plaatsen. Want waar dat is geschied, nl. waar de 19de eeuw in onartistieken en theoretisch principeelen eigenwaan, meende dat te moeten doen, en zelfs door ontmanteling het werk der oude meesters in die richting te moeten vervormen, daar is het op een algeheele en natuurlijk onherstelbare mislukking uitgeloopen.

Het is hier de plaats om over de plaatsing van monumenten in 't algemeen iets te zeggen en in verband daarmede over de fouten waaraan de moderne tijd, door verschillende veranderingen

en vermeende verbeteringen, zoowel in bestaande als nog te scheppen toestanden, zich op het gebied van de kunst van stedenbouw heeft schuldig gemaakt.

Het vrijhouden van het midden van een plein, en de terzijde plaatsing van het architektonische monument had de bedoeling dit laatste het meest tot zijn recht te doen komen. Dit is bij een dergelijke situatie ook inderdaad het geval, want zelfs in den baroktijd, toen er waarlijk voldoende ruimte was om een gebouw midden op een plein te plaatsen, heeft men dit nagelaten uit de bijna van zelf sprekende kunstzinnige overweging dat men daarbij beiden én gebouw én plein, bederft.

Want de ouden begrepen, dat men een gebouw niet moet isoleeren, maar integendeel het als saamgegroeid met zijn omgeving doen schijnen; en deze kunst hebben juist de middeleeuwers op bewonderenswaardige wijze verstaan. Zij begrepen nl. dat een plein een groote ruimte moest blijven en dus niet door een massale onderbreking worden bedorven. Zij gingen daarin zelfs zoover dat zij kleinere monumentjes, als fonteinen, standbeelden enz. nooit op het midden van een plein plaatsten. Sitte verklaart dit feit, behalve uit aesthetische, ook uit praktische nl. verkeersoverwegingen waarvoor misschien, wegens de geringe afmetingen der middeleeuwsche pleinen, veel te zeggen valt.

En bovendien kan de omstandigheid, dat door de onregelmatigheid der pleinen, in de meeste gevallen ook werkelijk geen middelpunt was aan te wijzen een dergelijke situatie hebben veroorzaakt.

Het valt trouwens niet te ontkennen, dat zuilenversieringen juist op onregelmatige pleinen, prachtig doen, omdat zij geen steun door de omgeving van noode hebben.

En wat de terzijdestelling van dergelijke monumenten, zelfs van fonteinen, uit verkeersoverwegingen betreft, ook dat gaat niet altijd op, want een serie fonteinen is o.a. geplaatst in de as van de voornaamste straat te Bern.

Het is ook hier de plaats er even op te wijzen, dat onze tijd zeker niet uitmunt door vastheid van inzicht betreffende de plaatsing van monumenten. Sitte geeft o.a. daarvan een practisch voorbeeld met het gesukkel in het zoeken van een goede plaats

voor den David van Michel Angelo, die ten slotte terecht kwam op een rondeel van een park, en daar natuurlijk, aangezien M. Angelo daarvoor reeds een plaats en wel tegen het Palazzo Vecchio had aangewezen, een allertreurigst figuur maakt, in de letterlijke beteekenis van het woord. En ik herinner aan het treurig verloop van het Huygens-monument ten onzent, waarvoor in den Haag maar geen plaats kon worden gevonden.

Architektonische onzekerheid en sentimenteel gevoel voor de natuur, zegt Brinckman, plaatsen in onzen tijd met voorliefde een monument in de vrije natuur. Deze plaatsing is voor beeldhouwwerk de allergevaarlijkste. Afgezien van de moeielijkheid voor een kunstwerk om met de levende volheid der natuur te concurreeren, verslindt de grootheid van het landschap het monument zeer gemakkelijk, inplaats van het groot te maken. En dan haalt hij als te dien opzichte zeer leerzaam voorbeeld aan, het Niederwald Denkmal aan den Rijn.

In elk geval kunnen wij vaststellen, dat in de groote kunsttijdperken de plaatsing van monumenten met het fijnste kunstinzicht is geschied, en dat inderdaad een maximum van aesthetisch effekt werd bereikt. Hoe prachtig zijn niet de bekende ruiterbeelden van Gattamalata en Colleoni, gesitueerd, trouwens zelf prachtstukken van sculptuur; en hoe fraai is niet de Marc Aurelius figuur op het Senatorenplein te Rome. Dat woekeren met de middelen toonde zich bij de architekturale concentratie ook daardoor, dat de verschillende gebouwen aan een of meer pleinen werden gegroepeerd, dus nooit op één rij naast elkaar gezet. Deze wijze is zonder twijfel ook de meest effektvolle. Vandaar o.a., niettegenstaande de buitengewone middelen welke ten dienste stonden, het betrekkelijk onbevredigend resultaat van de Weener Ringstrasse, waar het eene monumentale gebouw op het andere volgt. Het is dan ook volkomen verklaarbaar, dat Sitte het voorstel deed die verschillende gebouwen door inbouwing te isoleeren, al stond daar tegenover, dat, afgescheiden van het effekt als zoodanig, het resultaat een verregaande gezochtheid zou zijn geweest. Om die zelfde reden is ook het plan van Rotterdam om de drie te bouwen monumenten naast elkaar aan den Coolsingel te zetten, nog bedenkelijker, omdat wij in Nederland toch al zoo zuinig moeten

zijn met onze architekturale middelen en Rotterdam zeker.

Men zou daarvan nuchterweg gezegd, drie maal meer pleizier kunnen hebben, omdat *één* gebouw voldoende materiaal voor een architekturaal centrum oplevert.

Wij kunnen dus behalve aesthetische opulentie vooral ook aesthetische oeconomie van de ouden leeren. Want wanneer van de eerste een Akropolis van Athene, een marktplein van Brussel, of een St. Markusplein van Venetië voorbeelden zijn, dan zijn er in de andere categorie voor elk minstens een tiental in alle landen te vinden.

De 19de eeuwsche stedenbouwers meenden nu de middeleeuwsche te kunnen corrigeeren. Eerlijkheidshalve dient gezegd dat de eisch van het verkeer een opruiming hier, een doorbraak daar, noodzakelijk maakte, alhoewel er dadelijk dient bijgevoegd, dat tengevolge van overdreven eischen, en het lage peil van kunstinzicht, er in die richting is huisgehouden op een manier die, constateeren wij het met voldoening, thans niet meer mogelijk is.

In alle steden, die zich ontwikkelden, zijn aan die wanbegrippen schoonheden ten offer gevallen, die met een beter inzicht hadden kunnen blijven bestaan of op een bevredigende wijze veranderd kunnen worden.

Met dat corrigeeren wordt nu bedoeld het ontmantelen van monumenten, het isoleeren van poortgebouwen en dergelijke.

Ik wil hier aanhalen wat prof. Gurlitt te dien opzichte zegt:

'Vóór den Dom te Keulen, den Dom en den Neumünster te Würzburg, de Stefanuskerk te Weenen, den Munster te Ulm en den Dom te Metz, zijn uit schoonheidsoverweging meer of minder groote pleinen gelegd, om het desbetreffende bouwwerk als 't ware uit zijn omgeving te schillen - en daardoor zijn effekt te verhoogen.

De bedoeling is zeker loffelijk, maar het resultaat niet zonder bedenking.

Juist door de ontmanteling, die maar al te dikwijls tot ontblooting van de bedoelde bouwwerken heeft geleid, heeft men de artistieke waarde van het "genestelde" leeren kennen, dat den maatstaf voor de afmetingen van het belendende bouwwerk aangaf. Want het menschenlijke oog heeft een vergelijking noodig om afmetingen te kunnen schatten.

Het veel besproken effekt van de Pieterskerk te Rome, dat n.l. het gebouw er kleiner uitziet dan het werkelijk is, heeft zijn oorzaak daarin, dat alle omgevende gebouwen en alle details in verhouding tot het geheel zijn gehouden. De verrassende indruk van de meeste middeleeuwsche gebouwen berust daarentegen daarop, dat de betrekkelijk klein gevormde details in schijnbare wanverhouding tot de grootte van het geheel staan. Vóór de ontmanteling was de Dom door huizen omgeven die hij, ofschoon deze vier à vijf verdiepingen hoog waren, tienvoudig aan hoogte overtrof. Daardoor vielen zijne afmetingen in het oog. Nu staat hij los van zijn omgeving of naast nieuwe gebouwen, die men op grond van "waardigheid" zoo statig als mogelijk bouwde en die dus zelf aanzienlijke afmetingen hebben. De Dom wordt echter daardoor kleiner. De zoogenaamde monumentale omgeving benadeelde, de oude krotten en huizen aan zijn voet verhoogden zijn effekt. Men heeft ter wille van den Dom honderdduizenden uitgegeven en oogst nu toch niet den dank van kunstzinnige menschen. De leeken zeggen hoofdschuddend, dat niettegenstaande zooveel is gebeurd de Dom toch vroeger mooier was. En de schilders die hem zoo gaarne schilderden, zijn voor altijd weggereisd.

Het ongelukkigst effekt maakt echter het midden op het plein staand gebouw zelf. De middeleeuwsche bouwmeesters die deze domkerken schiepen wisten heel goed wat hunne werken ten goede kwam. Ze bouwden ze nooit op het midden van een plein en voegden er altijd kleine gebouwen, kruisgangen, gestichten enz. aan toe. Zij zorgden er haast altijd voor of verzetten er zich ten minste niet tegen, dat stedelijke woonhuizen hun werk naderden, wanneer er maar plaatsen vrijbleven vanwaar men bepaalde gedeelten van het gebouw op voldoende afstand kon zien.

Men ontmantelde stadspoorten, maar daarmee ontnam men aan de poort zijn eigenlijke bedoeling, en benadeelde daardoor zijn effekt, want juist het gaan van het verkeer dóór de nauwe opening der poort, is het meest effektmakende van het geheele motief. Daarbij komt de waarde van de torenvormige poort als afsluiting der straat, die daardoor aan schilderachtig effekt enorm wint.'

Dergelijke dingen, ik zeide het reeds, kunnen thans zoo gemakkelijk niet meer gebeuren en zeker niet zonder ernstige protesten, omdat men door het gebeurde ze ook werkelijk als wandaden is gaan beschouwen.

Ik herinner in ons land aan de demping der Reguliersgracht, de slooping der N.Z. kapel en de thans aanhangige verbreeding der Leidsche straat, die kwesties zijn geworden waarmede het publiek zich bezig houdt. En dat niet alleen, maar men is reeds zoo ver, dat men fouten tracht te herstellen.

Zoo werd er te Ulm een prijsvraag uitgeschreven - O! humor der geschiedenis, - voor de beste wijze om den Dom weder in te bouwen, en is men in Dresden reeds jaren bezig om te probeeren de ten opzichte van het Sempersche projekt gemaakte fout tot schepping van een Zwingerforum te herstellen.

Er is echter meer. Wanneer er veranderingen moeten gebeuren, dan heeft men toch wel geleerd eenigzins voorzichtig te zijn met de wijze waarop deze moeten worden behandeld, begrijpende dat men met iets kostbaars, tenslotte met iets teers te doen heeft. In dit verband moeten ook de bouwverordeningen worden genoemd, die van den zelfden tijd dateeren, en dus allerlei bepalingen inhouden ten bate van veiligheid, hygiëne en verkeer, maar waarbij aan de schoonheid heelemaal niet is gedacht. Ik noem o.a. het verbod van stoepen en het voorschrift tot het afschuinen van hoeken van straten. ‘Op rekening der verkeersoverschatting’, zegt te dien opzichte Rehorst Merseburg ‘en der overdreve verkeerseischen, is ook het verzet te rekenen tegen de fraaie stoepen’.

‘En de afschuining der stratenhoeken is ook reeds voor menig fraai stadsbeeld, onder den dekmantel van verkeerseischen, gevaarlijk geworden. Hoe doelloos de algemeene bepaling van zulke afschuiningen voor het verkeer, ten bate waarvoor ze worden gemaakt, is, daarover moest geen woord meer gezegd behoeven te worden; het nuchterste bekijken van het straatleven leert immers, dat niet overal de menschen in haast en drukte om de hoeken vliegen en met de hoofden tegen elkaar bonzen. Mogen in drukke en smalle straten de afschuiningen van den hoek tot de overzichtelijkheid en vergemakkelijking van het verkeer aan de kruispunten bijdragen, ze is daarentegen doelloos

aan de uitmondigen van straten op pleinen, zoowel als in stille woonstraten.

‘Bovendien heeft de zoo mager afgeschuinde hoek al die torentjes en erkeltjes op zijn geweten, die overal in onze moderne straten ons oog pijn doen.’ Merseburg doelt daarbij op het feit dat dat soort oplossingen, die bovendien tot de moeielijkste behooren, meestal in handen zijn van totaal onbevoegden.

Ik geloof dat nog meer dergelijke bepalingen zouden kunnen worden aangehaald, die, met de beste bedoelingen gemaakt, er echter aesthetisch volkomen naast slaan. Maar er valt een verblijdende reactie te constateeren, daar men in verscheidene plaatsen bezig is, deze verboden dingen onder bepaalde omstandigheden toe te staan. Zoo mogen weer in Amsterdam op sommige plaatsen stoepen worden gemaakt.

Er is dus overal een streven merkbaar naar terugkeer tot zuiverder inzichten betreffende schoonheidsfactoren in de bouwkunst, die ten slotte voeren moet tot dienovereenkomstige inzichten in de kunst van stedenbouw, omdat deze laatste daarvan de synthese is.

Wij zijn er echter nog lang niet, aangezien er zich telkens weer reaktionaire stroomingen, zooals o.a. op dit oogenblik in de bouwkunst, openbaren. Daarom is een dubbele waakzaamheid tegen een algeheele terugval noodig.

De zuster
Treurspel in drie bedrijven
Door
E.v. Maeseijk

(De stof ontleend aan een drama van Beaumont & Fletcher).

Personen:

ALEXANDER, *Koning van Rhodes*.
LYSIPPUS, *zijn broeder*.
MELANTIUS, *Legeraanvoerder*.
CALIANAX, *Overste van het fort*.
AMINTOR}*hovelingen*.
DIAGORAS}*hovelingen*.
CLEON}*hovelingen*.
STRATO}*hovelingen*.
RAADSHEEREN, OFFICIEREN, EDELEN, SOLDATEN, BEDIENDEN enz.

EVADNE, *zuster van Melantius*.
ASPATIA, *dochter van Calianax*.
DULA, *kamervrouw van Aspatia*.
EDELVROUWEN, etc.

Het recht van opvoering voorbehouden.

Eerste bedrijf.

Eerste Toneel.

Zaal in het paleis van Rhodes. De Koning, Calianax, Cleon, Strato, Diagoras, Raadsheren.

De Koning:
Wij, Rhodes' souverein, door 't winnend zwaard
En meer Gods gratie, die van ons geslacht
Voorvaadren talloos in den troonstoel hief
Ten zegen voor dit volk, door ons bestuurd,
Doen hier u konde dat van Patria
Zege verluidde, en roem voor 't felle heir
Door ons ten strijd gerust in 't wijs beleid
Van de edele Melantius.

Allen:
Heil! heil Rhodes!
Heil Alexander!

De Koning:
Eedle heren, dank!
Niet nu voor krijgsberaad en sluw complot
Kwamen wij saam, wij die in weelge rust
Van fulpen vrede, ver van 't ruw rumoer
Der strijdren sliepen en in 't zoet geneucht
Van Venus' gunsten feestte' in Bachus' dienst, -
Maar dat, ten einde 't snel-vergoten bloed
Van menig held te 'zoenen met onze eer,
Wij hier beraden hoe wij 't waardigst hem,
Die 't land bevrijdde van benauwde plaag,
Melantius, lonen.

Calianax:
Dierbre Vorst, uw woord
Vindt in géen hart hier weerspraak. Ik, die zelf
Met vasten greep de veste van uw stad

Gelijk een schild houd, en van meenge kling
De zeekre zwaai bedwong, ik weet te wel
Welk loon den strijder voegt. En niet alleen
Proefde ik van 't leven slechts de vlijme zij
En groeide ik in den strijd een stevig stut
Voor 't welfsel van uw rijk - mij ook werd deel
De zoete weelde van veel huislik heil,
De vreugde en trouw van een beminde gade,
Die met fluwelen hand en zoet gekoos
De deukge rusting ons ontgespt, wier woord
Als zachte balsem onze wonden koelt
En 't schrijnen dooft - en naast mijn vrouw een kind
Dat, nu zij stierf, der moeder zorg vervangt,
Een dochter, even schoon als zacht van aard.
Doch 't voegt mij niet dat ik haar deugden prijs,
't Geen gij in mij misprijzen zoudt. Maar 'k raad:
Geen schoner gave zij den vromen held
Die, triumphator, weerkeert uit den krijg,
Dan 't meisje dat in 't witte bruidsgewaad
Zich aan zijn ijzren borst vlijt, en wier min
Gelijk een krans van rozen smetloos blank
Zich door de rode van zijn wonden vlecht.

De Koning:
Calianax, mijn dappre vriend, zeer juist
Schijnt mij uw inzicht; beter nog: zeer juist
Zou, twijfelloos, uw inzicht zijn, waar' elk
Een mens als gij, doch luistren wij naar 't woord
Ook van Melantius' vrienden, Cléon, Strato?

Cléon:
Beminde vorst, ofschoon Aspatia....

Calianax:
O, heer, ik noemde niet mijn dochter!

Strato:
Neen,
Maar 't zinspelen was duidlik.

Cleon:
....'t Schoonste loon
Wellicht, misschien, mooglikerwijs zou zijn
Voor iedren roembeladen held, niet hij

Die straks in 't pantser van de lauwren keert.
Melantius de verdelger, wenst dien prijs.
Want toen hij uittoog tot den veldtocht sprak hij:
- Daar 'k van uw hof de zoete weelde prees -
'Mijn minnares leeft ginds, zij heeft een borst
Sterk als mijn pantser en een hart zo hard
Als vlijme zwaarden en haar lenden rinken
Als malieën van mijn ros.'

Strato:
Ongraag aan 't hof
En liefst ver van de weelde der paleizen
Zou nooit een gade 't loon zijn dat begeert
Wie streed als hij.

Cléon:
Gij spleet zijn hart, o heer,
Dat, hakend naar den krijg, zich zag gedoemd
Tot rust in liefde. Heimwee naar den krijg
Verbitterde de vreugde zijner nachten,
Heimwee naar vrouw en kroost zijn vreugde aan strijd.

De Koning:
Gij kent hem wèl, hem past geen bruid, geen vrouw.
Blijv' hij zichzelf getrouw en zoeken wij
Meer waardig loon.

Calianax (terzijde):
Mijn fort! ai, ai! mijn fort!

Strato:
Zo 't u behaagde dat uwe genade
't Bevel hem opdroeg, zo niet van de veste,
Dan uwer residentie....

Calianax:
Sire, hij 's jong!

De Koning:
Gij zegt dat wèl, Calianax, jong *is* hij,
Voortvarend en veerkrachtig, snel van geest,
Zijn bijstand zou u dienstig zijn? Ik weet
Hoe zwaar de last van het bestuur der stad
Drukt op uw ouderdom. Zijn jongere arm
Zal veel omvangen waar de kracht u faalt.

Ook heb ik, die uw wijsheid zeer waardeer,
U graag als raadsman naast mij en onthief
U van uw amt, zo 't naar uw wens waar', gaarne.
Zo 't naar uw wens waar', ik herhaal, let wel.

Calianax:
Mijn snelle woord, mijn vorst, hebt gij misduid.
Zijn jeugd niet roem ik, doch misprijs en vrees ik.
Zijn rap-gereden arm en wilden zin,
Hoe dienstig voor den kamp in 't open veld
Waar snelle wissling iedre stelling nood doet,
't Is niet wat hem, die 't fort, en met het fort
Uw residentie en uw lijf beschut,
Meest eigen zijn moet, meer: bezonnenheid
Kalmte en beproefde trouw....

Cleon:
En, Sire, ik meen
Hoe vleiend hem ook uw beschikking waar',
't Huiszittend leven zou hem, tuk op 't snel
Reizen en wisslend woelen, nauw' behagen.

Calianax:
Juist, juist!

Cléon:
Maar 'k durf het loon, waarvoor zijn hart
U eeuwig danken zal....

De Koning:
Spreek vrij, wat meent ge?

Cléon:
Zijn boezemvriend....

Strato:
Amintor....

Calianax:
Juist, Amintor....

Cléon:
Innig aan hem verknocht....

Calianax:
Verknocht, zeer zeker....

Cléon:
Bemint zijn zuster.

De Koning:
Mint Evadne?

Cléon:
In haar
Zoudt gij hem eren en uw dank vergelden.
Niets liever zag hij dan dit paar verenigd,
Want beiden heeft hij lief.

De Koning:
Evadne is jong
Negentien jaar, of achttien.

Calianax:
Achttien, Sire.

De Koning:
Wat dunkt u, Strato?

Strato:
Zo 't u moog behagen
- Ik ken zijn hart - loont gij hem meer, dan amt
Met meerder eerbetoon vermag.

De Koning:
En gij
Diagoras, zo zwijgzaam?

Diagoras:
Heer, ik ben
Te kort eerst hoovling dan dat ik mijn stem
Zou kunnen wagen in dit uw beraad.

De Koning:
Laat het dan zo beslist zijn, niet ongraag
Schenk ik Evadne's hand Melantius' vriend.
Amintor is een nobel man. Laat nu
Ook wijder ons besluit verluiden; 't feest
Zij aangekondigd en de vreugd bereid.

(Links op den achtergrond een door een gordijn ten halve gesloten portiek, toegang gevende tot een galerij, waar edellieden en hofdames zichtbaar waren. Daarheen begeven allen zich, behalve Diagoras).

Diagoras:
O sluw gewriemel aan dit rottend hof,
Min dan minachting waard, dat walgen doet
Tot stikkens toe! O, om wat zuivre lucht,
Eén ademtocht van smettelooze lucht
Want hier is alles ziek en gist en walmt.
Evadne, eerst door dien zwiergen bruut verleid,
Open geheim voor wie den koning kent,

Moet nu gekoppeld aan een nobel man,
Zo een, die liever stierf, dan dat aan de eer
Van zijn gevierden vorst een haar gekrenkt werd.
Dit plan vooruit beraamd, Cléon en Strato,
Woordvoerders, en Calianax, bedreigd
Met plotse ontzetting uit zijn amt, verzet niet
Maar ademt ruimer als 't gevaar wat wijkt,
Hoopt dat Aspatia bruid wordt van Amintor,
En zo Melantius in zijn vriend beloond,
En ziet op 't laatst den schoonzoon hem ontgaan
En aan een veile deern verkocht....Amintor,
Argeloos hart, wat doet ge in deze kuil
Vol slangenadem, vol verpesten damp,
Waarom niet aan Melantius' zij, in 't veld,
De krijg-doordreunde ruimte en op het zwaard
De zuivre daad-kracht van het hart gefeest? *(Een bode)*
Wien zoekt ge hier?

De bode:
Den koning, Heer.

Diagoras:
Geef mij. *(Het hof komt binnen, Diagoras overhandigt de brief.)*

De Koning:
Een bode van Melantius? Laat ons zien.
Wel, dat is blijde tijding, onverwijld
Bereide men het feest, nog heden keert
't Heir zegepralend weer. Nu komt een tijd
Van zorgenvrije weelde en speels geneucht,
Werk voor de benen onzer schone en ranke
Dansgrage meisjes, ha, laat snel de tijding
Van 't kerend heir verluiden, dezen nacht
Zij 't feest gevierd en 't bed der bruid gespreid. *(Allen af. Lysippus, achterblijvend, wenkt Aspatia.)*

Lysippus:
Aspatia, kom, snel, dezen kant, kom gauw.

Aspatia:
Zijn ze allen weg? Ik ben zo bang, Lysippus,
Mijn vader mocht me herkennen, schoon vermomd,
Drie maal ging hij voorbij mij, raaklings langs,
Drie maal in een week, maar hij zag mij niet.

Lysippus:
Vrees niet Aspatia; wie zijn kind in 't fort,
Veilig in stenen schans meent en omgord
Door strenge wakers, wie haar nimmer zag
Dan in een glad keurs, onder schaamle huive
Dit prachtig haar, herkent in de edeldame
In zijde en kant zijn eigen dochter niet.

Aspatia:
Wat zei de koning? Moet ik trouwen? Voel,
Mijn borst doet pijn ervan, hoe fel mijn hart
Van angst klopt, zeg toch wat, je lacht maar, kom dan

Lysippus:
Ik lach, Aspatia, om je vader.

Aspatia (verschrikt):
Hoe dan?

Lysippus:
Hij wil je trouwen aan....

Aspatia:
Amintor?

Lysippus:
Neen
Die krijgt Evadne.

Aspatia:
Godendank, mijn hart
Blijft dan nog onbedacht....

Lysippus:
Maar aan Melantius.

Aspatia:
Diana heb genade, ik ben geen paard,
Zo hard niet als een harnas, veel te zwak
Voor marketenster. Neen Lysippus, jou
Maar nooit een ander. Is je broer de baas niet?
Een koning is een koning; jij, zijn broer,
Hebt licht vrij spel.

Lysippus:
Meest minder dan elk ander.

Aspatia:
Trouw me in 't geheim.

Lysippus:
Ik ben te sterk voor veinzen.

Aspatia:
En nu toch veinzen we ook.

Lysippus:
Veinzen? Dit is
Onschuldig spelen.

Aspatia:
Trouwen schuldig?

Lysippus:
Neen,
Niet schuldig, maar geen spelen; luister liefste,
Wacht nog een week en als het feest voorbij is
Spreek 'k met den koning.

Aspatia:
Nog een week?

Lysippus:
Tot dan
Pruil niet en heb geduldig lief, geduld
Is liefdes zuster toch.

Aspatia:
Is liefde dulden?
Een blij vooruitzicht, mooi!

Lysippus:
Aspatia.
Je bent een kind, je luistert niet....

Aspatia:
Vlucht met me.

Lysippus:
Waarheen? Ik, 's konings broer?

Aspatia:
Je houdt niet van me!
Ik ook ben veel te trots voor dit vertoon,
Dit veinzen en verkleden. Iedren dag
Doorsta ik duizend angsten, dat mijn vader
De list ontdekt en me opsluit in de kelders
Onder het fort, hij is zo hard en knorrig.

Lysippus:
Die kelders zijn te donker en te vochtig
Voor 'n vlinder, zoals jij, wees maar niet bang.
Een meisje met zo'n zachte huid, zo speels,
Zo licht, luchthartig vangt men niet zo vlug
En voor de ketenringen van een kerker
Zijn je enkels toch te tenger, kleine voetjes
Als jouwe, ontglippen aan dien stalen greep.

Aspatia:
Mijn voeten zijn niet klein, die van Evadne,
Van Dula ook, zijn smaller, 'k ben te boers.

Lysippus:
Misschien, maar niet zo boers of voor een prins
Nog mooi genoeg.

Aspatia:
Zeg maar té mooi.

Lysippus:
Hier, hier,
Aan déze greep ontglip je niet, die tangen
Zijn vaster dan de kluisters van een kerker.
(Hij omarmt haar en trekt haar op zijn knie).
Kom hier, mijn kleine duivel, lieve, teere,
Zachte, onbedwingbre duivel, eerst een kus,
En dan beraden, hoe we 't best jouw vader
En ook den koning stemmen naar ons hart.
Primo: je vader is niet kwaad, wat knorrig,
Een beetje een beer....

Calianax (onzichtbaar):
Zeer juist, volkomen juist,
Treffend juist opgemerkt. *(Calianax en de koning op. Lysippus en Aspatia verbergen zich achter een wandtapijt)*.
Nog veertig bogen
Zouden niet kwaad doen aan de havenwal.
En nu toch 't heir weerkeert - uwe genade
Houdt wis een deel van 't leger wapenreê? -
Zijn veertig....

Koning:
Goed, Calianax, goed goed.
Gij zijt een oude trouwe dienaar, 'k zag
Graag in uw handen 't fort onoverwinlik.
Gij hebt mijn vader tot zijn dood gediend
En steeds was hij vol lof.

Cal.
Sire, uw heer vader
Was me immer zeer genegen....

De Koning:
'k Weet het, weet het,
Maar nu iets anders. Hedennacht op 't feest
Ter ere van Melantius en Evadne
Wenste ik twee eedlen naast Melantius,

Cleon en Strato, de orde van verdienste
Zien uitgereikt, ik ben hun dank verplicht.

Cal.
Cleon en Strato de orde van verdienste?

De Kon.
Juist, evenals Melantius.

Cal.
Van verdienste?

De Kon.
Zeg mij toch eens, mijn oude vriend, ge spraakt
Zoëven van uw dochter, van Aspatia,
Is zij reeds huwbaar?

Cal.
Sire, dezen zomer
Wordt ze achttien jaar.

De Kon.
Ik hoor haar schoonheid roemen
Doch zag haar nimmer hier. 'k Wens haar op 't feest
Mijn hof te presenteeren dezen nacht.

Cal.
Mijn Heer, vergeef mij, maar ik hoop gij schertst.
Ze is nog een kind, links en onhandig, lomp,
Onopgevoed, zij miste vroeg naar moeder
En kwam nooit buiten 't fort waar ze is geboren.

De Koning:
'k Scherts niet Calianax, maar 't past niet, dunkt me,
Dat úw volwassen dochter, dat úw kind
Niet aan mijn hof verkeert. Gij weet, ik zie
Mijn zalen graag versierd met schone vrouwen.
Zij lokken de edelsten van heinde en veer
Tot mijne residentie, heffen Rhodes
Tot centrum van beschaving, hoofs en fijn....
Zij moet zeer schoon zijn.

Calianax:
Heer, gij werd misleid,
Ze is scheel.

De Koning:
Dat schaadt niet, 't staat pikant, een vader
Ziet anders dan een vriend en een beschermer.
Een meisje is niet slechts schoon om haar gelaat.

Calianax:
Maar ze is ook scheef, als kind deed zij een val.
Haar rug is krom. Geloof mij Sire, ze is
Veel te onervaren voor uw werelds hof,
Een wild soldaten-kind.

De Koning:
Wel, scheel en scheef,
't Zijn geen benijdbre kwaliteiten, toch
Wellicht een charme, stel haar aan ons voor.
Op haar portret, dat mij een vriend hier toonde
Was ze een en al verruklike bekoring,
Bevalger dan Evadne en mist ze al hoofsheid,
't Naieve wint wat statigheid verliest.
Zien we in den kring van onze vrienden uit
Naar een gepasten man voor haar, intussen
Kan zij zich vormen aan ons hof. Ik zal
Persoonlik haar beschermer zijn.

Cal.
Mijn Heer,
Geef haar een krijger, een eenvoudig man
Tot echtgenoot, geen hoovling, moge 't u
Behagen nog een wijl te wachten, ze is
Voor hedennacht onvoorbereid.

De Koning:
Tut, tut,
Het heeft geen pas een meisje jong, bekoorlik
Barbaars hier op te sluiten in een vesting.
Dus, als ik zei.

Calianax:
Uw dienaar. *(De koning af)*. Wel vervloekt! *(Calianax af)*.

Aspatia:
Heb je 't gehoord? de koning
Wil me aan het hof, Goddank! Hij is een engel....

Lysippus (terzijde):
Van de onderwereld.

Aspatia:
....die me uit dat hels fort
Bevrijdt en hier brengt, hier en dicht bij jou.
Nu kan ik altijd om je heen zijn, lief,
Hoef niet meer steelsgewijze als een dievegge

Verholen nemen wat mij rechtens hoort.
Mijn vader, die is hard en rauw, hij haat me!
Ik bén niet scheel, ik ben niet krom, ik beefde
Van woede om wat hij zei, maar nu, vannacht,
Laat hij mij vrij, o ik ben dol van blijdschap.
Maar, God, wat zal ik aandoen, 'k heb geen kleren.
Mijn mooiste plunje is nog van wat mijn moeder
Droeg voor haar trouwen....'k weet niet. - Toe, help jij me.
Ik wil in 't wit, een blanke zijden huive,
Hoog en met wijde sluier, net een bruidskleed,
'k Wil zijn als was 'k jouw bruidje, kom mijn bruigom,
Wat ben je stil en kijk je sip! Wat scheelt je?

Lysippus:
Niets niets.

Aspatia:
Hoe vind 'k een statiekleed zo snel.
'k Ben radeloos, en blij ook, raadloos blij.
Mijn raadsman, geef mij raad; van nu af vrees ik
Mijn vader noch den koning, nu ben 'k zeker
Van jouw en mijn geluk, dat eerst, een leeuwrik
Heel hoog, onrustig fladderde om mijn hart
En plotsling zingend neerstreek in mijn ziel.
O, 'k schrei van vreugd, de koning is zo goed,
Nu mijn beschermer die jouw gouden hart,
Jouw vurig gouden hartstocht met de mijne
Voor eeuwig saamsmelt.

Lysippus:
Hoor, Aspatia,
't Is beter wacht nog wat, ik zin en zin
Met mijn verwarde brein dat troebel wielt
Als dichte smook, en vind geen weg erin.
Maar luister: kom vannacht nog niet op 't feest,
Beraam en zin op uitstel.

Aspatia:
Ik? waarom?
Uitstel? Alweer, nu alles in de zon komt
Mijn eigen schaduw zijn en daarin schuilen?
Je maakt een schaduw van jezelf, Lysippus,
Jij die mijn zon moet zijn.

Lysippus:
Mijn God, schaf raad!
Waar schuilt zij zich, waar berg ik haar voor 't licht
Waaruit ze, een vlinder, heel haar leven drinkt.
Laat nu de keten sterk zijn, en de kerker
Diep en doodsdonker. Geef me een woord dat bant
En buigt en bindt, een woord, een blik zo krachtig
Die met gesloten lippen alles spreekt
Wat de angst opjaagt in mijn verschrikte hart.

Calianax (plotseling binnenkomend, herkent Aspatia niet, die met den rug naar hem toe zit).
Hoogheid, vergeef zo 'k stoor, zaagt ge ook mijn dochter?
Ik kruiste u dezen morgen in het park
Toen 'k herwaarts ging; men zei ge waart op 't fort.

Lysippus:
Uw dochter? Neen.

Aspatia (terzijde):
Dat 's braaf gelogen.

Calianax:
Vreemd.
Vergeef een vader dat zijn zorg u stoorde.
Zij was de laatste dagen minder wel,
Geplaagd door onophoudlik hoesten.

Lysippus:
Ernstig?

Calianax:
Ze is zorgeloos en daarom is het ernstig.
Ik wil haar onverwijld te bed, de koelte
Die van de zee aanwaait is zeer gevaarlik,
Vooral des avonds.

Lysippus:
En vannacht? Het feest?

Calianax:
Onmooglik Hoogheid, koninklike Hoogheid
Volstrekt onmooglik, 't zou haar dood zijn. 'k Zal
Haar bij den koning excuseren.

Aspatia (terzijde).
Toe maar!

Lysippus:
Calianax, men noemt u streng, te streng.

Calianax:
Ik wend niets voor, mijn prins. Nu zij toch ziek is
Waar' het barbaars, haar uitgeputte lijf
Te werpen in dien draaikolk van vermaak.
Ben ik haar vader, 'k ben nog meer haar moeder.
Hoogheid, gij zijt nog jong, uw zorgloos hart
Draagt de eigen last slechts, als een ranke sloep
Zweeft het door kalme zee. Maar ik ben zwaar,
Zeer zwaar geladen met de onhoudbre vracht
Die in mijn boot de dood lei. Mijn vrouw stierf,
Aspatia nog een kind, en dubble zorg
Zweepte, als een dubble stroom van bloed, mijn hart.

Lysippus:
Aspatia is hier.

Calianax:
Ze is hier? waar?

Lysippus:
Daar.

Aspatia:
O god, Lysippus!

Calianax:
Koninklike Hoogheid,
Ik voel in pijn van diep bedroefd verbazen
Dat ge in uw prinselike dartelheid
Een oud kortzichtig man misleid hebt. Waarlik
'k Heb uw oprechtheid overschat. Uw vader
Die nooit een vrouw beroerd heeft dan uw moeder
Zou om zijn zonen schreien.

Lysippus:
Oude man,
Ga heen en berg uw dochter ver en veilig.
Als ik uw recht gekrenkt heb met een recht
Dat 'k hoger achtte en meerder menselik,
Als ik een vogeltje, uit de kooi bevrijd,
Blootstelde aan wreder vrijheid die de dood brengt
In 't duizelend gevaar der ruimte, ik boet
Waar ik ontbeer wat ik te diep genoot.
Ga heen, breng haar naar bed; ze is krank.

Aspatia:
Lysippus!
Verraad je mij? o help mij toch, Lysippus!

Lysippus:
Doe wat je vader zegt, Aspatia.
Geloof mijn liefde, die door dit verraad
Haar zuiverheid mijn hart toont. Als zij loog,
Calianax, niet zij loog, maar mijn stem loog
Tussen haar lippen, zoals uit uw mond
Haar doode moeder loog, die haar voor krank gaf.
Callianax, bij alle goden! berg haar
Als in een tombe weg. Sluit sterk, in kluisters,
Haar blanke enkels waar mijn lippen beten
En strooi dit zijden haar, waarvan de geur
Me in paradijzen hief, op alle winden!
Doof, dood die schoonheid, die, wijdstralend baken,
Piraten lokte en breek de pronk, de praal
Neer rond haar smetteloos, eenvoudig hart
Dat, waar ter wereld 't wijlt zijn snoer van bloed
Met mijne twijnt, doorzilt van duizend tranen
En iedre traan een zeegolf van mijn ziel.

Tweede Toneel.

Paleispark langs den vestingwal. Uitzicht over zee. Amintor.

Amintor:
Hoe smelt de blauwte van den hemel weg
In 't diep azuur dier eindeloze zee.
Zo, met den hemel van mijn ziel slaat saam
De eeuwige deining van mijn hartstochts golven.
Zo zweeft en daalt op mijn doorgolfd gemoed
De azure hemel van Evadnes liefde,
't Serene licht dat uit de zon dier liefde
Mijn zinnen overstraalt. O liefde - is liefde
Meer dan een droom die het verwarde hart
Uit lomen slaap heft en door tovergaarde
Vol liefelik geluid en zoeten geur
Ter steilte brengt waar het in peilloos diep
Bloedend en brekend neerstort? Waak nooit meer
Uit dezen diepen droom op, o mijn ziel,
Waar iedre zenuw van mijn lichaam trilt
In zalige vervoering, laat mij dromen

Zoals de zee droomt onder 't rode vuur
Van de avondhemel. Onbestemd gevoel
Dat zich niet op een hart richt maar in 't ruim
Van swerelds hemel zweeft, gelijk een meeuw
Die langs het late uitspansel klimt, tot plots
Leven onder het zeevlak aan zijn vlucht
Stortende richting geeft; zo droomde ik lang,
Wist mijn verlangen zwerven, onbestemd,
Tot in mijn droom haar beeld trad, en die stem
Buiten mij sprak: ‘Ziedaar uw bruid’; mijn hart
Ving het geluid en de echo in mijn bloed
Weerklankte 't: O mijn bruid, Edvadne Evadne!

(Melantius, officieren, edelen, soldaten).

En zuster van mijn Held. Melantius, held,
Bind me in uw armen, o mijn ijzren vriend,
Laat mij mijn lippen wond slaan aan uw harnas
Daar waar uw dapper hart leeft.

Melantius:
Kus het bloed niet
Wég van mijn rusting, dat mijn vijand stortte
En dat mij waakzaam houdt in ban van wraak.
Amintor, waarom lag voor Patria
Uw zwaard niet aan het mijne en streed twee-voudig
Het heir van Alexander? Waarlik, waardloos
Is mij de lauwer zo uw vederbos
Haar rank niet deelt. Nu ligt uw helm in roest
En mijne kroont meer droefenis dan roem.

Amintor:
Melantius, toorn mij niet, ik had geen vrijheid
Den vriend te volgen waar zijn leven zweefde
Over het moordend veld, mijn vorst weerhield me.
Gij, heren, kunt getuigen,....

Melantius:
Neen Amintor,
Minder verwijt dan droefheid voel ik. Toch
Moest ik verblijd zijn nu u 's konings woord
Nog vaster aan mij bindt, zo 't nooglik waar'
Harten van vrienden nauwer te verbinden

Dan reeds de vriendschap deed. O, dat 't geluk
Van u en van Evadne ook onze liefde
Zo niet verruimt dan toch met vreugde tooit.

Amintor:
Ik heb de dagen een voor een geteld
En elken dag hier in mijn borst geritst
Een bloedend merk, want ik verlangde o vriend
Naar uw terugkomst als een zinloos man
Wiens gade ontvluchtte en die haar dag en nacht
Met klagend hart verbeidt; zelfs dit geluk
Nu ik uw zuster heffen mag aan 't hart
Dat, onbewust, lang liefhad, meerdert niet
Mijn diepe blijdschap om uw weerkomst.

Melantius:
Spreek niet
Eén woord te veel Amintor. 'k Sprak te veel
Daar ik mijn droefheid uitte, 't rouwt mij reeds.
De innigheid onzer vriendschap hoeft geen woorden.

Amintor:
Als zielen zingen zwijgen lippen beter....

Melantius:
Vaarwel tot ik u weerzie als mijn broeder.
Wen hedennacht ge Evadne tot u neemt,
Bedenk dat ik haar als een vader liefhad;
Ze is van mijn bloed; o dat een rij van helden
Uit u en mij getogen heilrijk strijden
Als wij ons bukken onder 't laatste zwaard. *(Amintor af)*.
Mijnheren, volgt mij. *(terzijde)*. Kon ik mij bevrijden
Van de angst en weemoed die mij vreemd beklemt.
Toch, waar 'k een zuster en een vriend verenigd,
Beide in mijn liefde stijgen weet is 't dwaas
Dat somberheid de vreugd zo overvleugelt
Dat al mijn zon voor wolkig donker zwicht. *(af met edelen, officieren en soldaten. Calianax komt op. Hopman, soldaten)*.

Calianax:
Hopman!

Hopman:
Mijnheer.

Calianax:
Bevelhebber der veste
Calianax.

Hopman:
Uw onderdaange dienaar.

Calianax:
Gelijk beschikt heeft onze souverein
Zij u van heden, onder ons bestier
Met veertig kruisboogschutters dezen fortwal
Ter wering toebetrouwd. Dies is mijn wens
Dat morgen in de vroegte hier ge u opstelt
En nader mijn instructies hoort.

Hopman:
Mijnheer,
Ik dien Melantius en niet uw instructies.
Ik ken u niet.

Calianax:
Hemel en aarde! man!
Gij dient uw koning, Alexander!

Hopman:
Met uw verlof en daar zonder - maak u niet driftig
mijnheer - ik ken geen Alexander, tenzij hij dan de zoon van
zijn vader is, met zijn vader vocht ik tegen de Turken, maar heb
ik in uw baard ooit de veer van een pijl zien fladderen?

Calianax:
Welke onbeschaamdheid, insubordinatie
Eenvoudig ongehoord!

Hopman:
Als u 't niet hebt gehoord, maak je dan niet overstuur mijnheer.

Calianax:
Sta, rekel! halt! halt!, wat weerga! Soldaten, soldaten, hierheen kerels! In naam des konings, grijpt dien man! *(Soldaten aarzelen)*.

Soldaat:
Mijnheer, hij is onze hopman.

Hopman (den soldaat de hand schuddend):
Welzeker kameraad, van harte, grijp hem, doe wat de oude heer zegt, wij hebben elkaar nog niet gelukgewenst na Patria. En nu: ingerukt marsch!

Calianax:
Soldaten: halt zeg 'k!

Hopman:
Soldaten, ik zeg: ruk in! *(Soldaten af)*. En nu, mijnheer, als u weer wat te bevelen hebt, doe 't dan onder andere vlag. De uwe is gesleten op de vouwen, maar nog niet in den storm gescheurd. Goedenavond.

Calianax (heeft soldaten van het fort gewenkt):
In naam des konings, neemt dien man gevangen.

Hopman (trekt zijn zwaard):
Nog voor geen duizend duivels! Heidaar jongens! *(soldaten van Melantius schieten toe)*.

Calianax:
Néér daar die zwaarden! Dit is hoogverraad! Oproer binnen de wallen van mijn fort?

Hopman:
Serviele honden, steekt je sabels op, want waarachtig, als ik jullie boeventronies niet laat kerven als verse schol. Hallo jongens! daarvoor vechten we ginds over zee om hier door een paar vermolmde dienders geringeloord te worden? Pak aan, pak aan, ik zal je wel aderlaten, als je 't onder de maag benauwd hebt. Je bloed heeft te lang stil gestaan en heeft behoefte aan stroming. Wie een vin verroert of durft kikken, laat ik prikken. *(zijn soldaten omringen Calianax en de zijnen)*. Ziezo dat is een mooie vangst, een oude haan in de rui en acht lamme kuikens met schimmel in de darm. Och, roep den gen'raal eens, want ik weet dit zooitje niet te bergen. *(Melantius komt met Strato, Cleon e.a.)* Mijnheer, acht dooie dienders en een krakend cadaver, uw dienaar.

Calianax:
Melantius!

Melantius:
Hopman, gij soldaten, marsch! *(Hopman met soldaien af)*.

Calianax:
Mijnheer! ik neem dien man in hechtnis, oproer
En insubordinatie duld ik niet
Binnen de veste.

Melantius:
Stil, Calianax,
'k Heb alles al begrepen. Oproer zegt ge?
Wel, als mijn mannen, door den krijg verruwd,
Wat rauw zijn?

Calianax:
Rauw? Weerspannig!

Melantius:
En weerspannig!
Hun handen zijn, zoals hun hart, vereelt,
Hoov'lings fluweel en zij heeft geen gezag
Waar bloed en staal geboden. Laat ze gaan.

Calianax:
Mijnheer, ik vind uw houding, op zijn zachtst
Bevreemdend. Deze man beledigt mij,
Die de oudste dienaar ben van uw gebieder,
Bespot in mij het opperste gezag,
En rechtstreeks ook den vorst met smadend woord:
'Ik ken geen Alexander'.

Melantius:
Nu, wat vreemds?
Waarin, waarom vreemd? Wat hij zegt is waarheid
Hij kent geen Alexander. Denkt ge soms
Dat mijn soldaten in mij Alexander
Of welke macht ook dienen? Mij, slechts mij
Gehoorzaamt 't zwaard dat naar mijn wil de wet is.
Heren, bevreemdt dit u? Deze soldaten
Streden met mij, maar zagen nooit den koning.
Ik ging hen voor in 't kampgewoel, geleid
Heb ik hun strijd, hun leven, hun vermaak,
Met hen deelde ik mijn zege en leed mijn leed,
Zij wisten mij hun schuttende beschermer
Zij dienen mij, en trouw; en ook den koning
Maar slechts daar ik den koning dien.

Cleon (tot Strato):
Hoor, hoor
Die man is staatsgevaarlik, ga, snel, meld het. *(Strato af)*.

Calianax:
Mijnheer gij dwaalt, of ik versta u slecht.
Ik, de oudste dienaar van ook úw gebieder,
Bevelhebber der veste, wordt gehoond
Door een van uw dronken en ruw rapaille.
Dat schreeuwt om wraak.

Cleon:
En straf, zeer strenge straf.
Majesteitsschennis óngehoord.

Melantius:
Och, heren,
Wat majesteit is hier zo lichtlik schendbaar?
Wellicht dan de uwe; doch ik acht mijn koning
En zelfs mijzelf daar boven....

Cleon:
Wel, mijnheer,
Met uw verlof, niet ik ben zo onschendbaar
Dat mij uw scherpe smaad niet kwetst. Welaan,
Zie hier mijn degen! Zo gij nog een woord,
Beledigend voor onzen souverein....

Melantius:
Bedaard wat vriend, en berg dat speelgoed weg.
(tot de officieren). Ziet heren, oude kindren en kindse ouden.
Wij, dien ons moeien, 't leven wagen, bloed
Meer dan nu nog ons hart stuwt door onze aderen
Verloren en vergoten, kochten hun
Daarmêe de rust voor weelderig vermaak
In wekelike wellust. Zo gij strijdt
Doe 't om te strijden, laat de strijd uw loon zijn
Omdat ze uw lust is. Vraagt niet naar het doel
Waarvoor ge streed, vraagt niet voor wien ge streed.
Uw loon? de hoon van een verwijfde hoovling
Omdat uw handen, zwart van bloed en aarde
Zijn fulpen kleed beroerden. *(De Koning met gevolg, Strato, Diagoras, Evadne, edelen, edelvrouwen)*.

De Koning:
Vrienden, vrienden
Staakt dit bedroefd krakeel op dezen feestdag.
Calianax, Melantius, weest wat milder,
Verdrink uw twistzucht en uw kamplust heden
Niet in vijandig bloed maar in dat rode
Waaruit de vreugde aan vriendschap lieflik oprijst
Als Venus uit het zeeschuim. Zie, zie heren
Welk minlik leger 'k aanvoer, te bestrijden
Voor u. Maar aangenamer oorlog, dunkt mij,
Werd ze ooit door u begeerd?

Cléon:
Sire, mijn grieven
Zal ik opschorten tot meer voegzaam uur. *(Levendig gesprek op*

den achtergrond tussen Cléon, Calianax en de koning. Evadne begroet Melantius. De anderen verwijderen zich allengs).

Evadne:
Melantius, vreugde om uw behouden weerkomst
- De goden dank ik - maakt mij zo gelukkig
Dat 'k uw afwezigheid niet meer betreur.

Melantius:
Zuster, in 't lager, in den strijd, op zee
Heeft mij de zorg verzeld. Nu ben ik blijde
Dat ik u weervind, bruid van mijn Amintor,
Bruid en vannacht zijn trouwe en zachte gade
Die van zijn hart het vuur hoedt tot zijn liefde u
Veelvoudig in uw kindren tegenlacht....
Laat mij u kussen op uw smetloos voorhoofd
Dat straks de blanke oranjebloesem kroont.
Wend nu uw lief gelaat niet af, Evadne.
Zijt ge niet wel? ge ziet zo bleek....

Evadne:
Ik bleek?
Is het niet voegzaam, dat ik bleek en stil ben?
Kom kus me. *(Ze steekt hem haar hand toe)*.

Melantius (verwonderd):
Uw hand? Kom hier mijn zusje, ik was
Heel lang afwezig wel, dat ik je vreemd werd?
Evadne zie mij aan, je beide handjes
In mijn vereelte vuisten, laat mij je ogen
Als vroeger, toen ik heenging, aanzien. Weet je
Wat vader, voor hij uittrok naar Cicilië
Van waar hij nooit meer weerkwam, tot mij sprak?
- Je was een dartel, klein maar speels mooi meisje
En aan de keten van zijn liefde een parel
Hem dierder dan zijn leven - O Evadne
Mij heugt zijn woord nog: Laat nooit buiten liefde
Hare tere hart verkwijnen. Roem noch rijkdom,
Slechts liefde is duurzaam. - Zó kon geen tuinier
De fijnste rozen uit zijn gaard' verplegen
Als hier mijn liefde uw ongerepte hart
Waarrond ze, een vlammend zwaard, gestaag gewaakt heeft.
Geef niet uw lichaam en uw ziel Amintor

Als liefde niet diep in uw ziel u toezingt:
Hem, hem alleen en boven alles hem.
Als niet zijn hart u onweerhoudbaar meesleept
Gelijk van snelbewiekte bark het kielzog
Dat bruist en vonkt. de witte watervrouwen
Die in den nacht, in 't weke maanlicht, trouw
Het schip verzellen. Laat geen koningswoord
Gebieden wat de ziel niet zelve spreekt.
Ik wil mijn handen om uw slapen vleien
Als eertijds, en uw stem dicht bij mij horen,
Dicht aan mijn hart.

Evadne (koel, terughoudend):
Melantius, dank, vergeef me,
Maar laat me, ik ben vermoeid, voel mij niet wel,
Mijn hoofd doet pijn, mijn ogen branden, 'k weet
Ge meent het goed, maar ga nu.

Melantius:
Neen, Evadne,
Niet zo, niet vóor ge me aanziet. Ons geslacht
Heeft ogen, sterk en blindend die door vuur zien
En nimmer dwaalden, wankten of zo pijnden
Dat zij den stroom van vuur die hart aan hart bindt
Vrezend ontweken. Zie, reeds daalt de nacht
De schemer zinkt op zee, de wind werd stil.
Nog luttel uren en Amintor rooft mij
't Recht op uw hart. *(Hij wacht. Evadne verroert zich niet)*.
Nog niet? nog niet? Dan zwijg ik.
Ik zal u niet meer kwellen met mijn dwang.
Mijn stem is te zwaarmoedig, want mijn ziel
Waadt in een zwoele weedom. Liefste zuster
Vaarwel en wees gelukkig met Amintor
Maar o, vergeet nooit 't woord waarin wij streden
En waarin vader grijs werd, en grijs stierf.
‘Liefde’ en dat woord dat langer leeft dan roem
En meer dan liefde is: ‘Eer’. Schrei niet Evadne.
Zie mij nu aan en kus me.

Evadne (breekt in snikken uit, aan zijn borst):
O, God!
Melantius....

Tweede bedrijf.

Eerste Toneel.

Nevenvertrek van Evadnes slaapzaal. Gordijnen op den achtergrond. Evadne, hofdames. Later Amintor.

Evadne:
Ik dank u, en ook u een góeden nacht
Na zoveel scherts en vreugd.

Hofdames:
Slaap wel, Evadne. *(af)*

Evadne:
Een nacht? De morgen grauwt reeds, of de maan
Is zeldzaam bleek. Dit had zo kunnen zijn
Maar dan toch schoon en heerlik, ware 't anders.
En nu? een poel, een poel....Zo lang verwacht,
Gedroomd in wakend dromen van de zijde,
De witte die een maagd slechts eens omhult
En van de blanke sluier die zacht-wolkig,
Een teder waas, verzacht en teder tovert
Wat in de innigste teerheid leeft. Hier, hier
Is alles hard en dood. En toch, mijn God,
Ik ben nog niet van steen, ik voel en lijd nog.
Vergeef me dat ik hoon, en bitter haat,
En schamper spot, en in mijn lachen vloek
En profaneer, maar o, mijn god, het steunt me,
Hoe blijf ik staan, als ik mijzelf niet hard maak
Als ik mijn hoofd niet afwend van de diepte,
De duizelende golf van mijn gevoel?
Laat mij mijn zwartste haat, ik mag niet week zijn!
Ik moet toch leven? Achter mij is de afgrond,
Vóór mij de lichtschijn - niet van U, o God.
Niet omzien, nu niet omzien....'k ging te ver
Om tot uw licht te keren. Bergt mijn hart,
Ontzenuwd en doorwroegd nog kracht tot boete?
O, kon ik bidden! Neen neen, nu niet bidden,
Mijn keel is toegeschroefd....In eenzaamheid,
In eenzaamheid! Ik kán niet meer alleen zijn!

Waar vlucht ik voor de volte die me omvloekt?
Knaag aan mijn hart niet, ondier! Allen lachten
En schertsten schamper rond me en ik alleen,
Ik alleen droeg mijn smart. O vader, vader
Die uw gelaat geen oogwenk van mij afwendt
In 't stille staren van Melantius' ogen
Bréek mij nu niet, breek niet mijn hart, verweek niet
Mijn borst dit uur, dit is het zwaarste -. Duivel!
Duivel! duivel! sta bij me!....Is hij daar? Riep hij?
Nog niet. Klopte iemand? 't Is mijn pols. Wees stil
Oproerig bloed, of 'k doe een moord. Dit bloed
Is van mijn vader, zei Melantius, vader
Klopte aan mijn hart? Mijn hart is immers dood?
Dood, dood, dood, dood....wat een vreemd woord is dit
Hoe kan iets dood zijn dat zich roert! Zou dood zijn
Dat 'k voelde alsof ik leefde, maar héel vér was
Heel ver, eenzaam en stil? Maar 'k kan niet dood zijn,
'k Ben immers bruid vannacht? Ginds is mijn bruidsbed, *(Zij slaat de gordijnen open. Het ledikant met haar bruidsgewaad zichtbaar op de achtergrond)*.
Daar ligt mijn sluier....Vreemd, ik durf niet binnen
En toch ben ik niet bang voor schaduwflakkring
En 't slingren van een lampvlam. *(Zij gaat naar het venster)*
Wat zei toch Strato, toen zij allen lachten
En naar mij keken? O hoe heerlik koel
Is nu de lucht daar buiten. In twee jaar niet
Heb ik de geur geproefd, zo vers als nu,
Die uit de zee waait. - Ben 'k niet als een dier
Gelokt, gejaagd, gezweept, beangst, gestreeld
Ten leste en in een kooi van pronkend goud
Getemd met weeldrig, dromerig genot,
Bedwelmd met zwaren wijn en 't oog begoocheld
Met stoffenweelde en paarlen en fijn goud?
Goud, goud, goud, God ik walg van goud, geef mij
Een haren pij en laat mij ginds aan zee
Onder dien wijden hemel rústig slapen
Waar het gestarnte in wijden glans verwijlt
En 't zijden rag van maanschijn mij omhuift

Gelijk een sluier. De aarde is nu de bruid,
Een bruid die glimlacht en in teer geluk
Vrede doorspeeld met vreugd weet. - Wat ben ik
Dat 'k voor mijn minnaar huiver en zijn komst
Haat en vervloek? Hoe rustig is de ruimte
En smetteloos de sterren. Daar, van daar
Ziet God omlaag naar al zijn arme schepslen.
Naar mij ook. O rampzalig hart dat schreit, -
Laat God mij nog vergeven en de wonde
Voor het te laat is helen. 'k Zal in boete
Diep in de diepste diepte buigen, zinken
Tot in de zwartste ellende, maar, o God,
Vergeef me en red me, o red mij toch mijn God! -
- Mijn woorden heffen zich, maar niet mijn hart
En raadloos dwarlt mijn brein. Ik hoor ze komen,
Vrolike stemmen, luid gelach. Nu, nu
Wees sterk hart, wank noch buig. Ben ik krankzinnig
Dat 'k op de vloer wou kruipen als een dier,
Als een vertrapte hond en aan Amintor
Genade smeken? Wat is mij Amintor,
Wat hem Evadne? O, nu weer stemmen luiden
Herleef, herademik. Ik heb geen keus meer,
Niets dan mijn haat, mijn bittere verdoemenis.
Ik deed den val en duld en draag de rampen. *(Zij gaat haar slaapvertrek binnen)*.

Amintor:

Evadne....Slaapt zij reeds? Haar moede ziel
Zocht rust na al de ontroering van den dag
Die haar uitrukte uit hare meisjesdroomen
En in mijn armen bond. Mij nam de vreugd
Te onstuimig tot zich en bedwelmd verward
Klopt nog te wild mijn bloed. Hier aan dit venster
Verkoelt mijn hete hoofd. O, stad, en land,
Zee, hemelruimte en aarde, ik kon u vullen
Met mijn bruisend geluk. Zó strooit de daagraad
De gouden paarlen in 't heelal als 't luid
Gejuich dat uit mijn hart breekt. Geen bazuinen
Kunnen verluiden wat me in duizel snoert

En tot de onmetelike hoogten leidt
Waar starren blakend stralen. Hoog, o hoog
Zweeft aan den hemelzoom mijn hart, en valt niet
Want 't drijft op liefdes vleuglen die nooit falen
En daalt tot zoete rust in 't meer der liefde
Gelijk een moede en zacht-geveerde zwaan.

Niet ver meer is de morgen, flauw reeds grauwt
De kim in 't oost' van de opgezweefde stralen
Die aan de zon ontvloden. Zon, o bode
Van zomers heil, vlam van vruchtbaar geluk
Blijf nog in de afgrond wijlen en begrens niet
Te eng dezen nacht, den nacht van eerste liefde
Voor haar onkreukbaar hart. Zal ik haar sluimer
Met liefdes wekroep storen en haar dromen,
Gelijk de mijne, in wake zoeter toovren
Dan ooit haar ziel bewoonden? Geef me, o liefde
De wreedheid en de kracht haar maagdlik hart
In tranen te verbrijzlen. Als de starren
Die aan den hemel botsen, flonkrend breken
Tot talloos tal van lichten, die den hemel
In duistren nacht doen stralen, botsen harten
Die aan der liefde hemel wentlend glanzen
En breken in verruklik wee, onzegbaar,
Tot nieuwe harten lachen op deze aarde. *(Evadne in nachtgewaad. Zij staat stil tussen de gordijnen.)*
Geef mij uw hand Evadne en hoor me, ik sprak
Nauwliks met u in liefdes eenzaam loof,
Stemmen, gedaanten zwierven om ons heen
En in het hart sloeg wilde ontbonden storm.
Nu is het uur van meer bezonnen woord
En rustger blik in stoorloos samenzijn.
- De wind waait koel door 't venster, hebt ge 't koud'?
Uw armen beven -

Evadne (toonloos):
Neen.

Amintor:
O liefste ik droeg
Tot nu een rijke liefde in mijn gemoed,

Mijn vriendschap voor Melantius, en geen vrouw
Leidde den gloed af die me als zon in rozen
Uit deze vriendschap laafde en zoet verkwikte.
Geen beeld rees in mijn hart dat niet zíjn beeld
Verwoestte en delgde. Toen kwaamt gij. Zijn oogen
Zagen uit uw gelaat, maar als een zachter
Gezang naast 't lied van zijn gemoed zong lieflik
Uw teere meisjesziel. Toen wist ik u
De enige die naast hém me in 't hart kon tronen,
Zijn trots en kracht en uwe fiere teerheid
Stroomden, twee zusterstroomen, door mijn ziel
Zoals in hem mijn strijdkracht en mijn rede
Zich staalden, groeit in u mijn zachtre zin
En stijgt tot vlam waarin ons beider leven
Groeien zal tot een nieuw schoon geslacht.
Laat nu mijn mond uw fijne hand beroeren.
Eerbied strijdt met mijn hartstocht. Kom Evadne,
Kwaamt gij mij roepen?

Evadne (somber):
Neen.

Amintor:
Ga nu naar bed.
De nacht is kil, gij zijt te dun gekleed.

Evadne:
Ik heb geen slaap, waartoe naar bed?

Amintor:
Laat zacht
Uw hart aan 't mijne zinken, wakend ruste
Uw lichaam en uw ziel in mijn omarming.
Ga mee Evadne....

Evadne:
Neen neen neen - ik wil niet.

Amintor:
Wil niet? Hoe nu?

Evadne:
Ik wil niet, voor geen God,
Aarde noch hemel; hoort ge mij, Amintor?
Ik wil niet, nu noch later; 'k deed een eed.
Ben 'k nu uw bruid dan eeuwig slechts uw bruid, -
Niets meer.

Amintor:
Gij deedt een eed? aan wien? waartoe?

Evadne:
Wat maakt dit uit! een eed, dat is genoeg.

Amintor:
Kom, dit is maar de preutsheid van een bruid.

Evadne (schamper):
De preutsheid van een bruid!

Amintor:
Ge lacht in toorn?
En toch bekoorliker dan ooit, spreek zachter.

Evadne:
Hoe zie ik meest bekoorlik?

Amintor:
Waarom vraagt ge 't?

Evadne:
Dat 'k mijn gelaat wat minder minzaam tone

Amintor:
Hoe? Wat?

Evadne:
Dat 'k mij wat minder minzaam tone.

Amintor:
Spreek zacht in godsnaam.

Evadne:
Waarom zacht! O, man,
Als 'k niet zo gruw'lik haatte zou ik zacht zijn,
Maar nu? Wat wilt ge van mij, wat begeert ge?
Mijn lijf, mijn lust, mijn liefde? O zwakke slaaf
Gaf 'k mij aan u dan eer aan duizend andren.
Niet een die kruipt en slaaft, maar eer de wurmen
Mijn rottend lijk, dan aan een wurm die mens heet
Mijn bloeiend lijf!

Amintor:
Zij ijlt, ze is krank. Evadne,
Luister nu, ge zijt ziek, rust uit en slaap eerst.
Ik ken uw hart uit uw zuiver gelaat
Waar niet de valsheid huivert van uw woorden.
Wilt ge vannacht alleen zijn? Spreek.

Evadne:
Vannacht?
Denkt ge soms láter niet?

Amintor:
Ben 'k gek of droom ik?

Evadne:
Neen neen, ge droomt niet. Eerder bij de slangen
Wil ik mij bedden en hun kille vlees
Verwarmen met mijn jonge bloed, hen kruipend
Zich laten winden rond hier deze borsten,
Dan één nacht met u saamzijn. Dit 's geen ijlen
En klinkt niet als de preutsheid van een bruid.

Amintor:
Om shemels wil, mijn bloed blijf kalm. Mijn God
Is dit een vrouw, een meisje en spreekt zij zó?
Zoals geen addren sissen? Wolkt haar schande
Niet als een berg van duisternis omhoog
Sleurend haar heen in de afgrond? O mijn God,
Wat maakt ge uw schepslen schoon en hoe verfoeilik
Grijnst in hun hart de duivel. Kalmte, kalmte!
Zeg dit nog eens, herhaal het en bezweer het!

Evadne:
Bij alle machten, aardse en helse, ik zweer het!
Ga heen, laat mij met rust, ik ben uw vrouw niet,
De minnares niet van een poovre hoovling;
Niet nu, niet later, nooit. O, denkt ge, kind,
Dát ú deze ogen stralen, ú deze armen
Omvangen zullen, dat God deze borsten
Gebeeldhouwd heeft in 't marmer van mijn vlees
Om 't kroost te zogen van een marionet?
Ga, ga, en lach wat, dwaas!

Amintor:
Hier, aan uw haar
Zal ik u slepen langs de vloer, de lokken
Die als ge een ziel had even blinkend, helmen
Van vorsten konden kronen,....

Evadne:
Wel, wellicht
Kronen zij vorsten!

Amintor:
....tot ge uw eed herroept.
Of 'k zweer bij de aard' waarop ik sta ik sla u
Met duizend wonden rood uw blanke huid
Tot uw verminkte lijf gelijk 't gedrocht
Van uw verminkte ziel is. God almachtig
Vergeef mijn drift, mijn al te heftig toornen!

Maar hield ik haar niet heilig? Zijn uw englen
Hemelser schoon en staat haar aardse lijf
In minder glorie dan uw hemelkoren?
Open mijn hart, mijn God! laat, van mijn toorn
De zee wegebben en dit hart, een rots
Naar uwe heemlen open, liefde - o, liefde -
En al mijn zachtheid naar uw diepen troon
Uitgeven als de zee doorzonde damp. -
Zie, bij mijn liefde, Evadne, ik deed u onrecht.
Vergeef en luister, ik ben kalm, wees kalm
En antwoord. Spreek: waarom hebt gij gehuicheld,
Liefde geglimlacht, en weerzin gevoeld?
Trouw mij gezworen met een hatend hart?
Wat heb ik u misdaan, dat gij me onteert,
Mijn hart breekt, mijn geluk schendt en tot hoon
Mij wegwerpt, als voor honde' een rottend aas?

Evadne:
Goed, blijf dan kalm, Amintor, zie mij aan.
Meent gij dan waarlik dat ik u mijn liefde,
Mijn eer zou schenken, waar een hoogere eer
Mij in genade omstraalt? Ik zocht het hoogste,
Want meer dan liefde is eer; ik won het hoogste,
En zoudt gij menen, dat 'k nu uit mijn glorie
Tot úw hart neer kon dalen? Wees geen kind.

Amintor:
Als ge een gelofte deed om vroom en maagdlik
God en de weerld niet....

Evadne:
Wees geen kind, Amintor,
Spreek ik zo vroom en maagdlik? Zijn mijn ogen
Verfletst? of blinken ze? en beweegt mijn bloed
Loom achter bleke huid of gloeit mijn wang
En is mijn borst hier heet van mijn heet hart?
Ik dook in hartstochts zee tot aan den hals
En nog golft langs mijn hart haar vuur. Niet gij,
Een ander wijdde me in, een noobler hoofd
Sliep aan mijn boezem.

Amintor:
Noem zijn naam, o noem hem,
Dat ik dat hoofd hier, maar dan bleek en 't bloed

Geronnen over 't aangezicht, tot koestring
In uw verdoemde schoot werp.

Evadne:
Ha, Amintor
Dat durft ge niet.

Amintor:
Lach niet zo honend, noem hem.

Evadne:
Ge waagt het niet.

Amintor:
Noem hem, ik zweer....

Evadne:
Zweer niet!
Het is de koning.

Amintor:
Is de koning?

Evadne:
Ja.
Wat doet ge nu? uw wraak?

Amintor:
't Is niet de koning.

Evadne:
En waartoe dan dit huwlik? dwaze Amintor.

Amintor:
Zwijg, zwijg, o dit is vreeslik, geen beroep
Hoger dan aan mijn twijfel! En mijn eer,
Zo ik mij wreek, vermoordt zichzelf en 'k sterf
Een trouweloos vasal. Niet om den dood
Maar wel om zulk een huiver ik. Moog' God
- En niet mijn hand - hem rechten en mijn schande
Bloedend verborgen blijven in mijn ziel. -
Maar waartoe 't huwlik, waarom koost ge mij
Als liefdes bloem reeds aan uw lippen dorde
Verwelkt voor de aêm van uw bedorven hart,
Waarom niet een dier ijdlen en onnoozlen
Talloos aan 't hof, die zelfs nog dankend buigen
Wanneer hun vorst hen in 't gelaat slaat.

Evadne:
Denkt ge
Dat 'k uit dien bent den vader voor mijn kindren
- Mijn koningskindren - koos? Gij zijt het waardigst.

Maar vrees niet: mijn verhouding tot den koning
Geheim te houden, daartoe kozen we u.
Wat gij uw schande noemt, wordt openbaar niet
Zo gij zelf zwijgt en morgen en daarna
De rol, u toebedeeld, voorzichtig speelt.
Nu, goeden nacht, en leid mij morgen vroeg
Glimlachend en met opgewekt gelaat
Langs 't hof, gelijk ik hedennacht u voorging
Naar dit, mijn bruidsbed.

Amintor:
Nog één woord, Evadne.
Ik zal hier dezen nacht wel niet mijn ogen
En niet mijn ziel een oogwenk sluiten. 't Duister
Blijft hel-doorstraald van uw wit-blinkend beeld,
De zilvre vlam van uwe diepe schoonheid
Waarheen de vogels mijner liefde zwerven
Als eertijds en als eeuwig. Maar vergeet
Dit éne niet: Waar iedre blik, die 'k hief
Op uw beminde gratie God een bede
Voor uw geluk werd, want voor mij een vreugd,
Zal voortaan iedre blik die 'k op u werp,
Daags op uw lijf, snachts op uw stralend droombeeld,
Mijn hart van pijn doen krimpen en voor God
In vloek verkeren, wat voorheen gebed was.
Zo vloekt ge uzelf, van uur tot uur, met vloek
Op vloek en sleept ge u in de sulfre hel
Van bitterste verdoemenis. Niet ik,
Die zoveel pijn wel lijd dat ik vergeef.

Twede Toneel.

Paleispark langs de vestingwal. Nacht. Lysippus alleen.

Lysippus:
Aspatia kwam niet. O voorzichtige oude,
Trouw houdt ge woord. Maar ik moet mij rechtvaardgen.
Ze is ongenaakbaar nu. Als 'k voor mijn brief
Maar een betrouwbre bode vind. Hallo! *(Schildwacht, een der soldaten van het fort, nadert)*.

Soldaat:
Doorluchtige Hoogheid, permitteer dat ik u niet doorlaat. Maar sedert de muiterij van gistren zijn de orders van onzen geëerbiedigden Calianax verscherpt.

Lysippus:
Best, best, ik wil niet verder dan dit boompje.
Maar kun je lezen? Hier is een brief, bezorg die.
Mondje dicht, vriend, hier is een rijksdaalder - voorzichtig.

Soldaat:
Als een muis, als een muis, uwe doorluchtigheid. *(Lysippus af)*.
Ja, lezen en lezen, dat is twee. Ik kan wel zien dat dit geschreven is, maar waarom zegt de slungel mij niet wat er staat? Daar komt al iemand die mij helpen kan. Goeden morgen, kaptein.

Hopman:
Gemeenzaamheid is niet ver van gemeenheid; houd je tronie op een afstand en zeg mij, wat dat papier beduidt.

Soldaat:
Een brief, kaptein.

Hopman:
Een brief!

Soldaat:
Van den broer van den Koning, kaptein.

Hopman:
Aha, dat verandert en verguldt den morgen. Aan wie?

Soldaat:
Dat weet ik juist niet, kaptein.

Hopman:
Laat zien. Ha juist, aan de bekoorlike Aspatia. Geef maar hier, vriend. Wat kreeg je voor bodeloon?

Soldaat:
Een kwartje, kaptein.

Hopman:
Een kwartje?

Soldaat:
Ja kaptein.

Hopman:
Je liegt, schavuit.

Soldaat:
Zo waarachtig als God, hier is het, kaptein.

Hopman (steekt het kwartje in den zak):
Armzalige liefde die op zo kleine wielen rijdt. Waar wacht je op?

Soldaat:
Op de brief en op het kwartje, kaptein.

Hopman:
Ben de bedonderd, kerel, die brief zal ik zelf bezorgen.
Kon jij het adres lezen?

Soldaat:
Neen kaptein, maar Lysippus gaf hem mij....

Hopman:
En jij aan mij, accoord, afgemarcheerd!

Soldaat:
Maar kaptein, dat kw....

Hopman:
Afgemarcheerd, marsch! *(Soldaat af)*.
Een brief is, wijsgerig gesproken, een brief, maar wat is een brief? Zal ik mijn hals wagen voor een brief, een prinselike brief aan Aspatia en dus een verleidingsbrief? Als haar vader mij snapt, verlies ik mijn graad. Als hij mij niet snapt en zij den brief snapt, verliest zij haar graad. En als hij dat dan niet snapt, verliest hij ook zijn graad. *(Hij verscheurt den brief)*. Beter kan ik niet doen, het is mijn grootste weldaad. Een brief is gevaarlik speelgoed, hij spreekt en geeft toch geen geluid, juist als een geweten en wie heeft niet zijn bekomst aan éen geweten? Daar komen weer zwierbollen van het hof, ik berg mijn huid. Heidaar!

Soldaat:
Present kaptein.

Hopman:
Blijf op je post. Goeden morgen. *(Hopman af)*.

Soldaat:
Gemeenheid is niet ver....Daar heeft die kale buidelsnijer waarachtig Lysippus' brief verscheurd en belast met de brokken mijn ziel. Ik hou mij stil *(Hij trekt zich terug. De koning, edelen)*.

De Koning:
Dat was een wijntje. - Zie, haha! de bruid
Vlijt zich in Morfeus' armen of in andre.
De lamp, zo lang aan 't venster, werd gedoofd,
En 't spraakzaam paar vindt rusteloze rust,
De zwaarste stonde van deez' zwaren dag. *(Calianax komt)*.
Laat mij een oogwenk hier alleen, mijnheren,
Een woord met u, mijn oude vriend *(edelen af)* 'k Zeg vriend
Uit vormlikheid, de waarheid is: gij zijt
Iets tussen huichelaar en landsverrader,
Oude schavuit!

Calianax:
Ik hoop, mijn Heer, gij schertst....

De Koning:
Onwaardig, waardloos dienaar, neen, ik scherts niet!
Nog staan in Rhodes galgen, de galeien
Kunnen nog roeiers op de banken bergen
Zelfs oude als gij. Weet gij, weerspange, niet
Dat ieder hoovling weerhaak van de pijlen,
Die mijn begeerten heten, zijn moet? Wist ge 't?
En, zo een pijl niet steek houdt, wee de weerhaak!
Wist gij dat niet na half een eeuw van dienst
Aan Rhodes' vorsten?

Calianax:
Heer, mijn dienstgebied
Ligt achter deze wal.

De Koning:
Uw dienstgebied
Ligt waar mijn voeten treên, mijn ogen schouwen
En waar mijn wil streeft en mijn wensen zwerven.
Uw zilvre baard is maar een pover schild
Boven uw hart. Geloof me, ik heb nog bijlen
Die zulk een weer doorklieven, ongezien
En ongewroken. En ik vrees 't gebruik niet.
Uw dochter was niet op het feest!

Calianax:
Vergeef, Heer!
Zo ik misdaan heb.

De Koning:
Vraag ik dát? Man, antwoord:
Waar was Aspatia!

Calianax:
Heer, gelijk ik zei,
Ze is ziek en houdt haar kamer!

De Koning:
Gij zijt ziek
Gelijk Aspatia, houd gij ook uw kamer.
't Zal beter zijn voor uw geschokt gestel
En morgen zend ik u Melantius
Die u voorlopig de al te zware last
Zal helpen torsen. Wee u zo ge u roert
Buiten uw woning.

Calianax:
Sire, heb genade
Voor een oud man die van zijn jeugd trouw diende.
U en uw vader....

De Koning:
Zwijg, en ga, en snel!
(De Koning alleen, haalt een brief te voorschijn)
O kunstvol wonder van schriftuur, mijn Cleon,
Uw vaardge geest roept in mijn hart om loon
Dat waarlik vorstlik zijn zal. Met dit briefje,
Zo fijn gesteld en zo verleidlik schoon
Roof ik Aspatia's hart: taal honigzoet
En zacht als meisjeslokken, strelend zacht,
Vleiend en dan verovrend, woord voor woord
De zinnen uit hun sluimer wekkend, 't week
Zenuwgestel bespelend als een harp,
Tot de onbewuste hartstocht onverhoeds
Golft en haar weerloos neersleurt. Nacht na nacht
Zal zij deez' woorden overdenken, wakend
In mijmerend verlangen. 't Is een gif
Dat onbemerkbaar maar ook weifelloos
Voortwerkt in 't bloed dat de Verbeelding heet,
En niet het lijf, maar wel de ziel doorziekt,
Tot deze, flauwend van bedwelming, zwijmt
En 't lichaam vrij laat aan der zinnen spel.

(Hij trekt zijn mantel dicht voor zijn gelaat, ziet om naar den schildwacht).

Hallo! soldaat, kom hier. Wanneer de wacht
Wordt afgelost....

Soldaat:
't Moest reeds gebeurd zijn.

De Koning:
....brengt ge
Dit briefje Aspatia. Verstaan?

Soldaat:
Wie stuurt het haar?

De Koning:
Doet niets ter zake. Zeg maar:
Een heer van 't hof. Maar breng het in 't geheim
Dat niet haar vader 't opvangt.

Soldaat:
Ik begrijp u.
Het zal gebeuren. *(De koning af)*.
Alweer een minnaar. Maar ditmaal een armzalige. Zalig in zijn liefde maar arm aan soldij. Wat is mijn loon? De eer. Dan had toch die goeie Lysippus beter bediend mogen zijn. Maar de ene brief of de andere, wat maakt dit eigenlik uit! En is Lysippus geen heer van 't hof? Dan is een heer van 't hof ook Lysippus. Brengen wij, nu de zijne vernield werd, deze aan Aspatia uit zijn naam. Dat heeft de jongen waarlik wel aan mij verdiend.

Derde Toneel.

Aspatia's slaapkamer in het fort. Kleine kamer, kale witte muren.

Aspatia, Dula.
Aspatia zit voor het open venster. Ze is ingesluimerd en ontwaakt.

Aspatia:
Hoe laat is 't, Dula?

Dula:
Later dan middernacht
Maar nog geen morgen. Blies van uur tot uur
De waker boven niet zijn klaaglik lied
Zodat gij schreide om de naargeestigheid
Van 't moeizaam groeiend duister, en ge vraagt
Wat tijd het is? Hebt ge geslapen?

Aspatia:
Slapen?
Ja, wellicht sliep ik, want ik leefde in dromen
Ruimer en lichter dan mijn droeve kerker.
En toch nog droever ook. Hoe bleek de maan
Wegwaast boven de zee.

Dula:
't Zal morgen stormen.
Er hangt een vreemd licht boven gindse golven.

Aspatia:
Zo ver kan ik niet zien, mijn ogen branden.
Geef mij een bakje met koud water, Dula,
Dat ik ze bet.

Dula:
Ga liever slapen, kind,
En bed jezelf.

Aspatia:
Ik slapen? Of de slaap
Ooit over zoveel leed zijn vleugels plooide?

Dula:
Er zijn ook zwaarder smarten.

Aspatia:
Niet voor mij.
Een moeder sterft haar kind, een vriend zijn vriend,
Maar mij mijn minnaar en dit is het zwaarste
Dat hij nog leeft en stierf toch. O, zeg niet
Dit leed is zwaarder, dát snijdt dieper wee
En 't mijne is maar wat schrijnt, geen diepe wonde,
Want hier, hier in mijn borst voel ik de moeheid
Na wat ik heb bevochten, en toch pijn ook
Die als een spoor mijn ziel van schrik doet steigren
Van ogenblik tot ogenblik en rust niet
En geen ontspanning gunt. Mijn vader, Dula,
Zou, als het feest geëindigd was, nog komen.
Denkt ge dat het geëindigd is?

Dula:
Pijn, pijn,
En smart of leed, en rouw, ach, als de nacht
Snel zinken ze op ons neer en onontkoombaar
En als nachtmerries rijden ze op ons hart
Maar evenzo vergaan ze als waaiend stof
En laten niets in 't hart dat kwelt, de vreugd
Nieuw aan den kim geboren wentelt 't duister
Gelijk een wolk voor storm terzij. Aspatia,
Ga nu naar bed en morgen lacht ge weer.

Aspatia:
Als ik de dood niet in mijn hart droeg....

Dula:
Ja
Dat zeggen alle meisjes, eens bedrogen....

Aspatia:
Ach neen, zo meen ik 't niet. Kom aan het raam.
O, voelt ge niet hoe zwaar de lucht, de zee
Verzadigd is van onheil dat tot dood doemt?

't Dringt als een walm van gif de longen in
En weegt op 't hart, zwaar of het bersten moet.

Dula:
Kind, spreek zo dwaas niet. Kom, ge hebt geslapen
En droomt nu na, ge voelt wat moe en loom
Van 't vele schreien, leg uw hoofd hier neer,
't Is een zacht kussen. 't Venster is te kil
De wind werd kouder.

Aspatia:
Dat hij niet één woord
Eén enkel woord kon spreken, toen ik heenging
Als een gevangene, één woord, dat mij bevrijdde
Van de angst om zijn verraad. Nu is het nacht,
Ginds viert hij feest, hier waak ik en hier wachtte ik
Of hij niet kwam beneden langs de fortwal....

Dula:
De wacht is daar versterkt, hij kon niet komen.

Aspatia:
Waarom zond hij geen brief?

Dula:
Ei meisje, meisje,
Je bent een week vermomd aan 't hof geweest,
Je hebt gevrijd, een trekkebekkend sijsje,
Wat nu, zo hij verzaad is? Denkt ge liefde
Een endeloze lust? Hij heeft berouw
En speelt met andre liefjes, hij, een prins
Vindt licht voor elke gril een willig hart.

Aspatia:
Niet hij, dat liegt ge Dula!

Dula:
Hij niet, hoe?
Waarom sloot hij zijn vogeltje in de kooi dan?

Aspatia:
Hij is niet trouweloos.

Dula:
Maar onbestendig,
Hij is een man.

Aspatia:
Geen huichelaar.

Dula:
Verliefd;
Dat is hetzelfde.

Aspatia:
Ik zeg u, Dula, zwijg
Of spreek eerbiediger.

Dula:
Dan zwijg ik liever.

Aspatia:
O die onzekerheid, duizendmaal pijnt ze
En vlucht weer voor verwachtings scherper schot.
Er wordt geklopt. Doe open Dula, open!
Is het mijn vader?

Dula:
Neen, een brief, van hém!

Aspatia:
Wist ik het niet, en zei 't? ik was zo zeker!
Geef hier, scheur open, neen geef hier, stil laat me....

Dula:
Wat schrijft hij?

Aspatia:
Ik begrijp niet. Stil, wees stil.

Dula:
Kind, wat verbleekt ge....voelt ge u ziek....?

Aspatia:
Neen, neen,
Dit is geen brief van hem.

Dula:
Hij 's van Lysippus,
De brenger zei 't.

Aspatia:
Wie bracht hem?

Dula:
Een soldaat.

Aspatia:
Het is niet mooglik. Laat mij lezen. Zwijg toch.
O, goden, heb erbarming, kán het waar zijn
Dat hij maar speelde en nu met laffe scherts
En dubbelhartge taal de liefde schendt
Waarin we als in een heilge tempel wijlden?
Hier staat geen letter waarheid en was waarheid
Niet iedre blik, niet ieder woord, gebaar
Dat uit zijn lijf en uit zijn ziel ópleefde?
O Dula, kan het waar zijn.

Dula:
Maar natuurlik!
De waarheid is niet altijd 't zoete en mooie
Dat wij ons wensen, maar soms hard en rauw.

Aspatia:
Dan wil ik hier vandaan, 'k wil zekerheid!

Dula:
Ge kunt niet weg.

Aspatia:
Ik moet, bedenk, verzin
Een middel om te ontvluchten. Moet ik sterven
Dan beter ginds, als hier van angst en smart.
Hoor, Dula, is de wapenkamer open?
Haal mij het kleinste harnas. *(Dula af)*. Als een krijgsman
Vermomd, wil ik hem naadren en Aspatia,
Haar eer en liefde wreken, als een krijgsman
Wil ik Aspatia, met zijn eigen woorden
Die hij hier neerschrijft smaden. En mijn zwaard,
Zo hij Apatia's eer niet wreekt, zal de eer
Van onze liefde wreken. *(Dula komt met borstkuras en degen)*. Hier, gesp dicht.
Het is niet zwaar en 't blinkt en fonkelt vorstlik;
Zo zilver praalt de waarheid van mijn liefde
En zal met scherpe stralenpijlen treffen
Wie in een wolk van dompge logen naakt.
Diana, die de zuivre maagden voedstert
Sterk nu mijn arm, dat 'k met deez zilvre kling
De boog der wijding blinkend rond mijn hart
Stralend beschrijf. Zie, op de zee de gloed
Der rosse dageraad. Eer weer de nacht valt,
Bij zon die rijst en bij de maan die daalt,
O hemelmachten, zweer ik, ligt Aspatia
In de armen van Lysippus, in úw glorie
O glorend zonlicht en de bruid der liefde, -
Of in den matten zilvergloed der maan
En glorieloos bruid van den bleken dood.

Derde bedrijf.

Eerste Toneel.

Kamer van Evadne. Evadne temidden van haar kamervrouwen.

Evadne:
Ik voel mij ziek en huivrig. Laat me een wijl
Alleen, en rusten, reik me een beker wijn. *(Een der kamervrouwen reikt haar den beker. Allen verlaten het vertrek.)*
En stilte, goddank stilte. Ik heb een nacht
Zwaarder doorworsteld dan een die in doodsstrijd
Doorkampt wordt. *(Amintor komt)*. Weer Amintor, steeds Amintor.
Wend weg dien blik, zie mij zo star niet aan.
Doorspit mijn ziel niet dat er klomp na klomp
Dofdreunend rult en iedre snede een scheur
Die geen genade heelt. Ga heen, o heen
Dat ik mijzelf niet voor uw oog uiteenrijt.
Wat rechten hebt ge op mij? Lees deze brief
Waarmee de koning hedennacht me ontbiedt.
Hij is mijn heer, mijn meester en mijn minnaar!
Leg daarom niet op mij dat stil verwijt
Dat als een bleke last mijn lenden breekt
Te zwaar mijn brein spant en mijn hart doet bersten....

Amintor:
Ga weer naar bed Evadne, uw bleekte is angstig.
Rust beter dan vannacht. Slaap heelt de ellende
Van 't meest doorwroegde hart. Hier, neem uw brief....

Evadne:
Schijnheilge, zachte lafaard! vloek, verscheur,
Rijt met uw tanden dit papier....maar vloek me.
Vloek mij hardop, luid, luider.

Amintor:
Ik vloek niemand.

Evadne:
Maar iedre blik dien ge op mij heft vervloekt me,
En elk gebaar van uw sarrend berusten.
Maar o, bij alle goden, zeg het luider!

Hier, gil het in mijn oren, sla me, o sla me,
Opdat ik lachen en u haten kan.

Amintor:
Ga heen! ga heen! ga heen! *(Evadne af)*.
Dit is te veel!
O, godalmachtig, dat 'k in bar ontberen
Van liefde leven moet, nu en voortaan,
En, immer, als een huichelaar, vermomd
In 't kleed der vreugd smartlik de leden hul,
Ik wil het dragen, maar dit is te zwaar.
Niet 't heimlik spottend lachen, 't spottend doelen
In dubbelzin'ge scherts, der ingewijden;
Niet dat ik uur aan uur mijn liefste droom
Opbloeien zie en in mijn smart zie dorren:
Maar wél, dat voor mijn open ogen hij,
Mijn souverein, mijn meester en mijn vader,
Haar zonde me in 't gelaat werpt en mijn slaafsheid
Peilt tot den grond. - Peil niet te diep mijn wonde!
Nader te dicht mijn hart niet! dat de pees,
Die van mijn ziel de boog spant, u de pijlen,
De onhoudbre van mijn smart, niet in het hart slaat. *(Melantius komt)*.

Melantius:
Hoe nu Amintor? Waar Evadne?....Luister,
Het is niet goed als vrienden zich verbergen,
Heimlik elkaar ontwijken. Denkt ge ik zag
De droefheid niet, die in uw ogen schemert
Ofschoon uw lippen schertsten? Spreek, wat hebt ge?

Amintor:
Kom bij het venster in het helle licht.
Laat me uw oprecht gelaat zien, de open ogen,
En trachten 't duistere geheim te raden
Dat diep daarachter donkert. Waarlik, dwazen
Zijn we allen die op onze zinnen bouwen,
En menen dat ook vroomheid, liefde en trouw
Daar wonen waar hun heldre lampen branden!

Melantius:
Amintor, wat bedoelt ge!

Amintor:
Luister niet!
Maar zeg mij, zo ge als kind de flonkring greept
Die in de hete nachten uit de zee
En over 't strand gloeit en ge vondt wat fonkelt
Slechts rottend wier, dan greept ge niet opnieuw?
Laat mij alleen, en spreek mij niet van vriendschap.
Voor wie niet meer gelooft is God een woord.
Een ledig, zinloos, ijdel, simpel woord.

Melantius:
Waarom gelooft ge niet? Bedroog ik u?

Amintor:
Bedrogen? neen, gij hebt mij niet bedrogen.

Melantius:
Amintor, wees oprecht, gij spreekt nu haatlik,
Met woorden in wier zin ge uw toorn, uw smart,
Niet uw bedoeling, niet de waarheid bergt.

Amintor:
Dan zijn mijn woorden zoals alle woorden.
Niet meer, maar ook niet minder. Menigeen
Zegt zwijgend, met zijn ogen, evenveel.

Melantius:
Doelt dit op mij? Ik houd mijn drift terug,
Want kalm, kalm wil ik blijven. Gij zijt jonger
En recht hebt ge op bezonnenheid bij mij.
Toch bijt me uw bitterheid. Ik keerde gistren
En zag u nauwliks in de roes van 't feest.
Vandaag ontwijkt ge eerst en dan, zonder reden,
Hoont ge in uw droefheid met mijn hart uzelf.

Amintor:
Melantius, wees niet bitter, 'k hoonde u niet.

Melantius:
Gij hoont niet en ge zegt dat ge mij wantrouwt?
Waar is dat open, trouw, doorzichtig hart
Dat gistren zich aan 't mijne wierp? De mond
Die hier mijn harnas kustte en 't oog dat schreide,
Onmanlik schreide, toen 't den vriend hervond?
O, wees weer zo en zeg wat smart u pijnigt, -
Of wilt ge liever zwijgen? Spreek, stort uit
Wat door uw ziel wiekt als een zwerm harpijen!

Amintor:
Zwijg, zwijg, Melanltius. Stil, ik kan niet spreken.

Melantius:
Ge kunt, als ge maar wilt.

Amintor:
'k Wil niet, wees stil.
Wek niet uit de afgrond wat tot de afgrond hoort
Dat 't spooksel u niet doodt....Graaf niet te diep
Opdat de bron niet als een golfstroom losbreekt
En ook uw leven meesleurt.

Melantius:
'k Vrees dat niet.
Er gingen zwaardre stromen door mijn hart....

Amintor:
Neen, neen, niet zó zwaar!

Melantius:
....en ik week niet, viel niet,
En nu ook weet ik wel waarheen de vloed trekt.
Uw somberheid geldt niet uzelf, noch mij,
Zij geldt Evadne....

Amintor:
O spreek haar naam niet uit,
Ontsnoer mijn keel niet door dien naam te noemen,
Maak mij niet machteloos, niet tot een lafaard.
Ga heen! In Godsnaam láat mij!

Melantius:
Neen Amintor.
Wat onrecht deed ze u? zeg 't mij! Als de zon
Die door gestadig schijnen 't sneeuwveld dooit,
Zo, met mijn arm nu rond uw schouders wacht ik
Tot al uw weerstand wegsmelt; aan mijn hart
Ontkomt ge niet, vertrouw.....o zeg het zacht.
Evadne is nu uw vrouw....

Amintor:
Mijn vrouw!

Melantius:
Uw vrouw niet?
Noem dan uw grieven en bedenk hoe zacht,
Wát ze ook misdeed, mijn hart beroert, hoe zacht
Mijn wéten haar kan leiden - mooglik redden.
Bedenk dat ik ook rechten heb. Evadne....

Amintor:
Bedroog me, is niet mijn vrouw, een minnares,
Gevallen en ellendig....

Melantius:
Wat? Bij God!
Ge raast! Amintor! Zeg niet dat! Zij viel niet!
Ai, dit is zwaarder dan ik vreesde. Zwijg niet.
Neem dit terug! Ge zwijgt en vreeslik spreekt ge!
- Ik heb 't gevreesd bij 't weerzien. Was 't Evadne
Of was 't een ander, zij die 'k liet en weervond? -
Neen, neen, dat is onmooglik, neen Amintor,
Lichtvaardig spreekt ge en denkt ge! 't is onmooglik!
Wie is de lastraar, noem hem!

Amintor:
Wie? Zij zelf.

Melantius:
Zijzelf bekende 't? Roep haar hier!

Amintor:
Melantius,
Wees nu ook kalm, nu in uw hart het vuur breekt
En woedend pijnt. O, vriend, stoot mij niet af.
Ontwrongen hebt ge 't woord voor woord mijn ziel,
Laat nu mijn smart u troosten .

Melantius:
En dit huwlik?
O, dat zij viel - goed, goed, verleid, bedrogen,
Maar dan bewust en veinzend, veinzend-blij,
In schijn jonkvrouwlik, binnenin verworpen,
De bruid te spelen en een zuiver hart
Met haar bedrog te omspinnen. Neen, neen, neen!
Dát is niet mooglik. Zei ze 't zelf? Dan loog ze!
Wie was haar minnaar?

Amintor:
Die haar minnaar bleef.

Melantius:
Bleef? Hij is hier? En gij staat kalm hier bij me?
Zeg, is dat zwaard verroest? en is uw hart
Verweekt, verlamd, ontkracht?

Amintor:
Die mij bedroog
Staat hoger dan mijn wraak reikt.

Melantius:
Reik' mijn toorn
Dan duizendvoudig verder. Noem zijn naam!

Amintor:
De Koning.

Melantius:
Alexander?....Alexander....
Vergeldt ge zó 't voor u vergoten bloed,
De wonden van mijn vader, en zijn dood
Die u de rijkdom won waarin ge u nestelt?
Dan, wee uw ziel! Rijs dan, o geest, omhoog!
Rijs uit uw graf....Ik mag mijn eed niet schenden
Daar 'k trouw zwoer op dit zwaard. Maar gij o dode,
U heeft de dood ontbonden van uw eden.
Rijs uit uw graf, geest, als een donkre donder
En plet dat ondier dat uw dochters hart,
O uw diep, goed, grootmoedig hart doorknaagt.
Plet met uw hiel den wurm! En laat hem wringen
't Laf-weke lijf in vrees-doorpijnde doodstrijd.
- Vrees niet, Amintor, wat ik zwoer blijft heilig.
Hier, bei mijn handen wijdde ik aan zijn dienst,
En als een krijgsman sla ik niet het staal
Weerlozen in het hart, noch hef 'k den arm
Tegen mijn souverein - Ga, roep Evadne. *(Amintor af. Cleon, Strato, Diagorus)*.
Vergeef mij heren, 'k kan u niet te woord staan.

Cleon:
Mijnheer Melantius, slechts een ogenblik,
't Heeft onzen koning Alexander....

Melantius:
Heren
'k Verzoek u, ga! 'k ben in gesprek.

Diagoras:
De Koning
Zond ons met klemmende opdracht.

Melantius:
Nu dan, spreek,
Maar snel.

Cleon:
't Heeft onzen vorst behaagd....

Diagoras:
U te betrouwen
Voorloopig het bevel der veste. Volmacht
En 't ovrige hier schriftlik.

Melantius:
Dat is bondig.
Mijnheer, ik dank u en aanvaard deze opdracht.
Mijn dank aan Alexander volgt, ook schriftlik.
Vergeef mij, zo 'k u thans verzoek....

Cleon:
Wij gaan,
Ofschoon, mijnheer, uw wijze van te woord staan....

Melantius:
U niet behaagt? dat spijt me. Maar tot weerziens.

Cleon:
Dat, inderdaad, verwacht ik. Zijt ge een gunstling
Hier aan dit hof, door de benijdbre rang
Die uwe zuster inneemt, dan toch meen ik,
Past het u niet onhoflik te bejeegnen....

Melantius:
Wát zegt ge daar, mijnheer!

Cleon (terzijde):
Aha, 't was raak. -
Ik zei slechts wat ik meende.

Melantius:
Pak je weg,
Fluweelen kwast van franje, zijden poef....

Diagoras:
Kalmte, mijnheren, gij mijnheer, ga mee.
Wij zijn niet welkom hier.

Cleon:
Ik spreek u nader.

Melantius:
En nader dan u lief zal zijn. *(Cleon, Strato, Diagoras af)*.
Zulk tuig,
Ledig en onbeduidend, vormlik fraai,
Bezet hier de ereplaatsen. Waardger geesten
Maar minder opgetooid want meer oprecht
Blijven terzij, onbeacht en ongeroemd
En zonder amt. Wat intrigeert, rumoer maakt
Wint veld en dringt wat waarde heeft terzij:
De keel schreeuwt, maar het hart verdort en sterft. *(Evadne komt)*

Evadne:
Melantius, zondt ge om mij?

Melantius:
Kom hier, Evadne.
Gistren mijn zuster, nu Amintors vrouw
Of....toch nog meer mijn zuster?

Evadne:
Wat bedoelt ge?....

Melantius:
Dit, wat een vraag is: Als een man zijn zuster
Uithuwlikt aan een vriend, wat is zij dan:
Meer gade of meer een zuster? 'k Meen, wat spreekt
Luider in haar: het bloed van haar verwantschap
Of dat waarin haar liefde en hartstocht brandt?

Evadne:
Het laatste, meen ik.

Melantius:
Juist, omdat zij liefheeft.
En nu nog dit: Wanneer een man zijn zuster
Gehuwd weet aan een man dien zij niet liefheeft,
Gehuwd uit veil bereeknen, welke band
Is dan de sterkere?

Evadne:
Spreek niet in raadslen,
'k Ben niet gestemd die vragen nu te ontwarren.
Mijn hoofd pijnt, laat me in vreê.

Melantius:
't Is juist die vrêe,
Vrêe voor ons beiden wat ik zoek, dus antwoord.
Of beter, luister, want ikzelf geef antwoord:
Niet hém is zij verbonden dien zij zocht
Uit lagere overweging - want wat bindt haar,
Verwantschap niet noch liefde - en recht heeft hij niet
Op trouw noch volgzaamheid. Dan staat haar broeder
Als haar beschermer en haar meester naast haar,
De énige, hij, - want in haar hart en 't zijne
Stroomt van hun vader 't bloed; zijn hart, het hare
Kloppen met zelfde maat. Toen vader stierf
Werd ik uw vader en ik bleef uw heer
Tot ge u een heer koost, meer u dan een vader,
Vondt ge zo een?

Evadne:
Amintor is mijn heer.

Melantius:
Neen neen, noem niet Amintor. Vondt ge een? Spreek!

Evadne:
Noem niet Amintor? Gij zijt zonderling.
Vergun mij dat ik heenga.

Melantius:
Neen, nog niet.
Wilt ge dan dat ik met meer nadruk spreek
En duidliker?

Evadne:
Spreek vrij, maar of ik luister?....
'k Ben niet gewend aan dwang, en mijn gedachten
Hebben hun eigen tuin waarin zij zwerven,
Ver van het woord dat mij hier hoont en plaagt.

Melantius:
Mijn dwang raakt ook uw denken wel. Nu antwoord:
Hadt ge een minnaar voor ge Amintor trouwde?

Evadne:
Is dit soldatenscherts en nieuw vermaak,
Een vrouw die niet haar eer met 't zwaard kan wreken
Beledigen?

Melantius:
Uw lippen beven bleek
En 't bloed vloeit uit uw wang weg.

Evadne:
Ja, van pijn,
Van trots en toorn, o lafaard!

Melantius:
Niet van trots
En niet van toorn maar wijl uw eindspel nadert.
Zijt ge een getrouwde vrouw en mist ge 't zwaard
Waarmee ge uw eer kunt wreken? En uw man dan?
Ge noemde Amintor straks, roep dan Amintor.
En meent ge dat zijn zwaard zich tegen mij
Om úw eer keren zal? Zend om Amintor,
Of zal ik....

Evadne:
Neen, Melantius blijf!

Melantius:
O loochen
En huichel niet en speel niet zo verfoeilik
Met schijn van trots rond uw ellendig hart.

Biecht, en ik zal vergeven, ik uw broeder

Die om één sprankje van uw eer mijn leven
Wierp tegen duizend zwaarden. O beken!
Nog is uw hart niet zo van gif doorkrankt
Dat van uw bloed de kracht verlamde, kracht
Die de open moed van ons geslacht deed fonklen
Strijdbaar, voor de eer der waarheid. Roep de waarheid
Die in de diepste diepte van uw ziel
Móet sluimren! Roep of schrei, fluister of krijt
Maar werp wat door uw ziel woelt aan mijn hart
Als een die van zijn angst en zijn vertwijfling
't Verlossend woord zwoegend de borst ontrukt.
Nu knielt ge en buigt uw lokken in het stof.
Uw armen siddren. Geef me uw hand, uw hoofd
Hier, hef het aan mijn borst en spreek.

Evadne:
Neen neen,
Raak mij niet aan, o laat me, dat 'k - een dier -
Mag kruipen aan uw voeten.

Melantius:
Aan mijn hart,
Dicht aan mijn hart, spreek daar.

Evadne:
Die handen weg!
Dat 'k niet uw hart bezoedel.

Melantius:
Stil, wie schreit,
Om pijn schreit van berouw, kan niet bezoedlen.
Geen hand, geen oog is reiner dan die tranen.
Hadt ge den koning lief?

Evadne:
Hem lief? Melantius,
U had ik lief en uren, weken, maanden,
Zoals een in een ver land en daar vreemd
Krankte van heimwee voelt, heb ik verlangd
Naar uw terugkomst, en hij wist dat, hij,
Die in zijn macht had of gij kwaamt of weg bleeft.
Hij heeft mij met uw dood beangst, verheugd
Met uw vermeende thuiskomst, en mijn trots
Gevleid met eer en rang, mijn zwakke trots
Die eerzucht nam voor eer, voor waarde weelde,

Voor liefde lust en harteloze haat
Uit hartes angsten wrocht. Wáár had ik lief
Toen hart en ziel verdorden en mijn haat
Me alleen nog staan hield in de bittre vloed
Die tot de lippen zwalpte rond mijn hoofd?
En dit - hadt gij mij maar gevloekt, getrapt,
In uw gerechte toorn uw scherpe dolk
Me in 't hart geslagen, maar, o, dit, Melantius....
O, heb genade en dood me, ik viel zo diep
En ben zo diep ellendig, zo ellendig....

Melantius:
Schrei niet, Evadne. Al uw ellende deel ik.
O, dat ik haten moet waar 'k zozeer liefheb!
En iedre straal der liefde die gekrenkt werd
Zichzelf herschept tot pijl van bloedge haat.
Zie op uw kindren neer, geest van mijn vader,
Ontwarre uw wijsheid 't duister waar hun harten
Met angst en smarten zwoegen. Mag ik moorden
Met deze hand die voor uw ogen trouw zwoer,
En in den strijd geheiligd nooit met zonde
Bezoedeld werd? Wat is ons recht? O, spreek.
Spreek niet van recht dat met de tijden zwenkt,
Laat de eeuwige gerechtigheid nu gelden
Die als een straal van zonontbundeld licht
Zich uitstrekt tussen God en mens! O spreek!

Het blijft een zwijgen en het geeft geen troost.

Heeft, die mijn trouw benutte om laag en schendend
Mijn eer te krenken recht op trouw? Maar ik,
Wie, welke macht ontbindt mij van mijn eed?
Stil - laat de nacht ontsluiten wat geheim blijft
En de innerlike klaarte bleker lichten
En 't recht mij wijzen dat mijn rede ontvlucht. *(Melantius af)*.

Evadne:
Melantius! - Radeloos....wie zal mij heffen
Uit dit moeras van rampspoed! Stort, o hemel,
Uw sulfer op mijn schouders, op mijn ziel,
Dat 'k levend brand en brandend leev'. Mijn haat,

Gij hield mij staande en ú heb ik gekoesterd
In nachten van de donkerste vertwijfling,
In helle dagen van de onmeetbre leegte
Wanneer de ziel langs duizend harten zwerft
En mijlenwijd toch de eenzaamheid slechts grauwt.
O haat, zwart als de dood, zwoeren mijn lippen
Vasallentrouw en lei deez' hand op 't kruis?
Ja, vader, in mijn bloed hebt gij gesproken
En wraak kreet ge in mijn hart. Ik heb geen ziel meer,
En wat verbeur ik zo ik wrekend sterf?
Hij heeft mijn ziel vermoord, mijn liefde dorde,
Hél heeft hij mij gemaakt, en laat de hel
Den schender schenden en den doder doden.
Zijn naam zelf roept wat deze nacht voleindt.

Twede Toneel.

Galerij van het paleis. Nacht. Storm. Melantius, Amintor. Later Evadne en Aspatia.

Melantius:
Wij nemen 't fort.

Amintor:
Neen.

Melantius:
Dezen nacht, ga mee.
Wanneer de morgen grauwt vinden de handen
Wel 't werk dat ons bezielt.

Amintor:
Geen oproer!

Melantius:
't Stormt....
Geen oproer maar opstandigheid, verzaak niet
De duizenden wier kelen rechtloos krijten,
Dit land is vol bederf en rechtloos leed.

Amintor:
Wij zwoeren trouw.

Melantius:
Misschien. Maar zo wij 't deden
Brak hij niet eerst zijn eed die de onze omsloot?
Was ooit vasalleneed blinde overgave

In slaafse dienstbaarheid? Neen, ruil van diensten
Voor recht, rechtvaardig heersen en beschermen.
Beloften, eden werken nooit eenzijdig,
Wie trouw toezegt veronderstelt ook trouw
Der weerpartij. Ik zwoer zijn kroon, zijn huis
Der waapnen schut, maar niet hemzelf.

Amintor:
Ik deed het,
Hemzelf en hem alleen.

Melantius:
Verraad en valsheid
Ontbindt van elke band. Ga mee, de storm
Dekt ons complot.

Amintor:
De nacht is gruwlik.

Melantius:
Volg mij. *(Beiden af. Evadne komt)*.

Evadne:
Is het zo koud? of vriest me in 't bloed de vrees?
Hoorde ik daar iemand? Neen, de bomen ritslen....
Wat is 't! wat is 't!

Aspatia (vermomd)
Halt! Zo ge een hart hebt spreek!

Evadne:
Soldaat, wat wilt ge?

Aspatia:
Uw naam.

Evadne:
Wat wilt ge?

Aspatia:
Evadne!
O, dank dat ik u vind! Ge kent mij niet? *(Zij neemt de helm af)*.

Evadne:
Aspatia! Wat bezielt u, die vermomming!
Gij hier in dezen nacht?

Aspatia:
Ik zocht vergeefs,
Ik zocht u sinds het schemert. Zeg me, Evadne,
Waar ik Lysippus vind.

Evadne:
Nu, in den nacht?
Ik denk hij slaapt. Wat wilt ge van hem? Schreit ge?
Draagt ge een gewaad voor tranen, zeg?

Aspatia:
O, scherts niet,
Gij lacht in uw geluk, maar mijn ellende
Groeit uur na uur met rank aan rank me om 't hart,
Steeds dichter, steeds meer doornig. Als hij slaapt
Zal ik hier waken tot de morgen daagt
En onbemerkt hier schuilen. Bloed om bloed,
En hart om hart.

Evadne:
Wat heeft hij u misdaan?

Aspatia:
Misdaan? Evadne o hoor! Zoudt gij u wreken
Als een u had misleid met liefdes roem,
Gij hem uw liefde, uw lijf, uw eer, uw leven
Uw jeugd, uw ziel, o alles gaaft, en hij
Dan smaadlik u verliet, verried?

Evadne:
De ellendling,
Waardige koningsbroeder!

Aspatia:
Wees zo hard niet.
Misschien dat een geheim bedoelen....

Evadne:
Hard?
Ik ben niet hard. Zijn wij slavinnen, weerloos
Geworpen in de golven van hun lust,
Of marionetten voor hun speels vermaak?
Wee! wie een mensenziel, hoe argloos, zwak,
Hoe weinig strijdbaar ook, met hartloos spel
Tergt, tart, vernedert, treitert en vertreedt!
Want als een berg van zwaar-smorende sneeuw
Zal dan diezelfde ziel in smartlik toornen
Breed zwellen, stijge' en moordende lawinen
Verdelgend storten op zijn vloekbaar hart....
Dit is, Aspatia, geen hartloze hardheid
Maar de onafwendbre weerkeer van de daad,
Die tot verderf verleidend de eigen dader
Verderft en doemt ten dode. - Ik hoor een voetstap.
Verwijder u, ga heen, snel, gindse kant!
Ik zal mij hier verbergen. Wees omzichtig! -

Derde Toneel.

Slaapvertrek van den koning. Olielampen. Gordijnen in den achtergrond. De Koning slapend op zijn statie-bed. Evodne schuift de gordijnen terzij. Strato en Cleon een ogenblik lachend zichtbaar. Evadne treedt omzichtig naar het bed. Zij luistert. Dan zijwaarts naar den voorgrond. Stilte. Buiten storm.

Evadne:

Mijn hand is nog niet vast genoeg. Hij slaapt....
Zend ik hem slapend in zijn eeuwge rust?
Ons doet hij lijdend waken, wakend lijden
Rustloos in eeuwigheid. - Als ik mijn kind baar,
Een bastaard die zijn moeder vloekt....Nu niet,
Niet daaraan denken nu. - Hergeef mijn kracht mij
Die wegzinkt nu 'k hem zie....Een sprank, Melantius,
Van uw doorvuurde hart! O broeder, broeder,
Zwaar weegt uw smart hier op mijn borst, maar fel
Dringt ook uw liefde aan uit mijn ziel. Om mijn niet,
Maar om úw onrecht dood ik. Niet om mij,
Verworpen en verlaten, vloeie er bloed.
Ik ben te diep gegaan, te diep, te diep
In de afgrond uit welks walm geen adem weerkeert,
In duisternis waar nimmermeer de wraak
Lampen ontsteekt wier gloed rechtvaardgend schijnt,
En niet een wurm zal om mijn smaad zich krommen
En kwetsen 't wriemlend lijf. Wat raakt het mij
Of ginds lijf leeft, dan wel, een lijk, gestrekt
In bleke roerloosheid bij doodskou vriest
En straks in de aarde molmt. Wat raakt dit mij
Die los ben van deze aarde en 't leven hier
Verwondrend uit een verte zie, zo leedloos
Als zonder vreugd? Maar o, het hete bloed
Dat in mijn aadren niet maar in die andre
- In de uwe o broeder - machtloos golft en woedt
En nog een wijduitstrekkend leven ver
In eer en roem doorstromen moet, dat hier
Door ginds laf lijf besmet werd en doorkankerd,
Om ú werp ik hem neer, sta God mij bij. *(Zij gaat naar het bed)*.

Gij slaapt wel vast en zwaar, ellendig man,
Vast bindt de slaap en met mijn gordel snoer ik
Nog vaster u aan de aarde en met mijn dolk
Ten laatst 't stevigst, dat ge u nooit meer roert. *(Zij bindt zijn handen aan de rand van het ledikant)*.
Maar eerst ontwaak, ontwaak en zie mij aan!

De Koning:
Gij hier Evadne? en bondt mijn handen? Liefste,
Gelijk mijn hart gij bondt? Kom snel, snoer vaster....
Mijn armen zijn nu machteloos, kom, buk u
En kus me, en kom, de nacht is kort.

Evadne:
De nacht
Is kort voor u, voor mij een eeuwigheid.
Verroer u niet.

De Koning:
Mijn God, wat is 't, Evadne,
Uw stem veranderd, en uw ogen vreemd.

Evadne:
Noem niet Gods naam en bid niet voor ge sterft.
Niet in den hemel, in de hél behoort ge.
Verroer u niet, stil, stil en zwijg, geen oor
Is in nabijheid en geen reddend zwaard
Zo na als deze dolk.

De Koning:
Scherts niet, Evadne.
Ik riep u daarvoor niet.

Evadne:
Wat raakt het mij
Waartoe ge mij ontboodt? Maar dat ik kwam
Dát zult ge voelen, dat ik kwam, en zó
Zó in uw vloekbaar lijf mijn wraak enten. *(Zij stoot hem)*

De Koning:
Vervloekt, Evadne! Zijt ge dol? Laat af,
Ik ben de koning!

Evadne:
Gij de koning? Ha,
Een bloedend, machtloos, laf, wellustig lijf
Dat krimpen zal nu ik mijn klauwen kramp

Boven uw donker hart. Gij hebt een vrouw,
Een maagd, vermoord, maar op uw doodsbed troont ze,
Een tijger. Als een tijger zal ik scheuren.
Zwijg, of ik klief uw strot - langzaam, o langzaam
Dit, o vervloekte lijf.

De Koning:
Help! moord!

Evadne:
Melantius!
Dit is voor u, dit voor de schuldelozen,
De maagden die uw laffe lust voorheen
Doemde in ellende, en dit is voor Amintor
Dien gij bezoedeld hebt met mijn onreinheid,
En dit voor mij, voor mij, o meest verworpen,
Ontkroond, vervloekt, vertreden, in de hel
Door u gedoemd, in 't eeuwig vuur van hel
Waaruit deze arm nog oprekt en u neersleurt:
Hel, hel ontvange u en verteer' uw hart!

Mijn handen zijn vol bloed, lauw en toch kil.
O God, wat krampt mijn hart, welk wee doorwringt
Nu heel mijn lijf. Heb ik dees daad gedaan?
Wiens bloed is dit? Belast gij, God, nog zwaarder
Mijn kranke ziel? O, deze nacht is gruwlik.
Mijn knieën kunnen mij niet dragen. Wee!
Groeit niet dit bloed dat ik vergoot en doodde
Hier in mijn eigen lijf? mijn kind, zijn kind,
Wiens vader 'k heb vermoord? Waar is genade
Voor mij die vlucht waar alle blikken zwerven,
Die nimmer eenzaamheid hervind, die nooit
O nooit meer rusten zal, niet in den dood zelfs
Waar mij genâ niet beidt? Is het zijn kind
Dat vraagt waar hij die het verwekte wijlt?
Wend weg die ogen! O, ik voel mijn angst
Smorend, smorend stijgen! O God verlos me!
Vergetelheid? Hier berg ik u, voor kort. *(Zij haalt een flesje te voorschijn)*.
Daar grijnst de hel, de pijn en 't sulfer vuur.

Maar liever uuizend pijnen dan deze angst.
O dood, ontvang mijn hart! Eén oogwenk rust maar,
Een ogenblik, dan wil ik wel weer pijn....
Slechts éen moment dat ik niet denken hoef....
Lucht! lucht! ik stik! O God, genade! Lucht!
(Zij valt en sterft. De beide kamerheren komen voorzichtig binnen).

Cleon:
Hij is alleen. Zaagt gij haar heengaan?

Strato:
Neen.

Cleon:
Gij hebt geslapen

Strato:
Mooglik.

Cleon:
'k Dacht ik hoorde
Kreten, roepen om hulp.

Strato:
Ik ook, het stormt.
De wind sloeg tegen 't venster.

Cleon:
Hij slaapt diep
Ik hoor zijn adem niet.

Strato:
Zij ging onhoorbaar
Gelijk zij kwam, zij zweeft gelijk een geest.
Hoe schoon is zij, een vorstlik lief.

Cleon:
Geduld maar,
Nog weinig tijds dan krijgen we ook ons deel.

Strato:
Hoe ligt hij zeldzaam roerloos. Of de lampen
Zijn scherp van schijn òf hij is doodlik bleek.

Cleon:
Ik hoor geen adem. Zie er is een vlek,
Donker, daar op zijn wang.

Strato:
't Is bloed, mijn God!
Moord! moord! verraad! Help, help! *(hij vlucht)*

Cleon:
Ik hoor de stormklok,
De noodklok van het fort. Daar branden vuren,
Soldaten dringen op den wal, de volte
Zwelt op de stad aan! Help! verraad, verraad! *(hij vlucht. Amintor met soldaten)*.

Amintor:
De Koning dood, vermoord? Wie 's dit? De lamp hier!
Evadne? O God, zij stierf! Weg! weg! *(soldaten af)*. Mijn armen
Zullen uw lieve lichaam daarheen dragen
Waar 'k rustig wenen kan. O mond die pijn lijdt
Zelfs in den dood, ik zal uw lippen, bleek,
Dan eindlik kussen nu de dood mij schenkt
Wat gij me onthieldt, mijn bruid! mijn vrouw! mijn liefste!
Kom, ik hoor mensen naadren, in de stilte
Van de eenzaamheid wil ik u aan mijn hart
Koestren en warmen - Snel snel, eer zij komen. *(Draagt haar weg. Lysippus met edelen)*.

Lysippus:
O welk een daad! Zij deed dit? O mijn broeder,
Mijn Heer, mijn vorst! Vermoord, en dezen nacht
Dit rijk beroofd van troon en kroon! Neen heren,
Vervolg haar niet. Wie zulk een daad bestond
Leeft in de sfeer niet waar ons rechten reikt.
Zij is een zwaar verongelijkte vrouw,
Vreest verder niets van haar. En ook haar broeder
Keert niet zijn zwaard op ons. Ga heren, ga,
Ontbied hem hier. Laat mij een wijl alleen - *(edelen af)*.
Gij gaaft uw kroon snel over, Alexander,
En zwaar rust ze om mijn slapen. O mijn volk,
Straks juicht ge om mij en om uw koningin
De schone Aspatia en geen oog dat schreit
Om dezen dode. Ook ik zelfs heb geen tranen....
Wat 's dit rumoer? *(Soldaten dringen binnen. Temidden van hen Aspatia)*.
Wat wilt ge in deze zaal?
Een dode doden? Hier, mijn armen waken!
Terug gespuis! *(Schermutseling. Aspatia dringt naar Lysippus toe)*.

Verweer u, jonge dwaas!
Ha, heft ge uw zwaard op mij, neem dan uw buit. *(Aspatia valt. Soldaten af)*.
Dit was een weerloos hart. *(Hij neemt de helm af)* Mijn God, wie doodde ik!
Aspatia! neen! Aspatia! Hoor me, Aspatia!

Aspatia:
Lysippus, o, ik sterf....

Lysippus:
Waar voelt ge pijn?
Waar heb ik u geraakt! O God, vergeef me,
Zij sterft!

Aspatia:
Stil, laat mij sterven aan uw borst,
Ik heb dit zo verlangd, gezocht, gevonden
Ten leste en ben nu vredig, o Lysippus,
Zeg nog dat ge mij liefhebt. Neen, zeg 't niet.
Uw ogen zijn meer dan uw stem, o kus me.
Ik sterf gelukkig. Dank, heb dank, vergeef me....

Lysippus:
Neen neen, Aspatia! o mijn god, zij stierf....
Nu heb ik tranen en bestrooi uw hoofd!
Uw lief, zacht hoofd daarmee, een witte sluier,
De bruide-sluier van uw lieflik hart.
O speels, teer kind! Kon ik u stil zo houden
En bij u neergebukt de grauwe jaren
Als trage vogels over onze hoofden
Voortwieken voelen en u nooit ontberen.
Liefste, ik benijd uw rust, hoe glimlacht vredig
En pijnloos uw gelaat. Ziet nu uw ziel
Van uit Gods Hemel op mijn eenzaam hart?
Daar juichen de englen en zij zijn wel zalig
Daar nu uw hart hun teedre liefde hoogt.
Maar ik, maar ik, o God, God heb erbarmen,
Ik die u doodde en vind op aard geen troost. *(Melantius, edelen en soldaten staan voor hem)*.
Wat wilt ge, heren? Gij ook hier, Melantius?
Waar of uw zuster is? Ik weet het niet....
De cirkel van haar leven, nauwliks open

Sloot zich te snel hier dicht. Zo zij nog leeft
't Is doelloos, en 't waar beter dat zij stierf.
Niet zo voor ons die nog, uit smart herboren,
Veel zullen moeten rechten waar recht nood doet.
Geef mij uw hand. - Heren, ik ben uw Koning.

Melantius:
Mijn jonge vorst, in 't oliesel gezalfd
Van bloed en tranen, pijnlik, uit smarts rauwte
Richt gij uw hart tot ons. Ontvang onze eed:
Trouw voor uw trouw en uw recht voor het onze.
Ook ik leed scherp en diepre smart nog wacht mij.
Maar nooit sloeg 't staal tot ridder wie niet boog.
Regeer in vrede en liefde winne u liefde.
Beschutte uw eer uw volk, uw volk uw eer.

Politieke feiten en richtingen

De schermutselingen beginnen. Na een zoo sterke uitbreiding der begrootingsdiscusie's als nog nimmer (was voorgekomen, zoodat vijf maanden van het toch al niet lange parlementsjaar erdoor in beslag genomen werden, staat thans de Tweede Kamer voor de keuze van een werkplan. Wat zal het eerste jaar van de linksche meerderheid voor ons land brengen? Veel tijd is er niet meer over. Behalve de reeks van wetsontwerpen, die niemand belang in boezemen dan de betrokkenen, omdat zij geen algemeene beteekenis voor de landspolitiek hebben, zijn er eenige ontwerpen bij de Kamer aanhangig, af komstig uit de vorige periode en door deze regeering gehandhaafd, ofschoon hier en daar gewijzigd.

Het zijn de wet tot samenvoeging van de vermogens- en bedrijfs-belasting, de Stuwadoorswet en de Hinderwet.

Toen de voorzitter van de Tweede Kamer daaruit een program moest gaan opmaken, was het eerste onderwerp nog niet voor behandeling gereed, d.w.z. de langwijlige wisseling van gedrukte stukken, die de weidsche namen van verslagen en van memorie's dragen was nog niet afgeloopen. Toch wilde de Kamermeerderheid juist aan de belastingwet de voorrang geven. Vandaar de eerste schermutseling. Uit de rechterzijde kwamen twee voorstellen, die ten doel hadden om van de laksheid door den minister van finantiën getoond, gebruik te maken teneinde de plannen der meerderheid te dwarsboomen. Stuwadoorswet of Hinderwet waren aan de orde. Waarom er er niet mee te beginnen?

Kon iemand de noodzakelijkheid van de beide regelingen ontkennen? Nog altijd zijn de toestanden in onze groote havens een bron van onrust. Sedert van regeeringswege voortdurend

contrôle gehouden wordt, weten wij hoe weinig er gelet wordt op de veiligheid en hoe onbegrijpelijk gerekt, hoe zwaar of ongezond het werk in deze of gene schepen is. De havencontroleurs zien het en vinden nog andere misbruiken, maar hun optreden wordt door hun onmacht om verbeteringen te eischen bijna een bespotting.

Hoe lang is het reeds geleden, dat minister Kuyper de havencontrôle als een voorloopige maatregel instelde, en was het niet in 't begin van minister Talma's optreden dat het groote gevaar in de Rotterdamsche haven tot een wijziging der ongevallenwet noodzaakte? De premie moest als voorloopige maatregel verhoogd worden, doch natuurlijk diende afdoende het gevaar door goede voorschriften te worden bestreden. Kon niet het laatste verslag over het Haventoezicht constateeren dat lange werktijden toenamen? Brengt niet telkens de krant berichten van ernstige ongevallen? Wat kon er dus tegen zijn de Stuwadoorswet te behandelen nu er geen ander wetsontwerp gereed lag! Bovendien had minister Treub het gehandhaafd, wijzigingen erin aangebracht die vroeger geopperde bezwaren van uit de linkerzijde wegnamen.

Evenmin als van de stuwadoorswet is van de wijziging der Hinderwet te zeggen dat het onderwerp niet urgent is. De verontreiniging van de openbare wateren heeft in ons land groote afmetingen aangenomen, en naarmate de industrie groeit wordt het noodiger haar tot uitgaven te dwingen om niet door afvalwater, damp en rook de geheele omgeving te bederven.

Jarenlang wordt er over dit onderwerp geschreven, onderzocht, gepleit. Maar de wet is achterlijk. Al is nu het ontwerp niet volmaakt, en al zal er geschil kunnen zijn over de vraag of een riolenwet erin of ernaast moet staan, toch is er geen reden om nu niet te doen wat de hand vindt om te doen.

Het moet dan ook op het grootere belangstellende publiek een onaangename indruk maken met de oude zoo lang reeds voorbereidde en verwachte wetsontwerpen te zien sollen.

Zeer terecht ziet de linkerzijde van de Tweede Kamer in, dat het voor den grooten gang der politiek noodzakelijk is om allereerst de finantiën te regelen, dan Treub's ouderdomspensioenwet te behandelen teneinde schoon schip te krijgen voor

de verdere plannen van groote en algemeene beteekenis.

Maar dat behoeft toch geen reden te zijn om ander werk te laten liggen. Dit is juist het teleurstellende van dit ministerie en deze meerderheid, dat zoo kalm berust wordt bij en zelfs uitgegaan van den slakkengang der Nederlandsche wetgeving.

Moest de toch betrekkelijk onbelangrijke - en wellicht geen verbetering brengende - wijziging van het inkomstenbelastingsontwerp, zóó lang, van het optreden van den minister van finantiën af, duren? Daarmede is meer dan tijd bedorven. Het is noodig geworden om een afzonderlijk voorstel van opcenten op de vermogens- en bedrijfsbelasting in te dienen, dat ongetwijfeld krachten en tijd in beslag neemt, die beter besteed hadden kunnen worden.

Doch in eenig ander parlement b.v. in Duitschland of Engeland was in afwachting van de wetsontwerpen der nieuwe regeering zoowel de Stuwadoors- als de Hinderwet reeds afgehandeld geworden. Waarom zou dat in ons land maanden moeten kosten, waar dit elders in evenveel dagen geschiedt? Er kunnen slechts twee soort redenen zijn. Of wel die wetsontwerpen zijn niet behoorlijk gemaakt en er ontbreken dus aan de ministerie's bekwame personen. Dan wel - en dit is toch heel wat waarschijnlijker, waar de amendementen van de Tweede Kamer zelden technische verbeteringen brengen - de zoo tijdroovende en breedsprakige voorbereiding der wetsontwerpen is averechts van deugdelijk. Is het z.g. afdeelingsonderzoek en het verbeterde commissie-voorbereidingswerk wel ernstig genoeg? Of is het onpractisch ingericht? Hoe het ook zij, de politicus moge, als ingewijde, begrijpen waarom volkomen partijlooze zakelijke en nuttige wetsontwerpen onafgedaan moeten blijven liggen, de burger die als modern zakenman meer en meer de leus huldigt van ‘Doe het nu,’ zal er des te meer de politiek om minachten en haar hoogstens goed genoeg houden voor het uitstekend bieden van tegenstand tegen elke nieuwe wettelijke hervorming.

Inderdaad wordt niet zeldzaam in onze dagen de meening gehoord, dat de politiek weinig anders is dan een groote debatgelegenheid. Tevens wordt dat dan ook nog goedgekeurd. Zooals de groote zakenwereld de rechtspraak als een uiterste toevlucht

beschouwt en alle geschillen op eenvoudiger en vooral sneller wijze tracht opgelost te krijgen, zoo schijnt het ook met de wetgeving te gaan. Die wetten worden slecht, ingewikkeld, lastig en duur. Laten wij ons liever behelpen met onderlinge regelingen. En gelukt dat, laat de heeren in den Haag dan maar praten, hoe meer hoe liever, opdat wij niet noodig hebben al te dikwijls tegen hun politieke plannen in verzet te komen.

Zoo denkt men zich reeds een scheiding tusschen politiek en leven, waarbij de eerste eigenlijk geheel overcompleet is, en slechts geduld wordt als een noodzakelijk kwaad.

Toch is het een dwaling, die niet genoeg bestreden kan worden, omdat zij het volk krachteloos maakt en vooral omdat zij de toch voortdurend zoo noodzakelijke hervormingen op de allerergste wijze belemmert. Die dwaling kan echter niet met woorden worden bestreden. Daarvoor zijn daden noodig. Zoodra een kantonrechter, rechtbank of gerechtshof in ons land eens 'Engelsch' zou optreden en vlugge, besliste en practische uitspraken geven over de overtredingen, misdaden of geschillen, die vóórgebracht worden, kon het niet anders of ons publiek zou verwonderd staan. Doch onmiddellijk verkreeg dan de rechtspraak in ons volksleven de plaats, die zij bezig is te verliezen. En zoodra onze Tweede Kamer metterdaad zal toonen vlug te kunnen werken, zal het inzicht terugkomen dat inderdaad de politiek de moeite en de belangstelling ruim waard is.

Hiermede is natuurlijk niet bedoeld dat er slecht werk aanvaard zou moeten worden. Het is juist de vraag of de langzame en zeurige behandeling der ontwerpen niet het slechte werk bevordert.

Zoowel over de redactie als over de techniek der nieuwere wetten is bij de direct betrokkenen alles behalve bewondering. Dat behoeft ook niemand te verbazen, die weet hoe er aan elk artikeltje, aan iedere wet gerukt, geplukt en geflikt wordt, en hoe dat niet in één keer gebeurt, maar in perioden, die maanden, jaren soms uit elkaar liggen. Verschillende denkbeelden moeten nog tot een schijn-systeem samengevoegd worden, zonder dat dikwijls de eigenlijke uitvoerders der wet een systeem, dat werkelijk op de practijk past, hebben kunnen aangeven.

* * *

Toonde de schermutseling tusschen rechts en links over het werkprogram de groote leegte, die onder de oppervlakte-formaliteiten onzer parlements-bemoeiïngen verborgen ligt, toch kan niet gezegd worden dat de anti-revolutionnaire Kamerleden die voorstelden Stuwadoorswet of Hinderwet te gaan behandelen, daarmede de bedoeling hadden diepgaande kritiek uit te oefenen. Zij trokken blijkbaar partij van de langzame werkwijze om de meerderheid te doen gevoelen dat de oppositie op haar quivive is. Het was slechts een prikje, dat de voorbode is van meerderen die zullen volgen om gezamentlijk een surrogaat te vormen van wat politieken strijd moet heeten.

Die meerdere prikken en taktische wendingen zullen moeten geschieden bij de uitvoerige bespreking van de belastingpolitiek en het ouderdomspensioen. Het voorloopig verslag van het wetsontwerp Treub zal wel niet lang uitblijven, en deze minister is niet gewoon om met een antwoord te treuzelen.

Zal de behandeling van het een of het ander meer dan een aaneenrijging van schermutselingen worden en een conflict veroorzaken, waarbij de normale gang van zaken wordt onderbroken en een nieuwe crisis zal intreden?

Ongetwijfeld zal de linkerzijde er veel voor over hebben om zoo'n conflict te voorkomen. Haar machtspositie, en ook wat veel voornamer is haar geheele toekomstige politiek hangt er van af dat het algemeen kiesrecht nu, en door deze regeering wordt voorgesteld.

De rechterzijde toont zich nog volstrekt niet geneigd om coûte-que-coûte deze regeering over een der beide voorstellen te doen vallen. Maar haar taktiek brengt mede, haar taktiek n.l. ter verzwakking van de meerderheid, om voortdurend de concentratie en de sociaal-demokraten tusschen twee vuren te brengen.

Aan de eéne zijde wordt - en natuurlijk op de allerbeste gronden - betoogd dat elk wetsontwerp zakelijk en naar eigen mérites moet worden beoordeeld. Zwakke punten worden scherp naar voren gebracht. En in dit opzicht vervult ook de oppositie haar natuurlijke taak.

Maar aan de andere zijde wordt voortdurend gedreigd dat de rechtsche partijen in de Tweede Kamer, en achter deze de

rechtsche meerderheid in de Eerste Kamer, om andere dan zakelijke, n.l. principieele en politieke redenen, toch de voorstellen zullen verwerpen, en te eer naarmate de Tweede Kamermeerderheid in sterkere mate de regeering gedwongen heeft haar ontwerpen in overeenstemming te brengen met de verkiezingsbeloften.

De meerderheidspartijen worden dus uitgelokt om de regeering tot concessie's te dwingen, - en daarbij belooft de rechterzijde steun - doch wetende dat daardoor de regeering een veel moeilijker strijd zal hebben met de Eerste Kamer.

In zekeren zin is dit een zeer gewone en gebruikelijke taktiek, waartegen een regeeringspartij opgewassen behoort te zijn. Maar deze regeering is juist voor een groot deel zoo exceptioneel, omdat zij door matiging tracht tusschen de klippen door te zeilen.

En de regeeringspartijen staan daarom voor het feit dat zij twee wetsontwerpen in behandeling krijgen, waartegen zij groote bezwaren moeten hebben.

Wat het belastingsontwerp aangaat, betreft dit meer de techniek. Het plan is van een vorige regeering afkomstig. Iets partijdigs is er niet in opgenomen. Hoofdzaak is natuurlijk de totaalopbrengst die ervan verwacht wordt, en daarin is geen belangrijke wijziging gebracht.

Het schijnt echter dat de minister als oud-ambtenaar bij de belastingen het partij-kiezen in een conflict, een soort wedijver tusschen verschillende diensttakken, zoo hoog gesteld heeft, dat hij daarvoor het wetsontwerp heeft verzwakt en thans aan een felle kritiek blootstelt. Een onbeteekenende administratieve kwestie van vóor-keur is aldus op het meest ongelegen oogenblik naar voren gebracht, terwijl juist in 't ontwerp de minister sterk moest staan om de stormen over 't algemeen finantieel beleid te kunnen doorstaan.

Erger zullen de moeilijkheden zijn bij het wetsontwerp Treub op de ouderdomspensioenen.

De persoonlijke kwestie, dat n.l. de ontwerper een fel tegenstander tegen staatspensioen zich toonde, zoo fel dat hij er de actieve politiek voor verliet, om nu niet alleen medestander te zijn, doch de voorsteller, verdediger en invoerder, zal waarschijnlijk op den achtergrond geraken.

Daarover is bij de begrootingsdiscussie's al vinnig gesproken en gestreden, terwijl de psychologische of politieke verklaring van het feit dat Mr. Treub de wet indiende ten slotte toch geen verdere beteekenis heeft of hebben kan

Het is te zeer een zuiver persoonlijke kwestie, terwijl toch thans andere vragen van algemeen belang voorop komen te staan. Juist daarom is er voor minister Treub te meer reden om ook persoonlijke opvattingen voor algemeen zich uitende gevoelens te laten terugtreden.

Twee punten schenen voor de invoering van het staatspensioen, als vervolg op de overgangsbepaling van Talma's invaliditeitswet, moeilijkheden te zullen opleveren.

Allereerst dat de voorstanders dier wet zich zullen verzetten tegen een dergelijke handelwijze om n.l. de invaliditeitswet niet in te trekken, ook niet uit te voeren, maar door de staatspensioneering onmogelijk te maken.

Dit beteekent niets minder dan dat de geheele rechterzijde een besliste tegenstand zal bieden.

In de tweede plaats dat de voorstanders van staatspensioen ontevreden zullen zijn met het geringe bedrag van het pensioen, dat te weinig is om er van te bestaan. Daardoor kunnen b.v. de arme ouden, die in een gesticht een toevlucht moesten vinden, toch dat gesticht niet verlaten, zoodat er voor hen weinig of geen verbetering komt.

De regeering die toch al zoo tobt om aan geld te komen, en dan nog zooveel militaire uitgaven in 't zicht voelt, kan niet veel lust ertoe gevoelen om n.l. het weekbedrag van *ƒ* 2. - te verhoogen. Allerminst minister Treub, die de finantieele bezwaren van 't staatspensioen als Kamerlid reeds hoogschatte, en het nu achter de groene tafel, en niet de verantwoordelijkheid voor de schatkist, zeker niet minder zal doen.

Wat kon het echter voor politieke beteekenis hebben tusschen die twee soorten voorstanders van de invaliditeitswet en van de staatspensioneering te willen doorzeilen. Een middenweg is hier niet. Men is vóor het een of het ander. En de opinies zijn aan beide kanten te sterk gevestigd, dan dat er een toegeven te wachten is.

Merkwaardigerwijs echter is het grootste verzet tegen minister

Treub's wetsontwerp niet gegrond op de overweging dat het Talma's invaliditeitswet onderste boven gooit, of dat het pensioen te laag is. Beide bezwaren zijn er en blijven er. Het luidste verzet gaat echter tegen twee regelingen van minister Treub's ontwerp die eigenlijk nergens verdedigd worden.

De eerste betreft de uitsluiting van hen, die tusschen 't 65e en 70e jaar armenzorg ondervonden. De tweede de regeling dat de gemeenten de pensioenen uitkeeren, en met een bedrag evenredig aan 't totaal aantal oudere inwoners vergoed worden.

Tegen de eerste regeling komt het gevoel bijna onmiddellijk in opstand, wanneer ingedacht wordt in den toestand der 65- jarigen, die in nood geraken. Wat moeten zij doen? Ondersteuning vragen, dan is het pensioen voor goed verloren. En niet vragen, beteekent honger, ellende, uitputting.

Een houding van den wetgever die zoo'n toestand veroorzaakt is onverdedigbaar.

Tegen de tweede regeling komt ook ieder in verzet. De gemeenten, en achter hen staat toch ook de geheele bevolking, wenschen nòch het risico om op de ouderdomspensioenen verlies te lijden, nòch ook de harde taak om op die pensioenen te gaan beknibbelen. Nu het eenmaal staatszaak is geworden kennen zij geen reden daarvan af te gaan. En zij, die op de belangen der oude pensioentrekkers letten, zien niet graag dat de gemeenten een finantieel belang krijgen om zoo min mogelijk van die gepensioneerden erop na te houden. Dat kan voor hen niet veel goeds beloven.

Deze bezwaren zijn overwegend en zullen, zooals de pers doet vermoeden, bij alle partijen in de Tweede Kamer weerklank vinden. Wat voor redenen had minister Treub om ze voor te stellen, en wat kan hem ertoe brengen ze in te trekken?

De uitsluiting der armlastigen bestaat in de overgangsbepaling van de Invaliditeitswet niet. En juist de ervaring met die bepaling heeft geleerd dat een aanzienlijk bedrag van de door den staat uitgekeerde millioenen is overgegaan in de kas van filantropische, dikwijls kerkelijke stichtingen, zij 't ook niet direct, dan toch doordat uitkeeringen voor armenzorg achterwege konden blijven. Deze hebben een bate gehad, die niet aan de ouden van dagen ten goede kwam. Is er reden om langs den

indirecten weg de particuliere en kerkelijke armenzorg met staatsgeld te begiftigen? Deze vraag raakt de hoofdzaak niet. Het resultaat had ieder kunnen weten; meer nog, dat resultaat komt niet onverwacht, het is zelfs doel der staatspensioneering. De waardige oude armen moeten hun geld niet van armenzorg ontvangen. De filantropie mag het geld behouden. Iets anders wordt het echter indien de filantropie staatsgeld èn armen beide onder haar bereik houdt. Dat is niet de bedoeling. Daartegen zijn echter twee maatregelen noodig: 1°. verhooging van 't staatspensioen tot zoo'n bedrag dat geen filantropie meer erbij noodig is, gepaard met oprichting van tehuizen als in Denemarken om de oude gepensioneerden voor hun pensioen een goed en rustig onderdak te bezorgen, 2°. wijziging van de armenwet.

De hulp der gemeenten bij de uitkeering werd door minister Treub ingeroepen omdat hij niet tevreden was met de tegenwoordige geimproviseerde organisatie der tusschenpersonen, commissie's en Rijksverzekeringsbank als centraal orgaan. Dat er misbruiken zijn geweest is nog niet vastgesteld, maar in elk geval is plaatselijke bekendheid noodig om gerechtvaardigde van ongerechtvaardigde aanspraken op pensioen af te scheiden.

Waar was die beter te vinden dan bij de gemeente?

Omgekeerd zou echter de gemeente in vele gevallen neiging vertoonen om die uitkeering in nauw verband te brengen met het gemeentelijk armbestuur. Met het oog op de contrôle lag dat voor de hand. Dit echter zou veel van het verheugende van een staatspensioen kunnen wegnemen, en vooral indien dan het belang van de gemeentekas kribbebijterij gaat bevorderen.

Weliswaar kan het aan de gemeente ook niet vrijgelaten worden om met rijksgeld naar eigen inzicht pensioenen uit te deelen. Dat zou, in 't belang van een voordeelig saldo bij armenzorg, weleens ten laste van 's Rijks schatkist 't omgekeerde resultaat kunnen hebben.

Daarom is de regeling van Mr. Treub hoogstens begrijpelijk, maar nu zij een zoo algemeen verzet ondervindt niet houdbaar.

* * *

Met vrij groote stelligheid kan de regeering vooruit zien wat de behandeling van 't pensioenontwerp zal opleveren.

Een groote meerderheid, zoowel van rechts als van links zal vragen de uitsluiting der armlastigen op te heffen, en de finantieele regeling met de gemeenten te wijzigen.

Voorstellen in die richting worden in de Tweede Kamer stellig aangenomen.

Tenzij....minister Treub en achter hem de regeering van geen toegeven wil weten.

Dan staan de regeeringspartijen voor de vraag òf zij ter wille van het algemeen kiesrecht, ter wille van de geheele politieke toestand, zullen toegeven. De rechterzijde zal het hen niet gemakkelijk maken. Het moeilijkst is de vraag voor de sociaaldemokraten.

En gesteld dat zij aan de regeering toegeven, dan wordt daarmede niet elke moeilijkheid opgeheven.

Wat toch zal de eindstemming over de wet te zien geven? De rechtsche partijen, en later de Eerste Kamermeerderheid, zullen groote lust in tegenstemmen hebben. Wat hen ervan terug kan houden is de groote populariteit die de staatspensioneering reeds heeft gewonnen. Wanneer echter minister Treub's regelingen in de wet blijven staan, en de concentratie met de sociaal-democraten ervoor bukken, heeft de rechterzijde een prachtige gelegenheid om daarin een motief voor haar verzet te zoeken, dat haar bij de kiezers volkomen in 't gelijk stelt.

Het breken van een eventueelen weerstand van de Eerste Kamer, door den volkswil er tegen wakker te roepen, is dan zoo goed als onmogelijk. Het volk zal regelrecht partij kiezen voor de bedeelden, en zal wat de plaats van uitbetaling der pensioenen betreft de voorkeur geven aan het postkantoor boven een gemeente- of armenbureau.

Er is dan ook bezwaarlijk een andere oplossing te vinden, dan dat de regeering die, zooals minister Cort van der Linden zeide, haar optreden rechtvaardigt uit een volksuitspraak, deze over 't staatspensioen aanvaardt. Zij moet met haar eigen meerderheid de wet doorzetten, desnoods tegen de Eerste Kamer, doch moet het haar meerderheid dan ook mogelijk maken om loyaal, sterk en met geestdrift de leiding te volgen.

Reeds in de vorige kroniek werd uiteengezet, dat er groote gevaren dreigen voor de hoofdtaak van deze regeering en deze meerderheid. Om die te doorstaan is meer dan toegevendheid noodig, en wel flink doortasten, zoodra dat onvermijdelijk is om zich te doen respecteeren.

Dat doortasten kan niet blijken uit een afwijzen der behandeling van twee zulke nuttige wetten als Stuwadoorswet en Hinderwet. Het bleek niet uit het te laat komen van de memorie van antwoord op de inkomstenbelasting, al was 't dan ook maar een paar dagen. Het zal niet blijken uit koppigheid bij 't ontwerp Treub.

De regeering schijnt soms de fout te vergeten, die haar voorgangster maakte toen zij het verband met de in haar partijen bestaande meeningen en gevoelens verloor, en toen zij deze voor het, lang niet zoo gemakkelijk te bedriegen, oog van 't Nederlandsche volk dwong om haar beleid met tegenzin te volgen. Dat kon de coalitie zich nog veroorloven, maar dit extraparlementair kabinet met een clericale Eerste Kamer in den rug zeker niet.

De publieke opinie heeft leiding noodig, en deze kan niet beter gegeven worden, dan door 't voorbeeld van een eensgezinde regeering en Kamermeerderheid. Natuurlijk niet in alles, maar wel in hoofdzaken, vooral in de richting. En die richting wijst naar 't algemeen kiesrecht.

Reeds is er twijfel, of de weg daarheen nog wel zoo vrij is als direct na de algemeene verkiezingen. Die twijfel mocht geen oogenblik kunnen opkomen. Daarom juist zijn de kleine schermutselingen zoo uit den booze. Zij bewijzen dat het niet goed gaat, dat er weifeling of dat er gebrek aan doortastendheid, dat er onlust of dat er gebrek aan inzicht en bekwaamheid is. De aanstaande behandeling - of wat niet te hopen is de niet-behandeling - van de twee wetsontwerpen der ministers Bertling en Treub zal moeten leeren, of inderdaad meerderheid en regeering gezind en bekwaam zijn, om deze beide te maken tot de fundamenten waarop zij hun geheele verdere politiek met gerustheid kunnen bouwen; dan wel of zij reeds bij 't begin een ontaarding van politiek gehaspel te zien zullen geven, die het optreden van een rechtsche regeering maar al te gauw zou rechtvaardigen.

* * *

Terwijl zich bij ons naar vaderlandschen aard de politiek zoo langzaam ontwikkelt als de blaadjes in de knoppen der boomen, waarover beurtelings de zon broeit en koude Maartsche buien heen blazen, is er in 't buitenland een overvloed van groote politieke gebeurtenissen, die wellicht niet zullen nalaten ook op ons land terug te werken. Het ware gewenscht dat dit meer 't geval was, dat er meer belangstelling bestond voor den gang der politieke feiten, anders dan voor de enkele explosie's die er uit voortkomen. Dezelfde moeilijkheden, dezelfde problemen als bij ons zijn er aan de orde, maar vermengd in nationale kwestie's en verhoudingen die het dikwijls moeilijk maken ze te ontwarren. Doch hoe zou voor zoo'n ontwarring in ons land ijver bestaan, indien die niet eens aanwezig is voor het politieke probleem in het eigen land zelf; indien dit slechts wordt besproken met de woorden en de diepte van inzicht der verkiezingsredevoeringen.

Hoe verrassend toont de verbanning der stakingsleiders uit Zuid-Afrika, en de daarop volgende uitslag der verkiezingen in Transvaal, dat de nieuwe staat der stamverwanten niet langer aan den socialen strijd is onttrokken, doch dezen wellicht spoedig in een gelijksoortige phase als Australië te zien zal geven.

Hoe is Duitschland heel wat meer dan de luid besproken Zaberngeschiedenissen zouden doen vermoeden, waar toch het vasthouden aan de vaderlandslievende rang- en standgewoonten slechts een uiting is van de kracht die aan de staatsorganisatie eigen is. Een kracht die geen sympathie wekt, die maar al te veel bespottelijk is van ‘Pruis’-heid; doch die wat organisatie en vernieuwing der maatschappij aangaat, in het land zelf getoond heeft te kunnen, wat wij nog in geen halve eeuw zullen hebben bereikt.

En hoe is Frankrijk, met zijn Caillaux-Calmette-schandaal een voorbeeld van politiek verval, waar zooveel persoonlijke heftigheid en venijnigheid loskomt bij het behandelen eener inkomstenbelasting zooals er reeds jaren in andere landen bestaan. Vergelijkt men hiermee Duitschland, dat door de nieuwe belasting op het vermogen, waarbij verkeerde opgaaf met gevangenisstraf wordt bedreigd; doch amnestie is gegeven voor vroegere onjuiste opgaven, bezig is zijn finantiën geheel te herstellen, dan

is het een pijnlijke vraag, waar gaan wij met onze politiek heen, naar de toestanden als in 't Zuiden, of naar die in 't Oosten?

Gelukkig kunnen ons toestanden bespaard blijven als thans de Engelsche Home-rule-politiek heeft te beheerschen. Maar wat er wel te leeren valt, is de noodzaak van flinkheid voor een vooruitstrevend, hervormingsgezind bewind.

Het Engelsche radikalisme heeft het trouwens reeds getoond. De ouderdomspensioenen, de uitgebreide verzekering voor de gezondheid en tegen de werkloosheid, de loonwetten, zij zijn er en werken, terwijl bij ons het verschiet nog niet daagt. De Engelsche radikalen toonden dat ook met een demokratisch bewind mogelijk is, wat Duitschland bureaukratisch tot stand bracht, en zelfs eenvoudiger, verder gaand en toch goed.

En nu, terwijl het agrarisch grootbezit reeds met wettelijke regeling werd bedreigd, staat de Engelsche regeering voor het gewapend verzet tegen de demokratie en strijd met de officierenkaste.

Opstand en doortastende hervorming staan tegenover elkaar. De demokratie kent het belang van den strijd, dien de conservatieven haar opdringen.

Er is erger dan het vloeien van bloed, heeft Churchill gezegd, dat is de ontkenning van het wettig gezag.

Maar dat wettig gezag moet dan ook respect bezitten. Welk Engelschman zal dat ontzeggen aan zijn parlement?

Is dat ook bij ons het geval?

G. BURGER.

Boekbeoordeelingen

Een geschiedenis van het Engelsche socialisme
‘Geschichte des Sozialismus in England’ von M. Beer. Stuttgart. J.H.W. Dietz. 1913.

Voor ieder die de ontwikkeling van het kapitalisme historisch en economisch wil bestudeeren, is Engeland nog immer van het allergrootste gewicht. Het is toch het geboorteland van het moderne kapitalisme en van die geweldige ontwikkeling der industrieele produktiekrachten, die tot de omwenteling van alle, sedert eeuwen bestaande, sociale verhoudingen heeft geleid en die de economische revolutie heeft geschapen als de voorwaarde tot de maatschappelijke. Het is tevens het geboorteland van de moderne bourgeoisie, deze typische klasse van Nijverheid en Handel, van hare heerschappij in het economische en naderhand in het politieke leven, welke in zéér langen en harden arbeid, uit kleinburgerlijke verhoudingen zich tot een geweldig machtige klasse heeft weten naar boven te werken. De machtigste en de meest beteekenende in de samenleving, die mede daardoor ook den stand van cultuur en wetenschap was gaan beheerschen. Aldus de maatschappij vormend naar haar evenbeeld.

En zoo is, aan den anderen kant, Engeland evenzeer het land, waar zich, tengevolge van deze alles-omvattende economische omwentelingen, het eerst een proletariaat heeft ontwikkeld in den modernen zin; een arbeidersklasse los van iederen eigendom, volkomen gescheiden van de moderne voortbrengingsmiddelen en geen anderen eigendom bezittend dan hare arbeidskracht, als eenig middel tot verwerving van haar levensbestaan.

Vrij en exploitabel en dus economisch volkomen onderworpen aan de macht van het industrieele kapitaal, den eigenaar van werkplaatsen, fabrieken, machines, grondstoffen en van den bodem.

Van het moderne proletariaat, als een massale verschijning op het tooneel van den socialen strijd, de uitdrukking tevens van de andere zijde der sociale revolutie, die geheel voortkwam uit de ontwikkeling der klassetegenstellingen, zooals die uit deze grootaardige ontwikkeling van het industrie-kapitalisme, welke het begin van de negentiende eeuw zoo overweldigend inzette en met een zekere natuur-noodzakelijkheid daaruit geboren heeft moeten worden.

Van de geboorte dier nieuwe maatschappij was Engeland het meest klassieke voorbeeld. En de geschiedenis van de sociale ontwikkeling in dat land, is dientengevolge een zeer rijke bron voor de verkrijging en de vermeerdering, van onze kennis omtrent de ontwikkeling van het sociale vraagstuk, in zijn vollen omvang, gedurende de eerste helft van de vorige eeuw.

Het verzet en de strijd tegen het kapitalistisch systeem van voortbrenging, heeft zich gedurende de gansche ontwikkeling daarvan, ideologisch geuit in den strijd van Socialisme tegen Kapitalisme.

Achter de menschen staan steeds de dingen die hen inspireeren, hen drijven en tot daden voeren; achter de socialistische ideologieën, de lijdende en strijdende, de onderdrukte en uitgebuite massaas.

De personen, hun denken en doen zijn de uitdrukking der verhoudingen waaronder zij leven, die hen door de bizondere geaardheden van hun persoonlijkheid onder hun invloed brengen, die zij niet enkel passief ondergaan, maar aktief weerspiegelen.

Men ziet het Socialisme, als een historisch verschijnsel wel zeer eenzijdig, als men er enkel in wil zien, de gevoels-en verstandsuitingen van de personen en zijn geschiedenis slechts als een verzameling van meer of minder belangwekkende portretten.

Zulk een eenzijdigheid kenmerkt o.a. ons bekend Nederlandsch standaardwerk van prof. Quack: ‘De Socialisten, personen en stelsels’, in een bizondere mate.

Het geeft zeker, zéér veel verdienstelijks; maar het geeft ook in een zeer belangrijke mate de zwakke zijde van het Socialisme weer. De zuiver-burgerlijke hand waarmede dat werk is vervaardigd, belette dat het kon worden een werk van groeps- en van klassebewegingen. Derhalve is het moeten blijven een geschiedenis van de probeersels van enkelmenschen: soms hevig en vol gloed, dan weer armelijk en koud.

Van een vruchtdragender beteekenis voor de studie van het Socialisme, als sociaal- en cultuurverschijnsel, mag ongetwijfeld het werk zijn van den duitschen sociaal-demokraat: Max Beer, die sedert lange jaren in Engeland woont en zich in het bizonder eenige jaren heeft gewijd aan een buitengemeen omvattende en diepgaande bestudeering van de geschiedenis van het Socialisme in Engeland, waarvan het resultaat hier voor ons ligt.

Dit boek laat honderdvijftig jaren van de sociale geschiedenis in Engeland aan onze oogen voorbijgaan. Een schouwspel biedt het ons, zonder weergâ. Het is een periode in de geschiedenis van dit land, van bijna onafgebroken economische, sociale en politieke omwentelingen vervuld, die den ganschen bodem zijner samenleving meermalen hebben doen wankelen en hare grondslagen vaak zelfs niet geheel onaangetast hebben gelaten.

In de eerste helft van deze periode, heeft zich, in dit geboorteland van het moderne kapitalisme, de industrieele revolutie met een zoo stormachtige gewelddadigheid en een zoo diep-ingrijpende grondigheid voltrokken, als in geen enkel ander land van Europa, ook maar op een bij benadering gelijke wijze het geval is geweest.

Wij zien, hoe de nieuw-opgekomen kapitalistenklasse, de vrij gekomen, fabelachtige produktiekrachten zoekt te begrijpen en ze meester tracht te worden. Wij zien, hoe zij voor en na gedwongen wordt om de gansche sociale structuur van het land, product van een sociale ontwikkeling van eeuwen-hèr, om te vormen en te revolutioneeren. Wij zien, hoe zij daarmede een voor haar eigen doeleinden dienstig proletariaat, formeel bezig is als uit den grond te stampen. Hoe zij de wanhopige krachtsinspanning van dit nieuwe proletariaat, om zich van dit nieuwe systeem, dat het dreigt te verwurgen, te ontdoen, zegevierend neerslaat, nog eer dit de gelegenheid heeft de overmacht te krijgen, die het aan zijn toenemend aantal kan ontleenen.

Wij zien, hoe zij daarna, oppermachtig geworden, hare politieke en geestelijke heerschappij opbouwt en bevestigt en van daaruit hare triomftocht als produceerende klasse, over een goed deel van de wereld gaat beginnen.

Die anderhalve eeuw vormde zonder twijfel, het kapitalistische heldentijdvak der engelsche bourgeoisie, waaraan eerst een latere periode van economische ontwikkeling in andere landen, zooals de opkomst van Duitschland en die der Vereenigde Staten als landen met groot-kapitalistische ontwikkeling, voor een deel een einde heeft kunnen maken.

Maar de klassenstrijd van het proletariaat, volgde die kolossale ontwikkeling als hare schaduw.

En derhalve, is deze geschiedenis van het kapitalisme tegelijk ook een geschiedenis van het verzet tegen het kapitalisme; is zij een geschiedenis van de arbeidersbeweging en van de scherpste en de meest omlijnde vormen waarin haar verzet was gegoten: van het Socialisme.

Max Beer heeft het ondernomen deze geschiedenis voor ons te schetsen vanuit het sociale gezichtspunt, daarbij geleid zooals hij ons zegt, door twee hoofdgedachten, aan het Marxisme ontleend. Ten eerste: dat de economische revolutie den stoot gaf tot de sociale critiek en de opkomst der arbeidersklasse eerst mogelijk heeft gemaakt. Ten tweede: dat het ontstaan van de moderne socialistische gedachtenwereld, het gevolg is van de economische revolutie en van het omhoogkomen der arbeidersklasse en dat de socialistische theorieën de verklaringen dezer ontwikkeling zijn.

De schrijver verklaart ons vervolgens, groot gewicht te leggen op de economische omwentelingen, zoowel als op de uitingen en manifestaties der arbeidersklasse, en het socialisme steeds in samenhang met beiden te hebben beschouwd.

Aan dit streven is hij, naar men hem kan toegeven, behoorlijk getrouw gebleven. En niet enkel dàt vormt de sterkste zijde van zijn boek. Want men mag zeggen, dat het in 't bizonder het werk is van een man die over een zeer uitgebreide kennis van de geschiedenis en de literatuur van Engeland beschikt; iemand die een zeer vlijtige, in alle opzichten respect afdwingende studie heeft gemaakt van allerhande, tot dusver niet of

slechts aan weinigen bekende bronnen en zijn materiaal met bizondere bekwaamheid heeft weten te gebruiken en te verwerken.

Het is ten slotte ook het werk van een man, die de Marxistische geschiedsvorsching niet eenzijdig hanteert; die, om zoo te zeggen, hare werkelijke eischen eerst in zich-zelf heeft dóórgedacht en geestelijk verwerkt en daardoor ook de handelende menschen heeft trachten te begrijpen, levende karakterbeelden van hen heeft weten te ontwerpen, met vaak groote literaire aanschouwelijkheid; beelden die ons hun handelen en hun levensloop menschelijk nader hebben gebracht.

Het is ten slotte het werk van iemand, die een wezenlijk historicus is, al is hij er niet overal even goed in geslaagd om zijn program uit te voeren; al zal men het eene deel in het werk te overladen, het andere te mager vinden en al mag voor menigeen ook aan zijn methode nog wel wat te critiseeren overblijven.

* * *

De indeeling van deze zoo belangwekkende historie van het Socialisme in Engeland, volgt naar de drie groote periodes van de sociale ontwikkeling zelve, die volgenderwijze zijn samen te vatten:

1. De periode van de economische revolutie, van 1750 tot 1824;
2. De periode van het ‘Chartisme’, die loopt van 1824 tot 1854;
3. De nieuwste periode, die van 1855 tot aan 1912 loopt.

Het eerste deel geeft ons wel een beknopte, maar toch ook zeer overzichtelijke en levendige bestudeering van dat eerste omwentelingstijdperk op economisch, politiek en sociaal-politiek gebied, van het begin der moderne arbeidersbeweging en dat der sociale critici die hare aanvankelijke leeraren zijn geweest: Thomas Paine, Robert Wallace, Spence, William Olgivie, William Godwin en Charles Hall.

Met wonderbaarlijk fijnen zin en een groote originaliteit leidt de schrijver deze ontwikkeling van het Socialisme, die haar uitgangspunt vindt in de critiek op de nieuwe verhoudingen, maar de steunpunten daartoe, de geestelijke althans, moest zoeken in het

verleden, uit het natuurrecht af en toont hij ons hier met groote klaarheid, dat natuurrecht in zijn verhouding tot het socialisme van dien tijd, als de eene geestelijke pijler waarop het steunde.

Van het standpunt van het natuurrecht toch, zooals het uit de school van de 17e en 18e eeuw door hare linkervleugel verder werd ontwikkeld, was het privaat-monopolie van de bronnen van het goederen-bezit en der productiemiddelen onnatuurlijk en abnormaal.

Hieruit volgde drieërlei. 1. Dat het privaat-bezit diende afgeschaft te worden; 2 dat iedere korting van den arbeidsopbrengst door de niet-arbeidenden, een miskenning van het natuurrecht beteekende en 3. dat iedere hervorming gericht diende te wezen op een herstel van dit geschonden natuurrecht.

Dat was de juridische pijler van critisch-positief Socialisme.

De andere was een ethische. De ontwikkeling van het privaatbezit werd namelijk beschouwd als het groote euvel, dat de massa-armoede en ellende teweeg brengt en als zoodanig het streven naar geluk van de massa in den weg staat. Het is de groote verstoorder van dat geluk over het algemeen. De 'Utilitarieërs' scheidden zich hier in twee groepen: de nietsocialistische, die met Jeremiah Bentham de oorzaak alleen maar zochten in de slechte formatie van de politieke verhoudingen en de socialistische, waaronder Robert Owen, die dieper zagen en in de inrichting van de maatschappij zelve, de bron van het kwaad aanduidden.

Hen vergezelden, als de belangrijke politieke leiders en publicisten, onder welke Henry Hunt en William Cobett de voornaamste plaats innamen, al degenen die het eerst de arbeiders van de noodzakelijkheid der verovering van het kiesrecht wisten te doordringen, de eerste arbeiders-agitatoren en publicisten.

En tusschen dezen allen door, verschijnt een geestesreus als Robert Owen, sociaal-utopist zeer zeker, maar een van een zeer bizondere soort; philosoof en pedagoog, sociale hervormer en practicus; uitdenker van allerlei sociale experimenten en systemen tevens. Een van de meest beteekenende denkers en strijders in de annalen van het Socialisme in het algemeen.

Owen, zegt de schrijver, was voor zijne zending als geschapen. De lange jaren van zijn leven omvatten de gansche

periode der economische revolutie in Engeland; van het socialistisch experimenteeren en van het Chartisme.

Tijdens dit heroïsche tijdperk van de Britsche industrie en de nationaal-economie, de Britsche arbeidersbeweging en het Britsche Socialisme, treffen wij hem onvermoeid aan zijn missie, die hij niet als een arme idealistische droomer, maar als een, bereids met praktische gevolgen bekroond, industrieel begint.'

Owen staat als sociaal-philosoof op de grenslijn, meent de schrijver, die een reeds verouderde en tendeele wegstervende wereldbeschouwing van den nieuweren tijd scheidt. Dáaruit laten zich zoowel zijn gedeeltelijke successen, als zijn algemeen échec verklaren.

Een apart hoofdstuk behandelt de politieke Economen, de theoretici der bezittende klasse, onder wie de meest beteekenende David Ricardo was, door wiens geschriften het economische en politieke leven van zijn tijd stroomt. Diens groote economische beteekenis wordt als volgt verklaard.

Het tijdperk 1800-1823 was het tijdperk van industrieele en agrarische revolutie, een tijdperk van omwenteling der manufactuur- en handwerkstoestanden, vernietiging van het boerendom en van de kleinbedrijven, van de trek der bevolking naar de steden, de invoering der machinerie, de ontketening van ongekende productiekrachten, de snelle stijging der rente en der graanprijzen, het zinken der prijzen van de fabriekswaren, de snelle groei van de bevolking en die van het pauperisme, de daling der loonen, de enorm stijgende belastingen, de sterke vermeerdering van het papiergeld, tengevolge van de staking uitbetaling in baar geld door de Bank van Engeland, de overgang van een langdurigen oorlogstijd tot een tijd van vrede, van groote arbeiders-onrust en vernieling van machines, van uitzonderingswetten en politie-heerschappij.

Een tijdperk dus van economische chaos en van anarchie. Noch de ontwikkelde Engelschman noch zijn parlementaire commissies wisten hier een uitweg. Ricardo was de eerste denker, die de reeks van kwesties op economisch en politiek-econo-misch gebied welke zich voordeden, wetenschappelijk wist te ordenen en te onderzoeken. Hij was het die orde schiep in den algemeenen chaos.

Hij werd dus dáárdoor tot den wegwijzer voor de industrieele burgerklasse. Voornamelijk ook hierom, omdat hij, door haar een inzicht te geven in de verhouding tusschen winst en rente, tusschen de belangen van het industrieele kapitaal en die van het groot-grondbezit, de theoretische grondslagen heeft gelegd voor haren strijd tegen de landjonker-oligarchie.

In de uitwerking en de scherpe formuleering zijner waardetheorie, leverde Ricardo echter, zonder dit zelf te willen en te weten, de theoretische wapenen aan een deel van de latere voorvechters der anti-kapitalistische arbeidersbeweging. Ricardo bezag zelf alles van het standpunt van den kapitalist, de socialisten, die op zijn arbeids-waardetheorie verder hebben voortgebouwd, natuurlijk alles van dat van den arbeider.

Ricardo zeide: het kapitaal is alles, de grondbezitter niets en toch valt hem het leeuwendeel der ruilwaarden toe. De socialisten zeiden: de arbeider is alles, kapitalisten en grootgrondbezitters te zamen zijn niets en toch nemen dezen den opgehoopten arbeid in bezit, terwijl genen slechts als werkvee worden beschouwd.

De klasse-oorlogen, die sedert 1760 in Engeland woedden, vonden hunne theoretische uitdrukking in Ricardo's geschriften. Waarin zijn historische beteekenis en tevens zijn wetenschappelijke begrensdheid voor Engeland bestaat, maar ook zijne onbetwistbare superioriteit als Econoom, boven het gros van de mannen van het vak en van zijn tijd.

* * *

Het tweede deel van het boek, dat de periode van het ‘Chartisme’ behandelt, is het omvangrijkste en verreweg ook het interessantste.

Hier krijgen wij, voor de eerste maal, een werkelijk levendige en samenhangende, tevens uitvoerige geschiedenis van dit eerste, geweldige stuk klassenstrijd van het opkomend industrieproletariaat.

Het is niet mogelijk om den lezer ook maar een kort begrip te geven van de kolossale hoeveelheid, interessant en buitengemeen pakkend materiaal, die de geleerde, tevens fijndenkende

schrijver en bronnenvorscher hier bijeen heeft gebracht om er een prachtig geheel van te maken.

De beschrijving dezer periode, van 1825 tot 1854, beslaat bijna tweehonderd bladzijden, van de ruim vijfhonderd die het geheele boek telt.

En tusschen de beschrijving dezer zoo geweldig belangrijke periode, is nog een andere heengestrengeld, die van den sociaalrevolutionairen invloed welke van Robert Owen op de arbeiders, speciaal op de in de vakvereenigingen georganiseerde arbeiders is uitgegaan, die mede heeft geleid tot de ontwikkeling van de eerste kiemen van syndikalisme en de propaganda voor de 'Grand National Consolidated Trades-Union', voor een deel een door Owen zelf, ter kwader ure, in de arbeiders geworpen denkbeeld, dat voor de normale ontwikkeling van het vakvereenigingswezen niet dan noodlottig is geworden.

De schrijver schetst ons in het Chartisme een sociaal-revolutionnaire beweging van het Britsche proletariaat, met het doel om de politieke macht te veroveren en de Engelsche samenleving in socialistischen geest te revolutioneeren. Onklaar in haar doel en wankelend in de toepassing harer middelen.

Een sociaal-revolutionaire beweging, als er zeker geen tweede in de geschiedenis van den klassenstrijd, tusschen bourgeoisie en proletariaat, fèller en met meer afwisseling, tusschen hartstochtelijke opvlamming van het revolutionaire vuur en wederinzinking dier energie, is gevoerd geworden.

Een sociaal-revolutionaire beweging, die hare leuze vond in het 'Peacefully if we may, forcefully if we must' van de leiders en die, desondanks het niet verder dan tot een experimenteeren heeft kunnen brengen. Om ten slotte volkomen in het zand te verloopen.

Hare uitgangspunten waren het ontstaan eener radikale beweging omstreeks het jaar 1830, de economische crisis die op den eersten reusachtigen opbloei van de industrie in het jaar 1825 volgde, als een epidemie de arbeidersklasse teisterde en het pauperisme met snelheid weder deed vermeerderen, terwijl door de voortdurende stijging der graanprijzen, tengevolge van de hooge graanrechten, de economische nood ontzettend vermeerderde.

De tot dusver ongekende vermeerdering van den stoffelijken rijkdom der engelsche bourgeoisie, leidde tot een protsige harteloosheid, die haren theoretischen grond en hare aanmoediging vond in de ontwikkeling van de specifiek-liberale Economie, die de onthouding van inmenging in de verhouding tusschen kapitaal en arbeid, tot de opperste grondstelling van iedere economische wijsheid verhief; met de meest barbaarsche 'armenwetgeving' - het oprichten van armenhuizen met dwangarbeid - als de eenige sociale veiligheidsklep.

De bovenste lagen van de bourgeoisie hadden het kiesrecht voor zich veroverd en onthielden het, op hunne beurt, aan de arbeiders, die er om vroegen en die tevoren hen in hunnen strijd daarvoor hadden geholpen.

Zoowel van beneden als van bovenaf in de samenleving, economisch en politiek dus, gaapten de klassetegenstellingen en de intelligentste groepen uit de arbeidersbevolking van Engeland gordden zich tegen het jaar 1830 ten strijde.

Twee hoofdstroomingen waren het, die in deze Chartistenbeweging uitmondden en daarin dan ook duidelijk zijn te herkennen.

Eenerzijds de groep van arbeiders, die door hun economische positie en de vakorganisatie, tot klassebewustzijn waren gekomen en ook reeds dáárdoor een zekere sociale vast-gevoegdheid had gekregen. Zij wilden het kiesrecht en de sociale hervormingen, die hen in hunnen strijd verder van nut zouden kunnen wezen. Het waren nog meer de groepen arbeiders uit de handwerksbedrijven, dan de fabrieksarbeiders, die van haar de eigenlijke kern en de voorhoede vormden.

Deze groep voedde ook, kan men zeggen, de sociaalpolitieke strooming, die van de beweging de verwerkelijking harer sociaal-politieke eischen verwachtte, maar niet steeds scherp en intransigent in hare houding was; nòch tegenover het radikale deel der bourgeoisie in het bizonder, nòch tegenover de burgerlijke maatschappij in het algemeen.

Het was in het algemeen genomen het element, dat ook het meest voor het 'peacefully' in doel en middelen was gestemd, dat bij de vredelievende zijde van het 'Owenisne' aanknoopte en aan de taktiek van de 'Moral Force' de voorkeur gaf boven die van de 'Physical Force'.

Haar intelligentste en belangrijkste leider was de Londensche bankwerker William Lovett.

De andere hoofdgroep was overwegend sociaal-revolutionair en stelde zoo nadrukkelijk mogelijk, de afschaffing van het kapitalische stelsel op den voorgrond. Hare kerntroepen waren de sterk revolutionair-gezinde fabrieksarbeiders uit het Noorden van Engeland, aan wie de vakorganisatie nog geen economisch steunpunt bood. De groote massa der nog ongeschoolde vaklieden, die de ‘verlengstukken der machines’ opleverde, op wie de gansche ellende van het kapitalistisch fabriekssysteem, met zijn grenzelooze uitbuiting van de arbeidskracht van de volwassen mannen, vrouwen en jonge kinderen, zijn crisissen, zijn materieele en moreele verwording, met volle kracht neerkwam. Die dus wel de meeste reden hadden ‘om het gansche loonsysteem met stomp en steel te veroordeelen en het kapitalisme als een schadelijk en vloekwaardig stelsel’ te verdoemen, zooals de Chartisten deden.

Het klassenstrijdkarakter van de gansche beweging, vond in háár zijn scherpste uitdrukking en het socialistisch doel was voor haar juist de drijvende kracht van het gansche Chartisme.

Haar geestelijk steunpunt vond deze strooming in de, op het natuurrecht gebaseerde, anti-kapitalistische beschouwingen, die Robert Owen tot de zeer populaire heeft weten te maken en de theorieën van William Godwin, wiens ‘Political Justice’ nog een zeer grooten invloed op de besten der revolutionair denkende arbeiders uitoefende.

Haar eigenlijk orgaan was de ‘Poor Man's Guardian’; en hare leiders vond zij hoofdzakelijk in twee van de grootste agitatoren die de beweging in 't algemeen bezeten heeft.

De eene was de Iersche advokaat Feargus O'Connor, feitelijk ‘een vreemde’ voor de arbeiders, naar hij zelf tot die van Yorkshire zeide ‘een vreemde naar spraak en naar bloed’, maar die in zijnen geest ‘de meest essentieele trekken van het engelsche proletariaat van dien tijd concentreerde: hij was rebèlsch, was zonder vrees, vervuld van haat tegen de heerschende kaste in Engeland en werd gedreven door een sterk streven naar vrijheid en gerechtigheid.

De andere was James Bronterre O'Brien, door den schrijver

'de schoolmeester van het Chartisme' geheeten, eveneens van geboorte een ler. De Chartisten zelven noemden hem hun: 'leeraar en philosophischen leider', een aanhanger van het natuurrecht in den zin van de socialistische uitlegging door Owen en zijn directe volgelingen daaraan gegeven. Zéér radikaal gezind, wat betreft de verovering van de politieke macht, door middel van de energieke aanwending van het geweld van het proletariaat, ten einde de gerechtigheid te verwerkelijken, door de afschaffing van het privaat-bezit.

Tusschen deze twee hoofdstroomingen in, stonden dan de meer houdinglooze groepen, die soms, hetzij tot vreedzame hervormingen van het maatschappelijke stelsel neigden, tot de oprichting van communistische kolonies, ruilbazars, credietbanken en coöperatie, hetzij dan weer meegesleept werden door syndikalistische experimenten, als de algemeene werkstaking waarvan de Londensche schoenmaker William Begbow, reeds in den aanvang van de jaren 1830 zich een zéér ijverig pen- en woordvoerder toonde. Zijn plan daaromtrent is aldus samen te vatten: de algemeene werkstaking is het beste middel om de arbeiders tot het bewustzijn van hunne macht te brengen; de taak der agitatoren is het, om van een geschikt moment gebruik te maken ten einde de arbeiders daarin tot massale aktie te brengen. De arbeiders, eenmaal in massale aktie, zetten dan hun eigen macht in geweld om, dat het volk tot overwinning en tot geluk brengt, doordien het de economische gelijkheid in het leven roept.

Dat nu, gegeven deze heterogene elementen, verschillen over taktische kwesties en conflicten over de middelen en wegen niet konden uitblijven, en dat verdeeldheid in eigen boezem hiervan het noodzakelijke gevolg heeft moeten zijn, kan geen verwondering baren. Vooral, toen de gehoopte gevolgen uitbleven, in weerwil van alle wettige middelen en van alle dreigementen, de eischen van het 'Charter', met name de invoering van het Algemeen kiesrecht, door het Parlement werden verworpen, maakten zich eenerzijds teleurstelling en ontmoediging van het eene deel meester, terwijl dit voor het andere aanleiding was, om een scherperen toon aan te slaan en zelfs met toepassing van materieel geweld niet alleen te dreigen, maar daartoe ook over te gaan.

Een reeks van teleurstellingen, van ontgoocheling en verwarring hebben daarna de kritieke jaren van 1832, 1834, 1837, 1842 en 1848, voor de massa van de aanhangers van het Chartisme gebracht. Met niets dan bewondering echter vervult ons nog heden de groote heldenmoed en de persoonlijke offers die door haar zijn gebracht; met afkeer het terrorisme, waarmede de regeering onder hen heeft huisgehouden en de manier waarop zij de zeer intelligente leiders, door lange gevangenisstraffen. zelfs voor hun leven physiek en psychisch gebroken heeft.

Deze groote offers zijn schijnbaar voor niets gebracht geworden. Het einde was één groote verslagenheid en radeloosheid onder de nog overgebleven, maar sterk gedunde gelederen. De vier millioen aanhangers, waarop Feargus O'Connor in 1841 nog roemen kon, waren aan het einde van '48 tot minder dan een derde gereduceerd. En wat daarvan nog aan strijdbaars was overgebleven, werd door het schandelijk optreden der regeering, van Mei tot October 1848, door gevangenisstraffen, door een stelsel van spionage en van agents-provocateurs zóódanig gedemoraliseerd en gedesorganiseerd, dat daar weinig meer van stand heeft kunnen blijven houden. Radeloosheid en schrik waren het einde en de arbeidersklasse werd er in hare ontwikkeling tot klassebewustzijn voor lange jaren door teruggeslagen.

Politiek gebroken kwam het proletariaat uit het Chartisme te voorschijn....Op de Owenistisch-Chartistische periode volgde de liberale arbeidersperiode (Liberal Labor) in welke de Britsche arbeiders, gedurende veertig tot vijftig jaren, het niet meer waagden zich politiek weer op eigen beenen te stellen.

In zooverre het Chartisme revolutionair is geweest, was het revolutionair-utopistisch. Geen utopistische ‘school’, maar een werkelijke socialistisch-utopistische beweging van groote arbeidersmassa's. Een geweldigen aanval beoogend op het kapitalisme in zijn ontwikkeling tot groot-bedrijf, in een tijd toen dit nog lang niet sterk genoeg zijn wortels in den economischen bodem van Engeland had kunnen slaan, om nog niet met de mogelijkheid te kunnen rekenen, dat zijn levensdraad ontijdig werd afgesneden.

Dit heeft steeds in het wezen gelegen van ieder socialistische utopisme en de revolutionaire kern van het Chartisme heeft

het gepoogd tot werkelijkheid te maken. De demokratische eischen van de Chartisten waren niets dan de revolutionaire middelen om de staatsmacht zooveel te spoediger in bezit te krijgen, teneinde het Kapitalisme te kunnen vervangen door het Socialisme, welks wezen echter niemand nog helder voor den geest heeft gestaan.

Het Chartisme is inderdaad de eerste groote massale strijd geweest, tusschen Kapitalisme en Socialisme. En vandaar dat zijn geschiedenis, zelfs voor onzen tijd, nog van groote belangrijkheid mag heeten.

Het kwam op in die groote overgangsperiode van het eerste, toen dat nog bij lange na niet de overheerschende rol in de bedrijfsontwikkeling speelde, maar toch al de oudere vormen van kleinbedrijf en handwerk reeds sterk met den ondergang bedreigde.

Het ontwikkelde zich en het zoog tevens zijn sterkste krachten, uit de gevoelens van haat en van verzet tegelijk, die de grootindustrie in de massa van kleine burgers en fabrieksarbeiders opwekte, terwijl de psychologie van de nog breede lagen uit het vervallende Handwerk, ook dáár een bodem schiep die ontvankelijk was voor revolutionaire pogingen om de macht van het grootkapitaal bijtijds te breken.

De naderende politieke revoluties van de bourgeoisie, op het vasteland van Europa, in het tijdvak dat aan 1848 vooraf is gegaan, wekten ook zeer sterk de gedachte, dat deze wel als een politieke zou beginnen, maar zich als een sociale zou doorzetten. Dezelfde illusies die in de revolutionaire periode van 1905/'06, de meest militante socialisten in Rusland hebben gekoesterd aangaande hare toenmalige beteekenis.

Zelfs het 'Communistische Manifest' van Marx en Engels uit 1847, hield het einde van dat kapitalisme voor veel dichter nabij. En het was, door de intusschen opgedane ervaringen geleerd, dat Marx in 1859 de beroemde stelling heeft neergeschreven, die het program eener geheel nieuwe beschouwing van de maatschappij, van de zijde der socialisten inhield: 'dat geen maatschappij-vorm ondergaat, alvorens alle productiekrachten ontwikkeld zijn, waarvoor zij ver genoeg ontwikkeld is'[1].

* * *

1) In de 'voorrede' van 'Zür Kritik der Politischen Ekonomie.'

De schrijver heeft de geschiedenis van het Engelsche socialisme, bijna tot op den huidigen dag vervolgd, en de telkenmale muslukte pogingen van den nieuweren tijd om de engelsche arbeidersbeweging tot de sociaal-demokratie te brengen, historisch-objectief uiteengezet.

Dit gedeelte van zijn werk is vrij mager, in vergelijking tot dat, hetwelk handelt over de vroegere heldentijdperken van de arbeidersklasse, hare revolutionaire worstelingen en gevolgen.

De slecht geslaagde pogingen van een man als Hyndmann om de engelsche arbeiders tot het Marxisme te brengen; de meer gelukte, als die van de mannen van de 'Independent Labour-Party' om hen voor een soepeler socialisme te winnen en ten slotte de nieuwere wending, vooral ná de aanvallen op het vakvereenigingsrecht, door het Taff-Vale-vonnis, die tot een groote kentering in de meeningen bijdroeg, die tenslotte in 1900 tot de oprichting van de zelfstandig politieke arbeiderspartij, de 'Labour Party', heeft mogen leiden, worden korter uiteengezet.

De schrijver, die zich niet tot de uitersten onder de sociaaldemokraten rekent, staat geheel aan de zijde van de Arbeiderspartij en verwacht van hare ontwikkeling de, sedert 1864 reeds door Marx, Engels en anderen, kenners van de verhoudingen in de arbeidersbeweging, gehoopte, nieuwe ontwikkeling van het proletariaat tot een zelfstandige politieke klassepartij.

Van de nieuwste phase in de socialistische beweging kon hij niet meer reppen. Namelijk van de ernstige pogingen die tegenwoordig in Engeland worden aangewend, om de Labour Party met de 'Independent Labour Party' en de 'British Socialist Party' zoodanig te doen vereenigen, dat eensgezind optreden van de drie groepen, daaruit op den duur kan worden geboren.

Of deze pogingen slagen zullen, zal de tijd moeten leeren.

Zeker is wel dit, dat zelfs als deze eensgezindheid geheel tot stand komt, de moeilijkheden voor de nieuwe combinatie niet minder groot zullen zijn, om de groote massa der engelsche arbeiders blijvend tot eensgezind, eenswillend optreden en handelen te brengen, dan zij reeds waren voor de 'Labour Party' alléén.

‘Een met verouderde denkbeelden erfelijk belaste klasse, die het geloof aan zich en aan hare zending verloren had’, aldus noemde onze kundige geschiedschrijver de engelsche arbeidersgeneratie, die het geslacht had opgevolgd, dat zich in den Chartistenstrijd zoo helfdhaftig had geweerd.

Dat echter het huidige proletariaat in Engeland reeds jaren lang bezig is, om zoo te zeggen, van sociale psyché te veranderen, staat buiten twijfel. De periode van sociale onrust van 1911-'12, wijst daar niet enkel alleen maar op. Maar het zal toch een geweldigen arbeid eischen, een reusachtige taak vorderen, die evenveel energie als takt vergt, vooral veel jonge en frissche socialistische krachten, waarbij dan groote zelfverloochening van vijandige vrienden en overijverige vrienden, om al die klippen te kunnen omzeilen, die een deel van de bourgeoisie niet het minst, aan zulk een ondernemen in Engeland in den weg legt. En die ze natuurlijk daaraan nog leggen zàl, ingeval het doel werkelijk eens staat bereikt te worden.

Hoe dit verder nu ook zij, wie zich aan de studie van de arbeiders-klassebeweging in Engeland van het heden zal willen wijden, die zal zich eerst terdege op de hoogte hebben te stellen van haar verleden.

En hiervoor biedt het boek, dat wij hier als het onderwerp eener bespreking genomen hebben, een zeer rijken oogst. Het is overal levendig van stijl; pakkend wat de dramatische periodes betreft. De arbeid van iemand, die naar een alzijdige behandeling van zijn stof heeft gestreefd, en die zoo goed als overal dat ook heeft weten te bereiken.

JOS. LOOPUIT.

Psychanalyse
Door
T.J. de Boer

I

> ...il s'agit de donner aux gens le souvenir de quelque chose qu'ils n'ont jamais vu.
>
> CHARLES MORICE.

Het is nu al ongeveer vijf en twintig jaar dat door de europeesche letterkunde - niet voor het eerst maar algemeener, maar sterker, maar bewuster dan vroeger - in naam der psychologie het naturalisme werd veroordeeld en de dichter het recht van de symboliseerende verbeelding laat gelden. De rechtstreeksche uitdrukking van waarneming en gedachte erkende men misschien nog als wetenschap, maar zeker niet langer als kunst. Vandaar het heftig protest tegen de zoogenaamde wetenschappelijkheid van den naturalistischen roman. Maar ook het bedachte beeld, d.i. de allegorie, werd geacht in strijd te zijn met het wezen der kunst. Zoo bleef haar als middel van uiting over het symbool, dat, diep in het onbewuste van des dichters ziel uit door donkere gevoelens met elkaar verbonden voorstellingen gevormd, plotseling als gestalte naar buiten treedt, in vele opzichten den kunstenaar zelf een raadsel en bij zijn publiek voor allerlei uitlegging vatbaar.

Al de kultuurverschijnselen van een tijd houden verband met elkaar en het is dikwijls moeilijk te zeggen waar ze het oorspronkelijkst tot uiting komen. Wat ik daar van de europeesche let-

terkunde zeide, kan men ook, met het noodig voorbehoud, van de europeesche wijsbegeerte beweren. Omstreeks 1890 keert zich overal de strooming min of meer af van naturalisme en positivisme. Aan een nieuwe romantiek in de kunst beantwoordt een nieuw idealisme in de wijsbegeerte. In Engeland treedt als Persoonlijk Idealisme op wat later meer bekend zou worden als Humanisme en Pragmatisme. In Frankrijk wordt de filosofie van Bergson voorbereid. In Duitschland het Idealisme van Fichte, Schelling en Hegel vernieuwd. Hier werkte nu ook Nietzsche.

Van dit alles hebben de bizondere wetenschappen den terugslag ondervonden. Met name geldt dit van de psychologie en, schoon in mindere mate, van de psychiatrie. Een tijdlang scheen het dat deze vakken zich zuiver natuurwetenschappelijk als anatomie, fysiologie en chemie zouden ontwikkelen. Maar het aantal stemmen dat om een 'diepere' psychologie vraagt is langzamerhand vermeerderd. Door het bewuste oppervlak heen worden de mijnen van het onderbewuste aangeboord. Geen bundel van gewaarwordingen alleen zoekt men, maar verbindende relaties, vormende verbeelding, leidende gedachte. Men zoekt weer de ziel.

Geen wonder dus dat, wanneer er in onze dagen een psychiater optreedt, die niet in de zenuwen maar in de ziel de oorzaken zoekt van ziekte en zwakte, die in het bizonder de onbewuste werkingen van gevoel en verbeelding naspoort en die, door zijn geniale uitlegkunst op de symbolische taal van de menschelijke sfinx toe te passen, genezing belooft, - geen wonder dat zoo iemand aanhangers wint. 't Is het geval van Prof. Freud te Weenen met zijn psychanalyse.

Naar de mate van zijn invloed is ook de macht van den tegenstand aangegroeid. Freud zelf moet hierin een bevestiging van zijn leer zien. Als Sokrates wil hij de menschen, door middel van een eigenaardige vroedvrouwenkunst, tot beschamende zelfkennis brengen en zoo de ziel van haar waan bevrijden, maar evenals Sokrates stuit hij daarbij op geweldigen tegenstand. De tegenstanders nu zijn van verschillenden aard. Er zijn kritische geleerden die de heerschappij der verbeelding in de wetenschap even gevaarlijk noemen als de dichter wetenschappelijk waarnemen en denken doodelijk acht voor zijn kunst. Zij verkiezen hun strenge, beproefde, leerbare methoden boven de niet te kontroleeren in-

vallen van Freud. Dat zijn de voorzichtigen. Er zijn er ook, ingenomenen met zich zelf of skeptische twijfelaars, die op de school van Freud toepassen wat Renan eens ten opzichte van moderne -anen en -isten heeft gezegd: ‘ce sont des enfants qui se sucent le pouce.’ Deze vooral kunnen zich beroepen op de geschiedenis van de school. Niet alleen dat de meester zelf voortdurend zijn theoriën herziet - het zou gezonde ontwikkeling kunnen zijn -, maar de school is ook reeds bezig zich in sekten te splitsen. De vrienden van Zürich, Bleuler en Jung, gaan zoo ver met hun kritiek en hun wijziging van het stelsel van Freud, dat vaak alleen het gemeenschappelijk woord blijft maar de gemeenschappelijke gedachte zoek is.[1)] En nog radikaler is de scheuring in de school te Weenen als gevolg van het werk van Adler, die de zoogenaamde ‘Tiefenpsychologie’ van Freud door een veel ‘tiefere’ gaat vervangen.

Daarbij komt nu dat Freud niet de eenige psychiater is, die psychologische verklaringen zoekt en met psychische geneesmethoden werkt. Ieder dus die ‘materialistische’ wetenschap en ‘materialistische’ dokters verfoeit heeft keus en het is wel waarschijnlijk dat Freud, afgedacht van dwaze volgelingen, onder zijn konkurrenten op het gebied der psychotherapie zijn grootste tegenstanders heeft. In duizend vormen werkt tegenwoordig de suggestie, met of zonder hypnose, van het eenvoudigste gesprek af tot de gezondbidderij. Als van ouds vloeien de bronnen van Lourdes in onze dagen overal. Daartegen nu heeft Freud geen gemakkelijken strijd. Want hij is geen profeet. Tegen hen, die in de ziel een vrij scheppend vermogen eeren, houdt hij vol, dat alles in haar gedetermineerd, veel zelfs overgedetermineerd is. En allen die geleerd hebben het rijke leven der ziel als iets hoogs en heiligs te beschouwen ergeren zich, wanneer ze hooren dat Freud en zijn school bijna niets anders daarin vinden dan sexueele, volgens gewone opvatting nog wel meest perverse, wenschen en fatasieën.

* * *

1) Ik kan dit hier niet nader aantoonen. Kenners of belangstellenden verwijs ik naar het werk van C.G. Jung, Versuch einer Darstellung der psycho-analytischen Theorie. Neun Vorlesungen, gehalten in New-York im September 1912. Leipzig und Wien, 1913. Men zie vooral de ontwikkeling van het begrip *Libido*.

Freud beklaagt zich in het bizonder over den tegenstand dien hij bij vakgenooten vindt. Daarom wendt hij zich thans bij voorkeur tot anderen, tot een grooter publiek. Niet alleen beschouwt hij zijn psychologie als grondslag voor een geheel nieuwen opbouw van de kultuurwetenschappen, maar hij wil ook zijn methode van ziekenonderzoek en -genezing in handen geven van theologen en literatoren. Het medisch stof van de voeten schuddend gaat hij preeken voor geestelijken en onderwijzers. Hij doet dit in een aanbevelend woord bij het werk van een Zwitsersch predikant, Dr. Oskar Pfister[1)], die sedert jaren de psychanalytische methode gebruikt bij de historisch-psychologische verklaring van godsdienstige verschijnselen en haar ook bij de uitoefening van zijn herderlijke zielszorg toepast. Het is gebleken, zoo beweert Freud daar, dat de meerderheid van de artsen niet voldoende voorbereid is om van de psychanalyse gebruik te maken, zoodat ze niet in staat zijn de waarde van deze geneeswijze te schatten. Leeraars en geestelijken vermogen dit beter te doen, omdat de psychanalyst veel minder een geneeskundige opleiding noodig heeft dan psychologische vorming en gezond menschenverstand.

Om deze redenen behoeft het ons dan niet te verwonderen, dat in den laatsten tijd, ook ten onzent, in algemeene redevoeringen, tijdschriften, ja zelfs in dagbladen, de theorie van Freud wordt besproken en is er geen verontschuldiging voor te vragen, dat een niet-medicus het waagt er hier iets van mede te deelen en daaraan enkele opmerkingen toe te voegen.

* * *

Het is tegenwoordig in de wetenschap gewoonte om het feitenmateriaal waarop een theorie berust, samen met de bizondere wijzen van onderzoek en behandeling (in dit geval diagnose en therapie) zoo volledig en nauwkeurig mogelijk mede te deelen, opdat ieder ze aan eigen praktijk kan toetsen. Aan deze gewoonte - soms, laten we 't toestemmen, op onredelijke wijs

1) Die psychanalytische Methode. Mit einem Geleitwort von Prof. Dr. S. Freud (Pädagogium. Eine Methodensammlung für Erziehung und Unterricht, unter Mitwirkung von Prof. Dr. E. Meumann hrsg. von Dr. Oskar Messmer. Bd. I). Leipzig und Berlin, 1913.

overdreven - houdt de school van Freud zich niet. Dikwijls worden in haar geschriften de feiten alleen of in hoofdzaak ter illustratie van theorieën gebruikt en verder worden we verwezen hetzij naar onderzoek van ons zelf of naar een moeilijke en jarenlange inwijding in de kunst door den een of anderen meester. Daardoor wordt de leer in een voor sommigen aantrekkelijk waas van geheimzinnigheid gehuld, maar ook bij anderen wantrouwen of twijfelzucht gewekt. Zoo komen de laatsten licht tot het vermoeden, dat de theorie niet zoozeer op feiten berust, als wel op min of meer willekeurige veronderstellingen. Het zou even onbillijk als onjuist zijn, dit van Freud zelf zonder meer te beweren. Het is algemeen bekend, dat hij in de school der fransche psychiatrie is gevormd (Charcot, Janet, Bernheim), dat hij van hun waarnemingen, verder van die van Breuer en hem zelf is uitgegaan. Toch schijnt het mij niet van belang ontbloot, in dit verband even op de ontwikkeling van psychologische theorieën te wijzen. Toen Freuds leer zich vormde en ingang vond, bestond er reeds een zeer sterke neiging bij vele psychologen om de groote beteekenis van het onbewuste geestesleven aan te nemen en de eigenaardigheid van dat onbewuste als wensch of donkere begeerte op te vatten. Toen Freud, in 1893, verklaarde, dat de hysterisch zieke meest lijdt aan reminiscenties, toen was dat geen groote noch nieuwe ontdekking. Het zij me vergund hier aan Schopenhauer te herinneren, van wien ik niet beweer dat hij rechtstreeks op Freud gewerkt heeft,[1)] maar die zeker in medischpsychologische kringen grooten invloed heeft gehad.

Schopenhauer - in zijn tijd behoorde een filosoof nog alles te weten - heeft zich ook over het wezen van krankzinnigheid uitgelaten.[2)] Nadat hij op de enge verwantschap tusschen genialiteit en waanzin heeft gewezen, noemt hij deze een ziekte van het geheugen. Een aantal draden van herinnering zijn gebroken en de daardoor ontstane leemten worden nu gevuld hetzij met een uitgewerkt stelsel van blijvende waanvoorstellingen of met onzinnige invallen van het oogenblik. De krankzinnige lijdt onder de

1) Men zou nog eerder denken aan Taine en Ribot b.v.
2) In den laatsten tijd, nu de psychopathologie in handen van de artsen is, hebben de filosofen voor zich zelf een pathopsychologie uitgevonden. Het verschil tusschen beide is niet erg duidelijk.

vervalsching van het verleden, waardoor hij verhinderd wordt het juist opgevatte tegenwoordige goed te gebruiken. De pijnigende herinnering, het smartelijk weten, drijft den mensch tot waanzin, hij grijpt dien aan als laatste middel tot redding van zijn leven. Het is een poging de pijn te overschreeuwen, de aandacht van het smartelijke af te wenden, de onaangename herinnering te verdringen door een fiktie.

Bestaat de eigenlijke gezondheid van den geest in volkomen, zijn ziekte in gestoorde herinnering, dan volgt, wat Schopenhauers ervaring hem bevestigt, dat tooneelspelers naar verhouding het meest krankzinnig worden. Zij vergen te veel van hun geheugen door elken dag een nieuwe rol te leeren of een oude te herhalen, rollen die zonder samenhang of zelfs strijdig met elkaar zijn! De poging elken avond zich zelf geheel te vergeten is een weg die tot waanzin leidt.

Vooral het verdringen van het onaangename is zoo echt menschelijk: wat in strijd komt met onze belangen, onze wenschen, onzen trots, daaraan willen wij niet denken. Het is er en het moet zijn plaats hebben in den samenhang van onze voorstellingen. Geven we het die plaats, dan is de ergste smart voorbij, maar de operatie is pijnlijk en gaat meest langzaam en niet zonder tegenstand. Gelukt het ons daarentegen datgene waarvan we den aanblik niet kunnen verdragen buiten het kennend bewustzijn te houden, dan ontstaat er een leemte en de waanzin heeft vrij spel. Het intellekt heeft zich aan den wil onderworpen en de mensch kan zich nu inbeelden wat niet bestaat. Hij staat nu bloot aan het ondragelijk lijden van Lethe.[1)]

Voorzoover krankzinnigheid psychisch veroorzaakt is - Schopenhauer neemt b.v. voor stoornissen in de waarneming ook lichamelijke oorzaken aan -, is zij in den regel een gevolg van het willen vergeten van iets, dat ons onaangenaam is.[2)] Dit althans is een gedachte, die we bij Freud en zijn school zullen terugvinden.

Ik zou nog op andere punten van overeenstemming kunnen wij-

1) Dit is geheel in den geest der orphisch - pythagoreïsche wijsheid, waarvan ook Plato's filosofie vol is: het (eeuwig) heil der ziel ligt daarin dat zij niet uit den stroom van Lethe (Vergetelheid) maar uit de bron van Mneme (Herinnering) drinkt.

2) Zie Schopenhauers *Die Welt als Wille und Vorstellung* (uitg. Reclam), I, blz. 258 vv., II, blz. 468 vv.

zen, b.v. op Schopenhauers opvatting van ziekten in 't algemeen (om te genezen moeten ze ‘uitslaan’; slaan ze naar binnen, dan volgt fysisch de dood of psychisch de krankzinnigheid), op zijn leer van de sexualiteit, enz. Jung's opvatting van de Libido, hij erkent het zelf, komt overeen met Schopenhauers theorie van den wil, en wel in 't bizonder van de zoogenaamde levenskracht. Wanneer men de diskussies over *Libido* in de school van Freud volgt, meent men verplaatst te zijn in voor de wetenschap vóorhistorische tijden, waarin men een groep verschijnselen dacht te verklaren door er een naam aan te geven, die met *kracht* of *vermogen* is samengesteld. Maar de werkelijke verdiensten van Freud liggen elders dan op dit kwasi-filosofisch gebied.

* * *

Bij het volgende overzicht van de psychanalytische leer maak ik hoofdzakelijk gebruik van wat Freud zelf in zijn amerikaansche lezingen heeft saamgevat.[1)]

Dr. Josef Breuer, arts te Weenen, is de eerste die psychanalyse op een hysterisch meisje heeft toegepast (1880-82). Terwijl deze haar teergeliefden vader in zijn laatste zware ziekte verpleegde, werd zij zelf ongesteld en leed twee jaren lang aan lichamelijke en geestelijke storingen, die men hysterie noemt. Leeken houden deze ziekte voor inbeelding of aanstellerij en de artsen, omdat hun anatomisch-fysiologisch en pathologisch weten hun hier in den steek laat, weten (d.i. wisten vóor 1880) geen raad en bekommeren zich dus weinig om zulke patienten. Breuer deed anders, behandelde haar met sympathie. Door middel van een soort hypnose vernam hij allengs van haar droomen en fantasieën, die tot uitgangspunt het ziekbed van haar vader hadden. Na mededeeling daarvan was haar toestand veel verbeterd en scheen uren lang normaal. Door voortgezette behandeling werd haar ziel bevrijd, als 't ware gezuiverd; door herinnering aan het ontstaan van haar ziekelijke verschijnselen gelukte het deze te doen

1) Ueber Psychoanalyse. Fünf Vorlesungen gehalten zur 20-jährigen Gründungsteier der Clark University in Worcester Mass. September 1909. Leipzig und Wien, 1910. Wie meer speciale en deskundige inlichting wenscht, kan die vinden in artikelen van Prof. Dr. L. Bouman en Dr. Aug. Stärcke (Psychiatrische en Neurologische Bladen, 1912).

verdwijnen. Het bleek dat die ziekelijke verschijnselen meest gevolgen (Reste, Niederschläge) waren van zeer emotioneele ervaringen, die de patient zich eerst niet of moeilijk kon herinneren, totdat het den arts, zooals gezegd met behulp van hypnose, gelukte de herinnering op te wekken. Dan kwam er opluchting, herinnering maakte de ziel gezond en daarmee ook het lichaam. Waaruit dus als algemeene regel volgt, dat onze hysterische zieken lijden aan reminiscenties, waarvan de lichamelijke en geestelijke afwijkingen, die we bij de patienten waarnemen, de symbolen zijn. De kunst van den arts bestaat nu in het begrijpen van deze herinnerings-symboliek. Verder heeft hij den zieke af te brengen van de symbolen, die zijn geest beheerschten, om zich weer op normale wijze bezig te houden met de werkelijkheid, die tot herinnering gebracht werd.

Uit deze *kathartische* methode van Breuer heeft Freud later, vooral onder den invloed van Janet en Bernheim, zijn psychanalyse ontwikkeld. Hij liet het gebruik van hypnose varen, omdat niet alle patienten daarvoor vatbaar bleken. Ook zonder hypnose gelukte het hem uit de lijders te halen, wat deze zelf meenden geheel vergeten te zijn. Door ze te laten associeeren (invallen) haalde hij met behulp van het nog bewuste de onbewuste schijnbaar vergeten herinneringen te voorschijn, stuitte daarbij echter dikwijls op een tegenwerkende kracht van den zieke. Deze tegenstand, bij de poging tot genezing door psychanalyse gevonden, scheen volgens Freud een verklaring te geven omtrent het oorspronkelijk ontstaan van de ziekte. Dezelfde krachten, zoo besloot hij, die zich nu verzetten tegen het bewustmaken van wat vergeten is, hebben vroeger het vergeten zelf bewerkt, d.i. de storende ervaring uit het bewustzijn verdrongen.

Van welken aard is nu dat uit het bewustzijn verdrongene? Het is een wensch, die met andere wenschen van den patient in strijd kwam, in strijd nl. met het ethisch en aesthetisch karakter van de persoonlijkheid. Een ongeoorloofde sexueele wensch komt op, maar de patient kan die, wil die niet toelaten tot het bewustzijn. Een konflikt is het gevolg. De wensch wordt verdrongen, omdat vervulling daarvan zeer onaangename emotie zou wekken. Maar de onderdrukking van den wensch wreekt zich, doordat deze als een ziektekiem in het onbewuste voortwoekert.

Om dit duidelijk te maken gebruikt Freud voor zijn Amerikaansch gehoor het volgende beeld. ‘Neem aan dat zich hier onder mijn gehoor, waarvan ik de rustige aandacht niet genoeg kan prijzen, iemand bevindt, die mij door gelach, gepraat, geschuifel in de war tracht te brengen. Ik verklaar dat ik zoo niet kan doorgaan, waarop eenige krachtige mannen onder U den plaaggeest buiten de deur zetten. Hij is er nu uitgedrongen en door tegen de deur te gaan zitten kunt ge hem beletten weer binnen te komen. Maar de uitgeworpene is er nog en kan het ons hier door te schreeuwen, tegen de deur te schoppen enz. zeer lastig maken. Dat is een beeld van de verdringing uit het bewustzijn, van den tegenstand tegen latere herinnering, van de storende ziekmakende kracht van het verdrongene in het onbewuste. Stel nu verder dat onze Voorzitter als bemiddelaar en vredestichter naar buiten gaat en den tierenden man op belofte van zich verder rustig te houden weer toegang tot deze zaal geeft, dan hebt ge een beeld van de taak, die de psychanalytische arts heeft te vervullen.’

Met dit beeld wil Freud ons zeggen dat hij de ziekte (in dit geval *hysterie)* niet beschouwt als een uiteenvallen van de persoonlijkheid tengevolge van zwakte (zoo ongeveer Janet), maar als uitvloeisel van een konflikt tusschen verschillende krachten der ziel.

Het bewuste Ik meent den strijd gewonnen te hebben, wanneer een onverdragelijke wensch verbannen is. Ten onrechte. In het onbewuste bestaat die wensch nog, hij loert op een gelegenheid om weer binnen te dringen, en om dit ongemerkt te kunnen doen vermomt hij zich. Gemaskerd als symptoom of symbool komt hij tot bewustzijn, verbonden met al den onlust, dien men meende zich door onderdrukking van den wensch te hebben bespaard. Het korte konflikt kan nu tot een eindeloos lijden worden. Gelukkig vertoonen de symptomen (hetzij lichamelijke verschijnselen of plaatsvervangende voorstellingen) eenige overeenkomst met de oorspronkelijke verdrongen voorstellingen. Door psychanalyse ontdekt de arts op welke wijze de symboliseering heeft plaats gevonden en krijgt daardoor een inzicht in het eigenlijke konflikt. Hij zal dan trachten den zieke tot een meer rationeele bevrediging van zijn wenschen te brengen, hetzij dat dit

geheel of gedeeltelijk direkt kan geschieden, hetzij door het te richten op een hooger doel (sublimeering), of hij zal hem opvoeden in bewuste zelfbeheersching.

Voordat hij zoover is heeft de arts echter groote moeilijkheden te overwinnen, waarvoor Freud niet blind is. Hij gaat uit van de veronderstelling, dat alles in de ziel gedetermineerd is, de werking van het onbewuste even goed als het bewustzijnsverschijnsel. Daarom neemt hij ook aan, dat er eenige gelijkenis bestaat tusschen wat de ziel beleefde en het symbool, waarin haar ervaring uitdrukking vindt. Maar het verband is voor den patient zelf geheel verborgen en ook voor den arts vaak zeer duister en moeielijk te vinden. Door de vrije invallen (associaties) van den patient zoekt hij tot de oorspronkelijke ervaring door te dringen. Maar wie zegt hem, dat niet elke nieuwe inval een nieuw symbool is, werking van het onbewuste en geen echte herinnering? Volgens welk kriterium is een inval in eigenlijken zin of symbolisch te verstaan?

Een absoluut kriterium bestaat er niet, maar om zooveel mogelijk aan de moeilijkheden te ontkomen, heeft men partij te trekken van elke gelegenheid, waarbij het onbewuste, trots den altijd aanwezigen tegenstand, zich zelf verraadt. Dit gebeurt nu vooral bij het zeggen van geestigheden, in den droom en bij een groot aantal zoogenaamde toevallige, onopzettelijke handelingen, vergissingen enz. Wij komen hier op het terrein van de pathologie van het dagelijksch leven.

Een groep van voorstellingen in het onbewuste door een sterke aandoening (affekt) met elkaar verbonden, noemt Freud (met Jung e.a.) een *komplex*. Dit komplex is ons onbekend maar moet door psychanalyse ontdekt worden. Nu laten we iemand alles vertellen wat hem maar invalt: hij moet zich geheel laten gaan. Die invallen zullen, direkt of indirekt, in verband staan met, dus min of meer verraderlijk zijn ten opzichte van het heerschende komplex: eerste veronderstelling van Freud. Daaraan sluit zich als tweede onderstelling, dat leemten, vertraging, bewering van den onderzochte, dat er hem niets invalt of dat zijn invallen onzinnig zijn en niets met de zaak te maken hebben, juist zeer verdacht zijn en op het komplex wijzen. Waar dan als derde onderstelling bij komt, dat er van de zijde van den onder-

zoeker een fijne uitlegkunst noodig is om direkt en indirekt verraad van elkaar te onderscheiden en van de schijnbaar onzinnige invallen - altijd gevolg van tegenstand - de juiste verklaring te geven.

Het meest geschikte middel om achter de geheimen van het onbewuste te komen is voor Freud de droom. In een volgend artikel hoop ik de leer van den droom en zijn uitlegging afzonderlijk te behandelen; ik geef nu alleen eenige voorbeelden uit de symboliek van het dagelijksch leven.

Het gebeurt ons allen, dat wij iemands naam vergeten en ons dien, op het oogenblik dat we hem noodig hebben, niet kunnen herinneren. Dat is volgens Freud veelal het gevolg van een pijnlijk komplex. Hij wilde eens een biljet naar het station *Rosenheim* nemen maar kon niet op den naam komen, omdat hij reden had zijn zuster *Rosa* uit het bewustzijn te houden. Bij een andere gelegenheid wilde hij een zieke het verblijf te *Nervi* aanbevelen, maar was den naam vergeten, omdat herinnering aan *Nerven* (zenuwen) waarmee hij zooveel te doen heeft, hem pijnlijk was. Weer een andere keer ontkende hij het bestaan van een zeker hotel. Het bestond echter wel degelijk en heette *der Hochwartner*, een naam die te veel op dien van een zijner collega's geleek.

Op dezelfde wijs verklaart Freud allerlei gevallen van vergeten, zich vergissen, zich verspreken, verschrijven, enz. Er zit iets achter, dat wij niet weten, niet willen weten, willen verbergen. Maar onze onhandigheden, maar de toevalligheden van onze beweging verraden de komplexen, die er in ons werken.

Wat is nu de inhoud van deze komplexen? In den eersten tijd antwoordde Freud: alles wat ons onaangenaam is, verdriet geeft, in strijd komt met onze persoonlijkheid, dat verdringen wij uit het bewustzijn. Maar langzamerhand is hij, naar hij beweert op grond van zijn medische ervaring, tot de overtuiging gekomen, dat het bijna altijd sexueele wenschen zijn, die verdrongen worden, en dat dus de symptomen of symbolen daarvan zijn op te vatten als werking van sexueele fantasie. Evenals Prof. Jelgersma in zijn rektorale redevoering over ‘Ongeweten Geestesleven’ kan ik hier Freuds theorie omtrent den sexueelen inhoud van het verdrongene slechts aanduiden, niet in bizonderheden uitwerken. De aanhanger van Freud mag daarin een bevestiging vinden

van de stellingen, dat ten opzichte van 't sexueele de beschaving ons tot huichelaars maakt, dat geilheid en pruderie in onze zeden samengaan, en dat met name hier de struisvogelpolitiek van de opvoeding veel kwaad doet.

Volgens Freud werken er in het kind van de geboorte af (sommige aanhangers van zijn leer gaan nog verder terug) reeds sexueele wenschen, die in den eersten tijd bij en door het kind zelf bevrediging vinden, dan op de ouders of personen van de naaste omgeving gericht worden, om eerst later, bij normale ontwikkeling van de puberteit, op anderen over te gaan. Verloopt de ontwikkeling niet normaal, dan krijgen we òf perversiteit òf ziekte òf de verbeelding van den dichter, dien een God geeft te zeggen wat hij leed. In zekeren zin zijn de perversen, de krankzinnigen, de dichters ook, groote kinderen, die lijden aan de verdrongen herinneringen van hun jeugd, met dit verschil echter, dat de dichter zich zelf bevrijdt door zijn werk, maar zieken en perversen den arts noodig hebben. Zou dan niet - zoo vragen wij - de dichter voor hen de beste arts zijn?

Van de grootste beteekenis in de kinderlijke sexualiteit acht Freud het zoogenaamde Oedipuskomplex: liefde van den zoon tot de moeder, bijgevolg wensch om den vader te verwijderen. Hij verstaat hieronder alle mogelijke incestverhoudingen, maar de naam wijst op de eenzijdigheid van de richting, waarin dit komplex meestal door Freud en zijn (jonge, mannelijke) aanhangers wordt behandeld.

Keeren we met Freud terug tot de psychanalyse van den zieke. Deze met zijn sexueele behoefte reageert niet normaal op de werkelijkheid, vindt in het leven geen bevrediging. Daarom neemt hij zijn toevlucht tot de ziekte, die hem den troost van de kinderlijke fantasie belooft. Zooals vroeger in een klooster zoekt men tegenwoordig zijn redding in een zenuwziekte, waar verbeelding den teleurgestelde geeft wat de werkelijkheid hem onthield. Allen voelen wij van tijd tot tijd deze behoefte, omdat ook de gezonde, zoogenaamd normale ziel dit konflikt kent. Zij lijdt aan dezelfde komplexen als de zieke, maar de laatste alleen is ziek geworden, omdat de graad van het lijden zooveel erger was.

* * *

Naar het voorbeeld van Freud zelf heb ik zeer vereenvoudigd maar, zooals ik hoop, niet onjuist hiermee de hoofdtrekken van zijn leer voorgedragen. Later, bij de behandeling van den droom, zullen wij haar veel meer ingewikkeld leeren kennen. Ik bepaal mij daarom nu tot enkele zeer algemeene opmerkingen.

Het belangrijkste van een geneesmethode is zeker wel, dat veel menschen er baat bij vinden, die elders niet of niet zoogoed geholpen kunnen worden, en dat er zoo weinig mogelijk schade door gesticht wordt. Dit nu moet de tijd leeren en het oordeel hierover laat ik liefst aan meer deskundigen over. Tot nog toe schijnt het aantal patienten, dat zich psychanalytisch laat behandelen, niet groot te zijn. Vooroordeel tegen de methode zou een reden daarvan kunnen wezen. Gedeeltelijk ligt het ook aan de methode zelf, die het meest geschikt wordt geacht voor bizonder interessante gevallen. Het gaat den psychanalytici hier weer als Schopenhauer. Deze, hoewel overtuigd dat elk mensch niet enkel een soortwezen is, als plant en dier, maar een persoonlijkheid, een zelfstandige idee, die eigen karakter bepaalt, vindt toch dat verreweg de meeste menschen het onmiskenbaar stempel vertoonen van de groote natuurfabriek die ze heeft voortgebracht. De psychanalytische methode kan met zulke gewone natuurprodukten - goed voor den veearts of den busdokter - naar het schijnt niet veel beginnen en legt zich meer toe op de individueele behandeling van die menschen, die hun leven lang niet veel anders doen dan nadenken over hun ziekten en kwalen en die gaarne wat met den arts over de oorzaken daarvan spreken.

Dat liet aantal patienten door Freud en zijn leerlingen behandeld tot nog toe niet groot is - en dus een oordeel over hun praktijk op 't oogenblik voorbarig of moeilijk zou zijn - leid ik verder af uit de omstandigheid dat de Freudianen, al is hun wijze van behandeling bizonder vermoeiend en tijdroovend, toch gelegenheid vinden om een massa, van veel studie en belezenheid getuigende, boeken en tijdschrift-artikelen te schrijven, en dat niet alleen over hun speciaal vak maar over het geheele gebied van psychologie en kultuurgeschiedenis. In bizonderheden is daar veel geestigs en scherpzinnigs te bewonderen, maar tegen de algemeene theorie moet ik toch enkele bezwaren opperen.

Mijn hoofdbezwaar is eigenlijk, dat de theorie zoo algemeen is, de oplossing van alle raadselen, een sleutel die op alle deuren past. Met aanleg van den mensch of erfelijkheid rekent Freud weinig of niet: het individueel karakter is des menschen noodlot. Zijn leven wordt nu bepaald door de wijze waarop het konflikt tusschen zijn sexualiteit en zijn Ik of persoonlijkheid verloopt. Wat we onder het Ik hebben te verstaan wordt niet nader verklaard, sexualiteit, zooals boven uiteengezet is, in zeer ruimen zin genomen. Maar sexualiteit is nu eenmaal iets, dat men bij iedereen vindt en komt ten slotte volgens Freud hierop neer, dat er psychologisch beschouwd geen ander verschil tusschen man en vrouw bestaat dan dat van aktiviteit en passiviteit.[1)] Met zulke algemeenheden kan men in de wetenschap niet en nog minder in de praktijk iets uitrichten. Zal de theorie iets beteekenen, dan moet ze ons duidelijk maken, hoe het niet door de sexualiteit onderworpen d.i. het gezonde, normale Ik er uitziet, en hoe de sexualiteit van de anderen, de abnormalen, den een tot dichter, een tweede pervers, een derde ziek, en wel telkens nog op een bizondere wijs dichter of pervers of ziek maakt. Het zou onredelijk zijn aan de school van Freud te verwijten, dat zij in den korten tijd van haar bestaan nauwlijks een begin heeft gemaakt met de uitvoering van dit programma. Maar wel past haar eenige bescheidenheid: met het groote woord sexualiteit zijn de problemen niet opgelost.

Dat Freud ten opzichte van de rol die de sexualiteit in het leven speelt een beter menschenkenner is dan vele zoogenaamde idealisten, neem ik gaarne aan, al vind ik in zijn opvatting van de kinderziel nog veel onzekers. Hij heeft zijn eigen theorie sterk gewijzigd. Aanvankelijk meende hij bij het jonge kind reeds veel sexueels van feitelijken aard te vinden, later is hij gaan spreken van psychische sexualiteit (wenschen en fantasieën) zonder dat het met onbetwistbare duidelijkheid blijkt, hoe en op welken leeftijd die wenschen en fantasieën zijn ontstaan. Er wordt verondersteld, dat de psychanalyse steeds dieper doordringt in de lagen van herinnering tot in de vroegste jeugd toe, maar dit schijnt me

1) In het tijdschrift Scientia (1913), XXXII - 6, blz. 375

voorloopig erg hypothetisch. De oudste herinneringen, waartoe men zonder psychanalyse komt, vallen bij de meeste menschen in het vierde of vijfde levensjaar. Zij dragen lang niet altijd het aangenaam karakter van den wensch, een meerderheid is waarschijnlijk van onaangenamen aard, gevolg van vrees, angst, schrik. De stelling, dat de mensch het onaangename uit het bewustzijn verdringt en dus vergeet is, in haar algemeenheid, meer een wensch dan feitelijke waarheid. Het zou ook, biologisch beschouwd, niet goed voor hem zijn. In ons door allerlei gevaren omringde leven kan de vrees zeer nuttig zijn en waarom het onbewuste zoo ondoelmatig zou handelen van alleen maar te wenschen is ons door Freud nog niet aannemelijk gemaakt.[1)] Zeker, er zijn menschen, wier politiek die van den struisvogel is, die wegloopen als ze een ongeluk zien gebeuren, die hun oogen sluiten voor gevaar en voor alles wat onaangenaam is, die met geweld alle pijnlijke ervaringen uit het bewustzijn verdringen, maar het is zeer de vraag of we daarin niet de gevolgen van ziekelijke aanleg of gesteldheid hebben te zien. Het zou wel kunnen zijn dat wat Freud oorzaak van ziekten noemt, eer als gevolg is te beschouwen.

Werken met herinneringen uit de jeugd is in elk geval zeer gevaarlijk. Ze zijn zoo moeilijk te onderscheiden van latere hetzij dan opfrisschende of vervalschende bewerking. Van onbevangen waarneming van het jonge kind verwacht ik in dezen veel meer dan van psychanalyse. Daardoor zal men er waarschijnlijk toe komen om in te stemmen met de kritiek van Jung op de theorie van zijn vriend en de kinderlijke sexualiteit leeren opvatten in den biologischen zin, dien Prof. Groos, vóor en onafhankelijk van Freud, aan het spel van kinderen en jonge dieren heeft gegeven: dien van een instinktieve vooroefening voor het levenswerk.

1) Indien werkelijk de menschen op zoo groote schaal het onaangename naar het onbewuste verbannen, dan begint de eeuwenoude gewoonte bij opvoeding en rechtspleging te straffen zeer in het gedrang te komen. De leer van niemand, op welke wijze dan ook, leed te doen, omdat dit nutteloos of zelfs schadelijk zou zijn, kan zich misschien op Freud's theorie beroepen.

De grootste verdiensten van Freud liggen m.i. op het gebied van de individueele psychologie. Dat we uit de vrije invallen en zoogenaamde toevallige handelingen van den mensch heel wat te weten kunnen komen omtrent zijn karakter en de dingen waarmee hij zich innerlijk bezig houdt, is zeker. Met behulp van associatie- en herinneringsproeven, volgens de methode van Jung, is het mij bij verschillende personen gelukt komplexen te ontdekken. Maar gemakkelijk is het niet en de kriterien, die Jung e.a. opgeven, blijken, bij statistieke bewerking van de uitkomst der proeven, ons in den steek te laten. Een algemeen bruikbare wetenschappelijke methode hebben we hier nog niet. Het is een afwegen van bizondere waarschijnlijkheden, waarbij intuitieve menschenkennis misschien medewerkt. De onzekerheid begint, wanneer men zich zelf van alles rekenschap wil geven, wanneer men gaat uitleggen. Als ik dan ook al de voorbeelden naga, die Freud in zijn 'Pyschopathologie des Alltagslebens' behandelt, dan schijnen die me soms wel verrassend van juiste opvatting, maar dikwijls nog zeer onzeker of zonder eenige overtuigingskracht ten aanzien van hetgeen ze moeten bewijzen. Als b.v. iemand het vers van Vergilius: Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor! wil citeeren maar, omdat een van de woorden hem op 't oogenblik niet invalt, er van maakt: Exoriare ex nostris ossibus ultor! dan vindt hij, nadat Freud het vers heeft aangevuld, het heel vreemd juist dat onbepaald voornaamwoord *aliquis* te hebben uitgelaten. Door psychanalyse ontdekt Freud, dat hier zeer diepgaande voor het leven van den man belangrijke dingen achter zitten. Het is mogelijk, ik kan het tegendeel niet bewijzen, maar erg waarschijnlijk komt het mij niet voor. De onderzoekingen van de taalpsychologie leeren mij nu, dat men het begin en het eind van een vers en in 't algemeen elk woord, dat voor het verstaan van den zin noodzakelijk is of een bizonderen klemtoon heeft, het gemakkelijkst onthoudt, daarentegen woorden midden in den zin en van weinig beteekenis licht vergeet. Het laatste is het geval met *aliquis*. Vreemd, in den zin van ongewoon, is hier het vergeten volstrekt niet. Daarmee, ik stem het gaarne toe, is het individueele geval niet verklaard. De psychologische regel leert ons, welke uitlatingen het meest, het gemakkelijkst, voorkomen, niet de bizondere oorzaken daarvan. Gewoonlijk is men nu geneigd voor zulke lichte gevolgen geen

zware oorzaken te zoeken. Freud daarentegen beschouwt dergelijke schijnbare kleinigheden als symbolen van groote beteekenis. Wie zal zeggen in hoever hij gelijk heeft? Zijn uitlegging van de symbolische taal van den droom zal ons gelegenheid geven op dit onderwerp terug te komen.

(Slot volgt.)

Shelley
Een nagelaten gedicht[1)]
Van
Alex. Gutteling

Als wie zijn landlijk meer, in wingertbergen
Blauwend, waar blanke huizen vredig spieglen,
En slechts een enkle maal een donkre schaduw
Van wolken tijgt over het kalme water,
Verlaat, en stijgt, eerst gaarden door, dan rotsen,
Tot eensklaps 't wilde bergland opensplijt
En hij de zee ziet zilvren op de stranden
In schuimge warling brekend, eindeloos
Naar wijden einder 't weemlend wielen reikend
Onder het zwaar gewolk van onweersluchten,
En in zijn ooren klatert zwaar en dondert
Haar stem, soms dalend in geheimvol zuchten,
Dan juichend, schallend in blijde geruchten,
Dan dreunend somber van onzegbre smart -

1) Gutteling heeft dit gedicht geschreven in Augustus 1906, dadelijk na ‘Rembrandt-hoon’, en het daarna als niet voldoende beheerscht terzijde gelegd. Nochtans zullen zij die hem alleen uit zijn bereikte werk kennen dankbaar zijn dat deze grootste van zijn pogingen behouden bleef. Zij zien er hem in de volste, de meesleepende sterkte van zijn innerlijke drang, en vooral - wat nog waardevoller is - in de ongetemperde, de tot overtuiging geworden belangeloosheid van zijn bewondering.
A.V.

Zoo gaan soms wij, de rustgen die in vrede
Van stille liefde in 't lachend landschap wonen,
Tot u, o fierste koning der geluiden,
En huivrend staan wij stil, doorgronden 't niet.
Uw geestdrift, die de wereld schokte, uw stem,
Die als een stormvlaag 't slaafsche Jericho
Sidderen deed en storten, en uw leven,
Dat meteoor-gelijk flitste in den nacht
Van geestloos donker in een krans van stralen,
Wonderlijk schoon, maar vreemd: van de aarde niet -
't Is alles, ach, zoo ver: ons kalme lied
Vloeit als een beekje in schaduw van uw bergen,
Die blank hun ijskroon flonkren doen in 't blauwe,
Die glanzen in het sterlicht, in den zongloed
Flonkeren, in den maanschijn droomrig blinken,
En zilvrig flikkren in den bliksemschicht.
Gij waart van de aarde niet. Wij aarde-kindren
Zien hoe elk ideaal slechts leeft in droomen
En nooit verwerklijkt wordt, wij zoeken niet
Meer in een mensch, dan men van mensch kan vergen
En achten 't nutloos, blinde Macht te tergen,
Wijl geen tyran zonder opvolger sterft.
Gij waart zoo niet. Gij hebt uw heele leven
Dronken gestaard op uw verheven droomen
En overal zaagt gij de wereld anders
En toornig wierpt gij dan uw zeekre pijlen,
Wrekende Apollo: uw geestdriftig lied.
Gij mindet velen, en uw droom omvloeide
Hun aardsche lijf met goudglans, en hun ziel
Lichtte juweel-gelijk in glinstrend water.
Toogt gij 't er uit, zoo bleek het ijdel glas.
Dan toorndet gij en weendet en gingt heen,
Tot in den donker weer een ander beeld
Helstralend naderde. En de menschen zeiden:

De trouwelooze. Maar gij waart getrouw:
Trouw aan uw Ideaal van Deugd en Schoonheid,
Dat gij bemindet met onaardsche liefde, -
Maar tevergeefs zocht gij het in een mensch.
Gij droomdet van een nieuwe, een heilrijke aarde:
Van vrije menschen in een wonnegaarde
De vruchten plukkend, gloeiende in het loof.
Gij zaagt hun fiere, zonbeglansde hoofden,
En 't licht in de oogen, thans door waan gedoofde,
En in uw zang schalde uw verrukt Geloof.
Waart gij een dwaas? Maar dan zijn alle Grooten
Van alle tijden dwaas geweest: geestdriftig
Zagen zij allen Idealen flonkren,
Waarin het menschdom uit zijn duistre diepte
Omhooggeheven werd in gouden hemel,
Rondom den stralentroon brandend van God.

* * *

Toen gij een knaap waart met een bleek en schichtig
Gelaat - groot flonkerden uw koortsige oogen,
Wild wapperden uw lokken om de schouders, -
Toen gij, eindlijk ontkomen aan den spot
Waar jeugd mee hoont wie anders zijn dan zij,
Kwaamt in versteende stad, waar grauwe wijsheid
De kille bleeke muren galmen deed: -
Zoo treedt een reizger uit liaanbosch ondoordringbaar
schier, waar de vlugvoetige apen
Aan takken slingrend hem met vruchten wierpen,
En denkt: nu kom 'k in wijde en vrije wereld,
Maar kale rotsen zijn 't, een uitgebrande
Vulkaan, en harde lava kwetst zijn voet; -
Toen zocht gij troost, hoopvolle blijdschap, in
Fantastische natuur, waar wondre krachten
In schuilen: bij retort en vlammend vuur

Stondt gij te spieden, en een rookwolk soms
Omdonsde, vreemd van stank, uw hel gelaat:
Als van een krijgsheld in den kruitdamp blonk het.
En onderwijl vloog dan uw droom naar tijden,
Dat menschegeest die krachten werken dêe
Tot heil: tot grootheid en verbroedering.
Heil u! dat gij de toekomst niet aanschouwdet!
Dat gij niet zien kondt, hoe een ijzren web
De weerld zou slaan in banden, hoe de treinen
Nu smoken, waar eens de Arve, machtiger
Dan menschen zijn ontembren vloed omlaag-
stortte voor uwen blik, groot van ontzag.
En niet om 't menschdom te vereenen, ach,
Tot winzucht enkel; winzucht doet de zwarte
Fabrieksschoorsteenen rijzen als een woud
Van looverlooze reuzestammen; winzucht
Zeeën doorsnijden met rookende schepen,
Waar eens alleen het zeil blonk meeuwgelijk.

Maar duurzamer gewin schonk u 't Verleden.
Voor 't opgetogen geestesoog - uw mond
Najuichend den volmaakten schoonen klank
Onsterfelijker verzen - rees 't heelal
Van den Helleenschen dichter: blijdre wezens
Dan wij gingen daar slank met luchten tred
Blinkende paden langs de purpren zeeën,
Waar witte zeilen bolden in de koelte.
En ook hun strijd was ridderlijk en schoon:
Met Goden zelf streden zij zij aan zij,
Geschenken gaven zij den eedlen vijand.
O zonnige wereld, waar nooit stuursch tyran
Heerschen bleef, maar de Vrijheid steeds verwon,
Versloeg barbaren die in kleurge benden
Ontelbaar kwamen, waar een heldre Wet

De burgers eende, en kunst onsterfelijk
Haar eerste, doch haar schoonste werken schiep.
Waar nooit de wraak van een streng-richtend God
Liefdeloos dreigde, maar waar vroomste droomers
Gansch het Heelal vervuld meenden van hem -
O hoe betooverd dookt ge uit diepten weer
In 't nuchtre licht, als wie in schemerzee
Vertoefd heeft, en het rijk der watergeesten
Bewoond, waar alles droomerig en schoon
En zonder hardheid is: bleek neevlend blauw
Omvloeit de wonderlijke wouden en
Glinstrende grotten, en de menschen gaan
Er naakt, van parelmoeren schijn beglansd; -
Zooals zulk een huivert voor 't witte licht
En voor de scherpe vormen de oogen sluit
In afschuw - zoo zaagt gij in 't grauw gesteent
Van hoogeschool en kathedralen 't somber
Symbool van dogmen en waanwijsheid, vaal.
Hoonend wat u in strijd leek met de Schoonheid,
Deedt gij uw eerste dwaze, dappre daad.
Als een kwajongen stondt gij voor 't gestoelt
Der grimmige rechters, die u smaadden en
Verbanden - niet voorgoed: thans hangt uw beeld -
De trots der Hoogeschool - in 't zelfd vertrek.

O sombre jaren, die gij zwaar doorstreedt,
Voordat uw ziel dien helsten toon kon juichen,
Die alle smart door goudlicht heen doet glanzen,
Als donkre rotsen door een waterval.
Met alles en met ieder waart ge in strijd:
Liefdloos geloof, zelfzuchtge dwinglandij,
Hoe zaagt ge ze overal, uw gansche land
Versombrend, - en altijd leefde voor u
Een toekomstbeeld, Helleensch, maar schooner nog,

En aarzlend zocht uw stem den zuivren klank.
Een vrouw sleepte u in onheil. Geesteloos
Hing zij dra aan uw ziel als 't loodzwaar pantser
Aan de ongeduld-doorschokte flanken van
Een snellen hengst. Gij dacht haar ontrouw. Toornig
Verliet gij haar, en steunloos wankte zij
Tot aan den oever van haar murmlend graf.
Rust - fluisterde 't - een plons - 't sloot boven haar.
Een moord? O weet: geen ziel ging meer doorpijnd
In bijtend vlammen van 't hel vagevuur,
Dan hij door holen, waar de schuwe smart
Vleermuisgelijk ritselde in zijn gelaat.
Maar schuldloos wist hij zich. En toen zijn kind
Aan hem ontnomen werd door strengen rechter
Doordreunde toorn de wanhoop van zijn ziel.

O Shelley! 't Was een nieuwe, schoone droom,
Die u vertroosting schonk. Op 't stormgezweepte,
Kermende schip, tusschen de hooge golven
Die zwart aanzwollen, wijl het schuim verzilverd
Een oogwenk soms in fellen bliksem blonk,
Zat slapend aan uw voeten, in uw schoot
Het moede hoofd gerust, uw lieve Mary,
Met wie gij vluchten wildet naar een blijder
En vrijer land van rijkbegroeide bergen
En blauwe meren, waar op de Alpenweiden
Jagers en herders onafhanklijk heerschen.
En door de velden van 't verwoeste Frankrijk -
Tusschen het puin lag soms een oud kanon
Te roesten, en geen zang, geen blijde lach
Klonk uit de schaar der maaiers, of hun wapen
Nog bataillons in-flitste: 't avondrood
Bedroop hun zeisen als met purper bloed -
Gingt gij tezamen vredig, - wee, dat hier

Oók niet uw ziel rustig genieten kon
Maar toornen moest in machtelooze woede.

O vree, die eindlijk uw vermoeide ziel
Verfrischte als wind van 't altijd blauwe meer,
Omringd door bergen, blauw, en blauwe lucht
Vol warme zomerzon, - o stil genucht.
Om op uw vaartuig langzaam heen en weer
Te zeilen, en te staren in 't gewiel
Van het zacht, zilvrend zog, of met uw oogen
Te turen in de wolkelooze bogen:
Dien hemel, waar gij nimmer komen zoudt,
Gelijk de schipper zei. Diep in het goud
Des hemels leefdet gij: in lichtgezangen,
Ontroerd hun klank stamelend, laagt gij stil,
Wijl soms uw leên doortoog een vreemd geril
Van zaligheid om zulke onaardsche drangen.
Of stout in stormen, met uw dichtervriend,
Trotseerde dood gij met een heilgen trots,
Wild overstemd door 't beukende geklots
En 't bleeke hoofd door hagelslag bestriemd.
Voorspelling van uw dood! - Maar 't machtigst klonken
Uw zangen dreunend luid toen Gode-dronken
Gij dood en leven één zaagt in Gods Macht.
Want huiverend voor de onontroerbre pracht
Van den Mont Blanc, verstard in plettrend zwijgen,
Voeldet ge uw stem, uw ziel ten hemel stijgen.

Maar schoonst uw droom ontlook in 't warm Itaalje:
Gij zongt den Halfgod die aan puntge rotsen
Geketend om zijn zonde: menschenliefde -
Pijnen moest lijden onuitspreeklijk: foltrend
Beet hem de koude in rauw-geknaagde wonden -
Schroeiend brandde de zon - gespleten lippen

Vonden geen lessching zelfs in koelen regen
Die tot vergif werd in verdoemden mond.
Zijn lief dwaalde verbannen in prieelen
Die sombre krochten werden der verlaatne -
Maar 't Uur was daar: toen wankelde de zetel
Van den tyran die neerdreunde in den afgrond.
Prometheus vrij - en 't aardrijk onder hem
Verlost van alle smart, strijd, slavernij,
Vredig in eeuwig heldren ether cirklend
Door maan en sterren jubelend omkransd.
O Dichter, hoe ge uw wonderbaren droom
Van een verloste menschheid weefde in beelden
Helleensch - in zangen schoon als geen ooit zong.
Maar schoon gij juublend steegt tot zaligheid,
Uw aardsche lijf moest wandlen in den donker.
Dit is zoo droef: dat wijze menschegeest
Lijden en dood verneevlen doet in 't Eeuwge
En dat toch niemand zoozeer als de wijze
In smarten lijdt en stervens weedom voelt.
Uw kind stierf en uw vrouw verkwijnde in wanhoop.
Maar hel door tranen flonkerde uw gezang,
Leeuwrik benijdend die in onverstoorbre
Vreugde zijn klaar lied onnavolgbaar zingt -
Toch was uw zang schooner dan vogelkweelen:
Gelijk de herfst de droevig-stralende
Schooner is dan de heldre zomer, schooner
Zonsondergang die achter wolken treurt
In gloeden, dan 't droomlooze dagelicht -
En allerschoonst jubelde uw liefdelied,
Toen gij een vrouw zaagt - een gevangen vrouw -
Die het verbleekend beeld der droeve Mary -
In smarten om haar zoon roerloos verwelkend -
Plots overstraalde, als maan voor 't zonlicht kwijnt.
O goddelijke dwaasheid, die een kind,

Een onbeduidend kind verheerlijkte
In zoo verrukte klanken, dat 't geluid
Ons neerslaat, siddrend, in verbijstering.
Meer dan een aardsche liefde zongt ge: een min,
Die alle schepslen zou vereenen, vrij
Als bijen honing purend in een tuin
Van blijde bloemen, moesten alle wezens
Het schoonste zoeken dat in aller ziel
Verborgen blinkt, opdat in éénen bond
Een onzelfzuchtge wereld glanzen zou.
O dwaas! O Godheid! Met hoe zwak geluid
Zing ik van liedren wier verheerlijkt woord
Aan bleeke starrenlucht der poëzie
Als een komeet opsprong in vonkenspattend
Geglans, tot hoog, met breed flonkrenden zwaai,
Hij eenzaam brandde in ros-doorgloeiden hemel,
Het Lot der volken kondend in zijn Teeken.

Toen was een andre dichter, niet als gij
Machtig van geest, maar fijn, en wonder-klankrijk
In heldre beelden óok een Grieksche wereld
Scheppend; maar door den hoon van 't niet begrijpend
Geslacht verwond in 't diepste van zijn ziel,
Gestorven. Toen kwaamt gij, wreekte zijn dood.
Maar boven haat en klacht en medelij
Steeg uw gezang in heldre hemeldiepten:
‘Vree, vree! Hij is niet dood, hij sluimert niet!’
Gij wist, dat gelijk wierook smeulend wolkt,
Wolkend vergaat, terwijl zijn wondre gave
Geheel den tempel zacht-ontroerend vult -
De lucht wordt nevelig en zwaar van geuren,
Kolommen grijzen, en het psalmgezang
Dreunt als gewijder uit onzichtbre diepten -
Dat zoo de menschenziel, als 't lijf ineenzinkt,

Omhoogstijgt, breedend, en door 't gansch Heelal
Samensmelt met de oneindge ziel van God.
O wie dat voelt, voor hem is heel de wereld
Vol van heilige tinten en geluiden,
Want al wat droevig is en slecht en slaafsch
Weet hij dat sterft, maar dat onsterflijk leeft
De Liefde, en Kracht, en Scheppingsdrang en Schoonheid
Die allen deel zijn van den Eeuwgen God.
Zoo leeft al 't schoonste om ons van duizend eeuwen
In den al-eengen kracht, die bloei en groei
Aan de aarde ontlokt, die werelden doet wentlen, -
In stillen maneschijn en zilvren bergen
En in het wisselend gezang der zee.

Toen waart gereed gij om te sterven. Dikwijls
Dreeft ge in uw bootje bij de kalme kust,
Wenschend, dat het u voeren zou, zacht zeilend,
Naar purpren einder, waar in vlammenloovers
Als wondre boomen, een vreemd eiland gloorde....
't Eiland der Zaligen? - Tot eens een storm
Het zeil deed wappren en ineenslaan, scheuren,
En in den donkren vloed uw lichaam zonk.
De weingen die u minden leefden toen
Dagen in onrust, en zij dwaalden klagend,
Zoekend het strand langs, tot ze u vonden, 't hoofd
Doodsbleek, omkransd van klamme haren. Schreiend
Zamelden 't hout zij van de kromme pijnen
Die op de dorre kust hun schrale kruinen
Schaduwloos wuifden over 't witte zand.
Op den brandstapel, waar het hars bij neerdroop,
Legden ze uw lijk, en in den blauwen dag,
Bij stille zee en wolkenlooze lucht,
Rezen de vlammen, zichtbaar nauwlijks, rook
Heel bleek uitsliertend en verwazend snel

Tot zondoorblonken nevel. En het hout
Knetterde flikkrend, wijl een zwoele geur
De weenenden omvloeide. Eenzaam het landschap:
Slechts enkle torens op den duinrand, oud,
Verlaten. Enkle boeren, die nieuwsgierig
Verbaasd van ver 't aanstaarden. En een meeuw
Vloog onophoudlijk rond in breede zwieren
Tot boven in den zwarten damp en steeg dan
Wit zilvrend, hoog boven de blauwe zee.
Was 't een symbool van uw ontvloden ziel:
Ontvloden uit het walmend levensdonker
In 't helle zonlicht van Gods gouden lach?

***

Uw geestdrift davert als bazuingeschal
In 't oor van hen, die wanklend, moedeloos,
Door nevel schrijden als verdwaalde krijgers.
Zij hooren 't en hun hand grijpt vaster 't zwaard,
Hun zwaar-ompantserd lijf recht zich, hun stem
Geeft antwoord, en een dondrende oorlogsroep
Klinkt allerzijds den mist door. - Maar ook zij,
Die twijflen, of 't niet beter is hun droom
Rein te bewaren, daar toch alle kwaad
In dood verzinkt, en diepste Waarheid blijft:
Waarom dan strijden, vragen ze: o, onze aard
Is schoon in 't licht der smartlooze Eeuwigheid -
Ook zij verrijzen soms uit zaalge rust
En zien hoe uw gestalte in wereldstrijd
Omhoogstijgt als een bergtop boven 't onweer.

Zoo ik, die huiverend mijn oogen sluit,
Heerlijk doorsidderd van uw grootsch geluid.
O, als een reuzeneik in 't lage hout
Alleenstaand, kronkelwortels, kronkeltwijgen,

Steunen en schokken ruw-beschorsten stam,
Wijl 't klaatrend loof stralend van zonnegoud
Blaadren als vonken fladderend doet zijgen -
Zoo zijt ge, maar geen stillere ruisching kwam
Ooit murmlen ook uit luw-dooraêmde kruinen -
'k Nader tot u uit mijn bloeiende tuinen,
Waar 'k bloemen koester, onkruid uitroei - zwaar
Schijnt de arbeid soms, velen bespotten mij
Die leunen over 't hek - opdat het klaar
Bewust mij worde, dat slechts geesdtrift vrij
En krachtig leeft, en 't levende slechts duurt
In eeuwgen zang die onverdoofbaar vuurt.

Alle idealen gaan voorbij, de tijden
Wisselen snel, alle monden belijden
Andre evangeliën, als 't oude sterft.
Maar wat geen frischheid ooit, geen leven derft:
De adem van leven is 't, die zangen drijft
Zoo zeker, dat hun schal door de eeuwen blijft
Luiden: de stem van den oneindigen God. -

Stedenbouw[1)]
Door
H.P. Berlage Nz.

III

De kunst van stedenbouw bestaat dus in het scheppen van stadsbeelden, van rhytmische ruimten. Op dat stadsbeeld is het bouwblok natuurlijk van den grootsten invloed. Zoolang er dus niet een zekere overeenstemming is verkregen betreffende den vorm van het woonhuis, zoowel afzonderlijk als in blok, en in laatste instantie zelfs betreffende een monumentaal gebouw, dus eigenlijk al weer van den stijl, kan er van een bevredigend resultaat geen sprake zijn. Ik verwijs te dien opzichte naar datgene wat ik in mijn eerste voordracht heb trachten te ontwikkelen. Eerst de overwinning op het alles verwoestende subjectivisme in den huizenbouw zal aan de stad eenheidvermogen te geven.

'Toch is de Rhytmus van enkele architektonische gedeelten', aldus Brinckman, 'evenals hun verhouding onderling nog geen stadsbouwkunst als zoodanig, d.w.z., zij maken wel indruk, maar vormen nog niet de mooie stad. Want deze is geen verzameling van afzonderlijke eenheden, niet alleen resultaat van de som harer gebouwen, en der bebouwde gedeelten, maar ook van de daar tusschen liggende vrije ruimten, van straten en pleinen, van het eigenlijk levend organisme. Deze als positieve dingen op te vatten, ze als bepaald begrensde luchtvolumina, in plaats van als vormlooze resten tusschen bouwblokken

1) Derde van de Lezingen gehouden te Delft voor het Genootschap 'Practische Studie'. Vervolg van DI. II, blz. 17.

te ontwerpen; ze in juiste afmetingen en verhoudingen tegen elkaar te zetten, ten slotte zelfs rhytmische functies in haar ruimtemassa's tot uitdrukking te brengen, is het hoogste architektonische vraagstuk in stedenbouw.'

'Het speciale ruimtegevoel van een bepaalde periode geeft haar immers de architektonische scheppingskracht; haar dienen de bouwkunstige vormen als uitdrukkingsmiddel. De verhouding tusschen ruimtegevoel en uitdrukkingsmiddel kan worden vergeleken met die tusschen denken en spreken. Men zal zich in een vreemde taal slechts gebrekkig kuunen uitdrukken, wanneer men in haar niet kan denken.'

Het is het noodlot der XIX^{de} eeuwsche architektuur geweest, dat den architekt van die periode het gevoel voor ruimte en ruimte-effekt ontbrak.

'Dat is het, wat het onmiddelijkst op den bewoner van een stad invloed uitoefent, omdat hij zelf de basis is van elke doorhem ondervonden ruimteindruk,' waartoe ik herinner aan Spinoza's uitspraak, 'dat de mensch de maatstaf aller dingen is'; 'hij wordt, zich zelf bewegend, in deze rhytmische beweging getrokken, zoodat vroolijkheid, trots en kracht haar vervullen.'

'Ongetwijfeld zullen velen de onregelmatig gebouwde oude steden boven den zuiveren aanleg verkiezen, omdat hun de moed tot een groote opvatting ontbreekt. Maar dat zijn zij, die liever blijven binnen het eng begrensde. Daardoor hebben zij echter niet het recht een waardevol eindoordeel te vellen over een regelmatigen of onregelmatigen aanleg.'

Wat voor het plein geldt, geldt ook voor de straat, - misschien in nog sterker mate, omdat de straat, althans tegenwoordig, een belangrijker element in het stadsplan is geworden, dan het plein. -

Zijn de pleinen de knooppunten der verkeerswegen, de straten zijn de verkeerswegen zelf; en men weet wat tegenwoordig het verkeer in een stad beteekent. En toch zijn zij dit niet alleen; zij dienen tevens ter bewoning, waardoor zij dus een dubbele functie hebben te vervullen.

Dat houdt alweer direct verband met het karakter der straat als stadsbeeld. 'Dit karakter is als architektonische vorm, dat van een dàn weer gauw, dàn weer langzamer, maar een zonder

oponthoud doorloopende ruimte. Die beweging verlangt een dienovereenkomstige omlijsting, waarlangs het oog glijden kan en die het zoo mogelijk in de verte naar zich toe trekt.'

'Eerst het plein, waarop de straat uitmondt, is de plaats van het oponthoud, die daarom in zijn architektonische omlijsting een meer teruggehouden indruk mag maken, waar dus de blik zich meer in de wijdte kan vermijden.'

Men zou, de stad met een gebouw vergelijkende, kunnen zeggen, dat de pleinen de kamers, de straten de gangen zijn, een vergelijking die ook verband houdt met de aesthetische oeconomie. Want evenals men de rijke architektuur voor de vertrekken, en niet voor de gangen bewaart, is het wenschelijk de monumentale gebouwen op pleinen te zetten en geen kostbare gevels aan straten te maken. De stadbouwkunst van het verleden doet hetzelfde; zij concentreert haar kracht op de hoofdpunten, versiert daar waar ze zeker is van de rust tot beschouwing. Het is dus de ontwikkeling der straat die voornamelijk afhangt van de ontwikkeling van het bouwblok. Eerst door de eenheid der wanden wordt de straat gevormd, wordt zij, 't zij recht of gebogen, een voorwerp met ruimte-effekt.

'Dit streven naar ondergeschiktheid van het afzonderlijke huis ten gunste der straat, is reeds bemerkbaar aan de hoofdwegen in dorpen. De gevels der huizen, of verder ontwikkeld, de gevels van verschillende bouwblokken hebben dientengevolge een dubbele taak te vervullen; ten eerste de achter haar liggende bouwmassa af te sluiten, haar structuur te verduidelijken; en ten tweede de ruimte der straat in te sluiten en haar als een samenhangend geheel tot uiting te brengen.'

'De ruimtevormende functies dezer wanden moeten krachtig zijn, omdat de medewerking van den vrijen hemel is te overwinnen, die de ruimte-indruk om zoo te zeggen, naar zich toe trekt.'

Het is hier de plaats nog even terug te komen op het subjectieve, eventueel individualistisch karakter der architektuur, en dus ook der straat, en in laatste instantie der stad, hetgeen verband houdt met wat men in het algemeen schilderachtig pleegt te noemen.

In de kunst is de persoonlijkheid alles, zegt Goethe.

Men wil nu eenmaal, hetgeen begrijpelijk is, in de kunst het persoonlijke zien; vandaar de haat tegen alle machinaal werk, niettegenstaande de machine toch ook wel kunst kan maken. Datzelfde gevoel voor het persoonlijke geeft ook het aantrekkelijke aan de Middeleeuwsche stad. De onregelmatigheid van aanleg, het verschil in elk huis, zoowel in bouw als in ligging, hetgeen in dorpen, tengevolge van een slappere overheidsbemoeiîng nog sterker is dan in de stad, is het schijnbaar door louter toeval gegroepeerde, van dat persoonlijke de zuivere afspiegeling!

Dat is dan ook inderdaad mooi, wanneer, zooals dat in de groote stijlperioden het geval was, die verschillende eenheden éénzelfde karakter hebben, éénzelfden stijl, omdat daaruit ook het gezonde individualisme spreekt, een individualisme zooals ook Goethe dat bedoelt. Het is het gevolg van een zich ondergeschikt weten aan een gemeenschappelijken architekturalen vorm, omdat deze vorm ook inderdaad tot een geloof is geworden.

Ondragelijk wordt daarentegen een dergelijke schilderachtigheid, wanneer die verschillende eenheden elk afzonderlijk een eigen, dus een subjectivistisch stijlkarakter hebben.

Ondragelijk omdat er dan van geen schilderachtigheid, welke eigenschap toch ook een éénheid vooronderstelt, maar alleen van een afschuwelijke verwarring sprake is.

Welnu, wij genieten het voorrecht in dezen tijd te midden van zulk een verwarring te moeten leven, waarmede, als onvermijdelijke tegenstelling een moordende eentonigheid gepaard gaat, omdat elk architekt er een afzonderlijke stijl op na houdt.

Er is daarom zelfs meer rust in het bewegelijke middeleeuwsche stadsbeeld, dan in de meest eentonige straat eener moderne stad, want stijl is rust in de beweging, stijlloosheid is beweging in de onrust. Vandaar dat de eenige mogelijkheid om in dezen tijd een bevredigend stadsbeeld te verkrijgen, zou bestaan in het geven van de opdracht tot bebouwing eener geheele straat aan een enkel architekt, want dan is er, zelfs op gevaar af van een zekere eenvormigheid, of van een zekere gewilde schilderachtigheid, ten minste maar één persoon aan het woord. Die eenvormigheid is echter niet de straks bedoelde

eentonigheid, omdat deze het gevolg is van onbekwaamheid.

En dan denk ik daarbij onwillekeurig aan het centrum van Amsterdam dat op dit oogenblik in een modern plein wordt hervormd. - Is dat plein waarlijk modern, is de gewettigde vraag?

Ik zeg volmondig 'ja'; omdat het de zuivere reflectie wordt van den geest van dezen tijd, dat is van een alles verwoestend subjectivisme.

'Wil men met het zoogenaamd schilderachtige in de stedenbouw', zegt Brinckman, 'uitdrukken, dat een stadsbeeld een goed onderwerp voor een schilder is, dan zou de architekt zich af moeten vragen, of hij zoogenaamd schilderachtig zou moeten bouwen; want men kan niet van hem verlangen, dat hij met zijn ruimtescheppende middelen, motieven voor een anders ziende, anders vormende kunstrichting schept. Het gebruik van dit woord trouwens toont, dat de stadbouwkunst van onzen tijd het in dezen zin toch dikwijls gebruikt.'

'Wil men daarmee de oplossing van gesloten vormen in licht en schaduw, de oversnijding van enkele deelen van een complex van gebouwen aanduiden, misschien ook de medewerking der kleuren in de atmosfeer, ofschoon daaraan nog weinig aandacht wordt geschonken, dan vraagt men zich af, hoe ver men daarin gaan mag, zonder het werkelijke gevoel voor architektonische, dus ruimtescheppende verhoudingen te kwetsen.'

'Voor onzen tijd zouden architektonische verhoudingen van groote waarde kunnen zijn, waarbij op lichteffekten met lichte kleuren werd gerekend, zin voor het schilderachtige kenteekenen. De schilderachtige gebouwengroepen onzer stadsbouwkunst daarentegen zijn, alhoewel decoratief rijk en bewegelijk aangelegd, zonder een diepere uitdrukkingskracht!'

En toch voelt men, om nog even terug te keeren tot het middeleeuwsche stadsbeeld, dat men met een hoogere vorm van stedenbouw te doen krijgt, wanneer het plan regelmatig wordt, en vooral, wanneer dienovereenkomstig meer de aandacht wordt geschonken aan het bouwblok, zooals dat in het barokke tijdperk het geval was.

Voor die opvatting blijft Frankrijk met Parijs het voorbeeld, terwijl Duitschland daarentegen, door de geweldige ontwikkeling zijner steden, die juist viel in den tijd der uiterste verbi-

zondering in de architektuur, het verwarrend stadsbeeld heeft geschapen, waarvan ik boven sprak.

Dat is echter begrijpelijk, omdat langzamerhand de scheiding tusschen verkeers- en woonstraten ontstond en de verkeersstraten natuurlijk ook winkelstraten werden, als gevolg van een zuiver oeconomisch proces.

En nu brengt de verbizondering van den winkel, die wij gewoon zijn reclame te noemen, mede, dat inderdaad, èn door een bizondere bouwwijze, èn door allerlei andere middelen, de voor het bedrijf zoo noodige aandacht wordt getrokken.

Daardoor ontstond de moderne winkelstraat, een beeld van chaotische verwarring; zonder twijfel interessant uit een cultuurhistorisch oogpunt en daardoor alweer niet zonder een impressionistisch picturale bekoring, maar principeel noodlottig uit een oogpunt van stedenbouw. Ook hier geldt wat te dien opzichte over het zoogenaamd schilderachtige karakter van straat en plein is gezegd.

Als beide uitersten zouden de Rue Rivoli te Parijs en de Leipzigerstrasse te Berlijn kunnen worden genoemd. De eerste met een eenvormige arcadenarchitektuur, over de geheele lengte van ongeveer 2 kilometer; de tweede met een voor elke winkel aparten gevel.

'Napoleon I heeft,' zegt Karl Scheffler, 'als een autokraat, met burgerhuizen, want de winkelgalerij bevat bovenwoningen, in plaats van met slotarchitektuur, willen representeeren, krachtens welke wil de huizen van deze straat volkomen gelijkmatig, met herhaling van een en hetzelfde type, zijn gebouwd. Met strenge consekwentie is hier, door de absolute gelijkvormigheid der stadshuisarchitektuur, tevens de bevrediging van een massabehoefte, architektonisch tot oplossing gebracht.'

De verwezenlijking van een gesloten huizenblok, met een gelijkvormig blokfront is bovendien een consekwentie van de ruimteontwikkeling. Zij dient als een middel, waarvan de toepassing het nieuw geschapen type van de groot-steedsche verkeersstraat, van de monumentale boulevard tot zijn ware effekt brengt. Want eerst door de samenvatting der afzonderlijke gevels binnen eenzelfde blok, wordt het mogelijk een monumentale architektuur te doen ontstaan, die de open straat-

ruimte tot op grooten afstand beheerscht. En de vervulling dezer bouwkundige voorwaarden was noodzakelijk in den tijd der groote rechtlijnige doorbraken, zooals ze omstreeks het jaar 1860 door het administratief genie van een Haussman werden ontworpen en uitgevoerd.'

'Het spreekt voor de ernst van zijn artistiek gevoel, als hij voor den aanbouw van de onder zijn beheer nieuw aangelegde straten en boulevards, dit reglement van stadsbouwkunst wilde zien gevolgd, en de wisselwerking van straatruimten en blokwand erkennende, de eischen der regelmatigheid en gelijkvormige gevelarchitektuur uitdrukkelijk vorderde. Hij wilde zelfs, zooals Des Cilleuls meedeelt, de huiseigenaren dwingen, bij de voorsprongen hunner nieuwe gebouwen te letten op een harmonische overeenstemming met de belendende architektuur. Hij schreef n.l. bij de vaststelling der rooilijnen voor, binnen eenzelfde blok de groote balkons, de lijsten en cordonbanden in één horizontale lijn te laten doorloopen, als het niveau der straat het toeliet; in het andere geval wilde hij, met een zelf gevonden uitdrukking "graduer les décrochements" opdat het oog in de perspektief de regelmatigheid van het decoratieve bijwerk zou bemerken.'

Deze grootsche stadsbouwkundigegedachte, die bij den bouw van de Rue de Rivoli was verwezenlijkt, vond spoedig daarna te Londen, bij de doorbraak van Regents Park naar Charing Cross, navolging.

J. Nash legde n.l. in 1813 de 1.5 K.M. lange Regentstreet aan, waarvan de gevels der huizen volgens één uniform architektonisch plan waren uitgevoerd.

Nash bracht ongeveer 20 tot 30 huizen tot een blok te samen en gaf deze een middenrisaliet en twee eindrisalieten met zuilen, terwijl de overige eenvoudig vlak werden gehouden. Op dezelfde wijze werden de kwartieren om Regentspark en de huizen van Carltonhouse Terrace behandeld.

Het voorbeeld van Parijs werd op het continent het eerst te Weenen nagevolgd, bij den grooten stadsuitleg, die na de slechting der vestingwerken in 1860 werd begonnen, niet alleen met toepassing van het boulevardachtige straattype der Ringstrasse, maar ook met de poging, op enkele markante punten

van de nieuwe monumentale straat, een gelijkvormige architektuur voor huurhuizen toe te passen.

En thans begint men, vooral in Duitschland, de wenschelijkheid van zoogenaamden blokbouw, voornamelijk van de woonhuisbouw in te zien. Want voor winkelstraten zal deze voorloopig nog wel op bezwaren stuiten, juist om de oeconomische noodzakelijkheid, al schijnen die eischen in Parijs en ook in Londen, waar nu eenmaal de gelijkvormige winkelarchitektuur bestaat, niet zoo dringend te worden gevoeld. Want ook de woonstraat vertoont in den tegenwoordigen tijd een dienovereenkomstig beeld van particularisme, zooals reeds werd aangeduid, verklaarbaar uit dezelfde oorzaak van een neiging tot persoonlijke manifestatie.

De Ringstraat te Keulen, om maar één uit vele voorbeelden te noemen, en hier behoeft waarlijk Duitschland niet alleen te worden aangehaald, is daarvan wel een der afschrikwekkendste voorbeelden.

'De moderne architekt zal de reeds genoemde blokbouw van de 18de eeuw van wege zijn rust en geslotenheid met een zekere wangunst beschouwen, omdat eenzelfde effekt zelfs bij sterk opgeschroefde eischen, in dezen tijd wel zou zijn te bereiken. Het burgerlijk woonhuis uit de 18de eeuw was bescheiden, zelfs voorname huizen kwamen niet opdringerig naar voren. Men had het gevoel, dat voornaamheid terughoudendheid is, en niet daarin bestaat, dat men aan elken voorbijganger toeroept, dat hij goed naar hem moet kijken, omdat men *dat* en *dat* is.'

Maar zelfs, en dat is ten slotte het punt waarop we moeten komen, is deze groote opvatting ten gunste van het algemeene ten koste van het bizondere in den woningbouw niet een van den laatsten tijd. Om niet te spreken van het klassieke tijdvak, waarin nu eenmaal het individu uit het volk geheel werd teruggedrongen, zijn er uit de middeleeuwen talrijke voorbeelden bekend van woningbouw als een groep behandeld, dus eigenlijk precies van hetzelfde, wat wij thans beginnen te doen met de woningen voor coöperatieve woningbouwvereenigingen.

In Neurenberg werden in de middeleeuwen reeds blokwoningen gebouwd, en Rostock heeft nu nog een straat uit dat

tijdvak waarvan ééne zijde door een huizenblok onder één nok wordt ingenomen.

Moet men zich over een dergelijk inzicht reeds in dien tijd verbazen? Integendeel. Het bewijst juist zijn geestelijk karakter, dat van het ware individualisme, dat zich, alhoewel aan de algemeenheid ondergeschikt, toch kon verbizonderen.

Nu spreekt het van zelf, dat oeconomische oorzaken aan een dergelijke uiting geenszins vreemd zijn. Want er bestaat natuurlijk verband tusschen het feit, dat het goedkooper is één rij van dezelfde dan van verschillende woningen te bouwen, en dat deze middeleeuwsche voorbeelden meestal betrekking hadden op de woningen van arbeiders.

Maar aan den anderen kant moet er toch wel zoo iets als een sterk aesthetisch inzicht hebben bestaan, dat het persoonlijke op den achtergrond drong, terwijl het maar al te zeer bekend is hoe wij, tengevolge van het in alle klassen doorgedrongen gevoel van het persoonlijke, geneigd zijn zelfs door een kleine onderscheiding, dat persoonlijke naar voren te brengen.

Hoe zeer toch speelt de zucht naar afwisseling ons parten.

Met de wijze van bewoning verandert het stadsbeeld, dus ook de kunst van stedenbouw; en daar de wijze van bewoning inderdaad verandert, zoo verandert ook deze laatste. Want wat is het geval. Behalve dat voor de minvermogende klassen en de arbeiders op groote schaal woningen worden gebouwd, die het karakter van massakwartieren dragen, en ook moeten dragen, is dit eigenlijk ook reeds min of meer het geval met de woningen der middelklassen. Immers de eigenbouwer, die gewoonlijk deze woningen bouwt, komt er op oeconomische gronden als 't ware van zelf toe, eenige blokken van 3, 5 of meer woningen hetzelfde te bouwen. Laat ik er dadelijk bij voegen, dat het karakter in de verschillende landen niet principeel, maar alleen in den vorm zal verschillen, al naar gelang het de gewoonte is etagewijs, of in afzonderlijke huizen te wonen. -

Hiermee is niet bedoeld de afzonderlijke woning van den gegoeden burger, die zich deze voor eigen rekening heeft laten bouwen. Deze zal voorloopig wel blijven bestaan, maar toch

als uitzonderingsgeval worden beschouwd, omdat het aantal van dergelijke woningen naar verhouding zeer gering is.

Het spreekt van zelf, dat het karakter in het eerste geval monumentaler zal kunnen zijn, omdat een smalle verkaveling zooals b.v. in ons land, een grootsche opvatting min of meer in den weg staat. Maar het hinderlijke, afgescheiden van de architektuur als zoodanig, is, dat één architekt nagenoeg nooit in staat is een heele straat te bouwen; of wèl dat hij zelf nog in de subjectivistische meening verkeert dat het wenschelijk is zijn architektuur om de 3 of 5 gevels af te wisselen. Het resultaat is voor het stadsbeeld principieel hetzelfde, nl. het onverkwikkelijke van een straat met afzonderlijke huizen, alle van verschillenden stijl. Het blijft dus bij de subjectiveering van het perceel, of liever van een complex van enkele perceelen samen.

Thans zal men, ter verkrijging van een bevredigend stadsbeeld, er toe moeten komen, dat een geheele straat ter bebouwing blijft voor één enkelen bouwmeester, of, hetgeen bij goeden wil tot hetzelfde doel zal kunnen leiden, tot een samenwerking van hen, die eenzelfde straat zullen bebouwen, dus het stadsbeeld zullen scheppen. Het doel moet dan zijn te streven, niet naar een subjectiveering, omdat dit dan nog een buitennissige architektuur vooronderstelt, maar naar een verindividualiseering der afzonderlijke straat. Want eerst dan zal er eenheid kunnen zijn in de algemeene d.i. moderne beteekenis van het woord.

Dus de afzonderlijke straat, als een gesloten stadsbeeld, d.w.z. als een vooraf ontworpen gebouwengroep, moet het doel zijn waarnaar moet worden gestreefd. En daar plan en opbouw bij elkaar behooren, zou in laatste instantie door den ontwerper van het stadsplan ook het advies voor de bebouwing moeten worden gegeven. In elk geval is de zaak zeker niet opgelost, wanneer aan verschillende gegadigden, zonder meer, blokken ter bebouwing worden gelaten; want zelfs bij de veronderstelling, dat deze alleen door bevoegde bouwmeesters werden gebouwd, kan er in een tijd als de tegenwoordige van geen eenheid sprake zijn.

En aan den anderen kant is weer eentonigheid een gevaar,

dat door het al te persoonlijke in de architektuur, zelfs bij eventueele uitvoering door één enkel persoon, dreigt. Want daartegen werd zelfs gewaarschuwd in den tijd der reeds genoemde strenge voorschriften betreffende de bebouwing.

In een gelijktijdig met den aanleg van Nancy verschenen 'Essai sur l'architecture' zegt Lauzier: 'Indien men wil, dat een stad goed gebouwd zij, dan moet men niet de gevels aan de willekeur van particulieren overlaten. Alles wat aan de straat is gelegen moet vastgesteld zijn en onderworpen aan de publieke overheid, aan het geheel, hetwelk men voor de geheele straat heeft vastgesteld. Men moet niet alleen de plaatsen bepalen waar het geoorloofd is te bouwen, maar ook de wijze waarop men genoodzaakt zal zijn dat te doen.'

Dat klinkt volgens onze gevoelens zeer arbitrair, in zekeren zin onverdragelijk; en toch stond toen de kunst van bouwen en vooral die van stedenbouw op een hoog peil. Nu komt echter het gevaar van het eentonige, waarvan het volgende wordt gezegd:

'Het gevaar der eentonigheid, die ligt in een al te streng vasthouden van de symmetrie wordt niet ontkend, ook niet bestreden; een overdreven toepassing daarvan zal in hare gevolgen net zoo min bevredigende resultaten opleveren, als het niet opvolgen van hare grondbeginselen.'

Naar de meening van Lauzier moet een lange straat, waarin de huizen tezamen een gebouw gelijken een onnoozelen indruk maken.

'Wat de gevels der huizen betreft,' zegt hij, 'is regelmaat noodig, maar bovendien afwisseling.'

'Lange straten waarvan alle huizen één enkel gebouw schijnen te zijn door de strenge toepassing der symetrie, geven een onnoozelen aanblik. Een te groote eenvormigheid is de grootste van alle fouten.' Ik denk hier aan de echt Fransche meening, 'que tout genre est bon, hors le genre ennuyeux.'

Het is dus noodzakelijk dat in dezelfde straat de gevels van zulk een bedenkelijke eentonigheid zijn uitgesloten. Lauzier doet bovendien, ook voor moderne verhoudingen, een voor de grootsteedsche straat waardevol voorstel, als hij de symmetrie eischt voor enkele bizondere deelen, b.v. voor overeenkomstige

gevels aan den ingang van straten en vooral een eenheid voor de architektuur der tusschen twee straten gelegen wand, d.w.z. een blokfront. ‘Om een straat goed te bouwen, is er alleen maar gelijkvormigheid noodig tusschen correspondeerende en evenwijdige gevels.’

‘Dezelfde teekening moet er zijn voor het gedeelte, dat niet door een andere straat wordt doorsneden, en zij moet nooit dezelfde zijn voor dezelfde gedeelten. De kunst om de teekening te veranderen hangt af van de verscheidenheid in den vorm, die men aan de gebouwen geeft, van de meer of mindere versiering, en van de verschillende manieren van samenvoeging. Met die drie gegevens, waarvan elk afzonderlijk reeds onuitputtelijk is, behoeft men in een groote stad nooit dezelfde gevels te herhalen.’

Wij hebben dus hier te doen met een zuiver geformuleerde uitspraak van den stedenbouw van dien tijd, getuigend van een zeer beslist en juist inzicht, waartegen ook van een modern standpunt niet veel valt te zeggen. De 19de eeuw heeft echter met zijn subjectivistische neiging dit inzicht te niet gedaan, en daarmee de schoonheid onzer moderne steden verwoest.

De moderne stedenbouw moet dus streven naar de verindividualiseering der straat, of van het stadsbeeld, niet naar die van het afzonderlijke huis. ‘Er bestaat niets burgerlijkers’ zegt Scheffler ‘dan de voortzetting van de oude idee “Huis” in een tijd, waarin het huis als zoodanig geen eenheid meer is. Wat tegenwoordig afgesloten leeft is de afzonderlijke woning, niet het huis. De stadswoning wordt, om een scherp woord van Viollet-le-duc te gebruiken, een familiemagazijn,’ en al mag deze kwalificatie ongetwijfeld meer in 't bizonder gelden voor die landen waarin de etagebewoning voor alle klassen der bevolking regel is, omdat men onwillekeurig daarbij aan een opstapeling denkt; in beginsel is het feit overal hetzelfde, dat de woningproductie een massaproductie is geworden. ‘En nu ligt het in het karakter daarvan, het ligt in het wezen van alle marktwaar, de bizondere vorm te vermijden. Zij dwingt tot ontwikkeling van typische doelvormen, die in zekeren zin het begrip, haar idee tot volmaakte uitdrukking tracht te brengen. Want hoe typischer d.w.z. hoe objectiever, hoe neutraler het

karakter van een voorwerp is, hoe konsekwenter het ook beantwoordt aan de behoefte, aan den smaak van den gemiddelden mensch; des te meer vergroot zich zijn afzetgebied, en daarmee voor den producent het veld, waarvan hij kan oogsten. Het woonhuis moet voor den bouwspeculant een courant artikel zijn. En inderdaad draagt ook het grondplan van het huurhuis alle kenteekenen van de marktwaar, dat daarom de fijnere onderscheidingen van den smaak onbevredigd laat, maar aan den navraag in het groot en de behoefte in het algemeen voldoet.'

Nu is het, hoop ik, uit de voorafgaande beschouwing duidelijk geworden, dat daarmee niets ordinairs is bedoeld. Het ordinaire is de ontaarding, het nog niet beheerschen, of wel het door onbevoegden toepassen van het beginsel, waaronder we thans lijden.

Daarentegen zal juist de aanvaarding daarvan, tengevolge van de erkenning, dat de ondragelijk geworden persoonlijke opvatting in allerlei geledingen onze steden heeft bedorven, tot een resultaat leiden, dat zeker niet ordinair behoeft te zijn.

Integendeel; omdat met de aanvaarding van het beginsel ook langzamerhand het inzicht in de kunst van bouwen, die ons de betere architektuur zal moeten brengen, groeiende is. Want zooals reeds gezegd; wat heeft het beste stadsplan voor waarde, wanneer het daarop gebouwde, het middel tot schepping van het stadsbeeld, minderwaardig is?

Stedenbouwen wil zeggen met het huizenmateriaal ruimte scheppen. Wat zal nu het resultaat zijn, wanneer de huizen niet deugen?

De werkwijze tot samenstelling van plan en opbouw eener stad, waarvan de meer of mindere wenschelijkheid hier buiten beschouwing blijft, is eenigszins te vergelijken met die van twee architekten, die samen één huis bouwen, waarvan de een het grondplan, de ander de gevels maakt. Wanneer niet beiden gelijkwaardig zijn, dan komt er van het geheel niets terecht. Maar het geval is zeker schadelijker, wanneer de gevelontwerper van beiden de mindere blijkt te zijn.

Göcke noemt de architektonische vorming van de grootsteedsche woonstraat, met betrekking tot het type van het

huurhuis ‘een vraagstuk, dat niet anders beduidt, dan de monumentale uitbeelding van een cellensysteem.’

En bovendien is het gevolg van deze massaproductie, of kan men het haar oorzaak noemen, dat deze door het fabriekmatig werkende bouwambacht wordt vervaardigd, hetgeen trouwens in beginsel ook de productiewijze van alle marktwaar meebrengt.

Want ten slotte wordt hier het groote punt aangeroerd, 't welk met den modernen stedenbouw het grootste verband houdt, juist omdat plan en opbouw een geheel vormen, niet van elkaar zijn te scheiden: het karakter der moderne architektuur.

‘De plaats waar de strijd om de nieuwe bouwkunst moet worden uitgevochten is de stad, omdat daar op natuurlijke wijze de geestelijke krachten des tijds bij elkaar komen, omdat de groote steden als centra der moderne beschaving, aan de architektuur nieuwe voorwaarden van profanen en idealen aard verschaffen, omdat de idee der stad langzaam maar zeker zich meester maakt van den geest der gemeente, ook der kleinere steden, en daardoor het geheele land zich langzamerhand aan den grootsteedschen geest onderwerpt.’

Dit is de inleidende zin van een nu pas verschenen boek van den bekenden Carl Scheffler, den scherpzinnigen opmerker en daardoor zeker een der fijnste zieners der moderne kultuur.

Hij vervolgt: ‘voor het begrip der moderne stad geeft niet het aantal inwoners den doorslag, maar de geest der stad.’

‘Deze geest is het, die het nieuwe architektuurblok bouwt. Eene provinciaal kleinsteedsche, of landelijke bouwkunst in modernen geest bestaat er niet. Als ze schijnbaar voorhanden is, dan is het een laatste flikkering eener oude traditie, of een probeeren van een nieuwe nationale kunst, die echter weer naar grootsteedsche tendenties teruggaat. Daarom moet de gedachte goed onder het oog worden gezien, dat de bouwkunst der toekomst, voorzoover wij die kunnen voorgevoelen, een grootsteedsche kunst zal zijn; dat haar lot met de stadsontwikkeling wel moet samenvallen en dat ze niet anders kan zijn dan een burgerlijke, en een produkt van demokratische kultuur.’

En ten slotte: ‘Het geboorteuur der groote stad valt samen met dat der industrie.’ En met de industrie kan toch zeker de

handel in één adem worden genoemd, omdat deze bij elkaar behooren, de een niet zonder de ander kan bestaan.

'Door dezen samenhang verschijnt de groote stad, die vroeger uitzondering was, en dat is het groote verschil tusschen het verleden en den tegenwoordigen tijd, maar in den tegenwoordigen tijd in de Europeesche industrielanden en Amerika juist het karakteristieke type, als een noodlot, als een produkt der tijdelijke noodzakelijkheid'.

Ik kan niet anders dan respect hebben voor iemand, die de moderne stadsontwikkeling in verband met een nieuwe bouwkunst op deze wijze beziet. Want inderdaad is het de door alle kunstenaars zoozeer verachte industrie, die ten slotte in dezen tijd de ontwikkeling der stad beheerscht.

Maar dat niet alleen. Het is diezelfde industrie, die bezig is ons nieuwe kunstvormen te geven, omdat zij langzamerhand al datgene wat vroeger met de hand werd gemaakt, zelf maakt; niet omdat men vroeger het handwerk zoo mooi vond, maar omdat men de machines er nog niet voor had.

Het handwerk zal langzamerhand verdwijnen; d.w.z. als van beteekenis voor de algemeene ontwikkeling der tektonische kunst, omdat het buiten de oeconomische ontwikkeling wordt gedrongen.

Het zal voor de kunstnijverheidsprodukten blijven bestaan, maar als uitzondering, als bizondere liefhebberij. Een nieuwe tektoniek is in wording: d.w.z. de eischen die de materialen krachtens hun natuurlijke geaardheid, voor een stijlkundig zuivere behandeling stellen, zullen opnieuw geëerbiedigd worden, omdat deze principeel niet van de middelen van bewerking afhankelijk zijn, - maar een nieuwe van de machine afhankelijke vorm zal de oude vervangen.

Niet de machine als zoodanig was aan de stijlverkrachting schuld, maar de wijze waarop zij tot kunstproductie werd geleid.

Er is een industrieele d.w.z. een machinale kunstnijverheid in wording, dus een productie van alle gebruiksvoorwerpen door middel van de machine.

Moet men zich daarover bedroeven? Moeten wij inderdaad al het machinale blijven haten, en het handwerk bewonderen?

En toch vinden wij de correctheid der machinale bewerking bewonderenswaard, en prijzen het handwerk als het er uitziet ‘alsof het met een machine werd gemaakt’; terwijl wij ons toch ook weer aangetrokken gevoelen tot de naieve onregelmatigheid der primitieve kunstvoorwerpen. Aan deze neiging ligt ook weer de bewondering voor het persoonlijke, de haat tegen het algemeene ten grondslag en de onvastheid van deze neiging wordt alleen veroorzaakt door het feit dat we ons inderdaad in een overgangstijdperk bevinden.

Want er heeft reeds een belangrijke wijziging in onze schoonheidsappreciaties plaats gehad, omdat inderdaad een algeheele omkeer daarvan in wording is.

En nog eens, moet ons dit bedroeven?

Ik geloof het tegendeel. Scheffler sprak er reeds van, dat de komende grootsteedsche architektuur van demokratischen aard zal zijn. Welnu; volkomen in deze lijn gaat de geheele industrieele ontwikkeling, omdat de demokratische idee d.i. de ethische idee aan die evolutie ten grondslag ligt en ons ten slotte eene moderne kultuur en daardoor een moderne bouwkunst, en daardoor een moderne stad, zal brengen.

Op den Bloemendag van het Joodsch Nationaal Fonds
Door
Jacob Israel de Haan

Gewijde Bloemendag, die boven allen zomerluister
Zóó zalig-lachend schijnt
En voor wiens heugenis des wreeden winters ijzig duister
Licht-betooverd verdwijnt,

Hoe kan één Dag zóó schoon zijn, dat een gansch zomergetijde
Rijker schijnt door zijn pracht?
Zóó schoon, dat zijn heugnis een vollen winter kan verblijden
En zijn wreedheid verzacht?

Hoe kan de vreugd van een enklen Dag zooveel blijdschap wekken
Uit wreed-wroegend verdriet?
Hoe kan één Dag zóó schoon, zóó sterk zijn, dat zijn prachten strekken
Voor menig juichend lied?

Omdat dien éénen Dag de rampspoed van roemlooze jaren
Keert tot bloeiende daad,
Wij binden bloemen hier, opdat anderen ginds vergaren
Een oogst van rijker zaad.

Omdat dien éénen Dag ons hart veiliger en geruster
En kans èn keer gedenkt
Omdat de Bloemendag ons sterker maakt, trouwer, bewuster,
Hoe vaak geknauwd, gekrenkt.

En omdat deze Dag zóó schoon, zóó sterk is, zijn mijn zangen
Schoon en sterk hem gewijd,
Liever is mij dit Lied, dan al mijn liedren van verlangen,
Van vreugd en heerlijkheid.

O, liever dan te zijn de zanger van onzegbre vreugd,
En zonden wonderzoet,
Ben ik de zanger van mijn volk, dat meer ellenden heugt
Dan één ander volk doet.

Toen men ten eersten maal het Bloemenfeest in Holland vierde
Hoe was het aantal min
Van hen, die hartverheugd hun huizen met de bloemen sierden,
En gunden gul gewin.

Hoe was hun tal toen klein, en zwak viel de eerste van mijn zangen
Den Bloemendag gewijd,
Maar 't kloek vertrouwen won, vaste wil en drijvend verlangen
Versterkten onzen strijd.

Ieder volgend jaar vond meerder makkers, die bloemen binden,
Meer koopers in de Stad,
Verslindend valt het tal der machtloozen en dofgezinden
Wier hart geen hoop meer had.

En ieder volgend jaar vinde meer makkers dan elk vorig,
Te vaster ons verband,
Trouwer, trotscher ons hart, minder duldzaam en onderhoorig
In ieder haatlijk land.

En worden niet elk jaar mijn liederen schooner en sterker,
Op mijn hart valt de schuld,
Dat ik een ijdel dwaler en een spelbeminnend werker
Mijn taak slecht heb vervuld.

Want naar de schoonheid van uw strijd en naar uw trots gemeten,
Hoe schoon moest mijn Lied zijn?
En hoe vaak valt het zwak, hoe vaak heb ik mijn plicht vergeten
Bij spel en spot en wijn.

Maar thans: met hoeveel vreugd bind ik als witte en blauwe bloemen,
Hartenwoorden tot Lied,
Daden, die mijn liedren liever dan uw goed strijden roemen,
Kent mijn verlangen niet.

Moge dan ieder jaar hen sterker dan elk vorig vinden,
Losser van vreemd verband,
Die bloemen koopen en die witte en blauwe bloemen binden
Voor de aankoop van ons Land.

Totdat één jaar uw strijd gestreden vindt en overbodig
Vervalt de Bloemendag,
Want geen die keeren wil heeft dan nog dervend dulden noodig
Onder elk vreemd gezag.

Keer ik met u zingend? Of zal nog slechts uw trouw gedenken
Den Dichter van dit Lied;
Stijg, stijg, mijn Zang, hun Daad vervult uw Droom, dat geen durft krenken
Ons Recht in ons gebied.

Liederen
Door
Giza Ritschl

I

Op uw gunst wil ik niet meer wachten,
Nu in allen ernst, adieu! vaarwel!
Want nieuwe vreugden, nieuwe prachten,
Komen bij mij nu alleen in tel.

Ik zal, ik moet, ik wil ontvangen,
Al het nieuwe dat tot mij komt,
En door mijn lieve en zoete zangen
Wordt alles blij verwellekomd.

Ik neem aan wat zij mij bieden,
Juweelen of eenig ander ding,
En niemand, neen, kan mij verbieden
Te dragen een nieuwen liefdering.

Daarom vaarwel, laat mij nu gaan,
Tot nieuwe prachten:
Met onze liefde is het gedaan,
Op uw gunst wil ik niet meer wachten.

II

Of ik u missen moet?
Ach, het is mij om het even,
Want ik weet immers goed
Dat gij mij niets kunt geven.

Ach, ach, zeer arm zijt gij,
Een bedelaar gelijk,
Doch ik ben vrij en blij
En trotsch en rijk.

Of ik treuren zal?
Dat weet ik niet,
Doch in elk geval,
Was het niet om niet.

Want ik heb u gekust,
Uw lippen zoet:
Zoo ga nu gerust,
Voor 't laatst gegroet!

III

Als een heilige kwam zij aangeschreden,
Met krans en sluier in wit kleedij,
Haar slanke, ranke, fijne leden,
Heel zacht gehuld in soeple zij.
Zij, de schoone, liet zich wijden,
En boog stildankend diep terneer,
En o, haar ziel met groot verblijden
Hief zich statig tot den Heer. -
En eer zij scheidde keek zij even,
Naar hem die vol ontroering zat,
En die voor haar met innig beven,
Heel verheven sprak en bad. -

IV

Tranen schieten uit mijn oogen,
En zuchten ontvluchten mijn donker hart.

Ik sta bedroefd en diep bewogen,
Door mijn al te groote smart.

Het is geen liefdesmart, geen liefdelijden,
Neen, neen, dat is het niet.

Maar het is, een zwaar, zeer zwaar belijden,
En verbeiden van een oud verdriet.

En 't is, 't is, dat ik niet zeggen kan,
Niet zeggen in woorden, neen,

Maar er is, er is op de wereld een man,
Die het vatten kan, ja hij, hij alleen.

V

Gij bloeit voor mij,
Heel statig schoon,
Ik pluk u blij,
En stel u ten toon.
Hier voor mijn raam,
Te pronk, te prijk,
Want gij zijt voornaam,
En trotsch en rijk.

Gij bloeit, gij leeft,
O bloemen teer;
Gij lacht, gij beeft,

En buigt terneer.
Gij fleurt, gij geurt
En bloeit heel fel;
Gij kwijnt, gij treurt,
En sterft heel snel.

VI

Zeg, hebt gij mijn vlammend hart gezien?
De vreugde en den storm in mij?
Of was het wederzien misschien
Voor u iets gewoons? Want gij
Waart kalm en rustig als altijd.
Ik zag geen vreugde, hoorde geen
Meening uiten, geen verblijdheid
Op uw gelaat, neen niets, alleen
Uw mooi voorhoofd gloeide even....
Het gloeide toen ik met beven
Een kus er op drukte, met beven
Een kus op uw geheiligd hoofd.

VII

Ik ben geen Martha, geen Maria,
Noch een andere heilige vrouw,
Toch kom ik met een Halleluja!
U begroeten vroom en trouw.

Ik houd van u als van den Heer,
Hij en Gij zijt mijn eenig doel;
Niets anders is er naar wat ik begeer,
Geen ander voor wien ik liefde voel.

Mijn gevoel, mijn willen, mijn denken, mijn streven,
Ja alles om mij en in mij,
In mijn hart, in mijn ziel, in mijn zijn, in mijn leven,
In alles en allen slechts Gij en Hij.

VIII

Ik kon niet bidden, ik kon niet zingen,
Want het harte beefde in mij,
En ik werd gekweld door herinneringen,
En door de gedachte: ach ik, en gij.

Ik kon niet luisteren, niet mijn aandacht schenken,
Mij niet wijden geheel en al,
Ik moest aldoor, aldoor maar denken,
Ja denken, aan het zoo vreemde geval.

Ik kon niet praten, ik kon niet geven,
Niet bewegen zooals voorheen,
Ik voelde alleen mijn harte beven
En diep bewogen ging ik heen.

IX

Voor geen koning wil ik wijken,
Voor geen prins of rijken vorst,
Ik wil toonen, ik wil bereiken,
Ik, die vroeger nimmer dorst.

Voor geen machten wil ik zwichten,
Met geheven hoofd steeds voorwaarts treen,
Voor geen strijden, voor geen richten,
Voor niemand deinzen, neen, neen, neen!

Voor niemand buigen, voor niemand beven,
Voor niets, al is het ook sterk in macht,
Maar leven, leven, mijn eigen leven,
In mijn eigen licht, in mijn eigen kracht.

X

De dood is gekomen,
De dood in mijn droomen,
De dood nam mijn hart,
De dood wreed en hard.

De dood heeft genomen,
De dood zonder schromen,
De dood met zijn kracht,
De dood in den nacht.

De dood ging stil zweven,
De dood met mijn leven,
De dood wie het beliefde,
De dood en mijn liefde.

XI

Bim bom, bim bom,
In stille nacht.
Bim bom, bim bom,
O droeve klacht.
Bim bom, bim bom,
Een lijkestoet!
Bim bom, bim bom,
Tot laatsten groet.
Bim bom, bim bom,
Wee, wee mij....

Bim bom, bim bom,
Hij is het, hij?
Bim bom, bim bom,
Mijn harte beeft.
Bim bom, bim bom,
Zijn ziele zweeft.
Bim bom, bim bom,
Welk droef geluid!
Bim bom, bim bom,
Nu is alles uit.

XII

Waarom het leven toch weer sterven is,
Waarom telkens dat komen en gaan?
Waarom toch de vreugde, de droefenis,
En waarom dit korte bestaan?
En o! het verdriet, en dat niet
Worden verstaan door velen
Die mij beminnen, en ach, dat niet
Kunnen weerstaan, en het altijd deelen
En mededeelen, en geven en steeds meer
En meer willen geven, ja immer meer
En meer, uit onze ziel, uit ons hart,
En dan, ach, de felgloeiende smart,
Die ons doet sidderen en beven,
En die ons dit korte leven
Verbittert en die ons knakt, net
Als bloemen die kwijnen met
Hun pracht, met hun leven.
Zoo gaat het maar door,
En zoo komt weer veel in het leven,
Doch waarom? waarvoor?

XIII

Een liefdekroon wil ik voor u bouwen,
Om u heen, dienaressen, engelvrouwen.
En ik als slavinne, trouw en blij,
Nimmer wijken van uw zij.

Een liefdelaving wil ik voor u bereiden,
Van een zoet liefdemengsel ze toebereiden,
En rood gloeiende liefdewijn
Voor u schenken gul en fijn.

Een liefdebed wil ik voor u spreiden,
Met liefdespelletjes uw hart verblijden.
En minneliedjes, blij en luid,
Voor u spelen op mijn luit.

Een liefdegraf wil ik voor u graven
En dan stil u en mij begraven,
U en mij, o zaligheid!
U met mij, in eeuwigheid.

XIV

Uwe ongetemde komt weer zingen,
Liefdeliedjes vol verzekeringen.
Ontvang en hoor en wees verheugd,
Neem mijn liedjes, en drink mijn vreugd.

Uw zwerfster zwerft op duin en heide,
Op zee, in stad, in bosch en weide.
Overal heen met blijden moed,
En van elke plek krijgt gij een groet.

Uw zangster zweert u trouwe liefde,
Zij vraagt vergiffenis als zij u griefde,
Zij vraagt, zij neemt, zij geeft, zij biedt,
Liefde en vreugde in haar lied.

Uw dweepster, uw koningin, uw slavin
Smeekt nu vleiend om wedermin!
En om met haar te leven in harmonie,
Haar te minnen. Doch niet alleen haar poëzie.

XV

Mijn hart klopte blij,
't Ging bom! bom!
Alles beefde in mij,
Doch ach, waarom?
Waarom dit beven,
Die blijdschap in mij?
Hij wil immers niet geven,
Niet leven voor mij.

Mijn hart klopte luid,
Heel snel, heel hard!
Mijn hart hoorde een geluid,
Een geluid, heel apart.....
O, zoo zoet, zoet vloeiende klanken,
Woorden en tonen. -
Zijn stem! Zijne klanken!
De fijnen, de schoonen.

Mijn hart klopte van vreugd,
Mijn hart voor hem!
Mijn hart werd verheugd,
Verheugd door zijn stem.

Mijn hart dronk met teugen
Van zijn woordenvloed.....
Maar ales was leugen!
En toch smaakte het zoet.

XVI

Droeve dagen komen zachtjes aangeschreden,
Zij komen in u wekken het droef verleden;
Herinneringen uit goede dagen,
En naar verloren liefde vragen.

Droeve klachten zullen uw ziel ontvluchten,
Gij zult klagen, schreien, weenen, zuchten.
Diep gebogen in uw smarte gaan.
Wie zal het hooren? Zien? Verstaan?

Droeve tonen stijgen, rijzen, naar omhoog.
Droeve tranen parelen uit ziel en oog.
Droeve gaven, droeve laving, droef geween,
Droeve woorden, droeve klanken, naar u heen.

Droeve, zoete, melodieën voor u en mij,
Droeve, schoone, zware droomen rij aan rij.
Droeve, rijke weeldedingen in ons gemoed,
Droeve, fijne liefdezangen in overvloed.

XVII

Mijn liefde ging in weemoed over,
Voorbij is de pracht, het licht, de toover,
Gedoofd zijn de vlammen, gebluscht het licht,
Nu ga en sta ik met blind gezicht.

Mijn ziele werd zeer zwaar beproefd,
Mijn harte ziek en diep bedroefd;
Mijn gemoed heel somber, kil en koud,
Mijn trekken vaal, moe en oud.

Mijn leven gaat nu doelloos heen,
Ik leef, doch ach, in vrees alleen;
In kwelling, onrust, angst en nood,
Ik verwacht niets meer, alleen den dood.

XVIII

Ik noodig u uit om mij
Te volgen, wanneer ik lig op de doodenbaar.
Met de heele schaar
Moet gij
Dan gaan. -
Zonder treuren,
Zonder traan. -
Ja, 't moet gebeuren!
Gaan moet gij
Achter mijn baar, mee met de lijkestoet
Mij volgen, en voor mij
Bidden, aan mij een laatsten groet
Wijden. - Aan mij, voor die gij geen liefde hadt,
Doch die u beminde, die u aanbad.

XIX.

Zeg mij, wat ik moet beginnen,
Met mijn liefde, met mijn verlangen,
Steeds maar hunkerende blijven zingen,
En u zenden mijn gezangen?

Zeg, zult gij ook zoo kunnen minnen,
Zoo, ja zoo, zooals ik dat doe?
En zult gij ook, door zinlijk zinnen,
Hevig beven af en toe?

Zeg, toe zeg, toe zeg mij even,
Zeg mij in een brief of lied,
Of gij uw liefde ooit kunt geven,
Aan mij die u toch alles bied.

XX

Sinds lang reeds zocht ik naar dat licht,
Hetwelk ik in uw diepste zijn zie branden,
En ik richt daarom mijn aangezcht,
Tot u, en ik hef mijn handen. -
En ik smeek: Toe, laat mij aanschouwen
De kracht van het uit uw diepste zijn
Stralende en tot mij komende licht. -
Ja, laat mij aandachtig aanschouwen
De werkende kracht, doch niet den gevenden schijn.
Want niet het lichten van uw licht,
Kan mij helpen of leiden, neen,
Doch alleen maar de krachtwerking
Kan mijn zijn tot hooger doen stijgen,
Ja, tot de hoogste hoogte voeren,
Die mij toch heel onbereikbaar scheen.

XXI

Alles is zoo stil, zoo heel stil,
Alleen mijn hart hoor ik kloppen.
Ach hier is alles woest en kil,

Hier op deze hooge toppen
Waarheen ik gevloden ben
In mijn angst en nood.
In mijn nood gevlucht van hen,
Die mij dreigen met den dood.
Alles is zoo stil om mij heen,
Alleen mijn tranen vallen en flonkeren,
Ach, ik ben hier zoo ver en alleen,
En nu komt de nacht verdonkeren
Het licht, waar ik de kracht in zag,
En den moed vond om te gaan.
Weg te gaan, want ach,
Zij verbitterden mijn leven, mijn bestaan,
Zij maakten mij bedroefd, verward,
Zij, de menschen, die geven en beminnen,
Maar ach, allen zonder hart.

Twee sonnetten
Door
J.G. Danser

De jonggestorvene

Gij moest zoo vroeg van deze wereld scheiden
die gij bemindet schoon haar smaad u sloeg,
van al de droomen die uw jong verblijden
nog ongerept en woordloos in zich droeg.

En toch toen dood u 't koele bed kwam spreiden
spraakt gij geen woord dat om een troostwoord vroeg, -
bereid als een die lang en schoon mocht strijden
zeidet gij zacht: ‘Weent niet, het was genoeg.’

Gij wist: - wij zwerven door dit vreemde leven
bij vreugdes dag, bij droefheids duistren nacht,
zoekend het woud waar liefdes klanken beven;

maar eens vermoeid van aller dingen pracht
vinden wij wat ons streven is gebléven:
stiltes vallei daar 't vredig is en zacht.

Herinnering

Velen die 'k noodde in mijner droomen woon
en die er 's levens wondre beelden zagen
hoorde ik elkander met verwondring vragen:
‘Hij roemde zoo, is dit dan al zijn schoon?’

En andren lachten luid: ‘Hoe ongewoon!
Hoe vreemd, hoe dwaas: hoe kan hem dat behagen!’
en keerden weêr naar de eigen grijze dagen.
Doch geen van hen gaf mij 't verwachte loon.

En 'k schreide zacht wijl sinds wij beiden scheidden
geen warme hand mij leidde bij mijn dwalen,
mij die alleen zoo droef ben en zoo zwak.

Maar toen de luchters weêr hun schijnen spreidden
trad ik stil met herinnring door mijn zalen,
en 't was me als hoorde ik weêr uw stem die sprak.

De viool
Door
Jooske den Beer Poortugael.

Hij staat en buigt het donker hoofd
Naar de viool, zijn oogen staren
En zien vér weg over de menschen heen
Naar 't eigen land. Daar is een groot gedruisch
Van vele stemmen en een lach klinkt óp
Als een papaver in zon-blinkend veld.
Hij die daar staat is stom, en smachtend klinkt
De wanhoopsroep der snaren, onverhoord
Als een gebed dat twijfelend vergaat....
En eenzaam tusschen velen richt zich hóog
Zijn ranke lichaam, waar de heete drift
Van Zuider-landen sidderend in bruist.
Gedempt nu, klinkt door de verlichte zaal
Het heimwee lied, en vaster drukt zijn wang
Het hout dat troostend aan zijn schouder ligt.
Dan is het stil...op eens...de laatste toon
Versterft, zij laat een leegte die
De menschen treft, en geeft een vaag gevoel
Van angst, alsof iets schoons voorbijging, ongemerkt,
En eerst te laat tot hun bewustzijn sprak.
Dit is maar kort, reeds vult een druk-verward
Gegons het zwijgen van eén oogenblik

En ieder leeft weer voor zichzelf, daar ziet
Geen enkel naar de vraag van zijn geweten om.

Maar onbewust van alles om hem, blijft
Hij droom-verzonken, luistert...en zijn hand
Strijkt kozend langs de liefste op en neer....

Javaansche toestanden
Door
X.X.

Bezwarend is het voor de overheerschten in ‘ons’ Indië hunne wenschen en verlangens kenbaar te maken, eerstens door de geringe ontwikkeling van de massa, en ten tweede, omdat de europeesche pers afhankelijk is van ambtenaren en kapitalisten, waarvan de laatste om financieele redenen en het meerendeel der eersten om eigen glorie, nog weinig op hebben met Jong-Java. De tijden waarin het gouden kalf en de hoed van Gessler, zooals Henri Borel 't noemt, worden aangebeden, zijn nog in vollen gang. En de intellectuels van 't ontwaakte volk, durven en kunnen weinig, dank zij de rigoureuse regeeringsmaatregelen van den laatsten tijd. Wel werd de beroemde circulaire 2014 uitgevaardigd, maar bij woorden is 't gebleven. De assistent-residenten of regenten, die de prijaji's op de gewone vergadering op een stoel laten zitten, zijn witte raven, evenals zij die hollandsch spreken met ambtenaren van de opleidingsschool, of zelfs van een H.B.S. Als tegengif van die platonische circulaire, vaardigde de regeering op 7 Januari j.l. een zeer kras besluit uit, waarbij tegen hem, die door woorden, teekens, vertooningen of op andere wijze gevoelens van vijandschap, haat of minachting tegen de regeering van Nederland of Indië openbaart, 5 tot 10 jaar kettingstraf resp. tuchthuis bedreigd wordt! Een hoogst gevaarlijk caoutchouc-artikel, dat bij rechters van het oude gerenommeerde stempel van ‘gezag en prestige’, tot groot onrecht kan leiden.

Met de beoordeeling van inlandsche toestanden is 't eigenaardig gesteld. Een vage liefde voor ‘'t zachtste volk der aarde’ is

tegenwoordig mode, maar wijst men op bepaalde rotte plekken in 't organisme, dan krijgt men in de kranten van Van Geuns of Wybrands den naam van stuntelig, huilerig-ethisch, zooal niet van oproerkraaier.

Hoe leeft de inlander? Voor den buitenstaander schijnt 't leven van den tropenbewoner een liefelijke idylle, zooals Bernardus de St. Pierre of Jean Jacques Rousseau ons die voortooveren: de rijke moederaarde geeft ruimschoots vruchten, en armoede is er onbekend.

Een boek als van Tillema over de Semarangsche woningtoestanden, waar blijkt dat in de krotjes der bevolking een veel grootere sterfte heerscht als in Rusland, een gezondheidsverslag van Batavia, of de gewone dagelijksche nieuwtjes, van hongerigen, die naar 't stadsverband moesten gedragen worden, leeren wel anders.

Dat heeren-, dessa- en cultuurdiensten nog steeds zwaar drukken, toonde ik reeds vroeger aan; bovendien de oneigenlijke diensten, de prentah's, de onnoodige oproepingen, alles zonder betaling.

Indien men denkt, dat de inlander als vergoeding stellig weinig belasting heeft te betalen, is ook dat een illusie. Sinds 1899, toen eenige heerendiensten werden afgeschaft, moet de inlander hoofdgeld betalen. De boer moet de welbekende landrente betalen. Volgens de nieuwste regeling (Stbl. 1907 No. 277) die nog lang niet overal is ingevoerd, varieert die belasting naar gelang van de grondsoort, tot een maximum van 20% van de opbrengst. Zoo moest men in 1909 in de Preanger *ƒ* 4.07 per bouw sawah betalen. Ook de bedrijfsbelasting viel in 1907 den inlander ten deel, waar jaarlijksche inkomens van *ƒ* 50 - *ƒ* 60 reeds belast worden met 72 cts en zoo progressief tot *ƒ* 630 en hooger steeds 4½%.

Een europeaan begint pas te betalen bij een inkomen van *ƒ* 900, en betaalt daarvan *ƒ* 1.50, terwijl een javaan van datzelfde inkomen *ƒ* 40 betaalt!

Ook de slachtbelasting is zeer drukkend: van elk kalf, dat de inlander slacht, moet hij *ƒ* 3 belasting betalen. Reeds Mr. C.Th. van Deventer (Overzicht Econ. Toest. pag. 35) zeide: ‘de minste tegenspoed, de minste onbedachtzaamheid is dikwijls voldoende om het tuitelig evenwicht in het huishoudelijk budget te versto-

ren, en den huisvader voor goed in de handen van den woekeraar te brengen', en op pag. 261: 'het moet dus herhaald worden, dat de voorname oorzaak, waarom de economische toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera in de laatste eeuw eerder achter- dan vooruit is gegaan, hierin moet worden gezocht, dat van overheidswege onvoldoende voorzien werd in haar stoffelijke en geestelijke behoeften.'

Voeg bij dit alles nog de hooge accijnzen van noodzakelijke artikelen, z.a. lucifers en petroleum in 1897 en 1899 belangrijk verhoogd; de dure zoutprijs door 't staatsmonopolie, de sluisgelden, de belastingen op vogelnestjes en wajangspelen, dan wordt 't romantisch beeld van den gelukkigen natuurmensch al somberder gekleurd.

Als ik 't versleten argument kan gebruiken, dat men een oostersche maatschappij niet op westersche leest kan schoeien, denk ik steeds aan Beecher Stowe's Negerhut, geschreven in een tijd, dat de slavernij van het zwarte ras door de ambtenaren als iets onmisbaars en door de christelijke geestelijkheid als een instelling van God werd beschouwd.

Sociale wetgeving is iets onbekends in Tropisch Nederland: armenhuizen, opvoedingsgestichten, pensioenfondsen, of ziekteverzekering behoort niet tot de staatszorg. Ook de grootindustrie zal zich daarvoor niet warm loopen; de mogelijke goedgezinde werkgevers worden door concurrentiestrijd wel geremd door de fortuinzoekers. Zonder staatsdwang. zal geen arbeider een dragelijk lot krijgen: men sla naar aanleiding hiervan, eens acht op 't laatste werk van Alfred Russel Wallace, over maatschappelijke omgeving en zedelijke vooruitgang.

Over de kwestie wettelijk en feitelijk recht, heb ik 't ook vroeger reeds gehad; ik vond onlangs in de verslagen der welvaartscommissie een berekening van Mr. Wolterbeek Muller, destijds landraadvoorzitter te Sitoebondo en Banjoewangi, die de schade aan de bevolking, d.w.z. de inlanders toegebracht door de beruchte Bezoeki-Ordonnantie, het uitvindsel van resident Bosman, voor de jaren 1904 en 1905 taxeerde op 40 mille in Panaroekan en 13 mille in Banjoewangi!

Zelfs het nieuwste ontwerp van een strafwetboek laat voor inlanders nog de vernederende kettingstraf bestaan, te erger in een

land als Indië, waar gestraften ook in 't openbaar te werk worden gesteld en dus 't heele publiek zijn schandmerk kan aangapen.

Ofschoon er een rechtschool is opgericht, worden daar geen inlandsche officieren van justitie opgeleid, die moeten 't maar zonder opleiding doen, en blijven onder de macht van 't b.b. Justtie heeft niets over hen te zeggen. Ook de gelegenheid om de indoeuropeesche landraadgriffiers aan de rechtschool op te leiden, liet de regeering voorbijgaan.

Het ergste is de toestand wel op de z.g. particuliere landerijen, territoren zoo groot als Holland, onder Daendels aan particulieren verkocht. Behalve de bedrijfs- en andere gouvernementsbelastingen wordt hier de tjarké (een soort landrente) geheven ten bedrage van van den oogst, benevens I dag per week kosteloos werken voor den landheer. Reeds Fock (Beschouwingen en Voorstellen enz. pag. 126) ergerde zich terecht hieraan. De toestand is niets verbeterd. Gevolg waren de relletjes in Bekassi, die met militairen en politie onderdrukt moesten worden.

Ook Van Deventer is in zijn meergenoemd Overzicht (pag. 128) verontwaardigd over 't treurig systeem der particuliere landerijen. De grootste van alle, de Pamanoekan en Tiassem landen konden wij eenige jaren geleden billijk koopen, maar de Hollandsche zuinigheid speelde ze in engelsche handen, die ze nu voor 't driedubbele van de vroeger gvraagde som niet willen missen.

Zien we de buitenbezittingen rond, dan is ook daar something rotten. *Timor:* afgestaan aan de Afgescheidenen en Jezuieten; geen wijzigingen mogen in de onderwijsregelingen aldaar gemaakt worden, zonder toestemming der protestantsche of roomsche kerk; godsdienst en psalmzingen is hoofdschotel van het leerprogram, dan ‘zooveel mogelijk’ het onderwijs, z.a. dat op de gouvernementsscholen gegeven wordt. Ook gouvernementsonderwijzers kunnen door de regeering aangewezen worden, om onder den orthodoxen dominé of jezuiet-pastoor te werken. Was 't niet op Timor, dat onlangs een inlandsch meisje ontdekt werd, dat geen woord hollandsch verstond, doch wel: Ave Maria en Stabat Mater dolorosa in 't latijn kon reciteeren? Op *Deli*: de vermomde tijdelijke slavernij door middel van de z.g. arbeidscontracten met poenale sanotie, die 't suikersyndicaat al meer tracht ook op Java in te voeren. 't Gevolg is weer aanvallen op assistenten eener-

zijds, zooals nog onlangs op de onderneming D, en anderzijds weer aanvallen op koelies, zooals op Dalok Merangir, in 't Simoeloengsche, waar een koelie, die zich had willen beklagen, omdat een assistent hem op zijn schamel loon *ƒ* 3 voor belasting had gekort, in een loods werd gelokt (opdat er geen getuigen bij zouden zijn!) en door een assistent met een stok werd afgerost, dat hij ongeveer tien maanden later voor den landraad nog de litteekens vertoonde. Die koelie, die natuurlijk terugsloeg, werd veroordeeld. Of de assistent veroordeeld is geworden, heb ik nergens gelezen. Of de Baron Dillon Cornecke, die zijn koelies geboeid in hokken wierp, waar ze weken later toevallig door de arbeidsinspectie uitgehongerd en half dood werden aangetroffen.

En dan op Borneo! Kort achtereen twee contrôleurs vermoord. Denkt men steeds aan de aanleiding? Het invoeren van belastingen met onverbiddellijke gestrengheid geëischt van een arme bevolking (de Deliplanters betalen geen grond- of overschrijvingsbelasting!) en de joyeuse entrée van 't Grootkapitaal met zijn Djeloe-toeng-concessies en zijn krakalstraffen in 't groot tegen rubbervervoerende inlanders. Officieel door regeeringsadviseur Lulofs werden Marchant's klachten natuurlijk weer als schromelijk overdreven voorgesteld.

De hospitalen, waar de zieken in sombere boevenpakjes gekleed achter de tralies zitten, zijn een schrik voor den Javaan, die zich dan nog veel liever laat kerstenen in de werkelijk voortreffelijke zendingshospitalen, waar 't vroolijker, hygiënischer, vrijer en mooier is.

De koeliewerving met zijne wervers en handlangers is ook een systeem, waar de domme koelie 't tegen aflegt (cf. Tijdschrift B.B. Januari 1914).

Wanneer er in Suriname door de industrie geroepen wordt om koelies, dan vaardigt Batavia direkt een last uit aan zijn ambtenaren, om die werving niet te bemoeilijken; niet onderzoeken dus of de contractant bij de werving bedrogen werd!

Onbillijke behandelingen, zoowel van inlanders als vreemde oosterlingen zijn nog talrijk (cf. Snouck Hurgronje Nederland en de Islam). Handelingen als van de Toebansche landraadvoorzitter, die getuigen aan baard en haren trok of met den hamer bedreigde, zijn misschien wel een gevolg van ontoerekenbaarheid door tropen-

koller, maar dergelijke lijders behooren zeker niet in dienst te blijven.

Javanen, die in Holland 't contrôleursexamen gedaan hebben, worden in Indië opgeborgen bij de pandhuisdienst, 't landbouwcrediet of als assistent wedono, en moeten weer kruipen en hurken.

Volgens 't Volk van 8 December 1913, behaalde zekere Raden Mas Oetarja op voortreffelijke wijze 't einddiploma van de landbouwschool en kwam hij in aanmerking voor de Sloet van de Meele prijs. Als armelijk derde klaspagagier moest hij op eigen kosten naar Indië terugkeeren. Den Javaan Soemardji die in Wageningen niet slechts 't diploma van Nederlandsche maar ook van Indische landbouw verwierf, bood 't Departement van Landbouw een betrekking aan van *f* 40 (een chauffeursloon!)

En 't ergst van alles is de dreigende dreadnought-waanzin, die van bezadigde en verstandige Hollanders schreeuwende imperialisten heeft gemaakt. Prachtig voor de heeren industrieelen als de onoverwinnelijke vloot hunne belangen zal dienen, maar nog meer zullen ze in 't vuistje lachen, als de grootste druk weer op den bruinen broeder wordt afgewenteld. 't Is, naar bescheiden meening, van heeren kapitalisten behalve onbillijk ook onverstandig gezien: een verarmde bevolking zal weinig verdiensten voor de export opleveren.

Moge de Javaan tenminste voor vlootkosten bewaard blijven.

Politieke feiten en richtingen.

Kunt gij Nederlanders, u houden buiten de groepeering der Europeesche machten? Zoo luidde ongeveer de vraag die een Oostenrijksch diplomaat mij dezer dagen bij een ontmoeting te Weenen stelde. Het gesprek, dat hierop volgde was de aanleiding om in deze kroniek een leekenbeschouwing over onze buitenlandsche staatkunde te geven. Mijn antwoord kon zeer eenvoudig zijn, maar was toch onbevredigend voor mijzelf.

Niemand in ons land, zoo kon ik met gerustheid zeggen, wenscht verandering in onze beproefde negatieve politiek. Wij wenschen ons te houden buiten de opwindende invloeden van verbonden of entente's en zijn zeer tevreden ermee buiten alle groote internationale besprekingen te blijven, desnoods gehouden te worden, om in geen verwikkelingen ons te laten meeslepen. Nog altijd wordt een oud verhaal onder de burgerij met bewondering verteld, hoe onze grootste liberale staatsman in 1870 wist te voorkomen, dat van het koninklijk recht der oorlogsverklaring gebruik werd gemaakt.

Angst heerschte er toen Dr. Kuyper als ministerpresident besprekingen aan vreemde hoven ging houden. Zou hij bekoord door eigen grootheidsfantasiën, van de traditioneele buitenlandsche staatkunde afwijken? En toen - ter zake van de fortenbouw te Vlissingen, de groote mogendheden zich met ons schenen te gaan bemoeien, was er slechts één algemeene wensch, dit in allen gevalle te voorkomen. Zoover gaat het streven om elk gevaarlijk optreden te vermijden, dat een algeheele onthouding in de politiek, welke nadeelen daaraan ook verbonden mogen zijn, toch algemeene instemming vindt.

Twee redenen zijn er echter, zei de Oostenrijker, die uw land aan de internationale politiek moeten doen deelnemen. Allereerst

is door de vredesconferenties den Haag een centrum geworden van diplomatieke besprekingen, die toch ten nauwste met de internationale verhoudingen samenhangen. En daarnaast is het behoud uwer koloniën volstrekt niet zóó zeker, dat gij u niet hebt in te laten met hetgeen er buiten uw land geschiedt.

Afgezien van de vraag of deze redenen sterk genoeg zijn om - wat de Oostenrijker bedoelde - een aansluiting bij het drievoudig verbond wenschelijk te maken, mag toch geconstateerd worden, dat zij voor ons beteekenis hebben.

Hoe sarcastisch ook gesproken moge worden over vredesconferentie's, ook nu waar de aanstaande derde bijeengeroepen zal worden op aansporing van den Amerikaanschen minister van Buitenlandsche Zaken Bryan, die thans zijn land een heftige aanval op Mexico laat doen, en hoezeer de denkbeelden eener internationale politie naar het plan Van Vollenhoven elken grond van nationaal belang missen, toch kan niet ontkend worden, dat van Nederland ‘iets’ kan uitgaan, daargelaten wat dat iets zal zijn. Wil echter Nederland meer dan ceremoniemeester zijn van een oorlogs-intermezzo-feest, en werkelijk de arbitrage voor internationale geschillen stapje voor stapje regelend verder brengen, zoo moeten onze diplomaten toonen de internationale verhoudingen te kennen en doorzien.

Slechts uit de werkelijkheden om ons heen kan een plan voor internationaal recht opgebouwd worden, en nimmer uit een los zwevende wolk van ideeën en utopiën. Het zijn juist de verbonden van groote machten, die de verantwoordelijkheden voor een oorlog grooter maken en daardoor de kans op 't bewaren van vrede versterken, hoezeer zij ook in zich een gevaar voor grooten en uitgebreiden strijd insluiten.

En het belang onzer koloniën! Wiens belangstelling is nog niet gevraagd voor de rampen die onze welvaart zouden treffen indien wij van Indië beroofd werden. Maar wie, die scherper toezag bij de propaganda voor een Indische vloot, heeft niet opgemerkt dat in 't betoog steeds snel heengeloopen werd over deze kleinigheid, dat ondanks groote finantiëele opofferingen Indië toch niet zonder vreemde hulp te verdedigen is. Wiens hulp zal verleend worden, en tegen wien? Is alleen Japan de gevreesde liefhebber naar 't bezit der groote en rijke eilanden?

Of kan ook van uit de Filippijnen of van elders een ander als vijand opdagen?

Inderdaad is er een ernstige reden om door grondige kennis te trachten vooruit te zien.

Wanneer op den vaderlandslievenden trom geslagen wordt, en de herinnering wakker geroepen aan Holland's grootheid, mag toch ook niet vergeten worden dat de republiek diplomaten had, die wisten wat er in de wereld omging.

Er is dan ook alle reden voor een buitenlandsche staatkunde, die begint met het kennen en nauwkeurig volgen der internationale verhoudingen. Ook dan wanneer daaruit geen andere conclusie getrokken zal worden als een zoo volledig mogelijke onthouding.

Hebben wij niet zoo'n staatkunde? Misschien zal menigeen geneigd zijn te vertrouwen, dat het inderdaad zoo is, dat onze diplomatie in verbinding met ons ministerie van buitenlandsche zaken voortdurend de geheime kennis verzamelt en zich ten nutte maakt om het landsbelang daaraan te toetsen. Weten doen wij het echter niet, en om begrijpelijke redenen.

In ons parlement worden zelden besprekingen over de buitenlandsche politiek gehouden. Men is er bang van. Het zou strijdig zijn met onze tactiek om ons buiten alles te houden. Niet alleen de ministers doch ook de kamerleden vreezen met hunne uitlatingen gevoeligheden te wekken. En het gaat zelfs zoo ver, dat ook de pers de geheele buitenlandsche politiek als iets buiten ons, als ‘nieuws’ behandelt, dat eigenlijk alleen de buitenzijde der feiten laat zien, en hoogstens van nut is voor de beursbelangen.

Dat alles nu sluit het gevaar in dat een diepergaande kennis, een inzicht in de ontwikkeling, het verloop en de gevolgen der wereldgebeurtenissen zijn belang gaat verliezen. Waarvoor zou het dienen? Het publiek vraagt er niet om. De beurs, die van dag tot dag leeft, heeft het niet noodig. De politici kunnen er toch niet over spreken en worden door zoovele andere kwestie's afgeleid. En de diplomatie ten slotte rekent op de onveranderlijkheid van het axioma der onthouding.

Bovendien is de kennis niet meer zoo gemakkelijk te verzamelen. De tijd is voorbij dat persoonlijke invloeden van vorsten

of diplomaten een eerste rol spelen bij de verwikkelingen tusschen staten. Zij kunnen daaraan leiding geven, uitbarstingen verhaasten of vertragen, doch ten slotte worden zij gedreven door machten, die buiten hun invloed optreden.

Was het vroeger vooral de statenvorming, die de oorlogen beheerschte, zoo is dat thans wel niet geheel uitgesloten, doch andere factoren treden meer op den voorgrond. Zoo iets dan heeft de nationaliteit tegenwoordig een zoo groote beteekenis verkregen, dat de kracht die daarvan uitgaat, voor een deel om staten te vormen, doch voor een ander deel om die te ontbinden, zich over de geheele wereld doet gelden. En achter de nationaliteiten staat het ras, dat in gemeenschap of tegenstelling werkt om te trachten zich in het staatsleven, en in het overwicht van staatsgroepen te doen gelden.

Kennis van de nationaliteiten, en van de rassen in hun kracht van politiek en economisch optreden, zoo nauw samenhangende met hunne eigenschappen en latente vermogens, is daarom noodig ten einde de veranderingen, die zich voorbereiden, te kunnen doorzien.

Daarnaast is de ekonomische groei van verschillende volken, te voorschijn tredende in hun voortbrenging en handel, voor zoover die zich tot over de landsgrenzen moet bewegen, van groote beteekenis om te begrijpen welke levensbelangen de staatsregeeringen te behartigen en te verdedigen hebben. Het kapitaal heet wel internationaal, maar is toch voor een groot deel nog verbonden aan nationale bewegingen. Het zoekt n.l. bij verscheidene volken verschillende wegen om productief te worden, waarbij staten met elkaar in botsing kunnen komen, die anders wellicht niet in strijd zouden zijn geraakt.

Hoe uitgebreid is dit gebied, om te weten hoe het grootkapitaal op winst-buit uitgaat, nu in den vorm van leeningen, dan in die van groote ondernemingen, of wel in den vorm der monopoliseering of beheersching van vreemde markten. De kennis, vereischt om de buitenlandsche politiek te doorzien moet dan ook zeer uitgebreid zijn, en de diplomaten, zoowel als de pers, die er aan hebben mede te helpen gegevens te verzamelen, zien zich voor een zware taak gesteld. Is die niet zoo zwaar, dat de reeds opgesomde redenen voor verwaar-

loozing een soort verontschuldiging vormden voor een gebrekkige vervulling van de taak?

Zal echter ons land, hetzij dan voor het nemen van leiding bij groote conferentie's, als waarvan de aanhangers van 't plan Van Vollenhoven droomen, als ook voor het leggen eener stevige basis voor een Indische defensie-politiek, iets goeds willen presteeren, dan kan de taak niet ontweken worden. Er is over de geheele wereld een woeling waar te nemen, die niet toevallig is, maar die noodzakelijk voortkomt uit de groote aldoor werkzame invloeden. Laat deze woeling ons nog voorloopig ongemoeid, wie weet voor hoe lang, en hoe snel plotseling groote moeilijkheden kunnen opduiken.

Een allermerkwaardigst voorbeeld levert daarvoor de angst die Rusland, als de groote vertegenwoordiger van het Slavische ras opwekt, en die vooral Oostenrijk en Zweden in moeilijkheden brengt.

Oostenrijk wordt nu al een reeks van jaren door de slavische nationaliteiten in een toestand van spanning gehouden. De Duitsche elementen kunnen uit levensbehoud hunne positie niet prijsgeven, en de slavische volken laten zich niet terug dringen en van hun toekomstkansen berooven. De groote vijand is Rusland, dat noch voor de welvaart, noch voor de beschaving iets te beloven heeft, maar dat door de banden van rasgemeenschap aldoor in staat is zijn macht als een bedreiging te doen gevoelen. Daarom moet Oostenrijk bondgenooten zoeken, die als weleer tegen de Turken, nu tegen de Russen een dam willen opwerpen.

Ook Zweden is bedreigd, maar op geheel andere wijze. Want aldaar hebben de Russen geen enkel aangrijpingspunt van rasverwante elementen in de bevolking. Omgekeerd zijn het juist de Finnen, die naar Scandinavie voortdurend uitkijken om onder den invloed der Russen te kunnen uitkomen. En door bedreiging, door aanvallen op de Zweden, tracht Rusland zich van 't Finsche bezit te verzekeren.

Maar niet alleen naar 't westen keert zich Rusland; door de Kaukasus naar Armenie, door Turkestan naar Perzie, door Siberië naar Mongolië, om van de Balkan niet te spreken, grijpt het in een bijna onbegrijpelijke uitbreidingslust naar steeds verder grondgebied.

Het land, dat nog zoo zeer behoefte heeft aan de moderne ontwikkeling, toont een hardnekkige kracht tot stichting van een wereldrijk, dat noodzakelijk tot een gevaar moet worden voor de er omheen liggende staten. En merkwaardigerwijze wordt het daarbij gesteund door de twee landen, die de verst doorgevoerde demokratie vertoonen, door Engeland en Frankrijk.

Het eerste doet dit niet omdat Rusland niet ook zijn belangen zou bedreigen. Dat is toch inderdaad het geval, vooral in Perzië, en Voor-Indië. Maar het had een bondgenoot noodig tegen zijn vooral ekonomischen vijand Duitschland, dat door handel en industrie naar een wereld-overheersching streefde en Engeland telkens op allerlei markten terug drong.

Frankrijk had dienzelfden vijand, niet echter op ekonomisch gebied alleen, maar ook als den nooit-vergeven overwinnaar, die na 1870 zijn overmacht voor goed scheen gevestigd te hebben. En die vijand was alleen te bevechten met hulp van een groote macht. Die bood Rusland, dat voor Frankrijk geen bedreiging kon hebben, en dat de Fransche spaarpenningen opslokte als het kapitaal, dat het zelf nog niet kan voortbrengen.

Ondanks Frankrijks pogingen, daarbij door Rusland gesteund, om de ‘entente’ in een bond om te zetten, kon Engeland daartoe niet overgaan. Het zou daarmede noodzakelijk eigen belangen prijsgeven, en Rusland een gevaarlijke overmacht verschaffen.

Feitelijk kan Engeland's deelname aan de entente moeilijk anders dan een noodhulp zijn. Het wil niet alleen blijven staan, maar toch alle voordeelen van een isolatie blijven genieten.

En ongetwijfeld zoekt het daardoor een evenwicht, dat het naar eigen goedvinden kan handhaven of verstoren. Hoe zou het deze bevoorrechte positie prijs geven? Toch brengt dat juist voor ons land het grootste gevaar mede. Want dat gevaar ligt niet in een spanning tusschen Frankrijk en Duitschland, of tusschen 't Duitsche Rijk en Rusland, maar in die tusschen Engeland en Duitschland. Beide rijken kunnen elkaar ten opzichte van ons land niet vertrouwen, en moeten wederzijds vreezende voor een bezetting van 't Nederlandsch gebied, die het eerst trachten uit te voeren.

Naarmate echter Rusland zich duidelijker vertoont als de

bedreiging van vooruitgang en ontwikkeling, die het in werkelijkheid is, naarmate het achter den schuilmantel van Frankrijk's hulptroepen-leverancier uitkomt, om zich te toonen als de statenslokop, die het als autocratische macht nog kan zijn, moeten Engeland en Duitschland de ekonomische belangenstrijd terugdringen, om zich gezamenlijk te verweren.

Ook voor onze koloniën is Rusland de indirecte oorzaak van gevaar. Had het Japan uit Mandschoerije en Korea kunnen terug dringen, zoo had de bevolkingsovervloed aldaar een anderen weg moeten zoeken, en was die naar het zuiden aangewezen geweest. En zou Rusland de uitbreidingsplannen in het verre oosten opgegeven hebben, of zou het na de zware nederlagen zich weer versterken?

Zoo ooit is er voor ons land geen reden om thans tusschen Duitschland en Engeland een keuze te doen, en bij den een of den ander nauwere hulp te zoeken. Wat kan Engeland ons geven, indien werkelijk Duitschland de Rijnmond wilde inlijven. En wat kon Duitschland ons voor hulp verleenen indien het om 't bezit onzer koloniën ging. En toch behoeven wij hulp, wanneer ooit een gevaar zou dreigen.

Van waar die zou komen? Waar die te vragen zou zijn, en waar te verkrijgen?

Die vragen zijn alleen te beantwoorden, wanneer de politieke verhoudingen door en door bekend zijn.

Daarom is de beste en de noodzakelijke basis onzer buitenlandsche politiek van onthouding, een diepgaande en ernstige belangstelling voor wat de wereldverwikkelingen te zien geven.

G. BURGER.

Boeken menschen en stroomingen

De liefde van Bakhuizen[1)]

I

In October 1843 kwam Bakhuizen te Luik. Hij huurde er kamers - hij en zijn vriend Cats Bussemaker - op de Place du Marché boven een handschoenenwinkel waar de Etoile d'Or uithing. Hij hoefde maar een vloerluikje op te lichten, dan zag hij de twintigjarige Julie, het zachte en goelijke dochtertje van het echtpaar Simon, daar beneden bezig. Van de hoogere verdieping, waar het gezin woonde, drong de feestvreugde tot hem door als, op een naamdag van de moeder, oudere broers en jongere zusjes - in 't geheel waren er zeven kinderen - zich om de ouders vereenigden. In dit jolige waalsche gezin werden Bakhuizen en zijn vriend weldra opgenomen. Hij zelf als *Monsieur le gros*, Bussemaker als *Monsieur le grand*. Julie was in hun gesprekken *het lievertje*. Er werd gezwartepiet, en Bakhuizen maakte er zijn werk van Julie te laten winnen. De toon van haar *Payez*, *Monsieur*! had voor hem een bekoring waarvan hij zich niet kon losmaken. Hij mikte met bonbons naar haar, door het luikje. Hij zat haar na met Pate Regnauld als ze hoestte. Hij deelde met haar de liefhebberij voor het waalsch, waarin zij rijmpjes schreef. Kortom, hij was verliefd en lastig, en grappig en zorgzaam, en had, onder schijn van

1) Julie Simon, De Levensroman van R.C. Bakhuizen van den Brink. Uit brieven en bescheiden tezamengesteld door C. en M. Scharten-An-tink. Met zeven afbeeldingen. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

een komedie, begonnen uiting te geven aan gevoelens, die voor hem doodelijke ernst waren.

Zijn dwepen nam een meer romantische vorm aan toen hij op een avond langs de Carmelieten-kerk komend, er binnen slipte en Julie waarnam terwijl ze geknield aan haar bidstoel lag. Zij leek nu, vond hij, op de zachte, ietwat droefgeestige, Mignon van Scheffer, waarvan een prent in zijn kamer hing. Zooals deze in haar oogen het verlangen naar Italië, zoo droeg Julie in haar vrome oogopslag de herinnering aan een hemel, waaruit ze misschien wel gedaald was tot redding van hem.

Hij was toch immers een zondaar die gered moest worden - waarom dan niet door deze, ook volgens 't zeggen van haar moeder een ‘ange de douceur et bonté’. Wat deed het er toe of zij een gewoon meisje was, van rang noch stand, zonder rijkdom of ontwikkeling. Mignon was Mignon, hoewel ze een opgeschort rokje droeg en op bloote voetjes liep. Julie was Julie, en geen enkel gemis kon dit veranderen.

Dat er in zijn liefde voor haar gevaren en bezwaren scholen - ik geloof niet dat hij dit een nadeel vond. Hij had nu eenmaal zijn kracht en zijn verstand niet voor niets. Bezwaren en gevaren zijn er, opdat we ons teweerstellen. Zeker was ook, dat, indien ooit, hij thans behoefte had aan een doel dat zijn heele weerbaarheid uittartte en in spanning bracht. Hij moest toonen wie hij was en dat kon hij alleen door zich op zichzelf te stellen. Maar ter wille van wie? Ter wille van zijn eigen verslagen persoonlijkheid? Wij zijn zóó gemaakt dat we dit minder goed kunnen dan het te doen ter wille van een klein meisje. Lui als hij was, zou hij om haar werkzaam zijn. Zij was zijn eigen buiten zichzelf gestelde luiheid in bevallige gedaante. Protestant als hij was, zou zijn heele romantische katholiciteit in haar door hem worden aangebeden. Half als hij was, zou zijn overgave aan haar heelheid hem noodzaken zich van zijn eigen vaderlandsche halfheden bewust en los te maken.

Dit alles bedacht hij niet, ten minste niet dadelijk. Maar met een instinktieve zekerheid greep hij, zoodra hij in Luik was, deze eene kleine gestalte als de kern van waaruit hij zijn leven regenereeren zou.

Daarom is de liefde de reddende macht bij uitnemendheid:

zij geeft aan gemoed en geest gelijkelijk een levend middelpunt.

Bij Van den Brink begon al aanstonds die vernieuwing en eenmaking. Zijn hartstochtelijke gedachten konden niet nalaten zich om Julie Simon te bewegen. Veertien jaar ouder dan zij, kon hij zoo goed haar oom verbeelden als haar minnaar. Terwijl hij, in luiksch dialect, haar ‘binamé gros monsieu’ was, kon hij haar ‘M' binamaye grand'feye’ (dat is fille ainée) noemen, zooals het jongere zusje, de schertsende Titine, zijn fille cadette heette. Bovendien was men in het Walenland, waar losheid van toon en vroolijke grappen geen afbreuk hoeven te doen aan vroomheid en zedigheid. Zoo kon - toen Van den Brink eenige weken in Brussel was - Julie hem in luiksch rijm te kennen geven, dat wie zijn voordeel niet weet te doen met de wereldsche vermaken, niet anders, parbleu, dan een oude schoen mocht genoemd worden. Er werden kleine geschenken gewisseld: bonbons waren Julie altijd welkom en op St. Nicolaasavond ontving Van den Brink een steenen poppetje, een vrouwtje met een draagmand op de rug, een ‘hotteuse’ of zooals het in 't Waalsch heet, een ‘botteresse’ - welke ‘botteresse’ de rijmbrieven in ontvangst nam die 't meisje aan haar ‘gros monsieu’ had toe te richten. In die briefjes mocht zij hem even goed verzekeren dat hij altijd haar ‘binamé’ zou blijven, als ze haar voorliefde voor bitterkoekjes erin mocht meedeelen. De goede raad geen gat in de dag te slapen hoefde ze bij gelegenheid niet terug te houden.

Tijdens het carnaval liepen de beide Hollanders, met misschien nog eenige anderen, in burnous en tulband door de stad, als bedouienen van Abd-el-kader. Zonder twijfel zal de verliefde Arabier ook aan deze nieuwe rol eenige voordeelen ontleend hebben. Maar tot vrijerij liet het meisje het niet komen. Zij aanvaardde een armband, een ‘lien d'amitié’, maar zonder hem dadelijk te dragen. Zij gaf als tegengeschenk een oranjekleurige beurs die ze zelf gewerkt had en daarbij een waalsch versje. Zij weigerde geen kus, waarmee de verrukte haar bedankte. Dat achter het spel ernst zou schuilen, werd niet uitgesproken.

En toch - de toon van het versje bij de beurs was *wel* ernstig.

La riknohanse estine sakwet d'bai,	La reconnaissance est quelque chose de beau,
d'jiv zel deu ê pov zèl mostré,	je vous la dois et pour vous la montrer
d'jiv fai kadô dine bouse ki d'ja fai	je vous fais cadeau d'une bourse, que j'ai faite
d'vin sisse tintencion, m'binamé.	dans cette intention, mon bienaimé.
wârdél bin fé zê dê ka	Gardez la bien, faites en du cas,
nime rouvi maije, d'vin vo voiêtche	ne m'oubliez jamais dans vos voyages,
d'jine vi d'mande qi soula	je ne vous demande que cela,
si nê nin baikô sa n'vo nin ine atêtche,	ce n'est pas beaucoup, ca ne vaut pas une épingle,
mai sa m' fret plaisir di veye	mais cela me ferait plaisir de voir
qi di lon kom di prêt	que de loin comme de près
vo pinseré todi a julie vose feije.	vous penserez toujours à Julie votre fille.
pomepare, todi d'jime sovairet	Pour ma part, toujours je me souviendrai
des attencion kvo zavè por mi	des attentions que vous avez pour moi
ê tan kidje vikret	et tant que je vivrai
d'jine ê pièdrêt maije li sovni.	je n'en perdrai jamais le souvenir.

Laat in de lezing van dit gedichtje al de snaaksheid invloeien die het waalsche rijm lijden kan, en vergeet niet dat zij die het schrijft een rol speelt, de rol van luiksch-pra-tende gefingeerde *fille ainée* tegenover een al wat oudere heer, een kommensaal van haar ouders. Neem zelfs aan dat de gedachte aan een blijvende betrekking met die geleerder, deftiger, misschien gefortuneerder, maar zeker protestantsche vreemdeling onmogelijk in het meisjeshoofd zou kunnen opkomen. Ook dan nog voelt men die regels als onmiskenbaar ernstig en hartelijk.

Zijn ze zelfs niet meer?

Zij drukken ‘een kleine echte spijt uit’ - zeggen C. en M. Scharten-Antink - en zijn zoodoende ‘bijna een - onbewuste - bekentenis’. Zoo is het wel. In het nederlandsch omgezet luidt de onuitgesproken gedachte van het meisje: gij,

vreemde heer, die nu enkele maanden zoo goed en vriendelijk voor me geweest zijt, gaat straks weg en ik vrees dat ge in verre landen en onder andere menschen mij weldra vergeten zult. Wees zeker dat ik die hier achterblijf het u niet zal doen.

Minnaars verstaan slecht, juist omdat zij altijd vol vrees zijn. Bakhuizen vreesde ook. Zijn heele gedrag zal hem van maand tot maand en van jaar tot jaar worden ingegeven door de vrees dat hij Julie verliezen zal. Evenals Julie, vreezende dat hij haar vergeten zou, haar gedachte bedekt uitsprak, sloot hij, een antwoord vreezende, zijn verklaring weg in latijnsche disticha, die ze lezen noch begrijpen kon, hoewel hij ze haar ten geschenke en ten antwoord gaf.

Julia namque suis miserum me cepit ocellis
Meque semel captus solvere posse nego.

Of broer Eugène, de jonge kapelaan, tenminste die slotregels voor haar vertaalde, - zoo hoopte hij. Maar wat hielp het of Eugène gewillig was! Het dichterlijke spel mocht in waalsche rijmen of in latijnsche disticha gevoerd worden: het wachten was nu op het oogenblik dat de ernst van de liefde onverhuld te voorschijn kwam.

II

In Maart vertrok Bakhuizen naar Bonn en het verheugde hem dat hij evenals te Luik op een Place du Marché kon afstappen, en zijn intrek nemen in een hotel dat l'Etoile d'Or heette. De kamers die hij daarna betrok stoffeerde hij met luiksche herinneringen, zooals ook zijn gemoed met geen andere gestoffeerd was.

Julie was ziek geworden en liet zich door Titine verontschuldigen over het uitblijven van beloofde dialect-rijmen.

Zij kwamen een maand nadat hij geantwoord had. Ook in dat antwoord had hij zijn gevoel duidelijk genoeg uitgesproken, maar het was gericht geweest aan M' binameye grand'feye en onderteekend Votre dévoué bédouin. - M' binamé gro begon dan ook haar rijm-brief. Ook zij zei alles: de genegenheid was

zoo gulhartig mogelijk; maar ze was scherts en ze kwam van ‘vosse binameije grande feije’. Er was evenwel één plaats waar de ernst om de hoek gluurde.

> Au revoir donc, mon bien-aimé gros,
> portez-vous bien, et ne devenez pas plus sot,
> il faut garder son bon sens
> pour les sérieux moments:
> et nous ne faisons que rire.

Dat klonk als het besluit van haar ziekbed-overwegingen, een besluit dat toch nog een vraag was. Het is de vraag die door gevoelige meisjesharten zoo vaak gesteld wordt: Ge doet verliefd genoeg, maar ten slotte is er ook een ernst, en - nietwaar? - ge bedoelt immers niet meer dan scherts?

Komt ge nog, zooals ge van plan waart, op mijn naamdag over? vraagt ze dan.

Die 22ste Mei kwam hij werkelijk. Van weerskanten moet toen zijn gevoeld dat de toestand onhoudbaar werd. Voor welke bezwaren Julie ook gevoelig mocht zijn - en zeker waren er -, van scherts alleen kon zij niet langer leven. Hij van zijn kant had ook bezwaren: de toestand van zijn fortuin, zijn moeder van wie hij afhankelijk was, Truitje Toussaint, die zich als zijn verloofde beschouwde, die edelmoedig geweest was en hem zijn woord niet had teruggegeven. Hij kon de hare kennen, maar zij niet de zijne.

Bij dat bezoek was Julie teruggetrokken; en hij dorst zich niet uitspreken. Toen hij heenging zei Titine hem dat de briefwisseling zoo niet kon voortduren, dat er maar één geval bestond waarin ze toelaatbaar was. Julie zelf beloofde niet dat ze schrijven zou.

Twee weken overwoog Van den Brink hoe hij zich gedragen moest. Hij kon Julie niet opgeven. Haar ten huwelijk te vragen was ondoenlijk. Hij deed wat kon en wat moest: hij schreef haar onomwonden dat zijn gevoel voor haar liefde was.

Onomwonden is wat veel gezegd. Bakhuizens brieven zijn altijd verhandelingen. Het onderscheid tusschen hem en Julie was zoo groot, zijn toestand bevatte voor haar zooveel ver-

borgenheden, hij had dientengevolge zooveel voorzorgen in acht te nemen, eensdeels opdat zij niet vernam wat ze niet weten mocht, anderdeels opdat ze werd voorbereid op wat ze later misschien zou hooren, dat er geen sprake kon zijn van een simpele mededeeling. Hij schreef als diplomaat, met achter zich het gewicht van eindelooze overleggingen, en in een fransch dat door zijn aangeleerdheid zelf hem dwong tot bedachtzaamheid. Bovendien was ook afgescheiden van bizondere omstandigheden zijn aard didaktisch. Het doorwerkte betoog was de vorm waarin zijn krachtige overtuiging zich het natuurlijkst uitdrukte.

Maar in dat zware weefsel lag de verklaring heel duidelijk, zooals hij altijd met volmaakte helderheid geweten heeft naar welk doel, langs welke lijnen, hij zijn werkdadige volzinnen voortstuwde.

Nù was het doel Julie, haar liefde - al toonden de lijnen waarlangs hij haar bereiken wou, menige verwondenheid.

Op dit schrijven, dat begon met Ma chère Mademoiselle, ontving hij eerst vier weken later antwoord.

Het was juist wat hij verwachten kon.

Julie was op den achtergrond. De laatste beslissende wenk had Van den Brink ontvangen van Titine.

Het antwoord luidde:

Liège le 3 Juillet 1844.

Monsieur.

votre lettre a julie m'a été Communiquée par elle; connoissant sa timidité, souvent blamable c'est vrai, vous comprendrez facilement son silence; en bonne mère je dois repondre pour elle en vous fesant observer toutefois, que ma fille L'ignore; les sentiments que vous manifestez dans votre lettre, s'ils sont vrais, ne seront pas Contredis par moi, mais le tems seul pourra les faire partager par julie; d'ailleurs, quoique rigoureusement arrivée à L'âge de se marier, ma fille est encore loin d'avoir L'habitude du monde dont elle ne connoit pas mêmes les écueils. Tout ce que je puis, c'est de vous assurer de notre part un accueil amical chaque fois que vous voudrez bien nous

faire visite, en attendant votre retour, agréez Monsieur L'Assurance de ma parfaite considération.

L'épouse SIMON.

ps. Toute ma famille se porte *bien*.

Van den Brink's brief was geen huwelijks-aanzoek. Hij kon dat niet doen en deed het niet. De vraag van een aanstaande verloving was niet gesteld en kon dus niet overwogen worden. Alleen die van een vertrouwelijke omgang tusschen twee verliefden.

Dit was het natuurlijke gevolg van Van den Brink's omstandigheden, dat hij van Julie een liefdesverklaring wenschen moest zonder zich tegelijk met haar te verloven.

Ik stel deze zakelijke en vormelijke beschouwing voorop, omdat die inderdaad de doorslag moest geven in het afwegen van de weerzijdsche verhouding.

Tegelijk is een tweede opmerking van beteekenis.

Julie had tot nu toe niets gedaan dan in samenhang met haar familie, onder onmiddelijk toezicht van haar moeder, met medeweten van Titine. Zelfs waren de luikerversjes die zij gemaakt had, door Louis, haar broer, in het net gebracht. Afhankelijkheid en volgzaamheid lagen ook gehee! in haar aard, die zacht en eenigszins indolent was. Nu dreigde evenwel Van den Brink's verklaring dit verband opeens te veranderen en misschien wel los te maken. Zij zelf, wier gevoel, maar half bewust en onder 't oog van haar verwanten, hem was tegemoet gegaan, zou plotseling voor zichzelf spreken. Voor die daad alleen al moest zij terugschrikken. Haar gevoel voor Van den Brink was daartoe noch hevig noch vrij genoeg. Maar daarenboven zou zij door die daad een verkeer scheppen dat alleen berustte op uitwisseling van gemoedsbewegingen, waarvan zij de macht vermoeden kon, maar zonder ze te hebben ervaren, en die zij - voor zoover ze van hem kwamen - in begrijpelijke beschroomdheid vreezen moest. Er was maar één zekerheid waardoor ze die schroom overwinnen kon. En wel juist die waar Van den Brink van zweeg: de verloving. Als in de plaats van het oude verband een nieuw kwam, als de goedkeuring

van de ouders haar overdroeg aan hem die beloofde haar een andere kring te scheppen in de plaats van de eerste, dan zou zij haar gevoel voor hem kunnen koesteren, eraan toegeven, de vrees op zij zetten voor zijn hartstochtelijkheid. Voor een jonge vrouw van haar geaardheid en opvoeding was een andere weg niet mogelijk. Waar dus deze zich niet opdeed bleef ze in afwachting, luisterend naar de meeningen van haar omgeving.

Want ook die omgeving had haar bedenkingen. De vader was niet in het vertrouwen; maar de moeder handelde voor hem; zooals ook zij, en niet hij, op de hoogte was van de winkelzaak. Die zaak ging niet goed - het verhuren van kamers was misschien al een bewijs ervan -, haar drie dochtertjes waren niet sterk en konden moeielijk zelf voorzien in hun onderhoud, - de heer uit Holland was protestant en vreemdeling, maar hij was niet zonder middelen, hij was verliefd, hij was hartelijk, persoonlijk mocht zij hem. Zoo zij als moeder in elk geval een mogelijk huwelijk voor haar dochter gewenscht zou hebben, - bij veel bezwaarlijks was in een huwelijk van Julie met Bakhuizen zeker veel dat haar aanlokte. Maar - hij sprak van geen huwelijk. En zoo, zijn persoon en zijn brief, het gevoel van haar dochter, de zwarigheden die zij voorzag van man en biechtvader, de heele onzekerheid van de toekomst in harmonie brengend met haar eigen wenschen en die van belanghebbende partijen, nam ze het besluit dat alle tegenstrijdigheden weldadig vereenigde: zelf te schrijven, Julie niets te doen beloven, maar ook niets te doen afwijzen, en duidelijk te doen uitkomen dat, wat haar zelf betrof, Bakhuizen *indien zijn gevoel oprecht was*, op haar kon rekenen.

Het zwaartepunt van het briefje lag namelijk, mijns inziens, in die ééne kleine tusschenzin betreffende de door hem uitgesproken gevoelens. Alleen in die woorden ‘s'ils sont vrais’ hoor ik de nasleep van velerlei gesprekken en overwegingen. Wat wisten zij van hem, anders dan de sentimenten die hij had uitgesproken. Wat anders dan sentimenten had hij hun weten aan te bieden.

Dat dit ontbreken van eenige zekerheid goeddeels de houding van Julie, zoowel als die van haar moeder, bepaald heeft,

meen ik ook te mogen afleiden uit het briefje dat als ‘billet bleu’ een bizondere plaats heeft in de verzameling.

Bij een vernieuwd bezoek aan Luik had hij Julie even terughoudend gevonden, maar zij had hem toegestaan dat hij om de andere maand schrijven mocht. Hij schreef - dit keer uit Wolfenbuttel - als iemand die nu door zijn pen haar winnen moest. Eerst antwoordde zij in een verloren gegaan briefje: ‘le moment n'est pas encore venu ou ne doit point arriver’. Maar in dat blauwe briefje troost ze hem, doch in welke woorden? ‘Votre constance me touche, je serais ingrate si je ne vous laissais au moins un peu d'espoir; vous avez de trop nobles sentiments, j'espère, pour vouloir abuser de ma sensibilité; vous me connaissez mieux que je ne vous connais, Monsieur, et ne profiterez pas de votre avantage sans doute?’

Deze volzin is werkelijk heel belangrijk, omdat hij hoop geeft en inderdaad een begin van overgave beteekent, - maar des te meer moeten we er op letten dat hier het zelfde beroep op zijn gevoelens gedaan wordt, dat ook al de moeder gedaan had, en bovenal: dat de gedachte: wat weten wij eigenlijk van u? onomwonden wordt uitgesproken.

We moeten ook niet vergeten dat deze zin waarschijnlijk niet zonder moederlijke bemoeiing werd opgesteld. Het opgewekte gebabbel dat erop volgt, de schertsende wenk dat zij ‘avant toute chose la propreté simple’ beminde, kwam allicht uit een persoonlijker pen.

De onzekerheid was er nu eenmaal. Het duurde dan ook nauwelijks een maand of ongunstige geruchten uit Holland en geloofsbezwaren door haar biechtvader aangewakkerd noopten Julie de betrekking af te breken.

In de tweede helft van December is Van den Brink weer in Luik geweest. Zijn persoonlijke tegenwoordigheid bewerkte dat Julie zich voldaan verklaarde. Een soort geheime verloving werd door haar en haar moeder goedgevonden.

III

Hoewel niet dadelijk zich gevend, had Julie zich van den beginne af tot Bakhuizen aangetrokken gevoeld. Toen haar schroom

eenmaal overwonnen was en haar moeder zelf haar vrijliet, deed ze veel beslister dan Van den Brink dorst aannemen, de innerlijke schrede die haar van het ouderlijk gezin losmaakte en aan zijn zij bracht.

Hij ondervond het toen de gevolgen van de verloving zich begonnen te ontwikkelen.

Moeder Simon had in die verloving toegestemd. Zij had dit gedaan nadat Bakhuizen de belofte had afgelegd nooit te zullen willen, zelfs niet te zullen wenschen dat Julie van geloof veranderde, en haar in de vrije uitoefening van dat geloof nooit te zullen belemmeren. De gewetens-vraag was daarmee vooreerst opgelost. Twee andere vragen evenwel moesten worden beantwoord voordat in de oogen van de beide vrouwen de persoonlijke verloving manschappelijke geldigheid kreeg. Zou zijn familie in een huwelijk toestemmen en daartoe bij vader Simon de noodige stappen doen? Hoe stond het met zijn fortuin?

Daar Julie's vader al even weinig wist van wat er omging als Bakhuizen's moeder, vonden die vragen hun gereede beantwoording in de afspraak dat moeder Simon haar man zou inlichten, terwijl inmiddels de oude mevrouw Van den Brink door haar zoon op de hoogte werd gesteld.

De 10de Januari 1845 schreef Julie dan, naar Breslau: betreffende de ‘grande question’ - ‘je ne puis pas vous dire grand chose, si ce n'est d'après ce que Maman ma communiqué, que papa a été le premier a lui parler, il parait qu'il n'a pas été trop content de ce qu'on ne lui en avait rien dit plutot, et ce qui est pis, qu'il ne donnerait pas facilement son consentement, mais Maman ma dis, que je ne devais rien dire, que je devais la laisser faire. Quand a papa, il ne me parle jamais de votre visite, lorsque je suis seule avec lui, nous causons comme si rien était, il ne me montre pas la moindre humeur, ce qui me fais beaucoup de plaisir. Je dois vous avouer, que si papa métait de la résistance, cela me ferai beaucoup de peine, mais d'après le dire de Maman, je dois espérer que tout ira mieux que je me l'imagine. Voilà tout ce que je sais sur Ce point, si vous désirez en savoir davantage, interrogé Maman, elle vous expliquera tous cela mieux que moi.’

Als Van den Brink aan zijn afspraak betreffende de wederzijdsche ouders herinnerd werd, stond hij natuurlijk duizend angsten uit. Hij dorst met Truitje Toussaint niet plotseling breken, en hij kon van zijn moeder niet vergen, dat zij een tweede verloofde erkende voordat hij van de eerste gescheiden was. Geloof, geld en stand waren daarnevens nog maar bijkomstige moeilijkheden.

Had hij Truitje Toussaint de heele waarheid blootgelegd, - dat zou wreed maar dapper geweest zijn, en hij zou haar en zichzelf en Julie menig verdriet bespaard hebben. Het zou dan misschien ook spoedig genoeg gebleken zijn hoe weinig de andere bezwaren beteekenden.

Maar - weekheid van gemoed, of zwakheid van karakter - hij dorst het niet. Zwakheid van karakter schijnt het zeker dat hij een half jaar later, Bake zijn nieuwe liefde bekennende, er aan toevoegde dat hij haar overwonnen had.

Nochtans - wie zal zeggen dat hij in het labyrinth van één menschenhart de kortste wegen weet? Wie durft oordeelen over wat een ander lijden en doen moet, opdat hij beantwoordt aan het in hem geschapen plan?

Wij hebben alleen vast te stellen dat zijn besluit de eerste verloofde te sparen, Bakhuizen noodzaakte een geheim te hebben voor de tweede.

Een geheim dat zijn gevolgen had.

Het antwoord aan Julie was eerst een lang vertoog naar aanleiding van een onbeduidende opmerking waarmee ze haar schrijven besloten had. Noem mij enkel Julie, had ze geschreven. Noem mij geen engel, bedoelde ze. Hij verstond dit niet, of deed of hij het niet verstond. In de uitvoerige bespiegeling van dat misverstand komt de volzin voor: ‘Remplacons donc à la fin cette contrainte qui nous pèse par une intimité cordiale. Désormais mon coeur vous sera ouvert: vous pourrez y lire toutes mes pensées, parceque votre amour même en chasse toute pensée indigne de vous’. Daarna eerst luidt het: ‘La résistance de votre père me fait peine. Votre Maman m'en fait part dans sa lettre en des termes encore plus expressifs. Mais j'avoue que j'en suis moins préoccupé que du sens de ces paroles, par lesquelles vous avez terminé votre lettre. Une chose

qui me soulage d'une grande inquiétude, c'est que sa bienveillance envers vous ne s'est pas altérée par la confidence qu'on lui a faite. Ce serait pour moi le comble de malheur, si je vous savais souffrante pour ma cause. Et cependant, si mon affection pouvait encore s'augmenter, vous ne m'en seriez que plus chère. J'approuve beaucoup que vous évitiez les explications avec votre Papa. Je ne sais comment prouver assez ma reconnaissance envers votre bonne Maman, qui s'intéresse si activement à notre bonheur. Embrassez-la de ma part et assurez-la que je ne saurais mieux m'acquitter de mon obligation envers elle, qu'en vous rendant aussi heureuse que possible. Mais délibérez surtout avec elle, s'il pouvait avoir quelque bonne influence, si moi-même je m'adressais à votre Papa avec une déclaration aussi franche que respectueuse? Quant à moi, il y a trois jours que j'ai écrit à mon oncle. Je l'ai prié de vouloir faire part à Maman de mes intentions. J'attends sa réponse et je l'attends avec quelque confiance. Je connais les principes de Maman sur ce sujet et je ne m'attends pas même à une résistance négative. - Cependant, sa réponse pourrait se retarder de quelque temps.'

Alleraardigst is het kalme en in zijn onschuld regelrechte antwoord. De heele lange ontsteltenis wordt, als een misverstand, lachend bezwichtigd. Maar de zaak waarom het gaat, in alle uitvoerigheid nog eens aangedrongen.

'*Chèr René*. Vraiment, après la lecture de votre lettre, je n'ai su m'enpecher de rire en voyant la manière dont vous avez interprèté le sens de mon postscriptum; en vous disant de ne plus m'appeler que Julie, je voulais par là, vous dire de ne plus me donner le nom d'ange, d'adorable, etc, mais il n'est jamais entré dans ma pensée, de vous défendre de m'appeler votre chère autant que vous le voulez, j'aurai du m'expliquer plus clairement, a l'avenir cela n'arrivera plus. J'espere maintenant que vous serez tranquille.

Je veux vous dire la vérité, tout ce qui retient papa, c'est qu'il ne connait pas votre famille, quand il a parlé à Maman, il a dit que vous étiez étranger, il a aussi demandé pourquoi vous aviez quitté votre paijs, c'est que tout cela lui fait faire beaucoup de réflections, il aime trop ces enfants que pour les

voir malheureux; voila pourquoi il est si dificile, si en lui écrivant, vant, vous vouliez lui donner quelque éclaircisement sur ce point, cela aidera beaucoup a le vaincre, Se n'est pas que je veuille le moins du monde douter de votre sincérité, mais il est bien juste à un père de craindre pour son enfant, il lui est bien permis aussi de prendre toutes les informations nécessaire, vous ne devez pas lui en vouloir, Je crois que votre Maman en ferait tout autant; quand a moi, je sais gré a papa, de ce qu'il prend part a mes interets, c'est une preuve qu'il m'aime, vous devez en être content. - Pardonnez, si ma franchisse vous a un peu offensé, mais je ne voulais rien vous cacher.'

De arme wist niet welk zwaar geschut zij nu voor het front bezwoer. Niet enkel zijn moeder, niet enkel Truitje, maar zijn heele vroegere leven werd daar ter verantwoording geroepen. Onder den schok van zijn kloppende hart bereikte de spanning in Bakhuizens omvangrijk brein haar hoogtepunt. Niet aan vader Simon schrijft hij, maar aan broer Eugène zendt hij de voor Julie bestemde brief waarin hij haar, in pathetische bewoordingen, haar woord teruggeeft, als een die te zondig is om het te behouden, en haar een verhaal van zijn leven doet.

Dat wil zeggen: de voorstelling die hij geeft is er een van een aanzienlijk held, die verleid door valsche vrienden geldelijke verplichtingen aanging, welke, tenzij hij uitweek, zijn moeder zouden geruïneerd hebben.

Zeer veel meer bevat de brief. Over zijn werkzaamheden, zijn vrienden, zijn verwachtingen, en over haar zelf, Julie, de engel die kwam om hem te ontzondigen. Hij had gehoopt haar te huwen. Alle mogelijke waarborgen ook voor haar stoffelijk geluk had hij daartoe haar vader willen aanbieden. 'C'était pour cela qu'il me fallait le concours de ma bonne mère. Depuis que je lui ai écrit, j'ai recu une lettre d'elle, mais elle n'en parle pas. Probablement la date de la lettre est antérieure aux communications que de ma part mon oncle devait lui faire.'

Er kwam antwoord. Eerst van Eugène, daarna van Julie zelf. Zij had van zijn vroeger leven al het een en ander geweten. Zij hield van hem. Zij hoopte alleen dat hij haar huwen kon.

IV

Van Breslau ging Van den Brink naar Weenen. Hij woonde er van April 1845 tot April 1846, het grootste en misschien het gelukkigste jaar van zijn leven. Zeker van Julie's liefde, vond hij tevens een werk zoo rijk en zoo boeiend, dat hij het zelfs terwille van haar weer te zien, noode kon opgeven.

Uit een gelukwensch met haar naamdag is, midden Mei, dat bekoorlijke woord: hoe benijd ik hen die u bonbons en bloemen zullen aanbieden! ‘Je voudrais moi-même être un petit jardin. Je serais en fleur pour vous durant toute l'année’.

De liefde van Julie werd warmer en inniger. Het toeval van zoekrakende brieven bracht hèm in ontsteltenis, maar ook haar had de angst bevangen dat zich tusschen hen beiden nog iets plaatsen kon. En het onverklaarbare feit dat zij nooit iets van zijn moeder hoorde, drong weer naar boven, nu in de overweging of er misschien iemand was die hen scheiden wou. ‘Dite le moi franchement, Cher René, n'y a-t-il pas de vos parents qui s'opposerait à nos désirs? peut-être Madame votre Mère elle-même, ne me le cachez pas, ne craigniez pas de me faire de la peine, la plus grande que j'ai maintenant, c'est que vous pourriez douter de mes sentiments à votre égard’.

Van Geertruida Toussaint had hij deze zelfde zomer nog een brief ontvangen. Aan Bake had hij het doen voorkomen dat een nieuwe genegenheid overwonnen was. Maar in November doet hij Julie's vader een brief ter hand stellen waarin hij verlof vraagt tot schriftelijk verkeer met zijn dochter.

Terwijl het verlangen van Julie hem weer te zien zich aldoor dringender in haar brieven uitsprak - zij leed bovendien aan een zenuwkwaal - wist hij zich eindelijk in de eerste helft van April 1846, van de weensche archieven los te maken.

Van zijn terugkeer in Luik dateeren eerst de voorbereidselen tot een openlijke verloving. Gerrit de Clercq bezoekt hem, maakt kennis met Julie en haar familie. Aan zijn moeder schrijft hij 30 Mei: ‘Ik zal aan Truitje eerstdaags schrijven; maar ik ontveins niet, dat dat schrijven mij zwaar valt, omdat ik gevoel dat wij onzes ondanks elkander meer en meer vreemd

worden. Misschien vertelt Van Hees u wel iets naders, met wien ik meermalen de zaak behandelde'. En 10 Juni: 'Ook om aan uw wensch te voldoen, sluit ik ditmaal aan mijn schrijven aan Van Hees een brief voor Truitje in. Hoe het antwoord daarop zal zijn, zie ik met evenveel bekommering tegemoet, als zij mijn schrijven doen kon. Intusschen zij het verre van u, dat gij hieruit eene nieuwe stof tot tobben ontleenen zoudt. Ik wenschte eene ontmoeting in België te voorkomen, die misschien voor het oogenblik wenschelijkerwijze ware gespaard.'

De vrees dat zij aan haar voornemen gevolg zou geven en hem opzoeken, deed hem de brief schrijven die haar noopte, maar eerst drie maanden later, hun betrekking te verbreken.

Terwijl Van den Brink gespannen uitzag of in Holland de omstandigheden in zijn voordeel veranderden, en inmiddels heen en weer ging tusschen Luik en Brussel (waar hij zijn archiefstudiën voortzette), werd Julie door het lange wachten moe en bij wijlen prikkelbaar. Tegelijkertijd waren in de Etoile d'Or de geldzorgen zoo dringend geworden, dat Julie namens haar moeder Bakhuizen om hulp moest vragen.

In de Juli-maand logeerde Julie te Marche in Belgisch Luxemburg, bij haar oom en tante Bertrand, die een kind verwachtten. Begin Augustus bezoekt de minnaar er haar die voortdurend naar hem verlangde. En hier is de onzekerheid die er van het begin af geweest was weer uitgebroken onder de prikkelende uitlatingen van haar oom de praktische molenaar. Was hij maar gekomen, niet slordig zooals hij was, maar netjes zooals zij hem gewenscht had. Bleven zijn verklaringen omtrent zijn moeder en zijn toekomst maar niet altijd zoo dat een liefhebbende vrouw er zich meê paaien mocht, maar geen nuchter mensch er houvast aan had. Wou hij maar één keer één enkel ding geven dat zij toonen kon aan anderen, dat meer was dan schoone beloften, een enkele onweerspreekbare zekerheid. En daar dook de achterdochtige vraag van oom en tante op: was zij zelfs wat haar godsdienst betrof wel zeker?

Toen had zij hem zelf de vraag gesteld: of zijn moeder wist wat hij haar op het stuk van de godsdienst had toegezegd. Het antwoord was ontkennend geweest.

Dan eerst, in Brussel terug, op de 9de Augs. 1846, schrijft hij zijn moeder een volledige bekentenis.

De maanden die nu volgden waren vol boeiende en schokkende gebeurtenissen. Julie, die zich te verweren had tegen Van den Brink's verliefdheid en haar eigen verlangen naar een huwelijk, en die bovendien geplaagd werd door de opmerkingen van haar verwanten, Julie legde in haar lieve en zachte brieven een stelligheid die we tot nu toe niet van haar kenden. Zij schreef hem uit Marche:

'Ne cesserez vous donc jamais de douter de mon amour? Si je mets quelqu' oppositions à ce que vous m'embrassiez si souvent, c'est que je l'ai promis à papa; mais ce n'est pas là une raison pour croire que je vous aime moins, au contraire, je crois que c'est parceque je vous aime tonjours davantage, parceque je désire que nous soyons dans les bonnes grâces de papa, et surtout que l'on ne puisse se moquer de nous. Avouez un peu René que jamais on a vu un couple amoureux s'embrasser si souvent que nous l'avons fait jusqu' à présent, du moins c'est ce que l'on me dit, et on désire même que nous nous modérions un peu.

Savez-vous bien que moi aussi j'ai des doutes; non pas de votre amour, car je sais qu'il est sincère, mais je crois que votre Maman a beaucoup de peine de vous donner son consentement, elle devrait cependant bien se fier à ce que vous lui dite, et je suis sur qu'elle n'a pas resté jusqu'à présent sans prendre des informations. Qu'est-ce donc qui la retient? cela me rend un peu pensive et ce qui me confirme dans mes doutes c'est que vous m'avez dit que vous ne lui aviez pas parler des promesses que vous me faites dans la lettre qui est restée chez le Grand Vicaire; que lui avez-vous donc dit sur ce point? car il est bien probable qu'elle vous en ai parlé. Confiez moi cela je vous en prie Cher René, car je vous avoue que cela me tourmente un peu; lui auriez vous quelquefois fait des promesses que plus tard il faudrait rétracter? Car pour moi soyez bien certain que je ne changerais jamais et que je tiens toujours pour bon les promesses que vous m'avez faites.

Encore une fois Cher René, je vous aime beaucop et cet

amour est sincère, véritable, dévoué; me croirez vous une bonne fois, car c'est comme je vous l'ai dejà dis, on ne s'aime pas moins parce qu'on s'embrasse moins; c'est qu'à la fin j'aurais bien un peu le droit de m'offenser de vos doutes car il me semble que je ne suis pas changée a votre égard.

Van den Brink had verzekerd dat hij binnenkort een zaakgelastigde van zijn moeder verwachtte, die haar vader voorstellen zou doen. Hij bedoelde zijn vriend Van Hees, wiens komst hij al sedert zijn terugkeer in België had tegemoet gezien. Julie hield hem aan zijn woord en schreef - in een brief waarvan alleen deze uitlating bekend is -: 'dat hij liever niet meer in Marche haar moest bezoeken vóór die onderhandelingen waren afgeloopen, en hij komen kon met *goed* nieuws, en met *afdoend* nieuws.'

De 18de Augustus schreef hij aan zijn moeder: 'Ik ontveins geene der zwarigheden, die voorshands bestaan of bij u kunnen oprijzen. Maar Van Hees zal u gezegd hebben, dat de tijd drong en dat een decisieve stap moest geschieden. Overleg nog eens alles met Van Hees. Het verheugt mij zeer, dat hij beloofd heeft hier te komen. Zoo zullen wij in de gelegenheid zijn over dit en over alles te spreken, en wellicht tot een gewenscht resultaat geraken. Vertrouw u geheel aan hem, zoodat hij plein pouvoir hebbe om voor u te handelen.'

Nu bekende hij ook, in dit schrijven aan zijn moeder, dat hij Julie vaak had moeten troosten - 'ja ik moet zeggen door een leugen, maar die ik achtte dat eenmaal een waarheid kon worden.'

Ook aan Julie doet hij een bekentenis, maar een gedeeltelijke Hij schrijft niet dat zijn moeder tot voor enkele dagen van niets heeft geweten, maar dat hij de goede gezindheid van zijn moeder een weinig overdreven heeft. Tegelijk overdrijft hij opnieuw door te zeggen dat Mevrouw Bakhuizen 'accorde son *consentement de bien bon gré*, qu'elle désire notre union, qu'elle fera tout ce qu'elle pourra pour l'avancer.'

Deze goede tijding moest meteen als middel dienen om te bewerken dat Julie haar trouw niet afhankelijk stelde van de voorslagen die zijn moeders afgezant aan haar vader doen zou. Hij kon weten dat, ook al zou Geertruida Toussaint hem zijn woord hebben teruggegeven - en voor dit gebeurd was kon zijn

moeder toch niet ijveren voor een nieuwe verloving -, de bedoelde afgezant eer in last zou hebben zijn huwelijk te vertragen dan te verhaasten, en dat van voorstellen aan vader Simon wel weinig spraak zou zijn. Hij schrijft dan ook veel over de *mogelijkheid* dat géén afdoende maatregelen konden getroffen worden, en over zijn wensch haar liefde te behouden *ondanks* die mogelijkheid. Maar de voor de hand liggende waarheid schreef hij niet.

Hij toonde zich alweer - vreesachtige en door zijn geweten geplaagde minnaar - niet ervan doordrongen dat Julie hem onder *alle* omstandigheden liefhad, en hij zag niet dat zij eenvoudig verlangde naar een huwelijk. Was het niet voor haar om wanhopig te worden dat deze groote geleerde man, die zulke eerbiedwekkende epistels schreef, de eenvoudigste werkelijkheid niet wist?

Zij schreef hem dan:

'Je ne sais comment répondre à votre lettre, vous me faites tant de questions que je ne sais par laquelle je dois commencer à repondre. Vraiment, cher René je ne vous comprends pas, vous ne vous expliquez pas encore assez clairement dans votre lettre; je vois que vous me cachez une arrière pensée qui vous occupe beaucoup, mais il m'est impossible de la deviner; je désire infiniment *et j'insiste même* a ce que vous m'expliquiez plus clairement votre pensée. Cher René, depuis longtemps j'ai reconnu en vous, votre bon caractère, votre amour sincère, votre dévouement; et croyez vous que j'y suis restée insensible jusqu'a présent?

Détrompez-vous cher René, quand je vous dis que je vous aime, c'est que je sens bien qu'il me serait impossible de vivre sans vous, et ce ne sera pas les raisons de papa qui pourraient me faire changer, du reste vous savez ce que je lui ai une fois répondu.

Je dois cependant vous dire une chose à propos de vos difficultés matérielles. Je suis bien peinée de ce que vous m'en dites quant a la place qui vous était promise et qui maintenant est douteuse. Cependant cher René, elle ou une autre, est indispensable a notre union, ou a notre bonheur; ce n'est pas que j'ambitionne les grandeurs; Dieu merci, vous connaissez asser la vie simple et retirée que jai mené jusqu'a présent; et

lorsque vous me montrerez le moindre moyen d'existence, je suis prête a partager votre destinée, et ce sera pour moi la plus grande satisfaction, de pouvoir contribuer par tout les moyens qui me sera possible a faire le bonheur de mon René.'

Het was een geluk dat tegelijk met dit schrijven Van Hees in Brussel kwam en hem een ringetje van de oude Mevrouw Van den Brink voor Julie overhandigde. Hij kon dit haar zelf brengen, 'en met verrukking heeft zij het aanstonds aan hare vingers gestoken.' Het laat zich denken dat deze eerste plechtige erkenning meer dan iets anders in staat was om een meisje als Julie weer een poos te bevredigen. Eerst nu was zij dan toch inderdaad zijn verloofde, voelde zich zoo, werd nadrukkelijk zoo door hem genoemd. Zij kon zich nu beter erbij neerleggen dat het onderhoud van de hollandsche 'Monsieur' met haar vader eerst onzeker werd, daarna geheel achterwege bleef. Te meer, waar haar eigen moeder Van den Brink's zij bleef houden.

De zaken van de Etoile d'Or waren nog achteruitgegaan. Opnieuw vraagt moeder Simon geldelijke hulp aan Bakhuizen. Kort daarop overvalt haar een bloedspuwing. Om een dreigende vervolging af te wenden moest Van den Brink in Brussel een uitstel van betaling voor haar verwerven.

In deze dagen was het dat eindelijk zijn betrekking tot Truitje verbroken werd. Wij hooren dat de gelieven elkander een paar maal per week, soms dag aan dag schreven. Wij voelen leedwezen, vooral om de brieven van Julie, dat zoo weinig van die correspondentie ons wordt voorgelegd.

Ik veroorloof me die eene belangwekkende, bekoorlijke, aandoenlijke, die zij schreef, die zij niet wou zenden, die zij toch zond, en waarin zij zoo geheel gekend wordt, hier aan te halen. Ik doe het met de voorafgaande beschouwing van M. en C. Scharten-Antink. Terwijl ik bij een eerste, oppervlakkige blik op hun uitgaaf vreesde dat zij zich hadden laten verleiden wat veel te geven, ben ik na ingaander lezing van die vrees heelen-al teruggekomen: ik zou nu eer meer begeeren dan minder. Ook geeft hun heele behandeling blijk van zoowel wetenschappelijke zorg als zielkundig begrip en letterkundige doordachtheid. Waar ik hun voorstelling in het algemeen volgde, ben ik er in enkele belangrijke punten van afgeweken. Op te merken

waar en hoe dat gebeurde blijve aan hen die hun werk met mijn samenvatting vergelijken, overgelaten. Wat ik vooral getracht heb, is mijn voorstelling in een andere toon te brengen dan waarin zij de hunne gaven. Wie over verliefden schrijft behoeft het niet te doen als zelf een verliefde. Een soort dilettantisch-novellistische verfraaiing lijkt mij even weinig wenschelijk als de uiting van een te dwepend-gevoelige bewondering. Te minder waar soliede eigenschappen van karakteriseering, en inzichtige rangschikking op zichzelf al een waarborg waren van slagen. Maar de inleiding tot het nu bedoelde schrijven toont hun goede eigenschappen zoo duidelijk, en zoo weinig vertroebeld door de bijkomstige, dat ik haar gaarne overneem.

Nog altijd had Bakhuizen Julie trachten te sussen met verhalen van bemoeiingen bij zijn verwanten.

'Doch àl meer omwoekeren ziekte en geldnood de "Etoile d'Or". Een failliet begint te dreigen. Moeder Simon wordt niet weer de oude, blijft zwak. Thérèse's toestand is steeds zorgelijk. En de vader - hij staart verbijsterd de rampen aan, die plotseling naderen over zijn huis. Als zoovele Belgische mannen was hij "un bon père", maar geenszins het hart van zijn zaak. Een teruggetrokken natuur, tobberig-vroom, wel goedig maar wat norsch van aard, leefde hij buiten zijn gezin, geacht onder zijn oude Luikenaars, in het koffiehuis en bij den barbier, een straatje om en in de kerk.

En zooals meer dan een jaar lang hem de correspondentie zijner liefste dochter voorbijgaan kon, zoo had hij zich niet zoo scherp rekenschap gegeven van wat zijn vrouw, de brave maar luchthartige Waalsche, die 't reeds geruimen tijd heeft moeten zien aankomen, ten slotte hem niet meer verbergen kan. Hij, meer dan allen, trekt zich het ongeluk en de oneer aan; hij tobt in zijn stuursche zwijgzaamheid. Hij tobt niet het minst over Julie....Hij vertrouwt Van den Brink niet, hij begrijpt diens omstandigheden niet; hij kan niet gelooven, dat het dien ketterschen sinjeur ernst is met zijn kind. Als Van den Brink Titine in Brussel houdt, meent hij zijn twijfel opnieuw te zien bevestigd....

Van den Brink, van zijn kant, hij helpt wat hij kan, hij helpt op de meest onbaatzuchtige en de meest toegewijde wijze, met moeite en met geld. Maar hoe weinig het is, wat hij te

helpen vermag, daar waar allereerst *geld* wordt vereischt, - wij, die zijn financieele omstandigheden kennen, wij weten het maar al te goed. En het voornaamste wat in het gegeven geval hem te doen stond: het bezwaarde gezin van het onderhoud van een der dochters ontheffen, door haar te huwen, - een huwelijk, dat volgens katholieke eischen en Belgische gebruiken reeds lang had moeten gesloten worden - daartoe was hij in de onmogelijkheid.

Het kon niet uitblijven, of Julie moest van zijn houding, hoe vol goedheid en welmeenendheid die ook was, het onbevredigende opnieuw gevoelen. Al haar oude vragen en onzekerheden komen kwellend in haar boven, en, in de benarring der huiselijke omstandigheden, vorscht zij hem, omstandiger en dringender dan nog ooit, omtrent zijn verleden en zijn toekomst uit.

Cher René. Aujourd'hui dimanche, je suis encore une fois si triste; je me fais tant de questions auxquelles je ne puis répondre; c'est pourquoi j'ai pris le parti de m'entretenir un instant avec mon Cher René.

Avant tout je dois vous dire que je vous aime beaucoup, que je crois a votre amour, et que je suis loin de penser que vous voudriez me tromper, ni que vous vous amusez de moi, comme dit papa. Mais enfin j'ai besoin de vous ouvrir mon coeur, et j'espère que René ne m'en voudra pas.

Voici les réflections que j'ai faites, je me suis dis: pourquoi René qui aime tant sa Mère et qui paraît en être aimé, pourquoi après trois ans d'absence ne retourne-t-il pas en Hollande pour revoir cette bonne Mère? Ensuite vous avez parlé d'une place qui vous était promise et cette place il n'en est plus question; il y a sans doute des raisons pour que cette place vous ai manquée, et je crois que ce sont ces raisons que Louis désirais connaître. Vous lui aviez promis des explications, et maintenant pour un rien, vous les lui refusées; ce n'est pas que je veuille que vous vous expliquiez avec lui; non René vous pouvez le faire avec Maman, mais que ce soit avec cette franchise que je vous connais, votre Julie ne vous en aimera que d'avantage.

Je me suis encore dis, si René pense a se marier, sa Maman etant contente, pourquoi ne cherche-t-il pas à le faire? Vous me direz peut-être que vous ne voulez pas le faire avant

de pouvoir retourner chez vous: mais vous ne fixé aucune epoque pour votre retour en Hollande. Vous dites bien encore quelque mois, mais savez vous que voila plus d'un an que vous nous dites toujours la même chose.

Vous m'avez aussi donné à entendre, que d'ici a notre mariage, votre Maman me passerait quelque chose; dois-je vous l'avouer? que cela ma un peu piqué. Je me suis dis d'abord qu'en acceptant vos offres je passerais (pardonnez moi l'expression) pour une entretenue; et c'est pour cette raison que je vous disais, que quoiqu'il arrivât a la maison, je voulais travailler comme mes frères et soeurs. Mais Maman vous a promis de me garder auprès d'elle; dans ma position, je trouve aussi plus convenable de rester avec mes parents; je travaillerais donc avec eux et pour eux; mais pour accepter vos offres je ne le puis.

Cher René, je crois à votre amour, et j'espère que vous ne doutez pas du mien, je crois que vous comme moi, nous espérons nous marier un jour, n'est ce pas René? et bien savez vous l'idée qui m'est venue, je me suis dis: avec ce que votre bonne Maman voudrait me donner, et ce qu'elle vous donne habituellement ne pourrions nous pas vivre tranquillement ensemble, jusqu'a ce que vous puissiez retourner en Hollande; alors pourquoi ne chercherions nous pas a nous marier?

Du reste Cher René, je ne suis pas la seule que ai fait ces réflections. Maman en est du nombre, et papa n'y pas manqué non plus, il a même dit de plus, que si nous restions encore longtemps de nous marier, qu'il voulait que nous nous séparions pour quelque temps; il a aussi dit que nous nous rendons trop familier l'un avec l'autre; sur ce point je crois qu'il a un pcu raison; René je dois encore vous le dire, d'un peu vous moderer et que si vous aimez à me faire plaisir, je vous prierais, de ne plus m'embrasser si souvent que vous le faites ordinairement, et de vous tenir un peu plus tranquille lorsque vous êtes auprès de moi.

Mon René trouvera sans doute étrange la lettre de sa Julie, mais il voudra bien lui pardonner. C'est que je vous dirais que papa doute toujours de votre sincérité, il m'a encore dit: vous voyez comme son cousin arrive, prenez garde qu'un jour il ne

vous laisse là, je crains qu'il ne s'amuse avec vous. Voilà les propres paroles de papa. Vous comprenderez maintenant, que lorsque l'on me tient de pareils l'angages cela me fait beaucoup de peine, et ne saurait autrement que de me porter à faire des réflections; c'est pourquoi j'ai pris le parti de vous écrire mes pensées, et j'espère que mon René voudra bien y répondre.

Encore une fois Cher René, pardonnez-moi si j'ai pu vous offenser, vous voudriez bien me croire que c'est bien innocemment.

Cher René, je vous aime, et personne au monde ne vous aime comme moi, si je vous fais ces explications, c'est pour ma tranquillité; mais je vous prie de croire que votre Julie n'est nullement changée a votre égard; aussi si un petit *pas plus* (een kus) peut effacer les petits nuages qui pourrait se trouver sur votre front, j'en applique un de bien bon coeur sur ma signature.

Liège le 11 d^{bre} 1846

Votre Julie,

pour la vie.

P.S. Promettez-moi cher René, de ne parler a personne de cette lettre.'

Weer ging hij naar Luik om haar gerust te stellen. Weer beloofde hij nadere schriftelijke explicaties. Hij gaf ze eerst een paar weken later, de 30ste October. De brief behoort in het verhaal van zijn leven. Wat kon hij het helpen dat zijn verwachtingen niet meer waren dan verwachtingen, dat de middelen om te huwen vooralsnog niet gereed lagen. Hij mocht zich op zijn liefde beroepen zooveel hij wilde: zijn hoop kon hij nu zoo min als vroeger omzetten in zekerheid.

Wat hij wel kon, was behulpzaam zijn, en hij deed het, in de pogingen van de Simons om te ontkomen aan hun ondergang. Vruchteloos: het failliet bleek onvermijdelijk. De vader, hoe langer hoe meer vervallen, kan niet in huis blijven, gaat naar de familie te Marche. De Etoile d'Or moet worden verlaten. Julie rept ervan in een brief van 1 Dec., die begint met de volgende zinsneden.

'Cher René, Combien hier je désirais vous avoir auprès de moi, je vous aurais bien des fois répété que je vous aime. Oui

Cher René, j'ose vous le dire, je sentais tant d'amour pour vous, que si vous auriez été auprès de moi, je n'aurais pas attendu que vous me demandiez un *pas plus*, j'aurais été capable de vous en donner un bon de moi-même.

A vous dire pourquoi, j'aurais beaucoup de peine, c'est pour tant de choses a la fois qu'il me serait bien difficile de vous expliquer.

Mon tout Cher René, pendant ces quelques jours que vous êtes resté au milieu de nous, croyez-moi, j'ai bien su apprécier tout ce qu'il y a de bon, de désintéressé, de dévoué pour ma famille, et surtout d'amour pour votre Julie; je voudrais pouvoir vous tracer sur ce papier tout ce que mon coeur ressent pour vous en ce moment. Cher René en récompense de tout ce que vous faite pour nous, votre Julie vous promet autant d'amour qu'elle peut vous en donner, et elle vous assure que son plus grand bonheur sera de faire celui de son plus *cher Ami*.'

Voor zijn liefde voldoening genoeg, terwijl overigens rondom hem en Julie niets was dan treurigheid. Zij met haar zieke moeder en de zieke Therèse, in twist met Titine, - hij in Brussel met een kontubernaal die aan de tering stierf.

Begin Januari stierf moeder Simon, met een laatste woord Julie aan René opdragend.

Een maand later schreef de weduwe Van den Brink een eerste brief aan haar aanstaande schoondochter. Ze dikteerde hem, want ze kon slecht meer zien, en in het nederlandsch. Bakhuizen was niet openhartig genoeg te bekennen dat zijn moeder geen fransch kende. Het groot-doen dat zoo vaak de voorstelling van zijn omstandigheden beinvloedde, weerhield hem deze kleine grief van Julie af te nemen. Er was nog iets in die brief wat hem niet paste: zijn moeder had geen reden gehad de waarheid te verbloemen. Zij schreef onomwonden: 'Moet deze naauwer vereeniging vooralsnog uitgesteld blijven, hij zal U reeds verzekerd hebben, dat niet mijne gezindheid, maar het gemis van middelen van bestaan daartoe het beletsel oplevert.' Dit was de nuchtere waarheid die hij in weekheid en ijdelheid voor Julie verborgen had, en daar stond ze nu.

Hij stuurde haar de brief niet dadelijk. Hij schreef haar dat er redenen waren waarom hij haar wel spreken wou. 'Rien de mal cependant, plutôt du bien.'

‘Cher René’, - is haar antwoord - ‘Dans votre dernière lettre se trouve une phrase qui me fait faire quelques réflections....Rien que ces quelques mots ont un peu bouleversé votre Julie, qui s'est de suite dit: si c'était tant de bien, pourquoi René mettrait-il devant, *rien de mal*.’

‘N'allez pas croire’, gaat ze voort, ‘qu'il m'est venu le moindre doute sur votre sincérité, oh non, quand a cela, je suis on ne peut plus tranquille. Mais savez vous ce qui me tourmente? Je crains que vous me cachiez (et je crois avec raison) les difficultés que vous avez avec votre famille pour les faire acquiescer à nos désirs. Cher René, je vous en prie, parlez moi franchement, y a-l-il quelqu' obstacle a ce que nos voeux se réalisent? du moins si tôt que nous l'aurions désiré; s'il doit encore avoir un grand interval, ne craignez pas de me faire de la peine, j'aime mieux que vous me disiez: il faut encore attendre un an, et plus même, plutôt que de toujours me conduire presque de mois en mois, au moins je saurais à quoi m'en tenir. Je sais que tout cela ne dépend pas de vous, cher René, c'est pourquoi je désire vivement connaître les dispositions de votre famille à mon égard.’

Ook nu weer doet de angst van zijn gemoed hem het onwaarschijnlijke vreezen. Of tenminste den schijn aannemen het te vreezen. Gesteld dat ons huwelijk mij in vijandschap zou brengen met mijn verwanten, gesteld dat het een bedreiging voor mijn toekomst was, - zoudt ge dan uit een hoog plichtbesef, uit onderworpenheid aan Gods wil, misschien mij willen verlaten? - Eerst na deze pathetische vraag en het hartstochtelijke getuigenis dat *hij* háár nooit verlaten zou, schrijft hij haar, niet de brief van zijn moeder, die hij getracht had verzachtend te vertalen, maar zijn inhoud.

Hoe eenvoudig en recht op het doel afgaand is ook in dit geval weer haar antwoord.

‘Mais la pensée de vous dire de m'abandonner en cas que votre famille ne consentirait jamais à notre union: il me semblait que je ne pourrais jamais me familiariser a l' idée de ne plus revoir mon René, et de vivre éloigné l'un de l'autre. Non, cher René, je crois qu'il m'aurait été impossible de vous dire: René nous devons nous séparer.’

In de maand Maart van dit jaar stierf het jongste zusje Thérèse. Na de dood van de moeder waren de meisjes bij broer Eugène te Verviers ondergebracht. Van den Brink reisde erheen. Bij zijn terugkomst te Brussel vond hij de toestand van zijn kamergenoot, de jonge Mittendorff, zoodanig verergerd dat hij de familie waarschuwde.

Bij zijn moeder drong hij aan op. werkdadiger medewerking. Ook de geloofskwestie kwam tegenover haar ter sprake.

Na een ernstige ongesteldheid, die hem te Brussel hield, in Verviers komend, was er tusschen hem en Julie niets meer dan de innigheid van twee menschen die te midden van allerlei leed, nauwelijks iets anders dan elkaar hebben om aan vast te houden.

Voor Julie was het welhaast werkelijk niets anders. In de tweede helft van Augustus is ook Titine gestorven. Julie zelf wordt ziek. Bij een luiksche vriendin niet beterend, vertrekt ze met deze en René naar Brussel. Ze herstelt en, gaat terug naar Luik, maar dan op bezoek te Seraing, daarna te Esneux, straks zal het Hoey zijn. Dan kan ze niet langer. Er is nu niets meer tusschen hen, niets meer dat haar gedachten van hem kan verwijderen, niets meer dan hij wat haar het leven levenswaard maakt.

‘Quoique j'espère m'amuser lorsque je serais à Huy, je voudrais cependant que ces jours fussent passés puisqu' alors je reviendrais sur Liège, où je espère trouver a mon arrivée celui vers qui toutes mes pensées se reportent, et que j'aime tant que je désirerais ne plus devoir le quitter. Oh René! si vous m'aimez comme vous le dite, faite tout ce qui dépend de vous pour que le jour ne soit plus éloigné, ce jour après lequel nos coeurs soupir.’

Hij was niet in Luik toen zij er kwam, maar wel een brief die hij zelf een preek noemde. Onverwacht kreeg hij bericht dat hij spoedig moest overkomen. Toen hij haar zag, ‘la figure déchue, les joues pâles, les yeux éteints’, en ook hoe zij opleefde onder zijn tegenwoordigheid, toen kon het besluit niet langer worden uitgesteld. Ondanks bezwaren van moeder en vrienden, ondanks de afwezigheid van vaste vooruitzichten, werd bepaald dat het huwelijk binnenkort zou plaats hebben.

Drie maanden later werd het gesloten. In die tusschentijd had Van den Brink gelegenheid aan zijn protestantsche overtuiging in zooverre vast te houden dat hij weigerde aan de roomsche geestelijkheid, dat hij alleen aan Julie de belofte wenschte af te leggen, dat zij zelf bij haar geloof kon blijven en haar kinderen erin mocht laten opvoeden.

De 21ste December huwden ze in het stadhuis te Luik, op dezelfde Place du Marché waar ze elkaar het eerst gezien hadden. De pauselijke dispensatie hadden zij niet afgewacht, zoodat het kerkelijk huwelijk eerst eenige weken later gesloten werd. Juist op de dag van zijn ondertrouw had hij van prof. Bake bericht ontvangen dat de regeering hem voor het volgend jaar een toelage van vijfhonderd gulden schonk.

Het laatste briefje van Julie dat in de verzameling werd afgedrukt, is van de 16de November, de avond voor de dag waarop zij, drie jaar geleden 'le billet bleu' schreef:

Het luidt als volgt:

'*Cher René!* Voilà donc trois ans que je vous donnais un peu d'espoir. Alors qu'éprouvais-je pour vous? de l'amour? non, quoique vous ne m'étiez pas indifferent; mais maintenant, quel changement: mon coeur est si plein d'amour, que je ne sais comment vous l'exprimer. Non jamais cher René! vous n'auriez su trouver une fiancée qui vous aimerais plus que je ne le fais, et qui se promet tant de jouissance en ne travaillant qu'a faire le bonheur de son cher époux. Auserai-je vous le dire, que moi-même je soupire après le jour ou nous ne devrons plus nous quitter, tant il me tarde de vous prouver que tout ce que je vous dis est sincère. Ah! cher René, quel plaisir ce serait pour moi de vous eutourer de soins, de vous accabler d'amour, de tendresse; c'est seulement alors que je me conterais heureuse.

Mon Dieu! que serai-je devenue si j'aurai dû renoncer à vous: mais non, cela était impossible, aussi Dieu ne l'a-t-il pas permit, et ne le permettera jamais; car une fois unis, c'est alors que nous tiendrons le plus l'un à l'autre, n'est ce pas cher fiancé?'

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Kantteekeningen
Shaw (over Ibsen) - '*The Quintessence of Ibsenism*, now completed to the Death of Ibsen, by *Bernard Shaw* - Constable & Co., London, 1913.' -

1. Wat Shaw in dit boekje, terloops aan de hand van Ibsen's drama's, tracht te betoogen, komt hierop neer: ieder mensch moet doen wat hij wil, en als de samenleving niet zoo is ingericht dat ze dit mogelijk maakt, dan deugt ze niet.

2. Nadat de mensch zich langen tijd verbeeld had: eerst, dat hij een door God geschapene creatuur was die zijn schepper zoowel moest vreezen als liefhebben; daarna, dat hij een verstandig en door zijn verstand geleid wezen was; is hij tot het zelfbesef gekomen van een door den wil gevormd en van den wil vervuld schepsel te zijn. - Voordat hij tot dit zelbesef kon komen, moest hij, aan den eenen kant zijn vertrouwen in een almachtig God en een almachtig verstand verloren hebben, aan den anderen kant het eens zijn met Schopenhauer, die reeds lang geleden had aangetoond dat het wezen achter en in al het bestaande de irrationeele, want voor het verstand ondoorgrondelijke, wil was. - Weliswaar had Schopenhauer, waarschijnlijk door zijn pessimisme zijn uitzicht nemend van de erfzonde, in dien irrationeelen wil, als in den blinden drang die den mensch van geboorte tot zondigen dringt, den booze gezien. Doch 'het aannemen van de Schopenhauersche metaphysica sluit nog niet in het aannemen van de Schopenhauersche levensleer'. Want

als er sprake is van zondigen (of: toegeven aan den booze), zou men niet alleen ook kunnen spreken van een zondigen tegenover den wil; doch dit, als het zondigen tegen het eeuwige ware wezen, zou zelfs die zonde zijn waarbij die tegen God (of verstand) in het niet moest vallen.

3. Om deze theorie in practijk te brengen; dat wil zeggen, om ook in het naar buiten gekeerde leven de zonde tegen den wil te ontgaan; heeft de mensch zich in de eerste plaats te richten naar den wil waarvan hij zeker is dat die werkelijk is. En waar vindt hij van dien werkelijken wil een grootere zekerheid dan in zijn eigen wil? - Zijn eigen wil wil telkens wel iets anders, toch weer niet anders dan zichzelf verwerkelijken: zichzelf en zijn omgeving of buitenwereld zoolang en zoodanig hervormen (beschaven) tot hij er vrede mee kan hebben.

4. De wil heeft, onder anderen, de menschelijke samenleving hervormd en beschaafd tot iets dat, wel wat voorbarig, ‘de maatschappij’ genoemd wordt. De maatschappij of volkomen beschaafde samenleving zou immers zijn pas die waarin, door de gelegenheid tot zijn ontwikkeling niet alleen te laten maar ook te verschaffen, iedere individueele wil zijn realisatie vinden zou.

5. Op welke trap van beschaving staat de huidige samenleving? - Zij is de realisatie van den wil der, slechts quantitatieve, meerderheid; of misschien beter: zij is zoo ingericht dat het meerendeel harer deelhebbers (de philistijnen) er vrede mee heeft; niet zoozeer omdat het haar na rijpe overweging heeft tot stand gebracht; als wel omdat het haar voor en om zich vindt, aan de eene zijde als iets dat gereed en, door zijn uitgebreidheid en ingewikkeldheid, niet zoo gemakkelijk te veranderen, laat staan te verbeteren, is, - aan de andere zijde, en dit is van meer gewicht, als iets waarmede zijn belangen, voor zoover het zich daarvan bewust is, niet in botsing komen. Daarentegen, de quantitatieve minderheid, die echter door de qualitatief meerderen wordt gevormd, kan in de samenleving zooals zij tegenwoordig is geregeld (of niet geregeld) geen vrede vinden; hetzij dat ze haar zooals zij is vergelijkt bij eene samenleving

zooals zij zou kunnen zijn; hetzij, en dit is alweer van meer gewicht, dat zij tot schade en schande aan lijf en ziel heeft ondervonden dat ook zij in die (philistijnsche) samenleving werd geboren en zich niet zonder nieuwe schade en nieuwe schande daaraan onttrekken kan. De vormen waarin deze ontevredenheid geuit wordt zijn natuurlijk talrijk, bijna even talrijk als de ontevredenen zelf; zij komen echter hierop neer dat van de ontevredenen een deel zegt: de regeling van onze samenleving is goed, en als een mensch zich daarin niet kan schikken, dan deugt die mensch niet, - een ander deel: zoolang de regeling onzer samenleving van dien aard is dat er nog menschen zijn die zich daarin niet (redelijkerwijs?) kunnen schikken, dan deugt die regeling niet. Zij die het eerste zeggen vormen, van de quantitatieve minderheid van qualitatief superieuren, weer de qualitatief mindere meerderheid en worden ‘idealisten’ genoemd; zij die het laatste zeggen zijn de boven allen uitstekende enkelingen, de ‘realisten’, de ‘pioniers der beschaving’.

6. Ibsen was zoo'n ‘realistisch pionier’; zijn geschriften zijn tezamen, hoofdzakelijk, ‘een gedetailleerde aanval op het idealisme’ zooals dat in zijn tijd, die overigens van den onze niet wezenlijk verschilt, zich uitte. Zijn eerste drie drama's van meer dan woordkunstige beteekenis: *Brand*, *Peer Gynt* en *Keizer en Galilaeër*, waren de trappen waarlangs hij tot dit realistisch besef omhoog steeg, om dan, op deze hoogte, van dit besef ‘methodische illustraties van zijn practische toepasselijkheid op de samenleving’ of ‘objectieve anti-idealistische drama's’ te construeeren. Zijn vier laatste stukken: *De Bouwmeester*, *Kleine Eyolf*, *Borkman* en *Als wij dooden verrijzen*, zijn openbaringen uit Ibsen's verblijf in de diepten der zedelijk dooden, die ‘den wil te leven en vrij te zijn in een levende en vrije wereld hebben verloochend alleen maar om zich aan te passen aan idealen’, en dan niet anders kunnen dan wachten in de hoop dat hun opstanding gebeuren moge voor hun natúurlijken dood.

7. Over het antwoord op de vraag of dit het was dat Ibsen had te zeggen, en als het dit was, of het dan alles, en niet alleen een momenteel gedeelte daarvan, was, valt waarschijnlijk

lang en breed te redeneeren. Intusschen is zooveel zeker dat het in ieder geval was wat Shaw te zeggen had (bij deze gelegenheid), waardoor de hoofdzaak wordt, niet het nagaan of Ibsen ook zoo iets bedoeld kan hebben, maar het onderzoeken of dat wat Shaw zegt ook wel waar is.

8. Wat in de eerste plaats treft, is het eigenaardig Shawsch, want listig en oppervlakkig scherpzinnig, gebruik van het woord (begrip): *wil*. Als men het met Schopenhauer eens is dat de wil het ware is, dan moet men het ook daarom (zelfs 'metaphysisch' en zonder 'pessimisme') met hem eens zijn dat iedere individueele wil, hoewel in aanleg (en daarom ook wel wil genóemd), juist om zijn individualiteit - dat is zijn bevangenheid waardoor hij zich van den wil van ieder ander individu onderscheidt - nog niet de ware wil is. Voordat de wil die is, is hij niet meer dan wat door Schopenhauer, zeer terecht, is aangeduid als 'blinde drang' en 'een onredelijke drift'. - Dat, verder, de wil, bevrijd van zijn bevangenheid (ook) zich afwendt van en zich keert tegen zijn individualiteit of (vroegere, onware) verschijning, ligt voor de hand.

9. In hoever zal de (ware) wil zich dan in de samenleving realiseeren? Voor zoover hij die samenleving zoo zal regelen dat een ieder het zijne krijgt. Dat een ieder het zijne krijgt is intusschen niet precies hetzelfde als: dat een ieder zijn individueele driften en begeerten kan bevredigen. - De samenleving, ook de best geregelde, is niet alles; en juist van alles wil de ware wil het ware; zoodat een samenleving, welke dan ook, nooit de volslagen realisatie van den wil kan zijn, daarbij de wil in geen enkelen vorm van samenleving den volkomenen vrede vinden kan. - Te ontkennen is daarom niet dat 'de (maatschappelijke) vernedering van vier van de vijf leden (der huidige maatschappij) kunstmatig en herstelbaar' is, doch wel dat hun gebeurlijke verheffing er een zou zijn naar dat waar het van a tot z om gaat.

C.A. WIJNSCHENK DOM.

De Voorgeschiedenis van den Rotterdamschen Stadhuis-bouw beoordeeld.
Te Rotterdam uitgegeven in 1914 bij W.L. & J. Brusse's Uitgevers-maatschappij.

Dit geschrift is toegevoegd aan een adres waarmee een aantal ingezetenen van Rotterdam zich gericht hebben tot de Raad van hun Gemeente.

Het adres luidt als volgt:

'Het zal U niet onbekend gebleven zijn, dat het Raadsbesluit, waarbij voor Rotterdam een nieuw Stadhuis gekozen werd, bij velen onder de burgerij een gevoel heeft gewekt van bekommering.

Niet zucht tot critiek maar enkel werkelijke belangstelling in onze stad brengt ons ertoe aan dat gevoel in een kort woord uiting te geven.

Voor een stad als de onze is de bouw van een nieuw Stadhuis een feit van buitengemeen belang. Meer dan eenig ander bouwwerk moet dit het kenmerk dragen van hetgeen leeft in de bevolking. Rotterdam's vooruitstrevende kracht zou hier haar beeld moeten vinden.

Het ontwerp door den Raad gekozen, voldoet aan dien eisch niet.

Geen vakkundige - ook niet de jury zelf - heeft het plan-Evers warm kunnen prijzen.

Vrijwel algemeen was de afkeuring.

Hoezeer wij anders de doortastendheid, den Rotterdamschen Raad zoozeer eigen waardeeren, zoo zijn wij overtuigd, dat het in dit geval aan uw besluit zou zijn ten goede gekomen, wanneer de algemeene kritiek, de openbare meening, zich voordien hadden kunnen uitspreken. Uwe beslissing zou dan naar onze overtuiging een andere zijn geweest.

Met aandrang verzoeken wij U ernstig te overwegen of omkeer alsnog mogelijk is. Wij verwijzen naar de geschiedenis van den raadhuisbouw te Hannover.

Met aandrang ook verzoeken wij U, dat bij de stichting van monumentale bouwwerken der gemeente - wij denken hierbij aan de nieuwe Beurs - volledig recht moge geschieden aan het groote beginsel: dat steeds de openbare zaak, voor-

dat men besluit, algeheel-openbare behandeling verdient.’

Indien de Raad aan het verzoek van adressanten voldaan en een terugkomen op zijn vroeger besluit in overweging genomen had, dan zou de hier gegeven verzameling mogelijk enkel waarde hebben behouden als waarschuwing voor later, en als materiaal voor een toekomstig geschiedschrijver.

Nu alle overweging verworpen werd, heeft het boekje een blijvende beteekenis als strijdschrift.

Het is een onwaarschijnlijke gedachte dat diegenen onder de inwoners van Rotterdam, die gevoel hebben voor de waardigheid van hun stad, en beseffen dat geen stad haar aanzien, en geen burgerij haar beschaving zoozeer toont als door haar monumentale gebouwen, vrede kunnen hebben met een Raadhuis dat door niemand wordt bewonderd. Met de muren die boven de grond rijzen, met het dak dat zich boven die muren verheffen zal, moet hun haat en hun verachting stijgen jegens dat gebouw, dat hun stad, volgens de verklaring van zooveel deskundigen, inplaats van tot eer, tot schande strekt.

Bovendien is de wensch dat de bouw van monumentale werken niet in het duister bekonkeld, maar in volle openbaarheid besproken wordt, zoo natuurlijk en lofwaardig, dat hij, eens bewust geworden, nooit meer zal kunnen zwijgen.

De reden waarom de groote meerderheid van de Rotterdamsche raadsleden alle overweging weigerden, ligt immers wezenlijk hierin dat zij van de beteekenis die de kunst, en met name de bouwkunst, heeft voor een samenleving, niet doordrongen zijn. Maar die beteekenis bestaat, en de geschiedenis van de kunst in de laatste tientallen jaren heeft het uitgewezen, dat zij ook in Nederland hoe langer hoe meer is erkend, en daarmee toegenomen. Het jongere geslacht weet dit, en wat beduidt daartegenover de weerbarstigheid van ouderen en verouderden, die aanstonds door jongeren vervangen worden?

In de strijd waartoe dit jongere geslacht door een achterlijk stadsbestuur genoopt wordt, zullen de steenen van het nieuwe raadhuis tot wetting van de wapens dienen, en blijven de verzamelde oordeelen van deskundigen een niet te onderschatten hulpleger.

A.V.

Heerk Walling
(Die een veertig jaar geleden jong was)
Door
Nine van der Schaaf

Midden in het kleine friesche dorp Elboorne stak de toren op; zijn spits was weinig hooger dan de kruinen der oude groote boomen, die stonden in een kring om het kerkhof heen.

De meeste huizen waren laag en breed, de roode verweerde daken van sommige reikten bijna aan den grond. Zij blonken, nu het nazomer was, in een omgeven van veel donkergroen loover, want Elboorne was rijk aan boomen.

Er stond een groote witte herberg, een nog nieuw gebouw, aan 't uiteinde van 't dorp. Verbonden met den toren was de eenige kerk, klein en sierloos, en niet ver daar vandaan, buiten den kring der kerkhofboomen, bevond zich de woning van den dominé, het tweede huis dat uitsfak boven de andere.

Nog een derde was er, dat in vorm en grootte afweek van de gewone nederige huizen. Het lag even buiten de kom van 't dorp waar de keienbestrating eindde en de grintweg begon, en pronkte met forschen gevel, had ruime vertrekken met groote ramen. Een boer-koopman, die in den veehandel veel geld had gewonnen, had zich voor enkele jaren dit huis doen bouwen en de menschen daardoor veel doen spreken van hoogmoed die ten val komt. En toen het pas bewoond werd, droeg men een doode uit: de vrouw van den koopman, die stierf, nadat zij bij 't verrijzen van het groote huis haar hartewensch vervuld zag.

Van hun vorige woning, de oude boerderij, was alleen de schuur overgebleven, wegschuilend thans achter het nieuwe.

Rondom het dorp lag het vlakke weiland, dat zich bijna overal uitstrekte tot den horizon. Hier en daar hieven zich boerderijen op uit de groene vlakte, tot groepen vereenigd of alleen staande, alle rood schemerend midden geboomte. Het meest nabije dorp, ruim een uur gaans van Elboorne, was Ankum, dat een stompe toren had en waarvan de kerk en enkele huizen bij helder weer, duidelijk te onderscheiden waren.

Meer in de verte spitsten vele torens van andere dorpen en van een enkele stad: Manswerd, de kleine marktstad van de greidhoek. Overigens was van deze plaatsen nooit meer zichtbaar dan een vage donkerte aan den horizon, en een ijle donkere streep duidde daar de boomen van een verren straatweg aan en een breedere blinkende waterstreep was op een andere plaats de verre begrenzing van het groene land. Daar lag het meer van Elboorne; - een bochtig vaarwater dat met zijn kronkelingen en zijarmen heel de vlakte doorsneed, raakte aan een uiteinde van 't dorp, waar de witte herberg stond, en vloeide uit in het meer.

Een ophaalbrug leidde van Elboorne op den weg naar Ankum; voorts verbond het vaarwater alle dorpen in den omtrek, en hoeve aan hoeve en sommige afgelegen boerderijen waren alleen over het water bereikbaar.

Even buiten Elboorne liepen een jongen en een meisje samen langs den oeverweg, zich verwijderend van 't dorp en de jongen verklaarde aan het meisje, dat hij haar liefhad.

Heerk Walling heette hij en het meisje heette Harmke en was de dochter van Hidde Gerkes, de boer-koopman die het huis had doen bouwen, dat zoo pralend stond buiten de gemeenschap der lage huizen. Doch deze woning scheidde niet de menschen die er hoorden van de gemeenschappelijkheid die er was onder de dorpelingen.

Met blijden schrik luisterde ze toen hij de eerste haperende woorden sprak, wichtig voor haar omdat het de eerste keer was dat een jongen haar op zoo ernstige wijze zijn liefde beleed. Gladde liefdesvleierij had zij tot nu gehoord die zij te beantwoorden placht met even gladde scherts, doch dit was het nieuwe, dat zij wel reeds verwachtte in haar leven, en dat haar toch verraste nu

het kwam, haar verwarde zoodat ze nauwelijks goed verstond wat hij zei.

Doch spoedig genoeg kwam zij tot zichzelf: iets van samen trouwen had zij verstaan en ze sprak haastig, afwerend: ‘We zijn nog zoo jong, praat toch van trouwen niet’, - en blozend lachte ze even, om 't noemen van 't woord, dat ze nog nooit in ernst met betrekking tot zichzelf had uitgesproken.

Verlegen vorschend zag hij naar haar, zag den blos, en de blinking in haar oogen, zag hoe mooi zij was, - en ook getroffen ondanks haar luchtig doen, en dit verzachtte hem de afwering der woorden. Als hij gedurende de laatste weken in bedeesde verliefdheid zijn vraag aan haar voorbereidde, - en tegelijk haar ontweek, droomde hij van een antwoord dat hem verrukken zou en dat hij reeds op velerlei wijze gefantaseerd had. Doch nu hij zich had uitgesproken en voelde hoe blozend en dwaas hij er uit moest zien en hoe weinig zijn wijze van vragen leek op de vraag in zijn droomen, nu was hij reeds tevreden, omdat zij door zijn woorden althans een weinig getroffen bleek en wenschte hij bijna, dat zij hem voorts niet anders bescheid zou doen dan op haar gewone luchig schertsende wijze.

Hij hernam minder haperend dan aan het begin: ‘We zijn wel jong maar we zouden elkaar toch kunnen beloven, - wij zijn niet te jong om van elkaar te houden, voor altijd....’

Hij wachtte, opnieuw verlegen in den dwang van ernstige en nooit gesproken woorden. Zij wachtte ook, steeds blozend, tersluik ziende naar hem, in verbaasd nadenken en met nauw verholen lach. Hoe vreemd, dacht zij, ving hij 't aan, als hij met haar vrijen wou! Waarom kwam hij haar niet opzoeken te Zondagavond, zooals in 't land gewoonte was, als een jongen een meisje wel lijden mocht? Dan zou zij hem immers wel kussen of wegzenden, al naar zij 't wenschte en onnoodig waren dan al die dwaze woorden!

Doch ook boeide haar nog steeds zijn ontroering die haar iets nieuws en vreemds in 't leven bracht. En naïef dacht zij: dit moest mijn hart treffen en zij vroeg zich af, of er wezenlijk in haar hart iets was dat meesprak met zijn liefdewoorden.

Heerk vervolgde: ‘Ik ben zoo blij dat ik je hier ontmoet heb, want ik verlangde zoo om met je te praten en ik durfde je niet

opzoeken. Lach mij niet uit en zeg het nooit aan een ander, maar ik durfde niet en dat is omdat ik je zoo liefheb. Ik wou je eerst vragen hoe je het vinden zou als ik bij je kwam en ik wou je eerst zeggen, dat ik altijd aan je denk, - niet Zondags, maar alle dagen, - aan jou, nooit aan een ander!'

Met neergeslagen oogen was hij begonnen en nu hij bij 't uitspreken der laatste woorden opkeek, zag hij in haar gezicht en zij lachte, lachte hem uit, doch haar blik was wel vriendelijk, - plagend en troostend tegelijk.

Zij vroeg luchtig: 'Waarom doe je zoo anders dan andere jongens?' En toen hij om die vage aanduiding van medeminnaars in dwazen angst fluisterde: 'Anderen?' - ging zij plagend voort: 'Wou je dat ik ook zooveel moois ging zeggen als jij gedaan hebt? Maar dat doe ik toch niet, want ik heb mijn vrijheid veel te lief!'

Zij keek hem lachend uitdagend aan en die blik bedwelmde hem. Hij wist niet of hij gelukkig was of heel ongelukkig, hij dacht enkel hoe dwaas hij zich te voren alles had voorgesteld.

Hij had gedroomd, dat zij tot hem zeggen zou: Ik hield nooit van een ander dan alleen van jou! Ik maakte wel eens gekheid met andere jongens en ik heb wel eens gevrijd met een enkele, maar ik dacht eigenlijk alleen aan jou en nu je gekomen bent is al dat andere uit!

En inplaats daarvan zei ze hem met blik en woord: Ik bind mij niet, ik wil vrij en vroolijk zijn, allicht nog een heele lange tijd! En toch voelde hij in deze oogenblikken zijn teleurstelling nauwelijks en meende hij: het kon niet beter, het kon niet schooner zijn dan het nu was. Zij was haarzelf, - hoe zou zij de dwaze dingen zeggen, die hij zichzelf voorzegd had? - en zij was mooier en heerlijker nu in zijn nabijheid dan het meisje, dat hij zich in den laatsten tijd van haar gedroomd, als hij dacht aan haar en stil de liefdeversjes las van de enkele dichters in zijn land.

Hij wou tevreden en gelukkig zijn en voortaan geen zwaarwichtige vragen doen om haar niet te ontstemmen. Zij had niet neen gezegd, waarom zou haar jawoord niet later volgen?

Zij spraken nu over onverschillige dingen en ofschoon hij moeite had spraakzaam te zijn, zorgde zij dat het gesprek wel vlotte. In kalmen gang liepen ze voort langs 't stil watervlak, dat 't hemel-

blauw en de de wolken spiegelde. Geen van beiden had haast. Heerk zag droomerig in de verte het punt waar ze wel scheiden zouden en het leek hem al te dichtbij en zij verlangde weinig naar het bezoek dat zij ging brengen aan bloedverwanten, die op de Kooiplaats woonden, een der verst-verwijderde boerderijen, die tot het dorp Elboorne behoorden. Beter beviel het haar met den vreemden verliefden jongen te loopen, - ofschoon 't goed was, dat hij nu een andere koers hield en zijn betuigingen staakte. Zij had genoeg gehoord; - was hij zoo voortgegaan als in het begin, ze zou geëindigd hebben met verlegen te worden, en nu terwijl ze sprak en schertste met hem, vermaakte ze zich heimelijk een weinig met zijn verlegenheid, - en ook bleef zij heimelijk zich afvragen, of niet de stem van haar hart hem antwoord gaf dat haar mond niet sprak. Doch zij wist het niet.

Heerk luisterde naar haar stem en gaf af en toe eenig bescheid, te verstrooid om het onderwerp van gesprek goed te volgen. Hij dacht: Wat een mooie stille dag is het vandaag! - Zouden ze ons vanuit het dorp nog nakijken? - Misschien niet, maar in elk geval werden ze wel gezien door de lui van de Boschplaats, die ze op korten afstand gepasseerd waren, - en die hadden wel al lang tegen elkaar gezegd: ‘Kijk die twee!’

Zou het wel ooit weer gebeuren, dat zij zoo met hun beiden deze lange wandeling maakten? - Als het nooit weer gebeurde, welk een vreemde heilige dag was dan deze! - Zou hij haar durven kussen, als zij zoo ver van huizen en menschen verwijderd waren, dat niemand hen zag?

Hij kon niet dan hevig blozen, doch Harmke merkte er niets van; zij sprak rustig voort over dorpszaken, die hem zeker niet ontroerden. Zij naderden nu een tweede boerderij; deze lag aan de overzij van 't water en uit het huis kwamen een man en een meisje die in een bootje stapten, dat tot overvaren gereed aan den wal lag.

Harmke had hen dadelijk gezien toen ze te voorschijn kwamen, doch Heerk schrikte op bij het plassend geluid van den vaarboom in het water. Hij werd nu ook de twee menschen gewaar en herinnerde zich eensklaps 't zeggen van Harmke aan 't begin van de wandeling: dat zij samen met Martsen naar de Kooiplaats zou gaan. Die onwelkome derde was het meisje in het bootje en verslagen zag Heerk 't aan, hoe het kleine vaartuig, voortgedreven

door een enkelen stoot van den krachtigen geleider, naar deze zijde kwam. Martsen werd afgezet en liep vlug op het tweetal toe; nauwelijks had Heerk den tijd om zich, voor zij bij hen aansloot, een weinig te herstellen van de onaangename verrassing.

Aan Harmke was niet merkbaar, dat de verstoring haar onaangenaam trof, zij was er trouwens beter op voorbereid dan Heerk en zij weerde Martsen's plagerijen af, die de eerste begroeting dadelijk volgden. Heerk was daaronder stijf en stroef, nauwelijks tot een lach te bewegen en kon niet nalaten Harmke een oogenblik vorschend in het gezicht te zien om haar verborgen gedachte te lezen, terwijl ze dartel schertsend beweerde: ze hadden elkaar gevonden en hun hart verpand, voor één heel jaar lang!

En haar oogen zeiden hem: ‘Kom, wees nu vroolijk als ik en doe zoo dwaas niet, want al wat je mij gezegd hebt, wichtig als dat zijn mag, dat is veilig bij mij!

Toen vermande hij zich, trachtte in den toon te komen en een passend gezicht te zetten. Hij werd zelfs spraakzamer dan voorheen, wist een paar maal iets te vertellen, in de hoop dat het zijn gezelschap zou interesseeren, - en dat zijn liefste tevreden zou zijn.

Aan een plaats gekomen waar hij altijd gewoon was van het oeverpad af te wijken om midden door de weilanden zijn weg naar huis te vervolgen, wou hij afscheid nemen om ook nu zijwaarts te gaan. Want beleefdheid is geen gewoonte in het land en wàs dit nog veel minder en Heerk had niet den moed om tegen de gewoonte in, de meisjes zijn verder geleide aan te bieden. Doch een schalke vragende blik van Harmke onderbrak hem toen hij aanstalten maakte zich te verwijderen.

Wat bedoelde zij? Hij kleurde en zij vroeg hem half smeekend half schertsend om verder mee te gaan. En Martsen beaamde dringend het verzoek. En toen Heerk verlegen toestemde en toonde niet te begrijpen wat men van hem wilde, kwam de opheldering: het zou niet vriendelijk zijn haar alleen te laten gaan langs de Groene Molen!

Dat hij daaraan niet dadelijk gedacht had! De Groene Molen waarvan zooveel ijselijke spookverhalen verteld werden die nog huiveren deden, ofschoon thans geen der jongeren meer bekennen dorst ze te gelooven!

Heerk lachte even als een held, toen hij besefte, dat zijn be-

scherming gevraagd werd, doch terstond schaamde hij zich en wenschte wel dat het avond zijn mocht, donker en stormachtig; dan spookte de wind door het oude gewrocht en die voorbijkwamen hoorden vandaar klagende sombere geluiden en in de donkerte vormden zich de beruchte wezens die vanouds de menschen kwaad hadden gedaan. Dan zou het de moeite waard zijn zich een held te voelen in 't bijzijn van angstige meisjes.

Maar nu op dezen klaarlichten stillen middag was hij bij eenig nadenken er niet zeker van dat haar smeken om zijn geleide geen scherts was, - doch wat deed het er toe? Hij liep opgewekt mee en vroeg plagend hoe het gaan moest als ze vanavond terug zouden komen langs dit pad, - zonder hem. En overmoedig bood hij aan haar ook dan te vergezellen.

Doch 't bleek niet noodig. Harmke zei koel-kalm: ‘'t Is licht vanavond want de maan schijnt. En we loopen niet, we varen terug met Gabe Jans.’

Gabe Jans was de vrijer van Martsen. Het deed Heerk genoegen, dat het Gabe was die ze terugbracht vanavond! Het was wonderlijk zooveel hij nog te vertellen had op dit laatste gedeelte van de reis! En Harmke moedigde hem aan, maar op het gezicht van de andere kwam langzamerhand een nauw merkbare spotlach.

Heerk had echter zijn verlegenheid nu geheel verloren en hield zijn gezelschap bezig met de dingen waarin zijn hart meesprak en die hij anders slechts te berde bracht als hij met een paar zijner beste kameraden samen was. Het leven, dat geleefd werd achter den horizon, waar hij de wereld nog nooit had gezien, doch waarvan hij ijverig te lezen en te droomen placht. Eerst hielden de meisjes hem hier geen van tweëen bij, dan kwamen ze op het nieuws waar alle dorpelingen zich in den laatsten tijd wel mee bezig hielden: de komst van den spoorweg.

Harmke zei: ‘Ja Heerk, pas maar op, dat je ons niets wijsmaakt, want als de spoorweg komt, dan reizen we zelf de wereld in.’

‘Als die komt,’ zei de andere ongeloovig en Heerk zag haar minachtend aan, maar die blik gleed langs haar heen zonder te treffen en zij beantwoordde hem met haar hatelijk lachje. Zij vond Heerk een wijsneus en hij was verontwaardigd, dat zij twijfelen

kon aan iets, dat zoo vast stond en van zelf sprak. Overal in 't land waren immers reeds spoorwegen, - maar de meisjes spraken over zulke dingen niet en wisten zoo weinig.

Heerk dacht even aan een spoorweg, die van Elboorne naar Manswerd zou loopen: de stad die zoo moeilijk te bereiken was, langs een grooten omweg om het meer, of varende, en beide wegen waren bij slecht weer en donkerheid uiterst ongunstig. En hij fantaseerde hardop: ‘Dan leggen ze in Elboorne een nieuwe brug en ginds bij de Zandsloot nog een, en een station komt er en dan ben je binnen 't kwartier in stad; je kunt er heengaan 's avonds als 't hier donker is en nog de eigen avond terug komen.’

In gedachte maakte hij zijn uitstapjes met Harmke, - met haar naar een of ander mooi, verlicht, feestelijk gebouw in stad (want in de stad is 't altijd feest) en weer terug naar 't huis in 't stille oord hier, 't toekomstig huis van hun liefde.

Martsen zei koeltjes: ‘Als de spoorweg komt, zien we er hier nog niet veel van,’ - en Heerk wist dat ook wel, want de nieuwe spoorweg, de verbinding van provinciehoofdstad met Holland, zou gaan over Ankum, niet over Elboorne noch Manswerd.

Maar later.....

Hij zag in zijn liefste's oogen vage verwondering en kwam tot zwijgen, vond ineens zijn gedroom dwaasheid, - en dat hij gelukkig zou zijn met haar, langs den moeilijksten weg.

Zij waren de Groene Molen dicht genaderd en die leek vreemd groot nu, daar zij hem zelden zoo van nabij zagen. Hij was meer zwart dan groen en hij stond als een dreigend gevaarte naast hun pad. Heerk merkte, dat de meisjes schichtig dien kant uitkeken toen zij er langs liepen en zij schenen verruimd toen zij voorbij waren. Het was dus met haar vertoon van bangheid geen scherts geweest, dacht hij. Hemzelf leek de molen een oud vriend, slecht begrepen in zijn goedigen ouderdom; zoo had hij wel meer gedacht als hij hier in de buurt kwam en in zijn opgewondenheid was hem deze gedachte nu zeer duidelijk en vanzelfsprekend.

Even later nam hij werkelijk afscheid, de meisjes hadden toen het erf van de Kooiplaats bijna bereikt en Heerk moest nog een half uur loopen, dwars door de weilanden. Hij was blij nog zoo lang alleen te zijn, na een ontmoeting die hem zooveel te denken

gaf. Toch liep hij eerst onwillekeurig snel, als om verloren tijd in te halen, tot hij zich bezon en langzamer voortschreed. 't Zacht geschuifel van zijn eigen voetstappen over 't gras hoorde hij en de wijze kalme gezichten van zijn ouders zag hij even in gedachte vóór zich. En van dit bekende overbekende land scheen iets geheimvols tot hem op te rijzen, een maning, een waarschuwing....

Er was dezen dag iets groots in zijn leven gebeurd en hij wist dat op zeldzame belangrijke dagen de stomme natuur en alles wat om hem was meer dan anders scheen mee te leven met zijn menschenbestaan. En van al het omringende kwam nu een wonderlijke, onverstaanbare ontroering tot hem, - maar hij wou zich niet daardoor laten bemeesteren, hij wou zijn eigen blijde en zotte gedachten hebben.

- Welk een spijt had hij dat de derde gekomen was! Want zoo niet, dan zou hij Harmke gekust hebben, - hij was daar nu zeker van. Het zou anders en veel heerlijker geweest zijn als hij de geheele wandeling met haar alleen was gebleven! Want nu, - hij verbeet zich van schrik bij 't herdenken, - welk een dwaze en onnoodige dingen had hij verteld! Martsen's hatelijk lachje wondde hem nog. Verdroeg hij niet liever als voorheen dat men hem hekelde om zijn zwijgzaamheid, terwijl hij zich enkel vrijuit liet gaan met vrienden, waarmee hij spreken of zwijgen kon en peinzen zonder stoornis.

Maar dan troostte hem 't beeld van zijn liefste. Wat deerde hem de andere? - En zij was er mee schuldig aan dat hij zooveel gesproken had, zij wenschte 't zoo, dat was duidelijk. Zou zij hem wegzenden als hij haar opzocht, komenden Zondag? Neen, - want dwaas vond zij 't dat hij dat niet al eerder gedaan had. Zij had hem uitgelachen daarom, - maar zij keek vriendelijk.

Heerk liep voort met een gelukkigen glimlach die hij nauw kon bedwingen, toen hij zijn vader's erf betrad en onder de oogen van zijn huisgenooten kwam.

Op den volgenden Zondagmiddag zaten in de huiskamer der boerderij van Heerk's vader, Atte Willems, om de tafel bijeen de boer en zijn vrouw, een oud man, de jongste knecht en Oukje, de eenige dochter, allen op z'n Zondags gekleed.

Het theeblad stond op de tafel, de vrouwen deden een handwerk, de boer rookte, het knechtje had zich een krant bemachtigd en de oude man zat ineengedoken in een armstoel, suffend omlaag te kijken. Zijn pijp lag vergeten naast hem en hij zat onbeweeglijk, als in gepeins verzonken. Dan zich een weinig oprichtend of hij zich eensklaps iets herinnerde, gleed zijn blik grimmig zoekend over de tafel. Niemand scheen op hem te letten, alleen de boerin, zijn dochter, reikte hem zwijgend zijn kop thee aan, rustig en vriendelijk en de oude man zweeg en dronk.

De twee jongsten van het gezelschap wisselden, nadat zij even naar buiten hadden gekeken, onwillekeurig een blik van verstandhouding, daarna keek het meisje weer als te voren naar haar werk en de knecht voor zich. Zijn krant vouwde hij op en hield zich in gedachte bezig met een nieuwtje dat hem meer boeide dan die van het papier.

Ook de boer en boerin keken af en toe naar buiten, genietend van de behaaglijke rust die zij zichzelf op den Zondagmiddag gunden en zij spraken samen kleine genoeglijke woordjes over dagelijksche dingen.

De twee ramen der kamer zagen uit over 't weiland, een paar mooie groote kastanjeboomen in den eigen hof versperden aan één kant een weinig het ruime vergezicht. Achter die boomen verscholen lag Elboorne en op weg daarheen bevond zich Heerk, Atte's jongste zoon. Op het kronkelend pad langs 't water was hij nu en dan even zichtbaar om den weer te verdwijnen achter de boomen.

Jelke, de knecht, en Oukje gingen eindelijk deze tocht van Heerk naar Elboorne schertsend bespreken. Jelke begon op een toon van ingehouden jool en Oukje, eveneens vol belangstelling doch wat koeler, antwoordde. Zij wisten dat Heerk's uitgang op dezen Zondag voor het eerst een meisje gold, - en dat hij in den spiegel had gekeken eer hij ging!

‘Als hij nu maar geen blauwtje loopt!’ zei Jelke.

‘Waarom zou hij?’ vroeg Oukje half in scherts half ernstig. Martsen had in het dorp verteld hoe verliefd Heerk zich betoond had op de wandeling naar de Kooiplaats en hoe ook Harmke wel ingenomen scheen met den dwazen jongen.

En met kluchtigen weemoed deed Jelke volgen: ‘Ik wou dat ik in zijn plaats was.’

Oukje ried hem spottend aan het evenals Heerk bij Harmke te gaan probeeren, maar wat zij dacht was duidelijk in haar koele oogen te lezen. Dat een meisje als Harmke, die krijgen kon wie ze wou, zeker wel zou uitzien naar een vrijer met geld, met veel geld! En dit stil overwegend, schertste ze met het jolige knechtje voort.

De boer en boerin vingen al koutend wel een deel van deze samenspraak op en hadden in de dagen te voren het groot nieuws van Heerk's verliefdheid al vernomen, doch zij bleven zich bezig houden met hun eigen dingen en hun gezichten verrieden niet dat het nieuws hun aanging. Want het was geen gewoonte in het land dat ouderen zich moeiden met zulk begin van vrijerij hunner kinderen.

De oude suffe man in de armstoel had eveneens iets opgevangen en voor zijn doen had hij het geval wonderwel begrepen. De wijze kalmte der volwassenen was hem in den loop der jaren ontgaan en zoo mengde hij zich eensklaps driftig in het gesprek der jongeren.

‘Die daar van 't Hooghuis zijn een volk van verkwisters. Het meisje zal wel niet beter zijn dan de anderen want haar moeder was zoo! Dat Heerk daar heengaat, - daar komt niets dan ongeluk van!’

En toen niemand iets antwoordde voer hij heftig voort: ‘Ine kon in het oude huis van Gerke Bonnes niet blijven wonen en toen kreeg ze haar zin en liet Hidde het nieuwe huis bouwen voor een schat van geld! En toen het klaar was, moest ze sterven, dat was God's oordeel!’

Weer volgde zwijgen, doch de boerin die onder de booze woorden ontstemd het hoofd nader tot haar werk had gebogen in schijnbaren ijver, richtte zich na eenige stilte op en koos met een mild glimlachje de partij der schertsende jongeren.

‘Vader’, zei ze, ‘het gaat hier niet om de ernst van 't leven! Heerk heeft zich netjes aangekleed en gaat zien of een jong aardig meisje iets van hem weten wil! 't Zal nog wel een jaar of wat duren eer hij 't tot trouwen brengt.’

Doch de oude man liet zich niet sussen en herhaalde koppig: ‘Er komt ongeluk van, want de dochter zal niet willen wonen in een huis als dit! De kinderen lijken op Ine, dat is haar straf! Ik

waarschuwde haar vóór 't nieuwe huis gebouwd werd, maar zij lachte. Nu is ze dood en de jongens maken het geld op en Hidde mag gauw sterven als hij van zijn eigen geld begraven wil worden!'

De boerin schudde haar hoofd en liet hem razen. De anderen luisterden nauwelijks.

Dat Hidde Gerkes, die in vroeger jaren veel geld had verdiend, thans bezig was te verarmen door 't slechte gedrag van drie zoons was geen nieuws voor wie Elboorne en zijn inwoners kende. Dat zijn vrouw zorgeloos, verkwistend en pronkziek was geweest, wist ook ieder die haar gekend had. Maar in 't algemeen weet men niet enkel aan haar voorbeeld de losbandigheid van de zoons. Zij dronken.....hun vader dronk heel zijn leven, ofschoon zijn krachtige natuur hem steeds had behoed volkomen slaaf van den drank te worden. Hij dronk en won geld in den handel, onmatig beide. Doch de zoons dronken en verkwistten.

Van Harmke zei men dat ze leek op haar moeder; dat ze zorgeloos vroolijk was als deze.

De boerin herdacht onwillekeurig de doode die haar in haar meisjesjaren een speelgenoot en vriendin was geweest. Zij dacht zich in die oude tijd terug: hoe Ine kwam in ditzelfde huis waar de oude suffe man van thans, haar vader, een streng en gierig meester placht te zijn. - Hoe ze lachte en vroolijkheid aanbracht, - en lachen durfde bij de vermaningen van den toen reeds grimmigen man. Die zorgelooze, overmoedige lach had haar zijn haat bezorgd en die haat was vaster gegroeid in zijn ouderdom.

De boerin keek van terzijde den bloedverwant aan, die haar innerlijk zoo vreemd was. En zij dacht even: de eene kon zijn geld verliezen en de ander al sparende zijn ziel.

Een paar opmerkingen van haar man, die na een wijle bedaard terug kwam op het onderwerp dat hij voor de uitbarsting van den oude met zijn vrouw besprak, bracht haar spoedig weer in de goedmoedige stemming die haar 't meest eigen was en waarmee ze ook dezen middag had aangevangen. De knecht was inmiddels heengegaan om zijn werk te doen, Oukje ruimde op haar gemak de theeboel weg en keek onderwijl naar buiten. Heerk was sinds lang niet meer te zien; zij dacht echter niet meer aan Heerk. Zij dacht wel aan Harmke die ze benijdde om haar rui-

me keus van vrijers. Doch ze was zelf nog zoo jong, wist dat zij er goed uitzag en troostte zich. Wie weet...., zoo overwoog ze vaag de toekomstkansen, wie weet....Had zij wel gelijk Harmke te benijden? Ja, nu nog, maar later?

Een wonderlijk koud lachje over haar gezicht, haar groot slank lijf richtte ze fier op en ze voorzegde zichzelf, dat niet altijd Harmke benijdbaar voor haar zou zijn. En terwijl ze bezig heen en weer scharrelde door 't huis, zong ze van een lustig liedje grillig af en toe een paar regels: een kort luidruchtig gegalm, dat heel 't huis vulde. Tot ze even later weer terug in de kamer, haar handwerk hervatte en 't aanlei op een vertrouwelijk gesprek met haar moeder. Naar gewoonte dutte om dezen tijd de oude man en Walling stond op, ging naar buiten en kuierde het land in.

Heerk zocht in den avond zijn meisje op, na eenige uren vrij doelloos in 't dorp te hebben doorgebracht, en hij moest haar begroeten in een voorkamer van 't mooie huis, waar zich ook haar vader en een huishhoudster bevonden. Er waren hier ook mooiere meubels dan hij thuis zag, stoelen zooals hij niet gewend was op te zitten, en dat alles verhoogde zijn verlegenheid. En Harmke die daar zoo rustig zat en hem betooverde met haar spotachtige en toch vriendelijk-mooie oogen, haar goede gulle woorden juist van pas, waar hij naar woorden zocht, leek hem anders en toch hetzelfde meisje dat hij deze week zijn liefde had beleden.

Zij had hem wel verwacht en hij was welkom, - zou ze dat ooit aan een ander zoo duidelijk verraden hebben? - doch toen hij na een kort beleefd tusschengesprek met de huishoudster haar weer aankeek trof hem een vreemd-ernstige blik; - hij ontroerde en verstond niet en zij dwong zich dadelijk weer gewoon te zijn.

Heerk zat in nabijheid van den vader, die ziekelijk was in den laatsten tijd, vervallen en oudachtig, schoon niet oud. Zijn oogen die vroeger met scherp waarnemen zijn medemenschen aanzagen stonden nu flauw en zijn gezicht had een uitdrukking van goedigheid, die hem vreemd was in de vroegere dagen van kracht en daad.

In zijn eerste woorden, waarmee hij Heerk's groet en diens vraag naar zijn gezondheid beantwoordde, was hoogheid, - van

den ervaren bereisden koopman, die neerzag op den groenen verlegen jongen, doch wat later, toen hij scheen nagedacht te hebben over iets, zei hij op heel anderen toon en met ernstigen nadruk duidelijk doelend op Heerk's komst: ‘dat is goed!’

Nu bloosde het meisje dat sneller dan Heerk de bedoeling van haar vader's woorden begreep. Vreemd vond zij hem in de laatste weken, gewoonlijk stil en lusteloos en soms even oplevend in een of andere ernstige gedachte, die hij te pas of te onpas uitsprak.

Een vrijer aanmoedigen, dat moest hij toch aan haarzelf overlaten! Doch 't was niet alleen ontstemming, die haar blozen deed. Haar vader's vreemde uitingen van den laatsten tijd troffen haar hart.

De huishoudster was een bejaarde vrouw, wier gezicht als versteend was in vroeger langdurig verdriet, doch zij voelde zich nu tevreden bij deze familie waar zij het goed had. Omdat Harmke spoedig weinig lust tot praten toonde hielp zij ijverig het gesprek gaande houden, zij sprak de woorden traag uit en richtte zich tot allen om de beurt omdat zij dat zoo als haar plicht opvatte. Zij hoorde noch zag veel van 't geen omging in de kleine wereld om haar heen, in het huisgezin waar ze trouw haar taak vervulde en in den wijderen kring van dorpsleven daarbuiten, maar zij wist van vele dingen juist genoeg om pratende te blijven als zij meende dat dit dienstig was.

Harmke liet haar praten en wachtte haar tijd af. Toen ze later met Heerk allen bleef haalde ze haar schade in en vertelde hem op vertrouwelijken toon allerlei dingen, meest kleine zorgelijke overwegingen uit haar leven. Zij sprak niet klagelijk, - wel was een kinderlijk-ernstige vraag in haar oogen, doch zij liet Heerk voor een tegenwoord niet spoedig den tijd. Zij sprak levendig en zonder pauze als een die haast heeft. Van haar ongerustheid over haar vader die zoo snel verviel, over zijn ziekelijkheid weidde ze lang uit en over de huishoudster die zoo goed voor hun allen was, maar met wie ze toch niet kon praten zooals ze nu deed met Heerk. Over haar broers: hoe ze hoopte, dat die zich beteren zouden. Over den jongsten, Oene, sprak ze 't meest, de eenige die nog thuis was en met wien ze hier in huis strijd voerde, - om zijn bestwil. Want hij moest boer worden, vond zij en geen koopman zooals hij zelf wenschte. Hij had voor het vak

van hun vader geen geschiktheid en het reizen voor den handel bracht hem op verkeerde paden! Zijzelf wou de boerin wezen als hij mee aanpakte, en nu reeds trachtte ze met Reitse, de vertrouwde knecht die al sinds jaren bij hen een boerderij in 't klein dreef, terwijl haar vader de meeste aandacht aan den handel schonk, de boel te vergrooten en in orde te brengen, opdat Oene er plezier in zou krijgen, - en ze won op hem!

Heerk luisterde als in een droom. Zijn liefste verscheen hem nu, zooals hij haar tot hier toe nog niet kende, doch niet minder bekoorlijk! Hij wist van veel dat ze vertelde, - meer dan zij zelf? - vroeg hij zich af. Hij was als iedereen in Elboorne, reeds lang gewoon de zoons van Hidde Gerkes te beschouwen als onverbeterlijke losbollen en de vader te veel verouderd en verzwakt om te verhinderen, dat men hem plunderde tot het einde toe.

Dit deftige huis met de mooie meubels was maar schijnbare welvaart en grootheid, na korter of langer tijd zou al dat moois voor de familie, ook voor Harmke verloren zijn! Dit was de algemeene overtuiging en zoo dacht ook Heerk.

Doch welk een lief geluk droomde hij zich midden die donkere dagen in de toekomst! Een ander, een bemind huis, dat goed en stevig stond! En hijzelf, de redder die zijn meisje troosten kwam in veel droefheid, - en meevoeren naar die betere woning.

De stem van zijn hart zei: Vertrouw op mij, ik heb alles wat je wenschen kan, al zal 't zoo kostelijk niet zijn als hier in dit ellendige huis, waar je moeder stierf toen 't pas gebouwd was. Met mij zul je veilig zijn, ik heb je zoo lief en wij zullen zoo gelukkig zijn.....

- Zij de boerin en boeren met hèm, dacht hij overmoedig, - dat zou beter gaan dan met Oene, die een zwakkeling was en toch niet deugen wou!

Maar vóór al dat schoone mogelijk was, moest zij goedvinden met hem te trouwen en daarover mocht hij nu niet opnieuw praten; zijn lief toekomstgedroom moest hij wel gansch zwijgen. Alles in dit huis stond nu nog rustig op zijn plaats, Harmke sprak hoopvol over haar hroers, over de jongste althans, en zij had vooreerst zijn troost en steun niet noodig, niet anders dan dat hij wat luisteren zou naar 't geen zij goedvond hem te vertellen.

Hij had haar zoo lief en al luisterend vergat hij bijna hoe vóór zijn komst zijn zoetste gedachte geweest was, dat hij haar kussen zou. En toen hij dit opnieuw bedacht, meende hij dat het de onverwacht-ernstige gang van het gesprek was die hem den moed benam.

Toen Harmke had uitgesproken al wat ze op 't hart had en hij nog daarover scheen na te denken, terwijl zij de zorgen nu uit haar gedachte verbande, glimlachte ze even, omdat ze hem zoo goed van het eigenlijk doel van zijn komst had afgeleid. Maar ernstigvertrouwelijk zei ze dan nog: ‘Ik weet niet hoe 't komt Heerk, dat ik je zooveel dingen vertel die eigenlijk niemand aangaan, - 't zal wel zijn omdat ik thuis niemand heb met wie ik zoo praten kan en omdat je zoo'n goeie ernstige jongen bent. En geef me nu je hand er op, dat we goeie vrienden zullen zijn om elkaar raad te geven en zoo, - en zeg dan eens of ik ook niet ernstig zijn kan, zoo goed als jij, - als 't maar niet de liefde geldt!’

Hij zag niet op onder haar toespraak en zij merkte aan 't eind daarvan, hoe hij van ontroering beefde. Eensklaps kwam ze naar hem toe en omhelsde en kuste hem met warmte en hij trok haar onstuimig naar zich toe. Maar nadat hij haar gekust had, kuste zij hem niet meer, zij weerde hem spoedig af, ofschoon zacht. Doch dit verzet van haar kostte hem smart; - zij zag het en voelde zich eensklaps schuldig. En zij hield toch van hem en had hem willen leeren te leven; - als een broer, waarover zij naar hartelust meesteren mocht, had zij hem willen genezen van zijn dwaze stijfheid en verlegenheid, - als haar liefste broer!

En daarna, veel later.....

Zij had gedurende de laatste dagen nagepeinsd over Heerk's liefdesverklaring en ze had gedacht, dat later, veel later, hij 't wel zijn kon met wie ze trouwen ging. Maar dat was alles nog ver en met een heimelijk lachje besloot ze om deze gedachte wel zeer verborgen te houden voor hem.

En nu had hij haar verschrikt met zijn omarming, zijn gloeiende kussen. Niet ver van hem ging ze zitten en zei behoedzaam, dat 't goed zou zijn als hij niet weerkwam na dezen Zondag.

Heerk kon niet antwoorden, hij begreep te moeten gehoorzamen en had 't gezicht van haar afgewend. Hij voelde hoe zij daar rustig in zijn nabijheid zat en toch was 't geluk nu zoo ver. Hij had

willen huilen, maar bedwong zich en peinsde dan: zij had niet gezegd, dat hij dadelijk moest heen gaan, zij was goed voor hem en nu waren de oogenblikken die hij nog hier bleef kostbaar!

Zij zwegen beide een kleine poos, en hij vreesde thans haar zoete stem meer dan haar zwijgen; een beweging, een ademhaling die hij hoorde, alsof zij opnieuw aanving te spreken, bracht hem ineens tot een wanhopig kloek besluit, hij stak zijn hand uit en zei schijnbaar kalm en zelfs met een glimlach: ‘Op onze vriendschap dan, ik zal je met mijn liefde niet meer lastig vallen.’ Doch zijn mond beefde en hij kon zijn tranen niet geheel weerhouden.

Zij nam zijn hand in de hare en was bewogen als hij. En na een kleine pauze terwijl ze zijn hand bleef vasthouden zei ze: ‘Nu weet ik beter nog dan zooeven waarom ik je zooveel van de omstandigheden hier vertelde, en ik ben nu ook ineens wijzer geworden. Het moet uit zijn met mijn vroolijke leventje, ik wil geen pretjes en geen vrijerij meer, ik wil alleen aan mijn plichten hier in huis denken. En daarom mag je niet weerkomen.’

‘Je houdt niet van me’, zei hij machteloos.

‘Van niemand, als je 't zoo neemt’, antwoordde ze. ‘En nu goedenacht, wees niet boos!’

Zijn tijd was om, hij moest heengaan. Later, - zou hij nog hopen op later? O, dat zij hem nù niet kon liefhebben als hij haar! Doch hij moest heengaan. Zij kuste hem nog eens bij het afscheid, snel en behoedzaam om een kus van hem te verhinderen. Hij was haar dankbaar. Misschien had zij hem toch lief en wist het niet. Zou zij het ooit weten?

Alleen gebleven en terwijl ze zich naar bed begaf, dacht ze droomerig na; de ernst van het latere onbekende leven overweldigde haar. Zij dacht weer: Zou hij 't zijn die ik eens zal liefhebben? En ze zei bij zichzelf, haar vader's woorden gedenkend, dat het wel heel goed zou zijn als hij het was!

Eenige weken later, een Zondag in den aanvang der herfst, was Harmke 's morgens naar de kerk geweest, zij had weinig geluisterd, alleen enkele woorden, die haar van toepassing schenen op het eigen lot, had zij verstaan en sprak ze bij zichzelf nog eens na, terwijl de preek voortging. Bij het uitgaan der kerk

ontmoette ze een paar harer vriendinnen, doch lang hield zij zich met deze niet op. In huis gekomen hoorde zij de joelende stem van Oene, die naar Zondagsche gewoonte pas was opgestaan en luid zong, terwijl hij zich aankleedde. Vandaag ontstemde haar zijn uitgelatenheid.

In de voorkamer zaten haar vader en de huishoudster stil bij elkaar en de laatste verwachtte van Harmke, dat zij vertellen zou van 't geen de dominé gezegd had en van de menschen die in de kerk waren.

Hidde scheen verstrooid en besefte nauwelijks dat Harmke uit de kerk kwam, zij vertelde het een en ander en lette er onderwijl op hoe vreemd en vermoeid hij er uitzag. Zij praatte voort, zonder belangstelling, gaf een eentonig relaas van menschen, die ze gezien en niet gezien had, en het hooren noemen van al de bekende namen scheen den vader genoegen te doen, hij knikte af en toe aanmoedigend, ofschoon hijzelf in spreken geen lust betoonde. Langzamerhand werden zijn oogen kleiner en flauwer; als een slaapliedje klonk Harmke's stem, zangerig in het zacht beweeg van de eigen peinzerij; in het achterhuis, vanwaar eerst Oene's gejodel tot hier doordrong, was het nu stil geworden en na een wijl sliep de vader in op zijn stoel.

De huishoudster zag het verwonderd aan daar hij anders niet op deze tijd zijn dutje placht te doen, doch Harmke die haar verhalen half fluisterend, tot de oude vrouw gericht, beeindde, om hem door een plots afbreken niet te storen, zei koeltjes, dat 't niets vreemd was, daar zij geloofde, dat hij dezen nacht slecht had geslapen.

Zij zwegen vervolgens en toen Oene binnenkwam, beduidde Harmke ook hem te zwijgen, hij keek evenals de huishoudster verbaasd naar den slapende en ging spoedig de straat op. Tegen het eten keerde hij weer terug.

In den namiddag toen broer en zuster samen in het achterhuis waren en hij opnieuw aanstalten maakte om heen te gaan, vroeg ze met vreemde nadruk: ‘Ga je uit?’

Natuurlijk ging hij uit, - waarom zou hij op den Zondag thuisblijven? Doch er waren tusschen hen beiden weinig woorden noodig om elkander te begrijpen. Haar vraag was een maning: kom niet thuis in den nacht zooals al te dikwijls gebeurt!

Oene was onaangenaam verrast door de strakke uitdrukking van haar gezicht, alsof ze met moeite een uitbarsting van drift weerhield. Onwillig keek hij haar aan. Kon zij er niet mee tevreden zijn, dacht hij, zooals het tegenwoordig was? Hij gaf haar veel toe in den laatsten tijd, - zou hij dan althans de Zondagen niet naar zijn eigen zin leven?

Met wie hij uitging, vroeg ze even strak, doch haar blik gleed hem voorbij en zij staarde alsof zij daar in het achterhuis iets zag, voor haar alleen zichtbaar en dat haar gedachten afleidde van het onderwerp waarover ze sprak. Vaag voelde ze wel aan invloed te verliezen, terwijl ze hem zoo onvriendelijk vragen deed, - niet op deze wijze had zij voorheen gewonnen, - doch het scheen haar nu niet om dadelijke winst te doen.

Oene verbaasde zich over haar en werd koppig. Een oogenblik wilde hij antwoorden, dat zijn zaken haar niets aangingen, echter bedacht hij zich en zei uitdagend: ‘Met Jelmer.’

‘Dat is een slecht kameraad voor je’, zei Harmke koeltjes, brak daarmee 't gesprek af en ging schijnbaar kalm van hem weg naar de voorkamer.

Oene keek haar ontstemd na in de gang. Dan veranderde hij van uitdrukking en volgde haar eensklaps.

‘Van Jelmer zou ik veel kunnen vertellen, als je 't hooren wou’, zei hij geheimzinnig, terwijl ze de knop van de kamerdeur reeds in de hand had.

Ze bleef even staan en keek vragend naar hem heen. Hij bukte en gespte zijn schoen vast.

‘Vertel dan op,’ zei Harmke.

Oene lachte een beetje en zweeg plagend. Maar Harmke was niet in een stemming om te schertsen, haalde de schouders op en ging de kamer binnen. Zij vond hier niemand en Oene die wat later geheel tot uitgaan gereed, voorbij de opengelaten deur kwam, zette vandaar zijn plagerij voort. En toen zij niet naar hem kijken wilde en hij niet heengaan zonder eenig bescheid van haar, kwam hij wat naderbij en zei jongensachtig vertrouwelijk: ‘Het is eigenlijk jouw schuld Harmke, dat Jelmer zulke goeie vrienden met mij is. Omdat jij hem een blauwtje liet loopen en hij toch in de familie wil blijven, daarom troost hij zich met mij en als je nu wenscht, dat ik niet meer met hem omgaan zal is er maar

een goed middel om je zin te krijgen, dat is: neem hem zelf!'

Hij was wel ingenomen met zijn vinding, doch zij keek hem zoo donker aan, dat zijn gezicht eveneens betrok. Hij begreep haar vandaag niet, zij was niet gewoon zich zoo boos te maken op hem. Weer leek het een oogenblik of ze tegen hem zou uitvaren, doch weer bedacht ze zich en antwoordde slechts: 'Ik geloof niet dat Jelmer bij mij past en bij jou past hij nog minder, - je moest je schamen, dat je je altijd door hem op sleeptouw laat nemen.'

'Hij is zoo kwaad niet', zei Oene en Harmke die niet meer antwoorden wou, liet hem door blik en houding duidelijk weten dat ze met ongeduld op zijn heengaan wachtte. En hij ging, brommende, dat zelfs Jelmer, zoo verliefd als die zijn mocht, haar niet zou willen hebben, als hij haar zag zooals ze vandaag was!

Zij hoorde 't wel en verruimd door zijn heengaan, antwoordde ze in haar eentje terloops met een lachje van zelfbewustzijn: 'Hij mij wel maar ik hem niet....'

Jelmer Wolda, een beruchte losbol in Elboorne, was een der verleiders van de meegaande Oene en dus was hij Harmke's vijand. Zij had geen oogenblik geaarzeld hem af te wijzen, toen hij haar, kort geleden, vroeg zijn meisje te zijn bij een kermispretje. Het was alles ter loops en bijna in scherts gegaan, ofschoon zij in haar antwoord een weinig scherp was geweest, - hij had zich goed gehouden onder haar afwijzing en spoedig een ander genomen die hem wel wou, alsof het niets anders gold dan een vrijster te hebben voor het pretje.

En sedert hadden zij elkaar niet gesproken, wel gezien, en zoo in 't voorbijgaan, haast zonder dat zij 't zichzelf bekende, had zij zich soms even verheugd bij deze heimelijke gedachte: Hij wil mij wel, - ik hem niet....

Ook nu ging deze gedachte spoedig voorbij en toen zij zich daarna onrustig in het vertrek heen en weer bewoog en verwarde gedachten elkaar snel opvolgden in haar brein gold haar opgewondenheid niet de afgewezen vrijer en niet de zwakke broer die haar moeite gaf.

Een geluid in de nevenkamer, waar haar vader 's middags zijn dutje deed, maakte haar rustiger, zij staakte haar beweging en ging op de vensterbank van het zijraam leunen, starend naar

buiten in de verte zonder te zien; zij hoorde haar vader rondscharrelen in het andere vertrek en daar verscheen hij, spoedig gevolgd door de huishoudster die het theegerei meebracht.

Harmke ruimde plaats in voor den vader, die gewoon was aan het zijraam te zitten, waar hij van het uitzicht 't meest genieten kon; zij schoof zijn stoel terecht en zag nog juist, voor ze vandaar ging, een schuitje dicht bij het dorp onder zeil gaan en heenvaren naar den meerkant. De twee vaarlui in het schuitje herkende ze als Jelmer Wolda en Oene en ze dacht terloops: wel een goed plan om op de meer te gaan varen, maar hoe ook de uitstap van die twee begint, het eind is toch een drinkgelag!

Hidde Gerkes die inmiddels had plaats genomen, zag er op den namiddag eerst wat levendiger en opgewekter uit dan 's morgens; hij stelde belang in het weer en wenschte wel dat deze of gene van zijn vrienden hem kwam opzoeken nu het toch Zondag was en zij weinig of niets te doen hadden. Hij verlangde te praten en de vrouwen hadden geen verstand van de zaken waarover hij 't liefste sprak, doch toen er enkel bezoek kwam van een meisje van Harmke's jaren, schikte hij zich, vergat spoedig zijn wensch van daareven en luisterde naar de gesprekken zonder zich erin te mengen. Hij vroeg zijn kijker en tuurde daardoor naar buiten, werd ook het schuitje gewaar, dat nu halverwege de meer was gevorderd, en schoon hij niet zien kon wie zich daarin bevonden, vermoedde hij toch: een van de twee zou wel Oene zijn, daar de jongen zoo van varen hield. En dadelijk maakte hij zich ongerust: het woei te hard, meende hij, voor een zeiltocht op de meer.

Harmke trachtte hem gerust te stellen, glimlachend even om zijn dwaze vrees: er was juist wind van pas om goed te kunnen zeilen en het gevaar van dezen dag was iets anders: een klein alleenig huis, nauw zichtbaar in de verte, een herberg, gelegen in nabijheid van den meeroever en aan een driesprong van wegen.

Een van de plaatsen waar, uit de verschillende dorpen wijd rondom, degenen die in de eigen kleine kring geen genoegen vonden, elkaar plachten te ontmoeten, - en waar onmatig gedronken werd.

De vader bleef zorgelijk een tijdlang door zijn kijker in de verte staren en toen hij daarna het instrument neerlegde en in

gepeins voor zich keek, vroeg Harmke zich af, of zijn zorg ook soms, behalve 't licht golvende water, dat hij onstuimig noemde, 't verre huisje gold, hoewel hij daarover niet sprak. Of hij nu soms nadacht over 't leven, dat daarbinnen geleid werd, - waar ieder van wist.

Hij zei enkel, zichzelf nu geruststellend, dat oude Ulbe de vaarders nog wel zou waarschuwen voor ze de meer opgingen. Oude Ulbe was een visscherman, die woonde in een hut, vlak bij de meer, die de vaarkunst verstond als geen ander; daarbij was hij een kalm voorzichtig man. Doch vandaag zou hij zeker niet waarschuwen.

De drie vrouwen trachtten nu den vader af te leiden, hem nu en dan in haar gesprek te betrekken, maar het was duidelijk, dat hij zich onafgebroken bleef bezig houden met dingen buiten 't geen besproken werd. Of hij steeds in gedachte het schuitje volgde was onzeker, doch hoewel men in zijn gezelschap soms schertste en lachte, zijn gezicht bleef zorgelijk, bijna somber.

Harmke lette voortdurend op hem, spijtig dat zij, om te troosten, hem niet dadelijk 't denkbeeld van Oene's aanwezigheid in het schuitje uit 't hoofd had gepraat, al was het tegen beter weten in. Maar zij stond nog vreemd tegenover deze ongerustheid, 't was iets van den allerlaatsten tijd.

Over de twee oudste zoons die indertijd veel dolle streken uithaalden en daarbij soms leven en gezondheid waagden, had hij zich nooit op deze wijze bezorgd getoond. Een van deze twee woonde thans veraf en liet enkel van zich hooren als hij geld noodig had, de andere, de oudste, had zich schijnbaar gebeterd, was getrouwd en boer geworden, op een paar uur afstands van Elboorne, en het eenige dat men daar tegenwoordig met zekerheid van hem wist, was dat hij veelal een uithuizig leven leidde. Booze, blijvende geruchten noemden hem de ergste van Hidde's zonen.

De vader had tegen hun losbandigheid gestreden met toornige uitvallen en vergeefsche strengheid; nu hij langzamerhand versufte, trok hij zich van lot en leven van die twee weinig meer aan, scheen zonder veel nadenken in de beterschap van den oudste te gelooven, doch ten opzichte van zijn twee jongste kinderen groeide langzamerhand bij hem een angstvallige bezorgdheid.

Nadat hij eenigen tijd zoo in gedachten verzonken stil had

gezeten nam hij opnieuw zijn kijker en bemerkte met schrik hoe het vaartuigje werkelijk de meer was opgevaren. Harmke kwam als onwillekeurig naast hem staan en terwijl ze bedaard zelf den kijker ter hand nam, zei ze niet te gelooven, dat Oene in het schuitje was en ze fantaseerde, dat dit behooren zou aan boer Rienk Jelkes, wiens zoons dikwijls plachten te varen; ze zei dit alles met een vreemde stelligheid en nadruk die haar zelf verwonderde, doch die doel trof; - droefheid was bijna onmerkbaar in haar stem en ze legde behoedzaam den kijker neer, op een plaats buiten zijn bereik.

De anderen hielpen haar voorts den vader op deze wijze gerust te stellen en haar samen gelukte het dezen keer hem het vaartuig geheel te doen vergeten. Verhalen van gebeurtenissen in en buiten 't dorp, die zij dachten dat zijn belangstelling konden opwekken, deden de ronde; zij drongen hem te verstaan, doch hij, met zijn verwarde zinnen, verstond maar half. De bezoekster rees eindelijk van haar stoel op om heen te gaan, - met haar trok de mare het dorp in, dat Hidde Gerkes' verstand snel achteruit ging, en de anderen bleven in de kamer het gesprek nog wat voortzetten, tot elk der drie, vermoeid, zich overgaf aan eigen gedachten.

En het laat namiddaglicht, dat tot schemer werd in het midden der kamer waar de vrouwen aan de tafel handwerk deden, noodde tot uitzien naar buiten, waar aan den Westerhemel de wolken rood en goud pronkten, nadat de zon dicht aan de kim in een zware nevelmassa was weggezonken. Bleekblauwe effen hemelmeren glansden tusschen de kleurige langzaam verglijdende wolken.

De lucht was nog rood en licht, de schemer een weinig dichter geworden in de kamer, waar de stilte alleen werd verbroken door Harmke's stem, die eenigen tijd lang zachtjes zong, het eene lied na het andere, droef-aandoenlijk of lustig, en zij zong ze alle op een toon, die wel aandoenlijk was, ofschoon droef noch vroolijk. Zij zong uit de gewoonte van zingen en de tijd die anders lang viel, ging onderwijl spoediger voorbij. Ze zong, tot ze eensklaps luisterend zweeg; een rijtuig naderde snel, ratelend over de keien, het hield stil voor het huis en Gerke, Hidde's oudste zoon

stapte er uit. Hij nam het paard bij den teugel, leidde het naar de schuur om het te stallen, zocht voor zijn sjees een goede plaats, en trad spoedig daarop het huis en de kamer binnen.

Hij was hooggekleurd, zag er wat opgewonden uit en gaf terstond op levendige wijze verslag van zijn wedervaren sedert den vorigen dag toen hij eveneens hier was geweest. Welk een goed nieuw paard hij had, een mooie bruine, hoe het draven kon zonder weerga, alleen wat schichtig was en met veel zorg behandeld moest worden. Hij had overnacht in de stad, en was nu op de terugweg naar huis; hij had veel bekenden gesproken, veel nieuws gehoord en zou tot den volgenden morgen hier blijven; 't was nu spoedig donker en de weg naar zijn boerderij ongeschikt bij avond.

Allengs sprak hij op meer onverschilligen toon, omdat hij al pratende scheen te beseffen, dat hij zich in gezelschap bevond van een suffe man voor wien een groot deel van zijn meedeelingen verloren ging, en van een paar vrouwen, waarvan de eene hem niets kon schelen en de andere, het vroolijke zusje van vroeger, hem vreemd wantrouwend aanzag.

De vader sprak eerst geen woord, had zijn zoon's groet onverstaanbaar beantwoord, doch toen er een gaping in het gesprek kwam, zei hij in de stilte eensklaps, blijkbaar verheugd: ‘Wel Oene, het is goed, dat je zoo vroeg thuiskomt, ik was bang, dat je op de meer zou rondzwalken en ik heb je graag hier als 't tegen de nacht loopt.’

Zwijgen volgde. Kwam het door 't schemerlicht, dat hij den eenen zoon voor den andere aanzag? Zulks was vóór dezen dag nog nooit gebeurd.

Hidde ging voort: ‘Blijf nu maar stilletjes thuis jongen, want ik word een oude man, ik ben gauw ongerust, ik zit hier tegenwoordig maar altijd op mijn stoel en dat geeft een mensch nare gedachten...., nare gedachten die ik vroeger niet had.’

Weer volgde een korte wijl zwijgen; doch dan zei Gerke, geruststellend, aarzelend ook omdat hij 't vreemd vond de rol te spelen van zijn jongsten broer Oene: ‘Neen vader, van uitgaan komt niet meer, 't is donker, ik blijf rustig hier.’

Ook de vrouwen gingen nu weer deelnemen aan het gesprek en dit had spoedig een gewonen gang, de vader deed nu en dan

zijn best om mee te praten voor zoover hij den draad kon volgen en de anderen zeiden alles gedachteloos: wat men bepeinsde of dacht, dat werd niet uitgesproken.

Gerke drong er weldra op aan dat men toch licht zou maken en zijn zuster verwijderde zich naar het achterhuis; toen zij terug door de gang liep, kwam door de open deur een flauwe lichtschijn naar binnen, die snel aanwon, en het meisje verscheen daarop in de kamer, dragende een groote staande lamp. 't Volle lamplicht scheen op haar gelaat terwijl zij naar 't midden der kamer liep, zij keek vóór zich zoolang ze de lamp vasthield, maar nadat zij deze op de tafel had neergezet, wendde ze haar oogen eensklaps naar Gerke, wiens onderzoekende blik zij reeds sedert haar binnenkomst op zich voelde. Ook zijn gezicht was scherp belicht nu zij zagen elkaar aan in verwondering, als vreemden die elkaar wilden kennen. Haar blik, onderzoekend eerst als de zijne, verzachtte zachtte zich tot weemoed; in hun stille samenspraak scheen zij tot hem te zeggen: wij zijn nu geen kinderen meer, wij hebben geen helpende vader meer, - wat zal het leven zijn zonder vader en moeder?

Doch hij wendde zijn oogen 't eerst af en scheen ontevreden over haar. Hij vroeg of ze niet uit was geweest vandaag en merkte op dat ze te veel thuis zat in den laatsten tijd. Wilde haar eens meenemen naar zijn huis, waar 't vroolijker toeging dan hier tegenwoordig, en dat zou goed voor haar zijn. Hij ging op dit onderwerp een tijdje door, haar berispend omdat ze, naar hij zei, niet zoo goed geluimd was als anders, trachtte haar door eenig geplaag, en het vleien dat ze toch een mooi benijd meisje was, wat op te monteren, doch daar zij niet veel bescheid gaf, eindde hij met een gebrom van verveling.

Daarna ging hij enkele zaken in orde brengen die, gister zoowel als vandaag, het voornaamste doel van zijn komst waren. Sedert de vader niet meer in staat bleek zijn bezitting goed te beheeren, was deze taak als vanzelf door hem waargenomen en zoo had hij ook nu het een en ander te beredderen. Hij vroeg op stuursche wijze dat men nog een andere lamp zou aansteken, daar hij in de nevenkamer licht moest hebben, - overigens had hij niemand's hulp noodig en ging zijn gang alsof hij in zijn eigen huis was. Toen hij klaar was, zat hij met de anderen aan bij de groote tafel,

waarop inmiddels brood en koffie was gereed gezet en terwijl men at en dronk, verdiepte, wie lust had, zich in de nieuwsbladen. Een uurtje later, nadat de koffieboel weer was afgeruimd, kwam nog wat andere lectuur voor den dag en al lezend of bladerend in illustraties ging voor ieder de avond om; slechts nu en dan vielen enkele woorden in de lange stilte. Zoo werd het bedtijd en na weinig uitstel zocht elk zijn legerstede, - er ontstond nog eenig gedruisch van stemmen en schreden; voor en achter in het groote huis doolde gedurende korten tijd het bleeke licht van kaarsen, een paar grendels knarsten bij het dichtgaan en een vergeten luik werd nog gesloten, - toen werd het overal in huis stil en donker.

Maar te middernacht werd een der kamers schemerig verlicht door 't onzeker begin van een kaarsvlammetje; Hidde Gerkes, die van zijn bed was opgestaan, droeg de kandelaar in zijn bevende hand en liep met zachte voorzichtige schreden door het vertrek. Hij zocht eerst zijn sleutels, dan naderde hij het brandkastje dat tegen den zijwand stond en zette den kandelaar op een kleine tafel daar dichtbij; het lichtje brandde nu stil en meer helder, goudlichtend, terwijl een dunne ijle walm, nauw zichtbaar, snel en aanhoudend omhoog kronkelde. Hidde staarde verdwaasd naar het kastje alsof dat tot hem sprak in zijn geslotenheid, dan opende hij de deuren en zocht daarbinnen. Hij haalde wichtige papieren, die geldswaarde hadden voor den dag, bekeek ze aandachtig en legde ze op het tafeltje naast zich of terug op de plaats waar hij ze vandaan had genomen. Langen tijd was hij zoo ongestoord bezig, traag en nadenkend en wist niet dat hij al dien tijd stil werd gadegeslagen.

Harmke had de uren voor middernacht in gepeins wakker gelegen, vroeg zich soms in haar ongeduld mistroostig af, waarom zij niet slapen ging als anders. Zij hoorde in 't zelfde vertrek waar zij lag, de huishoudster traag en regelmatig ademhalen, voorts was alles stil en alles was als anders, behalve dat zij klaar wakker in gespannen aandacht lag te luisteren en te turen, wachtende op bekende teekenen. En zoodra ze geritsel hoorde en licht zag schijnen door een kier naast de deur van de achterkamer, waar haar vader placht te slapen, stond ze stilletjes op en tuurde door deze kier, - wat later opende ze heel zachtjes de deur een weinig en zag alles wat haar vader deed en wat ze ook den vorigen nacht

op dezelfde wijze had waargenomen. Bang en aarzelend was ze toen blijven staan, onopgemerkt, en nadat haar vader eindelijk zijn nachtelijke bezigheid staakte, de papieren zorgvuldig opborg en in de kast sloot, had zij tegelijk de deur weer dichtgedaan en was in bed gevlucht, in ijverig nadenken zich afvragend wat dit alles beduidde en of dit alleen een dwaze gril was van zijn vroegen ouderdom.

Deze tweede keer, nu zij meer was voorbereid op de gebeurtenis, ofschoon zij den geheelen vorigen dag tot eenig vast besluit was gekomen en bij zichzelf gezegd had, dat zij moeilijk iets anders dan zwijgend toeschouwen kon, - trad zij, in strijd met deze gedachte, vastberaden de kamer in. Zij had de deur achter zich gesloten opdat de huishoudster niets merken zou en begon vóór zij haar vader geheel was genaderd hem zacht en duidelijk toe te spreken.

Het gerucht van haar nadering had hij niet gehoord, toch schrok hij van haar stem en haar verschijnen niet, zooals zij gevreesd had en hij scheen het zelfs niet vreemd te vinden, dat zij bij hem kwam.

Hij keek haar ernstig aan en zei als in een droom: ‘Ja kind, ik heb over jou veel gedacht en het is goed dat je komt want je kunt het niet helpen, - jij niet en Oene niet. Ik word bestolen, ik ben een arm man geworden, een rijk man en een arm man.’

Harmke zei kalmeerend: ‘Vader, er is nog wel een goed bed voor je om op te slapen. Zou je maar niet liever naar bed gaan nu het al zoo laat is?’

Doch hij schudde het hoofd. ‘Ik ben nog niet klaar,’ antwoordde hij. En toen zij helpen wou de boel in de kast te bergen weerde hij haar af. ‘Je hebt er geen verstand van,’ beweerde hij.

‘Toch wel vader,’ zei Harmke. ‘Ik kan het heel goed en als we 't samen doen is alles gauw klaar en dan kunnen we allebei gaan slapen.’

Hij gaf toe door den zachten drang van haar woorden en zag het aan dat zij de papieren op haar wijze rangschikte. Nog nooit had zij een vinger in deze kast gestoken, nu was zij hier schijnbaar rustig bezig alsof het haar dagelijksch werk was. Doch toen hij opnieuw te spreken begon, met gedempte stem, omdat het een ge-

wichtig geheim gold, staakte zij onwillekeurig haar bezigheid en luisterde tot het einde toe zonder hem te storen in zijn verhaal en wat hij haar vertelde moest zij gelooven ondanks zijn kindsch verstand. Hij herhaalde dat hij bestolen was en noemde nu zijn zoon Gerke als den dief, hij bleek zelfs heel goed te weten hoe deze 't had aangelegd en duidde het haar omslachtig uit. En in deze twee laatste dagen was het wichtigste feit gebeurd....

Zijn verhaal bevestigde een vermoeden, dat in den laatsten tijd meer dan eens was opgerezen, - en dat voor haar bijna zekerheid was geworden vóór deze verklaring van haar vader. Toch had zij zichzelf, haar innerlijke overtuiging, niet willen gelooven, nu hoorde zij stil en zielsbedroefd naar de wonderlijke fluisterwoorden van haar vader, die den vorigen dag zijn zoon, over wien hij nu zonder verwardheid sprak, niet eens herkend had.

En toen hij alles wat hem op 't hart lag had uitgesproken, scheen hij wat verruimd, droeg haar met nadruk op, dat zij van zijn meedeelingen nooit zou spreken, opdat niemand ervan weten zou buiten dit huis.

Na deze woorden volgde zwijgen, doch ziende dat hij antwoord wachtte, beloofde Harmke wat hij wenschte en borg de laatste stukken weg, terwijl de vader werkeloos toeschouwde, blijkbaar tevreden, dat zij alles voor hem afdeed. Daarna maande zij opnieuw, dat hij naar bed zou gaan, haar stem klonk nauw hoorbaar als zijn eigen gefluister en hij stemde willig toe en liet zich geleiden.

Nog eenmaal sprak hij er van, dat hij bestolen was, doch hij zei het nu met eenige ingenomenheid, alsof het reeds goed was, nu hij dit zoo zeker wist. Tot hij eensklaps Harmke aanzag in diepe ontsteltenis, - een oogenblik het gewicht der dingen op hem viel, de sombere werkelijkheid van zijn verdwenen rijkdom, de onzekere toekomst van zijn kinderen. Dit bracht een smartelijke glans in zijn oogen, die spoedig weer verdoofden, en meer duister dan voorheen was het in zijn brein, na dit korte felle licht.

En terwijl Harmke zich machteloos voelde tegenover de smart die zij een oogenblik in zijn trekken zag, zei ze onbeduidende opbeurende woorden en die waren toch reeds voldoende troost

voor hem, hij knikte goedig en wilde slapen gaan. Een vrome stemming kwam over hem, behoorende bij de verre kerkstonden in zijn jeugdiger leven, toen hij nog met aandacht de woorden van den preeker soms volgde; hij voelde zich nederig en dankbaar: een zondaar die van zijn God meer gunsten deelachtig wordt dan hij verdiend heeft.

Toen Harmke terugkwam in 't vertrek waar zij zelf sliep, scheen de huishoudster iets vernomen te hebben; zij vroeg verschrikt, ofschoon nog half in slaap, wat er gaande was, doch zij hoorde van het meisje niet anders dan dat deze haar vader, die in verwarring was opgestaan, weer in bed had geleid.

Deze opheldering, kalm en als afdoende gegeven, stelde de oude vrouw niet zoo dadelijk tevreden, zij vroeg met eenige angst hoe zich dat had toegedragen en waarom zij niet geroepen was, doch het gelukte Harmke haar spoedig te sussen, te doen zwijgen en opnieuw slapen.

Zelf voelde ze zich wonderlijk weemoedig en kalm tevreden tevens, ze sliep weldra in en werd alleen nog even wakker toen Oene thuiskwam, uit baloorigheid later dan andere Zondagen. Zij hoorde hem door een achterdeur binnenkomen en sluipend zijn legerstede opzoeken en half dommelend dacht zij: arme jongen, morgen zal hij spijt hebben!

Den volgenden morgen vroeg zaten de huishoudster, Harmke en Gerke aan het ontbijt bijeen; de vader en Oene sliepen nog. Gerke schold op zijn broer die hij vergeefs getracht had wakker te schudden, overigens sprak hij onder het eten niet veel, - hij had haast om naar huis te rijden, wachtte het opstaan van zijn vader niet af, doch ging terstond na het onbijt naar de schuur om paard en wagen te halen.

Terwijl hij nog in de schuur bezig was, kwam zijn zuster bij hem en haar wijze van naderen, haar zwijgen eerst, om zijn volle opmerkzaamheid te trekken vóór zij sprak, deed hem met verwonderde blik haar aanstaren.

Zij zag er niet uit of zij hem verschrikken wou en zij sprak hem toe zonder heftigheid of boosheid, ze zei enkel:

‘Je moet zorgen, dat vader er een volgende keer niets van merkt als je zijn zaken doet. Hij schijnt wel buiten hem om te gaan als je hier komt, maar later is hij onrustig, - vannacht

is hij opgestaan en heeft al zijn papieren nagekeken, - en ook gisternacht!'

Gerke wist reeds van de huishoudster, dat zijn vader 's nachts was opgestaan en 't had hem verwonderd, dat Harmke, die 't geval bijwoonde, aan de meedeeling haast niets had toegevoegd. Nu verschrikten hem haar zacht-gesproken woorden hevig, en om zijn onrust te verbergen was hij stuursch en zei dat 't niet voor zijn plezier was, dat hij hier kwam tegenwoordig. Doch Harmke was niet in staat met hem te twisten.

'Doe de groeten thuis! Als je weerkomt hoop ik, dat vader je kennen zal,' sprak ze gedwongen vriendelijk ten afscheid. Ze wist niet goed wat ze zei, ze voelde zich tegen hem gansch uitgepraat.

Met een blik, als van een gewonde, zag hij haar aan. Ze begrepen elkander volkomen, daaraan was geen twijfel! En terwijl dat begrijpen hem smartte, overdacht hij sluw: ze weet niets. Ze kan niet anders dan vermoedens hebben, want ze heeft geen verstand van de dingen waar 't om gaat!

Hij bromde nog wat terwijl zij in de schuur bijeenstonden. Even later reed hij den weg af naar huis, hij hield zijn vurig paard in en reed bedaard, in gelijkmatigen draf. Haast onbewust leidde hem de gedachte: ik word nagezien en mijn rit moet niet lijken op een vlucht. En hij was trotsch op het feit, dat hij de lastige bruine zoo goed meesteren kon, - rustig was hij en volkomen zeker van zichzelf.

- Dat met Harmke was een heel onaangenaam voorval! - Een onwillekeurige driftige beweging met de zweep die hij in de hand had, een gering geluid slechts, deed het paard, na een korte siddering, sneller voortdraven, doch bedarend klonk daarop de stem van zijn baas en het dier verstond de maning, gehoorzaamde en hield in.

Het stond bij Harmke nu vaster dan ooit tevoren: zij moest en zou verhinderen, dat haar broer Oene aan den drank verloren ging. Zij had nagepeinsd, meer dan tevoren, over het zeggen, dat men zoo vaak in het dorp te hooren kwam: dat de drank oorzaak was van veel ongeluk en dan dacht zij daarbij: van haast al 't ongeluk hier in huis. Drankgebruik had haar vader vóór

zijn tijd doen versuffen, en had haar twee oudste broers slecht gemaakt, - nu was de beurt aan Oene, maar nu was zij groot en wijs genoeg geworden om tusschenbei te komen!

En met dit vast besluit was haar oude vroolijkheid teruggekomen. Het was triest in huis als zij niet vroolijk was, dat had zijzelf goed gemerkt en de anderen zeiden het ook, - daarom moest het uit zijn met onnoodige tobberij.

Zij had vroeger altijd gemeend, dat ze een rijk meisje was, al wist ze dat haar broers veel geld gekost hadden. Nu twijfelde zij daaraan sterk en kwam zij meer en meer tot het inzicht, dat die rijkdom nog slechts een schijn was. Doch ook door deze teleurstelling groeide ze spoedig heen. - 't Houdt wel uit, zoolang vader leeft, troostte ze zich, - en Oene en ik zijn jong en sterk.

Wel was soms haar opgewektheid een mom, dat voor de buitenwereld haar ernstige overwegingen verborg. Niemand kon dat weten, daar zij was als vroeger. Zij leek zorgeloos, - en was opmerkzaam.

Zij vermoedde, dat de menschen op het dorp veel spraken over haar familie en tegenover haar steeds hun meening verzwegen, - of omwonden met dwaze praatjes. Sinds zij geheimen wist, was zij nieuwsgierig naar de meening der menschen. Maar men vond haar een lieve meid, en wist niet, dat vaak in eenzelfde uur haar lach meermaals luid klonk en haar blik boorde in hun verborgen gedachten.

Zij was vroolijk, - doch onrustig. Zij dacht soms aan Heerk Walling in stil overwegen of zij hem tot vrijer zou nemen of niet. Het werd winter en als het vriezen ging en ijstochten in zicht kwamen, diende zij zich toch een vrijer te kiezen. Vorige jaren had zij dat ook gedaan zonder veel te aarzelen, er was altijd onder de jongens die haar vroegen wel een die haar 't meest beviel en dat was dan een korte pret geweest, - zoolang 't ijs duurde. Doch deze keer leek 't haar moeilijker, ze wist zelf niet recht waarom. En ze besloot: ze zou er maar geen nemen, - als het dan tot schaatsenrijden kwam, zou ze zich vergenoegen met het eerste 't beste gezelschap, - vijanden had ze niet, vrienden veel. Als ze dan toevallig Heerk ontmoette zou hij 't wezen, - voor een dag, een week....

Maar het vroor nog niet, toen het begin van den wintertijd reeds voorbij was, en haar zorg om den vrijer verminderde haar zorg om den zwakken broer Oene niet.

Vroeger wist zij hem soms met zacht beleid ongemerkt op 't goede pad te houden, zij had in 't dorp betrouwbare medeplichtigen en regelde het dan zoo, dat hij avonden gezellig en naar zijn genoegen kon doorbrengen zonder de verleiding om te veel te drinken. Doch deze omzichtige manier had zij nu voorgoed opgegeven, zij streed nu een harden openlijken strijd met hem, zonder helpers. Hij verzette zich en klaagde in slechte buien, dat hij den drank als afleiding noodig had, sinds zij doordreef, dat hij 't handelen staakte en geheel opging in de saaie boerderij. Waarheid was, dat hij zelf op den duur 't koopmansvak te lastig vond en 't had opgegeven uit eigen wensch, schoon hij dat nooit zou willen weten.

Zij hield vol en hij verzette zich niet steeds, - bij beurten wonnen ze en hij was soms goed en dankbaar jegens haar gestemd: zoo was haar winst verheugen voor beide, doch de zijne bracht niemand vreugde, ook hemzelf niet; hij was een trieste jongen als hij achter zijn glaasje zat en dronk in zotte gehoorzaamheid aan slechte geleiders en eigen begeerte. En zoo, in den dommel van de eigen dagelijksche gedachten, luisterde hij gaarne naar de verhalen van zijn vriend Jelmer, die spraakzamer was dan hij en hem soms, in de vertrouwelijkheid van hun beider samenzijn, meedeelingen deed die hij nooit vergat. Zij waren dan niet geheel nuchter en de menschen van wie Oene niet anders wist dan dat ze bestonden, boerden of een of ander vak uitoefenden in Elboorne, zag hij uit dien schemer in het licht gebracht en hij luisterde alsof hij wonderlijke geheimen hoorde. Jelmer, die een vurig temperament had, dikwijls met de dorpelingen in twist geraakte en toch in gezelschappen graag gezien werd, kende het kleine dorp in veel van zijn verborgenheden en wat hij niet wist, fantaseerde hij gaarne als hij door den drank uitsprekelijk was geworden en aangemoedigd werd door Oene's spraaklooze bewondering. En levenswaarheden van eigen vinding, bracht hij dezen bij; hij was zijn verleider doch ook zijn leermeester, en toonde zich vaak met hartstocht voor het goede bezield. Niet Oene alleen onderging zijn invloed, meerderen boeide en verleidde

hij, doch met Oene was hij 't meest bevriend, en op een laten avond met deze alleen in een hoekje van de gelagkamer, had hij in uiterste vertrouwelijkheid zachtjes gesproken over zijn liefde voor Harmke.

Oene kreeg een kleur van verbazing over dit onderwerp van gesprek, hij was zelf nog nooit ernstig verliefd geweest, - en hij had tevoren in zijn onnoozelheid ook niet gedacht, dat van een alledaags ding als hij de liefde meende, zooiets groots te maken was. Jelmer sprak alsof het zijn leven gold, en toch waren het nu geen geestdriftige uitvallen, die zooals anders kracht bijzetten aan zijn betoog, hij sprak in één fluistertoon en minder vlot dan gewoonlijk. Oene vond hem dezen keer bijna belachelijk, doch lachen durfde hij niet en wat later was hij toch geroerd en sloeg zelf mee aan 't nadenken over die vreemde omstandigheid in de wereld: de liefde.

Jelmer was al sprekende neerslachtig, hij geloofde niet, dat Harmke hem ooit zou willen hebben en dat was 't ongeluk van zijn leven, beweerde hij.

Oene wist niet wat hierop te zeggen en kon hem niet troosten, hij dacht zelf ook, dat Harmke zich wel wachten zou om het ooit met zulk een losbol als Jelmer aan te leggen. Hij beloofde aan 't eind van 't gesprek geheimhouding en was daarbij haast plechtig gestemd, maar in den tijd die volgde, kon hij niet laten Harmke af en toe lastig te vallen met toespelingen op Jelmer's liefde voor haar. Er viel ook niets geheim te houden bedacht hij dan, iedereen wist immers wel, dat Jelmer een der afgewezen minnaars van Harmke was en de eigen meening die Oene zich in nuchtere dagen soms verwierf, was dat de dingen in werkelijkheid niet altijd zoo belangrijk waren als Jelmer hem in hun avondbijeenkomsten wel wou doen gelooven. Zoo zou het, oordeelde hij, ook wel met die liefde zijn.

Eens op een avond laat zat hij weer met Jelmer in de kleine oude herberg, die onder de jongelui meer gezocht was dan de groote witte aan 't eind van 't dorp. Hij had zich juist de laatste weken goed gehouden en nu al drinkende een oogenblik betreurd, dat het met de beterschap weer mis was, toen eensklaps Harmke de gelagkamer) binnenkwam. Zij keek eerst met snellen blik wat schuw rond, het had haar moeite gekost iets zoo ongewoons

te doen en zij voelde zich verruimd bij de ontdekking, dat alleen Oene en Jelmer zich hier bevonden. De herbergier had pas geleden zijn gasten nog eens bediend en zich naar de huiskamer teruggetrokken.

Harmke zag er kloek en vastbesloten uit en verklaarde zich dadelijk: zij kwam Oene thuishalen, dit was haar laatste troef, zij wilde hem met geweld redden. Dat de andere, de verleider, 't mee bijwoonde deed haar genoegen en zij liet hem door blik en toespeling duidelijk haar verontwaardiging voelen.

Oene keek haar onthutst aan, niet dadelijk tot meegaan bereid, zij stond voor niets tegenwoordig, dacht hij, en dit optreden was hem heel onaangenaam. Doch terwijl hij nog tegenwerpingen maakte ging hij letten op het vreemde doen van zijn vriend Jelmer, - en van Harmke ook.

Jelmer was gloeiend rood geworden en keek haar aan en zij keek naar hèm, in schijn onbewogen, doch zij kon haar blik niet van hem afwenden. Hij leek heel ontroerd doch kon geen woorden vinden, en eerst nadat hij de oogen van haar afwendde, herhaalde zij haar dringende vraag aan den broer om mee te gaan.

Oene zag besluiteloos van den een naar den ander. Jelmer had nu den blik neergeslagen en zei bitter-honend: ‘Ga dan toch, laat iemand niet wachten die om bestwil je komt halen!’

Oene stond op en gehoorzaamde, onder 't heengaan verslagen mompelend, dat zij gek leken, alle twee. Zwijgend liepen ze daarna buiten op het drassige paadje, dat van de herberg naar de keienstraat voerde, maar voor zij die bereikt hadden, was Jelmer naast het meisje gekomen en fluisterde haar hartstochtelijk toe: ‘Ik zal een ander mensch worden, - de drank laten staan, - voor jou!’

Nauwelijks zag zij hem in den donker en hij verdween geruischloos. Oene hoorde mee de woorden aan en toen zij thuiskwamen en hij bij 't lamplicht Harmke's ontroerd gezicht zag had hij 't wel begrepen: die twee hadden elkaar lief!

Dat was nu een wonderlijke geschiedenis; in zijn onklaar brein was het hem alsof de wereld er eensklaps anders uitzag, nu die twee die zoo verschillend met hem hadden omgesprongen, een gingen worden. Hij sprak geen woord over 't geval en zij spaarde hem verwijten, - hoe zou zij gedurfd hebben! - en toen hij in

bed lag, bleef hij nog wat wakker met den wensch, dat er een meisje bestond waarvan hij heel veel hield. Hij zou dan vanzelf op het goede pad kunnen blijven, - 't leven gaf nu zooveel moeite als hij dwaalde en verveling als hij zich braaf hield....

De winter ging zonder ijs voorbij: een winter van veel thuiszitten en als Harmke en Jelmer elkaar toevallig toch ontmoetten, trokken zij zich, als bij afspraak, steeds een van beide terug. Zij vermeed schuw zich rekenschap te geven van haar toekomstverlangen, doch zij wist dat hij woord hield en dat blijdschap haar ziel overstroomde als zij de dorpsgenooten spreken hoorde over de verandering in zijn leven.

Ook het voorjaar verliep en eerst op een dag in den volgenden zomer vroeg hij haar zijn meisje te worden. Zij was 's middags bij 't mooie weer uitgegaan voor een bezoek buiten 't dorp en hij zag haar gaan en regelde 't zoo, dat hij haar ontmoette op den terugweg. 't Was nog volop licht toen zij terugkwam, zij zag hem van ver en voorvoelde, dat deze dag beslissend zou zijn voor heel 't leven, - en een jubeldag.

Haar antwoord was duidelijk in haar vochtig blinkende oogen doch zij bedwong haar ontroering en zei wat strak: ‘Je moet er niet op rekenen een rijk meisje te krijgen....’

Hij was zoo gelukkig en glimlachte nu wat meelijdend. - Arm meisje, zij had deze woorden wel goed voorbereid, - dacht zij dan, dat hij niet weten zou hoe het met Hidde Gerkes' rijkdom stond?

‘Ik reken op niets,’ zei hij, nog met zijn glimlach, en voegde er dan aan toe, zacht in diepe blijdschap: ‘Ik reken alleen op jou!’

Zij zag in zijn oogen zijn groote liefde. En hij had nu als een goed held maanden lang zijn ondeugd bestreden, - overwonnen om haar te veroveren; onbezonnen geloofde hij nu aan een toekomst van puur geluk.

Zoo niet zij. Doch zij gaf zich aan hem, voor heel 't leven, vreugdvol en zonder voorwaarde.

Zij bleven niet lang bij elkaar, zij voelden zich niet alleen in 't wijd daglicht en wilden geen vreemde oogen om het geluk te zien, dat voor hun zelf nog zoo nieuw was.

Later gaf zij hèm de kussen, die Heerk Walling zoozeer van haar begeerd had.

Van haarzelf hoorde Heerk 't groote wreede nieuws, dat hij van de geruchten nog niet had willen gelooven, - zij beleed haar liefde, - welk ander meisje zou dat gedaan hebben? Zij deed het uit goedheid voor hem, opdat hij zich niet langer met valsche hoop zou vleien.

Nu had hij al zijn gedroomd geluk verloren en na dit korte wichtige gesprek, dat zij te avond met hem hield, op een stille plek midden in 't dorp, onder de boomen, haastte hij zich daarvandaan, 't pad op naar huis, ofschoon hij naar huis niet verlangde. Verslagen was hij en had nauwelijks zijn bezinning, - naar de eenzaamheid verlangde hij, - dat dit pad eindeloos voort zou gaan door een land waar geen huizen, geen menschen waren!

Hij had zijn smart lief, hij had ongestoord willen weenen en aan de lieve stille avond had hij al 't geklaag van zijn hart willen toevertrouwen, - liet de nacht komen en donkeren, - rouwen over deze ongeluksdag, - 't zou hem goed zijn, dat stille zwijgende donker, - maar geen menschenstemmen, geen menschenoogen om hem te zien in zijn ellende.

Doch spoediger dan hij verwacht had, werd hij gestoord. Hette Wiersma, een zijner kameraden, liep hem achterop, - zou hij iets gemerkt hebben? - Heerk meende een boosaardig vermaak in zijn oogen te zien, - nu moest hij zich goed houden 't koste wat wou! Door gesluierde oogen zag hij bij 't eerste aankomen naar den valschen makker, doch zijn gezicht dwong hij in de gewone plooi, en vleide zich dat zijn ontroering voor den ander niet merkbaar was. Zij liepen samen op en Heerk was noch spraakzamer noch stiller dan gewoonlijk, hij kleurde niet bij de plagerignieuwsgierige opmerkingen van den ander en wist ze redelijk wel te beantwoorden, doch ontstelde en beefde, toen hij, onafhankelijk van hun gesprek, voor het eerst klaar besefte hoe wijd de kloof was tusschen deze avond en al den vorigen tijd, 't leven van de hoop en hopeloosheid!

Dan zag hij koeltjes naar den ander, vroeg zich weer af, of het toeval zou zijn, dat deze hem juist nu kwam storen en plagen, doch hij voelde, dat hij hem haatte en haten zou, al geloofde hij ook, dat het toeval en geen boos opzet was. Hij haatte hem, omdat hij zoo plomp en ongewenscht was gekomen om zich te stellen tusschen hem en zijn nieuwe liefste: de smart.

Eindelijk verliet hem de kwelgeest, door een zijpad in te slaan, en Heerk ademde verruimd. Wat later week hij zelf af van zijn pad om een dichtbij, laag wilgenboschje te naderen, hij keek nog even om zich heen, of geen onbescheiden blikken hem volgen konden, doch hij zag niemand en had het boschje dadelijk bereikt. Het groeide langs een stil watertje en er was een plekje daar binnenin, dat hij goed kende en waar hij zich in wellust neerlei. Het was een zoele windlooze avond en hier, verscholen tusschen het loover, was hij met zijn liefste gansch alleen en wist hij in zijn smartweelde van uur noch tijd.

Hier verscheen hem alles wat zijn liefde aanging in zacht weemoedig gedroom en hij dacht aan het wondere geluk van Harmke's minnaar, zonder bitterheid. Jelmer was zulk een innemende jongen, welk meisje zou zoo een niet kiezen boven hem? En het kwam hem in zijn nederigheid voor, dat Harmke gelijk had en dat het alleen zoo wonderlijk treurig was.

En al treurende schiep hij zich een ander beeld van háár, een droombeeld, dat zijzelf was en toch anders dan haar aardsche beeld, dat hij tot nog toe steeds met zich gedragen had. Zoo, in de diepte van zijn gedroom, was hij nog de eigen avond gelukkig met haar, en meende: zijn geluk was van de aarde niet.

De avond was zoo lang, zoo stoorloos, zijn tranen vloeiden aanhoudend, - teedere woorden van afscheid fluisterde hij, van al de oneindig-dierbare aardsche dingen die voortaan voor hem niet meer zouden bestaan....Een paar maal verschrikte hem de zachte voetstap van een voorbijganger, zag hij in den schemer een gestalte langs 't nabije pad gaan, wachtte angstig, doch werd niet opgemerkt en met het spoedig vervagend geluid der schreden herkreeg hij zijn rust. En later verborg hem het nachtelijk donker, veiliger dan de wilgestruiken vermochten, voor de oogen van de enkele voorbijgaande menschen.

Toen hij eindelijk opstond en zich naar huis spoedde, nadenkend over een voorwendsel tot verklaring voor zijn late thuiskomst, - en in volgende dagen als hij zijn werk deed in 't nuchter daglicht, omgeven van nuchtere medemenschen die de zoete droomerij ver van hem hielden, leed hij met heel zijn hart, en leed hevig als door eenig toeval of opzet de pijnlijke plek van zijn teleurstelling werd aangeraakt. En hij toornde en haatte vaak

in stilte als men hem willens of onwillens kwelde, doch deze haatvlagen waren te dwaas dan dat ze blijvend zouden zijn. En de schijn van gevoelloosheid, die zijn trots hem bijbracht, werd hem gaandeweg eigener: hij was week, doch won aan hardheid.

De eenvoudige minneliedjes van zijn eigen land, die hem vroeger bekoorden, hadden in dezen tijd geen waarde voor hem, - hij haakte alleen naar de wijd-romantische verhalen die van over de grenzen naar Elboorne's afgelegenheid verzeilden, en daar hij behoorde tot een leesgrage familie, kostte het hem moeite noch strijd om tot het tijdelijk of vast bezit te komen van enkele wondermooie boeken en die enkele waren hem vele, daar hij ze waard vond om eindeloos herlezen te worden.

In poozen van onbegrensde peinzerij kwam het wel eens bij hem op en ving hij soms aan een romantisch verhaal of lied te dichten, - want zou een droomer niet soms wenschen een dichter te zijn?

Maar de arbeid leidde hem af en schaamte weerhield hem, de dichterij werd hem geen groote begeerte, en als sterke openbaring was in hem niet anders dan de geluksdroom van een liefdeleven, in 't eigen land, in de eigen dorpskring.

Als 't werk hem niet vlotte en hij in 't gesprek verstrooide antwoorden gaf, waren het meest kleine zotte gedachten die hem afleidden.

- Dat Harmke bij hem kwam en zeggen zou: Heerk hoe bedroog ik mij toen ik indertijd Jelmer koos, - nu eindelijk weet ik het, - jou heb ik lief....

- Of dat Jelmer haar ontrouw werd en zij lang in stilte treurde en hij eindelijk haar ontmoette, toevallig. En zij hem vertelde als een diep geheim: 't Was geen goede keus die ik deed indertijd, - en ik heb dat al lang gevoeld. De menschen denken, dat ik nog treur om Jelmer, maar ik treurde zoo kort om hem, - ik treur nu al lang omdat ik jou liefheb.....

Alleen in zeldzame poozen, als hij langen tijd ongestoord was en diep kon doordringen in eigen verborgenheid, dan vond hij weer de wonderlijk-zoete bekoring van den eersten smart-avond, dan geloofde hij haar de zijne, terwijl haar zichtbaar-aardsche wezen den anderen minnaar bleef toebehooren.

(Wordt vervolgd.)

Stedenbouw[1)]
Door
H.P. Berlage Nz.

IV

Ten allen tijde zijn de voornaamste openbare gemeenschapsgebouwen de stijlbepalende geweest. Zou niet, terwijl toch ook de basilika aan het profane rechtsgebouw zijn constructieven vorm ontleende, het mogelijk religieuse gebouw van den komenden tijd zijn vorm kunnen ontleenen aan warenhuis, fabriek of kantoor?

Hoe dit zij, er is een industrieele architektuur in wording, een architektuur van een grooten eenvoudigen tektonischen vorm.

Tegenover haar zal al het in dezen tijd gemaakte, dat dat groote niet heeft vóórvoeld en nog bevangen bleef in de benepenheid van klein detail, klein doen.

En vooral zullen de bouwkunstige vormen van de laatste helft der vorige eeuw, eenerzijds van eclektischen aard, die oorspronkelijk op geheel andere verhoudingen waren berekend, anderzijds van een bizonder karakter, zulke als de uitingen zijn van een streven naar een te persoonlijken stijl, in een moderne stad niet meer kunnen worden geduld. Reeds thans is het zichtbaar hoe een dergelijke architektuur het niet houdt, er uitvalt, wanneer daarnaast gebouwen in modernen geest worden opgericht.

1) Vierde en laatste van de lezingen gehouden te Delft voor het Genootschap ‘Practische Studie’. Vervolg en Slot van DI. II, blz. 157.

Niet de afmetingen zijn in deze van overwegend belang, want een groot object kan klein, een klein object groot doen, omdat ten slotte in de architektuur, het kan niet genoeg worden herhaald, het karakter der massa beslissend is. Daarom is architektuur bij avond zoo prachtig, omdat bij de groote schaduwen juist al datgene verdwijnt, wat voor het effekt van een gebouw overbodig is.

Van af dit standpunt zal nu ook de moderne stad moeten worden bekeken, want wat tot nu toe te dien opzichte is gedaan, bleef ver beneden datgene, wat bij een juist inzicht had moeten gebeuren.

Trouwens het werd reeds dikwijls gezegd: de geweldige stroom naar de stad toe, heeft de overheid overvallen, vóór dat zij er aan dacht, dat zoo iets komen zou.

Want het streven gaat in het algemeen daarheen: in de stad, d.w.z. in het centrum der stad, de city, te werken, en in de buitenkwartieren, respectievelijk op het land, te wonen; terwijl in vroeger tijden in zekeren zin het omgekeerde het geval was. Dit proces gebeurt overal, en gaat in dezen tijd snel. Wat voor onheil echter het niet beheerschen van deze beweging voor de ontwikkeling der steden tengevolge heeft gehad, beschrijft Scheffler als volgt:

‘Terwijl de door het bewustzijn nog niet begrepen tijdtendenties, steeds meedoogenloozer daarheen dringen, het centrum der stad tot het gezamenlijk wereldkantoor te maken en de woningen ver naar buiten te verleggen; komen de stadsbewoners van de eeuwenoude meening niet los, dat hoe dichter bij het centrum, hoe voornamer men woont. Deze tegenspraak van een onbewust ontwikkelingsstreven en een wel vooruitziende wil, heeft de grootste verwarring gesticht. In plaats van van den beginne af aan consekwent tot den aanleg van woningen in de omgeving der stad over te gaan, heeft de door geen helder inzicht en door geen sterke hand geleide menigte der stadsbewoners, altijd slechts het naastbij gelegene, het voor morgen en overmorgen berekende gedaan en de nieuwere stadskwartieren aan het oude centrum stuksgewijs aangelapt, zooals het terrein en zijn eigenaar dat veroorloofden. Er zijn in den loop van weinige jaren vele voorsteden ontstaan die

aan grootte het oude stadsgebied verre overtreffen en die uit een oogpunt van stedelijk beheer beschouwd, zonder eenige beteekenis zijn. Deze nieuwe stadsgedeelten zijn naakte noodzakelijkheidsstichtingen, waaraan geen enkele kultuurwil deel heeft. Dat ziet men aan de schematisch aangelegde straten, die bij de verdeeling van het terrein aan de teekentafel zijn ontstaan; men bemerkt het aan de door de willekeur van het toeval ontstane architektuur, en hoort het zelfs aan den klank van de kunstmatig verzonnen, naar beroemde mannen genoemde, straten. Straten, pleinen, huizen, verkeersmiddelen en voorstads-aanleg; dat alles is van een onpersoonlijk kapitaal onder het toezicht der stedelijke politie, weelderig, hygiënisch en ruim, maar zonder eenige bestemmingskracht aangelegd'.

Mij dunkt dat aan deze beschrijving niets behoeft te worden toegevoegd; zij geeft duidelijk weer, datgeene wat tegenwoordig maar al te zeer bekend is en gelukkig ook erkend. - Erkend; want men is thans tot de overtuiging gekomen dat de moderne stad snel en kunstmatig, dus bewust moet worden gebouwd. Hiermeê doen we in beginsel niets nieuws, zooals uit deze beschouwingen wel voldoende zal zijn gebleken. Wij doen alleen datgene weer, wat vroeger ook werd gedaan, maar dat door oeconomische omstandigheden en een verloren gegaan inzicht in de vorige eeuw niet voldoende gebeurde. Wij zijn alleen tot een veel grootere intensiteit van bewustheid gedwongen omdat het vraagstuk veel omvattender, en de tijd tot oplossing veel korter is.

Veel omvattender omdat de eischen waaraan tegenwoordig een stad moet voldoen veel samengestelder zijn dan vroeger, aangezien met factoren welke eerst door dezen tijd als belangrijk werden erkend, rekening moet worden gehouden.

De tijd tot oplossing een veel kortere, omdat de industrieele en mercantiele ontwikkeling gaat in een tempo, dat staat tegenover dat van vroeger, als snel - tot buurtverkeer.

Dus de bewust ontworpen stad.

De ontwerper van het stadsplan zal dus moeten beginnen, kennis te nemen van al de gegevens die tot verwezenlijking van het doel noodig zijn, d.w.z. van een programma van eischen, zooals de architekt van dat van een te bouwen huis.

Hij zal deze eischen moeten rangschikken, ordenen, dus organiseeren, waarmee hij ten slotte alweer niets anders doet dan wat in het geheele streven ligt van dezen tijd n.l. orde brengen in de verwarring van denkbeelden, die als gevolg van het subjectieve der 19de eeuw op alle gebied heeft geheerscht, en dus ook op dat van stedenbouw.

En daardoor zal hij, omdat wat in de 19de eeuw door de snelle industrieele en merkantiele ontwikkeling praktisch en daarom ook aesthetisch niet werd beheerscht, door het gerijpte inzicht, door vergelijking met wat de kunst van stedenbouw vroeger heeft bereikt, in staat zijn, dat vraagstuk ook aesthetisch op te lossen.

Hier is het punt om terug te komen op het begin van mijn voordracht n.l. op de wijze waarop die gegevens, die aan het stadsplan ten grondslag moeten liggen, kunnen worden verzameld.

Daar nu de Duitschers zooals ik reeds zeide, dit vraagstuk het grondigst hebben aangevat, en de tentoonstelling te Leipzig van het vorige jaar daarvan een uitgebreid overzicht gaf, meen ik het van belang, daarvan hier een korte mededeeling te doen. De naam die aan de samenstelling van deze op buitengewoon artistieke wijze uitgevoerde graphische statistieken is verbonden, is die van den Rijksbouwmeester Langen.

Langen is van de volgende, zeer kort gestelde ontwikkelingsformule uitgegaan.

Daar zich in de stad het geheele oeconomische leven concentreert, is ook van de stad de geheele handel afhankelijk. Met de kennis van de handelsbieden en van de handelswegen, krijgt men dus een overzicht van de wijze, waarop de stad de verschillende produkten tot zich trekt, d.i. hoe de verschillende toegangswegen en de daardoor gevolgde bebouwing aan die wegen in de stad is ontstaan. En nu is het ongemeen belangrijke van dit onderzoek, dat daardoor als van zelf de oorzaken van de groote verwoestingen bekend worden die de handel, d.i. het niets ontziende kapitalisme overal heeft aangericht, omdat men geteekend voor zich ziet de plaatsen waar de handel en de industrie overheen zijn gesleurd.

Vereenigingen als Heemschut, de Vereeniging tot het behoud

van Natuurschoon en Natuurmonumenten en meer dergelijke, zijn als gevolg van die verwoestingen ontstaan. Maar datgene waartegen deze vereenigingen slechts konden adviseeren, of wel ten koste van groote sommen gelds, dus eigenlijk op ongezonde wijze, trachten te keeren; dat kan dan van overheidswege worden verboden. Want deze methode wijst op wetenschappelijke en daardoor op aanschouwelijke wijze aan, wat de oorzaak is van het gestichte kwaad. En nu moge de wijze van behandeling niet van een zekere overdrijving in de toepassing zijn vrij te pleiten, het feit dat men daartoe in dien vorm is overgegaan is op zich zelf van een niet te onderschatten beteekenis.

Er zijn, om met de uiterste grenzen te beginnen, maar waardoor men de geheele aarde feitelijk beheerscht, kaarten gemaakt van de ontstaansgebieden der meest verschillende produkten en de wegen die die producten naar de handelscentra voeren. Men leest daaruit, dat feitelijk Europa en Noord-Amerika thans alle produkten naar zich toe zuigen.

Dan komen de kaarten der landen zelf meer gedetailleerd, met de aanduiding der verkeerswegen van uit de groote handelscentra naar de groote verbruikscentra. En eindelijk de stad zelf, het brandpunt van het oeconomisch leven - het knooppunt der verschillende toegangswegen.

In het stadsplan zijn nu statistisch aangegeven de verschillende gegevens, die voor de ontwikkeling der stad van belang zijn; als: de dichtheid der bevolking, de wijze der bebouwing, met de huizen voor de gegoeden, de minderen en de lagere standen, de winkelhuizen, en de industrieele gebouwen, de parken met de villabebouwing enz.

Daaruit ziet men ten duidelijkste, dat al die verschillende dingen met elkaar samenhangen, elkaars oorzaak en gevolg zijn en hoe de ontwikkeling is gebeurd. De statistiek is nu het middel om te komen tot het verdere zoo hoogst belangrijk doel, de regeling van de ontwikkeling der stad, waarvoor vijftien rubrieken werden vastgesteld, zoodat er van elke stad vijftien verschillende kaarten bestaan.

De eerste kaart geeft een overzicht van het grondbezit, zooals dit in handen is van de stad, van stedelijke en andere li-

chamen, van het ministerie van oorlog, van den fiscus van het rijk en van particulieren.

De tweede van het onbebouwde gedeelte, dus van wat aan park, bosch of grasland aanwezig is.

De derde van de waarde van den grond.

De vierde van de kern der stad, welke in Duitschland als de eigenlijke belangensfeer van het lichaam 'Heemschut' wordt beschouwd. Daarop worden dan aangegeven de door deze vereeniging gewijzigde oplossingen der overheid.

De vijfde kaart toont de stand van het ambacht en de industrie. Cirkels van verschillende middellijnen en kleuren geven de plaatsen aan van fabrieken en werkplaatsen met het aantal arbeiders.

De plaatsen waar de cirkels elkander snijden en doordringen, zijn dus tevens de plaatsen van het meest geconcentreerde bedrijf.

De zesde kaart is die van het verkeer, en alles wat daarvan het gevolg is. Want behalve dat daarop de verschillende soorten van stations met het aantal vertrekkende en aankomende reizigers, de dito goederen, en brieven, verder de tram, omnibus en stoombootlijnen zijn aangegeven, komen er ook op voor de plaatsen der stationeerende rijtuigen en automobielen, de hôtels met het aantal bedden, ook al weer voorgesteld door cirkels van verschillende grootte, met een bed er in, en de markthallen. Maar daarmee is het nog niet uit, want door kleine cirkeltjes zijn de plaatsen aangegeven waar zich de plaatsen voor eerste hulp bij ongelukken, de brandschellen, de politieposten, de postkantoren, de brandweerposten en zelfs de apotheken en de spaarbanken bevinden.

De zevende kaart is die van de geologische toestanden en van den beschikbaren bouwgrond.

De achtste, die van de historische ontwikkeling der bebouwde oppervlakte.

De negende geeft een duidelijk overzicht van de bevolkingsdichtheid, voorgesteld door zwarte punten.

Op de tiende kaart, staan met allerlei duidelijke teekeningen aangegeven de gebouwen voor de openbare gezondheid, het onderwijs en het geestelijk leven, als kerken en synagogen,

bibliotheken en leeszalen, musea en tentoonstellingsgebouwen, theaters, concertzalen en vereenigingsgebouwen, gymnasia, hoogere burgerscholen, openbare scholen en universiteiten, ziekenhuizen, kazernes en kerkgebouwen en eindelijk ook cynematografen en parkcafé's.

Op de elfde de bouwhoogte in zeven bouwklassen.

Op de twaalfde de gebouwen van het openbare leven, als die van de volksvertegenwoordiging, de gemeenteadministratie, de rechtspraak, de administratie van leger en vloot en die der kerk, die van andere openbare lichamen, van particuliere gezelschappen, en van vertegenwoordiging van genootschappen.

De dertiende kaart vertoont de dichtheid van het verkeer aangeduid door zwarte lijnen van verschillende dienovereenkomstige dikte.

De veertiende de verdeeling der woningen naar den aard der bebouwing, en volgens eigendom, ook weer door cirkels met statistisch verdeelde sectoren;

en eindelijk de vijftiende de verdeeling der belastingklassen, op een dienovereenkomstige wijze.

Met deze rubrieken zijn alle gegevens voorhanden die noodig zijn om met vrucht het uitbreidingsplan eener stad te maken. De geschiedenis der ontwikkeling is vastgelegd, is georganiseerd. Er is methode gekomen in de bestudeering dier ontwikkeling, omdat het afzonderlijke geval is ingeschakeld in de algemeene ontwikkeling. Want elke stad is wel een individu, heeft wel zijn eigen karakter maar is ten slotte toch ondergeschikt aan de groote gemeenschap. Ook voor de steden gelden de beide categoriën van het subjectieve en het individueele.

Er is kennis gegaard betreffende de te volgen richting in de ontwikkeling, omdat er kennis is gegaard, betreffende de oorzaak dier ontwikkeling; m.a.w. het uitbreidingsplan kan op meer wetenschappelijke wijze worden vastgesteld, omdat het op wetenschappelijk vastgestelde gegevens berust.

Immers met die oeconomische kennis heeft een gemeentebestuur het volkomen in de macht om zelf een goede grondpolitiek te voeren.

Want dan weet het, waarom in een bepaald gedeelte van de

stad, hoogere of lagere, rijke-, middel- of lagere standswoningen moeten worden gebouwd en dat daarmee in verband hoogteschalen zouden kunnen worden vastgelegd. Dan weet het, waarvoor aan een bouwmaatschappij de exploitatie van dat en dat stuk grond, tusschen die en die wegen kan worden geweigerd. Terwijl ook op oeconomische en verdedigbare gronden kan worden verboden, dat terreinen worden bebouwd, die door natuurschoon uitmunten en wel op wetenschappelijk verdedigbare gronden.

Dan kunnen b.v. ook enkele mooie boomen, in zekeren zin versiering, dus eigendom der geheele stad, behouden blijven en kan er ten slotte voor worden gezorgd, dat in een mooie omgeving slechts een enkel mool huis wordt gebouwd, omdat men weet, dat zulk een enkel huis een verheffing is, wanneer het goed is, maar een kwelling wanneer het slecht is.

Men leert zelfs op deze wijze de reclamegrenzen kennen, zoodat niet op onbillijke gronden de reclame behoeft te worden verboden; onbillijk, omdat bij geen mogelijkheid een grens is te trekken, tusschen wat reclame is en wat niet.

Om kort te gaan, want er zijn slechts enkele punten aangeroerd kunnen worden, men beheerscht het geheele gebied van den stedenbouw, omdat men door de kennis van het materiaal, ook de oorzaken daarvan kent. En daarom is het mogelijk de uitbreiding en vervorming der steden volgens logische denkbeelden te leiden, hetgeen wat de algemeenheid daarvan betreft, zeker geheel overeenkomt met het begrip van organisatie van dezen tijd.

Want hoe verblijdend de stichting van schoonheidscommissiën, bonden als Heemschut, Bauberathungsstellen en bonden voor het behoud van stads- en natuurschoon, moge zijn, - terwijl weer bonden als die van Werdandi in Duitschland, werden opgericht in zekeren zin tégen Heemschut, omdat Wernandi juist het nieuwe zoowel in stijl als in materiaal wil propageeren, terwijl Heemschut ongetwijfeld het nadeel heeft, van behoudzuchtig te zijn; hoe verblijdend ook, omdat zij van een algemeen schoonheidsverlangen getuigen na de verleelijking der laatste tijden; toch hebben zij in hun betrekkelijke onmacht een tragischen en in de toepassing een irriteerende kant.

Al dergelijke instellingen zullen met den groei der weten-

schap van stedenbouw van zelf verdwijnen. Want al mogen dan ook schoonheidscommissiën en 'Bauberathungsstellen' meer speciaal voor de verbetering der architektuur zijn opgericht, toch zal tengevolge van het onderling verband tusschen deze en stedenbouw, met de ontwikkeling der eerste, ook die der laatste samengaan.

Nu dreigt er krachtens het inzicht van velen bij de meer wetenschappelijke behandeling van de kunst van stedenbouw, als bij de beoordeeling van bouwprojekten door schoonheidscommissie en 'Bauberathungsstellen', een gevaar.

Daardoor toch zullen gemeentebesturen nog meer dan thans reeds het geval is, geneigd zijn het ontwerpen van stadsplannen als een kwestie alleen van wetenschap en niet van kunst te beschouwen en deze dus ook door mannen der wetenschap en niet door kunstenaars laten ontwerpen. Dat deze neiging niet denkbeeldig is, bewijst het nog onlangs ontstane twist-geschrijf over de vraag of een ingenieur, dan wel een architekt het uitbreidingsplan voor een stad moet maken. Ik voor mij vind de beantwoording dezer vraag niet twijfelachtig, omdat ze m.i. alleen beheerscht wordt door de kwestie, wat men ten slotte van de stad als geheel verlangt. Verlangt men, dat zij met mathematische juistheid aan alle praktische eischen zal voldoen, dan moet een ingenieur het stadsplan maken; verlangt men echter, dat zij zal zijn een kunstwerk, m.a.w. dat alle deelen niet alleen wetenschappelijk, maar ook aesthetisch praktisch tot een geheel zijn verwerkt, dan moet een architekt dat doen.

Immers alleen een architekt heeft het ruimte- en massascheppend vermogen, dat daarvoor het allereerst noodig is. 'De behandeling van het vraagstuk van stedenbouw' zegt Brinckmann, 'door Sociologen, Nationale Oekonomisten, Verkeerstechnici en Hygiënisten geeft slechts als resultaat het welbereide, ruwe materiaal; komt dit materiaal in praktischen vorm tot uitdrukking, dan wordt ons verstand bevredigd, niet echter ons artistiek gevoel.

Daaraan heeft men zelfs bij onze jongste stadsuitbreidingen, die zich toch zeker als tegenstelling tot de schematische plannen van den daaraan voorafgaanden tijd wilden plaatsen, niet genoeg waarde gehecht.'

Integendeel; ik heb de vaste overtuiging, dat met den groei onzer kennis en onzer kunst, al deze begrippen zich zullen verhelderen; zoodat de officieele lichamen van het inzicht van den samenhang der dingen doordrongen, het groote belang van den aanleg eener stad, het centrum waarin alle sociale belangen, dus ten slotte ook alle aesthetische belangen zich concentreeren, zullen inzien en dus dezen aanleg alleen zullen opdragen aan hoogstaande kunstenaars.

Er is immers reeds een belangrijke vooruitgang te dien opzichte te bespeuren. Geen bestuur eener gemeente van eenige beteekenis en zeker niet dat eener groote stad, zal thans een uitbreidingsplan durven indienen, dat zooals een 25 jaar geleden het geval was, langs nuchter ambtelijken weg is ontstaan.

Ja, er zijn zelfs bewijzen voorhanden, dat men bij een zoo droog zakelijk document als een bouwverordening rekening gaat houden met aesthetische wenschen en eischen.

Dus ten slotte de stad als het bewuste resultaat van wetenschap en kunst! - van wetenschappelijke kunst of liever van kunstvolle wetenschap - van wetenschap, omdat het toch niet anders mogelijk is aan alle eischen, ook in verre toekomst te voldoen, wanneer niet bij het samenstellen van het plan wordt geweten waar de produkten die de stad voor zijn oeconomisch leven noodig heeft, ontstaan, en van waar ze worden aangevoerd.

Zijn b.v. die produkten grondstoffen, die in de stad zelf worden verwerkt, dan moet dit worden geweten, om de noodige industrieterreinen te kunnen vastleggen en wel op die plaatsen, die voor aanvoer zoowel als afvoer in verband met de gebruikelijke verkeersmiddelen het best zijn gelegen. Komen daarentegen de produkten reeds verwerkt de stad binnen, dan moet dit worden geweten, om de noodige alweer praktisch gelegen opslagplaatsen te kunnen bepalen. Het is in 't kort deze oeconomische wetenschap die als 't ware de primaire oorzaak moet zijn van het stadsplan. Men zal trouwens van zelf bemerken, dat dit daarvan inderdaad alleen afhankelijk is, en ook altijd geweest is. Ik ben er zelfs van overtuigd dat de studie der oeconomische wetenschap ons nog onverwachte verrassingen zal brengen, wat betreft de ontwikkeling der oude steden; en

ik weet, dat men in die richting bezig is te onderzoeken naar de oorzaken van nog voor ons onverklaarbare verhoudingen, in verband met de zoo prachtige resultaten.

Zijn dus de groote wegen als de slagaders, en het oeconomisch centrum als het hart bepaald, dan volgt daaruit van zelf de wijze van bebouwing.

Daartoe moet nu de wetenschap der statistiek te hulp komen, om de gegevens betreffende de bevolkingsdichtheid in verband met het oeconomische leven der stad te verstrekken. Want er wordt nu geweten, hoeveel en welk soort van bewoners op een bepaald oppervlak kunnen, maar ook moeten wonen; en dat natuurlijk in de meest verschillende schakeeringen van stand, zoowel als bedrijf, waardoor nu de afmetingen der verschillende bouwblokken in verband met hun bewoning, hun eventueele rentabiliteiten kunnen worden bepaald.

En nu komt ten slotte de hygiënische wetenschap, die eischt, dat deze bouwblokken zoodanig worden gebouwd en gesitueerd, dat zooveel mogelijk alle vertrekken in alle woningen een korter of langer gedeelte van den dag door de zon worden beschenen, terwijl de bouwverordening, ook door die wetenschap voorgelicht, voor een zoo hygiënisch ingerichte woning zelf zorgt.

Zoo is dan de wetenschappelijke grondslag gelegd voor de zich uitbreidende stad, aangevuld met de misschien ook wetenschappelijk te noemen eischen van het verkeer, geput uit de gegevens die in het overzichtsplan der oorspronkelijke stad zijn aangegeven.

Nu is het aan den kunstenaar deze gegevens te rangschikken en zoodanig te verwerken dat ze worden tot een grootsche compositie.

Die kunstenaar zal zich dus hebben te doordringen van de schoonheidsinzichten, zooals deze in den lateren tijd zijn levendig geworden; ten eerste betreffende de verandering in het oude stedelichaam, omdat hij bij zijn uitbreidingsplan toch onwillekeurig daarmee in aanraking komt, maar bovendien omdat de verwoestingen die daar hebben plaats gehad, hem toch ook tot leering kunnen zijn bij de toepassing van verschillende motieven in de nieuwe stad.

Want wat is er niet gebeurd, dat de schoonheid der stad

heeft beleedigd, verminkt, verkracht. Er zijn straten doorgebroken en verbreed, en wateren gedempt; er zijn tallooze oude gebouwen afgebroken of veranderd, er zijn bruggen verlaagd, poorten geslecht of geisoleerd. Nu zou het ongetwijfeld onbillijk zijn, wanneer al deze veranderingen als niet noodzakelijk werden geoordeeld; omdat een zich ontwikkelende stad nu eenmaal niet als een dood-lichaam kan worden beschouwd.

Een stad is integendeel juist het inbegrip van het leven, dus van beweging, d.i. van voortdurende verandering. Zoo ooit dan is op haar Bergson's uitspraak van toepassing ‘vivre c'est se recréer incessament.’ Maar er werden voor de stadsuitbreiding plannen gemaakt, zonder verband met het oude stratennet en volgens een schema, dat alleen bestond uit een dor systeem van straten. En die straten kregen volkomen willekeurige afmetingen al naar het persoonlijk inzicht van den ontwerper. En terwille van die uitbreidingen werden ale bestaande dingen met den grond gelijk gemaakt. Hoogten en laagten werden genivelleerd, boschpartijen omgehakt, kasteelen en buitenhuizen gesloopt. Nu kan ook te dien opzichte ook al weer dadelijk worden toegegeven, dat het niet altijd mogelijk is dergelijke dingen te sparen, omdat dat eveneens gelijk zou staan met een verbod tot verandering. Het gaat echter enkel en alleen over de wijze waarop al deze dingen gebeuren.

En nu ontbrak het inzicht bij de personen en lichamen welke over die dingen te oordeelen en te beslissen hadden.

Want zoodra het inzicht d.w.z. de kennis betreffende de schoonheid groeit, zal zij van zelf al meer en meer als een factor worden erkend ter wille waarvan het de moeite waard is, niet alleen een offer maar ook het zwaarstwegende te brengen.

Het is immers niet waar, dat er een tijd geweest is waarin men de schoonheid totaal heeft genegeerd. De bewering als zou men de schoonheid wel hebben gewild, maar zonder kosten, is slechts een schijnleugen geweest. Integendeel; de schoonheid als zoodanig is ten allen tijde gehuldigd, omdat zij is de afspiegeling der kunst; en deze is altijd erkend.

Men heeft ter wille van haar altijd geofferd en heeft haar beoefenaars altijd als wezens van bizonderen aard beschouwd. Er is immers ten slotte geen enkel mensch, zelfs de allerarmste niet, die

niet bereid is een offer te brengen voor het bezit van schoonheid.

Men komt zelfs tot de erkenning, dat ieder mensch een kunstenaar is, en datgene wat een dienovereenkomstige ontroering te weeg brengt ook kunst is. Er is echter alleen een meerdere of mindere schoonheidssensatie en een meer of minder vermogen om schoonheid te maken, zooals er is een hoogere of lagere graad van warmte. Het begrip is relatief, zoodat de bewering als zou men kunnen zeggen ‘dát is kunst en dát niet’, een wanbegrip is.

Het komt dus alleen op erkenning van die meerdere of mindere schoonheid aan, d.i. dus op de onderscheiding van haar intensiteit.

Alleen tengevolge van dat slechte onderscheidingsvermogen, van het gebrek aan inzicht betreffende de schoonheid, zijn al die wandaden gepleegd.

Tengevolge daarvan hebben al die personen gemeend in kwestie van schoonheid mee te kunnen spreken, die daarvoor niet in aanmerking hadden mogen komen. -

Dat gebeurt nog, wanneer niet wordt ingezien, dat de stad de zuiverste reflectie is van de cultuur, juist omdat zij het resultaat is van alle oeconomische en daardoor ook van alle aesthetische belangen. Elk volk heeft de regeering die het verdient, maar daarom heeft ook elk volk de kunst die het verdient. Want wanneer niet door de overheid het groote belang der architekturale kunst wordt ingezien, zoodat zij, met voorbijgaan van persoonlijke inzichten, om van andere motieven niet te spreken, als verreweg de voornaamste bouwkundige opdrachtgeefster en de eenige voor het ontwerpen van stadsplannen, die opdrachten aan middelmatige krachten geeft, dan zal ook diezelfde overheid het zich moeten laten welgevallen, dat zij met die slappe uiting der cultuur wordt vereenzelvigd.

De officieele kunst marcheert gewoonlijk toch al niet in het front; mitsdien kan de overheid zeker op ieders instemming rekenen, wanneer zij toont kennis en durf te hebben om de allereerste krachten met dergelijke opdrachten te belasten.

Dus de moderne stad! - als resultaat der moderne wetenschap en der moderne kunst. Maar evenals de wetenschap de resultante is van alle onderzoekingen, zoo zal ook de kunst het niet zonder den geest der traditie kunnen stellen. Zij zal het uitgebreide materiaal, dat

haar door de geschiedenis is nagelaten als van zelf schiften en datgene wat zij daarvan voor moderne doeleinden kan gebruiken, ook gebruiken. -

En nu meen ik, hetgeen ook in den loop dezer beschouwing is gebleken, dat de ontwikkeling der stadsbouwkunst gaat in de richting van het regelmatige plan. Want het stadsplan zal voor jaren vooruit moeten worden ontworpen, en dat vooronderstelt altijd de regelmatigheid.

Die regelmatigheid beteekent een stratennet en een pleinformatie volgens mathematische lijnen, zoodat de lijnen der persoonlijke willekeur, der subjectiviteit worden uitgesloten.

Die aanleg kan dus weer klassiek worden genoemd, alhoewel we hebben gezien, dat ook in de middeleeuwen vooraf ontworpen regelmatige stadsplannen voorkwamen. Die regelmatige aanleg reeds in den Renaissance tijd nagestreefd, maar in den baroktijd met bewustheid toegepast, wordt daarom des te gretiger aanvaard, omdat zij geheel in de lijn ligt van de eischen van het verkeer. En dat deze ook aan de hoogste schoonheid beantwoordt, wordt bewezen door de resultaten, die daarna reeds zijn bereikt.

Het is ten slotte aan de moderne architektuur om in die richting de consekwentie te trekken. -

Maar ook van de middeleeuwsche stad, van het willekeurige stadsplan valt te leeren en wel in 't bizonder wat de groepeering der gebouwen, het zoogenaamd schilderachtige stadsbeeld betreft. Want wanneer men het inzicht krijgt niet in het enge, het gedwongene, maar wel in het verrassende, in het wel bwuste, maar niet streng mathematisch regelmatige, dan zal men dat als zeer bruikbaar leeren waardeeren, omdat dat voor het eentonige zal behoeden, dat ten slotte toch bij een al te systematisch toegepaste regelmaat, het karakter zal blijken te zijn. Ik zou daarom willen zeggen, dat het moderne stadsplan een geheel moet zijn van een groep van regelmatige plangedeelten, een aaneenschakeling van een cellensysteem, waarvan de cellen zelf regelmatig zijn ingedeeld.

De harmonische aaneensluiting dezer plangedeelten, die dan, laat ons zeggen op middeleeuwsche wijze kan geschieden, is dan van zelf een waarborg tegen de eentonigheid die anders onwillekeurig ontstaat.

Reeds Sitte wijst op de wenschelijkheid enkele plaatselijke gesteldheden te benutten, ter bereiking eener zoo gewenschte afwisseling; en de reeds genoemde gevolgen van het 'übersichtsplan' duiden evenzoo op de wenschelijkheid van het behoud van enkele plaatselijke schoonheden. Welnu, de inachtneming dezer middeleeuwsche wijze van stedenbouw gaat hiermede in dezelfde lijn. Op deze wijze heb ik zelf het uitbreidingsplan van 's Gravenhage opgevat en ik ben ook van plan de uitbreiding Zuid van Amsterdam zoodanig op te vatten.

Het ligt natuurlijk niet in de bedoeling dit uitbreidingsplan gedetailleerd te bespreken, aangezien dat te ver zou voeren. Maar wel meen ik er van te moeten zeggen, dat deze opvattingen m.i. ook aansluiten aan het karakter der oude stad, hetgeen in het algemeen een regelmatig, en zelfs een rechtlijnig is.

De moderne stad zal echter de diagonale lijnen bezwaarlijk kunnen ontberen, hetgeen op de meest frappante wijze wordt bewezen door het feit, dat in de groote Amerikaansche steden, zooals New-York en Philadelphia enkele straten in diagonale richting worden doorgebroken. Ik heb dan ook in het Haagsche plan van die diagonale straten een ruim gebruik gemaakt, alhoewel de afstanden hier niet zoo groot zijn.

Maar in de diagonale straat zit een aangenaam, afwisselend element, mits, hetgeen intusschen de groote moeilijkheid is, de kruis- en uitmondingspunten in verband met de bouwblokken maar goed zijn opgelost.

Maar bovendien meen ik, dat vooral bij ons te lande eenige voorzichtigheid moet worden betracht ten opzichte van al te lange, breede, elkaar rechthoekig snijdende straten en rechthoekige pleinen, omdat deze een architektuur van een groote allure vereischen.

En nu is het maar al te zeer bekend, dat Nederland daarvoor het land niet is. Dit wordt het best verklaard door het feit, dat van het paleis op den Dam als van het achtste wonder kon worden gesproken, al moet worden erkend, dat vooral het binnenste tot het beste behoort wat in dien tijd werd gemaakt.

Maar dit ook, dank zij de sculptuur, en een groote bouwkunst is zonder een groote sculptuur ondenkbaar, zoodat, zoo gezien, ook inderdaad het paleis door den Nederlander als een unicum, als een wonder kon worden beschouwd. Moge nu de mo-

derne Nederlandsche stad ook al niet in den vorm, dat is wat de grootheid, de monumentaliteit van het stadsbeeld aangaat, met die der groote buitenlandsche steden kunnen worden vergeleken, toch zal zij wat het wezen aangaat, daarvan niet kunnen verschillen.

Want dat wezen is de moderne geest, die door de geheele wereld gaat en het karakter zal bepalen van haar cultuur, dus van haar kunst.

Die geest is de democratische idee, zoodat het karakter der moderne stad van die idee het plastisch uitbeeldsel zal zijn. Die idee eischt een stratennet van regelmatigen, breeden aanleg, zoodat het groote verkeer er zonder belangrijke stoornis langs kan gaan; maar ook, dat de bouwblokken een voor de bewoning zoo gunstig mogelijken vorm en ligging hebben. Die straten verzamelen zich op pleinen als de knooppunten, maar daarom ook als de overbrengers van het verkeer. Maar bovendien hebben die pleinen als van ouds de taak te vervullen aan de openbare gebouwen de meest gewenschte plaats te verzekeren.

Elke straat zal een fraai stadsbeeld te zien geven, als deze volgens de latere inzichten als een geheel zal worden beschouwd en ontworpen.

En elk plein zal van een grootschen opzet zijn, als het ook inderdaad aan de zoo even genoemde eischen voldoet.

Deze twee hoofdelementen van het stadsplan moeten dan worden verbonden, op de wijze zooals in deze beschouwing is uiteengezet, waarin dan als vanzelf al die aanvullingen zijn begrepen, die tot de verhoogde schoonheid van het stadsbeeld bijdragen.

De wetenschap zal voor het stadsplan het noodige materiaal verschaffen; en de kunst zal dat materiaal tot een schoon geheel moeten samenstellen.

Het is in dezen tijd van grenzelooze verwarring in kunstinzichten en daardoor van absoluut wantrouwen in de toekomst, dat geen geloof wordt gehecht aan de mogelijkheid van een mooie stad.

Dat wantrouwen wordt bovendien nog versterkt door de geweldige ontwikkeling der industrie, die nu eenmaal als de algemeene leelijkmaakster wordt beschouwd. En toch is dat wantrouwen absoluut misplaatst.

Het is zeker moeilijk zich een stad in de toekomst voor te stellen met een schoonheid gelijkwaardig aan die der steden uit de groote kunsttijdperken, afgaande op wat de kunst van stedenbouw van den laatsten tijd heeft tot stand gebracht; en dat te meer nu het stadsbeeld wordt gevormd door een eenerzijds onvaste, anderzijds slappe architektuur.

En toch is er reden voor vertrouwen in de toekomst, wanneer men weet hoe elke nieuwe kunstontwikkeling te worstelen heeft met ingewortelde traditiën, met een aan alle vooruitgang vijandig reactionair begrip eenerzijds, en met een alles verwoestende subjectivistische opvatting, anderzijds. Maar ten slotte moet over die beiden een nieuwe objectieve schoonheid zegevieren, omdat de cultuurgeschiedenis der menschheid zich herhalen moet, d.i. dat op de vervalperiode weer een opkomende periode moet volgen. Daarvoor is echter geduld noodig, omdat de ontwikkeling van een groote architekturale kunst waarlijk niet op eens gebeurt. Die opkomende periode beleven wij thans, en zelfs kan, wanneer men ten minste uit analoge verschijnselen een gevolgtrekking mag maken, een grootere architecturale kunst worden verwacht, dan er ooit eene geweest is. Die analoge verschijnselen toonen zich daardoor, dat elke groote architekturale kunst een gevolg was eener religieuse idee. Wanneer men dus de demokratische idee ook als een zoodanige beschouwt, en het komt mij voor dat men daaraan niet ontkomt, dan is juist van de toekomstige kunst alles te verwachten.

Dat alleen *die* hedendaagsche werken tot de ontwikkeling dier kunst zullen bijdragen, welke streven naar een objectieve schoonheid en dus een ontwikkelingsmogelijkheid hebben, schijnt vanzelfsprekend. Want alleen deze zullen de schoonheid voorbereiden van de werken, die het stadsbeeld der toekomst zullen vormen.

Na de ontploffing
Door
Wl. Woytinsky
(met inleiding en aanteekeningen van Jacob Israël de Haan)

De schrijver van het navolgend verhaal is een van de tallooze intellectueelen wier leven door de tegenwoordige Russische Regeering vernield is of met vernieling bedreigd wordt. Zijn vader onderwees de wiskunde aan eene inrichting van Hooger Onderwijs te Sint-Petersburg. Op jongen leeftijd geraakte Woytinsky reeds in moeilijkheden. Hij werd gevangen genomen, maar wist te ontvluchten. Eenigen tijd moest hij zich daarna verborgen houden. Onder eenen valschen naam en op een valsch paspoort leefde hij als propagandist. Hij werd wederom gevangen genomen en tot eenige jaren dwangarbeid veroordeeld, welke hij in de gevangenis te Ekaterineslaf onderging. Daarna werd hij naar Siberië verbannen. Vanuit zijn verbanningsplaats zond hij het verhaal van zijne ervaringen in de gevangenis te Ekaterineslaf naar de redactie van het groote liberale tijdschrift 'Roesskoe Bogatstwo'[1] De publicatie maakte eenen diepen indruk. De redactie werd zwaar beboet. Tot dusverre is de schrijver niet vervolgd. Hij bevindt zich nog steeds in Siberië. Ik heb te Sint-Petersburg meerdere personen gesproken, die Woytinsky vanaf zijne jonge jaren hebben gekend. Voorts ken ik gevangenen en verbannenen, die samen met hem in gevangenschap zijn geweest. Hun aller meening is, dat men in de mededeelingen van Woytinsky volkomen vertrouwen stellen

1) 'Russische Rijkdom'. Geregelde medewerkers zijn o.a. Wladimir Korolenko en Nicolaas Roessanof.

kan. De vertaling is van den Heer A. Saalborn, beëedigd translateur. Hier en daar is de tekst een weinig verkort. Men heeft mij den laatsten tijd meermalen gevraagd of het voortduren van de Russische gevangenisgruwelen niet een afdoend bewijs is van de nutteloosheid van alle protest-comités. Hierop antwoord ik, dat de algemeene meening in Rusland deze is, dat zonder voortdurende protesten de toestand nog veel erger zou zijn. En voorts antwoord ik met de woorden van Frans Coenen:[1] 'Wijl openbaar maken, protesteeren, wakker roepen voorshands het eenige en weinige is, dat kan, maar dan ook *moet* gedaan worden, opdat eindelijk, eindelijk misschien de geest zich verheft over Europa en die Russische gruwelen en dien smaad onzer 20-eeuwsche beschaving van zich wegdoet, uit zich wegsnijdt als een vuile kanker.'

Op het oogenblik worden weder voortdurend wreedheden bedreven te Rostof aan den Don. Een van de ambtenaren van het gevangenis-departement verzekerde mij zeer onlangs, dat deze te Sint-Petersburg volmaakt bekend zijn. De afgevaardigde Kerensky zal daarover in de Doema interpelleeren.

Hoe de tegenwoordige Regeeringsopvattingen zijn, moge blijken uit een schrijven, dat ik van eenen bekenden Russischen geleerde ontving. Hij schrijft mij, dat een zijner vrienden, een advocaat, de verdediging van politiek verdachten heeft moeten opgeven, nadat hem bijkans officieel het navolgende was medegedeeld: 'Wij veroordeelen thans absoluut en zonder uitzondering iederen politieke, die door eenen van de bekende advocaten verdedigd wordt, want dat is het beste bewijs, dat men in de kringen der revolutionnairen gewicht aan hem hecht.'

Hier volgt het verhaal van Woytinsky.

* * *

De laatste dagen heerschte er bij ons in de gevangenis eene zenuwachtige opwinding. De voorjaarszon scheen heerlijk over de binnenplaats en sidderende lichtbundels straalden door de ijze-

1) Francis de Pressensé 'De verschrikkingen der Russische gevangenissen' vertaald door Carry van Bruggen met voorwoord van Frans Coenen.

ren tralies de kamers binnen. Maar 't was geen voorjaarsvreugd, die ons hier vervulde. De zitting van den krijgsraad naderde. De gevangenen waren reeds in het bezit van een afschrift van de akten van beschuldiging, die met de uiterste gestrengheid waren opgesteld. Ook was de naam reeds bekend van den generaal, die de voorjaarszitting presideeren zou. Men verwachtte algemeen veel bitterder strengheid dan in de laatste winterzitting en zeker zouden de rechters ditmaal niet met een twintig doodvonnissen tevreden zijn. Meer dan honderdvijftig moesten uit deze gevangenis voor den krijgsraad verschijnen. Goeden en slechten, politieken en niet-politieken, schuldigen, maar ook velen, die eenvoudig bij vergissing waren gearresteerd. Over allen zou het onbarmhartige verblinde gericht recht doen. Hun ellendige zielstoestand ging op de anderen over. Oe geheele gevangenis leefde onder een schrikkelijken druk. Ook het personeel was door eene buitengewone agitatie aangetast. Geheime agenten hadden het gerucht opgevangen, dat een aantal gevangenen een laatste wanhopige poging tot vluchten zouden doen..Maatregelen werden dus genomen. Elk oogenblik werden de kamers en cellen scherp onderzocht. Rondom de muur was een versterkt cordon geplaatst. Hoofdambtenaren kwamen herhaaldelijk in de gevangenis, hielden besprekingen met de inspecteurs, maar vooral: hitsten deze tegen de gevangenen op. En de inspecteurs liepen voortdurend rond, grommend en tartend, de revolvertasschen open. De oudste inspecteur Wolkoff, een grof, hardvochtig man, door iedereen doodelijk gehaat, sprak tegen de gevangenen niet anders dan met de revolver in zijn hand. Dit alles deed de zenuwachtige spanning in de gevangenis toenemen.

In die dagen lag ik zelf in het hospitaal. Alle twaalf kribben in onze kamers lagen bezet. Politieken waren wij slechts met ons drieën. Een preventieve Eugène, die zwaar ziek aan de typhus lag. Verder Borissof, een arbeider, die aan tering leed. En dan ik. Wij tweeën waren niet bepaald voortdurend bedlegerig. Onder de anderen waren geen zwaar-zieken. Het was voortdurend zwaar stil in de kamer. Gesproken werd er hoogstens halfluid. Alleen een koolzwarte oude Zigeuner naast mij, een paardendief, lag urenlang luidop hetzelfde liedje te zingen. Maar 't was meer jammeren dan zingen, want woorden noch melodie waren te her-

kennen. Onder de jammerende geluiden van dat lied sleepte de tijd zich nog ellendiger voort dan in de andere kamers.

Eén uur namiddag. Tijd voor de middagslaap. In de kamer geen ander geluid dan het harde snorken der slapenden. Ik kon niet slapen, stond van mijn krib op en ging naar 't venster. Leeg lag de breede binnenplaats met geel zand bestrooid. De enkele boompjes groenden. De wacht liep op en neer. Maar de plaats liep voller; kamer 14 ging wandelen. Zien kon ik de wandelaars niet. maar ik herkende stemmen, daar ik zelf tot mijne ziekte in kamer 14 gezeten had.

Links van het venster liep kamer 9, allen gekleed in de grijze gevangenis-pakken. De ketenen rammelden. De meesten van kamer 9 moesten op de voorjaarszitting van den krijgsraad verschijnen en niets wachtte hen dan hun doodvonnis. Sasja[1)] Kowalef liep voorbij met zijn lief jong gezicht. En zooveel anderen zooveel anderen, allen beschuldigd krachtens dat moordende artikel 279. En ik dacht: ‘levende lijken, die daar gaan tusschen de smalle hekjes. Weinigen hunner, die 't eind van de lente zullen zien. Ze bewegen als levenden, maar eigenlijk zijn ze reeds dood.’

En plotseling: een dreunende slag. Een ontploffing. Daar waar kamer 9 wandelde. De geheele binnenplaats vol rook. Ruiten, die rinkelend neerslaan. Een geluid als een storm. Dan stilte, stilte. Schrik sloeg door de gevangenis heen. Van een hoektoren had men 't gebeurde precies gezien. Bij de gevangenismuur was een hoop matrassen te drogen gelegd. Een van de gevangenen had een lucifer aangestoken, alsof hij een sigaret wilde opsteken. Toen de ontploffing. En de gevangenen, die naar de muur stormden, waar zij een breede bres verwachtten en helpers buiten. Maar toen de rook optrok, stond de muur hecht en hoog als te voren. Alleen uit die toren had men alles kunnen zien. Uit de andere kamers had men alleen rook gezien en de doffe ontploffing gehoord, waarvan de dreuning zwaar vergalmde onder de ganggewelven. Scherp daartusschen de verscheurde ruiten. Bevreesd voor wat er komen ging begonnen de gevangenen zich te verbergen: onder de kribben, achter kachels, onder matrassen. In zware stilte wacht-

1) Sasja: Alexander.

ten zij, wachtten zij. De doffe dreun van een geweerschot viel. Scherp knetterde een browning. Dan weer stilte, een paar seconden lang. En weer geluiden van schieten, kermen en schreeuwen. De ganggewelven herhaalden alle geluiden op eene angstwekkende wijs. Vanwaar geschoten werd was niet duidelijk. De geheele gevangenis leek wel onder vuur te staan. Van boven tot beneden klonk schreeuwen en kermen. Boven alles brulde de helsche stem van Wolkoff uit: ‘Sla ze maar dood tot den laatsten man, de heele politieke bende.’ Ofschoon de kogels door de lucht floten kon ik niet van het venster af. Ik bukte mij tot op het kozijn en kon toen tamelijk veilig de binnenplaats overzien. Een groot aantal inspecteurs liepen er als dollen rond, voortdurend maar schietend, zonder commando, zonder systeem. Ze schoten op de gevangenis en op de wandelplaats van kamer 14. Door de rook heen zag ik op het zand reeds eenige dooden liggen. Ik herkende er één: een politieke Michael. Bij het administratiegebouw stonden soldaten. Maar zij schoten niet. Ook verschillende hooge militaire en civiele autoriteiten waren komen toeloopen. Alles schreeuwde en holde door elkander. De chef van de gevangenis boog voor iedereen, sloeg aan voor iedereen. Een bekeek de lijken en schoof ze voort met een stokje. Een ander had een menigte inspecteurs om zich heen verzameld en wees waarheen ze schieten moesten. En maar altijd brulde Wolhoff: ‘Tot den laatsten man....tot den laatsten man.’ Ten slotte nam het schieten van de plaats een einde. De inspecteurs gingen naar binnen en begonnen de kamers te beschieten van uit de gangen door de deuren heen. Al vreeselijker werd het kermen en schreeuwen. Op onze ziekenzaal werd niet geschoten. Wel kwamen eenige verdwaalden kogels bij ons binnenfluiten. Eindelijk hield al het schieten op. Stilte. Stilte. Maar op de gangen bij de ziekenzalen ontstond weer 't eerst rumoer. De gewonden uit de geheele gevangenis werden daar bij elkander gesleept. Ook de stervenden. O, de vreeselijke onzekerheid, wie van de kameraden wel en wie van de kameraden niet. Ik probeerde door een kier van de deur te zien. Maar de kier was te smal en de gang donker. Alleen kon ik zien, wie vlak tegenover de deur lagen.

Op de bloedende asphaltvloer lag stervend een jonge man, niet veel meer dan een jongen. Stukken bloed waren in zijn blonde

haren vastgestold. Zijn oogen waren gesloten. En ik herkende Sasja Kowaleff. Ik kende zijn geschiedenis. Hij zou absoluut zeker ter dood veroordeeld worden voor een expropriatie[1)] waaraan hij part nog deel had. Maar hij verborg dit zorgvuldig voor zijne moeder, die hem geregeld kwam bezoeken. Eens bij een bezoek toen hij naast mij stond achter het dikke, dichte traliehek, dat ons van de bezoekers scheidt, hoorde ik hem op zorgelooze toon zijn weenende moeder verzekeren, dat hij bij vergissing was aangehouden en dat de officier van Justitie hem stellig had verzekerd, dat hij vóór Paschen vrij zou zijn. Hij verzocht zijn moeder vooral den officier niet lastig te vallen met vragen, want dat was niet geoorloofd en daarom kon men hem een maand langer vasthouden. Het moedertje geloofde en geloofde niet. Zij prevelde: 'God geve 't, God geve 't.' En ik dacht aan dit tooneel en aan de lieve leugens van Sasja, terwijl hij daar stervend voor mij lag.

Plotseling kwam een heele troep mannen op onze kamer af. De deur werd geopend en een grove stem riep: 'Vooruit! Hier in.' Tien gevangenen kwamen binnen met bundeltjes waschgoed en opgerolde matrassen. Hun hoofden waren verbonden met smerige witte en gebloemde doeken, sommigen over hun voorhoofd, anderen over hun neus. Hun roode gezichten brandden van zweren. Het waren de syphilis-lijders. Hun waschgoed en hun matrassen legden zij gedeeltelijk op den grond, gedeeltelijk op de tafel. Een hunner, een beruchte dief, Poliwoi genaamd, zei: 'Verdomme, wij worden hierheen gejaagd, omdat ons hok voor de gewonden moet worden gebruikt.' Hij ging op het bed van den Zigeuner zitten, wees op Barissof en mij en vroeg: 'Zeker politieken, hè'. Toen hij hoorde, dat wij inderdaad politieken waren, begon hij zijn woede tegen ons uit te razen: 'Jullie politieke donderhonden, sloebers, schobbejakken, allemaal jullui schuld, dat ze vandaag de gevangenis hebben beschoten, dat ze een hoop menschen hebben afgemaakt. Allemaal jullui schuld, verdomde donderhonden, dat iedereen tegenwoordig levenslang krijgt voor de kleinste gapperij. Maar wacht maar, wacht maar, wacht: als

1) Berooving van politieke kassen ten behoeve van de strijdfondsen der revolutionnaire partij. Sommige expropriaties zijn nog steeds bekend, b.v. die van de Universiteit te Moscou.

ze vandaag maar één dief vermoord hebben, één dief gewond, dan ga jullie morgen allemaal aan riemen. Nog veel te weinig hebben ze jullui geranseld. Stuk voor stuk moesten ze jullui wurgen.' Als een krankzinnige raasde hij door de kamer. Zijn kameraden schreeuwden mee: dreigementen en scheldwoorden. In de gangen verstierf het kreunen van gewonden en stervenden.

II.

's Avonds kwam de gouverneur. Hij verzamelde de inspecteurs onder de toren en hield een lange toespraak. Daarna riepen de inspecteurs: 'Tot uwen dienst, Excellentie. Hoera!' Hun stemmen klonken vroolijk en opgewekt. Met groot gevolg bezocht de gouverneur daarna de gevangenis zelve. Toen zij onze kamer voorbijgingen tuurde ik door de reet: hunne gezichten straalden van eene wonderlijke vreugde. Met donkeren avond verlieten zij de gevangenis weer en bij de vale schijn van lantarens zag ik ze over de plaats gaan. De lijken waren opgeruimd, en waar plassen bloed hadden gelegen, was schoon zand gestrooid. In de gevangenis heerschte stilte, maar toch telkens door scherpe, wilde kreten verstoord. Eerst dacht ik, dat men bezig was de gewonden af te maken. Maar neen, de geluiden kwamen van buiten, van de plaats. En het waren geen geluiden van smart, maar van vreugd. Het rumoer kwam uit het achterkantoor, waarvan alle vensters helsch verlicht waren. Ik hoorde zingen:

> 'Drie dorpen en twee steden,
> Acht meiden, en ik alleen.'

Het refrein werd niet gezongen, maar door een dronken beestenkoor eenvoudig meegebruld. Angst sloeg de geheele gevangenis neer bij het helsch huilen van die bezopen en opgehitste bende, aan wie iedereen weerloos overgeleverd was. Het was krankzinnig. Een harmonica begon een vroolijke dans te spelen en de bende danste mee met een zwaar gestamp van de beslagen laarzen. Daartusschen het schelle schreeuwen van dronken vechters.

Dan stilte. De chef sprak met zijn zachte hatelijke stem. Wat hij zei kon ik niet verstaan, behalve het slot: 'dankt en offert nog één roebel de man voor trouwen dienst.' 'Tot uw dienst, Excel-

lentie! Hoera'' luidde het antwoord. En wederom begon de harmonica te spelen, afgewisseld met het dronken gezang en de dolzinnige dans. Toen werd er weer hoera geschreeuwd voor Wolkoff, de held van den dag. Onder luid lachen en juichen werd hij op de schouders getild. Hij antwoordde met een toespraak, waarvan het slot duidelijk te verstaan was: ‘Allemaal! Nu vieren wij feest. Tot den laatsten man worden ze afgemaakt. Niemand zal ons rekenschap vragen. Integendeel.’ Weer werd er hoera geroepen en weer werd iemand in de hoogte getild. En het feest onder de poort vierde voort, luider en luider. Niets was meer duidelijk te onderscheiden, niet de harmonica, niet het zingen, niet de stampende dans. Alles raasde te samen tot een onbeschrijfelijk lawaai. Af en toe schenen er eenige te vechten. Eerst met het dagen werd 't stil onder de poort. Toen sliep ik in. Een ellendige, gebroken slaap, vol bloedende droomen en angstige verbeeldingen.

III

En den volgenden dag begon de ellende, die maanden, maanden lang duren zou. Om zes uur 's morgens ving de inspectie aan. Uit het venster van onze kamer zag ik een groot aantal inspecteurs over de plaats gaan. Zooals altijd begon de inspectie op de bovenste gang. Luide rumoerend en lachend liepen de inspecteurs de trappen op. Daarna werd het even stil. Zij gingen een vertrek binnen. En dadelijk daarop slaan, schreeuwen, kermen en het rammelen van kettingen. Iets zwaars boldert de trappen af. IJzers rammelen. Een stem gilt luide: ‘Moord, moord.’ Zware snelle treden dalen de trappen neer. Beneden hoort men nu het slaan, op de maat, en slechts zacht en zwak een steeds doffer wordend kreunen. En in één maat met het slaan roept een woedende stem: ‘Schreeuw nou nog eens, beestekop. Schreeuw nou nog eens, beestekop.’ Nauwelijks zijn de kreten beneden verstomd, of zij beginnen weer op de bovenverdieping. Nu worden een aantal mannen te gelijk mishandeld. Wie het zijn is niet te hooren. Men hoort slechts kreunen of gillen. Een stem schreit hoog en hel als van een kind, dan een wild gejaagd huilen, dan smoren, dan stilte. Een zware mannenstem roept: ‘Sla me liever dadelijk dood, beulen, beulen, beulen.’ De schreeuwstem van Wolkoff schreit:

‘Smoel dicht, smoel dicht. Hondevleesch zal ik van jullie maken.’ Weer boldert een zwaar lichaam de trap af. De kettingen slaan tegen de steenen treden. Maar geen kreunen, geen schreeuwen. Zóó zeven, acht maal. Tanden geklemd, mijn handen bevend, mijn voorhoofd koud van zweet, zat ik op den rand van mijn krib en moest ieder, ieder geluid hooren. Wie nooit het martelen van medegevangenen heeft medegemaakt, kan zich de ellende van zulk eenen toestand niet voorstellen. Op twee pas afstand achter een muur te hooren hoe een kameraad, een vriend wordt gemarteld. Hun schreeuwen, hun kermen te hooren. De slagen te hooren nederstriemen. Een levend lichaam te hooren slepen en trekken langs den grond als een dood ding, en het te hooren neerbolderen dof langs de steenen treden van de trappen..En dan niets te kunnen doen. Niets, niets, niets.

Ik keek naar de kameraden. Eugène lag roerloos, zijn oogen dicht, zijn gezicht als van eenen doode bleek. Ik dacht, dat hij bewusteloos was. Ik ging naar zijn krib. Zijn gezicht was gruwelijk vertrokken, maar spreken kon hij niet meer. Hij hoorde alles. Ik wilde iets tegen hem zeggen, iets, iets, iets. Maar ik kon niet, want de woorden smoorden in mijn keel. Barissof klemde zijn gezicht in zijn beide handen. Zijn lichaam sidderde.

Daar was de inspectie bij ons. De deur sloeg open. Een menigte inspecteurs viel binnen, Wolkoff vooraan. Zijn rood gezicht, met bloed bespat, beefde. Hij beet telkens op zijn dikke snor. Zijn handen balden. Hij was doldronken. Maar hij hield zich staande, zijn borst militair vooruit. Eenige inspecteurs waggelden. De meeste gezichten waren rood opgeloopen van drank en woede. Twee of drie waren doodsbleek, met oogen open van schrik of schaamte. De oudste mat ons met troebele, dwalende blikken. Hij zocht. Hij bleef bij Barissof. ‘Die daar,’ zei hij afgemeten. ‘Pak aan.’ Barissof stond bij zijn krib, mager als een lijk, bleek als de dood. Zelfs zijn gewone teringblosjes waren weg. Twee inspecteurs traden op hem toe: de sterke, dikke Archipoff en de kleine zwartbaardige kozak Letstjof. Archipoff hield Barissof bij zijn schouders vast en Letstjof gaf hem met de volle vuist eenen slag vlak in zijn gezicht. Barissof waggelde. Zijn gezicht begon dadelijk gul te bloeden. Hij kreunde niet. Hij schreeuwde niet. Hij vroeg alleen: ‘Waarom? Waarom?’ ‘Hou je smoel’ brulde Wolkoff

‘schoft, hou je bek’. En tegen de anderen: ‘Ga door’. Archipof sleepte Barisof naar het midden van het vertrek. Lestsjof en nog twee anderen bonkten hem met vuisten in zijn gezicht en op zijn hoofd. Wolkoff keek aandachtig toe, als om niets van dit vroolijke tooneel te ontgaan. Tweemaal trapte hij Barissof met zijn voet op de buik. Daarna sloeg hij hem met het gevest van zijn sabel op hoofd en schouders. Barissof kreunde hartbrekend. Nog twee, drie, andere inspecteurs kwamen hem trappen en slaan. Zwijgend. Men hoorde alleen het geluid van de slagen, het kreunend kermen van Barissof en het wellustig, genotvol steunen van Wolkoff. Archipoff, die vasthield, riep grijnzend treiterend: ‘Maar sta dan toch stil. Sta toch rechtop. Hoor je niet? Draai niet zoo.’ Toen gooiden zij hem op den grond en trapten hem met voeten. Eindelijk riep Wolkoff: ‘Ziezoo. Genoeg. Nou in de carcer met dat beest. Dan kan hij opknappen’. En zich tot ons allen wendend krijschte hij weer zijn gewoon dreigement: ‘Hondenhaché zal ik van jullie maken’. De inspecteurs verdwenen, Barissof voortslepend. In de gang sloegen deuren: de mishandelingen werden in andere ziekenkamers voortgezet. Niemand bij ons sprak een woord. Alleen Poliwoi raasde en schold: ‘Zóó moet 't gaan. Zóó moet 't gaan. Zoo moet dat politieke gespuis worden aangepakt.’ Maar ditmaal was niemand het met hem eens en niemand gaf antwoord.

IV

De gevangenis was de hel. Iedere morgen begonnen de mishandelingen en zij duurden dag aan dag voort tot den avond, als de inspecteurs hun drinkgelag vierden onder de poort. Ik kan zonder doodelijke afschuw niet aan die dagen denken. En hoe zal ik al die afschuwelijke wandaden beschrijven! Wij werden geslagen, gespuwd, getrapt. Altijd en overal hoorden wij kreunen en kermen van de weerlooze martelaars of de wellustige zuchten en kreten van Wolkoff.

Na mijn typhus was ik nog steeds zeer zwak. Maar toch wilde ik niet langer in de ziekenkamer blijven. Ik schaamde mij, dat ik het lot van de kameraden buiten de ziekenkamers niet deelde. En 's morgens vroeg ik den dokter mij van de ziekenlijst af te schrijven. Hij zag mij aan, voelde mijn pols en zei: ‘Ik zou u raden nog

een week hier te blijven. U bent nog niet beter.' Maar ik bleef bij mijn verzoek, en een half uur later was ik weer op kamer 14. Veel was hier veranderd. Verscheidene kameraden leefden niet meer. Anderen lagen zwaar gewond op de ziekenzalen, en iedereen was zenuwachtig en ter neergeslagen. Niemand dorst luid te spreken en slechts fluisterend werden de gruwelen van de laatste dagen herdacht. Dag aan dag werden gevangenen geslagen en naar de carcer gesleept. Het bloed droogde niet meer op de vloer. De lucht was zwaar van bloedgeur. Ongeveer een week was ik in deze kamer toen de beurt aan mij kwam. Op een avond werd de ronde gedaan door den jongsten assistent, eenen dommen verwaanden kerel. Hij was vroeger bij de politie geweest en hield zich daarom voor een gewezen officier. Vóór de ontploffing had hij ook reeds menigmaal onaangenaamheden gehad. Ook met mij, omdat hij een flesch wijn uit de apotheek, die voor eenen zwaar zieke bestemd was, zelf had leeggedronken. Toen ik daar iets van zei, moest hij zwijgen. Nu kwam hij op de inspectie, dronken, met bezweet voorhoofd, en doffe blikken. Wij stonden onbeweeglijk in twee rijen langs de muur, in de houding. Traag gleden zijn vertroebelde blikken langs ons heen. Hij zocht. Hij keek naar mij en riep: 'Nou jij, orator, kom hier.' Ik vroeg: 'Bedoelt u mij?' Hij antwoordde met een onzegbaar vuil scheldwoord en herhaalde: 'Ja, mijnheer de orator, ik bedoel jou.' Ik trad uit het gelid en deed mijn best rustig en flink te zijn. Ik wist, dat ik geslagen zou worden. Ik wist, dat ik mij niet verzetten zou. En ik voelde mij diep rampzalig en diep vernederd, maar toch minder dan toen ik lijdelijk toeschouwer was bij de martelingen van mijn kameraden. 'In de carcer met hem', riep de assistent. Ik kreeg een slag vlak in mijn gezicht. Mijn bril vloog af. Ik kon niet meer zien, wie sloeg, maar de slagen en stompen stroomden van alle kanten neer. 'Vooruit, vooruit' schreeuwde Wolkoff. Maar ik kon niet. Van voren werd ik gestompt en van achteren werd ik gestompt, en zóó werd ik in de richting van den carcer gejaagd. Ik klemde mijn tanden op elkaar, en deed mijn best staande te blijven en mijn bezinning te behouden. Ik voelde de slagen haast niet meer, maar ik hoorde ze. De scheldwoorden van de inspecteurs klonken dof, alsof ze van heel ver kwamen: 'Wacht maar, we zullen jou wel krijgen. Nou zijn wij de baas.' Voor

een laagdeurtje ergens in een kelder werd ik van schoenen en bovenkleeding beroofd. Toen werd ik nogmaals geslagen. Daarna naar binnen getrapt. De deur smakte dicht. Ik viel. Het was donker als de nacht rondom. Onder mijn handen voelde ik niet vasten grond, maar iets kouds, iets glibberigs. De vloer van den carcer was een vuile vochtige modderlaag, waarin de voeten tot de enkels wegzakten. Eerst dacht ik, dat ik alleen was. Maar iemand riep mij toe: 'Hé, daar. Wie ben je? Zeg eens iets,' waarvandaan komt u?' 'Uit 14,' 'Ligt u nog op den grond of kunt u opstaan?' 'Neen, ik kan staan'. 'Kom dan hier zitten. Wacht ik zal u een handje helpen.' Een ketting begon te rammelen. Iemand stapte voorzichtig en nam mijn hand in de zijne. Die was smal, mager en koud als ijs. 'Hierheen', zei hij met een lieve deelnemende stem, en hij bracht mij naar een droge plek waar ik zitten ging. Toen bemerkte ik, dat er nog eenige anderen zaten. 'U bent er slecht afgekomen', zei mijn nieuwe vriend. 'U beeft. Drink wat water. We hebben nog wat. Er zit wel zand in, maar 't is toch drinkbaar. Nee, sta niet op. Hier is het emmertje.' Het water stonk en was zwaar van zand. Maar iets te drinken deed al goed. Ik vroeg mijn onzichtbare lotgenooten wie zij waren en waar wij zaten. Het bleek mij, dat wij in een carcer zaten onder de toren. De cel was rond en mat vier, vijf schreden middellijn. Wij waren nu met ons zevenen. Twee waren reeds veertien dagen hier. Vier droegen kettingen. Drie daarvan waren administratief. Niet één of hij was van te voren geranseld. Twee waren van de trap gegooid en bewusteloos in de carcer gestopt. De eene bloedde nog voortdurend uit zijn ooren en was stokdoof geworden. Een ander kon zijn hand niet opheffen en klaagde voortdurend over pijn in zijn schouder. Een derde had vlijmende pijnen bij iedere ademhaling. Een vierde had een loodzwaar gevoel in zijn buik, alsof zijn ingewanden waren stukgetrapt en loshingen. Langzaam draalde de nacht voorbij. Maar in ons graf was niets te bemerken van het dageraden. Ik voelde mij doodzwak en duizelig. Misschien van de bonken op mijn hoofd. Misschien van de bedorven lucht. Misschien van beide. Maar het schrikkelijke gevoel van vernedering was ik kwijt, dat mij niet had losgelaten sinds Barissof voor mijn oogen mishandeld was en ik zwijgend had toegekeken. Dat het morgen was geworden, be-

merkten wij eindelijk aan het beginnen van de inspectie. De deur ging open en inspecteurs kwamen binnen, waarvan de voorste een brandende lamp droeg. Het licht sloeg onze oogen, aan donker gewend, blind. Maar de lamp doofde snel uit en de inspecteurs verwijderden zich. Wij hoorden buiten de stem van Wolkoff: ‘Laat de deur open. Laat er lucht in. Die kerels hebben de lucht met hun vuile asem verpest.’ Hij zei nog veel meer, want hij was bijzonder geestig en bijzonder goed geluimd dien morgen. Maar in elk geval kregen wij nu wat frissche lucht. Toen kwamen de inspecteurs weer binnen en ditmaal bleef de lamp branden. Een van ons kreeg dadelijk een slag in zijn gezicht van Archipoff met de woorden: ‘Loer niet zoo valsch, vuil varken.’ Een ander werden de tanden door Wolkoff tot bloed gebonkt, en hij riep uit: ‘Jou zocht ik allang, loeder.’ Toen gingen zij heen. De deur sloeg dicht. En opnieuw was het donker, stil en benauwd.

V.

Toen ik uit de carcer kwam ging ik niet naar kamer 14 terug, maar kwam boven, op een torenkamer. Wij waren daar met ons zessen. Het was er rustiger dan in de groote kamers. Wolkoff kwam hier minder en beleedigingen en slagen kwamen minder voor. Op de andere kamers werden de mishandelingen rustig voortgezet. Men beweerde, dat de terroristen van plan waren woedend wraak te nemen over de dood van zooveel van hun makkers. En de inspecteurs waren wel eenigszins onder den indruk van dat gerucht. Vandaar, dat op eenen morgen Wolkoff een groote kamer binnenkwam in gezelschap van Archipoff, Lestsjoff en nog negen andere inspecteurs, die bijzonder wreed en gemeen waren geweest. De gevangenen stonden in twee rijen in de houding en Wolkoff begon: ‘Jullie hebt buiten jullie vrienden. Maar wij ook. Als een van ons ook maar met één vinger wordt aangeraakt, zullen wij van jullie hondenhaché maken. En als een van ons doodgemaakt wordt ga jullie d'r aan. Tot den laatsten sloeber ga je d'r aan. Allemaal. Allemaal. De honden zullen jullui botten knagen. Zeg dat maar vast aan jullui vrienden.’ Hij besloot dit verhaal met een onzegbaar vuil scheldwoord, maar in de gevangenis al heel gewoon, en ging. Blijkbaar vond hij

die speech verbazend mooi, want den dag naarna repeteerde hij hem in nog twee, drie kamers. Ook de jongste assistent ging speechen. Maar hij was dronken of misschien voor speechen niet geboren, in ieder geval: het was lang zoo mooi niet. Hij zei dan dit: ‘Hoort toe, donderhonden. Bang voor de dood ben ik niet. Maar voor jullui kapotgaan wil ik ook niet. Hoort toe: als iemand mij doodt, schiet ik jullui allemaal als honden neer.’ Hij eindigde met zijn uitverkoren scheldwoord, draaide zich fier om en ging. Sinds dien noemden wij hem den aspirant-hondenschieter.

Intusschen: zoolang die wraakgeruchten liepen werden vooral de min of meer bekende politieken wat ontzien. Maar nauwelijks bemerkten de inspecteurs, dat zij zich voor niets hadden laten intimideeren of zij haalden hunne schade in. Er werd woester geranseld dan ooit. Er werd eenvoudig geslagen om te slaan. Niemand wist waarom hij sloeg of waarom geslagen werd. Men wende er beiderzijds aan, als aan iets zeer gewoons in het gevangenisleven. In het eerst waren gevallen van krankzinnigheid zeer talrijk. Maar wie den eersten tijd te boven kwam, stompte verder af en leed veel minder. Dat was een groot geluk voor ons. Aan den andreen kant stompten ook onze beulen af. Zij mishandelden voor hun genoegen en hadden voortdurend scherper prikkels noodig, waardoor de mishandelingen ook voortdurend wreeder en wreeder werden. Laat mij nog één voorval beschrijven, dat zich op de gang tegenover onze torenkamer heeft afgespeeld. Des morgens had de gewone inspectie plaats gehad. In kamer 9 schuin tegenover de onze was een buiten-model voorwerp gevonden. Ik weet niet precies meer wat. Ik geloof van een oude ceintuur, of een zakdoek of een lepel, in ieder geval iets, dat niet gevonden had mogen worden. Wij hoorden Wolkoff als een razende tegen de gevangenen te keer gaan. Maar daarmee scheen voor ditmaal deze zaak te zullen afloopen, want hij ging heen en het bleef verder stil. Ongelukkig was 't echter Maandag, altijd een moeilijke dag voor de gevangenis, want dan was 't personeel knorrig en slecht gehumeurd na de drinkgelagen van den Zondag en werd er altijd dubbel en dwars geslagen. 's Middags spraken de inspecteurs af, dat zij gebruik zouden maken van de vondst op kamer 9 om zich een extra genoegen te verschaffen. Een twintigtal inspecteurs onder aanvoering van den Heer

Wolkoff verschenen op de gang. Open de deur van kamer 9 en Wolkoff brullend: ‘Vooruit, op de gang. Vooruit.’ Door de reet van onze deur konden wij alles zien: ‘In de rij....tegen de muur....als de bliksem....kleed je uit....alles uit....als de bliksem.’ In een oogenblik stonden de gevangenen naakt op hemd en onderbroek na. De kleeren lagen in vuile hoopen op de vloer: ‘Bandieten’ brulde Wolkoff: ‘uitkleeden, heelemaal....donderhonden.’ De onderkleeren vielen af. Voor de gewapende overmacht van de inspecteurs stond daar een rij naakte gestriemde lijven, vol vuil en ongedierte. Aan de voeten dikke dikke ijzeren kettingen. Als gore slangen lagen die nu op den grond. Twaalf inspecteurs stelden zich voor de kamer op in twee rijen van zes met een doorgang daartusschen. De overigen zouden drijven. Ik zag het zalig-sidderende gezicht van Wolkoff en zijn oogen bloederig doorloopen. ‘Naar binnen’, brulde hij. ‘Rommel meenemen....vooruit.’ Met stompen en slagen werden de gevangenen gedwongen tusschen de rijen van inspecteurs door te gaan. En daar werden zij op de meest gruwelijke manier geranseld en gestompt met vuisten, met riemen, met revolverkolven. Sommigen, die kettingen droegen en toch snel de deur wilden bereiken werden bij de kettingen beetgepakt, dat zij stuikelen moesten. Dan werden ze genadeloos afgeranseld, de zware voet van een inspecteur op de nek, zoodat ze niet schreeuwen of bewegen konden. Het duurde een half uur voor de laatste man de deur van de kamer had bereikt, die daarna onder luid lachen gesloten werd. Zóó afschuwwekkend was dit bedrijf, dat ik nu nog al mijn kracht verzamelen moet om het te beschrijven. Zóó als ik voor de deur stond. Onmachtig om mij aan den aanblik van deze vernederende beestachtigheden te onttrekken. Onmachtig om iets te doen.

VI.

Week na week en maand na maand duurden de mishandelingen voort. Dikwijls klaagden de gevangenen bitter bij de hoogere ambtenaren als die de rondte door de gevangenis deden. Maar het antwoord was altijd hetzelfde: ‘Praatjes. De inspecteurs zijn geen beesten. Zonder reden zullen wij niet slaan.’ Als dan de hooge heeren weer vertrokken waren, lieten de inspecteurs de

klagers op de gang komen om hun te toonen, dat zij geen beesten waren. De familieleden belegerden vergeefs de deuren van gouverneur en procureur. Vergeefs verhaalden zij weenend van de verschrikkingen der gevangenissen. Deze hoogste handhavers van de wet in het gouvernement merkten koeltjes op: 'Men heeft u misleid. Wij hebben u niet noodig. Wij weten zelf wel wat er in de gevangenis omgaat.' De beulen hielden vrij spel. Aan hun hoofd stonden nog steeds Wolkoff, Archipoff en Lestsjof. Maar jongere krachten bloeiden uit hun midden op, b.v. de reusachtige oer-sterke Klein-Rus Zaitsjenko.[1)] Hij deed de wacht door de gang naast ons, maar als er mishandeld moest worden nam Wolkoff hem mee door de geheele gevangenis. De torenkamers liet hij tamelijk wel met rust, zonder dat ooit iemand wist waarom. Maar de andere kamers hadden eenvoudig geen deel van leven. Eens kwam hij stomdronken op de gang met een rood, woedend vertrokken gezicht. Onophoudelijk liep hij heen en weer, als een waanzinnige razend en tierend. Hij nam een bezem, trapte er de takkenbosch af en zwaaide de stok boven zijn hoofd, dat de lucht zwiepte. Wij keken ernaar als naar een dwaas, maar onschuldig dronkenmansvermaak. Maar neen! Het eten was afgeloopen en de gevangenen konden zich gaan wasschen. Bij rijen van vijf gingen ze naar de waterkranen aan het eind van de gang. Zaitsjenko stond bij de deur met de bezemstok achter zijn rug. Toen de gevangenen van de waterkranen weer naar de kamers terugkeerden gaf hij den eersten man zulk een slag met zijn stok, dat de ongelukkige stom neerviel. 'Vooruit, vooruit', schreeuwde Zaitsjenko en schaterend joeg hij voort. Met de volgende vijf ging het precies zoo. Op het rumoer kwamen vier inspecteurs aanloopen, die luide om Zaitsjenko lachten en hem nog meer ophitsten. Toen de beurt aan de volgende kamer kwam, weigerden de gevangenen daar de kamer te verlaten. Dit maakte voorloopig een einde aan Zaitsjenko's pret. De inspecteurs begaven zich naar de deur van de weerbarstige kamer. Zij scholden beestachtig en een hunner zei: 'Wat maken jullie weer een drukte. Gaan moet

1) Klein-Russen zijn de bewoners van de Ukraine. Zij hebben, ten getale van dertig millioen een eigen beschaving, een eigen letterkunde. Hunne namen eindigen dikwijls op *ko*: Wladimir Korolenko, Georges Dmritrenko.

jullie toch. Als straks de oudste komt, trapt hij je armen en beenen kapot.' Intusschen was Zaitsjenko Wolkoff reeds gaan halen. Vloekend kwam die mee. Met woedend-rood gezicht en met zijn sabel uitgetrokken stond hij in de deur van de onwillige kamer: 'Opstand willen jullui maken?....opstand....allemaal laat ik jullui neerschieten. Wie is hier de belhamel? Geen antwoord...rotsooi....rommelsooi....wie is de belhamel....voor den dag, of ik laat schieten.' Eén trad vooruit. Hij werd meer dan gemeen geslagen en in de carcer getrapt. En Wolkoff brulde: 'Hier, wacht! Als één van die honden zich verzet dan schiet je. Dan schiet je dadelijk.' Zaitsjenko nam zijn stok en begon er mee te zwaaien bij de deur van de waschkamer. En halfweg stond nog een stomdronken inspecteur, die de gevangenen beestachtig beukte met zijn vuisten tot hartelijk vermaak van zich zelven en van de anderen. Voor de gevangenen maar één keus: geranseld worden of neergeschoten. Mijn God, mijn God, wat moet ik doen? Wat kan ik doen? Zaitsjenko en Wolkoff in het gezicht brullen, dat zij beulen, dat zij beesten zijn? Of te probeeren hen te overtuigen! Of zelfmoord te plegen als protest!

* * *

Dit zijn eenige herinneringen uit mijn gevangenistijd. En het herdenken is schrikkelijk, meer dan ik had gedacht. Wie deze dingen heeft gezien, wordt meer dan toeschouwer. En ik heb nog niet alles geschreven. Maar te schrijven wat ik schreef meende ik te moeten doen ter wille van mijn mishandelde makkers.

(w.g.) WLADIMIR WOYTINSKY (S.[1])

1 S = eerste letter van '*ssylnie*' = 'banneling'.

Sonnetten
Door
Käthe Mussche

I Werelds wonderen

Van vele dingen weet ik niet het wis bedieden,
Wijl, jong, ik àl 't verschijnen als een wonder schouw
En wolk en wind het éclatante feest mij bieden
Van spelend leven in het glanzig breidend blauw.

Mij zijn àl d' uren welgevallig, als het vlieden
Van avondvooglen in het stil-geslopen grauw
Mij naar de buiteling van kleur'ge vreugd doet spieden
En hopen op 't vroom komen van een maanflambouw..

Mij hebben vriend genoemd de nachten en de dagen,
Mij voerde 't staâg bekoren èlke wisseling:
Dus rijs ik ongehavend trots de pijne' en plagen
En voel mij veilig in mijn sterk-gewrochten kring;
Want ònverlet bleek ik van norsch-bedoelde slagen,
Nu 'k hoed van 's levens liefd' een teere schittering..

II Lentedag

Hoe geurt de dag, hoe tuit en fluit en tiereliert
In hagedoornen blank en bottende struweelen
Thans vink en merel, àl 't gepluimd en bont gediert',
In slag, getriller en 't kindblijde fijne kweelen!

Is daar een vreugdig vedelaar al vroeg aan 't spelen,
Die roerend zijne snaar, der lente lachen viert'?
Of is allicht door hooggerichte en ranke abeelen
Melodieus een welgezinde wind gezwierd?

De dag is vol van wondren en geheimen rijk,
Dat ik als vreemde langs mijn oude wegen zwerf:
Ik sta verrast, omdat ik àl 't leeg klagen derf
En zie van pijnen plots den rappen, rappen wijk!
Nu bloeit en brandt het t' allen kanten, o, de lucht
Raakt klinkend van het helgeroepen frank gerucht...

III Stille vreugd

Den mensch, die diefsgewijs zijn lachen schuchter houdt,
Heb ik gebannen uit mijn geest naar donkren dood;
Veel paarlen die ik angstig-klein in schrijnen sloot,
Gaan thans mij tooien nevens vlam van glanzend goud.

Want d' ochtend brandt zijn rijke tinten menigvoud
In land en lucht en slaat mijn heemlen troostlijk-rood;
De vloed van vreugd, die mijwaart licht en liedren stouwt,
Moog' klimmen tot de dapp're boorden van mijn boot....

Maar 'k werd geen luide roepster met een schelle stem,
Of één die wild trompetten schettren deed aan 't oor;
Mijn jonge woorden treden met de zachte klem
Van zorgzaamheid de weiden van deez' wereld door:
Want drukke voeten breken bloei van 't broze kruid
En jagen vogels schuw de veil'ge bosschen uit....

IV Vrouw bij grijzen dag

Vanavond is de lucht gelijk een doodshuis stom
En zwijgt oproerig-stil. Bij vale raamkozijnen,
Ik vrees den aanval van een klagelijke trom,
Ik hoor alreê de sluipend-valsche zool der pijnen.

O, ik die moed gegaard heb tot een rijken eigendom
En 't streelen wist van liefde's fijn-gekozen wijnen,
Sta thans verslagen als geplaagde zwerfster krom
En voel in mijn gelaat de beet der bitse lijnen....

Wie sloeg mij dezen nauwen dag verloren vrouw,
Die doolt bij 't rauwe prangen der verlatenheid?
Wie dreef in nijvre drommen graag-bevolen rouw,
Wijl 't dapper worstelen ten einde machtloos krijt?....
O, liefde, zend vanavond nog wat bloeme en geuren,
'Dat vóór den nacht zich d' aangerande leden beuren....

V De leege vrouw

‘....En levens goud heb ik in ledigheid verbrast:
Mijn uren vielen als een arme rinkeling,
Wijl ik naar veile vreugden nijver heb getast
En koos de poovere waardij der schettering....

Thans worden mijn momenten hoonend aangetast
En dringt het manen rond mijn daad in dreigschen kring;
Mijn schouder buigt van 't willig wegen eener last,
Die, tergend, eischt het needre woord der smeekeling.

Dús ik, die eertijds droeg het blinkende sieraad
En vrij de blijde wegen liep als veil'ge vrouw,
Die man en kind wel gaarne dienend minnen zou
Ten lach en troost in hunnen hunkerenden staat;
Maar 'k hoor uit hunnen mond den spot van bitsen praat,
Die mijwaarts stormt in rustelooz' en roer'ge rouw.'

VI Dags uitvaart

Als straks een mandoline bij de muren speelt,
Zult gij dan vloeken bij deez' grijzen, dooden dag?
De dag droeg dapper rond zijn mond een sterken lach
En er heeft méé een vogel luid zijn lied gekweeld.

De dag was sterk, als sterke man, die nimmer streelt,
Maar toch in 't late leven naar wat teerheid zag; -
De dag zal sterven als een lang bemind trouw beeld
Bij 't éven wapp'ren van een zwarte, zachte vlag....

Als straks een mandoline d' uitvaart dof verschreit,
Zult gij dan roepen bij een zuiv'ren dooden tijd?
Gij moet heel stil zijn en 't drok-roerig schelden laten,
Gij zult niet schimpen bij eens helden puren dood:
De dag was dapper, bij zijn blije hoofd wies groot
Het troostend lied van wie de roode zonden haten.

Sonnetten
Door
J. Berkel

I

Makker, de dag is óp; lóóp, om je deel te halen
Van 't bare zonnegeld, van dauw en uchtenddoop,
En schater, sleetsche zorg en nachtlijk leed ten koop,
Om 't spoelen van den wind en 't lied der wielewalen.

Makker, een open dag voor strijd en nieuwe hoop.
Hij schuurt het hart weer blank, hij vult de leege schalen,
Zóó: heil den jongen dag! de wijn mag niet verschalen,
Wijl 's nachts om onzen pêel de brooze weemoed sloop.

Een donk're rozelaar, een vroege verzen-schrijver,
Een bronstig peerd, dat draaft, de lucht welft stil en strak,
Een vogel rijst en daalt en scheert den koelen vijver....

Makker, de dag is schóón, die door de windsels brak!
Hij schrijdt in jong geweld en spilt zijn vreugd en ijver,
En géén keert leeg naar huis, die hèm de hand toestak.

II.

Haar hoofd woog aan mijn borst, het haar viel al bezijden,
Een glimlach was haar mond, die schroomend bleef en teer....
Wee mij! toen zonk dit beeld; de dageraad was véér,
Die 'k had nabij gedroomd sliep vèr van mij gescheiden.

't Hart zei: ‘verbórgen brood geurt zoeter en mondt méér.’
Ik rees van 't slaap'loos bed, de liefde zou mij leiden.
En voor haar open raam stond peinzende ik te beiden;
De welke vlam der kaars waakte op den kandeleer.

Mijn mond was aarzelend van hoop en vrees tezaêm.
Hoe zou ik zulk een spel van dwazen minnaar boeten?
‘Der lippen troost’. zei 't hart, ‘zal alles wel verzoeten.’
Maar 'k keerde ongetroost en sprak slechts zacht haar naam.

Nooit zult gij weten, lief, hoe voor een schuchter groeten
Ik óprees in den nacht en waakte voor uw raam.

III

Een koop'ren hemelschaal en een verscholen pijper,
Een droomer, die zijn maal voor 't nuchter lied vergeet, -
Wat wenscht ge meer, m'n kind, voor lust die liefde heet,
Dan schemer, mijmeraar en zoete peer'leslijper?

Want wie den dichter ééns heur rozen mondje reedt,
Dien zotten avondgoud- en aardschen sterren-grijper,
Gedijt het jonge hart, en bloeit de mond wel rijper
Dan dat hij vóór 't getij van 's dichters minnen deed.

Wat zijt ge simpel, schoon - het donker haar gewonden
Waar zich van 't blank gelaat de blanker slapen ronden -
In 't plooien van uw kleed, in elke teedre lijn.

Hoe beeft uw a'em! Uw bang gezicht schuilt aan het mijn',
Alsof in 't paradijs voor de alderzoetste zonden
Van zanger en zoet-lief geen loutering zou zijn!

IV.

Dicht langs een bongerd-haag schichtte een pruimesnaaier,
De klepper vong den wind en joeg den vogel op,
Er gonsde een ver gerucht van tramp'len en geklop,
De garvenbindster zong op 't zoeven van den maaier.

Maar, de open lippen strak in zijn verdoolden kop,
Sliep aan den lauwen berm een schuwe armoed-zaaier.
De zomernoen was heet, de hemel trilde laaier
En groener rankten zich de bellen van de hop.

Toen zwol een luwe wind over de brakke sloot,
Hij deunde door het riet en wuifde op de pluimen;
Een grauwvink aan den wal zat veer en vlerk te ruimen,
't Was of het zonnerad goudener stralen spoot

De slaper had z'n droom naar eigen lust en luimen,
Van honig en rôo-wijn, ham en driekoon'ge-brood

Verwachting
Door
W. van Bijgaarden.

Hoog in de lucht klinkt een bang geluid.
Ik luister stil en ik staar voor me uit,
maar rustig en stil is de stille nacht;
en lang en rustig die stilte wacht,
of niets wil komen en wil ze verbreken
door te gaan spreken.

De wind is voor uren slapen gegaan;
en niet de wind heeft het straks gedaan.
En niet de wind heeft de stilte verstoord,
en niemand dan ik heeft het straks gehoord.
En de kille somberte om me heen
is voor mij alleen.

Ik zit al uren en staar in de nacht.
Is een uur voorbij, 't is niet onverwacht.
Ik tel de uren, die gaan en die komen:
't is weer een uur aan mijn droomen ontnomen.
Die zijn er geweest, maar ze zijn gegaan
ver van me vandaan.

Ik weet niet, waar ze gebleven zijn.
Ze hebben gespeeld hier groot en klein.
Ik heb toch geleefd en ik heb ze gekend;
ben ik nu mijn eigen droomen ontwend.
Of zijn ze, waar niemand ze achterhaalt
ver weg en verdwaald.

Ik zag ze op 't water, waar 't maanlicht scheen:
de een na de ander trokken ze heen
Ze gingen hun langen weg tot het end.
Jij hebt ze gezien en ze niet herkend.
Jij hebt ze gezien en ze hielden wacht
in den stillen nacht.

Eerst was het bedrijvig hier op het land,
Mijn droomen en denken aan allen kant;
ze vulden de stilte en vulden mijn leven.
Ze hebben aan alles wat mooiheid gegeven,
maar één was er bij, die telkens vroeg:
is een droom genoeg.

Ze waren zoo rustig en hier om heen,
als kinderen kunnen, zoo speelden ze alleen.
Ze bouwden kasteelen en leverden slagen
en deden zoo deftig als ouden van dagen,
maar toch was er één en die vroeg al den tijd:
is het werkelijkheid.

Dan hokte het hier en dan hokte het daar,
ze konden niet verder toen met elkaar:
een slag hield op, een kasteel werd verlaten
en een koning onttroond en alleen gelaten.
Of een booze toovenaar ze plotseling tot straf,
had geraakt met zijn staf.

Eerst zijn ze aan 't dwalen geraakt stil en moe;
ze wilden wel weer, maar ze wisten niet hoe.
Ze dwaalden al verder tot over de kim,
nog één zweefde daar als een bleeke schim,
nog één toefde daar als wat nevel en damp
in het licht van een lamp.

Ik hoor ze bewegen, ik hoor ze gaan.
Ze zijn nu heel ver van me vandaan.
Ik zie ze niet meer, maar ik hoor ze praten,
ze hebben me allen alleen gelaten.
Ik kijk in het licht, dat ik 't laatste zag,
blijf rustig en lach.

Het wordt al stiller, versterft het geluid,
dan is het voorbij en dan is het uit.
Ik weet ze nog gaan door de stille nacht
al verder, al verder. Heb jij ze verwacht.
En als ze komen en je weet er niet van:
Wat moeten ze dan.

Ze kwamen bij jou en ze bleven lang.
Jij kende ze niet en zij werden bang.
Je zei ze niets, die vreemde gedachten;
Ze aarzelden even en bleven wachten.
Als jij ze niet kent en ze weer laat gaan,
wie neemt ze dan aan.

Ze hebben gewacht en ze hebben gedraald,
Als bange kinderen ver verdwaald.
Ze hebben gewacht, want het zou wel komen,
Ze werden al banger en stiller mijn droomen,
Plots sloegen ze in schrik voor een kleine zucht
op een wilde vlucht.

Weet jij, waar ze bleven, heb jij ze zien gaan!
Ze kwamen het laatste bij jou vandaan.
Nu zijn ze zoo vreemd en zoo plots verdwenen,
als het licht van een lamp, dat toch heeft geschenen,
als een blije gedachte of een gulle lach
op een drukken dag.

Nu dolen ze rond; zijn ver weg of dicht bij,
ze weten het niet. En ze zoeken naar mij.
't Is donker en koud en ze zijn zoo verlaten,
en niets is bekend in die bange straten.
Ze zoeken een weg, en ze weten niet wat,
als een kind in de stad.

Ik kan ze niet helpen, ik wacht ze stil.
Ik kan ze niet zoeken, hoe graag ik wil
Ik zie op het water, dat langzaam blijft deinen,
ginds bij dien glans zag ik straks ze verdwijnen
Ik blijf zitten turen: de oogen gericht
verweg op dat licht.

De nacht gaat zoo traag en een nacht is lang;
de uren schuiven zoo langzaam en bang:
ze staan op de kim, maar ze blijven me verre,
gaan ook van me heen met de glanzende sterren.
Daar bleven mijn droomen, daar dolen ze om:
ik wacht ze weerom.

Ik meen ze te hooren hoog in de lucht,
klinkt daar niet even een klagend gerucht.
Er waait een windje van de groote zee,
dat voert ze als anders de wolken mee,
en brengt ze over het wijde land
aan allen kant.

Het weer lijkt zomersch, de lucht lijkt zacht,
of het lente was, zoo zoel werd de nacht.
Geen windje ritselt door de boomen heen,
als een blad beweegt, het beweegt alleen.
In de lucht en op de aarde er onder
werd het alles zoo wonder.

De maan schijnt helder, maar zijn kille glans
blijft hoog in de lucht en ver aan den trans.
Dicht bij, waar zijn klaarheid de velden tooit,
is het warmer geworden, is het licht ontdooid.
Op de boomen en velden, daar liggen ze blauw
als een kleed van dauw.

Neuzen, - 12, - '13.

Het wonderleed
Door
A. van Leiden

I.

'n Wonderleed,
Dat loodzwaar drukt,
Dat neerhangt als een
Zwoele dampkring,
Dat mij 't bloed perst
Tot 't suist en kookt,
Dat door zijn vage dofheid
Al mijn levenslicht verteert:
Ik heb 't lief
Dat wonderleed.

II.

'n Eindloos strand,
Fel beschenen
Door 'n gouden zon.
Schuimend wuift de zee
En draagt de koelte.
'n Fijne witte sluier
Gaas, doorschijnend.
Schemerend vertrilt de horizont.
Achter 't wazend wit
Waaruit de heerlijke
Godinne rijst
Als had haar 't schuim gebaard:
Aphrodite;

III.

Zoo werd ook mijn geluk geboren
Eerst vaag en onbestemd.
Zoo jubelde 't in mij,
Om mij, aan die zee,
Die eindloos scheen,
In haar steeds wisselende,
Eentoon'ge, pracht.
Vermoeiend en verkwikkend,
Dreigend, onweerstaanbaar,
Teder, zacht,
Helder lachend,
Klagend, weenend....
Toen kwam 't leed.

IV.

't Werd nacht.
Diep zwarte ondoordringbaar,
Heilloos, hopeloos, onpeil'bre nacht.
Mijn hevig fel bewogen ziel
Vond plots een diepe duisternis,
Waar eerst verblindend licht
Haar dronken wankelend
Voortgaan deed. Van vreugd' tot vreugde
Moe gejubeld, van geluk te vast omstrengeld
Waar niets meer te wenschen bleef.
Waar verkillend licht
Den schijn verscheurde
Zoodat schrijnend scherp
't Wangedrocht
Dat zich als Liefde had vermomd
In groezele naaktheid voor mij stond.

V.

Toen kwam 't wonderleed
Dat hulde in een zwart gewaad
En aan mijn oog onttrok
Wat mij verblindend,
Zinbekorend had doen dwalen.
Mijn ziel vond rust,
De wonder diepe smart
Bracht zachtheid aan
Waar in den schijn van valsche liefde
Een brooddronken wreedheid
Had geheerscht.

VI.

Mijn ijdelheid ontviel me.
Die slag die mij deed vallen
Gaf mij mezelf terug.
En in mijn hopeloz' ellende
Hervond ik wat mij was ontgaan:
Mijn kracht.
Ik kon mijzelf weer achten.
Als was ik uit een bange slaap ontwaakt,
Zoo ging ik voortaan weer met opgeheven hoofd.
'n Wijzer en een beter mensch.
Dat bracht mij 't wonder-leed.
Daarom heb ik 't lief
Dat wonderleed.

Straatmuziek
Door
Aart van der Leeuw

‘Goed, goéd is het leven. Ik zeg U, elke smart koopt rijker vreugde, en tranen die gij vrienden moet doen weenen, wasschen hun de wang voor beter lachen schoon.’

Luidop had zij die woorden voor zichzelf alleen gelezen; driftig sloeg zij het boek dicht en klapte ten spot in de handen. Langzaam rees zij op uit haar ruststoel, even aarzelend aan den zoom van den lichtvloed, als een baadster voor het water vreest. De zon overdekte de wanden, het vloerkleed stroomde van zilveren gloed. De vrouw in het geel deed van midzomer droomen, als had die al zijne gaven haar toebedeeld: heur lokken den goudglans der honingraten, heur lijfsbewegingen bevalligheid van riet, maar van heur gelaat hield de bloem zich gesloten, eng om eigen zorgen toegeplooid.

Geur van rozen waaide door het open venster. De vrouw schoof de twijgen terzijde; maar toen de zware, roode trossen zacht haar bloote armen strookten, voelde zij toch geen vreugd. Zij tuurde langs den witten weg, waar niemand naderde. Hij strekte zich uit zonder een kromming, totdat hij zich in het heldere groen van het lommer en het weeke blauw van den Hollandschen hemel verloor. Aan beide kanten blaakten de villa's, klein en blank, alle luiken gesloten. Zij sluimerden stil en vereenzaamd, elk in een eigen bloemenmeer.

De tuurster boog zich dieper over, scherper speurend onder de gewelfde hand.

Aan het eind van het pad traden lieden tezamen, die zij vaag nog onderscheiden kon. Een vrouw in Italiaansche kleederdracht met een bonte sjaal om de schouders, het blinken van een doekje rond het haar. Zij scheen een tamboerijn te zwaaien; haar vlugge rythmen flitsten in het licht. Daarneven veelde een meisje, rood en oranje; een donkere jongen, zoo docht haar, hield een schalmei aan den mond.

De klank der muziek ging verloren, frisch liep de wind langs de rozen, maar bracht geluiden uit een andere verte aan.

Banger bonsden haar polsen, zij liet de opgetilde ranken zinken, en toen zij bleek en bevend voor de zonneblijde kamer stond, zuchtte zij zacht: ‘wéer een teeken.’ Een loome moeheid dwong haar naar den ruststoel en, roerloos in de kussens liggend, zag zij het oude visioen.

Eerst vermocht het zijn vormen nauw' te onthullen, een schemering gleed over landschap en Zuiderlucht. Oranjes en mirten maakten een nest van de woning, de schoone granaatboom, die gezel van de liefde, sprenkelde tot vlak voor den drempel de schaduw zijner zilveren blaren en de geuren der scharlaken bloesems neer. Onder het loover van dien granaatboom wachtte zijzelve, rozegetint. Onduidelijk wolkten de beelden, doch een man drong door den nevel heen. Zijn donkere blik werd zachter onder den bloesem, het matte huidbrons warm bebloosd, maar zijne slankheid won in sterkte onder de takken, en stam en jongeling rezen als broeders naast elkaar.

Aarzelend raakte de Siciliaan haar aan met de vingertoppen en vroeg of voor hen samen de granaten rijpen zouden, wier vleesch in kleur en teederheid naar lippen zweemt. Toen sprak zij het woord dat dien dagdroom verstoorde. Het was de diepste waarheid van haar ziel die zich ontsloot in dit antwoord en beiden begrepen de onherroepelijkheid. Doodsbleek week hij terug in den nevel; even staarde zij neer op haar doellooze handen - dan doofde het beeld. Als een damp dien de wind vaagt, rolde het zich op langs de wanden; maar toen het terug was geschoven, begon opnieuw een schimtooneel. Helder teekende het zich, onuit-

wischbaar en zonder genade, hárd als het haar al vele ellendige maanden zijn spel had gespeeld.

Zij aanschouwde een simpele kamer, door allerwege binnenstroomend schijnsel zomersch gemaakt. Achterover op een sponde lag daar de man tot wien zij het woord had gesproken, en dit woord had als een tastbaar wezen vast zich aan zijn borst geprangd. Het sloeg hem den klauw in de schouders, het zoog hem het bloed uit het hart. Zoodra de lijdende zich ophief naar den morgen, drukte de demon machteloos hem in de kussens neer; zij weerde den dronk van zijn lippen, verstikte zijn ademen en spreidde de giftige lokken over zijn smeekend gelaat. Hoe oud en smal was dit geworden, ach en stervensbleek.

Zachtjes snikte de vrouw-op-den-ruststoel. Elysiums van zaligheid had zij haar makker willen gunnen, en zie, zij had hem een satan gebaard. In heete begeerte zichzelve te kwellen, herhaalde zij het woord op dien uchtend gesproken, en schreide banger, daar het wezen wreeder in haar prooi de nagels neep.

Toen, plotseling, juichte muziek door het venster. Eerst peep een schalmei zijn herderlijk wijsje; lammeren dartelden blank op een voorjaarsche vlakte, veldgoden sneden een fluit uit het riet. De slag der tamboerijn joeg een schrik aan, een blijde, en schudde zijn klanken, zooals men een appelstammetje schudt: rondom hagelt het ooft op de weide. Dan zong de viool wat de ménsch voelt, raadselachtiger, weeker, de zegening oók der seizoenen, maar eer heur ziel, heur zinnebeeld. Jubelend kweelden en bruisten zij samen, en brachten, verzadigd van geuren der rozen, hun frissche levensboodschap aan het dorre leed. Dit kwam in opstand tegen die stoornis, de weenende dwingend tot een afwerend gebaar. Wat niet baatte, want ál meer ruikers en ruimten van buiten spreidden de lachende tonen uit om het droevig visioen.

En langzaam ging dit veranderen. De donkerlokkige demon richtte zich op van haar offer, teeder rondden zich haar leden, en voor den stillen glimlach van heur lieve lippen herschiep zij zich in een muze, een maagd. Met een sprong stond de man naast zijn deerlijke sponde, fier en zoo jeugdig, verreind door den strijd. De bleeke vrouw, die het woord had gesproken, herkende schier haar makker niet. Zijn voorhoofd, eerst een kelk waarin het denken sluimerde, had in een volheid zich opengevouwen, stralende van

geest. De lippen wisten te zwijgen, de schouders, die hadden gedragen, begrepen het heil van den last. Er was een rijpheid over hem gekomen, er was een God geschapen in zijn borst.

Uitgelaten roffelde de rinkelbom, de schalmei blies zijn liedje van zonlicht en winden, smachtender smeekte de vedel om menschengeluk. De kamer, de rustende, het wonder der beelden, zwijmelend werden zij samengebonden in éénen band van klank.

Zij weende nog voort in haar weelde, en zag door het floers van haar tranen, hoe onder den rooden granaatboom vriend en meisje dansten in een paarlenwaas. Zij traden een heidenschen pas op de bonzende maten: meer een rythmisch vertolken van diepste gedachten, dan uitgevierde zinnezwier. Zij hieven de handen, zij negen en weken, en vonden elkander op den top der toongolf weer. Boven hen beiden sloten de kelken zich open en schonken gulden vreugdewijn. Dan tripten van alle bosschagen, oranjes en mirten, uit glans en geur gewekte schepsels aan. Sommigen naakt als ie stengels der bloemen, anderen sneeuwwit in golvenden plooienval. ‘Louterheid,’ juichte de vrouw-in-den-ruststoel, ‘vrede, verzoening, vertrouwen zoo vast in den opslag der oogen, verlangen met haar anjelierenkrans.’ Zij vormden tezamen een bloeienden slinger rondom den takrijken stam. De hoofden wiegden lustverloren; telkens kwamen de voetjes te voorschijn, bloot en afzonderlijk, als dansten die voor zich alleen. Reivoerder was de herrezene man. En plots, nu alle instrumenten met verrukking door elkander spraken van hun zangerig hartsgeheim wenkte hij blijde, half als een schim op den wand en half als een werkelijk wezen, de vrouw van het woord dat hem eens had gebroken, en noodde haar mee in den ring. Met een ruk rees zij op van haar ruststoel, zij wiegde de heupen, de kleine muiltjes klepten op den vloer. Louterheid, vrede, het woord en de minnaar grepen bij beurte haar handen en losten in zwier en in zwenking het kwellend raadsel op van haar verdriet. Wie dacht nog aan weenen bij dansmaat, wie wenschte den snoerenden greep van de smart? Zij opende den mond in begeerte, heur tranen vlochten zich vrij uit de wrong. In duizend golfjes sprongen zij op rond die dartelende vreugde. Heur polsen klopten in de wereld, heur droomen draaiden in een geestenrijk.

Eensklaps zweeg de muziek en, nog in een oprankende houding

gevangen, bleef zij hijgend voor den spiegel stil. Het glas weerkaatste het raam en de gloeiende rozen; het beeld der vrouw leek op een Flora, een godenkind dat uit haar jonge volheid bloemen en beloften over de wachtende aarde strooit. Het duizelde haar van die schoonheid. Zij rekte zich hoog op de teenen, zij wierp haar lach een kushand toe. ‘Goed, goéd is het leven,’ jubelde zij innig en bukte zich snel naar het boek.

Politieke feiten en richtingen

Week aan week kon de belangstelling in politiek zich bezig houden met de Kamerdiscussie's over een nieuwe inkomsten- en vermogensbelasting. Het onderwerp is stellig belangrijk. De demokratische staat kan zijn inkomsten niet langer halen uit die velerlei vormen van belasting, waarmee handige regeerders steeds beproefd hebben den betalenden burger in onwetendheid te laten over zijn bijdrage. De belastingwetgeving was de kunst, om het geld te halen, waar het zoo gemakkelijk mogelijk te krijgen was. Het heette dat de belasting niet ‘drukkend’ was, wanneer er niet over geklaagd werd, daar zij verborgen zat in pacht of prijzen van levensbehoeften of waarin dan ook. Zoodra echter het beginsel aanvaard is van directe belasting naar draagkracht en wel in progressieven zin: zoodra verder een opgewekt politiek leven den burger duidelijk maakt hoe en tot hoeveel hij belasting betaalt, al is het niet op een aanslagbiljet vermeld, verliezen de velerlei belastingvormen hun beteekenis. Belasting op 't verbruik is dan van zelf veroordeeld; belasting op ‘weelde’, dat is op alle uitgaven, die boven het ‘noodige’ uitgaan, kan zich nauwelijks staande houden tegenover de belasting op het inkomen. Niets schijnt zoo billijk en zoo eenvoudig, en vooral wanneer niet alleen voor hoogere inkomens het percentage grooter wordt, doch bovendien de zuivere rente, dus 't inkomen uit vermogen zwaarder wordt belast dan dat door arbeid verworven.

Zoo'n soort belasting is ongetwijfeld de beste, al zal vanzelfsprekend de meer of mindere waarde afhangen van de mate der progressie en van de verhouding tusschen de heffing van 't inkomen en die van 't kapitaal.

De discussie's over de nieuwe belasting verdienden dus wel de

aandacht. Het voorstel was ongetwijfeld een verbetering, maar van een hervorming stond het nog ver af.

Dit blijkt direct uit de cijfers, die aangeven hoe veel de verschillende belastingen in ons land opbrengen.

Nemen wij de cijfers voor 1912 in ronde getallen, dan brachten grondbelasting en personeel ongeveer 15.5 en 13 millioen op, waarnaast bedrijfs- en vermogensbelasting 12, en 10.5 millioen gaven.

De inkomsten uit de accijnzen bedroegen echter niet minder dan 66 millioen, de in- en uitvoerrechten 16,5 millioen, terwijl b.v. de posterijen nog bijna 12 millioen opleverden. Wordt de meerdere opbrengst van de nieuwe belasting op 8 a 10 millioen gerekend, dan blijkt duidelijk dat er geen groote verschuiving plaats vindt, te meer daar ook nog een verhooging der accijnzen te wachten staat.

Van hervorming is dus geen sprake. Er is uitsluitend geld ‘gezocht’ om hoogere uitgaven te dekken. Het staatspensioen kan uit deze verhooging nog niet eens betaald worden. Er blijft een te kort.

Toch zijn enkele bescheiden pogingen om zoowel de grootere inkomens, als het grootere kapitaalbezit iets zwaarder te treffen, ten einde voor de sociale maatregelen eenig meerdere speelruimte te verkrijgen, hardnekkig bestreden en verworpen.

De laatste weken van de Kamerzitting zijn dan ook weinig bevredigend. Meer dan dat, zij zijn teleurstellend. Het is niet te verwonderen, dat de vrijzinnige landdagen, op Hemelvaartsdag, geen blijk hebben gegeven van sterk politiek leven. Het was er niet en kon er ook niet zijn. Was het nu tijd om nog eens de overwinning op de clericale en protectionistische coalitie te vieren, of de minister-zetels weigerende socialisten te kritiseeren?

Een jaar geleden toog de concentratie geestdriftig ten strijde. De kiezers hebben haar - voor een groot deel door bemiddeling van de sociaal-demokraten - in de volle gelegenheid gesteld haar beloften te verwerkelijken. Wat is er nu in dit eene jaar geschied?

Er is met evenveel voorzichtigheid als omslag een voorbereiding in gang gezet voor de grondwetsherziening. De commissie voor ‘het evenredige kiesstelsel’ is gereed, en vond blijkbaar onze verdeelde partijen-politiek zoo onvermijdelijk, dat haar plan geheel en al erop gebaseerd is. Ondertusschen is die politiek in de ‘onderwijs-commissie’ nog lang niet uitgepraat. Meerdere makelaars

voor het bijzonder onderwijs staan die voor het algemeen kiesrecht te woord, om een gunstig koopcontract te bedingen. Haast maken zij daarbij niet. En waarom dan aan het publiek belangstelling te vragen voor de groote kwestie's, die zoo veilig opgeborgen zijn? Het mocht eens ongeduldig worden. Ondertusschen had minister Treub wel haast gemaakt met een wetsontwerp voor het staatspensioen. Zou dat nu spoedig worden afgedaan? Uit het lang wegblijven van het voorloopig verslag, mocht worden afgeleid, dat de lust daarin niet groot was. En geen wonder, want de beginselen, waarop het plan Treub berustte vonden zoo goed als algemeene afkeuring. Daardoor is zijn ontwerp op dit oogenblik meer een sta-in-den-weg geworden, dan dat het een snelle oplossing dezer urgente kwestie kan bevorderen. Ook zelfs dan, wanneer de ontwerper in zijn antwoord blijk zal geven van groote inschikkelijkheid, en nog wel door een zoo goed als geheel nieuw ontwerp intedienen, kan er van een vlugge behandeling moeilijk sprake zijn.

Want het is juist de Tweede Kamer zelf, en vooral het conservatiefste deel der concentratie, gesteund door de geheele rechterzijde, geweest, die bij de belastingwet een ruimer voorstel tot staatspensioneering belemmerd heeft.

Dat maakt ook het verdere werk van minister Treub, n.l. de herziening van Talma's verzekeringswetten buitengewoon moeilijk en onzeker.

Het plan daarvoor is met spoed gemaakt en berust bij den Raad van State. Hoe lang dit college zal noodig hebben om het steeds ingewikkelder geworden onderwerp te bestudeeren, valt moeilijk te voorspellen. Maar dit is zeker, dat voor de verdediging ervan twee dingen strikt noodzakelijk zijn, n.l. het prestige van den ontwerper en geld. Het eerste nu wordt door den gang van zaken met het staatspensioen niet bevorderd, en voor het tweede is mede onder invloed van den minister van finantiën niet vooruit gezorgd.

Aldus ziet het er voor het program der regeeringsmeerderheid volstrekt niet gunstig uit. De uitvoering ervan is vertraagd en wordt bedreigd door ernstige belemmeringen. En met reden kan aan de politici verweten worden: ‘eigen schuld.’ Niet in dezen zin, dat er zooveel verkeerds gedaan wordt, doch er is iets nagelaten. Dat iets is niet meer of minder dan regeeren.

Laksheid, langzaamheid, onmacht werd verweten aan de vorige coalitie-regeering, doch het verwijt treft ook de tegenwoordige meerderheid.

De kabinetscrisis had de verkiezingsoverwinnaars reeds onmiddelijk ontnuchterd. De wijze waarop toen ‘hakken werden gezet’, bracht zoowel de concentratie als de sociaal-demokraten in een afwachtende en gelaten houding. Zoozeer heeft zich dat gewroken, dat nu nog bij die houding wordt gebleven. Er toont zich nergens energie om het regeeren eens flink aan te pakken, er wordt slechts afgewacht tot het oogenblik komt van het algemeen kiesrecht. Ondertusschen wordt de tijd zoo goed mogelijk ‘vol’ gemaakt.

Doch dat gebeurt niet zoo ‘goed mogelijk’. Integendeel sluipen in het parlementaire stelsel steeds dieper de misbruiken in, welke het door en door bederven. Dit is te erger omdat die misbruiken den vorm aannemen van de al dan niet gewettigde en gereglementeerde routine. Deze staat zoozeer een oorspronkelijke opvatting van de taak der regeering en volksvertegenwoordiging in den weg, dat daardoor alleen reeds pogingen ter verbetering onmogelijk genoemd worden.

De taak der regeering, ‘in samenwerking met de volksvertegenwoordiging’ is niet de zaken gaande te houden. In een geregelde staat marcheert veel automatisch. De ambtenaren in de verschillende diensttakken doen hun dagelijksche plicht en het maatschappelijk leven verloopt als regel ordelijk en zonder schokken. Dat wil echter niet zeggen, dat een zelfde toestand gehandhaafd blijft. In tegendeel: het ambtenaren-mechanisme, dat gewoonlijk als de bureaucratie wordt aangeduid, bezit meer eigenschappen dan een goed gangwerk van een klok.

Het heeft namelijk een natuurlijke neiging van te groeien en wel in omvang en in macht. Laat men het aan zijn lot over, dan wordt het als van zelf gecompliceerder. De bureau's differentieeren zich als bij natuurlijke organen. Het gevolg daarvan is dat er meer ambtenaren komen, en dat zoowel naar boven als naar beneden de invloed dier ambtenaren wordt uitgebreid. De burgerij ziet daarin een soort parasitisme van het ambtenarendom dat ‘leeft van haar geld’ en ‘'t het publiek lastig maakt.’

Deze opvatting is echter naief, ofschoon niet geheel onjuist. De bureaucratie kan namelijk een woekerend organisme worden.

Het gevaar daarvoor is steeds aanwezig, doch alleen wanneer er niet goed geregeerd wordt. De bureaucratie kan zelfstandig niets zijn, indien zij is en voortdurend blijft, het absoluut noodzakelijke uitvoeringsorgaan van de regeering. In plaats dat de regeering, dat is feitelijk de ministers, de toppen vormen van evenveel bureaucratiën, waar zij de rol vervullen van het teekenen der stukken, het regelen der benoemingen en het vertegenwoordigen bij de Tweede Kamer, dienen zij hun diensten te beheerschen, voortdurend te vervormen, te vernieuwen om ze geschikt te maken voor een veranderlijke taak, veranderlijk n.l. omdat ook de maatschappelijke behoeften zich voortdurend wijzigen. Dit is natuurlijk niet gemakkelijk, vooral niet in een demokratisch land, waar politici, onervaren in de bureau's, de ministerplaatsen innemen. Juist daaom moet in een demokratische staat de organisatie der bureaukratie op een bijzondere wijze ingericht en voortdurend vervormd worden. Er schijnt daarvoor slechts één weg te bestaan, n.l. inperking gepaard met een permanente reorganisatie. Dit is n.l. noodzakelijk tegenover den aandrang naar uitbreiding en verstijving in routine. Is dat niet onmogelijk bij de steeds toenemende staatsbemoeiing, die vanzelfsprekend door ambtenaren wordt uitgoefend? Het stellen van deze vraag getuigt juist van onmacht en laksheid. Het moet n.l. kunnen, en het kan ook indien slechts allerlei diensttakken in dezen zin georganiseerd worden, dat zij uitgeschakeld worden uit een grootere bureaucratie en zelfstandigheid verkrijgen. Deze sluit dan vanzelfsprekend een publieke controle in. Zoodra de ambtenaar rekenschap moet geven van zijn daden en werk, hetzij door eenvoudige publicatie's, hetzij voor een bestuur of commissie uit de direct belanghebbenden, kan hij geen bureaukraat meer zijn, en moet hij zich inspannen en schikken om met al zijn vermogens het beste te leveren wat hij kan.

Is er nu in ons land reden om zich over het directe regeeren te verontrusten? Dit is natuurlijk een andere vraag, als deze of men zich inderdaad verontrust? Het laatste is n.l. zoo goed als niet het geval. Wel wordt er hier en daar gemopperd of gespot, maar van het besef dat er aan onze wijze van regeeren iets hapert is nog weinig te merken. Dat is te verklaren omdat alles zoo geleidelijk gaat, en omdat het krijgen en geven van ‘baantjes’ breede kringen bezig houdt. Vooral echter omdat het ekonomisch

leven in ons land zoo'n krachtige ontwikkeling te zien geeft. Het gaat velen goed, en daardoor bekommert men er zich minder om of de regeering al dan niet te kort schiet.

Een merkwaardig voorbeeld daarvoor levert de arbeidersbeweging. Zoo ooit, dan moet zij het laatste jaar zijn teleurgesteld. Ondanks het feit dat zij in een achttiental socialistische Kamerleden en tal van zetels in gemeenteraden haar macht had getoond, bracht de politiek geen vooruitgang van beteekenis. Toch is de terugslag in politieke belangstelling, die een gevolg ervan is geweest, geen oorzaak geworden van sterke ontevredenheid. De S.D.A.P. zag haar ledental blijven wassen, en verloor geen arbeiders aan uiterste partijen, aan de S.D.P. of de anarchisten.

Ongetwijfeld is dit te danken aan den groei der vakbeweging, die onafhankelijk van de regeering kleinere en grootere voordeelen weet te bereiken. Al is er dus in ons land geen onrust over het uitblijven van een wezenlijke hervorming in het regeeren, zoo kan er toch wel reden voor zijn.

Deze toont zich in twee vormen, die meer direct met het parlementaire stelsel samenhangen en ook daarop een ongunstigen invloed uitoefenen.

Allereerst is er al meermalen de aandacht op gevestigd, dat elke stijging van 's lands inkomen niet alleen geheel wordt verslonden door de vermeerdering der gewone uitgaven, doch dat die vermeerdering in snel tempo daar boven uitgaat en de jaarlijksche tekorten veroorzaakt. Van waar dit toch inderdaad verontrustend verschijnsel? Want wie kan er vrede mede hebben, terwijl toch voor allerlei urgente maatregelen geen geld te vinden is. Van 1904 tot 1914 stegen de uitgaven van 175 tot 257 millioen, terwijl een groot deel van die stijging versnipperd is over kleine posten, en er alom behoefte is aan geld, voor onderwijs, uitvoering van groote werken, sociale maatregelen, om van de defensie niet te spreken. Het is duidelijk dat er iets niet in orde moet zijn bij de behandeling der begrootingen. De volksvertegenwoordiging heeft toch als allereerste taak om toetezien op 's lands geldmiddelen. Doet zij dit niet afdoende, zoo zal onvermijdelijk de bureaukratie jaar op jaar de aangevraagde gelden verhoogen, zonder dat nog een werkelijk dringend noòdige salarisverbetering van bijna alle ambtenaren geschiedt.

Het is nu bekend dat de Tweede Kamer een zeer ruimen tijd

neemt voor het behandelen der begrooting. Doch waarin bestaat het?

Meestal in de bemoeiingen met de regeeringstaak, die uitloopen op verhooging van allerlei posten. Zoo daaraan al niet direct wordt voldaan, behoeft slechts de tactiek van den aanhouder gevolgd te worden, die het ten slotte wint.

In onze staatsorganisatie is een instelling aanwezig, die over het goede beheer der geldmiddelen waakt en de bureaukratie op de vingers ziet, n.l. de Rekenkamer. Deze kan echter aan de begrooting niets veranderen, maar bovendien is haar controlemethode er juist zoo formalistisch en administratief-ingewikkeld op ingericht, dat zij een breede bureaukratie noodig maakt.

Een tweede vorm, waarin het gevaar van het ambtenarenstelsel tot uiting komt in het parlementarisme, is de buitengewoon langzame werkwijze van de Tweede Kamer.

Wanneer men zich rekenschap geeft van de vele regelingen, waaraan het maatschappelijk leven behoefte heeft, en die reeds lang voorbereid en rijp voor behandeling zijn, moet men zich verbazen over het weinige wat onze volksvertegenwoordiging verzetten kan. Practisch is het geheele voorjaar in beslag genomen door de nieuwe belastingwet, die slechts een kleine verbetering bevat en volstrekt niet de financieele basis eener verdere politiek afdoende regelt.

Waaraan is dat toeteschrijven en waarom kan een dergelijk wetsontwerp niet in evenveel dagen afgedaan worden als er thans weken noodig geweest zijn? Bovendien is de mondelinge behandeling nog vlug vergeleken bij de voorbereiding. Allereerst werken de departementen, ondanks hun omvang of liever juist daardoor, alles behalve vlug. Dan gaan maanden verloren door een behandeling bij den Raad van State, waarvan niemand iets bemerkt. Dit college van eeń theoretisch staatkundige beteekenis, uit een verouderd stelsel, heeft thans uitsluitend een remmende werking. Zou het iets baten een reorganisatie daarvan te ontwerpen, waardoor het juridisch en taalkundig gehalte der wetten werd gecontroleerd? Dat zou op nieuw een omslag geven, en wanner de wetten slecht gemaakt worden is 't eenvoudiger daarin een directe verbetering te brengen, door deskundiger en bekwamer ambtenaren met de samenstelling te belasten.

Wanneer de Raad van State gereed is dan komt eindelijk de

schriftelijke voorbereiding. De bureaukratie zorgt gewoonlijk voor het begin van de kwaal door een memorie van toelichting zóo uitgebreid, en zoo vol van details en argumenten, dat de Kamer als van zelf genoopt wordt erop integaan met een niet minder lang voorloopig verslag. Met het schrijven daarvan en het beantwoorden gaat natuurlijk veel tijd verloren, en is de grondslag gelegd voor een bespreking van alle uitgeplozen geschilpunten in theoriën en argumenten.

Deze gang van zaken is zoo zeer routine geworden en zóo ingeburgerd, dat men zich nauwelijks meer afvraagt hoeveel korter 'de stukken' vroeger waren, toen er nog niet zooveel werk voor de Kamers viel aftedoen. En toch is de gewone practijk afschuwelijk. Hoeveel kilogrammen papier, dat toch allereerst beschreven, nagezien, gedrukt en gecorrigeerd is, krijgt elk Kamerlid thuis? Zóo veel dat hij het niet meer lezen kan, en met zijn partijgenooten de taak verdeelen moet.

Is dit dan niet te veranderen? Waarborgt het een degelijke behandeling of slechts de schijn ervan? Een treffend staaltje van de gehechtheid aan dezen 'grondwettigen' gang van zaken leverde een voorstel, gedaan bij de behandeling der nieuwe belastingwet. Een paar leden stelden n.l. vóor om bij amendement een zaak te regelen, één der velen die reeds zooveel jaren dringend en rijp zijn, om n.l. aan de gemeenten toetestaan opcenten te heffen op de nieuwe inkomsten- en vermogensbelastingen. Hoe eenvoudig is de zaak, hoe practisch, en wat een uitkomst voor de gemeenten, die met hun inkomstenbelastingen aldoor sukkelen en er heele inspectiediensten voor moeten instellen. Het onderwerp was geheel te overzien, doch de kostelijke behandeling door een andere bureaukratie dan die van het departement van finantiën, door Raad van State, enz. enz. was dan ontgaan. Dat kan niet, en dan liever de urgente regeling maar uitgesteld tot....wie weet welk jaar?

Geeft dan al de omslag, die het regeeren door de volksvertegenwoordig zoo goed als onmogelijk maakt, waarborg voor degelijkheid? Volstrekt niet, de Kamerspecialiteiten, zijn voor alles politici, en daarom, niet om hun vakkennis, gekozen, en toch hebben zij een overwegende invloed. De uitweg schijnt toch zoo eenvoudig, zelfs met behoud der grondwet, ook al is een herziening daarvan niet onbereikbaar, waar het zóo groote belangen

geldt. Er behoeft slechts meer samenwerking en overleg plaats te vinden. Wanneer een minister de nieuwe wetsvoorstellen indient met een korte redevoering en een kort verslag, waarin de beteekenis wordt uiteengezet, en tevens aangewezen waarover de Kamer te beslissen zal hebben, kan een technische en een politieke zijde van elke wet gescheiden worden. Volgt daarop een mondelinge bespreking van minister en Kamercommissie, waarbij de uitvoeringsdetails buiten beschouwing moeten blijven en alleen beginselen aan de orde komen, dan kan de Kamer met korte toelichtingen, schriftelijk en mondeling om de beslissing gevraagd worden.

Wanneer zoo gehandeld werd, zou de regeering eens inderdaad kunnen beginnen met het inhalen van den grooten achterstand, die op elk gebied aanwezig is. De Kamerleden waren dan in werkelijkheid politici, die, wat daarvoor toch noodig is, zich zouden aangewennen de groote lijnen van staatsbeleid - iets anders dan het partij-program - te zien, en zich niet te verdiepen in de details, b.v. of een belastingbetaler zijn boeken aan den belastinginspecteur moet toonen, ja dan neen.

De wetten zouden er dan ook wellicht eenvoudiger uitzien, en de bureaukratie ontlasten van het redigeeren der artikelen, die den uitvoerenden ambtenaar allerlei hoofbrekens kosten om er zich bij aantepassen, en die de burgerij nimmer onder oogen krijgt.

Stellig is er in het ‘regeeren’ nog veel te verbeteren en te vervormen, terwijl de onmachtige en lakse houding in de politiek juist zoo geheel en al het tegendeel bewerkt.

Dat de voorgaande beschouwingen van algemeener strekking zijn, zal ongetwijfeld ook weer bewezen worden door het wetsontwerp, dat nu nog door de op zomer-vacantie beluste Kamerleden onderhanden genomen zal moeten worden, n.l. de stuwadoorswet.

Wat er te regelen valt met dit wetsontwerp is betrekkelijk eenvoudig. Vooral in onze beide groote havens, Rotterdam en Amsterdam, laat de toestand er losse bootwerkers zeer veel te wenschen over. Hun werk is gevaarlijk en veiligheidsmaatregelen kunnen nog niet worden voorgeschreven. Dat is nu zoo ongeveer 10 jaar bekend, en had zoo eenvoudig verholpen kunnen worden door op het lossen en laden de Veiligheidswet van toepassing te verklaren. In enkele, misschien 2 artikelen, wat dat gereed ge-

weest, en 't beginsel ervan moest zoo goed als algemeene instemming vinden. In de tweede plaats komen er ontzettend lange werktijden en veel onnoodig Zondagswerk voor. Dat is niet zoo gemakkelijk afdoende te verhelpen, en al bevat de stuwadoorswet dan ook een artikel om erin te voorzien, zoo is het toch slechts een regeling, die de moeilijkheid naar een bestuursmaatregel verschuift. Het bedrijf eischt lange tijden achtereen de uitvoering van werk. Om de arbeiders daarmede niet overmatig te belasten is een ploegenregeling noodlig, en deze stuit af op het buitengewone ongeregelde van het werk, dat samenhangt met het binnenkomen en uitvaren der booten, dus met mist, wind, getij, averij, enz.

Daardoor ontstaat ook die ongeregeldheid in het bootwerkersvak, die aanleiding is geworden voor de ergste kwaal de ‘underemployment’ zooals Engelsche schrijvers het zoo typisch noemen.

Er zijn n.l. enkele duizenden arbeiders meer dan voor de geregelde hoeveelheid werk zelfs in de drukste dagen noodig zijn. Het overtollige aantal blijft echter hangen om dat ieder op zijn beurt weleens aan den slag komt en een vrij hoog dagloon verdient waarop dan vrij lang geteerd moet worden.

Waar nu noch de werkgeversvereenigingen, noch ook de vakvereenigingen erin geslaagd zijn - wat zij wel zouden kunnen - om een zoodanige arbeidsverdeeling te organiseeren, dat met minder arbeiders kan worden volstaan, die geregelder zouden werken en dus meer verdienen, ligt het voor hand om van staatswege integrijpen.

Na die regeling zal ook de werktijd beter beperkt kunnen worden.

De oorspronkelijke stuwadoorswet wilde nu zoowel het zijn van werkgever, als dat van bootwerker onder contróle stellen, door n.l. den eerste slechts vergunning voor de uitoefening van zijn bedrijf te geven, als hij een behoorlijk werkgever bleek te zijn en er bovendien voor betaalde, verder door den arbeider slechts tot het werk toe te laten, indien hij een bewijs van erkenning - een boekje - had verkregen.

In de gewijzigde wet is echter de beperking der bedrijfsvrijheid van den stuwadoor vervallen, en ook de gestrengheid van het boekjesstelsel verminderd.

Tevens is de bepaling eruit genomen, dat voor Zondagsarbeid meer loon betaald moest worden. De wijzigingen hebben veel van het stelsel aangetast, waardoor de bedrijfsregeling nauwelijks

door de contrôleambtenaren overzien, laat staan beheerscht, kan worden.

Vandaar dan ook dat uit de Kamer de voorstellen zullen komen om het oudere plan te herstellen. Deze gang van zaken zal nu ongetwijfeld groote moeilijkheden medebrengen.

Wanneer n.l. de sociaal-demokraten met de rechterzijde samengaan, zal minister Treub een meerderheid tegenover zich zien optreden, waaraan hij zich moeilijk kan onderwerpen. Toch gaat dat volstrekt niet zoo eenvoudig, als hier voorgesteld is, want de amendementen zijn gebonden aan verscheidene artikelen en zullen dus een zeer lange discussie meebrengen, waarvan het resultaat mogelijk zal zijn dat niets tot stand komt, en de minister zooal niet aftreedt dan toch door een parlementaire nederlaag wordt verzwakt.

Het conflict zou niet noodig zijn, indien slechts de wijze van wetgeving een betere voorbereiding en meer overleg kende.

Wanneer door een kleine wijziging der Veiligheidswet een bevoegd haventoezicht werd ingesteld, zou in de groote havens een commissie kunnen worden benoemd met de bevoegdheid en de taak om in samenwerking met arbeiders- en patroonsvereenigingen een betere bedrijfsregeling, vooral door een betere arbeidsbemiddeling tot stand te brengen, en een regeling van den arbeidsduur vast te stellen.

Tegen een dergelijk plan, kon het verzet niet opkomen, zooals dat tegen Talma's plan zich heeft gevormd.

Een dergelijke zwenking wordt echter door de langzaamheid en de stijfheid der werkwijze bij onze wetgeving onmogelijk gemaakt. Is eenmaal een weg ingeslagen, dan moet daarop voortgegaan worden, hoe groot ook de kansen op verwikkeling en mislukking zich laten aanzien. En het gevaar daarvan is niet gering, omdat toch de uitvoering van het veel breedere politieke programma ervan afhangt. Dat toch maakt onze geheele politiek zoo moeilijk en zoo onvruchtbaar. Geen der partijen ondervindt dat thans zoo sterk als de sociaal-demokratie, die slag op slag, moet gevoelen, hoe zij aan het vooruitzicht van 't algemeen kiesrecht gebonden is.

Om dat te behouden, en om de kansen voor de grondwetsherziening niet te bederven, moet zij afzien van de vroeger zoo zuivere houding eener kritiek zonder voorbehoud.

Het gemis daaraan doet zich op dubbele wijze gevoelen. Allereerst in de Kamer zelf, waar de meerderheidsplicht tot zoodanige beperking dwingt dat geen aan de regeering vijandige stemming het gevolg ervan zal zijn.

Vooral echter in 't land. Want de sociaal-demokratie onderhield de politieke belangstelling en deed den zoo strikt noodigen aandrang ontstaan om de regeering rekening te doen houden met de eischen van 't maatschappelijk leven. Nu echter moet de sociaal-demokratie het geduld aanbevelen, de lijdzaamheid, het verdragen van een laksen gang van zaken, wat niet goed te maken is door de aanmaning om kruit droog te houden voor een strijd die weleens gauw zou kunnen komen.

Er is dringend behoefte aan kritiek, aan de stem, die telkens en duidelijk aangeeft waarin ons regeerstelsel te kort schiet, en aan de voorstelling van wat bij voortvarendheid te bereiken zou zijn.

De overgang van revolutionnaire eischen naar een parlementair reformisme, is slechts dan mogelijk indien dat revolutionnaire zich toont omtezetten in een scherp inzicht in radikale hervormingen van buitengewoon practische beteekenis, waardoor tegenover de onmacht en slapheid, de bekwame macht en de flinkheid te voorschijn komt, die het aandurft ons regeerstelsel aantepassen aan de zuivere eischen der opkomende arbeidersbeweging.

De groote groei der sociaal-demokratie is haar te machtig geweest. Voor het aanvaarden van ministerzetels was zij niet gereed. Dat blijkt wel heel duidelijk omdat zij zonder die zetels evenmin gereed is voor het uitvoeren eener meerderheidspolitiek.

Want had zij - geringer in aantal Kamerleden - voor de verkiezingen de leiding der opositie volledig in handen, zoo geeft zij thans volstrekt geen leiding in de linksche meerderheid.

Zij bedong wel kleinere voordeelen. Enkele machtspositie's, - een burgemeester- en een wethoudersplaats, het ondervoorzitterschap der Kamer, twee Eerste Kamerzetels - konden socialisten bezetten, maar het aangeven van den toon, het aanwijzen van den weg is verloren gegaan. Ondanks er meer radikale leden in haar midden kwamen, werd de sociaal-demokratische Kamerclub eer matter en terughoudend, dan krachtig in optreden.

En dit alles laat zij geschieden, wetende hoe het contact met

haar kiezers verloren gaat, enkel om het algemeen kiesrecht te kunnen verwerven.

Wat haar echter in dien toestand brengt is de langwijlige gebrekkigheid van ons parlementair stelsel. Dat te herzien, weer macht en aanzien te geven, is niet alleen op zich zelf een verdienstelijk werk, maar het is voor haar een noodzakelijkheid, die zich nu al toont, en die zich zal blijven toonen totdat de verbetering is bereikt.

G. BURGER.

Boekbeoordeelingen

Dr. René Cruchet, Professeur agrégé á l' Université de Bordeaux, Les universités allemandes au XXe siècle. Paris, 1914.

Den 2den Juli 1900 kwam Prof. Cruchet - toen een 25-jarig arts - te Heidelberg aan om er drie maanden te studeeren. Zeer voldaan omdat men hem nu reeds tien dagen in het vreemde land ongehinderd had laten reizen, voelde hij zich toch beklemd door de gedachte aan die meesters der duitsche wetenschap, van wier geleerdheid en scherpzinnigheid zijn ooren vol waren. Hij behoorde tot dat jonge geslacht dat, met of zonder den droom van een eindelijke wraak, besloten had door ingespannen arbeid op elk gebied te werken aan de herleving van het dierbaar vaderland. En nu stond hij op het punt van kennis te maken met den geduchten mededinger in de wetenschap. Zijn eigenliefde zou gekwetst worden, zeker; maar zou ook zijn kracht gewekt, zijn eerzucht geprikkeld of, misschien voor altijd, zijn hoop op herstel en zijn moedig streven vernietigd worden?

Met deze vraag begon het onderzoek dat Prof. Cruchet sedert 14 jaar heeft voortgezet. Hij heeft de twintig universiteiten van het Duitsche Rijk - alleen Münster ontbreekt - de meeste zelfs herhaaldelijk, bezocht en geeft in het bovengenoemde werk verslag van zijn bevindingen. Hij is daarbij tot

de slotsom gekomen dat Duitschland op vele punten in Frankrijk navolging verdient, maar toch niet zóó slaafs als sommige oppervlakkige waarnemers wel meenen. De geest van Frankrijk bezit nog altijd een grootere oorspronkelijkheid - veel in Duitschland is kopie of uitwerking van het in Frankrijk gevondene - maar om zich in de wereld te doen gelden zal die geest iets van duitsche orde en tucht hebben te leeren, en bovenal, te zorgen voor ‘une solide armée et une bonne marine’. Ik zal verder leger en vloot laten rusten, maar uit het werk van Prof. Cruchet eenige opmerkingen mededeelen, die misschien ook voor ons land en ons hooger onderwijs van waarde zijn. Het is waar, een zeer intieme kennis van duitsch leven en duitsche wetenschap moet men bij Cruchet niet zoeken. Of men het nu vooroordeel wil noemen of zelfstandigheid van karakter, een feit is het dat het bij hem maar zelden tot sympathiek begrijpen komt. Maar hij is een goed waarnemer. Zijn werk verraadt het ons dat hij iemand is die beter biljart speelt dan schaak. Beschrijving en anekdote maken het tot aangename lektuur. En dikwijls worden we getroffen door het opmerkelijk juiste oordeel, waartoe de man van smaak en takt spelenderwijs schijnt te komen, terwijl de zwaarwichtige denker het eerst na jaren van studie of in 't geheel niet bereikt. Ik denk hier b.v. aan de karakteristiek van Prof. Karl Lamprecht te Leipzig, die, met allen eerbied voor zijn nuttig werk, als ‘vulgarisateur’ met Ostwald op een lijn gesteld, een waardig nakomeling van Gellert en Gottsched mag heeten in de stad van den boekhandel.

* * *

Voor onzen franschen professor zijn de Duitschers nog altijd barbaren, die slechts hier en daar, onder den invloed van de hen omringende volken, zich een weinig laten beschaven. In Kiel b.v. ziet hij nog duidelijk het deensche karakter van vóór 1867, dat op de duitsche bevolking die zich daar gevestigd heeft opvoedend, beschavend, verfijnend heeft gewerkt. De studenten loopen daar niet, zooals elders, met bonte petten en linten, de lange pijp in den mond en een duitsche dog terzij.

Kiel is een sport-universiteit, het is er alles *modern-style*, *genre imitation franco-anglais*. Iets dergelijks geldt van Königsberg, de hoofdstad van het oude Pruisen, waar men dus eigenlijk niets dan stijfheid, grofheid, brutaliteit zou verwachten. Cruchet vond er het tegendeel en schrijft dit toe aan de invloeden van het slavische, met name van het poolsche ras dat, opgeruimd, bewegelijk, geestig, intelligent, bezig is het pruisische land en volk te veroveren en op te voeden. Dat de sporen van fransche beschaving in Duitschland, van de middeneeuwen af tot op onze dagen, overal aangewezen worden, spreekt van zelf. Er is in dat alles veel waars, zij het dan wat eenzijdig voorgesteld. Men kan het ook den zoon van een krijgsgevangene van 1870 niet kwalijk nemen dat hij het tegenwoordige duitsche volk niet anders vermag te zien dan onder het beeld van die oorlogzuchtige germaansche horden die, in hun arm land tusschen wilde wouden aan ontberingen ten prooi, begeerig de oogen slaan op den rijkdom, de weelde, de beschaving van hun vreedzame buren. Maar zijn werk zou zonder twijfel aan objektiviteit hebben gewonnen en waarschijnlijk ook beter aan het doel beantwoorden, indien de schrijver dergelijke beelden had onderdrukt met den smaak en den takt, die hem in het algemeen bij de behandeling van zijn onderwerp leiden.

* * *

Afgedacht van een aantal bizonderheden bewondert Prof. Cruchet in het duitsche universiteitswezen vooral de decentralisatie. Met voorliefde beschrijft hij daarom de kleine universiteiten, haar geschiedenis, haar eigenaardige ligging, haar plaatselijke inrichtingen, voor zoover ze van het algemeen type afwijken. Hier dringt zich steeds de vergelijking op met de centraliseerende gedachte van de fransche revolutie, die zich ook op het gebied van het hooger onderwijs deed gelden. Toen de fransche wetgever, den 15^{den} September 1793, besloot de universiteiten op te heffen, was dat - volgens onzen schrijver - het doodvonnis voor een eeuwenoude organisatie, die wel vernieuwd maar niet vernietigd behoorde te worden, en tevens de bezegeling van de toekomstige heerschappij der

duitsche wetenschap. Handiger, of misschien alleen maar konservatiever, wisten de Duitschers de ideeën van den nieuwen tijd, met name uit Frankrijk afkomstig, voor hun oude instellingen zoowel als bij de oprichting van nieuwe universiteiten vruchtbaar te maken. En ondertusschen leed Frankrijk aan de centralisatie te Parijs. Reeds in 1863 schreef Prof. Jaccoud, na een bezoek aan de duitsche universiteiten, het volgende:

'La centralisation absolue qui règne en France et qui fait de notre pays l' antipode de l' Allemagne, est la cause principale de cette différence singulière. Paris absorbe tout: il semble vraiment qu' en de hors du rayonnement de ce centre lumineux, tout devienne obscurité; il semble que la science, n'ayant plus de raison d' être, doive, dès lors, cesser d' exister, et si quelque travailleur exilé, résistant courageusement à l'influence énervante de cette conviction, vient à doter son pays d' une oeuvre nouvelle, la provenance seule du travail met en défiance contre sa valeur, et il faut qu' il ait un bien grand mérite pour fixer quelque temps l' attention; quant à prendre droit de domicile dans la science, c'est la fortune inespérée, c'est *l' avis rara*. Les choses étant ainsi, le bagage annuel de la France n' étant, pour une bonne partie du moins, que le produit d' un seul centre, on concoit fort bien que nous soyons distancés par nos voisins, et que la ville unique, malgré sa prodigieuse activité, malgré le concours incessant de tous les hommes éminents qui y affluent, ne puisse soutenir la lutte, au point de vue du travail, contre les vingt-cinq foyers scientifiques de l' Allemagne confédérée'.

Ondertusschen is het jaar 1870 gekomen en eerst in 1895 is men in Frankrijk ernstig met een decentralisatie van het hooger onderwijs begonnen. Het is vooral de tegenwoordige President, Raymund Poincaré, die destijds als 'ministre de l' Instruction publique' heeft gewerkt aan het herstel der oude provinciale universiteiten, van Bordeaux, Lyon, Montpellier, enz. Parijs is niet meer alles. De fransche revolutie vergiste zich toen zij niets dan concentratie van individueel leven wilde zijn. Zij miskende de beteekenis van maatschappelijke groepsvorming op provinciaal gebied. Onze tijd echter dankt aan het inzicht, dat alle individueele vrijheid en vooruitgang zonder den rege-

lenden steun van een krachtig groepsleven tot niets leiden, dat streven naar organisatie, dat met plaatselijke en gewestelijke eigenaardigheden en belangen rekening houdt. Zoo is dan nu gelukkig ook de hervorming van het hooger onderwijs in Frankrijk met dit sociaal-historisch besef in overeenstemming.

* * *

Terwijl ik dit schrijf bereidt men zich te Groningen voor de viering van het 300-jarig bestaan der Universiteit aldaar. Er is reden voor een feestelijke stemming, want krachtiger dan ooit staat de Groningsche hoogeschool in de rij van haar zusters, hoogelijk geëerd in binnen- en buitenland. Een levend bewijs voor het nut der decentralisatie zou Prof. Cruchet haar mogen noemen. Er wordt wel eens geklaagd, ten onzent, over het te groote aantal universiteiten in ons kleine land, waarvan het gevolg zou zijn eenerzijds dat het moeilijk is in voldoende mate onderwijzend personeel te vinden, anderzijds dat de wetenschap, die zich altijd meer specialiseert, nergens voldoende vertegenwoordigd kan zijn. De klacht verdient overweging. Het zou misschien gewenscht zijn één van de Nederlandsche universiteiten volledi ger dan nu wetenschappelijk uit te rusten en de andere, elk in eigenaardige richting, te ontwikkelen. Hoe dit zij, niet wenschelijk komt het mij voor, wat ook wel eens gevraagd is, de kleinste universiteit op te heffen. Groningen's universiteit heeft in den laatsten tijd haar recht van bestaan op schitterende wijze bewezen. Een centrum in het Noorden van ons land, met eigen kultuurbehoeften, met eigen landsaard en verleden, mag niet van haar hoogeschool beroofd worden. Mocht iemand daaraan denken, hij neme kennis van de geschiedenis der fransche universiteit in de 19de eeuw. En ga naar Groningen en viere feest!

T.J. DE BOER.

Hölderlin: *Sämtliche Werke*, Historisch-kritische Ausgabe, unter Mitarbeit von Friedrich Seebass, besorgt durch Norbert von Hellingrath. Erster Band besorgt durch Friedrich Seebass: Jugendgedichte und Briefe 1784-1794. München und Leipzig bei Georg Müller. 1913.

De volledige werken van een miskend dichter uittegeven is een taak die door dichters niet licht ondernomen wordt, maar wel geven zij doorgaans de stoot ertoe. Dichters zijn het die in vroegere dichters het schoone voelen en bij anderen geestdrift voor hen opwekken. Alleen dat schoone treft hen, zij zoeken het op en bewaren het en spreiden het uit onder de oogen van hun tijdgenooten, opdat ook die aan de door hen gekende heerlijkheden deelhebben en er zich aan verzadigen, maar zij houden er niet van terwille van dat schoone aftedalen naar de minder aanlokkelijke, de meer schemerige plaatsen vanwaar hun vriend tot die verlichte hoogten is opgegaan. Andere meer historie-lievende, wetenschappelijk-gezinde geesten doen dit. Zij gaan op naar het licht dat de dichter heeft aangewezen, zij bevredigen hun zoekenslust aan het trekken langs winding en door kloof over alle paden die de miskende hun is voorgegaan en zij zijn het eindelijk die hem kennen doen, niet in het weinige van zijn volkomenheid, maar in het veelvuldige van zijn bestaan.

Wanneer evenwel zulk een tijd aanwezig is waarin de dichter geesten van andere geaardheid vindt aan wie hij een opgaaf geeft, dan kan men al van meer dan de werkzaamheid van een enkel dichter spreken, dan is er alreeds wat men een dichterlijke beweging noemt. Als alle beweging is dan de oorspronkelijke kracht - het in zichzelf berustende dichterschap - uit zichzelf getreden en tracht door nieuwe organen en afgeleide werkingen zijn invloedskring uittebreiden. In het geval dat ons nu bezig houdt: de vroegere dichter wordt door bemiddeling van de dichterlijk aangelegde geleerde betrokken in de dienst van de beweging die nu gaande is. Hoe wordt hij dit? Als wat hij is, namelijk als voorganger, maar nu als voorganger die op grond van verwantschap voorzaat heet. Iedere beweging behoeft voorzaten, zooals ieder aanzienlijk geworden geslacht ze wenscht; zij heeft ze ook inderdaad en erkent ze en roept ze uit.

Het heeft al lang geduurd eer Hölderlin zijn volledige uitgaaf kreeg. Nu hij ze ontvangt is het als voorzaat van die dichterlijke beweging, die Stefan George in Duitschland begonnen heeft.

Van dit werk, dat uit zes deelen bestaan zal, heb ik het vijfde in het Februari-nummer van de vorige jaargang aangekondigd. Het bevatte onder meer de eerste volledige uitgaaf van Hölderlins Pindarus-vertaling, waarvan reeds een gedeelte door N.v. Hellingrath in de Blätter für die Kunst was bekend gemaakt. Het later verschenen eerste deel brengt de jeugdpoëzie van een dichter die eerst Klopstock, daarna Schiller bewonderde, maar een eigen diepe bewogenheid in een eigen zwelling en galm wist uittedrukken.

Ists heisser Durst nach Männervollkommenheit?
Ists leises Geizen um Hekatombenlohn?
Ists schwacher Schwung nach Pindars Flug? ists
Kämpfendes Streben nach Klopstocksgrösse?

In deze vroege regels - uit ‘Mein Vorsaz - hoort men hem al: zijn ingehouden macht van klankenbinding waaruit in zijn rijper jaren de nauwelijks bedwongen hartstocht als een welluidend snikken zal opklinken. Het is begrijpelijk dat de invloed van Klopstock meer zijn gevoel, het zachte zoowel als het wilde, tot uiting dreef, terwijl die van Schiller meer zijn geest spande. De eerste verzen doen meer dichterlijk aan, de dan volgende meer welsprekend. Een vereeniging van de beide invloeden en daarmee een doorbraak en overheersching van zijn eigen wezen voelt men in gedichten uit het laatst van 1793. Regels als

Diese reizenden Athener waren
Deines glühenden Gesangs so werth.

zijn onmiddelijk Hölderlin. En alleen al dat hij de woorden

Cephissus durch Ohven
Und Myrthenstrauche rann

neven elkaar zette, maakte hem de onsterfelijkheid waard.

A.V.

[Deel 3]

Elisabeth Maria Post
Door
J. Koopmans

I. Het Land

> Schlumm're denn mein Gefährt im ersten Leben! Verwese
> Saat von Gott gesät! dem Tage der Garbe zu reifen
> Ja verwese!

Uit Klopstock's *Messiade*.

Het staat op een grafzerk gebeiteld. ‘Mein Gefährt’ is ‘de leemen hut’, het menselik lichaam. ‘Der Tag der Garbe’ is de Oordeelsdag. In onze sterfelikheid ligt de belofte van 't Eeuwige leven. De mens ontspruit en ontluikt, bloeit, en rijpt tot zijn volle wasdom, maar zaait, eenmaal ontbonden, met zijn asse de kiemen van een lateren staat, die van geen sterven en van geen einde weet.

Zo schrijft en spreekt een Christinne. En die Christin is een jonge vrouw, schoon en welgemaakt, bemiddeld en begaafd, met een gevoelige ziel en een liefhebbend hart, een wezen, zoals mannen zich zouden zoeken, en vrouwen ze zouden hoogachte of benijden. Doch tevens, - en deze omstandigheid vormt het pikante in dit werk, - drukken deze woorden een overtuiging uit, waarom beurtelings moet worden gestreden om ze als een zeker bezit te behouden, en om ze, wanneer ze slechts ten halve ontglipt is, met alle inspanning van krachten in een moeilike worsteling, wederom als een onvervreemdbaar eigendom in de haven der berusting te bergen. Want telkens slaan, aan de zich wiege-

lende zekerheid, de onrust van de menselike natuur, de ongewisheid van zijn lotsbestemming, daarin gesteund door de wereld der verschijnselen en de vervloeiingen van zijn verbeeldingen, de tanden van de twijfel, en moet op nieuw hetzelfde leed doorgemaakt, dezelfde strijd volstreden worden, om de verloren parel weer rein uit de bezonken wateren van 't ziele-evenwicht te voorschijn te brengen. Hier drijft de twijfel tot helderheid, en ontkiemt in de rust der waarheid de twijfel. Hier scheurt bestendig de gier aan de immer zwellende lever. Hier wordt de oude legende weer levend, waar de wonden aan de hydra der verschrikking geslagen, weer nieuw verderf en koppen uitdrijven. De Phenix die eerst kon herrijzen uit de as van de vernietigde romp.

Het laatste beeld herinnert ons, dat voor de strijd, die de Christenziel in het onderhavige werk wenst te aanvaarden, - een strijd met de volkomen overgave aan wat de Hemel over de mens beschikt ten doel, - als inzet vergt een vrijwillig ten offer brengen van het aardse leven, waar ook en wanneer ook, al lokt ook de toegezegde onsterfelikheid, gewaarborgd door Christus' lijden en zoendood, in de verre verte als een welkome winst. Van die inzet valt het zich te gemakkeliker los te maken, naarmate het besef, van wat door Christus zelf werd prijsgegeven, zich sterker betoont. En het besef zal eerst levendig en werkdadig worden bij een volle overgave in dit geloof, hetwelk in die werkdadigheid geen andere weg dan die der navolging begeert, en zich dus gemakkelik verzoenen kan met elke verzaking, die de waarde der wereldse belangen terugdringt, en de vertrouwdheid met de voorstellingen der hemelse gelukzaligheid op de voorgrond plaatst.

Niettemin valt het offer, zonder missen, zwaar. Ook voor hem reeds, die verklaart bij enkel brood te kunnen leven, die het zonder de gezelligheid van menselike omgang kan stellen, die desverlangd zich van zinnelike genietingen kan spenen, die noch voor iemand van een andere sekse, een echtgenoot of andere betrekkingen iets gevoelt, wat hem boven zich zelf aan 't leven bindt, - ook voor zo iemand zal het offer zwaar zijn, om voor de vuist zich bereid te tonen de stap uit dit leven te doen; omdat ook bij hem, die aan 't meest sobere en beperkte genoeg schijnt te hebben, niettemin een zoveel te rijker fonds van innerlike genoegzaamheid mag worden toegekend. Alleen-zijn is nog geen

arm zijn. Hoe rijk straalt niet een eenzame diamant! En zo is het ook met onze Christinne. Zij, die, alleen, nooit alleen is, die haar dagen en uren oordeelkundig verdeelt, om haar gezondheid onverstoord, haar belangstelling in het leven onverflauwd te houden; die, wonend in een gezegend oord, met een open oog de natuur haar mildheid ziet ontplooien en met een frisse geest haar wonderen weet na te vorsen en haar orde en overleg weet te waardeeren, - zij zal het, wij zullen het ervaren, zich tot een levenstaak stellen, dit levensoffer te brengen. Evenwel, het gaat niet voetstoots. De Schepping is schoon en een mensenleven rijk, zo hij wil leven ten nutte van anderen, ter opvoeding van zich zelven en ter ere van de Godheid, die hem in deze Schepping plaatste. En hoè schoon die aarde is, hoè leerzaam de natuur, en hoè welgeplaatst de mens in zijn omgeving, ter vervulling van de hem toegewezen taak, - wij lezen het op elke bladzij. Breed wordt er uitgemeten de pracht van Gods lieve wereld, feestelik klinkt de lof op ‘Zijner handen werk’; van blijde volheid wordt het leven van 't schepsel, naar Gods beeld, die Zijn wegen doorgrondt, Zijn wil herkent, en 't scheppingsplan mee helpt volvoeren in 't dageliks prijzen van Zijn macht en heerlikheid.

Wie bij een bespreking van ‘Het Land’ uit zou willen gaan van het voornemen, om in Mej. Post een schrijfster voor het voetlicht te brengen, die uitstekende tafereeltjes heeft gegeven van natuur- en landbeschrijving, kan er zeker van zijn, het lezend publiek op zijn hand te krijgen. In verband met de bizondere vorm van haar werk, heeft zij ons de natuur in verschillende tijdperken van het jaar weer kunnen geven, in de lente, de zomer en in de herfst, nu eens, als de morgenzon haar gouden stralen over de aarde uitgiet, dan bij het blakende middaglicht, of bij de bronskleur van de avondhemel, of in de maneschijn, of zo tijd en uur voegden, bij 't grauwen van de dag, of bij buiïg weer, 't zij onder regen, sneeuw of bij een dreigende onweerslucht; - en dit alles onder allerlei kleuren en tinten van het telkens afwisselende landschap, van bruine heidegronden, donkere bossen, blauwende heuvelklingen, malse weiden, verscheidenheid van groen, en golvende arenvelden. Zo ze tekent, doet ze dit met sobere lijnen, de snelle verbeelding tegemoet komend; zo ze schildert,

zo bewondert men haar vaardige hand en haar levendig oog. Al dadelik valt ons op haar eerste winterwandeling, door haar - de penvoerster is een zekere Emilia, - beschreven, wanneer deze, haar eenzaam tehuis op ‘Zorgenvrij’ verlatend, een tochtje maakt door het pas besneeuwde landschap, en onder de indruk van het stille stemmige sneeuwveld, haar schreden richt naar een groen gebleven dennebos, donker en levendig oprijzende tegen het wit, en daar, te midden van een maagdelike wereld, die, nu eens als donzige wol, dan weer als een golvende vloed, zich opdoet als de vloer van een gewijd oord, slechts met schroom haar onheilige voet zet op de nooit betreden vlokken, om verder op in de kronkelende paden, waar de boomtakken zijn behangen met festoenen van kristal, of omkronkeld met glinsterende slangen, in 't zachte geheimzinnige gesuis, ofschoon geen windje ruist, met een somber vermaak de eenzaamheid te genieten. Doch de lezer vindt keer op keer soortgelijke staaltjes van haar vaardige kunst. Straks komt de lente, eerst met trage schreden, haar intocht doen; in brief op brief beschrijft ze de vorderingen van de zich ontwikkelende natuur; totdat eindelik in Mei, de schepping, schaterend in haar feestdos, in de volle ontplooiing van haar rijkdom, zich aan haar blikken vertoont; een oneindig raamwerk als van onzichtbare snaren schijnt in sterke gespannenheid gonzend te trillen onder een kunstmatig ingehouden adem, die, vrijgelaten, alle stemmen zou doen juichen in een alles vervullende jubelzang. - Straks wijzigt zich de toonaard, als in de avondstond de wandelaarster een heiberg beklimt en onder 't dalen der zon een in sluimering vallend ver naar de achtergrond wijkend zomerlandschap beschouwt. Dan weer is het de diepte van 't woud, die trekt, of onder een lommerrijk bladerengewelf de koele beek, of het zwijgende wei- en korenveld onder een onweer, of in 't duister de sterrenhemel, of de geheimzinnige bomenwereld onder het maanlicht. Trouwens, hoeveel kleuren vindt niet het liefhebbend en geoefend oog op het natuurpalet! Dusdanig is dan ook de afwisseling in de brieven, wier gezamenlike inhoud poëtiese beschrijving geven van ‘Het Land.’ Als boekvorm is dan ook dit aan de draad der seizoenen geregen brievenalbum allereenvoudigst. Zo het niet te doen is om zich op de hoogte te stellen van de aard der genrestukjes, zal dan ook

niemand zijn handen uitsteken naar een lektuur, waarvan het vlak van mozaïek slechts gestrekt ligt tussen twee korrespondenten, Emilia en Euphrosyne. Want een zekere Elize vervangt slechts Euphrosyne, wanneer deze tijdelik bij Emilia verblijvend, zelf een korrespondente behoeft, zoals dan ook later, als Euphrosyne door ziekte niet langer in staat is te schrijven, haar nichtje Sofia haar taak overneemt. Bij deze eentonigheid vergeleken, zijn de romans van Wolff en Deken kluwens van weefsels. De schrijfster verontschuldigt dan ook haar allereenvoudigste conceptie. 'Ik geef geen roman,' waarschuwt ze in 't 'Voorbericht' van '*Reinhart*, *of Natuur en Godsdienst* een werk dat in 1791/92 verscheen, "maar neem het "het Land" als een schepping van mijn verbeelding, die zich meest al door de waarheid liet leiden; ziet de personen welke hier voorkomen, als verdicht aan, maar zoo ze hier of daar onder edele menschen hun origineelen zullen hebben." Want ook bij Mej. Post ligt het gebied van de "roman" buiten de mogelikheid van deze wereld, als zijnde, een vindingrijke aaneenschakeling van raadselachtige gebeurtenissen, die in een wonderlike ontknoping eindigen.' De schrijfster houdt daar in 't algemeen niet van. Doch er zijn uitzonderingen; Richardson had geleefd. 'Er is, weet ze dan ook, 'in tegenstelling met de laffe zedenbedervende lectuur, een genre, dat edele driften wekt; dat de ziel aangenaam roert en verbetert. Moet ik, - aldus verdedigt ze zich tegen de nuchtere volksaard, die, van minstens de Hervormingstijd af zich tegen alle fictie, omdat ze zo licht het terrein der onwezenlikheid betreedt, placht schrap te zetten, - 'moet ik de Clarissa's en Grandison's verachten, omdat in deze bedorven wereld niemand het in soortgelijke geschriften gesteld voorbeeld kan nastreven? Is hiermee de roman dan veroordeeld? En mag ik niet met eerbied en zacht vermaak, van Jezus en zijn gelijkenissen genieten, schilderingen, die haar bestaan verschuldigd zijn aan Zijn Goddelik vindingrijk vernuft? En worden deze niet uitgesproken, opdat de toehoorders er een omklede wijsheid uit zouden leren?'

Wij kunnen weten uit de geschiedenis onzer litteratuur, hoe ten onzent, de parabelen uit het Nieuwe Verbond, zo het reeds de fabelen uit de Oudheid niet vermochten, de wapenen hebben ge-

leverd tot verdediging van het goed recht der dramatiese verbeeldingen, zoals ze hier moeten strekken tot verweer van het scheppen van de fictieve wereld, waarin de sprekende en handelende personen van een ‘roman’ hun spel afspelen. Toch zal de redenering, hier gevoerd, niet nalaten bij menigeen de indruk te maken, als werden hier uilen naar Athene gedragen. Het hoofdelement, zal iemand opmerken, in ‘*Het Land*’ is de natuurbeschrijving, en onderstelt de persoonlike waarneming van de met trouwe gaven bedeelde schrijfster. Hoogtens moge de aangevraagde vrijbrief, meent hij, gelden voor het verzieren van een *alter ego,* in wier hand tijdelik de pen van Mej. Post zelf wordt gestoken, en aan wie ergens het bestaan van een liefhebbende-vriendin wordt toegedacht. Slechts ‘Emilia’, zal hij besluiten, en het haar toegewezen leven is ‘verbeeld’, zonder daarom ‘onmogelik’ te zijn, doch de ‘natuur’ bleef zich zelve gelijk. Doch, ook in dezen, is het gras niet vrij van adders. Ook de ‘natuur’ is, zo we het woord opnemen, dat de schrijfster ons zelf aan de hand schijnt te doen, ‘romanesk.’ Hoe langer hoe meer sluipt dit basterdelement de werkelikheid binnen. Uit genoegzaam, hier en daar uit haar werken bijeen te garen gegevens, blijkt, dat ‘Emilia’ de vaderlandse bodem bewoont en rijst voor onze ogen een Gelders landschap aan de Veluwe-rand ergens op, doch in de ‘brieven’ die ons worden gegeven, zijn zo al niet overal zichtbaar, die Veluwe-taferelen ‘bijgewerkt.’ De zaak is heel eenvoudig. ‘Zoo min als Reinhart,’ schrijft ze in het zoeven gemelde Voorbericht, om te voorkomen dat de lezers het verhaal als een familiegebeurtenis zullen beschouwen, - ‘mijn broeder is, zo min was met Emilia uit *Het Land* mij zelf bedoeld, maar heb ik alleen een meisje geteekend, zo als ik wezen wilde, en dat in gevoelens en denkbeelden met mij overeenstemt.’ ‘Emilia’ is de schrijfster, die zich zelf idealiseert. En hiermee gaat heel de opvatting van de ‘natuur’ akkoord. Haar ‘eclecticisme’ zoekt, wat de natuur èn hier, èn ginds, op haar mooist, bij een zelfde belichting mogelikerwijze zou kunnen vertonen, en brengt dat samen als één tafereel, op hetzelfde doek. Het doet als alle eclecticisme; het verzamelt, het ontbindt, het kiest, het verwerpt en het vat samen. Het wil de natuur, mits in alle opzichten wezenlike natuur blijvend, voor ogen stellen als een bloemlezing van na-

tuurschoonheden; maar ontziet zich niet, de werkelikheidszin van de natuur zelf geweld aan te doen. Zo het aan de ene kant woekert met wat voor zijn opzet dienstig is, aan de andere kant morst het met wat tot het doek niet dienen kan. Het is onoprecht, in zoverre het alleen het oog gericht houdt op de bekoring. Het graaft een groeve tussen het bedenkelike *zijn* en het buiten bedenking liggende *on-zijn* en spiegelt zijn adepten voor, het weligst te kunnen tieren in het gebied, waar zij, de werkelikheid ontvliedend, zich hun onbekende gewesten denken, hun onzichtbare wereld en hun onzienlike verwachtingen; het leent met milde hand aan de onbevredigde en naar elders smachtende zielen het rijke polychroom van zijn klanken en kleuren: het wordt de ijverige dienaar der meest ongebonden Romantiek.

'Romanesk' noemen de jongedames Emilia en Euphrosyne nu en dan de natuur, die ze in haar brieven beschrijven; 'romanesk' is de waterval; 'romanesk' het plekje, in het bos, waar onder het maanlicht de cypressen wuiven over een 'grasperk'; en de fantasie zo zachtjes door de 'natuur' vervloeit, dat de overgangen nauweliks zijn aan te wijzen. Zo spant men, in onze panorama's, voor onze ogen het misleidende doek, om het wezenlike met het geschilderde onmerkbaar ineen te laten smelten. Maar ook deze 'onnatuur', wij weten het, kan smaakvol zijn. En niet minder kan het 'eclecties' werken verklaard en verantwoord worden, als voortkomende uit de bodem van een bepaalde geestesrichting, die in zijn praestaties het hoogte kunstgenie in machtige openbaringen haar triomfen deed vieren.[1)]

1) Zie Mr. Rhynvis Feith. Dicht- en Prozaïsche Werken IIe Deel (*Over de Navolging der Natuur*, enz.). Vergelijk daarin Feith's kunstopvatting, *dat de natuur als zoodanig*, in zijn trouwe teruggave, niet het objekt der kunst kan zijn, maar wel *de manifesterende natuur*, als onuitputtelik magazijn van emotie-wekkende en de verstandelikheid bedwelmende schoonheden, waaruit de artistieke vinding haar modellen naast, om ze in al haar eigenaardige en karaktariseerende trekken te voltooien. - Het levende blijft altijd boven de kopie van 't levende - (zie verder *De Nieuwe Taalgids*, III, 22 vg.) Zie ook Mengs, *Pensées sur la beauté et sur le goût dans la Nature:* L'art a une partie dans laquelle il est plus puissant et surpasse la nature, c'est la beauté. La Nature est sujette dans ses productions à plusieurs accidens; mais l'art opère librement. l'Art peut choisir dans le spectacle entier de la Nature ce qu'il offre de plus parfait et rassembler différentes parties de plusieurs endroits, enz.

Doch de natuur laat zich kennen in haar trouw aan zich zelve, en ook de schrijfster, even naïef als de vrijheid, die ze voor haar arbeid vroeg, ons het recht geeft haar te veronderstellen, laat ons zelf oordelen over het gemaakte onderscheid, in een paar staaltjes, die tevens waarborgen van haar schrijfkunst zijn.

‘Toen de eerste morgenschemering de nagtelijke schaduwen verdreef, wierd ik uit mijnen gerusten slaap gewekt, door het gekraai der hanen, die, zo verre mijn gehoor zig uitstrekte, door 't geheele gehugt elkander antwoordden. Ik riep Emilia, om met haar de schoonheid van den morgenstond, die zij mij zoo verrukkend beschreven had, te gaan beschouwen. Niet meer dan één halfuur van *Zorgenvrij* ligt een steile heuvel; hij is rondom met kreupelhout beplant; een smal voetpad loopt al kronkelend naar zijn top; hier stond een eenzame reizige eik, die er mogelijk voor anderhalve eeuw door eenen of anderen roofvogel gezaaid was, wiens gedagtenis wij nog zegenden. Al hijgende klommen wij den heuveltop op, en zetten ons in het mosch onder dezen boom neder, de geurige waassem der bedaauwde kruiden vervulde de geheele lucht, en elk koel morgenwindje bragt nieuwe geuren mede. Ons aangezigt was naar 't Oosten gekeerd; agter ons was de aarde nog door de vale schemering bedekt, allengs verminderde zij; en de eerst nog flonkerende morgenster, verloor haren glans eindelijk geheel. De verlichte kim wierd telkens schooner en schooner. Lange voor den opgang der zon, zag men kleine wolkjes, met vergulde, purperen of zilveren randen omboord, of door de heerlijkste, in elkander smeltende kleuren geheel versierd; en deze kleuren wierden sterker bij oogenblikken.

Allengs ontwikkelde zig een nabijgelegen bosch uit de schaduw van den nacht; het huppelend boschgedierte vlugtte op de aankomst van den dag naar zijne holen. - Vele bekoorlijke landstreken die allen uit de vale schemering oprezen, lokten onze oogen, doch niets was aantrekkelijk genoeg, om ze lang van de oostelijke kim te verwijderen, van waar wij met eene zwijgende verwagting de majestueuze verschijning der dagvorstin te gemoet zagen. Uit het kreupelboschje, dat ons omringde, juichten dui-[1)]

1) 't Is Euphrosyne, die hier schrijft.

zend stemmetjes, wier verscheidene toonen geheel melodisch waren, haar vrolijk tegen. Aan den voet des heuvels vloog de altijd dartele leeuwerik van zijn klaverbed op; steeg, al orgelend, naar boven; en, toen hij mijn gezigt reeds lang ontvlogen was, hoorde ik nog zijn vrolijk morgenlied. Alles wat ik zag, alles wat ik hoorde, scheen den Schepper van het licht, voor den naderenden dag te danken, terwijl onze verrukte zielen, het deden door dankbare tranen. - Met de schemering vlood de eenzaamheid van de velden; - de deur van eene hut, die wij in de diepte, nog weg gedoken in de schaduw zagen liggen, wierd geopend; een half gekleede boer keek over de onderdeur; hij zag den Hemel in 't rond eens aan; zijne vakerige oogen wierden op dit gezigt helderer, en vertrok vergenoegd om zig te bereiden tot zijnen arbeid. - Hier en daar opende een Herder een stal, en leidde zijne blatende kudde veldwaards. - Ginds ging een boer naar de weide, en haalde zijn lustig daar dravende paarden. - Hier en daar ging, op de kruiswegen van 't heigebergte een reiziger, die in den koelen nacht zijnen weg had voortgezet. - Met één woord; alles begon te herleven, met het ontwaken der natuur. Maar niets trok zoo lang onze aandagt af, dat wij niet de gedurigaangroeijende schoonheden van den gezigteinder waarnamen; eindelijk begon die te gloeijen, onze harten klopten in de oogenblikkelijke verwagting der Zon; en, een rond van ligt vertoont zig; - de gouden kloot rijst al hooger en hooger; - met eene verwonderlijke snelheid was zij boven de kimmen verheven! - Toen zagen wij haar in volle majesteit, hare verblindende stralen verspreiden. Een vrolijke glans bedekte de toppen der bergen, en het naast ons liggend bosch! De dalen lachten op hare komst, en nauwlijks was zij verrezen, of een milde daauw ging van het veld op; - de droppelen schudden van de struiken; en schenen, toen de Zon ze bestraalde zo vele gloeijende diamanten! - De geheele natuur was leven en vreugde, Emilia was louter gevoel, - en ik, - die nooit deze luistervolle vertooning gezien had, in eene sprakelooze verrukking.[1)]

O hoe rijk is de natuur in schoonheden l vooral in den bekoorlijken oord, dien mijne gelukkige Emilia bewoont! een paar mijlen

1) Brief XXXIII. Begin.

van *Zorgenvrij l*igt een uitgestrekt bosch, mijne vriendin had mij lang begeerig gemaakt om dit te bezoeken. Eindelijk bepaalden wij eenen dag. Op een open landwagen reden wij genoegelijk langs bouw- en weilanden, beplantte velden en heivlaktens, bergen, en dalen, tot dat wij, bij het uitgestrekte bosch, aan den voet van eenen berg, aftraden, met een ziel, die geheel voorbereid was voor de beschouwing der Romaneske schoonheden, die wij hier vonden. Verbeeld u eenen onafzienbaren kring van meestal oude bemoste bomen, die in eene steile regtheid oprezen, elkander met de breede kruinen raakten, en dus de schaduwen verdubbelden; en onder eenige derzelven grasheuveltjes, door de natuur tot rustplaatsen geschikt; de grond, hier meer, daar minder heuvelig, was met een groen tapijt van zagte mosch begroeid. Hier heerschte, meer dan ik ergens zag, de schoone onorde, die de vrije natuur vertoont, als geen misvormende kunst, haar in banden kluistert. Vogelen, die den stillen eenzamen lommer zoeken, daar geen menschelijk gewoel hen stoort, daar de Echos alleen hun lied nabootsen, bewoonden, in eene vreedzame gezelligheid, dit schaarsbezogte woud; al luisterende naar hunnen gemengden wildzang, dwaalden wij, met een stil genoegen, op de kronkelende paden. Op ééne plaats waar de zig verdikkende schaduwen eene bijna nagtelijke donkerheid vormden, hoorden wij het statig geluid van eenen klaterenden waterval. Hier onder mengde zig, het zagter, vreedzaam, gefluister van een murmelend beekje. Opgetogen van nieuwsgierigheid, hielden wij hier een oogenblik stil. - Wij wendden vervolgends onze treden, naar de leiding van het gehoor, het geruisch nam toe, naar mate wij nader kwamen, en vervulde mij met zekeren eerbied. Eindelijk bracht mij Emilia, om mij op het treffendst te verrassen, op eene plaats, van welke ik mij geene verbeelding had kunnen maken. - Ik zag in een sombere diepte, een schoone bron voor mij, waar uit het helder water, met een wilden stroom, langs rotsagtige, met mos begroeide keiën, al spottende afliep in eene kleine kom, wiens schuimend nat, langs grooter, en breeder vallen, in een beekje stortte, dat onder 't loof der overhangende struiken, zagtjes murmelde in de diepte. De grootsheid van dezen oord wierd vermeerderd door alles wat hem omringde. Ter zijde van de bron, ging de grond met eene trotsche steilte al hooger en hooger op; eene verzameling van eerwaardige boomen,

van grijze eiken, rijzige abeelen, schaduwrijke linden en hooge populieren, rezen agter elkanderen op, en vormden een schoon amphitheater. Allen schenen zij in eene peinzende gedachte te luisteren naar het klateren dr bron, en beantwoordden het veeltonig waterlied met een vreedzaam gesuis. De dichterlijke verbeelding zou hier een heiligdom vinden. Bij deze bron zaten wij neder. Geen wonder, zeide ik, dat de Heidenen tempels van hunne bosschen maakten; dat Abraham Berzeba's lommer tot zijne bidplaats hield; dat Jezus zelf het statig woud verkoos, als hij voor ons heil in eenzaamheid zijnen Vader wilde bidden. - Welk een heilige eerbied vervult mijn hart! - Hier dunkt mij woont de Godheid! - de trotsche boomen vertellen mij zijne grootheid; - deze ruischende bron is hun een loflied! - Ik ben geheel gevoel...'[1)]

* * *

Wat wij tot nu toe, - door opzettelik deze brieven op een bepaald punt af te breken, - aan 't oog van de lezer onthielden, en waarop wij verder zijn aandacht dienen te leiden tot nader begrip van wat deze eigenaardige genrekunst eigenlijk bedoelt te zijn, - is het uitvloeien van schier elke brief in een, in haar ruimste zin genomen, didaktiese wereldbeschouwing, en wel onder zulk een hoek, dat de stralen der bewondering zich richten tot een gloriekrans van de onvolprezen Schepper. Het oordeel moge onderscheïden, opdiepen, uitstallen al wat het speurend oog, geleid door de hulpmiddelen van de optiese techniek, uit 't leven der onaanzienlikste planten en uit de liefst onnaspeurlike fauna aan 't daglicht brengt; onmiddellik echter verschijnt naast de positivistiese zuster die als 'Rede' zo lang haar triomfen vierde, het vrijgevige en spontane 'Gevoel', dat, schïer voorbarig, en vooraleer de uitkomsten der waarneming behoorlik in balans zijn gebracht, alvast de voorlopige resultaten op muziek zet en de lofzang instelt op 'die Ehre Gottes'[2)]. Het wormpje, het rupsje, het stof op de vlindervleugels, de vorm van de sneeuwvlok, alles wordt nagegaan, verklaard en verheerlikt. God had gezegd na elke scheppingsdaad, dat

1) Brief XXXIV. Begin.
2) Zie 'Feith's Natuurgrond en Kunst' in *De Nieuwe Taalgids* III.

het goed was, en de ‘Verlichtings’-adepten der 18de eeuw hebben met een feestelik optimisme deze goedkeuringen herhaald, en vanaf *Martinet*, die geestdriftig Gods voorzorg prees in het scheppen van de ‘luis’ - om n.l. door welberaamde prikkels de vervuilde luiaard tot beterschap te nopen, - tot *Mevrouw Lucretia van Merken*, die niet uitgeroemd raakt over ‘Het nut der tegenspoeden’, hebben hier een reeks van getrouwe vaderlanders blijmoedig al het bestaande als noodwendig en oorbaar geprezen. Wij noemen niet eens *Nicolaas van der Hulst*, die in zijn ‘Bemoediging’ en zijn ‘Levenswijsheid’ het Napoleonties bewind als leerzaam en zegenrijk voor zijn landgenoten te loven wist.

De dorst naar kennis, welke de schrijfster van dit werk door de milde en vriendelike natuur aan de beide meisjes geregeld laat bevredigen, blijkt op den duur echter onverzadelik te zijn. In dier voege namelik, dat de onderzoeksters gaan beseffen, met hun werk nimmer klaar te zullen komen. De natuur levert op de proef gesteld, altoos weer nieuwere vondsten. 't Is niet, dat de dames er tureluurs onder worden. Integendeel, zij strijken de winst met voldoening op, en aangezien de bestemming van de mens het meebrengt, niet alleen de Schepper uit zijn werken te leren kennen, maar ook de verkregen kennis om te zetten in een hulde aan zijn geopenbaarde Wijsheid, komen ze bovendien nooit te kort, in haar ontboezemingen en haar onderlinge gesprekken Gode de verschuldigde eer te geven, oden aan te heffen, of aan het klavier of met de dwarsfluit haar stemmen te laten begeleiden met tonen van lof. Doch 't is de *lust* om de ganse boom der kennisse leeg te plukken, die haar opmerkzaam doet worden op het onomstotelike feit, dat tegenover de Oneindigheid, zij het dan al niet de onvolkomenheid harer zinnelike vermogens, de beperktheid der uren van het mensenleven staan. Wat hiervan te denken? Kan, menen zij, het leven zich met de dood verzoenen, wanneer de dood aan de verheven bestemming van het schepsel op zulk een bruuske wijze een eindpaal stelt? Zij kunnen slechts in één richting een bevredigend antwoord geven. De taak, aan de mens gesteld, menen de vriendinnen te moeten onderstellen, is met het staken van de banden der natuur niet afgelopen. God heeft voor het vorsen naar zijn verborgenheden en het ontraadselen van zijn geheimen, een deel van die gewijde kultus voor gelukkiger eeuwen bewaard. De

wetenschap van steeds aanbiddeliker wonderen zal een voorrecht uitmaken van de hemelingen. Waar dit zijn zal, heeft God voor ons verborgen. Maar God is wijs. en kent het best ons heil. Wellicht gissen de meisjes des ondanks, dat andere planeten de verblijfplaats van haar, als verheerlikten, zullen worden.[1)] Wellicht zullen zij, begaafd met engelenwijsheid, misschien wel begaafd met meer en fijnerbewerktuigde zinnen, opgeklommen in de keten der eindige wezens, in staat zijn Gods grenzeloze grootheid te bewonderen. Want dat er in dezen een voortdurende climax is, daarvan houden ze zich overtuigd, omdat die stijging juist beantwoordt aan het zich telkens herhalende feit, dat bij iedere verwisseling in de natuur de geest een nieuw vermaak ondervindt; een duidelik blijk, menen zij, dat de telkens volgende toestand als nòg bevredigender moet worden aangemerkt als de voorgaande.[2)] En deze indrukken wijzen er met de meeste beslistheid op, dat elk vermaak een leegte achter zich laat; dat nooit en te nimmer de ganse ziel wordt vervuld; dat ons telkens de trek naar een hoger volmaking bij blijft, welk verlangen eerst door Christus' volheid kan worden vervuld. Zo is dan die trek naar de volmaaktheid, door de Schepper in ons neergelegd, als een geschenk te beschouwen, aangezien het ons onderscheidt van het redelooze dier.[3)] In God moeten al onze vergenoegingen eindigen.

Emilia, - want zij is de leidende gedachte in deze gesprekken en correspondenties, - is, nu zij door de stimulans der volmakingsieer op de Pythagoreïese banen gaat dwalen, tevens bij machte, een zekere casuïstiek te drijven. Zij kan met de zoëven gegeven inzichten, dan ook een antwoord geven op de vraag, waarom dezelfde God, die ons schiep tot het prijzen van Zijn heerlijkheid, de schoonheden deels zo diep heeft verborgen. Het antwoord is, dat de Godheid voor de eer van Zijn beprijzing immers niet nodig heeft, zich te wenden tot ons, de minderbegaafde en kortzichtige mensen. Het is toch aan te nemen, voegt de theïsties voelende maagd er aan toe, dat ook andere geesten, veel verhevener dan de onze, op deze aarde Gods in zijn geschapene ere geven. Wat weten

1) Brief XXXVI.
2) Brief XXXV.
3) Brief XXIII.

wij? en hoe veel weten wij? laat zij onbestemd gissen. Wat zijn we slechts? en wat kúnnen we worden? breidt zij haar geestesleer uit. Beschouw een mierenhoop, - stelt ze als voorbeeld, - en let op die rijen van rusteloos zoekende en wriemelende diertjes. Is dit niet òns beeld? En zouden verheven wezens, neerblikkend op onze aarde, niet evenzeer over óns oordelen, als wij het doen over de wemelende wereld aan onze voeten?[1)]

Intussen zij opgemerkt, dat de Heilstaat niet alleen de verwachtingen omtrent de ‘volmaakte wijsheid’ in vervulling zal moeten brengen, maar dat de verlangens van het heden zich ook uitstrekken naar datgene, wat met en door de ‘kennis van God,’ op aarde behaaglik de zinnen streelt, en met aangename gewaarwordingen blijvend het gemoed bekoort. Al wat aandoeningen wekt, wordt daardoor reeds geheiligd, doordat het stemmingen onderhoudt, die een toekomst te voorschijn roepen, waarin het bestaan ‘louter gevoel’ zal zijn. Daarom worden dan ook de aandoeningen, zo ze eenmaal zijn opgewekt, werkdadig gehouden, zorgzaam naar een afgelegen plekje geleid, en daar in onbelemmerde afzondering, met stil genot gekoesterd. En er is veel, wat in die wijding deelt. De Schepping vertoont zo veel, wat beeld en belofte geeft. Ziet gij die berken, wier stammen zich om elkander slingeren; die olmen, wier takken zich vervlechten? Hoort gij dat klagend gepiep van de tortel, als treurde hij over ontrouw, of de dood van zijn gaaïke, wellicht door 't dodend lood van de jager getroffen, en wacht ginds niet in angstige stilte de afgeleefde eik op akst en houweel? - Zo tokkelt de aangeboren en door de natuur gekweekte gevoeligheid de snaren van de weedom, en leiden allengs de ouverture in op het zangspel van de ‘Vriendschap.’ Want zo het zoet is, het vrije leven in zijn duidelik uitgedrukte bestemming te genieten; zo de medegevoelende schepping in de gewijdheid van dit God-verheerlikend bestaan deelt; de nauwe vereniging met een gelijkgestemde ziel adelt eerst het menselik leven; de zielsgesteldheid, die zij weet te geven, vormt geest en gemoed, maakt alle genietingen reiner en voller, geeft de vreugde onvermengd, maakt de droefheid dierbaar. Zij is een gave des Hemels,

1) Brief XXXII.

die geen andere naast zich duldt. De vriendschapsgevoelens te voeden, zal voor Euphrosyne, wanneer de nauwere aansluiting tot stand komt, de adem van haar leven worden. Geen klank is voor haar welluidender. Zij voelt het, de beoefening van deze vriendschapsstemmingen is voor haar de ware wellust, het ware zoet. In alle rampen des levens zal dit de ware troost geven. De traan die de vriendschap wenen zal over ons lot, geeft eerst de balsem in de wonde des harten. Het wandelen op de doornige paden des levens valt aan de hand der vriendschap licht.[1)]

Didakties noemden we reeds te voren deze correspondenten, en daarom konden deze 18de eeuwse gevoelsmensen de gave der vriendschap, zo min als de overige openbaringen van het leven, in al haar vormen, aanvaarden, zonder daarin te zien een middel tot een door de Heer der Schepping bedoelde en in uitvoering gebrachte progressieve ontwikkeling, een vervolmakings-proces. De vriendschap mocht stemmingen onderhouden, de levensgang brengen op een verhoogde vloer, de geest doen zweven tussen hemel en aarde, het alledaags-menselike stoten met de voet, en zich opwerken tot de ideale sfeer, - het ‘edel oogmerk’ ook van deze zegening was toch niet minder van een ethies-utilisties belang, aangezien de vriendinnen er vast en stellig het middel in herkennen om ‘elkander gelukkig te maken’, in zoverre dat geluk gelegen is in de verbetering van onze geest, ‘niet geschapen om in een kleinen kring van vluchtige jaren op dit toneel der onvolmaaktheid te schitteren, maar hier vertoevend om die gesteldheid te verkrijgen, die hem vatbaar maakt voor de eeuwen van geluk.’ De vriendschap eist dus ‘beoefening’. Dit ‘oefenen’ vraagt wederzijdse hulp. Hulpvaardigheid is de jongere zuster der liefde, maar vraagt als leidsman het oordeel, dat gerechtigd is van ‘plichten’ te spreken en een ‘taak’ te bepalen. En die ‘taak’, welke de ware vriendschap ons oplegt, kan zelfs groot zijn - aldus leidt Euphrosyne de eigenaardige roeping der aanstaande ‘beoefenaars’ in, - doch dan mogen ‘ontijdige beschroomdheid’, ‘kwalijk geplaatste teederheid’ en ‘schoon schijnende hoogmoed’ geen hin-

1) Brief I. In de ‘doornige paden’, de ‘hartewonden’ en ‘levensrampen’ preludeert reeds een andere beschouwing dan die van een leven, gelukkig door 't onderzoeken en prijzen van Gods werken.

dernissen zijn in het meedelen en ontvangen van die vermaningen en afkeuringen, waartoe het vriendenhart zich verbonden gevoelt. Van zelf beaamt Emilia dit gevoelen geheel. Een andere opvatting, meent zij, zou niet mogelik zijn. Een vriendschap laten berusten op de veronderstelling van een reeds verkregen volmaaktheid, hier te bereiken, en ongewijzigd voort te duren, lijkt haar een ongerijmdheid. De genegenheid welke twee wezens voor elkaar gevoelen, bevestigt ze, màg niet gegrond zijn op de mening, dat de een in de ander een volmaakt wezen heeft te vereren; maar moet zowel gelegen zijn in de waardering van de ernst, waarmee die andere zich zelf verbeteren wil, als in de sympatie met de enkele karaktertrekken, waarvoor zij haar dank verschuldigd is aan haar Schepper. Doch vriendschap betonen, - sluit in zich het aanwijzen van de feilen, die iemands verstand en hart ontsieren.[1)]

Die soort vriendschap, - in de romans van Wolff en Deken, met name in de 'Willem Levend' zal men een dergelijke verheerliking van deze gevoelens evenzeer terugvinden, - is een uiting der 'Romantiek'. Het ontvluchten van de werkelikheid, het zoeken van een andere natuur en mensenwereld, die antwoord geven op de stemmen, die zich een uitweg banen, heeft zich in allerlei schakeringen laten gelden: - hier, in 'Het Land', zoekt het meisjeshart de maagdelike natuur op, en dáár, in de feestelike omgeving van allerlei natuurgeluiden, vaardig resonerende in het voor de zuivere stem der natuur zo ontvankelike gemoed, zoekt het en vindt het, de met haar ziel volkomen harmonieërende ziel van een ander mens, óók van een maagdelijn, schoon en jong en verstandig en gevoelig, óók met het geloof aan een oorsprong uit God en een opgaan náár God als leidend levensmotief, één met haar in haar aanleg tot waarnemen, gevoelen, verbeelden, en één in verlangens, die verre wijken van deze wereld. Hier nu, in de ongerepte Schepping, zijn de vriendenharten de altaars, de hellende heuvels en rijzende bomen de tempelwanden. Hier fluisteren priesterinnen heilige woorden, zweven geheime tonen, ruist een verborgen ritus. Hier is de wereld verre, wijkt zelfs de beschroomde maan achter 't beschermende loof terug. Alleen de verwijderde sterren, die andere werelden dan deze, vertegenwoordigen, en in hun stille tinteling al

1) Brief II.

wenkend wijzen op de Oneindigheid der ruimten, mogen het appel ondersteunen op een stemming, die het ‘Jenseits’ vraagt voor haar bestendiging. Want zij hebben het goed gevoeld, die twee, dat de ware vriendschap eeuwig is en niet sterft met de mens. Zij wisten het reeds, dat het uur der herkenning, bij de eerste ontmoeting, evenmin het éérste uur der vríendschap is. Doch 't wedervinden zelf is een feest, als bij de harteklop der tegensnellende zielen de natuur de maat slaat, het zonnelicht lacht, de duiven vrolik kirren, de mugjes dansen. Straks sterft het lichaam, en scheidt de dood de vrienden, wat nood? de vriendschap zelf reikt over het graf. Wat maakt het droef geween bij de afscheidsgroet aan de vege sponde? Hoe veel betekenen die ogenblikken? Straks immers worden zij gevolgd door eeuwen van zaligheid. Ginds - rollen geen tranen. Ginds - kent men geen scheiding. Daar - zal de nauwste zielenvereeniging de altijddurende bron van hemelwellust zijn!

Triomf dan, dit leven op aarde!

Oord van het begin der kennisse Gods, van de heerlike werken der Schepping!

Waar banden wonden aangeknoopt, die de Hemelen zullen zaligen!

Waar 't ingeschapen gevoel en 't Godsgeschenk der Rede aan de hand der wonderrijke Natuur ons wijzen op onze bestemming, om, onder gestadige vervolmaking, op te klimmen in de rangen van de gezaligde hemelingen, in 't prijzen van God en 't aanschouwen Zijner volle Heerlikheid.

En dit, gesteund door de Godsdienst.

Sprekende van de Godsdienst, op het einde der 18e eeuw, houde men er rekening mede, dat hier, zoals in 't algemeen in de litteraire werken van die tijd, - wordt beleden een breed Evangelies Christendom, met een geloofsinhoud, die zich onmogelik zou kunnen laten vervatten in de toenmalige kerkelike Formulieren, met een gezindheid, welke 't liefst buiten alle kerkverband blijft, die zelfs een zekere schuwheid vertoont voor 't kerkgebouw zelf, maar niettemin de Bijbel erkent als het orgaan van God, en alleen volgens de Bijbel, de verhouding tussen het schepsel en de Onzienlike, zonder enige menselike bemiddeling ziet bepaald. De mens staat vóór

God, spreekt tot God, tracht Zijn wil te doorgronden, die na te komen, de Godheid te naderen, en opgenomen te worden in Zijn huis. Hij toch is de vriendelike Leider, die minzaam wenkt tot het wankelend struikelend kind, hem wijzende op het Voorbeeld, ons gegeven in de Middelaar, de Christus der Evangelieën. - Dit Christendom werd èn door de individuele betrekking van de mens met God, èn door de warmte en de ijver der verering, die gevoed door de gevorderde wetenschappen, te veel van het schepsel zelf vroeg, dan dat het zich met de mening van anderen, laat staan: andersdenkenden, zou kunnen bemoeien, dat der *tolerantie*, dat allengs de Evangeliese zin emancipeerde van exclusivisme en kerkelikheid, en het hemelteken naderende van de Algemeene Broederschap, aan 't geestelik denken, de maatschappelike gedragingen en de realisering van opkomende politiek-sociale beginselen een bepaalde en duurzaam gebleven stempel gaf. Doch, hoezeer ook leidende tot uitwissing van grenzen, vrijheid van Godsverering en verwereldliking van lang bestaande verhoudingen en noodwendig gebleken instellingen, is dit onkerks Evangelisme verre geweest van te zijn, - zoals tegenstanders meer smalend dan deskundig lasterden - een verkapt atheïsme. Integendeel. De beweging had een sterk piëtistiese ondergrond; en een innige vroomheid straalt door de werken harer voorstanders heen. Ook bij Mej. Post, en haar Emilia, blijft de ‘leer’, op de Bijbel gegrond, zo rechtzinnig als ooit. De aarde is door Adams val vervloekt, en de vloek kan eerst worden weggenomen met onze verzoening door Christus. Het lijden op aarde herinnert ons, wat wij in dezen aan ons zelf zijn verplicht. Emilia wordt het zich onmiddellik bewust, als zij bij een der landlieden uit haar nabuurschap een koe ziet sterven. Het beest bezwijkt aan de pestziekte; afgemat ligt het neer, zijn smarten door een hartbrekend kreunen te kennen gevend, terwijl zijn smekend oog de omstanders om hulp schijnt te vragen, en Emilia's gemoed pijnlik is aangedaan bij het onmogelike van elke menselike bereidwilligheid, om hier hulp te verlenen. Zoals altijd, wanneer de worsteling met de dood van iemand die ons dierbaar is, ons onmiddellik het inzicht geeft in de betekenis van het offer en hiermee het drama op Golgotha de werkelikheid vóór ons symboliseert, zo voelt ook Emilia in de bezoeking, die vóór haar ogen het onschuldig slachtoffer moet treffen, een inlos-

sing van een ergens begane overtreding en komt het intuïtief in haar op, dat in dat dier de meester wordt gestraft. Zo deelt dan, - in haar gevolgtrekking, - ook het redeloze onzondige schepsel in de vloek. Zelfs brengt deze onverdiende marteling haar de vraag op de lippen, of dit onnozele dier ook zal delen in de heerlikheid Gods?....Doch tot de oosterse konsekwenties van de transmigratieleer komt het bij Emilia nïet. Ze wijst het mogelike antwoord af, door zich te herinneren, dat, zo al voor ons, nog te meer voor blinde verstandeloze wezens Gods diepten verborgen zijn. En ook bij ons, bedwingt ze zich, die moeten vrezen en aanbidden, zou het vermetelheid zijn, onrechtvaardigheden op te willen sporen, waar wij niets anders hebben te doen dan te vertrouwen en af te wachten.[1)]

Het vertrouwen op Gods wijze Leiding en onuitsprekelike Liefde is dan ook de sluitsteen van alle ingaande beschouwingen, die zich laten vastknopen aan de zinnelike waarneming der natuur. De Natuur voedt op tot de Christus, brengt, telkenmale zinspelend op de grote waarheden in Christus, tot het onmiddellik geloof. Als Emilia, lezende in de nacht, en in een gewijde stemming, leven en dood overdenkt, kraait tegen de morgen eensklaps de haan, en aanstonds herinnert ze zich levendig Petrus' berouw en zielesmart onder de ernstig bestraffende ogen van zijn Heer, in die mate zelfs, dat ze naar Klopstock grijpt, om bij diens treffend verhaal te wenen, en haar eigen zwakheid te laten spiegelen in Petrus' daad, om tot zich zelve de woorden te prediken: ‘Waakt en bid, opdat gij niet in verzoeking komt!’ Ook indierekt wijst de natuur op verheven onderwerpen. De kapel en haar gedaantewisseling betekenen de dood en de opstanding; de gedoornde roos verbeeldt de onvolmaakte genoegens dezer wereld; het onkruid in de tuin; de klimop die zich slingert om de eik teneinde steunsels te zoeken, voor haar ranke stam; de zon die Jezus' Genade verbeeldt; de zeis die de halmen maait; de oogstende landman; de rijpende boomgaard; de wijnstok met zijn ranken; de dolende pinkjes op de wijde zee, de immer voortrollende baren, - beeld van de wentelende tijd; - het zaad in de akker, en wat al niet meer; geven voet aan vergelijkingen, waarin de Christelike levensbeschouwing

1) Brief I.

voedsel vindt voor haar waarheden. Als Euphrosyne, na enige weken die ze als logée op *Zorgenvrij* heeft doorgebracht weer naar de stad van haar inwoning terugkeert, is ze dan ook, getuigt ze dankbaar, zeer in ‘wijsheid’ toegenomen, en ze beseft dat behalve dat ze de natuur op haar mooist heeft gezien, ze tevens de natuur aan de hand van haar onovertreffelike vriendin heeft doorschouwd, ja, dat ze in de natuur zelf een leidsvrouw heeft gevonden die haar geestelik heeft laten zien. Niet voor niet was ‘opvoeden’ het onderling parool der beide vriendinren geweest. ‘Vriendschap,’ èn ‘Natuur’ èn Godsdienst hebben samen aan het grote werk gearbeid. Het is de trits geweest, die beider leven heeft voortgestuwd in de enige richting, waarin het volmaakte geluk te vinden is. Het is de nieuwe ‘Drieëenheid’ geworden; het levensdogma van wezens, die de met hen harmonies meetrillende stemmen hebben vernomen in de zuchten der ongerepte natuur, in het geruis der stijgende hemelsferen, en in de harteklop van het schaarse gelijkgezinde mensenhart. De vale nacht verenigt ze op de stilste plekken, waar, nauw hoorbaar, de liefde haar tederheid lispelt, het blaadje trilt en 't matte maanlicht beeft.

***

Met meer dan één draad niettemin, is ‘Het Land’ van Mej. Post aan het samengesteld lijnenbeloop van de Romantiek verbonden. Toen Rousseau het woord had uitgesproken, dat heel het maatschappelik leven op dode traditie berustte, en onze verrichtingen in dorre conventie wortelden, onze wetenschap onoordeelkundig aangeleerde schoolsheid, onze beschaving een onberedeneerde codex van sleurgewoonten was; dat de ogen der mensen te verblind door de logen waren om de ware menselikheid te kunnen ontdekken; maar men daartoe, afbrekend wat de kultuur had opgebouwd, ruggelings naar de oorspronkelike staat der wereld terug zou moeten gaan, om aan de boezem der natuur de waarheid op nieuw af te luisteren, - toen had wel, eensdeels, het orthodox-Christelik gemoed zich gekant tegen de uitgesproken waan, als zou, na het offer op Golgotha, de natuurstaat alsnog de enige waarborg kunnen geven voor een opvoeding in waarheid en deugd, terwijl ook de Aufklärungs-adepten, en daarmee de schare der geesten, die hier te lande in 't laatst der 18e eeuw de wetenschap

dienden en de kunst bevorderden, en allen zonder missen in de geschiedenis een steeds voortschrijdend beschavings-proces zagen voltooien, bedenkelik het hoofd hadden geschud over een leer die zichtbaar indruiste tegen de leiding des Hemels. Doch ongeacht dit verzet, hadden Rousseau's woorden een stem gegeven aan wat hier met meerder of minder bewustheid werd gevoeld; de terugkeer tot de natuur had ook het oog gevestigd op de gemaaktheid in het gezelschapsleven, dat, meer en meer verfranst geworden, zonder de streling te kunnen uitoefenen van het aroma van 't gecultiveerde salonleven ginds, hier verviel in een twedehands-stijl, en parvenu geworden, onhandig of geöutreerd, in beide gevallen onwaar-grotesk aandeed. De brieven in de ‘Willem Leevend’ tussen Jacoba en Christina, geven er ons enigermate een beeld van, terwijl ook Kist in zijn ‘Wonderbril’ en dergelijke, heel wat dorre vaderlandse conventie en gemaaktheid aan de kaak heeft gesteld.[1)] Dezelfde afkeer van het conventionele heeft in ‘Het Land’ Emilia uit de stad gedreven. Dit is de reden waarom ze zich eenzaam ophoudt op *‘Zorgenvrij’*. Vrijwillig heeft zij elke band met de overige wereld doorgesneden; zo zelfs, dat men van geen verwanten hoort, van geen betrekkingen hoegenaamd, dan alleen met Euphrosyne. Deze wordt ons voorgesteld, de stad te moeten blijven bewonen, omdat zij, als brave dochter, haar moeder, die niet meer buiten het stadsleven kan, de laatste dagen door haar kinderlijke zorgen aangenaam wil maken. Bovendien, de opzet van 't werkt verlangt, dat de vriendin uit de stad het landleven in al zijn bekoorlikheid nog niet dient te kennen, en aan de hand van Emilia een leerschool moet doormaken, welke school, zoals wij later zullen merken, voor het al te gretig naar de zuivere bronnen dorstende gemoed, van wege de daarop te volgen onthouding, noodlottig wordt. Euphrosyne in de stad, Emilia op het land, ziedaar het eenvoudig getouw dat de correspondentie op gang brengt. Doch hoe eenvoudig ook, de plaatselike onstandigheden worden behoorlik uitgebuit. De gelegenheid toch is te gunstig, om de tegenstelling tussen wanbeschaving en oorspronkelik

1) Over de toenemende verfransing, vooral na de ‘Réfugiés’ in de burgerkringen, trekt A. Loosjes te velde in zijn *Robert Hellemans*, een levensloop vol protest.

natuurleven in details niet uit te meten. Zo Euphrosyne een levensbeeld geeft uit de stad, Emilia blijft haar de tol niet schuldig, met eveneens een tafereel te ontwerpen van het ongekunsteld leven op de haar omringende hoeven. Euphrosyne, - die zoals de lezer allicht heeft gemerkt, een metamorfoze is van Emilia, die in haar spreekt, - wordt geacht, bij 't begin van 't verhaal, op een keerpunt te staan. Zij doet nog wel aan het stadsleven mee, maar zij is zich bewust, dat haar zin voor de genoegens er voor verflauwd is. Toch meent zij, geacht als ze is, de kring van haar bezoeken niet eigenwillig te kunnen beperken. Alleen vindt zij het jammer, dat de nieuwe personen, die ze door dit gedwongen verkeer leert kennen, haar de verbeuzelde tijd niet kunnen vergoeden. Doch er is een ander gevaar. De vormelike omgang met mensen, die haar geen belang inboezemen, zij voelt het, werkt het onoprechte veinzen in de hand. Niemand toch, meent ze, wil zich nors betonen of grillig wezen! Maar hoe, als men sprekende in de gekunstelde toonaard, de spraak van zijn hart vergeet? Is het niet waar, dat zo licht een meisje dat oprecht spreekt naar haar hart, juist omdat veinzen gewoonte werd, in gevaar wordt gebracht? En is de stad niet het terrein van verleidende verzoekingen? Euphrosyne heeft het gevaar overal zien binnensluipen, waar laaggeestige gesprekken samen gaan met ijdele gedragingen. Het ergerlikste vindt zij de zucht tot opschik in de kleding der jonge meisjes. Er zijn er onder, die wel geleid, door haar gaven van hart en verstand, de roem van haar sekse zouden zijn. Doch, zonder dat zij het weten, verdonkert de overdaad in de kleding haar schoonheid, en de bevalligheid vermindert ten koste van geld en uren besteed aan 't toilet. Zo wijkt men, vrijwillig, af van ‘een bekorende eenvoudigheid.’ Nu zou Euphrosyne, zoals ze betuigt, er verre van wezen om zich te vertonen als een houten Katrijn. Zij trekt evenzeer haar neus op voor een stijve, een slordige of een smakeloze kleding, ‘van alle sieraad ontbloot.’ Want ook in dezen gaf God een vorm. Immers, ‘de Schepper der Natuur,’ - alzoo verzoenit ze de ‘bevalligheid’ met de ‘gepastheid,’ - die ons met een ‘edele gestalte en bevallige schoonheden beschonken heeft boven andere schepselen, leerde ook voor ons den zijworm spinnen, en beval de planten schitterende kleuren voort te brengen.’ Aangezien dit niet zonder bedoelingen is geschied, wordt in het oog van

iemand, die God in het geschapene ere geeft, de inachtneming van wat de bevalligheid kan vermeerderen, niet alleen iets geoorloofds, maar zelfs iets plichtmatigs, inzonderheid voor de Christen, - horen wij in een ongewone wending, - ‘die zig moet wachten door overdrevene strakheid, de vooroordeelen tegen den Godsdienst te doen aangroeijen.’ De boetpredikatie, hier gehouden, geldt dan ook niet zo zeer het toilet zelf, als wel *de overdreven waardering van het bijkomstige tegenover de blijvende waarde van het wezenlike*. Want, - en hierin toont Euphrosyne het juiste inzicht, - er is een pracht, die overdaad wordt, zodra er zich de ingenomenheid in ventolkt voor de uitwendige schijn, die in disharmonie verkeert met het innerlik wezen. Voor haar beheerst deze omstandigheid, plasties gezegd, - de kwestie van onze aardse tijdelikheid: ‘bedenk, dat uw lighaam eerlang een prooi der verrotting zal zijn.’ Het betreft een motief, dat wij zelf eerlang, al lezende, hoe langer hoe meer de in dit boek vervatte beschouwingen zien binnensluipen. Hier, bij Euphrosyne, geldt de waarschuwing slechts de overdreven gehechtheid aan het wereldse, naast de veronachtzaming van het eeuwige. Bij haar dient ze ook slechts tot vermaan. Zij vertrouwt dan ook, dat aan elke schone, die dit voor de toiletspiegel bedenkt, de lust tot verder tooi zal ontzinken. Zij heeft de vaste hoop, dat ieder meisje, dít overdenkt, dat zij een geest bezit, die nog voort zal duren, nadat haar schoonheid tot afschuwelikheid zal zijn geworden, en dat het juist die geest is, welke haar verzorging eist, en haar gedachten en gesprekken op gewichtiger belangen zal richten. Zij, Euphrosyne, kent maar één genoegen, - we wisten het reeds, - de vriendschap. Maar daarom kan zij niet in de grote gezelschappen verkeren. Daar wordt eenvoudig, betuigt ze, de naam van vriendschap ontheiligd. Daar heet vriendschap, het vormelik bijeenkomen van elkaar onverschillige mensen, die nietsbeduidende komplimenten wisselen. Neen, niet de ijdele en lege gesprekken, niet de vooroordelen en liefdeloze overdenkingen tekenen de vriendschap, maar de warme stromen van een onophoudelik vloeiende mensenliefde uit een gevoelig hart. Er zijn natuurlik uitzonderingen; in de gemengde kringen laten zich ook enkele stille en deugdzame karakters en zachtgevoelige zielen vinden. Ach! - treurt ze, - kon ze haar omgang slechts tot die enkelen beperken. Dan zou zij

nog rijker zijn dan Emilia op het land, onder die kleingeestige landlieden. Maar 't is, - tot haar spijt, - helaas zo niet.[1)]

De ‘kleingeestigheid’ der landlieden is door de schrijfster van het boek als een *lapsus* bedoeld, om de oppositie van Emilia in actie te brengen. Doch deze wacht slechts op nadere gegevens, om tegenover het aangevoerde hare parallellen te kunnen leggen. Weldra wordt de gelegenheid gunstig. Euphrosyne vindt het noodig een verslag van een partijtje te geven, om daarmee te schrijnender te laten voelen, wat voor een absurditeit de ‘vriendschap’ der conventie wordt in 't licht van de wezenlike vriendensympathie. Het diner, dat zij welstaanshalve had geaccepteerd, bracht haar in aanraking met gasten, die, onbekend met elkaar, begonnen met zich in komplimenten uit te putten ‘vol onnatuurlijke vriendelijkheid.’ Euphrosyne heeft alles gezien, en heeft heel wat op 't hart. Haar hindert, vooreerst, als altijd, de ijdelheid van de pracht. Dit betreft zowel de tafel als de kostuums. Waren er nu maar degelike gesprekken gevoerd, getuigende van ‘wijsheid,’ van ‘waar gevoel’ of altans van ‘oprechtheid des harten.’ Maar neen. Feitelik is ze verontwaardigd. Nu is die verontwaardiging wel van een naïeve, maar tevens van een nobele soort. ‘Wat zijn dat voor kerels, die “opgesmukte “petit-maitres”, - in dier voege laat ze zich uit, - die vergeten of zich niet bewust zijn, dat een edele mannelijke ziel en een verheven smaak het beste middel is, om toegang tot een regtgeaard vrouwelijk hart te verkrijgen!” - Want ze herkent ze aan de gesprekken, die òf fluisterend worden gevoerd, “met den schijn van een vertrouwde openhartigheid,” òf luidruchtig, vol overtuiging van de verdiensten des sprekers en het gewigt van zijn voortbrengsel.’ Het hevigste wordt ze verstoord, wanneer ze zich de verhouding tussen de gastheer en de aanzittenden herinnert. De heer des huizes glanst van vergenoegdheid; de spijzen getuigen van zijn vermogen en van zijn smaak; hij voelt zijn ‘grootheid’ en zijn recht op ‘bewondering.’ En om hem heen houden de aanzittenden, in hun lafheid, de lachspieren gereed om een geestige inval, van hem, hoe zwak ook, ‘eer hij half geboren is, al juichend te begroeten.’ Geen wonder dat Euphrosyne, al schrijvend, in meditaties vervalt. ‘Hebben dan mensen’ - zo dacht

1) Brief V.

ze reeds onder de maaltijd, - ‘met een vrije ziel geboren, door wier aderen het bloed der Batavieren stroomt, behagen in lage slavernij?’ Gouden boeien, oordeelt ze terecht, zijn evenzeer verfoeielik als ijzeren boeien[1]. Laffe vleiers, - verwijt ze te ener zijde, - die in de woorden of de gelaatstrekken van anderen de voorschriften van hun gedachten willen lezen! Lage ziel, - wendt ze haar vernietigend oordeel naar de andere kant, - die uit vleitaal haar verdiensten opmaakt, en meer smaak vindt in de laffe aanbidding van egoïsten, dan in de stille lof der wijzen. Euphrosyne breit haar gedachten voort. Wat zij van dat gastmaal heeft gezien - een blijk van het diepe verval van 't mensdom, - brengt haar het leven van de vorstelike hoven voor de geest. Zij ook, vorst en hoveling beide, zijn diep te beklagen. Tenzij, - herinnert ze zich in een vlaag van 't opklarend optimisme, - tenzij ze door 't bezit van een edele ziel, ‘die meer dan de geboorte veradelt’, hun aardse grootheid opluisteren. Doch zij, - herinnert ze zich bijtijds - die een kroon waardig blijken, zuchten veeltijds vergeten in 't stof, terwijl het juist de onwaardigen zijn, die in aanzien opklimmen. De gastheer, meent ze dan ook, zou zich op een andere wijze veel edeler genoegens, en zelfs een onsterfelike roem kunnen verschaffen, terwijl zijn nagedachtenis in gezegend aandenken zou blijven. Waarde heeft alleen de gulle belangeloze vriendschap, en deze laat zich het genoegen bereiden, door openhartige eenvoudigheid in plaats van door weidse pracht! Zij heeft dan ook zo spoedig mogelik, eindigt ze, een gezelschap verlaten, dat haar meer vernederende mensenkunde dan waarlik genoegen heeft bereid.[2]

Wat voor medemensen de gastheer van zo even met zijn overvloed zou moeten tegemoet komen, leert ons Euphrosyne zelf, wanneer we haar op haar beurt weldaden zien uitreiken en we zullen ons opnieuw verbazen, met welk een naïef optimisme toestanden, die in onze dagen onze ogen doen schreien en ons sociaal gevoel in werkdadigheid omzetten, uit een welbedoelde, maar hopeloos onberedeneerde en enkel over toevalligheden lopende en met inkonsekwentie geslagen Chrirstenliefde op de meest sofistiese wijze

1) ‘Anklang’ hiervan in de ‘Willem Leevend’ (Rijzig aan Goedmans) en de Brieven van Betje aan Gallandat (VIII).
2) Brief VII.

goedsmoeds worden goedgepraat. Arme schepsels, die evenals de ‘verluierden’ voor het onontbeerlik nut van 't ongedierte, ook tans weer strekken tot ‘nut’ hunner medemensen, opdat deze er ‘lessen’ van ‘wijsheid’ en ‘godsvrucht’ aan ontlenen!

Euphrosyne zit voor 't raam en kijkt uit op de straat. De wanden van 't vertrek, merken wij even op, zijn met ‘kunstig doek’ behangen, waarop schone landgezichten, boerenhutten, herders met kudden, bossen en velden, vissers en stromen getekend zijn, - een teken ‘dat de stedelingen hoe zeer in kostbaarheid, in pracht, en grootheid van de natuur afwijkende, evenwel haar tooneelen tot haar geluk noodig hebben.’ Zo dit een gezichtspunt is, dan is het er een, dat van zijn oorsprong uit - want in de Europese kultuur ligt de oorzaak dieper, - is vast blijven steken in een burgerlik raisonnement. Doch wenden wij met de dochter des huizes de blikken naar buiten. Laten wij eerst haar aandacht volgen voor de voorbijgangers, en de rijdende koetsen, en met haar vragen, wie of de inzittenden zijn, en welk doel het bezoek dier passanten, in hun verschillende uitgaanskleding, gelden kan. Laten wij eveneens een ogenblik met haar klagen over ‘nietsbetekenende complimenten’ die gewisseld zullen worden, ‘de lage vleitaal’ en ‘onnatuurijke gesprekken’ die aan de orde van den dag zullen zijn, en wat meer, ‘de tijdverwoestende dorre bezigheden van de beaumonde’ zou kunnen openbaren; totdat wij ook met haar ontdekken, dat ‘die aandacht aan dingen die (ons) onverschillig zijn, (ons) inwikkelt in de dwaasheid, die (wij) veroordeelen’. Doch daar ziet ze een kreupele vrouw, rimpelig zwart, met kommerlik ingevallen trekken, die, met ootmoedig smekende ogen een aalmoes begeert; ‘wie kan zulk een natuurgenoot, zonder de menselikheid te verzaken, hulpeloos aanzien?’ Natuurlik niemand met een zuiver 18de eeuws hart; en dit hart, Euphrosyne is het zich bewust, is bij haar nog ruimer dan haar middelen, en zij vervult dus haar christenplicht, en voelt er het zalige van. Vanzelf mag de vrouw háár niet bedanken; zij heeft Hem te danken, die wel zijn gaven met onderscheid uitdeelt, maar nochtans allen verzorgt. Maar, de omstandigheid, dat de een gemakkeliker aan die gaven des Hemels komt dan de ander, brengt Euphrosyne op natuurlike wijze aan 't peinzen. ‘Zie’, zegt ze, ‘deze is een van mijn natuurgenoten; mogelik is ze niet slechter dan ik, maar veel beter. Waarom dan dit

onderscheid? Waarvoor voor haar dat gelapte kleed om de verkleumende leden; waarvoor voor haar de honger, die zo veel gevoeliger maakt voor de koude, op het dekloos strooleger? Waarvoor voor haar de verzoekingen in welstand, de mogelijke verleiding, de waarschijnlijke verachting?' Euphrosyne voelt zeer goed, dat het leed van de armoede geheel aan de ene zijde hangt. Zou daar niets tegenover staan? Wij, nieuwe mensen, die, veel meer dan de 18e eeuw het vermocht te omvatten, aan de mens het zelfbewuste gevoel 'der mensenwaarde' toekennen, ontzetten ons schier over het antwoord, waarmee Euphrosyne de stakkert vóór haar en dier mogelike soortgenoten gelukkig prijst. Want wat heet bij haar de vergoeding voor de bedelende ellende? Niet minder dan 'de dankbare vreugde na ieder ontvangen weldaad, hoe klein ook, een vreugde die haar veel gelukkiger maakt dan een rijke vrek die zich 't genoegen van geven en genieten onthoudt, ooit zijn kan.' De lezer zal menen dat de keuze van de 'rijke vrek' als tegenwicht, op een zekere zwakte in de argumentatie wijst. Hoe hoog stelt, is allicht de vraag, Euphrosyne zich zelve op de ladder der tevredenheid ten opzichte van de eerst beklaagde en daarna geprezene. Het antwoord, schoon niet rechtstreeks ingaande op de door ons gestelde vraag, is toch afdoende om elke twijfel weg te nemen. 'Dwaas is het,' besluit Euphrosyne, 'om vrijwillige armoe te kiezen. Maar even dwaas is het, om iedere arme voor ongelukkig te houden. God geeft, voor rijkdom, ook aan de arme vergenoegdheid van geest. Immers ware dit zo niet, dan zou voor duizenden het leven, dat ze nu met alle middelen zoeken te rekken, een ondragelijke last zijn. Wij mogen geen gedachten van hardheid hebben omtrent God! Hij zet zijn volheid voor allen open, die hem vragen met een ootmoedig hart!'[1)]

Te minder is het geluk der arme vrouw ons twijfelachtig, wanneer we ons Euphrosyne het lot horen voorstellen van een rijke, die ze, zittend voor hetzelfde raam, statig grafwaarts ziet voeren. Want rijk-zijn is op zich zelf al een twijfelachtig voorrecht. Maar nu ze hoort, dat de grafwaarts geleide dode een vermogende vrouw is geweest, wier enige toeleg was, haar schatten te vermeer-

1) Brief VII.

deren, zelfs door zich zodanig in haar behoeften te beperken, dat ze zich zelve letterlik dwong om gebrek te lijden, - nu is in haar de rijkdom voor goed gevonnist. Of liever, neen, aan God komt het oordeel toe; een Christenziel kent slechts medelijden. 't Is waar, maar toch kan Euphrosyne het niet van zich afzetten, na te gaan hoe de afgestorven ziel bij 't overdenken van haar kwalik geleid leven te moede moet zijn. Beter, meent Euphrosyne, ware het voor haar geweest, nooit geboren te zijn. Zo aardse goederen ons gegeven zijn, - redeneert ze, - zo is dit geschied opdat de bezitter er op oordeelkundige wijze van zou genieten; doch voor deze is de aardse zegen een vloek geweest. In schijn wordt haar zogenaamd de laatste eer bewezen; inderdaad vloeken haar de armen, en spotten de rijken, terwijl de Christen mededogen heeft met de aanstaande foltering van het onherroepelijk berouw. En hoe ‘leerzaam’ is voor Euphrosyne een afsterven als dit. Het herinnert haar er aan, hoe wij allen in zonde worden geboren, en wij, zonder de Goddelike bewaring, aan wie wij alleen de roem mogen toedragen, even dwaas hadden kunnen zijn als de grafwaarts gedragene. Euphrosyne hoopt dan ook door dergelijke overwegingen gevrijwaard te blijven van ijdele zelfverheffing. Zij voelt zich ondertussen ernstig gestemd, en nu ze zich die stemming bewust wordt, doorleeft ze inderdaad aangename ogenblikken. Zelfs begint ze te betreuren, dat ze nu en dan vrolik kan zijn. Er gaan toch zo véél doden voorbij, die de gedachte des doods opwekken; en roepen ze als 't ware haar niet toe: ‘Morgen gij?’

Gevallen als deze, oppert Emilia, aan wie deze nachtelike uitvaart trouw is overgebrieft, zijn op het land niet mogelik. Daar heerst armoede, zeker, maar een armoede, die zich deze toestand getroost, omdat de Godsdienst ze heeft verzoend met haar lot. De oude vrouw Vroomhart,[1)] die de beide vriendinnen, als Euphrosyne eenmaal op *Zorgenvrij* vertoeft, zullen bezoeken, en die een bouwvallig hutje met verweerde, gebroken ruiten bewoont met enige gammele stoelen en een strobed, zou - naar haar zeggen - met de schout van het dorp niet eens willen ruilen, zó rijk voelt ze zich; zelfs de bemiddelde Emilia weet zij nog

1) Brief XXXVIII.

in hare blijmoedigheid met haar geloofsgronden en haar Christelike troost te versterken. - En hoe scheidt daar een dode, geheel anders dan de vrekke rijke uit het verhaal van Euphrosyne, van haar nagelaten betrekkingen! Emilia heeft een arme buurvrouw ten grave zien dragen.[2)] Zij wil niet zeggen dat zij de sombere en statige wegvoering van een dode bij een stadsbegrafenis niet zou willen bijwonen. Integendeel. Zulk een bijzetting geeft een behagelik gevoel en laat een levendiger indruk na, daar de overeenstemming tussen de zaak en de 'omstandigheden' niet kunnen nalaten het hart diep te roeren. Daarom stemt het haar tevens tot een genoegelike ernst, wanneer de doodsklok van 't kerkdorpje bromt. Doch wat haar bij de eenvoudige graflegging inzonderheid heeft getroffen, is de bestelling van het lijk op een open kerkhof, terwijl men in de steden op onverstandige wijze nog voontgaat de kerkgebouwen met een lijklucht te verpesten. Meer nog echter werkten ontroerend op haar gemoed, de treffende bewijzen, hoe geliefd de dode boerenvrouw bij haar leven was geweest, en hoe zalig ze zou zijn in haar dood. Hoe bewoog het haar, de grievende smart te zien van de man, en de verlatenheid van de schreiende kinderen. Hoe voelt ze het gelùk van de begravene, nu ze overgeplaatst is in een wereld, waar geen rang, geen geboorte, noch aardse goederen meer gelden. Wel een treffend bewijs, dat, hier en ginds, alleen de deugd gelukkig maakt!

Deugd en geluk; eenvoudige levensreinheid en dankbare tevredenheid zijn bij de landbewoners de vaste trekken. Emilia leeft eenzaam, hoorden wij reeds; nergens zien wij huisgenoten, tenzij wij de hond en de kat en enige kamervogels als zodanig mogen aanmerken; in haar vertrekken, haar moestuin, haar boomgaard horen wij nergens de stem of de voetstappen van bedienden; alleen ergens op een bospad, lezen we als een zeldzaam feit, heeft ze eenmaal, ter verpozing van een wandeling, enige verversingen laten klaar zetten, maar hoe of door wie, vernemen wij niet. Bij haar, noch bij de figuren in Feith's werken, vinden we aandacht voor 't dageliks bedrijf, noch behoefte aan verkeer met mensen. De 'mensen' op 'Het Land' zijn dan ook 'illustratief'; het zijn figu-

2) Brief VI.

ren zoals in de Nederlandsche Arkadia's de klassieke Damon's of de Renaissance-idylliese Reinhert's, die tans, bij Mej. Post zijn neergezet in een verloren plekje van de echt Nederlandse burger- en boerenrepubliek van die tijd. En dit zegt veel, wanneer we bedenken dat de eerste uitgave van dit werk verscheen in de woelige dagen van 1787, een voor ons Gemeenebest alles behalve idylliese periode. Doch ook hier scheen het ene uiterste het andere wakker te hebben geroepen. ‘Neen’, - hervat Emilia op Euphrosyne's gissing, dat haar vriendin zich kwalik zou kunnen voegen naar de omgang der ‘kleingeestige’ boeren, - ‘integendeel, hier ademt de “ziel de behaaglijkste rust.” Euphrosyne behoeft slechts te luisteren naar het relaas van de wandelingen, die Emilia tot in de woningen der landlieden uitstrekt. Gaande over heuvels, door eenzame dalen en over “verziende” vlakten, - niet altijd doorloopt Emilia zulke afstanden om de eerste mensen te zien, - vindt ze bij een kreupelboschje, - 't is 16 Januari, - “een eenzame houthakker” werkzaam “met een vergenoegd gelaat.” Elders ziet ze, voortgaande, een herder met een kudde; hoort ze het lustig geklop van dorsvlegels en van een wanmolen, ontwaart verder in een stal een grijsaard, wiens “deugdzame trekken” en “zilveren lokken” haar “eerbied inboezemen”. De man, - zijn “eertijds sterk gespierde armen” kunnen geen zwaar werk meer verrichten, - moet nu het melkvee voeren. Maar ook het vee is “vergenoegd”, zoals zo pas de kippen, die Emilia op het erf aantrof. Geen wonder, dat de wandelaarster ook hier stilstaat en “geniet.” De hele winterwandeling is één lieftallig genrestukje van een allerwelwillendst optimisme. De natuur trouwens heeft de vrijgevigheid, zich in een reeks van verstand- en gevoel-bevre-digende openbaringen te vertonen. Elk schepsel op aarde - zelfs de Laplander wordt niet vergeten! - voelt zich gelukkig, besluit ze meditatief, op de plaats van bestemming, die het is toegewezen. Vrolik te moede reikt ze giften uit aan de kinderen van een dagloner, welke na 't sprokkelen van het dode hout, naar hun “bouwvallige hut” terugkeren, om in Horatiaanse stijl, hun “moegewerkte vader” aan zijn “dikbestoven haard” te kunnen verwarmen. Treedt ze een maand later, - de brief dateert van 26 Februari,[1] - in een “vreedzame hut,” dan ziet ze “twee grijzen”;

1) Brief VI.

de man met “eerzaam gelaat” en “zilveren lokken”, de vrouw met duiveoogen’, die ‘zachtaardige oprechtheid’ uitdrukken. De zoon, gehuwd, onderricht er ‘met al de trekken der vaderliefde’ zijn driejarig zoontje, dat met het jongere kind, dat door de moeder, uit wier gelaat ‘een teer gevoel’ en moederlijke wellust’ straalt, uit ‘haar blanken boezem’ wordt gezoogd, - de gezamenlike erfgenamen uitmaken van de ‘deugden hunner ouders.’ Hier vindt Emilie een tafereel der bevalligste en treffendste eenvoudigheid van volmaakt huiselik geluk. Zij vermeit zich nog lang met hun ‘kunstelooze’ gesprekken aan te horen, welke getuigen van ‘zuivere godsvrucht’ en ‘verborgen voortreffelijkheid des harten.’ Hoor, hoe de oudjes verhalen van hun verleden, hoe nuttig hun de tegenspoeden zijn geweest en hoe getroffen zij zijn geworden door de bemoediging hun door God geschonken, door Zijn verhoringen en Zijn uitredding! Emilia's hart is door die eenvoudige deugd meer getroffen dan zij het kan door het schranderste betoog van een geleerd brein, zonder die deugd. Ook de oude man verzekert, dat hij door wat hij onder zijn werkzaamheden zag, tot het geestelike werd opgeleid. Straks komen er meer bezoekers. 't Is winter, en 't ‘kortavonden’ is overal in zwang. Maar waarover de boertjes ook praten, in al hun gesprekken straalt ‘vergenoegdheid’ door. Of ze altijd tevreden zijn? mag Emilia vragen. ‘Ze hebben geen tijd om anders te zijn zo ze zijn’, - is 't nuchtere antwoord, - ‘werkende ontgaan ze de zorg, die hen zou drukken, als ze ledig waren.’ En zo vullen ze de avond, met de onderwerpen van den dag, over het vee, de markt, met scherts en jok er door. Waarlik, - merkt Emilia op, - de boeren zijn niet zo stomp en klein van geest, als Euphrosyne mag denken. 't Zijn alleen geen *Poot's*, en voor hun bedrijf en ook voor de maatschappij is het maar goed ook. Doch met een matig vernuft begiftigd, zijn ze in hun kring de ‘nuttigste en gelukkigste’ mensen. En wat meer zegt, - we wisten het reeds van het oudje, - ‘een godvruchtige boer heeft de gelegenheid uit de eerste hand, om de schoonste bewijzen van Gods vaderoog op te merken.’ Hij drinkt, als 't jongske, de krachtige Levenssappen aan de borst der ongerepte Natuur.

* * *

De lezer zal zich allengs gaan inbeelden, dat hij Emilia kent. Hij ziet haar wandelen door het aardse Eden, overal de schoonheid ziende en de schoonheid vierende, thuis in de studeercel bij de nachtlamp, buiten in een afgelegen verstekje, de werken Gods bepeinzende, en bij de bemoedigende vorderingen van de wetenschap zich steeds de plicht herinnerende, het zich meestelik openbarende Opperwezen te loven in Zijn naam, en te volgen naar Zijn wetten, door te verzorgen wat ons is toevertrouwd, door het weldoen aan de armen....De lezer zal zich beijveren, zich haar voor te stellen, die even jong en welgemaakt is als deugdzaam en vroom. Zij is een landgenote, een Hollandse en Gelderse waarschijnlik, en hij tracht de onwezenlikheid van het vaag-idealistiese beeld te benaderen in reëel vaster en positiever trekken. Doch onder dit pogen voelt hij onbewust, dat de omtrekken van het nationaal-typies bedoelde meisjesbeeld zich al te zeer hebben vervloeid met een abstrakter wezen, dat schemerend blinkt door het leerzame en godvruchtige vriendinnetje van Euphrosyne heen. En tot goed verstand van de betekenis van haar verschijning in dit werk, verdient ook het andere wezen in haar zijn belangstellende aandacht.

Daar staat zij, gestaft en geschoeid, om de tocht te aanvaarden tot voor de poorten van 't Hemelse Paradijs, om er, niet afgeschrikt door 't vlammend zwaard, aan de poort des Eeuwigen Levens het blijvend genot te eisen van de op aarde verleende gunsten. Zij vergt, dat haar de sleutel wordt toegeworpen tot het geheim van een onovertroffen zaligheid. Zij zal, als de hemel zich niet verwaardigen wil, op aarde te komen, maar de aarde zich zelf wil laten, het recht vindiceeren op de toezegging hier, van alle heerlike lusten van ginds. Ja, verblind door de sterke begeerte naar wat ze als onbereikbaar vermoedt, ontgaat haar de waarde van 't heden, en vangt ze zelfs aan als minderwaardig te smalen, wat hier de aarde biedt. En hoe meer ze wijst op het wisselzieke, het misleidende, het onvolmaakte in de aardse voorspiegelingen, hoe sterker deze ontgoocheling haar de beelden vóórtovert van wat de aarde in het licht des hemels zou kúnnen zijn.

De lading zou niet passend genoeg door de vlag zijn gedekt,

wanneer het hoofd van dit opstel had aangekondigd: ‘De Paradijstocht der Sentimentelen’. En evenwel, de ene helft van de complexe natuur van de heldin op ‘Het Land’ zou er de aanleiding toe hebben kunnen zijn. Inderdaad, zo hier de Hemel zo sterk een mensenziel trekt, dan is het, omdat die ziel de aarde zo gaarne loslaat. Immers, de bekoring van een immer in haar afwisselende schoonheden pralende natuur; het zoet van een met hevig verlangen gevoede vriendschap; zij kunnen het hart niet bevredigen, zolang het besef levendig blijft, dat tegenover de oneindige smachtingen het eindige leven staat, en de geest de wereld der verbeelding laat zweven over de grenzen, die uur en tijd ons stellen. Het nieuwe standpunt, dat wij met de toekenning van dit twede wezen aan haar natuur, Emilia laten innemen, is nu dit, dat zij het aardse verwerpen wil, om het hemelse deelachtig te worden. Het aardse is onvolmaakt, het hemelse volmaakt. Wat van de aarde is, is aan de vergankelikheid gebonden; wat hemels is, bezit het voorrecht der eeuwige dingen. De aardling moet dus met de aarde breken. Gemakkelik is dit niet. Doch gemakkelik màg het niet zijn. Een oneindige worsteling is er mee gemoeid. Oud is het en tragies, het epos van ‘Homo Sum.’ Hier binden immers sterke banden. Gaf niet de verhevenheid van wat zoëven de liefde tot de natuur en de vriendschap voor een gelijkgestemde ziel tot een kultus, met de ode als offerlied maakte, ook aan het aardse bestaan zelf een feestelike wijding? Mocht, zonder de kwetsing van de kiem der Goddelikheid, welke dit alles met een ongewone glans overtoog, over deze Levensopenbaringen het vonnis der minderwaardigheid worden geveld? Als God zelf oordeel en gevoel had uitgedeeld en dit oordeel en gevoel op wegen had geleid, die tot Zijn aanbiding voerden, dan zou immers elk oordeel over sentimenten, welke die verering bevorderen en zichtbaar de vervolmaking van geest en gemoed bewerkstelligen, voorbarig en zondig zijn! Aan de strenge waarheid en de overstelpende ernst van de werkelikheid zou niet te ontkomen zijn: het leven is een gewijde gave. Zou 't niet pijnlijk zijn, de proportieën van die weldaad in te krimpen tot een twijfelachtige grootheid, alleen omdat ze in 't niet zinkt bij wat opdoemt in 't verschiet? Doch 't middel is er en zal niet falen; aan 't eindige wordt de maatstaf aange-

legd, die aan Gods wezen is ontleend: de onmetelikheid. Met háár gewogen en gemeten, valt, wat hier op aarde zich in de verschijnselen als zinnelik openbaart, onmeedogend als een niet in de oneindige wereld van ruimte en tijd terug.

In het werk zelf openbaart zich de inwendige tweeheid, terwijl de intensiteit van de worsteling zich verdeelt over een geleidelike kentering. De eerste brieven zijn vol optimisme. Doch langzamerhand hoort men de modulaties ter inleiding van de somberder melodie. Euphrosyne's moeder wordt ziek; wel betent ze, maar tegen haar lang gekoesterd verlangen in; zij zou zo gaarne het aardse tranendal uitgetreden zijn. Reeds hier trekken vale wolken over het zonnige landschap. Onder de blijde tonen van het feestspel mengen zich de treurpsalmen over het leven als een voorhof van lastig leed. De stemmingsmuziek krijgt nog somberder akkoorden door de twijfel van Emilia zelf. In het zoëven beschreven idyllies gezin sterft, plotseling, aan de stuipen, het driejarig knaapje; de smart en het medelijden bij Emilia worden verzoet door de troost, dat de schoot der aarde een nog veiliger toevlucht is dan de ouderlike armen, en het jongske voortaan ontheven zal zijn aan al de ellende, waarvan het reeds de beginselen lijden moest, en tevens van al de ondeugden, waartoe het wellicht in rijper leeftijd zou kunnen vervallen. Het doet er niet toe, dat hier de logica van Emilia strandt op ‘de beloofde erfenis van der ouderen deugd.’ Aarde en hemel hebben elk hun eisen; wie zich de laatste een tempel bouwt, moet de kapel der eerste breken. Trouwens, het boek brengt ons geen pijlers, waarop een stelsel rust; vol tegenspraak, werpt het hier en ginds haken van hope en strikken van begeerte uit, om een gangpad te slechten over een afgrond die twee werelden scheidt. Zo heeft ook hier de mineur-toon zijn eigen akkoorden-beloop en druist in tegen de harmonieën van een vastere zetting. De melancholie wint allengs veld. Emilia vecht er tegen en geeft zich beurteling prijs. De natuur, beide, leent zich tot troost en leidt tot beklag. Spijt en hope zelve worden tot een kultus. De 4de Mei luidt het nog: ‘Ook de bloempjes zingen: Geloof den Heer! Bos en veld, beek en bron, heuvel en dal verdubbelen echoënd hun tonen; op elk plantje lees ik: hoe groot zijn Gods werken! elk diertje fluistert: hoe goed en wijs is de Schepper!

mijn verstomde aanbiddende ziel bezwijkt bijkans onder mijn gevoel;' - acht dagen later, verscholen onder een bloeiende sering, bij een klein fluisterend watervalletje, in 't gouden schijnsel der zon, in wier stralen de insekten gonzen, terwijl de vogels sjilpend hun nestjes bereiden, - komt één gedachte plotseling haar verrukking storen, en als een grauwe wolk trekt over de strakke hemel der onbekommerdheid de ineens bewust geworden werkelikheid: 'over zes maanden is van al die heerlikheid geen schaduw meer over.' Tans leest ze op alles het onherroepelike vonnis: 'Mijn gedaante en heerlikheid gaan voorbij!' Straks, - 't is 22 Juni, veelbetekenende dag in de kentering van 't natuurleven, - als Euphrosyne veertien dagen de logée op *Zorgenvrij* is geweest, neemt Emilia haar vriendin en leerling mede - schrijnende tegenstelling met de op haar hoogtepunt triomferende zon - op een wandeling in de sombere maneschijn. 't Kwijnend licht vormt bij de lage maanstand vreemde en grillige gestalten op de eenzame bospaden. Een smal belommerd wegje voert naar enige eerwaardige eiken. Daar gekomen, ontdekt Euphrosyne, dat Emilia haar tot een grafplaats heeft geleid. Een stille huivering bevangt haar; sombere ernst heerst om haar heen; de zwaarmoedige nachtuil klaagt in een benauwend geroep. 'Waartoe dit?' klinkt het zachte verwijt, en de treurige toon verraadt de geroerdheid van het hart. - Maar Emilia is de wijsheid zelf. Eenmaal moest het er toch toe komen, antwoordt zij. Voor ons allen breekt eenmaal de droevige ure aan; en 't is op deze stond dat Emilia het eenmaal gewijde oord wil heiligen met de nuttigste der overdenkingen. Zij, Emilia, zo deelt zij Euphrosyne mede, - doet dit gaarne. 'De zacht treurigheid, de voedende Schemering en het nadrukwekkende Maanlicht vinden haar dikwijls peinzende.' Gemakkelik verbeeldt ze zich er bij, wat ze eenmaal zal worden, en bevindt dat het beeld des doods het krachtigst wapen is tegen een te ver gedreven schepsel- en eigenliefde. Nog eenmaal waagt Euphrosyne het te vragen, of zulke gedachten geen droefgeestigheid wekken, en of de dood, de schrik der natuur, zich wel verdragen kan met het genieten van haar schoonheden. Men voelt hoe deze vraag, Euphrosyne opzettelijk in de mond gelegd, de kwestie plotseling in het hart grijpt. Emilia's antwoord is dan ook afdoende, en zet met de

Romantiese wereldverachting heel het optimisme der ‘Aufklärung’ op zijn kop. Het brengt symbolies in verband met de tijd en het oord, een keerpunt in Euphrosyne's leven; het wordt het onmerkbaar sluipend vergif; *immers* zo luidt het, *zelfs in haar ontloken jeugd spreekt de natuur van sterven en vergaan*. Elkaar verdragen? In 't leven ligt de doodskiem. En dit ligt zo zeer in 't wezen van de dingen, - zo breidt Emilia haar onderricht in de konsekwenties van het aangevoerde uit, - dat, zo het beeld des doods, haar, Emilia, soms droefgeestig stemt, wat, zij geeft het toe, haar wel eens kan gebeuren, zij onmiddellik die stemming wijt aan een toestand van zwakheid bij haarzelf; in dit geval toch staat het met haar binnenste niet goed; immers de dood, ‘waarvoor de natuur zou schrikken’, is voor de Christen de aanvang van zijn geluk. Weet Euphrosyne niet, dat het grootste heil op aarde voor hem iets onvolmaakts blijft? voor hem zijn verblijf op aarde een vreemdelingschap is, met duizend zorgen, waarin ontelbare, dikwels betreurde zonden hem telkens tranen kosten? En daarom ligt het in de natuur der dingen, dat de Christen naar zijn verlossing haakt. - Nog eenmaal zoekt Euphrosyne, die uit de stad de lust tot het leven heeft meegebracht en tot heden de wijde wereld te meer als een rijke bron van levensopenbaringen heeft leren kennen, - zich tegen het denkbeeld te verzetten, dat ze in de Dood de milde en vriendelike weldoener heeft te zien, in wiens armen ze zich slechts heeft neer te vlijen. ‘Want wie schrikt’ - voert zij aan, - ‘niet terug voor de donkere kuil, waarin het verderf ons tot een voorwerp van afschuw maakt?’ - Doch Emilia, verzoend met de dood, verwerpt die vrees. Geheel andere gedachten wekken ze op bij haar. Het graf? - Dit is door Jezus door zijn rust geheiligd; dat is de slaapplaats van zijn volk; daar eindigen de kwellingen en bekommeringen; daar ligt, afgelegd, des drijvers roe. Wat is dat lichaam dat verderft, bij 't wezenlike deel, dat, door Jezus' bloed gekocht, wordt bewaakt, om op Zijn roepstem met het stoffelik deel verenigd te worden? Zo overtuigt Emilia Euphrosyne's rede, weet haar gevoel wakker te maken, haar vrees en afschuw neer te leggen. Ook de vriendin wordt de dood getroost. Zij zoekt heul bij Emilia, vlijt zich aan haar borst, wordt één met haar gedachte, en voelt de band vernauwd. Onvervaard blikt ze

de tombe tegen, die wenkt en wijst op 't later leven met zijn onverbreekbare banden. Zij geeft zich over, en fluistert: een zelfde zerk moge hen beide bedekken. Ook in het graf wil ze met Emilia verenigd zijn.[1)]

Na deze datum krimpt de zon haar dagbanen in en voltooit de natuur haar processen verder in de richting van het winterseïzoen; zo ook overheerst in de brieven het denkbeeld van de verwording dat van de opkomst en bloei. Op een vroege wandeling, die ze samen hebben ondernomen tegen de opkomst der zon, nemen ze plaats op een heuvel onder een hoogbejaarde eik, met het gezicht naar het Oosten, en de schemering achter haar, - om het rijzen van de dag te aanschouwen. In de beschrijving die nu volgt, wanneer achtereenvolgens de dageraad en de eerste stralen der zon de toppen der heuvels en der bomen, de spitsen der daken, de akkers en weiden, met de kus des levens wakker groeten, ligt zulk een schoonheid van poëtiese schildering, dat de opgetogenheid der meisjes, die voor haar voeten het landschap in zijn levendige kleurenpracht zien ontrollen, zich als van zelf aan ons mededeelt. - Zal hier het reinste natuurgevoel niet zijn hoogtij houden? - Emilia aarzelt. Want sterk moest de veer der reine vreugde worden overgehaald, om de terugslag des te forser te vieren. Althans aan Emilia voldoet dit crescendo des levens niet. De zonsopgang, - aldus beaamt ze Euphrosyne's verrukking, - moge groots en treffend zijn, haar ziel wordt eerst bevredigd door de òndergang van de dag: het vallen van de avond geeft haar gewaarwordingen, die haar veel aangenamer zijn. ‘Haar zachte en nadenkende geaardheid vindt haar voedsel juist in het stille rustaankondigende avondtafereel.’[2)] Zo straks voert ze op een nachtwandeling Euphrosyne naar een heuveltop, waarboven zich de sterrenhemel welft. Daar onder de machtige Godspraak der oneindige werelden, legt Emilia aan haar toekomstige grafgenoot uit, welke taak ons de nacht oplegt, n.l. het bepeinzen van de doorgeleefde dag. Als maatstaf voor eigen voldaanheid komt dan de vraag op, - en dit is de gewichtigste van de vele die men stellen kan, - of, zo de slaap ons plotseling in de armen des doods overvoert,

1) Brief XXXI.
2) Brief XXXIII.

wij bereid zullen worden bevonden om de eeuwigheid in te gaan. Emilia zelf voelt zich blozen, bedenkende, dat niet elk uur van de dag zij de Christus waardig is geweest. Doch zij vindt onmiddellijk haar zielsrust terug in 't offer van de Borg, die haar schuld verzoende ‘en met zijn volmaakt leven haar onheilige wandel bedekt.’ Ook Euphrosyne voelt, hoe de majesteit van de nachtelike eenzaamheid ernstig stemt tot zelfbeproeving; ‘doch,’ - waagt ze te vragen, - ‘zou ook voor Emilia, wanneer ze alleen mocht wezen, die afwezigheid van licht en leven niet akelig zijn, en in haar brein schrikwekkende verbeeldingen kunnen scheppen?’ De vraag is natuurlik gesteld, om het antwoord te horen, dat de ‘les’ dezer geschriften inhoudt: ‘Ook in de duisternis woont God. Getuigen soms de wereldbollen daarboven van doodsheid en eenzaamheid? Vertellen ze niet meer dan die éne zon op den dag, Gods eer en grootheid tegenover het aanbiddende schepsel? En zal Euphrosyne zich bij zulk een aanblik niet veeleer een stofje, een niets gevoelen?’[1)]

Duisternis, graf en dood, worden toevlucht en beeld.

Eens plukken de vriendinnen in de zonnige bloemhof een roos. Vanwaar die doornen? - God wijst hierin op 't onvolmaakte in dit leven: de scherpe prikkels zijn ‘de dorens der geneucht!.’ - Sterker nog spreekt zich in haar uit het wezen der Romantiese sentimenten. - Teruggekeerd van een boerenhoeve, die vol is van geluk, en rijk door de weelden van de oogst, richten de meisjes haar schreden door een bedrijvige wereld van maaiende en hooiende landlieden, naar *Zorgenvrij*. Scherts en lach omringen haar. Te midden van de algemeene vrolike drukte blinkt de blanke zeis, en vallen de rijen van duizende bloemen en planten onder de snijdende greep. Ze staan, en peinzen, ze zien in 't geval: *de Dood! treffend beeld van alle aardse schoonheid!*[2)] Doch genoeg; het zaad, in Euphrosyne gestrooid, is gekiemd. Straks wordt ze naar huis geroepen. Reeds twijfelt ze eraan, of haar, na de leerrijke omgang met Emilia, ooit weer de stad zal kunnen bekoren. Bij 't afscheid doet zich de ‘Ahnung’ gelden. Beide voelen, ofschoon ze 't voor elkaar verzwijgen, in haar hart, dat ze elkaar

1) Brief XXXVI.
2) Brief XXXVII.

niet zullen wederzien. Euphrosyne kwijnt dan ook, eenmaal thuis gekomen, langzaam weg. Ze wordt melankoliek; geen liefde van de wezens, die haar omringen, en haar allerlei afleiding trachten te bezorgen, kan haar gemis vergoeden; zij is zich haar bestemming bewust; een verwaarloosde verkoudheid voltooit het slopingswerk van het heimwee; ten slotte geeft de kranke, onderworpen, zich aan haar Heer. Zij wordt, op haar wens, vervoerd, en, in 't graf van Emilia, onder de dierbaar geworden zerk gelegd.

Emilia zelf, - de dood van Euphrosyne valt eerst voor in 't begin van November, terwijl zij half Augustus *Zorgenvrij* heeft verlaten, - heeft zich na de scheiding op weemoedige gepeinzen betrapt. Het zo zeer begeerde evenwicht van haar ziel scheen nog niet te zijn bereikt; in elke afstand van aardse genoegens scheen zij nog niet te kunnen berusten. Doch allengs vindt ze haar kracht terug, om als voren, de veranderingen in de natuur in haar brieven aan Euphrosyne af te malen. En zo wordt de korrespondentie hervat. De ‘herfst’ is nu aan de orde. Welk een aangename taak worden haar deze schilderingen, nu in dit stadium de natuur zelf haar een stem wordt en een spiegel, die in haar verschijningsvormen terugwerpt, wat Emilia in haar verbeeldingen voorzweeft. Alle schrijnende tegenstellingen ontbreken; alles knoopt zich aan elkaar als voorgevoel en voorbééld. De sombere dagen, de langere nachten, de vallende bladeren, de verflenste bloemen scheppen harmonieën met de zich ter dood leidende en in de dood getrooste meisjesziel. De donkere stemmingen in de brieven nemen toe. De kleuren verbleken. De nachtnevel komt op. Steeds nog zien wij de bloeiende jeugd peinzend gezeten naast de tombe: symbool van de eindelike overgave. Het offer van de Jeugd aan de Vernietiging is gegeven. Het boerenknaapje was het vóórteken. Met hem, en nà hem, volgt, met Euphrosyne, heel de natuur. Emilia is gebleven, zij, die alles schóón had geprezen, en die tans met de vinger wijst op het vergankelike van dat schoon. Zie, zó licht valt het, - leert ze ons, - te scheiden van het aardse, door het in zijn betekenis, ondanks de Goddelike oorsprong, te verkleinen. Zie, zó licht valt het nogmaals, - merkt ze verder op, - door een beroep te doen op de toekomst, waarvan de schitterende staat en de duur ons oog luttel doet tellen, wat hier ons doet lijden en treuren. En ook nog dit leed wordt, in haar betoog, tot een spanne, een niet gereduceerd.

Want elke zucht en elke traan vóór de poort van 't Eeuwige Leven, zal ons tot een zegen worden gerekend. Kort slechts is, en ruim vergolden wordt de passie-weg naar 't nieuwe Jeruzalem.

Waar in het leven de blik op een dergelijke Toekomst aan onze daden een bepaalde waarde geeft, zal dit leven doorgaans, bij al het schone dat het biedt, gezien worden als één daad van toewijding aan het Leed, als een voortdurend opnemen van het Kruis op eigen schouders, en zo het Kruis ontbreekt, een voortdurend invoelen van wat het Kruis voor een sterveling kan zijn. En juist dit vooral: wat het Kruis kàn zijn. 'De Verbeelding mag de Natuur voorbijstreven'; wij wisten het; het eclecticisme brengt het mogelike bijeen tot één tafereel. Daarom is ook in dit boek, waar het de gelegenheid geeft het verleden te doorschouwen, de afgelegde baan voor het oog gelijk een reeks van schaduwen, waarop de zonnige plekken verloren gaan in het donkere veld der tegenspoeden. Juist datgene wat op de levensweg omgegaan zou moeten worden, als te zeer geëigend om teleurstellingen te baren, met name het aanknopen van liefde- en vriendschapsbanden, welke bij het onherroepelik verscheuren niet zouden nalaten het hart voor eeuwig te doen bloeden, - dat juist zal door 'het bedriegelik lot,' dat onze levensgang 'door moerassen leidt,' bij voorkeur op ons moeilik pad worden geplaatst, opdat het ons, struikelend, tot een beproeving zou kunnen strekken, doch, daarentegen in werkelikheid ons als een zegen zal worden aangerekend, wanneer wij slechts de steun zoeken bij onze Levens-Borg.

Van dit gezichtspunt uit, laat zich, bij de algemene moeheid in deze mensenwereld, en het weke verlangen, om onder tranen te lijden, een tegen-ingenomenheid gevoelen jegens hen die geboren schijnen te zijn om hen met de troost hunner genegenheden te sterken. Zij zijn alleen te dulden wanneer zij onder het zoet van de aandoeningen die ze wekken, het bittere mengen van de rouw, die hun verscheiden nalaat. Alleen onder die voorwaarde kan de ziel, die zich vermeit met te weiden over de velden van het toekomstig geluk, zich bezig houden met de herinnering aan het werkelik gebeurde. Het verleden mag niet meer dan een stille glans van weemoedige vergenoeging op het heden werpen. Als wij dus Emilia, - de draagster van de sentimenten in dit boek, - in haar gewone houding betrachten, ergens in een verscholen

belommerd hoekje, met de hand aan 't hoofd, de ogen starend, dan waart ze zowel door 't verleden als door de toekomst. En Emilia héét een verleden. Eens heeft ze het, in een geheim oord, aan Euphrosyne verteld, juist toen een ogenblik van grote droefheid, het menselike medelijden vroeg. Emilia heeft bemind. Lang had ze haar hart gesloten gehouden voor de liefde, eensdeels door haar trek naar het eenzame leven, anderdeels doordat ze, lezende in romaneske lektuur zich een te hoog ideaal had gesteld, en opzag tegen zorgen. Doch toen kwam Melidoor. ‘Nauweliks zag ik den edelen jongeling, en hij mij, of wij bevielen elkander geheel, en beminden zonder te weten.’ De wisselende blikken vertelden het: ‘In u vind ik de ziel die ik elders vreugdeloos zocht,’ en zij bloosden. Als hij vertrekt, voelt ze voor 't eerst een ledigheid. De natuur versombert. Haar verbeelding schildert haar ook zijn treurigheid af, en 't medelijden geeft voedsel aan haar achting. Haar ‘rede’ kon haar hart niet bedwingen: zij bidt God om een veilige leiding. Hij komt terug en bekent zijn liefde, die zij beantwoordt. Nu krijgt voor haar de Schepping een verdubbelde schoonheid. En Melidoor? Ook hij is als zij. Ook zijn gesprekken leiden op tot het verhevene, en het aandoenlike. Hij bemint haar ziel, en haar lichaam slechts als een afdruksel er van. Ook in smaak komen ze overeen. Lezen ze samen een dichtstuk, dan tekenen ‘beider vogtige ogen’ hun ‘levendige aandoening’. Ook hij bemint de natuur, die ‘voedsel gaf aan hunne kuische liefde.’ Samen horen ze in de slag van de nachtegaal ‘het onuitsprekelijk gevoel van hun hart’ uitgedrukt. ‘De sombere boschjes, de murmelende beekjes, de tederheid-voedende maan’ zijn dikwijls de getuigen van de vertrouwdste gesprekken hunner liefde. De engelen, - zo mochten ze denken, - ‘voelen over hun geluk eene belangeloze vreugde.’ Hoe danken ze de Voorzienigheid, hoe verblijden ze zich in de duurzaamheid van een liefde, ‘die op de godsvrucht een wederkeerigen invloed heeft,’ en ‘die buiten de grenzen van dit leven voortduren zal.’ Eén vrees echter komt haar bekruipen: dat het ‘nijdig lot hen eens scheiden zal.’ Ook Melidoor voedt die vrees; en zijn voorgevoel bedriegt hem niet: hij plukt twee roosjes, waarvan het ene, wormstekig, afvalt. ‘Ach,’ is zijn smartkreet, ‘stierven ze beide gelijk!’ Beide wenen; met een door tranen verstikte stem reciteert hij *Miller's*

Warum ich weine, *Freundin! sieh Die Rose*, *gestern bliihte sie!*...Dit was de laatste keer dat zij hem zag. Het afscheid was aandoenliker dan ooit; hij werd ziek, verheelde, uit voorzorg, voor haar zijn ongesteldheid, maar verergerde, en was weldra uit 't leven weggerukt. Wat zij daarna leed, kan zij niet onder woorden brengen. Elke voetstap, die ze deed, bracht hem voor haar geest. Dikwels zonk ze neer in een gevoelloze droefheid, onvatbaar voor alle aandoeningen. Zij hoopt, door droefheid verteerd, hem te kunnen volgen; bevend, dat zij eenzaam door 's werelds woestijn moest dwalen. Doch Gods genade heeft haar getroost. De ‘rede’, en daarna de ‘godsdienst,’ heeft haar de rust gebracht. Nu is zijn nagedachtenis haar ‘een somber vermaak.’ ‘De hoop op het toekomstig aandeel in zijn geluk, en in het heil der andere wereld, waar geen geliefden elkander zullen ontnomen worden,’ droogt de tranen van haar hart. Euphrosyne's vriendschap geeft haar een deel van 't geluk weder. Maar 't hart blijft hem geheiligd. Niemand kan hem vervangen![1)]

Zo wordt in het leven de smart een kultus. En de verzuchtingen vormen een litanieënboek.

* * *

Op de grafzerk, die de lijken van Emilia en Euphrosyne, in de dood verenigd, moet dekken, staan, behalve de aan 't hoofd van dit opstel geplaatste regelen uit *Klopstock*,[2)] - een paraphrase trouwens van Paulus' woorden: Het lichaam wordt gezaaid in verderfelikheid, het wordt opgewekt in onverderfelikheid, - een kapel, een pop en een rups,[3)] beeld van allen die in Jezus ontslapen. De rups kruipt over de grond; het masker hangt aan een takje, tussen hemel en aarde; de vlinder ontvliegt een rozestruik en zweeft het luchtruim in. De voorstelling is duidelik: zij vervat de trappen van volmaking van een mensenziel. Doch, lezende in dit boek, en in andere geschriften van Mej. Post, vloeien, in de maskertoestand, afwijkende toekomstbeelden ineen. De rups-

1) Brief XXX.
2) De tekenaar heeft ze vergeten.
3) Zie daarvoor de titelplaat in ‘Mijn Kinderlijke Tranen’ (1792) door DAVID.

toestand toch wordt afgesloten met de oever van 't graf; aan de gevleugelde kapel is de voorstelling van de Hemelse zaligheid verwant. De vleugelen worden aangepast, wanneer de eschatologie, na de oordeelsdag, aan de geprezenen de heerlikheid der heirscharen gunt. Doch waar zweeft de ziel, van 't uur van de dood tot aan het jongste Gericht? Emilia leert het ons aan de voet van de tombe:[1] 'Dit lichaam gaat eens in een ongevoeligen doodsstaat over; - jaren en eeuwen blijft het in denzelven; maar in den morgenstond der verrijzing zal, uit dit stof, een schoon, edelgevormd, heerlijk, onsterfelijk lichaam te voorschijn komen. En elders:[2]....'de verwagting op een heerlijke verrijzing[3]....herstelt des Christens moed, die in deze veeedzame woningen de stille rust geniet: terwijl eene reeks zorgenvolle eeuwen over hem heenrollen: - terwijl onnoembare veranderingen zich boven hem afwisselen; terwijl oorlogen en verwoestingen alles vernielen; - terwijl duizend ongelukkigen zig vruchteloos in zijne schuilplaats wenschen; - terwijl anderen op hem neerzinken; - met één woord, terwijl al de omwentelingen der wereld Gods raadslot ontknoopen, - ligt hij in een veilige rust, door God bewaakt, tot die dag aanbreekt, dat hij zijne stille nederige rustplaats voor de vrijheid en glorie der eeuwigheid verwisselt....'

Al te duidelik is dit, waar zo straks Emilia deze werkeloosheid niet bevredigen kan. Waar zweeft dàn de ziel, van 't lichaam ontbonden? Want in dit boek gisten allerlei meningen en stromingen. Op de basis Young en Klopstock verheft zich een geestesladder. Want hier en elders, wij voelen het, al zegt ons Emilia het niet helder, of beslist, - vernemen we het toch: 'de eenzame is niet alleen.' Daarom rees niet, omdat zij, om haar als in haar, de polsslag voelt van een immer werkzame schepping. Het leven is zichtbaar, is hoorbaar, is voelbaar. Ziet, de zon schijnt, en het organies leven bloeit op. Maar, - zònder zon, ziet men juist de veelheid der Zonnen, en in de slaap van ons leven, hoort men de algemene adem van 't Leven. En dit Alleven steunt het individuele leven. Geesten snellen van het ene einde van 't heelal naar 't andere; geesten aanschouwen de aarde; geesten dalen er op neer.

1) Brief XXXI.
2) Brief LI.
3) 'Nadat de tijd het stof verstrooit of met de aarde vermengt'...

En wie zouden het anders zijn, dan die belang stellen in het lot der schepselen van deze wereldkring?[1)] Zullen verwante zielen elkander niet troosten? Zal Euphrosyne niet, als Emilia haar tombe bezoekt, om haar afgelegd hulse! komen rondwaren, en haar stille bemoediging influisteren? En zou de zalige geest van Emilia's moeder, die overal zijn hemel om zich vindt, ook niet somwijlen op deze wereld der ellende vertoeven, en ook daar met een volkomen berusting in Gods wil kunnen zalig zijn?[2)] Zou zij zich niet ophouden bij die vrienden, die haar lief waren? Als dit waar mocht zijn, als de afgescheidene dierbare om haar waart, bij haar vertoeft, haar neigingen volgt, haar handelingen aanschouwt, dan zal Emilia te meer haar raad eerbiedigen en haar voorbeeld volgen en beider geluk bevorderen!

Euphrosyne en Emilia, op de grafsteen niet gescheiden, de ene peinzend tot over het graf, de andere terugschouwend tot dezerzijds de klove, - de voorstelling ligt in de natuur der dingen. Een leven dat geleid wordt met de voorstellingen van een ander leven, appelleert zo veel te sterker op dat leven, zodra gelijkgezinde en innig verwante wezens de grens tussen het heden en het toekomende hebben overschreden, omdat zij geacht worden, genoeg in hun herinneringen te leven om het toekomende mét het heden en het verleden te kunnen verbinden, en omdat zij, plaatselik, door hun raadselachtig etheries bestaan, in staat worden gerekend, om, ontheven van physiese wetten, van geen afstanden te weten, op bovennatuurlike wijze zich te verplaatsen en ergens te onthouden, en het geloof en de daden van anderen te bezielen met hun onzichtbare tegenwoordigheid.

Ziehier het oude Alleven, dat door de Romantiek herleefd wordt, en tevens in Christelike zin gemetamorfoseerd. Een Oneindigheid, die met het beperkende Aardse; - ene Bevrediging en Troost, die, in Emilia, met de verdrietelikheden van teergevoelige zielen verzoent.

(Slot volgt.)

1) Mijn Kinderlijke Tranen, blz. 72, 73.
2) Brief XXX.

Heerk Walling
(die een veertig jaar geleden jong was)
Door
Nine van der Schaaf

(*Vervolg van Dl. I, bl. 262*).

Dicht bij het huis van Atte Walling was een jeugdig timmerman op een middag bezig aan 't opknappen van een hek dat het erf scheidde van aangrenzend weiland. Hij schouwde nu en dan het weer en achtte het een meevaller dat de regen wegbleef; het was in 't laatst van November, de lucht was voortdurend grauw en de wind gierde door het kaal geboomte. Soms lukte het de wind het dichte nevelkleed een weinig vaneen te scheuren, dan trokken laag-hangende verrafelde wolken vluchtend door 't luchtruim en onderscheidde men zware donkere massa's die moeizaam voortschoven, doch spoedig sloot zich alles opnieuw tot grauwe onbeweeglijkheid. Tot regenen kwam het niet.

Soms floot Germen, de timmerman, een wijsje om zich den tijd te korten en omdat het ééne geluid in zijn nabijheid, 't voortdurend misbaar van den wind, hem verveelde. Aan 't begin van den middag had zijn vriend Heerk hem even gezelschap gehouden, daarna was deze voor zijn eigen werk naar de schuur gegaan en had hij 't zonder verdere aanspraak moeten stellen. Tegen drieën was hij even naar binnen gewipt om een kop thee te drinken; tot langer verpoozen in de warme keuken had hij geen tijd, omdat hij vóór den donker klaar moest zijn met zijn karweitje.

Hij was geen forsche jongen, doch juist sterk genoeg voor het niet-zware werk dat hij bedaard afdeed. De wind overstemde met luid gehuil zijn zwak gefluit, doch voor hem zelf waren zijn liedjes voldoende hoorbaar. Hij was opgeruimd van aard en treurde niet om een meisje zooals Heerk; zijn loome gedachte verwijlde bij enkel genoeglijke dingen die er vele vóór hem lagen, in den komenden winter.

Nadat hij eenigen tijd stil was geweest, in volle aandacht bij zijn werk, deed hij eensklaps een kort schel geluid hooren, een noodkreet die ver doordrong. Hij herhaalde dit enkele keeren en keek af en toe naar het huis met een verholen lachje. Eindelijk kwam Heerk uit het huis te voorschijn en liep traag op den ander toe.

‘Wat is er?’ vroeg hij ontevreden.

‘Braaf dat je komt want je kan mij juist even helpen’, antwoordde Germen. En hij wees Heerk om het hek vast te houden, terwijl hij een paar spijkers ging slaan.

‘Ben je zoover klaar?’ vroeg Heerk, met een blik langs het hek.

‘Dadelijk. Nog een paar latjes zetten, hier aan deze kant’.

Heerk zweeg gemelijk, boos omdat de ander hem geroepen had eer 't strikt noodig was.

‘Je kan mij best wat gezelschap houden als je toch niets meer uitvoert’, zei Germen, antwoordend op Heerk's onuitgesproken verwijt.

‘En waarom dacht je dat ik niets meer uitvoerde?’ vroeg Heerk.

‘Van hieruit zie ik alles en weet alles wat gebeurt en niet gebeurt binnen de muren van jullie huis’, verklaarde Germen. ‘Zou ik 't hier in mijn eentje uithouden als 't niet zoo was?’

Heerk kwam bij en lachte even. ‘Maar ik voerde wel iets uit’, zei hij.

‘Lezen!’

‘Natuurlijk niet’. - Maar de toon waarop Heerk die woorden sprak verried dat de ander juist had geraden. De avond was op de boerderij de aangewezen tijd tot lezen, maar Heerk was tegenwoordig verslaafd aan zijn boeken en als hij overdag een oogenblik aan zijn werk wist te ontsnappen, las hij.

Hij dacht nu heimelijk van Germen, terwijl hij deze voorts aan zijn karweitje bleef helpen: hij is een goeie en slimme jongen, - en een slecht timmerman is hij ook!

‘Welk boek lees je op 't oogenblik?’ vroeg Germen een tijdje later, met dringende belangstelling.

Heerk noemde den titel en 't boek bleek den ander, die eveneens leeslustig was, niet bekend. ‘Breng 't eens mee als je 't uit hebt!’ vroeg hij.

Heerk beloofde 't. Zij praatten voorts over andere dingen en toen Germen klaar was trok hij zijn jas aan die over een boomstronk in de nabijheid hing.

‘Ga mee naar 't dorp’, noodde hij. Dezen avond was 't oefentijd voor het zangkoor van Elboorne en Heerk placht aan 't zingen deel te nemen zooals bijna alle jongelui uit 't dorp en omstreken, maar in den laatsten tijd bleef hij van de bijeenkomsten weg omdat zij meedeed en hij haar niet ontmoeten wou. Hij gaf nu geen antwoord op de noodiging, doch wel maakte hij aanstalten om met zijn kameraad mee op te loopen daar hij een paar stukken van diens gereedschap nam, terwijl Germen het verdere en wat overgebleven hout bijeen raapte.

Deze liep dan nog even naar 't huis om de familie voor zoover die daar aanwezig was goeden dag te zeggen. ‘Ga mee je jas halen’, riep hij onderwijl tot Heerk. ‘Niet noodig’, zei deze. - Hij wou dus niet mee naar 't dorp, wist Germen nu.

Deze kwam spoedig terug en samen gingen ze op pad. Onder de grauwe lucht was de heele middag geweest als een avond-begin, nu dunde de nevel en het werd lichter, ofschoon de tijd van avondschemer thans nabij was. De wind minderde een weinig, het hemelblauw werd zichtbaar omhoog, de wolken gleden aan alle zijden af; - langs den horizon bleven ze hier en daar, zwaar opgestapeld tot geweldige dammen. De laatste straling der onzichtbare zon gleed langs den ganschen hemel en kleurde een deel der wolken rood.

De beide jongens liepen onder voortdurend gesprek en 't was meest Germen die praatte en Heerk die luisterde. Er viel veel te vertellen van dorpsdingen, die Heerk niet wist, omdat hij zoo weinig in Elboorne kwam.

‘Dom dat je zoo eenzelvig leeft tegenwoordig’, zei z'n

vriend, ‘'t Is nu nog juist de tijd om te veranderen, - als je langer wacht, kennen de menschen je niet meer, en...

Dat zou een harde straf zijn’, ging Germen na kleine pauze bedaard voort. ‘Want de meisjes vinden je nu al zoo'n zonderling, omdat je je nooit laat zien en als 't zoo doorgaat verlies je al je goede kans op wat gunst, - en de eene is tòch verloren...’

Heerk hield zich onverschillig, ofschoon 't besef dat Germen, en mogelijk iedereen in Elboorne, zijn hartsgeheim wist, hem opnieuw pijn deed.

‘Maak je niet ongerust’, sprak hij koeltjes. ‘Ik ben niet van plan hier altijd te blijven’.

't Was de eerste keer dat hij tot zulk een uitlating kwam. Germen keek verbaasd op, doch nam zijn vriend's woorden niet terstond al te ernstig.

‘Wat wil je dan?’ vroeg hij, schijnbaar nieuwsgierig.

‘Dat zal wel blijken als 't zoover is’, antwoordde Heerk, die zelf nog niet wist wat hij dan wilde. Germen lachte doch toen hij zag dat het bij Heerk meenens was, werd hij ook ernstig en dacht na. ‘'t Moet een hard besluit zijn om je omgeving te verlaten’, was de conclusie van zijn nadenken.

‘'t Kan noodig wezen’, meende Heerk.

Zij liepen nu zwijgend een eindje voort en kwamen dicht bij de hoofdvaart. Eensklaps pakte Germen zijn vriend opgewonden bij den schouder en riep uit: ‘Zie je dat?’

Hij wees onderwijl in de richting van de meer, vanwaar een groot zeilschip rustig aan kwam zeilen. Zijn donker tuig, wijd uitgespannen, was duidelijk omlijnd zichtbaar, en toen Heerk en Germen bij den oever stonden, zagen ze ook de romp van het schip, een weinig naar één zijde overhellend met den trek van het bolle zeil. Heel klein zagen zij in de verte een paar gestalten bovenop, aan het roer een en dichter bij den mast een en nog een...

De komst van dit vaartuig was voor Elboorne het begin van de genoeglijke gebeurtenissen in den wintertijd. Eenige schippersfamilies die hier thuis hoorden, doch 't grootste deel van 't jaar door 't heele land verspreid waren, kwamen tegen de kwade weken van mogelijk strenge vorst naar hun geboorte-

plaats en brachten daar gedurende dien tijd veel vertier. Zij lagen dan alle naast elkaar in een stille zijtak van 't vaarwater, nabij 't dorp; het eenige huis daar in de buurt was dat van den scheepstimmerman en daarnaast lag de ruime scheepswerf, een verlaten oord in den zomer, doch in den winter een centrum van gezelligheid.

De eerste der wintervogels die nu naderkwam was van den schipper Iede Minks; Heerk en Germen hadden dit reeds bij de eerste beschouwing tot elkaar gezegd: zij meenden het te onderscheiden aan den vorm van 't schip, doch vooral zagen zij het aan den buitengewoon langen wimpel; dit was het zekerste teeken en zoo had elke tjalk zijn vast kenmerk.

'Wij verschuilen ons tot ze hier zijn', stelde Germen voor en Heerk volgde hem wat traag naar een ouden lagen wilg die vlak aan 't water groeide. De grond rondom den zwaren geknotten stam was drassig, de twee bleven op den drogen rand en de boom, die zich schuin over 't water hief gaf juist schuilplaats genoeg om hen te verbergen voor de oogen der naderende schippers. Zij konden onderwijl het schip al duidelijker in zijn deelen onderscheiden en herkenden de opvarenden; zij hoorden dan, behalve 't windgeluid, een zacht bruisen nader komen en spoedig deed de lichte beginnende deining het water tot hun voeten stijgen. Toen verlieten ze de lage oeverplaats, kwamen te voorschijn en riepen, luid in den tegenwind, een welkomstgroet naar de varenden die verrast opkeken en dan kalm terugriepen, met forsche stemmen, die makkelijk hoorbaar waren.

Enkel de schipper met zijn beide zoons waren op 't dek, doch terstond doken nu een paar vrouwen een voor een met 't bovenlijf op uit het kleine luik in 't achterdek; een meisje kwam daarna geheel te voorschijn, dat was Jikke, de oudste dochter van Iede De moeder bleef halverwege uit het luik staan en een kinderkopje werd naast haar zichtbaar.

De vrouwenstemmen voegden zich bij de andere; over en weer deed men korte vragen naar elkaar's welstand en wedervaren en daar Iede en zijn vrouw heel goede vrienden waren met Heerk's ouders, werden hun vragen meest tot hem gericht en voelde hij zich gedrongen zich opgewekt en belangstellend

te toonen. De oogopslag van het zwijgende kind, een meisje, trof hem even, - hij had haar niet eerder gezien meende hij. En terstond bedacht hij: dit zou dan Iefke zijn, het jongste dochtertje van den schipper dat tot nu toe altijd in Manswerd woonde, waar zij werd grootgebracht door een tante naar wie zij genoemd was.

Wiebe, de oudste zoon, zag met vroolijken blik het leven van vacantie en pret tegemoet en begroette de twee bekenden voluit hartelijk, maar Ruurd, de jongste, keek eerst wat trotsch en stug naar de boerenknapen, vooral naar Heerk die hij niet lijden mocht.

De jongens waren langs den oever gaan meeloopen zoodra het schip de plaats waar zij stonden voorbijschoot. Zoo kon het gesprek wat langer duren; echter won het vaartuig spoedig op hen. Ruurd kwam even uit de plooi toen hij kans zag met Germen apart iets te bespreken, maar juist richtte de schipper zelf het woord tot deze en vroeg zijn aandacht voor zich.

Hij was een streng man die sprak op koel-nadrukkelijken toon, aanduidend dat hij niet gewoon was de dingen tweemaal te zeggen; onwillekeurig luisterde Germen dadelijk naar hem en de zoon brak ontstemd af, in mokkende berusting. En daarna was het gunstige moment voorbij. ‘Kom vanavond’, riep hij Germen nog toe en deze riep nog het een en ander terug van nieuwtjes die hij beloofde weldra omstandiger te zullen vertellen.

Heerk was er niet rouwig om dat zij 't schip niet bijhielden. Zijn taak van vragen en antwoorden was afgeloopen en hij keek wat verstrooid naar 't schippersvolk, zag ineens Jikke's gezicht dat tot nu toe, naar de jongens gericht, vrij stuursch stond, ophelderen tot een lach van verheugde verrastheid en hij had juist even den tijd voor de onnoozele gedachte hoeveel mooier zij er uitzag nu zij vriendelijk keek, - toen klonk een nieuwe begroeting: Oukje, Heerk's zuster, was snel over 't weiland komen aanloopen, nadat zij vanuit de boerderij het schip had zien naderen. De beide meisjes die veel samen plachten om te gaan, vingen nog even een druk gesprek aan met luide roepstemmen, daarna werd het stil; het schip schoot te ver vooruit en de drie, die nu samen langs den oeverweg

liepen, hadden niet terstond iets te verhandelen. Heerk ving aan zich opnieuw rekenschap van zijn stemming te geven en vond een snaaksch plan dat hij terstond uitvoerde. Hij hield halt, droeg de twee anderen aan elkaar's gezelschap op, daar Oukje ook voor de zang-bijeenkomst naar 't dorp moest, gaf de paar stukken gereedschap aan Germen en keerde zonder antwoord af te wachten naar huis terug.

Hij wist dat het paartje weinig van elkaar gediend was en dat verschafte hem even een klein genoegen, overigens waren zij beide opgewekt door de komst van het schip en mogelijk om nog vele andere dingen: die opgewektheid verdroeg hij niet langer. Zij gingen Elboorne's winterpret tegemoet en hij wilde in trieste eenzelvigheid gelukkig zijn.

De geruchten zeiden al jarenlang van Ruurd Iedes dat hij een zeldzaam knappe jongen was, - de schoolmeester van Elboorne rekende hem indertijd tot de beste van zijn leerlingen en had hem willen opleiden tot zijn vak, maar de vader wilde dat hij een schipper zou zijn en hijzelf haakte niet naar het schoolmeesterschap. Hij was altijd een vreemde jongen, die zijn pretjes en zijn verdriet alleen had en geen vriendschap sloot met de knapen van Elboorne. Toch was hij onder hen wel gezien, daar zij eerbied hadden voor zijn knapheid en hij soms boeiend vertellen kon van allerlei zaken waar de anderen niet van wisten, zelfs de schippersjongens niet, die evenals hij 't land doorreisden. Maar Heerk, die wel zelf fantaseeren wou, placht hem tegen te spreken als zijn verhalen in strijd kwamen met 't geen hij uit boek of krant onthouden had en dat maakte de ander soms vinnig tegen hem.

Thans deden de geruchten iets wonderlijks van Ruurd verwachten en het was daarom dat zelfs Heerk, op een Zondag in December toen het nog vochtig donker weer was, naar 't dorp trok om daar getuige te zijn van 't geen te gebeuren stond.

Vroeg op den middag kwam hij aan en liep als vanzelf langs het paadje dat voerde naar de scheepswerf, doch keerde halverwege terug toen hij zag dat alleen spelende kinderen zich daar bevonden. Hij zocht daarna in het dorp zijn vriend Germen, voor wien hij het beloofde boek had meegenomen,

en hij vond hem in de werkplaats van zijn oom, den horlogemaker Sipke Roorda, waar een troepje knapen bijeen waren, alle aandachtig toeziende op den arbeid van Ruurd, die de laatste hand lei aan zijn meesterwerk: een kleine stoomboot, in alle deelen zooveel mogelijk gelijkend op de groote die hij kende en vaak bestudeerd had.

Heerk voegde zich in de kring en keek verrast en bewonderend naar het maaksel; Ruurd hief onwillekeurig zijn gezicht even naar hem op en was wel gevleid door Heerk's duidelijke verrastheid. Hij had bovendien dezen middag al veel lof gehoord die zijn trots goed deed, doch hij keek donker en gespannen, want het hoogtepunt van zijn triomf moest nog komen, het kostelijk ding moest varen!

Germen was de middelaar geweest die hem had ondergebracht in de werkplaats van Roorda, waar hem fijn gereedschap ten dienste stond; voorts had hij hem trouw geholpen bij het werk en was dus volkomen in de geheimen van het vaartuig ingewijd. Zij wisselden nu samen korte wichtige samenspraakjes die voor de anderen niet duidelijk waren en het was Germen aan te zien dat hij genoot van dezen voorrang.

Een paar jongens, wier belangstelling niet heel groot was, staken den draak met dit spelletje; Germen stond ze te woord, goedgeluimd als altijd, terwijl Ruurd zich stoorde aan niets. En de meesten rondom hem zwegen, vol verwachting.

Er ontstond eenige opgewondenheid toen het ding klaar bleek te zijn; - nu naar de werf! wisten ze allen en Ruurd nam vastberaden de stoomboot op. De werkplaats uit, kwamen ze in den winkel; bij de voordeur stond Roorda en zag, vanuit de hoogte, bedaard ongeloovig het vreemde voorwerp aan. ‘Komen kijken’, noodde men hem, doch hij zei ja noch neen, deed de deur wijd open en liet de jongens voorbijtrekken.

Heerk bracht onderweg het boek, dat hij kwijt wou wezen en waarvoor Germen thans geen oogen had, bij diens ouders; dit kostte hem een klein oponthoud en hij kwam wat later dan de anderen aan de werf. Er gingen juist kreten op toen hij kwam en bij 't uiteenwijken der jongenstroep aan den rand van de werf, zag hij de eerste stoomboot, die voer in het vaarwater van Elboorne.

De jongens waren nu stil en staarden het kleine ding dat met wissen gang voortstoomde, in één verbazing na, - de kinderen op de werf, eerst door de grooten wat barsch op een afstand gehouden, kwamen nu naderbij en riepen luid over het wonder.

Uit de schepen, die vlak in de buurt lagen, doken de bewoners de een na de ander op en zagen toe.

Ruurd genoot nu met stralend gezicht het welslagen van zijn proef, - doch lang bleef hij niet werkeloos. Met een paar kameraden ging hij naar de roeiboot van zijn vader die aan het schip lag vastgebonden, zij sprongen er in, maakten het touw tos en roeiden vlug de stoomboot na die nog steeds recht door 't water sneed en bij een komende bocht dreigde te stranden. Doch hij werd gered en zijn meester ging aan het roer werken, 't welk hij spoedig zoo zette, dat het vaartuig veilig in een kring ronddraaide zonder zich te verwijderen. Zoo werd het later op den middag opnieuw bij de werf te water gelaten, ten aanschouwe van heel de jeugd en veel volwassenen van 't dorp, die voor het wonder hierheen waren gekomen.

Op het dek van Iede Minks' schip stonden eenige mannen bijeen, waaronder hijzelf en hij kreeg veel lof te hooren over de knapheid van zijn zoon. Doch het roerde hem niet. Hij keek wel naar het ronddraaiende ding, doch leidde het gesprek op andere zaken en toen de belangstelling van het gezelschap onwillekeurig terug kwam op het eene geval van dezen dag en zij opnieuw den zoon gingen prijzen, zei hij koeltjes: ‘Het is beter een goed schipper te zijn.’

Onder de jongelui was Ruurd de gevierde held, doch na een korte uitbundigheid van trots en vreugde hield hij zich gesloten als gewoonlijk. Hij zei weinig en ofschoon hij een lachje van zelfvoldoening soms niet kon weerhouden, keek hij koel-uit-dagend naar degenen die hem prezen en dit deed hem in de algemeene achting nog stijgen.

Zijn medehelper Germen was den heelen middag uitgelaten, sprak onophoudelijk en opgewonden over allerlei dat hem door 't hoofd spookte, te midden van een groote groep jongens en meisjes die hem matig bescheid deden. Heerk die gewoonlijk zijn vriend was, liep nu uit den kring waar hij zoo druk 't woord voerde; 't naspel van de gebeurtenis verveelde hem reeds, maar

de werf verlaten terwijl allen nog bijeen bleven wilde hij ook niet. Hij drentelde wat alleenig rond, doch dan bedenkend dat 't hier geen geschikt oord was om in afzondering te leven kwam hij terug met 't plan zich wat beter bij de gemeenschap aan te passen.

Toen hij zich weer onder zijn kameraads bevond merkte hij dat daar iets besproken was dat hem aanging en begreep ook spoedig wat het was: Germen moest verteld hebben dat hij plan had heen te gaan uit 't dorp.

Dit was verraad van 't geen hij in vertrouwen gezegd had, maar de anders betrouwbare kameraad was zichzelf niet. Heerk kleurde een weinig bij de ontdekking en mompelde een grimmig antwoord op de vragen of 't waar was dat hij van hier weg wou. Men bleef niet lang bij 't onderwerp; alleen trof Heerk wat later een minachtende, vreemd-spottende blik van Ruurd, nog voor hij zichzelf weer geheel meester was. Die blik zei hem: ik heb al wel gehoord wat je scheelt, - en wou je nu daarom uit 't dorp weggaan? 't Zou mij wel verwonderen als je dat durfde!

Heerk wist wel dat Ruurd hen, boerenknapen, alle een beetje minachtte en hij voelde zich beleedigd zonder zich te kunnen verdedigen. Hij hoorde daarop Ruurd aan een andere jongen vragen: ‘Waar is Jelmer Wolda vandaag?’ - en 't antwoord was dat Jelmer reeds in de vroegte met zijn meisje was uitgereden naar Winshuizen, een dorp, uren ver.

Heerk, die dit ook niet eerder geweten had, voelde zich vreemd aangedaan, - verruimd want hij durfde nu zonder schroom de heele werf overzien, maar tevens leek hem de roerige plek plots vereenzaamd, nu hij zeker wist dat zij daar niet zou verschijnen. Overigens bleef hij te ontstemd om met genoegen aan het nu meer algemeene gesprek deel te nemen; - toen hij meende dat hij zich lang genoeg had goed gehouden om de anderen niet tot spotternij te brengen over zijn geraaktheid, verwijderde hij zich opnieuw Hij zag nog even een paar oogen uit den kring op zich gevestigd, een paar aardige slimme meisjesoogen, die wat spotachtig keken zonder hem te beleedigen. Hij kende het meisje goed en moest dadelijk denken hoe zij 't was die hij vond dat van allen in de ver-

eeniging 't mooist zong, - en hoe lang 't nu al geleden was dat hij dit gehoord had.

Maar hij ging elders afleiding zoeken. Rondkijkend zag hij terzij van een der schepen een vreemd jong meisje staan, heel alleen. Zij was dezelfde wier oogopslag hem getroffen had, een paar weken geleden, bij de aankomst van Iede Minks' schip, - ze leek nu wel wat ouder dan toen, maar een kind was zij toch nog. Hij wist nu dat ze Iefke, het jongste dochtertje van den schipper was, zooals hij indertijd raadde, en dat men haar aan boord had genomen nadat haar tante in Manswerd gestorven was.

Zij maakte hem nieuwsgierig en hij stapte naar haar toe. Hij deed zijn best heel vriendelijk te zijn en vroeg waarom zij hier zoo alleen was en zich niet bij de anderen voegde. Zij nam hem eerst op met schuwen blik en antwoordde dan: ‘Omdat ik ze niet goed versta en zij lachen mij uit als ik praat.’

Heerk hoorde dat zij gedeeltelijk sprak als de menschen in Manswerd; de stadstaal verschilde veel van de plattelandsspraak. Maar hij lachte haar niet uit en trachtte haar aan 't praten te brengen, zij was een fijn stadskind en had iets wonderlijk bekoorlijks voor hem. Haar spraak week ook niet zoo veel af van die in 't dorp, merkte hij spoedig: de tante die haar had opgevoed was zelf in Elboorne opgegroeid.

Weldra kwamen een paar meisjes van haar leeftijd naderbij, nieuwsgierig omdat zij 't vreemde kind nu met den grooten jongen vertrouwelijk zagen praten, terwijl zij met haar den omgang zoo gauw had opgegeven. Heerk zag dat de stoornis van het nieuw gezelschap Iefke niet aangenaam was en dat vleide hem, maar zij dwong zich nu toch om tegenover de meisjes wat toeschietelijk te zijn; - deze waren beter dan de eerste keer op haar vreemdheid voorbereid en zoo vlotte de kennismaking thans nogal. Toch bleef zij zich onderscheiden, zij was fijner en verstandiger dan de gewone kinderen, vond Heerk, en nog iets had zij dat hij niet wist aan te duiden, maar dat hem juist bekoorde in haar.

Zij bleek in den omgang meer nadenkend dan vroolijk, - maar Heerk kon haar nu niet lang meer beschouwen, want door de aanwezigheid der anderen voelde hij zich al gauw over-

bodig en wist niet meer wat met haar te praten. Hij liep van haar weg en was opnieuw overgegeven aan verveling en kwellende gedachten. Als vanzelf kwam hij weer in de buurt van zijn maats, en nam zich weer voor om, zoo noodig, zijn onkwetsbaarheid te toonen.

Hij werd bij zijn nadering terstond door Ruurd overvallen met de woorden: ‘Als 't je meenens is, Heerk, met dat weggaan, kan je mijn plaats op 't schip krijgen 't volgend jaar’.

Heerk voelde dat dit een welberaamde aanval was om zijn moed te beproeven; - 't was Ruurd aan te zien dat hij de aangeboden plaats niet benijdbaar vond en tevens dat hij dit Heerk gunde.

‘Wat wil jij dan?’ vroeg deze koeltjes.

‘Ik ga 't land uit’, antwoordde Ruurd losweg, - schijnbaar onverschillig doch zijn gezicht gloeide van opgewonden gedachten die hij niet uitsprak. En zijn oogen zeiden tot Heerk: Je geeft geen antwoord! Je durft niet!

De anderen waren verbluft, zij voelden dat Heerk wat verslagen stond en sommigen spotlachten daarom, maar wat Ruurd's voornemen betrof wisten zij niet of 't ernst of scherts was.

‘Geloof jullie 't niet?’ vroeg Ruurd ruw, toen hij dit merkte, en een jongen maakte gekheid over zijn vaartuig dat te klein was voor zoo groote reis...

Ruurd haalde de schouders op over deze scherts en blufte op vage toekomstplannen: reizen door de heele wijde wereld, als matroos op een groote boot. De jongens fantaseerden graag mee over dit onderwerp: zeeman worden leek wel meerderen verleidelijk; toch behandelden ze dit niet als een reëel bestaan en de door meerderen uitgesproken wensch was geen reële wensch.

En in die algemeene fantasie werd Heerk's aangelegenheid vergeten, terwijl Ruurd niet zijn best deed de jongens van de ernst zijner plannen te overtuigen, maar er blonk een ongewoon vuur in zijn oogen. Heerk sloeg hem nu en dan opmerkzaam gade en geloofde hem tot groote dingen in staat; zelf voelde hij zich laf en weemoedig, te nederig om boos te zijn, en hij bewonderde en benijdde Ruurd aan 't eind van deze middag met heel zijn hart.

Doch de dingen die zoo ver en vreemd leken op dien Zondagmiddag, werden waarheid in het volgende jaar. Ruurd trok 't land uit om op groote booten te varen en te zwerven van de eene buitenlandsche haven naar de andere, naar de verst-verwijderde oorden en Heerk nam zijn plaats in, op het schip bij zijn vader.

In den nawinter, kort voor 't uitvaren der tjalken, zat schipper Iede bij Heerk's ouders in de woonkamer der boerderij. De twee mannen rookten een pijp en spraken bedaard over scheepsreizen en boeren; zij kenden elkaar goed en lang, zij kenden elkaars leven en hadden geen van beiden iets nieuws mee te deelen, dat den ander verrassen kon. Doch te spreken samen was hun een lieve gewoonte en als de eene zweeg nam de ander het woord; er was in hun gesprek geen gaping. Hun gezichten waren onbewogen, doch de oude kindsche vader, die dicht in hun buurt zat, luisterde met nieuwsgierig blinkende oogen en Heerk, pas binnen gekomen, toefde in een vergeten hoek der kamer en luisterde eveneens met belangstelling als de schipper op stroeven toon van zijn reizen vertelde.

Het was een paar weken geleden dat Ruurd heimelijk het dorp verliet, met achterlating van een brief, die zijn ouders in kennis stelde van zijn plannen en waarin hij afscheid van hen nam.

De boerin, die zich in het gesprek der mannen niet mengde, was minder rustig en welgemoed als gewoonlijk en beschouwde de twee pratenden soms van terzijde met verbazing en ergernis. Zij had dezen winter veel zorg gehad over Heerk die niet als in vorige jaren en zooals alle jongelui plachten, vroolijk aan het ijsvermaak had deelgenomen; - gezelschap dat hij anders zocht, had hij nu vermeden en hij was meermaals gemelijk en eenzelvig teruggekeerd, veel eerder dan de anderen. Doch daaraan dacht zij nu niet in de eerste plaats, erger vond zij wat met Ruurd gebeurd was en zij ergerde en verbaasde zich dat de schipper en haar man, de eerste maal dat zij na de schokkende gebeurtenis rustig samen praatten, zich hielden alsof er in de wereld geen ouderleed was.

Van buiten klonk heel uit de verte geschater van jonge

stemmen, een troepje uitgelaten jongelui klommen van het ijs op den groenen lagen oeverdijk en liepen dan recht op de boerderij aan. De boerin keek uit en zag bij het troepje haar eigen volk dat ze thuis verwachtte; - dit was wel de laatste dag van de winterpret, want de vorst had uit, de aarde was donker en vochtig en zachte witte dooiwolken waren aan den hemel.

Het vroolijk gejoel vermeerderde de onrust der boerin en met een luiden zucht wendde ze zich tot de mannen, doch deze letten niet op haar. Toen zei ze eensklaps: ‘Iede, heb je nog niets omtrent je jongen gehoord?’

Haar vraag deed het gesprek afbreken; Iede antwoordde niet en zijn zwijgen werd spoedig gevoeld als een beklemming die ondraaglijk was. De boerin kleurde diep, - beter had zij gedaan het onderwerp niet aan te roeren dacht zij nu, doch haar hart was te vol geweest. Haar man was de eerste die opnieuw sprak. Of Iede al een knecht had om zijn zoon te vervangen, vroeg hij. Neen, dat had de schipper nog niet. En weer scheen het gesprek rustig te zullen voortglijden, doch voor Heerk was nu een belangrijk oogenblik gekomen. Hij verklaarde ineens dat hij graag met Iede mee wou varen, - 't was niet de eerste maal dat hij er van sprak, maar tegen den schipper zelf had hij dit nog niet gezegd.

't Duurde nog een paar dagen eer de beslissing viel. Iede wou hem wel, daar hij een zoon van zijn vriend was, hij kende het vak nog wel niet, doch iedere jongen van Elboorne verstond van varen wel iets, 't zij meer of minder en op dat punt had de schipper in Heerk goed vertrouwen. Zijn ouders hielden hem liever thuis, doch verzetten zich niet, toen hij bij zijn plan bleef. Boer Atte was ontstemd en zei in den eigen kring waar ook Heerk bij was dat deze, eenmaal volwassen, op zijn hulp kon rekenen om een eigen boerderij te beginnen, maar om schipper te worden, nooit.

Te avond liep Heerk door 't dorp, hij was hier en daar een huis binnen gegaan om goedendag te zeggen, had enkele kameraads gesproken en glimlachte wat vergenoegd bij zichzelf om de verbazing der dorpelingen, die van zijn plan om uit te trekken

niets wisten, en om de verbluftheid der maats die niet geloofd hadden dat 't hem daarmee ernst was.

De deur van een winkel ging open, een belletje rammelde en in 't licht van de kleine winkellamp zag hij Jikke van Iede Minks met haar jongere zuster Iefke die naar buiten kwamen, dragende elk een groote zak met waren: de laatste inkoop voor 't uitvaren. Heerk liep met haar op, - Jikke en hij waren ineens vriendschappelijk geworden door 't vooruitzicht van samen te zullen wonen in 't zelfde schip; Iefke die minder spraakzaam was dan de oudere zuster, liep stil aan de zijde van deze mee. Heerk nam zijn weg over de werf en daar gekomen had hij haar stem nog niet gehoord, doch ze zei: ‘Dag Heerk!’, beteekenisvol, toen hij na een kort ‘goedenavond’ alleen wou doorstappen.

Half vragend beantwoordde hij dien groet; Jikke bracht hem op de hoogte, zeggend: ‘Je ziet haar in lang niet weer, Heerk, ze gaat morgen terug naar Manswerd.’

Heerk ontstelde en dacht in verwarring na, - had hij dan niet gehoord dat de tante die in Manswerd voor haar zorgde, gestorven was? Hij zei zulks, doch Jikke legde hem uit dat zij in Manswerd wel meer familie hadden en voegde er met trots bij dat Iefke daar vooreerst zou blijven om veel te leeren!

Dit was alles heel gewoon en verklaarbaar, - alleen omdat Heerk zoo teleurgesteld was, kon hij het bijna niet gelooven. Het avonddonker hielp hem zijn aandoening te verbergen; waar zij stonden, dicht bij het schip van Iede, scheen enkel een flauw licht van de lantaren die laag aan de mast hing, en Heerk zorgde dat zijn gezicht in de schaduw bleef. Hij gaf Iefke een hand, wenschte haar goede reis, zoo opgewekt hij kon en vroeg of ze zin had om naar de stad terug te gaan.

Ze zei wat aarzelend en droefgeestig: ‘O ja’, en de droefgeestigheid van dat antwoord verzachtte hem een weinig de hardheid van zijn teleurstelling.

Natuurlijk was het moeilijk voor haar om, zoo jong als zij was, opnieuw van haar naaste familie weg te gaan, bedacht hij, terwijl hij wat later alleen voortliep. Klein en schaamtevol liep hij in den donker over 't bekende pad naar huis, zijn moed voor 't komende leven was hem plots ontzonken. En meer dan

vorige dagen besefte hij dat hij zijn besluit om te varen enkel had doorgezet omdat hij iets liefs verwachtte van de scheepsreis. Nu sloeg hem een ellendig toeval, - dwaas dat hij van die plannen omtrent Iefke niet eerder gehoord had! Er was geen troost voor hem, zelfs de peinzerij over zijn oude liefde troostte hem eerst niet, - had hij niet in den laatsten tijd haar soms vergeten terwille van een schuw kind dat hij nauwelijks leerde kennen?

Maar al verder peinzend bevond hij dat hij niet ontrouw was en 't nimmer zou zijn. 't Leven was alleen wonderlijk groot en anders dan hij ooit verwacht had. Met niemand ging hij liever om dan met het kind met de heldere ernstige oogen en hij had zich gedroomd: zij twee zouden in den komenden tijd, evenals in den voorbij geganen winter, weinig woorden samen spreken, - en elkander wel verstaan. Zijn liefde zou slapen door haar, omdat zij een kind was en van de liefde nog niet wist. Doch nu moest hij zonder haar bijzijn 't nieuwe leven ingaan. Want hij moest voort op den gekozen weg, - om niet door ieder die hem kende te worden beschimpt als een lafaard, en dat waar erger dan de dood...

Grauw en donker was alles om hem heen en hij was week en aangedaan en zag onwillekeurig op naar de eenige lichtjes, de enkele sterren die zichtbaar waren, en soms kwam een nieuwe te voorschijn of verdween er een achter een wolk. Hij keek graag naar de sterren, reeds toen hij een kind was, doch nu in zijn weekheid beleed hij met schaamte dat hij de schoone sterren niet méér kon liefhebben dan de heldere meisjesoogen.

Toen het ijs geheel uit de vaarten was, eindde de rusttijd der schippers en zij verlieten met hun tjalken dorp en provincie. Iede had een lading turf in zijn schip genomen, die naar de hoofdstad van 't land moest gebracht worden, - de Zuiderzee was kalm toen Heerk voor de eerste maal mee overvoer. Doch uit de golven die zooveel hooger rezen dan die van 't meer van Elboorne, sprak een onstuimig leven tot hem, het bewustzijn van 't eigen leven verdoofde erin, het onbekende sleepte hem mee en hij liet zich willig bemeesteren, eenige uren lang. Hij was eergierig en deed met ijver de taak die hem bij 't

varen was opgedragen, doch als 't werk hem vrij liet staarde hij droomend in de golven of tuurde naar een schip of eiland in de verte.

Hij was een tijdlang alleen op 't voordek, ongestoord overgelaten aan zijn gedachten, en toen de overzeesche kust al lang zichtbaar was, kleurige huisjes en torenspitsen, - maar de zee bekoorde hem meer en hij zag het eind van deze reis met onwil tegemoet, - bemerkte hij plots een visschersschuit, dicht bij de tjalk, en waarin enkele visschers en vrouwen zaten. Zij keken hem aan en lachten, - het luid galmen van hun kort gelach vervloeide in 't golfgeruisch, en Heerk wendde zich verstoord af, voelend dat de vroolijkheid hem gold. Hij moest er dwaas uitzien in zijn opgewonden en weemoedige droomerij: al een poos weerhield hij met moeite zijn tranen. Doch de lach van de visschers maakte hem nuchter, hij zag de kleine visschersschuit voortdobberen, en voor het eerst ervoer hij hoe statig de groote tjalk zeilde over het bewogen water; - nu lag de wijde zee achter, het nieuwe land was bijna bereikt, de zeezang betooverde hem niet meer en zooals het een boer betaamde, leek hem nu het vasteland begeerlijker dan wijd water.

De vele torens en gebouwen van de groote stad Hij kwam nu aan als een held uit romantische verhalen, die zijn geluk zocht! Maar voor hem was 't mooist geluk verloren, - wat bleef hem over?

Toen het schip een paar uur later in een kleine haven geankerd lag en hij van de stad niet anders zag dan de hooge verweerde muren van handelshuizen, een brug en een nauwe straat, had hij geen verlangens, ofschoon hij zich door Wiebe liet meetroonen om de stad verder te gaan bekijken.

Weken later, toen Heerk reeds vele omzwervingen door het land had meegemaakt, het schip opnieuw in een haven der hoofdstad lag en Wiebe en hij weer samen uitgingen, was de eerste slecht gehumeurd en trad als geleider barsch en bevelend op, naar de wijze van zijn vader. Zij werden spoedig oneenig en verlieten elkaar; zoo zwierf Heerk voor de eerste maal alleen door de stadsstraten.

Hij liep eerst wat geërgerd voort, onder den indruk der booze woorden die zij beiden gesproken hadden, ofschoon zij het gewoonlijk goed samen konden vinden. Hij wist: Wiebe zocht een meisje, een schippersmeisje dat hij reeds eenigen tijd gehoopt had te zullen ontmoeten en op wie hij al jaren verliefd was naar hij zei. Gedurende den winter in Elboorne had niemand kunnen merken dat Wiebe's hart niet dáár was, maar nu hij onder 't varen terugdacht aan ontmoetingen met haar in vorige jaren en hij haar maar steeds niet treffen kon, groeide zijn verlangen. Als hij bij buien neerslachtig was en vertrouwelijk, sprak hij van zichzelf alsof hij een treurende minnaar was en Heerk geloofde hem, ondanks het tegenstrijdige, omdat aan Wiebe's oprechtheid niet te twijfelen viel.

Die vertrouwelijkheid was echter zeldzaam; vandaag stak hij zijn verdriet in kwade uitvallen, als wel meer gebeurde en de tweespalt was gekomen toen hij met Heerk van de eene kade naar de andere trok, overal heen waar schepen lagen, hopende het meisje zoo te vinden.

Eenmaal alleen deed Heerk zijn best om zijn maat en diens aangelegenheden spoedig te vergeten, hijzelf zocht niemand en voelde zich, nadat hij zijn ergernis verwonnen had, zoo tevreden als hij in lang niet geweest was.

Het was hem innerlijk anders dan ooit te voren, zooals deze omgeving anders was dan hij vroeger ooit gekend had. Hij had kunnen huilen, doch voelde zich niet week als in den eersten tijd van 't varen, als heimwee naar zijn dorp en zijn huis hem overviel. Hij liep voort zonder te weten waarheen en kwam in een rustige straat, waar de huizen ongenaakbaardeftig waren en aan 't einde het groen schemerde van heesters in tuin of park. Hier vertraagde hij den tred en schouwde rond, eerst zonder aandachtig te kijken, droomerig als trachtte hij hier in de stilte het stadsgewoel waaraan hij ontkomen was, te verstaan.

Hij zag dan een agent naderen, langzaam loopend als hij, doch oneindig zekerder van gang, en zwijgende, goedgekleede menschen, die bij deze buurt hoorden, trokken hem vlugger voorbij. Hij zag een negotiemannetje en een meisje dat arm scheen te zijn, en toen deze gepasseerd waren lette hij op

andere gestalten die dichterbij kwamen: dit waarnemen was een wonderlijke nieuwe bezigheid die hem bekoorde, terwijl hij niet wist waarom. Het was of hij zelf niet meer bestond als voorheen, en deze menschen, wier bestaan hij niet kende en wier verschijnen hem boeide, dacht hij zich eerst als wezens uit een of ander verhaal dat hij vroeger gelezen had en weer vergeten, doch toen hij zich in 't voorbijgaan toevallig een ontroerende episode uit zulk een boek herinnerde, zagen degenen die passeerden hem koel aan en ontnuchterden hem met hun blik.

Hij kwam in een andere straat en weer in een andere, doch het waren straten van eenzelfde rustige buurt; hij zag de menschen niet bij vele tegelijk en soms zag hij slechts een paar enkellingen, 't geen denken deed aan zijn dorp. Dat ze allen spreken konden en zwijgend voorbij gingen deed ook vreemd aan, voor een jongen die van Elboorne kwam, waar de menschen elkaar bij 't ontmoeten bijna steeds toespraken, - maar daaraan was hij al zoo gewend geraakt, dat 't hem gewoonlijk niet meer trof.

Hij droomde even: al deze vreemde verschillende wezens hoorden bijeen en wat ze gemeen hadden moest hij zoeken! - Zij hadden gemeen dat zij stadsmenschen waren doch deze onnoozele gedachte kon hem niet helpen in het geheim van zijn eigen gemoed door te dringen. De menschen boeiden hem, en de mooie voorjaarsmiddag, de zachte koelte, als bij zomerweer. Hij wist wel dat het eigenlijk voorjaar buiten was, - en de wonderlijke gemeenschap dezer menschen was misschien dat zij in deze groote gevangenis, de stad, rondliepen naar hier, naar daar en zich niet konden bevrijden....

Maar een mooigekleede dame, fijn en schoon, die met een geurende tak seringen van buiten kwam, beantwoordde zijn zotte onwillekeurige blik met vernietigende hoogheid, - het was wel duidelijk dat zij met hem niets gemeen had en hij vervolgde zijn weg, wat verstoord en verward, doch spoedig getroost en droomend als tevoren. Wel voelde hij zich langzamerhand verdwaald in de deftige wijk en hij zocht de andere buurten terug waar veel rumoer was, en vertrouwelijkheid op straat, en waar de enkele deftige menschen schuw en als vluchtend passeerden.

Hij hoorde de vele, veelsoortige geluiden der venters, hun rauwe zang, hij zag vele vrijmoedige gezichten die hun gedachten naar buiten keerden, zag en hoorde soms een ruwe open lach. Over een markt kwam hij; in het vele geroezemoes klonken enkele verstaanbare woorden die elkaar verdrongen; niets verstond hij van dit drukke leven. De schimpende ruwe woorden midden den venterszang, het gelijkmatig stemgedruisch van de dichtgedrongen klanten hoorde hij als nieuwigheden, toch zonder verwondering aan, - of een geestigheid waarvan hij den zin maar half vatte, omdat het stadstaal was, doch die hem bij bleef en deed glimlachen, nadat hij het marktgewoel was ontkomen, en het wonderlijke was dat al de dingen hem boeiden, schoon hij 't had opgegeven in het veelsoortige de eenheid, in het onbeduidend gebeuren een geheimen zin te zoeken.

Soms hervond hij even zijn oude zelf als hij iets zag dat leek op de beelden van schoonheid die hij sinds lang kende: een kind met lange lokken en de blinkend-schoone oogen van een vrouw. En een groot gebouw, waartegen hij hoog moest opzien en het klokkenspel dat hem verraste en dat hij aandachtig aanhoorde, toevend op een ruim plein waar de geluiden niet vele waren. Maar alles vervloeide nu in de rijkdom van beelden die hem eigen werden op dezen dag, er viel niets te ordenen; in deze vreemde stemming was het eene hem niet liever dan het andere, niets ontroerde hem tot weekheid en alles vond hij zijn droomerige aandacht waard, - en dat was alles omdat hij zijn grootste ontroering verwonnen had, zijn week heimwee-verlangen, dat bloeide nu als een geheime bloem binnenin hem.

Hij kwam in den avond op 't schip terug na veel gezwerf. Wiebe en Jikke zaten op 't dek, daar 't nog weinig koel was. Wiebe's humeur was weer in orde, hij zag er nu kalm goeiig uit, niet als een die zijn geluk had gevonden, doch hij scheen in den tegenspoed nog maar te willen berusten. De eerste woorden die hij en Heerk samen wisselden waren een verzoening, die ze overigens niet uitspraken; Jikke zei: ‘Wat ben je lang weg gebleven, ken je nu de weg al goed in stad Heerk?’

Ze was grillig, en vriendelijk nu, 't geen Heerk goed deed en hij antwoordde dat 't met het wegvinden nogal schikte, -

met eenigen bluf, want het had hem veel moeite gekost hier terug te komen.

Doch niet altijd kon hij in onnoozele tevredenheid staren op de nieuwigheden van stad en land, die het schippersleven hem bood om te zien. 't Was nu volop zomer en ofschoon hij een nieuw mensch was geworden en lachen kon om zijn oude zelf dat altijd geneigd was tot heimwee en weekheid, groeiden toch weer verlangens in hem waarvan hij niet wist of ze oud of nieuw waren.

't Leven was licht en donker; - als hij overdag blij was, bracht hem de avond veelal een sombere stemming, of ook schonk hem wel de avond wat de dag hem onthield. En dit begreep hij, nu hij volwassen werd, als een levenswaarheid, althans voor hem. - Had hij zich indertijd Harmke's liefde verworven, dan zou het in zijn leven altijd licht zijn geweest; nu was het licht en donker, - niet alleen donker zooals hij gemeend had toen hij nog dommer was en de oogen sloot om in een droombestaan 't verloren geluk nabij te zijn.

Hij had nu veel belangstelling voor 't leven van de menschen met wie hij op 't schip tezamen was, zij leken hem allen wijzer dan hij zelf was en hij wou 't leven nu van hen leeren. Van Wiebe leerde hij 't meest, daar hij met deze 't meest vertrouwelijk was en zij stemden daarin overeen dat zij de liefde wel 't belangrijkste van 't leven vonden. Wiebe was vroolijk en innemend, bij de meisjes wel gewild, want zijn oogen waren warm en vol vleierij als hij haar aanzag; Heerk die van hem 't leven leerde, was verrast dat hij zelf nu onder 't varen terloops zooveel meisjes zag die hem mooi toeschenen en waard om lief te hebben. En ook daarin stemden zij beiden overeen dat zij gaarne op hun tochten meisjes ontmoetten en toch geen liefste zochten want Wiebe volhardde koppig in zijn verlangen naar de eene en Heerk wenschte niet anders dan droomerig te genieten van schoonheid die komt en gaat.

Wiebe trof eindelijk het meisje dat hij zocht in een stil stadje waar zij enkele dagen zouden toeven. 's Morgens bij de aankomst herkende hij in de verte 't schip waarbij zij behoorde en in den middag zocht hij haar op ofschoon er voor hem en

Heerk veel werk viel te doen. Hij kwam spoedig terug, wat gesloten van uitzicht nu, doch innerlijk zeer voldaan omdat hij haar gezien en gesproken had en zich verzekerd dat haar schip eveneens nog een paar dagen in het stadje bleef.

's Avonds gingen Wiebe en Heerk beide van boord doch niet samen. Heerk zwierf alleen langs de grachten en straten en meer nog dan in de straten van de groote stad voelde hij zich hier een vreemdeling. De menschen kenden elkaar en zij kenden hem niet. Hij kwam buiten, liep een landweg op en ontmoette een boerenfamilie, doch 't leken hem heel andere menschen dan die van Elboorne.

Voorts dacht hij daaraan niet meer. Hij kwam terug in de stad en zag langs een der stille grachten Wiebe met het meisje loopen; Heerk keek nieuwsgierig vanuit de verte hoe de lang begeerde er wel uit zou zien en daar zij geen erg in hem hadden, ging hij bijtijds een brug over om hen niet te ontmoeten. Hij slenterde daarop terug naar 't schip; in nabijheid daarvan kwam hij Jikke tegen, die met een ander meisje liep en toen hij zich bij die twee even aansloot, vernam hij dat dit meisje en de andere zusters waren; Jikke was evenals Wiebe met de familie goed bevriend.

Zij spraken juist schalk over Leida, Wiebe's meisje en hadden elkaar bovendien veel te vertellen; Heerk bleef niet lang bij haar en wist onder 't voortgaan wel wie hij van de twee vreemde meisjes 't bevalligst vond, - 't was degene die hij maar nauwelijks gezien had en die met Wiebe liep.

Op 't schip gekomen legde hij zich languit op 't dek, dicht bij den mast en verscholen achter 't opgerolde zeil. Hij lag daar te kijken naar de lucht en naar den overkant van 't breede water, daar was het park dat bij het stadje behoorde, een kleine donkere boomengroep in de verte, overwelfd door den nog lichten, onbewolkten hemel.

De avond was zoel en Heerk voelde zich loom van de warmte overdag en het ijverige werken dat hij gedaan had; nu rustte hij heerlijk en nam, zoo goed hij dat uit de verte kon, de menschen waar, die met den gierpont van en naar den overkant voeren, meest wandelaars en verliefde paartjes, dacht hij, en er was geen meisje bij dat hij onderscheiden kon.

Hij hoorde in nabijheid de stemmen van den schipper en diens vrouw die op het achterdek zaten, het geluid kwam tot hem als een zacht gemurmel, waarvan hij geen woord verstond. Hij had hen even gezien toen hij kwam, zij waren nu voor hem achter de roef verborgen en zij hadden hem niet opgemerkt geloofde hij; zoo lag hij gansch ongestoord en volgde met zijn blik steeds de gierpont, bij zijn loomen overgang. De menschen op het dek werden minder duidelijk waarneembaar, zijn nieuwsgierige aandacht slonk, hij zag ze als bewegende poppetjes, hun bovenlijven nog scherp afgeteekend tegen de lichte lucht; de omtrek van het stil-bewegend vaartuig vervaagde in het donker-golvende water daaromheen.

Alles werd stil, de schipper en vrouw waren naar binnen gegaan, sterren werden zichtbaar en de pont bleef zoo lang liggen dat Heerk hem vergat, tot hij hem plots weerzag met een lichtje, midden op de rivier. Het werd langzamerhand geheel donker doch de tijd ging voor Heerk ongemerkt voorbij terwijl hij op de thuiskomst van Wiebe en Jikke wachtte en lag te peinzen over het leven. Wat hij worden zou in de toekomst en wie hij zou zijn als hij eenmaal een man was geworden; - de toekomst had opnieuw groote aantrekkelijkheid voor hem, hij wist niet waarom. Iets hoopte en verwachtte hij dat hij zichzelf eerst versluierde en eindelijk toch wel wist; 't leek het zelfde van weleer, de oude geluksdroom, doch dat was het niet.

Den volgenden dag ging Jikke na 't middageten van boord om boodschappen te doen. Zij bleef lang weg en toen zijterug kwam, was Leida bij haar. Onder druk gepraat begaven ze zich naar 't achterdek, waar de schippersvrouw kleeren zat te verstellen; bij haar zetten ze zich neer en Leida die haar hartelijk begroette en ook aan de praat bracht, oogde onderwijl gedurig naar de jongens die bezig waren touwen en katrollen in orde te maken, niet ver vandaar.

Verder naar voren liepen de lossers af en aan en het gedruisch van hun schreden en van het ophijschen der lading maakte het de jongens lastig het gesprek der vrouwen te volgen of zich erin te mengen. Heerk gaf zich ook geen moeite daartoe, hij

kende de bezoekster niet en was niet toeschietelijk, doch Wiebe had zich geheel naar haar toegewend, deed zich af en toe hooren en wenschte van zijn meisje bescheid in blik en woord. Toen Heerk een paar keer bij zulk een woordenwisseling onwillekeurig naar haar keek, merkte hij dat zij terstond ook hem aanzag en dat maakte hem verlegen. Welk een bekoorlijk meisje was het; waarom zag zij hem aan met die mooie oogen?

Zij lachte hem een keer toe en toen dacht hij dat zij hem een weinig uitlachte omdat hij zoo stil en verlegen was, doch haar lach zei hem een volgende maal toch iets heel anders. Nu werd hij onrustig, volhardde niet meer in zijn zwijgen doch ging zooveel hij kon deelnemen aan 't gesprek, en zij diende hem heel willig van antwoord bij alles wat hij zei en had een wijze van hem op gang te helpen die hem ontroerde.

Hij kon zich niet storen aan de verbaasde en daarna ontstemde blikken van Wiebe, - de oogen van Leida betooverden hem geheel. Raakte hij nu verliefd op dit vreemde meisje, dat hij voor het eerst zag, en dat ook eigenlijk aan een ander behoorde? Waarom niet? het leven was zulk een dwaas ding en hij had zich al te veel verwonderd, - hij zou nu alles eenvoudig nemen zooals hij voelde dat het zijn moest. En hij voelde dat de oogen hem lokten en dat het zoet was haar gedachteloos aan te zien. Hij was eerst ongewoon levendig, daarna moe en loom, hij beantwoordde haar lach niet meer, het was genoeg voor dezen middag, het was misschien veel te veel.

Nu was zijn kameraad boos, - en dat zou nog wel erger worden, hij voelde ook Jikke's plagend glimlachje, maar hij was begeerig en droomde vaag van een beteren tijd, als hij ongestoord mocht kijken in die oogen die vriendelijk en vol belofte waren.

Toen het gesprek ook bij de vrouwen niet meer vlotte daar elk haar eigen gedachten had, stond Leida op om heen te gaan. Ze zei goedendag, gelijkelijk vriendelijk tot alle aanwezigen en Jikke stond mee op om haar weg te brengen en nog wat te wandelen samen langs den buitenkant van 't stadje. Tegen den avond hadden Wiebe en Heerk hun taak af en konden ook den wal op gaan, doch de een liet het voor den ander na en zij spraken geen woord tot elkaar.

De schipper kwam thuis en had een nieuwe vracht aangenomen, de schippersvrouw was luide teleurgesteld, omdat zij gehoopt had met een andere vracht naar Friesland, en dan in de buurt van Elboorne te zullen varen, maar haar man had daarmee niet kunnen klaar komen, en nu moesten ze aan dezen kant van de Zuiderzee blijven. Heerk verheugde zich er in; zulk een tusschentijds bezoek aan zijn geboorteplaats zou hem heel ongelegen komen, vond hij.

Toen Jikke terugkwam, waren haar ouders binnen en zag zij met schalken blik naar de jongens die niet ver van elkaar op 't dek stonden, de een doende alsof de ander er niet was. De lossers hadden het schip verlaten. Het was nog volop licht.

Jikke zette zich in de buurt van Heerk en begon na eenig zwijgen: ‘Weet je wat ik vanmorgen aan Leida verteld heb? Dat je vader heel rijk is en jij zijn eenigste zoon bent...’.

En dat hij om een meisje van huis was gegaan, had zij zeer kleurig verteld, doch dat zei ze niet. Zij had luid genoeg gesproken om ook door Wiebe verstaan te worden, ze lachte, Heerk kleurde en nam haar bekentenis eerst niet goed op. Waarvoor vertelde ze leugens? en het was bovendien heel niet noodig dat zij met haar vriendinnen over hem sprak.

‘Zij is mijn vriendin niet’, zei Jikke, beteekenisvol ziende naar Wiebe, die deed of 't gesprek hem niet aanging. Zij had een slim lachje en Heerk begreep haar wel: zij wenschte niet in nauwer betrekking te komen met Leida.

Het gesprek stokte; ze keken alle twee een kant uit, doch er was vergetelheid in de stilte van den komenden avond, - hoe was het ook weer geweest dezen dag? Hij wist 't nu wel: mooie oogen, valsche oogen, - maar wat deerde het hem?

Daar zong een vogel in een der boomen langs de nabije gracht en die zong anders dan de vogels bij hem thuis. Het was een mooi geluid en vogelgezang een van de liefste dingen die hij kende, maar de klank had nu een andere beteekenis. 't Was niet om te zeggen hoe, want dat zou geen kunnen verklaren.

Hij luisterde en toen alles opnieuw stil was keek hij tersluik naar Jikke, hij had nog ontevreden gedachten die haar golden, want háár werk was het geweest dat de andere hem dezen dag

betooverd had met haar blikken. Jikke keek nog steeds met schalken spotachtigen blik voor zich uit, denkend aan Wiebe die stil en peinzend aan de andere zijde van 't schip stond. Haar blik trof een keer die van Heerk en er was geblink in haar oogen, maar zij schertste niet met hem zooals anders wel als zij hem goed gezind was. Zij had aan haar eigen gedachten genoeg, of er was een meer verborgen zin in haar zwijgen, inschikkelijkheid tegenover den broer, die zich in deze stemming te zeer ergeren zou aan open vroolijkheid.

Zoo droomden ze alle stil voor zich en Heerk voelde hoe hem deze stilte beduidend werd, omdat hij Jikke bewonderen ging en teederheid groeide in de zoelte van zomeravonden. Doch hij verzette zich niet en keek een keer als een oud wijs man naar halmen die, van den oever afgebroken, stuurloos op het water dreven, en wist daarbij: het ging hem evenzoo.

Jikke brak eindelijk het zwijgen af met de plagende bemerking: ‘Ik wist niet dat je zoo gauw verliefd was, Heerk,’ en er was ook zachtheid in haar woorden, een verontschuldiging dat zij hem aan haar kleine intrique gewaagd had.

‘Maar je bent niet de eerste of de laatste,’ voegde zij er troostend bij, ‘Leida heeft er zooveel veroverd.’

Heerk antwoordde niet en daar lachte ze om, denkend dat hij zijn verliefdheid nog niet te boven was. Opnieuw volgde zwijgen, tot spoedig daarop de schippersvrouw riep dat het tijd werd om brood te gaan eten. Aan die roepstem gaven ze alle drie gehoor; Heerk ging het laatst naar binnen, in spijtvol besef dat nu de laatste betoovering van dezen dag verbroken was.

Wiebe bleef eenige dagen stil, doch was dan van zijn jaloerschheid, en meteen van zijn langdurige liefde genezen. Hij bekende zich niet waarom, hij zei bij zichzelf dat er ontspanning gekomen was, nu hij Leida weer ontmoet had, - en dat zij voor hem toch niet meer was geweest dan anderen die hij lijden mocht.

Zij voeren nu stroomaf over de rivier; de gang van het water was de eenige en gelijkmatige beweegkracht; loom dreef het groote schip met al de kleine drijvende voorwerpen mee langs de grillige bochten der rivier en werd door de vaarlui met

zorg van den oever gehouden. De achtersteven was nu vooraan; bij den kop van het schip stonden de jongens en draaiden af en toe aan de spil waarom de ketting lag gewonden die het anker droeg; met dof geluid sleepte het zwaar ijzer over den bodem en hield tegen als 't schip een weinig uit den koers dreigde te gaan; toen het een keer zoover werd opgehaald dat het boven 't water uitkwam, was het blinkend als zilver, schoon het glansloos neer was gelaten.

Zij voeren veel bosch voorbij, en weilanden die door boomen nauw waren ingesloten; soms was er plots een opening, een vergezicht, of een groot huis werd zichtbaar, in veel geboomte verscholen, doch open naar den waterkant.

Zij kwamen in nabijheid van dorpen en gehuchten; een paar huisjes waren dan te zien, dicht bij den oever, het overige verder weg en meest verborgen. En soms trok het vaartuig de aandacht van boerenkinderen die school gingen en van man of vrouw die opkeken van hun werk, en wie men 't kon aanzien dat zij dicht bij huis waren. Een enkele die in het bosch liep, en een die op een eenzame plek doelloos stilstond en reeds naar 't schip staarde eer 't nabij was, leken zwervers.

't Volk was vriendelijk, de vaarlui wisten het en menige groet werd gewisseld. Windgeluid vervaagde de klanken, doch de stemmen van den schipper en Wiebe hadden nog weinig hinder. Op een praam, in een zijkreek der rivier, waren een paar bekenden en met deze kwam het tot een kort gesprek.

‘Zee over vandaag’, zei Iede, en over gunst en ongunst van den wind spraken ze. En welke vracht de schipper in had.

Wat verder stonden een paar vrouwen, arbeidsters op het land, en keken luisterend toe. Van haar hoofddoeken fladderden de punten. Toen ze zich voelden opgemerkt, knikten ze en hervatten haar werk 't Gesprek werd met een paar luide afscheidswoorden beëindigd, 't schip was voorbijgedreven en kwam spoedig weer in een oord waar geen menschen te zien waren.

De boomenkruinen wiegden, uit de bosschen kwam een sterk windgeruisch. Op de open plaatsen van den vaarweg deed de wind zich geducht voelen en hij won in kracht. Het was nog vroeg in den morgen.

Wiebe en Heerk die dicht bij elkaar waren bespraken samen dat de zee er leelijk zou uitzien als 't nog harder ging waaien, en daar stond de lucht naar. Wat ze zeiden was niet bestemd om gehoord te worden door den schipper die bij het roer zat.

Wiebe deed een enkele opmerking over 't weer luide hooren, nadat een harde vlaag over 't dek was gestreken; z'n vader antwoordde koeltjes: ‘De wind is goed, vanavond zijn w'in stad.’

De jongens hadden geen haast als de schipper, zij haatten niet als hij 't oponthoud. Soms was dat het beste van 't geen 't vaarleven schonk, vonden ze stilzwijgend beide. Wiebe had het meest de gezelligheid lief. Hij vond 't goed om over zee te varen bij harden wind, doch buren met bekend schippersvolk in een luwe haven was een gunstige kans die hij gaarne trof.

Zij naderden een stadje en hij wist dat het schip van Ale Rienks daar aanlag; den vorigen dag was dit hen voorbijgevaren, toen zij nog niet gereed waren met de lading. Er waren daar jongelui aan boord, goede bekenden. Doch er was geen kans dat zij op dezen tocht bij hen zouden overblijven, ondanks 't niet gunstige weer.

Zij kwamen in het stadje waar het moeite gaf om zonder stooten door de nauwe opening van een brug te varen. Terzij stonden groote menschen en kinderen met kalme belangstelling naar het schip en de bezige vaarlui te kijken; even later zagen deze het stadsvolk in drom over de weer gesloten brug trekken, enkelen zeer haastig, om verloren tijd in te halen.

In het verder gedeelte van het stadje waar zij doorvoeren was weinig beweging; hier en daar kwam een vrouw aan de rand van de rivier om 't een of ander te spoelen of water te putten, zij keken even op naar het schip doch groetten niet als de menschen op 't land. Voorbij de huizen was 't ruime veld reeds zichtbaar.

Nog voor ze het stadje geheel gepasseerd waren zagen de jongens de tjalk van Ale Rienks wat binnenwaarts liggen. Te ver af om een roep te doen verstaan, vooral omdat er geen volk op 't dek was. Jikke zag van binnenuit eveneens de tjalk en kwam te voorschijn. Het was jammer te moeten doorvaren zonder elkaar te zien en te spreken.

‘We treffen hen wel volgende week in stad’, zeiden de drie

onder elkaar. ‘Over een, twee dagen gaat Ale ook dien kant op!’

De schippersvrouw stak het hoofd buiten en verontrustte zich dadelijk over den wind die zoo fel blies, nu ze buiten de huizen kwamen. Jikke die moeite had met haar uitfladderende kleeren, verdween weer binnenin. Haar moeder ging de schipper aanpraten om de zeereis voor vandaag uit 't hoofd te zetten. De lucht stond naar woest weer oordeelde ze, doch hij sprak er wat gunstiger over; het werd tusschen hen een langdurig geredekavel en zij veranderde niet veel aan zijn plannen. Eindelijk trok zij zich ontevreden terug en sloot het luik. Het manvolk op 't dek sprak voorts over 't weer niet, schoon 't aller gedachten bezighield.

't Schip voer thans niet meer op de enkele kracht van den stroom, doch zeilde. 't Groot zeil bleef opgerold, een klein lapje doek, vóór uitgespannen, was voldoende bij den sterken wind. Men kwam nog in de luwte van een enkel bosch, daarna, dichter aan zee, in 't vol en steeds aanwakkerend geweld. De jongens deden zwijgend hun taak, de schipper schouwde rond en overwoog, doch sprak zich niet uit. De wind was de eenige stem.

Het groene land lag wijd uitgestrekt terzij van de rivier, in vreemd-heldere belichting. De lucht was grillig, licht en donker en lood-kleurig waren de stille kreken die 't land doorsneden, 't oppervlak thans tot golving bewogen. Wild golfde het troebel water der rivier, nu en dan geëffend tot een snel en hevig gehuiver en dan was het water zwart.

Eindelijk kwam van den schipper de boodschap: we zullen niet zee in varen! Dit bracht ontspanning, - de jongens heel willig dit besluit te gehoorzamen, stonden tot ankeren gereed, een goede plaats werd gekozen waar de stroom matig was en ze lieten het zeil neer, deden het anker den bodem grijpen.

De vrouwen hoorden binnenin de toebereidsels maken en doken even op om zich verruimd te betoonen en den schipper om zijn besluit te prijzen. Doch deze was weinig ingenomen met de goede luim van al zijn scheepgenooten.

Nu was plots de ingespannen bezigheid van de vaarlui geeindigd. Wiebe dacht, terwijl hij 't kale land beschouwde, aan het stadje waar de vrienden lagen. Nu ze toch niet zee over

voeren was er met dit laatste eind varen niets gewonnen en veel genoegen verloren. Maar dat was niet anders.

Heerk beschouwde het oord zonder den spijt van zijn makker. Als hij niet gevangen was in een begeertedroom en het beeld van een meisje niet zijn nieuwe wezen vertroebelde, had hij nog steeds eenzelfde wonderlijke verliefdheid voor al de dingen die hij zag. Hij had onderweg gekeken naar de gesloten ramen van een der groote huizen langs den oever, - dat huis was hem voorts bijgebleven. Hij had den zwerver gezien die van zijn eenzame plek zoo lang het schip aanstaarde en aan dien onbekenden man voelde hij zich nu gelijk, terwijl hij hier doelloos land en water overzag.

Van den zeekant naderde laveerend een zwart scheepje dat leek te vluchten voor den storm. In de kromming gekomen, waar de tjalk lag, zette het hierheen koers. Het werd door een oud man en een jongen bevaren.

Zij waren visschers en de oude bood met luide stem een zoodje van zijn waar aan de schippers. De koop ging aan, de schippersvrouw vond de komst van den visscher op deze verlaten plek een goede tref. Alles ging vlug toe, het scheepje bleef op gang en werd nagezien door die op 't dek van de tjalk stonden.

‘De oude is net Ulbe visscherman van Elboorne,’ meende Jikke, en de anderen bevestigden het.

Het weer bleef onstuimig dien dag en was den volgenden morgen nog niet verbeterd. Toen moesten de jongens naar 't dorp dat 't meest nabij lag om eetwaar te halen.

Het dorp was ongeveer een uur ver en de tocht moeizaam. De hevige wind weerhield hem om veel te praten onderweg.

Zij zagen een boer die een groote polsstok bij zich droeg en van terzij naar hun pad toekwam. Hij scheen op onderzoek uit en stond op enkele punten stil tot schouwing. Dichtbijgekomen zag hij de vreemdelingen eens aan, doch beijverde zich niet om met hen op te loopen, hij ging voorts in één richting met hen en bleef op kleinen afstand terzij van 't pad. Een groet van de jongens beantwoordde hij met een dof geluid dat norsch klonk.

Zij spraken er over of ze wel den juisten weg hadden, maar

wilden het den onvriendelijken boer niet vragen. Na eenigen tijd echter riep hij hen toe dat ze voor breed water zouden komen als ze zoo doorliepen. En meteen beduidde hij hen hoe verder te gaan, langs een ander paadje dat zij pas waren voorbij gekomen. De jongens, ervarend dat de man meeviel, riepen vriendelijk hun dank terug, daarop weken zij verder van elkaar. De boer bleef zelf dwars door 't land loopen en ging spoedig vrijwel recht op 't dorp aan, terwijl de jongens een omweg moesten maken; hij sprong met behulp van zijn polsstok over de slooten die hem in den weg kwamen, doch daar hij op enkele plaatsen nog talmde, legde hij den korter afstand niet gauwer af.

Dicht bij 't dorp kwam hij naast de jongens loopen en bleek toen tot praten wel geneigd. Hij had de tjalk waar ze vandaan kwamen wel zien liggen en vroeg den naam van den schipper Gansch onbekend was hem deze niet.

Zijn woning was even buiten 't dorp, aan deze zijde, en hier gekomen verliet hij de twee. Zij overzeiden zich daarna de boodschappen hen opgedragen, en bekeken de eerste huizen van 't dorp; de wind deed zich minder hevig hooren; de luwte was weldadig.

Bij aankomst zagen ze in het dorp geen andere beweging dan het wiegend loover der enkele boomen. Geen menschelijk wezen was buiten. Nieuwsgierige gezichten zagen ze achter de ramen.

Wiebe die hier vele jaren geleden eens geweest was, als jongen met een groote knecht, trachtte zich te herinneren waar ze destijds gekocht hadden. Voor Heerk was alles nieuw.

Toren en kerk zag hij oprijzen midden de huizen: een zware steenbouw, somber van onbewoondheid. 't Deed even denken aan den Zondag, die de beste dag van de week was, voor hem en allen die hij kende. De wind huilde klagelijk rond alle muren, met velerlei geluid.

Terwijl ze langzaam voortgingen en Wiebe naar een bekende winkel zocht, zag Heerk in gedachte even het schip terug, dat buiten in de ruimte lag en hij besefte ineens hoe vroolijk dat was, om 't land door te trekken in die vlottende woning. De menschen die hier alle verscholen waren in de huizen, de menschen die hij niet kende, - maar hij dacht aan Elboorne, - welke

band was er tusschen hem en de dorpslui, en wat scheidde hem van deze?

Dit was een wonderlijk gepeins dat hem overviel; de tocht door 't veld in den hevigen wind was een lange verdooving geweest, - nu hij in de luwte weer denken kon, was 't hem of hij van zijn leven plots een meer helder besef had dan gewoonlijk, schoon zijn gedachten vreemd en vaag bleven en hij tot wonderlijke dingen kwam.

En de aanhoudende geluiden van den wind, rijzend en dalend, verjoegen de gedachten en lieten hem één onbegrijpelijke bewogenheid. - Klagelijk en geheimzinnig, - 't was de oude bekende wijs die hem ook vroeger meermaals trof als hij op stormige dagen in Elboorne kwam, - en die hem nu, midden de vreemde huizen, meer ontroerde.

Zij traden achtereenvolgens een paar winkels binnen, zagen enkele menschen van nabij, en in een melkhuisje vonden ze een vriendelijke vrouw die meewarig met hen over 't weer ging spreken. Zij werden binnengenoodigd en mochten meedrinken van de dampende koffie die ze schonk.

In de keukenkamer waar ze zich bevonden, zat een jonge man, zoon van de vrouw, die met de vreemdelingen gansch niet sprak en met uitdrukkingloos gezicht zijn koffie slurpte of ledig rondstaarde. Aan den kant bij de schoorsteenmantel zaten een paar schuwe kinderen op den grond, die in 't eerst eveneens zwegen, doch zij hadden heldere sprekende oogen.

De vrouw was spraakzaam en wist het gesprek zoo te leiden dat het van weerskanten vlotte; zij begon over een paar schippersfamilies die zij vaak bij zich zag en de jongens niet onbekend waren. De zoon stond spoedig op en verliet het vertrek. Wiebe hernieuwde en vermeerderde met haar hulp zijn weinige kennis van de dorpsmenschen hier. Gaandeweg vertelde zij van haar eigen leven en omstandigheden en toen 't bleek dat een harer zoons sedert korten tijd op buitenlandsche booten voer, vertelde Wiebe van zijn broer die dat eveneens deed. Dat deze was weggeloopen om tot die bestemming te komen, verzweeg hij, doch in den loop van den zomer had Ruurd zijn ouders geschreven dat 't hem goed ging en 't nieuwe leven hem wel beviel; zoo praatte Wiebe nu vrijmoedig over zijn lot.

Dat men veel geld verdiende op die wijze, zei de vrouw levendig, met een blik op 't armoedige huisraad; ze was vroeg weduwe geworden en had moeilijke tijden gehad. Nu waren haar kinderen bezorgd, - behalve de jongste zoon, die niet bestemd was om op eigen beenen te staan, - maar 't was haar wensch niet geweest dat een hunner zoo ver wegtrok, o neen.

Hij verdiende wel driemaal zooveel dan de anderen die veldarbeiders waren. Deze kinderen waren van den oudste en hielden haar vaak gezelschap.

Hierna raakten ze meer aan 't praten over 't varen binnenlandsch waar de jongens van wisten en onderwijl voelden deze zich behagelijk en aangesterkt door de rust en het warme drinken. De kinderen babbelden nu wat mee. Als een windvlaag luid in de schoorsteen blies en de rook uit het kookkacheltje sloeg, keken ze soms verschrikt omhoog naar het donkere gat vanwaar zooveel lawaai kwam.

Met de vreemdelingen waren ze juist goed vertrouwd geraakt toen deze opstonden om heen te gaan.

Zij hadden 't wat beter op de terugweg dan heen, de wind van terzij, doch meer aan den rugkant. In den namiddag minderde het geweld en tegen den avond was het weer goed geworden. In den nacht voeren ze zee over.

Een paar dagen later, toen hun schip nog in een haven der hoofdstad lag, hadden de jongelui voor 's avonds een afspraak met eenige vrienden tot een gezamenlijk bezoek aan de schouwburg. Voor dat doel kwamen ze ruimschoots vroeg bijeen op het schip van Ale Rienks, die inmiddels ook in de stad was gekomen. In diens familiekring placht het altijd lustig toe te gaan en was de jeugd welkom, en ieder die hield van vroolijkheid.

De jongeren waren nu voor 't meerendeel wat anders gestemd dan gewoonlijk, opgewonden druk en toch minder uitgelaten, vervuld van verwachting, mede omdat zulk een uitgang niet vaak in hun leven voorkwam. Dat ze met zoo velen tegelijk gingen zou het genoegen aanmerkelijk verhoogen meende men.

Ze vereenigden zich tot groepjes op 't dek en die te zitten wenschten, zochten met meer zorg dan gewoonlijk een geschikte plaats, daar ze hun goede kleeren aanhadden. - Het moest

een heel mooi en aangrijpend stuk zijn dat gespeeld werd van avond, verzekerden enkelen die ervan gehoord hadden.

Ale en diens vrouw, reeds bejaard, waren midden de jongelui en hadden hun eigen opgewektheid, die was als van andere dagen. Zij zouden wel mee uitgaan vanavond beweerde hij, als 't niet noodzakelijk was dat zij samen op het schip bleven passen. En toen de anderen trachtten uit te vorschen in hoever hem dit meenens was, hield hij gemoedelijk vol.

De jongsten van het gezelschap, een jongen en een meisje die tot de eigen familie behoorden, zouden ook meegaan, ofschoon ze nog bijna kinderen waren. Ze waren al wel in feestkleedij, doch leefden nog meer in het heden, haalden grappen uit, dwongen de kennissen tot stoeien en vermaakten zich met de onwilligheid van de bedachtzamen die hun mooie kleeren wilden sparen. Zij kregen bij het heengaan de vermaning mee om in den schouwburg stil te zijn en zich behoorlijk te gedragen.

Zij waren stil en alle hoorders waren stil. De schipperlui zaten hoog in het groote gebouw en die daar voor 't eerst kwamen zagen met verbazing de ruimte en de menschenmassa. En na het breede gedruisch vóór den aanvang van 't stuk was de stilte gekomen, als in een kerk, - en tegelijk begon daar vooraan een vreemd leven. Een kleurig leven. Van sierlijke voorname menschen zooals men tot nog toe enkel uit de boeken kende, - en wier verschijnen reeds boeide. Een mooie vrouw met zachte welluidende stem bleek de hoofdpersoon. Droevig was haar bestaan. En die voorts een belangrijke en booze rol speelden waren mannen die hard praatten en luid lachten. En valsche vrouwen. - 't Waren de onschuldigen, de goeden die lijden moesten. En van deze verscheen de eene vrouw het vaakst en haar lotgeval werd met den meesten nadruk aangeduid.

Er werd veel geweend in de zaal. Van het schippersgezelschap waren de meesten diep geroerd. - Vreemd dat er in het leven zooveel omging en dat een mensch zooveel lijden verdragen moest. Dagen en nachten zou men kunnen weenen om die klagende bedroefde vrouw! Vanwaar kwamen die vele zoetklinkende woorden die zoo aandoenlijk waren en doordrongen tot het hart van velen? 't Kwam wel alles van heel

ver, en 't was te meer aandoenlijk daar men niet alles begrijpen kon. Broze en fijne wezens als daar leefden waren als droomen. Wie had ooit zulk een schoone vrouw gezien?

''t Komt toch terecht,' fluisterde iemand die 't stuk kende en meelij had met de bewogenen. Doch een ander die er eveneens van wist, bestreed dit. Er kwam eerst iets terecht, maar de vrouw werd eerst oud in leed.

Men maande die twee tot stilte. Luisteren en niets verloren laten gaan!

Er waren er ook die nuchter bleven en soms met een spottende opmerking de stemming trachten te verstoren. Van de twee jongsten had nu de eene een heftig-boozen blik voor zulk een onernstigen verstoorder, de andere keek nieuwsgierig naar degenen die 'het wisten' en wou in de pauze hen uitvragen.

In de pauze waren de twee partijen duidelijk te onderscheiden. Heerk hoorde eerst tot de bewogenen. Doch toen een der anderen een welgemikte geestigheid zei, veranderde hij ondanks zichzelf en behoorde tot de lachers. Maar 't lachen werd niet gedoogd en spoedig vervangen door een ernstig gebabbel.

Heerk keek onderwijl rond en voelde dat het lachen hem ontspannen had. Bewogen was hij, doch meer zichzelf nu dan daarvoor. Als een benauwing was het overstelpende leed van die vrouw tot hem gekomen, nu week het terug naar die verre broze oneigen wereld, vanwaar het kwam. Hij genoot weer van het vele licht en de groote ruimte, de menschenmassa, zooals hij vóór het spel daarvan genoten had. Van zijn gezelschap wat afgewend, stond hij geleund over een balustrade, opgaande in gloed van gepeinzen. Het gedruisch van rondom, van de vele zoemende stemmen, de nabijheid van de massa vreemdelingen, de vele sierlijke menschen vooral, die zwieriger dan hij gewoonlijk zag, in hun eigen gedoe, in hun bevriendheden hun wezen ver toonden, was hem een bedwelming en het leven, in leed of geluk of hoe ook, leek hem bekoorlijk nu, als altijd in zijn stilste gedroom. Onnoozel en vreugdedoend was het weten, dat er aanstonds opnieuw stilte zou komen, alle beweging en gedruisch zich zou oplossen in één stilte, - wist hij wat dan komen zou?

Ja, dat wist hij nu ongeveer wel, want 't werd daareven reeds verhandeld onder zijn vrienden, maar 't leek hem, zoo heimelijk,

dat nu eerst het boeiende van de voorstelling voor hem beginnen zou, nu de daadzaken hem niet meer zouden verschrikken en ontroeren, nu hij voorts luisteren kon en in zijn eigen gedroom blijven.

Was dit nu het stadsfeest, dat hij als kind reeds met anderen verlangend bepeinsd had? Neen, dat was anders, - zaten zij dorpelingen hier niet stil en verlaten als toeschouwers van meest droeve dingen? - maar zijn fantasie was sneller en blijder dan ooit tevoren en zijn ernstige, heimelijke gedachte was: dit moet mijn stadsfeest zijn! Het eenige allicht, dat in zijn leven te genieten viel; nu was zijn ziel open, hongerig naar veel geblink, veel gebeuren en hij raakte vol beelden van vreemdelingen, die hij luchtig bewonderde af die hem dieper ontroerden, van zangen die hij vaag hoorde in het gedruisch, - en dat alles zonk zoo diep in hem, dat hij 't behouden zou al zijn leven lang.

Nu kwam de stilte weer en hij hoorde met nieuwe ontroering nu de welluidende stem van de schoone vrouw, en naast hem fluisterde een zijner bekenden, een dom meisje dat nimmer las en het verloop van 't spel niet begrijpen kon, hem vragen in 't oor die hij fluisterend en willig beantwoordde met een lachje van geheimzinnige opgewondenheid. Hij werd om dat lachje verbaasd aangezien, met het meisje om 't gefluister boos bekeven door andere buren en daarna bleef de stilte onder hen lang ongestoord. Het spel was zoo ingewikkeld, moeilijk te volgen soms, vond hij, - had in zijn verstrooidheid ook niet alles verstaan, - nu keek hij diep ernstig en wendde zich weer af, omdat hij stoornis vreesde, hij had een eigen spel gevonden - onnoozel en niet moeilijk, - doch schitterend schoon. Zooals in de romans, die hij vroeger las, wel de held verscheen die al leed en gevaren overwon, zoo verscheen ook hem nu een held, met gewapper en blij gevier van vaandeldoek en in de stilte rees voor hem een hooglied. Een held met bleek gelaat, sprekend van uitdrukking, dat vertrouwelijk nabij hem, wonder-ernstige gedachten hem openbaren zou, - dat was een der vreemdelingen-gelaten, met opmerkzaamheid door hem gadegeslagen in de pauze, een moment slechts, - en dat hem toen bij lange niet zóó was verschenen! Het lied ruischte weg, het beeld verijlde en zijn ontroering slonk, zijn gedachte soesde half onwillig terug naar de

woorden en beelden vóór hem en hij meende, weer gansch nuchter geworden: een held zou wel noodig zijn om al die verwikkelingen dáár tot een snelle goede uitkomst te brengen en de vrouw te helpen!

Het handelde om een verdwenen kind. In haar jeugd haar ontnomen, in haar ouderdom zou zij het pas weervinden.

Een tweede pauze kwam, - nu trof de rumoerigheid hem niet meer, - 't liefst was hij zelf stil en droomde stilte om hem, zag naar de landschapvoorstelling van het beschilderde doek, dat het tooneel afsloot en droomde van een wijd woud, en schoone wezens als uit de verhalen gingen daar om, zwevend in de vage verbeelding. Dan plots was een iets of iemand hem meer nabij, hoonde hij gestamp als van paardehoeven en vòèlde hij de wijde eenzaamheid, de adem der gevaren. En dan weer meer nuchter zag hij naar de menschen in de zaal, nog door een floers, hij meende het lonken in elkaars oogen te zien, van een der paren, - van meerderen. Men liep af en aan; hij zag nu die zich verwijderden en staarde ze na, - wat beteekenden die menschen voor hem?

Deze pauze was korter dan de vorige en een deel ervan werd ondanks zijn wensch in beslag genomen door gepraat waar hij werd ingehaald, in zijn kringetje. Het liefst zou hij spreken, alleen met het meisje naast hem, dat nog zoo goed als niets had begrepen, en al de vreemde dingen van den avond dom zat aan te gapen; hij wenschte wel haar alles te vertellen als iets nieuws en doodeenvoudigs, - en dat zij geboeid zou zijn als van een eerste boek.

Nu kwam na de pauze het laatste spel. De spanning van 't stuk had reeds in het vorig gedeelte alle spotternij verdreven. Heerk was, na veel opgewondenheid, te kalm geworden om gansch op te gaan in de stijgende gespannenheid. Hij volgde, maar lette onderwijl, zoo hij ongemerkt kon, op de gezichten van zijn metgezellen. Zij keken alle met vragenden ernst, alle eender nu. Het wichtigste moment naderde, - het was dáár. Nu keek ook hij onafgebroken toe. Doodstil was het in de zaal. Dan vond de moeder haar kind terug als een groote zoon. Dan was er gejubel, uitstorting van blijdschap, zoo groot, dat wel waarlijk alles terecht bleek gekomen. Een licht gedruisch volgde in de zaal de gespannenheid. De menschen ademden weer vrij en bewogen zich een

weinig. 't Stuk was nu spoedig ten einde, het doek viel en werd ween opgehaald bij het luid applaus.

Recht feestelijk was het slot geweest. Nu kwamen ook diegenen weer tot hunzelf die graag iets grappigs zeiden en zich vermaakten met heilig of onheilig. - Er was geen spotternij die nu zin had, vond Heerk, zijn maats aanhoorend. Hij lachte niet meer en droomde niet meer.

Uitgaande trof hem de nuchtere koelheid van vele nabije gezichten der stedelingen. Hij voelde zelf een vage triestheid omdat de avond voorbij was. In de stuwing van den tragen uitgang der menschenmassa hadden de schipperlui moeite bij elkaar te blijven.

De straten waren leeg en schemerig, het was zoo laat. Heerk was stil en enkele anderen ook. Die liepen in trieste verdwaaldheid en alles wat te voorschijn kwam bij het weinige licht, leek hun triest. Ook de schepen en het flauwe geblink van de lampjes daar, schijnend in goor water. De praatlustigen hielden het gesprek goed gaande tot het afscheidnemen en de stillen verlangden naar hun bed om na te soezen of te slapen.

Enkele dagen later herinnerde Heerk zich de avond als een verafgelegen gebeurtenis. De romantische geschiedenis en vele overige beelden leefden onwillekeurig nog met hem voort, midden zijn dagelijksche doen, zonder hem te ontroeren. - Het zou allicht de eenige keer zijn dat hij zoo in de stad uitging, die gedachte ontroerde hem wel soms. Het kon ook anders zijn, hij wist het niet. - 't Gold een besluit dat hij nemen moest en nog niet nam....

Het varen ging zijn gewonen gang en begon voor hem iets eentonigs te krijgen; groote en kleine steden, dorpen en afgelegen streken, vluchtig ontmoeten van menschen en weer voort en alles opnieuw. Maar vriendelijker werd het ook in zijn leven, er waren nu langzamerhand bekende menschen en dingen, die hij steeds verlangde weer te zien. Hij kreeg nu evenals de andere vaarlui zijn voorkeur waarheen te varen en wachtte met zijn scheepgenooten in eenige spanning als de schipper met het bericht van een nieuwe vracht zou thuiskomen.

Maar de zomer liep ten eind, de herfsttijd deed hem ernstiger aan de toekomst denken. Hij had veel na te denken vóór den komenden winter. Hij moest besluiten of hij schipper zou blijven of

't vak na dit eene jaar opgeven en zijn oude bestemming volgen.

Als een spotternij verscheen hem nu wel 't beeld, dat hem eerst enkel grootsch leek. Het sprekend gelaat van den vreemden stedeling die hij een heldenrol toebedeelde in zijn eigen, kort, wonderlijk spel, - Een held was die durfde en daden deed. 't Was triestig zulks te bedenken en zichzelf laf en klein te voelen. Hij voelde zich in staat tot 't gewone dagelijksche doen, maar niet tot eenig nieuwe daad. Nederig was hij voldoende als hij nuchter nadacht, zooals in dezen tijd. Eenvoudige arbeid verrichten, dat was al de daad die hij wist dat voor hem bestond. Arbeiden, - een man worden in zijn oude omgeving. Maar nu was hij eenmaal gaan varen en 't leek hem soms of hij niet meer terug kon, of hij 't leven reeds te moe was om nog eens van leefwijs te veranderen en het wel rustig en goed zou zijn maar door te gaan zooals 't nu ging.

En een heimelijke overweging die hij zichzelf nauw bekende, vertroebelde zijn nadenken. 't Gold Jikke, het meisje met wie hij dagelijks omging. - Alsof hij misschien in de toekomst met haar trouwen zou. Dikwijls voelde hij, dat hij haar graag mocht lijden. Een gehechtheid die aanwon in teederheid bij zwaarmoedïge buien en te niet ging als hij zich vroolijk en veerkrachtig voelde. Of iets in haar beantwoordde aan die gehechtheid van hem was onzeker en hij kwam zoover niet dat dit hem in spanning bracht. Maar de dwanggedachte van zijn loome stemmingen was zoo: dat 't wel 't best zou zijn in dezen sleur voort te leven, door te varen, mettertijd dan met haar op een nieuw schip, zooals dat behoorde. Doch zijn toekomstplan viel toch meest anders uit.

Op een dag toen ze opnieuw in een grootestadshaven waren en de schipper naar gewoonte om vracht uit was stond de schippersvrouw, ondanks het gure weer, op het dek rond te kijken. Zij had van de kou niet spoedig last en raakte aan 't praten met een buurman, die zijn schip teerde, staande in zijn sloep tusschen de beide schepen in.

Wiebe en Heerk waren eveneens met den teerpot in de weer op het eigen vaartuig. In nabijheid was een drukkere havenplaats, vanwaar een aanhoudend sterk gedruisch kwam, doffe geluïden waarmidden alarmeerende klanken, gefluit en gesïs van stoom booten en schel-luid geroep. Doch de schippers hoorden door de

gewoonte het gedruisch meestal niet onderscheiden, 't was voor hen de eene stem van 't grootestadsleven, het leven waarïn ze zich thuis voelden en toch stil en vreemd. Met hun schip in nabijheid van grooter vaartuigen, waren zij de minne maatjes, of zoo ze tot de ouderen behoorden de grimme, zorgelijke vaarlui en alle de groene dorpelingen, waar de zeelui van over hun hooge verschansingen wat spottend en minachtend op neerzagen, zooals zij midden het bruut geweld van ijzer en stoomkracht stiloplettend hun taak deden, vreezend voor hun scheepje van hout. - Dat met 't volle tuig zeilend in rustig vaarwater zoo forsch leek en door landelijk volk wel met bewondering werd aangezien.

De schippersvrouw sprak met den buurman over haar zoon Ruurd, die in den nazomer nog eens geschreven had. Zij wees hem daargindsch in de drukke haven een oceaanvaartuig aan, gelijk aan dat waarop Ruurd thans voer, hoorende aan dezelfde maatschappij, naar zij bij toeval had vernomen. Zoo'n pracht van een boot en zoo groot!

Toch jammer, meende de buurman, want het was juist zoo mooi voor den schipper om met twee zoons te kunnen varen.

Heerk hoorde dit en onwillekeurig trof hem 't gezegde. Als hij in de toekomst met Jikke trouwde zou die man gelijk hebben met zijn twee zoons! Maar wat een dwaze gedachte....

De schippersvrouw stemde al zuchtend toe en zette het gesprek bijna fluisterend voort. Zij was graag vertrouwelijk met vreemden, tot ergernis van haar naasten. Maar booze woorden vielen er niet over.

Toen Iede thuiskwam was 't gesprek uit, doch zij stond nog op 't dek. Hij deed verslag van zijn reis en ofschoon er weer kans was geweest, dat zij naar Friesland zouden trekken, had hij een andere vracht aangenomen. Zijn vrouw haalde er nu de schouders over op en praatte dadelijk over haar teleurstelling heen; het werd nu ook al zoo laat in 't jaar, dat zij zich troostte met 't vooruitzicht van den komenden wïnter.

Er was tusschen hen beiden een steeds weerkomend geschil, dat niet meer onder woorden werd gebracht. Zij verdacht hem er van dat hij, wanneer er te kiezen viel tusschen een vracht naar hun provincie en een andere, niet altijd naar waarheid verslag deed, daar hij dan steeds de laatste voor voordeeliger uitgaf.

't Vaarwater was zoo gelegen dat de eerste hen steeds in de buurt van Elboorne bracht en dat gaf meer oponthoud dan hem lief was.

Toen de oudeluï naar binnen waren en Jikke wat met de jongens kwam praten, zei ze zacht plagend tegen Heerk: ‘Ik denk dat 't voor jou wel het ergst van ons allen is, dat we 't heele jaar geen vracht naar Friesland hebben.’

‘Neen’, antwoordde Heerk na kleine pauze, ‘want ik wensch daar te blijven als ik er weerkom.’

Wiebe keek op van zijn werk. Het was ook sedert kort dat Heerk tot dit besluit was gekomen en dat het nu vast zoo te gebeuren stond voelde hij eerst op dit oogenblik.

‘Zoo, zoo’, zei z'n maat, na zwijgende verbluftheid. Ook Jikke scheen verbaasd en nadenkend. Ze zei enkel: ‘Dan moeten we dus 't volgend jaar weer een nieuwe knecht hebben.’

Ze bleven nog wat bijeen en Wiebe gaf hem, wat neerslachtig, gelijk met zijn besluit om boer te worden en niet schipper. Overigens was hijzelf een goed vaarder en wenschte niet anders te zijn.

De havengeluiden, onder hun arbeid haast onopgemerkt, vulden thans merkbaar de pauzen die er waren in hun vertrouwelijke bespreking. Heerk's gezwollen verbeelding voerde hem ver van 't gedruisch, en het goede varen buiten hervoelde hij: dat leek nu een genotvol bestaan 't welk hij door weinige woorden verloren had. Hoe dwaas, dacht hij, dat alles zoo vaak schooner was in herinnering dan in het tegenwoordige!

Hij zag de oevers langs hem heengaan zooals men dat soms placht te zien: alsof het vaartuig een vast punt was en al 't andere naderend en dan glijdend voorbij.

Hij was ontroerd, om liefde die nooit genoemd zou worden. En 't meisje dat die liefde gold stond naast hem. Waaraan dacht zij en hoe voelde zij zijn heengaan? Hij wist niets daarvan, doch in zijn ijdele gevoeligheid wilde hij gelooven dat zij althans nu zijn wonderlijk gedroom meeleefde. En dat was al zijn minnarij met haar.

(Wordt vervolgd.)

Gedichten
Door
George Gonggrijp

Een kind is meer

Een kind is meer dan de rozen zijn
In den gouden en blijden zonneschijn,
Een kind is meer dan de leliën zijn
In de blanke, droomende maneschijn:
't Is zoo mooi en zoo schuldeloos
Als geen lelie is en geen roos.

Een kind is meer dan het vogellied
Dat klinkt als de nacht en zijn duister vliedt:
Bij zijn eerste, kleine kreten
Zijn smart en pijnen vergeten.

Een kind is meer dan een kostbare steen
Die sliep in de donkere aarde beneên
En nu stralen schiet in toovrige pracht,
En meer dan een paarl in der zeediepte nacht:
't Spreidt stralen van liefde om zich heen
Als geen paarl en geen edelsteen.

Een kind is meer dan de dageraad,
Ja, meer dan de lach op liefstes gelaat:
Er is geen ding op aarde
Dat de lach van een kind evenaarde.

Een kind is meer dan de woorden der wijzen,
Een kind is meer dan der vromen gepeinzen:
Het is Gods eigene mijmering
Die hier op aarde ontluiken ging,
En in zich draagt het woorden
Als de aarde nimmer nog hoorde.

Een kind is meer dan een torenlicht
Dat bij nacht den koers der scheeplingen richt:
Het voert ons uit liefdes hooge zee
In de haven van liefdes vreê.

's Avonds alleen

I

De liedjes die 'k hier binnen draag
Zijn wonderlijk en vreemd en vaag.
Ik kan ze alleen verstaan
Als kind en vrouw zijn heengegaan.

Die liedjes die 'k hierbinnen draag
Zijn schuw, en schuilen graag
In 't loover van mijn hart, zoolang
Tot 't stil genoeg is voor hun zang.

Als iedereen is heengegaan
En ik alleen lang heb gestaan
In d'avond, en de wind
Zoo stil en zacht is, dan begint,

In 't loover van mijn hart, een lied,
Als van een vogel, dien ik niet
Kan zien, te zingen
Van de ongekende dingen
Der ziel.

II

O lieve tonen die daar wonen
In 't loover van mijn hart,
Wordt ge niet eer gehoord, aleer
Het stil en donker werd?

Zingt gij alleen als ge iedereen
Die mij lief is, ver-weg weet,
En de eenzaamheid zich rondom mij breedt
En mijn wereld met weemoed bekleedt?

Is niets u gemeenzaam genoeg als 't eenzaam
Geruisch van den wind in 't donker,
En kan geen schijn u dierder zijn
Dan 't verre sterregeflonker?

Toen mijn lief was nabij, en mijn wereld blij,
Hebt ge, mijn liedjes, gezwegen;
Mijn blijheid verloor ik, en nu eerst hoor ik
Uw gouden klankenregen.

Ik zie in 't Westen de gouden resten
Van d'avondhemel vergloren;
De boomen verdonkren; met heimlijk flonkren
Wordt de eerste der sterren geboren.

Wat mag het zijn, dat u de schijn
Der sterren te wekken vermoge,
En 'k toch niets boven den glans weet te loven
Van haar reine, vredige oogen? -

Stom is het huis; daarbuiten geruisch
Van den eenzamen, nachtlijken wind; -
Hoe is 't dat door deze mijn zangen wel rezen
Waar ik toch nimmer iets vind

En zoo heerlijk weet als haar ruischend kleed,
En haar stem, en de lach van haar kleine?
Waar geen luister is die zoo zuiver is
Als 't zijn van haar hand in de mijne?

Is 't waarheid het woord, dat in vreugdes oord
De zangen niet worden geboren
In zoo schoonen rei, als in de vallei
Waar de tranen der weemoed gloren?

Ik weet het niet, maar wel dat dit lied,
En al wat aan lief geluid
En zoete tonen hierbinnen mag wonen,
Uit één verlangen ontspruit:

Als het doodsche huis haar kleedgeruisch
En haar kalme stem weer zal vullen;
Als kindervoetjes weer zacht en zoetjes
Het huis doortrippen, dan zullen

De lieve tonen die daar wonen
Diep in mijn hart, verstommen,
En, stil als voorheen, luistren alleen
Naar de lievere dingen rondomme.

Drie sonnetten van Wordsworth
Vertaald door
Albert Verwey

Op Westminster-brug
reizende naar Frankrijk

Een schooner schouwspel vindt men niet op aard.
Wie gaat voorbij die het niet stil belijdt.
Zoo groot, zoo roerend in haar majesteit,
Die stad, waar de ochtendvreugde om drijft en klaart
Gelijk een kleed; zwijgend en naakt geschaard
Schepen en torens, tempels, wijd en zijd
Naar vlakke veld en hemel uitgespreid,
Glinstrend in lucht die nog geen rook bezwaart.
Nooit doopte rijker in haar eerste glans
De zon vallei of heuvel, rots of boom;
Nooit zag, nooit voelde een vrede ik, diep als thans.
Naar eigen zoete wil verglijdt de stroom:
Mijn God! als sluimrend leunt de huizenschans;
En heel dat machtge hart ligt als in droom.

In Londen 1802
terug uit Frankrijk

I

O vriend, ik weet niet waarheen ik moet gaan
Om troost, zoo deerlijk voel ik mij bedrukt,
Ziend hoe ons leven enkel wordt gesmukt
Tot uiterlijken schijn: het laag bestaan
Van zaal en stal en keuken: schitterbaan
Als beek in zon elk uur, of 't heet mislukt.
De beste is die de rijkste vruchten plukt:
Geen grootheiïd in natuur of boek verstaan
Of smaken we. Afgoddienst van roof en lust
En gouddorst heeft onze eerbied achterhaald.
Eenvoud van doen, hoogheid van denken faalt.
Van de oude en goede zaak het trouwlijk schoon
Ging heen, en schroomvolle onschuld, en de rust,
En van 't geördend huis de vrome toon.

II

Gij moest nu leven, Milton, want uw land
Behoeft u zeer: het werd gelijk een poel
Van stilstaand water; altaar, troon en stoel,
Zwaard, pen en haardvuur maakten zelf te schand
Hun eertijds erf en innerlijk verband
Van duurzaam heil. Ons eenigste gevoel

Werd zelfzucht. o Kom weer, volg weer uw doel:
Een goed,vroom volk in vrije en sterke stand.
Uw ziel was als een Ster en woonde alleen.
Gij hadt een stem die luidde als de oceaan,
Rein als de naakte heemlen, vrij en groot.
Zoo was uw reis door 't dagelijksch bestaan
Godlijk en vreugdevol; en nochtans scheen
Geen ding u klein zoo 't u een plicht gebood.

Twee gedichten van Baudelaire
Vertaald door
Albert Verwey

Verheffing

Boven de poelen en boven de dalen,
Boven de bergen, de bosschen, de wolk,
Geenzijds de zon en de etherische kolk
Waar de gestarnten hun kringen doorstralen,

Rijst ge, mijn geest, uw vermogen bewust,
En als een zwemmer die schiet door de golven,
Heft ge u, door 't maatlooze diep overdolven,
Met onuitspreekbre en manlijke lust.

Vleugel verweg van die dompige moeren,
Zuiver u ginds in verhevener lucht,
Drink er, als sap van een godlijke vrucht,
Vuur van die ruimte, in verrukkend ontroeren.

Zalig wie krachtig kan wieken tot waar,
Achter niet eindende zorg en verdrieten
Die als een damp zijn droef leven omvlieten,
't Land zich hem opendoet, stralend en klaar.

Hij wiens gedachte als van leeuwrik het zingen
's Morgens al rijst tot daar de aarde vergaat -
Die over 't leven zwevend verstaat
Spraak van de bloemen en zwijgende dingen.

De schoonheid

Schoon ben ik, stervelingen, gelijk een droom van steen.
Mijn boezem, waar zich beurt aan beurt elk schepsel wondde,
Houdt alle dichters door een liefde aan mij verbonden
Eeuwig gelijk de stof, stom als de stof meteen.

Een onbegrepen Sfinx zetel ik in 't azuur,
Ik paar een sneeuwen hart aan zwanenblanke leden,
Het lijnverplaatsende gebaar blijft mij gemeden,
Ik stoor door lach noch traan de rust waarin ik tuur.

De dichters doen aldoor voor mijn verheven standen,
Die ik te ontleenen schijn aan trotschte beeldenkunst,
Hun harten nacht en dag in harde studie branden.

Want om dat willige volk te boeien aan mijn gunst
Heb ik twee spiegels die elk ding schooner doen schijnen:
Mijn oogen, mijn groote oogen, met hun eeuwge schijnen.

Politieke feiten en richtingen

De stuwadoorswet, door de N. Rt. Crt. hardnekkig bootwerkerswet gedoopt, is door de Tweede Kamer zonder stemming aangenomen. De behandeling had klein politiek geschermutsel te zien gegeven. Het merkwaardigste daarvan was dat minister Treub en de sociaal-demokraten zich bij deze eerste sociale wet onder de nieuwe regeering scherp tegen over elkaar stelden, en van geen toegeven aan wederzijdsche eischen wilden weten. Daardoor dreigde het wetsontwerp te mislukken, en het zou inderdaad gebeurd zijn indien niet een onverwachte hulp van christelijk-historische zijde een kronkeling tusschen twee stemmingen had bewerkt en daarmede de positie gered. Alsof de tegenstanders tevreden waren toen ze elkaar de tanden hadden laten zien, bleken zij daarna tot samenwerking bereid. De minister gaf wat toe, de sociaal-demokraten deden het op een ander punt, en zonder veel moeite haalde de wet een spanninglooze eindstemming.

Uit die schermutseling blijkt duidelijk dat aan de wettelijke regeling geen groote waarde werd gehecht. De minister maakte er gebruik van om te laten weten dat hij aan de wetgeving een krachtige leiding wilde geven; de sociaal-demokraten zagen de kans schoon om den minister te toonen, dat hij met hen rekening te houden had. En van conservatieve zijde kwam geen noemenswaardig verzet.

Hoewel dan ook door de stuwadoorswet met de wettelijke regeling van den havenarbeid een hoog noodig begin zal gemaakt worden, ligt geen afdoende verbetering van het lot der bootwerkers erin opgesloten. Daardoor, en mede door de beperking tot het bijzondere bedrijf van lossen en laden van

schepen, is slechts een kleine sociale wet tot stand gekomen[1].

De beschouwingen in een vorige kroniek gehouden over het langzame en onvoldoende werken onzer wetgevende macht zijn dan ook niet ontzenuwd door dit resultaat van een nieuwe maand.

Wanneer de parlementaire vacantie ingaat, hebben de Kamerleden in hunne districten heel wat minder te vertellen dan een vorig jaar. De eenige kwestie, waarover ‘heen en weer’ te praten valt is het ‘ouderdomspensioen’ of de aangeboden ‘behoeftigenrente’ van Treub. Waarschijnlijk zal de minister wel zorgen dat er in de zomermaanden een antwoord komt op de Kamerkritiek en tevens een uiteenzetting van zijn verdere plannen. Dat gaat dan echter over een onderwerp dat zoo gemakkelijk reeds afgedaan had kunnen zijn. Hetzelfde geldt de plannen voor de Indische verdediging, die voor een politieke zomerverrassing in aanmerking komen. Ook deze waren al eer en met spoed beloofd. Het onweer dat hen vergezelt diende al lang van de lucht te zijn.

Wanneer discussie's daarover als ‘heen en weer’ praten aangeduid mogen worden, dan beteekent dit dat er geen richting, geen doel, aan gegeven wordt en wel omdat de algemeenere politiek waarvan zij een deel konden zijn ontbreekt.

Jaren lang is het algemeen kiesrecht een politiek doel geweest, dat in staat bleek om het partij-wezen leven in te blazen. Demokraat of conservatief gingen daarvoor uit elkaar en dat beheerschte ook elk verder optreden. Toch was het in wezen meer middel dan doel. Het uitgebreider kiesrecht moest dienen om door het volk zelf zijn eigen belangen te doen behartigen. Het bleef alleen doel zoolang het practisch nog onbereikbaar was.

Nu is dat veranderd. Het algemeen kiesrecht staat vóor en achter de deur. Voor de deur n.l. omdat er niet meer tegen gevochten wordt. Er achter echter omdat het commissoriaal opgeborgen is. Zoowel door het een als het ander is de groote politieke beteekenis verdwenen.

Daarom komt nu met oorspronkelijke en wezenlijke kracht de vraag naar voren: Wat voor taak heeft de politiek in ons land te verrichten? Eigenlijk, is dat geen nieuwe maar een al-

1) Van de Eerste Kamer kan geen verzet verwacht worden.

tijd onveranderlijk bestaande vraag. Dat die niet gesteld wordt, is te verklaren uit het aanwezig zijn der jarenlang overheerschende kwestie's zooals die van 't kiesrecht en zooals ook de schoolkwestie er een was.

Deze laatste zit met het kiesrecht samen eveneens achter de deur. En daarin ligt de eenige reden waarom de politici zich zelve en hun kiezers niet de zoo dood gewone vraag stellen over de politieke taak. Er wordt gewacht of straks de deur opengaat, en beide oude, al te oude kwestie's er voor en er door zullen komen.

Zoolang dat niet gebeurd is heeft de politiek geen stuur en is niet meer te bereiken dan het tactische gefladder om de éendaagsche bloemen, die de tuin van het parlement toevallig oplevert. Toch ligt daarin de ware oorzaak van veel en wijdverspreide onbevredigdheid.

De politiek is breeder geworden dan kiesrecht en schoolkwestie. Geen van beide zijn meer in staat om licht vooruit te werpen en leiding aan te wijzen waar de wetgever noodzakelijk nieuwe wegen gaat betreden. Voor dat doel zijn zij geheel verouderd, en overrijp. En juist omdat zij te verdwijnen hebben, dient er thans reeds verspied te worden, waar toch een richtinggevend doel te vinden is voor ons komend politiek leven.

* * *

Nuchtere staatslieden kunnen beweren dat het aan politiek werk vooreerst niet ontbreken zal, indien het mocht gelukken de kies- en schoolkwestie's zoogenaamd op te lossen, waarmee dan bedoeld wordt dat zij hun invloed op het partijwezen en daarmede hun remmende werking op den parlementairen arbeid zouden verliezen. Er zijn een groot aantal onderwerpen, ten aanzien waarvan de wetgever in achterstand verkeert, zoodat het mogelijk is een lange rij op te stellen van wetboeken, wetten en regelingen, die verouderd zijn en herziening dringend behoeven, voorts van wetsontwerpen, die een nieuw gebied betreden, doch die een regeling zullen geven, waarvan de wenschelijkheid vrij wel vast staat.

Dat is echter minder een politieke dan een regeeringstaak. De achterstand had er niet mogen zijn, en wijst op een treurige

langzaamheid en laksheid die mede een gevolg is van het ongezonde partijwezen. De vraag is daarmede geenszins beantwoord wat in de naaste toekomst onze politiek moet en zal beheerschen.

Jaren lang scheen dit alles duidelijk. De kiesrechtregeling was slechts het begin van een sociale politiek, en de schoolkwestie stond in den weg eener zuiver ekonomische politiek.

Het ligt dus voor de hand te zeggen, dat eenerzijds met groote kracht de ontwikkeling der volkswelvaart moet worden bevorderd, door droogmakingen, ontginningen, spoor en kanalenaanleg, opwekking en verbetering van landbouw en nijverheid; en dat anderzijds de toestand der arbeiders dient te worden verbeterd door een uitgebreide sociale wetgeving.

Doordat echter school- en kiesrechtstrijd jarenlang bleven voortduren moesten ekonomische en sociale politiek ondertusschen tot ontwikkeling gebracht worden, en wel op een politieke plaats van de tweede orde.

Dat heeft weliswaar ongunstig gewerkt en veel verwarring gesticht, doch ten slotte is het systeem eener ekonomische zoowel als van een sociale politiek vrij volledig ontstaan.

Hiermede is niet gezegd dat wij in ons land een voldoend ekonomisch regeeringsbeleid hebben of dat onze sociale wetgeving bevredigend zou zijn. Het tegendeel is het geval. Doch de politieke taak is opgelost, waar de regeeringstaak ook op dit gebied niet in staat is gebleken ‘bij te blijven’. Wat er voorloopig te doen valt is achterstand inhalen die nog zeer groot is.

Niemand toch in ons land twijfelt aan de mogelijkheid om door de regeering te doen medewerken aan een verderen bloei der verschillende bedrijfstakken. Er is ook weinig verschil van meening over de middelen, die daartoe aan te wenden zijn. De protectie-strijd is vrijwel voorbij. Kunstmatige ekonomische politiek, door een gemakkelijk en voordeelig belastingstelsel, is van de baan. Doch een voortdurende zorg om uit te zien wat de overheden kunnen doen om hindernissen weg te nemen en nieuwe wegen van ontwikkeling te banen, is op het terrein van land- en tuinbouw practisch uitvoerbaar gebleken. Het komt er slechts op aan welk tempo aan te geven, welke mate van voortvarendheid door de regeering zal worden aan den dag gelegd.

En op 't gebied der sociale wetgeving is een systeem van maatregelen bekend. Naast de bestaande arbeids- en veiligheidswet is een tienurenwet reeds lang door de Tweede Kamer, in de bekende motie, als wenschelijk erkend. Ook de sociale verzekering, in welken vorm dan ook uitgewerkt, en hoezeer zich daarover meeningsverschil wat betreft de uitvoering blijft doen gelden, behoort tot bekend terrein. Over regeling van de huisindustrie is een vrij groote eenstemmigheid, terwijl nieuwere onderwerpen van sociale wetgeving, als b.v. een minimumloonregeling en wettelijke bemoeiing met staking of uitsluiting nog niet worden gewenscht en hoogstens in een veel later stadium der ekonomische ontwikkeling aan de orde zullen komen.

Sociale politiek is langzamerhand geworden tot sociale practijk, die een geleidelijke ontwikkeling zal doormaken, ook op 't gebied der volkshuisvesting en verbetering van het lot der landarbeiders, mits slechts de regeering er in zal slagen om sneller het noodzakelijk werk der wetgeving te verrichten.

* * *

De politiek op den tweeden rang heeft door staats- en andere commissie's, door vereenigingen, congressen en vergaderingen, veel hervormend werk voorbereid, dat een door de onvruchtbare eersterangspolitiek beheerschte regeering nog niet heeft gerealiseerd. Toch kan in de komende jaren dit alleen geschieden, indien aan twee voorwaarden zal zijn voldaan. Allereerst indien voor goed afscheid genomen is van die bijna misdadig wordende strijd tegen 't algemeen kiesrecht en om de school.

Die beide ‘sta-in-den-weg’-s dienen snel te worden opgeruimd. Dat het niet gemakkelijk is, en dat er gevaren aan de tegenwoordig beproefde verzoening verbonden zijn, behoeft niet opnieuw betoogd te worden.

In de tweede plaats echter is te zorgen dat de groote nieuwe kwestie's, die zich op den voorgrond dringen, door de politiek opgelost worden, dat wil zeggen in zoodanig heldere vorm eener beslissing worden gebracht, dat het volk er zich een oordeel over kan maken. Gebeurt dat niet met staatsmanswijsheid en diep inzicht, dan is er gevaar dat de oude ge-

schiedenis zich herhaalt en de regeering lam geslagen wordt door een vruchtelooze en machtelooze politiek, die zich jaren en jaren zal rekken.

Die twee kwestie's zijn die van 't militairisme en van het onderwijs.

Beide zijn, nog voor de politieke taak is gesteld, laat staan vervuld, tot een onderwerp van regeerings-bemoeiïng geworden, en hebben daardoor een begrijpelijke verwarring veroorzaakt.

Hoe kan deze zich anders uiten dan door tegenzin en tegenstand. De wetsontwerpen, die kort geleden een ‘beleefdheid’ aan de ‘Ineenschakeling-Commissie’ zijn genoemd vinden in allerlei kringen een kritiek, die terecht afbrekend mag heeten.

Dat er geen duidelijke tegenplannen geopperd worden, is te wijten aan dit gebrek dat de beteekenis der voorstellen niet duidelijk ingezien en slechts vaag gevoeld wordt. Zij brengen een groote verandering in 't systeem van dat deel van 't onderwijs, waaraan Nederland veel te danken heeft in een demokratische ontwikkeling. Wordt dat voortgezet? of gaan deze plannen in tegengestelde richting, door grenzen te brengen in de ontwikkelingskansen der kinderen van verschillende standen? Dat zijn bij uitstek politieke vragen, die een politieke oplossing vereischen.

En hetzelfde geldt voor de defensie-voorstellen. Ook ten opzichte daarvan is er tegenzin en dus tegenstand. Niet omdat het groote belang dat er mee gemoeid is, de Nederlandsche burgers onverschillig laat, doch omdat de politieke taak nog onvervuld is om te doen zien wat de plannen voor de toekomstige ontwikkeling van ons volk beteekenen.

Vragen wij ons dus af wat voor politieke taak er te vervullen is, dan sluit dit allereerst in waakzaamheid om de oude politiek van kies- en schoolstrijd niet weer te laten ontsnappen uit de plechtige commissie-kamer, een waakzaamheid die volstrekt niet hetzelfde is als het wachtende geduld, dat zoo verslappend op de belangstelling werkt. Verder echter moet er helderheid komen, een perspectief in de onderwijsplannen om te zorgen, dat de demokratische staat ook de gelegenheid voor elk talent, waar het ook geboren wordt, openstelt. Ten slotte dient de kwestie der verdediging van 't eigen land en van de

koloniën wijder gesteld te worden dan de propaganda voor dreadnoughts of kanonnen, zoodat duidelijk blijken kan wat voor plan in de toekomst tot verwerkelijking zal en kan komen.

* * *

Op de onderwijskwestie kan later terug gekomen worden. Thans zijn er ten opzichte van die van de landsverdediging een paar feiten, die bespreking verdienen. Schijnbaar staan zij ver van elkaar. Het een is de huivering van bewondering en medegevoel, die de dood van overste Thomson in Durazzo door geheel ons volk heeft doen gaan. Het ander is de ruime verspreiding der brochure Neerlands Ondergang, door de vereeniging Onze Vloot. Met het laatste is een opwekking bedoeld om toch de voorstellen tot aanbouw van een Indische dreadnoughtvloot met geestdriftige vaderlandsliefde te steunen. Hooggestemde zinnen roepen op tot een daad om niets minder dan Neerland's ondergang te helpen weren, nadat eerst lange rijen van getuigenissen en sprekende cijfers hebben doen zien wat het verlies van Indië voor ons land te beteekenen heeft. Des ondanks blijft de geestdrift weg. De hoogere, dat wil zeggen de rijkere kringen hebben nog geen ernstige pogingen gedaan hun offervaardigheid te toonen. En de kleinere burgerij heeft evenmin als de arbeiders getoond ook maar iets voor de zaak te gevoelen.

En midden in die heftige propaganda brengen nauwelijks de bulletins het bericht dat een officier in Durazzo gesneuveld is door een schot terwijl hij de verdediging tegen een bende opstandelingen leidde, of het geheele volk maakt zich een oogenblik los uit daagsche gedachten en werk, met spijt om den man die viel, doch meer nog met trots over zijn daden van durf en moed.

Oppervlakkig gezien is daarin iets wonderlijks. De partijgangers van Onze Vloot zien in het Nederlandsche volk een gebrek aan vaderlandsliefde, aan zin voor heldhaftigheid, aan durf om te vechten tegen dreigende gevaren. Het schijnt alsof zij gelijk hebben. Want is er een ernstiger en belangrijker

gevaar dan wat zij schilderen. Nu is het nog alleen armoe en ellende door 't verlies van Indië, straks komt ook de bedreigde onafhankelijkheid.

Kan daarvoor dan niemand warm worden?

En tegelijk ging er een man naar Albanië, die hier in ons land tevergeefs gevochten had voor zijn denkbeelden van een volksleger, die daarbij nooit steun had gevonden, en wel een onuitputtelijke tegenkanting. Hij was ‘politiek dood’, en nergens bleek hoe zijn heengaan uit ons parlement werd betreurd. Voor het doel van zijn tocht gevoelde niemand. Met groote nuchterheid was het beoordeeld als onbegonnen werk, als een gevaarlijke liefhebberij. Doch de belangstelling groeide toen hij daar aan 't werk toog, en onder de allermoeilijkste omstandigheden een taak aanvaardde, die kracht, bekwaamheid, moed, voortvarendheid en toewijding eischte. Nog meer, toen hij uit de warboel van intrigue's omhoog rees als een figuur die vertrouwen wekte. Voor Albanië kon nog niemand iets gevoelen, maar wel voor het werk van Thomson. Hij beproefde iets groots en toonde zich zelf als een landgenoot, die men hier vroeger zoo niet had gekend. Toen kwam de slag dat hij viel, en moest de reeds klimmende bewondering zich uiten. Ook de spijt dat zulke krachten voor ons eigen land onvruchtbaar geweest zijn, onvruchtbaar gemaakt werden.

In die bewondering ligt een ernstig verwijt aan wat onze militairisten genoemd mogen worden. Allereerst omdat zoo duidelijk blijkt wat het volk vraagt. Geen betoog, geen fraseologie, maar daden die vertrouwen wekken. In Thomson was ernst en durf. Is hij naar Albanië gegaan om dat te laten zien aan een hem en ons land vreemde taak, waar het hem niet toegelaten was het te doen voor eigen zaak en belang?

Te midden van de ernstigste politieke moeilijkheden eener liberale regeering werd zijn hulp niet gevraagd. En ook toen de tegenwoordige regeering optrad, was er voor hem geen plaats. Waarom niet? Omdat de Nederlandsche militairisten hem niet wilden hebben, niet vertrouwden. In hen heeft echter het Nederlandsche volk geen vertrouwen, evenmin in ‘Onze Vloot’ en haar aanhang, ondanks reeksen brochures gelijk Neerlands Ondergang, omdat het gevoelt hoe, wat er leeft in die

militairisten, in het militairisme als stelsel, dat overste Thomson heeft geweerd, buiten het volksleven omgaat.

Is daar rede voor? Dat is de vraag die allereerst een ernstig antwoord eischt. En voordat dit gegeven is, kan er geen sprake zijn van een beslissing op de plannen, waarvoor zooveel moeite wordt gedaan.

In de brochure wordt gezegd: Indië ligt onverdedigd. Is op zulk een bewering de vraag dan niet gerechtvaardigd: Wat heeft het militairisme tot heden gedaan, en welke waarborg is er dat het in 't vervolg beter zal zijn? Waar bleven de vroegere millioenen, en gaan de nieuw gevraagde niet denzelfden weg op? En in ons land is het nog veel sprekender. Daar komt dagelijks ons volk in aanraking met het militairisme. Heeft het ooit bemerkt dat in kazerne, kamp en op manoeuvre een poging wordt gedaan om de eenheid van volk en leger te doen gevoelen? Of zou het niet al te dikwijls ondervinden, dat er zoo iets bestaat als een afzonderlijk levend militairisme, dat niets dan offers vergt en geen rekening houdt met het volk of rekenschap geeft van zijn optreden.

Ongetwijfeld is de vraag der landsverdediging, evenals die der verdediging van Nederlandsch-Indië, een levenskwestie. Maar het besef daarvan kan ons volk er niet toe brengen om gewillig te offeren, aan wat een gehaat militairisme is. Juist vanwege dat groote levensbelang voor ons land moet de haat en met die haat het militairisme zelve verdwijnen. Dat is nog geen regeeringstaak. Als zoodanig is het onuitvoerbaar. Dat is allereerst een politieke taak, die tot nu toe nog onopgelost is gebleven. Het volksleger was een leus. Het volksverzet is een realiteit. De politiek heeft tot taak van die realiteit uit te gaan, om te peilen welke eischen aan een volksleger te stellen zijn; om aan die eischen dan ook de uitvoerbare vorm te geven.

Eerst wanneer dat geschied is heeft het zin om plannen te maken, als waarover thans de deskundigen zich geestdriftig toonen.

G. BURGER.

Boekbeoordeelingen

Arnold van Gennep, En Algérie. Paris, Mercure de France, 1914

Ethnologen zijn lieden, die graag belangwekkende reizen doen. En dat niet alleen als toeschouwers, maar als medebelevers. De vreemde menschen, hun kleeding en huisraad, hun zeden en gewoonten, willen zij niet enkel gezien, maar doorgrond hebben, hun land en hun taal maken ze zich eigen, als traden ze in een erfenis. Bovendien, hoe afgelegener van onze beschaving die vreemden zijn, hoe beter, vinden ze. Zij zoeken ‘primitieve’ volken. ‘Primitive Culture’ heette het boek waarmee Edward B. Tylor de studie van zijn vakgenooten in andere wegen dreef. Het wegwerpende zeggen van Dr. Johnson: ‘One set of savages is like another’ was in zijn oogen een vruchtdragende waarheid. Het eene primitieve volk is waarlijk gelijk aan het andere, zei hij. Wat zeggen wil, dat als ge er ergens nog een aanwezig vindt en bestudeeren kunt, ge daarmee de oorsprongen van ontwikkelder volken aanschouwelijk vóór u hebt. De mensch, in de dorst van zijn weetbegeerte, strekt zich altijd uit naar oorsprongen. Als hij ze niet vinden kan, stelt hij zich voor dat hij ze gevonden heeft. Hij zint zich theoriën uit, als troostende weefsels, wier figuren hem de plaats vervangen van een werkelijkheid. Hij sterft voor de logische juistheid van bedenksels, die hem in het leven van zijn eigen vernuft een vergoeding schenken voor het leven buiten hem dat hij niet kent. Maar de

kennis die ge u door de studie van primitieve volken schenken kunt, beweerde Tylor, *is* leven en *is* werkelijk. De rethorica van de ethnologie verving hij door de wezenlijkheid van ‘ethnological facts’.

Waarlijk, welk dichter, die een soortgelijke omwenteling in de poëzie beoogde, zou, indien hij geen dichter was, niet wenschen een ethnoloog te zijn.

Na de eerste uitgaaf van Tylors boek - in 1871 - hebben tal van frissche en weetlustige geesten het onderzoek naar de primitieve menschheid voortgezet. Zij zochten haar niet in het Paradijs, en ook niet zoozeer in de ‘bakermat’ van de indoeuropeesche talen, maar overal waar nog oude volken hun oude staat van leven bewaard hebben, overal waar een verleden nog heden is.

Het boekje van Arnold van Gennep bevat niets anders dan herinneringen aan een reis, waarvan hij de uitvoerige resultaten elders meedeelde, een reis die tot doel had hem kunst en bedrijf te doen kennen van de algiersche inboorlingen. Het zijn vlotgeschreven kleine hoofdstukken: Comment on enquête; Tlemcen d'Orage; Le Musulman, l'Espagnol et les Anes; A la Chasse des Pots; En Plein Sahara; La Mentalité Indigène. Ik noem maar enkele. Als men die schetsjes leest, wordt men volledig overtuigd dat Van Gennep niet alleen een meester is in de kunst van het enquêteeren - enquêteeren, uitvragen is een vermogen dat de op buit uitgegane ethnoloog onvoorwaardelijk hebben moet - maar ook in de kunst van reizen. Reizen namelijk is onder sommige omstandigheden een kunst. Als noemenswaarde vervoermiddelen niet aanwezig zijn, - muilezels die men niet te huur kan krijgen en rijtuigjes die op twee mijl afstand van het doel moeten stilhouden, - terwijl de hitte tropisch en de weg steil en naakt is, dan wordt reizen al niet het werk van een iegelijk. Maar om onder zulke omstandigheden, terwijl men iets zoekt waarvan men niet weet of het bestaat, en dat, wanneer het blijkt te bestaan, niemand u geven wil, ieder oogenblik bereid te zijn tot weer een nieuwe ontdekkingstocht en telkens het woord gereed te hebben, dat nieuwe mogelijk heden aan het licht lokt of zwarigheden zich doet neerleggen, - dit is een vorm van onderzoekingstocht die niemand

zonder een zekere genialiteit tot een goed einde brengt.

Zoo was namelijk Van Gennep's geval toen hij potten zocht van de soort die Mevrouw Eustace Smith aan het Britsch Museum geschonken heeft, wit met zwart en roode versiering. Waren die potten werkelijk, zooals beweerd wordt, afkomstig van Toedja? Van Gennep zou het uitmaken. Zijn wagentje brengt hem tot het dorp, waar de schoolmeester hem zou inlichten. Rood en bezweet bereikt hij de school, en ziet ‘sous un arbre épais, lisant un petit volume du XVIIIe siècle, M. Donnain, frais et reposé.’ Hij opent het hek, groet en zegt: ‘Monsieur, je suis venu chercher à Toudja des poteries blanches à dessins noirs et rouges.’ De heer Donnain ziet verbaasd, denkt een oogenblik na, en antwoordt: ‘Voilà plus de trente ans que j'habite à Toudja et jamais je n'y ai vu de poteries comme vous dites. D'ailleurs, il n'y a pas même ici d'ateliers de poteries ni de fabriques de tuiles ou de briques.’ Terwijl zij samen neerzitten om een glas wijn te drinken, ‘passe la servante Kabyle.’ Ook zij kent geen ander vaatwerk dan roodachtig, zonder wit en zonder versiering. ‘Arrivent ensuite deux des fils de M. Donnain; ils sont colons; its ont vu passer ma voiture; ils viennent aux nouvelles.’ Men praat, men drinkt, en weer dezelfde betuiging. Zij zijn te Toudja zelf opgevoed, hebben gespeeld met de kleine Kabylen van het plaatsje, en nooit hebben ze wit versierd vaatwerk gezien. Een troep scholieren eindelijk komt voorbij, blijft stilstaan, leunt over de heining. ‘Zou de heer Donnain nog één keer. een laatste keer, de vraag willen stellen naar dat witte aardewerk?’ Twee, drie, vier knapen antwoorden, die het nooit gezien hebben. Een - antwoordt niet, maar kijkt alsof hij iets zeggen wil. ‘En jij, hoe heet je?’ - ‘Omar’. ‘Omar dan, - heb jij ooit wit aardewerk gezien met figuren eroverheen, zwarte figuren en roode figuren?’ - ‘Ja, ja, die heb ik gezien; die zijn overal, mijn nichten maken ze.’

Hoe de reiziger opspringt, hoe hij schreeuwt, hoe allen verbaasd toezien als hij Omar meesleurt, in de brandende zon, door korenvelden, over cactus-hagen, door beken en over sloten, met vallen en opstaan, met sprongen als van een geit, om eindelijk na drie kwart uur, gevolgd door de heele bende school-

jongens, aan te komen in het huis van een van de nichten, - staat dit niet alles geschreven in het tweede van de hoofdstukken die betiteld zijn *A la Chasse des Pots?*

Er staat ook hoe hij niemand vond, hoe de nicht die daar woonde haar zuster was gaan bezoeken in een gehucht, dat nog wat hooger lag.

Nochtans, op weg daarheen om zich ziende, bespeurt hij op een erf een gebroken pot met vuil water, ten gebruike van de hond. Door een van de jongens meegedragen, bij de eerste beek gewasschen, blijkt hij de gezochte: wit met zwart en roode teekening.

'Het harde pad matigt onze ijver. Wij klimmen eerst, met plotselinge zigzags, de honderdvijftig meter die we tevoren gedaald waren, en dan nog honderd daarenboven. Hier is het tweede gehucht. De zusters zijn er. Omar legt uit wat ik doen kom en zwaait mijn pot; de vrouwen lachen; ik ga op de grond zitten en noem, op de werktuigen wijzend, hun berbersche namen en die van verschillende soorten aardewerk. Zoo zijn we dan vrienden. De pottebakster begint een pot om me haar kunst te toonen; ik koop van haar voor een paar stuivers stalen witte, zwarte en roode aarde. Maar vruchteloos vraag ik vaatwerk. Ze heeft niets ervan te koop, want ze maakt alleen op bestelling. Wat ze zelf gebruikt, kan ze niet missen. Ik sta op, zoek in alle hoeken en vind een groote beschadigde pot en een kruik zonder bodem.

En dit dan?'

'O, waar dacht ik aan! Dat geeft ze zeker niet; dat is niets, het is kapot, de heele wereld zou haar uitlachen, ze zou eerloos zijn als iemand wist, niet alleen dat ze potten verkocht had aan een man, maar aan een vreemde man, en dan nog beschadigde, onbruikbare potten. Zij windt zich op, neemt de omstanders tot getuigen, en alle omstanders, vrouwen en kinderen (een man was in het heele dorp niet aanwezig) geven haar gelijk.

Ik hield ondertusschen mijn twee potten vast. En eensklaps zei ik tot Omar:

- Heel goed, zeg uw nicht dat ik nochtans deze twee potten neem, maar zonder ze te koopen; ik neem ze mee, omdat ik een bevel heb van de gouverneur, en van de sous-préfêt, en

van de administrateur, en van de veldwachter, en van de dorpssheik, om gebroken potten mee te nemen. Zeg haar ook dat ik een beetje *maboul* ben, en dat ik je een franc voor elke pot zal geven.

De kleine Omar, - tien of elf jaar, keek me eerst verbijsterd aan. Maar toen hij zag dat ik glimlachte, begreep hij, glimlachte ook, en de gebiedende toon aanslaand die een man tegenover een verzameling vrouwen past, vertaalde hij mijn woorden met kracht. Plotseling waren allen stil; de nicht boog zonder een woord te spreken het hoofd, en ik reikte Omar twee franken, die hij haar overgaf. Ik ging weer zitten en de stilte duurde voort.

Vervolgens zei de nicht iets tot een van de omstaanden, die weg ging en weldra terugkeerde met een gebruikte pot, die ze me overhandigde. Die pot, omdat hij bruikbaar zijn moest, mocht geen gebrek hebben; ik speelde dus mijn rol, klopte erop, liet water erin doen, zocht naar barsten, en na een onderzoek en overweging die tien minuten duurden, overhandigde ik de eigenares een frank. De andere vrouwen weigerden me iets aftestaan.

Toen zei ik tot Omar:

- Laten we nu weer naar het eerste dorp gaan met uw andere nicht; want het zou niet billijk zijn, nu ik franken aan deze nicht gegeven heb, dat de andere niets zou krijgen. Zonder twijfel vindt zij, bij zich thuis of in haar dorp, ook wit aardewerk.

De kleine Omar, de nichten en de omstanders prezen de deugd van die redeneering en met een stoet van bij de veertig personen gingen we op weg. Voorop liepen Omar en de twee nichten, achter hen op een rij vier dragers, daarna ik, om op mijn schatten het oog te houden en de stortvloed te bedwingen die volgde. Waarlijk! te twee uur op een Augustus-middag Kabylenpaden te loopen, zou niets zijn, als men niet bij iedere stap voorwerpen vreesde te zien verongelukken, die zooveel zorg kostten.

In het andere dorp verkreeg ik nog drie stuks vaatwerk; ik leerde nog eenige onderdeelen van de vervaardiging en tegen half zes vertrokken we in optocht, Omar voorop, gevolgd door zeven dragers. In de tuin van de school vonden we den heer Donnain, nog altijd lezende in zijn achtiende-eeuwsche boekje.

Hij leende me een kist, waar ik mijn schatten in bergen kon. Daarna moest ik terug naar mijn rijtuig, en vervolgens de vijf en twintig kilometers afleggen naar Bougie.’
-

Vincent Van Gogh: *Brieven aan zijn Broeder I. 1872-1882*, uitgegeven en toegelicht door zijn Schoonzuster J. Van Gogh-Bonger. Mij. voor goede en goedk. Lectuur, Amsterdam, 1914.

Voorloopig een enkel woord ter aankondiging van dit deel, dat door twee even omvangrijke gevolgd zal worden. Het bevat een goed derde van de meer dan zeshonderd brieven, die Vincent aan zijn broer Theo geschreven heeft, maar tevens in de Inleiding een geheel: een eenvoudig, met familie-portretten en afbeeldingen van woonhuizen verlevendigd, verhaal van Van Gogh's leven. Dit overzicht, waarin ook bizonderheden uit andere dan de uitgegeven geschriften zijn opgenomen, is van bizondere hulp voor de lezer, die telkens van de Brieven naar de Inleiding en van de Inleiding naar de Brieven terugkeert, om zijn voorstelling aantevullen en te versterken. Met de Brieven zijn ook de talrijke schetsen afgedrukt, die de schrijver eraan placht toe te voegen. Facsimile's van handschrift zijn er alleen uit de eerste tijd: het ware te wenschen dat in de volgende deelen ook een paar proeven van schrift uit de latere jaren werden opgenomen.

Omtrent de beteekenis die deze uitgaaf heeft, kan alvast gezegd worden, dat die stellig buitengewoon is. Niet alleen omdat wij er Van Gogh, en zijn leven, en zelfs zijn tijd, zooveel beter door leeren kennen en begrijpen, maar ook omdat de brieven zoo leesbaar en zelfs boeiend zijn, ons over tal van belangwekkende onderwerpen aan het denken brengen, en - vooral - de nagedachtenis van Vincent voor goed voor ons verbinden aan die van de broer tot wie hij ze richtte.

Niet zonder reden is dan ook dit boek gewijd aan die dubbele nagedachtenis en zelden vond een bijbeltekst juister toepassing dan hier, waar de woorden: ‘En (zij) zijn ook in hun dood niet gescheiden’, (Samuel 2, 1:23), aan de opdracht werden toegevoegd. Het heele werk is een monument voor die twee broeders, die samen zullen voortleven, omdat zij zoo innig samen geleefd hebben.

A.V.

Rembrandt-Etsen uit het Rijks-Prentenkabinet te Amsterdam, uitgegeven onder leiding van J. Philip van der Kellen Dzn. Uitgave der Koninklijke Stearine-kaarsen-fabriek, Gouda.

Drie portefeuilles, waarvan de eerste bijbelsche voorstellingen, de tweede portretten, de derde landschappen inhoudt. De heer Van der Kellen die de platen koos en eenige mededeelingen omtrent Rembrandt en zijn etswerk eraan toevoegde, is dezelfde die indertijd de fraaie verzameling afbeeldingen naar prenten en teekeningen, eveneens uit het Rijks-prentenkabinet, uitgaf, welke in de vierde jaargang van dit tijdschrift besproken werd. Terwijl dat vroegere werk bij W. Versluys verscheen, is de verschijning van dit nieuwe te danken aan een firma die niet eigenlijk als uitgeefster bekend staat, maar die kans heeft gezien tegelijk een algemeene kunstliefde en de belangen van haar bizondere koopmanschap te bevredigen. Wie de bewonderenswaardige teekeningen kent die Toorop eens in haar opdracht en naar haar werkplaatsen maakte, weet dat ze daarin niet voor het eerst slaagde.

De bezorging van een druk als deze, zuivere weergave van wit en zwart, kan een dankbare arbeid zijn. Deze, uitgevoerd door de firma Van Leer & Co, was het in hooge mate. De prenten die men voor zich krijgt zijn lichtdrukken, zij missen dus het eigenaardige karakter van de ets: de onmiddelijke afdruk van een ge-

sneden en gebeten plaat te zijn. Ook is in de effenheid op het gladde papier een zekere koude die niet behoort bij het oorspronkelijk. Maar wie door eigen herinnering of verbeelding een ietwat vollere toon, een ‘ick en weet niet wat’ van dichterlijke energie vermag toetevoegen, vindt hier de door Rembrandt gegeven voorstelling in al haar gevoeligheid en volledigheid van teekening gereed voor zijn beschouwing. Dat beschouwing en vergelijking zich in de rust van ons huis en onder ons eigen lamplicht over zoovele van Rembrandts etsen kunnen uitstrekken, is een genot waarvoor menigeen uitgeefster en bewerkers danken zal.

Typografisch werd de uitgaaf naar den eisch verzorgd door de firma Gebr. Binger te Amsterdam.

* * *

Afrikaans pleidooi
Door
J. Kamp

In het jongste Oktober-nummer van ‘De Beweging’ werd gepubliceerd een studie van Dr. C.G.N. De Vooys ‘*Afrikaner Taal en Poëzie*’. 't Bevreemdt ons dat van Afrikaans literaire zijde aan deze studie nog geen uitvoerige bespreking gewijd is. Immers is dit een stuk werk van grote betekenis als eerste overzeese Proeve van een waarderings-oordeel over de literatuur van Jong-Zuidafrikaans als een eigen, zelfstandig geheel. Ernstig, zakelik en verbeeldingrijk indenken van het Afrikaanse leven in oorsprong en voortgang wordt geëist van de overzeese literator, die bij zulk een pogen uitgaan wil van de erkenning van de nauwe samenhang tussen volksleven en literatuur. Zulk ernstig werk heeft Dr. De Vooys geleverd, en daarom zal zijn studie meerekenen als een belangrijk dokument in de geschiedenis der Z. Afrik. letterkunde. Volgens onze persoonlike informatie vindt die studie hier dan ook grote waardering, al houden sommigen onder ons over enkele belangrijke punten een andere opvatting.

Toen Dr. De Vooys dit zijn artikel voor ‘De Beweging’ opzond aan de heer Albert Verwey, liet hij de kopie vergezeld gaan van de Afrikaanse dichtbundels, die hij daarin besproken had, tevens de biezondere aandacht van de heer Verwey vestigende op de bundel van de heer Leipoldt, ‘die - schreef hij - meer dan één van de besproken verzamelingen mij geboeid heeft, meer dan één ander mij de vaste overtuiging gaf: de levensvatbaarheid van een Zuidafrikaanse letterkunde, de noodzakelikheid van het Afrikaans als uitingsmiddel voor de kunstenaar is metterdaad bewezen’.

Uit deze zending heeft toen de heer Albert Verwey aanleiding genomen, om in het volgend nummer van ‘De Beweging’ een artikel te schrijven, waarin ook hij zijn oordeel geeft over de jonge Afrik. Literatuur als een zelfstandig geheel. 't Is dit artikel, dat in onze Afrik. literaire kringen grote verwondering heeft gaande gemaakt en dat ons dringt tot het schrijven van dit ‘Pleidooi.’

* * *

Voorop sta de verzekering, dat deze onze verwondering niet is uitgelokt door het feit dat Albert Verwey - gelijk ook Dr. De Vooys - hoge lof ten beste heeft voor Leipoldt's poëzie. Want met warme sympathie en hoge lof is ook hier het werk van Leipoldt begroet. Maar 't is dit: dat in die critiek Leipoldt's verzen als ‘DE poëzie van Zuidafrika’ bestempeld worden, terwijl al de andere dichters slechts verzemakers zouden zijn, die gedichten schreven niet om daarin zichzelf te zijn en zichzelf te geven, maar om te tonen dat in hun taal even goed verzen geschreven konden worden als in enige andere. Deze tegenstelling voert de heer Verwey zo absoluut door, dat hij 't niet eens de moeite waard acht de naam van die andere dichters te vermelden of ook maar een enkele strofe van hun werk voor te brengen tot staving van zijn inzicht. Zoals gezegd, wij hier in Afrika weten gelukkig ook het werk van Leipoldt te waarderen. Maar wij denken ook heel wat - en in sommige opzichten zelfs veel meer - van de produkten der anderen onder ons. En dat inzicht is ons niet geworden uit vluchtige in druk van eerste lezing, maar die waardering is het resultaat van een lang saamleven met die poezie, en wel een samenleven te midden van land en volk, waaruit ze geboren werd en waar dus van dag tot dag haar echtheid ter toetse gebracht wordt door dat leven zelf.

Daarom heeft Verwey's artikel ons grote ogen doen opzetten van verwondering. Ja, na eerste lezing hebben wij ons afgevraagd of 't wel alles zo bedoeld zou zijn als wij 't eruit verstonden. Toch bleek het zo te zijn, en 't werd ons helder ook, hoe de heer Verwey tot stand brengt het kunstwerk van een vernietigend vonnis te vellen over een aantal dichters zonder ook maar een enkele syllabe van hen te citeren.

Verwey's procedure is heel eenvoudig. Hij heeft een *theorie*. Men weet daar kan heel wat mee gedaan worden, en hij doet er

ook heel wat mee: ze is het albeslissend princiep voor zijn hoge uitspraak.

Verwey's theorie komt hierop neer:

Zolang een taal alleen gesproken wordt, zijn er altijd die deze *spreektaal* willen ontwikkelen en veredelen tot *schrijftaal* om langs deze weg haar te verheffen tot een waardig voertuig voor later op te komen poëzie. Maar staat dan opeens een waarachtig dichter op, die als instrument voor zijn poëzie de nog-niet-veredelde spreektaal - en niets anders dan die spreektaal - gebruikt, dan is met een slag het pleit voor die volkstaal gewonnen; dan blijkt die omweg van geschiktmaking der taal voor poëtiese uiting overbodig. Geschiedt dit echter niet, treedt niet terstond zulk een man op van overwegende en zo-aangewende dichterkracht, dan gaan de voorstanders en vrienden van die volkstaal aan het werk om ‘met redenering de geschiktheid van die spraak te betogen en met prosodiese proeven die geschiktheid aan te tonen’.

Ziedaar een korte, naar wij menen zakelik-juiste, weergave van Verwey's theorie. En 't is deze theorie die hem, haastig en zonder omzien, leidt tot een vonnis, 't welk zich als volgt laat saamvatten:

In Zuid-Afrika is wel tijdens en kort na de oorlog een dichter gebruik gaan maken van de nog-niet-veredelde spreektaal, maar hij hield zijn producties lange tijd onder zich; publiceerde ze eerst in 1911. Middelerwijl zijn, op de boven omschreven wijze, anderen aan 't werk gegaan. Maar ziet, als hun publicaties in volle gang zijn, dan komt plotseling het werk van die eerste man ook zijn verschijning maken, en dan blijkt opeens en zonneklaar, dat *hun* verzen niet meer zijn, dan prosodiese proeven en dat *zijn* werk is: ‘DE poezie van Zuidafrika’.

Deze conclusie, dit eindvonnis laten wij een ogenblik rusten, om eerst onze aandacht te geven aan de theorie.

* * *

De theorie, zoals door de heer Verwey nog nader uitgewerkt, heeft veel aanlokkeliks. Die is in staat om, toegepast op Zuid-Afrika, een mooie verbeelding op te roepen. Ziehier enkele trekken ervan, zoals ze zich voor ons opdeden:

Daar is een volk, herkomstig uit het oude, stedenvolle Europa, ‘waar felle schaduw tiert noch zonneschijn, waar moe slaven in

hun schemermijn over 't vreugdeloos werk gedoken, leven'. In de heel andere wereld van Afrika's wijde, blijde Hoogland heeft dat volk zich een nieuwe woon geschapen; daar waar zonnegloed wel fel van Zuiderhemel straalt, maar die toch niet verwekeliken kon, want dat de struise weerbarstigheid van oerveld en kransgebergte en zoveel levenscondities, die dwongen tot stalende daden, dit keerden. In de schoot van zo'n natuur, in zulk een leven heeft dat volk een indompeling ondergaan; verse krachten van lichaam en geest heeft het daaruit opgedoken; van lieverlee heeft het die gesterkt in allerlei strijd met zwarte horden en wild gedierte, en, ten leste, op 't scherpst gewet in geduchte krijg met groter macht uit die aloude wereld.

Toen, in en door die jongste en hoogste spanning, is van Tafelbaai tot aan de Limpopo gewekt geworden, krachtiger dan ooit tevoren, het bewustzijn van een eigen, onderscheiden volksbestaan. Toen is beginnen door te gisten het dieper gevoel van zulk een Afrikaanse zelfwezendheid, die - sterker in enkele voortreffeliken - straks tot zelf-expressie dringen zou.

Voertuig voor die zelf-expressie kon wel niet anders wezen dan de eigen *volksspraak*. En, zo vinden we verder, die spraak; saam met dat volk in- en ondergedompeld in dezelfde levenscondities; die spraak is geworden als het volk zelf: uiterlijk versoberd, innerlik nieuwgenerfd; de struisheid van het veld erin; 'de reuke des velds' eraan klevend, zoals ze kleefde aan Ezau's kleedij. Zo horen ze dan tezaam deze drie: het land, het volk en z'n jonge literatuur. En die saamhorigheid manifesteert zich. Want wat die weinige voortreffeliken zingen in de spraak van het volk, dat hoort men weerkaatst in de brede rijen van dat volk, honderdvoudig en met de direktheid van een echo.

Is het niet een verfrissend schouwspel zo'n trio, zo'n volgroeide physio-psychiese eenheid? Is het niet karakteristiek wat de Engelsman. zegt van zo'n literatuur: - '*smacks of race and soil'?*

't Zou ons niet verwonderen, of Albert Verwey heeft langs zulke lijnen gefantaseerd. Ja, stellig heeft hij. En wij zullen 't hem niet euvel duiden. Want wie zou niet graag bij zo'n fantasiebeeld verwijlen? Maar dat hij die fantasie tot een *theorie* en die *theorie* tot een *doctrine*, tot een *sine qua non* van Afrikaanse

poëzie gaat stellen eerst, om vervolgens - zichzelf opwerpend als keurmeester van wat *al- of niet*-Afrikaans is - zo maar Leipoldt's poëzie te proclameren tot ‘DE poëzie van Zuidafrika’ en, met een albeslissend handbeweeg, als onwaardigen van dat origineel-nationale erf werf te wijzen alle anderen die meededen, ja voorgingen, in de expressie van Afrikaanse zelfbewustheid....Maar dat hij al deze anderen brandmerkt als makers van prosodiese proeven, die willen tonen, dat zij - en in hun taal - wel net zo goed verzen maken kunnen als anderen in andere talen....Dat hij *dit* doet; dat hij tot zulk een voorstelling zich heeft laten verleiden: daartegen gaat ons pleidooi.

* * *

Zoals we reeds zeiden: met hoge lof voor Leipoldt's poëzie stemmen wij, gelijk de meeste onzer, gaarne in. Ter aankondiging van zijn bundel schreven wij in ‘Die Brandwag’ (van I Julie 1912):

‘Zelden kregen wij een verzebundel in handen, die zo onmiddellik de persoonlikheid van de dichter en z'n ganse levensbeschouwing voor ons openlegt, als deze bundel van de heer Leipoldt’.

En verder:

‘Vergelijken wij de verzen van Leipoldt met het beste, tot dusver ten onzent verschenen dan heeft hij het op het voorgaande in één opzicht een streep voor: zijn verzen zijn vol van het reëele leven, het Afrikaanse leven met z'n mensen, dieren, planten en dingen’.

En nu, in 1914? Ook met deze poëzie hebben wij weer enige jaren *geleefd,* en als wij andermaal een beschouwing daarover publiceren moesten, zouden wij geneigd zijn de deugd van Leipoldt's poëzie nog hoger aan te slaan dan toen.

Het bevreemdt ons dan ook niet, dat in 't sombere Noorden deze verzen vol van krachtig en zonnig Zuidafrika, veler ogen wijd en begerig hebben doen rekken; en dat ze de fantasie hebben gaande gemaakt van zo'n physio-psychiese eenheid, als boven door ons uitgelijnd; en dat - door deze aanlokselen bekoord - men zich heeft laten vervoeren tot de al te averechtse waardering: ‘Leipoldt's bundel, ‘DE poëzie van Zuidafrika’. Want

het is een feit, dat met de directheid van reëele aanschouwing voor ons oprijzen Leipoldt's zieningen van ons veelvoudig Afrikaanse leven, in zondoorglansde atmosfeer.

Een enkel voorbeeld moge dit illustreren:

Dit is die maand Oktober,
die mooiste, mooiste maand:
Dan is die dag zo helder,
so groen is elke aand;
So blou en sonder wolke
die hemel heerlik bo,
So blomtuin-vol van kleure
die asvaal ou Karroo.
Die koppies ,kort gelede
nog as 'n klip so kaal,
Het nou ver welkomsgroetnis
hul mooiste voorgehaal.

Al was die dag, soos ijser,
lang in die vuur gesteek,
Die varings in die klofies
deur hitte geel verbleek,
Tog als die son daaronder
agter die berge gaan
Dan word o' er al die wereld
die mooiste geur geslaan.
('Oktober'.)

Als ik vanaand so moedersiel
Alleen hier bij die vuurheerd sit,
Dan borrel mijn geheue op,
En maak mijn hart en siel uit lid;
Dan denk ik aan die veld, en aan
Die doringbome bij die krans,
Waar koggelmannetjes die son
Hou ver 'n maat om mee te dans;
En aan die koppies, waar die son
Ons Afrikaanse klippe soen,
En aan ons ou Karroo, so mooi
In al sijn geil Oktober-groen.
('In Amsterdam.')

Die son gaat onder in die weste, agter
Die grijsvaal koppies van ons ou Karroo,
En al die lug is rooi, en goud, en silwer,
Met elke wolk half wit als sneeuw daarbo;
En saggies o'er die veld hier val die skemer.
Die laaste glans en jongste gloed verdwijn
Van elke berg, waar nog so kort die kranse
Geverf was deur die son met karmosijn
O'er al ons land daar trek die nag 'n skaduw,
Groen als die blare van 'n sederboom
Die hamerkop verlaat die vlei; die rijer
Stap na sijn nes om op een been te droom.
Die naguil vlieg, en vlieënd klop sijn vlerke;
In die tabaktuin gons die duiwelbij;
En die aandblommetjies is algaar ope
Om wierook o'er die vlakte te versprei.
Waar in die weste, als 'n muur van purper,
Die bergrand te'en die lug 'n skaduw bouw,
Daar stadig klim die volmaan na die sterre
En haal die hele wereld weer uit rou.
Sag is die nag, en slaaprig al die wereld,
Sag als die wit gesiggie van 'n kind:
Dof in die maanlig skitter net die sterre,
En rustig in 'n klipskeur skuil die wind.
('Die ou Karroo.')

Wij achten dat deze voorbeelden typeren. Zo, levendig en fris gezien, reflecteert de heer Leipoldt ons de Afrikaanse natuur. Hoe staat het nu in dit opzicht met de anderen, met die zo smadelik afgewezen 'verzemakers'? Ook hier slechts enkele citaten, net ter vergelijking:

Van Celliers:

So's na wrede koorse-brande
'n kranke rus met slappe hande,
le die lande
lijdens-moeg;

onversorge, ongelawe,
onder stikkend stof begrave,
treur die plante,
roes die ploeg....

Maande, maande -
komend gaande,
sleep die lange
dages gange,
leed-verdof en wagtens-moeg.
('Droogte')

Aan die kerende vee
uit die weiland gee
'k 'n frisse teug,
hul kom op 'n draf
langs die skuinte af
en bulk verheug,
hul bene gebad
in die koelende nat
waar die a'end in gloor
- en die swepe-knal
van die wagter val.....
in die stilte verloor.

Ruisende strome
luisterend woud,
nakende kranse
in swijge veroud -
starende wagters
in verre verskiet,
hopeloos vragend
wat d' eeuwigheid bied.

Ik sie 'n verre glans
op ronding van die trans
s'n boesem lè
als heilig lig, gewijd
aan Almags majesteit.
('Die Revier').

Van Totius:

Die arendsjong word hoog gebore,
ver bo die ranke bometop;
die moeder stoot dit met haar spore
en skuif die ijle lugbaan op,
tot waar die berg met ruwe hande
grijp naar die fijne wolkenrande,
en dunne luggies skugter beef.
('Potgieter').

Die oue put

Gins op 'n knoppie, wijd gelege,
ver van die woelge werf en wege,
armoedig lè en skaars beskut,
in middagslaap, die oue put.

G'n vogel laat sijn lied daar klinke,
g'n doringboom sijn skaduw sinke
op leiklip-brokkies, wat lè braai
in middag-gloed s'n ligte laai.

Verwaarlosing s'n ongenade
spreek uit die stukke pale en drade,
waarbinne staan 'n slingerwiel:
die toegang tot 'n diepe siel,

tot swijggeheim, wat waterwelle
straks aan die velde sal vertelle,
als sag 'n windjie hul ontwek,
voordat die kuddes bronwaarts trek.

Intusse daal van hemeltinne
deur sombre skemering, daarbinne
'n langgespanne silverdraad,
wat afglans op haar stil gelaat. -

'n Wijle, en 't is al verlede -
'n klippie duikel na benede....
Waar kom die wekkertjie vandaan?
Het d'avendkoeltjie dit gedaan?....

'n Wijle, en 't is al ontroering,
en al te wrede rust-ontvoering;
want opeslaan die deksel, wat
ontsluit geheel haar koele skat.

Sij hoor nabij en nog van verre
haar skapies dorstig aan kom blerre;
sy open mild haar waterfles
om al wat blèr die dors te les.

Dit put maar en sij gee maar immer,
dit put maar en sij weïger nimmer,
gelijk 'n moeder so opreg,
gee sij haar laaste druppel weg!

Straks gaan die skapies almal hene
en is die putters weer verdwene,
en niemand denk dan langer om
haar so vervalle heiligdom.

Har lewe is als die moederlewe:
bij ondank immer blij te gewe;
maar 'k hoor, als hul is heengegaan,
diep onder tap....'n watertraan!

Hier hebben wij nu enige staaltjes van ‘DE poëzie van Zuidafrika’ van de heer Leipoldt en van de ‘prosodiese proeven’ van een tweetal der anderen, die als ‘verzemakers’ bestempeld zijn. Moet het nu niet ieder, die ook maar even tot de aangehaalde verzen ingaat, verwonderen, dat een keurig kenner als de dichter Albert Verwey hier een grenslijn trekken durft van *Afrikaans* ter eenre en *niet-Afrikaans* ter andre, en van *poëzie* ter eenre, *geen-poëzie* ter andre zijde?

Wij twijfelen niet, of - zelfs met deze weinige citaten - hebben wij terstond alle wel-gevormd oordeel aan onze zijde, als wij heel pertinent tegenover Verwey's vonnis de volgende bewering stellen: ‘De dichterlike inhoud van Zuidafrika glanst niet minder uit in die z.g. ‘prosodiese proeven’ als in ‘DE poëzie van Zuidafrika’. Maar....op een andere wijze, in een andere toonaard, met een fijnere toets, niet in zo'n kleurige veelheid van *aan*schouwing maar in een dieper toon van *door*schouwing; minder materieel, meer ideëel. Immers is uit bovenstaande voorbeelden reeds duidelik, hoe bij die anderen - veelmeer dan bij Leipoldt - gevonden wordt de diepere ziening die, door de tijdelike verschijning der dingen heenschouwend, ons suggereert het blijvende daarin en daarachter. En is het niet bij uitstek dit, wat we bij een *dichter* zoeken en wat verzen tot *poëzie* maakt?

Daarom vragen wij: Vanwaar die krasse bewering ‘Leipoldt *de* dichter van Zuidafrika en de anderen verzemakers, leveranciers van prosodiese proeven?

Hoe weinig de heer Verwey in de vereiste conditie is, om hier met gezag te oordelen, blijke uit het volgend voorbeeld:

Als ‘een goed sonnet’ citeert Verwey dit vers:

Die doringboom

Kijk, hier 's 'n ou kameeldoorng, amper kaal;
Sijn blaartjes vuil en donkerbruin verbrand;
Sijn stam gestrooi met geelgrijs stof en sand;
Sijn dorings wit als silver, skerp als staal.
Hier staan hij nog, hoe dor die veld en skraal;
Hou stevig nog te'en wind en storm sijn stand -
Die oudste doorngboom in ons doorngboomland,
Wat reeds sijn bloeitijd tel ver honderdmaal.
Ver jare het hij hier sijn goud gestrooi,
Die hele wêreld o'er sijn geur versprei,
Voor nog 'n witmens hier was of 'n pad;
Ver jare was hij bobaas hier, en mooi
Vol groen en goud: maar nou 's sijn tijd verbij -
'n Afgeleefde doorngboom, droog en glad.

Nu moeten wij de rollen omkeren, en de heer Verwey doen opmerken, dat dit vers wel een goede ‘prosodiese proeve’ is, om te laten zien dat de Afrikaanse taal zich ook wel leent tot de sonnet-vorm; maar....dat het voorts niet anders is dan een geestdriftige opsomming van biezonderheden, en niet tot poëzie uitgegroeid, wijl missende een *centrale* visie.

Vlak daarnaast in Leipoldt's bundel staat een ander sonnet:

Die soutpan

Kaal is die ou sandwêreld hier, en kaal
Die see daarbuite waar die branders breek:
'n Strand vol klippies en 'n poltjie kweek
Van ruigtegras, nou nie meer groen maar vaal.
Hier praat die veld 'n onverstaanbre taal;
Hier maak die son die blou soutwater bleek,
Totdat hij saands vermoeid sijn kop versteek
Agter die duine, waar sijn glans verdwaal.
Hier staan die soutkors sonder vou of plooi,
Glad, silverwit, en met 'n goudgeel lijs
Van modder en klei - hier dun en daar nog dig.
So arm die wêreld hier, en tog so mooi:
Stil, als 'n oumens amper o'er sijn reis
En met die Dood se skade op sijn gesig.

Had de heer Verwey de Afrikaansche zoutpan - zo'n miniatuur Dode Zee - uit aanschouwing gekend, hij, de fijne keurder, zou terstond getroffen zijn door de rake en mooi-centraal gehouden visie; en hij had niet ‘De Doringboom’ maar *dit* vers geciteerd. Want dat boom-sonnet betekent als poëzie *niets*, maar ‘Die Soutpan’ is nu waarlik een ‘onmiddelike weergave van een stuk dichterlike inhoud van Zuidafrika’, nobel gezien en gereflecteerd.

* * *

Oordelen over uitheemsche kunst blijft nu eenmaal een moeilike zaak. De verbeelding moge gewillig te hulp komen, tot absoluut oordelen is iemand niet in staat, tenzij hij de gelegenheid had, om in zich op te nemen, een met zichzelf te laten worden, de essence, 't echt typiese, van het uitheemse leven, waar die kunst de reflex van is.

Daar is een tijd geweest - of 't nog zo is weten wij niet - dat tal van jonge Amerikaanse schilders naar Holland kwamen om, uit plaatsenke aanschouwing, ook van die beroemde Hollandse atmosferen te leren schilderen. De resultaten waren pover. De kunstcriticus van de N.R. Ct. heeft toen die enthousiaste probeerders geadviseerd, om hun pogen maar op te geven, want dat ze niet in en met die atmosferen opgegroeid waren en daarom ze nooit zo intiem-raak zouden leren zien als 't schildersoog van de geboren en getogen Hollander.

De terechtwijzing was *ad rem*. Ze houdt de erkenning in, dat kunst bij de mens opkomt uit de diepste bronwellen van zijn physio-psychies bestaan. En daarom geldt ze niet slechts voor het scheppen van kunst maar evenzeer voor 't recht verstaan, diep doorvoelen, en beoordelen ervan.

Ziehier nog een kennelik geval:

Afrika heeft grote uitgestrektheden *dorstland*. Sommige jaren vertoont het over heel z'n wijd gebied het droeve schouwspel van een grote *dorstwereld*, zo zelfs dat het de gewone aanschouwer jammert de dorre, opgespleten aarde te zien branden en smachten, ongeacht de schade voor mens en dier en plant. Hoeveel te meer de dichter! En wat een levenwekkende kracht, wat een schoonheids-verschijning moet *water* dan wel voor hem zijn! Zoals

in Ps. 65 de Hebreeuwse dichter, en zoals in ‘Die Revier’ Jan Celliers, en zoals in ‘Die oue Put’ Totius daarvan zingt, - zo kan 't alleen gedaan worden door dichters, die de landsdorst en deszelfs breking niet alleen met hun ogen aanschouwd en met hun verstand ingedacht, maar ook tot in de verdeling des mergs en der ziel meedoorvoeld hebben. Die landsdorst en deszelfs breking *IS* er, in deze Afrikaanse poëzie; dit zweeft er alles uit op. Wij voelen het erin, zoals het verweven is met onze Afrikaanse levensdoorvoeling. Daarom is het voor ons boven alle twistgeschrijf verheven, dat zulke poëzie een onmiddelike weergave is van de dichterlike inhoud van Zuidafrika. Voor de heer Verwey daarentegen, verre van zulke condities gezeten in het regen-regenregen-rijke Holland, zijn ze ijdele proeven van Afrikaanse taal en prosodie:

‘Die poëzie - zo luidt n.l. een van zijn nadere verklaringen - was niet de onmiddelike weergave van de dichterlike inhoud van Zuidafrika, zij was, in de taal van Zuidafrika, de beproeving van nu deze dan gene uitheemse vorm’.

* * *

Van Leipoldt daarentegen heet het, dat hij alleen een geheel ‘eigen trant’ heeft, waaronder dan te verstaan zij: z'n taal, als zijnde de eenvoudige, nog-niet-veredelde spraak van het volk en een versbouw, die nooit kennelik terugwijst naar een of ander voorbeeld. En dit verschil draagt de heer Verwey dan zo hoog op, dat hij daarin vindt de albeslissende scheidingslijn tussen de verzen van Leipoldt en die der anderen, de absolute scheidingslijn n.l. van: *Afrikaans* ter eenre en *niet-Afrikaans* ter andre, van *poëzie* ter eenre en *geen-poëzie* ter andre zijde.

Waarlik naar alle kanten raken wij verlegen met Verwey's groteske vonnis.

Zien we eerst eens wat er van die taalgrens is.

Cats heeft z'n eer er ingesteld, dat hij gebruikte, en niets anders gebruikte dan ‘een openbare, eenvoudige, ronde en gans gemeene manier van seggen, deselve meest overal gelyck maekende met onse daeghelyckse maniere van spreecken’: de taal, de spraak dus van het volk. Daar is Cats bij blijven staan; de woorden en wendingen van die spraak heeft hij voor zijn verzen aangewend, zoals klaar-

gevormde stenen worden aangewend tot het opbouwen van een muur: het gebruikte materiaal herkenbaar over heel de oppervlakte van het stuk werk.

Daarentegen: Niet minder ijverig dan Cats heeft Vondel taalmaterie saamgegaard uit de energieke, onbesneden volksmond. Doch wat is ervan gebleven in al z'n dichterlik bouwwerk? Immers niets meer dan de diep-weggedoken, moeilik hervindbare onderstructuur.

En Hooft? Heeft de dichter van ‘De Warenar’ niet de Amsterdamse volksspraak gekend, en (waar hij wilde) aangewend, alsof hij een hunner ware? En toch, wat heeft hij in zijn poëzie crmee gedaan? Hij heeft ze verkneed tot een geheel eigene, geestelikaristocratiese dictie.

En is nu daarom het werk van de twee laatsten niet meer *echt*- Hollands, en niet meer *echt*-poëties? Zou de heer Verwey de Nederlandse literatuur van de 17de eeuw liever hebben zien blijven in de doffe grondverf, waar Cats ze in gezet heeft?

Wij slaan de dictie van Leipoldt hoger aan dan die van Cats, maar voor ons is het een tastbaar feit, dat onze anderen doorlopend subtieler ziening hebben (evenals Vondel en Hooft het daarin winnen van Cats) en dat zij dáárom subtieler zeggingsmateriaal behoeven. Dat materiaal hebben ze zich bereid[1)] op dezelfde wijze als Vondel en Hooft gedaan hebben, en naar hetzelfde procédé, dat Chaucer toepaste op het S.E. Midlands dialekt en Dante op de Toscaanse volkstaal, en evenzeer naar 't zelfde procédé, dat Rembrandt aanwendde in de veelvoudige vermenging en verwrijving van materieele verfstof om z'n bijna etheriese zonnebundels op het doek te doen glansen.

Zó ontstaat en bestaat voor ons de echt-Hollandse dichtertaal van Albert Verwey en de andere Tachtigers, en zo bestaat voor ons de echt-Afrikaanse dichtertaal van het beste deel onzer jonge Afrik. literatuur, en zo bestaat voor ons alle echte dichtertaal. 't Is goed in gedachte te houden, hoe Wordsworth's taalpraktijk ten slotte aan de tegenovergeselde kant is uitgekomen van zijn theorie over p o e t i c d i c t i o n .

1) Gegeven materiaal: Afrikaans, volgens de omschrijving van Preller: ‘Afrikaans = Afrikaans + Hollands’.

In proza hetzelfde verschijnsel: Niemand zal toch het proza van de moderne Hollandse school willen doen doorgaan voor 't gesproken of geschreven woord van het Nederlandse leven van elke dag. De Vlaamse prozaisten erkennen zelf, hoe ze welbewust met archaistiese taalelementen werken. En toch....die poëzie en dat proza vormen de nieuwe Literatuur van Holland en Vlaanderen, waarvan met recht getuigd kan worden, dat ze het merkteeken van echte nationaliteit op 't voorhoofd draagt.

Wat de praktijk ons te zien geeft, leidt dus niet tot de (heel wat echte poëzie verwerpende) conclusie van de heer Verwey, doch veel meer tot deze mildere wet: De rechtmatige eis, aan een dichter te stellen, dat hij gebruiken zal de gangbare taal van zijn tijd, is vervuld als hij doorlopend zich bedient van de taal, die voor zijn volk algemeen verstaanbaar is.

* * *

Maar op de prosodie van ‘die anderen’ schijnt de heer Verwey het nog scherper geladen te hebben dan op hun taal. Hier trekt hij de grenslijn nog onverbiddeliker door:

‘Het hier Gezelle, daar Shelley, elders Perk gelijk te doen, werd, niet als een toevallig bereiken bij machte van meegevoelende bewondering, maar als een opzettelike en onmachtige poging, in de gedichten van deze en die dichters waargenomen.’

Dit is een krasse uitspraak, die saamgevat met de straks geciteerde duidelik aantoont, dat Verwey's vernietigend oordeel over het grootste deel onzer jonge literatuur uitsluitend gegrond is op het feit, dat zij in taal en prosodie niet de gelaatstrekken vertoont, die hij a p r i o r i als 't kenmerk van origineelheid en echtheid eener beginnende letterkunde heeft vastgesteld. Immers: ware dit niet zijn absolutisties standpunt, dan zou een groot deel van zijn opstel in beslag genomen zijn door een onderzoek naar de poëtiese substantie van deze verzen. Edoch....in geheel Verwey's artikel geen poging tot zulk argument.

Was dan misschien door vroegere critici al tot onbetwistbaar standpunt verheven, dat die dichterlike substantie alleen maar bij Leipoldt te vinden was en helemaal tevergeefs bij die anderen gezocht werd? Volstrekt niet. Eer het tegendeel, getuigen de critieken van Dr. De Vooys, Dr. Scheepers, de N.R. Ct. e.a. in

Holland, en, hier in Zuidafrika, van Prof John. Purves, een man van brede, bijna universele literatuur-studie.

Wij zullen dus niet aan de gegeven citaten nog andere toevoegen speciaal om aan te tonen, dat die poëtiese substantie er wel is. Al zou het volstrekt geen zoekwerk kosten, om voor de belangstellende lezers een rijgsnoer op te houden van parelen van echte poëzie (al dan niet Gezelle-, enz.-achtig), wij mogen ons tot zo'n koers niet laten verleiden. 't Blijft aan de heer Verwey om waar te maken, dat z'n bewering iets meer is dan een al te haastig aan 't papier toevertrouwde deductie uit een ongewisse theorie. Maar een paar vragen als de volgende kunnen wij toch niet achterwege houden:

Is Chaucer's werk geen waarachtige en tevens echt-Engelse poëzie, omdat hij - met besliste verwerping van het tot-destijds gevolgde stafrijm - volgen ging rythme en rijm van de Provencaalse verskunst, of omdat de stof van zijn poëzie ook al iets met het uitheemse te doen had?

Of moet soms Perk's ‘Iris' finaal geoordeeld liggen als prosodiese proeve à la Shelley, ongeacht de heerlik dichterlike substantie van dat vers? En zou het vonnis dan nog niet zwaarder neerkomen op de nieuwe vers-literatuur van Holland, die maar sonnetten en nog eens sonnetten produceert? Zou iemand, even luchtig en vluchtig dit terrein overziend als de heer Verwey zijn ogen over 't Afrikaanse lettergebied liet dwalen, niet spoedig met het oordeel gereed zijn: ‘geen impuls zelfs voor prosodiese verscheidenheid; niets dan gemoderniseerde prosodiese proeven à la Petrarca’?

O, die vervaarlik gonsende bommen: ‘prosodiese proeven, louter uitheemse vormen’, enz.

Wij herinneren ons, hoe Celliers indertijd ons meedeelde, dat de eerste dichterlike ziening van de Afrikaanse vlakte zich in hem opdeed in 't jaar 1895, toen hij de reis meemaakte tot opening van de Delagoaspoor, en hoe sinds die visie in hem om- en omwoelde, tot ze, pas in 1905, toen hij in Zwitserland woonde, haar expressie kreeg. Met het leveren van prosodiese proeven zal het uiteraard vlotter gaan! Ook heeft diezelfde dichter in z'n *Martje* een prosodiese stap gedaan, getuigend van zo grote onafhankelikheid, dat het volgens sommigen *‘te ver’* gaat.

Dan nòg: hoe dikwels is daar net een bedriegelike *schijn* van navolging. Ziehier een sprekend geval:

In z'n waarderende beoordeling van Totius' *Rachel* in ‘De Nieuwe Gids’ wijst Dr. Scheepers, enigszins verwijtend, op de overeenkomst in metrum met Dr. Boutens' *Beatrys*. Maar wat is hier 't geval? Wij kunnen de verzekering geven, dat het grootste deel van dit dichtstuk, in kopie, in ons bezit was geruime tijd voor wij - de dichter en schrijver dezes - tezamen kennis maakten met de *Beatrys*. ‘Kijk hier, was Totius' eerste opmerking. Dr. Boutens schijnt ook van oordeel dat de Middelnederlandse maat bij uitstek zich leent voor epies vers’ Dat was hier de hele zaak. Reeds vóór jaren heeft Totius z'n voorkeur uitgesproken voor de vrije en toch rythmiese gang van de Middeln. versregel, en in *Rachel* heeft hij een sprekend element van dit metrum ingedragen, zodat de middeleeuwse verstoon in de epiese gedeelten kennelik doorklinkt. 't Was deze overeenkomst met Boutens' vers, die terstond Dr. Scheepers' oor trof.

Zo blijkt dan dat ook hier geen sprake is van prosodiese proeve à la Boutens, maar dat we hier te doen hebben met een zelfstandig teruggaan op een metrum, onder Renaissance-invloed verwaarloosd, en dit metrum nog toegepast met geheel zelfstandige wijzigingen ten behoeve van de taal-materie, waar de dichter mee werken moest.

Zou men zulk een bewust worden en onafhankelik voortschrijden op prosodies gebied kunnen verwachten bij mannen, die begonnen zijn als leveranciers van vers-*petrefacten?*

Met Verwey's ideale maatstaf gemeten, zullen heel wat beginnende en herbeginnende literaturen tekort schieten. Van Chaucer, als een beginner, spraken we reeds. Maar ook de *Faerie Queene* van Spenser, een herbeginner, zou voor Verwey's taalcriterium bezwijken. En diezelfde maatstaf voor taal en prosodie beide moet wel over de z.g. Tweede Renaissance van de Franse Letterkunde het vonnis brengen van *absoluut waardeloos*. Want was niet *navolgen* en nog eens *navolgen* de openbare leuze van ‘de Pleïade? Moest men niet breken met alle oude Franse poëzie, en invoeren de *classieke* letterkundige vormen? En omdat de Franse taal ‘pas assez copieuse et riche’ was, moest men immers ‘travailler à l'enriohir’? En dan met zulk een literatuur: ‘fuyr

ce peuple ignorant, peuple ennemy de tout rare et antique savoir, se contenter de peu de lecteurs'. Zoals Du Bellay het bruutweg uitzegt:

> Rien ne me plaît, fors ce qui peut déplaire
> Au jugement du rude populaire.

Hier is toch aanleiding genoeg, om zonder omzien Verwey's vonnis toe te passen: 'prosodiese proeven, uitheemse vormen, niet de dichterlike inhoud van Frankrijk', enz. Maar zeg nu, dat iemand met deze doctrine gewapend, wat nader ingaan zou op de *materie* van de Pléiaden-poëzie, en hij zou dan komen te beluisteren de intiem-persoonlike en typies-franse toonaard van b.v. Ronsard's poëzie, - zou dit geen oorzaak voor hem zijn, om een weinig af te komen uit zijn doctrinaire wolk?

Laten wij duidelik spreken. Onze bedoeling is niet, het standpunt of de methode van de Pléiade te verdedigen. 't Is in ons geval ook niet nodig, want de Jong-Afrikaanse school staat ver verwijderd van de Franse extravagantie. Maar wat wij ermee illustreren willen, is dat Verwey's theorie nooit als albeslissende waardemeter voor beginnende of herbeginnende literaturen dienen kan. 't Spreekt vanzelf, dat - vooral in onze tijd van kosmopolities verkeer - elke wordende literatuur een min of meer samengesteld verschijnsel zijn moet. Zulk een simpel verloop, als voorgesteld in het bovengegeven fantasie-beeld, verwacht niemand meer. Bij dergelijke bewegingen werken meestal zoveel verholen stromingen saam, dat ten volle van toepassing worden de mooie regels, die Celliers zingt van de uitwellende fonteinstraal:

> Vol geheime, nog verswege,
> van begane wonderwege,
> pas ontdwaal.

* * *

De enige grondwaarheid, die uit de feiten van onze Afrikaanse renaissance, helder aan de dag springt, is deze:

De jongste oorlog heeft al wat, van Tabelbaai tot aan Limpopo, echt Afrikaans was, geleid tot krachtig eenheidsbesef en gedrongen tot zelfbewust saamstaan. 'De uitkomst heeft gefaald',

zo luidde in 1902 aller oordeel, hier en elders. Het *Fuimus Troes* zuchtte in ons aller binnenste om; het perste zich naar buiten uit: ‘verloren, al-verloren.’ Maar als we terugzien op de sinds afgelegde weg, als we merken op de welbewuste Afrikaanse volksgeest: voordien maar weinig bespeurd, sinds verrassend tevoorschijn gesprongen en nog dageliks nieuwe tekenen van leven gevend; als we zien wat sinds tot stand gekomen is, niet het minst op het gebied van Taal en Literatuur, - dan moeten we erkennen, dat daar achter ons liggen ‘begane wonderwege’ tot wier verklaring wij alleen de sleutel vinden in Boutens' dichterwoord:

> Want de mens alleen volkomen heeft
> wat hij verloren geeft.

Zo moet dan onder de druk van die ‘gefaalde uitkomst’ een krachtig psychologies proces zijn loop gekregen hebben. En de geschiedenis leert ons, dat zulke processen sterk en energiek genoeg zijn, om op literair gebied, méér voort te brengen dan ‘prosodiese proeven.’

* * *

In z'n bovenvermelde crietiek op *Rachel* doet Dr. Scheepers de vraag, of nu zulke poëzie door 't volk van Zuidafrika gelezen wordt. Laat het ons vergund zijn, hier en nu, op die vraag een antwoord te geven; dit zal ons gelegenheid bieden, om nog een punt van Verwey's betoog ter toets te brengen.

Volgens de heer Verwey staat, krachtens z'n oorspronkelikheid, de dichter Leipoldt nader bij het volk van Zuidafrika dan die anderen, die nadoeners. Welnu, hier is een vers van Leipoldt, waarvan iedere kenner terstond zal toestemmen, dat het uitmunt door oorspronklike ziening, eenvoudige en krachtige zegging:

> Die see het juwele, robijne,
> So rooi als 'n korrel granaat;
> Die see het sijn lijke, geraamtes,
> Van elke verdrinkte Janmaat.
>
> Die see het sijn skulpe, wat, mooier
> Dan ooit ook 'n mens dit kan maak,
> Daar pronk in paleise van seegras,
> Waar eeuwig die branders om kraak.

Die see het 'n hart: in die diepte -
   Waar selfs nie 'n kreef kan bestaan,
Waar lewens nog la'er als muggies
   Gebore word om te vergaan -

Daar setel sijn siel, en dit uiter
   In elke verandring sijn wil.
Verslinger die rotse die branders,
   Die see sal daar nimmer van gril:

Want eeuwig en altijd onsterflik
   Is diep in die diepte sijn krag,
En laag in die land van sijn lewe
   'n Siel wat ver eeuwig kan wag.

Hier naast zetten we het volgend vers van een der anderen, Dr. Malherbe, een vers, dat niet minder echte poëzie is:

Die see is vol van eeuwigheid,
van golwe-deining op en neer
tot wiegelwerelde uitgespreid
op maat van eindloos kom en keer.

Uit watergraftes diep gedolf
rijs langvergete mensewee,
die winde dra van golf tot golf,
van golf tot kus die treursang mee.

Die see is vol van klaaggeluid,
van stemme wat geen rus kan krij,
van siele wat eeuw in eeuw uit
in smart-herhaling hooploos lij.

O' er waterwijdtes om en om
tot marmerrand van verre kus
ruis daar van oos naar wes, alom
'n eeuwe-sang van nimmer-rus.

Die golwe kom, die golwe keer,
in heldere spel van sonnelus,
in swarte nag van storme weer,
en sing hul lied van nimmer-rus.

Daar's eeuwigheid in seegeluid,
in ver gedreun van kus tot kus,
waar golve wieg eeuw-in eeuw-uit
op maat van nimmer-nimmer-rus.

't Lijdt geen twijfel, Leipoldt's ziening staat veel nader aan de gemoeds bevattelikheid van wat in brede zin ‘het Afrikaanse volk’ genoemd wordt.[1)] Maar even zeker is het voor ons, dat ditzelfde Afrikaanse volk voor *geen van die beide verzen* veel voelen zal. En wel, uit dezelfde oorzaak, waarom een hollandse boer zich maar weinig aantrekt van wat daar *echte* poëzie heet. (Ook is dit verschijnsel niet tot Holland en Zuidafrika beperkt.) Toen Paul Kruger bij de beroemde reuzen-eik gebracht werd in de omstreken van de Paarl, klom zijn bewondering tot geen hoger uiting dan deze: ‘Maar hoor, dats 'n lekker boom om mielies aan op te hang’. Zo is de geaardheid van een landbouwende bevolking maar overal. Alleen de *nuttigheid* kan mensen van zulke condities tot enig enthousiasme prikkelen.

Het andere, meer intellectueele en gecultiveerde deel van het Afrikaanse volk, het Jong-Zuidafrika van onze Hogescholen, de Regerings- en andere kantoren, de deftiger Afrikaanse vrouwen: deze allen, voorzover toegankelik voor literair schoon, zijn voornamelik gevoed en gevormd door de prominente literatuur van Engeland. En, naast de modern-Hollandse, beginnen in deze kringen ook Duitse en Franse literatuur hun intrede te doen.

Wijd liggen dus deze twee kringen uiteen; daar is maar weinig middenstof om de klove aan te vullen; zo onevenwichtig zijn onze hedendaagse cultuur-toestanden.

Op het laatstgenoemde veld is het, dat onze Jong-Afrikaanse literatuur haar veroveringen maken moet, en ook bezig is te maken. Op die kringen hebben onze jonge dichters, die nu eenmaal geen ‘rustieken’ zijn, het oog gevestigd. Of mag het zo niet gezegd worden? Riekt dat te veel naar *opzet?* Maar was er dan niet een dergelijk opzet bij Wordsworth en Coleridge in hun taakverdeling

1) Mogen we intussen, wat de taal betreft, aan de heer Verwey vragen, of hij denkt, dat het woord *Janmaat* ook behoren zal tot de woordenschat van de maagdelik-Afrikaanse volksspraak, waarvan de heer Leipoldt heet zich te bedienen?

voor de *Lyrical Ballads?* En danken we niet aan deze concentratie van gegeven krachten Coleridge's magnifieke dichtstuk ‘The Ancient Mariner?’ Hoe zou 't zijn, als een van de moderne dichters in Holland eens z'n lijdelik wachten op allerlei subtiele zieninkjes varen liet, en z'n nobele woordkunst eens aanwenden ging, om een Ballade te creëren van de nog-rijkere, en tevens wereldvermaarde, Legende van ‘De vliegende Hollander’?

Wij, hier in Afrika, zouden zulk werk niet uitkrijten voor ‘Coleridgeachtig’-doenerij. Goed gedaan, zouden wij, op ons terrein van internationaal-literaire wedijver, 't welkom heten als een ‘weergave van Hollands dichterlike inhoud’, van gelijke waardij als dergelijk werk in andere literaturen.

Daar zit een waarheidskiem in de theorie, die de heer Verwey vooropgesteld heeft. Wij hebben ons gehaast, dit te erkennen. Maar evenzeer was daar een waarheidskiem in de drama-theorie, waarmee indertijd het anathema gebracht is over àl Vondels dramatiese arbeid. *Toen als nu* en *nu als toen:* de fout ligt in het *drijven* met zo'n princiep. 't Is wel een opmerkelik feit, dat het juist de heer Verwey was, die, in 't geval van Vondel, zo krachtig - en met een succes z'n mooie arbeid waard - tegen het drijven geageerd heeft. Wij houden dit feit in gedachten. 't Geeft ons hoop, dat dit pleidooi niet geheel vergeefs zijn zal, en in die hoop besluiten wij het met de volgende verzekering aan wie er in Holland belang in stellen mogen:

De heer Verwey, z'n albeslissende scheidingslijn trekkend, is opgetreden zoals oudtijds de Heraut van Wapenen doen kon, als hij aan een Riddertafel verscheen, om met een scherpe snede het tafelkleed in tweeën te splijten en daarmee de Ridders, ter weerszijden gezeten, tot besliste wederpartijen te verklaren. Doch de uitwerking onder ons is niet zo ontstellend geweest, als toen wel eens het geval was. Wij allen hier, genieters en voortbrengers, zijn en blijven in verde om onze literaire dis geschaard. Met mildelik verdeelde waardering (op andere princiepen dan door de heer Verwey voorgebracht) gaan wij aan deze onze Afrikaanse dis nog bij voortduring te gast, en....*haben unsre Freude dran!*

Potchefstroom, 22 Mei' 14.

Afrikaans pleidooi
Beantwoord
Door
Albert Verwey

Prof. Kamp - van de theologische kweekschool te Potchefstroom - heeft de meening willen bestrijden alsof er tusschen de poëzie van Leipoldt en die van de andere dichters zijn tijdgenooten, een wezenlijk onderscheid zou bestaan. Hij ontkent dat onderscheid. ‘Wij allen hier’ - zegt hij - ‘genieters en voortbrengers, zijn en blijven in vrede om onze literaire dis geschaard.’

Ik moet beginnen met optemerken dat de erkenning van een diepgaand verschil tusschen Leipoldt en de anderen niet het eerst door mij, maar door dr. de Vooys werd uitgesproken. ‘Hij (Leipoldt) staat met beide voeten op Afrikaanse bodem en schijnt niet anders te kennen dan de taal die hij van zijn moeder leerde. Hij zingt zooals de “windswaal” zingt, zonder aangeleerde kunst. Daardoor is hij de tegenvoeter van Celliers, die zijn Europees-getinte kultuur, zijn voorliefde voor Europese litteratuur nergens verbergt. Maar daardoor krijgt de taal van Leipoldt vaak een gaafheid en een kracht, die Celliers mist. We voelen de zeggingskracht, de gevoelsdiepte die aan het eenvoudige woord eigen kan zijn. Door zulke poëzie moet hij zijn land- en tijdgenooten in het hart grijpen. Zulk een eenvoud kan een hechte basis worden voor de opbouw van een echt nationale letterkunde.’ Wanneer wij dan naslaan hoe de schrijver even tevoren de europeesche invloeden op Celliers beschreven heeft, dan vinden wij het volgende: ‘Te litterair noemden wij het werk van Celliers. Niet omdat wij zijn voorbeelden herkennen;

bij welke beginnende dichter herkende men geen bewonderd voorganger, geen geestelijke verwantschap? Maar omdat de bontheid van letterkundige herinneringen *eer voortkomt uit oefening van het aanpassingsvermogen dan uit onbewuste overgave*.'

Ik leg op deze laatste woorden dubbele nadruk omdat zij in de gedachtegang van Dr. de Vooys nauwkeurig hetzelfde uitdrukken als de zinsneden die Prof. Kamp mij zoo bitter verweten heeft. 'De besproken poëzie stond wezenlijk in het teeken van de taalstrijd en de taalontwikkeling. Zij was niet de onmiddelijke weergave van de dichterlijke inhoud van Zuid-Afrika, zij was, in de taal van Zuid-Afrika, *de beproeving van nu deze dan gene uitheemsche vorm*.'

Oefening van het aanpassingsvermogen, had de Vooys gezegd. Beproeven van uitheemsche vormen, gaf ik als weerklank.

En verder:

'Het hier Gezelle, daar Shelley, elders Perk gelijk te doen, werd niet als een toevallig bereiken *bij machte van meevoelende bewondering*, maar als een opzettelijke en onmachtige poging, in de gedichten van deze en die dichters waargenomen.'

'Bij machte van meevoelende bewondering.' 'Uit onbewuste overgave' was door de Vooys geschreven. En hij had erop laten volgen. '*Wondere* herinnert aan De Genestet's Lekedichtjes; *Terugkeer* doet aan Potgieter's *Dieuwertje* denken; *Die Vo'el* heeft weer naklanken van Shelley, terwijl *die Ossewa* in klankschildering en ritme onder Gezelle's invloed staat.' 'Het laatste' - zoo zegt hij dan - 'behoort onder Celliers z'n beste gedichten.'

Dat wil dus zeggen dat ook onder het beste van Celliers, volgens zijn meening, dergelijke te literaire, te zeer uit oefening van het aanpassingsvermogen en niet uit onbewuste overgave voortgekomen navolging valt aan te wijzen.

Door deze aanhalingen wordt tegelijk alles beantwoord wat Prof. Kamp meende ons te moeten leeren omtrent geoorloofde en ongeoorloofde navolging. Juist door ons is het verschil tusschen die beide scherp getrokken en zeker zal het in geen van ons opkomen Chaucer, Spenser, de Pleïade en Perk, in hún navolging, te verwarren met de navolging die we vonnisten.

* * *

Indien de Zuid-Afrikaansche schrijver zich er rekenschap van gegeven had, dat hij zich niet tegen de bizondere meening van één dichter, maar tegen het welgefundeerde oordeel van twee hoogstverschillende nederlandsche woordvoerders wendde, dan zou hij allicht bedachtzamer, en daardoor billijker zich hebben uitgelaten, en tevens ontsnapt zijn aan menige dwaasheid die hem nu zal worden nagehouden.

Het is De Beweging geweest die het eerst, door de pen van Dr. de Vooys, een met volle waardeering geschetst tafreel van de Zuid-Afrikaansche dichtkunst verschijnen deed. De ontwerper, als kenner van literatuur èn taal, sloot zich aan bij de in Zuid-Afrika algemeen-gangbare voorstelling van een poëzie die ontstond aan het eind van een ontwikkelings-gang waarin de gesproken taal schrijftaal werd en als zoodanig geschikt als uitingsmiddel van de dichters. Nochtans had het hem getroffen dat de poëzie van Leipoldt zich niet als zulk een bloei van schrijftaal voordeed, maar veel meer onmiddelijk de indruk gaf van het gesproken woord.

Het feit van deze ontwikkeling en van dit verschil heeft hij bij zijn onderzoek naar afrikaansche gedichten aangetroffen en blootgelegd, en de erkenning van dit feit, in nadrukkelijke formuleering, tracht onze Potchefstroomsche bestrijder van zich af te schuiven als een *theorie* van Albert Verwey.

Ik geloof dat met zulke dooddoeners de waarheid niet gebaat is, en ook niet de letterkunde van Zuid-Afrika.

Deze zelfde Albert Verwey heeft ‘het niet eens de moeite waard (ge)acht de naam van die andere dichters te vermelden of ook maar een enkele strofe van hun werk voor te brengen tot staving van zijn inzicht.’

Met reden, is mijn antwoord, omdat hij zelf het was die het volledig en waardeerend opstel van zijn medewerker met graagte had helpen aanvaarden, en bovendien zich met diens aanhalingen ten volle had kunnen vereenigen.

Ik moet hier zelfs nog iets meer zeggen. Door een uitlating als de bovenstaande, tevens door mijn beweringen te veralgemeenen, en zelfs mij termen toeteschrijven die ik niet gebruikt heb, vestigt Prof. Kamp de indruk dat ik voor die andere dichters - ‘verzemakers’ zooals hij mij zeggen laat - niets

gevoel dan minachting. Dit is onjuist. Ik wil niet geacht worden iedere estetische beoordeeling van dr. de Vooys te onderschrijven; maar toch wel de meeste. Zoo wat hij zegt van het op Bermuda geschreven versje van Joubert Reitz, zijn meening over Celliers' Eenzaamheid, zijn heele bespreking van Totius. Ik bepaal me nu maar bij enkele oordeelen, al wil ik nog opmerken dat ook mij het versje van Eugène Marais: Klaas Vakie, voorkomt zeer goed te zijn.

Maar waar dit alles door dr. de Vooys gezegd was, behoefde het niet door mij herhaald te worden, al zou ik met liefde Totius' Moselekatse in zijn geheel, en ook zijn Trekkerslied en zijn Kafferlied hebben afgedrukt. Ik bepaalde mij ertoe de *onderscheidings*lijnen die dr. de Vooys had aangegeven en uitgestippeld, scherper door te trekken. Wat hij, als kenner van literatuur en taal begonnen had, werd door mij, als dichter en kenner van poëzie voortgezet.

Want - bij alle waardeering - juist daar waar prof. Kamp gewonnen pleit meent te hebben, als hij namelijk gedichten van Leipoldt, en van Celliers, Totius, later Malherbe, neven elkander stelt, juist daar waar hij triomfantelijk uitroept: ‘Wij twijfelen niet, of - zelfs met deze weinige citaten - hebben wij terstond alle welgevormd oordeel aan onze zijde, als wij heel pertinent tegenover Verwey's vonnis de volgende bewering stellen: De dichterlijke inhoud van Zuid-Afrika glanst niet minder uit in die *z.g.* “prosodiese proeven” als in “*De* poëzie van Zuid-Afrika”....’ juist daar zie ik het duidelijkst het onderscheid, dat hij niet aanwezig acht.

Ik laat daar dat de vrijmoedigheid waarmee mijn tegenstander de uitdrukking ‘prosodische proeven’ op álle gedichten van Celliers en Totius meent te mogen toepassen, mij ook hier ongepast voorkomt. Maar mijn gevoel voor verzen zegt mij met onbedriegelijke zekerheid dat tusschen de verzen die hij aanhaalt van Leipoldt, en die van de anderen, een onderscheid is als tusschen spraak en schriftuur.

* * *

Er is in het Afrikaans Pleidooi, zoodra over dit verschil tusschen spraak en schriftuur gehandeld wordt, een misverstand dat ik zal trachten aan te wijzen.

Wie mijn opstel De Poëzie van Zuid-Afrika wil inzien, zal namelijk gewaar worden dat ik onder poëzie de onmiddelijk geschreven *spraak* versta, terwijl ik dan de meer letterkundige werkstukken die, hoewel belangrijk als proeven van taal- en prosodie-behandeling, géén spraak werden, daartegenover stel. Hieruit blijkt duidelijk dat die spraak volstrekt niet synoniem hoeft te zijn met spreektaal of volkstaal of nog niet letterkundig bewerkte en, zoo ge wilt, veredelde taal. *Alle* taal kan spraak zijn, *alle* taal *moet* spraak zijn, wil ze ons aan kunnen doen als poëzie.

Prof. Kamp heeft deze bepaling niet begrepen. Hij meent dat ik met spraak bedoel de nog niet veredelde spreektaal en dat ik Leipoldt zoo voortreffelijk vind omdat hij zich in die spreektaal zou uitdrukken. Ik vind niet dat Leipoldt dit doet, en ik vind niet, dat als hij dit deed, hij iets bizonder goeds zou doen. Integendeel ben ik van meening - en ik zei dat ook in mijn opstel - dat Leipoldt zeer veel letterkundige indrukken ondergaan heeft, zijn taal minstens zooveel heeft bewerkt als zijn tijdgenooten. Maar tevens meen ik dat zijn, zoo bewerkte, taal in meerdere mate spraak is geworden dan de taal van de anderen. De taal van die anderen, al dan niet letterkundig bewerkt, bleef veel meer dan de zijne *schriftuur*.

Dat Prof. Kamp mij hierin heeft misverstaan, is begrijpelijk. Ook dr. de Vooys schijnt te meenen - zie nog zijn Historische Schets, zesde druk, blz. 185 - dat het eigenaardige van Leipoldt in zijn volkstoon en in de eenvoud van zijn zegging ligt. Maar naar mijn overtuiging is dit niet het geval. Zijn sterkte zie ik hierin dat zijn zegging - van welke geaardheid ze overigens zijn moge - de onmiddelijke indruk maakt van het gesproken woord.

Er volgt hieruit dat prof. Kamp mijn bedoeling ten onrechte zóó verstaat als zou ik Leipoldt tot dichters als Cats moeten rekenen, terwijl dan Celliers, Totius e.a. meer met Hooft en Vondel vergelijkbaar waren. Het omgekeerde is waar: Hooft en Vondel hebben *spraak* voortgebracht, terwijl ik Cats' werken meer als schriftuur beschouw.

* * *

‘Wij slaan’ - zegt prof. Kamp - ‘de dictie van Leipoldt hooger aan dan die van Cats, maar voor ons is het een tastbaar

feit, dat de anderen doorlopend subtieler ziening hebben (evenals Vondel en Hooft het daarin winnen van Cats) en dat zij dáárom subtieler zeggings-materiaal behoeven.'

Het weerspreken van deze meening is na het voorafgegane niet meer noodig. Alle zeggings-materiaal bereikt zijn hoogste subtiliteit door spraak te worden, en waar dit bij Leipoldt onweersprekelijker gebeurde dan bij zijn tijdgenooten, kunnen wij aan dezen ook niet de subtielere ziening toekennen. Maar prof. Kamp doet het en op een andere plaats in zijn opstel omschrijft hij die ziening. Niet, als Leipoldt, 'in zo'n kleurige veelheid van *aan*schouwing maar in een dieper toon van *door*schouwing, minder materieel, meer ideëel.' En zooals hij in het begin al gezegd had dat 'wij hier in Afrika' 'in sommige opzichten zelfs veel meer van de produkten der anderen onder ons' denken, getuigt hij hier hoe bij die anderen veel meer dan bij Leipoldt gevonden wordt 'die diepere ziening die door de tijdelijke verschijning der dingen, ons suggereert het blijvende daarin en daarachter. En is het niet bij uitstek dit wat we bij een dichter zoeken en wat verzen tot poëzie maakt?' Wanneer zij spraak zijn, zeker! antwoord ik hierop. Maar dit is juist wat deze verdediger niet heeft begrepen, noch als eisch van ons, noch als noodzakelijk kenmerk van gedichten.

Zelfs technische termen als 'centrale visie', met hoe groot zelfvertrouwen ook uitgesproken, kunnen ons daarom niet doen gelooven dat wij de oordeelen van deze schrijver op gezag hebben te aanvaarden. Bovendien schijnt één trek in zijn Pleidooi mij bedenkelijk.

Hij wil niet dat de voortbrengers en genieters van Zuid-Afrika onderling gescheiden worden. Hij wil Leipoldt bewonderen, maar het tevens Celliers doen en Totius. Samen met allen wil hij aan één disch blijven tafelen.

Hierin erkennen we een lofwaardig voornemen, en uiting van een geest die wij, naar Zuid-Afrika ziende, eerbiedigen.

Maar dàn wil hij, die dichters een plaats aan zijn tafel aanbiedend, Celliers en Totius aan het hooger eind toelaten, en Leipoldt aan het lager.

Dit is een rangorde die ons niet verbaast, maar die niet de onze is. Ondanks alle, hiermede nog eens nadrukkelijk uitge-

sproken waardeering voor het werk van die anderen, is het feit niet ongedaan te maken, dat wij - en met ons een groot aantal nederlandsche lezers - liefde en bewondering voor ‘de poëzie van Zuid-Afrika’ eerst waarlijk in ons voelden ontwaken door de gedichten van C. Louis Leipoldt.

Heerk Walling
(die een veertig jaar geleden jong was)
Door
Nine van der Schaaf

(Vervolg van blz. 85.)

Hij kwam tegen den winter thuis en terug in zijn oude leven. Er was voor hem gedurende de eerste dagen in de huisgezinnen van Elboorne veel nieuws, daarna zag hij hoe het stille dorp gelijk was gebleven; hij was ook slechts kort weg geweest.

Harmke was getrouwd en woonde daar niet meer; dit was goed nieuws voor hem. Nu was al 't oude voorbij en kon hij een nieuw leven beginnen. Het schippersbestaan was niet goed geweest, had hem niets gegeven dan al droomerij, nu worstelde hij om een nieuw en vrij mensch te worden.

Het was op een sterlichte kalme winteravond dat hij dit duidelijk voelde. Hij was nu volwassen, - in zijn verleden jeugd had hij te veel naar binnen gezien, zijn eigen ziel beschouwd en een menschenziel was zulk een wijd en duister veld. Hij zou nu een blij en goed leven gaan leiden. Een jeugd was geëindigd maar hij was nog jong; - zoo had hij dat vroeger in zijn dwaas gepeins niet voorzien.

Anders dan voorheen keek hij de sterren aan. Zij leken hem nu in wezen dichterbij dan vroeger toen hij gaarne over de eeuwigheid peinsde; thans waren zij hem de vriendelijke lichten waar de huiselijke poëzie van sprak.

Hij ging dorpwaarts en zijn doel was de kleine herberg mid-

denin, waar hij wist veel gezelschap te zullen vinden. Reeds in het dorp, doch voor hij de herberg bereikt had en terwijl hij nadenkend langzaam ging, moest hij onwillekeurig letten op een kleine open grasvlakte waarover een flauw schijnsel viel uit de verlichte gang van het huis van den dominé. Aan de andere zijde was de duisternis te dichter; hij wist dat daar een veel begaan weggetje was, dat leidde naar een groep boerderijen. Hij hoorde of zag niemand buiten, doch een vaag gemurmel van stemmen, dat uit de nog onzichtbare herberg kwam, verstoorde de stilte.

Hij bleef staan. Hij was toch altijd de oude Heerk die gaarne nog even talmde en in eenzaamheid rondschouwde als hij op het punt stond gezelschap te vinden.

Eensklaps verrasten hem de tonen van een melankoliek wijsje, gespeeld op een mondharp, door een jongen die sluipend was genaderd en nu over 't verlichte grasveld naar 't weggetje liep. Hij brak zich zelf spoedig af met een haal uit een lustiger wijsje, dan hield hij eensklaps met spelen op en liep neuriënd verder.

Heerk kende hem wel als een schalke deugniet, behoorend tot een familie van paria's, die leefden in een armelijk woonschip, dat aan het weggetje lag. Veelal aan zichzelf overgelaten was hij opgegroeid, hij was thans vroolijk en diefachtig en het aardige instrument, dat hij bespeelde, zou hij wel gestolen hebben. Heerk overwoog dit met een glimlach, terwijl hij den jongen nastaarde alsof hij een wonder was.

Dienzelfden avond te midden van veel kameraden herinnerde hij zich plots levendig een der keeren, dat hij in een vreemde plaats rondzwierf, hervoelde hij even de vreemde belangstelling waarmee hij alle dingen aanzag nadat hij zijn heimwee verwonnen had. Daarna rilde hij van het eenzame leven in dien tijd. 't Was hem of hij al dien tijd gansch verstijfd was geweest, met zooveel vreugde voelde hij thans zijn eigen warm jeugdig wezen. Hij had vreugde bij 't zien en hooren van zijn genooten, voelde zich thuis in deze herberg, de eigen plaats van bijeenkomst en op alle plaatsen in 't eigen en lieve dorp.

De dorpelingen merkten verandering aan hem en hij wend gelaakt en geprezen, doch 't laatste meer dan het eerste. Hij was vroolijker in gezelschap en sprak graag zijn meening uit over kleine en groote zaken. Met alles wat er omging in 't dorp

leefde hij nu van harte mee, hij voelde zich vrij en opgewekt, hij voelde zich rijk en trotsch. Overal elders zou hij een armelijk zwerver zijn, hier was hij de zoon van boer Walling, die van ouder tot ouder thuis hoorde in Elboorne en vrijwat geld en goed bezat. Anders dan vroeger, dacht hij nu aan de toekomst zoo weinig hem mogelijk was en begeerde hij enkel in het heden te leven. Hij twistte, doch haatte niet, en had lief doch bloosde niet als men in zijn bijzijn van een meisje sprak, dat hij juist minde. Hij was tot teederheid spoedig geneigd en niet diep bedroefd als hij geen wederliefde vond.

In dezen tijd ving hij aan in zijn landstaal verzen te schrijven. 't Gold de dingen die hij toen 't diepst besefte en die hem in zijn innerlijke rust niet verstoorden. De liefde voor zijn dorp, de weemoed van 't leven in den vreemde. En hij schreef minneliedjes, die de droomerige ernst van zijn liefde voor velen vertolkten.

Dit geschrijf hield hij in zijn omgeving strikt geheim; geen van zijn bekenden vermoedde er iets van. Soms hoorde hij in den eigen kring een zijner liedjes noemen. Maar hij verraadde zich niet.

Jaren gingen voorbij.

In het flauw verlichte schoollokaal waren te zomeravond een groot aantal jongelui van Elboorne en omstreken bijeen gekomen om daar, zooals dat een paar keer in de maand gewoonte was, samen te zingen. 't Was de taak van den schoolmeester dit koor te leiden en deze zangavonden waren de belangrijkste momenten van zijn ambtelijk leven.

Het zingen van 't koor werd door de dorpelingen zeer gewaardeerd. Bij goed weer kwamen steeds eenige oudere mannen in de buurt van de school bijeen om te luisteren en de kinderen die daar tezamengroepten, eveneens vol bewondering soms luisterden maar tusschenin speelden, werden tot stilte gemaand. Enkele vrouwen zag men wel in het deurgat van haar woning staan. En in 't lokaaltje zelf was soms een schuchtere nieuweling die toehoorde, alvorens zich bij 't koor aan te sluiten.

Nu was daar onder 't zingen een meisje stil binnengekomen en zij zette zich op een der kinderbanken zoo ver mogelijk van de zangers verwijderd. Niemand van deze had haar opgemerkt; de schoolmeester, wiens gezicht naar haar was toegewend, zag

haar wel en dacht even: hoe komt die zoo opeens hier? maar hij hield zijn gezicht strak in de plooi en lette voorts niet op haar.

Zij was het schippersmeisje lefke, ze kwam pas vanavond in Elboorne aan en bijna terstond hierheen, minder om te luisteren dan om haar bekenden te zien en te begroeten. Nu moest ze luisteren en wachten tot een zangstuk, dat lang duurde, uit was. Daarna opgemerkt, met verbaasde uitroepen begroet en in den kring gekomen, gaf zij van haar onverwacht verschijnen geen volledige verklaring. Zij lachte wat om de verrastheid en nieuwsgierigheid van die rond haar stonden en vertelde: ze zou nu wel langer dan anders hier blijven.

Hoe ze hier gekomen was, daar vandaag toch de wagen niet reed? Ze had met goed geluk dezen morgen een boerenrijtuig in de stad gezien, van menschen die ze een weinig kende en die haar wel mee wouën nemen naar dezen kant. Toen had ze haar goed maar gauw bijeengepakt.

Ze kwam vorige jaren in den zomer wel voor een paar dagen over bij familie of kennissen, - nooit langer daar ze 't druk had met naaiwerk. Dan wist men 't vooruit en werd zij van den postwagen gehaald die een paar maal per week van Manswerd naar Elboorne reed. In den winter kwam ze wel langer, als 't de slappe tijd was in 't naaivak en haar ouders hier tijdelijk hun woonstee hadden. Dat was de tijd waarin ze met de menschen en het leven hier 't meest vertrouwd was geraakt, nadat ze, meer volwassen geworden, haar schuchterheid had afgelegd. Toch was ze, mee door haar stadsleven, altijd aan de dorpelingen wat vreemd gebleven, ondanks vertrouwelijken omgang, - en omdat men haar dagelijks niet zag, werd zij met te meer aandacht door hen opgenomen als ze verscheen. En nu ze dezen keer zoo onverwacht kwam, voelde zij van velen de blikken te scherper op haar gericht.

Zij was eigenlijk zelf verbaasd dat zij aller vragen zoo goed en blijmoedig te beantwoorden wist en zich zoo rustig voelde onder zooveel nieuwsgierig bekijks. En dat zij zoo plots hier was, leek haar zelf even wonderlijk als de anderen, - had zij niet heden morgen dat rijtuig ontdekt dan was zij nu niet gekomen; en daarna....?

Ze kleurde bij 't bedenken hoe alles vandaag was toegegaan en

wilde in 't vol gezelschap haar overwegingen niet uiten. Ze had misschien dwaas en zeker overijld gehandeld en was toch zoo opgewekt en tevreden. Zij had zooveel vrienden hier! Een oogenblik leek het haar alsof dit niet zoo was, alsof veler blikken meer koel of vijandig waren dan vriendschappelijk. Doch in haar overmoedige stemming wilde ze dat niet gelooven. Ze was hierheen gekomen om veel vriendschap en hartelijkheid te ondervinden, - ze wou hier voortaan haar brood verdienen, was 't groot voornemen, dat ze nog niet uitsprak, en ze zou hier heerlijk-gelukkig leven was heimelijker nog haar gedachte.

Het zingen werd voortgezet en als er een lied aan de beurt kwam, dat zij kende, mocht zij meedoen. Na den afloop en nadat de velen die samen 't lokaal uitgingen zich traag hadden verspreid door 't dorp en daarbuiten, liep zij met een paar vriendinnen nog wat na te praten eer zij naar huis en naar bed ging. Zij vertelde nu, dat ze al een paar keer oneenigheid had gehad met de menschen in stad bij wie ze 't laatst inwoonde en als modiste in betrekking was. En nu had ze maar ineens de boel in den steek gelaten en was naar hier getrokken, en ze zou een lange brief schrijven aan haar ouders om te overleggen, wat haar vooreerst te doen stond. Of ze naar hen toe zou komen of maar hier blijven en hier naaister worden, - dit laatste plan beviel haar zelf 't best.

Naar stad terug wou ze niet, nooit meer, - ze was er eigenlijk nooit thuis geweest, ze was geen stadsmeisje. En nu 't zoover kwam dat ze bij vreemden haar brood moest verdienen, voelde ze dat ze daar niet langer wonen wou.

- Ze was ook geen dorpsmeisje, dachten zij, die met haar liepen, doch dit zeiden ze niet. Toen Iefke later thuis en in bed was en de gebeurtenissen van dezen dag haar nog verward door 't hoofd spookten, vroeg ze zich ook af, wat voor reden ze eigenlijk had om blij te zijn nu ze hier was. Toen huilde ze en dat was niets vreemds, dat hoorde bijeen, blij te zijn en weemoedig.

Vaak had ze zich innerlijk wat vreemd gevoeld aan menschen waarmee ze moest omgaan, vooral aan meisjes van haar leeftijd. Nu voelde ze zich innerlijk eigen met haar omdat ze zich nu bewust was juist 't zelfde te willen als alle anderen. Ze wou lief hebben en bemind worden. Maar haar weemoed deelden niet allen,

wist ze. Wat zou zij beginnen als de een dien zij minde haar niet liefkreeg?

Den volgenden morgen toen er bij de Wallings sprake was van Iefke en dat ze langer dan anders op 't dorp zou blijven zei de boerin: ‘Dan moest ze dien tijd maar hier komen’.

‘Waarom hier?’ zei Heerk onwillekeurig, daar 't voorstel hem onaangenaam trof. Hij had haar de vorigen avond gezien en iets vriendelijks gezegd en zij had dat vooral met haar oogen wel beantwoord; nu dacht hij wel graag aan haar, doch wenschte haar niet hier.

‘Waarom zou ze niet?’ vroeg de boerin verbaasd en Heerk had spijt van zijn woorden.

Ze heeft zooveel familie in 't dorp’, zei hij om zijn figuur te redden.

Er werd niet verder over 't plan gesproken. De boerin die veel met Iede Minks' kinderen op had liet Iefke nog dienzelfden dag te logeeren vragen en deze antwoordde dat ze denkelijk wel kwam en nog bericht zou sturen wanneer.

Maar ze kwam niet.

Heerk's zuster Oukje, die haar niet lijden mocht, had met innerlijk welgevallen Heerk's onbezonnen: waarom hier? opgevangen. Ofschoon 't voorstel van haar moeder haarzelf ontstemde, vergenoegde ze zich dien morgen met zwijgen en ontevreden te kijken; ze uitte haar misnoegen daarna aan vriendinnen in 't dorp, - en verzweeg Heerk's woorden niet. Toen waren daar veel booze praatjes rondgegaan, want scherpe meisjesoogen hadden wel al opgemerkt dat Iefke aan Heerk meer aandacht besteedde dan aan andere jongens, niet slechts dien laatsten avond, maar reeds vroeger. En nu was het wel duidelijk: zij wilde hem en was misschien daarvoor zoo haastig naar 't dorp gekomen, maar hij wilde haar niet, hij had er zelfs veel tegen dat ze op de boerderij kwam. Heerk's woorden werden gaandeweg vrij wat aangedikt. En er waren wel meisjes die zorgden dat Iefke het een en ander vernam.

Dit was oorzaak dat ze niet bij de Wallings logeeren ging en na eenige dagen ontving ze bericht van haar ouders die wilden dat ze vooreerst naar hen toe kwam en haar plannen nog maar wat uitstelde. Zij kon op 't schip genoeg werk vinden, schreef men haar.

Die brief deed haar geen leed, maar zij was bedroefd. Ze zou nu wel op 't schip moeten blijven, voorvoelde ze. En ze dacht triestig: zou een heel leven even gemakkelijk mislukken als een klein plannetje?

Doch voor ze afreisde sprak ze Heerk nog. Hij hield haar staande midden in 't dorp en vroeg waarom zij niet volgens belofte naar hen was overgekomen. Zij gaf daar zoo spoedig geen antwoord op en hij vroeg er juist naar omdat hij vermoeden had hoe alles in zijn werk was gegaan, - en omdat hij zich schuldig voelde.

‘Moeder is er boos om’, vervolgde hij.

't Was niet om haar’ zei Iefke haastig, - maar ik was niet welkom’.

‘Niet?’ vroeg hij, quasie verbaasd.

‘Je zei zelf: ik was geen familie....’

Ze keek hem nu vorschend aan, maar bloosde toen hij haar blik beantwoordde. Hij lachte.

‘Moeder is er boos om, - en ik ook’, zei hij half ernstig, half in scherts. Dit was om goed te maken wat hij eerder miszegd had.

Zij zag hem zoo vreemd aan en wist niet wat van hem te denken. Toen namen ze afscheid. Hij wist dat ze binnenkont naar Holland, naar haar ouders vertrok.

Alleen gebleven verheugde hij zich daarover. Zij was niet meer 't kleine meisje waarmee hij eens gewenscht had veel samen te zijn. Zij was nu veel meer en hij moest zijn woorden betreffende haar wikken en wegen. Tot nog toe had hij dit slecht gedaan. Daarom was 't goed dat ze heenging.

Er was een meisje in Elboorne dat Heerk een tijdlang ernstiger dan anderen scheen lief te hebben. Het was nu maanden geleden, dat zij geregeld plachten samen te zijn bij pretjes, als jongens en meisjes paren vormden en zij hadden veel stille liefdeavonden samen. Daarna had zij plots een anderen vrijer genomen en behield dien sedert.

Er was indertijd veel gerucht van geweest en men zei nu nog algemeen dat tusschen Heerk en Anne de liefde niet uit was. 't Geen die twee van elkaar had gedreven bleef in raadsels, maar dat zij ondanks hun verstoorde minnarij en ondanks de oplettendheid der dorpelingen elkaar meer zochten dan ontweken was merkbaar

en verwekte veel schamperheid. Zij was brutaal en vroolijk en toespelingen op haar liefde voor Heerk deerden haar niet. Zij sprak wel kwaad van hem en hield zich openlijk trouw aan haar nieuwen minnaar, doch als zij een enkelen keer voelde dat haar oude liefde zich verraadde aan bespiedende blikken, dacht ze heimelijk-minachtend: wat maakt 't uit? Hoe zijn die anderen die me van ontrouw verdenken? Zij wist genoeg van de dorpelingen en kon vrij hoonlachen om vermeende deugd. Er mochten beteren zijn dan zij, - er waren ook slechteren. Zoo bekommerde zij zich weinig om de meeningen omtrent haar.

Heerk was al langer gewend zich weinig te bekommeren over de gevoelens der dorpsgenooten jegens hem. Zoolang hij vijanden èn vrienden in Elboorne had, was 't leven daar goed. Wat hij zelf dacht omtrent zijn verhouding tot Anne gaf hem soms zorg genoeg, - en ook veel heimelijk en ongekend genot. Zijn gedachten gingn reeds lang in denzelfden kring rond.

Hij begeerde haar, meer dan nog ooit een meisje vóór haar en dan voelde hij zich oneindig gevleid dat zij eigenlijk nog hem toebehoorde, hoewel in schijn aan een ander. En dan weer wenschte hij niets van haar, wenschte zijn vrijheid alleen. Vrijheid om de dingen lief te hebben die niets gemeen hadden met 't bestaan van meisjes.

Als hij soms in 't nieuw omgeven van jonggehuwden kwam, van zijn leeftijd en die hij nog pas in hun vrijerstijd had gekend, voelde hij dat hij niet bevredigd, niet volkomen gelukkig zou zijn in een soortgelijk lot. Hij was ook nu niet bevredigd, niet volkomen gelukkig.

Wondergelukkige oogenblikken had hij beleefd in den eersten tijd na zijn thuiskomst van 't schip. Waarom was dat? Een wonder en toch doodeenvoudig zooals alles. 't Was de volle heerlijkheid van 't leven, dat hem hier ontving toen hij uit den vreemde thuiskwam. Hij hervoelde thans nog wel de ontroering van dat vreemd geluk.

- 't Kwam dat hij toen bevredigd werd door vele dingen. Dat hij zich bewust was van gezondheid en kracht, dat hij zich welgesteld wist en lichamelijk lang niet misdeeld. En nog iets daarnevens, dat anders was dan de welvoldaanheid, twee stemmen van groot contrast in zijn eene ziel.

Niet meer 't verdriet om zijn eerste liefde. Niet meer de wee-

moed der verlatenheid. Iets dat hem gebleven was van zijn oude zelf.

't Geluk was in de kus van een meisje, maar evenzoo in een lied, in het wijd natuurleven rondom de boerderij. 't Was in hemzelf, in 't verborgene van zijn wezen.

Hij had gepoogd zijn ontroering weer te geven in eigen liederen. Baden niet veel menschen en vooral de ouderen trouw in de kerk? Dat was aandoenlijk, om oprechte vroomheid en omdat het gewoonte was. Zoo was het de gewoonte, dat de enkelen die zich 't leven wat dieper dan anderen bewust waren, gedichten schreven. Die waren aandoenlijk als 't kerkeleven, beide hielden van 't dorpsleven een gewijd deel in.

't Stoorlooze geluk was uit. Toen Heerk begon Anne 't hof te maken en gauw daarna wel wist, dat hij zich meer gaan liet op den stroom van hartstocht dan hij placht kende hij haar als een die van vrijheid en vroolijkheid leefde, zooals hij 't wenschte. Zij spraken niet van de toekomst. Maar mocht hij al een eenzaam vrijer willen blijven, zij wou geen oude vrijster worden. Elke goede kans om te trouwen was haar liever. Zoo had zij den ander genomen.

Dit was dan 't einde waarin hij dacht wel te zullen berusten. Maar het was 't einde niet.

Begin winter zag Heerk Iefke terug. Altijd bracht zij een gewaarwording in hem, die hij niet had bij 't zien van andere meisjes. Maar hij zocht haar niet op en als zij elkander toevallig ontmoetten, deed hij heel koeltjes en dwong haar evenzoo te zijn. Hij zei haar graag eenig verwijt, omdat zij wat uitheensche gewoonten had. Zij liet zich dat welgevallen en in de wijze waarop toonde zij hem duidelijk haar liefde. Te veel, vond hij. Ze was hem niet eigen als de andere dorpsmeisjes.

Zij paste hem misschien beter dan eenig andere, dacht hij soms. Maar wat baatte het als hij haar niet 't meest liefhad?

Eenmaal troffen Anne en hij elkaar buiten 't dorp, in den schemer van vroegen winteravond. Dit was toeval en toch was het hun beiden, alsof het geen toeval was. Zij spraken samen eerst wat onbeduidende woorden doch hun oogen ontmoetten elkaar in donkeren blik van hartstocht.

Hij voerde haar mee, verder van 't dorp, een paadje op waar 't eenzaam was en de schemer verdichtte zich om hen. Zij plaagde hem nog, 't was het oude uittarten, dat zij in den laatsten tijd zoo gaarne deed, - wat honend in 't veilig bijzijn van anderen, doch haar stem was nu omfloerst van teederheid. Alles was stil.

Toen zij zelf hand in hand stil stonden, luisterden zij naar een mogelijk zacht geluid van schreden in den omtrek doch zij hoorden niets. Het meisje zag nog met schuwen blik naar den kant waar 't donker dorp lag, wel wetend, dat 't vèrziende oogen had. Zijn lippen raakten haar aan en dat zag niemand. Een eerste kus sinds maanden. Zij schertsten nog even daarover, dat velen hun vernieuwde minnarij al zooveel eerder gaande dachten. Alsof 't gemakkelijk was elkander zoo heimelijk te bereiken. En waren zij niet beide onwillig? Nu had 't lot hen samengebracht.

Hij kuste en liefkoosde haar vuriger en ernstiger dan ooit, zijn lang verkropte hartstocht brak uit over haar en hij voelde zich woestgelukkig als een overwinnaar. Zij waren lang samen, en het weinige dat zij spraken in dien langen tijd was niet anders dan een liefkozing.

Doch ook nu kwam eindelijk zijn koelheid weer. Die trachtte hij te verbergen door te spreken van de toekomst, waarover hij tot nog toe met haar nimmer sprak. Hij wenschte nu, dat zij met hem zou trouwen.

‘Het zou een kort geluk en veel ellende zijn voor ons twee,’ antwoordde ze, en dat ze dit als waarheid voelde deed haar op 't oogenblik hem haten.

‘Ik wil je niet hebben,’ voegde ze er op lossen toon aan toe, zichzelf weer meester en zich bevrijdend uit zijn arm die haar niet vast meer omklemde.

‘Als Eelke hiervan weet, dan wil hij jou niet hebben,’ dreigde hij, haar opnieuw omhelzend. Eelke was Anne's vrijer.

‘Jij zal 't niet zeggen en niemand weet het,’ zei ze, nog rondspeurend of iemand in den donker haar soms hooren zou.

Zij hadden nu samen schande te verbergen en dat stemde haar tot zoo wonderlijk gevoel jegens hem. Een gevoel waarvan ze niet wist of 't liefde dan wel haat was.

Zij liepen nu samen langzaam op, in de richting van 't dorp. Eerst zwijgend. Dan zei ze: ‘Ik weet wel een geschikt meisje

voor je, waar je mee trouwen moest. Ga Iefke van Iede Minks vragen!'

Dit was het pijnlijkste dat zij hem zeggen kon en zijn bitterheid was zoo groot als zijn genot pas tevoren. Hij antwoordde na eenig zwijgen, zichzelf nog gansch niet meester: 'Als ik dat eens deed zou 't om jou raad niet zijn!'

Maar hij had dadelijk spijt van deze woorden en zijn teederheid voor Anne kwam weer boven, schoon niet zoo als tevoren. En hij sprak zich opnieuw uit, dat zijzelf met hem behoorde te trouwen. Al 't andere was dwaasheid.

Maar zij hoorde scherp en vernam aan zijn toon wel, dat hij toch de echte minnaar niet was. Al haar zelfbeheersching had zij terug. Zij wilde hem niet.

Zij waren nu samen heel gelukkig geweest en hadden schande te verbergen. Dat voelde zij als belangrijk, als een blijvende verbindtenis tusschen hen beide.

Hij dacht nog na over de wijze waarop hij haar veroveren kon, ondanks haar niet-willen. Als hij 't geen gebeurd was uitbracht aan haar minnaar, zou deze haar niet willen trouwen en dan was ze onmogelijk voor ieder ander dan voor hem. En hij meende wel, dat hij 't zoo zou aanleggen als zij bleef bij haar weigeren. Maar hij sprak 't plan niet uit, schoon 't hem op de lippen lag.

Het kwam tusschen hen tot geen belofte. En eer zij het dorp geheel genaderd waren, verliet hij haar.

Hij veroverde haar daarna niet. Zonder afspraak ontweken ze nu voortaan elkander. Dat gaf leegte in Heerk's leven. Hij was aan haar gehecht, aan alles wat van haar kwam. Haar blikken van liefde en hoon, haar uitdagend en minziek doen.

Doch de tijd kende hij als een heler; hij wist al lang al 't geen hij voelde veranderlijk in den loop van de tijd. Hij wist ook spoedig wel dat hij er toe komen zou Iefke te vragen en dat dit een groote verandering in zijn leven zou brengen. Toch draalde hij lang.

Zij was na den winter toch in 't dorp gebleven, als naaister, zooals zij dat gewenscht had. Zoo was zij ook den heelen zomer voor hem bereikbaar. En hij vroeg haar eer de zomer voorbij was. Toen verloofden die twee zich.

Hij sprak Anne in de volgende lente, toen zij trouwen gign. Ze

vroeg vriendelijk: ‘Kom je op mijn bruiloft Heerk, nu je toch een meisje hebt?’

lente, toen zij trouwen ging. Ze vroeg vriendelijk: ‘Kom je op mijn bruiloft Heerk, nu je toch een meisje hebt?’

‘Naar jou raad,’ zei hij, ook vriendelijk, doch koel haar aanziende.

Maar dit was de oude vertrouwelijkheid die gevaarlijk was tusschen hen en hij nam zich terstond in acht.

‘Het zou toch wel gebeurd zijn,’ meende Anne, heel en al inschikkelijk nu.

Spoediger! dacht hij even, met bitterheid. Zij zag er zoo gelukkig en vriendelijk uit thans. Hij voelde zich klein en vernederd in haar bijzijn. Eerst veel later lachte hij om de grillen van hun verliefdheid.

Een andere die in dezelfde lente trouwen ging was Oukje, Heerk's zuster. Hijzelf en Iefke moesten nog een jaar wachten, want trouwen en een eigen boerderij inrichten kostte geld en de oude Walling wenschte niet voor twee kinderen in een jaar groote uitgaven te doen. En Oukje was 't eerst aan beurt, zij had veel langer naar rouwen gestaan dan Heerk.

Iefke kwam veel naar de boerderij over om haar te helpen naaien aan haar uitzet en aan mooie japonnen voor huwelijk en bruidsdagen. Oukje had zich een weinig met haar verzoend nu ze toch schoonzusters werden, en het vooruitzicht van 't goede huwelijk, dat ze zelf spoedig zou doen, was wel geschikt haar verzoeningsgezind te maken.

Heerk en Iefke liepen na die ijverige dagen samen naar 't dorp, waar hij haar thuisbracht. Een enkele keer viel 't hem op hoe 't moois, dat zij voor zijn zuster maakte afstak bij haar eigen kleedij en dan betoonde hij zich daarover niet tevreden. Hij herinnerde zich hoe ook haar eigen zuster Jikke er veel zwieriger placht uit te zien dan zij.

Ze droeg de friesche kap niet en het heette wel voornaam om met de haren te pronken. Onder de volwassen vrouwen waren er geen, onder de jonge meisjes nog maar enkelen die het deden. Maar overigens was zij altijd eenvoudiger gekleed dan de meeste anderen.

Mooie kleeren gaf veel zwarigheid antwoordde zij hem. Oukje was verscheidene dagen uit haar humeur, omdat ze haar dure bruidsjapon weer anders wenschte, nadat die al half klaar was. En hoe lang werkten ze nu al aan dat uitzet! 't Kwam omdat Oukje haar zinnen op ontelbare mooie prulletjes had gezet.

Of er zooveel noodig was om te gaan trouwen vroeg hij. Zij vond ernstig van niet. Maar dan vond hij haar weer te eenvoudig van zin en wenschte dat zij wat meer van pronken hield.

Zij klaagde in dezen tijd dat haar dagen voorbij gingen met al onbeduidend gedoe. Hij stemde dit graag toe maar vond het van zichzelf soms ook. Waar was het onderscheid tusschen belangrijk werk en onbelangrijk?

Zij onderscheidde dit heel duidelijk. Wat hij deed was nuttig meende ze en als zij maar eerst getrouwd waren vond zij wel haar deel daaraan.

Doch mochten de dagen onbeduidend zijn, de avondwandelingen, die er noodzakelijk op volgden, waren goed. Er was niets te klein of te groot voor hen om samen te bespreken. Nooit voorheen ontmoette hij iemand die hem innerlijk zoo na was als zij.

Hij voelde zich gelukkig, veel meer dan hij uitsprak, als vreesde hij 't geluk te verstoren als hij daarvan te openlijk getuigenis gaf. En zij had niet noodig, dat hij zich anders uitsprak, dan hij deed. Een groote diepe blijdschap was onverstoorbaar in haar als zij met hem was, of zij zich bezig hielden met zijn vele en soms ernstige bedenkingen of openlijk vroolijk waren.

Zij hield van landleven, van bloemen en lenteschoon en sprak zich graag daarover uit. Nu hij gelukkig was minde hijzelf met hartstocht de kleurige bloei van zijn eigen wijde landen. Hij zag alle kleur en leven om hem heen met eenzelfden blik, had geen voorkeur bij de eene of de andere der bloemen. Soms als hij alleen was had hij er wel eens een genomen die hij als een apart wonder beschouwde. Doch dit hoorde tot het weeke en intieme deel van zijn leven, dat niet bestemd was om geopenbaard te worden.

Zij wou een tuintje hebben later, waar ze zelf voor zorgen zou. Hij meende dat ze 't niet zou kunnen. Maar hij had ongelijk.

Een keer ging hij met haar naar Manswerd en zij bezochten samen de familieleden bij wie zij voorlaatst had ingewoond toen zij

haar vak nog leerde. Men ontying hen wat stuursch, want zij was tegen alle goede raad in heengegaan indertijd, na een overhaastig afscheid. Maar zij stoorde zich weinig aan die eerste stemming, was merkbaar trotsch op haar jongen en zag vroolijk toe, dat hij wat verlegen was met de situatie. De stemming werd ook gauw beter en later op den dag lie zij hem den kleinen tuin zien, waarvan zij een gedeelte lang onder haar beheer had gehad. Het was daar sedert wel veranderd, maar er groeide toch nog het een en ander dat zij geplant had en de huisgenooten stemden toe, dat het er vroeger heel goed uitzag.

Zij durfde wat de meeste meisjes in Elboorne niet wagen dorsten. Overal in den omtrek alleen loopen, ook al was 't een beetje donker en al kwam ze voorbij bedenkelijke plaatsen, zooals de Groene Molen. Heerk plaagde haar door haar de spookgeschiedenissen te vertellen, die bij zulke plaatsen behoorden.

‘Nu heb je mij bang gepraat,’ verweet ze een keer, na zoo'n verhaal. En ze zei, dat hij haar nu altijd vergezellen moest, overal heen. Hij beloofde het. Maar hij begreep spoedig, dat zij zoomin bang was als tevoren.

De eentonigheid van 't leven, die hij bij donkere buien besefte als een groot leed, wilde hij haar mee doen voelen als een leedgevoel. En in zijn vage fantasie over elders, over een verre plaats of tijd waar 't beter zou zijn moest zij deelen, ofschoon hij wel voelde dat het voor hem nergens beter zou zijn dan hier, - en hij juist nu heel teyreden was.

Dan zag hij wie zij was en welk een bron van blijde lust in haar verscholen was, in haar wat ernstig en zorgelijk meisjesbestaan. Met haar wonderlijk diepen lach zag zij hem aan en al zijn kleine gedachten losten daarin op.

Dan droomde hij wel van vroeger toen hij haar als kind zag en haar oogen hem reeds bekoorden. Hij zou toen reeds gelukkig geweest zijn met een leven in haar nabijheid. Hoe veel gelukkiger was hij dan nu.

't Leven was goed op hem en schonk hem een heel nieuwe en laatste jeugdheerlijkheid. Mocht hij soms ontstemd zijn als hij de herhaling der dagelijksche dingen voelde, zij kende geen verveling. Wel sprak zij soms met afkeerig herdenken van troostlooze dagen toen zij hem nog niet had.

En zoo hij nu stierf? vroeg hij. Dan wou zij ook sterven. Maar als hij nu eens heenging en elders zijn fortuin zocht zonder haar? - Zij zou toch altijd rijker zijn dan vóór ze zijn liefde gekend had.

Zij had haar eigen rijkdom, vond hij. Maar hij had er deel aan, omdat zij arm zou zijn zonder zijn liefde.

Zij wist langzamerhand heel zijn voorbijgegaan leven, en wist al vóór hun verbindtenis dat hij tot nog toe liefhad en niet trouw was, daarom vermeed zij te spreken over liefde èn trouw. Toch beloofde hij haar trouw, een keer toen zij in zijn armen lag en niet kon wegvluchten. Maar zij was toen niet zoo verloren in liefde en vergetelheid als hij, schoon zij wist hem te kunnen gelooven. Zij moest denken aan 't ver verleden toen zij hem voor 't eerst zag, herinnerde zich vaag de vele zorgelijke gedachten die haar immer kwelden, als kind zoowel als later, in haar vrouwelijk bewustzijn. En 't leven leek haar groot en beangstigend om de dingen die men niet weten kon in weinige oogenblikken van zaligheid.

Doch haar blijdschap bloeide en het eentonige leven van arbeid en gemeenschap met hem was haar altijd lief. En de dagen, de jaren daarna, die zij in liefde samen sleten, bonden onmerkbaar hem al vaster aan haar, - de grootste macht in hun liefdeleven was de zwijgende macht van den tijd.

Hidde Gerkes was gestorven nog vóór Harmke trouwde en er viel onder zijn erfgenamen maar weinig geld te verdeelen, zooals verwacht werd. Huis en boerderij werden verkocht en toen had de jongste zoon Oene 't boeren voorgoed opgegeven en zich in 't visschersbedrijf geoefend. Hij was goede vrienden geworden met Ulbe de visscher die nabij de meer woonde; samen plachten ze er op uit te trekken en later nadat Ulbe door ouderdom snel verviel en meest in zijn hut bleef, werd Oene in zijn plaats de man die de menschen in Elboorne op ongeregelde tijden van visch voorzag.

Dit bedrijf gaf hem een onzeker en karig bestaan. Zijn vast ouderlijk tehuis had hij verloren en na veel gezwerf van de eene woning in 't dorp naar de andere, vond hij opnieuw een goed tehuis bij de daglooner Rinse, wiens vrouw Wijke, hem een slaapplaats in orde hield op een zindelijke zolder. Hij deelde in al 't

lief en leed van 't kinderlooze paar en beleefde in omgang met hen veel vreedzame gelukkige dagen.

Een donkere moeilijke tijd was 't voor hem geweest toen hij, kort nadat hij visscher was geworden, verliefd raakte op een meisje in 't dorp, een van Harmke's vriendinnen die hij in zijn vader's tijd vaak in 't groote huis placht te ontmoeten. Zij wees hem af en hij zou die eene teleurstelling wel spoedig zijn te boven gekomen, maar langzaam en zeker drong het daarna in zijn brein door, dat niet een van de knappe dorpsmeisjes hem ooit zou nemen, dat hij sedert zijn vader's dood en sedert hij 't boeren had opgegeven, behoorde tot de geringsten van 't dorp, tot de paria's. In zijn onnoozelheid had hij geloofd, dat altijd iets van de vroegere glans en welvaart zijner familie hem zou bijblijven en nu achtte men hem om zijn bedrijf minder dan een daglooner!

En toen hij tot zoo donkere ontdekking was gekomen, verwaarloosde hij de visscherij en zocht zijn troost op de oude wijze in den drank ofschoon hij zich gedurende de laatste jaren goed had gehouden. Het was Rinse's invloed geweest die hem opnieuw genas en terugleidde tot het rustige arbeidsleven.

Die invloed was onwillekeurig. Zij waren al drinkende bijeen geweest 's avonds in de herberg, zonder meer gezelschap en Rinse had in hem een luisteraar gevonden voor zijn oude, in het dorp overbekende redeneeringen.

Rinse hoorde tot de armsten in 't dorp, doch in den drukken arbeidstijd in den zomer verdiende hij veel geld, meer dan andere daglooners, omdat hij buitengewoon sterk en handig was en in eenzelfden tijd veel meer dan ieder ander kon afdoen. De boeren hadden hem graag in hun dienst en hij was daar trotsch op en blufte graag als hij, door den drank wat opgewonden, in de herberg willig gehoor vond.

Een andere eigenaardigheid die hem onderscheidde en waarom men hem heimelijk met een glimlach beschouwde was dat hij, arm als hij zijn mocht, vast geloofde eens rijk te zullen worden. Hoe hij zich voorstelde, dat dit gebeuren zou, werd nooit duidelijk. Men sprak er van, dat hij in de loterij speelde, maar schamper werd dan wel opgemerkt dat daarvoor bij hem, maar weinig geld zou overschieten, want in de enkele weken dat hij veel verdiende, leidden hij en zijn vrouw een grooteluisleven!

Dien avond met Oene samen besprak Rinse met breeden ernst zijn geliefd onderwerp: de wisseling van 't lot. Hoe de rijkdom kwam en verging langs de geslachten: uit diepe armoede kwamen de menschen soms plotseling omhoog tot groote welvaart en hun nakomelingen daalden opnieuw tot armoede. Nu was hij arm, - - wie zou zeggen, dat hij morgen niet rijker dan een der dorpelingen zou zijn?

Oene had vroeger, glimlachend als velen naar hem geluisterd; - nu zat hij voor 't eerst vertrouwelijk nabij hem en de zaak leek hem thans ernstiger en meer dan een glimlach waard. Hij luisterde en dacht met somberheid aan de welvaart waarin hij was opgegroeid en die vergaan was. Toen hij eindelijk zelf tot spreken kwam beaamde hij alles wat de ander gezegd had en klaagde dan over zijn slechte huisvesting in den laatsten tijd. En medelijdend bood de ander hem een plaats aan in zijn huis.

Zoo was Oene bij hem en zijn vrouw komen inwonen en deelde in lief en leed, - in overvloedige maaltijden 's zomers en karigen winterkost. Rinse en Wijke waren hem wel genegen en hij hechtte zich aan hen; zoo leefde hij een tijdlang gelukkig bij goede bezigheid en matig drinken.

Maar dan was er opnieuw een wensch in hem wakker geworden die hem stoorde in zijn rust. Hij overpeinsde dien dag aan dag, streed er tegen en zwichtte er voor, werd droefgeestig onder al 't gepeins, maar tot een vast plan kwam hij nog niet.

Hij wenschte wel te trouwen met de waardin van de herberg, in nabijheid van de meer. Zij was een weduwe die hij kende van jaren her en die altijd vriendelijk voor hem geweest was. Maar als hij dacht aan het vredige leven, dat hij tegenwoordig had, vreesde hij het nieuwe en onbekende.

Hij hield van de zolder waar zijn goede slaapplaats was en daaromheen was een vriendelijke ruimte waar hij vrij mocht knutselen aan houtsnijwerk, in de ledige tijd van zijn vak. En Wijke riep hem soms om haar te helpen voor een of ander karwei dat zij niet zelf afkon en ze was goelijk en dankbaar, betuigde steeds als 't ter sprake kwam dat zij een goede huisgenoot aan hem had. En de avonden als Rinse thuis was en op zijn praatstoel zat, - zou hij van al die dingen afstand kunnen doen?

Hij voelde zich als een oud man. Dat kwam van de vele zorgen

die hem gekweld hadden, sinds hij op eigen beenen stond.

Soms wenschte hij wel raad te vragen aan Rinse die de eenige was met wie hij een zoo intieme zaak overleggen kon. Maar hij vermoedde dat een breede en dringende vermaning van deze hem weerhouden zou. En hij wou zich niet laten weerhouden.

Bij 't vroege eerste daglicht wakker geworden, in middenzomer, zocht hij met nog dommeligen blik het kleine dakraam. Hij hoorde de wind niet en door 't raampje zag hij 't luchteblauw.

Goed weer om te visschen, dacht hij.

Hij hoorde vanuit de kamer beneden het regelmatig gesnurk van Rinse en dat deed hem denken aan het gesprek met deze den vorigen avond, waarbij hij naar gewoonte meest geluisterd had, dezen keer zonder veel aandacht. 't Ging over 't beleggen van geld: dat was een onderdeel van Rinse's verhandelingen over den rijkdom en een van de dingen waarbij naar zijn zeggen fortuin en armoede elkander raakten. Hij wist wondere voorbeelden van honderdvoudige rente die een klein sommetje binnen korten tijd tot een groot kapitaal deed aangroeien, maar er waren ook vele menschen geweest, die hopend op groote winst, het weinige dat ze bezaten verloren hadden, erkende hij. Men moest de wereld kennen en 't lot moest gunstig zijn!

Oene herinnerde zich nu van gisteravond een bekend geschitter in de oogen van Rinse dat hem onaangenaam was. Eens had deze hem gevraagd wat hij uitvoerde met het sommetje dat hij van zijn vader nog geërfd had en hij had die vraag ontwijkend beantwoord. Hij wenschte hierover den wonderlijken fantast niet in te lichten, hoezeer hij hem anders ook ter wille was.

Rinse had indertijd zijn ontwijken meer betreurd dan kwalijk genomen en hij kwam later, ondanks zijn vele praten over geld, op zijn vraag niet terug. Doch zijn blikken en toespelingen zeiden Oene soms, hoe dwaas hij deed de raad en de hulp te versmaden van iemand voor wien de toekomst een groote gunst der fortuin inhield! Dan schaamde Oene zich en voelde zich klein, omdat hij niet later kon dit zonderling geloof te wantrouwen.

Hij dacht er juist in den laatsten tijd veel over hoe te handelen met zijn geld en wenschte wel, ook daaromtrent, raad te vragen.

De waardin deed zoowel als Rinse haar best hem tot vertrouwelijkheid te bewegen en bijstand te verleenen, maar hij wou zich in dit opzicht door liefde noch vriendschap laten leiden. En hij wou toch vandaag raad vragen.

Met dit besef stond hij op en kleedde zich, vlug en geruischloos, wenschte naar buiten te gaan, zonder zijn huisgenooten te wekken. Hij pakte in het voorhuis boterhammen bijeen, die zijn kostvrouw den vorigen avond had klaar gezet en dronk van de koffie die daarnevens stond. Hij gaf zich geen tijd den drank te warmen.

Voor hij geheel klaar was hoorde hij gerucht en Rinse riep hem iets toe uit de donkerte van de kamer, waarvan de deur op een kier stond. Dat 't gunstig weer was, riep Oene terug en dan ging hij.

Zijn schuit maakte hij los en voer vanuit de smalle kreek, waar deze zijn ligplaats had, naar ruimer vaarwater.

't Dorp was doodstil toen hij 't verliet en buiten hoorde hij enkel de kreten van een paar vogels. Hij boomde zijn schuit tot matigen gang voort, hij was gewoonlijk niet vlug in zijn bewegingen, en trager nu omdat hij nadacht.

Hij keek eens rond; niemand lette op hem. Zooveel eenzaamheid was hij bij 't uitvaren niet gewoon, hij was anders niet zóó vroeg als vandaag, en er placht dan al landvolk in de weer te zijn met wie hij een groet kon wisselen. Dat gaf gezelligheid; - hij keek nu stil naar de glinsterende droppels die van zijn vaarboom vielen als hij dien ophief. En zag de dauw glinsteren op het veld.

- 't Zou maar korten tijd vochtig blijven overwoog hij, want de zon scheen al onbelemmerd.

- Hoever de velden om hem heen al gemaaid waren nam hij waar en wat 't meest wenschelijk was: regen of droogte. 't Pas geschoren land had regen noodig, 't gemaaide gras droogte om tot hooi te worden. - Een regenbui nu zou goed zijn als 't daarna weer flink drogen wou, was zijn besluit.

Maar veel ging hem 't boerenbedrijf niet aan. Er was toch geen land dat hij 't zijne kon noemen.

Al boomende had hij 't gezicht naar 't dorp gewend, 't vroeger huis van zijn vader zag hij duidelijk, doch de oude spijt die hij bij 't zien daarvan wel placht te voelen was nu dood of slapende. Hij zag nu alle huizen even met eenzelfden blik aan en ervoer diep hoe goed het was, daar te wonen zoo als hij thans deed.

Wat later deed hij zijn schuit langs een bocht van het vaarwater draaien en 't gezicht op 't dorp veranderde. Huizen verscholen zich en andere kwamen voor den dag. Oene keek nu ook meer in andere richting terwijl hij boomde.

De stompe toren van Ankum zag hij en de schoorsteen van een eerste fabriek daar nabij. In Ankum met zijn beginnende nijverheid was meer welvaart dan in Elboorne. Oene had wel eens gemeend dat hij niet zoo aan lager wal zou geraakt zijn als hij daar had thuis gehoord inplaats van in Elboorne. Maar daaraan dacht hij nu niet.

't Vaarwater verbreedde zich waar hij kwam; hij naderde de meer. Hij kwam in het oord waar de schuwe vogels zich nestelden, hij zag ze opvliegen bij zijn nadering. Zij deden schrille geluiden hooren en hielden zich steeds ver van de huizen. Oene kende ze goed uit elkaar.

Wit blonken een paar lage tentjes, in de groene uitgestrektheid van weiland. Hij zag twee maaiers die pas uit een dier tenten waren gekropen, als vogels uit hun nest, en nu met de zeisen over den schouder, gezamenlijk door 't land liepen om aanstonds 't werk van gister te hervatten. Hij beschouwde en herkende ze, schoon ze ver verwijderd waren; - benijden deed hij ze niet. Hij was nu een vrij visscherman die al den tijd aan zich had en niet door een of anderen baas werd gejaagd tot sneller arbeid dan hem lief was.

Het geld was 't moeilijkste punt in zijn visschersbestaan. Hij had wel niet veel noodig en wat hij aan verdienste te kort schoot kon hij aanvullen met de rente van 't geen hem door zijn vader was nagelaten. Zoo oordeelden de menschen. En zij hadden gelijk. Maar tot nu toe had hij geen rente genoten....

Toen hij indertijd zijn gedeelte van de erfenis in handen kreeg was hij naar Manswerd gereisd om rente-gevende papieren voor zijn geld te koopen. Dat wisten de menschen. Zij wisten niet, dat hij, door gebrek aan kennis van zaken besluiteloos en wantrouwend, terug was gekomen, zooals hij ging, met het geld onaangeroerd bij zich. Daarna had hij het zoo goed weggeborgen, dat nooit vreemde oogen het zouden zien en als hij later geld te kort schoot, nam hij het stilletjes van de geheime plek. Toen hij een tijdlang de visscherij verzuimde en veel aan den drank uitgaf was

zijn bezit snel geslonken. Nu minderde het langzaam - maar zeker. Dat moest anders worden.

Hij voer voorbij de hut van oude Ulbe, die nog wel slapen zou. In de meer gekomen ving hij aan netten te onderzoeken, die hij daar te voren had uitgezet. Hij verzamelde zijn vangst in een ander net, dat hij daarop, vastgebonden aan zijn schuit, met zich meevoerde. Wat verder gevaren sloeg hij hengels uit en hield zich een tijdlang meest bezig met het kijken naar de zacht-dansende dobbers. Af en toe haalde hij op.

Dan bracht hij de stokken op den oever, waar hij ze stevig bevestigde, overtuigde zich dat de snoeren nog alle van aas waren voorzien en voer terug naar de hut. Ulbe zou nu wel bij de hand zijn en het was gewoonte, dat zij samen ontbeten als hij hier in de buurt kwam.

Ulbe was werkelijk in tusschentijd opgestaan en ontving hem buiten zijn hut. De oude scheen niet goed gemutst; zij gingen samen naar binnen en hij maakte stilzwijgend koffie gereed. Oene pakte zijn boterhammen uit en samen aten en dronken ze, en onderhandelden over vischgerei dat Ulbe nog ruim in voorraad had en Oene van hem wenschte te leenen of te koopen. Ulbe vond veelal goed wat de ander hem voorstelde. Hij keek nu donker terwijl hij toestemmend knikte, hij was vervuld van iets anders. En langzamerhand sprak hij zich uit. Hij had den vorigen dag vreemde mannen zoo speurend zien ronddwalen in den omtrek van de meer!

Oene begreep en beklaagde den oude met heel zijn hart. Er zou een nieuwe dijk worden aangelegd, een forsche waterkeering, daar 't tegenwoordige lage dijkje dikwijls niet voldoende was om 't meerwater tegen te houden. Die nieuwe dijk zou tevens voor deze streek een betere verbinding met Manswerd geven, men sprak ook van tramverkeer, doch dit lag nog verder in de toekomst.

De dijkaanleg was nabij, en voor den ouden man beteekende dit een groot onheil. Want zijn hut die zoo goed en veilig stond op een plek, wat hooger dan 't omliggende land, moest wijken, en hijzelf verhuizen naar 't dorp.

- Het zou toch nog wel wat duren eer 't zoover kwam, troostte hem Oene. En hij bood aan inlichtingen te vragen bij Heerk Walling die raadslid der gemeente en van veel dingen op de hoogte was.

Zijn aanbod had een geheime bijbedoeling. Heerk was ook de

man die hij raad wou vragen betreffende zijn geld. Hij had gaarne voor zijn bezoek een voorwendsel tegenover Ulbe, want de oogen van den oude zagen nog scherp en zouden hem zeker volgen als hij later op den dag naar Heerk's boerderij trok. Hij was niet gewoon daar zijn visch te venten.

Ulbe was mistroostig. Lange jaren wist hij het onheil naderen. Toen zijn verstand nog helder was had hij 't plan van den dijk met ontsteltenis vernomen en daarna met wat goeden levenslust weer vergeten. Nu hij gansch oud en vervallen was, stond hij er weerloos, zonder verstand of levenslust tegenover.

Oene trachtte hem pratende af te leiden. Hij sprak veel over Rinse met wie Ulbe zeer bevriend was. De visscher had vaak vroeger, in de kamer van het dagloonerpaar, bij de gezelligheid van wederzijdsche wijdloopende verhalen en goede spijs en drank den tijd vergeten.

Nu kwam hij niet meer in 't dorp. Eens in de week deed hij een bedeltocht langs de boeren in den omtrek en van de opbrengst daarvan leefde hij. Iedereen wist het; zelf deed hij altijd alsof het een geheim was hoe hij tegenwoordig rondkwam.

- Klagen over 't noodlot dat hem wachtte baatte niet. Hij met zijn verweerde hersens wist dit goed, daarom klaagde hij niet. Maar zijn blik bleef donker ondanks het weldoende gepraat van Oene.

Deze bleef langer bij hem dan hij voornemens was; eindelijk voer hij af en hervatte zijn bezigheid op de meer. Hij kwam ook aan de zijde waar de herberg in nabijheid lag, het was toen nog vroeg in den ochtend en juist de tijd dat hij zijn vriendin, de herbergierster, 't liefst placht te bezoeken. Zij had dan de gelagkamer, die haar meestal tevens tot huiskamer diende, reeds in orde en andere herberggasten waren er gewoonlijk nog niet.

Oene vond haar dezen morgen zooals dikwijls te voren, zittend met haar breiwerk aan de tafel bij 't raam, rustig en vriendelijk. Ze was wat ouder dan hij, haar man was een paar jaar geleden gestorven en kinderen had ze niet.

Uit de wijze van binnentreden en ontvangst bleek wel, dat hij geen gewone herberggast was. Hij ging dadelijk aan haar tafel zitten, kreeg ongevraagd van de koffie die ze voor zich had staan, sprak van zijn visscherij en zei z'n oordeel over de moestuin waar

ze op keken, en zij legde vertrouwelijk haar huiselijke zaken bloot.

Hij vond haar een kloeke en knappe vrouw, verbaasde zich dezen keer zooals wel vaker dat zij hem zoo genegen was en zoo duidelijk liet blijken, dat zij ja zou zeggen als hij haar vroeg. Hij bewonderde haar en 't ontroerde hem soms als hij de dingen hier in 't rond opnam.

Iets van de oude welvaart blonk hem hier tegen en hij voelde dat hij in haar oogen nog dezelfde was als vroeger in den goeden tijd toen zijn vader nog leefde.

Zij was een heel andere vrouw dan zijn kostvrouw Wijke! Die was gelijkelijk vriendelijk en goedmoedig jegens bedelaars zoowel als jegens gegoede dorpslui, en zag er armoedig uit daar zij niets gaf om haar kleedij. Oene achtte haar heel hoog en was haar dankbaar, maar de waardin was voornamer en voor háár gunst was hij gevoeliger.

Waarom talmde hij? Zij bezat een goeden inboedel maar geen geld en liet duidelijk merken, dat 't zijne haar goed zou te pas komen om de zaak wat uit te breiden en een stukje grond aan te koopen. Welk een mooi plan was het eigenlijk! Hij zou dan herbergier worden, wat toch heel wat aanzienlijker was dan 't bedrijf van visscherman en op 't stukje land konden ze een koe weiden en wat kleinvee. Samen zouden ze 't werk best afkunnen en tijd genoeg overhouden om een prettig leven te leiden.

Toen 't eerste gesprek wat verviel stond zij op en ging naar 't buffet. Zij schonk hem een glaasje, opnieuw ongevraagd, maar dit was niet anders dan haar taak als handige waardin, die al de bekende klanten zonder veel aanduiding te bedienen wist.

Hij betaalde, verstrooid en nadenkend. Zij was opgewekt, en levendiger dan eerst in woorden en gebaar, nu zij niet langer achter haar breiwerk zat. Toen wist hij ineens duidelijk wat hij reeds vermoedde, en voorheen al vaker gemerkt had. Zij had gedronken, - en misschien veel!

Hij ledigde zijn glaasje maar wenschte geen tweede. Wat hem anders zoo goed smaakte, stond hem nu tegen. Zijn stemming was bedorven. - En zij was toch zoo kloek, zoo bewonderingswaardig en alles om haar was zoo aanlokkelijk, getuigde zoo van welvaart.

Ofschoon.....

Zij had, met haar man samen, en later alleen, altijd een zeer winstgevende zaak gehad hier, - en geld was er toch niet over! Waar was al die winst gebleven? En zou er van zijn geld iets overblijven als hij 't hier instak? - Flink was ze wel en ze hield alles goed op orde!

Hij nam spoedig een ietwat norsch afscheid en liep naar zijn schuit terug. Kort daarop had hij berouw en schaamde zich dat hij haar vriendelijkheid zoo had beantwoord. Waren er niet anderen die blij zouden zijn als ze in haar gunst stonden zooals hij?

En hij hield toch van haar. Hij zou niet meer talmen, - niet lang meer, - niet tè lang!

Maar dan steeg opnieuw walging in hem op. Waren niet zijn zoetste oogenblikken als hij, rustend van zijn taak, met Rinse een glaasje dronk? Hoe zou hij 't in zijn leven stellen zonder dit regelmatig weerkeerend genot?

Zij had wel alles in haar huis wat hij wenschen kon. Alle soorten van goede drank, - altijd ruimschoots. Maar met een vrouw drinken wilde hij niet, - daarvan walgde hij.

- 't Visschersbedrijf was dat van een verloopen man, een schooier. Zijn gelijken van voorheen namen hem soms met meelijende, minachtende blikken op als hij 's avonds, na een dag van veel gezwabber, in de herberg zat, met zijn versleten pak. - Hij moest soms wel veel drinken eer hij tot genieten kwam!

Hij vond Heerk niet dadelijk thuis toen hij aan diens woning kwam.

Dit was de oude boerderij van Heerk's vader. Deze laatste was gestorven evenals de kindsche grootvader en Heerk's moeder woonde nu met het nieuwe gezin samen. Zij zat juist alleen in de kamer toen Oene zich aanmeldde en ontving hem daar, eerst wat wantrouwig of hij wel geheel nuchter zou zijn omdat het zoo vreemd was dat hij hier kwam om Heerk te spreken. Maar zij was spoedig overtuigd dat hij althans niet te veel gedronken had en toonde zich voorts belangstellend, probeerde ook hem aan 't praten te brengen over dorpsnieuwtjes; men woonde hier zoo afgelegen en kwam haast niet uit huis klaagde ze en Heerk die wel dikwijls in 't dorp kwam vertelde lang niet alles wat

hij vernam. Doch zij klaagde schertsend en was welgemoed zooals Oene haar altijd gekend had.

Hij zag ook Heerk's vrouw die wat later binnen trad. Zij was niet onvriendelijk doch haar blik zei hem onwillekeurig dat zij niets van doen had met een verloopen man als hij, niets dan dat ze misschien een weinig medelijden met hem voelde. Haar verschijnen deed hem pijn, hij vond haar voornaam, heel anders en veel meer dan de waardin en haar ziende, voelde hij veel duidelijker dan anders wie hij was: een willoos erbarmelijk man!

Hij had haar in jaren niet gezien en vroeger was het hem niet opgevallen dat er zooiets wonderlijks van haar uitging. Zij merkte dat ze hem wat van zijn stuk bracht en deed dan haar best zich te voegen tot het wezen der oude boerin die willens noch onwillens kwetste. Maar zij was anders, - een vreemde vrouw vond Oene haar, - doch Heerk moest wel heel gelukkig met haar zijn, dacht hij ook.

Er klonken stemmen van kinderen die kwamen kijken waar de groote menschen bleven en wat er in de kamer gaande was. De onbekende visscher schrikte de kleinsten wat af, zij bleven bij den drempel, de oudste kwam alleen binnen. Deze wou wel graag de aandacht van den bezoeker tot zich trekken. Hij wou wel mee op de meer varen, bleek spoedig.

Dan kwam Heerk thuis en zijn vrouw trok met de kinderen af. Wat later verliet ook de oude boerin de kamer. Heerk rekende Oene op diens verzoek voor hoeveel zijn geld kon opbrengen en legde hem uit hoe hij er mee moest doen. Oene zei daarop niet veel, hij had naief gehoopt, dat de interest grooter zou zijn. Hij had Heerk vroeger moeten raadplegen was ook zijn gedachte, hij merkte onder het gesprek hoe hij in hem een absoluut vertrouwen had.

Doch zijn bezit was zoo weinig, slechts enkele honderden guldens. Toch was hij nog rijker dan menigeen, maar hij voelde zich armer dan elk ander dorpeling.

Toen de geldzaak was afgehandeld sprak Heerk met hem over oude Uube, die in het dorp moest gehuisvest worden. Met den dijk werd pas 't volgend jaar aangevangen, maar 't was beter dat Ulbe nog dit najaar verhuisde, overlegden ze. De

winter was langzamerhand een te slechte tijd voor den oude. Als 't hoog water het plekje grond waarop zijn hut zich bevond tot een eiland maakte, was hij weerloozer dan vroeger. De hut die behoord had aan een der boeren, was reeds met veel land onteigend en behoorde nu aan 't rijk.

Heerk zocht een tehuis voor den visscher en vroeg Oene of er plaats voor hem was bij Rinse en Wijke. Hij wist evenals Oene dat Ulbe daar vroeger graag zijn tijd sleet.

Oene geloofde niet dat er plaats zou zijn. Men had weinig ruimte en maar één overtollig bed waarop hijzelf sliep. Onderwijl dacht hij: als ik er toe kwam met de waardin te trouwen zou Ulbe mijn zolder kunnen krijgen! Het had iets aantrekkelijks voor hem dat hij misschien den oude een zoo goede plaats zou kunnen bezorgen. Maar hij kon met dit plannettje dat hij verzwijgen moest Heerk niet van dienst zijn bij het overleg. Zij kwamen niet veel verder. Heerk zou zelf bij Rinse over de zaak komen spreken.

Oene ging droomerig naar zijn schuit terug. Ook Heerk had thans voor hem iets, dat hem vroeger nooit was opgevallen. Hij was toch in zijn toon jegens hem juist als vroeger. Anders dan velen deed hij alsof hij niet wist dat hij te doen had met een schamele visscher.

Maar juist daarom was voor Oene deze ontmoeting als een wreede droom. Een oogenblik voelde hij zich de gelijke van dezen man dien hij van jongsaf aldus kende en die nu in alles boven hem bevoorrecht was. Hij voelde een oogenblik diep het geluk van een goedgebouwd leven, in orde en welvaren.

Doch zijn gedachte toefde hierbij niet lang. Terug varend in zijn schuit, met de levende waar, die hij aanstonds moest uitventen, dacht hij onverdeeld aan zijn eigen lot. Wat hem te doen wat hem te wachten stond. Hij had niets goeds gevonden dezen dag. Zijn geld was zoo weinig en de vrouw die hij te trouwen wenschte dronk!

Op de boerderij had men hem nagezien en over hem gesproken, toen 't schafttijd was, kort na zijn heengaan. Een oude knecht noemde Hidde Gerke's kinderen een waardeloos volk. De oudste, Gerke, was een tijd geleden, na veel verbrast te hebben, naar Amerika vertrokken. Van den tweeden zoon dien men met zijn

vader's dood voor 't laatst in 't dorp gezien had, hoorde men ook nooit goeds.

Waardeloos, - niet alle, had Heerk gezegd. Neen, van de dochter wist men geen kwaad en 't was aan haar dat Heerk dacht. Aan zijn oude liefde dacht hij daarbij niet.

Toen hij zich enkele dagen later bij het dagloonerspaar vervoegde, vond hij in Rinse een vijand. Hij had echter diens slechte gezindheid jegens hem wel eerder ondervonden en hoorde zijn booze woorden kalm aan, terwijl hij nu en dan een weinig van zich af sprak.

Rinse kende steeds ieder die meer dan hij met de wereld buiten Elboorne in aanraking kwam een grooter macht toe dan zulk een bezat. Heerk was op 't oogenblik de eenige in 't dorp die als raadslid mee beschikte over de belangen der gemeente die meerdere en grootere dorpen omvatte, nu behandelde Rinse hem alsof het aanleggen van den nieuwen dijk grootendeels van hem afhing. Hij was geweldig tegen dat nieuwe.

Met breede gebaren sprak hij van gods almacht en hoe het stijgende water hier nog nooit iemand voor altijd uit zijn woonstee had verjaagd, zooals men voor den aanleg van den dijk nu den visscher deed! En Heerk voelde, dat de fantast gelijk had met zijn verontwaardiging, in zoover een opgewonden mensch meestal gelijk had tegenover iemand die kalm en koelbloedig was. Kalmte en koelbloedigheid waren hem meer en meer eigen geworden. Hij bestreed Rinse niet lang en trof met Wijke een overeenkomst omtrent Ulbe. Een leeg schuurtje in de nabijheid zou den oude tot slaapplaats en berging van zijn huisraad kunnen dienen; overigens nam zij zijn verzorging op zich en kon hij in haar huis inwonen.

(Wordt vervolgd.)

Elisabeth Maria Post
Door
J. Koopmans

II. Reinhart, of Natuur en Godsdienst

En s'éloignant le noeud se ferme.

De vriendschap tussen twee vrouwen overgedragen op twee mannen; de afstand tussen stad en land binnen één Nederlands gewest, vergroot, zódanig, dat tans een wereldzee de voor elkander kloppende harten scheidt; de natuur van het Gelderse landschap vervangen door de verbijsterend weelderige vegetatie van Guyana; de ontboezeming van het naar liefde, God en onsterfelikheid smachtende hart, in stee ze te verdelen over twee of meer korrespondenten, gelegd in de nooit zwijgende mond van een steeds diep en warm gevoelend, alles opmerkend en godsdienstig-wijsgerig bepeinzend jongeling, wiens handelingen door steeds edele drijfveren worden bestuurd. Belangwekkende mededelingen over het Zuid-Amerikaanse klimaat, de fauna, de flora, de wildernissen, en het plantersleven; overwegingen van 't oordeel; overleggingen van 't hart, onder arbeid en in ruste, bij hope en in asse, nooit misplaatst, maar even gegrond als menskundig uit toestanden en lotgevallen ontsproten; een zuiver en voorbeeldig geleid leven, zowel uit beweegredenen welke hun oorsprong vinden in een welbegrepen eigenbelang, als wel omdat het zich voelt geheiligd door gewijde banden met edele zielen, door weemoedige herinneringen aan rechtschapene verscheiden verwanten, en door de betrachting van een door opvoeding en warm godsdienstig gevoel verinnerlikte zedeleer: alle zovele aantrekkelikheden niet alleen, voor een geslacht van voorouders, dat kennis en deugd, vroomheid en gelatenheid

als de voorwaarden van een tot gelukzaligheid voerend leven had leren waarderen, maar tevens, door de innigheid van de toon, de warmte van het gevoel, de wellust van het woord waarmee al wat natuur- en mensenleven betreft, de zwellende boezem onttogen, en echoënd door de ruimten, over de Oceaan naar de hierlandse luisterende harten gedragen wordt, een welkome lafenis na en onder een dorre verstandelikheid en een even houten verhandelings-rhetoriek. En ook voor de onderzoeker van de tegenwoordige tijd doet dit werk, ondanks zijn lange adem, verbazen èn door de schat van kennis, waarmee de schrijfster zich omtrent de tropiese wereld ginds heeft weten te verrijken, èn door de levendige schildering van tal van natuurtaferelen.

Reinhart is de geïdealiseerde broer van Mej. Post. Zoals zij zelf had willen wezen in haar schepping Emilia, die niettemin voor een goed deel de - tijdelik - Gelderse juffrouw zelf is geweest, zo is Reinhart het om en nabijë beeld van een eigen broer, die naar de West getrokken is, om er zijn fortuin te zoeken, en - mogelik - van daar uit zijne familie te kunnen steunen, of wel na zijn terugkomst in staat te kunnen zijn, oude ereschulden af te doen. Doch deze Reinhart blijft er niet minder de geestelike broeder van de Gelderse Emilia om. De vriendschap, welke Emilia en Euphrosyne tot in het graf verenigt, beleeft een twede uitgave in de aanhankelikheid tussen een zekere Karel en de verwijderde Reinhart. Karel is getrouwd, doch Charlotte en Karel zijn één; de vriendschap, de weemoed, de blijdschap, die Karel voelt, worden ook door Charlotte gedeeld. Weent Reinhart bij 't afscheid, ook Charlotte weent. Is Reinhart sprakeloos, Charlotte is het evenzeer. Niet, dat wij iets van Karel en Charlotte zelf vernemen; de enige, wiens pen de vellen mild beschrijft, is de man ginds in Guyana; komen we iets te weten van *'Kommerrust',* dan is het door Reinharts brieven; vernemen wij enkele schaarse woorden, door Karel of zijn wederhelft voorheen eens geuit, wij lezen het als een 'aanhaling' uit Reinharts ontboezemingen, wanneer hij die in 't hart bewaarde en in zijn vaardige pen gevloeide woorden nog eens schrijvende bepeinst en geniet. Want dit staat vast, - en van de zijde van Karel hebben wij het recht hetzelfde te veronderstellen, - bij ieder opstaan en naar bed gaan, en hoe vele malen niet meer bij zijn

lektuur en zijn mijmeringen, - komt hem Karel in zijn gedachten, diens naam hem op de lippen. De afstanden rekken; te sterker snoert zich de knoop. Wel wordt ons dierbaar datgene, wat wij schromen te missen! En deze Karel is Reinharts enig bezit. Niet, dat wij niet in zijn brieven horen gewagen van zijn verwanten; integendeel: Reinhart is de edele zoon van een waardige liefhebbende moeder; hij verblijdt er zich in, wanneer zij goede tijdingen van hem zal kunnen lezen, en levendig vloeit de tranenbron uit zijn onschuldige ogen, wanneer de brave vrouw met een vochtig oog, uit vreugde over zijn welstand, zijn brieven genoten heeft. Maar Karel is de schijf, waarover ook deze gevoelens lopen. Karel is zijn twede ik, de echo van zijn ziel, de klankbodem van zijn stemmingen, de horen die zijn tonen uitschalt en in de gelijkgestemde harten de zoetste gepeinzen wekt.

De levensloop van Reinhart is die van een gedésillusioneerde. In hem zien we, dat alles wat de mens op aarde kan worden gegeven geld en goederen, voorspoed en liefde, slechts tijdelike middelen zijn en op de dagen van het vermeende geluk de uren volgen van de droevige ontgocheling. Maar tevens lezen wij, dat een standvastig geloof in Gods wijze Voorzienigheid de grootste schat des levens blijft, die het licht en het duister als beleidvol beschikte gaven uit Zijn Vaderhand weet te aanvaarden en rampen en zegeningen leert prijzen als middelen ter opvoeding, tot ons latere en meest volkomene heil.

Ondertussen, blijft Reinharts levenslot een levensschool. De ‘Godsdienst’ is hem op zijn levensreis als een geschenk meegegeven; de volmaking als Christen bereikt hij of kan hij bereiken aan de hand van de hem omringende en door God tot 's mensen dienst en opvoeding geordende ‘Natuur’.

Reinhart behoort tot de ‘eenzamen’. Hij is, als Emilia, een bij voorkeur wandelend wezen, de natuur haar geheimen uitvorsend, om daarna de wonderen van de Schepping, de raadselen van zijn eigen bestaan, en de verhouding van de Eerste Oorzaak en het wezen der wereld te bepeinzen. Niet, alsof dit filosoferen tot nieuwe gezichtspunten zou leiden. De slotsom is gegeven: God is wijs en goed; en elke casuïstiek in dezen draait behendig de opening der dingen naar deze clausule, die als sluitstuk op

alle door Reinhart gestelde vragen past. Maar de tijd van zijn leven werpt kwesties op, die rakelings de grenzen van de twijfel beroeren. Doch elke keer vindt hij het bevredigende antwoord langs de oude lijn van zijn onwankelbaar vertrouwen terug. Toch is de sterke tegelijkertijd zwak. Krachtig in zijn geloof, standvastig in zijn eerlike wandel, en onwankelbaar in zijn genegenheden, voelt hij zich toch, bij 't scheiden van zijn geboortegrond en zijn dierbaren, de moed ontzinken. Hij, die geen mensen ziet, is daarom niet minder een mens. En deze is zeer spaarzaam met het weinige, dat hij bezit; bij gemis aan elke andere omgang, koestert hij des te inniger het enige hem gebleven sentiment. Ook bij hem, als bij Emilia, is de 'vriendschap' een 'oefendienst'; en als op de avond van zijn afscheid op '*Kommerrust*' de plechtige ure is aangebroken, wordt ook voor het drietal in de wandelpaden van de buitenplaats, de Natuur een tempel, waar onder het plengen van tranen en het lozen van zuchten nog eenmaal een gewijde handeling voor het altaar van de vriendschap wordt volbracht.

'Scheiding! - God weet hoe lange! Heen gaan! - welligt om niet weêr te keeren! Vaarwel - mogelijk voor de eeuwigheid! Alle die woorden, zoo vol van eene droevige betekenis, zweeven als zoo veele zwarte schimmen, mij gestadig voor den geest, en houden mijne hartstogten in gedurige beweging; de naklank van deze woorden, is voor mijne verbeelding wat het steunen eener weeklaagende echo den verliefden herder is, die haar in het eenzaam bosch zijn hart ontlast; beurtelings treft en streelt hij mijn ziel door een sombere harmonie; hij is mij als lijkmuziek bij eenen geliefden dooden; op ééns zweeven dan de meestroerende tooneelen van mijn leven voor mijnen geest, ik bevind mij dan opnieuw in de laatste weemoedvolle dagen, welke ik op uw *Kommerrust* doorbragt: hoe dikwijls ging ik daar eenzaam in het woeste pijnbosch, dat aan het nadenken scheen toegewijd, wandelen! hoe veele benauwde zuchten vloogen daar onze naderende scheiding tegen! de wilde eikenstruik die in hetzelve was opgeschoten, die zonder verplanting, welig in zijnen moederlijken grond opgroeide; de arme distel, die op het plekjen dat haar baarde verdorde, scheenen mij gelukkiger dan ik. In gedachten verzonken plukte mijne onbestuurde hand, hier en daar de schorsen

der boomen, of het mos van de schorsen af: oogenblikken ontvlogen mij in deeze wezenloosheid, bij oogenblikken; eindelijk: bij eenen hoogen Den, aan wiens voet eenige klimop- en kleefkruidplanten groeiden, die van daar zig om den stam en takken gemeenschaplijk slingerden, vond ik mij weder: dit zinnebeeld der vriendschap trof mij, ik staarde daar op; al mijmerend maakte ik een struik van dees klimop los, wond het van den pijnstam af, en ging wêer heen; krachtloos viel het ter aarde; en toen ik den volgenden dag daar wederkwam, lag het verflenst; geheel beroofd van zijn bevallige gedaante werd het een prooi der vergankelijkheid: ik zag dit - stond, en dacht met een geroerde ziel: 'zal dit dan ook het lot van den gevoeligen Reinhart zijn, als hij, van zijnen Karel afgerukt, zonder vriendschappelijke ondersteuning aan zigzelven overgelaaten is?' en ik weende. Dikwijls beefde ik tegen de laatste omarming, en telde, al mijmerend, de uuren, die, helaas! met arendsvlugheid voortsnelden, en mij dat laatste uur, dat mij een voorproef van de scheiding des doods gaf, aanbragten - onvergeetlijk zal mij die avond blijven; hij was de laatste, toen wij in het donker kastanjebosch, aan de vertrouwde vriendschap geheiligd, bij den vijver, waar die twee treurwilgen hunne lange bladeren zo moedeloos en verdrietig lieten hangen op het water, waarin zij zig spiegelden; toen wij op een zoodenbank daar neder zaten, en de nachtegaal uit een nabuurig kreupelboschjen, met een meer dan gewoone zielvolle treurigheid in zijnen toon, een lied des afscheids scheen te zingen; en u, en mij, de traanen uit de oogen lokte: Charlotte, die lieve zachte vrouw, met haar kleinen Jacob, kwam daar bij ons; wij hadden elkander veel te zeggen, doch konden niet, en zweegen: het lieve kind deed alles om die plegtige stilte door eene onbezorgde kindervreugde door aardige invallen te stooren, doch alleen deezen keer gelukte dit hem niet. Nog, dunkt mij, zie ik dien engelachtigen jongen op mijn kniën klimmen; nog hoor ik hem, en met zijne armpjens om mijnen hals geslingerd, vraagen: 'Wanneer komt gij weêr bij vader?' zijne kinderlijke onnozelheid, deed hem in die vraag geen dolk vermoeden die mij het hart doorboorde. Antwoorden kon ik het goedhartige knaapjen niet; maar ik wendde mijn aangezicht weg, en wischte een traan af, die ik om uwenwil niet wilde dat mijne zwakheid verraaden zou en mijne oogen ont-

moetten eenen blik van Charlotte die mij zeide: ‘Ook ik gevoel onze scheiding.’ - zij drukte mij de hand, en beloofde mij nimmer te vergeeten; en gij, zwijgende staardet gij op den beevenden treurwilg, die een onzekere schaduw op den stillen vijver vormde: gij scheent de cirkels nateoogen die het zwemmend insectjen, of een springende visch daarop maakte; gij volgdet die al verder en verder in hunne volle uitbreiding na, tot zij zig eindelijk verlooren in den stroom; ik staarde met u; dezelfde gevoelens bezielden ons; wij zagen elkander aan; onze oogen spraken, en onze lippen waren geslotlen: doch dit zwijgen deed mij het harte bersten; ik stond op, ging alleen, en gaf een oogenblik lucht aan mijn gevoel, keerde toen met eene schijnbaare bedaardheid, die u mogelijk koelzinnigheid scheen, weder tot u; wij onderhielden elkander van veele dingen; in den toon van uw gesprek was de edele vriend kenbaar, wiens warme vriendschap, tijd en afweezen verduuren kon, en in mijn geluk zijn eigen heil vinden zou; ook ik gevoelde de onmogelijkheid der verkoeling van onze vriendschap; en met eenigszins ruimer, doch diep getroffen hart zongen wij het roerend afscheidslied van Miller, dat mij reeds voor lang, eer ik ooit gissen kon, dat het eens op mijn geval zoo juist passen zou, dikwijls in eene mismoedige luim gebragt had; de naklank van, en de uitdrukkende toon, waarop wij het zongen, dringt nog in mijn hart en vernieuwt zijn lijden, ik heb het voor Charlotte vertaald, en het blad, waarop ik het schreef, nog besproeid met mijne traanen. Dit zongen wij en zwoeren elkander eene eeuwige vriendschap; een vriendschap die in verren lande zou voortduuren, en eens, boven zon en maan, vaster, en zonder traanen zou bevestigd worden; wij beloofden elkander ons voor den anderen waardiger te maaken, ten einde ons niet eenmaal voor onze hemelsche broederen te schaamen; God heeft dezen eed gehoord; de Engelen, die ons geleiden, zagen ons met welgevallen; en ik, Karel! ik zal hem nooit anders dan met eerbied herdenken, met trouwe poogen te vervullen - dit was bijna ons laatste gesprek; een slaaplooze nacht volgde dit op; de vuurig verlangde dageraad brak eindelijk droevig aan - de deizende morgenster was getuige van ons laatst vaarwel, en - ik ging weg.[1)]

1) I. Boek, blz. 20-25.

De scenèrie is als in ‘Het Land’. De treurwilgen, bevend over het spiegelend water; het halfdonker, onder 't sombere kastanjeloof; de scheidende zon, passen in 't kader van de ‘droefheid’; het kleefkruid en de symbolies verflensende klimop-rank illustréren de onderlinge gehechtheid als levensvoorwaarde van beider bestaan, terwijl de steeds verder golvende en tot de oever vervloeiende watercirkels de weemoedige verwijdering tot in een oneindige verte verkondigen. De mens begrijpt de natuur en de natuur leeft mee met de mens. Hij lacht, en de lucht schatert; hij treurt, en de lage wolken hangen over de druipende takken, de uil steunt, en de duif, het daglicht schuwend, steekt haar kopje troosteloos tussen 't beschermend vederpak.

De herinneringen aan ‘Kommerrust’ blijven Reinhart voortdurend bij. Zijn hart is nog meer bij Karel, dan Karel bij hem. Ofschoon hij doet en leeft, alsof het wakend oog van een edele vriend zijn handelingen gadeslaat, brengt zijn fantasie hem toch gemakkeliker naar het oord, waar beide onscheidbaren in hun reëel bestaan de genoegens van hun samenzijn hebben gesmaakt. En deze genoegens bestonden in de kultus van het gevoel. De trek naar het zwaarmoedige was aan beide eigen. Geen arbeid onderbrak hun stemmingen. Daar leefde ieder in zijn gepeïnzen, en de vriendschap waardeerde de richting van hun gedachten, en de aard van hun gevoelens. Dáár ook echoden de bosjes, de heuvelen en de stille velden, de ‘ach's’ en de ‘o's’ op de dwarsfluit. Daar werd het lied der nachtegalen gestemd en uitgelokt. Daar verstierf het klagend adagio over de waterspiegel. De beekjes murmelden mede, de wind droeg op tere wiekjes de zuchten over. Waarheen en tot waar? De weemoed en de hope van deze mensen kennen geen grenzen. De vage herinneringen en de onbestemde verlangens strekken zich tot sferen uit, die zweven buiten de werkelikheid. Vormt niet elke bereikte wens de voorwaarde voor nieuwe begeerten? Ligt het niet in de, door God ingeschapen Volmakingstrek van de menselike natuur, dat in de vrucht van het bereikte de kiem reeds ligt van de onvoldaanheid, die met nieuwe drijfkracht de armen doet uitstrekken naar een verder stadium, dat de grenzen van 't volledig Geluk weer nader ligt?

Op dus, naar Amerika, waarheen, ondanks het pijnlik voorgevoel der scheiding, de kinderplicht drijft! De wisselvalligheden van een zeereis van drie maanden aanvaard, om, gesteund door het beschermend toezicht en de helpende zorg van een dààr wonende vaderlike vriend, in de West, ten bate van dierbare achterblijvenden, zijn fortuin te beproeven! Daar toch zal het terrein zich openen, waarop de nieuwe wensen de oude verlangens zullen vervangen. Dáár zal de nieuwe mens zich bouwen een nieuwe aardse woning en er zich scheppen tijdelike goederen en tijdelike vreugden, totdat de Voorzienigheid het wufte kaartenhuis omverblaast en op de zandgrond der ruïne de letters schrijft: ‘Alles is ijdelheid!’ Want God wil, dat wij onze tijdelikheid meten met de maatstaf van het leed, opdat wij de waarde van onze hier verleende gaven zullen borgen bij de Eeuwigheid!

Op het schip, dat Reinhart aan de vaderlandse kust ontvoert, is de zwerver - men vergeve ons de vreemde vergelijking, - een zonderlinge eend in de bijt. In dit vreemd pakhuis valt niets te muizen. Waar zijn hier de stammen, die elkaar omhelzen, de symboliese klimop, de klagende uil, het filomeeltje? Het schip is van hout, en zijn gasten zijn ruw. Hij spreekt niet, de vreemdeling; zijn keel kropt, zijn oog traant. Hij weet het zelf, en schrijft er van. Eén dag vooral, - 't was reeds tegen het einde der reis, - had hij bizonder lang met de hand onder 't hoofd gezeten, als nooit voor dezen: een houding, zoals hij opmerkt, die veel vertroostends in zich moet hebben, aangezien de misnoegden haar boven alle andere verkiezen; immers zij weet door rustige gelatenheid de stormachtige driften te verbergen, die in de boezem woelen. Zijn ogen zijn moe van 't staren; de mond spreekt nog minder dan gewoonlik. De kapitein weet niet wat er aan de hand is, en begint een praatje; maar de antwoorden zijn kort; de stem is ‘dof en kwijnend,’ en de ziel gestemd tot ‘mijmeren’. Wat zou hij ook zeggen? ‘De taal van mijn hart is onverstaanbaar voor een vreemdeling van mijn lot.’ En de vriend, die, ook zonder vragen en antwoorden, door elke blik van zijn ogen weet te lezen op de bodem van zijn hart, - die vriend is verre. Hij, Reinhart, is te midden van zijn dagelikse natuurgenoten, - alleen.

Doch dit ‘alleen’, wij zeiden het reeds, is betrekkelik. Reinhart

schrijft veel, en lang, en goed; en zijn pen onderhoudt op levendige, spontane en gevoelvolle wijze de vriend op *Kommerrust;* daarbij zingt en muciseert hij, declameert, en tekent hij volgens een ‘Leitmotief’; nu schetst hij op een vlakke zee een enkel schip, dat met bolle zeilen de bruisende baren klieft: beeld van de drukkende eenzaamheid die zijn hart doorzweeft; dan tekent hij een stille golvende zee, met een enkel eilandje, en een paar vogels op een rotspunt, terwijl de andere met wijd ontplooide vlerken zich over de oceaan bewegen: uitvloeisel van de kalme rust, die leven in de Schepping wekt; een ander ontwerp geldt, doch alleen in ogenblikken van sterkte, een schone heuvel op *Kommerrust,* vanwaar hij met een geheime bekoring de vruchtbare akkers, de lachende weiden en de omringende bosjes overziet; of wel - schier boven zijn krachten! - tracht hij de zodenbank onder de boom te schetsen, met Charlote en Karel, en hem zelf, met al het gevoel der naderende scheiding op het gelaat uitgedrukt;....de boom, in welks schors de vriend, wanneer de blaadjes van de klimop zullen verdorren, tot zijn verrassing een dierbare naam gesneden zal vinden, en welke boom, hij weet het, wat ook onder de slag der bijlen moge vallen, nimmer zal worden aangeroerd, totdat de Natuur hem in 't stof zal doen neerzinken. Of wel, hij ontlokt aan zijn dwarsfluit de tonen der klagende droefgeestigheid of der duldende hoop: immers alleen deze stemmingen zijn belangvol voor zijn ziel; of hij zingt *Lavater's* lied op de Dood: omdat het denkbeeld des Doods, - een schrikbeeld voor de ‘gelukkige’, juist een ongelukkige, mits hij een Christen zij, een diepgevoelde troost kan instorten, en het uitzicht op de rust, die hij schenken zal, hèm, ‘in moedloze luimen’, zoet is; of voor 't laatst, heft zijn stem, wanneer hij zich gans doordrongen gevoelt van de vergankelikheid, zelfs die van de beste genoegens der wereld, een *Levenslied* aan, dat hij zo vriendelik is, vertaald, voor Charlotte, met zijn tekeningen bij zijn brieven te voegen. O! hoe veel tranen, aangenaam, door de herinnering en het nagevoel, rollen dan dikwels langs zijn wangen! O! hoe smelt zijn hart onder de klank van deze tonen! O, gouden dromen der jeugd! O, paradijzen zijner verbeelding! Hoe gaarne toeft de verbeelding in de schitterende kastelen van zijn ijdele topzware dromen! Hoe lief is het hem in de noodwendige ruïnen de woestenijen te zien, en de verstrooide brok-

ken van het ingestorte huis één voor één op te rapen en aan het hart te drukken!

Want, lezer, de smart heeft zijn kultus!

Geen ruïne kan indrukwekkend zijn, zo niet het bouwwerk zelve tot ons gesproken heeft in lijnen van majesteit!

De dromen van *Kommerrust* waren romanesk, Oosters, met tuinen en koepels, bij wandelingen van ledig gepeins en dromende melodieën, met gouden glanzen en zilveren luchten.

Maar dat Fata Morgana moest na fantastiese schittering spoorloos verdwijnen, zou *Kommerrust* de aanleiding worden tot een verlustiging in een kommervolle weemoedsdienst.

Op de oude ruïnen verrijst een nieuwe bouw.

In Guyana gaat het de nieuwe kolonist voor de wind. Hij begint met opzichter te worden op een groot landgoed, en als hij op zekeren dag met een opdracht naar een naburige plantage wordt gezonden, ontmoet hij daar als eigenaar een zeer simpathiek persoon, die eveneens zich onmiddellik tot Reinhart voelt aangetrokken. En ziedaar, de planter van *La bonne Espérance* vindt in de jongeling de zoon van een vroeger vriend in 't moederland terug. Als nu Reinhart het lot van zijn vader, de moeilike omstandigheden waarin zijn familie verkeert, en de reden, die hem naar Amerika heeft gedreven, aan de belangstellend luisterende Edelhart heeft meegedeeld, is diens besluit genomen. Enige dagen later krijgt Reinhart, die inmiddels zijn gewone werkzaamheden op het landgoed van zijn meester heeft opgevat, van zijn vaderlike vriend een schrijven, waarin deze hem de heugelike tijding doet geworden, dat hij door aankoop de eigenaar is geworden van een drie uren verder gelegen plantage, waarvan de eigenaar is gestorven en het onderhoud schromelik is verwaarloosd, maar die, aangezien het terrein zich uitstekend voor allerlei kultuur leent, bij noeste arbeid een rijke bron van inkomsten kan worden. Deze gronden biedt hij de brave zoon van een beminde vriend als een bewijs van zijn achting aan. Twaalf slaven zijn bij die edelmoedige schenkage inbegrepen, en reeds aan 't werk gezet. Reinhart is overgelukkig. Hij komt, en ziet, en overwint met een hoopvol vertrouwen en een verlevendigde moed alle moeielikheden. De ingestorte woningen worden herbouwd, de overwoekerde gronden

ontgonnen en bezaaid; het slavental op veertig gebracht, en hoe langer hoe meer in kultuur gebrachte tuinen aan de suikerteelt, de katoenbouw en de koffiepluk toegewezen. Eerst behelpt hij zich in een schuur; als de werkzaamheden het toelaten sticht hij zich een geriefeliker woning. Hij zaait Europese groenten, plant Europese gewassen en vruchtbomen; Karel zorgt voor het een en het ander. Hij houdt kippen, varkens en vee; hij legt tuinen aan, met bloemen en heesters, baant zich slingerpaden door verwilderde terreinen, bouwt zich op een afgelegen plekje een *Retraite,* een oord van stille gepeinzen en gewijde uren, kortom, richt zich in, zoals hij zich voorstelt zijn leven het best te kunnen genieten. En wat hierin zijn trouw ideaal blijft, verkondigt de naam, die hij met blijde zinnen aan zijn eigendom heeft gegeven: hij is de gelukkige bezitter namelik van *L' Heureuse Solitude*.

Zo Reinhart, aangevoerd door een tot werkdadigheid prikkelende ijver en gelokt door een in nader uitzicht gesteld doel, de positieve eigenschappen van een koloniserende landman vertoont, door zijn negatieve eigenschappen, in zijn kwaliteit als sociabel wereldling, is hij uitstekend voor het plantenleven in het schaars bewoonde savannah-land der Guyaanse kuststreek geschikt. Reeds van zijn jonkheid af, vertelt hij met voorliefde, hadden woorden als ‘kluizenaar’, ‘hermiet’, ‘hut’, ‘bos’, ‘eenzaam lampje’ zo iets welluidends, zo iets strelends voor zijn oren; en niets beviel hem meer, dan de romaneske beschrijving te genieten van een ‘Solitaire’, die bij een groot woest woud, of op een steile bergtop, of in een eenzaam dal, zijn afgezonderde woning gekozen had. - Daarbij kwam tevens zijn aangeboren koelheid voor rijkdom en overvloed een woordje meespreken. Nooit, verklaart hij, met dezelfde openhartigheid, zou het in hem opgekomen zijn, de ware tevredenheid te zoeken binnen de muren van een rijzend kasteel, of van een trots paleis; maar altijd had hij getracht naar die gulden middenstaat, welke hem zo ver van overvloed als van behoefte, zo ver van pracht als van ruwheid kon verwijderd houden; redenen waarom hij dan ook de oude bekrompen schuur heeft laten vervangen door een betere woning, als een volstrekte eis, om in ‘volkomen vergenoegheid’ voort te leven. Dit bedenkende, kan hij ook niet nalaten, de voordelen van zijn opvoeding te prijzen; deze

was juist zo ingericht, dat ze in zijn tegenwoordige omstandigheden, en ook in die waarin hij zich later zou kunnen bevinden, de vruchtbaarste uitwerking moest hebben; midden in 't genot van een ruimer deel was hem altijd het onvoldoende en wisselvallige van de goederen dezer wereld voor ogen gesteld, en hadden hem zijn brave ouders geleerd in vernedering min of meer groot, en in armoede rijk te blijven, zodat hij in beide mogelik meer rust had genoten dan zij, die, altijd aan de voorspoed gewoon, nooit geen gemis hadden gekend. Daarbij mishaagt hem de levenswijze der blanke kolonisten, en ontwijkt hij de ruwheid van hun samenkomsten, die, schoon aanvangende met zakelike gesprekken, worden voortgezet onder kaartspel en geregeld ontaarden in drinkgelagen. Ook zedelik staat hun leven alles behalve hoog; godsdienst kennen ze niet; niets zoeken ze wat hun leven verheffen kan; integendeel, het lichaam wordt oud voor zijn tijd, en de geest, gewoon geraakt aan zuiver materialistiese overwegingen, zo zelfs, dat niemand het in zijn hoofd krijgt, zo min aestheties, als ethies, zich enige afleiding te geven, en de naaste omgeving van een planterswoning zelfs geen sierbed of heesterpark gunt, wordt ongewoon eng, terwijl ook het gemoed zich voor alle zachtere aandoeningen sluit. Door dit kontrast blijft Reinhart als van zelf van alle geestelike wisselwerking uitgesloten, en is ook in zijn zedelike en godsdienstige begrippen een kluizenaar. Is dit een gewin voor hem zelf, niet minder is dit het geval voor zijn naaste omgeving, en is Reinhart ook in dit opzicht een antipode van zijn medekolonisten, die, zo ze zich zelf verwaarlozen, zoveel te minder zich laten gelegen liggen aan hun slaven, ze als dieren naar de arbeid drijven en ze evenzeer als dieren, in hutten aan hun lot overlaten. Alleen, uit nuttigheidsoverwegingen, wordt voor hun voeding gezorgd. Geheel anders zal Reinhart, die als Natuurvereerder in al wat leeft het Goddelik cachet heeft leeren kenner en in de medemens de drager van het Goddelik beeld heeft leren waarderen, komen te staan tegen over dit door eeuwen van slavernij geknechte en door bestendige ontstentenis van alle opvoedingswerk verstompte mensengeslacht. Hier ziet hij een twede arbeidsveld. ‘O!’ - betuigt hij vol ijver in zijn brieven, - ‘hoe klopt mijn hart van verlangen, om die wezens, wier geluk in mijne hand is, zoo gelukkig te maken, als hun stand dit immer toelaat! hoe zoet is het denkbeeld

van een' vader, een' weldoener van die geenen te worden, die het lot van mij afhankelijk maakte! maar hoe groeit de begeerte, wanneer ik denk: “Het zijn mensen, die het dierbaarste goed des levens, de wijsheid verlooren, en zonder groote schade, kan ik hun door zachtaardigheid dit voor de helft wedergeven.” - Karel! als ik dit indenk, dan kniel ik voor God,....’[1)] En in zoverre heeft hij zijn daden gericht naar zijn woorden, dat, als hij enige jaren later zijn bezittingen verlaat, om in Europa nieuwe troost te zoeken, de oever, vanwaar de boot hem en zijn kinderen wegvoert, galmt van het weegeklaag der achtergebleven slaven.

De woning is volbouwd; een landhek geeft toegang tot een lange allee; bomen van onderscheidene vorm, kleur en geur van vruchten en bloemen, rijen zich langs het voetpad; aan de ene zijde weiden de koeien, schapen en geiten, die voor 't branden van de middagzon hun toevlucht zoeken onder 't lommer van enige Guaveen Acaju-bomen; aan de andere zijde de moestuin, ingesloten door een maïsveld en een Bananenbosje; recht vooruit ligt het woonhuis; het voorplein, halfcirkelvormig, is omzoomd met Oranjebomen en Tamarindes, wier bloesems de grond bestrooien, en wier geuren als wierook de dampkring verblijden. Hier ontbreken pracht en weelde, maar bevredigt de eenvoud de behoefte, en voldoet de doelmatigheid het vergenoegen. Eén der vertrekken werd zijn heiligdom: het is de ‘schrijfcel’, met het uitzicht op het zacht groen van het Bananenbos; de eenvoud stoffeerde ze met de noodzakelikste meubelen; de liefde behing de wanden met de silhouetten zijner dierbaren; de toewijding en de herinnering stichtten er zich een tempel. Een badvijver, met groene grasboorden, omringd door citroen en oranjeheesters, wier takken, overschaduwd nog door grote bamboe-bladen, de zonnekracht van het immer koele, stromende water afsluiten, zorgt voor de dagelikse verfrissingen. Afgezonderd nog van zijn woning, ver van het woelige plantage-bedrijf en buiten de gehoorkring van de steeds luidruchtige negervreugde, terwijl geen ongewijde voet er de bodem kan ontheiligen, noch mensenstemmen de bevallige stilte kunnen verstoren, ligt, onder het ondoordringbaar gewelf van hoge eiken, cederbalsem-, kaneel- en tulpenbomen, waar de insekten murme-

1) III. Boek, blz. 41, 42.

len, de windjes suizen en de vogelen fladderen, zijn heiligdom, de *Retraite;* een hut, die van buiten een bemoste grot schijnt, en van binnen een kapel is: het gewijde oord van medidaties, waar del eenzaamheidlievende de wereld kan ontvlieden, zijn God kan zoeken, zijn berouw kan uitschreien, en zich kan neervlijen tegen het aloude geloofsvertrouwen.

Niemand wane ondertussen, dat in dit oord van godsdienstig betrachten een sinistere somberheid zou heersen. De God van Reinhart is allereerst een God der levenden; Zijn aanwezen openbaart zich allereerst in kracht van wording, groei en bloei, en zo Hij aan de levensduur van de vegetatie een eindpaal stelt, dan geschiedt dit om uit het afgelegde omhulsel een nieuwe kiem te drijven van een krachtiger tiepe. De dood is te vertrouwd met het leven, om in zijn vormen en symbolen er in de eerste plaats naar te streven om afschrik bij de mensen voor zijn wezen te wekken. Wij weten van Emilia, de hoofdpersoon in ‘Het Land’, dat zij zich een graftombe had gesticht in een door zwaar geboomte omsloten plek in de volle natuur, evenzoo heeft ook Reinhart in de nabijheid van de *Retraite* zich een grafplaats gebouwd. 't Is de Natuur, die de doode ontvangt, zoals ook de Natuur onafgebroken het leven schept en voedt. Zo de mens de ondergod en de priester is, dan is hij het alleen te midden van de krachtige drang van 't rijkste leven. In één van haar schetsen in ‘Eenzame Uren’ beschrijft Mej. Post een klooster. Zulk een plaats nu, waar de maagd zich, binnen hoge muren, afgescheiden van de lieve Schepping, die allereerst de zinnen opvoert tot het Euwige en Onsterfelike, is de schrijfster een gruwel. Hier strijdt zij - en van haar standpunt terecht - tegen een wanbegrip. Haar ‘eenzaamheid’ ontwijkt niet het Leven, maar tracht juist het Alleven in de lengte en in de diepte te doorgronden. Haar levensadem is niet de gedwongen afzondering, maar de volle Vrijheid in de zinnelik waarneembare en de, door de Verbeelding, met oneindig Leven opgewekte ruimten. Mensen als Emilia en Reinhart kunnen niet aarden binnen de muren. De stenen tempelwanden van de door mensen opgerichte heiligdommen beklemmen hen; de gewelven drukken, het schemerlicht maakt hen schuw. De doodshoofden aan de wapens der afgestorvenen, de graftekens der hooggeplaatsten in de nissen en rond de pijlers doen hen treuren; de zerken, die hun voeten bewandelen, herin-

neren hen aan lijken en stof. In zulk een naargeestige woning kunnen zij God niet dienen. Godsdienst wil wezen een bron van vreugde, en wel van de reine vreugde, zoals ze de Natuur ons verschaft en de Natuur in haar zuiverheid ze ons laat genieten. Daarom is bij Reinhart het toeven bij zijn God wel aan een bepaald oord gebonden, maar tegelijkertijd dit oord een plekje, waar lieve bloemen in de vrije lucht weelderig met haar schoonheid pralen, de zonneschijn, en het zachte maanlicht koesterend door de bladeren glijden en de sterren vrolik tintelen; de brede vensters nodigen de dag naar binnen, en hoge stammen helpen hulpvaardig de bloeiende lianen naar omhoog. De rijke dieren- en plantenwereld openbaart aan de vorser naar Gods verborgenheden Zijn wijze lessen En zelfs de zielloze keiën, hier en daar als willekeurig gezaaid, laat deze priester in wijze letters spreken; schone bijbelspreuken, er op geschilderd, herinneren het hem: ‘Werkt niet om de spijze die vergaat, maar om die, welke duurt in het eeuwige leven’; - ‘Daar ik ben zal ook mijn dienaar zijn’; - ‘Ons leven is een damp, de dood wenkt ieder uur!’. En ook binnen aan de wanden hangen taferelen uit de gewijde geschiedenis: Jezus in Gethsemané; de geschiedenis der wijze en dwaze Maagden; Lazarus' opstanding; Elia's spijziging; Jacob te Bethel en Abraham met Sara, zich op weg begevende, om zich te vestigen in het onbekende land, waarvan de toppen der bergen reeds in de verte blauwen. -

Abraham met Sara!

Op de bodem van de voldoening kiemt een nieuwe onvoldaanheid. De nieuwe planter heeft een huis en een ruim bestaan. De vaste grondslag van het onbekommerde leven, dat zich geneert met spijs en drank, zijn rust vindt op het nachtelike leger, zijn toevlucht in een gezellige woning, is aanwezig; is het wonder, dat de mijmeraar zich zijn verbeelding een gezellin voortoovert, die met een gelijk gestemde ziel, zijn gevoelens deelt, zijn gedachten raadt, zijn eenzaamheid mede gezellig vindt, en met hem haar weemoed laat zuchten en schreien naar een land van nooit te verbreken banden en nooit te verstoren verwachtingen, en desondanks inmiddels door haar liefde hem 't aardse vreemdelingschap dragelik helpt maken? - De werkelikheid vangt aan met beloften. ‘Karel! daar heb ik haar gezien, de vrouwelike engel, welke mijn geluk volmaaken

zal, maar helaas! tot mijn ongeluk! het was slechts in den droom; hoe staarde ik op haar bevallige trekken! hoe verlangend strekte ik mijn armen na haar uit! doch - ik ontwaakte; alles was weg;.....' En 's middags, drijvende in een bootje op 't water, waar de slaap hem bevangt, verschijnt hem wederom een vrouwelik wezen, aan de hand van Karel, met een zielsuitdrukking in haar gelaat, die hij juist in een vrouw beminnen zou, zodat hij zwijgend voelde, dat al zijn geluk aan dit wezen verbonden was....Maar de hond maakte hem wakker, en hij vond voor aangename gevoelens niets dan 'doodsche ledigheid.' Met het werken wilde het die dag niet opschieten; nog vier andere etmalen werden 'doorgekwijnd'; de leegte in zijn binnenste werd steeds groter; wel is waar had hij, heel onbestemd, wel eens naar een lotgenoot in zijn leven verlangd, maar de verbeelding had haar geen bepaalde gedaante gegeven. Dit nu deed de droom; het betoverend beeld vervolgt hem, laat hem niet los, verstoort zijn rust, maakt hem het werk tot een straf, de lektuur tot een plaag. *L'heureuse Solitude* heeft hare bevalligheid verloren; de intieme hoekjes zijn schuilplaatsen geworden van naargeestige eenzaamheid en uren van kwelling. Hoe voelt hij zich gemarteld! Misschien bestaat dat meisje niet eens! Misschien zal ze zijn liefde niet eens beantwoorden! Ach! kon hij maar een lange rij van jaren hopen op haar bezit! Wat zou hem die hoop een staf zijn in 't leven. Hoe zou hij er op steunen om 't eind van zijn weg te halen! Maar nu? Ach, kon de gelukkige Karel, zijn rede ondersteunen en hem rust en wijsheid instorten. Hoe zou de vriendschap het gemis der liefde vergoeden, hoe zou zijn verlangen bedwongen worden naar een gelukzaligheid, die, hoe groot, toch maar van deze aard is, en eindigt met het korte leven. - Wat zegt hij daar?....'Ware liefde kan immers nimmer sterven!'

De ware liefde!

Reeds had voor dezen de vaderlike vriend Edelhart, die bij een bezoek op Reinharts plantage de uitstekende aanleg van het landgoed had opgemerkt, en die zeker, bij zijn mensenkennis, wel bevroeden kon, dat zijn jonge vriend op het punt van trouwplannen, niet verder zou komen dan tot een geregeld omtoeren in de draaimolen van zijn dromerigheid, hem aangemaand, eens rond te zien onder de dochteren des lands, en hem bij voorbaat een aangewezen, als veel-

zins waardig, om *L'heureuse Solitude* door haar uiterlik en innerlik, gezwegen nog van haar gegoedheid, nieuwe luister bij te zetten. Doch deze aansporing vermag niet meer, dan opnieuw het caroussel van elkander opvolgende en verwerpende meditaties op gang te brengen. - Geld en schoonheid mogen de zinnen voldoen, het hart blijft er ledig bij, zo vangt hij aan. - Het overvloedigst genot zal verkwijnen onder onvoldane verlangens, zet hij voort. De zaak is, dat Edelhart, hoe oordeelkundig en menskundig te zamen, zijn, Reinharts hart, niet heeft gepeild. Dit hart, hij weet het, snakt smachtend een echtvriendin, die aan zijn wensen beantwoordt, tegen; maar aan de andere kant begeert hij evenzeer van de wederpartij, dat zij hem met haar gelaat en haar omgang openhartig tegemoet komt. Haar oog moet een taal spreken, die een weerklank is van zijn zielewens; de kwijnende blik het leven uitschieten van de zachte vrouwelike ziel, die 't antwoord brengt op zijn gevoelig kloppend hart. Wat zeggen dan jeugd, en middelen, en wereld? Wat zegt het, dat zulk een vrouw zijn lot wil delen? - Zulken zijn er genoeg te vinden! Maar wie wijst hem de maagd, die hij als de verwezenliking van zijn droom herkent, en die tevens in hem de persoon zal vinden, die van allen ter wereld alléén haar oprechte liefde beantwoorden kan? Hoe vindt hij eene Charlotte? Hoe de gelijkgestemde ziel? Hoe de enige, de voorbestemde, wier ‘verwantschap’ zich zal manifesteren bij de ‘herkenning’, en die, eens met hem verbonden, onafscheidbaar verenigd zal blijven tot in Oneindigheid?

Hij hoopt en hij twijfelt. Bekoorlik is het tafereel, dat hij zich maakt, wanneer hij zich voorstelt, met een lieve echtgenoot aan de hand, het levenspad te bewandelen; samen de bloemen te plukken, welke om hen bloeien; de distels uit te rukken, die hun voeten dreigen te wonden; elkander te steunen, waar de wegen steil lopen, en bij het einde van de baan gezamenlik het vaderland der ruste in te stappen, waar de liefde hemels wordt en volmaakt! Maar 's levens ervaring vertelt hem, hoe zeldzaam de Karel's en de Charlotte's elkander vinden; hoe dikwels de heiligste verbintenis, door de Weldoener der mensen ingesteld, zo ze kwalik wordt aangegaan, het nijpendst verdriet van ons samenzijn kan berokkenen, en een geheel leven lang, eindeloze jaren van kwelling veroorzaken kan; en wanneer het scepties verstand zijn

dromen van gelukzaligheid verstoort en hem waarschuwt: ‘Doorblader de ongekende jaarboeken des huislijken levens, zoek daar de anecdotes der huwelijksgenoegens; en gij zult leeren dat deze aarde, ook bij de allereerste menschen, het tooneel der volmaakste liefde niet is,’[1] dan wordt hij stil in zijn eenzaamheid, en hij laat het nietige schaduwbeeld van gedroomd geluk onbekommerd weer glippen.

Hij vindt haar, de gelukkige! Het lot leidde hem.

En het lied van zijn geluk, klinkt als een hooggestemde melodie uit het orchestrion van zijn jubelend hart, opklimmend langs de sferen, en golvend door de tintelende ether, over de Oceaan naar de dreven van *Kommerrust*.

‘Ik heb haar gevonden! lieve, beste Karel! juicht met mij, mijn geheele ziel is vreugde! zij tintelt door alle mijn aderen; mijn hart klopt met eene, mij tot nog toe onbekende, ligtheid; mijn geheele aanwezen is tot een gevoel van geluk opgewonden, 't welk ik niet dacht, dat op deeze wereld te genieten was; althans niet voor mij! denk eens, het eenige dat mij ontbrak, waarnaar mijn hart zoo smachtend verlangde, eene lieve echtgenoote die het pad des levens met mij bewandelen, en het geluk dat mij toevloeit, met mij deelen of het lijden dat misschien op mij wacht, met mij draagen wil, die heb ik gevonden! haar heb ik - niet weder in een' droom, als een beeld mijner harsenen - maar met mijne eigene verlangende oogen gezien; haar met mijne armen omvat; met mijn' mond haare gulle bezielde lippen beroerd, en den kusch van eeuwige, voor den hemel bestemde, liefde, op dezelven gedrukt; Karel! welk een gelukkig wezen is uw vriend! hoe veel had de goede Hemel voor mij bewaard, toen ik alle mijn wenschen vruchteloos dacht! mijn pijnlijk verlangen moest mijn hart slechts bereiden, om den besten schat eens zaliger te bezitten. Toen het ongeluk mij ook mijnen eenigsten, mij zoo kleinen troost, den gezelligen Cheri,[2] ontnomen had, en een donkere nacht van treurige eenzaamheid mij rondom omgaf; toen rees de dageraad van mijne vreugde op ééns aan de kim-

1) IV. Boek, blz. 256.
2) Een hond, uit Europa medegebracht.

men, om eerlang eene heerlijke zon, die woestijnen in paradijzen kan omscheppen, te doen opgaan; door haaren lieven glans lacht de gantsche schepping mij tegen; een nieuwe aanzijn begon voor mij; en alles juicht mij geluk toe, omdat ik het met zulk een gelukkig hart geniet.'[1)]

Doch de lezer meent het recht te hebben om te vernemen, hoe deze Ridder der Dolende Sentimenten zijn enig Evenbeeld vond. De ontdekkingstocht zelf is beschreven als een opgang naar 't lichtende Eden.

Reinhart heeft zich, vergezeld van twee negerslaven, op weg begeven, ter opsporing van een Indiaans gehucht, aan de overzijde van de rivier, die op korte afstand van zijn hoeve, zich kronkelend naar de Oceaan richt. Zij dringen door in een woud, doch verliezen het ongebaande pad, en werken zich vast in een verschrikkelike wildernis. Daar overvalt hen de nacht, een nacht vol verschrikkingen, door de nabijheid der wilde dieren, de vreselike uitbarsting van een tropies onweder, en de onzekerheid van hun lot. De held der stille bewondering van Gods geweldige machten is voor enkele uren de angstig ontzette kleinmoedige, bij 't wijken der hoop, geworden. Doch daar verrijzen, in zijn onrustigd voelend brein, als hemelwaarts schietende loten, gekiemd uit het zaad van 't vertrouwen, de geloofsverheffende woorden van de 29e Psalm. In hem wordt het oude lied van berusten tot een nieuwe werkelikheid. Tans is hij in staat, ook zijn ondergeschikten tot moedig volharden aan te sporen; daar flikkert in de verte een lichtje; de hut van een oude Indiaan gunt hun een kortstondig verblijf; als de eerste schemerglansen van de dageraad zich vertonen, wijst de bewoner van dit oord hun de weg naar een naburige plantage, en met nieuwe hoop, na de genoten verkwikking der rust, tijgt hij naar 't naaste doel op weg.

Hoe lacht de Natuur, zowel op de woeste savannen, als op de bebouwde akkers! Hoe wekt het eenzaam wormpje, op de lage boomtak zijn medeworpje tegenkruipend, zijn vrolike belangstelling op! Hoe zoet geuren de kruiden, en jubelen zachtkens de vogelen; hoe ruisen melodieus de tirillende bladeren der palmen, in 't opwaarts schrijden van de rijzende heuvel, en pralen majestueus

1) Boek IV, blz. 298-299.

de hoge stammen in gulden glans, bij 't statig stijgen der zon! Zó vertoont zich aan zijn in heerlikheid weidende ogen, het eenzame *La Recompense,* doch vrolik door de bebouwde velden, de reeds bedrijvige slaven, bezig met de suikeroogst; tortels en kanarie's zingen hem het welkom toe; en vervroliken zijn genoegelike gewaarwordingen; een gedienstige huisneger leidt hem binnen bij zijn meester, belangwekkend door zijn open gelaat, ‘doormengd met droevige trekken’, gul in zijn vriendschappelikheid..Hij neemt plaats....Naast de gastheer staat een ledige stoel; op de tafel ligt een boek; 't is *Clarrisse Harlowe*....‘Mijn dochter bemint dat boek; zij zal wel ras van haar morgenwandeling wederkomen!’ merkt de vader op. - Een dochter! Het hart begint te kloppen; de verwachting klimt, de ogen staren naar de deur; de verbeelding werkt....Daar verschijnt ze: een gedaante boven alle verbeelding, kortweg betoverend. Zo veel ware schoonheid, zo veel natuurlike bevalligheid, zo veel edele grootheid en openhartige gulheid, zo veel reine deugd, en vatbaarheid voor ware liefde, in haar geheele voorkomen sprekende, had deze plotselinge aanbidder in geen vrouw ooit verenigd gezien....Ook in haar gesprek, geheel natuur, wars van gekunstelde bevalligheid, of wellevende stijfheid, toonde ze zo veel geestesontwikkeling, zoveel zachtaardige goedheid, en zo veel kundigheid in huishoudelike aangelegenheden, dat zij een wonder van haar sekse kon worden genoemd; maar wat haar tot een engel maakte, deden haar deugd en haar godsdienst, zoals ze die in haar bedrijven, haar omgang en dikwels in haar zwijgen, vertoonde.

Haar naam was *Nannie,* herinnering aan de onsterfelike liefde welke de toenmalige Ridderschap der Westerse litteratuur ontboezemde voor de ideële *Fanny*. Zoals ook *Melide,* de aan de heer Dubingthon - want dit is des planters naam - ontvallen echtgenote, ons in de Klopstodkiaanse sferen verplaatst.

Een aanzoek volgt. De zaak is spoedig in 't gerede. Dubingthon en Reinhart herkennen elkander als verwante zielen. Van het eerste ogenblik dat de bezitter van *La Récompense* zijn jonge gast aanschouwde, was deze hem geen vreemdeling meer; het jonge gelaat droeg, in zijn ogen, de stempel van stille, in de bodem der tegenspoeden, gewortelde deugden; zo iemand had hij tot heden niet in de Kolonie ontmoet; het toeval had de oude

eenzame, een jonge vriend der deugd toegevoerd. Want ook Dubingthon heeft veel geleden; allerlei slagen van het noodlot heeft hij verduurd; het onverwacht verlies van zijn fortuin heeft hem de ijdelheid voor alle aardse genoegens doen ondervinden; de dood heeft hem zijn Melide ontscheurd; maar de godsdienst heeft hem met eeuwige goederen getroost, en de hoop op de blijvende vereniging in betere gewesten heeft hem het mogelik gemaakt, om eenzaam dolend op zijn somber pad, de lange scheiding des doods te verdragen. Dezelfde hoop had ook het sterven van zijn Melide verlicht.

Reinhart is een en al aandoening. Ziedaar dan de edele vriend, die hier wachtte op zijne komst! Ziedaar dan een mede-treurende in een wereld van droefheid, een zelfde vereerder van een zelfde God, en tevens is hij de gelukkige vader van de enige Nannie! Wat geeft het, dat de gronden der plantage schraal zijn, en de bekoorlike Nannie van fortuin misdeeld? De vriendschap kent geen aardse overwegingen, maar zoekt slechts zielen-harmonie.

Is het nodig het lied der ‘voorbestemming’ te herhalen? - ‘Zoo de ziel, die spreekt in Nannie's gelaat’, - betuigt de verrukte jonkman, - ‘in een jongeling woonde, zou zij mij hem tot een boezemvriend maken; nu zij zetelt in een vrouwelik lichaam, bemin ik haar onuitsprekelik teder, en vurig, terwijl die liefde zo rein is als haar voorwerp; en al miste zij dat schone oog, die betooverende bevalligheden; al ware ze in een schamele hut geboren, en een slavinnekleding haar deksel, dan zou Nannie de bekoorster van mijn hart zijn en blijven, zo lang ik adem schep; goede Hemel! geef mij deze vrouw, en ik heb geen wensen meer.’[1)]

En Nannie? - ‘Dierbare Reinhart, enige sterveling!’ - zo kopieert de gelukkige, uit haar zoete brieven, in een epistel aan Karel....‘dien ik als de beste gaaf van de Hemel afbad, wanneer ik alle genietingen, alle liefde, alle vermaken te zwak vond, om de stille wens van mijn ziel te bevredigen; hoe dank ik de Voorzienigheid die ons aan elkander gaf, met gevoelvolle tranen! welk een weldadige besturing! duizend andere voor elkander gevormde mensen, die, onbekend, naar elkander wensen,

1) IV. Boek, blz. 336.

elkander zoeken, vruchtloos zoeken, en vinden zich op deze wereld nooit, maar wenen, in smachtende eenzaamheid, tranen van gemis; doch wij, wij vonden elkander; werden uit verschillende wereldoorden tot elkander geleid, en gevoelen de geheime wensen van onze harten voldaan; zulk een liefde moet vruchtbaar zijn in ware deugd; en niet slechts vergankelike bloemen van aards geluk, maar hemelvreugde, die nooit sterft, voor ons doen bloeien: en dit kan zij, bestuurd, door de godsdienst, die wij beide vereren.'[1)]

Zo gaat zij door. Hoe gaarne zou Reinhart het uur vervroegd zien waar zij aan de eenzame de troost der liefde komt brengen! Maar anders, weet hij, werkt de liefde op het vrouwelike, en anders op het mannelike karakter. Beide beminnen even vurig, maar hoe zacht bedaard en teder leeft ze in 't kloppend hart van 't gevoelvolle meisje! hoe gloeiend blaakt zij in de onstuimige boezem van de vurige jongeling! Doch, - bij wie zou ze spoediger verdoven? Mag hij dit, zonder zijn eigen sekse schande aan te doen, eigenlik wel vragen? Doch wat bazelt hij toch, - zo herstelt hij zich. Verdoven doen slechts losse driften, verflauwen doet een grillig welgevallen, valselik met de naam van liefde bestempeld, doch ware liefde sterft niet; haar vlam duurt oneindig voort, en zal in verfijnde sferen des Hemels eens helderder gloeien dan ze hier immer kan.

In deze laatste betuiging ligt een grond van eigen psychologiese waarneming. Reinhart weet bij ervaring, dat een edeldenkend hart hoezeer de dagelikse handelingen richtende op onberispelikheid van wandel, tevens een vruchtbare bron kan zijn voor neigingen, die de aanvankelik scherp gevatte blik op een zuivere ethiese gedragslijn, heimelik verduisteren. In de troebele bron der simpatieën vloeien deugd en ondeugd zo licht ineen; en moeielik is in de stroom die uitgaat van een warm voelend hart, het punt te wijzen waar het edel gevoel zich voortzet als een onzuivere drift. Licht valt het te waken tegen neigingen, die zich onmiddellik doen kennen als verboden begeerten; moeilik daarentegen is het zich in te houden tegen zulke die in haar oorsprong zuiver, en aantrekkelik zijn voor een gevoelig hart. Niet steeds vertonen zich de verlokkingen in de gedaante der wellust; zij groeien ook als

1) IV. Boek, blz. 377, 378.

woekerend onkruid onder een leliënpark. Reinhart, wij kennen hem genoeg, vraagt als voorwaarden voor geluk een reinheid en een liefde, die de zijne in alle opzichten evenaren; alleen hierop rust de onverbreekbaarheid van de echtelike band; stand, fortuin, schoonheid zonder ziel zijn van onwaarde; zelfs het slavenkleed mag geen hindernis zijn. Welnu, hij had zich zelf eens betrapt op een zuiver en menslievend medelijden met een jonge negerin, die haar leven in slavernij moest verkwijnen, terwijl ze wellicht een hart had, geschikt om volkomen het zoet der vrijheid te smaken, en daarbij opgemerkt, dat deze aandoening, die hem eerst een menslievende traan in 't oog deed trillen, allengs vervloeide in een onedele drift, die zijn ziel verlaagde, zijn rust verstoorde, en welke het hem zoveel te moeiliker viel te overwinnen, omdat het oordeel zich te verleidelik door het hart liet bedwelmen, dat te gereder zich zelf met uitvluchten misleidde. Dat Reinhart onder deze aanvechtingen zich zelf staande wist te houden, strekt hem tot ere. Wij, die uit zijn levensgeschiedenis weten, dat een voorbeeldige opvoeding, en een Godsdienstige aanleg steunsels zijn geweest op zijn levensweg, zullen in de eerste plaats, voor zijn standvastigheid een verklaring zoeken in een beroep op heilige herinneringen en op Gods bewarende genade. Maar in welk een eigenaardig en voor hem en zijn geestesrichting karakteristiek licht komt deze zielekamp te staan, wanneer wij horen, dat het krachtigste tegengif tegen zijn onedele drift dit denkbeeld geweest is, dat, wanneer ooit het lot hem een echtvriendin uit de schaarse met hem verwante mensenwereld, op de door en door vereenzaamde plek zijner schaars bevolkte kolonie mocht toevoegen, hij zich even onschuldig in haar armen mocht bevinden als hij zelf haar zou verlangen. Zo schaars het uitzicht, zo sterk de hoop, zo zoet het verlangen. ‘Lief onschuldig wezen!’ - zo roept hij, de armen uitstrekkend in de ijle ruimte, - ‘edele zachte vrouw! die mogelijk onder deze of gindse hemelstreek, voor mij ademt! Laat uw beeld mij omzweven! Bescherm mijn onschuld, zoals gij eens de vervulling van mijn hart zult zijn! Mocht de Voorzienigheid U, o Engel! eens in mijn armen voeren! Hoe zou mijn deugd ongerept blijven zonder strijd!’[1)]

1) III. Boek, blz. 85.

In deze door reinheid geadelde liefde, wordt haar voorwerp een heilig wezen. Haar priester bidt haar aan, en haar vererende, geeft hij tevens een hogere wijding aan zijn eigen gevoel: de Liefde tusschen de mensen daarmee stempelende tot een bij het Eeuwig leven geborgd geestelik Goed. Maar zo Prometheus bleef leven door alle mensengeslachten, en de Hemelse weldaden onder de mensheid uitdeelde, de straffen, hierop gesteld, bleven van werkende kracht. Wij kennen de geschiedenis van Emilia. Wij zullen wederom horen, dat ook Reinhart de op aarde niet te vervullen wensen, vol weemoed en ontgocheling, aan de rustende schoot des Hemels opdraagt. Ook hij moet rijzen - en vallen.

De knoop wordt gelegd, en Nannie komt. De barometer van zijn geluk zwaait over het poolpunt.

Hoor hem juichen:

'O! welk een edele belooning voor alles wat ik leed! wat ik miste, vind ik in haar bezitting; alles is reeds meer dan dubbel vergoed en ik stap met nieuwe moed mijn toekomstig lot tegen:....[1)]

laat de ongestadige fortuin, door nieuwe rampen, mijn opkiemende voorspoed vernietigen; laat andere onheilen mijn moed beproeven, en mij tranen kosten; zo ik Nannie slechts behouden, en in hare ogen voldaanheid lezen mag, dan vrees ik niets, en ik zal met haar gelukkig zijn.'[2)]

'hoe dood arm, hoe zielloos, hoe slaafs is het geluk der paleizen, bij de stille zaligheid, welke mijn nederige woning verbergt! bij al zijn schitterende grootheid, bij al zijn weelderige overvloed, kan de beheerser der volken zeer zelden een lotgenote naar zijn hart kiezen: het staatsbelang moet zijn neiging meestal bestieren; en het ware zoet der liefde, de ziel van het leven, blijft hem vreemd.[3)]

hoe zal uw (Karels) goed hart zich verheugen in de aangename lotswisseling van uw vriend, als gij de eenzame, de kwijnende jongeling, in de echtgenoot van een bevallige, deugdzame lotgenote herschapen ziet.'[2)]

1) V. Boek, blz. 2.
2) blz. 3.
3) blz. 2.
2) blz. 3.

‘....op deze wijze loopt de ene dag na de andere doorgaans af, en ons leven glijdt, als een effen beek die over keisteentjes rolt, in aangename kalmte daarheen; geen pijnlike begeerte kwelt ons, daar zij alle, of door de hoop bevredigd, of door ons genot vervuld zijn....[1)]

....vrij van de zware ketens der lastige etiquette....vrij van alle slaafse dwang tot bezoeken en tegenbezoeken, daar het hart niet in deelt....daarom zijn wij geen norse naburen: onze schaarse ontmoetingen zijn altijd vriendelik....wij onttrekken ons nooit: - wij haten niemand....wij zijn gelukkig in onze eenzaamheid: wij zijn een wereld voor elkander....eenvoudige kinderen der goede Natuur,....tevreden aan haar volle boezem: ons genot wordt veredeld en verdubbeld door de godsdienst....de afwisseling....de oefening van de geest....de verschillende bedrijven....de dagelikse verwijdering van wege onze bezigheden,....de kleine vertrooiingen....het nadenken, het vooruitzien en de onderlinge mededelingen geven genoegzaam voedsel aan de vlam der liefde.’[2)]

‘....hoe veel eenvoudigs en onschuldigs heeft onze levenswijs! hoe gelijkt ze in dit opzicht naar die van ons eerste ouderpaar! schoon de volmaakte rust, en de reine onschuld die hen vervullen, voor altijd van deze aarde, en dus ook uit ons verblijf en ons hart, gevlucht zijn: doch zo ver wij kunnen, vertonen wij dit’[3)]

‘Zie, Karel, Natuur schiep deze twee vrouwen (Charlotte en Nannie), zekerlik tot vriendinne, maar het lot plaatste ze wijd van elkander; wellicht om in de afwezendheid rijper te worden voor een veel verhevener vriendschap dan deze aarde oplevert.’[4)]

Het Eden van Adams tijd rekt zijn grenzen uit naar 't Paradijs des Hemels.

Als Reinhart het leed van de oude herder Remistan zingt uit *Florian's Estella,* dan spreekt ook Nannie van haar voorliefde

1) V. Boek, blz. 19.
2) blz. 50.
3) blz. 52.
4) blz. 53.

voor herderlike tonelen, die ze reeds koesterde in haar prille jeugd; dan hebben ook *Florian* en *Gessner* bij haar dat gevoel steeds aangekweekt, en deden haar ziel vervullen met bevallige taferelen; ook zij had verlangd naar die lichtvoldane eenvoudige behoeften, die ongekunstelde Natuur, die kuise deugd, die betoverende edelaardigheid en 't vreedzaam geluk; en al bestaat zulk een herdersvolk alleen in de verbeelding van naar geluk zoekende mensen, en al is haar eigen woning geen herdershut, de eenvoudige naar de Natuur gevormde levenswijs, die ze met Reinhart deelt, hun tedere liefde en onderlinge voldaanheid, de Natuur, die hen omringt, hebben zo veel met het benijde herdersgeluk gemeen, dat haar geen wensen meer overblijven, en zij gaarne gans Arkadie met al de bevallige Damons en Thirses wil daar laten, om op *L'Heureuse Solitude* als lotgenote van de werkzame planter Reinhart, hem gelukkig te maken.

Doch wat voor vreemd geluid vernemen we diep onder de bodem van dit Eden, waar de palmen in stille aandacht pralen in de trillende zonneweelde?

Het is de afgemeten tred van 't koele betoog der verstandelikheid, dat zo straks tot grondslag zal dienen voor de loze werken, die de bodem moeten ondergraven van het aartsvaderlik geluk:

‘....het begeren naar iets, nog volmaakter dan 't geen wij bezitten, is in de natuur van de mens gegrond, en is het kenmerk zijner eindigheid en onsterfelikheid tevens:....dit is zelfs de allergelukkigste nog eigen: kalm genot en volmaakte bevrediging is een verschijnsel, dat de beste mens, de meest ervaren wijze maar kort geniet; is dit niet een proef dat wij voor de eeuwigheid geschapen, en voor een genot vatbaar zijn, 't welk wij vruchteloos op de wereld zoeken: zij geeft niets meer dan onvolmaakte en kortstondige genoegens: doch wij genieten gaarne altijd; wij moeten dus telkens iets nieuws zoeken, zo lang tot de kracht van de godsdienst deze neiging een verheven richting geeft....[1)]

1) blz. 69.

In 't Paradijs der nooit te verstoren zielevrede schuifelt listig de slang, die aan de bewoners der aarde wil toewijzen, wat des Hemels is. En 't grijpen van de verboden Hemelvrucht brengt de onrust van de ondank, en wekt het besef van de schrijnende tegenstelling tussen 't vergankelike hier en de te herwinnen Eeuwigheid ginds. Door de zuivere reine melodie van zilveren jubelklanken wringt zich, aanvankelik schier onmerkbaar, doch bij toeneming absurder, de grijnzende dissonantenreeks van 't onherroepelik verderf. De ónvrede knaagt aan 't hart van de voldane tevredenheid.

Welk schoon gebloemte is het alsnog, dat de adder verbergt!

Het voorgevoel nadert van beide kanten.

Nannie is ingeslapen op de zodenbank. ‘Zachtjes ging ik naast haar zitten: ‘ik zag haar boek, het was G e s s n e r , *De dood van Abel,* en opengeslagen bij de eerste zang, Abels liefdebetuiging van zijn Thirza.

....En zij antwoordde met de woorden van Thirza tot Abel: hoe dank ik de eeuwige Goedheid met blijde tranen, dat zij u voor mij, en mij voor u, in alles eenstemmig geschapen heeft!’

Reinhart:....‘wie had zich kunnen voorstellen, dat er, nadat het Paradijs verdwenen en het van zijn bewoners zo treurig verwisselde,....nog zo veel ogenblikken van onvermengd geluk voor haar nageslacht op deze wereld bloeien zouden, als wij tans genieten.’

Nannie: ‘Onvermengd geluk! ja, dat genoten wij tot heden toe; de droefheid deed nog geen enkele traan langs mijn wangen rollen, maar tederheid en dankbaarheid deed er vele vloeien....maar zou het niet onvoorzichtig zijn, wanneer wij ons deze geheel kommerloze staat als duurzaam willen voorstellen: het Paradijs is toch op aarde niet meer, en hierin zouden wij dan toch verplaatst schijnen, niet waar?’[1)]

't Is een heerlike dag. Bloemen omhuiven de lispelende gelieven.

Hij. ‘Ik kan u niet aanzien, dierbare gade! of de vrolikste hoop, het zoetste voorgevoel stroomt door mijn aderen....’

1) blz. 44-46.

Zij. ‘En doet mij 't hart kloppen: moederlik gevoel plaatst het wichtje, dat hieronder rust, in mijn armen, en....Maar ach! hoe onzeker is alles! ook dat genoegen zal misschien zijn verdriet hebben; het schoonste roosje heeft zijn scherpe dorens....

Hier zuchtte zij, en ik....o Karel! hoe wisselvallig is dit vooruitgezien, dit tegenverlangd geluk! wie weet welk onheil de toekomende dagen verborgen houden! als eens, Karel! welk een denkbeeld! als eens het leven van het kindjen de dood der moeder ware! wat werd er dan van uw vriend?....’[1)]

Van nu af gaan de golven op en neer. Hoop en onrust volgen elkaar in snelle wisseling; blij vertrouwen wordt op de voet gevolgd door een beklemmende mismoedigheid. Beurtelings is het ene gevoel de voorwaarde waaronder het andere ontkiemt; de moed schiet omhoog uit de verslagenheid; op de verhoogde geluksvloer ontzinkt aan de voet plotseling de vastheid der aarde, en weifelt de onzekere tred op de misleidende weg. Het verhaal woelt en werkt onder de tegenstrijdigste ontboezemingen. Doch overal is het wederom de Natuur, die de verbeelding in de richting van haar vingerwijzingen spinnen laat. En de natuur plaatst om en nabij al haar verschijnselen rijen van wegwazende vraagtekens. Waar men ook rond zich ziet, overal bieden de zinnen de verschijningsvormen van het Leven, de Verbeelding aan ter verwerking en tot opdrijving naar de bovenzinnelike dingen. - Waar blijven de insekten? Worden ze een prooi der vogelen? Waar de padden en kikkers? Verdrogen ze in 't moeras? Geschiedt dit, opdat al deze torren en slakken, en adders en hagedissen eerst het genoegen van hun aanwezigheid genieten, om daarna als aas of als ontlede stof, een vaste bestemming te vervullen? Is het, omdat ze slechts een rol hebben af te spelen, en daarna vergeten te worden? Zijn ze niet spoorloos verdwenen? En is die verdwijning geen beeld van andere dingen, van gebeurtenissen op het toneel der wereld? Woelen en sloven, wemelen en zweven ook niet wij, mensen, in onze verschillende geaardheden, en met verschillende eigenschappen, krachten en driften voorzien, niet op dit theater door elkander? Gaan we niet om met elkaar als ware of

1) blz. 108.

valse vrienden, als openbare of verborgene vijanden, om naast elkaar te werken en te leven? Maakt hierin de verwisselende tijd niet gedurig veranderingen? Breidt hij niet uit en verwoest hij? Schept hij geen leven en dood? Komt niet het ene geslacht, en gaat niet het andere? Verdwijnt niet het ganse toneel, en verdwijnt zelfs niet uit ons aandenken wat voorbij is?

Straks gaat Edelhart naar Patria terug. De Verbeelding werkt met de toekomst en met het verleden. - '....als ik hem nimmer weer zage! hoe mogelik, hoe waarschijnlik is dit! misschien hoor ik eens van hem: Hij is verongelukt op de reis, of gestorven in 't Vaderland! - Of: '....hoe verandert alles! wat zijn al onze genoegens als voorbijgaande schaduwen! zij vluchten en keren niet weer; ook 't allergrootste genoegen zal evenzo eens verdwijnen, en dan....doch mijn ziel is te veel gestemd tot treurigheid....'[1)]

Nannie heeft een bloem, die uit Karels voor dezen gezonden zaden ontsproten was, met haar lieve hand op Reinharts hoed gestoken, waar de hete zon haar ras deed verwelken....Treurig zegt ze: 'Ach! wat is er van uw bloem geworden!....en voegt erbij: 'en even als deze bloem is het leven der mensen! hoe schoon is de voorstelling van de Bijbeldichter: Gelijk het gras..[2)] Doch niet waar, wij voelen eenstemmig, dat de verwoesting des tijds geen invloed kan hebben op de ware liefde; die is sterker dan het graf; zij is onze ziel ingeweven en kan niet dan met haar vergaan.' Waarop Reinhart antwoordt: 'Daarom zal zij blijven als alle zinlike genietingen ophouden; ze zal zo fijn, zo geestelik, zo hemels worden, als onze geheel gezuiverde ziel van zelve zal meebrengen; dan zal ik de taal van Eduard aan zijn Fanny tot u kunnen spreken....Kom laat ons samen zingen:

> 'k Heb nooit in u dat schoon geliefd,
> Dat eens 't gewormt verteert;[3)]

Reinhart wordt vader. Vrijheid overal. Het kind mag niet liggen in een hobbelende wieg, die 'hoe fraai ook bekleed, toch een

1) blz. 31.
2) blz. 109.
3) blz. 112-113.

somber eng verblijf is'; het mag niet, als de vaderlandse kinderen, in stijve luren worden gespeld of met breede zwachtels omslingerd, die 'het schone levendige schepseltje in een blok herscheppen'; een katoenen hangmat is zijn leger, ruim en open, en enkele doeken en een fijn hemdje, door een 'blauw lint' om zijn middel vastgebonden, zijn enig bekleedsel....[1)]

Vrijheid ook in de fantasie van de vader, bij 't aanstaren van zijn lieveling.

'Zie....geen enkel onvernoegd trekje stoort de glans van zijn bevallig gelaat:....o! mocht hij altijd zo gerust slapen, zo zorgeloos, zo wèltevreden, als nu! Mochten nooit hete tranen zijn aangezicht droevig maken!....maar, hoe veel wens ik daar, dat in zijn verder leven tot ijdelheid worden zal! hoe kort duren de jaren der kommerloze kindervreugde!....het zich ontwikkelend rozeknopje wordt van wormen, en gure winden beschadigd: kwellingen en zorgen zijn aan 't mensenleven onafscheidelik verbonden; hoe menigmaal wenst niet ieder de smetloze dagen der onbezorgde jeugd terug! En dit zal deze kleine ook eens doen, als hij een man wordt:....maar ach! wat zeg ik?....Wie weet of hij ooit een spelend knaapje, veel minder een jongeling wordt? Wie weet of hij niet in zijn eerste bevalligste kindsheid uit onze liefdearmen weggerukt, een prooi des grafs worden moet:....O Karel! dit denkbeeld sloot mij op eens uit alle zaligheid in een sombere diepte, en ik gevoel het onzekere, het onvolmaakte van mijn geluk; ik gevoel dat in mijn zo aangename staat, duizend geheime kwellingen met duizend vreugden verbonden zijn,....wie weet hoe veel lijden....[2)]

Zo aanstonds wordt 't jongske ziek: dezelfde ontboezemingen zwaaien in deze en dergelijke zinnen voorbij al de gapende spelonken der zwartste gissingen rond tot hun uitgangspunt....maar ach! waarom wil ik het gordijn der toekomst wegschuiven? daar ik toch zeker weet, dat de Voorzienigheid, met de hoogste goedheid, en de diepste wijsheid, haar raad zal uitvoeren, en mij die zal ontdekken te zijner tijd....'[2)3)]

1) blz. 120.
2) blz. 118.
2) blz. 120.
3) blz. 133-134.

Op Willem volgt Louise, die hem zijn eenzaamheid doet dragen. De vader is verrukt, en werpt wederom tegen het menselik klankbord Karel de vervoeringen van zijn hart, in de beschrijving van het aanvallig wezen....'waar voert mijn blijdschap mij heen? - welk een zinloos vooruitlopen! hoe veel akelige omwentelingen kan de tijd niet baren! hij kan het schoonste kind in een ellendig wezen, of in een stofhoopje hervormen! *Schoonheid is bedrog, en bevalligheid is ijdelheid*, zeide de groote Wijsgeer, en de ervaring bevestigde het duizendmaal....'[1)]

Ondertussen wordt hem Nannie dageliks meer; haar gezelschap, haar troost, haar goedaardigheid worden hem hoe langer hoe meer onontbeerlik. In voor- en in tegenspoed, in kommer en in ruimer omstandigheden, houdt ze een effen en kalme gemoedsrust; en verre van flegmaties ongevoelig te zijn, weet zij met tot bedaardheid aanmanende redevoeringen en de troostgronden van een innig godsdienstig gevoel de zwarigheden, die zich voordoen, te verkleinen, of zelfs te overwinnen.

Een katoenoogst wordt door een wormenplaag vernield.

Een ganse oogst mislukt bij alle gewassen, door een bovenmatige regenval.

Zij steunt zijn wankelende moed.

Hoe meer hij haar leert kennen, des te vaster voelt hij zich aan haar verbonden. Zij wordt hem meer, dan de vurigste verbeelding hem ooit had voorgetoverd; en zijn kinderen, waarmee de Hemel de goedheid had hun liefde te bekronen, en die hun beide tedere zorgen met wederliefde belonen, vormen een nieuwen band die hen nauwer aan elkander en aan het leven bindt.

'Nochtans....een nachtelike schaduw ligt op alle voorwerpen die mij omringen, en bedwelmt mijn vrolikheid....'[2)]

Die schaduw komt op en overvleugelt met vale wieken de glans van hun leven. Tevergeefs worstelen zij; tevergeefs trachten zij zich in te beelden, dat het doemende spook een bedrog is der zinnen, gekweekt door een spel der verbeelding. 'Welk een onbegrijpelik grillig wezen is de mens!' zo generaliseert de lijder de

1) blz. 193.
2) VI. Boek, blz. 258-266.

bij zich zelven waargenomen zielsgesteldheid, - ‘alles, wat ik in mijn omstandigheden van de Hemel zou kunnen begeren, bezit ik; de weldadige Goedheid heeft mijn tegenwoordig pad met vreugde betaald; en toch lacht mij de vreugde niet toe, en zie ik niets dan nachtschaduwen zweven:....ik ben niet onvergenoegd maar het is een angstig gevoel, een treurige gewaarwording, welke al mijn genietingen vergezelt en vergalt: een schaduw van treurigheid ligt op alles verspreid; het is mij, of ik op alles *vergankelikheid* lees: en mijn zaligst genot verliest zich in een kwellende kommer....’[1)]

Maar een ander even kommervol vermoeden, voortvloeiende uit de onderlinge zieleverwantschap, heeft onrustbarend veld gewonnen. Immers, - ‘mogelik heerst het zelfde gevoel in haar ziel; mogelik wil zij voor mij verbergen wat ik voor haar verheel, altans zij is niet zo blij, zo opgeruimd, zo openhartig, als ik haar anders ken;....’ Maar zie, daar vindt hij in de Engelse tuin Nannie peinzende, de hand aan haar hoofd; hij nadert; zij is vol weemoed; K l o p s t o c k 's oden liggen geopend voor haar: en ontroerd, uit de volheid van haar hart leest zij uit *Fanny* deze coupletten:

> Wenn einst ich todt bin, wenn mein Gebein zu Staub
> Ist eingesunken,.....
> Dann wird ein Tag sein, den werd ich auterstehn!

Zij zijn sprakeloos; zij neemt de guitaar en hij de dwarsfluit,....en nog nooit heb ik gevoelvoller tonen gemaakt, nog nooit kwijnender, tederder klanken gehoord....mijn droefgeestigheid groeide....en nog dorst ik niet vragen: ‘Wat stemt uw ziel tot zulke tonen?....’

Ze zaten samen. De duisternis viel. Afschuwelike nachtvogels en vleermuizen zweefden om hen. De geluiden des nachts spelden onheil. Toen dreef een angstig gevoel hen naar hun vertrekken. Doch de sponde bracht geen rust; dromende, ontrolden zich voor hun zinnen verwarde en schrikwekkende tonelen....

‘O mijn vriend! mochten deze treurige rustvermoordende ge-

1) blz. 244.

waarwordingen eens uit mijn ziel verdreven worden! o! kon ik ze wegwenen aan uw boezem, o Karel! ik zou misschien lucht krijgen en weer 't leven genieten!'[2)]

De katastrofe nadert. Een toevallige gebeurtenis overtuigt hem, dat Nannie's hart door eenzelfde akelig voorgevoel wordt gekweld als het zijne, en er een toekomstig onheil voor beide zielen zweeft.

Op zekere middag wandelt zij, met de kindertjes aan de hand. Reinhart, die dageliks door een toenemende onrust wordt gekweld, volgt haar behoedzaam, sluipt achter de struiken, om de gesprekken der lieve moeder met haar vragend kroost te beluisteren. En zo waar, daar roept de kleine Willem: 'Zie eens, moeder, 'een vogeltje dood!....' En hij wijst op een plek voor hun voet.

De vader sluipt naderbij, en hoort, dat Nannie woorden van deernis wijdt aan de gestorven moeder, en aan het, in 't naburige nestje, verlaten piepend kroost....Doch hoe treurig wordt haar stem, als zij zich wendend tot haar kinderen deze woorden laat ontvallen: 'Arme wichten! wie weet wat binnen kort ùw lot is! o God! dit zou hard zijn!....' Om Reinhart zelf wordt alles akeligheid en nacht; hij kan zich niet langer bedwingen; hij staat ontroend voor haar, en roept met een droevige stem: 'Ach mijn Nannie! waarom zegt gij dit met zo veel nadruk?' - Doch zij, een rechtstreeks antwoord ontwijkend, zag hem aan met de ogen vol tranen, die veel meer zeiden dan woorden: tranen, ook, vloeiden langs zijn wangen; en nog meer dan ooit, neemt in zijn brein de verwarring en duisternis toe.[1)]

De slag valt; Nannie sterft, en neemt van de haren afscheid. Zij weet dat ze weg moet, omdat hun geluk te groot was voor deze aarde; de stille zaligheid waarmee zij, - schaarse verschijning onder de mensen, - een eindweegs samen het pad des levens bewandelden, is in deze wereld misplaatst; en zo ze weent onder haar afscheid, dan is het om hem, die ze achterlaat om alléén te dolen; niet om haar zelve, omdat ze te wèl gevoelt, dat de beste vreugde der aard niet meer is dan een schaduw van die, welke haar wacht in de wereld, die haar verbeidt.

2) blz. 245-250.
1) blz. 251 vgg.

Hoe in dit werk van diepten en hoogten de weedom, na dit verlies, in een gemoed als dat van Reinhart wordt doorwroet en uitgegraven, laat zich eer voelen dan uitspreken. Hart en huis zijn ledig; de ruimten geven ijdele echo's en holle klanken; de wil is weg, de handen hangen slap: en de natuur stemt met zijn klachten in. Om de bank, waar de wichtjes, die ze nalaat hulpeloos eenzaam dwalen, heerst een akelige treurigheid; de droefgeestigheid omhult er hem met een nevel; het lam dat ze streelde, doolt moedeloos rond; de hond ondersteunt zijn klachten met een droevig gehuil, of kwijnt weg aan zijn meesters voeten. De Natuur is woest; zijn liefde voor de Schepping slaapt, de vreugde over de aanwezendheid der schepselen uitgestorven. De aarde is een ledige woestenij!....

Doch wat zijn dit voor valse tonen!....Onthield hem God Zijn vertrouwen? Wat voegde hem dan te morren? De lieveling, engel geworden, zou, hem ziende, als kruipende worm, zijn tranen afkeuren! Zij zou, als getuige, zijn smarten veroordelen! Zij zou, hem moed instorten, om door zijn godsdienst waardiger tranen, zich rijp te maken voor zijn zaligheid; hem opwekken, om hopend verder te gaan, totdat de Leidsman hem weder in haar armen voert! De Eeuwige heeft geen vermaak in tranen, zo deze tranen niet bevorderlijk zijn aan een groot Doel. Elke bange strijd wacht een kroon, en die van hem, Reinhart, zal zijn, dat hij, na slechts enige wegvluchtende jaren van afzijn, de levende lotgenote voor eeuwig zal wederzien.

Zo, peinzend over die toekomst, krijgt het heden vroliker glans. Natuur en Leven pralen in de gloor van 't Eeuwig Licht. De mystiese brug is weer eens te vaster gelegd. Nannie, Hemels wezen geworden, omzweeft hem, laat haar ziel vervloeien met de zijne, en trekt zijn geestelike zinnen naar een eender Zijn.

Heel het huwelik met Nannie, de gesymboliseerde vereniging van de harmoniese zielen - met de dood van Nannie, - de uitdrukking van de waarheid dat zulk een vereniging niet van deze wereld is, - vormt het hoogtepunt van de in dit romanwerk aangevoerde gevallen, die het boek maken tot een codex van casuïstiek. ‘Laten de koorden zich rekken, de knoop trekt zich te vaster.’ Reinhart ontcijfert het op het signet van een van Karels brieven. De vriend van *Kommerrust,* die geen woord spreekt, zegt met dit

symbolies teken juist alles. Het is de kern van 't boek, de pit der vruchten van Mej. Post haar geestesarbeid. De afstand verbindt; de scheiding verenigt. De gedachten des dood zijn aangenaam en verheven, de sikkelsnee des doods verblijdend en levenbrengend, omdat de Dood de Aarde onmiddellik tot een zwarte vluchtige schaduw maakt van de Eeuwige Hemelse Lichtstad.

De ‘Slang’, die het gif van het ‘sombere gevoel van onheil’ stortte in de geluksstaat van 't Eden, blijkt in de hand van de Voorzienigheid te strekken tot een zegen, zoals alle kleinere slangen in het leven van ‘Reinhart’ tot beproeving dienen van zijn vast geloof. Doch die zegen blijft toch altijd de hoop op de mystieke opname in de Heerlikheid, die men op aarde, als schaars bevoorrechte, in het geschenk der innigste, meest harmoniese zieleverwantschap heeft genoten. De Hemel op aarde, is het uitgedrukte ideaal. Kort, als voorproef gegund, mag ze, mystiek gesmaakt, als een toekomst worden verwacht. De mystieke periode verbindt verleden en toekomst. Vloeien ze herinnerd, en in te wachten genot ineen, dan horen wij van Reinhart, tans met zijn lot verzoend, en op reis naar 't vaderland, de opgeschroefde stemmingsmuziek van 't mysties verlangend hart, in de woorden van een andere Edentelg:

> Wat trekt verrukt mijn geest omhoog? Mijn voeten raken
> Geen aarde. d'Aarde ontzinkt den voeten in 't verschiet.
> De goddelijke galm van 't heilig bruiloftslied
> Ontknoopt den band, die ziel en lichaam hield gebonden.
> De ziel op hemelschheid verslingerd en verslonden,
> Gevoelt geen aardschheid en, verteerd in zuiv're vlam,
> Zoekt d' eerste bron, waaruit ze haar oorsprong nam[1].

* * *

Reinhart is niet alleen als Eva, maar ook als Adam, ‘wien 't wel bekomen is, gerust in eenzaamheid. En opgetogen, met de hoogste majesteit. Te spreken mond aan mond....[2]

Hij is - vóór zijn kennismaking met Nannie reeds - met een paar negers op reis gegaan naar zuidelike streken, voor 't kappen en vlotten van hout. Hij komt door ondoordringbare wou-

1) Adam in Ballingschap, vs. 933-'39.
2) vs. 1212-'14.

den op een heuvelachtig terrein, en vindt er de dorpen der BoksIndianen. Hier leidt hij de werkzaamheden, nodig voor de samenstelling van zijn vlot. Onderwijl kijkt hij uit, leert een geheel vreemde, maar ongekende natuur kennen, bezoekt Indiaanse hutten, tracht het leven der wilden te doorgronden, en droomt op afgelegen plekken zijn oneindig droomleven uit. Het ganse verblijf aldaar heeft een sterk idylliese trek. Doch bijzonder kenmerkend voor zijn doorgaande gemoedsgesteldheid en zijn meest subtiele pantheistiese natuurstemmingen is zijn eigen verhaal van een doorgemijmerde dag in een dicht kokoswoud, waarin hij, gezeten op een boomtronk, op een steile heuvel, de natuur om zich heen beschouwt en door die Natuur, volgens het bij hem regelmatig terugkerend proces, de verbeelding laat voortfantaseren over de dingen der Eeuwigheid. De beelden der vergankelikheid, vermolmde stammen, verbloeide planten, verrotte vruchten, omgeven hem: doch hij voelt zich boven hun indruk geplaatst; de droevige tonelen van zijn jeugdige dagen verschuiven elkaar voor zijn geest: doch zij bezwaren hem niet; onzekere gissingen verdringen elkaar voor het oog van de toekomst: doch zij brengen geen floers; omhóóg gevoerd en gedragen door de adem, die ruist door de statige palmveren; - de stem, die de stroom des tijds uit 't verleden meedraagt door het heden, en de eeuwigheid haar lied voorzingt, - voelt hij zich zweven boven de wisselingen van noodlot en tijd; openbaart zich in hem het begrip van eeuwigheid, het gevoel van onsterfelikheid, en de stemming van een eeuwig-rustige heerlijkstille, onbekommerde eenzaamheid. Dáár zou hij wensen te blijven, drijvende op die statige Goddelike melodie; dáár de eeuwen en hemelbollen laten wentelen, in zijn verbeelding als opgenomen reeds in de heerlikheid, die eenmaal zijn deel zal zijn, wanneer ruimte en tijd niet meer zullen bestaan, en elke wind van hope onmiddellik wezenlikheid zal zijn.

Deze trek naar eenzaamheid is de andere zijde van een verinnerlikte liefde tot de Natuur. Nooit, nergens is die Natuur hem te veel. Geweldige indrukken kunnen hem tijdelik verpletteren: uit het gewoel van nietigheid rijst des te krachtiger de lof van de Schepper. Knielend, wordt Hij het innigst vereerd. Doch, waar ook, Zijn luister blinkt in al het geschapene. Wat de zinnen niet in staat zijn te bereiken, vult de fantasie met interest aan. Er is ruimte

genoeg. Blikkend naar 't firmament, huivert het schepsel terug voor het indenken van de aan 't oog geopenbaarde oneindigheid; de diepten der aarde zijn voor zijn blikken verborgen; de terreinen der onbekende continenten gaven nog niet hun geheimen prijs. Maar inzonderheid is het de Oceaan, die Reinharts verbeelding aan werk zet. Het mogelike in dezen, laat hij zelfs treden buiten de grenzen van het waarschijnlike. Aan de hand van de toenmalige ‘navorsers’ bouwt hij zijn wereld van gissingen herhaaldelik op. De bergen en holen, valleien en kolken van 't onderzeese landschap breidt hij uit tot geheimzinnige kloaken, die verre zeeën verbinden; of wel, hij laat ze de verborgen oorzaken bevatten, die de onbekende oceanen ontoegankelik maken door eeuwigdurende maalstromen, welke de kundigste zeeman verschrikt terug doen deinzen, en de onervaren misleide zwerver tot eene verslindend graf worden. Zoals hij in de met groen en bloemen pralende eilanden de bergen der onderzeese wereld terugvindt, zo laat hij eveneens de diepe valleien tooien met schone en voor de zeebevolking nuttige gewassen, of denkt zich er grazige weiden, waarop de zeekoeien en zeepaarden, en dieren die hun gelijken, hun voedsel grazen, waar zeeleeuwen hun prooi belagen; ginds strekken zich dorre woestijnen uit; elders verbergen zich akelige spelonken, waar de vervolgden de vraatzucht hunner vijanden ontvluchten. Ook de vegetatie gaat akkoord met de bovenzeese. Groot is er de verscheidenheid, doet zijn verbeelding veronderstellen. Schone mossoorten, zeekamperfoelies, grassen, druiven, vijgen en andere gewassen vermenigvuldigen zich op hare wijs, en vertonen in haar bloemen, bladen, en zaadjes stof tot stille bewondering. Insekten verzamelen er de honig, en rupsen bouwen er zich de wonderlikste cellen. Alles is leven in deze wriemelende wereld; van het ontzettend monster af, dat door zijn beweging de schepen mijlen in het rond doet schudden, tot aan het nietig koraalbloempje; de zeeleeuw schrijdt er met majesteit voort; de zeekwal drijft op de golven; de zeekoe verzadigt zich met lichte planten; de zeehond beloert zijn voorbijzwervende prooi; de haai vervolgt met snelheid zijn roof, en de mossel, vastgehecht op de klippen, opent zich voor de spijs die hem tegenkomt. Doch alles volvoert een taak, vervult een bestemming. God doet elk schepseltje zo veel vreugde oogsten, als het naar zijn krachten en begeerten kan doen. Geen

onmerkbaar diertje wordt een prooi van zijn vervolger, of deze volgt gehoorzaam het bevel van zijn Weldoener en Schepper. Hij alleen regeert. Wij volgen. Voor dit veilig gevoel vloeit alle vreze weg!

Zo wordt de opbeperkte en in de geweldigste majesteit werkende Almacht tegemoet gekomen met de volle overgave van het kinderlikst vertrouwen.

Er woedt een storm op zee.

Een dreigende stilte was voorafgegaan. Grauwe dikke wolken waren aan de gezichteinder opgerezen. Het schip wapende zich tot de kamp: de katrollen druisten, de touwen raasden, de zeilen rolden zich ineen. Na eenige tijd veranderde het wolktoneel. In 't midden rezen grauwe torens op van overoude kastelen en brandende vuurbergen. De afgrond zond ze uit, ter dood en verwoesting. Toen vloog door de dampkring een gesnuif als van een rennend paard. Maar 't oog zocht vruchteloos naar 't angstig geheim. Alleen een dommelig gedreun wandelde langzaam en mompelend onder 't stille golvenvlak. Het water was stil nog; ook de wind bleef slapende. Opeens rolt een vreselike donderslag van pool tot pool. De ganse zee is echo. De slagen herhalen zich, en verdubbelen; onafgebroken schieten en vliegen de bliksemstralen door 't zwerk, en verlichten de grauwe zee met een akelige flikkerglans. Nog is de zee stil. Daar breekt, ontkerkerd aan hun holen, een macht van strijdige winden los; zij vallen op elkaar, stormen met donderend geweld op het felgeslingerd schip, huilen door de touwen, en dreigen het met vergruizing; evenzo wordt de zee een kampplaats van woedende golven, die koken, schuimen, brullen, en met een donderend gedruis zich tegen elkaar als bergen verheffen, het schip opbeuren op hun dreigende rug, en het neerploffen in de gapende afgrond. De orkaan buldert boven 't geklater van 't onweer uit; geen ander geluid valt te onderscheiden; het geroep van de gezagvoerder, de antwoorden der matrozen, het noodgeschrei der vreesachtigen lossen zich op in 't woest gehuil der aangierende winden; daar breekt de grote mast, en stort krakend neer; 't bazaanzeil scheurt; het schip krijgt water in, elk arbeidt aan de pompen, om de aangrimmende dood te ontkomen; doch de hoop sterft, de vrees groeit aan; ieders gelaat drukt angst uit, en elke afgebroken klacht, is een noodgebed tot God, aan

wiens Almacht zij nu geloven, doch wiens goedheid hun geen troost vermag te brengen.

Een zelfde strijd wordt ook volstreden in 't stormachtige gemoed van Reinhart. Doch hij heeft andere fondsen dan de wereld der mensen om hem. Hij kan zich spenen van de aardse dingen. De hartetranen van eene ontroostbare moeder; de zuchten van een wreedbeproefde vriend, hij voelt ze innig, en de geliefden worden hem er des te dierbaarder om; ook 't leven zelf wordt er te waardvoller door; maar gewoon, het waardeerbare hier, te beschouwen als een verleende, maar weder terug te nemen gave van boven, waar 't wijs beleid regeert; en al wat 't leven meebrengt, als betrekkelik en gering te schatten in 't licht van 't Eeuwige, verplaatst hij zich gemakkelik op het standpunt, dat nader ligt bij de Wil van 't Hoogste wezen, dan bij de noodstand van 't schepsel; en terwijl het bang gekerm en de hopeloze verwensingen van het noodlot de orkaan nog vreseliker maken, en 't zweet der benauwdheid het gelaat overdekt, staat deze jongeling met opgerichten hoofde: toonbeeld van de kalmte, die het tijdelike acht als een niet, en zich het als een afspiegeling kan denken van een staat, waarin verleden en toekomst als een tijdloze evenwichtigheid te samen vloeien.

Hij, midden in de elementen, heeft zich zelf teruggevonden: vereenzaamde op zijn wereld te midden van mensen; centraalpunt van een Alleven, dat Eeuwigheid en Oneindigheid vraagt.

De fantasie doet leven.

Zijn oog volgt de vogelen, die dagreizen ver van de kust, zonder enig rustpunt voor hun lichamen, over het zeevlak scheren. De wereldburgers van de Oceanen in de ijle luchten, zonder eigen vaderland! Zwervend nu hier, dan elders, volgens de aandrift der Natuur, hun ingeschapen door hun Schepper! Hij de Vader, die hun de moed en de krachten gaf voor hun altijddurende vreemdelingschap!

Zinrijk beeld van het zwevend zielenheir!

Zijn fantasie bevolkt de sferen. Ziet ze zweven door 't mateloos ruim, de vergeestelikte, aetheries verfijnde afgestorvenen, louter begrip en gevoel, volmaakter in kennis en in de betrachting der Goddelike dingen; zij naderen de grenzen dezer wereld: zij zien de vruchtbare dalen en de gordels der oceanen; zij zien de lan-

den scheuren en branden, de bergen verrijzen. En alles zien zij te treffender, overeenkomstig hun verhoogde zinnen en hun hemels gevoel. Zij overzien het zonnestelsel, ze naderen andere werelden; er is geen einde....Schoonheid, kracht, almacht....hoe duizelen zijn zinnen bij zulk een vermogen!....hoe *nietig* is hij, arm wormpje!....maar hoe groot is Hij, die door een machtwoord, hem in dat zalig aanzijn roept....

Zo zweeft hij tussen hemel en aarde. Titanen noemt men hen die in de uitbundigste scheppingen der Westerse romantiek, vol minachting voor de aarde, de hoogste toppen beklimmen, en dáár op hun eenzaam, niet te bereiken standplaats, als heroën van de schrikwekkende woeste verlatenheid en koningen van de vernielende haat, de voetstukken hunner bergen verwrikken, stenen tegen de Hemelen slingeren, en onder de puinhopen der gevaarten zich zelf met 't heelal verpletteren.

Doch deze Reinhart beklimt de bergen en ontwijkt de aarde met een ander doel. Hij heeft van de verboden Levensboom geplukt, en roept en roemt aan de poorten van 't Paradijs de Hemelsche Planter.

* * *

Zij, die langs de hier gespannen draad, de hoofdstukken van dit langgerekte boek volgen, staan verrukt over de natuurbeschrijvingen op de oceaan, en in de tropiese wereld. Ook die, welke land en volkenkundig bedoeld zijn, en hierom reeds van 't hoogste belang zijn en ook steeds belangwekkend zullen blijven, zijn elegies omfloerst of idyllies-geglansd. Een tiental er van, op boom- en bladvliezen geschreven, schetsen het verre Indianengebied. De keuze uit zulk een rijkdom is moeielijk. Wij vergenoegen ons dus met een episode uit de vlotreis, uit de verre bossen, stroomafwaarts naar *L'Heureuse Solitude*.

‘Hoe ik den tijd hier doorbracht, kunt gij wel gissen; dan eens praatende met mijn gezelschap (twee Negers en twee Indianen), dan eens leezende, dan eens, op alles wat ik gezien had, denkende; mijne ziel dwaalde nog in de onmetelijke bosschen, die ik verlaaten had; en dan weer vloog zij vooruit naar mijn *Solitude*; een streek lang liep de rivier, al kronkelend in grootsche bogen,

langs boschachtige steilten, wier voet door 't lagchend groen der welige struiken, en wier toppen, door de majesteit der eeuwenheugende boomen, die trotsch daar uit opreezen, een allertreffendst tooneel opleverden; eene enkele ligt opgeslagen jagershut, in het lommer weggescholen, en slechts door 't geelachtige der dorre bladeren, die hem bedekten, zichtbaar, maakt hier eene romaneske vertooning; somwijl was de heuvelachtige grond weiniger begroeid, slechts hier en daar stond 'er een eenzame boom, in eene nadenkende gestalte, als op de stilte van den oord, die hem voorbragt, te peinzen; de zwarte koekoek, die de woeste eenzaamheid bemint, zat roerloos op één zijner takken, en wachtte in een logge rust de insecten, die om hem zweeven, af: terwijl, hier en gints, de groene grazige oever met geboomte begroeid was, dat een aangename schaduw op de zijde van den stroom, die hunne wortelen bespoelde, deedt rusten; wat verder van den oever verwijderd, vertoonde zig nu en dan een roode mangeleof druivenboom; sommigen waren zeer dik en hoog opgeschoten, maar derzelver kromgebogene, knoestige takken, beroofden hun van die staatige schoonheid, die boomen van zulk eene grootte anders overzweeven; doch de mildheid hunner schaduw, en meer nog de grootte, de zachtheid, en het tedere groen hunner bladeren, maakte hen zeer gevallig voor mij, vooral toen ik naderhand den dienst ondervond welke deeze groote bladeren mij deeden;....hier en elders lagen eenige enkele hutten der Wilden tusschen 't geboomte verspreid, en leverden een genoeglijk verschiet in geheele vakken van onbewoonden grond op; boven ons hoofd vloogen verscheidene schoongekleurde reigers, die zig vooral hier boven in de rivier onthouden - schoongetekende zwaluwen zweefden boven 't water, en zaten tusschenbeiden op de takjens der schommelende oeverstruiken te rusten; verscheidene Indianen kwamen ons, in hun ligte kano's, welke huppelden op de golven van den stroom dien zij opvoeren, tegen; sommigen waren bezig met visschen, en haalden hun volgelaaden werpnet vroolijk op; een ander zat met een vischhaak in zijn hand, en dreef zachtjes op het water; een paar keeren snelde ons een zeilende cano, met de raschheid van een vogel, voorbij, schoon geen enkele visscher, maar mogelijk een geheel indiaansch huisgezin in dezelve medevoer; ik verbeeldde mij ten minsten, dat het eene geheele familie

was, die haare vrienden in een ander dorp of gehucht ging bezoeken; en dit denkbeeld van de onderlinge vriendschap deezer woeste volken, en van de gezellige vreugde die zij tegensnelden, deed mij waarlijk vermaak, schoon het mij ook genoegens herinnerde, die voor mij verlooren zijn; wij vonden, hier en daar, ook nog eenige visschende Indianen op den oever, en kwamen daarna aan een zeer ledigen en woesten oord; hier werd mijn gehoor onaangenaam aangedaan, door een verward geluid van onderscheidene gedierten:....het kwam uit eene moerassige diepte, in welke zig geheele heiren van padden, slangen, krabben, hagedissen, krokodillen, en nog eene menigte insecten met elkander, welligt in eenen onderlingen oorlog, verschuilen; de onder elkander verwarde geluiden, maakten eene zeer akelige harmonie, en werden door de holle echos van deze doodsche, voor menschen ontoegankelijke woestenij, ontroerend herhaald; terwijl de kamichi, een groote roofvogef, op zijne vleugels, met een lange punt voorzien, over deze moerassige wildernissen, waar hij zijn roof vindt, heen en weder zworf, daar zijn prooi uitkoos, en zijne harde stem, boven alle die geluiden, zóó naar verhefte, dat mij het hart in elkander kromp; het was goed voor het genoegen mijner reis, dat deze recht akelige streek zig rasch met eene minder woeste afwisselde; eenige dorre savannen en ontoegankelijke kreupelbosschen moest ik tog nu en dan voorbij; en onder deezen was een ledige hoek lands, die voor mij eene onaangename vertooning opleverde; de weldaadige Natuur scheen haar te hebben vergeeten; eene eeuwige onvruchtbaarheid woonde hier, slechts een kort dun grassprietjen bedekte, hier en daar, den vaalen grond, en een verdord struikjen gilde de armoede van deszelfs moeder uit; eene eenzaamheid als die des doods scheen hier rondom te woonen, en mensch noch dier kon hier voedsel noch wooning vinden; één boom stond hier evenwel welig te groeien, het was de bedriegelijke Mancenilier: deeze had in dien dorren grond genoeg voedsel voor zijn schadelijk vergif gevonden, om eene aanzienlijke hoogte te verkrijgen; hij stond, daar alles om hem wegstierf, in eenen fleurigen bloei; zijn schoone stam was wel uitgewassen; zijne breede takken breidden zig treurig over den grond uit, waar het vocht van zijne donkergroene bladeren, zelfs die magere grasjens, welke de arme aarde nog voortbragt, in zijne schaduw had doen weg-

sterven; geen vogel naderde deezen boom; het insect schuwt hem; en wee den reiziger, die, onkundig van zijne schadelijkheid, hem op zijnen weg ontmoet, en, door zijne schoonheid uitgelokt, zig onder zijne schaduw nederlegt; of, 't geen nog erger is, die van zijne vruchten eet! een bange dood zou dan zijn einde zijn; doch zelden wordt hij bezocht; de Schepper die hem zoo vormde, gaf hem eenen reuk, die den onkundigen van hem afschrikt, en dien zelfs het gedierte meestal ontdekt; niemand nadert deezen boom; alleen de verwoede stap van eenen wraakzuchtigen Wilde, die zijne pijlen in deszelfs sap indoopt, om den dood van zijn vijand zeker, en smartlijk te maaken, ruischt dikwijls schuw om denzelven heenen, en de holle weêrklank herhaalt deeze treden: zoo stond deeze boom daar, en in hem zag ik het beeld van eenen, in boosheid verzonken, mensch, die, door de deugd geschuwd, van God verlaaten, en door niemand opgezocht wordt, dan door het monster, dat hem gelijkt, en zijne boosheid voltooien wil.'

'Waarom moeten tog, en in de natuurlijke, en in de zedelijke wereld, zoo veele schadelijke tegenkrachten het goede verstooren? deeze gedachte vloog mij door de ziel, en gaf eene treurige wending aan alle haare gewaarwordingen; evenwel niet lang: daar ik mij herinnerde dat, en het natuurlijk, en het zedelijk kwaad, tot die beste wereld behoort, die Gods ondoorgrondelijke wijsheid uitkoos; en dat al het kwaade, het goede bevorderen moet, dat zijne eindeloze liefde haare schepselen bestemde.'[1)]

Zoo waait ook uit deze beschouwing, aan de hand der Natuur, de door de Godsdienst gewijde adem, die het eigenaardige 'leven' aan de ziel van 'Reinhart' geeft.

1) III. Boek, blz. 108-114.

Naschrift.

Omtrent Mej. Post vermeldt Het Biographische Woordenboek het volgende:

Post (Elisabeth Maria), geb. 22 Nov. 1755 te Dordrecht, overleden te Epe 1812, dichteres, in haar tijd van eenige vermaardheid en ‘de lieveling van het publiek’ genoemd. Haar eerste werk ‘Het Land’, in brieven, verscheen 1788 anoniem, met een aanbevelend woord van A. van den Berg, predikant te Arnhem. Dit werk werd viermaal herdrukt. Men heeft van haar de volgende dichtwerken onder haar naam uitgegeven: ‘Voor Eenzamen’, naar aanleiding van den dood haars vaders; ‘Reinhart of Natuur en Godsdienst’ (Amst. 1793, 3 dln. met platen en portretten), in den persoon van Reinhart schetste zij haren broeder; ‘Mijn Kinderlijke Tranen’ (Rott. 1793). op den dood harer moeder; Gezangen der Liefde’ (Gron. 1794) bij gelegendheid van haar huwelijk met den predikant Justus Lodewijk Overdorp; ‘Gezelschap in Eenzaamheid’ (Gron.), ‘Ontwaakte Zanglust’ ('s Grav. 1807). Verder in proza: ‘Het waar genot des Levens’ in brieven (Amst., met pl. 1796); ‘Ter nagedachtnis van mijnen waardigen broeder H.H. Post,’ in 1809 te Demerari overleden (bovengenoemde Reinhart). Bovendien vertaalde zij eenige werken uit het Hoogduitsch: Schiller's Don Karlos, Kroonprins van Spanje (1789); G.W.E. Starke, Tafereelen uit het Huiselijk Leven (1804, 2 dln.); Frederika Weisz en haar dochters (1806). Haar portret is gegraveerd door R. Vinkeles naar Van 't Hoff. Zie: Siegenbeek, Bekn. Geschied. der Ned. Letterk. 275; Van Kampen, Bekn. Gesch. der Ned. Letteren II, 433; Kalff, Gesch. der Nederl. Letterk. VI, 135; Frederiks v.d. Branden, Biogr. Woordenb. 621. Vaderl. Letteroef. 1794, 603-605; Navorscher II (1856), 302.

VAN SCHEVIKHAVEN.

In bovenstaand epistel is niet alles even nauwkeurig: het gewone verschijnsel bij afschrijfwerk. Dat echter tussen de doden, die niet meer ter verantwoording kunnen worden geroepen, de naam van Dr. Kalff wordt gevoegd, uit wiens werk toch minstens een juistere karakteristiek van haar hoofdwerken kan worden geput, lijkt mij vreemd. Van Vloten, die in zijn le en 2e druk van zijn Nederl. Lett. haar te kort doet, geeft in zijn Bloemlezing uit de 18e eeuw, die in hetzelfde jaar als de 2e druk van zijn Lett. verscheen, in een veel zorgvuldiger overzicht, een veel waarderender oordeel. Doch onverwacht, en zo goed als onopgemerkt verscheen te Epe, in 1913 bij de uitgever J. Dusseau, een gelegenheidsboekje, naar aanleiding van het feit, dat in dat plaatsje de gevierde schrijfster honderd jaar geleden gestorven was, wat de heer H.W. Heuvel, h.e.s. te Borculo aanleiding had gegeven in de Eper Courant van 3 Juli 1912 een overzicht te geven van haar verschillende geschriften. Dit artikel, dijde, mede door de zorg en de verzamelde gegevens van Ds. J.A. Prins te Epe, uit tot het gemelde boekske, dat laatstgenoemde van een 'voorwoord' en enige 'aanteekeningen' voorzag. Het boekje door mij aangekondigd in 'De Nieuwe Taalgids', afl. 2 van deze jaargang, bracht mij in kennis met haar werken: de tans verschenen opstellen zijn er de vrucht van[1].

Ondertussen is door degenen, die haar hun aandacht schonken, - behalve Van Vloten, die er niet van rept, - als Mej. Post's geboorteplaats Dordrecht genoemd. Doch de archivaris hier ter stede wist van geen 'Dortse' Post. Ten overvloede zocht hij, - en ik blijf hem daarvoor vriendelik dankbaar, - alle doopregisters van de Protestantse Kerkgenootschappen van ± 1742-1768 door, benevens de begrafenisregisters van alle klassen uit die jaren,[2] alsmede de extracten uit de boedelkamer, nog eens

1) Onder het afdrukken ontving ik van twee zijden een 'Ter Herinnering aan Elisabeth Maria Post', op glacé karton, met een opgaaf van haar 'Geschriften', iets 'Uit hare Gedichten', een reproductie van haar portret en van de *vaas*, die, vervaardigd door de Hr. W.C. Brouwer, dit jaar door 'enige belangstellenden' op het Kerkplein te Epe is opgericht.
2) Ter toelichting diene, dat het gezin Post *tien* kinderen heeft gehad, waarvan de meeste jong zijn gestorven. (Zie: 'Mijn Kinderlijke Traanen').

na, doch geen Posten, altans niet de verlangde. Te Noordwijk, waar ze als logee bij haar zwager, dominee Streso, kennis maakte met Ds. Overdorp en er mee trouwde, kon ik beter terecht. De Noordwijksche geschiedkenner, de heer J. Kloos, verplichtte mij met het volgende antwoord:

'In het Trouwboek, begonnen den 18^{en} November 1792', 'berustende bij den Kerkeraad der N.H. Gemeente te Noordwijk vindt men aangeteekend:

1793 den 28 April

is getrouwd Jacobus Albertus Streso, Jonkman, geboren te Grave, Predikant alhier, met Diderika Johanna Post, jonge Dogter, geboren te Utrecht.'

Dit betrof de zuster.

Elisabeth Maria staat in het 'Lidmatenboek' van de Ned. Herv. Gem. te Noordwijk-Binnen alleen vermeld, als gekomen met attestatie uit Arnhem.

Ds. Overdorp, kon ik dus besluiten, had zijn vrouw uit zijn eigen gemeente getrouwd.

Het gezin Post had dus te Utrecht gewoond. De eerste 'beschrijver van haar leven' heeft dus vermoedelik een aanwijzing als 'Te Utrecht', of 'Van Utrecht' voor 'Dordrecht' aangezien. Het archief te Utrecht gaf me het nadere licht. De heer W.C. Schuylenburg, waarn. Gem.-archivaris, berichtte, dat Elisabeth Maria Post inderdaad te Utrecht was geboren, den 26 November, blijkens het doopregister, in den Dom was gedoopt; haar vader was geheten Evert Post, haar moeder Maria Johanna van Romondt,[1)] en zij woonden in de Heerenstraat.

Alsnog volgde in antwoord op mijn verzoek om nadere inlichtingen omtrent de vader,[2)] dat deze in 1756 Raad in de Vroedschap werd en in 1767 Stads-kameraar, doch dat hij, door tegenslag in zaken zoodanig in finantiëele moeilikheden geraakte, dat hij zijn betalingen moest staken, zich weldra genoodzaakt zag zijn kameraarschap neer te leggen (Vroedschapsresolutie 10, 12 en 18 Maart) en in October 1768 ook als Raad in de

1) Zie ook de grafnaald in 'Mijn Kinderlijke Traanen'.
2) Naar aanleiding van de inhoud hier en daar van de weemoedige hulde aan haar ouders in haar werken.

Vroedschap vervangen werd. Sedert dat jaar komt zijn naam niet meer voor en dit komt overeen met de mededeling, in het Eper boekje[1)], dat Elisabeth Marie op ± 13-jarige leeftijd met haar ouders de stad zou hebben verlaten.

Mej. Post is dus een Stichtse.

Waarschijnlijk kan ook nu nader worden uitgemaakt, wie de beschermer der familie op het Gelderse buiten is geweest.

1) Dat ook nog andere gegevens bevat. Zo moet Evert Post tijdelik het ambt van drossaard te Amerongen hebben bekleed.

Politieke feiten en richtingen

In 't gewone spraakgebruik zijn stakingen geen politieke maar ekonomische of sociale feiten. Inderdaad zijn de twee belangrijkste stakingen uit den laatsten tijd n.l. die bij twee groote confectie-fabrieken in Almelo en die aan de Zaandamsche houtzagerijen voorbeelden van een vrij scherpe scheiding tusschen politiek en de zoogenaamde vakactie. In Zaandam werd, zooals bekend is, verleden jaar bij het beperkte kiesrecht een meerderheid van sociaal-demokraten naar den gemeenteraad afgevaardigd. En in Almelo scheelde dit zeer weinig nadat de twee gemeenten Stad en Ambt-Almelo vereenigd waren en er dientengevolge een nieuwe raad moest worden gekozen. Hoewel er nu een meerderheid van kiezers is, die een arbeiderspolitiek wil verwezenlijken, blijft de verhouding der werklieden tot hunne werkgevers dezelfde. De gemeente heeft daarop dan ook nog heel wat minder invloed dan de Staat. Zoodra de arbeiders, wier wensch naar betere arbeidsvoorwaarden stellig door politieke overwinningen verscherpt tot hun bewustzijn is gekomen, voor de verwezenlijking daarvan een poging aanwenden, helpt het stembiljet niets meer en moeten zij door de vakvereeniging daartoe geraken.

Dat beteekent in de allereerste plaats dat een groot deel der werklieden zich moet aansluiten bij hunne vakvereeniging omdat zij niet anders dan gezamentlijk aan den werkgever om meer loon, korter arbeidstijd etc. kunnen vragen. En dan moet elke verbetering van eenige beteekenis ‘veroverd’ worden, dat wil zeggen er moet een staking voorbereid worden, en zoo noodig uitgevoerd. Deze is niet meer zooals in vroegere perioden der arbeidersbeweging een heftige betooging, waarvan de uitdrukking ‘het werk erbij neergooien’ nog de herinnering draagt,

en waardoor de werkgever overtuigd moest worden van de ernst der arbeiderseischen, terwijl gewoonlijk binnen enkele dagen beslist was wie zijn zin kreeg.

Tegenwoordig is de werkstaking een lang voorbereidde en zorgvuldig overwogen gebeurtenis. Lange beraadslagingen bij beide partijen zijn eraan voorafgegaan. Dikwijls zijn er uitvoerige onderhandelingen gevoerd, tot blijkt dat beide partijen het offer van een staking ervoor over hebben om den zin door te zetten, want een offer is de staking steeds. Het karakter van een emotioneel relletje is zoo goed als geheel verloren gegaan. De werkgever is zich bewust van de moeilijkheden en de schade, maar de arbeiders niet minder.

Dit verklaart ook ten volle waarom de stakingen in den laatsten tijd zoo lang duren. Wanneer eenmaal het conflict is uitgebroken, hebben zoowel werkgevers als arbeiders alle gevolgen overwogen, en gebeurt er eigenlijk weinig, dat onverwacht is, en aldus de houding van een der partijen zou kunnen veranderen.

Van dergelijke hardnekkige en langdurige stakingen zijn Almelo en Zaandam sprekende voorbeelden. In Almelo is de opheffing gekomen zonder dat de arbeiders van een overwinning kunnen spreken, maar ook zonder dat zij geheel verslagen zijn. En in Zaandam is er nog geen enkel teeken van het einde van den strijd te zien.

De politiek was er echter niet mee gemoeid. De arbeiders vroegen geen inmenging, doch uitsluitend neutraliteit van de overheid, en vooral van de politie die de orde had te handhaven.

Geheel gelijksoortig waren enkele kleinere stakingen, die door de vakvereenigingen werden uitgeroepen. Iets anders was het echter in Den Haag. Midden in het zomerseizoen, juist tijdens zeer warme dagen is in de residentie met haar ver uitgebouwde buitenwijken, en haar levendig verkeer naar Scheveningen, een staking van de electrische tram een straf voor het publiek en een schade voor het op uitgangers ingerichte zakenleven.

Duidelijker dan ooit bleek dan ook dat de tram niet is en niet kan zijn een particuliere onderneming, maar een openbaar bedrijf. Het eerste en grootste belang, dat door de staking getroffen wordt is dat van het publiek. Ver daarachter volgen

pas de belangen van het personeel en van de - naar men zegt grootendeels Belgische - aandeelhouders. En wat blijkt nu bij deze staking? Allereerst dat de H.T.M. ondanks de groote winsten een tyranniek en kortzichtig werkgever was voor zijn uitgebreid personeel. Het is onnoodig daartoe cijfers en berekeningen te geven. Want ondanks de pogingen der directie om haar personeel onder den duim te houden en vrij van den invloed der z.g. 'opruiers', ondanks het feit dat het personeel met zorg gekozen was opdat het angstig zou zijn voor al te stout optreden, bleek op den eersten stakingsdag dat zoo goed als allen thuis bleven, nog voor er sprake kon zijn van de zoogenaamde intimidatie.

Er bestond dus een algemeene ontevredenheid, die zóo hoog gestegen was dat een botsing onvermijdelijk werd. Voordat een personeel als dat van de H.T.M. gewend aan discipline en ondergeschiktheid de durf had om het geheele verkeer stop te zetten, moest het gevoel van de onhoudbaarheid der toestanden levendig en ononderdrukbaar zijn.

Bovendien had het personeel geen anderen weg. Reeds sedert jaren was door allerlei personen buiten de trambeambten ingezien dat de arbeidsvoorwaarden onvoldoende waren, en meermalen is er in den gemeenteraad op aangedrongen in te grijpen en te trachten de directie te dwingen tot verbetering. Het was echter vergeefs. De H.T.M. weigerde op grond van de haar verleende concessie een regelend optreden van de gemeente, en deze was blijkbaar huiverig om dwang te beproeven. Ten slotte bleek de verwaarloozing der personeelsbelangen uit de houding van het publiek. De Haagsche burgerij, die over 't algemeen niet zoo opofferend gezind is, waar het hare genoegens betreft en evenmin sociaal gestemd voor de arbeiders, billijkte van 't begin af de staking. Er is bijna geen wensch geuit om 1903 tegenover de stakers te herhalen. Integendeel, de directie vond in haar schrielheid, hardheid en winstzucht algemeene af keuring.

Zóo er sprake van kon zijn 1903 te herhalen, was het bij de Haagsche arbeiders. Onder hen ging een stemming van solidariteit, die weinig noodig had om tot oproerigheid over te slaan. Wel werkte het verschijnsel der eensgezindheid van het

trampersoneel, en de daardoor gewekte verwarring bij de H.T.M. directie als een psychologische stimulans mede, maar, in hoofdzaak was toch het Den Haag uit de arbeiderswijk overtuigd van het recht der stakers en bereid van deze overtuiging door daden te doen blijken.

Dat het publiek en dus het Haagsche gemeente-belang door de staking ernstig geschaad is, behoeft niet uiteengezet te worden. Hoewel men zich schikt, is er toch niemand die geen last en hinder ondervindt. Daarbij komt dat ieder burger zich dezer dagen scherp bewust wordt van het feit dat de geheele gemeente geëxploiteerd wordt door de H.T.M. De aanzienlijke winsten hadden aan de gemeente kunnen komen, in plaats van aan onbekende aandeelhouders, en de belangen van 't publiek zijn beter te dienen dan in Den Haag geschiedt. Een vergelijking met Amsterdam is in dit opzicht treffend. Vooral de weerstand die de H.T.M. tegen de afschaffing van het zône-stelstel heeft geboden en de uiterst gebrekkige verbinding met de stations komen weer opnieuw in 't geheugen. Het is dus geen wonder, dat men zich afvraagt wat de rol is die de gemeente 's-Gravenhage heeft vervuld en verder zal moeten vervullen.

Dat de belangen van het trampersoneel, die zoo goed als een publieke dienst waarnemen, en dat ook het algemeen belang niet behoorlijk zijn behartigd, dat bovendien zelfs nu tijdens de staking en ook in de toekomst deze belangen moeilijk goed te dienen zijn, is allereerst veroorzaakt door de kortzichtigheid van 't Haagsche gemeentebestuur toen het zijn trambedrijf in particuliere exploitatie gaf, en bovendien, op 't oogenblik dat het dit deed, een contract sloot, dat de H.T.M. in zoo sterke mate onafhankelijk maakte.

Dit is een fout geweest, die in 't verleden ligt, toen èn het college van Burgemeester en Wethouders èn de gemeenteraad anders waren samengesteld. Al heft dit ook de persoonlijke verantwoordelijkheid geheel en al op, zoo is dit niet het geval met de collectieve. De gemeente Den Haag is door de concessie tot 1926 gebonden tegenover de H.T.M., maar is en blijft evenzeer verantwoordelijk voor haar fout tegenover de burgerij.

Hoe toonde nu het gemeentebestuur zich hiervan bewust te zijn? Tot tweemaal toe is in een gemeenteraadszitting de staking ter sprake gebracht om evensnel door den burgemeester van Karnebeek uit de discussie weggeduwd te worden. Waarom wenschte deze een openbare bespreking te vermijden, terwijl hij geheimzinnig deed over zijn pogingen om aan de staking een einde te maken? Het was alsof gevoeligheden van de H.T.M. directie gespaard moesten worden ten einde haar gemakkelijker tot een bemiddeling te krijgen. Daarmede stelde zich de burgemeester op het standpunt van den onpartijdigen, boven de partijen staanden bemiddelaar, die geen oordeel over een van beide gaf.

Afgezien van de vraag of deze diplomatie de juiste was, een vraag, die ook na de opheffing der staking en de rede van Mr. van Houten voor zijn personeel gesteld kan blijven, moest zoo'n houding onbevredigend werken. De gemeente was partij en wel in dit geval tegen de directie, zij het ook door haar vroegere fouten in een verzwakte positie. En de burgemeester die zich als een nog hoogere rechter opstelt, loopt daarmee groot gevaar de partij waartoe hij behoort en wier leiding hij in handen heeft, te verlaten.

Waar de groote meerderheid der burgerij zich tegen de H.T.M. had verklaard, en des ondanks de gemeentelijke politie bijna als in staat van beleg die zelfde H.T.M. moest steunen in al hare pogingen om de eensgezindheid der stakers te verbreken, had een moreele oorlogsverklaring van de gemeente aan de H.T.M. meer bevrediging gegeven dan de hooge geheimzinnigheid van den Haagschen burgemeester. Deze vroeg daarbij vertrouwen in zijn beleid om door persoonlijke onderhandelingen de staking tot een goed einde te brengen.

Hoe kon dat geschieden? De vakorganisatie's, die de staking leiden, gaven de eenvoudigste oplossing, n.l. onderhandeling met hen direct, waarbij elke bemiddeling welkom was.

De H.T.M. bood aan een anderen weg te volgen, n.l. de vaststelling van een arbeidsreglement onder goedkeuring van het Haagsche gemeentebestuur. Dit laatste moest hiervoor wel gevoelig zijn, omdat het te gemoet kwam aan vroeger geopperde wenschen. Bovendien zouden de arbeidsvoorwaarden der be-

ambten van een gemeente-tram ook op die wijze worden vastgesteld, n.l. door een reglement.

Het is gebleken dat het aanbod der H.T.M. hoe vaag het was, aan het conflict een eind heeft kunnen maken, zonder dat de gemeente een ander mogelijk middel n.l. het regelrecht aansturen op een opheffing der concessie heeft toegepast.

Wat er voor het personeel verbeterd zal worden is op dit oogenblik nog volstrekt onzeker, en later zal moeten blijken of de gemeente in den persoon van den burgemeester inderdaad voldoende getracht heeft om de vroegere fout der concessie ten opzichte van deze staking zooveel mogelijk goed te maken.

* * *

Ondertusschen heeft de Haagsche gebeurtenis doen zien hoe er aan de staking een politieke zijde is, d.w.z. hoe de zuivere vakactie niet alleen een ekonomisch of sociaal feit blijft. En dat geldt ook van de andere stakingen.

In de laatste jaren is de vakbeweging in ons land krachtig gegroeid. Dit uit zich allereerst door het toenemend aantal werklieden, die in vakvereenigingen hulp voor verbetering van hun toestand zoeken. Verder doordat die vakvereenigingen zich alle meer en meer gaan richten naar een vaste en degelijke tactiek en in een stevige nationale organisatie zich voor goed vestigen. Dan ook nog doordat de splitsing in neutrale, katholieke en protestantsch-christelijke vakvereenigingen niet langer belemmerend voor hun optreden werkt, omdat die verschillende vereenigingen, dank zij een gelijksoortige organisatie geregeld met elkaar in overleg treden en gezamentlijk optreden.

Eindelijk doordat de vakvereenigingen niet langer zich gewillig laten leiden door de politieke partijen, maar met zelfbewustzijn in toenemende mate zullen gaan aangeven, wat zij als de politiek in hun belang beschouwen.

Reeds in de algemeene verkiezingen van verleden jaar, en evenzeer bij de gemeenteraadsverkiezingen bleek hoe de arbeiderskiezers der christelijke partijen een sterke neiging hadden om rood te stemmen. Dat was het sprekendst bewijs van de ontevredenheid met de christelijke politiek. Ongetwijfeld moet het

de katholieke staatspartij en ook de protestantsch-kerkelijken ertoe brengen, rekening te gaan houden met wat er onder de arbeiders omgaat.

Maar zelfs bij de sociaal-demokraten is er eenige spanning. Op de jongste jaarvergadering van het Nederlandsche Verbond van Vakvereenigingen is daarvan gebleken. De leiders daarvan wenschen duidelijk de politiek der S.D.A.P. meer te beinvloeden dan hen tot nu toe mogelijk was.

Ongetwijfeld is reeds nu het begin op te merken van een reeks politieke feiten voortkomende uit eischen der vakvereenigingen.

Zoolang deze nog te strijden hebben voor hun bestaan en hunne erkenning, behoeven zij de hulp der politici ten einde hunne rechten te verdedigen. In ruil daarvoor leveren zij de hulptroepen voor de verkiezingen.

Zoodra echter de vakvereenigingen het zoover gebracht hebben dat zij hun vak zoo niet geheel dan toch voor een groot deel beheerschen, gaan zij aan de politiek eischen stellen, die als een soort vak-egoïsme weleens in strijd kunnen komen met het algemeen belang.

Terwijl de stakingen in Almelo, Zaandam en Den Haag zoo geheel erop wijzen dat de vakbeweging nog in 't begin van hare ontwikkeling is, en zelfs voor zeer redelijke en eenvoudige eischen de grootste inspanning moet gebruiken, is er in Amsterdam iets gebeurd dat op die nieuwe moeilijkheden wijst.

De pas opgetreden sociaal-democratische wethouder Wibaut had van 't college van Burgemeester en Wethouders een voordracht verkregen om aan de gemeente-werklieden vacantie te geven met een loon-toeslag, teneinde van die vacantie ook te kunnen profiteeren. Deze voordracht was op sociaal gebied stellig een groote vooruitgang, al is de duur der vacantie van een week en 't bedrag der loontoeslag van f 10. - van socialistisch standpunt gezien bescheiden.

Tegen die voordracht kwam de federatie van gemeentewerklieden in 't geweer. Zij hoopte den wethouder in ongelegenheid te kunnen brengen door meer te vragen, en hem daardoor tot toegeven te dwingen. Niet alleen de wethouder Wibaut maar ook zijn partijgenooten-raadsleden hielden echter

stand, ondanks het feit dat eenige vrijzinnig-demokraten de eischen der gemeente-werklieden overnamen. Zoo deed zich het ongewone verschijnsel voor dat de sociaal-democraten, wegens hun houding, door een vakvereeniging veroordeeld en door hare leden uitgejouwd werden.

Hierbij moet wel rekening ermede gehouden worden dat de gemeente-werklieden in Amsterdam zoogenaamde anti-politiekers zijn, doch dezelfde vakvereenigingsleiders als Oudegeest die nu Wibaut steunden, hebben op de vergadering van het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen er Troelstra een verwijt van gemaakt dat hij als politicus onderscheid gemaakt had tusschen de vakvereenigingen en vereenigingen van ambtenaren. Toch is daarbij precies dezelfde moeilijkheid aangevoerd als die wethouder Wibaut ondervond.

Zoolang de eischen der vakvereenigingen tegenover de belangen van het kapitaal uitgevochten moeten worden, kan er moeilijk van een vak-egoïsme sprake zijn. Twee belangen komen dan in strijd; loon en kapitaal-winst zullen trachten elkaar wederzijds te beperken. Zoodra echter het publiek belang er mede gemoeid is, moet onvermijdelijk het kapitaal op zij geschoven worden en de gemeenschap als staat of gemeente de bedrijfsuitoefening op zich nemen. Dan komen de belangen van een groep arbeiders te staan tegenover die der gemeenschap. De behartiging van hare belangen is een politieke taak. Dan ook kan er een conflict ontstaan met het vak-egoïsme, indien dit niet door een vooruitziende en opvoedende politiek in toom gehouden is.

In de demokratische staten laat zich dit probleem al vrij duidelijk zien, een probleem dat in wezen er een is van practisch socialisme.

Dat toch is uiteraard in de politiek vertegenwoordigd als een arbeiderspartij, die de belangen der vakvereenigingen heeft voor te staan en te verdedigen tegenover het kapitaal.

Maar zoodra de partij politieke invloed verkrijgt, moet zij streven naar het socialisme, dat is naar socialisatie der bedrijven, en natuurlijk in de eerste plaats van die waarmede een groot publiek belang gemoeid is.

Gebeurt dit echter dan moet de vakvereeniging van karakter

veranderen, dat wil zeggen haar onafhankelijkheid prijsgeven of in elk geval beperken, om een hooger gezag te erkennen. Dat hooger gezag is dan echter alleen langs politieken weg te beïnvloeden; elke andere weg leidt tot anarchie.

Vandaar dat de groei der vakvereenigingen een politiek feit is, dat de bestudeering ten volle waard is, en dat reeds nu een taak stelt om de demokratie, die nog pas in haar begin is en grootendeels nog veroverd moet worden, te verdedigen tegen de strekking der opkomende organisatie van vak-egoïsme.

Ongetwijfeld heeft de vakbeweging in 't begin van hare ontwikkeling een revolutionaire neiging, die geleidelijk overgaat in een hervormende, doch nooit haar strijdmiddel van verzet geheel opgeeft.

In verdere ontwikkeling ontstaan echter conservatieve eigenschappen, om de voordeelen die verkregen zijn, en de rechten die werden veroverd, te behouden, desnoods met het zelfde middel van verzet.

De socialistische politiek wordt gedragen door de arbeidersbeweging en zal de veranderingen in het vakvereenigingswezen onmiddellijk ondervinden. Desondanks heeft zij, en nog in denzelfden tijd dat zij overal het kapitalisme en het standenconservatisme als hardnekkige vijanden tegenover zich vindt, de taak om de vakbeweging te beheerschen in 't algemeen belang, en haar te doordringen van wijdere en betere denkbeelden dan in den vakstrijd zich vast zetten.

G. BURGER.

De verwoesting van Wezet
Door
Albert Verwey

De boomen donkerden: de nacht
Was ster-doorstraald, maar de eene ster
Die de andren blindscheen door haar pracht,
Laag hangende op de kim, was Jupiter.

Zie neer, Godlijk Gesternt, nu Venus schuilt,
Nu Mars met roode gloeden zonk in 't koorn.
De fakkels branden, langs de huizen huilt
De trapplende barbaar, dronken van angst en toorn.

De vlammen laaien: 't dorp in vuur.
De vrouwen: grijze en moeder en maagd,
Zoeken de grens; hun laatste uur
Wachten de mannen straks eer 't daagt....

Zie neer, Gesternt, straal op de moord,
Straal op de ellende: ons reiken richt
Zich enkel naar uw straal die heerscht en boort,
Zich enkel naar uw zegevierend licht.

Hollandsche crimineele politiek (een tuchtschool)

Door
Jacob Israël de Haan

In '*De Beweging*' van April 1913 verscheen van mijne hand een artikel *'Amerikaansche en Hollandsche crimineele politiek',* waarin ik de voortreffelijke behandeling van volwassen misdadigers *in een aantal* Amerikaansche Staten stelde tegenover de minder juiste behandeling van onvolwassen misdadigers in de Tuchtschool te Velsen.[1)]

Dit artikel zal handelen over de Tuchtscholen in het algemeen

1) Voor nieuwere gegevens omtrent Amerikaansche Crimineele Politiek: *'The annals of the American Academy of political and social science'* Maart 1913. De aflevering bevat bijdragen van verschillende personen in mijn vorig artikel genoemd: '*The problem of prison labor*' door Ostwald West, '*Prison labor in public roads*' door Thomas W. Tynan. Speciaal over het Honor-System: '*One year of honor-system in Oregon*' door Philip E. Bauer. In Arizona is men met het honor-systeem bij voortduring zeer ingenomen. De Heer R.B. Sims, directeur van de Staatsgevangenis te Florence, Arizona schreef mij: 'We have met with great success so far, and that we will have even greater succes in the future I have no doubt. The old punitive system of treating criminals, has no place in this progressive age, and the entire world is awakening to the fact that we cannot reduce crime by punishing the offender without any effort to rehabilitate him. The honor-system tends to awaken the men to the better things of life, gives them a new interest and an opportunity to show that they are worthy of the confidence of their fellowmen. In my opinion it is the only method of handling criminals which tends for their reformation and rehabilitation'. Uit een brief van den Heer Victor Louis Eytinge, die te Florence, Arizona een vonnis van levenslange gevangenisstraf ondergaat wegens moord, blijkt mij, dat steeds meerdere Staten het honor-system aannemen: Oregon, Arizona, Washington, Colorado, Noord-Dakota, Kansas, Nebraska, Texas, Illinois, Iswa, Ohio, New-York, New-Yersey. Voor het oude systeem '*My life in Prison*' door Donald Lowrie, en '*Prison memoirs*' door Alexander Berkman. Ten gunste van het honor-system b.v. de biographie op bldz. 426 van het proefschrift van Mr. Dr. N. Muller '*Biographisch-aetiologisch onderzoek over recidive bij misdrijven tegen den eigendom*'.

en over die te Velsen in het bijzonder. Toen ik in mijn vorig artikel over de Tuchtschool te Velsen schreef ging ik af op de beschrijving van Jhr. Jan Feith in zijn boek: '*Misdadige kinderen*' en op de cijfers van de Statistiek van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen.[1)] Het systeem te Velsen, gelijk Jhr. Feith dit beschreef, is volmaakt onjuist, en de vergelijkende cijfers van de strafstatistieken van de verschillende scholen bevestigden mijne meening, dat een dergelijk onjuist systeem tot slechte resultaten leiden moet, in het bijzonder tot talrijke en strenge straffen. De Statistiek van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen over het jaar 1911 (verschenen 29 Mei 1913) gaf voor de Tuchtschool te Velsen weder zeer ongunstige cijfers. Ik vestigde daarop de aandacht in W. 9481.[2)] Het gevolg van mijn artikel was de uitnoodiging van den Directeur van de Tuchtschool te Velsen tot een persoonlijk bezoek. Daarna bracht ik drie dagen grootendeels in deze Tuchtschool door. Gedurende deze dagen heb ik veel gesproken met den Directeur, met verschillende leden van het medewerkend personeel en met de jongens. De tijd aan dergelijke zorgvuldige bezoeken besteed, is geen verloren tijd en aandachtige gesprekken met de mannen van de practijk hebben niet minder waarde dan een boek. De wetgever heeft aan de berechters in kinderzaken eene zeer groote mate van vrijheid gelaten. In de meeste gevallen zal de rechter staan voor de keuze tusschen Tuchtschool en ter beschikkingstelling van de Regeering, gevolgd door dwangopvoeding. Wanneer de rechter van den aard van de Tuchtscholen en de Opvoedingsgestichten niet een zuivere voorstelling heeft, zal zijne keus niet door zuivere beweegredenen worden vastgesteld. Terwijl toch die keus beslissend kan zijn voor het geheele verdere leven van den jeugdige beklaagde. De wetten en koninklijke besluiten geven

1) In W. 9374 en voorts Dr. E.J. Swaep in W. 9383.
2) Voorts artikelen in W. 9485, 9487, 9490.

uiteraard geen juiste voorstelling[1] evenmin als de Huishoudelijke Reglementen van elk gesticht door den Minister vastgesteld en evenmin het Orderboek van den Directeur. Het zou zeker wenschelijk zijn, wanneer de Rechters meer bezoeken aan de Tuchtscholen brachten dan zij doen. Te Velsen zijn deze bezoeken, meer dan de verplichte, niet anders dan zeer zeldzaam. De Directeur van de Tuchtschool te Velsen was te voren Directeur van de Tuchtschool te Ginniken. Ook daar waren bezoeken van leden van de rechterlijke macht zeer zeldzaam.[2]

Voor de verkrijging van kennis omtrent de Tuchtscholen en de Rijksopvoedingsgestichten staat ons de reeds genoemde Statistiek ten dienste. Daarvan hebben de Inleidingen waarde. De tabellen niet. Statistische verwerking van biographische gegevens doet de samenhang verloren gaan. Veel meer waarde is te hechten aan goede jaarverslagen van de Directeuren. Deze behoorden in plaats van de Statistieken te komen. Tot dusver worden de jaarverslagen niet uitgegeven. De Directeuren zenden ze naar de Departementen en alleen daar worden ze gelezen of niet gelezen. Wanneer de samenstellers van de jaarverslagen wisten, dat deze meer en beter gelezen werden, zouden zij aan de samenstelling met meer vreugde meer zorg besteden.[3] De samenstellers van de Statistiek zien, blijkens de Inleidingen, zelve zeer goed in, dat hare

1) Vermeld in de Inleiding tot de Statistiek van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen over 1906. De verschillende Inleidingen bevatten tal van waardevolle gegevens. De statistieken zelve acht ik waardeloos.
2) De Nieuwe Rotterdammer Courant van Juni en Juli 1908 bevat een serie artikelen van den Heer M.J. Brusse over de Tuchtschool te Ginniken. Zij was toen nog niet onverplicht door eenen rechter bezocht.
3) Op de tegenstelling '*Methode van de Statistiek*' en '*Statistische Methode*' kan thans niet worden ingegaan. Over de waarde van deze beide onderzoekingswijzen verschenen in de laatste jaargangen van het Tijdschrift voor Strafrecht een aantal artikelen van Mr. W.A. Bonger, Mr. J.R.B. de Roos, Mr. J. Slingenberg en mijzelven. Voorts een artikel van mijne hand in W. 9484. De fout van de methode van de Statistiek is door den medicus Dr. Stärcke als volgt geformuleerd in de '*Psychiatrische en Neurologische Bladen*' van 1912 bldz. 672-673. 'Ik heb gezegd, dat de resultaten niet statistisch moeten worden verwerkt, omdat dit maakt, dat wij de komplexen dan niet meer kunnen vinden, wat wij wel kunnen als wij elk afzonderlijk beschouwen.'
De vervanging van de Statistieken door Jaarverslagen is bepleit door Prof. Mr. J.A. van Hamel in het Tijdschrift voor Strafrecht en door mijzelven in het Weekblad van het Recht. Uitvoerige jaarverslagen worden uitgegeven door het Roukavichnikof-asyl te Moscou.

waarde maar zeer en zeer betrekkelijk is. Daar is in de eerste plaats het wisselzieke woordgebruik. Sommige gestichten geven onder '*ziekten*' zelfs de kleinste ongesteldheden op. Anderen alleen de gevallen, dat les of werk moest worden verzuimd. Zelfs de schijnbaar onbetwistbare woorden '*onderwijs*' en '*handenarbeid*' hebben niet overal dezelfde beteekenis. Daardoor worden de vergelijkende tabellen waardeloos. Zeer sterk komt dit uit bij de straffen. De wet van 12 Februari 1910 Stbld. No. 64 art. Io noemt de beschikbare disciplinaire sraffen. Buiten de wet om zijn in de meeste gestichten zoogenaamde huishoudelijke straffen ingevoerd, dikwijls vrij streng. Door de opgaven omtrent de huishoudelijke straffen in de statistiek op te nemen heeft men hun bestaan officieel erkend en goedgekeurd. In het eene gesticht wordt er geheel iets anders onder verstaan dan in het andere. In enkele gestichten worden zij, (en terecht) niet toegepast. Zeker heeft de bewerker van de Inleiding gelijk, wanneer hij schrijft: 'In elk geval blijkt uit het bovenstaande wel, dat, wanneer voor een gesticht veel hoogere opgaven omtrent straffen zijn vermeld dan voor een ander, hieruit nog niet altijd de gevolgtrekking mag worden gemaakt, dat de behandeling daar zooveel strenger is.'[1] Inderdaad. Doch waartoe dienen ons dan alle deze uitgepeuterde cijfers? Geef ons liever jaarverslagen. Geef ons de meeningen en mededeelingen van hen, die in de Tuchtscholen en Opvoedingsgestichten voortdurend toegewijd werkzaam zijn. De machtige ambtenaren van het Departement zien niet gaarne publicaties, waarin meeningen worden verkondigd, afwijkend van de hunne. Wel zeer ten onrechte, daar toch niemand zóó goed op de hoogte kan zijn als het personeel van de Tuchtschool[2].

In mijn vroeger artikel '*Amerikaansche en Hollandsche Crimineele Politiek*'[3] heb ik mijne bezwaren tegen de tuchtschool

1) Inleiding tot de Statistiek over het jaar 1908.
2) Ik noem waardevolle artikelen van den Heer A. de Lauwere, hoofdonderwijzer aan de Tuchtschool te Velsen in het Handelsblad van 28 en 29 November 1912. Waarover W. 9325. Van denzelfden schrijver een artikel in het '*Tijdschrift voor Armenzorg en Kinderbescherming*' van 24 Februari 1912.
3) In '*De Beweging*' van April 1913.

als zoodanig uiteengezet. Zij kan nooit worden tot eene waardevolle instelling in den strijd tegen de misdadigheid. Omdat zij haar oorsprong vond in de onoprechte tegenstelling tusschen vergeldende straf en verdedigende maatregel.[1)]

In een strafstelsel tegen jeugdige personen kan plaats zijn voor eene korte strenge straf, naast eene langdurige verbeterende opvoeding. De eerste is te verkiezen, waar de omgeving minder dan de aanleg oorzaak was van de misdadigheid. De tweede, waar de omgeving in de eerste plaats als de oorsprong van de misdaden moet worden beschouwd. Hierbij behoort niet te worden vergeten, dat de aanleg en de omgeving wel van elkander kunnen worden onderscheiden, maar dat zij niet van elkander kunnen worden gescheiden. Doch in geen geval kan de leerstellige tegenstelling tusschen *straf* en *maatregel* gehandhaafd blijven De Tuchtchool is een *straf*. Gevolg: zij moet steeds voor eenen bepaalden tijd worden opgelegd. Gevolg: meermalen moeten verpleegden ontslagen worden uit de vierde klasse, de strafklasse. Beter ware wellicht eene veroordeeling of tot een straf van minstens een maand welke dan geheel zou kunnen worden ondergaan in de eerste klasse, dat is in afzondering òf eene veroordeeling voor een onbepaalden tijd met de grens van een jaar. De dag van het ontslag zou behooren te worden vastgesteld door het personeel van de school, in verband met het gedrag van den leerling. Tegen deze onbepaaldheid van het vonnis, al is zij nog slechts betrekkelijk, bestaan leerstellige bezwaren. En voorts de practische bezwaren, die reeds menigmaal uiteengezet zijn door de tegenstanders van onbepaalde vonnissen, maar waarvan de bespreking niet doel van dit artikel is.

Een groot bezwaar is dit, dat de keuze tusschen Tuchtischool-straf en Dwangopvoeding dadelijk en onherroepelijk door den rechter moet worden gedaan. En de rechters kennen noch de Tuchtscholen, noch de Opvoedingsgestichten. Men verhaalt van eenen rechtsgeleerde, die als Minister van Justitie voor het eerst eene celgevangenis bezocht. In de Tuchtscholen en de Opvoedingsgestichten verhaalt men van rechters.

1) Verdedigd werd de Tuchtschool in de loopende jaargang van hct Tijdschrift voor Strafrecht door den arts S. van Mesdag, geneesheer aan de Tuchtschool te Haren.

Ten tweede zijn de rechters te weinig op de hoogte van het karakter en van de omgeving van den beklaagde. Het inwinnen van de betreffende inlichtingen wordt vaak overgelaten aan de mindere beambten van de politie. Deze zien het overgroote belang van zeer juiste inlichtingen niet steeds voldoende in. Zij maken zich van dit werk meer dan gemakkelijk af. Ongaarne geven zij minder aangename inlichtingen, omdat zij daardoor in twist en in tweedracht kunnen komen met de betrokken personen. Ik heb een dossier gezien met eene politie-verklaring omtrent een gezin, dat dit gezin tot de beste en tot de netste van het dorp behoorde. Maar het hoofd van de school, die door meerdere kinderen uit dit gezin bezocht was geworden, verklaarde, dat er niet één slechter en slordiger huisgezin op het dorp bestond en dat de vader een slaaf was van de sterke drank. De rechter in dit geval had veroordeeld tot tuchtschool. Na betrekkelijk korten tijd keert de jeugdige veroordeelde dus weder in de oude omgeving terug. Beter ware het indien het personeel van de Tuchtschool de bevoegdheid had, veroordeelden over te doen gaan naar Opvoedingsgestichten en eveneens personeel van de Opvoedingsgestichten verpleegden te doen overgaan naar de Tuchtscholen. Nog eene andere bevoegdheid ware beter aan den rechter ontnomen en wel die, genoemd in artikel 39 septies slot van het Wetboek van Strafrecht, volgens welk artikel de rechter ten aanzien van eenen beklaagde tusschen zestien en achttien jaren het strafrecht tegen volwassenen kan toepassen. Beter ware de bevoegdheid gegeven aan het personeel van Tuchtscholen en Opvoedingsgestichten tot verplaatsing van ongeschikte veroordeelden en verpleegden naar gevangenissen. Maar gevangenissen bijzonder. Niet deze ingericht naar het wrekende brekende celsysteem. Ik denk in de richting van de Borstal-institutian[1].

Deze veranderingen betreffen het beginsel van de inrichting van de Tuchtschool. Kortaf: de Tuchtschool moet geen inrichting zijn van straf, maar van aanpassing en van verbetering. Maar ook een aantal veranderingen, die in een mindere maat beginselen betreffen, zouden niet-onbelangrijke verbeteringen kunnen zijn.

1) Daarover Prof. Mr. J.A. van Hamel in het Tijdschrift voor Strafrecht van 1909.

In de eerste plaats: de bevolking van de Tuchtscholen. Zij bestaat voor het grootere deel uit strafrechterlijk veroordeelden. Op het tijdstip van hunne veroordeeling zijn zij als regel niet ouder dan achttien jaar. Echter is voorts de Tuchtschool aangewezen als de inrichting bedoeld bij de artikelen 357 en 442 van het Burgerlijk Wetboek ter opneming van minderjarigen, die gewichtige redenen van misnoegen geven aan hem, die ouderlijke macht of voogdij over hen uitoefent. Welk aandeel ieder van de beide groepen heeft in de geheele bevolking wordt jaarlijks in de Statistieken medegedeeld. De tweede groep behoorde beter in de Tuchtscholen niet te huis. Want de daartoe behoorende minderjarigen kunnen tot een en twintig jaar oud zijn en wanneer zij in de gemeenschap komen zal hun invloed niet altijd ten goede werken Dat zij in de Tuchtscholen moeiten maken blijkt uit de strafregisters, waarin hunne namen overtalrijk voorkomen.[1)]

Ten tweede: de geest van de Tuchtscholen gelijk die gemaakt wordt door de ambtenaren van het Departement van Justitie. Eene vergelijking. Voor eenige jaren werd in Duitschland een rechtsgeding gevoerd ter zake van schrikwekkende kinderverminking. De schuldige was een huisonderwijzer, die door den Directeur van een der grootste Duitsche handelsbanken was benoemd, nadat slechts zeer vluchtig inlichtingen waren ingewonnen geworden. Bij de aanstelling van eenen kleinen kassier worden inlichtingen zeker op eene meer zorgzame wijze ingewonnen. De voorname bankdirecteur had dezen onderwijzer macht gegeven en gelaten over de zielen en de lichamen van zijne beide zonen, gelijk hij zeker niemand over zijn geldelijk vermogen laten zou. Algemeen verschijnsel: men is op zijn geld zorgvuldiger dan op zijn kinderen. In het beheer van de Tuchtscholen bemerkt men dit verschijnsel niet in geringe mate. Den Directeuren is eene zeer groote vrijheid gelaten in datgene wat ik zou willen noemen: het maken van eene bepaalde geestelijke atmospheer. Aan den anderen kant is hun zeer weinig vrijheid gelaten ten aanzien van de materieele verzorging. Voor bijzondere

1) Over het vastzettingsrecht: Mr. C. Assers '*Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht*' bewerkt door Prof. Mr. Paul Scholten. Deel I bldz. 408 en 501. De bijzondere bepaling voor de voogdij van gestichten is wellicht verkieslijk.

uitgaven hebben zij fondsen noch vrijheid. Men heeft hun wel de vrije beschikking gegeven over tachtig jongens, maar niet over tachtig guldens. Bijvoorbeeld: de ambtenaren van het departement bestudeeren bij hunne inspecties met laakbare overnauwkeurigheid de voorraden aan kleederen en andere benoodigdheden. Over een ontbrekende knoop aan een ontbrekende jas kan de verantwoordelijke persoon in bittere moeilijkheden komen. Maar minder onderzoeken de toezichthoudende Departements-ambtenaren den geest van de Tuchtscholen. Gevolg van eene dergelijke wijze van onderzoek: het personeel van de Tuchtschool bevlijtigt zich vooral alles in volmaakte orde te hebben, wat de gebouwen betreft, de meubelen, de voorraden enz. De meeste moeite wordt besteed aan datgene, wat van het mindere belang is voor het verkrijgen van goede uitkomsten.

Met één enkel voorbeeld, (waar ik er zonder de minste moeite meerdere zou kunnen geven) wil ik aantoonen tot welke ongewenschte gevolgen het leidt, dat het personeel van de Tuchtscholen ten aanzien van geldmiddelen geene de minste vrijheid heeft. Artikel 35 van de Algemeene Maatregel van Bestuur van 15 Juni 1905 draagt aan den Minister van Justitie de regeling op van de voeding van de verpleegden. Er wordt onderscheiden tusschen eene wintervoeding en tusschen eene zomervoeding. Het gewicht, dat van iedere soort spijs aan iederen verpleegde op iederen dag mag worden verstrekt, is tot in uiterste nauwkeurigheid departementaal bepaald. Onder de straffen, waarvan de wet de oplegging in de Tuohtscholen toelaat, behoort mede: '*verstrekking van water en brood in plaats van het gewone voedsel*.' Gesteld: deze straf moet worden opgelegd. Dan moet de gestrafte eerst keurig worden afgeschreven wat de gewone voeding betreft. Want de Directeur geeft dien dag iets minder voor de voeding uit en moet dit geld verantwoorden. Voorts moet de gestrafte jongen keurig worden ingeschreven voor extra-broodvoeding. Op denzelfden dag, waarop deze straf is opgelegd, kan zij dus niet worden ondergaan. Dat is een belangrijk opvoedkundig bezwaar. Gevolg: in sommige tuchtscholen wordt de water- en broodstraf niet opgelegd, maar worden schuldigen gestraft met overslag van een maaltijd. Eene straf, die de wet niet kent en waarvan de toepassing, vooral de herhaalde toepassing, niet onbedenkelijk is.

In de Tuchtschool te Velsen heerscht niet de levende geest, maar de doode letter. Ik zeg dit waarlijk niet om iemand iets te verwijten of iemand' te benadeelen. De verantwoordelijke leiders aan het Departement zullen dit oordeel trouwens eer lof achten dan blaam. Een enkel voorbeeld tot bewijs van de heerschappij van de doode letter. De leerlingen van de derde klasse van de Tuchtschool te Velsen maken des Zondags eene wandeling, geleid door eenen van de onderwijzers of door eenen van de werkmeesters. Deze wandelingen geven eene goede gelegenheid tot ongedwongen en vertrouwelijke gesprekken met de jongens. Dus maakte ik op eenen Zondagmorgen de wandeling mee. Het weder? Schitterend. De omgeving? Rondom Velsen toch afwisselend mooi. Welnu: de jongens waren volkomen ongevoelig voor de Natuur evenals voor bijzondere voorwerpen of gebeurtenissen. Zelfs de overblijfselen van het Kasteel van de Heeren van Brederode vonden maar matig aandacht. Toch is deze Zondagmorgenwandeling de aller-eenigste gelegenheid, dat deze jongens buiten school en schooltuin komen. Zij vervulden hunne wandeling gelijk men eene onverschillige plicht vervult. Zonder wrevel en zonder vreugd. Ik vroeg den werkmeester, die leidde, waarom hij den jongens niet eenige kennis van de Natuur bijbracht; zoo mogelijk zelfs liefde tot de Natuur. Juist voor stadsjongens, neigend tot wanbedrijf, zou liefde voor de vrije Natuur een voortreffelijk middel tot afleiding en tot verbetering zijn. Het antwoord van de werkmeester was: ‘Ik ben werkmeester en ik heb geene bevoegdheid tot het geven van lessen in de plantkunde of in de natuurkunde. Indien ik dus aan de jongens zulke lessen gaf, zou ik moeilijkheden krijgen met de onderwijzers.’ Ik herhaal dit antwoord niet om den betrokken werkmeester ter benadeelen. Het was een pijnlijk wederwoord.

Zij, die de Tuchtschool maar vluchtiglijk bezoeken, bemerken van deze belangrijke fouten niets. Vooral niet, wanneer de bezoekers vreemdelingen zijn, die niet kunnen spreken met een gedeelte van het personeel en evenmin met de verpleegden, behoudens enkele uiterst zeldzame uitzonderingen. Zulke bezoekers zien alleen de gebouwen. Deze zijn zeer goed ingericht en worden zindelijk bewoond.

* * *

De aanleiding tot mijn driedaagsch verblijf te Velsen heb ik reeds genoemd: mijn herhaalde klachten in het Weekblad van het Recht over het feit, dat het aantal straffen in de Tuchtschool te Velsen voortdurend grooter is, dan het aantal straffen in de andere Tuchtscholen opgelegd. Vooral cachotstraf wordt gegeven en dan nog verscherpt met de verscherpingen, die de wet toestaat. Te weten: ontneming van de gelegenheid tot arbeiden. Ontneming van matras en deken. Een cachot in de Tuchtschool te Velsen is beter ingericht dan een cachot in eene gevangenis in Rusland. Toch blijft de cachotstraf eene straf met zeer vele bezwaren, waartegenover mij geen enkel voordeel bekend is. Maar in dit artikel wensch ik geene beschouwingen te geven over cachotstraffen in het algemeen. Slechts enkele opmerkingen. Opvallend was in beide cachotten van de Tuchtschool te Velsen het groot aantal inschrijfsels in de muren. Daaruit blijkt hoe sterk de behoefte is van deze dubbel-bestrafte knapen aan uiting, meer misschien nog dan aan mededeeling. Schrijven op de muren is opnieuw een strafbaar feit. Dus: de jongen, die zelfs de chachotmuren durft te schenden toont zich tegenover zijn makkers wel een dubbel dapper kameraad. Als schrijfgereedschap wordt een nageltje uit een van hunne schoenen gebruikt, of wel een metalen knoop wordt van een kleedingstuk afgerukt, stukgebeten en aangescherpt. De cachotten worden van tijd tot tijd overgeschilderd en daardoor is de duidelijkheid van de geschriften en van de teekeningen veel verminderd. Nochtans waren vele goed leesbaar en goed herkenbaar. Bijvoorbeeld: een galg en daaraan de beeltenis van den teekenaar zelven. Daaronder: ‘Hier hang ik. A.A. Ik heb 364 uur cachot gehad’. Het aantal uren in de cachot doorgebracht is door menigen jongen aangegeven. Een ander schrijft: ‘Vrij zijn van de heerschappij der zonde, is een wensch, alleen wanneer ze den Officier van Justitie ophangen.’

Van een ander:

> ‘Nu heb ik hier gezeten
> Voor stelen van wat lood,
> Maar als het weer gebeuren mag,
> Steek ik mij liever dood.’

Gedichten worden meer geschreven. Dit:

‘Rozen verdorren
En schepen vergaan
Ook blijft de Tuchtschool
Niet eeuwig bestaan.

Trek het je niet aan
Want alles komt terecht
Al gaat het in je leven
Nog zoo belasert slecht.’

En dit puntgedicht:

‘Hïer temt men leeuwen, tijgers, apen,
Maar geen Rotterdamsche knapen.’

Een van de jongens, wiens naam vele malen in de cachotmuur geschreven staat, is onlangs wegens diefstal veroordeeld tot gevoelige gevangenisstraf met toepassing van artikel 39 septies slot.

* * *

Men kan van de Tuchtschool geen goed denkbeeld krijgen, zonder rustig en vertrouwelijk te spreken met de jongens. Daarvoor is eene wandeling gelijk ik des Zondagmorgens medemaakte, een goede aanleiding. Thans iets over sommige verpleegden. Ten eerste: een jongen van vijftien jaren uit een Noordhollandsch landstadje. Hij was veroordeeld geworden tot eene Tuchtschoolstraf van een jaar wegens een groot aantal kleine diefstallen. Hij was niet meer dan eenige dagen in de Tuchtschool, toen ik hem bezocht en dus bevond hij zich nog alleen in een celkamertje. Van beroep was hij een bullenleider. Toen ik, dit niet wetend, hem vroeg naar zijn beroep, bloosde hij heftig. Hij noemde den naam van zijn beroep niet. Maar hij omschreef het met een schuwe, lieflijke schroom. Ik vroeg of hij de eerste dagen in de Tuchtschool moeilijke dagen vond, en zoo ja, waarom? De meeste jongens klaagden over het missen van hunne vrijheid. Deze jongen klaagde zeer over het missen van zijne moeder. Hij schreide zeer, toen hij over zijne moeder sprak. Ik hield van hem. Maar een van

de ambtenaren van de Tuchtschool verzekerde mij, dat deze jongen een volkomen veinzaard was.

Een tweede jongen: hij trok in eene klasse mijn opmerkzaamheid aan door den wonderlijken vorm van zijn hoofd en door de getroebleerde blikken van zijn oogen. Ik vroeg naar hem. Zeer waarschijnlijk behoorde deze jongen in een Tuchtschool niet thuis. Want hij kwam uit eene minder gunstige omgeving en het ware beter geweest hem daaruit verwijderd te houden tot aan zijne meerderjarigheid. Voor hem ware de ter-beschikking-stelling de betere maatregel geweest. Ziet hier dan zijne omgeving: de vader, seizoen-heilsoldaat. Dat is: heilsoldaat in den winter, wanneer de nood nijpt. Maar in den zomer, wanneer de nood niet nijpt, was de vader iets anders dan heilsoldaat. De moeder had vroeger haar geld verdiend als waarzegster. Maar sinds zij was genezen geworden door het gebed, had zij het beroep van waarzegster als minderwaardig verworpen. Zijne zuster had den jongen gedwongen tot eene bepaalde verhouding. De jongen zelf zag zeer goed gevaar en bezwaar van de terugkeer in het oude gezin. Hij vroeg mij, of ik hem niet kon en wilde helpen hoogerop te komen. Wat bedoelde hij met hooger op komen? Niet meer dan plaatsing in een opvoedingsgesticht. Waarlijk geen al te begeerig verlangen. En toch niet wel voor vervulling vatbaar, zonder nieuw strafbaar feit, of zonder ontheffing of ontzetting van de beide ouders. Ik vroeg hem, voor welk strafbaar feit hij veroordeeld was geworden. En hij: ‘voor verduistering van een rijwiel.’ En ik: ‘niet gestolen?’ En hij: ‘neen, verduisterd.’ Ik vroeg hem naar het verschil in wettelijke omschrijving van deze twee feiten. Hij antwoordde: ‘Diefstal is iets van een ander wegnemen en verduistering is iets verkoopen of naar de lommerd brengen, dat je van iemand gekregen hebt om 't terug te geven.’

Bij meerdere van zulke jongens vindt men eene niet geheel onbelangrijke mate van kennis van het strafrecht en het strafprocesrecht. Domheid is een betrekkelijk begrip. Ieder weet datgene, wat hij noodig heeft. Dom zijn zij, die andere dingen weten dan wij.

Een derde jongen. Veroordeeld tot tuchtschoolstraf voor den tijd van een jaar ter zake van diefstal. Hij had zich in de Tuchtschool voortreffelijk gedragen. Hij was nooit gestraft geworden. Juist op den wettelijken dag was hij telkenmale van eene klasse in

eene hoogere overgegaan. Geliefd bij zijne medemakkers was hij niet. Gehaat bij de medemakkers was hij evenmin. Een jongen met een afgesloten gemoedsaard. Hij zou in vrijheid worden gesteld op den tweeden dag van mijn verblijf te Velsen. Ik sprak met hem op den dag, daaraan voorafgaande. Hij was toen somber gestemd. Hij was leerling-electricien geweest en de werkgevers in het bedrijf van de electriciens zijn altijd angstig werklieden in dienst te nemen, die straf wegens een vermogenmisdrijf hebben ondergaan. Want deze werkgevers doen werken met dure grondstoffen en gereedschappen. Bovendien worden zij door hunne begunstigers verantwoordelijk gesteld voor hetgeen hunne werklieden bedrijven. Daarom vreesde de jongen zeer, dat hij niet weder aan goed werk zou kunnen komen in zijn eigen vroeger vak. Ik beloofde hem, dat ik hem helpen zou, wanneer hij binnen eenen bepaalden tijd niet zelf slagen zou in het vinden van werk. Toen hij binnen dien bepaalden tijd niet tot zijne tevredenheid slagen kon, heeft een van onze vriendelijke bekenden hem als aankomend electricien in zijn bedrijf geplaatst. Hoeveel wij voor dezen jongen hebben gedaan is eene zaak tusschen hem en ons. Zeker deden wij niet minder dan hij recht en reden had van ons te verlangen. Maar hij heeft zich voortdurend koppig afgekeerd van de beste kansen. Zijn gedrag is nooit zeer goed geweest. Soms was het slecht. Ten slotte is het hem beter gegaan dan wij op slechte tijden moesten vreezen. Iets van de eigenaardigheid van zijn karakter moge blijken uit den navolgenden brief, dien ik van hem ontving eenige dagen na den verjaardag van de Koningin:

Mijnheer.

Hier in deze brief laat ik u weten wat ik van plan ben. Ik laat u meteen weten hoe mijn gedrag tehuis is. Ik ben met koninginnendag uit geweest en boven mijn bier thuis gekomen. Mijn vader heeft mijn toen voor vuile boef uitgescholden. Donderdagavond ben ik naar avondschool geweest, om tien uur ben ik daar vandaan gegaan en was half elf in de buurt en heb toen nog een uur rondgeloopen en toen ik thuis kwam was er weer groote ruzie. Mijn vader heb toen tegen mijn moeder gezegd, dat zij de kast moest sluiten, want dat ik anders het geld er uit zou stelen. U had gezegd dat ik de kleinste noodzakelijkheden zelf maar moest koo-

pen. Toen ik Woensdagavond om geld daarvoor vroeg zij mijn moeder dat ik haar niet moest bestelen, want ze kon niet begrijpen dat u gezegd had dat ik dat zelf moest betalen. Ze heeft mij ook gezegd dat ze mij in het geheel niet meer vertrouwde. Ik moest Vrijdagavond weer naar school maar omdat ik weer ruzie had en die zoo hoog liep dat mijn moeder zij dat zij zich van kant zou maken, ik ben toen de heele avond thuis gebleven. Ik ga in het geheel niet meer naar school want boeven behoeven geen lessen te leeren, en vooral als mijn eigen vader mijn voorspelt dat ik over vier weken weer in de gevangenis zit. Ik zal u het geld dat ik over heb laten brengen. Het beste zal wezen dat u u eigen heelemaal niet meer mij bemoeid. Mijn vader zou vrijdagavond zelf naar u toe gaan maar ik heb niets vernomen dat hij geweest is.

Uw. Dw. Dnr.,

.....

Men ziet het: een voortreffelijke jongen in de Tuchtschool is niet steeds een voortreffelijke jongen in zijn gezin of tegen vreemden en vrienden. Dit geval is bijzonder leerzaam voor de verdedigers van de onbepaalde vonnissen en van de voorwaardelijke invrijheidstelling, waartoe ik mij-zelven zeer zeker reken. Wanneer eene voorwaardelijke inkorting van de Tuchtschoolstraf mogelijk ware, zou er geep reden zijn geweest, dezen jongen daarvan niet te laten genieten. Toch zou hij deze verkorting niet beter hebben verdiend en niet beter hebben gebruikt dan andere jongens, die zich in de Tuchtschool minder goed gedragen, eenvoudig omdat zij zich minder goed inschikken en neerhouden kunnen.[1)]

Een vierde jongen, een Dichter. Hij was in de Tuchtschool nog slechts sedert eenen korten tijd en hij verbleef dus nog in eene cel. Toen wij binnenkwamen was hij bezig met het uitschrijven van een Gedicht op eene lei. Wanneer de lei vol zou zijn, zou hij zijn gedicht afvegen, gelijk hij reeds met zoo menig gedicht had gedaan. Er is een meer strijdbaar dichterschap denkbaar. Maar niet licht een rustiger, een dat verder verwijderd is van alle eer- en winstbejag. Van een van zijne gedichten heb ik een afschrift.

1) Hierover mijn artikel '*Engelsche misdadigers en hunne behandeling*' in W. 9323.

De leeuwrik.

Hoort! de leeuwrik zingen
Zijn lied, zoo galmend schoon
Ver, ver, van de aardsche dingen
Hoog boven huis en boom.

Het moede worden schijnt
Den vogel onbekend
't Lijkt of er aan dat zingen
Begin aan is noch end.

Eerst vliegenssnel naar d' hoogte
Dan galmend naar beneen
't Is of zijn, liedren zachtkens
Blijven zweven om ons heen.

Wat heeft God zulk een diertje
Begaafd met fijne stem
Hij, die dat schoon geschapen heeft,
Looft dan, verheerlijkt Hem.

Deze jongen had geen meerder onderwijs ontvangen, dan men jongens op eene gewone lagere school meegeven kan. Voor ik de Tuchtschool voorgoed verliet, bezocht ik hem nogmaals. Hij had toen een nieuw gedicht gemaakt, bijzonder voor mij. Het staat hieronder afgedrukt, en het wil mij voorkomen, dat het aanmerkelijk minder mooi is dan het eerste gedicht.

Mijn leven.

Ik wil een leven leiden
Een leven zooals 't behoort,
En in mijn levenstijden
Ook eeren, Godes woord.

'k Wil in mijn leven wandlen
Altijd op 't rechte pad,
En in het goede handlen
Zooals 't mij betaamt en past,

'k Zal ook de reeglen houden
Die staan in Gods geboon
En immer altijd volgen
Mijn Heiland, Zijnen Zoon.

En is de tijd gekomen
Dat 'k scheiden moet van d' aard
Dan word ik opgenomen
Waar een plaats voor m' is bewaard

Zooals dees' versjes luiden
Zoo meen 'k het in mijn hart
Daarom, strooi deze bloemen,
Ook op uw levenspad.

* * *

In de jaargangen 1910 en volgende van het Tijdschrift voor Strafrecht heb ik een aantal artikelen geschreven tot bewijs van de bewering, dat voor de kennis van de oorzaken van de misdadigheid de Statistische onderzoekingswijze zeer veel minder waarde heeft dan de Biographische. Mr. J.R.B. de Roos heeft in een aantal artikelen in het Tijdschrift beproefd de juistheid van het tegendeel van mijne bewering te bewijzen. Door mijne bezoeken aan de Tuchtschool te Velsen ben ik versterkt in de meening, dat de Statistische wijze van onderzoek tegenover de Biographisdhe zeer verre de minderwaardige is.[1)] Het zou zeer nuttig zijn de levensbeschrijvingen te publiceeren van een groot aantal jeugdige veroordeelden, zoowel geschreven door henzelve, als geschreven door anderen, die van nabij met hen bekend waren. Beide zijn onjuist. Maar te samen zijn zij van eene voldoende betrouwbaarheid. In de dossiers van de Tuchtschool te Velsen vond ik de uitvoerige levensbeschrijving van eenen jongen, die daar tot de meest-lastige verpleegden heeft behoord. Het ver-

1) Voor de kennis van de biographische onderzoekingswijs is nog steeds zeer belangrijk het proefschrift van Mr. Dr. N. Muller: '*Biographisch-aetiologisch onderzoek over recidieve bij misdrijven tegen den eigendom*'.

haal is hier en daar, ter wille van de plaatsruimte wat ingekort. Het begin is weggelaten, waarin de feiten van de allereerste jaren beschreven zijn. Doch ik vraag mij af of het niet beter ware geweest, de geheele beschrijving te publiceeren. In een van zijne artikelen in het Tijdschrift voor Strafrecht maakt Mr. J.R.B. de Roos de opmerking, dat studiën volgens de biographische werkwijze blijkbaar zeer omvangrijk moeten zijn om waardevolle gegevens te verschaffen. Mr. Dr. Muller heeft voor 25 biographieën een kloek boekdeel noodig van 530 bladzijden. Ik behoef de onjuistheid van deze opmerking van Mr. de Roos niet aan te toonen, omdat ik haar in geen gval van beteekenis acht. Voor den bewerker van de crimineele Statistiek is het uiterst gevaarlijk vergelijkingen te maken tusschen den omvang en de waarde van publicaties.Ik bedoel onder anderen dit: in den voorzomer van het vorige jaar heb ik uit de boekerij van het Centraal-Bureau van de Statistiek ter leen gekregen *alle* deelen van de Statistiek van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen. Ruim een jaar later heeft men nog geene behoefte gehad mij deze kostbare verzameling terug te vragen. Blijkbaar worden deze omvangrijke publicaties niet zeer dikwijls geraadpleegd.

Thans de levensbeschrijving:

Hij woont in het gezin van zijne ouders te Haarlem: ‘Daar kreeg ik kennis met een A. en met een B. En toen was het elken avond katten stelen en maakten wij doot[1)] en de huid verkochten wij bij de vodden boeren. En toen stolen wij wat los en vast zat. En weldra kwam er nog zoon rover bij genaamt Jan C. toen was 't nog erger want die leerde ieder een hoe hij zijn ijgen zelf bevleken moest. En dat is wel 't gemeenste wat er op de weerreld bestaat. En ik hoop, dat de rechtbank hem gouw in pikken zal anders maak hij nog meer jongens ongelukkig. U zou zeggen maar de jongens weten tog dat het nare gevolgen heb. Maar de

1) Hij schrijft talrijke taalfouten, gelijk telkens blijkt. Maar hetzelfde woord schrijft hij nu eens goed, dan weer fout. En fout op verschillende wijzen. Taalpsychologisch is dit een merkwaardig verschijnsel. De taalpsychologen, die in ‘*De Nieuwe Taalgids*’ hun voortreffelijk Tijdschrift bezitten, zouden zeker naast de rechtskundigen veel nut hebben van levensbeschrijvingen als deze. Voorts een artikel van Dr. J. van der Torren in ‘*Psychiatrische en Neurologische Bladen*’ 1912 No. 3.

jongens denken een keer is zoo erg niet. En juist die eene keer hadden zij 't niet moeten doen want als zij het een keer gedaan hebben kennen zij er niet meer buiten. En op een keer toen kon ik het hier in haarlem ook niet meer uit houden want ik werd beschuldigt van bij mij thuis een zilverre peperremuntdoos gestoolle te hebben. En die had ik niet gedaan. En toen zij 't er bij mij thuis telkens overhadden begon 't mij te vervelen dus op zekeren keer, dat ik naar de haarlemmermeer moest om eieren te halen ging ik in plaats van eieren halen een rijwiel[1)] huren en ging er mee van door. En daardoor ben ik vier maanden weg geweest en ik kreeg door bedelen de kost of door een klein beetje werk bij de boeren. Toen ik weer eens liep te bedelen in heerden.[2)] Toen wert ik opgebracht en voor de rechtbank in zutfen gebracht. Maar ik gaf echter mijn ijgen naam niet op. Ik gaf de naam op van van de Berg geboren 18 Mei 't Rotterdam. Toen vroegen zij mij wat mijn vader was ik zei stoellematter. En toen vroegen zij mij waar woond hij. Ik zij ik ben van rijziegersafkomst. Mijn moeder is dood. En mijn vader heb ik geen drie jaar gezien. Want ik heb de laatste tijd Met een oom van mij gerezen. Die is ook stoelleMatter en bij die ben ik vandaan gegaan omdat hij ook naar Duitsland ging toen ben ik met een roelof Kijzer gaan rijzen. Maar daar ben ik ook vandaan geloopen om dat hij zoo dronk. En hoe heet je vader. Die heet Jan van den Berg en je oom G.v.d. Berg. Ken je lezen. Neen mijnheer. Nu dan zullen we je maar naar het huis van Bewaring brengen. Dat zal je toch zeker liever willen dan weer gaan zwerven he. Nou Mijnheer dat geloof ik, wan het is niets gedaan met zwerven met die kou. (Maar in mijn binnenste zij ik) (Ik wou dat je me maar loopen liet) Dit laatste was tusschen mijn en de Rechter-komesarijes. En toen heb ik 6 weken in het Huis van bewaarren te Zuphen gezeten. En in dien tijd kreeg ik les van den Heer perdok[3)] In lezen en schrijven. En ijndelijk daar was de dag waarop ik voor

1) Typisch is hier het gebruik van het deftige woord '*rijwiel*'. Zie '*Iets over spontane en bewuste nieuwvorming in de Taal*' door Dr. G.C.N. de Vooys in '*de Nieuwe Taalgids*' deel V bldz. 171.
2) Heerde bij Zutfen.
3) De Heer F. Perdok, onderwijzer in de Gevangenis te Zutfen.

moest komen. En voor de Rechtbank moest ik hetzelfde ver haal nog eens doen. En toen ik er mee klaar was. Toen zij de prezeden dat ik in Rotterdam onbekent was ik keek net of ik verbaast was. Toen vroeg de Rechter of ik anders geen plaats wist waar ik geboorren kon zijn. Ik zij van nee. En toen las De officier van justitie Mijn verklaring voor. En mijn straaf. En mijn straf was onmiddelijke in vrij hijd stelling en een berisping Dien zelfde dag zou de uitspraak nog zijn. Nou de uitspraak was net een der. En zij zouden voor mij zorgen en uit zoek ken waar ik geboorre was. Ik kreeg van eene juffrouw henni[1)] woonnende op de eiselkade zuphen. Daar speet het me toch zoo voor die goede vrouw der goed hijt misbruik maakte. Daar werd ik uitbesteed bij eene vrijenberg in de hoven bij zutphen en daar ben ik 7 weken geweest. Maar toen begon ik naar huis te verlaggen. En op zekere nacht om een uur of drie ging ik uit mijn bet en de fiets van de Baas en ging er er mee van door. Naar haarlem. Dat was mijn derde stomme zet. Toen ik onder de gemeente weespekaspel bovenen amsterdam was verkocht ik hem voor 7 gulden en toen ging ik met de trijn van duivendrecht naar Amsterdam. En heb ik daar haast al mijn geld verteerd op 125 na met dat geld gin ik naar Rembrandsplein naar een hotel daar vroeg om een nacht slape en dat koste 125. Maar toen ik op bet lag kwam er een van geheime politie vragen hoe ik hete. Ik zij W. Klase en hij vroeg mij wat ik hier Amsterdam kwam doen.'

Hier laat ik (ofschoon met waarlijk leedwezen) ter wille van de plaatsruimte een deel weg. 'En toen moest ik mee naar het politie Buroaw. En den volgenden dag ging ik op het transport naar haarlem en daar op het politi Buroo gekomen. Maar daar konden zij mij wel en toen werd mijn moeder gehaald en toen kon ik weer naar huis gaan. *(Volgt het verhaal van een zwerftocht zonder strafbare feiten, maar eindigend met diefstal van een broodje.)* 'En toen deden zij mij de handboeien aan en toen werd ik toch naar huis gebragt mijn ouders lagen al op bet. En op het geschel van de agent kwam mijn vader voor die gouw een broek aangetrokken had voor dat de agent de boeien afgedaan had mijn moeder ook al. En toe zij dat zag dat ik al geboeit naar

1) Mejuffrouw Henny.

huis gebracht moest worden, begon zij te schreien. En zij vroeg mij waarom ik niet beter op wou passen zij, zij want wie krijgt de naam daar door natuurlijk de ouders. *(Hier is een gedeelte weggelaten tot aan het begin van de volgende rooftocht)*....Wij gingen de haarlem mer meer in langs de ringvaart toen wij honger kregen gingen wij om brood vragen maar toen wij een paar huizen af geloopen hadden kwamen wij aan een huis dat gesloten was en de menschen waarschijnlijk niet huis waren. Toen zij Bokkie ik wouw dat we nu sleutels hadden ik zij ik ook dan konden we nu tenminste inbreken en om het huis eens heengesnuffeld en daar zagen wij een paar damesschoenen en heren schoenen haast noch niew Bokkie trok die heere schoennen aan en ik verkocht die damesschoenen voor 40 cent. En toen gingen wij door naar hoofddorp toen wij daar waren had bokkie al zoo veel geld dat wij 65½ cent hadden. En toen kocht hij een half ons tabak een pijp had hij bij een andere boer gestolen en wij gingen eene café in en kochten een glas melk en toen ieder weer een kom cacoulade melk en toen ginge wij weg en toen wij buiten het dorp waren vroegen wij bij een boer te slapen en dat kregen wij ook want 't stortregen de maar wij waren nog al tegen beschut want hij had een jas aan en ik had een goede jas aan. En zoo als ik later hoorde moet hij die jas ook noog gestole hebben bij een bakker. En toen wij den volgende ochtend opstonden was het gelukkig droog en wij liepen zoo door tot amstelveen en daar sliepen wij ook een nacht. En toen de volgende dag kwammen wij onder uithoorn en daar hadden wij een paar sleuttels gestolen en zoo gingen wij al bedelende verder totdat wij bij een huis kwamen waar de menschen, die 't bewoonden niet thuis waren de deur was gesloten met een hangslot, waar een kram van in de deur zat en de andere in de deurstijl en met een sleutel trok een dier krammen er uit en toen kwamen wij in de keuken en toen gingen wij een trapje van drie treetjes op en toen waren wij in de huiskamer en daar stond een kast dar op een kier en ik zag in de kast een kistje staan waar jawelen in zaten. ik zetten het kistje op tafel en stak wat gout en zilver in mijn zak maar Bokje was ook niet achterwege gebleven die stak een handvol in zij zak en wij hadden zoon naar gevoel dat wij maakten dat wij gauw weg waren en toen wij weder keke wat wij hadden hadden wij een bruin

kralen armband met goud slot een zilverre armband en een zilverre dames-horloge ketting een gouden dames haals ketting met kruis een goud brosje met bij hoorrende oorbelletjens en een goud ringentje en een paar zilverre ringengentjes een koper brosje en een koper kruisje. Daar gingen wij mee naar uterecht wij waren nog niet ver uit uithoor of wij dachten aan slaapen en daar zaagen wij een herberg met een hooi berg erbij en wij vroegen of wij daar mochten slapen en wij gaven hem er die zilverre armband voor en toen mochten wij den volgende ochten gingen wij naar utrecht. Daar bracht ik die goude dames halsketting in de bank van lening onder de naam G.v.d. Berg en de rest verkocht ik in vier verschillende goudsmitswinkels te zamen bracht dat op 850 cent. Voor dat geld kocht wij verschillende dingen waar ook bij was een vlober pistool van 100 c. een zaklantaren 125 cent en Bokkie kocht enkelt een pistol 150 cent en toen gingen wij met spoor naar amsterdam en verder gingen wij lopen maar het was al laat en voor dat wij amsterdam uitgingen kochten wij drie worsten 1 voor bokkie en 2 voor mijn 't was 1 uur toen wij op de Amsterdamse vaart lieppen gedurich onze revolvers afschietende wan wij keken niet naar patronen want wij hadden er ieder 100 stuk van maar toen wij bij sloterdijk kwamen liet bokkie mij in de steek ik liep door en bij elken boerderij mijn revolver afschietende, maar ik was noch voor halfweg toen ik mijn ijgen door mijn hand heen schoot ik wou het bij de boerren uitwasschen maar geen een wou mij helpen midden in de nacht toen liep ik maar gouw door naar halfweg. En daar belde ik den dokter eruit en die verbond mij en toen ging ik in 't station in de wachtkamer leggen slapen smorgens verkocht ik mijn zaklandtaren en mijn revolver voor 65 cent en ging gouw met spoor weer naar haarlem. Toen ik in haarlem was tilfoneerde ik aan 't polietie burou dat ik weer tuis was en ging toen naar huis mijn moeder waar ik al die dagen geweest was ik zei in mijndrecht dat ik daar bij een boer gewerkt had en dat ik daar een paar worsten verdiend had. En mijn Moeder geloofde het ook. Toen bokje ook weer thuis was gingen wij sleutels steellen in de winkels. En wij paste ze overal op de deuren of ze der op pasten en zoo kwamen wij ook bij het magezijn van Sabalis en daar paste een sleutel op wij gingen er in en keken wat er te halen was toe zagen wij twee fietsen staan en

toen keken wij in het kantoortje en daar vonden wij glaschsnijders. En overal gezocht vonden wij koperen gewichten en die namen wij ook en toe gingen wij weg maar bokkje kon niet fietsen en toen brachten wij de eene fiets weg. En toen gingen wij nog eens een kijken of er niet wat te halen was en toen vonden wij nog sleutels en toen ginge wij weg en op de zomervaart gekomen wou bokkie niet verde wij besloten de fiets in water te gooien en de voetpomp er bij en dan den volgenden dag weer te halen en toen gingen wij weer trug naar da magazijn maar toen wij daar weer kwaammen ging mijn lampje uit ik wou 't vullen maar 't gaat je was zoo klein dat er de helft over heen liep en toen dat lampje klaar was sting er een spientes lamp en die wouw ik ook vullen en toen ik daarmee klaar was liet bokki het lampje valen en toen kwam er een grootte vlam ik wouw hem nog blussen maar het gaf niets toen gingen wij gou op de vlug mar in mijn vlugt had ik vergeten de kraan van de terrepetijnbus dicht te doen en die liep heellemaal leeg en ik had mijn pet laten vallen. En dat was het bewijsstuk want die pet kende ze op het politieburoo. En toen wij buit waren en zoo wat voor vogelpoel en noorwegen zag ik een agent we kropen gouw onder een zeil dat dar lag om goet voor reegen te beschutten toen de agent weg was gingen wij ook weg we smeten de sletels in een put de glassnijder in de burgwal maar toen zagen wij ook een agent in de spaarnwoudstraat aankomen wij de leliestraat in en toen smeten wij de koperen gewicht in de heerensingele en toen gingen wij naar huis. En den anderen morgen om een uur of zes ging ik weer naar amsterdam met de fiets en daar ging ik eerst nog eens op roof uit daar heb ik 3 fietslantarens gestolen en 2 zweeppen op een kade snee ik een zak met was goed open en daar haalde ik een paar venschoningen uit en toen ging ik de boer op en verkocht ik de fietslantaarns en de zwepen voor 50 cent zamen. En toen ging ik Een hoop sleuttels stelen en die verkocht ik bij een smit voor 25 c. er waren er ongeveer een 50. Toen ging ik naar duivendrecht en zoo kwam ik weer onder de gemeente weesperkaspel daar verkocht de fiets aan eene meid die gaf mij er voor 550. 5 gulden voor de fiets en 50 cent voor de pomp en toen ging ik van duivendrecht met het spoor naar Amserdam en daar verteerde ik mijn geld weer maar kocht een zak-

lantaarn van 150 cent en twee pond vleesch voor thuis toen ik thuis kwam zij ik dat ik op ijmuiden gewerkt had en dat ik dat voor dat geld vleesch gekocht had. Mijn moeder geloofde mij weer maar de volgende ochtend werd ik gewekt zij zijden dat ik een boodschap doen moest ik kwam beneden en toen was er een stille politie-agent genaamd Kesteren en ik moest mee naar het politieburoo. Het was net Zondag. En toen ik op het Buroo was toen zijden zij het mijn pas. ik was er een poosje toen kwam bokkie ook al met een agent. En die bekende dadelijk. Ik wou Eerst niet bekennen Maar toen hij bekent had bekende ik ook en toen moest ik mee te wijzen waar het was en toen wees ik eerst aan waar de sleutels lagen en toen waar de gewichten lagen en toen gingen wij naar de plaats waar de fiets gelegen had. En toen zij een poosje gedrecht hadden zij ik het pas dat ik hem verkocht had in duivendrecht nou toen moest ik mee naar duivendrecht. En toen heb ik hem gehaald. Met een agent en toen heb ik twee dagen huis gezeten. En toen heb ik alles bekend aan kesteren. En donderdags moest ik voor komen. Voor die ver duisterin waar ik nu hier voor zit.

Einde.

* * *

Ik heb reeds gezegd, dat dergelijke levensbeschrijvingen de moeite van het openlijk bekend maken op een zeer voldoende beloonen. Het is alleen door levensbeschrijvingen, dat men de oorzaken van de misdadigheid kan leeren kennen. Deze levensbeschrijving bevestigt de gegevens, die Mr. Dr. Muller verkregen heeft. Niet broodnood drijft tot vermogensmisdrijf, maar aanleg en karakter in verband met de omgeving. Van meer of minder kan niet gesproken worden. Een ongunstig bestanddeel van de omgeving is het overgroote vertrouwen der ouders. Deze moeten tot

gematigd wantrouwen worden opgevoed.[1)] Een ander ongunstig bestanddeel is de verregaande lichtvaardigheid, waarmede menigman kostbare voorwerpen van zwervende knapen koopt, ruilt, of in pand aanneemt. Ook tegen deze lichtvaardigheid behoort een strijd te worden gevoerd.

Hiermede heb ik de grens van dit artikel bereikt.

1) Mijn artikel '*Wat kan Pro Juventute doen voor de misdadige jeugd?*' in het Jaarverslag van de Vereeniging '*Pro Juventute*' in het arrondissement Leeuwarden.

Heerk Walling
(die een veertig jaar geleden jong was)
Door
Nine van der Schaaf

(Vervolg en slot van Dl. III, bl. 168)

Toen Gerke Hiddes nog niet naar Amerika was vertrokken en niemand nog iets wist van zijn plan om daarheen te gaan, kwam Harmke een keer naar zijn boerderij, alleen en onverwacht.

Gerke's vrouw ontving haar wat stuursch; Harmke was een dagloonersvrouw geworden en dat dit aan haar uiterlijk goed te zien was, hinderde de schoonzuster.

Jelmer en zijn vrouw hadden eerst een boerderij gedreven doch meer geld of goed geluk dan hen ten deel viel, was noodig om zulks vol te houden. Zoo hadden ze 't moeten opgeven en Jelmer werkte sedert in dienst van een anderen boer tot hij ziek werd. En nu was er in hun gezin dringend geld noodig.

't Scheen Gerke nog steeds goed te gaan, uiterlijk was hij nog steeds de welvarende boer van vroeger en Harmke besloot bij hem hulp te zoeken nu de nood dreigde. Dit besluit bracht haar zoo onverwacht hier.

De boerin vroeg, nadat ze vrij gauw over de eerste onaangename verrassing was heengekomen, waarom ze geen der kinderen had meegebracht. Zelf kinderloos had ze gaarne die van anderen om zich heen om ze te vertroetelen, en Harmke's kinderen deden haar al meermaals haar kleingeestige schaamte geheel terzij zetten.

Maar Harmke had er dezen keer niet over gedacht kinderen mee te brengen en het was de boerin spoedig duidelijk, dat ze een ernstige reden had voor haar komst. Toen wat later ook Gerke in de kamer was lei ze haar omstandigheden bloot en vroeg hulp.

Met hun drieën beraadslaagden ze eerst; de boerin sprak daarbij verweg het meest, maar verliet na eenigen tijd de kamer omdat ze toch met 't geval geen raad wist en haar man er weinig op scheen te letten wat ze zei. Ze klaagde daarna bij zich zelf heftig voort. Waarom waren niet al hun familieleden even welvarend als zij? Ze had op Harmke niets tegen dan alleen dat ze arm was. En de kinderen droeg ze een goed hart toe. Maar Gerke zei de laatste tijd wel eens, dat de boerderij niet te best ging en als ze nu geld gaven zouden ze 't zelf moeten bezuinigen. Ze hield niet van zuinigheid, evenmin als Gerke, ze hield van pronk en deftigheid en werd graag om haar kleedij door andere boerinnen benijd.

Ze had óók medelijden. Zoo raakte ze bij de bespreking geheel van haar stuk en wist spoedig niets beters te doen dan de zaak aan haar man over te laten. Had Harmke indertijd maar een man genomen die meer bezat, dan was van al deze ellende niets gekomen! Dat was haar overwegende gedachte en die kon ze toch niet uiten.

Toen Gerke en Harmke samen overbleven zwegen ze eerst en de stilte deed vreemd aan na de onsamenhangende woordenstroom der bewogen boerin. Gerke had zijn zuster wel meer zorgelijk, maar nog nooit zoo somber-vastberaden gezien als nu. Ze moest en wilde geld hebben en hij begreep wel de geheime bedoeling van haar aandrang. Ze had recht op geld van hem!

Zij had hem nooit eenig verwijt gedaan, de enkele keeren dat zij elkaar ontmoetten en zinspeelde ook nu niet op het vergrijp waaraan zij hem schuldig rekende. Toen zij indertijd met haar man hun boerderij moesten verlaten had Gerke met haar gesproken over de mogelijkheid toch te blijven boeren, en eenigen steun geboden. Het was niet duidelijk of zijn hart of zijn eergevoel hem tot dit aanbod bracht, maar over oude schuld was niet gesproken.

‘Je zou veel rijker moeten zijn dan je bent om ons te kun-

nen helpen', had zij geantwoord en hij begreep ook maar al te wel, dat dit waar was.

Maar thans ging het niet om een groote som als noodig was voor 't huren der boerderij, - en wat zij nu vroeg had zij dringend noodig. Zij wist niet dat thans ook deze som voor hem veel was, - veel te veel. Maar wat deed het er eigenlijk toe....

Hij zei ja noch neen, toch was het voor haar wel duidelijk, dat hij toestemde en helpen zou in den nood. Een vreemde bittere uitdrukking was op zijn gezicht die haar verwonderde, - 't kon toch haar verzoek alleen niet zijn, dat hem zoo ontstemde?

Zij vertelde van haar man's ziekte, van de kinderen en wat er voorts te vertellen viel, na een lange poos dat zij elkaar niet gezien hadden. Hij zelf had groot nieuws en wachtte er mee tot 't laatst. Hij had haar 't geld al gegeven, toen vertelde hij haar, dat 't mis was met zijn zaken hier en hij volkomen geruineerd was.

Verslagen keek zij hem aan. Neen, zij had niet vermoed, dat 't zoover met hem gekomen was. Zij dacht dat 't goed geluk, 't welk hun ontbroken had, hem hielp om zich staande te houden, ondanks zijn groote uitgaven. - En waarom dan die schijn van welvaart, als er achteruitgang was?

'Heb je 't zelf erg noodig?' vroeg ze, stroef door velerlei aandoening, wijzend op 't geld, dat hij voor haar had neergelegd.

'Neen', zei hij onverschillig. ''t Is toch bij lang niet genoeg om de put te dempen. - En je hebt er recht op,' vervolgde hij met beteekenisvollen nadruk.

Zij beefde even bij die openhartige bekentenis. Dan vergat zij al zijn tekortkomingen en weende omdat het nu zoo geloopen was, dat het tot armoede kwam, voor hen allen.

'Armoede, - niet hier,' zei hij zacht en bitter. En deelde in korte woorden mee, dat hij plan had ver weg te trekken. Hij was somber bij haar bewogenheid. Voor hem was geen troost.

Zijn gewoonlijk onverschillige stemming alleen schoorde hem. Maar nu maakte zij hem week met haar tranen.

Zij bedwong deze zoo gauw zij kon en stond op om heen te gaan. Zij vroeg nog wanneer hij dacht naar Amerika te vertrekken en hij zei 't haar Maar zij zouden dan geen afscheid van elkander nemen zooals nu, zoo stil verbonden in leed, en zonder ijdele weeklachten om hen heen.

- En thuis kwam ze dienzelfden dag met het reddende geld. Zij vond daar een bleeke lijdende man, die zich merkbaar verheugde en de beterschap nu nabij dacht. Haar viel het juist nu op hoe slecht hij er uitzag; andere dagen, als ze van uur tot uur in zijn nabijheid bleef, en door de omgang met gezonden niet was afgeleid, merkte ze dat niet zóó. Maar zij verheugden zich samen dezen dag, en nog vele volgende dagen die een schijnbare beterschap brachten.

Een dag in laten nazomer, een paar maanden nadat Ulbe de vreemde mannen onrustbarend had zien ronddwalen om het meer, was zijn tijd van verhuizen gekomen. Rinse en Oene die hem met zijn have zouden overbrengen, waren heel in de vroegte voorbij zijn hut naar de meer gevaren; de oude man sliep nog en zij wilden de reis tevens voor iets anders benutten.

Rinse was donker gestemd; als hij sprak was het enkel voor een uitlating van woede of somberheid en Oene deed spoedig geen moeite hem tot spreken te brengen. Hij had geen macht over hem, kon niet anders dan den zwaren druk van zijn vriend's somberheid ondergaan.

Zij hadden den wind mee en een klein zeil trok de schuit voort. Er was niets anders te doen dan het roer te besturen; dit was Oene's taak en vergde door de gewoonte van zijn aandacht maar weinig.

In hun stilzwijgen raakte hij aan 't mijmeren over toekomst en verleden en wat hem de laatste dagen verheugd had, leek hem nu donker. Zoo slingerde hij altijd van verheugenis naar leed. Maar men kon niet altijd besluiteloos dwalen....

Hij had de waardin gevraagd en vóór den winter zouden zij samen trouwen. Dan kreeg de oude Ulbe zijn goede slaapplaats en de zindelijke zolder voor zijn have.

‘'t Zal blijken, dat 't een domme streek is’, had Rinse bedaard gezegd. ‘Bij ons had je 't goed. Met ons leefde je in gemeenschap en vrijheid. Daar ginds raak je je vrijheid kwijt!’

En Oene had zich verheugd, dat zijn daad geen heftiger afkeuring verwekte. Nu wachtte hij met vreezen, dat op dezen triesten morgen de booze uitvallen over zijn aanstaand huwelijk nog

zouden komen. Rinse's gezelschap was hem liever in de zwoele avonden binnenkamers, als hij zich opgeheven voelde in het optimisme van diens fantasiëen dan hier buiten in den wijden guren morgen. Hij had meer opgemerkt, dat Rinse bij den aanvang van den dag zijn gewone goede stemming soms miste en nu kwam daarbij zijn opstandig denken over Ulbe's ongeluk.

Maar 't was niet duidelijk of de fantast, nadat ze de hut voorbij waren, zich nog bezighield met het lot van den visscherman en hij deed geen woord hooren over Oene's voornemen. Zijn gedachten waren ver weg, naar een wereld van onwezenlijkheid, een donkere wereld nu, en wat hij bij tusschenpoozen zei was onsamenhangend en onbegrijpelijk.

Over de herfstteekenen op 't land rondom sprak Oene, om niet gansch in 't zwijgen te volharden. - 't Land was rijk, antwoordde Rinse. Velen hadden hier rijkdom gewonnen, - in ouden tijd. Waar was al de rijkdom gebleven? 't Was al in vreemde handen gegaan. Menschen wier kracht het land nimmer beroerde, die men gansch niet kende, waren de bezitters van 't land hier.

Er waren nog wel boeren die eigendom hadden, bracht Oene in 't midden. 't Land langs dezen oever behoorde geheel aan Heerk Walling en diens broers. Maar Rinse schudde 't hoofd. Van Heerk wou hij niet hooren. Dan noemde Oene anderen. Maar veel land was in bezit van uitwonenden, dat wist ieder.

Er was een breede strook riet met donkere pluimen langs den oever. Dat moest gauw gemaaid worden, oordeelden de mannen maar zij kwamen niet voor dat werk hier. Verderop graasden de koeien het laatste gras. Al 't hooi was binnengehaald. De drukke tijd voor den landman was voorbij.

De winter gaf velen een armoedig bestaan. Rinse was los arbeider en verdiende dan af en toe iets bij verschillende boeren. Hij dacht nu aan den komenden schralen tijd. En eensklaps zei hij vertrouwelijk tot Oene, wijzend naar de herberg van diens vriendin: ‘Ik geloof toch, dat je gelijk hebt haar te trouwen. 't Is de laatste fortuin die je geboden word, - omdat je Oene van Hidde Gerkes bent. Een andere visschersman zou ze niet nemen en het is toch beter een herbergier te zijn dan een schooier.’

Oene's gezicht klaarde op bij die prijzende woorden. Ineens

begreep hij ook zelf weer, dat zijn stap nuttig en goed was geweest. Maar de treurige uitdrukking op het gezicht van den ander trof hem daarna in zijn hart.

En hij dacht meewarig: alweer voor Rinse een slechten winter in zicht na een vetten zomer! En dan die dwaze hoop op rijkdom die wel nooit verwezenlijkt zal worden....

Ze kwamen eindelijk aan hun plaats van bestemming en haalden het zeil in. De schuit kon hier niet vlak aan den oever liggen en de ruimte die daartusschen bleef gingen de mannen met laarzevoeten doorwaden; een hunner trad naar het droge en legde de schuit vast met behulp van een lang touw, aan welks uiteinde een ijzeren pen was, die hij in den grond stak.

Het water stond na drogen zomer zeer laag en er waren nu aan dezen kant van 't meer veel doorwaadbare plaatsen, grenzend aan den oever. In het klare stille water hier kon men duidelijk de overblijfsels van forsche boomen onderscheiden die vroeger tot nabij de wortel waren afgekapt. Wat destijds aan hout overbleef was later gaaf bewaard onder 't meerwater dat thans nauwelijks hier en daar de knoestige stobben bedekte, en van dit brandhout vingen de mannen aan stukken af te kappen.

Een paar maal in 't jaar, als de gelegenheid gunstig was, deden dit de armsten in Elbourne. Het hout werd daarna te drogen gelegd en deed pas dienst langen tijd nadat het verkregen was.

Het was een buitengewoon zwaar en moeilijk werk, het hout was zoo oud en hard, het water hinderlijk. Maar de twee mannen hadden daar ondervinding van en klaagden niet.

Oene was niet krachtig genoeg en schoot weinig op. Hij werd geducht moe en terwijl hij toch volhardde was 't hem alsof hij een heel groote liefdedienst aan de goede kostvrouw Wijke bewees door zich te leenen voor dit onaangenaam werk. Het hoefde maar zelden te gebeuren en zij was het waard; dat hield hem lang tevreden.

Rinse deed meer dan tweemaal 't zijne en werd niet merkbaar moe. Het gedreun van de bijlslagen scheen langzamerhand zijn stemming te verhelderen. Als de bijl rustte en hij de stukken hout verzamelde en in de schuit bracht, deed hij schampere opmerkingen hooren over 't geringe van den buit bij zoo zwaar werken, - 't geringe loon dat den arme ten deel viel, maar de uitdruk-

king van zijn gezicht was nu in strijd met zijn klagende woorden.

Het eentonig somber gedreun van de bijlslagen, het voelen van zijn kracht scheen in zijn brein de oude gedachte, de oude hoop te wekken tot nieuw leven, en zijn oogen gingen wonderlijk toezien op de arbeid zijner handen. De druipende stukken hout die hij smadend verzamelde schenen voor hem langzamerhand een geheime beteekenis te krijgen die hij niet uitsprak: zijn oude geluksdroom werd woester en dwazer, - maar inniger dan voorheen. Hij glimlachte en de zonderlinge glimlach bleef op zijn gezicht, - een sombere vlam van waanzin schoot soms uit zijn oogen. En de woorden die hij onder 't werken sprak waren kalmer en meer nuchter dan Oene dikwijls van hem gehoord had.

Toen hij Oene's vermoeidheid opmerkte zei hij goedig: ‘Je bent het niet gewoon, niet zoo lang als ik, - en je bent voor dat werk ook niet in de wieg gelegd. 't Zal misschien de laatste keer zijn, dat 't je gevraagd wordt te doen en dat zal je niet hoeven te berouwen.’

Hij dacht aan zijn eigen toekomst, niet aan die van Oene. De bijlslagen dreunden, Oene gaf geen antwoord. Hij verlangde hard naar het einde.

Ten laatste gaf hij 't op. En toen daarna de ander even staakte waarschuwde hij: ‘We moeten de schuit niet te vol laden, er moet nog meer bij.’ Hij doelde op Ulbe's inboedel, maar het meeste daarvan kon in diens eigen schuit, merkte Rinse op. Samen gingen ze de stapel hout, die reeds verzameld was, schouwen. Dan ging Rinse terug en kloofde opnieuw.

‘De schuit zal zinken’, waagde Oene daarna nog op te merken.

‘De schuit zinkt niet’, antwoordde de ander. ‘Maar 't is jou schuit’, deed hij wat later goedig volgen. ‘En als je er bang voor bent dan zullen we ophouden.’

Oene verdacht er den ander van, dat hij eindelijk ook wat moe werd en er genoeg van had. Rinse richtte zich na 't lange werken in gebogen houding, in zijn volle lengte op, keek rond en scheen geen haast te hebben om af te varen. Oene ging naar den oever en haalde de pin uit den grond. ‘We moeten tegen den wind opwerken en de schuit is zwaar’, zei hij wat mismoedig, terwijl hij het touw opwond. ‘Zwaar van goud’, zei de ander verstrooid. En Oene keek verbaasd, daar dit bescheid dwazer was dan hij nog ooit van Rinse gehoord had.

Toen zij eenigen tijd op de terugreis waren en de hut van den visscherman naderden, spraken zij samen over hem: of hij willig zou zijn zich te schikken in zijn lot op dezen gewichtigen dag en zoo niet, hoe zij 't moesten aanleggen hem te sussen. Rinse was daarbij opnieuw kalm en nuchter en Oene vergat diens vreemdheid van daareven en ook de eigen moeheid.

Ulbe was wakker geworden op den gewonen tijd, opgestaan en uit zijn hut gekomen om het meer te beschouwen zooals gewoonlijk. Toen had hij wel de schuit aan den meeroever zien liggen, begreep wat daar de bezigheid van de mannen was en dacht erbij: over een tijdje komen ze hier; dat was een nare gedachte. Hij stond nog lang uit te kijken, naar alle kanten heen, en trad dan langzaam de hut weer binnen.

Deze was oud en gebrekkelijk, 't was daarbinnen donker, want al 't licht moest door een paar kleine ruitjes komen en 't was er rookerig, en koud in den winter. Door het dak drong hier en daar 't water als 't regende, doch na de regen volgde de droge tijd en de oude man was gewoon al de ongemakken van zijn hut met lijdzaamheid te verdragen. Hij vond zijn kluisje goed zooals het was, het was oud en donker en in alles juist wat hij behoefde. De zonneschijn was buiten, op water en weide en hij hield niet van druilige dagen, hij hield van zon en van een goede vlaag wind, die maakte, dat veel schippers in de weer waren, hij hield van klare luchten om met zijn nog scherp-ziende oogen ver in den omtrek te kunnen speuren, maar evenzoo hield hij van zijn woonvertrek, waar het daglicht flauw scheen en hem lang vóór den avond in schemer liet.

Hij bezat een kleine lamp die hij weinig brandde en die te weinig licht gaf om er bij te lezen; hij kookte er 's avonds meest zijn potje bij en ging na 't eten dadelijk slapen. Hij bezat eenige lektuur die hij in den loop der jaren uit het dorp had bijeengegaard: enkele onooglijke boekjes en blaadjes en daar kwam af en toe nog wel eens iets bij. Vroeger las hij enkel Zondags, nu had hij alle dagen tijd en deed het graag ofschoon hij er veel moeite mee had. Doch zoo vond hij langen tijd genoegen in één klein boekske.

Hij was gewoon af en toe bezoek te krijgen. De dorpskinderen

wisten hem alle goed te vinden als ze zich een schuitje bemachtigd hadden; een bezoek aan oude Ulbe en zijn hut had altijd groote aantrekkelijkheid voor hen en ze vroegen zich weinig af waarom. Of ze welkom waren of niet was onzeker, doch ook daarnaar vroegen ze niet; het tochtje daarheen was nu eenmaal een lieve gewoonte. De oude man bemoeide zich weinig met hen, doch liet ze vrijwel hun gang gaan, zijn vreeswekkend baardig wezen hield hen van baldadigheid terug en maakte de vertrouwelijke omgang met hem tot iets min of meer heldhaftigs: dat was voor een deel de bekoring ervan.

En hij woonde misschien met genoegen hun nieuwsgierig gepraat en gedoe bij, - misschien troostte hij zich er mee, dat de afstand tusschen zijn woning en het dorp vrij groot was, de vaartuigen niet zoo dikwijls voor kinderen beschikbaar en de onstuimige dagen vele, dat hij in 't geheel geen kans had ze bij zich te zien. En diegenen van de dorpelingen, oud of jong, die een vaartuig goed wisten te besturen ondanks harden wind en wild water, hadden zijn volle genegenheid en waren hem altijd welkom.

Op het dorp had men er wel eens over gesproken wie het 't langst zou volhouden: de oude man of de hut. Nu kwam er beschikking van buitenaf.

Ulbe had een zijner boekjes ter hand genomen, 't scheen dat hij al lezend de komende dingen vergeten wou. Hij hield even pauze om vuur aan te leggen en water op te zetten voor koffie, daarna las hij opnieuw, geruimen tijd. Door een der raampjes hield hij een oog op de schuit in de meer, eindelijk zag hij deze bewegen en langzaam naderbij komen. Hij bleef doorlezen.

Het water voor de koffie ging overkoken en siste in het vuur. 't Was een bekend geluid voor den ouden man want hij vergat gewoonlijk er bijtijds naar te kijken. Toen het gesis hevig werd stond hij op en nam de ketel af om het water te gebruiken, doch hij was traag en weifelend in zijn bewegingen. Ineens kwam iets wilds over hem en hij wierp haastig eenige blokken hout op het vuur. Een denkbeeld sloeg vlam in zijn brein. Zou hij 't doen? 't Boeltje verbranden nu ze het kwamen weghalen?

Doch 't inwendige vlammetje doofde heel gauw weer en hij keek naar het vuur in zijn oud fornuisje, alsof een ander dat zoo hevig had aangestookt. Hij ging opnieuw naar buiten en liep daar

heen en weer. Toen de schuit dichtbij kwam, zag hij een anderen kant uit; de mannen die naderden waren onzeker van zijn stemming en er klonk geen groet. De oude hoorde de lichte stoot van de schuit tegen den oever, hij wendde zich nu een weinig naar dien kant, doch deed met koppigen blik alsof hij niets en niemand zag.

‘Goeden morgen’, klonk het nu van de mannen en na kleine pauze bromde ook de oude ‘goedenmorgen.’ Een der vrienden maakte nog een opmerking over weer en wind die niet beantwoord werd en dan volgde een verlegen stilzwijgen. De bezoekers aarzelden opnieuw het gesprek te beginnen voor ze wisten hoe bij den ouden man de wind woei op dezen gewichtigen dag.

Doch toen zij spoedig daarna, op de norsche noodiging van den oude, in het huisje bijeenschikten, merkten ze met verbazing, dat hij het er op aan wou leggen om van dezen dag een feestdag te maken. Zij hadden den tijd wel vandaag en reeds veel gewerkt, oordeelde hij, en met het laden van zijn boel zou niet begonnen worden eer zij van al 't geen hij goeds te eten en te drinken bezat, volop genoten hadden. De mannen lieten zich deze beschikking graag welgevallen en vroegen zich af, of de oude zich leiden liet door een plotselinge gril of dat zijn norsche houding buiten alleen dienen moest om hun verbazing binnen te grooter te doen zijn.

Zij dronken na de koffie sterken drank, doch veel was daarvan niet in de hut aanwezig en de oude betuigde zijn spijt daarover. De vrienden wisten dat Ulbe geen drinker was en 't maar zelden schonk.

En dan volgde een overvloedige middagmaaltijd die vóór den middag aanving, doch uren duurde, omdat het gesprek toen levendig gaande raakte. De mannen hadden niet op zooveel oponthoud gerekend, doch 't was billijk dat de oude zijn zin kreeg op dezen laatsten dag, dat hij in zijn hut woonde. Zij zouden zich daarvoor ook met genoegen bedronken hebben als de voorraad gestrekt had. In dat geval zou het feest nog veel langer geduurd hebben en 't was onzeker of de inboedel dan wel dien dag goed zou zijn overgebracht.

Maar nu bleef er nog tijd genoeg over om bij daglicht in 't dorp terug te komen en daar de mannen nuchter waren gebleven wenschten ze dat zoo. Om hun eindelijk opstaan bij den oude die aan

geen opstaan dacht te verontschuldigen, spraken ze er van, dat het nazomer was en de dagen bedriegelijk kort!

Ulbe liet ze daarop hun gang gaan, hij had nu geen wensch meer. Terwijl de lading begon ging hij buiten zitten, rookte voorts zijn pijp en bemoeide zich met niets.

En uit de verte naderde een oude boer, stooterig van gang; met hem mee kwamen kleine kinderen in den rouw, die zwarte vogels leken, fladderend om hem heen. Hij was Koert Freerks, de boer van de Kooiplaats. Hij liep op de oude visschershut toe en hij liep sneller en de wandeling van zijn boerderij naar hier was langer dan hij in den laatsten tijd gewoon was.

Bezweet en vermoeid kwam hij eindelijk aan, zuchtte en zweeg eerst, terwijl de kinderen schuchter de hut inkeken en fluisterden en roezemoesden bij den drempel. Hij had boodschap voor de mannen die bezig waren den boedel te laden, maar hij bleef bij den visscherman toeven en hurkte spoedig in nabijheid van deze neder, bereid tot een lang en vertrouwelijk gesprek met hem. Tot druk praten kwamen ze geen van beide.

Den ouden boer had kort geleden een hevige slag getroffen door het sterven van zijn zoon en diens vrouw, haast gelijkertijd, aan een korte zeer besmettelijke ziekte. Zij woonden voorheen met hun kinderen bij den vader in; nu was deze ineens met de kinderen en vreemd dienstvolk op de afgelegen Kooiplaats overgebleven.

Hij sprak nu in klagelijke aanduidingen tot den visscher over hun beider verdriet en meende: de oude verstond hem zoo wel. Zij hadden zoo lange jaren in elkanders gezicht gewoond, - ofschoon ver van elkaar verwijderd waren ze toch buren geweest, nu kwam daarin verandering en deze dag was een weinig terugdenken waard.

Het was niet duidelijk of de ontboezemingen van den buurman den ouden visscher ontroerden of niet. Hij bleef uiterlijk heel onbewogen en stemde maar koeltjes met den ander in. Op dezen vreemden dag verwonderde hem niets, anders zou hij zich verwonderd hebben, dat de anders zoo stugge boer, trotsch op zijn geld en ook door zijn gierigheid afkeerig van omgang met arme lieden, hier nu zoo vertrouwelijk bij hem zat, hem zijn leed klaagde en in 't zijne scheen te deelen. Koert was na de droeve gebeurtenis in zijn huis plots nederig geworden, en beduidend vroom terwijl hij vroeger weinig om den godsdienst gaf.

Maar er waren ook oude eigenschappen hem blijven aankleven. Hij was immer nieuwsgierig en terwijl hij klaagde en zuchtte verzuimde hij niet de beweging der heen en weer gaande mannen te volgen en ga te slaan wat er al zoo uit de hut kwam; ook luisterde hij graag af en toe naar 't geen zij samen bespraken.

Zijn vrome stemming overwon thans de gierigheid die niet was uitgeroeid. Hij beloofde den visscher een pak kleeren, dat er nog goed uitzag en waarmee hij opnieuw naar de kerk zou kunnen gaan als hij eenmaal in 't dorp was gevestigd.

En over de kerk praatten ze lang voort. Voor den visscher, zoo lang 't godsdienstig leven ontwend zonder dat hij 't merkbaar gemist had, was het kerkgaan nu als een nieuw verschiet, en hij stemde nu hartelijker met de gezegden van den ander in. Hij was oud; - zij waren beide oud en ellendig en het vooruitzicht van 't hiernamaals was voor hen beide als een klein flikkerend vlammetje, een onrustig vlammetje van hoop, dat zij moesten aanblazen met hun laatste luttele levenskracht.

Er waren meer kinderen bij de hut gekomen; geen der groote menschen stoorde zich aan hen en zij vormden hun eigen gezelschap en bespraken de dingen op hun wijze.

‘Nu moet de hut schoongemaakt’, zei een klein meisje, toen de hut bijna leeg was. Maar de anderen wisten beter. En een der kinderen zei: ‘Als de tram komt dan gaan we alle dagen naar de school in Manswerd!’

Dit wekte groote verbazing en ongeloof. ‘Vader en moeder zeggen het’, klonk 't tot bevestiging. Maar de meesten konden zich de verre stad zoo nabij niet voorstellen. En een der kinderen in den rouw dacht peinzend slechts: wij hebben geen vader en moeder meer.

Daarna werden andere onderwerpen te berde gebracht en vonden zij alle afleiding.

En toen de inboedel geheel geladen was, huilde oude Ulbe. Hij werd als een kind in zijn eigen schuit geleid, onder de goede wenschen van den Kooi-boer. Deze maakte met Rïnse en Oene nog een afspraak voor een andere verhuizing: Harmke die weduwe was geworden zou hierheen komen om bij hem 't huishouden te doen.

Hij wou haar graag zoo spoedig mogelijk bij zich hebben en droeg de beide mannen op haar met al 't geen ze bezat, per schip te halen uit 't dorp waar ze thans nog woonde, enkele uren van Elboorne verwijderd.

Dit afgehandeld, trokken allen weg van de ledige hut, de kinderen liepen meest in draf door de wei, de twee beladen schuiten, aan elkaar vastgebonden, werden moeizaam voortgeschoven.

De timmerman Germen had zijn jeugd vrij onbekommerd gesleten, het leed was daarna gekomen. In zijn jeugd had hij 't zich nooit moeilijk gemaakt, hij had er lustig op los gewerkt en van alles wat het dorp te genieten gaf ruim zijn deel genoten. Hij was met haast elkeen gemakkelijk bevriend, daar hij in den omgang meegaande was, en altijd goed gehumeurd. Hij had er vroeger nooit over nagedacht, dat men een veel beter timmerman kon zijn dan hij was.

De toestand in Elboorne was langen tijd gunstig voor zijn zorgeloosheid. Behalve hij waren er enkel een paar oude mannen die timmerden; van een hunner had hij 't vak geleerd toen deze reeds over 't best van zijn leven heen was en hij bleek toen geen goed leermeester, ofschoon zelf een goed timmerman. Later, toen Germen zelfstandig werkte bromde de oudjes samen, dat er aan zijn kundigheid zooveel haperde, maar om dat de een zijn leermeester geweest was, bracht zulk gesprek hun tweeën licht tot oneenigheid, en Germen deerde het niet. En andere dorpslui die de zaak wel eens bespraken vielen er toch den goedhartigen timmerman zelf niet mee lastig.

Doch nadat deze al getrouwd was vestigde zich een ander jong timmerman in het dorp en het werd spoedig bekend, dat deze een beter vakman was dan Germen. En toen het de nieuweling langzamerhand gelukte zich in het dorp in te burgeren werd hem meer en moeilijker werk toevertrouwd dan Germen.

Dit had voor het eerst diens stemming bij tijden verdonkerd, dit was het eerste diepgaande leed geweest in zijn leven. Hij was er wijzer en zwijgzamer door geworden. In zijn eerste verdrietige ondervindingen had hij af en toe vijandschap gehad met deze en gene der dorpelingen. Later was dat gewoonlijk weer terecht gekomen. De menschen bleven hem toch genegen, hij was ijverig en

willig en er bleef altijd nog veel werk, dat weinig kundigheid vereischte en dat hij er wel goed afbracht.

Hij had zich langzamerhand geschikt in den nieuwen toestand. In den drukken hooitijd deed hij 't boerenwerk mee: dat was de arbeid die allen kenden en die in dien tijd ieder voor armoede vrijwaarde. En overigens had hij altijd genoeg timmerwerk om met zijn gezin van te bestaan.

Hij ontdekte in opgewektheid te kunnen leven, ondanks de nieuwe wetenschap, dat een andere hier in zijn vak zijn meerdere was. De zorgeloosheid in zijn jeugd was zijn zonde geweest en die had hij nu geboet. Zoo was zijn stille gedachte als hij soms in vroomheid 't leven naging. En hij was weer dezelfde goedgehumeurde man van voorheen geworden, - bijna dezelfde.

Maar de opgeruimde vrede-volle stemming die hem 't meest eigen was kon hij niet uitleven in zijn tehuis. De trots die hij miste, bezat zijn vrouw in sterke mate en haar verbitterde het steeds, dat een ander timmerman in 't dorp vóórging. Zij had zich in den nieuwen toestand niet leeren schikken en soms bereikte zij, dat Germen zich verongelijkt voelde, ofschoon hij oorspronkelijk wel berust had. Zij vertroebelde zijn eenvoudig denken en het leed, dat hij anders op den duur niet meer voelen zou, bleef nu inwendig knagen.

Ook hadden tegenspoed en ergernis bij haar energie wakker gemaakt en zij zinde voortdurend op een plan voor een beter leven Eindelijk had zij er een gevonden, dat haar bevredigde. Zij wou 't beetje geld dat zij bezaten, verbruiken om naar Amerika te trekken en daar te gaan boeren. Niet daar heengaan, zooals Gerke Hiddes gedaan had, doelloos en uit wanhoop, maar doelbewust om met harden arbeid daargindsch land te veroveren.

Germen had er geen ooren naar. Last dragen, - zoo noodig, - en vrede vinden in de eigen omgeving, zoo vatte hij 't leven op. Zij sprak van de kinderen en hun toekomst. Hij zweeg en ontweek. Voorvoelde soms dat een nieuw groot leed dreigde waaraan op den duur geen ontkomen was....Wat liep 't vreemd in 't leven, bepeinsde hij. Hoe kon hij in zijn jeugd denken, dat hij eens gedwongen zou worden om te gaan waarheen hij niet wilde?

Maar hij wou zich niet laten dwingen. Als zij aandrong zweeg hij, of verzette zich met enkele afdoende woorden. Dan zweeg

ook zij eenigen tijd van het vreemde plan. En hem leek het of 't goede vredige leven toch voort kon duren.

Een keer, dat Heerk Walling van een zijner vaste reizen naar de hoofdplaats der gemeente teruggekeerd, in de witte herberg nog wat napraatte met de lui van Elboorne, hoorde hij nieuws dat hem onaangenaam verraste. 't Was er door, zei men, dat Germen met zijn gezin naar Amerika zou gaan, zooals de timmermansvrouw 't lang gewenscht had.

Hij was door de gemeente slecht behandeld, voegde iemand er twistzoekend bij. Doch Heerk die geen twist begeerde en thans nooit noodeloos zijn meening uitsprak ging op die woorden niet in.

Enkele dagen geleden had Germen hem verontwaardigd midden in 't dorp staande gehouden, omdat gemeentewerk aan den concurrent was toegewezen inplaats van aan hem. Heerk verontschuldigde. 't Gebeurde niet altijd, dat Germen van gemeentewege werd voorbijgegaan en dezen keer was er reden voor. Het was pijnlijk zulk een zaak samen te bespreken. Heerk had zich ook verwonderd, daar hij meende, dat de ander eigenlijk al lang over zulke achteruitzetting heen was.

Germen was nog even met hem opgeloopen en zij hadden al spoedig over andere dingen gepraat; toen de timmerman hem verliet leek tusschen hen de oude goede verhouding weer hersteld. Maar Heerk had hem toch nog nagezien met het vage vermoeden, dat er in het gemoed van den ander iets heel ongewoons omging.

Nu hoorde hij dit nieuws. Hij wist als de anderen, dat Germen's vrouw wenschte te gaan, niet Germen. Hij was den timmerman meer genegen dan diens vrouw. Daarom trof het hem onaangenaam.

Er waren er in de herberg meer die verrast opkeken en het nog niet dadelijk geloofden. Dienzelfden dag ging Heerk naar Germen's huis om te vragen of 't geen verteld werd waar was of niet.

Hij trof man en vrouw tezamen aan en zij zeiden, dat 't waar was. Er waren nog geen stappen gedaan tot de afreis, maar dat zou spoedig gebeuren en in 't gesprek dat volgde bleken zij volkomen besloten.

Heerk zweeg spoedig bij die vastberadenheid. Of 't goed was zijn land te verlaten, als men daaraan gehecht was als Germen? Zoo was 't even ter sprake gekomen. ‘'t Land is van jou, - en van

anderen, maar van ons niet,' had de timmermansvrouw gezegd, bitter en triomfantelijk omdat daartegen niets was in te brengen.

En toen de tijd van heengaan nabij was trof het nog eenmaal dat de timmerman met Heerk in vertrouwelijk gesprek liep langs 't oeverpad, even buiten 't dorp.

'Wij zullen er nu niet over praten Heerk, of de gemeente mij slecht heeft behandeld of niet,' zei Germen met eenige trilling in zijn stem. 'Maar toen ik laatst na ons gesprek thuiskwam was ik zoo wonderlijk gestemd, alles leek mij in 't leven ineens anders dan tevoren. Hoe heb ik alles kunnen verdragen, dat mij hier gebeurd is, dacht ik, en toen mijn vrouw mij weer van weggaan sprak was ik voor 't plan gewonnen. - Hard werken en dan vooruitkomen dat gebeurt mij hier nooit en daar is zooiets heel goed mogelijk, - zij wist precies hoe we 't daar moeten aanleggen, want ze dacht er altijd zooveel over. We hebben alles lang overlegd, nog dezelfde avond, toen de kinderen naar bed waren, en de volgende dagen wist ik, dat ik eigenlijk mijn leven had verloren. 'k Kon niet meer terug en voor mijn vrouw en kinderen is 't vooruitzicht goed, beter dan hier. Maar ik zal in een ander land niet meer wennen.'

En zij wisten: klein en armzalig mocht het leven van den enkeling zijn, maar groot en stevig was de oude dorpsgemeenschap, die hen allen steunde en omvatte. Die daarbuiten raakte en niet sterk was leek verloren.

Met bedwongen aandoening bespraken zij voorts de dingen van hier en van verweg, zakelijk, in kalme bespiegeling. Het heengaan van den een die graag blijven wou was een somber verschiet waarheen zij zagen.

Heerk had in de oogen der timmermansvrouw de blinking gezien van den hartstocht die een nieuw land wil veroveren. Er waren in deze omgeving meerderen bezield van dien hartstocht. - Een nieuw land, ver verwijderd in plaats of tijd! Want de droom van een nieuwe gemeenschap, het socialisme, was over het land getrokken. De eerste prediker van de nieuwe leer was ook in Elboorne geweest, en de dorpelingen hadden dat nieuwe algemeen besproken en overdacht. - Een nieuwe gemeenschap waar

geen armoede zou zijn! Tot hartstochtelijk streven kwamen in 't dorp alleen enkelen die ontbeerden.

Terugdenkend aan zijn jeugdiger jaren wist Heerk nog hoe hij in zijn verloving zijn meisje trachtte te verschrikken met fantasieën om ver weg een ander leven te zoeken. Die dwaasheid had hij nooit later herhaald. De droom, dat het leven elders grooter en begeerlijker zou zijn dan hier, leefde nu heel binnenin hem, terwijl hij tevreden zijn leven sleet. Hij voelde: ontbering had dien droom kunnen wekken tot hartstocht.

In zijn kleine gemeentekring werkte hij zooals meer anderen onwillekeurig mee aan de komst van een nieuwen tijd, die aanving met vele kleine veranderingen. Hij zag daarbij niet hartstochtelijk ver, hij zag kalm nabij en het nieuwe leek hem kwaad zoowel als goed te brengen.

Hij wou bijeenhouden doch nieuwe energie deed de oude gemeenschap scheuren. Hij dacht na, ontwikkelde zich en berustte.

Germen reisde met zijn familie af, - tot weerziens werd bij zulk een afscheid niet gezegd in dien tijd. De gebeurtenis gaf veel bewogenheid in 't dorp, zij waren een der eerste gezinnen daar die den tocht naar 't ver land ondernamen. In latere jaren volgden velen. En de plaatsen waar industrie zich uitbreidde zooals Ankum, waar de kans op vast werk en meerdere verdienste grooter was dan in Elboorne, trokken velen die van loonarbeid moesten leven tot zich.

In 't algemeen was het zoo, dat men vandaar ging, om wichtige of kleine redenen, en niet terug kwam. - Een die terugkwam was Harmke van Hidde Gerkes, die huishoudster werd op de Kooiplaats.

Zij woonde reeds maanden daar voor Heerk haar van nabij terug zag. Wetend dat zij nu in de buurt thuishoorde had hij soms gemeend haar te herkennen in een verre gestalte. En een enkele keer had hij op Zondag vluchtig waargenomen, dat zij tegelijk met hem in de kerk was.

In zijn huis kwam men soms over haar te spreken en dan ontging hem niets van 't geen hij hoorde van haar. Was haar lot nog altijd iets belangrijks voor hem? vroeg hij zich dan wel af, maar 't was niet noodig deze vraag lang te bepeinzen.

Een keer had hij met een anderen boer afgelegen land bezocht, dat hun gedeeltelijk toebehoorde en waarover zij samen moesten onderhandelen. 't Was beginzomer, zonnig en windloos in den namiddag. Zij hadden gevaren door stille ondiepe plassen en slooten, langs oevers waar veel riet groeide. En geloopen door velden die bloeiden met rijkdom van kleurige bloemen. Het gras was er dun en hard. 't Land had weinig waarde hier. Een oord voor kinderen om zich groote ruikers te vergaren en voor grooteren om eieren te zoeken.

De mannen overlegden en braken hun zakelijk gesprek soms af met een opmerking over de vogels die ze zagen. Ze waren ook jagers en zouden later in 't jaar hier komen voor 't vogel-wild.

De grenzen van 't land hier, in nabijheid van de meer gelegen, veranderden steeds. Er werd wat nieuw land gewonnen, aangeslibt door 't water en op andere plaatsen waren stukken weggeslagen sedert hun vorige schouwing. Kleine drijvende riet-eilanden had men kort geleden bij het dorp gezien.

In de verte zagen de mannen op een plek veel arbeiders bijeen, werkende aan den nieuwen dijk. Geen landvolk was in de weer, de velden lagen wijd rondom onberoerd. In hoogsten bloei hier, doch de maaitijd was nabij.

Op den terugweg hielden de twee ergens aan den oever hun schuit stil en stapte Heerk aan wal. Zij waren klaar gekomen met hun bespreking en moesten hier elk een kant gaan naar 't eigen huis, de een over land, de ander varende. Het belangrijkste van hun overeenkomst herhaalden ze nog even in korte woorden, dan zeiden ze een groet en verwijderden zich van elkaar. Zij waren vijanden noch vrienden, enkel belangen brachten hen samen.

Heerk liep voorts door 't lage bloemrijke land en schrikte nog soms een vogel op uit zijn rust. Dan kwam hij in de streek die er anders uitzag: dit was het goede land met het welige zachte gras en de vele kleine madelieven. Verder nog wat boterbloemen en klaver. Hier graasde vee.

Heerk lette ineens op de ligging der landen en boerderijen van dezen kant gezien. Hij kwam zelden langs dit pad naar huis. Het wonderlijke hooge riet, dat niet het vergezicht benam, maar wel de nuchtere gedachte soms, als hij alleen daarlangs liep, was nu achter hem. - Het deed den blik soms droomerig afhouden van

het wijd-zichtbaar omgeven, alsof men in nabijheid ervan leven moest alleen met de kleine bloemrijke weiden en stille plassen waarbij het behoorde. Doch nu nam hij onwillekeurig de dingen weer waar als een nuchtere boer: hoe 't vee er uitzag, dat hier liep, en hij mat de dichtheid en hoogte van het gras met zijn blik en zijn gedachte ging als vanzelf de verschillende belangen na van zijn vak.

Dan kwam hij aan een weiland waar het vee in groote groep bijeen stond om gemolken te worden. Dit was land van de Kooiplaats. En de vrouw die daarginds juist was aangekomen en zich gereed maakte om te melken zou Harmke zijn. - Hij herkende haar op den afstand voldoende om zeker te zijn dat zij het was.

Hij liep in de richting daarheen, maar kon zijn weg evengoed wat wijzigen. Haar ontmoeten en toespreken wenschte hij dat? Sedert dien keer in het dorp, zoo lang geleden, toen zij hem vertelde van haar verloving met Jelmer, hadden zij elkander niet meer gesproken.

't Kon licht gebeuren, nu zij weer hier woonde, dat hij haar een of anderen tijd kwam te ontmoeten, dat had hij wel reeds bedacht en gevonden, dat het niets zou uitmaken. Echter zou hij haar nu toch ontweken hebben.

Maar eenige drift spookte eensklaps in hem. Zij was arm, gansch overgeleverd aan den gierigen ouden Koert! Men zei, dat hij zich gebeterd had in den laatsten tijd, - bovendien was Harmke een familielid van hem en misschien behandelde hij haar goed. Heerk zag haar nu alleen hier bezig. - Als al dat vee door haar moest gemolken worden, dat was te veel geëischt van een vrouw die ook verder wel haar werk zou hebben!

Zoo dacht hij en de vragen die hij zich naar aanleiding daarvan stelde, deden hem besluiten haar wel te ontmoeten en aan te spreken. Hij voelde zich driftiger dan hij in 't algemeen zou zijn als hij onrecht vermocdde, dat hem persoonlijk niet aanging.

Hij naderde haar, groette en bleef bij haar staan, vroeg hoe zij 't maakte en deed alsof hij kalm was en dit een gewone begroeting van een paar dorpsgenooten die elkaar in lang niet zagen. En zij deed evenzoo. Hij vroeg en zij vertelde hoe 't kwam, dat zij hier alleen bezig was. 't Was een toeval, anders niet. De knecht was uit dezen dag. Gewoonlijk had zij haar werk meer binnenshuis.

Hij vroeg nog meer om te weten te komen of het haar goed beviel in haar nieuwe omstandigheden. Zij antwoordde alsof zij wel tevreden was. Misschien was dit de waarheid. En zoo zij klachten had, waarom zou zij die uiten aan hem, een vreemden man?

Hijzelf voelde dat 't hem niet mogelijk was vertrouwelijk met haar te zijn. Zoo duurde het gesprek niet lang. Hij liep daarna voort in een vreemde gedachten-roes. - Dat het niet mogelijk was voor hem, niet licht mogelijk althans, haar tot steun te zijn, smartte hem even. Maar dan kwam hij daar over heen. Zij had kinderen en mogelijk vrienden, die haar tot steun waren in haar ongeluk. Men zei: de kleinkinderen van den Kooiboer hadden in haar een moeder gevonden. Misschien was de oude dankbaar en werkelijk veel verbeterd.

En voorts....

't Leven had grenzen. Hij voelde zich op dit oogenblik nabij een der grenzen van zijn menschelijk leven. Dat was de ontroering die hem langer bij bleef. Hij had haar weergezien. Anderen noemden haar veranderd, verouderd en zij wisten dat, zoo noodig, precies aan te duiden. Natuurlijk, - het was in 't algemeen niet moeilijk te zien, dat zij geen jong meisje meer was, - meer verouderd misschien dan door den leeftijd alleen.

Maar hij had haar weergezien als dezelfde die zij vroeger was. Dat was een stil-driftige overtuiging in hem geweest, bij den eersten blik die zij samen wisselden: dat zij dezelfde was van vroeger, even bekoorlijk en mooi. En zij was hem wonderlijk dierbaar, ook nu. Maar zijn oude liefde, de begeerte van die liefde was dood. Dat was ontroerend, alsof hij dat tevoren zoo niet wist, niet zóó duidelijk in al de jaren, dat hij haar vergeten had.

Hij wist nu tevens: dat oude gevoel had lang geleefd! Bij al zijn vroegere verliefdheden had het een vreemde heimelijke beteekenis gehad! Toen hij zijn meisje vroeg, dat nu zijn vrouw was, leefde nog iets van dat oude.

In zijn vreemd vrijheids-geluk leefde het. En véél later nog. - Nu was het dood.

Hij was, - jong gebleven meende hij wel, - maar verouderd ook, voelde hij nu, diep, smartloos.

Was 't dan geen dwaasheid, dat niet zìj verouderd zou zijn?

Anderen noemden dat: zij had frischheid en schoonheid met de jaren ingeboet.

Hij herkreeg op de verdere wandeling zijn kalmte en voor een deel zijn gewone stemming, zooals de ontroeringen van zijn diep nadenken steeds spoedig vervaagden in het bewustzijn van alle dag, het bewustzijn van zijn goed evenwichtig leven.

Nu kwamen hem zijn kinderen tegemoet loopen. Zij praatten, en merkten niet, dat hij nog wat ongewoon was. Hij stond plots stil voor een ander klein meisje in de wei, vroeg wie dat was. Een van de nieuwe kinderen van de Kooiplaats! antwoorden zijn kinderen. - Zij huilde, omdat ze haar moeder al een heelen tijd liep te zoeken, vertelden ze hem er bij. - Met hen had ze niet willen meeloopen, maar ze was toch in de buurt gebleven.

Heerk stuurde zijn twee oudsten met het kleine kind naar de plaats waar haar moeder was. Gauw getroost, huilde het niet meer en gaf een hand om meegeleid te worden.

Heerk liep voort, terwijl zijn jongste zoon hem stevig vasthield en babbelde, schoon de vader niet veel antwoord gaf. Vóór hem, wat ver nog, lag zijn huis. Er was daar wel het geluk, de verwezenlijking van zijn oudste, sterkste levensdroom. - Maar alles was niet zoo eenvoudig gegaan en dat gaf dezen keer veel te denken.

Gedurende vele jaren had Ruurd van Iede Minks zijn familie weinig van zich doen hooren. In den eersten tijd van zijn afwezigheid schreef hij om enkele maanden, later volgden de brieven elkaar trager op, met tusschentijden van soms langer dan een jaar. Het ontvangen van een brief van hem was een zeldzaamheid geworden.

Opeens schreef hij, dat hij plan had voor eenigen tijd naar Elboorne te komen om daar allen en alles weer te zien. En kort daarop volgde een telegram met vermelding van den tijd van zijn aankomst. Dit was gericht aan zijn jongste zuster en Heerk, de eenigen van zijn naaste familie, van wie hij zeker wist, dat zij op dat oogenblik in Elboorne waren.

Wel was het begin winter, de tijd dat de schippers daar plachten terug te keeren en de meesten hunner waren er reeds, ook Ruurd's ouders. Wiebe en Jikke, beide al getrouwd, hoopten

den broer tijdens zijn verblijf in 't land ook te ontmoeten, doch Jikke hoorde sedert haar huwelijk in een andere streek thuis en Wiebe was met zijn schip nog niet hier aangekomen.

Heerk ging den zeeman, op dag en uur naar gemeld was, met zijn sjees van het spoor-station te Ankum halen. Op de heenrit bedacht hij hoe het ietwat vreemd was voor hem om de geroepene te zijn die Ruurd hier het eerst welkom zou heeten. In hem was, zonder eenigen wrok, toch de herinnering levendig aan hun wat vijandelijke omgang van vroeger. Nu waren zij mannen geworden en hij zou den dorpsgenoot en zwager zoo hartelijk hij kon ontvangen.

Toen hij bij het station stond uit te kijken naar den trein had hij afgedaan met zijn kleine persoonlijke overwegingen en raakte in eenige spanning. Wat zou hij aanstonds 't meest zien, 't eigene van een dorpsgenoot of het vreemde van een uitheemsch man?

De zeeman had, meer volkomen dan hij, al 't kleine van vroeger van zich geschoven, hij had vergeten. Hij was gul en tegemoetkomend in zijn begroeting, herkende Heerk, zooals hij in zijn leven velen herkende, ontelbaar velen in zijn lang gezwerf van haven tot haven. Opgewekt reed hij met den zwager over den grintweg, langs de vale landen; Heerk noemde hem veel namen onderweg, van bekenden over wie een en ander te vertellen viel na zoo lange afwezigheid en de ander hoorde alles aan met eenzelfde gulle ruime belangstelling. Zijn stem klonk grof en luid en vol-hartelijk; - zijn voorstelling van menschen en toestanden hier bleek vervaagd, verward, ook van de meest bekenden van vroeger haalde hij leeftijden en omstandigheden door elkaar en liet zich willig terechthelpen zonder veel aandacht te schenken aan zijn vergissingen. En er waren in hun gesprek verrassende momenten als den zeeman plots een licht opging, als hij zich ineens bijzonderheden, voorvallen duidelijk herinnerde, opdiepte uit den chaos van verwarde beelden. Dan lachte hij, ingenomen met zijn vondsten die toch niet vele waren, hij lachte ook toen hij met Heerk zijn vroeger weggaan herdacht, met bevreemding ziende naar dien tijd zoo ver in 't verleden, toen hij een onmondig zoon en zijn ouders gehoorzaamheid schuldig was.

Een voor een ging hij dan zelf zijn menschen na, zijn vader

en moeder, verdere bloedverwanten en vrienden, noemde de namen met vreemden nadruk als nieuwe klanken, - vriendschap was vergaan, maar 't zou hem lief zijn allen weer te zien, - 't waren alle zijn maats nu hij 't oude nest bezocht. Een lange lastige reis had hij gehad hierheen, maar geduldig van zin was hij als hij een vast voornemen had, en welgemoed nu na veel vermoeienis. Zij naderden in flinke vaart het dorp, dat zich scheen uit te breiden: voor den zeeman de verste en vreemdste haven van alle waar hij eens geland en geleefd had. 't Land rondom was wijd als de zee....Hij had hooge bergen gezien, groote steden en rotsige kusten, - niemand wist daar in de verte veel van zijn eigen kleine land. Hij had dikwijls niet gedacht hier ooit terug te zullen komen en nu hij eindelijk hier was, verbaasde hij zich haast, dat zulks zoo gauw gebeuren kon. Er was een oponthoud met de boot waarop hij tegenwoordig voer en die nu aanlag in een engelsche haven; dat was de aanleiding geweest. En hij vertelde Heerk van zijn wedervaren, voelde dat hij niet zoo begrepen werd als wanneer hij met een gelijke sprak die door halve aanduidingen verstond wat hij te zeggen had. Een boer was geen zeeman, maar 't gesprek vlotte toch wel, - en daar was 't dorp al vlak nabij, vooraan stond de witte herberg en daarnaast waren eenige mannen bijeen, allen bekenden van vroeger die hem kwamen verwelkomen.

Heerk hield het rijtuig stil, de begroetingen vingen aan terwijl zij uitstapten en de herbergier kwam om 't paard te stallen. Heerk keek rond of zijn schoonvader niet in de buurt zou zijn, maar die was niet te zien. Met den zeeman naar de werf, - meende hij al te gaan - hoe zou de ontmoeting zijn? - maar Ruurd scheen gansch in beslag genomen door de reeds druk-gaande gesprekken met de oude vrinden. Wijd-open stonden de herbergdeuren maar niemand verwachtte, dat hij poozen zou. Aan de andere zijde was een smal pad, de naaste weg naar de schepen, - ‘hierheen, dacht ik!’, zei Heerk met wat klem, toen zijn zwager den anderen kant ging, maar deze zeilde reeds de drempel van de herberg over, nagezien en aarzelend gevolgd door de anderen, die verwonderd waren en hun verwondering zwegen. ‘'t Is hier wat ruimer, meen ik en alles heeft den tijd’, antwoordde Ruurd zorgeloos, ‘en wij moeten eerst drinken, wij allen samen, ik trakteer’, klonk gul zijn noodiging met luide stem.

Niemand sloeg 't aanbod af en het werd spoedig feestelijk in de gelagkamer. Na korten tijd verdween Heerk even om zijn schoonouders de komst van hun zoon aan te zeggen. ‘Zeemansgewoonte om eerst de herberg aan te doen’, troostte hij de schippersvrouw die zich aangedaan betoonde.

‘Hoe ziet hij er uit?’ vroeg de vader en Heerk gaf kort zijn indruk daarvan weer. ‘Zijn plunje meen ik’, bromde Iede na kleine pauze. Ook daarvan deed Heerk verslag en dan keeerde hij naar het herberggezelschap terug.

De mare ging snel door heel 't dorpje, dat Ruurd thuisgekomen en in de witte herberg te ontmoeten was: zoo meerderden daar de gasten. De wichtige gebeurtenis maakte ook de dorpelingen opgewonden-gul en de een na den ander trakteerde in den grooten kring, waarvan de zeeman het middelpunt was. Zijn komst werkte als een groote verzoening. Die gewoon waren elkaar te ontwijken om een of andere veete, vonden zich nu bijeen en konden aan hun verschil geen aandacht schenken. Er werd eerst enkel van reizen en avonturen gesproken en het was de zeeman niet, die de kleurigste verhalen deed. Hij vertelde wel veel van hoe zijn leven verliep, in havens en op booten, zooals hij met Heerk reeds had aangevangen, en met eenigen eerbied werden zijn verhalen aangehoord. Eentonige verhalen meest, een enkele boeiende gebeurtenis, maar zijn uiterlijk en gebaren hadden iets uitheemsch, zijn stem klonk ongewoon luid en bewogen, als om veel lawaai te overstemmen en de woorden, gesproken in lang gezwegen moedertaal, kwamen vreemd, haperend soms uit zijn mond, zoo was hijzelf de gebeurtenis die boeide tot verbaasd nadenken.

Later scheen hij door het vele drinken in verdooving gebracht en werd zwijgzamer. Ongestoord vulden nu andere stemmen de herbergruimte. Oude zaken werden te berde gebracht: uit de verleden tijd, toen schepen van hier, die nu meest binnenlandsch bleven, zich op de buitenzeeën waagden, moeilijke lange reizen deden naar de havens der Oostzee. Er was een der aanwezigen, die op deze wijze in zijn jeugd Rusland had bezocht, doch ook hij was het niet, die de belangrijkste dingen vertelde. Dat waren de overgeleverde gebeurtenissen, waarvan ieder wist en die niemand had bijgewoond, die op verschillende wijze werden voorgesteld en ver-

schenen in grootscher omgeven dan 't geen door de aanwezigen zelf was meegemaakt. En de opgewondenheid steeg met het drinken, doch sommigen werden al drinkende stiller, zooals Ruurd.

Soms nog achtte hij 't noodig het woord te nemen voor de een of andere droge meedeeling, strijdig soms met 't geen de fantasie om hem heen verkondde, maar dit was een onopzettelijk terechtwijzen en er was geen nuchterheid in zijn droomerig staren. Hij keek lang naar buiten, moest wel in de verte een schip zien naderen van den meerkant; bracht nu deze oude verschijning hem het verleden meer helder in het bewustzijn terug dan de vele onwillekeurige herinneringen, die hij hier met zijn nieuwe, oude maats had opgehaald?

Het kon wel Wiebe zijn die daar naderde, meenden de aanwezigen. Ook anderen werden nog verwacht. Van die reeds aanlagen werd nog nagegaan wanneer ze precies waren aangekomen. Ook van Ruurd's ouders. Ruurd hoorde 't aan maar zijn gedachte bleef zorgeloos dwalen. Na langen tijd luisteren vertelde hij opnieuw. Een had hem gevraagd, wat schuchter, of hij niet makkelijk had kunnen opklimmen tot heel-goede betrekkingen op de groote schepen. Hij was toch een der knapsten uit 't dorp geweest....

Er was een breed gebaar in houding en stem van den zeeman, toen hij hierop antwoordde. Alles was dwaasheid wat men zich hier voorstelde van het leven daarginds. Men hechtte beteekenis aan dingen die geen waarde hadden. - De kleine stoomboot die hij eens gemaakt had. - Ja dat wist hij nog wel en daar lachte hij om. Ja, hij had wel verstand van machinerie, wat meer soms dan andere maats. Had een keer een vriend het leven gered door te waarschuwen vóór de afvaart van een boot, omdat de inrichting daarvan niet meer deugde. Makkelijk te zien maar velen geloofden 't niet, voeren toch mee, - en de boot verging. De vrouw van dien vriend was vooral erg dankbaar geweest, - nog altijd ofschoon 't al lang geleden was. Overigens, wat was het leven waard?

Een stille vraag hield velen rondom hem bezig. Was het hem niet meegeloopen in de wereld? Had het leven hem hevig teleurgesteld en sprak hij daarom zoo geringschattend daarvan? Schuw medelijden voelde men met den vervreemden dorpeling.

Maar hijzelf leidde van deze overwegingen af. Zijn blik was even vurig nu als sommigen zich dat herinnerden van vroeger. Niet van welslagen of teleurstelling sprak hij en wat hij nog vertelde leek eerst voor velen geen waarde te hebben. Zijn geloof bracht hij te berde, een geloof aan wonderen en geesten. Enkelen keken hem spoedig verrast en instemmend aan, wenschten hem te onderbreken met eigen betoogen. Nu leken de spookachtige dingen terug te komen, waarmee men op 't dorp juist zoowat had afgedaan.

Kort geleden was men hier opgeschrikt door een buitengewone gebeurtenis. Rinse, de fantast van den rijkdom, had zich verhangen. Was niet deze dood voorafgegaan en gevolgd door vele wondere zaken? Onheilsteekenen, - en verschijning van den doode later! Soortgelijke dingen waren bij massa van vroeger bekend!

De meesten der aanwezigen deden nu tot zulke dingen liever het zwijgen. Uitten zich enkel door lichte afwerende beweging van hoofd of schouders en lieten de lichtgeloovigen om hen praten. Ruurd liet zich niet van 't woord brengen, zette zijn betoog voort, onafhankelijk van instemming of onwil. Anders klonk zijn beweren dan dat van de oude bekende fantasten in 't dorp en wat hij zei dwong tot luisteren allen. En dat werd met verwondering begrepen door degenen die rond hem nadachten: wat zij oud meenden bleek nu evenzeer nieuw, nu 't kwam uit den mond van den nog jeugdigen zeeman, - die een der knapsten hunner was. Hij geloofde en had wonderen gezien, - teekenen van onaardsche machten die beschikten over 't menschenlot. 't Wichtigste van al gelooven, 't leven na den dood, zag hij anders dan men hier in navolging van de dominees placht.

Was dat vreemd geloof een zeemansgeloof, behoorende bij de verschrikking van storm en plotselinge dood in wijde zeeën? - Zeelui waren onwetend en bijgeloovig. - Maar niet uit de zeediepte, uit de bewogenheid van volkrijkste steden bleken zijn overtuigingen tot hem gekomen. Wijsheid van nieuwe wijzen, door hem moeilijk goed uit te duiden voor 't onwillig verstand van vele zijner toehoorders die slechts denken wilden aan dwaasheid van oude dwazen.

Waartoe diende hier die blinking van uitheemsch vernuft? - Deze berooide enkeling vond er zijn zieleheil bij en hij was toch

een der hunnen, verbonden door de oude gemeenschap, - en verbonden nu inniger door den goeden drank die zij samen gedronken hadden.

Ruurd's betoog raakte ten einde. Een die zich zijn geestverwant voelde schoof nader tot hem en zij tweeën praatten voort, vertrouwelijke uitweidingen, die niet meer door allen werden gevolgd. Er kwam splitsing in den grooten kring, groepeering naar gewoonte of vriendschap. Naast Ruurd zat een boer donker voor zich te staren, na de algemeene belangstelling voor het nieuwe terugdenkend aan de woorden van den dominé in de kerk. Er was één god en de wonderen hadden lang afgedaan! En de meesten, nog gansch niet wetend hoe ze stonden met geloof of ongeloof, kwamen heimelijk of open tot nuchtere gedachten terug. Een ambachtsman dacht aan zijn loon, dat hij op Zaterdagavond beuren ging, niet veel, nooit veel, en dat hem nooit, sinds hij een gezin had, een zoo weelde-vollen middag zou veroorloven, als hij nu mee genoten had. 't Feest was thans voorbij, allen waren te ernstig geworden.

Heerk Walling zat, van zijn zwager afgewend, pratende nu met een goed buurman. Zij waren hooggekleurd beide, maar zochten afleiding in gewone onderwerpen. Heerk had zijn glas gevuld voor zich staan, doch raakte er niet aan, een ernstig lachje van bezinning was om zijn lippen, hij had meer gedronken dan hij sinds jaren gedaan had, 't deed even terugdenken aan enkele zotte, vergelegen dagen in zijn jeugd.

En eensklaps verscheen de schipper lede Minks aan den ingang der gelagkamer, zijn gezicht was in de gewone plooi, hij groette half vriendelijk, half norsch het heele gezelschap en zocht met oogen die moeilijk den weg vonden, naar den zoon die hem nu tegemoet kwam. Allen zwegen en een paar simpele woorden van welkomst en begroeting vielen in die plotselinge onwillekeurige stilte. De oude man schudde stroef van neen toen iemand hem een stoel bood, de zoon zei dan het gezelschap goedendag en nadat die twee zich verwijderd hadden, stonden spoedig allen op; onder gelijkmatig geroezemoes liep de herberg leeg.

Drie gedichten
Door
Jooske van den Brandeler-den Beer Poortugael

I Aan de liefste

En vele dingen heb ik neergeschreven
En vele dingen werden reeds gezegd
Door deze mond, waaruit het innigst leven
In wiegeling van klank zich had gelegd.

Maar toch zal ik wel nimmer kunnen zingen
Van wat in liefde ik u zwijgend bood
Het is alsof uw oogen mij bedwingen
Uw zachte hand de open mond mij sloot.

- Ik weet het nu, wat spraakloos is gegeven
Verliest in klank het allerdiepste schoon,
Wijl het zichzelf reeds uitte door te leven
Wordt ieder woord, gesproken, tot een hoon.

II Cathedraal

De kerk waarin de vele menschen komen
Die een voor een door haar gewelven gaan
Zich nauw bewegend maar in vage droomen
Van heiligheid, verzonken blijven staan,

De kerk waarin de hooge zuilen ranken
En buigen wéder naar elkanders schoon
Wijl in de verten stijgen vreemde klanken
Weemoedig deinend op eenzelfde toon,

Daár leeft de ziel der ongekende dingen
Van nevelen en wierrookgeur omhuld,
Men hoort haar in het monotone zingen
En weet de lucht van heur geheim vervuld.

Soms schrijdt een non gedruischloos door de bogen
Met nauw beweeg van zwart omplooiend kleed
Niets heeft de stille effenheid bewogen
Waar zij een schaduw tusschen schaduwen gleed....

III In den vreemde

Wij stonden in de eenzaamheid
Van een verloren liefdesdag
Als kinderen die vóór hun tijd
Vergaten spel en lach.

Wij waren beide jong en schoon
In mat-verkleurend avondlicht
Maar keerden leeg naar onze woôn
Een traan op het gezicht.

De rozen geurden in den nacht
En bloeiden op in rood karmijn
Als hielden zij der liefde wacht
Waar wij niet konden zijn.

Toen in den morgen vreemd en hel
Naamt gij nog eens mijn koude hand
- God zegen u mijn kind - vaarwel.
Ik keerde naar mijn land.

Joodsche liederen
Door
Jacob Israel de Haan

Negen Ab

I

Geen tranen dooven 't vuur, dat Zions burchten brandde,
Nooit rust de rouw in het angstkloppend hart
Van wie, beroofd, door vervolgers verward
Uit ieder land vluchten naar andre landen.
Vraag niet waarheen: wij gaan van overal
Waar wreede volken drijven naar waar minder
De wreedheid heerscht, of heerschers zonder hinder
Ons rust gunnen, zoolang rust duren zal.
En waar wij schuwend wonen, vieren we onze dagen
Ach: weinig van feesten, zoovele van geklag,
Bitter biddend den eindelijken dag
Dat wij niet meer barre ballingschap dragen.
Zion verbrandde en onze korenvelden
Van oogsten vol werden gekeerd, vertreden.
Vermoord, verminkt, geknecht mijn vromen en mijn helden
Die tegen overtal van tergers streden.
Twee duizend malen steeg die gruwbre dag
Negen Ab, aan de dorrend-heete kimmen

Sinds 't vluchtend volk vlammen gluipend zag klimmen
Langs Tempelmuren over 't Tempeldak.
En de verslagenen door honger zwak
Het verlamd leven lieten in den laatsten slag.
Wee, wee, waar brandde ooit zulk een stad? Ging zulk rijk volk ten onder?
Werd één volk zóó geslagen? Maar, o, wonder,
Geen vorst, geen volk, geen keer brak onze kracht.
Ik vraag: 'Waarom, als God niet onze macht
Herstellen wil in voller heerlijkheid?'
Hij weegt ieder Lot, weet van elk den Tijd
Hij weet waarom hij stadsmuren verbrak
En ons verjoeg uit den eigenen staat.
Verwijt Hem niet: man en volk boet zijn kwaad.
Laakt het waardeloos leem den schalenbakker
Om 't werk van zijn handen? God maakte ons zwakker,
Dan elk geringer vijand, elks geweld
Was onze straf, maar ook Gods wil, dat wij niet zijn gebroken.
Gelijk geschreven staat: '*Uwe stad wordt hersteld*
In stand en uw gerechte wraak gewroken'.
Want weet: wij werpen ons aanbiddend neder
Dezen en elken dag voor onzen Vader
Maar heffen het hoofd met tartenden trots
Naar vriend en fellen vijand: het Volk Gods
Door Zijn wil verdreven, keeren wij weder.
Door Zijn wil met macht over menig smader.

II

Op, op, mijn Lied, schrei nu om wreede wraak
Laat af van liefde, ons is de wraak het hoogst;
Gij schreit: 'Vader, wees ons een wisse wreker
Zend uwe ziekten, dieptreffend en zeker,
Sla land en steden van de Russen raak

Met honger: want wij hebben daar geleden
Honger, die vlijmt. Slaat hen met heete dorst:
Zij hebben ons geslagen, volk en vorst.
Hun hand was hard, hun hart doof voor gebeden.
Vader, die de oogsten beschikt, vloek hun oogst.
Die bronnen slaat en stopt, verderf hun water
Verhoog hun vijanden, verhef elk hater
Van dit ruw volk, dat zich geen wreedheid schaamt,
Noch brand, noch moord, dat man en makker breekt
Als waren wij potscherven zonder waarde.
Vader: sla 't volk, dat altijd wreedheid raamt
Van wreedheid lachend rusten, wie zij spaarden
Voor droeven dood drijven zij haavloos voort.
Kwellen mijn Volk alle volken der aarde,
Geen heeft als zij gemarteld en gemoord
O, Vader, Vader, wees een wisse wreker
Slaat hun hand neer, herstel onze stadsmuren sterk en zeker'.

Loofhuttenfeest

Zijn herdershut van geurig riet en rozen
En levend loof bouwde vader elk jaar,
Vroom en verheugd woonden wij kindren daar
Ons feest genietend voor een korte pooze.

Acht blijde dagen: het loofhuttenfeest
Is boven allen een feest van verblijding
Maar ook: van herdenking, hoe Gods geleiding
Ons heil door de woestijnen is geweest.

Verblijding en herdenking: o, mijn Vader,
Toen ik een jongen was, deed menigmaal
Met zijne lieve stem een vroom verhaal
Van drijvenden vijand, hater en smader.

Maar van redding in 't eind uit alle nood,
Want Gods wil wendt de wegen van elk lot
Den moedwil van vijanden, Zijn gebod
Weert ziekten en verzoet den droeven dood.

Zijn wil was: in Egypte slavernij.
Maar ook: Zijn werk was de Uittocht met Tien Wondren.
De Roode Zee liet Hij schuimend neerdondren
Op de vervolgers, voerde Zijn volk vrij.

Om Sinaï legerden zij, Mozes ging
Glanzend bergop, hoorde uit Gods eigen mond
Wet, dïe nooit wisselt, maar weerkeerend vond
Hij 't volk in heidensche verbijstering

Dansend en dienend om dieren van goud.
Rouw en woede in 't hart, rukte hij tot rafels
Zijn witwollen kleed, brak de Steenen Tafels,
Gods geschenk aan een volk, dat nooit vertrouwt.

Dorstend mokten muiters om wellend water,
Hun wreevlig woord schond de geleiding Gods.
Hij sprak: Mozes sloeg uit de barre rots
Een beek tot schande van elk schïmpend prater.

Het brood ontbrak: toen liet God daaglijks dalen,
Zijn dauwend Manna gelijk honing zoet.
Des nachts geleidde 't volk een weidsche gloed
Des daags bundels van bonte zonnestralen.

En toch morren. Ook Mozes is gestorven
Zijn graf ligt onbekend in Moabs dal,
Dat geen dwaler daar dienend keeren zal,
Veertig jaren heeft het Volk omgezworven.

Het Heilig Land onthield God aan de vaders
Wankel van vertrouwen, Hij deed hen wonen
In loofhutten, het Land viel aan hun zonen
Gezuiverd van mistrouwers en van smaders.

Nog ieder jaar wonen we in looverhutten
En weten wat leed elke tijd ons bracht
Maar weten ook: ons blijft de vaste kracht
Van Gods wet de vermoeide schreden stutten.'

Dit waren woorden van mijn vromen vader
Vermanend tot trouw en herinnering
Toen ik een jongen was. Mijne jeugd ging,
't Leven lag open met schat al te gader.

Toen scheiding: mijn Vader legde zijn handen
Zacht en heilig op mijn geheven hoofd.
Hij gaf zijn rijke zegen: 'Zonder schande
Geleide u God, dien Gij trouw hebt beloofd'.

Getrouwheid zonder schande, Vader, Vader,
Wat hebben mijn vreugden van mij gemaakt,
O, zie, mijn hart, mijne ziel ziek geraakt,
Zwerver werd ik, een genieter, een smader.

Voor weinig aardsch heb ik 't hemelsch verloren,
Mijn lied klaagt luid: wat is met klacht gewonnen?
Om dieren van fijn goud ging onbezonnen
Mijn leven dansen, dat God moest behooren.

Wie heeft als ik genoten en geleden?
Elke vreugd vindt mijn hart meer uitgeput,
Ik vrees mijn vreugden en ik kan niet keeren
Naar vrede en vroomheid van de Looverhut.

Sabbath.

Als ik u, Sabbath, niet zóó zeer beminde
Niet boven al uw heugnis heilig hield
Hoe zoude ik dan altijd liederen vinden
Van liefde in mijn hart door wroeging vernield?

Neergeslagen door berouw en verlangen
Wel wetend, dat ik toch nooit wederkeer
Vindt mijn hart voor zijn wreed-verbeten zeer
Enkel nog troost in heugenis en zangen.

O, Gij, die mijn lied looft, den droeven Dichter
Prijs niet, wat deed hij meer dan rijm en maat
Vinden voor 't schoon, dat zijn Volk houdt bezield?

Neen: prijs mijn Volk, zijn velden zijn vernield
Zijn steden geploegd. Zijn naam werd een smaad.
Toch blijft zijn stand sterk tegen elk ontwrichter.

Boeken menschen en stroomingen

Totius: *Rachel*

Het zal wel niemand ongepast lijken, tijdens een oorlog als die we nu beleven de bespreking te lezen van een bundel gedichten, die zijn ontstaan aan een oorlog te danken heeft, en aan de gedurende die oorlog bedreven moord.

Het ligt geheel in de gedachtengang van de Bijbel-vaste Zuid-Afrikaanders dat zij het sterven, in de kampen, van zooveel moeders en kinderen, herdenken onder het beeld van Rachel, de Moeder van Israel, - haar, die leed en stierf onder het baren van Benjamin, - op wier graf Jacob een gedenkteeken oprichte, - en die onder oud en nieuw Verbond de verpersoonlijking werd van alle moeders, lijdende om hun kinderen.

Er was bovendien meer dan Bijbelvastheid: gemeenschap met het Joden-volk: in het gevoel van door God te zijn uitverkoren, - in patriarchale levenswijs en landelijkheid, - en in de oprichting, nu onlangs, van ook een gedenkteeken dat het aandenken van moeders, lijdende om hun kinderen, zou vereeuwigen.

Steyn's Monument te Bloemfontein was zelfs de naaste aanleiding dat dit gedicht geschreven werd.

Ik zeg: dit ‘gedicht’. Want het heet Rachel, *Verze* van Totius; maar zijn meest in 't oog vallende bizonderheid is wel, dat die ‘verze’ een geheel vormen en een eigenaardig geheel.

De losse gedichten, waaruit dit werk bestaat, vervallen namelijk in drie groepen, elke waarvan door enkele bijbel-plaatsen wordt voorafgegaan. De eerste door Gen. 35:16-20. ‘En zij reisden van Beth-El; en er was nog eene kleine streek lands om tot Efratha te komen; en Rachel baarde en zij had het hard in

haar baren. - En het geschiedde, als zij het hard had in haar baren, zoo zeide de vroedvrouw tot haar: Vrees niet, want deze zoon zult gij ook hebben! - En het geschiedde als hare ziel uitging, (want zij stierf) dat zij zijn naam noemde Ben-Oni; maar zijn vader noemde hem Benjamin. - Alzoo stierf Rachel; en zij werd begraven aan de weg naar Efratha, hetwelk is Bethlehem. - En Jakob richtte een gedenkteeken op boven haar graf: dit is het gedenkteeken van Rachels graf tot op deze dag'.

De tweede groep wordt ingeleid door het verhaal van Jakobs komst in het land van zijn ouders, zijn ontmoeting, aan de put, van Rachel, - hoe hij de steen van de put afwentelde en de schapen van zijn oom drenkte, - hoe hij Rachel liefhad en om haar diende: - terwijl vooraan de derde eerst de tekst betreffende de oprichting van Rachels gedenkteeken herhaald wordt, en daarna uit Jeremia en Mattheus de plaatsen worden toegevoegd waar Rachel als de verpersoonlijking van alle Israëlitische moeders herdacht is.

'Zoo zegt de Heere: Er is eene stem gehoord in Rama, eene klage, een zeer bitter geween: Rachel weent over hare kinderen; zij weigert zich te laten troosten over hare kinderen, omdat zij niet zijn. - Zoo zegt de Heere: Bedwing uwe stem van geween, en uwe oogen van tranen; want er is loon voor uw arbeid, spreekt de Heere; want zij zullen uit des vijands land wederkomen. - En er is verwachting voor uwe nakomelingen, spreekt de Heere; want uwe kinderen zullen wederkomen tot hunne landpale (Jer. 31:15-17)'.

En:

'Als Herodes zag, dat hij van de wijzen bedrogen was, toen werd hij zeer toornig, en eenigen afgezonden hebbende, heeft omgebracht al de kinderen, die binnen Bethlehem en in al deszelfs landpalen waren, van twee jaren oud en daaronder, naar de tijd, die hij van de wijzen naarstiglijk onderzocht had. - Toen is vervuld geworden hetgeen gesproken is door de profeet Jeremia, zeggende: Eene stem is gehoord, geklag, geween en veel gekerm; Rachel beweende hare kinderen, en wilde niet vertroost wezen, omdat zij niet zijn! (Mat 2:16-18)'.

Door deze verdeeling van de bijbelplaatsen wordt het al duide-

lijk waarop de gedichten in de drie groepen betrekking hebben. In de eerste op Rachels laatste reis en sterven, in de tweede op haar vroeger leven, in de derde op haar gedenkteeken en haar beteekenis. Bijbelsche geschiedenis dus, en beschouwing van die geschiedenis. Maar - zooals ik zei - de Zuid-Afrikaander heeft met de Bijbel, en niet het minst met dit verhaal, velerlei gemeenschappen. Het gevoel van bij zijn dichten tegelijk in 't Joodsch verleden en in 't heden van zijn eigen land te vertoeven, doet hem in een verbeeldings-wereld leven, die aan beide tijden en streken gelijkelijk deel heeft. En die verbeeldingswereld die de schepping van zijn geest is, geeft tevens volle bevrediging aan het ernstig en vroom, het eenigszins zwaarmoedig maar edel gemoed van een jong en peinzend Zuid-Afrikaansch Christen.

Het is vooral noodig de persoonlijkheid van Totius zoodanig te omschrijven, omdat zij tot een voor ons voorbijgegane tijd behoort. Ook wij hebben ons het uitverkoren volk gevoeld en ons prototype gezien in Israël. Ook wij hebben in het vroombeminnend terugverlangen naar vroegere deugden en levenswijs een dichterlijke drang gevolgd. Maar wij leven nu daarbuiten, zooals in Zuid-Afrika zelf Leipoldt daarbuiten leeft. Deze bijbelsche poëzie van beperkt-vaderlandsche, ja kerkelijke opvatting, schijnt ons, zelfs in Afrika, niet meer de uiting van sterke dichterlijke drift en voortbrenging. Zooals hier te lande Beets in hoogheid van opvatting, en in kracht en rijkdom van verbeelding al verre de mindere was van Potgieter, zoo meenen we in het gevoel van Totius een weekheid te onderkennen, en in de eenvoudigheid van zijn gedachten soms een simpelheid, die ons eer een teeken lijken van zwakte dan van kracht. Er is, onmiskenbaar, in zijn schrijven een zekere moeheid, die wel, zeer zeker, vereenigbaar blijft met ernst en oprechtheid en tal van letterkundige talenten, maar even zeker niet met die sterke, als noodzakelijk aandoende bezieling die in een dichter opkomt als de wezenlijke voortbrengende kracht van zijn tijd hem tot haar orgaan maakte. En omdat wij, dientengevolge, Totius wel kunnen waardeeren, maar niet bewonderen, is het noodig dat wij hem goed kennen, opdat we weten wat hij wil, en niet van hem vragen wat hij niet geven kan.

Zien we nu verder hoe het werk werd samengesteld, dan vinden wij buiten de groepen een inleidende en een slotzang, erbinnen verhalende gedichten - vijf of zes in elke groep - telkens afwisselend met bespiegelend-lyrische. Men leest dus van het begin tot het eind beurtelings een verhalend en een lyrisch vers. Men rust uit op het verhaal, waarbij men de blik van de verbeelding moet samentrekken om het bizondere te zien dat de dichter aanwijst. Men verheft zich en rijst op om in een enkel voorwerp het zinnebeeld te zien van het menschelijk leven of om de dichter te volgen in zijn algemeene bespiegeling. Deze volgorde van saamtrekking op het bizondere en ontlating in het algemeene doet van de lezing een buitengewone kalmte uitgaan: de eigenlijke sfeer waaruit het werk geschreven is.

Kalmte van beschouwing en bespiegeling, - dat is de sfeer waarin we bij de lezing leven en waarvoor we de dichter allereerst dankbaar zijn.

In die sfeer evenwel begint iets te bewegen: een in woorden gevangen toon, woorden die beelden opwekken, maatgangen die door afwisseling van beweging en stilstand stemming uitdrukken. Het eigenlijke dichterlijke leven, het gedicht in kiem en in wording, heeft zich hiermee aangekondigd en laten gelden. Wij hebben het enkel te volgen, - te luisteren en op te nemen, - teneinde ons daarna duidelijk te maken wat het ons gegeven heeft.

Doen we dat, dan blijkt het ons dat de toon, in het begin aangeslagen, door het heele werk werd volgehouden, dat het meegevoel van de dichter er natuurlijk in uitvloeit, zijn beelden er makkelijk in worden opgewekt, zijn gedachten er duidelijk en ongedwongen in worden uitgesproken. In één woord: dat het werk volgroeid is en, behoudens kleine mislukkingen, aan de bedoeling van zijn dichter beantwoordt. Het lezende kunnen wij ons geheel ermee vereenigen. Wij hooren het vloeiende van de verzen, wij zien de teekenen van een eigen waarneming, wij erkennen de eerlijkheid van het gevoel, de redelijkheid van de gedachten, de ordelijkheid en dan weer puntigheid van de voordracht, - wij vinden het bovendien belangwekkend op te merken hoe alles in afrikaansche woorden zonder moeite uitgedrukt en niet enkel tot de eenvoudige kwatrijnen van de verhalende gedeelten, maar ook tot de talrijke strofen van de

lyrische gevormd is. Nochtans blijft ons één ding ontbreken: de taal, hoe vloeiend, hoe gevoeld, hoe teekenachtig, hoe duidelijk, draagt niet de oorspronkelijke kracht van een sprekend mensch tot ons over. Ze schijnt ontstaan te zijn in een stille verstandhouding tusschen oor en gedachte. Gedachte, die overigens uit alles wat de heele mensch voelde haar stof ontving. Het oor was wetgever. Het had opengestaan voor tal van gegedichten en hun windingen in zich opgenomen. Die windingen schreef het nu aan de gedachte voor. De toon die uit Totius' verzen opklinkt, is dan ook niet een nieuwe stemklank die zich losmaakt uit de woorden, maar een bekende klank waaraan de woorden zich hebben aangepast. Geen verzen vertoonen hinderlijker de moeilijkheden van het Afrikaansch in vervoeging en keus van woorden, en toch maken zij door hun toon in het minst geen afrikaansche indruk, maar zeer bepaald een nederlandsche. Zij zijn nederlandsche versklank, in zuid-afrikaansche woorden en voorstellingen.

Het is bekend dat de daarlandsche dichters veel op hebben met sommige verzen waarin een schepsel of verschijnsel van de natuur een uitgebreide zinnebeeldige beteekenis of een zekere monumentaliteit verkreeg. Zoo The Cloud van Shelley, Iris van Perk, de Koe van Gezelle. Zij hebben die gedichten telkens weer nagebootst, waarbij dan duidelijk de drang aan het licht kwam zinnebeelden te scheppen die aan het eigen land ontleend waren. Ook Totius voelde zich tot zulke zinnebeeldige gedichten aangetrokken, en voor Rachel schreef hij er verscheidene. Daar is, onmiddelijk na de eerste voorstelling van Jakobs trekkende karavaan - met het trekken van de engelsche oorlogs-stoeten vergeleken - Die Weg, beginnende:

O slingrende weg
wat wijders sig wend!
Simbool van die lewe
aan almal bekend.

Daar is, nadat Jakob, op het bemerken van Rachels onwelzijn, door een heffing van zijn staf de karavaan heeft doen stilstaan, Die Staf:

Wie hier op aarde 'n vreemdling is
als Jakob, snij 'n veldhout af
en wandel so die wereld in -
hij met zijn wandlaarstaf.

Daar is, in het begin van de tweede afdeeling, nadat Jakob de bron bereikt heeft waar hij Rachel voor het eerst ontmoeten zal, Die Ou'e Put, bij de moeder vergeleken, die altijd geeft, maar soms in stilte een traan laat. Doch vooral, aan het eind van die afdeeling, trekt Stof de aandacht.

Die luie stof. Hul het g'n voete, want
net waar ik kom, daar leg
hul al maar in mijn weg.
  Of kom mijn voet hul te nabij
  dan skuif partij
  net effentjies op sij.

'n Rusbed vind hul overal
om lomerig op neer te val.
Gras-sprietjie is hul nie te smal,
wat langs die grootpad staan.
  Die grootpad weer is nie te breed;
  kerksolder nie te eensaam, of
  die toring-dak te hoog gemeet.

Hul lê so rustig op die skoen
van werkman, hard en uit fatsoen
getrek al en verslijt -
  so rustig als
  in perlemoer van dames-oor
  of op haar blanke hals.

Net regen-druppels laat vir hul
haastig op luie rusbed krul
nes wurrems langs die grond.
  Maar als die son sijn gloed hul vat,
  lê hul weer reguit en
  gee vir g'n wawiel pad.

Daar kom hul aan - dieselfde stof!
Die lug is vuil, die son is dof.
Dit lijk wel wonder-baing of
die wereld wil vergaan -
so kom hul aan!

Als bende ruiters, stoer en straf;
als 'n kommande op stijwe draf,
rij hul verward die grootpad af.
Hul trek hom vol, sijn lengte langs,
versprei omheen wildheid en angs
en al naar vorentoe.

Die vrouens ruk die deur op slot;
die manne vlug op hoog gebod,
reus-bome wals als skimme rond
en wijk, met huise in verbond
naar ongewisse newelgrond -
en 't is of stof alleen bestaan!

Stof, en sijn agterrijer, Wind,
wat op sijn hakke jaag geswind,
hul twee die drijf, van woede blind,
stormenderhand,
die lug en landskap uit verband!

Ik noemde als voorgangers in deze soort verzen Shelley, Perk en Gezelle; maar wie zal, het bovenstaande lezend, niet aan Jan Prins denken? Zeker is Prins' Bui oneindig grootscher en raker - juist door de vergelijking voelt men wat er zelfs aan Totius' beste verzen ontbreken blijft, - maar de soort is dezelfde. Onmiddelijke navolging van Prins vindt men dan ook in Totius' gedicht Die Breekwater. De aanhef:

Ik staan graag op die sware konkreet-blokke
wat skuins en dwars lê teen malkander aan

komt duidelijk overeen met die van Prins' Zwarte Hoofden:

Ik houd zoo van die lage palissaden
die van de kust de groote zee ingaan,

behalve dat deze laatste regels alweer de oorspronkelijke kracht hebben die aan de eerstgenoemde ontbreekt.

Niemand zal intusschen ontkennen dat gedichten als Stof, en daarmee doorgaans alle gedichten van Totius, tot een goede school hooren, dat zij goed werk zijn, en getuigen van de degelijke gezindheid van hun maker. Daarin kunnen zelfs veel hollandsche dichters een voorbeeld aan hem nemen, dat zijn woorden nooit enkel woorden, zijn wendingen nooit leege gebaren beteekenen. Boeit hij niet door oorspronkelijk schoon, dan vergt hij door trouwhartige ernst en werkelijkheidszin toch eerbied af. Aan die eigenschappen is het te danken dat zijn voorstellingen gegrond op waarneming en zijn bespiegelingen bondig zijn. Een bewijs van het een zoowel als van het ander, vindt men al dadelijk als hij de kameel beschrijft:

> Onvrindelijke wezens met
> hul oge, wat kan vlam van nijd;
> en tog weer dienaars van die wet
> wat hulle dwing tot diensbaarheid...

Dit dubbele karakter, van waarneming en bespiegeling, is een prachtig bezit; maar er moet iets bijkomen. De dichter die meer zal zijn dan de schrijver van betrekkelijk-goede gedichten, moet niet enkel juist zien en natuurlijk denken, maar hij moet ook schoon zien en met bezieling denken. Zoo deed b.v. Wordsworth het, die daardoor kleine gebeurtenissen tot hemelsche wonderen maakte. Daarentegen vraag ik mij af of Totius in het volgende gedichtje, ondanks juistheid en natuurlijkheid, zijn onderwerp wel schoon en groot gemaakt heeft, of het niet eer door kleinheid blijft tegenstaan.

> Om siek te wees
> en dan 'n bed te hê
> o wat 'n weelde is dit!
> doodmoeg te wees en dan
> daarop te kan gaan lê
> deurswak tot in die laaste lid!

Rillend van koue koors
en klappertandend al,
gou-gou nog uit te trek;
met wilde drif
haastig daar neer te val,
warm toegedek;

dieper nog in te woel
en stijwer toe te druk
mijn koue skouerblad
met dons- en wolkombers -
wat 'n geluk,
genieting selfs is dat!

Voel ik iets beter dan
kijk ik al om mij rond,
nou daar dan hier,
en bestudeer die lijn
van die plafond
en van die muurpapier.

Die goedjies aan die muur,
so doods voor kort,
kijk nou met lief gelaat;
in innigheid het hul
mij lewendig geword,
hul moet nog net kan praat.

Nou voel ik eers hoe dat
mijn kamer is in klein
'n wereld vol van lus;
en hoe dit beter is
ook klein te sijn,
en dan dáárin te rus.

Om rechtvaardig te zijn moeten we bedenken dat dit knusse graag-klein-zijn een karakter-trek van de Boeren mag uitmaken, en dat het zeker soms een lijdzame zoetheid en lieflijkheid van gemoed kan kweeken die met kracht niet onvereenigbaar is. Ook staat deze verheerlijking van het bed tegenóver de herdenking van het tentleven in het oosten en in de kampen.

Maar al wordt het gedichtje daardoor begrijpelijk en zelfs van zielkundige beteekenis, genegenheid voor het kleine, en niet schoonheid, is er het wezen van.

En niet anders dan met het kleine, is het met het verhevene. Zoo min als de genegenheid voor het kleine op zich zelf poëzie voortbrengt, zoo min doet dat de eerbied voor het verhevene. Even goed als het kleine, moet eerst het verhevene erkend, dat is beleefd, dat is opnieuw voortgebracht worden, als een oorspronkelijke schoonheid. Milton was verheven, niet omdat hij een verheven onderwerp behandelde, maar omdat hij zijn onderwerp beleefde in een verhevenheid zooals niemand ze vóór hem gevoeld had. Ook Vondel was van een waarachtige verhevenheid. Hij wist zijn Godsbegrip te vullen met een 't zij wijsgeerige, 't zij theologische inhoud, die tevens de kracht van zijn geest uitmaakte, en hij dankte grootheid aan het besef van die omschepping. Totius tracht in zijn Kerslied naar de klaarheid van Vondel, maar hij mist Vondels kracht van transformatie. De tegenstelling tusschen ongeboren Godheid en in de kribbe gezwachteld menschekind beweegt hem tot volle en welluidende verzen, tot bondige en zinrijke uitdrukkingen en rijmen, maar men voelt meer een zuivere instrumentatie van bekende motieven in een vertrouwde toon, dan de verrassende muziek van een nieuwe gedachte-schepping.

Maar, deze zwakheid van zijn scheppend vermogen eenmaal aanvaard, genieten we zeer, zoowel de zuiverheid van zijn zang, als de adel van zijn bespiegeling.

Zoo in het begin van zijn Herderslied:

> Ik sing van 'n herder mijn lied,
> van sijn blijdskap en veld-ellend,
> van sijn lange wagte
> bij dage en nagte,
> van sijn skone loon aan die end.
> O'erdag bespoel hom die goue gloed
> van die son als 'n see:
>
> snags blink goue sand
> van die sterre-strand,
> of maanlig duine-skijnsel gee.

Die wije veld is sijn hemel,
die skapies sijn wolke is -
al naar die kleur van die ene,
en naar die ander drijf hene
kan hij voor- of teenspoed gis.

Zoo ook vollediger in Liefde, dat ik in zijn geheel overneem.

Sinds paradijs het uit kom breke,
toen vlak, nou diep, 'n wonderbeke,
en agl die druppels is so soet!
Adam sijn beker buig daarbinne
en skep, wanneer hij sijn manninne,
sijn bruid, met sangstem gaan ontmoet.

Sedert kruip donker, diepverhole
die druppels. Wijl hul word gestole,
bronwater nooit omhoog meer rijs.
Onder die sluitsteen weggesonke,
heilige lippe 't hul gedronke
alleen met moeite, putsgewijs.

Bowe op die grond le witte hale
van voetpaaie, uit die wije en vale
karrooveld - regtaan op die bron.
Dit lijk wel naar die skemerbane
van middaghoogte al ingegane
dog nou omwolkte en koele son!

Ja, liefde alleen o'er wereldwije
dorheid haar glanse wil verspreie,
al gaan haar aangesigte skuil.
Maar wie haar soek met stille skrede
die vind haar aangesig benede
versilwerd in die diepe kuil.

'k Begeef mij dan daar alle dage
en laat mijn kruik met sorge omlage,
tot koeling van verhitte bors.
Want wie van daardie bron wil drinke
moet altijd weer sijn koord laat sinke -
wie lief het krij altijd weer dors!

Totdat sijn kruik ontglij zijn hande,
hij liefdelus nie meer voel brande
en nie meer kom die bultjie o'er; -
dan wend sig net so bronwaarts hene,
brandend van dors, 'n ander éne:
Die liefdespel begin van voor!

Ag, ag, die eindlose herhaling,
immer hernuwde kruikedaling,
en dagelikse putgeswoeg!
Ja, liefde-dors, skoon ongenese,
is beter dan versadigd wese -
maar ag, die dinge maak so moeg!

Nog een enkel, kleiner gedicht zal ik hieraan toevoegen. Het is voor Totius zeer kenmerkend.

Ik is 'n skulpie van die see
en spoel gedurig om en om,
mijn moedersee het mij gewas,
ik kan nie skoner kom.

Ik is gebore in stilligheid
diep waar g'n golwe bruis
vèr in 'n agterkamer van
die see haar donkre, diepe huis.

Daar heb ik lang geleef, geswerf;
geslinger werd ik sonder doel.
En eindlijk, lang al weggesterf,
het hier die see mij uitgespoel,

tot o'er die watermerk en toen
laat lê om op mijn lot te wag -
hier op die blanke oewerstrand
in d'ope lig van sonnedag,

totdat 'n wandelaar sig o'er
mij buig, en neem mij huiswaarts mee;
waar 'k silwerrein, in eenvoud sier
sijn hoge huis al bij die see.

Een door de zee achtergelaten schulpje. Zulk een, maar dat aan het oor gebracht, zeegeluid geeft, noemt Totius zich in zijn regels ter inleiding. Ook als een dennetak wil hij daar zijn, op wiens kleine naaldjes de wind zijn oude wee kan klagen.

Meer dus als een willoos bewogen zachtzinnig zanger van het oude, dan als een voortbrenger van de nieuwe toekomst die in zijn land gistende is, verschijnt hij ons. Een dichter van het verleden eigenlijk, een romantisch dichter.

Het blijkt ook uit de bedoeling van dit werk voor zoover het een maatschappelijke strekking heeft. Terwijl Leipoldt na den oorlog schreef:

> Dis vrede, ja! wat sal ons nou begaan?
> Sal ons die vrou daarbinnen weer laat staan
> Om kos te kook, te braai, te stook, te smoor?
> Nie meer haar steun verlang nie? Nie meer hoor
> Haar stem, wat in die onweer het geklink?
> Sal ons haar siel laat roes?

en daarop antwoordde:

> Waak oor die stem, let op die siel; behou
> Die beste wat ons nasie het - die vrou!

zegt Totius:

> Beminlijk beeld van boere-vrou
> met kinders letterlik o'erdek:
> één op die arm, één vastgehou
> en één wat aan die rok loop trek.

en van Rachel:

> Haar glorie nimmer welke sal,
> want hoogheid soek sij nie van gees;
> één ding begeer sij - dit is al:
> *om moeder van 'n kroos te wees*.

G'n skoonheidsnaam op jubeltij
en lokking van 'n grote skaar,
maar in haar tent stil tuis te blij,
salig in kindertjies te baar.

De oude en de nieuwe tijd, de oude en de nieuwe poëzie, konden niet scherper worden afgeteekend.

ALBERT VERWEY.

Mededeeling

Daar verschillende toegezegde bijdragen niet inkwamen en het wenschelijk scheen een bespreking van de tijdsomstandigheden achterwege te laten, is deze aflevering minder volledig dan we gewild hadden.

DE REDACTIE.

[Deel 4]

Begrippen van nu
Door
Albert Verwey

I
Oorlog

De verbazing is dezer dagen algemeen, dat er in onze tijd, in ons Europa, tusschen beschaafde staten oorlog ontstaan kon. Er zijn er zelfs, die in het uitbreken van die oorlog de logenstraffing zien van de europeesche beschaving, en haar beschamend eind. Maar oorlogvoeren, d.w.z. trachten zichzelf recht te verschaffen door de wapenen, doet, op een gegeven oogenblik, iedere persoon en iedere groep, die geen wet, beschermend of bedreigend, boven zich voelt.

Iedere persoon, iedere groep dan ook, wapent zich sterker, naarmate hij onder zwakker gehandhaafde wetten leeft, en zelden zal het oogenblik lang uitblijven, waarop hij zijn wapens in werking stelt.

Staten evenwel zijn zulke groepen. Terwijl alle personen en gemeenschappen, die in een staat neven elkander leven, zich door die staat zelf de wet gesteld en gehandhaafd zien, die hun de eigenrichting verbiedt en even ondoenlijk als onnoodig maakt, leven de staten zelf neven elkander zonder eenige macht boven zich die hun haar wet kan opleggen, onbeschermd, onbedreigd, en overgelaten aan de ingevingen van vrees en begeerte.

Wapening en oorlog zijn dus de onvermijdelijke gevolgen van het bestaan van staten. Zij zouden alleen niet voorkomen in het geval dat alle staten van de aarde één staat waren, en die staat sterk genoeg om al zijn deelen te beheerschen.

II
Om de oppermacht

De oorlog waarvan wij nu getuige zijn, hoort tot de geschiedenis van de staat Duitschland. Evenals die staat in 1870 behoefte had zijn oppermacht te land te bewijzen tegen Frankrijk, zoo heeft hij nu behoefte tevens zijn macht ter zee door Engeland erkend te zien.

Uit de voorgeschiedenis van de oorlog was daarom het belangrijkste feit Bethmann Hollweg's voorstel aan Grey, dat Engeland onzijdig zou blijven tegen belofte dat Duitschlands vloot de fransche kusten niet ontrusten zou.

Had Engeland hierin toegestemd, dan zou die vloot daarmee een eerste en belangrijke overwinning behaald hebben, en verder, onder de oogen van Engeland, haar werkzaamheden hebben voortgezet.

Opmerkelijk is het hoe de omstandigheden deze ware toestand hebben kunnen bemaskeren. Niet Duitschland maar Oostenrijk begint een oorlog, en niet met een groote mogendheid, maar met het bijkomstige Servië. Rusland zou hebben opgehouden het rijk te zijn dat het wezen wil, indien het Oostenrijk's plannen had toegelaten. Maar tegen Ruslands wapeningen kwam nu Duitschland in het geweer, en tegelijk tegen die van Frankrijk, Ruslands bondgenoot. Oorlog met Engeland scheen Duitschland niet te wenschen. Ook Engeland wenschte hem niet: de inval in België was noodig om de engelsche regeering haar taak aan te wijzen.

Toch was het al jaren lang duidelijk dat Duitschland, strevende naar een wereldmacht, en naar de hegemonie over Europa, daartoe niet alleen een leger, maar ook een vloot gevormd had, en dat deze vloot, het groote nieuwe verschijnsel in onze europeesche huishouding, een op den duur onduldbare bedreiging tegen Engeland was.

Deze strijd, die millioenen Duitschers er een met Rusland schijnt, en die ons hier, op dit oogenblik, als tegen Frankrijk gericht kan voorkomen, is inderdaad een oorlog tegen Engeland en zijn bondgenooten.

III
De pruisische geest

Het pruisische legerbestuur, dat de beschikking over geheel Duitschland heeft, zou het niet gewaagd hebben, een strijd te beginnen, nog wel tegen Engeland in, om de hegemonie in Europa, als het zich niet buitengewoon sterk achtte. Wanneer ik nu bedenk, dat tegenover alles wat in Duitschland kunst en smaak en levensvreugde voorstelt, de pruisische geest het rechtlijnige en schoolsche, de brute kracht, het ambtelijke en het vormelijke vertegenwoordigt, dan kan ik mij over de driestheid waarmee die geest zich ook buiten de duitsche grenzen zou willen breed maken, geenszins verheugen.

Kwam Pruisen werkelijk tot de oppermacht, dan zou het - ook indien het Nederland goedgunstiglijk niet inlijfde noch het dwong tot een nadere vereeniging met Duitschland - zich hier toch als meester doen gelden, en niet in vrije wedijver, maar door onmiddelijke drukking trachten zijn geest en instellingen hier te doen doordringen. Wij zouden tegenover Duitschland in de verhouding raken waarin Finland tot Rusland staat.

Want of Duitschland uit vrees voor Frankrijk of uit zuivere aanmatiging gehandeld heeft, toen het België binnenviel, die daad zelf komt volmaakt overeen met die van Rusland tegenover Finland. Ze is tirannie, voorafgegaan door woordbreuk.

Het lijkt mij daarom onweersprekelijk, dat wij niet mogen wenschen, dat Duitschland sterker blijkt dan zijn vijanden. Wij moeten hopen, dat onze ligging tusschen drie gelijkelijk-machtige mogendheden gehandhaafd blijft.

IV
Onzijdigheid

Een bekend partijleider schreef onlangs, dat wanneer wij vallen bij de verdediging van onze onzijdigheid, wij voor ‘den vrede’ sterven. Dit is natuurlijk een drogreden. Als wij onze

onzijdigheid verdedigen tegen een indringer, dan strijden wij voor het recht heer in ons eigen huis te zijn. Wie temidden van oorlog-voerenden de onzijdigheid afkondigt, leeft dan ook niet in vrede; maar in de afwachting na een oorlogsverklaring. Hij heeft den oorlog verklaard aan ieder die bij hem wil binnendringen. Of hij uit de bereidheid tot den oorlog zal overgaan tot de werkelijke daad, hangt verder niet van hem af, maar van anderen. Wie komt zal hem bereid vinden.

Onder sommige omstandigheden evenwel is de onzijdigheid een onmiddelijke oorlogsdaad. Het onzijdige land beschermt door zijn grenzen een ander land, het belet vrienden elkaar te hulp te komen, en vijanden elkaar te bestoken, het kan door doorvoer en uitvoer van levens- en oorlogs-behoeften de eene strijder gerieven en de andere afbreuk doen.

Dit karakter van oorlogsdaad te zijn, kan te allen tijde een buur uitlokken de onzijdigheid te schenden, om van de voordeelen die het gesloten land aanbiedt, partij te trekken.

Het volk, wiens regeering besloten heeft, dat het onzijdig zal zijn, behoeft daarom niet minder, maar eer meer vastberadenheid dan een volk dat onmiddelijk oorlogvoert. Het moet geen oogenblik toegeven aan de gedachte, dat het door wie maar wil in een oorlog ‘gesleept’ kan worden. Het moet integendeel leven in het besef, dat het, door zijn houding zelf, vrijwillig aan den oorlog deelneemt. Het moet vrijwillig vastbesloten zijn heer en meester te blijven in eigen land en op eigen grenzen. Het moet die grenzen, zoo noodig, kunnen verdedigen zonder de *overprikkelde* vaderlandsliefde die in haat tegen één bizondere vijand wordt omgezet, maar met die onomkoopbare liefde voor het eigene, die al het vreemde, als het wil indringen, weert.

De pruisische geest is ons hier ondenkbaar, maar niet minder de fransche of de engelsche. Pruisen *heeft* de onzijdigheid van België geschonden; maar Engeland heeft de Boeren-republieken verwoest, en Frankrijk heeft ons eertijds ingelijfd. Geen enkel van deze groote staten is voor ons betrouwbaar. Als vriend zijn zij, stuk voor stuk, ons misschien nog gevaarlijker dan als vijand. Maar als wij tusschen of tegenover hen onze houding bepaald hebben, dan vergt het handhaven van die houding, zoolang wij zelf haar gewenscht achten, in elk geval eerbied af.

V
Vaderland en menschheid

De gedachte waar alle socialistische denkers van uitgaan, is deze: dat de menschheid bezig is één te worden. Oorlog past daarom niet in hun beschouwingen. Hij is de heftigste uiting van de drang naar verbizondering, die het tegenovergestelde is van de eenheidsdrang. Zij die zich geheel vervuld voelen van de eenheidsdrang en het als vanzelfsprekend erkennen, dat de verschillende naties één menschheid vormen, zij zullen nooit kunnen goedkeuren, dat hun eigen land zich in de allerergste mate, d.w.z. als vijandig en oorlogend, afscheidt van een naburig land. Als nochtans de drang naar verbizondering zich doorzet, en hun land, gedwongen door binnenlandsche of door buitenlandsche machten, tot de oorlog overgaat, dan staan zij een oogenblik radeloos, want hun heele vroegere overtuiging verbiedt hun eraan deel te nemen. Daarna evenwel wenden zij zich in gedachten om, en némen eraan deel. Zij kunnen namelijk niet ontkomen aan het feit, dat zij leden van een natie zijn en de lotgevallen van die natie deelen moeten. Zij hebben altijd geleefd in een wereld zonder naties, in een menschheidwereld. Maar die was niet de werkelijke. De werkelijke was eene, die naar het mensch-heid-worden wel streeft, maar tevens, en met even groote kracht, naar het vasthouden en vormen van verscheidenheid. De wereld beweegt dus door tweeërlei werking, door een dubbeldrift; en niet zóó alsof de eene helft van de menschen het vaderland en de andere helft de menschheid zou liefhebben, neen, beiden hebben èn het vaderland èn de menschheid lief, alleen maar ieder in andere maat en evenredigheid. Zij die zeggen dat zij de menschheid liefhebben en niet het vaderland, komen toch, al is het dan eerst bij het uitbreken van een oorlog, tot het inzicht, dat zij ook in hun gevoel, zich van het vaderland niet kunnen scheiden, zoomin als zij hun lichaam en hun leven ervan gescheiden hebben. Zij oorlogen dus nu, niet alleen als gedwongen, maar uiting gevend aan een gevoel, dat zij nu eerst in zich ontdekt hebben, een gevoel van gemeenschap met het naaste en het eigene, een wezenlijke volksgemeenschap. Zij die levenslang tegen de oorlog

gepredikt hebben, trekken dan zingend mee op, roepen juichend de machthebbers toe die zij vroeger minachtten en hoonden, keuren alle maatregelen goed die genomen worden door een regeering waarvoor ze eerst enkel achterdocht of afkeer voelden en verheffen zelfs niet hun stem als de oorlogstoestand hun aanvoerders drijft tot misdaden tegen het volkenrecht. Toch is het volkenrecht de eerste zwakke schets van een menschheids-recht en moest dus allereerst beschermd worden door hen die de menschheid meer dan het vaderland zeggen lief te hebben. Zij voeren oorlog, en - ik herhaal het - niet als in den strijd gejaagd, maar gehoorzaam aan een stem in hun hart die ze vroeger niet gehoord hadden. Zij hebben altijd gemeend één te zijn, zooals zij droomden dat de menschheid één is. Nu zij zien, dat de wereld haar gesplitstheid tot de dood toe doordrijft, ontdekken ze hun eigen dubbelheid. Ernstige oogenblikken leeren ernstige waarheden. En alleen in oogenblikken als de tegenwoordige konden de geloovers aan hun eigen eenheid - de veroordeelaars van het Andere - tot het inzicht komen dat zij zelf tweezijdig zijn en dat het Andere ook leeft in hen.

VI
De toekomst.

Ik heb de hoop hooren uitspreken dat, wanneer deze oorlog geleden is, ieder een afschuw zal hebben van oorlog.

Zonder twijfel zal ieder dat.

Iets anders is het, wanneer men gelooft, dat de herinnering aan het leed van nu lang duren, en zelfs de nu levende geslachten overleven zal. Niets toch slijt sneller als indrukken.

Maar wanneer men bovendien zich aan de verwachting overgeeft, dat die herinnering toekomstige geslachten van het oorlogvoeren weerhouden zal, dan, meen ik, troost men zich met een waan.

Indien het waar is, dat oorlogen het onvermijdelijk gevolg zijn van het groeien van staten, dan zal de tegenzin van de bevolkingen - geheel of in meerderheid - zeker de regeeringen bedachtzamer maken, maar hij zal niet kunnen verhinderen, dat op

een gegeven oogenblik regeeringen èn volken tot den oorlog overgaan.

Er wordt vaak gezegd, dat het de regeeringen zijn, die de oorlogen maken, of - door middel van de regeeringen - sommige groepen van de bevolking; en waar deze ten slotte het heele staatswezen het sterkst beinvloeden, spreekt het vanzelf, dat zij ook meer dan anderen aansprakelijk zijn voor de oorlogvoering. Maar zij zijn dat als staats-organen en niet als personen of bevolkingsgroepen.

Wat zeggen wil, dat, wanneer andere groepen, zij die altijd de vrede hebben voorgestaan, aan het bewind komen, zij evenmin als hun voorgangers zullen ontsnappen aan de oorlogsnoodzakelijkheid, waartoe de staat zelf, alleen al door zijn bestaan, hen dwingen zal.

Die dwingende macht is zoo groot, dat zij zelfs de minst oorlogzuchtigen - wij hebben het zooeven beleefd - van de oorlogsnoodzakelijkheid te doordringen weet. Hoe sterk moet zij dan wel werken op hen voor wie de instandhouding van de staat boven alles gaat.

Het is daarom dwaasheid te zeggen: wij, vredesvrienden, waren nu nog niet sterk genoeg om de oorlog te verhinderen. Hoe sterker gij wordt, hoe meer ge u als staats-organen erkennen moet; en als staatsorganen zult gij de oorlog onvermijdelijk achten, zoodra een andere staat het bestaan van de uwe belaagt.

VII
Ons doel

Ons doel moet zijn dat alle staten van de aarde in één bond worden opgelost, en die bond krachtig genoeg om alle volken zijn vrede op te leggen. Een droombeeld? Maar tenminste een beeld. En een dat niet de innerlijke tegenspraak in zich draagt van met elkaar vredehoudende staten. Het eigenste beeld bovendien, waarvan alle socialisten, droomers en denkers, zijn uitgegaan. Ook Marx, bij de ontwikkeling van zijn ekonomische denkbeelden, heeft als achtergrond de geheele aarde door één

menschelijke maatschappij bebouwd gezien, en naar háár maat-schappelijk-nuttige arbeid de waarde bepaald van alle gebruiksdingen. Maar dit socialisme, het is duidelijk, is heel iets anders dan het streven naar vrede tusschen Staten. Het is een streven naar oplossing van Staten, naar een ontplooiing van alle verscheidenheid in de eenheid van een krachtige Maatschappij.

12-16 Augs. '14.

Storm
Een zangspel
Door
Aart van der Leeuw

DE KONINGIN ***(zingend bij het bed van het prinsesje)***
De nacht is groot
Voor een wichtje bloot;
Het wil niet slapen
Onder de wol van de schapen;
Bij sagen of kussen,
Hoe zuiend ze ook sussen,
Waakt het en schreit
Naar éindeloosheid.
Een ster
Licht ver.
Stralen der maan
Bindt daar een wolkjen aan,
Kribbe voor 't kind;
Voedster, de wind,
Wieg haar en zing
In sluimering.
De nacht is zoo wild en zoo groot,
Ach, voor een wichtje bloot.

Een stormvlaag giert en ratelt aan de ruiten. Het prinsesje richt zich op van haar peluw.

DE KONINGIN
Rustig, die gaat weer voorbij,
Sidderend wenkt hij naar mij,
Een engel jaagt hem, hij vlucht
Als dorre blaadren door de lucht.

Luider huilt de wind, brekende takken kraken en knetteren. Het prinsesje verbergt haar gezicht in het kussen.

DE KONINGIN
O, hij knakt ze als halmen,
Oorlogskreten galmen,
Dof roffelt zijn trom;
Ween daar niet om.
Morgen, morgen, zie de rozen
Paarlen dragen die zij kozen
Uit de tranen van den strijd,
Kleinood ter vergetelheid.
Maar de wit-gewonde boomen?
Morgen zal het twijgje droomen
Hoe, een ták in vollen zomer,
Het de wond omwinden zal
Met een weemlend blaadrental,
In den milden, nieuwen zomer.

Boven het windgerucht uit klinkt een noodkreet. Het prinsesje snikt.

DE KONINGIN ***(luisterend)***
Roept daar de oude pelgrimsman?
Staf noch krans beschermen kan,
Voor de vlagen van den storm

't Broklig leem der menschenvorm.
Kind, gij kent den zwerver wel,
Zwerven speelt hij als een spel,
Moe doorstrompelt hij den dag,
Groet de sterren met een lach,
Lacht als hij de zon weer ziet
Stralen om zijn diep verdriet,
Lacht, nu hem de gastheer dood
Herberg biedt en brood na nood.
Stil, ik zal mijn knechten zeggen
Op een baar hem neer te leggen,
Zorgzaam zoo men bloemen draagt,
Of een wanklend wichtje schraagt.
Morgen, als hij dan ontwaakt,
Wijl het licht zijn sponde raakt,
In de zaal van blauwe zij,
Lacht hij zuchtend ‘heil is mij’,
En begint een nieuwe reis
Op een beter wijs.

De wind neemt bezit van de wereld. Pannen en steenen storten tot scherven en puin. Om de angst van haar kind tot bedaren te brengen, spreekt en zingt

De Koningin
Het huisje van de weduwvrouw!
Waarom op mooie zomerdagen
Ge vleiend aan mijn knie komt vragen:
‘Toe, naar het huis der weduwvrouw’.
Bij 't klinken van je kleine stap
Heft zij het hoofd in neepjeskap,
Waar rond, langs 't raam, een wingerdrank
Zijn stengels slingert malsch en slank;
Een oud, dik boek beurt zij heel dicht
Voor het gedoofdë oogenlicht,

Wijl blij, in haar bebloemden hof,
Een vogel jubelt, God ten lof.
Nu was 't de wind die tot haar sprak,
Vernieler, door een gat van 't dak,
En, vóor de ziel zich kon bezinnen,
Liep hij met puts en bezem binnen,
Smeet ruw 't wrak huisraad in een hoek,
Sloeg blad na blad om van het boek,
En dweilde en boende aan vloer en wanden,
Met zwaaien van zijn natte handen.
‘Genoeg, de weduwvrouw gaat weenen!’
En meester wind voer gierend henen.
Maar morgen vroeg, als zij altijd
Nog naast haar naakte muren schreit,
Zullen de bure', in lange rij,
Met mortel komen, balk en lei.
Terwijl hun troost gulmondig kout,
Wordt fluks heur kluis nieuw opgebouwd,
Tot zij, door 't bloeiend dak gekroond,
Tevree weer voor haar venster woont,
En het gedoofdë oogenlicht
Naar den gekreukten bijbel richt.

Het prinsesje glimlacht rustiger. Dan plotseling begint zij weer luider te schreien. De koningin ziet haar verschrikt en vragend aan.

HET PRINSESJE
Ik ween niet om de bloemen en de menschen,
Slechts Psyche, Psyche zou ik veilig wenschen.

DE KONINGIN
Psyche, mijn kind,
Wat deert haar de wind?

Wie is zij, wat weet gij van haar,
Hoe leeft zij, weeft zij, wáar?

HET PRINSESJE

De voedster zegt,
's Avonds, voor zij mij te slapen legt,
Droom van Psyche, droom
Van de azuren hemelzoom,
Waar haar slot gloeit onder wolken,
Boven zee en wereldkolken.
Psyche, met haar bloemstofwieken,
Als het krieken
Van den uchtend rozerood,
Ach, wen nu het wilde weder
Wat zoo licht is en zoo teeder
Met zijn grove knoken stoot?
In haar slaapzaal, louter glas,
Staat een bed uit bijenwas,
Webben waaien als gordijnen,
Waardoor dauw een lamp doet schijnen.
Wee, als daar een storm in jaagt,
Wordt het wonder weggevaagd.
Zal ik nooit meer kunnen denken,
Dat van ver haar vleugels wenken
Naar een later land?
Waàrom nog voor 't raam te staren,
Waarom ruikertjes te garen,
Schelpen aan het strand?
Zonder haar zijn alle glanzen
Dof en dor de kranzen.
Daarom ween ik, niet om bloemen, niet om menschen,
Psyche zou ik veilig wenschen.

DE KONINGIN

het prinsesje in de kussens drukkend, met een jubelende stem:

Psyche, mijn kind,
Wat deert haàr de wind?
Als het groen bij onweersvlagen,
Als het zaad in winterdagen,
Rijpt haar 't hart
Door smart.
Heil! heur huis is zóó gebouwd,
Dat het bloed er stolt tot goud,
Een juweel de traan er glanst,
Dood daar als een vlinder danst.
Storm? Slechts nieuwe melodie
Voert hij toe aan d'harmonie,
Die uit sferen welft omhoog
Tonenrijken regenboog.
Morgen, als gij voor uw raam
Psyche roept, haar lieven naam,
Wen de winden niet meer rennen,
Zult gij nauwlijks haar herkennen:
Ernstig als een diepe wel,
Lavend, wetend, waterhel,
Zoo gehéel de jonge vrouw
Die mijn kindje eens worden wou.

De lamp is uitgegaan, de storm bedaart, het rustig ademen van het prinsesje wordt hoorbaar.

DE KONINGIN
Eia, slaap nu,
Eia, raap nu
Asfodellen en papaver,
Honingzoete maanweiklaver,

En bedek u zóo,
Dat de droomgod met zijn vleugel
Uw gesloten bloemenheuvel
Nimmer raakt dan nauw' en noô.
En Psyche, spreid Uw zachten schoot,
Want nacht is groot
Voor 't wichtje bloot.

Psychanalyse[1)]
Door
T.J. de Boer

II. De Droomtheorie van Freud.

Mag men Freud en zijn aanhangers gelooven, dan is nu eindelijk de oplossing gevonden van het raadsel van den droom. Op eigenaardige maar thans doorzichtige wijze spiegelt zich in den droom de onbewuste werkzaamheid van den menschelijken geest en de ware uitlegging van den droom is derhalve het beste middel om door te dringen in de diepten van het onbewuste leven. De droom is verklaard, het onbewuste heeft geen geheimen meer, zoodat er dus geen reden bestaat om nog met den dichter te spreken van

De schoone duidlijkheid van de *onbegrepen* droomen.

I

De zaak verdient nader onderzoek. Zoo onpartijdig mogelijk[2)], aan de hand van Freuds eigen geschriften[3)], zal ik trachten een

1) Zie de Psychanalyse, I, in 'De Beweging' van Mei j.l.
2) Freud en de meeste van zijn aanhangers schrijven psych*o*-analyse; ik schrijf, omdat dit met de regels van Grieksche woordvorming overeen komt, psychanalyse. Dit weglaten van de *o* wordt mij door een voorstander van Freuds theorie aangerekend als vijandschap tegen de ware leer, een tegenstand die overwonnen moet worden. Eigenaardige ketterjagerij!
3) *Die Traumdeutung* 3e Aufl., Leipzig - Wien, 1911; *Ueber den Traum*, 2e Aufl., Wiesbaden, 1911.

overzicht te geven van zijn droomtheorie. Onder de opmerkingen, die ik naar aanleiding daarvan zal maken, schuilt misschien weinig nieuws. Ik moet daarom den belangstellenden lezer verzoeken bij het volgende meer op het al of niet juiste dan op de oorspronkelijkheid der voorstelling te letten.[1)]

Omdat onze droomen, althans vele daarvan, in hooge mate afwijken van de werkzaamheid van het wakend bewustzijn, heeft men van ouds een bizondere verklaring daarvoor gezocht. Volgens sommigen zou de droom een ingeving zijn van goden of geesten, volgens anderen een voortbrengsel van den menschelijken geest, die, onafhankelijk van de uitwendige natuur, los van de banden der zinnelijkheid, zijn verbeelding vrij laat werken. Freud noemt dit een overschatting van den droom of een miskenning van zijn natuurlijk karakter. Toch staat hij dichter bij deze oude opvatting dan bij de meening van tegenwoordige filosofen, van artsen vooral, die den droom zooveel mogelijk wenschen te verklaren als een werking van zintuig- en zenuwprikkeling, een verrichting van enkele celgroepen, terwijl de meeste en beste deelen van de hersenen slapen, een toestand, waarin er geen volbewust denken is om te kontroleeren en geen bewust willen dat tot handelen leidt. Hadden de laatsten gelijk, dan zou, zegt Freud, de droom van weinig beteekenis zijn, misschien zelfs onnut of van ziekelijken aard. Hij schat hem veel hooger en meent dat de droom een zeer belangrijke verrichting van den geest is, van de grootste beteekenis om het innerlijke van den mensch te leeren kennen, van het gezonde zoowel als van het zieke leven. De kennis van het zieke leven beteekent voor Freud ook den weg tot genezing of, meer nog, de genezing zelve. Wij kunnen dit laten rusten, om al onze aandacht aan zijn zeker merkwaardige droomtheorie te wijden.

Ook volgens Freud is er in den droom heel veel, waartegenover ons wakend bewustzijn vreemd staat. Dat moet verklaard worden. Om dit te doen neemt hij aan, dat de droom in werkelijkheid iets anders is dan hij schijnt te zijn, m.a.w., dat hij een dieper

1) Het is hier niet de plaats om de litteratuur over het onderwerp op te noemen. Ik maak echter een uitzondering voor het boekje van Dr. HANS HENNING, *Der Traum ein assoziativer Kurzschluss,* Wiesbaden, 1914, dat ik eerst na het schrijven van mijn artikel in handen kreeg en waarmee mijn beschouwingen op vele punten overeenstemmen.

liggende beteekenis heeft, die gevonden kan worden door psychanalyse, d.i. door ontleding van den bewusten droom in zijn elementen, waarbij we dan allerlei invallen (associaties) uit het onbewuste krijgen, die ons langzamerhand zin en beteekenis van den droom duidelijk maken. De eerste grondstelling van Freud is dus, dat we moeten onderscheiden tusschen de *latente* (= voorloopig onbewuste) *droomgedachten* en den *manifesten* (= bewusten, door ons herinnerden) *inhoud* van den droom. Voorshands is deze stelling even onbewezen als onweerlegbaar. Laten we daarom toezien, hoe er mee gewerkt wordt.

We gaan dan uit van onze herinnering, d.i. van den bewusten (manifesten) *inhoud* van den droom. Wat verstaat Freud daaronder? Naar het mij voorkomt, op grond van zijn geschriften en die van zijn school, bedoelt hij daarmee feitelijk het droom*verhaal,* zooals dit door den droomer opgeschreven of aan anderen verteld wordt. Slechts bij uitzondering gebeurt dit onmiddelijk na het wakker worden, meest later op den dag, soms na weken, maanden of jaren. Ieder nu die eenige aandacht heeft geschonken aan de vluchtigheid van zijn droomverschijningen! weet hoe moeilijk het is ze in woord of schrift weer te geven. Freud rekent daar weinig mee, m.i. te weinig. Maar het grootste bezwaar dat ik tegen zijn werkwijze heb is dit: de woorden waarin we onze droomen mondeling of schriftelijk meedeelen zijn slechts voor een deel, en wel voor het kleinste gedeelte, woorden die werkelijk in onzen droom voorkomen. Het droom*verhaal* is, wat de inkleeding in woorden betreft, voor een groot deel een voortbrengsel van ons normale leven in wakenden toestand. Freud zelf - ik kom daar later op terug - legt grooten nadruk op het aanschouwelijke, bepaald *visueele* karakter van onze droomen. Van zijn eigen standpunt beschouwd is het dus wel een zeer groote inkonsekwentie het in woorden gesteld verhaal voor den manifesten inhoud van den droom te laten gelden. Toch werkt hij hiermee en gebruikt die woorden als uitgangspunt van associaties, waarbij dan natuurlijk allerlei woordspelingen en kwinkslagen te voorschijn komen. Voorbeelden hiervan zijn er in zijn werk zoo overvloedig, dat ik hier geen bewijzen behoef aan te halen.

Dit gaat bij hem zoover, dat hij de droomen en zijn werk over de droomen onvertaalbaar noemt.[1)] Wij kunnen hem dit

1) Het is ook werkelijk onvertaalbaar. Als hij b.v. zegt dat ‘Zimmer’ in den droom beteekenen ‘Frauenzimmer’, dan is dit niet in 't Hollandsch over te brengen, of men moet aannemen dat een Hollander die van een ‘kamer’ droomt eigenlijk een ‘kamermeisje’ bedoelt.

gereedelijk toestemmen, maar het bewijst tevens, dat het in een bizondere taal gedaan verhaal voor hem gelijk staat met den zakelijken inhoud van den droom. Hierover verder uit te weiden zou verloren moeite zijn. Freud miskent niet alleen wat de psychologie van het getuigenis ons in de laatste jaren omtrent de fouten van de herinnering heeft geleerd, maar hij toont een volslagen onwetendheid aangaande de taalpsychologie, die zich ook eerst in den laatsten tijd heeft ontwikkeld. Door niet te vragen in welk verband het droom*verhaal* staat tot den *inhoud* van den droom mist de psychanalyse een vertrouwbaren grondslag. Ik zou hier nog iets verder kunnen gaan. Er zijn mij gekontroleerde gevallen bekend, dat iemand bij het wakker worden vertelt in zijn droom niet te hebben kunnen schreeuwen, terwijl hij het wel gedaan heeft, en evenzoo gevallen waarin de droomer iets anders gesproken of geroepen heeft, dan hij na het ontwaken zelf meent. Met vele vroegere schrijvers vermoed ik, dat onze droomverhalen in hoofdzaak min of meer afwijkende bewerkingen zijn van wat in de overgangsperioden van slapen tot waken ons tot bewustzijn komt. Dit vermoeden heeft nog veel nader onderzoek en bewijs noodig. Wat ik ermede bedoel schijnt overeen te komen met de zoogenaamde ‘sekundaire bewerking’ van den droom, waarvan Freud spreekt (zie beneden onder VI).

II

Tot verduidelijking van het voorgaande deel ik twee droomen mee, zooals ze mij verteld zijn *(droomverhaal)*.

A. Ik sta op een klein voor anderen verboden terrein. Er komt een vlieger neer in een klein vliegtuig, het is een soort van sportkarretje, waarvoor bij nader toezien een paard gespannen is. Kijkers komen toeloopen, maar de politie drijft ze uiteen....

B. Mijn vriend N. is gestorven, maar ik moet drie dagen uit de stad en kan dns niet bij de begrafenis zijn. Ik wil bloemen sturen, ga die zoeken op een groot weiland, maar kan ze niet

vinden. Ik denk verder, hoe ik mij het lot van de achtergeblevenen zal aantrekken....'t lijkt moeilijk....wakker.

Met droomuitlegging houd ik me geheel niet bezig. Eerst moet er vastgesteld zijn, wat er werkelijk plaats heeft in, den droom Ten opzichte van A begin ik dus te vragen, hoe de droomer aan dat 'verboden terrein' komt, of hij een bordje met 'verboden toegang' heeft gezien, of iets dergelijks. Hij heeft niets gezien, hij weet maar vaag, de uitdrukking staat misschien onder den invloed van het duidelijk geziene uiteendrijven door de politie. Zoo tracht ik te onderscheiden tusschen het aanschouwelijke, levendig herinnerde en de min of meer vage gedachtenverbindingen, soms alleen maar woorden om het verhaal af te ronden.

Wat B. betreft, het eenige wat zeer duidelijk als gezichtsbeeld herinnerd werd is het zoeken naar bloemen die niet te vinden zijn. Het andere is zeer vaag, behalve het slot dat sterk de aandacht trekt, het den droomer lastig maakt en waarschijnlijk oorzaak is van het wakker worden. De droomer twijfelt, bij navraag, ten opzichte van de volgorde der deelen, waaruit zijn droom bestaat. Het is heel goed mogelijk, dat hij eerst bezig was bloemen te zoeken en eerst daarna op de gedachte kwam dat hij die voor de begrafenis van zijn vriend noodig had en dat verder het overspringen op andere beelden en gedachten, in verband met het geremd zijn van de willekeurige bewegingen, den indruk maakt van niet te kunnen vinden, niet bij de begrafenis te kunnen zijn enz. Wij beschikken op het oogenblik over geen middelen om de ware toedracht der zaak vast te stellen en kunnen dus slechts vermoedens uitspreken. Freud vat echter het droomverhaal op als een vertrouwbaar punt van uitgang.

Maar ook hij weet dat er wat anders achter zit. Volgens hem zijn er latente droomgedachten, die alleen in de droomen van kinderen, en soms ook van volwassenen, direkt tot uiting komen, maar die bij de laatste gewoonlijk een of meer bewerkingen ondergaan, voordat ze als inhoud van den droom verschijnen. Om goed te begrijpen, waarin die bewerkingen bestaan, maken we nu eerst nog kennis met wat volgens Freud de eigenaardigheid is van de droomgedachten.

Elke droomgedachte is dan eigenlijk een wensch, die door den droom wordt vervuld. De hongerige droomt dat hij eet, de arme, dat hij rijk is. Niemand twijfelt er aan, dat dergelijke droomen,

en misschien betrekkelijk veel, voorkomen. Het nieuwe in Freuds theorie is, dat elke droom als vervulling van een wensch moet worden opgevat en dat de diepste grond van al die wenschen ligt in de sexualiteit van de kinderziel. Op dit moeilijk te kontroleeren gebied zal ik Freud niet volgen, maar vestig alleen de aandacht hierop, dat hij, met weinig kritiek, elken droom, waarin duidelijk een wensch vervuld wordt, als direkte, hetzij dan positieve of negatieve, uiting van het onbewuste aanvaardt, daarentegen elken anderen droom, waarin dit niet duidelijk is, met behulp van zijn uitlegkunst tot zulk een wensch herleidt. Dat het onbewuste niets doet dan wenschen (sexueel of niet, dat zij in 't midden gelaten) is een onbewezen en niet te bewijzen stelling. Het oordeel daarover, dat een droom de *direkte* vervulling van een wensch is, dan wel de vermomde op allerlei wijs onkenbaar gemaakte uiting daarvan is willekeurig, berust althans niet op eenduidige gegevens. Het is het oordeel van het wakend bewustzijn, dat het onduidelijke of aanstootelijke van den droom naar eigen analogie begrijpelijk tracht te maken, zonder de eigenaardigheid van het droomleven zelf te verklaren. Freud doet met het droomverhaal wat sedert oude tijden theologen en filosofen met de werken van dichters en profeten hebben gedaan: door allegorische uitlegging worden eigen gedachten uit de vormen van vroegere kultuur te voorschijn gehaald. Volgens Freud zijn de wenschen, die in den droom tot uitdrukking komen, vroeger uit het bewustzijn verdrongen. Het wakend bewustzijn kan ze niet meer toelaten, of is niet meer in staat zich te herinneren. Alleen in den droom beschikken we over die onbewuste gedachten. Soms direkt, maar meestal gaat het anders. Wel zwijgt de kritiek van het wakend bewustzijn, wanneer we droomen, maar er is nog iets anders - Freud noemt het *de censuur van het voorbewuste,* een middending tusschen het onbewuste en het gewone bewustzijn - dat het direkt tot uiting komen van onze wenschen in den droom verhindert. Zoo ondergaat de wensch van het onbewuste (de droomgedachte) een aantal bewerkingen, voordat de droom hem kan opnemen en als vervuld voorstellen.

III

De eerste van deze bewerkingen van het droommateriaal noemt

Freud de *verdichting,* d.i. een condensatie, een samenpersing. Veel wordt weggelaten en de opgenomen elementen worden zoo geperst, dat ze 'meervoudig gedetermineerd' zijn, d.w.z. van alles kunnen beteekenen. Zoo is de droom te vergelijken bij een beeldschrift, waarin, tengevolge van de beperktheid van den beeldenschat, elk beeld meer dan een beteekenis moet hebben, die dan uit den samenhang is op te maken. De psychanalytische school gaat in de praktijk van de droomuitlegging veel verder dan deze vergelijking doet vermoeden. Men houdt zich niet aan de naastliggende beteekenis en stoort zich niet aan den samenhang. De verdichting wordt zóo opgevat, dat in weinig woorden (of beelden) een groot aantal gedachten is uitgedrukt, zoodat elk element van den droom meer dan een beteekenis heeft. Om dit te bewijzen beroept men zich op de vele invallende gedachten, die de droomer later bij het analyseeren van zijn droomen krijgt. Er zijn echter verschillende redenen die ons nopen dit bewijs voor uitermate zwak te houden. De twee voornaamste zijn deze, en zij gelden niet alleen ten opzichte van de verdichting, maar ook van andere bewerkingen van het droommateriaal. Vooreerst is de persoon, wiens droomen ontleed worden of die zich met het ontleden van eigen droomen bezig houdt, in een eenigszins passieven toestand. Hij laat zich maar van alles invallen, een toestand die met zoogenaamde 'dagdroomerij' eenige overeenkomst vertoont. Zijn wellicht de nu opduikende beelden en gedachten nieuwe droomen of brengen ze metterdaad het materiaal aan het licht, waaruit de gebrekkig herinnerde droom vroeger is saamgesteld? Nemen wij dit laatste aan, dan is er nog een tweede groote moeilijkheid. Men neemt aan, dat een lange reeks van voorstellingen zich in den droom tot een of weinig elementen verdicht, maar nu moet bij de ontleding de omgekeerde weg worden ingeslagen, om van den inhoud van den droom tot de oorspronkelijke droomgedachte van het onbewuste te komen. Nu weet toch iedereen, hoe moeilijk het is een eenigszins gekompliceerden weg, dien men van A tot Z heeft afgelegd, van Z tot A terug te vinden. Dubbel moeilijk is dat bij het ontleden van den droom, omdat we hier immers niet eens weten, hoe we van A tot Z zijn gekomen. Voor 't overige wil ik niet beweren dat iemands wijze van associeeren ons niets zou kunnen zeggen omtrent de eigenaardigheid van zijn droomen, - met Freud neem ik dit wel dege-

lijk aan -, maar de bedoeling is hier alleen voorzichtiglijk op een paar moeilijkheden te wijzen.

Wat Freud met het *verdichtingsproces* in den droom bedoelt is het best door een voorbeeld te verduidelijken. Omdat de duitsche droomen onvertaalbaar zijn, ontleen ik er een aan de rektorale rede van Prof. Jelgersma over *'Ongeweten geestesleven',* die op blz. 14 schrijft: 'Deze verdichting geeft allerlei mengbeelden. "Professor", zei op een dag een patiënt tot mij, ik ben van "nacht met u uit geweest maar gij waart in mijn droom een stok." In de wandelstok, waarop hij steunde, was mijn gezicht als knop uitgehouwen. Ik was dus zijn steun, en wanneer ik u mee wilde deelen, waarom ik zijn steun was, dan zou ik u zijne geheele ziekte en zijn geheele leven moeten mededeelen. Waarom koos hij echter het beeld van een stok, hij heeft mij nooit, minder vleiend, met een stok vergeleken. (?) De zaak is heel eenvoudig. Den vorigen dag had hij het ver van Vondel op de stok van Oldenbarneveldt gelezen. Deze korte droom van een enkele zin omvat bij dezen jongen man, wanneer ik hem verder zou gaan ontleden, een heel stuk leven, en toch is hij dood eenvoudig. Het lezen van een vers den vorigen dag was de droomaanleiding. Het meest treffende van den inhoud van dit vers, had zich buiten zijn weten, zonder dat zijn persoonlijke wil daartoe iets kon toe of afdoen, in verband gesteld met het begrip "steunen op iets", dit steunen was veroorzaakt door honderderlei ervaringen uit zijn leven, de behoefte aan steun was het gevolg van zijn ziek zijn, waarbij dan als vanzelf het beeld van zijn medicus kwam en dit alles samen, vereenigd en in beeld gebracht, als situatie en gebeurtenis voorgesteld, is zijn korte droom.'

Hoewel niet zonder eenige bedenking, wil ik toch aannemen, dat alles hier zoo gegaan is, als Prof. Jelgersma het voorstelt. Maar dan is het me nog niet geheel duidelijk, dat een dergelijk verdichtingsprooes een bizondere eigenaardigheid van den droom behoort genoemd te worden. Ten opzichte van alles wat gebeurt, tot het allereenvoudigste toe, kan men, in steeds wijder kringen, groepen van aanleidingen en oorzaken bijeenzoeken die gezamenlijk de voorwaarden zijn van dit enkele gebeuren. Wat is er alles niet noodig geweest om een speld te maken of de pen waarmee ik dit schrijf! Zoo is het ook met onze woorden en beelden, die we wakend of droomend ons herinneren. Er zit veel

arbeid achter, eigen levensarbeid en de werkzaamheid van het voorgeslacht.

Ten opzichte van den droom noemt Freud dit algemeen verschijnsel *verdichting*. Hij weet echter, dat men de zaak ook anders kan beschouwen of dat, zooals hij zich uitdrukt, ook het omgekeerde plaats heeft. Op blz. 227 van de 'Traumdeutung' erkent Freud, dat niet alleen elk element van den droom meer dan een gedachte uitdrukt (dit is *verdichting),* maar dat ook een enkele gedachte door meer dan een element van den droom wordt vertegenwoordigd. Vele elementen van den droom drukken dus een en dezelfde gedachte uit. Dit is juist het omgekeerde van het verdichtingsproces, maar Freud heeft er geen naam voor en geeft geen voorbeelden, en daaruit is wel te verklaren, dat tot heden, voorzoover mij bekend is, noch de aanhangers, noch de tegenstanders van de psychanalyse op dit punt bizonder hebben gelet. In werkelijkheid' echter staat, naar het mij voorkomt, dit omgekeerde van het verdichtingsproces in het middelpunt van al de psychanalytische beschouwingen over den droom. Onder den grilligen rijkdom onzer droombeelden speurt de psychanalyse overal een en dezelfde gedachte, de vervulling van den sexueelen wensch. Alles met onnavolgbare virtuositeit tot deze éene kerngedachte herleidend, verliest ze daarbij de eigen stelling uit het oog, dat nl. een veelheid van levenservaringen in de korte gedrongen symbolen van den droom tot uiting komt.

IV

Een tweede werkzaamheid, waaraan de droom zijn eigenaardigen inhoud dankt, noemt Freud *verschuiving*. Daardoor kan de droom zich zeer ver verwijderen van de eigenlijke droomgedachten. Verdichting maakt deze minder duidelijk, maar verschuiving kan ze geheel onkenbaar maken, aan den droom een vreemd aanzien geven. Des te noodzakelijker is dan natuurlijk de psychanalyse, om op het juiste spoor van de droomgedachten te komen.

Freud stelt zich dit zoo voor, dat de censuur die het voorbewuste uitoefent aan de meest wezenlijke droomgedachten den weg tot den manifesten droom verspert en daarvoor andere onbelangrijke voorstellingen in de plaats schuift. Vandaar dan dat de inhoud van onze droomen zoo eenvoudig is en zoo onnoozel

schijnt. Het belangrijke wordt achtergehouden en onverschillige dingen nemen in den droom de eerste plaats in. Men kan het echter nooit met zekerheid weten, of de in den droom tot uiting gekomen gedachten echte dan wel ondergeschoven kinderen zijn Het is mogelijk dat Freud individueel een scherp waarnemingsvermogen bezit om het echte van het onechte te onderscheiden, maar het is zeker, dat deze theorie van de droomverschuiving de deuren opent voor de meest willekeurige uitlegging. Achter elk onbeduidend element van den droom moet nu eenmaal iets bizonder gewichtigs verborgen zijn en die zoekt die vindt. Des te gevaarlijker is deze theorie, omdat Freud de verschuiving den voornaamsten faktor van den droom noemt. Tengevolge van de verschuiving heeft er in de ziel een ‘Umwertung aller Werte’ plaats: het belangrijke draagt zijn waarde over op wat voor ons zonder beteekenis is.

Dit onbeduidende, dat zich in den droom op den voorgrond dringt, is nu - volgens Freud - dikwijls zoo niet altijd een voorval van den laatsten dag. Het zij me vergund ook hier een illustratie aan Prof. Jelgersma's rede te ontleenen. Naar aanleiding van een politieke spotplaat, den vorigen avond gezien, met afbeelding van dieren, droomt hij, dat op een wandeling met vrouw en kinderen zijn zoontje door een veulen (liever nog een ezel) in het been gebeten wordt. Hier heeft een verschuiving plaats gehad. De eigenlijke droomgedachte is - laten we dit met Prof. Jelgersma aannemen - dat zijn zoontje door het schoolonderwijs mishandeld wordt. Maar de censuur schrapt deze oneerbiedige gedachte en zet in de plaats van het onderwijs en den schoolmeester het veulen of den ezel.

Men zou dit ook - en zoo doet Prof. Jelgersma - een symboliseering kunnen noemen. Het bijtende veulen beteekent het onderwijs, dat door zijn onredelijke eischen aan sommige kinderen schade doet. Omdat de droom niet over logische middelen tot uitdrukking daarvan beschikt neemt hij zijn toevlucht tot beeldspraak.

V

In dit laatste ziet Freud een derde eigenaardigheid van de

droomwerkzaamheid, nl. de *dramatiseering,* anders gezegd het *aanschouwelijk karakter* van den droom. In den droom komen weinig of geen abstrakte gedachten, geen logische verbindingen voor, maar alles is er beeld, en wel meest in den vorm van gezichtsvoorstelling. De kontrole van het wakend bewustzijn met zijn samenhangende ervaring ontbreekt en de droomvoorstellingen bezitten een zoodanige zinnelijke duidelijkheid, dat wij er het waarnemingskarakter aan toekennen. Van dit algemeen bekende feit wordt, naar het mij voorkomt, door Freud een overdreven, eenzijdige, ten deele bepaald onjuiste voorstelling gegeven. Dat er in de droomen, althans van sommigen, hoogere denkprocessen voorkomen, moet hij zelf toegeven. Het visueel karakter van de droombeelden wordt bepaald overschat en is ook niet in overeenstemming met hetgeen Freud elders leert. Ik wees er reeds op, welke groote beteekenis voor hem de woorden van het droomverhaal bezitten. Uitvoerig behandelt hij de wonderlijke vorming en samenstelling van woorden in den droom. Hij erkent ook, dat behalve gezichtsvoorstellingen dikwijls gehoorsvoorstellingen in den droom voorkomen en verder, schoon minder vaak, voorstellingen van andere zintuigelijke gewaarwording. Dat wij in den droom geluiden hooren, spreken en hooren spreken is volstrekt niet zeldzaam. Ik kan mij hier beroepen niet alleen op eigen ervaring en die van anderen, maar ook op eenige statistieken, waaruit blijkt, dat in 60-75% van onze droomen gehoorsvoorstellingen gevonden worden. Gezichtsvoorstellingen zijn er bijna altijd, maar het is niet uitsluitend een kenmerk van het droomleven, dat de gezichtsvoorstellingen talrijker en helderder zijn dan de voorstellingen van het gehoor. Wanneer wij den schat van zinnelijke voorstellingen waarover ons wakend bewustzijn beschikken kan inventariseeren, dan zullen we ook een dergelijke verhouding vinden tusschen gezichtsbeelden en gehoorsindrukken.

Prof. Jelgersma beweert in zijn reeds meermalen aangehaalde rede: ‘Gehoorswaarnemingen en spreken komen bijna niet in onze droomen voor’, of sterker nog: ‘Zooals wij gezegd hebben, beschikt de droom niet over de taal, maar moet zich met het afbeelden door het gezicht tevreden stellen. Hij is als de schilder en beeldhouwer, die ook alleen over eene repoductie door gezichtsbeelden beschikken en daardoor ontstaat eene groote beperking in dàt, wat de droom voor kan stellen.’

Hierop is het volgende te antwoorden.

Dat er menschen zijn die sterk of bijna uitsluitend visueel droomen betwijfel ik niet, maar hun individueele ervaring mag niet als algemeen worden aangenomen. Zeker is het dat Prof. Jelgersma op dit punt de theorie van Freud nog eenzijdiger voorstelt dan ze werkelijk is. Het is er Freud vooral om te doen, sterk den nadruk te leggen op de rol die, in tegenstelling met het logisch en kritisch denken van het wakend bewustzijn, zinnelijke voorstellingen en gemoedsaandoeningen *(affekten)* in onze droomen spelen. En daar het zinnelijk-aanschouwelijk karakter der voorstellingen altijd het meest opvalt bij onze gezichtsbeelden, zoo laat het zich verklaren, dat hij, afgedacht nog van zijn eigen visualiteit, aan het beeldend karakter van den droom te veel aandacht heeft geschonken.

In verband hiermede maakt Freud een aantal opmerkingen, waarvan sommige niet onweersproken mogen blijven. De droomgedachten staan, volgens hem, in logische betrekkingen tot elkander, maar de droom beschikt niet of niet voldoende over middelen om logische betrekkingen uit te drukken. Om b.v. het verband van oorzaak en gevolg aan te geven worden de betrokken deelen naast elkaar geplaatst of in twee droomen na elkaar gebracht. Nog merkwaardiger is het wat er met tegenstelling en ontkenning gebeurt. De droom kent geen logische tegenstelling of ontkenning. Voor de praktijk van de psychanalyse volgt hieruit, dat het ja van den droom neen of het neen ja kan beteekenen. Van elk element van den droom is het voorshands onzeker of het positief dan wel negatief door de droomgedachten is bedoeld. Alles in den droom kan precies het tegendeel beteekenen van wat het schijnt, omdat de droom de tegendeelen vereenigt. Bij uitzondering haal ik hier het onvertaalbaar duitsch aan, (Die Traumdeutung, blz. 251): ‘Gegensätze werden mit besonderer Vorliebe zu einer Einheit zusammengezogen oder in einem dargestellt. Der Traum nimmt sich ja auch die Freiheit, ein beliebiges Element durch seinen Wunschgegensatz darzustellen, so dass man zunächst von keinem eines Gegenteils fähigen Elemente weiss, ob es in den Traumgedanken positiv oder negativ enthalten ist.’ Gelukkig echter is volgens deze theorie de ‘eenheid van tegendeelen’ alleen eigen aan den droom, niet aan de daarachter liggende droomgedachte. Maar er behoort toch een groot geloof in de voortreffelijkheid der psychanalyse

toe om aan te nemen, dat deze in staat is voor elk element van den droom het juiste teeken (+ of -) te zetten.

Tot staving van deze leer omtrent de eenheid van tegendeelen in den droom beroept Freud zich o.a. op de theorie van K. Abel betreffende de dubbelzinnigheid van de stamwoorden in de oudste talen (‘Der Gegensinn der Urworte’). Omdat deze taalpsychologische antikwiteit (1884) door de aanhangers van Freud te pas en te onpas wordt aangehaald, wil ik even wijzen op het ongegronde van dergelijke beweringen. Eenvoudige tusschenwerpsels als *o* en *och* worden, zegt men, gebruikt zoowel om vrees als vreugde, zoowel om afschuw als verwondering uit te drukken, dus de meest verschillende en tegenstrijdige aandoeningen. Bedenkt men echter dat deze tusschenwerpsels op zeer verschillende wijs, met verschil van toon en gebaar, worden uitgesproken, dus volstrekt niet dezelfde zijn al worden ze door dezelfde schriftteekens voorgesteld, dan ziet men opeens het oppervlakkige van de geheele theorie. Gebruikt de Griek zijn □*v*□*α* □*α*□ □*v*□*α* om verschillende richtingen aan te duiden, dan is reeds een begeleidend gebaar voldoende om die te onderscheiden en het is dwaasheid te beweren dat □*v*□*α* zoowel *hier* als *daar* beteekent. In een primitieve Afrikaansche taal heeft men voor *groot* en *klein* schijnbaar hetzelfde woord, maar het eerste wordt op lagen, het tweede op hoogen toon gesproken: het is dus niet hetzelfde woord, dat zoowel groot als klein beteekent. Gesteld dat het italiaansch *caldo* (= warm) oorspronkelijk hetzelfde woord is als het duitsche *kalt,* ons *koud,* het engelsche *cold,* dan is het toch een zeer voorbanige, onbewezen en onwaarschijnlijke gevolgtrekking, dat het oorspronkelijke woord zoowel warm als koud beteekende. Veel waarschijnlijker is het, dat de oorspronkelijke beteekenis of eenerzijds of in beide richtingen in den loop der tijden wijzigingen heeft ondergaan. De taalgeschiedenis leert ons, dat de woorden niet alleen van vorm maar ook van beteekenis voortdurend veranderen. En de dagelijksche ervaring zegt immers aan iedereen, dat de omstandigheden waaronder, en de toon waarop een woord gesproken wordt de beteekenis er van bepalen. Als ik iemand ironiseerend snugger noem, dan blijkt de bedoeling uit den toon van het gesprokene of uit den samenhang van het geschrevene, maar het is niet mijn schuld, indien er beweerd wordt, dat ik het woord *snugger* gebruik met de beteekenis van *stom*.

VI

Freud kent nog een vierde werkzaamheid, waardoor de ware droomgedachten voor ons, zoolang we alleen letten op den manifesten droom, verborgen blijven; hij noemt die de ‘sekundaire bewerking.’ Wat is het geval? Als gevolg van een of meer der reeds genoemde bewerkingen (verdichting, verschuiving en verzinnelijking) ziet onze droom er dikwijls erg verward en onzinnig uit. Wij hebben daar geen vrede mee en trachten nu, terwijl we overgaan tot den toestand van het wakend bewustzijn, den droom eenigermate verstaanbaar te maken. Dit doende herstellen wij hem niet in zijn oorspronkelijke beteekenis, die van de eigenlijke droomgedachten, maar wij geven er een voorloopige, meestal onjuiste verklaring van. Het is alsof we voor de ruïne van een oud gebouw een moderne gevel zetten. Zooals boven reeds werd opgemerkt neem ik met Freud een dergelijke bewerking van onze droomen aan, maar ik meen tevens dat hiermee een nieuwe bron van onzekerheid voor de psychanalyse gegeven is.

Volgens Freud komt deze vierde faktor van den droom, de sekundaire bewerking, het meest overeen met de werkzaamheid van ons wakend bewustzijn. Hij vergelijkt ze in 't bizonder met de dagdroomerij van fantasten, van zenuwlijders en dichters. De fantasie speelt er een zekere rol in. In elk geval is het gevolg van deze bewerking, gesteld zij heeft plaats, dat het ons geraden is zeer kritisch te staan tegenover de duidelijkste en naar het schijnt meest begrijpelijke deelen van den droom. Alles wat hierin onduidelijk, onsamenhangend, oppervlakkig beschouwd zonder eenig belang schijnt, heeft voor de psychanalyse juist de grootste beteekenis. Wat de droomer zelf niet begrijpt, wat hem verder bij zijn invallen zelf onzinnig of aanstootelijk voorkomt, daarop komt het vooral aan. En de inhoud van den droom beteekent op zich zelf weinig, van belang is alleen de werkzaamheid die hem heeft gevormd.

Met de vier genoemde faktoren gelooft Freud deze werkzaamheid volledig te hebben beschreven. Door de ontleding van het produkt de faktoren die tot de samenstelling meewerkten ontdekkend krijgt hij kennis van de oorspronkelijke droomgedachte, d.i. van den wensch die in den droom vervuld moest worden. Er is

echter nog de mogelijkheid, dat het met alle middelen van de psychanalyse niet gelukt in elken droom een wensch vervuld te vinden. Ook voor de uitlegging van dergelijke droomen heeft de nieuwe kunst een middel gevonden. Droomen die met geen mogelijkheid als wenschvervulling zijn te verklaren, zijn te danken aan den wensch, dat Freud met zijn psychanalyse ongelijk moge hebben. Het zijn gevallen van vijandschap, van tegenstand tegen de ware leer omtrent den droom! Kommentaar hierop is m.i. overbodig.

VII.

In de werken van Freud en zijn school vindt men een groot aantal droomen verhaald, geanalyseerd, van invallen voorzien en geheel of gedeeltelijk uitgelegd. Daar is veel treffends in. Ik geloof echter niet dat het goede daarin aan de methode van psychanalyse te danken is maar aan de intieme kennis van het leven der patienten, wier droomen worden uitgelegd. Naast het goede stuit ik ook op veel, dat ik eerlijk gezegd òf niet begrijp òf zeer bedenkelijk vind. Over het onbegrepene zwijg ik en wat het bedenkelijke betreft, zoo schijnt het mij ten minste, hebben we te doen met een epidemie van dubbelzinnige en gevaarlijke geestigheden, die zich van Weenen uit verspreidt.

In zijn populaire brochure over den droom, voor een grooter publiek bestemd dan zijn moeilijk te lezen hoofdwerk, geeft Freud den volgenden droom met analyse en uitlegging als voorbeeld. Met een hier en daar zeer verkort uittreksel daarvan wensch ik dit artikel te besluiten, het verder in hoofdzaak aan den lezer overlatend, de gegeven kritiek in dit geval toe te passen.

Een onmiddelijk na het wakker worden opgeschreven droom:

‘Gezelschap, aan tafel of table d' hôte....Er wordt spinazie gegeten....Mevr. E.L. zit naast mij, buigt zich geheel naar mij toe en legt vertrouwelijk de hand op mijn knie. Ik weer die af. Zij zegt daarop: U hebt toch altijd zulke mooie oogen gehad..Ik zie dan onduidelijk zoo iets als twee geteekende oogen of de omranding van een bril.’

Voor de herinnering is deze droom onverschillig, er gaat geen aandoening mee gepaard, en voor het nadenkend verstand is hij onbegrijpelijk. Maar nu komen de losse invallen naar aanleiding van de elementen van den droom:

Gister avond bracht ik in een klein *gezelschap* door; na afloop nam een vriend van me een wagen en bracht me thuis. Het is een taxameter, die me al dadelijk aan *schuld* herinnert, evenals de table d' hôte dat altijd doet. In verband daarmee citeerde ik

> ‘Ihr führt in 's Leben uns hinein,
> Ihr lasst den Armen *schuldig* werden.’

Nog een tweede inval. Eenige weken geleden heb ik mij over mijn eigen lieve vrouw geërgerd, omdat die aan een *table d' hôte* zich te veel met anderen bezig hield. Nu doet in mijn droom Mevrouw E.L. juist het *tegendeel*.

Verder: Mevr. E.L. doet juist wat mijn vrouw deed vóor onze publieke verloving. De droom is een reproduktie van dat voorval, maar in de plaats van mijn vrouw is een andere *geschoven*.

Aan den vader van Mevr. E.L. ben ik geld *schuldig* geweest.

De opmerking omtrent de mooie oogen herinnert aan een bekend gezegde en beteekent: U hebt altijd *alles om niet* gekregen! Juist het *tegendeel* is waar, ik heb alles *duur* moeten betalen. Daarom maakte het gisteravond zoo'n indruk op mij, dat ik *voor niet* thuis werd gebracht.

De vriend die mij met rijtuig thuis bracht, heeft mij reeds dikwijls aan zich *verplicht*. Het is een oogarts, die me kort geleden een antieke schaal ten geschenke gaf, beschilderd met *oogen* om de gevaren van het *booze oog* te bezweren. Ik sprak gisteravond nog met hem over een mijner patienten, die ik naar hem gezonden had om haar een *bril* voor te schrijven.

Waarom werd er in den droom *spinazie* gegeten? Omdat een van mijn kinderen, die werkelijk *mooie oogen* heeft, onlangs weigerde die te eten, zooals ik dat zelf als kind ook wel geweigerd heb. Later is het mijn lievelingsspijs geworden. De jongen kreeg nu een berisping van zijn moeder, dit herinnerde mij aan de plichten der ouders tegenover hun kinderen en nu krijgen de woorden van Goethe een andere beteekenis:

> ‘Ihr führt in 's Leben uns hinein,
> Ihr lasst den Armen schuldig werden.’

Uit dit en dergelijk materiaal (droomgedachten) is nu de manifeste droom saamgesteld (verdicht, verschoven en in beeld gebracht). Het blijkt dat er wel sterke gemoedsaandoeningen achter

zitten, dat er samenhangende gedachten aan 't werk zijn geweest en dat de tegenstellingen van eigen belang en belangeloosheid, van schuldig zijn en voor niet doen een groote rol spelen. De egoiste wensch naar liefde die niets kost blijkt ten slotte de kerngedachte van dezen droom te zijn.

Tot zoover Freud. Ik betwijfel geen oogenblik dat het verlangen naar liefde in den droom op allerlei wijs tot uiting komt. Maar het wil mij voorkomen dat dit meestal veel eerlijker gebeurt en zonder dien geraffineerden omhaal van droombewerkingen, die de psychanalyse beweert uit het onbewuste aan het licht te brengen.

Bij allerlei gelegenheid
Door
W.L. Penning Jr.

I Opwachting bij de muze

‘Voor 'n oudgediende - onaangemeld,
Onwelkom zelfs misschien -
Wat vreugd, wat trots zich in 't gewoel
Door U herkend te zien!

Hier droomde ik van gewiekten voet;
Hier keer 'k met kleinen stap,
En denk: ook na gespoorde laars
Staat vilten schoen nog knap.

Gesleten zag 'k mijn statie-rok,
En schoot een huiskleed aan;
Naar 'k hoop, zooals hij zich vertoont
Zoo acht ge uw veteraan....

Uw hofkring meesmuilt. Praat ik plomp?
Verlaag 'k uw hooge zaal?
Al droever van uw Huis vervreemd,
Ontwende ik Muzentaal;

Vereenzaamd, hong'rend naar den geest,
Verga 'k in leegte en pijn;
Ach! 't needrigst werk, weer in Uw dienst,
Mijn redding kon het zijn.'

Afwachtend zwijg ik. Menig gast
Blikt van terzij mij aan,
Doch onze Muze lacht mij toe:
'Steeds welkom, veteraan!

Vast werk, nietwaar? dat gaat niet meer;
Dus ken 'k maar één bestel:
BIJ ALLERLEI GELEGENHEID
Springt ge in, en helpt ons wel.'

Mijn lieve dame! waar Gij wenkt,
Wenkt elke taak eer-vol;
Der moeite waard, in 't samenspel,
Is ook de kléinste rol.

II Aan Geertje

3 Aug. 1895-3 Febr. 1908.

Vrouwendag[1)], op Zondag nu,
Brengt geen tuinder meê;
Zoo hij mòrgen snoeit en spit,
Droomt hij Geertje al op haar zit
Bij de keukentreê.

1) Vrouwendag
Gaan de tuinders aan den slag.
(oud rijmpje).

Of verbeeld ik me dat maar,
Wéten doe 'k toch wàt,
Zeker-iemand heeft geklapt,
Morgen wordt er vreugd getapt
Uit het beste vat.

Dubb'le drukte in Dokter's huis!
Dokter's vrouw verjaart,
En verjaren doet de dag
Die er Geertje als nieuwling zag
Aan den keukenhaard.

Drukke jaren - dertiend'alf! -
Gaan voorbij haar geest;
En van zorg en kunde, en trouw
Aan 't gezin der Doktersvrouw,
Viert ze 't Koopren feest.

Dienstbô niet, en meesteres,
Menschenharten zijn 't
Die het dubb'le feest vereent;
Weet de Heerdensche gemeent'
Wat voor Zon er schijnt?

‘Geertje's feest is òns feest ook,’
Jubelt heel 't gezin;
‘Lang - maar nooit bij vreemden mensch -
Leve Geertje!’ is aller wensch....
Geert! daar stem 'k meê in.

Jarige Mevrouw-lief weet,
Uw vereerder ben 'k;
Dankb're hechting niet alleen
Aan de harten om u heen
Geertje! uw Kunde ook ken 'k:

Vrucht-inmaak uit Heerde's hof
Geurde op Haagschen disch;
Hoe mijn zieke ging te gast!
Smulkost, voeding, méér nog was 't -
Laatste lafenis....

Hart'lijk had uw kunst bereid
Wat vriendinnehand
Aan verkléinden kring ook schonk;
Dank, als uit de Hofstad klonk,
Knikt u toe van 't land.

Feestgroet nu uit Leeuwendaal -
Uit zijn vijverbuurt,
Met wat linde op weg naar 't huis -
Wordt in voorjaars-windgebruis
Blijde u toegestuurd.

Eerst nog, Geertje! éérst nog (lukraak)
Teekende ik mijn hand;
Vat ze, aanvaard ze als van een vriend -
Gij die 't Hemeltje verdient
Naar mijn aardsch verstand.

Naschrift voor de doctorsvrouw

9 Juli 1914

Toen Geertje op de Engel Gods te wachten lag,
Na de aardsche taak,
Bracht aardsch gedoe geen Vers meer aan den dag -
Streng kwam 't ter spraak:

Geert ‘vond er zich een eerkroontje opgezet;
Geen roem nam ze aan....’
God roemend, tot in Lijden's laatst gebed,
Is ze ons ontgaan.

Trouw diende Uw zorg aan 't leger harer smart;
Haar vrome ziel
Moog weten - nu - hoe zwaar haar Amen viel
Diep in zusterhart.

Meê schreit ze, als ze Uw betraand getuignis leest,
Oud-meesteres:
'Mij is ze een stuk Voorzienigheid geweest:
De mildste les.'

III Voorjaar 1913[1)]

1
Stemmen uit het Oosten

God en ons land ter eer, gaan we op in de oorlogswerken;
AYA SOFLA wenkt, - en is die kerk der kerken
Geen Turken-slachting waard? geen delging van het ras?
Stort maar dat Satansbroed de Hel-spelonk weêr binnen -
En weten wij den Jood zijn buidel af te winnen,
Zoodat zijn voetval smeekt om r e i s g e l d en een p a s -
Dan zaligt dubb'le roem ons leven, onzen dood....
- Gezuiverd dra zij 't land, en Christlijk zij 't vergroot!

2
Stemmen ten onzent

Nu voldongen eeuw haar oogst
Dankbaar geeft te aanschouwen,
Dorp en stad aldra om 't hoogst
Vreugdevuren bouwen, -

1) Jaar der opening van het Vredespaleis, tijdens het eeuwfeest onzer Herstelde Onafhankelijkheid.

Nu, mijn feestberamend land!
Zie door hooger vuren
Dorpen, steden platgebrand....
Zie in Balkan-land aan land
Broederslachting duren!

Wolk van weedom, God geklaagd,
Heeft God's licht verduisterd;
Groeiwaas lijkt ons weggevaagd,
Bloeibelofte ontluisterd.
Zing den Vrede lof en prijs -
Kan er Jubel klinken
Uit de vlakte om 't Haagsch Paleis,
Als de bergen stroomsgewijs
Bloed en tranen drinken?

‘Jubel, neen!’ zucht Neêrland's Maagd
Iet of wat verlegen;
‘Maar 't Vermaak, hier opgedaagd,
Hou 'k onmooglijk tegen;
Onafhanklijkheid stelt wet:
Dans om vrijheidsvuren,
Optochtspraal en kermispret,
Dankfestijn en zinsverzet -
Maandenlang mag 't duren!

Vreemde gasten - gul gezegd,
Gasten die betalen -
Mogen 't Eeuwfeest en zijn Recht
Doen naar buiten stralen, -
Wàt hier opvlamt, geestdrift niet;
Gloeit zij vonksgewijze
In der Oud'ren oog en lied,
Zang die 't volksgemoed ontschiet,
't Volksgevoel doet rijzen,
Krijg 'k nu schaarsch te prijzen.’

IV Uitgeleide

9 September 1901-9 Maart 1914.

- Tuf-tuf!...En met stoom
Gaan die boeken voor oom
En voor tante als een stroom
Van geluid door de lucht;
Smachtend zit ik en zucht:
Dat tuf-tuf -
O hoe duf....
Zoo'n tweetal maakt droef,
Maar zoo'n drietal maakt suf!

Verjaarde klacht van MAGDA DE THÉROSE.

Niet lang, Agaat! hoeft er gezocht
Naar iets dat u verzellen mocht
Als heugnis aan den ouden vriend,
Wien vlug uw schrijflust heeft gediend,
Kalm - uw geleide, uw zorg - aldoor;
Mijn wezen, op zichzelf te loor,
Ontleende ook U veel jaren lang
Zijn rest van recht op menschenrang.

Wat me ópperblîj aan u verbond -
Mijn vrouw nog meêgenietend vond,
Zijzelf mijn Albehulp weleer -
Dat was, gloednieuw met elken keer,
Dit ééne vol verscheidenheid:
Het schoone in boeken neêrgeleid!

Hoor 't als uw recht - nu Zusterhand
U noodigt naar geruster land,
Naar ruimer lot dan h i e r gedeeld -

Hoe zonnig mij de erinring streelt
Aan duizende' uren enkel oor;
Aan 't smaken met verfijnd gehoor
Van feestlijk sterkend geestesmaal,
Van leedverzachtend zielsonthaal,
- Uw onvermoeibaar lezen dank!
Troostrijk als hier, omspeel zijn klank,
Met dieper doel dan tijdverdrijf,
Herlevingsbouw uit rouwverblijf.

Daarheen op sprong, ontroerd maar kloek,
Neem met mijn handdruk nog dit boek
Als handdruk meê op alle pad;
En ‘zooveel blads dat boek bevat’
Zoo menig vreugd bejegen u,
Verwellekoom en zegen u
Uit z u s t e r g r o e t - bij 't opengaan
Der gouden poort van 't Saambestaan.

En hier? Naar 't leêg dat ge achterliet,
Keer soms, keer graag, - toch vult ge 't niet;
Maar hart en huis handhaaft uw rang:
- Besproken plaats, mijn leven lang!

V Met een tuil klimop en rozen

Voor N. en F.

Het klimop, aan den steun zich hechtend,
Spreek van de aanhankelijkheid der vrouw,
- Door 't immergroen de roos der blijdschap vlechtend,
Uit zich 't geluk der wederzijdsche trouw.

VI Eerste echtverjaring

Aan W. en G.

Eén jaar,
Kloek paar!
Vloog blij
Voorbij;
Uw echt
Bleek hecht
Geknoopt.
Stil kwam
Uw stam
Tot groei:
Straks bloei'
De knop,
Waarop
Gij hoopt.

8 Mei 1914.

VII Gedenksteentje voor een jarige eere-tante

Aan Mejuffrouw L. Bezemer, van een oud-stadgenoot.

Zoekt innigheid naar eerenaam,
De volksmond geeft er eentje;
Ook die geen eigen Tante heeft,
Zweert toch bij Tante Leentje.
Haar ‘van’ moog barsch van Bezem-kunst
Op de oorlogszee vertellen -
Ons tantetje, in haar Stad geliefd,
Kan 't met een Voornaam stellen.

Verbeeld ik mij den *Achterweg*,
Dan zie ik Tante Leentje;
Aan haar te dènken doet al goed,
Want frisscher ziel geen-eentje;
'Schoon lijf en leên van kindsbeen af
Geen welzijn ooit verheugde,
Viert ze alnog-jong haar tachtig jaar
Volgroeid in lévensvreugde.

Haar eigen meesteres te zijn
Poogde immer Tante Leentje;
Hoe aartsgezellig van natuur,
Nog steeds woont ze op haar eentje;
Braaf zorgzaam zie men naar haar om,
Op klop' ze in nood haar buren,
- Ontgaande aan noodeloos beklag,
Zóó leerde zij verduren!

Honkvast als zij, verbeeld ik mij
Te naderen Tante Leentje;
Hulpzeegnend zit ze op de oude plek,
Thans ver van in haar eentje;
Met haar te praten is een feest
Zelfs voor verwende gasten,
Wie honderdmaal haar schrander brein
En schalke luim verrasten.

Trots alle pijn, de lévenspijn
Stuitte af op Tante Leentje:
Zoo moê van leest, zoo kwik van geest,
Ontmoet ge er zelden eentje;
Heldhaftig leed ze ál boozer lot;
Neep elke boei al sterker,
Blijmoedig werk deed wonderwerk -
Tot k e r k verhief 't haar kerker.

Treê zacht haar lief oud huisjen in,
Vást hield zij aan dit eentje:
Hier gingen drie geslachten langs,
En groetten Tante Leentje;
Zooals de zon de bloemen trekt,
Zoo trok zij 't hart der menschen....
Maar opbloei, 't vriendlijk stralen waard,
Hoort tot mijn vrome wenschen!

Bestraffend schudt de gastvrouw 't hoofd:
'Verjáárd wil 'k, niet geprézen!...'
En dank voor wederliefde alom
Geeft ze uit de ziel te lezen.
Vertrouwt ge aan eenzaamheid en nacht
Uw smarten, Tante Leentje,
Voor meêbouw aan den Jubeldag
In 't huis dat STRIJD en ZEGE zag,
Kom 'k met een gevelsteentje:

GOED DOET HAAR WOORD, HAAR BLIK, HAAR DAAD;
DOOD ZWIJGT ZE, OOK IN HAAR LOT, HET KWAAD.

27 Mei 1914.

VIII Het monster

Doller dan ooit is 't losgebroken,
En menschen worden wilde beesten;
Helsch viert het kwaad zijn gloriefeesten -
Tot de overmacht heeft rechtgesproken,
Of nieuwe vecht-stof uitgezaaid:
Vergif in de' oogst dien 't erfkroost maait.

Aan 't schaakbord peinzen de ingewijden;
En elke zet, na bede om Zegen,
Stormt zwaar 't onmondig menschdom tegen -
Dat, hondsch gehoorzaam wie 't doet lijden,
In gruwzaam onderlingen strijd
Zijn God vraagt hoe 't zich ooit bevrijdt?

De wereld, zat van 't weerzijdsch beulen,
Vloeke al wat oorlog stookte in 't duister,
Uit klauwen keert ze in kooi en kluister;
Slaafsch - waar haar meesters weêr gaan heulen,
Al helscher krijgstuig wordt bedacht -
Verkropt zij 't wee, en HEERSCHZUCHT - lacht.

Oogstmaand 1914.

Onzijdige overwegingen
(uit het dagboek van een landbewoner)
Door
Albert Verwey

I

De menschen begeeren meer *iets te beleven* dan *in vrede te leven*.

II

Als een wereld-*oorlog* mogelijk is, waarom dan niet een wereld-*bond?*

III

Er is iets ademloos in de afwachting tijdens groote slagen. Europa luistert. En terwijl men - dwaselijk - zich betrapt op de lust het oor te spannen of het niet hier misschien het gedreun kan opvangen van het kanongebulder dat op de grenzen van Frankrijk gaande is, en de oogen uitzet om van de hollandsche duinen een vloot op de belgische kust te zien, voelt men zich in de algemeene sprakeloosheid opgenomen en weet dat men langer noch denken noch zich uiten kan.

IV

Wat een dwaze opvatting van onzijdigheid, deze: dat men alle strijders gelijkelijk het beste wenscht. Juist alsof men zelf niet bestaat, zelf niets te vreezen heeft, en of de overwinning

van de een niet schadelijker voor ons zijn zou dan die van de ander.

V

Als het recht een godin is, dan zijn de volken zeer bij haar in achterstand.

VI

De joodsche profeten hebben gelijk gehad. Het stoffelijk welvaren is niets in vergelijking met het geestelijk. Wat zou, tegenover de werking van de Bijbel, het eeuwenlang bestaan van een welvarend Palestina beduid hebben!

VII

Het is een opmerkelijk verschijnsel dat de Duitschers, het sterkste volk met de wapenen, zoo weinig gerust in hun geweten zijn. Herhaaldelijk blijkt het dat de vraag hen bezighoudt wat de kleine onzijdige volken van hen denken. Herhaaldelijk geven zij te kennen dat zij een verdedigingsoorlog voeren, dat de Belgen hun ondergang zelf gewild hebben, dat zelfs de verwoesting van Leuven hún niet als schuld mag worden aangerekend. Zoo is het in manifesten en ambtelijke berichten, zoo in telegrammen en artikelen van dagbladen. Ook wie vrienden in Duitschland hebben, weten het. Iedere brief die zij ontvangen, is een verdediging. Een ruimdenkende duitsche vrouw schreef mij in volle onschuld: waarom heeft België dan ook niet, zooals Luxemburg, ons rustig doorgelaten?

De duitsche rijks-kanselier wist het beter. Onze inval in België - zei hij - is een schending van het volkenrecht.

Is het misschien toch een teeken dat het rechtsgevoel in Europa is vooruitgegaan: het besef dat schending van het volkenrecht door een groote sterke natie een zonde is tegen de heilige geest van de menschelijke gemeenschap, en een misdrijf dat niet vergeven wordt?

VIII

Versteld heb ik gestaan over de macht die in tijd van oorlog een regeering uitoefent over de gemoederen. Menschen die levens-

lang de gemeenschap van kunst en geest boven iedere andere gesteld hebben, en in hun eigen land bizonder het Pruisdom haatten en minachtten, zijn in de oorlogsopwinding onmiddelijk dupen geworden van de ambtelijke voorstelling. Zij gelooven alle goeds dat hun regeering van zichzelf meedeelt, en alle kwaads dat zij toeschrijft aan haar vijanden. Hun brieven lezen als artikelen uit de Kreuz-zeitung.

IX

De duitsche legers treden tegen belgische vrijschutters op als waren deze moordenaars. Zij vergeten dat zijzelf, als door hun inval schenders van het volkenrecht, niet langer geregelde troepen zijn.

X

Het is in deze dagen de plicht van de onzijdigen dat zij het geweten zijn van de wereld. In het bizonder de inwoners van de kleinere onzijdige staten, past het, onbelemmerd door voorkeur of afkeer, te zeggen wat hun het rechte schijnt. Zonder twijfel zijn ook zij partij, in zooverre als de eene overheerscher hun schadelijker kan zijn dan de andere, maar die overweging, hoewel stemming gevend aan hun lijdelijkheid, zal de helderheid niet vertroebelen van een inzicht, dat door de dadelijkheid van een oorlog licht onzuiver wordt. Zij kunnen aannemen, en moeten er zorg voor dragen, dat de oorlogsroes die hun naburen aansteekt, hún geest met vrede laat. Die rust van hun geest te bewaren, is hun niet alleen geboden in hun persoonlijk belang, opdat zij de verstoring van hun onzijdigheid niet mogelijk te wijten hebben aan eigen onverstand, maar ook in het belang van de strijdenden. Dat deze hun door hartstocht mismaakt gelaat bij tijd en wijle kunnen zien in de heldere spiegel van hun buren, is voor hen en voor allen een voordeel. Bovendien is het voor de heele menschheid van onschatbare waarde, dat in verwarrende en tot ontaarding neigende tijden, ergens ter wereld zulk een klare rustige spiegel bestaat. Niet de strijd toch, maar de aan allen gemeene menschelijkheid is het bezit waarop we, na slechting van alle veeten, de hoogste prijs stellen. Die

menschelijkheid vlucht in tijd van oorlog naar de onzijdigen. Als het belang van personen en groepen haar rondom vervangen heeft, ligt zij rustig en wacht tot ieder weer naar haar zal luisteren. Maar elk oogenblik ook, als zij meent dat zwijgen schande zijn zou, heft ze haar stem op en zegt wat ze de waarheid acht. Wee hun, die dan niet naar haar luisteren, die in de koorts van hun eigenbelang eigen ijlwoorden voor waarheid, eigen droombeelden voor werkelijkheid aanzien, en ze zelfs anderen willen opdringen. Erger dan kinderen die in hun koortsvizioenen het geneesmiddel weigeren, zijn zij als aangestokenen door een besmettelijke ziekte, die gevaar opleveren voor hun omgeving.

Er is nog een reden, waarom het getuigen voor waarheid en menschelijkheid in oorlogstijd zoo bizonder het deel moet zijn van de onzijdigen. Het recht van menschelijkheid dat door oorlogvoerenden niet alleen weersproken, maar licht gebroken wordt, is, voor zoover het geformuleerd werd, gebonden aan de naam van volkenrecht. Wat nu is volkenrecht voor machtige staten in tijd van oorlog? De duitsche kanselier heeft het naïefweg uitgesproken: ‘een vodje papier’, dat verscheurd wordt als men er genoeg van heeft. Maar wat is het voor de kleinere en minder machtige? De grondslag van hun bestaan temidden van de grootere. Het vodje papier waarbij Duitschland met de andere mogendheden de onzijdigheid van België waarborgde, was de grondslag van een veilig en arbeidzaam België. Wel mag het dus aan de kleinere staten zijn toevertrouwd het volkenrecht hoog te houden. Allereerst alweer in hun eigen belang; maar daarna ten behoeve van alle anderen. Want men mag nog zooveel zeggen dat macht recht *maakt*, dat macht recht *verscheurt* zagen we vaker, en niet ondienstig is het dus dat de *onmacht* het recht tenminste met haar stem verdedigt. Indien immers, wat de leiders van staten soms zeggen te meenen, het recht een zaak van beteekenis is.

Is het recht een zaak van beteekenis?

Indien de Macht ja zegt, dan zal zij het goedkeuren dat haar vergrijpen tegen het recht worden aangewezen. Zegt zij neen, dan is het duidelijk dat de taak het recht te verdedigen vanzelf aan de Onmacht behoort toe te vallen.

XI

Engeland heeft de kunst verstaan zich als verdediger van België de fraaiste houding te geven. Nog eenmaal beroemt het er zich op, de kampioen te zijn voor de vrijheid en het publieke recht van Europa. In de rede die Asquith op 27 Augustus in het Lagerhuis gehouden heeft, klinkt de toon die herinnert aan de beste overleveringen van Groot-Brittanje.

Naar alle zijden ziende moeten wij nochtans bedenken dat onmiddelijk na de Boeren-oorlog de engelsche staatslieden aan het werk zijn gegaan om te keeren wat zij het duitsche gevaar achtten. De uitbreiding van de vloot en de verstandhouding met Frankrijk en Rusland waren maatregelen, zoo niet van bedreiging, dan toch van voorzorg tegen Duitschland. Het bondgenootschap met Japan mogelijk eveneens.

Zoo is het dus in de hoogste mate waarschijnlijk dat, toen de oorlog uitbrak, hij evenzeer een voortzetting was van engelsche maatregelen tegen Duitschland, als van duitsche die tegen Engeland gericht waren. Duitschland dreef de noodzakelijkheid van zijn groei, Engeland die van zijn voortbestaan.

Toch moet men niet daaruit afleiden dat Engelands leus: voor de vrijheid en het publieke recht van Europa, een fraze is. Iedere strijdende partij zegt door haar leus niet wat ze is, maar waarvoor ze wil worden aangezien. Ieder volk geeft in zijn leuzen uitdrukking aan wat het voelt dat zijn rol als volk moet zijn, wat het in zijn beste oogenblikken heeft verwerkelijkt en wat het bewonderenswaardig vindt. Als de Pruisen zeggen dat zij het europeesche bolwerk vormen tegen de russische barbaren, dan drukken zij daarmee uit wat zij moesten zijn, wat zij vroeger waren en wat door een deel van hun bevolking nog als noodig en werkelijk wordt gevoeld. Te goeder trouw kunnen dus velen onder hen de leus: tegen de Barbaren! aanheffen, al heeft hun regeering het die barbaren sinds lang niet benauwd gemaakt. Het is ook niet vreemd als hun regeering die leus, als een nationale, overneemt, al voert zij zelf eigenlijk meer dan tegen de Russen tegen Belgen en Franschen oorlog. Haar legers kunnen dan in Leuven en elders zelf de Barbaren zijn, en het eigenlijke doel van hun aanval niet het barbaarsche Rusland, maar het hoog-

beschaafde Groot-Brittanje, zonder dat men hen daarom het recht mag ontzeggen van eigen leuzen gebruik te maken, en voor bestrijders van de Barbaren door te gaan. - Zoo is het ook met Engeland, dat inderdaad, als verdediger van België, zijn traditionneele taak als handhaver van de vrijheid en het publieke recht op zich genomen heeft, maar nochtans als in bondgenootschap met Rusland strijdende, de vrijheid van Finland en het publieke recht van oostelijk Europa schadelijk is. -

Er volgt uit deze tegenstrijdigheden niet dat leuzen leugens zijn: zij drukken integendeel de ware roeping van de volken uit. Door ze aan te heffen zeggen die volken dat zij heel goed weten wat zij doen moesten. Zij kunnen het slechts niet. Engeland weet heel wel dat het Finland moest helpen en Rusland tegenstaan. Het heeft dit echter niet gekund. Zoo weet ook Duitschland voortreffelijk dat Pruisen zijn ware opgaaf vervullen zou, indien het Europa's bolwerk tegen Rusland was. Maar Duitschland heeft zich sinds lang met Rusland op goede voet bevonden, en kweekte een andere eerzucht. Niet naar het Oosten, maar inderdaad naar het Westen gingen alle duitsche begeerten en bedoelingen. Een drang die zijn oorsprong had, juist in Pruisen, dat daardoor allereerst zijn historische taak miskende, en die van Pruisen uit het heele al te welvarende, al te zeer op grooter stoffelijke winst beluste Duitschland doordrong.

Ons die de Boerenoorlog beleefd hebben, moet het als een hoogtepunt van lugubere belachelijkheid voorkomen, dat Engeland zich als verdediger opwerpt van de onafhankelijkheid van kleine staten. Ons die weten hoe Duitschland gedurende ons heele leven geweest is: de ootmoedige dienares van een Pruisen, dat het spoor van zijn eigen geschiedenis bijster is, terwijl wij voor onze oogen zien hoe voor de maatregelen van zijn legerbestuur geen Leuven heilig was, ons moet het wel als deerniswaarde verblinding aandoen dat dit volk zich beschouwt als strijd te voeren tegen het Barbarisme. Maar toch zullen wij, als, over en weer, de bekende leuzen worden aangeheven, niet antwoorden met hoongelach. Wij zullen ze integendeel voor heiliger ernst houden dan als welke de strijders van nu ze aanhieven; wij zullen zeggen tot de eenen: goed, beschouw gij u als de verdediger van de kleine staten en zorg dat ge

na den oorlog ook Finland vrijmaakt, en gij, ga terug, strijd tegen het Barbaren-dom en boet de misdaden die ge in westelijk Europa bedreven hebt.

XII

Dit is iets anders dan de droom van Stefan George: een heilige jongelingschap die het godsrijk zou vestigen op de aan eigen zonden ondergegane wereld. Of is dit de ondergang? Of is dit de hernieuwde heerschappij, voor wie weet hoeveel jaren, van de machten die George bestreden heeft?

XIII

Met Jezus' zeggen: gaat en verkondigt het Evangelie aan alle kreaturen, is de onderscheiding van de Staten opgehouden. De staten hadden vroeger hun eigen god. Voortaan was er één god die in alle landen aanbeden werd. Als daarna de volken van hun god spraken - zoo wij in de vorige eeuw van Neerlands God, zoo de Duitschers nog nu van de God der Duitschers en de oude Frans Jozef van zijn bizondere huis-god - dan waren en zijn dit stoffige retorische figuren die, alleen tijdelijk, uit de vaderlandsche musea gehaald worden in de gerechtvaardigde hoop dat ze indruk zullen maken op de menigte. Zij die ze tevoorschijnbrengen weten wel dat er geen bizondere goden meer zijn, dat er maar één god is die alle staten gemeen hebben, waaruit ze leven en waarin landslieden van alle talen met elkander verkeeren. In ieders hart staat het geschreven dat, wanneer zij oorlogen, zij tegen hun eigen geloof handelen. Zij gelooven aan de God van de Menschheid, niet aan de goden van hun bizondere staten. Van tweeën een dus, zij moeten toegeven dat zij, door te oorlogen, tegen hun god, die de god van alle menschen is, handelen, òf zij moeten zich, tijdelijk, wijsmaken dat hun god de god is van hun bizondere staat. Het is duidelijk dat dit wijsmaken alleen mogelijk is in een kortstondige roes van opwinding en zelfbedrog. Met andere woorden: oorlog een gewijd werk achten, kan alleen de verblinde of de bedrogene. Wie waarlijk de oogen van zijn geest wijd open houdt, moet inzien

dat oorlog in onze dagen een onheilig bedrijf is, waaraan hij niet ontkomen kan, maar dat hij in zijn hart vervloekt.

Uit alle volken staan op dit oogenblik belijders van een zelfde goddelijkheid tegenover elkander. Zij kunnen dat niet doen in de wijding van hun geloof: zij kunnen het enkel omdat zij onder de ban geraakten van een geloof dat niet meer het hunne is. Hun aanvoerders zijn de wijding-loozen, die zij levenslang bestreden en veroordeelden. Of de achterlijken die nog altijd in het geloof leven aan lokale godheden. Deze, de machtigen van het gepeupel, hebben macht gekregen, ook over de edelen. In een roes en een waanzin bevangen offeren zich ook die besten aan de afgod Staat.

XIV

Wat in Duitschland dichters en fijnere geesten verbindt met de militaire kaste is het machts-instinkt. Omdat die kaste de stoffelijke wereld wil doen heerschen over de geestelijke, haatten en bestreden zij haar, maar zonder zich te kunnen losmaken van het besef dat ze de tastbare belichaming is van de Macht, die ook van hun geestelijke wereld de inhoud uitmaakt. Hun ideaal is Nietzsche's Machtwil en nu zij die in werking zien, nabij en vaderlandsch en gericht tegen vreemden, valt hun denk-gemeenschap met hun volksverwantschap samen, en voelen zij zich met hun wederpartijders in de uitbarstingen van de machtsdrift opgenomen. Maar omdat niet door hen, doch alleen door de strijdbare kaste de macht inderdaad wordt verwerkelijkt, en deze alle onbewuste krachten van het volk aan zich onderwerpt en met zich sleurt, zijn zij niet zelf de - geestelijke - kracht die zij wilden wezen, maar ondergeschikt geworden aan de stoffelijke die zij bestreden. Zonder het vooralsnog te begrijpen hebben zij de ervaring opgedaan dat de Macht - ondanks Nietzsche - geen geestelijk doel kan zijn. Zij hebben een nederlaag geleden en zullen moeten terugkeeren en zich duidelijk maken dat de Machtwil onvermijdelijk voert tot heerschappij van het stoffelijke over het geestelijke. De Macht als het uiteraard onbevredigde kan niet het doel zijn van een geest die zich boven de tijdelijke betrekkingen verheffen wil, - tenzij hij onder Macht Eeuwigheid verstaat. Zoo begrepen, maar ook

zóo alleen, is ze werkelijk het doel van groote dichters en denkers, en de kans is gering dat deze hun godheid zouden zien in het wapengeweld.

XV

Een gedachte die eenmaal klaar is, vorm is, kan nooit worden verzwegen. Zij is een levend wezen dat aan het licht dringt, dat gekend wil worden, dat van hem die haar kent en verzwijgt, de aandacht onverbiddelijk bezig houdt, hem belet te denken aan iets anders, hem noodzaakt - zoo hij haar dan niet mag uitspreken - van en over haar te spreken, zooals men het van beminde, bewonderde, door anderen niet gekende vrienden doet. Van en over haar wordt gesproken, zoodat er om haar faam als om die van een onbekende godheid een sfeer ontstaat van geheimzinnigheid en begeerte. Het is alsof de menschen haar zien, maar door een sluier, en nu verlangen dat die sluier ijler wordt en scheuren zal. Tot eindelijk, en dan juist op het oogenblik dat ieder haar kennen wil, zij tóch gezegd wordt, en nu met meer kracht en meer innigheid naarmate ze langer verzwegen werd.

XVI

Ik herinner mij de dag van de mobilisatie: het gevoel dat er maar één noodzaak was: naar de grens te gaan; het innerlijk besef afgesloten te hebben met het leven, nu niets meer te zijn dan alle anderen, niets bizonders meer, maar alleen de dienst te doen waartoe men met het heele volk geroepen was. Het was een toestand van groote rust en van ontheven zijn aan het leven, die een daglang duurde. De volgende dag merkte ik dat hij verdwenen was: ik kon hem niet terugroepen. Als ik eraan dacht, deden zich allerlei onmogelijkheden op. Ik zou niet bestand zijn tegen sommige inspanningen en ontberingen, maar bovenal, ik ben een onverbeterlijke droomer: er zou heel veel kans zijn dat ik om het zoeken naar een versregel vergat dat de veiligheid van mijn kameraden afhing van mijn nauwlettendheid. Ik begon toen te meenen dat ik als vaderlander het goed bedoel maar heel weinig bruikbaar ben.

XVII

Ben ik niet bruikbaar? Ik kan niets anders als denken en dichten. Ik moet erbij zeggen dat ik ook niet denken kan over een opgegeven onderwerp. Mijn denken is grillig, onberekenbaar. Het kan tot niets bepaalds dienen: het is enkel een goed soort denken en heeft dus waarde, alleen in zoover het denken op zichzelf waarde heeft. Ook mijn dichten is niet van de soort die menschen van de daad nuttig achten. Het heeft geen ander doel dan gedicht te zijn. Geen middel om de menschen aantedrijven, te bezielen, van hen gedaan te krijgen dat zij dit of dat uitvoeren. Geen middel tot iets anders, maar alleen zijn eigen doel. Het goede gedicht werkt niet naar één, maar naar alle richtingen. Het is een knooppunt van leven, waaraan men niet een éénzijdige werking kan voorschrijven, maar dat men overlaat tot iedere werking waartoe goden en menschen het willen in staat stellen. Het is ook zoozeer ons maaksel niet. Denken en dichten, - ze maken zich ondanks ons, en ik geloof dat het ons kwalijk vergaan zou, als wij met onze voorbedachtelijke werkzaamheid hun in de weg kwamen.

16 Aug. - 9 Sept. '14.

Tijdzangen
Door
Jacob Israël de Haan

I In den wreeden zomer

Nu doet het zoet van den zomer mij weenen
En haatlijk is mijn hart zijn milde lust,
Want braakte en brand zijn op de aarde verschenen,
En alle volken kampen verwilderd ontrust.

Avond: de kleuren van de late lucht
Verinnigen zich tot één teedre tint
Van bleekend blauw, de sterrennacht begint
Zijn toovertochten zonder één brekend gerucht.

Maar ach: in hoeveel oogen breken kleuren
Des zoeten hemels voor de laatste keer?
Hoeveel makkers schenden met scherpe scheuren
Uitsplijtende kogels het lijf tot heilloos zeer?

Hoeveel makkers liggen machtloos ter aarde
Wier ellende niets meer dan sterven hoopt,
Onder 't bonkend kanon of onder paarden
Razend vluchtend worden zij neergetrapt, gesloopt.

Zij vielen in de kracht van hunne dagen
Geslagen op het bloedbedronken veld,
Makker noch Moeder hoort hun laatste klagen
Terwijl de dorre dorst tot het wreed eind hen kwelt.

Menig mond, die feestelijk heeft gezongen
In den zaaitijd toen zon ging naar zijn hoogst,
Bloedt schuimend, zijne lippen wrang gewrongen,
De Doodsmaaier haalt lachend zijn overrijke oogst.

Geen zaaier zal dit jaar zijn oogst gewinnen,
Hij valt of legers vertreden zijn veld.
Beroofd van recht, van vrede en blijde zinnen
Weten der volken harten niets meer dan geweld.

Geen winter heeft ooit de aarde zóó vervloekt
Met overmacht van nacht en barre naakte
Als de milde zomer, die wreed bezoekt
Elk bloeiend land tot het uiterst met brand en braakte.

Zomer, hoe ging mijns harten blij verlangen
De Lente door naar uwe lusten uit,
De vogels zongen en mijn lichte zangen
IJverden blijde met hun zalig-blij geluid.

Als knaap heb ik zomer en zon bemind,
De Zomer was de God van mijne jeugd,
Nu nog, bewuster, sterker dan een Kind
Voelde ik elk jaar dieper, krachtiger zijne vreugd.

En dit jaar, wee, mijn makkers zouden komen
Uit menig streek naar 't minlijk-bloeiend land
Van Holland en wij zouden samen droomen
Saam lachen en samen ijveren in verstand.

En met elk Vriend zoude ik hartverheugd reizen
Naar ieders land, naar ieders dorp of stad,
Elk zou zijn eigen land gelukkig prijzen,
Maar niet min genieten van aller landen schat.

En thans: verdeeld in vijandlijke legers
Kampen allen den verwilderden strijd,
Of overwonnenen of trotsche zegers
In elk hart wijkt Vriendschap voor norsche nare nijd.

Hun bloeiende landen liggen geslagen,
En Holland leeft beklemd, met strijd bedreigd,
Het woest geweld versmoort al smartlijk klagen
En bedwingt de harten, dat elk man lijdt en zwijgt.

O, wreede Zomer, wreeder dan één winter,
Lach niet, lach niet, bij 't woedend onverstand,
Laat uwen hemel rouwen, want wie vindt er
Geen haat in lach des hemels boven 't helsche land?

In den winter zou mijn hart lichter dragen
't Helsch leed, dan in den zoeten zomertijd
Als de avonden zóó stil zijn en de dagen
Lachen bij woede die elk bloeiend erf ontwijdt.

O, kon ik met mijn handen u verscheuren
Zomerhemel met uw zalige lach
Dat gij niet minder dan de Aarde zoudt treuren
Om 't verbijsterd geweld, het zinneloos bejag.

Zomer: ik haat u met uw bloeiend schoon,
Hemel: ik haat u met uw sterrenvreugd
Want vreugd en zomer zijn een helsche hoon
Waar de Aarde nacht en dag der volken hartbloed teugt.

Rouw met mijn liederen, o, blijde lucht.
Zomer, dek als een Moeder het gelaat
Wier liefste zoon geslagen in de vlucht
Van zijn schuldlooze jeugd op 't bloedend veld vergaat.

II Aan den dood

Dood, naar het Raadsel van uw verklaarde oogen
Smeken de beden van mijn weenend lied:
‘Betoon het stervend Leven mededoogen,
Verwoest schatten van zooveel eeuwen niet.’

Ik heb u nooit gehaat als velen haten,
Het gras groeit hoog over mijn Moeders graf,
Wat is haar lot en 't lot van mijne Maten,
Die daalden langs uw donkre wegen af?

Als ik herdenk de Makkers van mijn jeugd,
Als ik herdenk mijn Moeders min en lied,
Al verloren liefde en verloren vreugd,
Dan breekt mijn hart, en toch haat ik u niet.

Ik heb de ruimten van mijn jeugd genoten,
En menig vreugd heeft mij wroegend berouwd,
Maar zonder haat en vrees was ik besloten
Te gaan met u, wanneer gij keeren zoudt.

Men beeldt u gelijk een rammlend geraamte
Met een kakebek en een snerpe zeis,
Die levens afmaait zonder schroom of schaamte,
En breekt der moeders min, der zangers wijs.

Ik niet, ik zag zóó menigmaal gebogen
Over mijn oogen in een kalme slaap,
Het schaduwlooze wonder van uw oogen,
Gij waart zoo schoon en schuldloos als een Knaap.

En uw schoonheid maakte mijn hart geruster,
Ik dacht aan u bij 't drijven van de nood,
Des Levens vreugden genoot ik bewuster
Sinds ik u niet meer vreesde, goede Dood.

Het gras groeit over mijn Moeders graf hoog,
Ik vroeg geen rekenschap, ik hield geen haat,
Maar thans, mijn oogen bevend in uw oog
Vraag ik u rekening van uwe Daad.

Dit: alle landen bloeiden rijk in vrede,
Een steun des vredes scheen het krijgsgeraad,
En thans, op uw bevel liggen vertreden
De landen en branden harten van haat.

En thans: op uw bevel kampen gescheiden
Die Makkers waren in vijandig heir,
Men acht geen rede meer, geen medelijden,
Geen goede trouw, geen schoon, geen teedere eer.

Het Leven was een trouw en eerlijk werker
Wij genoten zijn goedheid hartverheugd,
Gij beveelt volken en hun haat is sterker
Dan alle liefde en alle levensvreugd.

Thans kampt gij wreed met het Leven, uw helden:
Woedend geweld, Honger, Koorts, Bonte Pest
Strijden genadeloos op de open velden
En binnen de muren van elke vest.

Gij strijdt zonder ontzag en 't heilloos winnen
Valt u thans licht, waar volk tegen volk woedt,
Gij verbijstert elk vreedzaam volk de zinnen
En zet zijn landen onder stroomend bloed.

't Leven heeft menigmaal met u gestreden
Zijn helden waren Wetenschap en Kunst,
De kans keert fel: het Lot geeft u zijn gunst
En 't Leven ligt machteloos neergetreden.

Zijt gij de schoone schuldelooze Makker,
Die zóó vaak in mijn droom verlokkend riep?
Hoe raast gij dan elk rauwe hartstocht wakker,
Die in de harten der volkeren sliep.

Of zijt gij toch het wreed-rammlend geraamte
Met zijn kakenbek en zijn snerpe zicht,
Die levens afmaait zonder schroom en schaamte,
Voor wiens woeden al Jeugd en Schoonheid zwicht.

En was het lokken in mijn klare slaap,
Niet anders dan een zinneloos verraad?
Gij waart zoo schoon en schuldloos als een Knaap,
Die thans met breuk en brand het Leven slaat.

Het gras groeit over mijn Moeders graf hoog,
Ik vroeg geen rekenschap, reeds menig Maat
Gedenk ik, die uw wegen nedertoog....
Maar thans vraag ik rekening van uw Daad.

Ik heb u nooit gevraagd, wie van uw wegen
De maten meet over de bloeiende aarde,
Het Leven werd mijn hart tot kalmer zegen
Sinds ik getroost uw klaar geheim aanvaardde.

Maar thans: der steden afgeraasd geraamte
Heft zijn ellenden naar de zonnelucht
Uw wil, uw werk, dat volken zonder schaamte
Elkaar berooven van hun rijkste vrucht.

En naar het Raadsel van uwe klare oogen
Schrijnt het schreien van mijn ellendig lied:
‘Betoon het stervend leven mededoogen
Verwoest schatten van Jeugd en Schoonheid niet’.

III Aan mijn volk

De volken woeden, wie zal zege dragen?
Voor wien rijke kans? Voor wien doffe keer?
Mijn geliefd Volk, met dubbelslag geslagen,
Wien treft als u, het doodwondende zeer?

Elk volk vindt trots en kracht in 't strijdbaar keeren
Der overweldigers van 't eigen erf,
Gij dient verdeeld in vijandlijke heeren,
Verlies of winst is u steeds tot verderf.

Wij strijden broeders tegen eigen broeders,
En breken machteloos onze eigen macht,
Wij berooven van zonen onze Moeders,
En ons Volk van zijne onmisbare kracht.

Wij dienen nederig in de gelederen
Van elk volk, dat ons anders haat en smaadt[1)],
Vorsten, die ons immer spottend vernederen
Zenden ons thans, waar de slag hevig slaat.

1) Duitschland, Oostenrijk, Rusland.

Al wat wij winnen is der vreemden winst
Maar elk verlies is slechts onze eigen nood,
Dood voor 't Vaderland is der nooden minst,
Wij sterven vreemd in elk leger den Dood.

Dit is de vloek van twintig eeuwen zwerven,
Dit is het noodlot, dat niet één volk torscht:
‘Zonder eigen erf voor der vreemden erven
Strijden en sterven voor elk spottend vorst.’

Toch strijden wij getrouw, maar in het hart
Wreed leed om deze onontkombare daad,
Kloek deelen wij met ieder volk zijn smart,
Vreemd aan hun vreugd, hopend op beter baat.

De volken haten, maar 't koortswoedend kampen
Loopt af gelijk de val van den stormvloed.
Tot vrede dringt een overval van rampen,
Die zelfs den kloeksten verbreekt macht en moed.

Het leven verbond elk volk aan elkander,
Niet één vervult zijn nooddruften alleen.
Nu scheurt de krijg al volken van elkander,
Straks drijft de naakte nood naar vrede heen.

Want ook de zeger weet zich wreed geslagen:
Zijn land brandt braak, zijn stroomen zwelt het bloed,
En tergend sluipen de tartende plagen,
Pest en hongerkoorts op hun buit verwoed.

En de overwonnenen? Geen geeft genade,
Geen vraagt genade in den eindlijken strijd,
Het spattend zwaard gaat met geen recht te rade,
Geen schoonheid, die de krijg niet wild ontwijdt.

Wat kan mijn Volk in dezen strijd gewinnen?
Geen land, geen rust, elke slag slaat ons pijn.
Ons bloed zal voller dan van één volk rinnen,
Winst of verlies, wij zullen dervers zijn.

Elk volk strijdt voor zijn land, elk zal herstellen
Zijn veste en veld van de schennende brand,
Ons, die zonder land zijn, zal men weer kwellen
Gelijk twintig eeuwen in ieder land.

Wij zullen weer met onzen moed, ons werken,
Met ons kloek verstand, onze fijne vlijt
De macht van haters en smaders versterken,
Nederig lijdend onder nood en nijd.

Wij zullen weder dof en duldend wachten
Op 't goedgeluk, dat geen vreemd volk ons brengt,
Machtloos vermeerderen wij slechts de machten
Van elk volk, dat ons overmachtig krenkt.

Of zullen wij van den volkenkamp leeren:
'*Machtloos is een volk zonder Vaderland'?*
Zullen wij brekend en trotseerend keeren
Naar 't oudererf tusschen Jordaan en strand?

In vrede met elk volk levend, maar strijdend
Tegen elk volk voor ons veld, onze woning,
Al droom en daad aan het eigen land wijdend,
Dat het weer overvloeit van melk en honing.

Één volk, één land, niet meer in de gelederen
Van veel volken verdeeld, door elk veracht.
Wij willen verneedren, die ons vernederen,
En krachtig staan door eigen stoute kracht.

Zonder eigen land bloeit geen eigen kunst,
Geen taal, geen nijvervlijt, geen vol bestaan,
Beter is het bitter-strijdend vergaan
Dan leven bij der vreemden smalle gunst.

Uw Dichter spreekt: mijn Volk, één kans, één keuze
Blijft u: keeren of machteloos vergaan.
Kies kloek van Daad, slaat, die u schimpend kneuzen,
Dient langer niet, die u steeds dienstbaar slaan.

Wee: de aarde dreunt, wordt in dien strijd herboren
Mijn Volk tot een nieuw volk van voller kracht?
Of valt een volk, eens boven elk verloren,
Thans machtloos voorgoed onder vreemde macht?

Las! Pauvre France, hélas!
Door
Maurits Uyldert

Las! pauvre France, hélas!
RONSARD.

Daar stroomt, bezuiden Vlaanderen,
Een water zilvren blank.
De koele beken plassen niet
De ruimte breekt geen klank.
De ruige korenvelden staan
Tot aan den einder goud....
De wind vaart door het stuivend graan
Dat golvend zilvergrauwt.

Wat fluit die helle vogelkeel
Daar in dien stillen boom?
Ik sluimer in den zomernoen
En zie een verre droom:
Een teedre maagd, een jonge vrouw
Die aan den weefstoel zingt
Wijl door de draden, goud en blauw,
Het snelle spoeltje springt.

Haar liedjes zijn zo zonnig niet
Al zingt zij Frankrijks roem:
Zij zingt hoe Frankrijk stierf in bloed
Onder een wreeden doem.

Er glansen tranen in haar oog
Terwijl zij zingt en weeft
Van hoe Frankrijk ten strijde toog
En strijdend is gesneefd.

Want daar, bezuiden Vlaanderen,
Liggen de helden stil:
De vruchtbare aarde draagt het graan
Maar dieper is het kil.
Het graan deint in de zon zo wijd,
Welig in blonde pracht:
Daaronder, zonder duur van tijd,
Houden de doden wacht.

Daar liggen zij, bij duizenden,
De bleke knekels stil,
Zo forse en schone rekels eens
Vol vuur en kracht van wil....
Zij maaien niet en zaaien niet,
Hun taak is reeds volbracht,
Zij wonnen voor een hel verschiet
Een lichteloze nacht.

O Frankrijk! land van ridderroem
Van bloemen en van gloed
Van kleuren-weelde en teerste zang,
O, land van liefde zoet!
Waar is uw donkre helden-drom
- De ridders van den geest -?
Uw zangers zwerven bleek en stom,
Uw kindren zijn verweesd!

Zo onverhoeds in 't hart getast,
Zo bliksemsnel en fel,
- Uw deugd was niet de brute kracht
Maar schoonheids teder spel -
Moest gij wel wanklen voor den slag:
Maar weerloos - eerloos nooit -
Beiden uw kindren, tot hun vlag
Sint Joris weer ontplooit!

27 Aug. '14.

Gedichten
Door
J.C. Bloem

Zomernacht

De zomernacht, die met onrustig ruischen
Den klop van 't koortsig bloed mij begeleidt -
De warme stilte, een golvend, stijgend bruischen -
Nu is mijn denken aan den dood gewijd.

Ik voel zijn donker stroomen door mijn aadren;
Mijn aadmen is het suizen van zijn stem.
In 't spel der schaduwen, die zich vergaadren
Rondom mijn klamme sponde, voel ik hem.

Wat geeft het, met de schoonheid der paraablen,
Met de openbaringen van maat en rijm,
Met profetiëen, groen van hoop, te omfaablen
De zekerheid van zijn bestaand geheim?

De sterke is hij, gelijk met ons geboren,
Wiens schaduw alle dagen naast ons glijdt.
Wij willen meest zijn fluisteren niet hooren:
Ons wacht het leven en wij zijn bereid.

Maar in den koortsgloed der doorwaakte nachten
Klemt ons zijn greep, klinkt ons zijn stil vermaan,
Jaagt hij de felle zwermen der gedachten
Oneindig op het weerloos harte ons aan.

En nader rolt een aangroeiende donder,
Een suizen, hartediep en hemelwijd,
Verkonder van dat nooit te peilen wonder:
Vormlooze, ontzachelijke oneindigheid.

O de gedachten aan dat bitter scheiden
Van zon en aarde, van die zoete lucht,
Die te ademen alleen reeds is 't verbreiden
Door 't lichaam van een mateloos genucht;

Niet meer die pelgrimstochten naar de steden,
Om welke een zaalge sfeer van droomen drijft,
Waar onze dooden 't leven vierde' en leden,
't Geslacht van nu zijn baan naar 't licht beschrijft;

En 't bitterst dit: nooit meer dat milde gloren,
Als 't hart, waar zooveel vreugde aan was ontzegd,
In liefde en avondschaduwen verloren
De zege op zijn verlatenheid bevecht.

Leven, dan klamp ik me aan uw wijde vlerken,
Dat die mij tillen uit dit worgend wee:
Beneden schemert de aarde, een hof van zerken -
Laat mij niet vallen, plettren...voer mij mee!

Eenzaamheid

Er is een licht en een gerucht van leven
De straten langs der schemerende stad;
De lippen lachen en de monden beven
Van wat de dag te lang verzwegen had.

Vanuit het nauwe duister van de stegen
Dringen de drommen naar de helle straat,
Naar de betoovering der lichte wegen,
Die als een streeling langs de slapen gaat.

Nu zijn de harten van het voorjaar dronken
En kunnen feesten boven dood en leed.
Een vrijheid van geluk wil zijn verschonken
Aan wie zijn handen slechts te strekken weet.

Van menschen is op straat 't bevriend gewemel:
De dagtaak slaakte haar gevangenis.
En boven glanst een smalle strook van hemel,
Die blauw en teer als een verlangen is.

Nochtans hervind ik me in mijn eenzaam dwalen,
Terwijl het jaar zich wentelt naar het licht,
Terwijl de dagen van herschepping stralen
En een bekoring om de nachten ligt.

Toch, daar ik ga, verworpen en verlaten,
Vind ik één troost, te midden van den schijn
En het rumoer der menschenvolle straten:
Dat deze dagen toch niet ijdel zijn.

Misschien dat al dit dolen, al dit zwerven,
Al wat ik zóó begeer en niet geniet,
Mij slechts gebeurt om 't eeuwig te verwerven
In rhytme en rijmen van dit eene lied.

Misschien. Maar nu kan ik alleen gevoelen,
Dat zooveel zaligheid voorbij mij glijdt.
Ik rijp in eenzaamheid voor duistre doelen,
Maar dit gaat nimmer zonder bitterheid.

Circusmuziek

De dagen ruischen, een gewiekte vlucht,
Voorbij. Weer luwt een voorjaar in de lucht.

Weer breekt het hart in bittre teederheid,
Als 't zachte licht zich langs den hemel spreidt.

En weer wenscht het zich eindeloos bemind,
Wanneer de duisternis de landen wint. -

Ik weet mij, nu dit nieuw getijde ontlook,
Wat ouder, en misschien wat stiller ook.

Voor 't raam, terwijl het scheemrend land vervaalt,
Staar ik naar de avondzon, die dooft en daalt.

Van uit de verte, waar 't nog licht is, welt
Gebrokene muziek, die slinkt en zwelt.

De menschen kwamen uit de kleine stad
Naar 't circus, dat rumoer en licht verspat.

De morgen neemt die kleurge feestpraal mee
En 't leven maakt de menschen weer gedwee.

Hoe zou 'k hen smalen met een schampre spot?
Niet anders dan het hunne is ook mijn lot.

Zij gaan, waarheen het daaglijksch werk hen noopt.
Ook ik - van alles ver wat 'k had gehoopt.

Maar dit weet ik, waarmee ik allen tart:
Ik draag mijn lot niet met een eender hart.

Míjn droomen stormden naar het steil geluk.
Wat deert het mij, al vielen ze allen stuk?

Met de eenge zonde van dit aardsch bestaan:
Laagheid des harten, heb 'k mij nooit belâan.

Al mocht ik nimmer winnen in den strijd,
Ik heb mijn wapens nimmer neergeleid.

Hoe dieper 'k van des levens hoogten stort,
Hoe hooger zich mijn droom ten aanval schort.

Ik voel: eens zal ik winnen, daar 'k zoozeer,
Zoo onuitsprekelijk 't geluk begeer.

Dus leef ik verder, en mijn weemoed is
Een wanhoop nimmer, niets dan een gemis.

Al dringt de lente me in het hart als pijn,
Ik klaag niet: eenmaal zal ik zalig zijn.

De steunbeweging
Door
Is. P. de Vooys

De groote ekonomische invloeden van den algemeenen Europeeschen oorlog zijn dikwijls besproken en voorspeld. Van zoo'n geweldige beteekenis werden zij geacht, dat die oorlog nauwelijks meer mogelijk werd geoordeeld. Thans beleven wij de gevreesde ontwrichting van het maatschappelijk leven, en zijn wij genoodzaakt geworden te zoeken naar de steunsels om, hoe gebrekkig dan ook, het samenstel voor instorting te bewaren en tot een geregelde werking terug te brengen. De tijd is nog ver, dat een breed overzicht gegeven kan worden, van wat er in ekonomischen zin gebeurt. De geschiedenis van den vreeselijken oorlog zal ongetwijfeld in twee vormen geschreven worden, in een militairen en een ekonomischen. De beteekenis van de ekonomische gevechten ondervinden wij nu het meest en zonder die kunnen te overzien moeten wij ons evenzeer daartegen mobiliseeren, als tegen de omringende legers. Van die tweede mobilisatie, die de steunbeweging genoemd kan worden, zal ik eenige feiten vermelden en bespreken.

* * *

De laatste helft van Juli was gekenmerkt door de stijgende paniek, die de ontwrichting van ons maatschappelijk leven voorafging en voorbereidde. Van dag tot dag werd het waarschijnlijker dat de oorlog niet meer te vermijden was. En wij die bijna niet geloofden aan de mogelijkheid, die nog minder durfden te denken

aan de gevolgen van een oorlog tusschen de groote mogendheden om ons heen, voelden onzekerheid naar elke richting. Waarop was te vertrouwen indien de macht van 't wapengeweld alles kan verstoren. Dat gevoel werd tot een paniek. Het eerst trad die op daar waar de schommelingen in de maatschappelijke ‘waarden’ de polsslag van een toch al koortsachtigen en sterk winzuchtigen handel vormen, op de effectenbeurs. De schommelingen werden schokken, die den geheelen geldhandel in gevaar brachten. Om dat te vermijden werd alles stil gezet; de beurs gesloten. Hiermede was wel een paniek bezworen, en een uitstel verkregen voor den ondergang van speculanten, in zoover heilzaam, dat in breede kringen hun ondergang schrik zou hebben aangejaagd, en hun val veel anderen moest meesleepen, doch er was tegelijkertijd een grondslag van onze samenleving weggenomen, n.l. het krediet.

Door de beurssluiting werd in het oorlogsgevaar een volkomen gewettigde reden gezien om betalingen en verrekeningen te schorsen. Dat was slechts één stap tot de tweede paniek toen er een jacht naar zilvergeld ontstond. Ieder scheen de overtuiging gekregen te hebben dat zijn directe toekomst er van afhing hoeveel muntgeld tot zijn beschikking stond. Bij gebrek aan gouden munt, die de Nederlandsche Bank het liefst bewaart, scheen het zilver de meeste waarborg te geven door ieder in betaling genomen te worden. En toen eenmaal een groot aantal personen het zilver uit de circulatie hielden, ontstond er een te kort aan pasmunt, dat buitengewoon hinderlijk en agiteerend werkte.

De paniek ging echter nog verder dan de ‘effecten’ en het geld. Wat zouden die waard zijn in een tijd van beproeving. Dan hadden alleen levensmiddelen waarde. Als een epidemie sloeg de behoefte om zich van kruidenierswaren te voorzien, óver en vooral in de groote steden werd, nadat de winkels leeggekocht waren, de angst voor hongersnood grooter.

* * *

Vergeleken bij de storm, die opstak, waren de paniekverschijnselen als wervelwinden. Zij teisterden vooral de groote steden. Daar hielden de bulletins de beroering gaande, die van groep op groep werd overgedragen.

Terwijl de regeering de legermobilisatie gelastte moest ook on-

middelijk opgetreden worden tot het bezweren van uitingen van angst. Dit behoefde niet veel moeite te kosten voor zoover de verschijnselen ongegrond waren.

Er was geen reden, dan winzucht, die misbruik zou maken van de paniek, dat op eens de levensbenoodigdheden en verbruiksartikelen in prijs stegen. Er was ook geen grond om ons papieren geld te wantrouwen. Een paar noodwetten brachten de noodzakelijke kalmeering.

Doch achter de oppervlakte-agitatie kwam al spoedig de veel ergere ontwrichting aan het licht. Het eerst en het ergst werkte het geheel verdwijnen van het krediet. Daardoor ontstond ook de roep naar een moratorium. Echter ten onrechte. Het was een angstverschijnsel, waaraan de regeering tegemoet kwam door een circulaire aan de justitie om niet te spoedig en te gestreng te zijn tegen wanbetalers. Practisch was het weigeren om rekeningen te vereffenen een gevolg van het optreden der bank- en credietinstellingen, die door de beurssluiting genoodzaakt waren om hunne transactie's stop te zetten, totdat zij de gevolgen van den toestand konden overzien.

Ondertusschen werkte het plotseling wegvallen van 't krediet vernietigend op het zakenleven..Dit werd natuurlijk verergerd, doordat even oogenblikkelijk het koopen ophield voor alle artikelen buiten de levensbehoeften, en meer nog doordat allerlei bestellingen ingetrokken werden. Hoe stond het echter met den voortbrengenden arbeid in land of tuinbouw en in de industrie? Ook hier stopte het zaken-doen, doch veel werk geschiedde op contracten en op vooruitzichten, die niet verdwenen waren, Andere hindernissen kwamen in den weg. Het oproepen van dienstplichtigen onder de wapenen is bijna nergens van beteekenis gebleken. Overal kon het werk worden overgenomen, en zij 't ook onder moeilijker verhoudingen, voortgezet. Maar fataal werd de stilstand van het transport. Veel goederenvervoer naar 't buitenland hield geheel op. De grenzen waren gesloten, en de zeevaart was stil gelegd. Doch ook binnenslands was er geen goederenvervoer meer, noch op de spoorwegen, nòch ook te water. De schippers durfden niet te varen. Dit gevoegd bij de credietmoeilijkheden deed vele kleinere werkgevers besluiten om de arbeiders gedaan te geven.

Wanneer al in die eerste dagen verwacht werd, dat het transportwezen zich snel en geheel zou herstellen, zoo dreigden toch

de uitvoerverboden met een spoedig te verwachten gebrek aan grond- of hulpstoffen, voorzoover die uit het buitenland betrokken moesten worden. Ook daardoor zouden de bedrijven tot stilstand komen.

Vooral voor het export van landbouw-producten was de toestand donker. Groote hoeveelheden werden dagelijks gereed gemaakt voor verzending, groenten, eieren, boter, vleesch, doch de treinen ontbraken, de booten durfden de havens niet te verlaten. Door den invloed der land- en tuinbouworganisatie's geschiedde deze handel op veilingen, waar de prijzen daalden tot beneden de bedragen, die er aan besteed waren. Ging dat zoo door, dan moesten de tuinders en boeren eveneens stoppen.

Vruchten en groenten bleven ongeplukt. Eieren en melk verlieten de boerderij niet meer en werden zelf opgebruikt, des noods voor veevoeder. Iets dergelijks gebeurde met de visscherij. Voor een deel moest deze bedrijfstak stil staan door het oorlogsgevaar op zee. Doch voor 't overige deel voeren de visschers niet meer uit, omdat de visch niet zooveel opbracht, dat de onkosten betaald werden.

De haringvisschers uit Vlaardingen, Maassluis, Scheveningen en Katwijk keerden terug en schenen de groote en voordeeligste vangst te moeten opgeven. De zeevisscherij die in IJmuiden een centrum vindt ging het al even zoo, en ook de visschers te Marken en Urk kwamen zonder geld thuis. Overal was de nood dichtbij. Zelfs de riviervisscherij was opgehouden. De zalm werd voor een zóo lage prijs verkocht, dat het visschen geen belooning vond, en de kleine witvisch was niet te verkoopen.

Duister zag het er ook uit voor de groote landbouwindustriën.

De suikerfabrieken waren nog niet gereed om de campagne te beginnen en misten van allerlei: steenkolen, kalksteen, machineonderdeelen, afgezien nog van de vervoerbezwaren.

De aardappelmeelfabrieken hadden groote voorraden onverkocht, die beletten zouden om de grondstoffen te koopen, waar krediet moeilijk te verkrijgen was.

De stroocartonfabrieken gingen reeds stilstaan door gebrek aan enkele hulpstoffen.

Dat zelfde bezwaar dreigde over bijna de geheele lijn der industrie. In Twente kwam gebrek aan katoen; en op tal van plaatsen was er een te kort aan steenkolen, zoo voor de gas- en electriciteits-

fabrieken, waterleidingen enz. In onze Zuid-Limburgsche mijnen was gebrek aan springstoffen; de groote glasindustrie had geen uitvoer meer en ging stil staan; in de bouwbedrijven bleek gebrek te komen aan cement en aan ijzer; de Schiedamsche branderijen vonden geen afzet meer; de groote sigarenindustrie werd beangst; het kleedingbedrijf was als met één slag stil.

De Rotterdamsche haven was als uitgestorven juist in het drukke seizoen.

Wie in de eerste dagen na de mobilisatie in de gelegenheid was om te overzien wat voor onheil de oorlog veroorzaakte, kreeg de indruk, dat het geheele bedrijfsleven stokte, en dat in 't bijzonder de loonarbeiders in zeer grooten getale, nu hier dan daar ontslagen werden. Zij zouden echter niet alleen in nood geraken. Achter hen kwam de middenstand, de groote schare van zelfstandigen, zonder vermogen, die onmogelijk bestand zou kunnen zijn tegen een zoo totale tegenslag, nog afgezien van de velen die door verliezen tot armoe konden geraken.

Wanneer de opheffing van het vervoer bleef voortbestaan, kon het niet anders of de toestand moest van dag tot dag verergeren.

Of dit zou geschieden hing samen met de zeer onzekere kansen van 't oorlogsgevaar voor ons land.

* * *

Het was vooral de week na de mobilisatie, de groote spannende week der oorlogsverklaringen en van het oprukken van 't Duitsche leger naar Luik, dat de ekonomische verhoudingen van dag tot dag grootere uiteenvalling deden zien. Onmiddellijk na den eersten mobilisatiedag was er opgericht een centrale arbeidsbeurs, die in een regelrecht verband met de directie van den arbeid en de directie van den landbouw, de gegevens verzamelde over de toestanden in alle deelen van 't land, in de hoop regelend te kunnen optreden, dat wil zeggen arbeidskrachten die vrij kwamen te dirigeeren naar open gevallen plaatsen.

Deze hoop was volslagen ijdel. Aanvragen om werkkrachten waren er uiterst weinig, terwijl het aantal werkzoekenden over 't geheele land verbazend groot was, zóo in de steden als op 't platteland. Niet alleen toch de groente- en vruchtenteelt, maar ook de bollen-, bloem- en boomkweekerijen ondervonden de moeilijk-

heden, zóo van 't vervoer hunner producten als van 't ontbrekend krediet waardoor de loonen niet zouden kunnen worden betaald.

Het eenige wat duidelijk bleek, was de bedreiging met een werkloosheid en nood van zoo grooten omvang als moeilijk te schatten viel. Onder den sterken indruk daarvan werden in verschillende plaatsen steuncomité's opgericht. Hierin lag reeds een begin van de omkeer, die na de paniek in aller gemoederen plaats vond. Evenals door 't geheele volk een sterke aandrang ging om onze neutraliteit te handhaven en onze zelfstandigheid, ware het ten koste van groote offers te verdedigen, zoo was er ook een sterke strooming van bereidvaardigheid voor het algemeen belang.

Wie zich buiten militaire verplichting voelde staan, achtte zich niet ontslagen om iets te doen; bedacht of handelde al naar inzicht en omstandigheden. Talrijke personen stelden zich onvoorwaardelijk ter beschikking van de regeering of autoriteiten.

Het werd bij die stemming mogelijk om een mobilisatie tegen de ekonomische gevaren te ondernemen, en het was de Koningin die daarvoor een staf opriep, en tegelijkertijd allen in het land opwekte om met die staf te willen mede werken. Hoe was die staf, het nationaal steuncomité, samengesteld? Wat voor beteekenis had die samenstelling en wat voor waarborg lag daarin voor het verder optreden? En verder, wat voor taak schenen de omstandigheden in die eerste moeilijke week van Augustus aan het comité op te dringen? Het antwoord op deze drie vragen geeft een grondslag om over de steunbeweging te oordeelen.

* * *

Het Nationaal Steuncomité, dat wegens het initiatief en de groote belangstelling der Koningin, koninklijk zou heeten, vereenigde zes groote nationale instellingen, die elk een gebied vertegenwoordigden.

Vooraan komt de Werkloosheidsraad. Deze was eerst in Juni van dit jaar gesticht, en had nog nauwelijks zich geconstitueerd. Dat toch de Werkloosheidsraad was uitgenoodigd en aangewezen om een belangrijke taak op zich te nemen, verdient natuurlijk nadere toelichting. Vooraf worden de andere constituanten genoemd, n.l. de Algemeene Armencommissie, een officieel lichaam,

dat kan beschouwd worden als het hoogste college van armenzorg, dat gesteld is boven de armenraden, die in de grootere gemeenten alle instellingen van armenzorg vereenigen. Verder de Nationale Vrouwenraad, waarin bijna alle vrouwenvereenigingen zijn vertegenwoordigd om over gemeenschappelijke belangen te kunnen beraadslagen. De hulp, die de vrouw kan verleenen, en het door haar te verrichten maatschappelijk werk vindt dus in deze raad de hoogste vertegenwoordiging.

De Maatschappij van Nijverheid, het Nederlandsche Landbouwcomité, en de Nederlandsche Tuinbouwraad, zijn drie groote organisatie's, die de belangen der hoofdbronnen van ons bestaan behartigen. Door hun deelname aan het steuncomité is vooral uitgedrukt, dat het niet uitsluitend filantropische bedoelingen had, maar tot herstel van 't geschokte bedrijfsleven in de allereerste plaats wilde bijdragen.

De Werkloosheidsraad is nu de verbinding tusschen dit streven, en het lenigen van nood door toegewijde hulp en armenzorg.

De werklooze en de pauper zijn twee zeer van elkaar te onderscheiden typen. De pauper, die door allerlei oorzaken naar beneden is gezakt, en door onbruikbaarheid op hulp is aangewezen, zal als regel zonder werk zijn. De armenzorg helpt hem en tracht zijn onbruikbaarheid of zijn parasitisme weg te nemen, vooral ook door arbeid. Het is echter onjuist en voor onzen tijd geheel niet meer passend, de paupers werkloozen te noemen, of juister gezegd, in alle werkloozen een minderwaardige categorie van personen te zien.

Dit geldt in gewone tijden, maar is boven alles duidelijk in deze dagen. De werkloozen, die bijzonder de steun en aandacht verdienen zijn de volkomen valiede personen, die niets liever zouden doen, dan hun vak uitteoefenen, waarin zij bekwaam zijn en waardoor zij een bestaan hebben. Het zijn invloeden geheel buiten hun wil, die hen werkloos maken en daardoor met armoe bedreigen.

Naarmate hun gewone maatschappelijke positie beter is, - en zij werd in de laatste jaren voortdurend beter, - zijn zij scherp afgescheiden van de armlastige personen, en is hun grootste eer en wensch om buiten armzorg te blijven. De grootste gevaren dat het toch gebeuren moet, liggen in de kans van werkloosheid. Vandaar dat zij zich daartegen willen verweeren.

Niet alleen echter van hen zelve, maar ook van allerlei andere

personen is in de laatste jaren een streven uitgegaan om tegen de werkloosheid van de geheel valiede arbeiders den strijd aantebinden. Geheel voorkomen is niet mogelijk. De aard onzer voortbrenging veroorzaakt noodzakelijk schommelingen in de productie, die voor de arbeiders gebrek aan werkgelegenheid beteekenen.

Wat echter wel mogelijk is, leert de ervaring en daarvan dient een ruim gebruik gemaakt te worden. Afgescheiden daarvan is het lenigen van nood onvermijdelijk, en de overtuiging wint veld, dat armenzorg daarvoor niet behoort te zijn aangewezen. Waar dit zoo lang wel het geval was, en uit gebrek aan beter, geschiedde het ten nadeele der werkloozen en deed het schade aan de ontwikkeling van armenzorg.

Langs verschillende wegen is de bestrijding der werkloosheid geworden tot een streven om de arbeidsbemiddeling tot ontwikkeling te brengen, de emigratie te leiden, de werkverschaffing in een juister maatschappelijk verband te brengen, en de eigen hulp der arbeiders in den vorm der werkloozenverzekering aantemoedigen. Dit alles kon niet genoeg geschieden door de vereeniging, die het zich ten doel stelde, n.l. de Nationale Vereeniging tegen de Werkloosheid. Naast haar ontstonden andere nationale bonden, en bovendien bleven de vakvereenigingen hun eigen weg volgen.

Het is gelukt in Juni een band te leggen tusschen alle vereenigingen, die bij de werkloozenzorg van de nieuwere denkbeelden uitgaan, en de practijk ervan met kracht beoefenen. Die band is de Werkloosheidsraad, en de proef op zijn bruikbaarheid is al zeer snel gevorderd, nu in deze buitengewone omstandigheden naast en met armenzorg een werkloozenzorg van zeer grooten omvang te organiseeren is.

Na deze uiteenzetting is het duidelijk, dat het Koninklijk Nationaal Steuncomité door zijn samenstelling de waarborg geeft, dat niet alleen een armenzorg op groote schaal beoefend zal worden aan alle noodlijdenden, maar dat met behulp van de vertegenwoordigers onzer bronnen van bestaan, gestreefd zal worden de werkloosheid als een maatschappelijk verschijnsel op te vatten met alle konsekwentie's die daaraan verbonden zijn.

(Wordt vervolgd.)

Uittreksels

I

Een vriend die met zijn jonge vrouw in Rome vertoeft, schrijft mij: - ‘Een jeugdig Hollander hier, een schilder, kan niet werken. Wat geeft het alles, zegt hij; schilderijen maken, wat heeft dat voor belang? Ik voel in het minst niet zoo. Eer zou ik zeggen dat de lust die van tijd tot tijd de volken aangrijpt om elkander te vermoorden en te minachten, dat die lust geen belang, voor het minst geen hooger belang heeft, - of het moest zijn dat de verheftiging van het geheele leven ook aan zijn geestelijke elementen ten goede kwam. Ik kom met mijzelf over de grens van den oorlog heen en heb tal van jaren met mijzelf te stellen, wanneer de oorlog geschiedenis is geworden. En de geschiedenis zelf leert toch, dat iedere oorlog terugzinkt tot een al of niet leerrijke legende, een nuttig verhaal (nieuwe oorlogen bewijzen dat dit leerrijke betrekkelijk is) maar dat het geestelijk leven boven de heele geschiedenis uit blijft voortbestaan als een levende energie, een eeuwige, waarvoor de geschiedenis een stof wordt. Men moet toch een eeuwig belang niet onderschatten voor een tijdelijk, alleen omdat dit laatste zich door zijn reëele onmiddelijkheid zoo hevig en luid aan ons opdringt. Men kan, dunkt mij, in die reëele onmiddelijkheid volkomen meeleven, zonder het besef te verliezen dat er hooger belangen zijn en dat de voortgezette arbeid daarvoor niet ijdel is. Mijn schilder voelt dit niet goed omdat hij nog niet voldoende vastheid in zich heeft. Ik, al bezit ik die vastheid niet voortdurend in mijn zelfgevoel, heb toch de vastheid van het geheel waarvan ik een deel en een werker wil zijn. Heb ik gelijk te denken zooals ik hier schrijf? Over al het

wapengedruisch dat sindsdien gewoed heeft en tot stilte is weggezonken, hoor ik luid de bittere stem van een sonnet van Shakespeare, en de warme weligheid van een ode van Hölderlin. Dit is voor mij een feit waarop ik mijn gedachten opbouw. Het algemeen-menschelijke groepen-leed en groepen-bewegen verrijst en verzinkt tot het in de stem van den enkeling, den dichter, den wijze, zijn eeuwig leven ontvangt. U begrijpt dat ik mij met die gedachten niet de vrijheid geef mij van die geweldige gebeurtenissen niet te veel aantetrekken. Maar zij geven mij een helderder inzicht in de waarden. - Hölderlin kwam mij daarstraks in de gedachten. Een tijd geleden dacht ik iederen dag aan hem totdat ik het zonder zijn gedichten niet kon uithouden en ze voor 15 cents in de Reclam-editie kocht. Ik heb ermee op den Palatijn gezeten, in den tuin boven het oude paleis van Tiberius. U weet niet welk een geluk het geeft, daar onzen heelen achtermiddag tot aan zonsondergang doortebrengen. Het Forum ligt aan onze voet, in de laagte daarachter de moderne stad, - daarachter, ver, de zachtblauwe bergen. Het Colosseum, met zijn bleeke kleur, terzijde. En de heerlijke lucht boven ons. Naarmate de zon lager daalt, wordt de hemel gou'iger, milder, glanziger, en krijgt alles vóór ons die stille diepe laatmiddag-tinten. Daar heb ik ook in Hölderlin gelezen. In veel van zijn gedichten is datzelfde glanzige, gou'ige laatmiddag-zonlicht van den zomer, - er was een samenklank in mij tusschen mijn heele innerlijk leven, met de warmte erin van ons samenzijn, de hemel, de omgeving en het gedicht. De oorlog was al uitgebroken en ik heb er toch ook veel aan gedacht. Mijn heele instinctieve verweer tegen de Duitschers van het Duitsche Rijk, tegen de Pruisen, is in mij wakker, - en toch voelde ik zoo sterk dat ik de *echte* innerlijke duitsche klank van Hölderlin zoo liefheb. Daarin is geen tegenspraak, natuurlijk. Maar ik had toen de hoop dat Duitschland door een groote nederlaag geschud zou worden, zoodat zijn meest eigen toon weer kon doorbreken door het stalen harnas en er weer dichters kwamen, die niet als George, een groot deel van hun werk moeten doen bestaan in een richten over hun tijdgenooten. *Dit* is nu een perspectief voor mij, dat ik in den oorlog zie, en waarvan ik de heele wereld winst beloof!’

II

Friedrich Theod. Vischer, dichter en esteticus, gaf in zijn werk ‘Auch Einer’ kort na zeventig, de voorstelling van een ontmoeting die hij op reis in Zwitserland met een vreemdsoortig Duitscher gehad zou hebben. Het was een man die de lastigheid en vernedering waarmee hun stoffelijk bestaan menschen van een hooge idealiteit kan plagen, op het pijnlijkst voelde, en zich met een wonderlijke poging tot weerwraak en zelf behoud allerlei oorspronkelijke denkbeelden en verbeeldingen geschapen had, produkten van een belangwekkend geestesspel rondom de kleinste en meest gehate dingen van het leven. Voorgesteld als niethumoristisch bedoeld, maar hoogst humoristisch om aantezien, is de gedachtenwereld van deze zonderling tevens vol ernst, vol opmerkingen die een Duitscher van Vischer's beteekenis het noodig achtte uit te spreken, zonder dat hij ze nu juist opzettelijk weerklinken deed.

Hij plaatst zijn gesprek met ‘Auch Einer’ in 1865, toen de spanning tusschen Pruisen en Oostenrijk dreigend werd, en de vraag van een duitsch rijk overal ter sprake kwam, en hij laat hem zeggen dat hij al voor de meest nabijliggende gevolgen vreest, als het duitsche rijk zal zijn opgebouwd.

Wat voor gevolgen? vraagt hij dan.

En het antwoord: Ziet ge, de Duitschers kunnen het geluk en de grootheid niet goed verdragen. Hun soort van idealiteit berust op het verlangen. Als zij hun doel bereikt hebben - misschien beleven wij het, let er eens op - en er niets meer te verlangen valt, dan zullen ze frivool worden, de handen wrijven en zeggen: onze legers hebben het ons immers bezorgd, worden we nu recht gemeene genot- en geldhonden, met uitgestrekte tong.

Ik schrok - zegt de schrijver - wilde het niet gelooven, en schrok toch. En op deze plaats veroorloove de lezer mij een enkele tusschenzin. Sedert het langzamerhand gebeurde, zooals het nu gebeurd is - (hij schreef eenige jaren na '70) - sedert oneerlijkheid, bedrog, vervalsching, gemeenheid van zoo menige soort dieper en dieper in het bloed van ons volk invreet, moet ik dagelijks aan deze profetenwoorden denken.

A.E. legde mij, dien hij zoo in gepeins zag, nu de hand op den arm, en zei: ‘We moeten het niet zoo zwaar opnemen; een fatsoenlijke minderheid zal overblijven, een volk kan zoo iets wel te boven komen; het heeft dan een groote ramp noodig en die zal komen in een nieuwe oorlog, dan zullen wij onze krachten moeten inspannen, alles wat in ons is aan het werk zetten, en dan zal het weer beter en goed worden’. Of ook dit in vervulling gaat?

III

Jacob Burckhardts lezingen ‘Ueber Studium der Geschichte’ eerst in 1905 door Jacob Oeri als ‘Weltgeschichtliche Betrachtungen’ uitgegeven, werden opgesteld in 1868, en een tweede maal voorgedragen in de winter van 1870-'71. Verder zijn ze nog in 1873 door Burckhardt aangevuld.

Men kan dus aannemen dat niet alleen de kunde en denkbeelden van hun opsteller, maar ook de groote gebeurtenissen van die jaren hun vorm bepaalden. De oorlog van Pruisen met Oostenrijk, misschien die tegen Frankrijk, in één woord: de wording van het duitsche rijk.

Wat is in de geschiedenis - vraagt hij - het hoofdgebeuren? En dan antwoordt hij:

‘Es entsteht eine geschichtliche Macht von höchster momentaner Berechtigung; irdische Lebensformen aller Art: Verfassungen, bevorrechtete Stände, eine tief mit dem ganzen Zeitlichen verflochtene Religion, ein grosser Besitzstand, eine vollständige gesellschaftliche Sitte, eine bestimmte Rechtsanschauung entwickeln sich daraus oder hängen sich daran und halten sich mit der Zeit für Stützen dieser Macht, ja für allein mögliche Träger der sittlichen Kräfte der Zeit. Allein der Geist ist ein Wühler und arbeitet weiter. Freilich widerstreben diese Lebensformen einer Aenderung, aber der Bruch, sei es durch Revolution oder durch allmählige Verwesung, der Sturz von Moralen und Religionen, der vermeintliche Untergang, ja Weltuntergang kommt doch. Inzwischen aber baut der Geist etwas Neues, dessen äusseres Gehäuse mit der Zeit dasselbe Schicksal erleiden wird’.

Burckhardt was een Zwitser, en het probleem van partij zijn en tevens toeschouwer kon hem meer zijn dan een akademisch vraagstuk.

'Gegenüber von solchen geschichtlichen Mächten pflegt sich das Zeitgenössische Individuum in völliger Ohnmacht zu fühlen; es fällt in der Regel der angreifenden oder der widerstrebenden Partei zum Dienst anheim. Wenige Zeitgenossen haben für sich einen archimedischen Punkt ausserhalb der Vorgänge gewonnen und vermögen die Dinge "geistig zu überwinden" und vielleicht ist dabei die Satisfaktion nicht gross und sie können sich eines elegischen Gefühls nicht erwehren, weil sie alle anderen in der Dienstbarkeit lassen müssen. Erst in späterer Zeit wird der Geist vollkommen frei über solcher Vergangenheit schweben.'

Toch - zegt hij - 'ist unsere Kontemplation nicht nur ein Recht und eine Pflicht, sondern zugleich ein hohes Bedürfnis; sie ist unsere Freiheit mitten im Bewustsein der enormen allgemeinen Gebundenheit und des Stromes der Notwendigkeiten.'

Niet te vergeten evenwel, dat onze beschouwing voortdurend gevaar loopt getroebeld te worden door bedoelingen. 'Schon in der geschichtlichen Aufzeichnung begegnet unser Verlangen nach Erkenntnis oft einer dicken Hecke von Absichten, welche sich im Gewand von Ueberlieferungen zu geben suchen. Ausserdem aber können wir uns von den Absichten unserer eigenen Zeit und Persönlichkeit nie ganz losmachen, und dies ist vielleicht der schlimmere Feind der Erkenntnis.'

'Besonders gerne verkappen sich die Absichten auch als Patriotismus, so dass die wahre Erkenntnis in der Beschränkung auf die Geschichte der Heimat ihre Hauptkonkurrenz findet.'

'Es gilt aber neben dem blinden Lobpreisen der Heimat eine ganz andere und schwerere Pflicht, nämlich sich auszubilden zum erkennenden Menschen, dem die Wahrheit und die Verwandtschaft mit allem Geistigen über alles geht, und der aus dieser Erkenntnis auch seine wahre Bürgerpflicht würde ermitteln können, wenn sie ihm nicht schon mit seinem Temperament angeboren ist.

Vollends im Reiche des Gedankens gehen alle Schagbäume

billig in die Höhe. Es ist des Höchsten nicht so viel über die Erde zerstreut, dass heute ein Volk sagen könnte, *wir* genügen uns vollständig, oder auch nur: wir bevorzugen das Einheimische. Hält man es doch nicht einmal wegen der Industrieprodukte so, sondern greift bei gleicher Qualität, Zoll und Transport mitberechnet, einfach nach dem Wohlfeilern oder bei gleichen Preisen nach dem Besseren. Im geistigen Gebiet muss man einfach nach dem Höheren und Höchsten greifen, das man erreichen kann'.

In zijn hoofdstuk over de Staat zegt hij:
'...so lange das aüssere Wachstum dauert, strebt jede Macht nach völliger Ausrundung und Vollendung nach innen und aussen und hält kein Recht der Schwächeren für gültig.

Völker und Dynastien handeln hier ganz gleich, nur dass bei jenen mehr Massengelüste, bei diesen mehr die Staatsräson entscheidet. Es ist nicht blosse Eroberungssucht, sondern eine sogenannte Notwendigkeit, für die das Reich der Karolinger als Beispiel dienen könnte.

Abgesehen davon, was die Macht nach innen tut, wie die Aufhebung aller übernommenen Spezialrechte, und die Ausdehnung des Machtsbegriffes auf alles und jedes angeblich im Interesse des Allgemeinen, bis zur letzten Konsequenz des *l'état c'est moi,* stellt sich ihr Tun nach aussen in seiner naivsten Gestalt in den alten Weltmonarchien dar, wo man erobert und knechtet und plündert und brandschätzt, so weit und breit als man kann, und gefolgt von Beute und Sklaven in Theben oder Ninive mit Triumph einfährt und beim Volk als gottgeliebter König gilt, - bis eine stärkere neue Weltmonarchie entsteht. Im neueren Europa aber wechlen Zeiten längerer Ruhe mit Zeiten territorialer Krisen, weil an irgend einer Stelle das sogenannte Gleichgewicht (das gar nie existiert hat) gestört worden ist.'

Men voelt in het volgende, hoezeer de drang van de tijdsomstandigheden hem meesleurt, en hij schijnbaar sprekende over het verleden, het in waarheid heeft over zijn eigen tijd.

'Und nun zeigt es sich - man denke dabei an Louis XIV, an Napoleon und an die revolutionnären Volksregierungen - *dass die Macht an sich böse ist* (Schlosser), dass ohne Rück-

sicht auf irgend eine Religion das Recht des Egoismus das man dem Einzelnen abspricht, dem Staate zugesprochen wird. Schwächere Nachbarn werden unterworfen und einverleibt oder irgendwie sonst abhängig gemacht, nicht, damit sie selbst nicht mehr feindlich auftreten, denn das ist die geringste Sorge, sondern damit sie nicht ein anderer nehme oder sich ihrer politisch bediene; man knechtet den möglichen politischen Verbündeten eines Feindes. Und auf diese Bahn angelangt, ist dann kein Anhaltens mehr; alles wird exkusabel, denn “mit der blossen Beschaulichkeit wäre man zu nichts gelangt, sondern frühe von andern Bösewichtern gefressen worden,” und “die Andern machen 's auch so.”

Das Nächste ist dass dergleichen im Vorrat geschieht, ohne irgend einen besondern Anlass, nach dem Grundsatz: “Nehmen wir es zur rechten Zeit, so sparen wir einen künftigen gefährlichen Krieg.” Endlich bildet sich ein permanentes Gelüste des Arrondierens; man nimmt, was einem gelegen liegt und was man erwischen kann, namentlich “unentbehrliche” Küstenstriche, und benutzt dabei alle Schwächen, innere Krankheiten und Feinde des Schlachtopfers; der Grad der Wünschbarkeit namentlich des Zusammenlegens kleinerer Gebiete, die Aussicht auf Vervierfachung des Wertes bei blosser Verdoppelung des Gebietes u.s.w. wird unwiderstehlich; vielleicht wünschen die betreffenden Bevölkerungen selbst, zumal Kleinstaaten ohne Freiheit, eine Reunion, weil ihnen dabei Erweiterung von Zollgebiet und Industriezone in Aussicht steht, der modernen künstlichen Schmerzensschreie u.s.w. zu geschweigen’.

De toespelingen op gebeurtenissen van Burckhardts leeftijd zouden hierin met de vinger zijn aantewijzen, ook als hijzelf het woord ‘modernen’ niet had uitgesproken.

Burckhardt gaat voort:

‘Missetaten müssen womöglich naiv geschehen; denn grässlich ist die ästhetische Wirkung der Rechtsdeduktionen und der Rekriminationen von beiden Seiten. Man schämt sich nämlich der heissersehnten und mit allen Verbrechen erreichten Macht, da das Recht noch immer einen Zauberklang hat, den man bei den Menschen nicht entbehren will. So kommt man zu einer Sophistik, wie sie z.B. Friedrich II beim ersten schlesischen

Kriege sich gestattete, und zu der sauberen Lehre von den “unberechtigten Existenzen”.

Die spätere wirklich erreichte Amalgamierung des Geraubten ist keine sittliche Lossprechung des Räubers, wie überhaupt nicht gutes Folgendes ein böses Vorangegangenes entschuldigt.

Auch auf das Schrecklichste, was geschehen, muss ja die Menschheit sich wieder einrichten, ihre noch heilen Kräfte herbeibringen und weiterbauen.

Auch der auf lauter Fluch errichtete Staat wird gezwungen, mit der Zeit eine Art von Recht und Gesittung zu entwickeln, weil sich die Gerechten und Gesittenen seiner allmählig zu bemächtigen wissen.

Endlich kommt noch die grosse indirekte Exkuse: dass, ohne Vorauswissen des Täters, durch seine Tat grosse, einstweilen fernliegende weltgeschichtliche Zwecke gefördert werden.

So räsonnieren besonders Späterlebende, die ihren zeitlichen Vorteil auf das seither Gewordene gegründet wissen. Aber es erheben sich die Gegenfragen: Was wissen wir von Zwecken? Und, wenn solche existierten, konnten sie nicht auch auf anderm Wege erreicht werden? Und ist die Erschütterung der allgemeinen Sittlichkeit durch das gelungene Verbrechen so gar nichts?’

A.V.

Bij het bericht van de vernietiging der kathedraal van Rheims
Door
P.N. van Eyck

Zij stond, hoog en zwaar, in het wiss'lend licht van dag en scheemring, rank, veelvuldig, vereendheid van vele verscheidenheden, boven de rusteloosheid der hoekige daken en de gespreide gelatenheid der vlakte, naar den top heen der verre heuvelen die, tezamen met haar torens, het eerst den schijn des morgens ving en het laatst den glans des avonds verstrooid droeg op zijn verduisterende hoogte. Boven de stad. Als de zon het klein gekriel der duizenden beneden haar in de straten naakt en erbarmelijk toonde aan den onverschilligen hemel, als de nacht in haar deernis hun wegen voor der sterren hoog verbazen dekte en verborg, zong zij een lied. Deze tempel, een kerk, het zij, voor God, - bóven alles de versteven koorzang van het menschelijk Geloof, - had een gemeenschap met de menschen en een verwantschap met vlakten en heuvelen: haar ziel, die somtijds zong. Ontroering drijft haar beeld, het innerlijke, dat aan een prent zijn verrijzen dankt, ons éénge nu, voor onze smart en liefde omhoog, om het te koesteren met onze vernederde eerbied, - ik zie haar, ik hoor haar stem in de stilte, waar ik droef onder het bleeke lamplicht haar schoonheid bepeins.

Zij had ons dit te zeggen: ‘Gij allen, duizenden en eenlingen uit de duizenden, niets zijt gij, - wáártoe beschreit gij het

verdwijnen van uwer broedren niets en beeft gij voor den breuk van uw eigen? Vóór mijn bouw en mét mijn bouw leefden, als thans, de talloozen uit niets door niets naar het niets van den dood, die hen terugwierp in een vergetelheid waaruit zij eigenlijk nooit geheel getreden waren. En niets was in hen, behalve die ééne kleine drift des harten, die zich kan redden uit de groote vernietiging van het sterven: in schier allen aanwezig, ook in u, hoopt gij vurig, slechts schijnbaar vergaand. Toen al die duizenden hun tijd hadden uitgemeten en begraven lagen in de aarde, toen allen vergeten waren tot de stilte van verlaten kerkhoven en de bittere rust van verwaarloosde knekelhuizen, voelden een paar mannen hun ziel zich uitzetten, tot zij een ruimte werd, wier omtrekken zij - mysterie! - voor hun oogen in levende strakke lijnen getrokken zagen. Niet alleen de kracht van warmte en geestdrift die zij méér hadden dan de anderen, maar al wat er eenig-waardevols was in de millioenen hunner voorgangers en de millioenen hunner genooten, de opdrang des harten en des geestes naar licht en klaarheid, naar diepte en verhevenheid, de kleine vaaggevoelde begeerte naar het hoogere wezen dan het hunne, die velen gevoeld, weinigen begrepen hadden, op een waarlijk onbegrijpbare wijze levend gebleven in den dampkring hunner steden, - dat had zich in de ziel dezer mannen vereenigd, dat groeide uit en wies tot een blanken brand, strevend naar die opperste top van denkbare menschelijke volkomenheid, welke gij God noemt, wier gekruisigde gestalte de getijden der wereld kussen als het schemerig-zoete licht haar vergloriet door de vroomheid heen van mijn vensters. Smart en verrukking! Welke pijnen moet deze man geleden hebben om zóó de onvervulde begeerten der menschheid tezaam en gezwollen in zich te dragen. Wanneer hij voor een enkel oogenblik besefte, dat in het zelfde uur waarin hij deze hoogste extase van verlangen in zijn ziel streven en gisten voelde, buiten hem niets was, een ontzettend leeg, waar de redenloosheid des levens haar verschrikkelijke weeklacht deed zwijgen als, gelijk zij zelve, ijdel! Maar hij besefte het niet al droeg hij het zwaar op zijn torenende schouders. Deze mannen, zij waren dronken van geluk en pijn, zij hielden hun oogen gericht op de strakke lijnen, die de ruimte waartoe

zich hun ziel had uitgezet, omtrokken en een groot verlangen sidderde door hun leden: dat zij diezelfde lijnen, dezen omtrek hunner ziel, deze omlijning van alles wat millioenen na millioenen als hun eenige waarde in hen hadden overgegoten en wat zich nu ophief tot den hemel, - zóó als zij het zagen in steen zouden vastleggen rondom een gelijke ruimte als in hen van het gelukzalig leed der vervoering, van een begeerte, van een opperst geloof vervuld was. Toen is die brand in hen geslonken tot de kool, die slechts somtijds, dan in de stilte, in het uur der schepping, op den wind van 't verlangen weder aanwakkert tot een laaiend vuur, - en zij hebben zich en hun genooten geöfferd om het visioen in den steen even werkelijk te maken als het voor hun ervaring geweest was. Ik ben dit verwerkelijkt visioen. Ik ben die eeuwige vervulling, waarin de tallooze kleine zielsdriften, welke tot begeerten niet groeien konden, hun wasdom bereikten en zich bestendigden. Ik, daar zij hun eenzaamheid verlaten mochten om samen omhoog te gaan als een tempel van verlangen, ben de ruimte der uit hun gezamende wezenlijkheên ontbloeide menschenziel. Ik, daar zij nu allen dood en begraven zijn, een vergeten stof in de vergeten broosheid van bloem en kruiden, daar ik strak sta in de tijden, en sterk sta ik in den storm, ben het leven van al die gestorvenen, een onvergankelijk leven, een tastbare eeuwigheid. Hebben zij ooit een ander léven gehad dan wat nu in mij leeft? Hebben zij ooit iets anders beduid dan dat zij bij duizenden vergeten zouden sterven? Maar hier, in mijn hooge volkomenheid, die de kroon mijner schoonheid dag en nacht doorlicht voel van den glans en den schijn der zon, der maan en der sterren, red *ik* hun kleinheid over in de eeuwigheid, in mij storten zij op naar de onsterflijkheid, naar welke de menschheid, ondanks de lauwheid van haar enkelen, zoo ontzaglijk heet, zoo onherroepelijk verlangt'. Aldus haar stem, uit haar hoogte, over de stad, naar de heuvelen. Ik verstond haar tot hier, waar ik droef te peinzen zat over het wonder van haar schoonheid.

Zij is vernietigd. Haar lied is stil, ons leed om haar zal stil zijn als haar lied. Maar eerst nadat de verbeten toorn onzer onmacht gevloekt heeft over den ellendigen geest der duizenden, die haar verwoestte. Is het de wraak van hún onmacht daar

niet ook *zij*, nietelingen, - die, terwijl niet meer het symbool van het lam en de duif, maar het begrip der vrede als een brandpunt hun geringe stralen in zich vereenigde, in het paleis hunner vrede den nutteloozen leugen van hun leuzen beleefden - het symbool konden doen scheppen voor hun oneindig-kleine waarden in hun oneindig-groote waardeloosheid? Zullen er nu zijn die het vergaan van één menschenleven bezwaarlijker achten dan het vergaan eener kathedraal? Laten zij zwijgen, zij hebben niet het recht hun eigen erbarmelijkheid duurder te prijzen dan dit heerlijk wonder. Verwatenheid der menschen, die starend naar dit werk, onder den waan van voor anderen te spreken, gelooven dat het zou moeten vallen, mits hun eigen ellendigheid gered bleef. Lafheid, ons áller lafheid, - want hoevelen, met de keuze des doods tusschen zich en het kunstwerk, zouden hun zelf durven offeren om het andere te behouden? Geen tekort aan menschenliefde deed mij zoo spreken. Niemand blijft, in zijn omgrensd-persoonlijk besef, ongeroerd, als hij leest tot welk een weedom de mensch kan gedreven worden. Niet hierom gaat het. Niet ik sprak, die den zielzang der kerk zou laten verdrinken in den stortvloed van klachten over 't ontzettend slagveld, en die den nevel van bloed en walm een wal om mij zou laten oprichten waarachter de grootheid der Ruïne verdwijnt als hij binnen zijn vlammenden cirkel mij opsluit met de ellende der schreiende harten, brekend uit de nood van het gewonde vleesch. Maar de stem zong van bóven ons, niet van tússchen ons. Ik spreek thans over waarden der menschheid. Zoo het waar is dat de millioenen in deze kathedraal hun onsterflijkheid gewonnen hebben, zoo het waar is dat het machtlooze eene, dat in hun legioenen leefde, hier een onberekenbare macht werd, - wat raakte dan, niet den afzonderlijken mensch, maar de wereld de dood van eenige tienduizenden, zoo zij de vernieling, den moord van dit leven der millioenen konden boeten?

Het intellect heeft met spitsvondige uitvindingen de leegte van het door hem geleide menschenleven willen vullen, en hun aangroeiende talrijkheid vooruitgang genoemd. Inderdaad, het ware onlogisch om van hen, die tot het vernielen van menigten de verderfelijkste werktuigen zoeken en vinden en hierin hun verdienste zien, te eischen, dat zij de overblijfselen van andere

menigten zouden sparen. Het is alles symbool. De kathedraal, - ook het kanon. Het kanon is in zijn uiterlijke verschijning en beteekenis een zoo verschrikkelijk symbool van der massa behendige stompheid en geestelooze schranderheid, van haar instincten ter vernietiging van het andere dan zij zelve, dat wij het als het volmaakte tegendeel van zijn volmaakte tegendeel: de Gothische kathedraal, door het bestaan van deze voorondersteld moeten achten. O leed, dit dwingt ons inzicht tot de berusting, waartoe ons gemoed zich niet kán dóórworstelen.

Op Duitschers moge de smaad vallen van deze vernieling. Bij de lezers van een tijdschrift dat zoo vele bijdragen over de Russische gevangenissen bevatte, verrijst de gedachte, dat onder bepaalde omstandigheden ook de Russen hun mogelijken roem voor altijd verstikken zouden onder de schande van dergelijke daad. Wellicht. Maar er is nog verschil in den gezamenlijken geest, die den eenen groep of den anderen aandrijft. Niet noodwendig behoeven uit den staat, welks ambtenaren zoo barbaarsch en verdorven zijn als de Russische, de verrichters van zulke daden voort te komen. Zoo noodwendig wij nu met onze gedachten uit de beschaafdheid der door behoorlijke ambtenaren bestuurde Duitsche natie trachten moeten den weg te vinden tot de onpeilbare redeloosheid van haar laatste handelingen, zoo noodwendig dwingt omgekeerd deze nauwlijks-onderstelbaar-onwaarschijnlijke gebeurtenis, om van uit de zoogenaamde Russische barbaarschheid tot de minder onwaarschijnlijke mogelijkheid te komen, dat zij deze schande niet zou op zich geladen hebben. De menschheid moge het woord beschaving wat minder in den mond nemen, het voorzichtiger gebruiken. Niemand schreeuwe te hard over gebrek aan beschaving bij andere volken. Ook de Nederlander niet. Laat het ontwerp van een schoon gebouw een onstoffelijke werkelijkheid hebben, - waar, bestuurders van land en steden, is dan het wezenlijk verschil tusschen de vernieling van dat gebouw vóór of ná zijn verstoffelijking? Er bestaan geen beschaafde volken, er bestaan slechts beschaafde of half-beschaafde enkelingen. Eén land dat een schijnkultuur bezat en het hardst over zijn kultuur schreeuwde, een land dat om die schijn-

kultuur tot bloedens toe gestriemd werd door den zelfden man, wiens machttheorie als een koppige dronk het verstand zijner inwoners beneveld heeft, is door een paar daden ontmaskerd. Het zwijge in de éérste plaats nu over anderen. Ook over Rusland, dat althans in dien anderen geestelijken geweldige een man bezat, die tot in de verste consequenties van theorie en praktijk de door hem zelf opgestelde leer van Nietzsche doordacht, die begrepen heeft waartoe deze moest voeren, zoo de menigte zich van haar meester maakte, en die een stem over de steppen van zijn vaderland deed heenklinken, vol van alles wat de Duitschers zoo volledig en armoedig blijken gemist te hebben. Ik hoor het lied weer der kathedraal. Niet die van steen slechts, ook het dichterlijk werk van dien Rus heeft zich uitgebouwd tot een tempel, waarin millioenen hun zin en vervulling verkregen. Durf ik onverbiddelijk den band leggen tusschen het werk van Nietzsche en dat zijner volgers? Tusschen, dus ook, dat van Dostojewsky en de zijne? Groote profeet dan van menschelijke hoogheid! Rijk en diep en vruchtbaar volk!

Wij zijn troebele vermengingen van heete begeerten naar omhoog en een kleine drang om veilig te blijven en dicht aan de aarde. Een damp slaat door onzen gloed, - wij zijn blind en doof, en onze geest treedt zwaar-stappend mee met de willooze legers. Een man beheerscht landen van onvergankelijken arbeid, - en een paar leugens van zijn minderen, de Bethmanns, de Jagows, de Clemenceau's, mannen, uit wier mond niet één woord waarde mag hebben tenzij gepeild met de onroerbaarste koelte, mannen wier spréken reeds voorzichtig maakt, in iedren andren tijd geignoreerd, vandaag beluisterd, breekt een leven in stukken, dat nimmer wou beheerscht zijn door het mindere dan zich zelf, en het holt mee met de massa, vindt een verontschuldiging voor de meest ziellooze wandaad zijner landgenooten. Maar er is toch nog, bóven de gemeenschap der naties een andere gemeenschap, die met andere maten meet, naar andere beginselen richt. Zonder zelfsmaad de vernietiging der kathedraal van Rheims door eigen vertegenwoordigers te hooren en te overdenken, beteekent onverbiddelijk een zelfveroordeeling. Gezel van deze gemeenschap aan de voeten

van vele meesters, zou een gloeiende schaamte mij doorvreten, als een Nederlandsch leger verricht had wat thans een Duitsch volbracht. I e d e r e Duitscher heeft nu één ding waarover hij zich tot op het vleesch zijner ziel heeft te schamen en te vernederen. Zooals nimmer, kan het hem niets baten wat anderen gedaan hadden. Zóó is hun plicht en hun redding, en de toekomst zal uitmaken of zij deze plicht vervuld hebben. Er is niets wat het Duitsche volk zoo noodig heeft als kneuzingen, eerst door anderen, dan door zich zelven, en deze de scherpste. Tot zoo lang zal een enkele zuivere in Duitschland, hij die niet groot schijnt, maar groot is, als sinds tientallen van jaren een balling zijn, of de vereenzaamde in zijn vaderland.

Verzuchtingen in den bajert
Door
W.L. Penning Jr.

I

Tot de onzichtbare drijvers

Wereldschokkend als nog ooit
Dreunt uw oorlogsdonder;
Over talloosvouden moord
Laait hoog-op uw vuurstorm voort -
Kerk en al gaat onder.

Wonderwerk van sluw vernuft
Laat ge uit Misdaad blinken:
't Luchtruim in, zaait ge angst en nood;
Onder zee, beroert ge een vloot,
Vlucht, en ziet haar zinken!

Volksbloei trapt ge, en weg van 't puin
Spookt de volksellende;
Stomme ontzetting kruist uw baan;
Machtlooze afschuw klaagt u aan,
Jam'rend ‘Waar is 't ende?’

Nog maar v o o r s p e l gaf uw kunst?....
Zwaarst aan ramp en kommer
Weeg 't v e r v o l g uit zwart verschiet,
Goddeloozer kan het niet -
Noch ten slotte dommer.

II

Tot de menschheid in benauwing

Stikt in bloed het walglijk dier,
Op u losgelaten,
Aangehitst tot dollen beet,
Zamel dan uit naamloos leed
Kracht - om fel te haten!

Afgericht op volkren-haat,
Haat hun dwingelanden;
Volkren-haat steunt dwinglandij;
Volkren-broederschap maak' vrij
Van ellende en schande.

Volkren wénschen de' oorlog niet -
Mocht uw Wil beslechten;
Wraak- en roemzucht dreige of vlei' -
Voert de duivel Heerschappij
Als 't hem faalt aan Knechten?

De brand op Bergthorshval
uit het Oud-IJslands vertaald
Door
Dr. S.A. Krijn.

(Er bestaat een vete tussen de zonen van Njal en de zonen van Sigfus. De laatsten worden geholpen door de machtige Flosi.)

I

Flosi riep al zijn mannen op naar de Almannagja en ging daar zelf heen. Toen waren daar al zijn mannen gekomen en het waren er honderd. Flosi sprak tot de zonen van Sigfus: ‘Hoe zal ik u in deze zaak bijstaan, dat ge volkomen tevreden zijt?’

Gunnar, de zoon van Lambi antwoordde: ‘We zijn niet tevreden, voor de broeders, de zonen van Njal, allen gedood zijn.’

Flosi sprak: ‘Dat wil ik de zonen van Sigfus beloven, dat ik deze strijd niet op zal geven, voor één van de partijen zich buigt voor de andere. Ik wil ook weten, of er soms iemand hier is, die ons in deze zaak niet wil helpen.’

En allen zeiden, dat ze hem wilden helpen.

Flosi sprak: ‘Komt nu allen tot mij en zweert eden, dat niemand zich aan deze strijd zal onttrekken.’ Allen gingen toen naar Flosi en zwoeren hem eden.

Flosi sprak: ‘We zullen er ook allen elkander de hand op geven, dat hij goed en leven verbeurd heeft, die zich aan deze strijd onttrekt.’ Flosi zei tot de zonen van Sigfus: ‘Kiest u

nu een aanvoerder, die u het meest geschikt lijkt, want één moet hier de leiding op zich nemen.'

Ketil uit Mork antwoordde: 'Wanneer de keus aan ons broeders zal zijn, dan zullen we dadelik kiezen, dat jij deze taak zult vervullen: je bent een man uit een beroemd geslacht en een aanzienlijk man, dapper en verstandig. We zijn ook van mening, dat je je deze zaak om onzentwil ter harte neemt.'

Flosi sprak: 'Het is zeer waarschijnlik, dat ik dat, waarop uw vraag doelt, aanneem. Nu wil ik ook bepalen, hoe ons optreden zal zijn. En dat is mijn plan, dat iedereen van het thing[1)] naar huis rijdt en deze zomer voor zijn hoeve zorgt, zo lang de hooitijd duurt en ik zal ook naar huis rijden en deze zomer thuis blijven. En op de Zondag, acht weken voor de winter, dan zal ik thuis een mis laten zingen en daarna westwaarts rijden over het Lomagnupszand. Ieder van ons moet twee paarden hebben. Ik wil het aantal onzer mannen niet vergroten met anderen, dan die nu de eed gezworen hebben, want we hebben er nu genoeg, wanneer dezen ons goed helpen. Ik zal de Zondag en de daarop volgende nacht rijden en de Maandag zal ik voor het midden van de avond op Thrihyrningshals zijn aangekomen. Gij allen, eedgenoten in deze zaak, zult daar dan gekomen zijn, en wanneer iemand, die zich hierbij heeft aangesloten, daar dan niet gekomen is, dan zal hij daar niets anders dan zijn leven bij kunnen verliezen, wanneer wij er over te beslissen hebben.'

Ketil vroeg: 'Hoe kan dat samengaan, dat je Zondag van huis rijdt en Maandag op Thrihyrningshals aankomt?'

Flosi antwoordde: 'Ik zal van af Skaptartung bergop rijden en ten noorden van de Eyjafjallagletscher en bergaf naar Godaland, en dat kan ik volbrengen, wanneer ik snel rijd. Ik zal u allen nu ook mijn plan meedelen, dat we, wanneer we bijeen zijn gekomen, met al onze mannen naar Bergthorshval zullen rijden en te vuur en te zwaard de zonen van Njal aanvallen en niet eerder af zullen trekken, voor zij allen dood zijn. Dit plan moet ge geheim houden, want ons aller leven is hier-

1) Volksvergadering, waar ook recht gesproken werd.

mee gemoeid. Nu moeten we allen onze paarden laten halen en naar huis rijden.'

Toen gingen ze naar hun tenten. Vervolgens liet Flosi zijn paarden zadelen en daarna reden ze naar huis en wachtten op niemand. Flosi wilde Hall, zijn verwant, niet opzoeken, want hij meende te weten, dat hij alle gewelddaden zou afraden. Njal en zijn zonen reden van het thing naar huis en zij allen waren gedurende de zomer thuis. Njal vroeg Kari[1)], of hij soms oostwaarts naar Dyrholm, naar zijn hoeve zou rijden.

Kari antwoordde: 'Ik zal niet oostwaarts rijden, want één lot zal mij en je zonen treffen.' Njal dankte hem en zei, dat hij zo'n antwoord van hem verwachtte. Daar waren steeds bijna dertig weerbare mannen, de knechts inbegrepen.

Eens gebeurde het, dat Hrodny, de dochter van Hoskuld, op Keldur kwam. Ingjald, haar broeder, ontving haar goed; ze beantwoordde zijn begroeting niet, maar verzocht hem mee naar buiten te gaan. Ingjald ging met haar mee naar buiten en beiden gingen samen uit de hof. Daarop nam ze hem bij de hand en gingen ze zitten.

Ze vroeg: 'Is het waar, dat je een eed gezworen hebt om naar Njal te gaan en hem en zijn zonen te doden?'

Hij antwoordde: 'Dat is waar.' 'Een verachtelike ellendeling ben je,' zegt ze, 'waar Njal jou drie maal voor verbanning behoed heeft.'

'Toch is het er nu toe gekomen,' antwoordt hij, 'dat mijn leven er mee gemoeid is, wanneer ik dit niet doe.'

'Dat zal niet gebeuren,' zegt ze, 'je zult toch leven en een goede man genoemd worden, wanneer je hem, tegenover wie je de grootste verplichtingen hebt, niet verraadt.'

Ze nam toen een linnen muts uit haar zak, die geheel met bloed bevlekt en vol gaten was, en sprak: 'Deze muts had Hoskuld, de zoon van Njal op, toen ze hem doodden. Daarom vind ik, dat het jou des te minder past, hun te helpen, die met Njals vijanden verbonden zijn.'

Hij antwoordt: 'Aldus zal het geschieden, dat ik mij niet

1) Een schoonzoon van Njal.

tegen Njal zal keren, wat daar ook de gevolgen van mogen zijn, maar toch weet ik, dat ze mij daarom in moeilikheden zullen brengen.'

Zij sprak: 'Dan kun je Njal en zijn zonen nu grote hulp verlenen, wanneer je hem het gehele plan vertelt.'

'Dat zal ik niet doen,' antwoordt Ingjald, 'want dan ben ik verachtelik voor iedereen, wanneer ik dat, wat zij mij toevertrouwden vertel, maar het is een dappere wijze van doen, zich aan deze zaak te onttrekken, wanneer men met zekerheid wraak kan verwachten. En zeg dat aan Njal en zijn zonen, dat ze de gehele zomer op hun hoede moeten zijn, want dat is een goede raad voor hun, en dat ze veel manschappen moeten hebben.'

Daarna ging ze naar Bergthorshval en vertelde Njal hun gehele gesprek. Njal dankte haar en zei, dat ze goed gehandeld had, - 'want van allen zou het van hem het misdadigst geweest zijn, om tegen mij op te trekken.' Ze ging toen naar huis en Njal vertelde dit aan zijn zonen.

Er was een oude vrouw op Bergthorshval, die Saeun heette; ze wist veel en had een voorspellende geest, maar ze was zeer oud en de zonen van Njal noemden haar een oude zottin, wanneer ze veel sprak, en toch kwam daar veel van uit.

Eens gebeurde het, dat ze een knuppel in haar hand nam en om het huis heen liep naar een groep onkruid; ze sloeg het onkruid en bad, dat het nooit zou gedijen, omdat het zo afschuwelik was. Skarphedin[1)] lachte er om en vroeg, waarom ze het onkruid zo beschimpte.

De oude vrouw antwoordde: 'Dit onkruid zal weggenomen en in brand gestoken worden, wanneer Njal in zijn huis verbrand wordt en Bergthora mijn pleegkind; en brengt het naar water,' zegt ze, 'of verbrandt het zo spoedig mogelik.'

'Dat zullen we niet doen,' zegt Skarphedin, 'want er zal iets anders gevonden worden om de brand aan te steken, wanneer dat ons lot is, ook al is dit onkruid er niet meer.'

De oude vrouw sprak de gehele zomer voortdurend over het

1) Njals oudste zoon.

onkruid, dat men naar binnen moest brengen, en haar raad werd in de wind geslagen.

II

Op Reykir in Skeid woonde Runolf, de zoon van Thorstein. Zijn zoon heette Hildiglum. Hij ging de Zondagnacht, twaalf weken voor de winter, naar buiten. Hij hoorde een hevig gekraak, zo dat hij meende, dat hemel en aarde sidderden. Vervolgens richtte hij zijn blik naar het westen; het scheen hem, alsof hij daar een vurige ring zag en in de ring een man op een grauw paard. Hij werd snel voortgedreven en reed hard. Hij had een vlammend stuk hout in de hand; hij reed zo dicht langs hem, dat hij hem duidelik kon zien; hij was pikzwart. Hij zei met luider stem dit vers:

'k berijd een paard
met rijm bedekt,
klam van manen,
kwaad verspreidend;
aan 't eind is gloed
gif in 't midden;
als een flikk'rende stok
is Flosi's plan;
als een flikk'rende stok
is Flosi's plan.

Toen meende hij, dat hij het brandende stuk hout in oostelike richting naar de kant van het gebergte slingerde en dat een groot vuur daar opvlamde, zodat hij meende, dat hij daardoor niets van de bergen kon zien. Het scheen hem toe, dat de man naar het oosten in de richting van het vuur reed en daar verdween hij; daarna ging hij naar binnen en naar zijn slaapstee en lag lange tijd bewusteloos en kwam weer bij. Hij herinnerde zich alles, wat zich voor zijn ogen had afgespeeld en hij vertelde het zijn vader en verzocht hem het aan Hjalti, de zoon van Skeggi, te zeggen; hij vertrok en vertelde het hem.

‘Je hebt een hekserit gezien,’ zegt Hjalti, ‘en dat wijst altijd op belangrijke gebeurtenissen.’

III

Twee maanden voor de winter maakte Flosi zich in het oosten gereed en riep al zijn mannen tot zich, die hem hulp op zijn tocht beloofd hadden. Elk hunner had twee paarden en goede wapenen. Ze kwamen allen naar Svinafel en bleven daar de nacht over. Zondagmorgen vroeg liet Flosi een godsdienstoefening houden en daarna ging hij aan tafel. Hij gaf al zijn knechten order, wat elk te doen had, zo lang hij van huis zou zijn; daarna ging hij naar zijn paarden. Flosi en de zijnen reden eerst westwaarts naar Sand. Flosi verzocht hun in het begin niet al te hard te rijden en zei, dat hun weg toch naar het doel zou voeren; hij verzocht allen te wachten, wanneer iemand behoefte had om uit te rusten. Ze reden westwaarts naar Skogahverfir en kwamen in Kirkjuboe. Flosi verzocht allen naar de kerk te gaan en hun gebeden te zeggen. Dat deden de mannen. Daarna stegen ze te paard en reden de bergen op en zo naar Fiskivatn en ze reden een weinig ten westen van het water en richtten zich westwaarts naar het zand, ze lieten de Eyjafjallagletscher toen links liggen en zo bergaf naar Godaland en de Markarfljot en kwamen Maandag tegen noentijd op Thrihyrningshals en wachtten tot het midden van de avond. Allen kwamen daar toen, behalve Ingjald van Keldir. De zonen van Sigfus gaven luide hun misnoegen daarover te kennen, maar Flosi verzocht hun, geen kwaad van Ingjald te spreken, zo lang hij afwezig was, - ‘en we zullen het hem later toch laten ontgelden.’

IV

Nu moeten we het verhaal weer opnemen bij Bergthorshval, dat Grim en Helgi[1)] naar Holar gingen; daar werden hun kinderen opgevoed en ze zeiden tegen hun vader, dat ze 's avonds niet thuis zouden komen. Ze waren de gehele dag in Holar. Daar kwamen een paar arme vrouwen, en vertelden dat ze van ver weg waren gekomen.

Ze vroegen hun naar belangrijke gebeurtenissen. Ze antwoordden, dat ze geen belangrijke gebeurtenissen te vertellen

1) Zonen van Njal.

hadden, - ‘maar een nieuwtje kunnen we meedelen.’ Ze vroegen welk nieuwtje ze te vertellen hadden en verzochten niets te verbergen. Ze antwoordden, dat ze zo zouden doen: ‘We komen van de Fljótshlid en we zagen alle zonen van Sigfus gewapend rijden en ze trokken op in de richting van Thrihyrningshals en waren in een troep van vijftien. We zagen ook Grani, de zoon van Gunnar, en Gunnar, de zoon van Lambi, en zij waren tezamen vijf in getal en ze trokken allen in dezelfde richting en men kan zeggen, dat alles hier nu in beroering is.’

Helgi, de zoon van Njal, sprak: ‘Dan moet Flosi van het oosten zijn gekomen en alle anderen zullen zich naar een samenkomst met hem begeven en Grim en ik zullen daar zijn, waar Skarphedin is.’

Grim zei, dat het zo gebeuren zou en ze trokken naar huis.

Diezelfde avond zei Bergthora[1)] tot haar dienstpersoneel: ‘Nu moeten jullie van avond eten uitkiezen, opdat elk kan krijgen, waar hij het meest trek in heeft, want van avond zal ik voor het laatst mijn dienstpersoneel eten voorzetten.’

‘Mocht dat niet waar zijn,’ zeiden zij, die aanwezig waren.

‘Het zal toch zo zijn,’ antwoordt ze, ‘en wanneer ik wil, kan ik hier nog veel meer van vertellen, en dat zal een voorteken zijn, dat Grim en Helgi thuis zullen komen, voor de mensen van avond gegeten hebben. En wanneer dit in vervulling komt, dan zal er nog meer gebeuren, zo als ik zeg.’ Daarna droeg ze het eten op tafel.

Njal sprak: ‘Een wonderlike verschijning heb ik nu; het is me, alsof ik over het gehele vertrek zie en het lijkt me, of de voor- en achtermuren verdwenen zijn en alles met bloed bevlekt is, de tafel en het eten.’ Op allen maakte dit een diepe indruk, behalve op Skarphedin; hij verzocht de mensen niet treurig te zijn, noch een bezorgd gelaat te tonen, zodat dit aanleiding tot praatjes kon geven, - ‘en men zal grotere eisen aan ons stellen dan aan anderen, dat we ons dapper gedragen en dat mag men verwachten.’

Grim en Helgi kwamen thuis voor de tafels weggenomen waren en dat maakte indruk op de mannen. Njal vroeg, waarom

1) Njals vrouw.

ze zo spoedig gekomen waren en zij vertelden, wat ze vernomen hadden. Njal beval, dat niemand naar bed zou gaan en ieder op zijn hoede zou zijn.

V

Nu spreekt Flosi met zijn mannen: ‘Nu moeten we naar Bergthorshval rijden en daar voor het avondeten aankomen.’

Dat doen ze nu. Er was een inzinking in de hoogte, waarop de hoeve stond, en daar reden ze heen en daar bonden ze de paarden vast en bleven daar tot een groot deel van de avond voorbij was gegaan.

Flosi sprak: ‘Nu zullen we naar de hoeve gaan en dicht bij elkaar blijven en langzaam voorttrekken en zien welk plan zij voorbereiden. Njal stond buiten en zijn zonen en Kari en al zijn knechten en ze stelden zich in de voorhof op en er waren bijna dertig mannen. Flosi bleef staan en sprak: ‘Nu moeten we opletten, wat zij zullen uitvoeren, want ik geloof, dat het ons nooit zal gelukken hun aan te vallen, wanneer ze buitenshuis staan.’

‘Dan is onze tocht slecht afgelopen,’ zegt Grani, de zoon van Gunnar, ‘wanneer we niet zullen wagen de aanval te doen.’

‘Dat zal ook niet gebeuren,’ antwoordt Flosi, ‘en we zullen een aanval doen, ook al staan ze buiten. Maar we zullen zo'n verlies lijden, dat velen niet zullen kunnen zeggen, welke partij overwint.’

Njal sprak tot zijn mannen: ‘Hoe groot meent ge wel, dat hun troep is?’ ‘Ze hebben vele en dappere mannen,’ antwoordt Skarphedin, ‘en toch blijven ze nu staan, omdat ze van mening zijn, dat het hun moeilik gelukken zal ons te overwinnen.’

‘Dat zal niet het geval zijn’, zegt Njal, ‘en ik wil, dat de mannen naar binnen gaan, want met moeite werd Gunnar van Hlidarendi door hun overwonnen en hij was geheel alleen, en de gebouwen hier zijn sterk, zoals ze daar waren en het zal hun niet gelukken ze te nemen.’

‘Dat moeten we niet zo opvatten,’ zegt Skarphedin, ‘Gunnar overvielen hoofdmannen, die zo edeldenkend waren, dat ze liever wilden aftrekken, dan hem met zijn huis verbranden, maar dezen zullen ons dadelik met brandstichting overvallen,

wanneer ze het niet op een andere wijze kunnen, want ze zullen alles in het werk stellen om ons te overmeesteren. Ze zullen menen, wat niet onwaarschijnlik is, dat het hun dood is, wanneer wij ontkomen. Ik heb ook niet veel lust om me als een vos in zijn hol te laten verbranden.'

Njal sprak: 'Nu zal het gaan, zoals het meermalen gebeurd is, dat ge mij het gezag ontneemt, mijn zonen, en u niet om mij bekommert, en toen ge jonger waart, deedt ge dat niet en toen verging het u beter.'

Helgi sprak: 'Laten we doen, zoals onze vader wil, dat zal het heilzaamst voor ons zijn'.

'Dat weet ik niet zo zeker', zegt Skarphedin, 'want hij is nu de dood nabij; maar dat mag ik wel ter wille van mijn vader doen, dat ik mij met hem in ons huis laat verbranden, want ik vrees mijn dood niet.'

Hij zei toen tot Kari: 'Laten we bij elkander blijven, zwager, zodat we niet gescheiden worden.'

'Dat was ook mijn mening', antwoordt Kari, 'maar wanneer het anders beschikt wordt, dan zal dat geschieden en zal er niets tegen te doen zijn.'

'Wreek ons, en wij zullen het jou doen,' zegt Skarphedin, 'wanneer wij je overleven.'

Kari zei, dat dat zou gebeuren. Toen gingen allen naar binnen en stelden zich in de deuropening op.

Flosi sprak: 'Nu zijn ze ten dode opgeschreven, omdat ze naar binnen zijn gegaan. We zullen nu zo snel mogelik naar het huis gaan en ons zo dicht mogelik bij elkaar voor de deur opstellen en er op letten, dat niemand ontsnapt, Kari noch de zonen van Njal, anders is dat onze dood.'

Flosi en zijn mannen kwamen nu bij het huis en stelden zich rondom de gebouwen op, voor het geval dat er soms een geheime uitgang mocht zijn. Flosi trok met zijn mannen recht op het huis af. Hroald, de zoon van Ozur, liep naar de plek, waar Skarphedin stond en mikte op hem. Skarphedin hieuw de speerpunt van de schacht en hieuw naar hem en de bijl trof het schild en terstond werd het gehele schild tegen Hroald aangedrukt, en de bovenste punt van de bijl raakte zijn gezicht en hij viel achterover en was dadelik dood.

Kari sprak: ‘Ook nu mislukte je weinig, Skarphedin, en jij bent de dapperste van ons.’ ‘Dat weet ik niet,’ antwoordt Skarphedin, en vertrok zijn lippen en lachte. Kari en Grim en Helgi wierpen vele speren en wondden vele mannen en Flosi en de zijnen konden niets uitrichten.

Flosi sprak: ‘Onze mannen hebben grote verliezen geleden, velen zijn gewond en hij is gedood, van wie we dat het minst zouden wensen. Nu is het duidelik, dat het ons niet zal gelukken, hun met de wapenen aan te vallen. Menigeen is nu bij de aanval niet zo dapper met daden als vroeger met woorden en toch zullen we nu een ander plan moeten opmaken. We kunnen nu tussen twee wijzen van handelen kiezen en geen van beide is goed; de ene is af te trekken, - en dat betekent onze dood, de andere, vuur aan te dragen en hun met hun huis te verbranden en dat is een grote verantwoording voor God, daar we zelf christenen zijn; we zullen het vuur dus zo snel mogelik zijn uitwerking laten hebben.’

VI

Ze staken nu vuur aan en maakten een grote brandstapel voor de deur.

Toen sprak Skarphedin: ‘Ge stookt nu een vuur, knechten, zal er nu ook iets te koken zijn?’

Grani, de zoon van Gunnar, antwoordde: ‘Dat zal gebeuren, en je zult geen heter vuur nodig hebben om te roosteren.’

Skarphedin sprak: ‘Zo vergeld je me nu, - zo als je er de man naar bent, - dat ik je vader wreekte en acht dat hoger, waar je minder verplichtingen aan hebt.’

Toen wierpen vrouwen zure melk in het vuur en blusten het.

Kol, de zoon van Thorstein, sprak tot Flosi: ‘Er valt mij een plan in. Ik heb in het slaapvertrek een zolder op dwarsbalken gezien en daar zullen we vuur in werpen en daarmee het onkruid aansteken, dat hier achterom het huis staat.’

Daarna namen ze het onkruid en staken dat in brand. Zij, die binnen waren, merkten niets, voor het gehele slaapvertrek van boven brandde. Flosi en zijn mannen wierpen toen voor alle deuren grote brandstapels op.

Toen begonnen de vrouwen, die binnen waren te jammeren.

Njal sprak tot hun: ‘Schikt je er in en spreekt geen woorden van lafheid, want dit zal slechts een storm van voorbijgaande aard zijn en het zal lang duren, voor er zo'n tweede losbreekt. Gelooft ook, dat God barmhartig is en hij zal ons niet hier en hiernamaals laten branden.’

Zulke woorden richtte hij tot hun en nog andere, moedigere. Nu beginnen alle gebouwen vlam te vatten. Toen ging Njal naar de deur en sprak: ‘Is Flosi zo dichtbij, dat hij mijn woorden kan verstaan?’

Flosi zei, dat hij hem horen kon.

Njal sprak: ‘Wil je misschien een vergelijk met mijn zonen sluiten of sommige mannen een vrije aftocht toestaan?’

Flosi antwoordt: ‘Met je zonen wil ik geen vergelijk sluiten en er zal nu tussen ons beslist worden en we zullen niet aftrekken voor zij allen dood zijn, maar vrouwen en kinderen en knechten wil ik een vrije aftocht toestaan.’

Njal ging toen naar binnen en sprak tot zijn volk: ‘Nu moeten allen weggaan, wie het veroorloofd is. Ga jij, Thorhalla[1)], dochter van Asgrim, en alle mensen, die verlof hebben gekregen, met je.’

Thorhalla sprak: ‘Op een andere wijze worden Helgi en ik nu gescheiden dan ik kort geleden dacht, maar toch zal ik mijn vader en broeders aansporen, dat ze de dood van deze mannen hier zullen wreken.’

Njal sprak: ‘Het zal je goed gaan, want je bent een goede vrouw.’

Daarna ging ze weg en een grote menigte met haar. Astrid[2)] van Djuparbakki sprak tot Helgi, Njals zoon: ‘Ga met mij mee, ik zal je een vrouwemantel omwerpen en je met een hoofddoek bedekken.’

Hij weigerde eerst en toch deed hij het terwille van de smeekbeden der vrouwen. Astrid wikkelde zijn hoofd in een doek en Thorhild deed hem de mantel om en hij ging tussen hun in naar buiten.

1) De vrouw van Njals zoon, Helgi.
2) De vrouw van Njals zoon, Grim.

Toen ging Thorgerd, de dochter van Njal, weg en Helga, haar zuster, en vele anderen. En toen Helgi buiten kwam, toen zei Flosi: ‘Dat is een grote vrouw met brede schouders, die daar ging; grijpt haar en houdt haar vast.’

En toen Helgi dat hoorde, wierp hij de mantel af; hij had een zwaard in zijn hand gehouden en sloeg naar een man en trof zijn schild en hieuw de spits van het schild en de voet van de man af. Toen kwam Flosi naderbij en bracht Helgi een houw over zijn hals toe, zodat zijn hoofd er dadelik afvloog. Flosi ging toen naar de deur en zei, dat Njal met Bergthora naderbij moest komen om met hem te spreken. Dat deed Njal.

Flosi sprak: ‘Ik wil je vrije aftocht aanbieden, want het is niet billik, dat je in de brand zoudt omkomen.’

Njal antwoordde: ‘Ik wil niet weggaan, want ik ben een oude man en ik ben er allerminst toe in staat, mijn zonen te wreken en ik wil niet in schande leven.’

Flosi sprak tot Bergthora: ‘Ga jij weg, huisvrouw, want in geen geval wil ik jou in de brand laten omkomen.’

Bergthora antwoordde: ‘Als jong meisje ben ik aan Njal gegeven; dat heb ik hem beloofd, dat één lot ons beiden zou treffen.’

Daarna gingen ze beiden naar binnen. Bergthora zei: ‘Wat zullen we nu doen?’

‘We zullen naar onze rustplaats gaan,’ antwoordde Njal, ‘en ons daar neerleggen.’

Ze zei toen tot de jonge Thord, de zoon van Kari: ‘We zullen jou naar buiten dragen en je zult niet in de brand omkomen.’ ‘Dat heb je me beloofd, grootmoeder’, antwoordt de jongen, ‘dat we nooit gescheiden zouden worden, en zo zal het geschieden. En ik vind het veel beter met u beiden te sterven dan u te overleven.’

Daarna droeg ze de jongen naar de rustplaats.

Njal zei tot zijn huisbestuurder: ‘Nu moet je zien, waar we ons neerleggen en hoe ik ons bed in gereedheid breng, want ik ben van plan hier niet vandaan te gaan, of rook of hitte mij ook deert. Je kunt nu ongeveer nagaan, waar ons gebeente gezocht moet worden.’

Hij zei, dat het zo zou geschieden. Er was een os geslacht en de

huid lag daar. Njal zei tot de huisbestuurder, dat hij de huid over hun heen zou spreiden en dat beloofde hij. Zij gaan nu beiden in bed liggen en leggen de knaap tussen hun in; toen maakten ze het kruisteken over zich zelf en de knaap en gaven hun ziel aan Gods genade over en dit was hun laatste woord, dat gehoord werd. Toen nam de huisbestuurder de huid en spreidde die over hun en ging toen naar buiten. Ketil uit Mork trad hem tegemoet en trok hem naar buiten; hij vroeg nauwkeurig naar Njal, zijn verwant, en hij antwoordde naar waarheid.

Ketil sprak: ‘Veel ellende heeft het noodlot ons toebedeeld, dat we gezamenlik zo'n ramp moeten ondervinden.’

Skarphedin had gezien, dat zijn vader zich te bed had gelegd en hoe hij zich had toegerust. Hij zei toen: ‘Onze vader gaat vroeg naar bed, en dat kan men verwachten, hij is een oude man.’

Toen namen Skarphedin en Kari en Grim de stukken brandend hout even snel op, als ze neervielen en wierpen ze naar de anderen en dat duurde een tijd lang.

Toen wierpen de anderen met speren naar hun, maar zij vingen ze in de lucht op en wierpen ze terug.

Flosi gebood hun toen met werpen op te houden, - ‘want alle gebruik van wapenen zal ons tegenover hun moeilik vallen. Ge kunt gerust afwachten, dat het vuur hun overwint.’

Dat doen ze nu. Toen vielen grote balken van het dak neer.

Skarphedin sprak: ‘Nu moet mijn vader gestorven zijn, en we hebben hem horen steunen noch hoesten.’

Toen gingen ze naar het uiteinde van het slaapvertrek; daar was een dwarsbalk neergevallen en die had in het midden hevig door de brand geleden.

Kari zei tot Skarphedin: ‘Spring jij hier naar beneden en ik zal je helpen en ik zal dadelik na jou springen en dan zullen we beiden ontkomen, wanneer we het zo aanleggen, want alle rook drijft hierheen.’

Skarphedin antwoordde: ‘Jij moet eerst springen en ik za je op de hielen volgen.’

‘Dat is niet raadzaam,’ antwoordt Kari, ‘want ik kan wel op een andere plaats ontkomen, wanneer het hier niet mocht gelukken.’

‘Dat wil ik niet,’ zegt Skarphedin ‘spring jij eerst, en ik zal onmiddellik volgen.’

Kari sprak: ‘Het is de plicht van iedere man, te trachten zijn leven te redden, zo lang hij daartoe in de gelegenheid is, en dat zal ik ook doen. Maar dan zal onze scheiding nu van die aard zijn, dat we elkander nooit weer zullen zien, want wanneer ik uit het vuur ontkom, dan zal ik geen gelegenheid hebben weer terug naar jou in de vlammen te lopen en elk van ons moet dan zijn eigen weg gaan.’

‘Het verheugt me,’ antwoordt Skarphedin, ‘dat jij ons zult wreken, zwager, wanneer je ontsnapt.’

Toen nam Kari een brandende staaf in de hand en liep langs de dwarsbalk naar buiten; hij slingert dan de staaf van het dak af en die viel boven op de mannen, die buiten stonden. Die sprongen toen op zij. Toen hadden al Kari's kleren en zijn haar vlam gevat. Hij werpt zich nu van het dak naar beneden en loopt in de richting van de rook.

Toen vroeg iemand, die daar het dichtst bij stond: ‘Sprong daar een man van het dak?’ ‘Daar is geen sprake van,’ antwoordde een ander, ‘en Skarphedin wierp brandende staven naar ons.’

Daarna bekommerden ze zich hier niet meer om.

Kari liep hard tot hij aan een beekje kwam en hij wierp zich daarin en bluste de vlammen, die hem aangetast hadden; daarvandaan liep hij in een greppel met de rook mee en rustte uit en daarna wordt deze plek Kari's greppel genoemd.

V

Nu moeten we vertellen, dat Skarphedin onmiddellik na Kari langs de dwarsbalk naar buiten liep, maar toen hij op de plek kwam, waar de balk het meest van de brand had geleden, brak die onder zijn gewicht. Skarphedin kwam op zijn voeten terecht en deed onmiddellik een tweede poging en klimt langs de muur naar boven; toen viel de middendwarsbalk op hem en hij tuimelde in het vertrek terug.

Skarphedin sprak toen: ‘Nu heb ik gezien, wat er zal gebeuren.’ Hij ging toen langs de zijmuur naar de voorkant.

Gunnar, de zoon van Lambi, sprong op de muur en ziet Skarphedin.

Hij vroeg: ‘Ween je nu Skarphedin?’ ‘Neen,’ antwoordt hij, ‘maar waar is het, dat mijn ogen steken. Maar zie ik goed, lach jij?’

‘Ja zeker,’ antwoordt Gunnar, ‘en dat heb ik niet gedaan sedert jij Thrain op de Markarfljot gedood hebt.’

Skarphedin sprak: ‘Dan heb je hier een geschenk ter herinnering daaraan.’

Toen nam hij een kies uit zijn zak, die hij Thrain uit had gehouwen en wierp die naar Gunnar en hij kwam in zijn oog terecht, zodat dat op zijn wang kwam te liggen. Toen viel Gunnar van het dak af.

Skarphedin ging toen naar Grim, zijn broeder. Zij hielden elkander bij de hand en liepen in het vuur en toen ze midden in het slaapvertrek kwamen, viel Grim dood neer. Skarphedin ging toen naar het uiteinde van het huis. Daar was een hevig gekraak; het dak stortte ineen. Skarphedin werd toen tussen de puinhopen van het dak en de gevelmuur geklemd; hij kon zich niet verroeren. Flosi en zijn mannen bleven bij de brand tot de morgen aangebroken was. Toen kwam daar een man naar hun toe gereden. Flosi vroeg hem naar zijn naam; hij noemde zich Geirmund en zei, dat hij een verwant van de zonen van Sigfus was.

‘Ge hebt hier een zeer groot werk verricht,’ zegt hij.

Flosi antwoordt: ‘Men zal dit zowel een groot, als een slecht werk noemen. En toch is er nu niets aan te veranderen.’ ‘Hoeveel aanzienlike mannen zijn hier omgekomen?’ vraagt Geirmund.

Flosi antwoordt: ‘Hier is Njal omgekomen en Bergthora en al hun zonen, Thord, de zoon van Kari, en Kari, de zoon van Solmund, Thord leysingi. Maar van meer mannen, die ons niet zo goed bekend zijn, weten we niets nauwkeurig.’

Geirmund zei: ‘Je rekent nu iemand, die ontkomen is en die wij vanmorgen gesproken hebben, onder de doden.’

‘Wie is dat’, vraagt Flosi.

‘Kari, de zoon van Solmund, vonden mijn buurman Bard en ik’, antwoordt Geirmund, ‘en Bard gaf hem een paard en zijn haar en kleren waren verbrand.’

‘Had hij soms wapenen bij zich?’ vraagt Flosi.

‘Hij had het zwaard Fjorsvafni,’ antwoordt Geirmund, ‘en de ene scherpe kant was blauw geworden, en we zeiden, dat het afgestompt moest zijn, maar hij antwoordde, dat hij het zou harden in het bloed van de zonen van Sigfus of van de andere brandstichters’.

Flosi vroeg: ‘Wat vertelde hij van Skarphedin en Grim?’

Geirmund antwoordt: ‘Hij zei, dat beiden leefden, toen ze scheidden, maar hij zei toch, dat ze nu dood moesten zijn.’

Flosi sprak: ‘Je hebt ons een tijding gebracht, die ons geen vrede zal geven, want hij is nu ontkomen, die het meest Gunnar van Hlidarendi[1)] evenaart. Zonen van Sigfus, en alle mannen, die met ons zijn, ge moet nu weten, dat er zo'n grote aanklacht wegens deze brand zal ingediend worden, dat die menigeen zijn hoofd zal doen verliezen, en anderen zullen er al hun bezittingen bij inschieten. Ik houd het nu voor waarschijnlik, dat niemand van u, zonen van Sigfus, op zijn hoeve durft blijven en dat is ruimschoots te verontschuldigen. Ik wil u allen nu uitnoodigen met mij mee naar het oosten te trekken en laten allen hetzelfde lot delen.’

1) De dapperste IJslander uit die tijd.

Onze Lieve Vrouwe van Rheims
Een oude legende
Door
Maurits Uyldert

Maria, uit haar huis verjaagd
Door bommen en granaten,
Zweefde op de vleugels van het licht
Omhoog tot voor Gods aangezicht
In 's hemels helle staten.

Maria boog haar vorstlik hoofd,
Haar witte huive beefde:
‘Ik vlucht tot U, mijn Heer! mijn huis
Is vol van walm en puin en gruis,
Dood rijt wat liefde weefde.

Mijn heilgen staan ontkroond, onthoofd,
Hun glimlach is gebroken....
De vlammen laaiden langs het dak,
De torens stonden zwart en strak
Achter den rook verdoken.’

God hief zijn hand. Maria rees,
Terwijl alle englen bogen.

‘Ga,’ sprak Hij, ‘lenig leed en smart:
Uw huis, dat is het mensenhart,
Breng daar uw mededogen.’

‘Het mensenhart, in steen gebouwd,
Had ik tot woon verkoren.
Daar kwamen duizend harten saam
Voor 't altaar, om in Uwen naam
Naar mijn gebed te horen!’

‘En is dat groot hart nu vergruisd,
Ga naar die duizend harten!’
Maria snikte: ‘Ach, duizendmaal
Die duizend liggen, waar ik dwaal,
Te krimpen in doodssmarten!

En heel het land is gloed en bloed,
En rood zijn de rivieren.
Naar liefde of troost wordt niet gehoord,
Er wordt gemarteld en gemoord
Om Uwen naam te vieren.’

Zij zweeg en weer hief God het hoofd
Daar rond Hem de englen stonden.
‘Ga’ sprak Hij ‘naar die lijdenden,
En waak daar bij die strijdenden,
Verbind en heel hun wonden.’

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog

I

Op den eersten September verscheen van de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' een drievoudig nummer als Oorlogsnummer[1].

De inhoud van dit nummer kan in tweeën worden verdeeld. Ten eerste: mededeelingen en beschouwingen betreffende den invloed van den oorlogstoestand op de Duitsche rechtsinstellingen en rechtstoestanden. Ten tweede: beschouwingen betreffende de rechtmatigheid van een aantal handelingen door de Duitsche Regeering gepleegd, wier rechtmatigheid, vooral in het Buitenland, niet werd erkend.

De opstellen, die tot de eerste groep behooren hernieuwen onze bewondering voor de Duitsche wetgevers en de Duitsche rechtsgeleerden. De opstellen, die tot de tweede groep behooren, verlevendigen onze afkeuring van het Duitsche geweld en het Duitsche onrecht. Het is niet goed deze bewondering en deze afkeer thans te verloochenen.

Toen Albert Verwey zijne '*Onzijdige Overwegingen*' voor '*De Beweging*' van October schreef, zal hij in meerdere mate aan de Dichters, in mindere mate aan de Rechtsgeleerden hebben gedacht. Maar ook de geleerden zijn in de wilde waan van het oogenblik gevangen: '*Zij gelooven alle goeds, dat hun regeering van zichzelf meedeelt, en alle kwaads dat zij toeschrijft aan*

1) Waarover een artikel in W. 9673 en een hoofdartikel '*Neutraal*' in W. 9674. Verder bijdragen van Mr. J.F. van Deinse en Mr. A.P.Th. Eyssel in W. 9678.

haar vijanden' en: '*In een roes en een waanzin bevangen offeren zich ook die besten aan de afgod Staat*.'

Onze bewondering voor de Duitsche Rechtsgeleerden blijft. Het bestudeeren van een werk als de '*Vergleichende Darstellung des Deutschen und Ausländischen Strafrechts*' is geen lichte, maar wel een sterkende taak. Een van de weinige opstellen in het Oorlogsnummer, die buiten verband met den oorlogstoestand geschreven zijn, is de aankondiging van de twintigste uitgave van het '*Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*' door Dr. Franz von Liszt. Is er één strafrechtsgeleerde, die Von Liszt niet waardeert?

Ik begon met den inhoud van het Oorlogsnummer in tweeën te deelen. Uitteraard is het tweede deel, ofschoon geringer van omvang, grooter van belang. Het is zeer zeker van groot wetenschappelijk en practisch belang te weten hoe de Duitsche wetgever snel en machtig de verwilderde feiten beheerschte en het verwarde leven binnen rechtsgrenzen bedwong. Maar het is belangrijker te weten hoe sommige van de meest-bekende Duitsche rechtsgeleerden oordeelen over de daden van hun eigen Regeering en over de daden van de Regeeringen, die werkdadig aan den Wereldstrijd deelnamen. Uit een oordeel leert men niet minder den beoordeelaar kennen dan den beoordeelde. Zij, die thans in Duitschland oordeelen slaan ons met smartelijke verbazing: '*Recht is, wat ik doe. Onrecht is wat een ander doet*.' Was een drievoudig Oorlogsnummer noodig voor deze leer?

Maar ik wilde eerst den rijkdom aantoonen, dien wij nog bewonderen kunnen, al is de waardeering niet onvermengd.

Schiffer schrijft over '*Die deutschen Kriegsnotgesetze*.' In de historische zitting van den vierden Augustus heeft de Rijksdag in een zitting, die ruim een kwartier duurde, zeventien noodwetten in drie lezingen aangenomen. Geen twijfel of deze wetten zijn modellen.

Dr. Theodor Kipp en K. Schneider stellen in hunne bijdragen '*Gläubiger und Schuldner im Kriege*' en '*Vom Rechten in Kriegszeiten*' den invloed vast van den oorlogstoestand op reeds bestaande rechtsverbintenissen. Dr. Von Schlayer schrijft over '*Strafrechtspflege in Kriegszeiten*.' Hij geeft aan voor

welke daden en voor welke personen de bijzondere krijgsstrafwetten gelden en welke de orde van het krijgs-strafrechtsgeding is. Dr. Otto Hagen schrijft over '*Versicherung und Krieg*.' Maar de haat tegen Engeland verblindt zijn blikken. De Engelsche verzekeringsmaatschappijen hebben in hun overeenkomsten de zinsnede opgenomen, dat verzekerde bedragen, die tijdens oorlog verschuldigd mochten worden aan onderdanen van Staten, die tegen Engeland oorlog voeren, niet worden uitbetaald. Gedingen, die bij den aanvang van den oorlog reeds begonnen waren, worden niet voortgezet. Het is vooral tegen deze zinsnede, dat zich de verontwaardiging van den schrijver richt. Hij noemt haar '*echt Engelsch*[1].' Dr. Von Buchka geeft in '*Das Rote Kreuz und sein gesetzlicher Schutz*' deels geschiedkundige aanteekeningen. Dr. Levin schrijft over '*Das Militär und Marinetestament*, Dr. F. Meyer: *Der Einflusz Deutschlands auf das Japanische Recht*, waarin de ondankbaarheid van de Japanners tegenover de onbaatzuchtigheid van de Duitschers wordt gesteld. Ten laatste behoort tot de groep van de waardeerbare artikelen een opstel van Dr. A. Osterrieth '*Der Krieg und die Internationalen Verträge über gewerbliches und geistiges Eigentum*, waarin hij den invloed nagaat van den oorlog op de internationaal beschermde rechten van Octrooi, Merk, enz.

Hiermede is het goede gedaan. De overige oorlogsbijdragen wekken wrevel en weerzin. Het is goed dit te zeggen, opdat noch nu noch later deze Duitsche rechtskundigen zich eene onjuiste meening mogen vormen aangaande de gevoelens en de gedachten van hunne buitenlandsche vakgenooten: '*In het bij zonder de inwoners van de kleinere onzijdige staten, past het, onbelemmerd door voorkeur of afkeer te zeggen wat hun het rechte schijnt*[2].'

'Wrevel' en 'weerzin' zijn zeer gematigde woorden voor de gevoelens, waarmede men deze bijdragen leest. De eerste en

1) Hoezeer de vermogens van Duitsche rechtsgeleerden versmald zijn, moge blijken. Dr. Hagen haalt een gezegde aan van Sir Edward Grey, den Engelschen Minister van Buitenlandsche Zaken. Achter het woordje '*Sir*' plaatst hij een uitroepingsteeken.

2) '*Onzijdige Overwegingen*' No. X.

ergste bijdrage is van Professor Robert Piloty: '*Für Recht und Wahrheit*'. Zij heeft den vorm van een gedicht, maar het wezen is van dien aard, dat de Duitsche Dichters en rechtsgeleerden zich er hartbloedend over zullen schamen. Natuurlijk zijn de vijanden van Duitschland schurken en leugenaars:

'*Aus Lügen flocht der Feind sich seine Wehr*,
Mit Lügen nährt er seinen matten Mut.'

De Duitschers daarentegen rechtvaardige braven:

'*Das gute Recht das ist ein fester Stahl*
Das jeder deutsche Krieger bei sich trägt'.

Naast de Engelschen zijn het vooral de Japanners, die Duitschland haten en verraden:

'*Mit Euch, Ihr gelben Brüder über 'm Meer*,
O, Affenvolk in englischem Betrieb
Wird kräftig abgerechnet hinterher.'

En het einde:

'*Zerschlag den Schurkenbund im Land und Meer*.
Dein Werk ist gut. Die Schmach musz unterliegen,
Du wirst mit Gott für Recht und Wahrheit siegen.'

Van niet voornamer gehalte is het volgend opstel '*Krieg und Völkerrecht*' door Professor Kohler. Over de schending van de onzijdigheid van Luxemburg? niets. Tegen Engeland? Verblinde haat: '*Was aber England betrifft so will ich von seinem Verhalten gegen Deutschland nicht sprechen, es ist so gemein und brutal dasz der deutschen Sprache ein Wort gebricht es zu schildern, denn unsere Sprache ist auf Ehrlichkeit angelegt*.'

België? '*Wie Frankreich mit Belgien konspirierte und Belgien bereits das französische Heer erwartete soll hier nicht weiter ausgeführt werden*.'

Er is waarlijk niemand, die gelooft, dat België zijne onzijdigheid heeft geschonden. Indien anders, zou de Duitsche Rijkskanselier in den Rijksdag hebben verklaard, dat de Duitsche inval in België schending was van het volkenrecht? De Duitsche schrijvers weten dit. Voor hen is de schending van zijne onzijdigheid door België niet een waarheid, maar een noodzakelijkheid in hun betoog. Zij aanvaarden ook deze noodzakelijkheid.

De Redactie van de Juristen-Zeitung wendt zich ten slotte: '*An die deutschen Juristen*'. Alle landen worden veroordeeld. Het onschuldige geschonden België het meest: '*Belgien, ohnmächtig den Gelüsten zu wiederstehen hat Hilferdiensten noch vor Kriegsausbruch geleistet*.' De algemeene samenvatting: '*dasz von einer Zivilisation dieser Staaten und Völker nicht mehr gesprochen werden kann*.'

Wanneer dit de stemming is van de sterkste, meest-even-wichtige der Duitsche rechtsgeleerden dan is het niet moeilijk te begrijpen hoe de stemmingen en de handelingen zijn van de soldaten, die uit de ongeschoolde klassen voortgekomen zijn. De Redactie van de Deutsche Juristen-Zeitung schrijft:

'*In solchen Tagen treten deutsche Rechtswissenschaft und Gesetzgebung zurück*.'

Voor de wetgeving is dit niet juist. Voor de Rechtsgeleerden inderdaad volkomen, inzooverre zij meer dan beschrijvende beschouwers wilden zijn.

* * *

Engeland heeft de Boerenrepublieken vernietigd. Nochtans denkt niemand in de voormalige Republieken aan opstand, steunt men grootendeels Engeland in zijnen strijd. Twaalf jaren sinds den vrede van Vereeniging. Duitschland in zijne niet Duitsch-sprekende gewesten: Elzas, Holstein, Polen, is gehaat van hart tot hart.

Waarom? Omdat wij den Pruisischen geest niet willen. Omdat wij niet willen stoffelijke welvaart bij geestelijk verval.

Wat Holland te wachten heeft op den dag, dat Duitschland een schending van Hollands onzijdigheid noodig heeft, kunnen wij zien in België. En de verdediging van hen, die dan de sterkste en fijnste Duitschers zullen zijn, kunnen wij nu reeds lezen in de Deutsche Juristen-Zeitung.

II

Nadat het voorgaande geschreven was bereikte ons het Oorlogsnummer van het Duitsche Tijdschrift: '*Recht und Wirtschaft*.'

Het is vergeleken met het oorlogsnummer van de Juristen-Zeitung kalmer, meer bezonnen.

Op enkele opstellen moge ik de aandacht vestigen. Dr. Düringer '*Der Krieg*' en Prof. Dr. Theodor Kipp '*Non silent leges inter arma*' geven een geheel onzijdige beschouwing over de 17 noodwetten van 4 Augustus 1914. De voornaamste is zeker die waarbij de Bondsraad gemachtigd wordt wettelijke bepalingen vast te stellen ter voorkoming van verwarring in het maatschappelijk leven. Deze moeten den Rijksdag worden medegedeeld in zijne eerste zitting en op diens verlangen worden opgeheven.

De Heer Julius Magnus draagt een opstel bij '*Aus einer Kriegssprechstunde*.' In verschillende steden hebben rechtsgeleerden zich beschikbaar gesteld tot het geven van inlichtingen omtrent rechtsvragen, die zich voordoen in verband met den oorlogstoestand. De meeste vragen betreffen overeenkomsten van huur en verhuur en arbeidsovereenkomsten.

Dr. E. Schubart schrijft over '*Ein Kriegs-Ernte-Amt*.' Hij geeft de maatregelen aan, die naar zijne meening, behooren genomen te worden opdat Duitschland geen gebrek krijge aan benoodigheden, ook al is de oorlog van langen duur en blijft de toevoer over zee moeilijk en zeer beperkt.

Dr. Rathenau roept alle niet te velde dienende Duitschers op een leger te vormen tot het wederspreken van de leugens en lasteringen, die in de buitenlanden aangaande Duitschland worden verspreid. Men stelt blijkbaar de meening der buitenlanders op hoogen prijs.

Het belangrijkste artikel worde het laatst genoemd: '*Völkerrecht und Staatsinteresse*' door Amtsgerichtsrat Risz. Hij bespreekt de vraag in hoeverre volkenrechtelijke overeenkomsten in oorlogstijd bindend blijven[1)]. Schrijver gaat uit van eene bepaling in eene Haagsche volkerenovereenkomst van 18 October 1907 over de Rechten en Plichten van onzijdige mogendheden in geval van oorlog. Deze bepaling luidt, dat de betrokken mogendheden gerechtigd zijn van de overeenkomst af te wijken indien en voorzooverre dit gevorderd wordt door de handhaving van hunne rechten. De schrijver betoogt, dat de hier

1) Zie ook, '*Noodtoestand volgens het volkenrecht*' in het '*Weekblad van het Recht*' 9680 en 9681 met aanhaling van verschillende gezaghebbende buitenlandsche schrijvers.

uitdrukkelijk gemaakte bepaling, in het geheele Volkenrecht stilzwijgend geldt. Dit volgt uit den aard zelven van de volkenrechtelijke regels. Het Volkenrecht immers wordt niet gevormd door bepaalde daartoe gestelde organen, die met vooraf vastgestelde middelen waken tegen inbreuk. Daaruit volgt voor de regelen van het Volkenrecht het navolgende: '*Wenn ihre Beachtung gröszeren Nachteil zu bringen droht als ihre Verletzung fällt der innere Grund für die Beachtung weg*.' De Rijkskanselier heeft dit in de zitting van 4 Augustus erkend. Wat de regel 'Not kennt kein Gebot' betreft: '*für das Gebiet des Völkerrechts beansprucht er allgemeine Gültigkeit*.' Als regel geldt: '*dasz keiner der vertragschlieszenden Staaten an den Vertrag gebunden sei wenn für die Nichtbeachtung schwerwiegendere Interessen sprechen als für die Beachtung*.'

België zou zijne onzijdigheid niet hebben geschonden wanneer het Duitsche troepen had doorgelaten na de verklaring van de Duitsche Regeering, dat deze doortocht noodig was, evenmin als Luxemburg zijne onzijdigheid schond.

In deze gedachtengang is de bewering, dat België zelf is begonnen zijne onzijdigheid te schenden door Frankrijk hulp te verleenen minder noodig, vandaar ook, dat zij minder stellig wordt volgehouden dan b.v. door prof. Kohler. De Heer Risz zegt alleen, '*dat het nu wel schijnt vast te staan*.'

Wordt nu het Volkenrecht door een dergelijke opvatting niet vernietigd? Neen, antwoordt de schrijver. Er zijn volkenrechtelijke overeenkomsten, die onvoorwaardelijk moeten worden nagekomen al stond ook het bestaan van den Staat op het spel. Bijvoorbeeld: het niet schieten met dum-dum-kogels. Het ontzien van het Roode Kruis.

Tot zoover de Heer Risz. Maar men vraagt op welk beginsel de verdeeling rust van de volkerenovereenkomsten in schendbare en onschendbare? En waar is de grens?

Maar de grens is immers reeds duidelijk. De overeenkomsten, die Duitschland heeft geschonden zijn juist die welker schending niet onrecht is. De overeenkomsten welke Frankrijk zou hebben geschonden zijn juist die welker schennis wel onrecht is.

Ten slotte nog enkele opmerkingen naar aanleiding van het opstel van den Heer Risz.

Ten eerste: de gelijkstelling van de onzijdigheid van België met de onzijdigheid van Luxemburg is een fout, die van een zoo bekwamen schrijver alleen kan worden verklaard door aan te nemen, dat hij deze fout te maken noodzakelijk achtte voor zijn betoog. Luxemburg is niet alleen onzijdig verklaard, maar tevens is voor dien Staat bepaald, dat hij geen leger zal mogen onderhouden. België is enkel onzijdig verklaard, hetgeen beteekent, dat het geene aanvallende verbonden kan sluiten noch de onzijdigheid van andere landen waarborgen[1]. Luxemburg kon en behoefde niet anders te doen dan verzet aan te teekenen, daadloos. Voor België was een daadwerkelijk verzet volstrekte plicht.

Ten tweede: in het Volkenrecht is invoering van het begrip '*Overmacht*' onvergelijkelijk veel gevaarlijker dan in het Burgerlijk Recht en het Strafrecht. Wanneer in een burgerrechtelijk geding de gedaagde of in een strafrechtelijk geding de beklaagde zich beroept op overmacht dan wordt de juistheid van dit beroep beoordeeld door den onpartijdigen rechter. Wanneer een Staat een volkenrechtelijke overeenkomst schendt en zich ter rechtvaardiging daarvan beroept op overmacht, dan blijft het oordeel over de juistheid van dit beroep bij den schennenden Staat zelven, behoudens beroep op de openbare meening in andere landen.

De Duitsche schrijvers rechtvaardigen voortdurend den inval der Duitsche troepen in België. Meer niet. Hiermede zouden zij de overtuiging kunnen vestigen, dat dit feit de eenige verbreking eener volkerenovereenkomst is, waaraan zij schuldig staan. Dit is niet volgens waarheid. Een van de denkbeelden van de tegenwoordige oorlogsovereenkomsten is, dat de oorlog slechts wordt gevoerd tusschen de legers, zoodat de niet-strijdenden in ieder opzicht buiten den strijd blijven. Eenerzijds worden zij, die als vrij-schutters deelnemen, doodgeschoten. Anderzijds is het niet geoorloofd eenig geld of goed aan bijzondere personen te ontnemen. Tegen de vrijschutters treden de Duitschers bijzonder scherp op. Aan overeenkomsten, die het lot van de niet-mede-vechtende bevolking zouden kunnen verzachten, houden zij zich niet. Zij ontnemen dorpen en steden gijzelaars. Zij hebben geen

1) *'De oorlog en het Volkenrechl'* door Mr. W.H. de Beaufort in *'De Gids'* van October j.l. bldz. 7.

ontzag voor de eigendommen van bijzondere personen. Zij hebben het volkenrecht buiten werking gesteld, overal waar hun dit ten goede kwam. Een verdeeling van de volkeren-overeenkomsten in schendbare en in onschendbare, als rechtsgrond voor zooveel rechtskrenking, worde niet aanvaard. De Heer Risz vergelijkt gaarne het Burgerlijk recht met het Volkenrecht. Ik zou willen wijzen op artikel 1292 van het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek '*Alle verbintenissen zijn nietig, indien derzelver vervulling alleen afhangt van den wil van dengenen, die verbonden is*.'

Ten derde: De Heer Risz betoogt, dat een noodtoestand Duitschland verplichtte de overeenkomst te schenden, waarbij het de onzijdigheid van België waarborgde. Eene overeenkomst is toch altijd nog iets, zij het dan niet veel. De onzijdigheid van Nederland is niet gewaarborgd. Dat Duitschland deze onzijdigheid in geval van noodzaak wel zoude ontzien kan na de kennisname van de beide hier besproken oorlogsnummers nauwelijks worden verondersteld.

Nederland is thans, onder niet volkomen wenschelijke omstandigheden, onzijdig. De mogelijkheid bestaat, dat Nederland later, onder nog minder gunstige omstandigheden, eenen hopeloozen oorlog te voeren krijgt. Of zonder oorlog in slaafsche verhoudingen komen zal. Wie noch het een, noch het ander wenscht, kan niet anders doen dan wenschen, dat de tegenstanders van Duitschland niet zullen worden verslagen.

Ten laatste: Waarom zijn het juist de *Duitsche* rechtsgeleerden, die tijdschriften vol noodig hebben voor de verdediging van hun Rijksbestuur? Waarom is het in *Duitschland* juist, dat men geheele legers vormt voor de bestrijding in het buitenland van laster en smaad tegen zooveel gerechtvaardigde woordbreuk?

III

Hier volgen nog enkele aanteekeningen en opmerkingen in verband met opstellen van Duitsche rechtsgeleerden.

In de '*Deutsche Strafrechts-Zeitung*' van Augustus-September behandelt Dr. Romen de vraag of het nemen van gijzelaars volkenrechtelijk geoorloofd is of niet[1]. Hij beantwoordt de

1) Zie W. 9682.

vraag bevestigend met een beroep op de '*Kriegsnotwendigkeit*'. '*Sie bildet im Kriege das erste und höchste Gesetz. Was die Kriegsnotwendigkeit erfordert ist erlaubt und Recht*'.

Ook het doodschieten van gijzelaars voor de daden van anderen is recht: '*wenn es durch die Kriegsnotwendigkeit erfordert wird. Auch hier ist Recht und gestattet was geboten ist*'.

Bovendien beroept de schrijver zich op het feit, dat het nemen van gijzelaars in geene volkenovereenkomst verboden is. Terecht merkt prof. Simons op, dat deze redeneering weinig waarde heeft. Art. 46 van het tractaat '*concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre*' gebiedt de eerbiediging van het leven der bijzondere personen in bezette streken. Het nemen en desnoods dooden van gijzelaars is daarmee in strijd.

* * *

De '*Deutsche Juristen-Zeitung*' heeft 1 October opnieuw een dubbel nummer als oorlogsnummer uitgegeven. Het opent met een opstel '*Papiernes Recht*', waarin volkomen gebroken wordt met iedere verplichting tot nakoming van de volkerenovereenkomsten. Dat België zijn neutraliteit geschonden heeft: '*steht einwandsfrei fest*'. Dat de Franschen en de Engelschen zonder schaamte dum-dum-kogels gebruiken: '*ist jetzt unwiederleglich erwiesen*'. Tegenover het volkomen waardelooze papieren volkerenrecht stelt de schrijver het werkelijke waardevolle Recht van Duitschland om in eerlijken, vredevollen wedijver de sterkste te worden: '*Das ist auch Völkerrecht, das ist unser 'Recht*'. Het Rijksdaglid Schiffer zet zijne onpersoonlijke beschouwingen voort over '*Neues Kriegsnotrecht*'. Prof. Dr. E. Heymann schrijft over '*das Kriegsnotrecht des Auslandes insbesondere Englands*'. Dr. Dambitsch geeft eene bijdrage over '*Deutsche Staatsgewalt in Feindesland*'. Hij bespreekt daarin de artikelen 42-56 van de Haagsche volkeren-overeenkomst van 18 October 1907 betreffenden den landoorlog. Over het nemen en dooden van gijzelaars geen woord. De eenige maatstaf voor het Recht is de Noodzaak. Het merkwaardigst is de *Juristische Rundschau*. Geklaagd wordt over de schending van het Volkerenrecht door Engeland en Frankrijk.

Verschillende Duitsche Hoogescholen hebben eenen generaal, genaamd Von Hindenburg, het eere-doctoraat in de Rechtswetenschap geschonken, tot dusver een wetenschappelijk eerbewijs. De Duitsche rechtsgeleerden van tegenwoordig zien daarin '*etwas Rührendes'. 'Seien wir zufrieden, dasz Hindenburg auch Jurist geworden ist*'.

Over schending van het volkenrecht door Japan een bittere klacht. Volgt een enkel woord over het nemen van gijzelaars in België met de bekentenis: '*Der Krieg, wie er dort geführt wird, wirft unser Rechtsleben um mehrere hundert Jahre zurück*'.

Tegenover de schending, die Engeland zich veroorlooft ten aanzien van de rechten van onderdanen van vijandelijke Staten, wordt de eerbied gesteld, die Duitschland voor het Recht betoont.

Volgt eene verlieslijst van Duitsche Rechtsgeleerden en over-heids-ambtenaren.

Onder '*Vermischtes*' worden korte mededeelingen gedaan. Het gebruiken van dum-dum-kogels wordt streng veroordeeld. De desbetreffende volkerenovereenkomst is blijkbaar eene onschendbare. De door Frankrijk en Engeland ontkende feiten worden zonder meer als waar aangenomen. '*Dadurch ist in der Geschichte festgestellt, dasz unsere Feinde aus den Reihen der Kulturstaaten für alle Zeiten getilgt sind*'. Dat volgens Belgische verklaringen ook bij Duitsche soldaten dum-dum-kogels zouden gevonden zijn, wordt niet opgemerkt.

Prof. Dr. Hans Grosz te Grasz staat ter nadruk de tekst af van eene zeer beleedigende briefkaart, die hij aan prof. W. Ukita te Tokio geschreven heeft. De redactie spoort andere Duitsche Rechtsgeleerden tot navolging aan. Dr. Holtze verklaart de Japanners '*völlig unfähig zu eigener Kulturarbeit*' en slechts in het bezit van een '*affenartiges Nachahmungsvermogen*'.

Vooral de kleinere bijdragen in dit Oorlogsnummer maken een bijzonder pijnlijken indruk. Op deze wijze wordt de openbare meening in de onzijdige landen niet gewonnen. De verlieslijst der gesneuvelde rechtsgeleerden beteekent niet het grootste verlies dat de Duitsche Rechtswetenschap heeft geleden.

JACOB ISRAEL DE HAAN.

Een Duitsch dichter en de oorlog

Naar aanleiding van het opstel ‘Deutsche Antworten I’ in de Amsterdammer van 4 Oct. j.l. wordt door Karl Wolfskehl het volgende opgemerkt[1]:

‘Sie verwundern sich über das Verschwinden der Individualität im Deutschland von heute. Sie bestaunen, dass alle Deutsche in dieser Zeit wie auf eignes Urteil verzichtend das Gleiche spüren, sehen wollen, “alle *eine* Sprache reden”. Sollte Sie aber dies wunderbare Factum statt dass Sie es mit Unbehagen und dem Gott sei Dank des unangesteckt gebliebenen Hirns blos konstatieren, nicht zu wesentlicherer Erkenntnis führen als es alle noch so gut gemeinten Verteidigungen und Erklärungen der Standpunkte hüben und drüben vermögen? Gab es ein kulturell, social und politisch zerklüfteteres Land wie dies Deutschland vor dem Krieg? Wo waren so viel Sondersüchte, so viel Meinungen, Richtungen, Schulen, Parteien? Ich rede vom öffentlichen Deutschland wie es auch der Ausländer studieren und beprüfen konnte; ich will Euch Holländer die Ihr mehr von deutschen Dingen wisst aber auch noch an den Kreis von Stefan George erinnern dem ich ja angehöre, eine Gemeinschaft, die, wie Ihr Euch erinnert, seit mehr als 20 Jahren hinter aller deutschen Aussenwelt ihr eigengesetzliches Leben führt, gleich fern von Politik wie allem andern öffentlichen Treiben und gewiss nicht den Meinungen der Menge und des Tags noch auch der Machthaber untertan. Sie wissen von all dem genug mir beizupflichten. Aber andererseits haben

1) De redactie van de Amsterdammer maakte bezwaar tegen de plaatsing.

Sie sehr recht: all das ist jetzt vorbei. Es ist so sehr vorbei, dass wir sogar in öffentlichen Blättern bekennerisch zu reden begonnen haben. Sie haben vielleicht meinen Offenen Brief an Romain Rolland, Sie haben gewiss doch Gundolfs Aufsatz "That und Wort im Krieg" - beides in der Frankfurter Zeitung - gelesen. Haben Sie in diesen Sätzen wirklich nichts gefunden wie Symptome willenloser Verblendung? Resultate einer mit Hilfe censurierter Presse und sonstiger Brutalitäten erzeugten borussischen Zwangs-Suggestion? Ist eine grosse Einmütigkeit davon wir alle Zeugnis ablegen wirklich nur mit dynamischen verdumpfenden Machtmitteln zu erzeugen? Kann sie, ich frage *Euch Holländer*, nicht von innen kommen, aus lang gestautem Drang kommen, kann sie nicht ein Erwachen sein, eine Sonne sein, heller als die Einzel-lichter und darum erleuchtender als diese? Kann nicht der Tag von Damascus auch für Völker kommen, das seherische Wissen *über* dem Bewusstsein? Darin die Nationen ihren Gesamtwillen als einzigen Impuls verspüren, aber auch als einzige Richtschnur, denn es gibt kein höheres und unerbittlicheres Wollen als das zur Idee des Selbst zur Bildwerdung. Ihr Holländer habt mein ich dies Wunder an Euch erfahren und Ihr lebt heute noch vom Segen seiner Frucht.

Ihr werdet gewiss nicht so klein von Euch denken, dass Ihr sagtet, der Zwang von aussen, die Bedrohung Eurer Freiheiten, die spanischen Unterdrücker seien die Ursachen Eures Selbstbesinnens gewesen. Weil Ihr in mächtig innerlichem Reifen das Recht zu Euch Selber erworben hattet, darum wurde Euch - nur Euch damals - die Unterdrückung unerträglich und was Euch beengen sollte gab den äusseren Anstoss zur inneren Befreiung, die, lang vorbereitet ja vorgeahnt in Eurer frühen Kunst, Ihr Euch verdankt.

So aber steht es heute mit Deutschland und seinem Krieg und seinem Erwachen. Denn auch hier sind die äusseren Geschehnisse Symbole innerer Vorgänge, die sich nach geheimnisvollen Gesetzen ohne unser Zutun vollziehen. Niemals sind die Geschehnisse die Ursache innerer Wandlung. Aus eigenem undurchdringlichem Wollen und Müssen heraus leben und bilden sich, vergehen und zerfallen Individuen und Völker. Lassen

Sie das auch für uns Deutsche gelten und unsern heutigen Zustand. Stellen Sie einfach fest, dass *ein* Glaube, *eine* Sehnsucht, *eine* Hoffnung, in tausendfältiger Abstufung die *eine*, heut in Deutschland brennend lebt, übermächtig, verzehrend. Bemängeln Sie nicht dass diese wirkliche Einheit, die Sie fühlen müssen, in oft stammelnden oft irrenden oft naiven Worten zu Ihnen gedrungen ist, weil sie eben nach dem Gesetz des Lebens auf jede Weise sich äussern will, laut werden will: es sind sehr selten Worte die *ich* wählen würde und die Form, die Beweise mit denen man wirken will sind sicher nicht die meinen! dennoch aber weht mir in all dem der gleiche Drang der aus dem Dröhnen unsrer Waffen schallt, der die Zurückgebliebenen füllt, dasselbe Leben das mich jezt trägt. Ueberlassen Sie es uns, der Zukunft und unsrer bildnerischen Kraft zu erweisen ob dies, wie *wir* gewisslich glauben, der grosse Augenblick im Leben unsrer Nation, ob dies das Schicksal ist: “das grosse gewaltige Schicksal, welches den Menschen erhebt, wenn es den Menschen (den Einzel-Menschen) zermalmt”, ob dieser grosse Moment sein grosses Geschlecht gefunden hat, ein verzichtendes, alles an eins setzendes, einer Idee sich fügendes. Und wenden Sie nicht ein dieser Krieg mit seinem primum nefas und seinen Gräueln führe nicht zu hohem Ziel, sei kein Seelenweg, kein reines Mittel. Ich habe nie zu den Bürgern und Weibern gehört die den Neutralitätsbruch und die Zerstörung von Kunstschätzen und -stätten zu entschuldigen, zu verschönigen, zu verschleiern suchen, habe niemals auch mich oder mein Volk andern Leuten und Völkern lieb und verständlich machen wollen. Unsere Vereinzelung wie die Miskennung ja Abneigung der Andern gehört feierlichst zu unserm Geschick, dem zulieb wir noch ganz andere Dinge und Behaglichkeiten dran geben müssen, denn wie zu jedem Hausbau wird auch hier:

> Etwas Liebes und Lebendges in den Grundstein eingemauert
> .....dass es unvergänglich dauert.

Wir waren noch nicht bei uns, noch unsres Wesen: dazu wollen wir jezt kommen und dazu soll uns dies ungeheuere Geschehen helfen, das in äusserer Gestalt als Weltkrieg erscheint. Daran ist nichts von aussen gut zu heissen oder abzudingen.

Auch nichts zu entscheiden. Auch nichts zu verstehen. Denn es ist und darum fasst es sich nicht mit den Mitteln äusserer Erkenntnis. Aber wo man uns Deutsche bis jezt gesehen hat und mit uns war in Vielem, in Eurem Holland, da können wir nun verlangen geachtet zu werden auch wo man sich erstaunt und nicht begreift. Denn darum rede ich zu Holland, ich der die Beeinflussung des neutralen Auslandes unwürdig und falsch heisst und seinen Deutschen eher noch mehr Feinde wünscht als irgend ein heuchlerisch-heulerisches Mitleid oder gar ein Verstehnwollen als welches ganz unmöglich ist, - darum zu Holländern weil ich Euren Geistigen grossen Dank schulde, den durch Würdigung Eurer Holländer-meinung über uns zu bekennen ich Eurer und des geistigen Deutschland angemessen erachte.'

Het belangwekkende van deze beschouwingen zie ik hierin, dat de schrijver de gebruikelijke argumenten vallen laat en zich alleen beroept op de eenheid van toekomstverwachting waarin hij zich met zijn volk bevindt. Zonder twijfel is dat *in* zijn land een beteekenisvolle beweegreden; maar welke waarde heeft ze *daarbuiten*? Niet alleen de duitsche Germanen, ook de Slaven gevoelen zich één en gelooven aan hun zending. En als de Franschen aan een nieuw Frankrijk gelooven en de Engelschen aan de jeugd van hun wereldrijk, waarom zouden wij, onzijdigen, *indien* we geneigd zijn die verschillende verwachtingen tegen elkaar af te wegen, dat juist doen in het misleidend tumult van een oorlogstijd? Bovendien - waarom zouden *wij* het juist doen, wij een klein volk dat zeker nooit door *oorlog* zijn roeping zal verwerklijken, en toch óók niet uitsluitend in het verleden leeft, maar zich één voelt en gelooft aan zijn zending?

Laten wij zien wat we over al deze dingen denken als het vrede is. Tot zoolang bewaren we onze vriendschap, en ons zelfgevoel, en naar alle zijden een weinig menschelijkheid en scheppingslust.

ALBERT VERWEY

Psychoanalyse[1)]

Aan Prof. T.J. de Boer.

Weled. Hooggeleerde Heer.

Mijn beleefden dank voor de toezending van den overdruk van uw overzicht der Freud'sche droomtheorie, welk artikel ik met groote belangstelling heb gelezen.

Vergun mij, van die belangstelling blijk te geven door een paar kleine opmerkingen bij uw critische argumenten.

Zooals te verwachten was, spot u met de onderstelling, dat het schrijven '*psychanalyse*' op een weerstand van u zou wijzen. Immers, 'de regels van Grieksche woordvorming' etc. Zeker, dat wil ik allemaal graag gelooven, maar nu het woord psychoanalyse eenmaal als *technische term* in gebruik is, in tal van talen en ook in het Nederlandsch, kan het niemand meer bijzonder veel schelen of dit woord nu correct volgens de regels van Grieksche woordvorming is gevormd of niet. Men gaat toch ook niet aan allerlei andere woorden, die korter of langer geleden in onze taal zijn opgenomen, uit andere talen overgenomen, vaak foutief uitgesproken of geschreven, vaak verminkt, - men gaat aan die woorden achterna toch ook niet meer peuteren en veranderen, nietwaar? En vooral voor een technische term komt het er vooral op aan, dat men weet wat ermee bedoeld wordt, en niet of het woord taalkundig juist gevormd is.

Zelfs geldt dit voor 'psychoanalyse' in het bijzonder, omdat

1) Naar aanleiding van het artikel van Prof. T.J. de Boer, 'Psychanalyse' II, in De Beweging, Oct. 1914.

sommigen onder den naam '*psychanalyse*' iets *anders* hebben beschreven dan de psychoanalyse volgens Freud. (Zie A. Stärcke. Psychoanalyse van theoretisch standpunt. Neurolog. en Psychiatr. Bladen 1912). In zulk een geval is er dus een speciale reden, aan technische termen, die eenmaal ingevoerd zijn, niet te tornen.

Hetzelfde, althans de weerstand-quaestie, geldt voor '*weerstand*' en '*tegenstand*'. Als hollandsche techn. term is 'weerstand' in gebruik genomen, en nu moge 'tegenstand' misschien een betere vertaling zijn van 'Wiederstand', zonder uwe weerstanden hadt gij wel 'weerstand' gezet.

Een eenvoudiger voorbeeld ligt voor het grijpen. Ook in de electriciteitsleer en haar toepassingen is de term 'weerstand' in gebruik. Verondersteld nu eens, dat gij ook daar 'tegenstand' correcter zoudt vinden, - verondersteld verder, dat gij, voor een electrisch apparaat, in een winkel een 'weerstand' moest koopen, zoudt gij dan vragen: 'Geeft u mij een tegenstand?' De winkelier zou u uitlachen of niet begrijpen.

Dat ik u den vorigen keer schreef omtrent 'weerstand', was volstrekt niet als een hatelijkheid bedoeld, maar alleen wilde ik u aan de weerstanden herinneren. Verondersteld een oogenblik, dat Freud's leer van het onbewuste 'im grossen Ganzen' juist is, dan bestaan er bij ieder individu, - ook bij hen die elk ander gebied van kennis spelenderwijs kunnen binnengaan en doorloopen, - enorme weerstanden, die zich tegen het bewust-maken van het eigen onbewuste verzetten. Zoodra er, bij wijze van spreken, slechts aan den grendel van de deur van het onbewuste gerammeld wordt, worden die weerstanden gemobiliseerd. Naast logische, critische bezwaren tegen Freud's theorieën spelen bij iedereen de eigen weerstanden een groote rol bij de eerste afwijzing van Freud. Menigeen, die begon met 'überlegene Ablehnung', heeft later leeren inzien hoeveel daarvan op eigen weerstanden berustte.

Wel verre van ketterjagerij, bedoelde ik dus u op de voetangels en klemmen te wijzen, waarmee de bestudeering van Freud's leer is bezet. Dit is zeker: door louter lezen van boeken van Freud en zijn leerlingen, door uitsluitend redeneeren en bespiegelen, zal nimmer iemand worden overtuigd van het bestaan van het onbewuste en al wat daaromtrent verder be-

weerd wordt, - of liever gezegd, zal nimmer iemand *die* eigen ervaringen opdoen, die treffender en overtuigender zijn dan welk voorbeeld uit een boek ook. Men kan de leer van Freud slechts verwerken, ten volle verstaan wat hij bedoelt, naarmate men gaandeweg verder doordringt met het analyseeren van zich zelf. Al gaat dit analyseeren niet precies zooals bij een patiënt die een 'analyse' doormaakt, ieder die zich voor Freud en zijn leer gaat interesseeren, en er zich voor blijft interesseeren (en ik zou de voorspelling durven wagen, dat dit ook bij u het geval zal zijn), maakt een soort van zelf-analyse door, en naarmate deze voortschrijdt, bemerkt hij hoe hij telkens weer iets kan aanvaarden dat tevoren nog hevig verzet bij hem ontmoette. Een critisch mensch kan hierbij bemerken: komt dit wellicht doordat men langzamerhand verward raakt in mystieke theorieën, en het gezond verstand ten laatste zwijgt? Toch geloof ik, dat u dit allengs wegvallen van weerstanden, al zijn het dan nog maar kleine, ook bij u zelf zult bemerken en toegeven, zoodra gij bij voorkomende gelegenheden den 'psychoanalytischen grondregel' probeert te volgen. Maar daarover straks.

Om nog even met een voorbeeld te illustreeren wat ik bedoel: zoolang men over het incest-complex (Oedipus-complex etc.) uitsluitend verstandelijk nadenkt, houdt men steeds de neiging, om met heftigheid, met eenigen afschuw en verontwaardiging wellicht, te meenen dat aan dit complex door de Freudianen een onevenredig, een onzinnig belangrijken invloed op het gezonde en zieke zieleleven wordt toegeschreven, zelfs al moet men toegeven, dat het plausibel is, dat dit complex inderdaad bestaat en invloed heeft. Eerst wanneer brokjes analyse (van droomen, vergissingen, versprekingen en andere fantasieproducten) ons een steelsgewijzen blik op onze eigen complexen veroorloven, gaan we dat vraagstuk wel eenigszins anders bezien.

Nu die paar opmerkingen. Blz. 3, 2e alinea. *Freud* gaat uit van het droom*verhaal* (tot blz. 4). Het lijkt mij dat gij hier ietwat onbillijk zijt. *Freud* gaat uit van het droomverhaal, maar er is toch bezwaarlijk een andere wijze te vinden om van iemands droomen iets te vernemen! Foutieve herinnering? Goed, maar

die bestaat en vervalscht evenzeer als men op andere wijze het droomtafereel door navragen tracht te reconstrueeren. Meestal worden de droomen toch na korten tijd verteld, en dan heeft men in hoofdzaak te doen met de censuur-schrappingen en de wijzigingen van de 'secundaire bewerking'. Als gij dit betwijfelt, het werken der censuur na het ontwaken, recapituleer dan een droom eens onmiddellijk na het ontwaken, maar zeer vluchtig, om hem niet bepaald in het geheugen te prenten. Recapituleer den droom nogmaals midden op den dag, en zie eens wat er van over is in uw herinnering. Als de *dan vergeten details* u bij meerdere inspanning en nadenken nog invallen, knoop daar dan maar eens 'vrije invallen' aan!

Blz. 3 midden: '*de woorden waarin we onze droomen....meedeelen zijn slechts voor....het kleinste gedeelte woorden die werkelijh in onzen droom voorkomen*'. Volkomen juist, er werd een tafereel, geluiden, visioenen, gebeurtenissen gedroomd. In plaats daarvan krijgen we: *woorden*. Zeker, dat lijkt een heel bezwaar. Maar die *woorden* zijn niet anders dan het begin der analyse, zij zijn de *eerste vrije invallen* bij het zoo nauwkeurig mogelijk terugdenken aan het droomgebeuren. Blz. 3 onder: '*Toch werkt hij hiermee en gebruikt die woorden als uitgangspunt van associaties*'....Ja, maar met uw verlof, als de geanalyseerde van een poort heeft gedroomd, wordt er wel degelijk gevraagd (door den analyticus) hoe die poort eruit zag etc., en wat den droomer bij *die poort* invalt (niet bij het woord poort alleen). En bovendien, dat de droomer b.v. zegt: 'ik zag een poort', bewijst toch, dat hetgeen hij zag, in nauw associatief verband staat met *poort* (het woord), en dat dus ook omgekeerd het *woord* poort (en wat daarmee weer in nauw verband staat) door associatieve verbindingen invloed op het gedroomde *kan* hebben gehad.

Waar gij (blz. 5 boven) een voorbeeld geeft, hoe gij wilt navragen naar '*wat er* werkelijk plaats heeft *in den droom*' (gij bedoelt waarschijnlijk 'wat er *gehallucineerd* wordt in den droom') blijkt trouwens, dat uw droomer, die op een 'verboden terrein' is geweest, geen bordje 'verboden toegang' heeft gezien, hij weet alleen vaag, dat het 'verboden terrein' was. Gij zegt: 'die uitdrukking staat misschien onder den invloed van

het duidelijk geziene uiteendrijven door de politie'. - Maar wanneer een droomer zegt: 'ik stond op een klein voor anderen verboden terrein', moogt ge dit *kleine verboden terrein* toch niet wegcijferen op grond daarvan, dat de droomer het bordje 'verboden toegang' niet heeft gezien!!

'*Met droomuitlegging houd ik me geheel niet bezig*,' zegt ge. Wel, het was misschien het beste, zoo *gezonde en gelukkige* menschen geen enkele poging deden zich te analyseeren of te laten analyseeren, evenmin als ze het noodig of wenschelijk achten, zich zonder noodzaak te laten opereeren of zichzelf te opereeren.

Wilt ge echter *oordeelen* over droomuitlegging volgens een bepaalde methode, neem dan tenminste ook eens de moeite, een eigen droom te vervolgen volgens de aangegeven methode, wellicht geeft dit u toch nog nieuwe gezichtspunten. Maar volg dan ook den psychoanalytischen grondregel, niet redeneeren, maar bij de elementen van den droominhoud vrije invallen afwachten, en den eersten inval den besten, of den eersten den geksten, eerlijk noteeren. (Dit vereischt eenige oefening!)

Het voorbeeld van *Freud*, het gezelschap aan de table d'hôte, dat spinazie eet, is niet erg overtuigend of treffend, dat is waar.

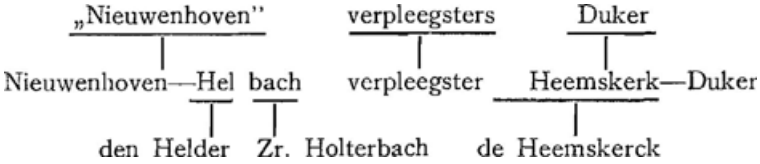
Laat mij u aan een ander voorbeeld doen zien, hoe door invallen bij de droomelementen een aanvankelijk ongerijmd lijkende droom soms onvermoede verbindingsdraden vertoont met het gevoelsleven.

Ik droomde eens een angstigen droom, waarin door bandieten geschoten werd op een rijtuig, waarin ik was. Ik wist dat deze bandieten het gesticht 'Nieuwenhoven' hadden aangevallen en alle verplegers en verpleegsters gedood. Er stond iemand bij het rijtuig, dat was Duker (een collega van mij) die dreigend zeide dat ik er uit moest komen.

Toen ik nu terstond na het ontwaken (de beste tijd voor het nagaan der associaties door invallen!) aan dit stukje van den droom dacht, dacht ik in de eerste plaats: hoe kom ik in 's hemels naam aan die namen?! Een gesticht 'Nieuwenhoven' bestaat niet, ik ken die naam alleen in *Nieuwenhoven - Helbach* (een collega). Dat is dus een inval. Bij *Duker* valt mij een andere dubbele naam in: *Heemskerk Duker*. En nu

komen de invallen verrassend snel op elkaar volgend: bij Heemskerk, *de Heemskerck* (het oorlogsschip), bij Helbach denk ik aan *Zuster Holterbach*, een verpleegster, met wie ik in een deel van mijn studietijd bevriend was, en aan (den) *Helder*, waar zij was gaan wonen, nadat zij getrouwd was met iemand die op de '*Heemskerck*' diende.

Zonder op dit droomfragment of deze invallen nader in te gaan, (dit zou hier voor ons doel geen zin hebben), vestig ik uwe aandacht op het schema der woorden uit den droom, zoo onzinnig en onsamenhangend schijnbaar, en de invallen die naar een gevoelscomplex heenvoeren.

We hebben dus een deel van den weg terug-afgelegd, dien ik veronderstel dat in den droom in omgekeerde richting is gevolgd. Gij zegt (blz. 7): '*Nu weet toch iedereen, hoe moeilijk het is een eenigszins gekompliceerden weg, dien men van A tot Z heeft afgelegd, van Z tot A terug te vinden*'. Dit ben ik niet met u eens; immers zeer vaak gebeurt het in een gesprek, dat men ver afdwaalt van het onderwerp, en van het een op het ander komt, en ten slotte zegt: waar hadden we het ook weer eerst over. En dan gaat men punt voor punt van het laatst gesprokene terug, en komt gewoonlijk wel weer op het uitgangspunt terug.

Volgens u is dat '*dubbel moeilijk bij het ontleden van den droom*, *omdat we hier immers niet eens weten, hoe we van A tot Z zijn gekomen*'. Meent ge waarlijk? Neen, gewis weten wij *bewust* niet, hoe we van A tot Z zijn gekomen, maar ons *onbewuste* weet het maar al te goed, en alleen ons onbewuste kan ons den weg terug weer wijzen.

Mijne opmerkingen in uwe aandacht aanbevelend

Hoogachtend

J. STÄRCKE.

Antwoord op het voorgaande

WelEdelGeboren Heer!

Ik dank u voor uw belangstelling!

U schrijft me gedachten of bedoelingen toe, waarvan ik me niet bewust ben. Het is mogelijk dat u gelijk hebt, maar ze willen mij niet invallen: het onbewuste in mij schijnt ze zoo diep verborgen te houden dat ik u op dit gebied niet kan volgen.

Vergun me voor 't overige enkele opmerkingen.

1. Algemeen aangenomen termen, al zijn ze verkeerd gevormd, moet men gebruiken, dit stem ik u toe. Maar de geschiedenis van het wetenschappelijk zoowel als van elk ander spraakgebruik leert dat nieuwe termen en verschillende vormen van een woord dikwijls een strijd om het bestaan hebben te voeren, vóordat er een de alleenheerschappij verkrijgt. Dat nu is hier het geval. U weet b.v. dat Dr. Oskar Pfister, wiens orthodoxie door den meester zelf gewaarmerkt is, *psychanalyse* schrijft. Bij hem is het toch zeker geen ‘weerstand’.

Eigenlijk - en ik geloof dat dit reeds door meer dan een is opgemerkt - zou Freud beter doen van *psychosynthese* te spreken dan van - *analyse*. Het analyseeren van het droomverhaal is maar een weinig beteekenend onderdeel van zijn eigenaardige methode. Hoofdzaak is het voor hem om uit de elementen (invallen, brokstukken) de werkzaamheid van het onbewuste op te bouwen. De verwarde, schijnbaar althans ordeen zinlooze invallen tot een samenhangend geheel te verwerken - dit immers doet Freud - dat mag men synthese noemen. Vindt u psycho-synthese goed, dan heb ik ook geen bezwaar meer tegen de *o*.

2. Is het *weerstand* of *tegenstand* wat zich in mij tegen de leer van Freud verzet? Het was mij bekend dat men in de

dynamica van *weerstand* spreekt en ik denk er niet aan een elektrischen *tegenstand* te vragen. Waarom heb ik dan Freuds *Widerstand* met *tegenstand* vertaald? Naar ik meen, omdat mijn taalgevoel mij dit voorschreef. Ik voel *weerstand* als iets zakelijks, *tegenstand* als iets persoonlijks. Ten opzichte van een belegerde vesting b.v. zou ik zeggen dat een nog niet platgeschoten versterking aan het vijandelijk geschut *weerstand* biedt, terwijl de mannen die haar verdedigen *tegenstand* bieden. Omdat er nu bij de psychanalyse sprake is van zeer persoonlijk verzet, schreef ik liever *tegenstand*. Voelt de meerderheid van de spraakmakende gemeente dit anders, dan zal ik later misschien ook *weerstand* schrijven. Ik meen dus mijn taalgevoel te zijn gevolgd, U beweert dat hier 'weerstanden' tegen de leer van Freud hebben gewerkt. Wie zal dit beslissen? Indien er een 'weerstand' bij mij gewerkt heeft, dan was die waarschijnlijk niet zoozeer tegen Freud gericht als wel tegen de gewoonte van vele, vooral van geneeskundige schrijvers, om duitsche woorden zoo letterlijk mogelijk over te nemen, zoodat hun werken wemelen van barbaarsheden.

3. Van zelfanalyse verwacht ik weinig heil. Ik meen ook dat een chirurg zich zelf liever niet opereert.

4. Dat er 'incest-complexen' bestaan, betwijfel ik niet. Ik wees op de zeer eenzijdige toepassing der leer (vooral 'Oedipuscomplex), twijfel wel aan de algemeenheid van het verschijnsel en vind de tot nu toe aangevoerde bewijzen zeer zwak.

5. U onderscheidt thans de woorden waaruit het droomverhaal bestaat, als *eerste vrije invallen*, van het eigenlijk droomgebeuren. Goed! Dat Freud dit onderscheid verwaarloost, dat was en blijft mijn bezwaar.

6. Ik weet heel goed welken inval men volgens Freud op 'een klein voor anderen verboden terrein' behoort te hebben, en dus ook wel wat U daarbij ingevallen is. Ik weet ook dat de Freudianen zoo spoedig mogelijk hun theorie aan de goedgeloovige patienten inscherpen en dan is het geen wonder dat de 'juiste' invallen komen. Dit weet ik niet alleen door 'lezen, redeneeren en bespiegelen,' maar ook door persoonlijke kennismaking met vroegere patienten van Freud in Duitschland en Oostenrijk.

7. Van mijn eigen droomen heb ik maar niet gesproken. Een van mijn kennissen uit mijn studententijd, Prof. Weygandt te Hamburg, is op een dissertatie over zijn droomen gepromoveerd en sedert dien tijd heb ik altijd belang in dit onderwerp gesteld. Ik heb ook veel van mijn droomen opgeschreven, soms een jaar lang elken morgen, en alle beweringen omtrent den droom, ook die van Freud, toets ik aan mijn eigen materiaal. Dit is iets anders dan 'lezen, redeneeren en bespiegelen'. Ik stem toe, met het krijgen van goede invallen op dit gebied ben ik tot nog toe niet zeer gelukkig geweest.

8. Het voorbeeld van Freud vindt ge 'niet erg overtuigend of treffend'. Dit is niet mijn schuld.

Uw voorbeeld is heel aardig. Het bewijst in elk geval dat men twee collega's bij elkaar kan brengen, al kost het soms eenige moeite.

9. Dat men punt voor punt teruggaande gewoonlijk wel weer gemakkelijk op het uitgangspunt van een gesprek terugkomt, is uw ervaring. De mijne is anders. Eenige moeite kost het altijd. Degene die de vraag stelt (waar hadden we het ook weer eerst over?) heeft al een kleine poging gedaan om het uitgangspunt te vinden, maar het gelukte hem niet. Vandaar de vraag. Nu zijn er andere deelnemers aan het gesprek en met vereende krachten vindt men den weg terug. Ook gaat men niet altijd, misschien meestal niet, van punt tot punt terug. Het gaat zeker dikwijls zoo dat iemand zich herinnert, waarover het eerst gesproken werd, en dan gaat men na, hoe men vandaar verder gekomen is, dus nu weer denzelfden weg vooruit, niet terug.

Hoogachtend ben ik

Uw dw.

T.J. DE BOER.

De kathedraal
Door
Maurits Uyldert

De stilte van de schoonheid daalt ter aarde,
Van uit den hemel daalt de stilte. - Zie,
Ginds aan den horizon ligt, violet,
Een stad, gelijk een bloem die openbloeit
Te midden van de heuvlen van de wijn
En de smaragden wouden. In het zilver
Dat uit den blanken hemel neervloeit rijst,
Gedrenkt in vloeibaar kristallijn, doodstil
De witte kathedraal: een levend hart.
De hemel scheurt: de wolken wijken: fel
Zwenkt, breed, de zonnevleugel op den bouw
Die als een lichtvlam oplaait; bevend zweeft
De stilte van de schoonheid op van de aarde
En naar den hemel stijgt de stilte omhoog.

Zeven eeuwen van schoonheid trots en roem,
Zeven eeuwen van liefde en sterk geloof!
Zeven eeuwen! - In schemer der gewelven
Kwamen de vromen van het land bijeen,
En wat zij diepst geleden, zwaarst doorproefd
En zaligst ook genoten hadden, kreet
Hun hart uit in hartstochtelijk gebed,
En hier, van 't altaar, zweefde 't op tot God.

De heilgen op de bont-geverfde vensters
Glimlachten zwijgend in den milden schijn
Van 't kleurig licht en duidden zacht en stil
Aan al wie schreiende of met strak gelaat
Zijn smarten biechtte, naar het bleeke hoofd
Dat bloedend boog onder de doornenkroon.

Schemer - en kleur, de weeldrigste, de zoetste,
Wanneer de zon achter de rozen gloeide.
Schemer: de laving voor 't vermoeide hart
Dat aan 't gedruis van de aarde en 't schelle licht
Ontvlucht, en troost zoekt in de koele stilte;
Bloeiende gloed die uit de vensters straalde
- Zeven eeuwen dezelfde - op man en kind,
Op vrouw en meisje, gloed die troost beloofde
En warmte wierp in 't hart door leed ontkleurd.

O lieve Vrouwe, wáár uw koele stilte
- Verbroken slechts door 't mysterieus geritsel
Van uw gewaad wanneer gij door uw huis
Onzichtbaar schreedt en troost plengde in het hart
Doorwroegd van leed, het bloedende in gebed,
Terwijl uw koele lippen zacht beroerden
Het gloeiend voorhoofd van wie schreiend boog -
Waar bleef uw stilte die Gods vreê verkondt
Toen achter gindse bergen dof de dreun
Van het mortier losbarstte en 't rommlen steeg
Dondrend ten hemel, rijdend nader, nader,
't Grommend geschut der woedende horden
Op de aarde uitzwermend met moordtuig en vuur?

Toen barstte de eerste slag, na zeven eeuwen
Gewijde stilte, in uw gewijd paleis:
Kruitwalm voor wierook en het lekkend vuur

Langs de eiken binten voor het roerloos licht
Der altaar-lampen! En waar orgelzang
Gegalmd had en gedreund klonk het gekreun,
Het doodsgekrijt der stervenden. Uw beeld
O, moeder Gods, verbleekte en ook van Hem
- De held van twintig eeuwen - stierf de schijn.

Bleek stond zij voor Gods troon. Beneden haar
Zag zij eindloos de drommen der barbaren
Aanzwermen uit het oosten - ijzer, ijzer,
Maar redeloos - ach, reddeloos - geweld.
Voor geest begeerte, voor geloof het bloed
Tot staal verhard! En fluistrend sprak haar mond:
'De ontwijder van mijn altaar, die het recht,
Het weerlooze, aan het kruis sloeg en opnieuw
De lippen van mijn zoon met edik drenkte....
O, God, waarom...?' Haar bitter woord stierf weg
Maar door der englen rijen ging een ruisen,
Zoals wanneer de herfstwind door het woud
Zijn droeve klacht vlaagt, en zij zegen neer,
Het schreiend hoofd verhuld in 't zilver dons
Der neergeplooide vleuglen.

Plots, omhoog,
Stond aan den hemelkoepel, stralend wit,
Gods afgezant, de aartsengel Gabriël.
Recht stond hij op de treden van Gods troon,
Waar deze wijken in het grondloos diep,
Der heemlen hemel, waar Hij eenzaam peinst.
En als de regen in een zomernacht
Zweefden de zoetste geuren, van olijven,
Laurier en leliën uit zijn wieken neer.
En doodstil rezen de englen, blij beklemd,

Waar ook Maria stond, een roerloos beeld
En marmer-bleek. Toen, van zijn lippen klonk
In de bestorven stilte, diep sonoor
Gods eenzaam eeuwig woord: ‘Vrouw, zie uw zoon!’

Zij zag...en schreide...want zij zag Hem staan
- Beneden haar, onder den laagsten trans,
Bijkans op de aarde - Hij, in een ruige pij,
Maar niet deemoedig als een weerloos lam,
Doch met de zweep geheven, dreigend hoog,
Waarmeê hij eertijds, en medogenloos,
De tempel had gezuiverd. Links, terzij,
Stond met gevelden lans, in 't zilveren
Gewaad der ridders van den Heilgen Geest,
Sint Joris, op zijn helm het stralend kruis.
En rechts van den Verlosser, schoner nog,
De aartsengel Michaël met het vlammend zwaard.
Zoo stonden zij, drievuldigheid van kracht,
Wijl uit den hemel de bazuinen dreunden,
Koopren fanfaren: glorie, glorie, glorie!
Wijl voor hun aangezicht het aardse heir
Oostwaarts verstoof als roet voor fellen wind,
Als dorre blaadren voor den westerstorm.

Stil rezen, uit den nevel aan de kim
De ivoren torens van de Kathedraal,
Kantwerk van teder steen, stille geleiders
Van het gebed der eeuwen...Bevend steeg
Het trillen van de schoonheid op van de aarde
En uit den hemel zeeg de vrede neer.

De steunbeweging
(vervolg van blz. 80)
Door
Is. P. de Vooys

Het was 10 Augustus toen het Kon. Nationaal Steuncomité zijn mobilisatie-taak aanvaardde. Meer dan twee maanden later zijn de toestanden zoozeer veranderd dat de herinnering aan de eerste week iets onnatuurlijks verkrijgt. Wij weten nu dat ons bedrijfs- en verkeersleven een schok onderging, maar zich vrij spoedig zoover herstelde, dat de gevolgen thans geen verandering meer kunnen brengen in het gewone commercieele karakter onzer maatschappij. Op het eerste oogenblik werd echter de schok zóo krachtig gevoeld, en scheen de kans eener herhaling zóo groot, dat wel de indruk gewekt werd alsof in onze samenleving, met andere belangrijke dingen, dat karakter tenminste tijdelijk moest gewijzigd worden. Niet ieder had deze gewaarwording. Er waren kalme en onbewogen naturen, die weleens wilden afwachten of het met al die bedreigingen zoo'n vaart zou loopen. Doch velen en daaronder personen van theoretisch inzicht en practische ervaring dachten er anders over. Ongetwijfeld was het wantrouwen in de directe toekomst het sterkst bij hen, die niet hadden kunnen gelooven in de mogelijkheid van een Europeeschen oorlog, juist niet van wege de ver strekkende ekonomische consekwentie's. Toen de oorlog toch uitbrak, moesten zij het uiteenvallen van de commercieele verhoudingen tot aan den versten graad mogelijk achten. De gebeurtenissen van den dag schenen het te bevestigen. Nadat de geld- en levensmiddelen-

paniek reeds bezworen was, bleek toch duidelijk hoe crediet en vervoer ontbraken en hoe daardoor de eene zaak na de andere werd stop gezet. Al is dit inzicht later gebleken te pessimistisch te zijn, toen n.l. de oorlog buiten onze grenzen bleef, en de heftigheid van den zee-oorlog door terughouding uitgesteld scheen te worden, toch moest in de tweede Augustusweek de noodtoestand anders gezien worden dan als de vrij omvangrijke werkloosheid, die wij nu beleven.

Dit dient bedacht te worden bij de herinnering aan de taak die het nationale steuncomité in de eerste dagen van zijn optreden zich gesteld zag. Dat was niet alleen het steunen van werkloozen; het was de verzorging van een geheel volk, dat meer en meer gedwongen zou worden zijn bedrijfsleven te staken, en te teeren op zijn voorraden. Zoo werd het alom gevoeld. Wat er aan eetwaren in Nederland zich bevond of werd voortgebracht behoorde niet meer aan de eigenaren, doch aan het volk, dat er zich een geruimen tijd mee zou moeten voeden. En wanneer het bedrijfsleven zich niet zou kunnen herstellen, omdat het crediet en het ruimere handelsvervoer, in 't bijzonder dat ter zee, zou blijven ontbreken, dan diende niet alleen de voeding, maar ook de arbeid georganiseerd te worden. Langzaamaan zou die arbeid, waarop de maatschappij geen prijs meer stelde, tot aller belang aangewend moeten worden. Een geheel nieuw, aan tot nu toe onberekende toestanden zich aanpassend stelsel te organiseeren, eenerzijds en allereerst voor het gebruik der voedingsmiddelen, doch daarnaast en zoo spoedig mogelijk voor het benutten van veler arbeidsvermogen, aldus scheen zich een taak voor te doen van wat een nood-communisme zou kunnen worden genoemd.

Aan onze havens lagen groote hoeveelheden groenten te rotten. Op de veilingen in 't Westland ontbraken de koopers. In de tuinen bleef alles ongeplukt en zou moeten bederven. Voor die feiten gesteld voelde het grootere publiek de plicht, voortgekomen uit een communistisch besef, die groenten in te maken om ze te bewaren voor de kwade dagen, die misschien snel genoeg zouden aanbreken.

Tegelijkertijd kwamen er berichten over groote hoeveelheden eieren, die op de markten te Roermond en te Barneveld aan-

wezig waren, en niet verkoopbaar bleken, zoodat een deel voor varkensvoedsel werd bestemd. Wat scheen meer voor de hand te liggen dan een vervoer in te stellen omde groenten en de eieren naar de groote steden te brengen. Daar waren groote aantallen personen zonder verdiensten. Het zou echter mogelijk zijn hen uiterst goedkoop aan eetwaren te helpen. Want naast de groenten en de eieren, werd ook boter, kaas en visch zeer goedkoop. Het scheen er slechts op aan te komen voor een goede verdeeling te gaan zorgen.

Het nationale steuncomité moest van zelf sprekend beginnen met de vraag der volksvoeding, die in zoo'n onmiddellijk verband bleek te staan met die van het vervoer. Er was echter veel meer noodig dan wat de enkele hiervoor genoemde en direct op den voorgrond tredende feiten deden zien. Bekend was dat ons land bij uitstek een export had ontwikkeld van luxe-voedingsmiddelen, fijnere groenten, tomaten, druiven, en dan vooral zuivelproducten. Voor tal van andere dingen zijn wij echter aangewezen op het buitenland, voor onze brood leverende granen, voor veel veevoeder, voor zout, rijst, koffie, thee.

Hoe stond het met onze voorraden, en met onze eigen oogsten?

Dat diende bekend te zijn, eer er middelen beraamd konden worden om te zorgen dat er geen hongersnood zou ontstaan. Doch onmiddellijk daarop moest nagegaan worden of de voorraden ook zoodanig over 't land verdeeld waren, dat bij allerlei mogelijkheden van scheidingen in 't eigenland, b.v. door oorlogstoestanden, toch overal genoeg voedsel aanwezig zou zijn.

Het eerste onderzoek was zeer verontrustend. Ondanks de gunstige omstandigheid dat een vrij goede graanoogst voor de deur stond, - de rogge was bijna overal binnen, en voor de tarwe bleek al spoedig geen bezwaar te bestaan, - bracht dit geen grooteren voorraad dan voor 1½ maand aan tarwe en 3½ maand aan rogge. De nog aanwezige voorraden werden zeer laag geschat, zoodat een tekort aan meel onvermijdelijk scheen, indien de toevoer over zee afgesloten bleef. En daarop moest gerekend worden, waar Engeland alle granen vast hield, en de zeevaart was opgehouden.

Tegenover dit ongunstige feit, dat gepaard ging met een dreigend gebrek aan zout, stond als troost dat de rijstpellerijen

groote voorraden rijst in hunne pakhuizen bezaten. Met veevoeder was het weer veel slechter geteld. Dat moest van overzee komen en was nog niet ingevoerd. Als gevolg daarvan werd het vee en werden vooral de overigens overvloedige varkens te koop aangeboden op zoo'n schaal dat de prijzen bedenkelijk daalden, en buitenlandsche koopers moesten lokken.

Het bleek noodzakelijk de geheele volksvoeding, die gewoonlijk aan 't handelsverkeer is overgelaten, te gaan zien als een fourageeringstaak.

Te recht werd dit als een zeer omvattend en zwaar werk beschouwd, dat alleen daarom kon worden aanvaard daar het onvermijdelijk scheen.

Toen het werk werd begonnen, deed het nationaal comité direct eenige ervaringen op, die vermelding verdienen. De toestand werd geheel beheerscht door de levensmiddelenwet, die het opdrijven der prijzen belette. Bovendien werd er gerekend op een geest van saamhoorigheid en opofferingszin, die door de dreigende gevaren van oorlog algemeen was opgewekt.

Daaraan was het toe te schrijven dat met een meer dan verdiend vertrouwen werd afgegaan op de opgaven over de aanwezige voorraden der levensmiddelen. Al was het als onbehoorlijk gestempeld om in zoo'n ernstigen tijd zich te verrijken door levensmiddelen achter te houden, zoo bleek toch dat de speculatiezucht niet onderdrukt was, en zelfs in de dagen der grootste spanning wisten verscheidene hun slag te slaan, terwijl zij zich daarbij voor onteigening konden vrijwaren. Een verlevendigde handel bleek het eenige middel te zijn om dezen ‘handel’ aan het licht te brengen en tegen te werken.

Die verlevendiging zou al zeer spoedig intreden, doch in de meest primitieve vormen. De geld- en geldwaarden-handel kon slechts door heropening der beurzen beginnen. Gouduitvoer en derhalve het middel tot vereffening van de handelsbalans was verboden. Daarom kon niets anders plaats vinden dan goederenruil, doch deze beloofde dan ook groote voordeelen. Het was echter noodig het bij die goederenruil passend vervoer zelf te bewerkstelligen. In de eerste dagen bleef de Duitsche grens

potdicht, maar al spoedig scheen het te wagen de Noordzee over te steken. Een enkele boot bracht groenten wegen kwam terug met steenkool. Merkwaardig was het dat naar steenkool de eerste vraag ontstond, en dat in 't bijzonder de gasfabrieken en electrische centralen beangst werden voor hun voorraad. Ook de groote fabrieken, die de eerste credietmoeilijkheden te boven kwamen of zich daarin vooruit voorzien hadden, deden het allereerst de vraag naar kolen hooren. Dit beteekende te meer omdat voor de marine en het militaire spoorwegvervoer kolenreserves werden vereischt.

Spoedig begon de zeevaart zich te herstellen, vooral toen 't gevaar voor schending onzer neutraliteit grootendeels was afgewend. En daarna werd ook de Duitsche grens toegankelijk voor de afname van voedingsmiddelen, en voor de aanvoer van goederen, ook hier weer te beginnen met steenkool. Toen de mogelijkheid van den handel aldus geopend was, bleek de oorlog juist kansen te bieden, die de scherpzinnige winzucht prikkelden. En niet alleen van de kooplieden. Achter hen was het ook de boer, die begon te begrijpen dat zijn producten niet waardeloos waren geworden maar bij de vreemde kooplieden goede prijzen konden maken. Over de oost-grenzen ontwikkelde zich in enkele dagen een handel, die vroeger door de Duitsche invoerrechten onmogelijk was geweest.

Hoe heuchelijk het ook was dat de afgesneden banden met het buitenland weer aangeknoopt werden, zoo ontstond toch daardoor een conflict.

Wel was de tijd van stilstand kort geweest, doch de indruk ervan was zoo heftig dat onder invloed van de communistische opvatting over de levensmiddelenvoorraad der natie ieder verraad ontdekte bij de exporteurs van rijst, van vee, vleesch, boter en dergelijke producten. Verontrustende berichten over wat er in de havens en aan de grenzen gebeurde kwamen in de kranten, bestormden regeeringspersonen, en werden in de gesprekken vinnig behandeld.

Tegen die opkomende agitatie moest kalmeerend worden opgetreden. Want wat bleek? Allereerst dat wij de buitenlandsche waren, - en na de steenkool bleek er nog heel wat meer noodig te zijn - slechts konden verkrijgen door daarvoor iets

anders in ruil uittezenden. Dat andere waren onze levensmiddelen, die zeer in tel stonden.

Bovendien was dat volstrekt geen opoffering. Niet alleen onze voortbrenging van groenten, van boter en kaas is meer dan driemaal de hoeveelheid die wij zelf noodig hebben, hetzelfde geldt ook voor den overvloed van slachtvee en van varkens.

Het in 't land houden van dien overvloed is niets dan nadeel. Schijnbaar maakt dat de prijzen der artikelen laag en zijn de verbruikers in den moeilijken tijd ermee gediend. Dat is echter slechts schijn.

De overvloed is er niet van zelf doch moet geproduceerd worden, d.w.z. gaat met kosten gepaard. Het rundvee dat veel melk zal geven moet gevoerd en bediend worden. De varkens eischen voor 't mesten veel voer. In de eierenprijs is ook de uitgave voor 't kippenvoer opgesloten. Wanneer de landbouwproducten niet een winst aan den boer bezorgen, zal hij gedwongen zijn tot verkoop en tot het staken van de boter- en kaasbereiding. Vee en varkens worden geslacht, het mesten en fokken niet begonnen. Aldus moet de boerenstand verarmen, terwijl tegelijkertijd de grond gelegd wordt voor de nieuwe prijsstijging.

Dat alles is niet noodig indien de overvloedige landbouwproducten voor goede prijzen uitgevoerd worden. Daarom was het een onjuiste leuze van de regeering te vergen, dat deze alle uitvoer zou sluiten, nog afgezien van de zuivere politieke overwegingen of het approviandeeren niet zou kunnen bijdragen tot versterking van onze neutraliteitspositie, mits alle oorlogvoerenden ervan profiteerden.

De uitvoer is dan ook niet alleen niet tegengegaan, doch zelfs aangemoedigd. Toch zal blijken hoe in een latere periode, een n.l. die wij dezer dagen beleefden, een geheel andere houding noodzakelijk werd, toen n.l. de approviandeurs en de oorlogshandel bezig waren meer dan den overvloed te verkoopen. In Augustus was dit nog volstrekt niet het geval, en kon het ook niet zijn. Angstig toch was de vaart naar Engeland, en spoorwegwagens ontbraken overal.

Door de aanmoediging van de export van levensmiddelen, ook van groenten en visch, b.v. door te zorgen dat er boot-

diensten kwamen en speciale treinen ingelegd werden, moest het Kon. Nat. Steuncomité vanzelfsprekend komen tot een ander deel van zijn taak.

Had oorspronkelijk de gedachte post kunnen vatten dat het grootste deel van 't bedrijfsleven uit elkaar zou vallen, en dat de maatschappelijke arbeid ook in commumistischen zin zou georganiseerd moeten worden, zoo bleek al spoedig dat met het wijken van de oorlogskansen, de moed weer zeer snel terug keerde. Toen ieder zich kalm ging afvragen òf en onder welke voorwaarden de zaken voortgezet konden worden, bleken er wel ernstige belemmeringen te bestaan, doch werd de strijd ertegen aanvaard. Daartegen in te gaan zou onzin zijn geweest, ook al week de sympathieke solidariteitsgeest in nood, voor de afkeerwekkende egoïstische motieven, die aan de bedrijfsleiders kracht van optreden gaven.

Inplaats van tegenstand moest juist overal hulp geboden worden. Elk bedrijf dat het werk hervatte of aan 't werk bleef, verminderde niet alleen het aantal werkloozen, die gesteund zouden moeten worden, maar moest onvermijdelijk ertoe bijdragen vertrouwen te wekken en om weer voor andere de kans eener broodwinning te openen.

Herstel van het ekonomisch leven, zoo mogelijk in de oude banen, maar anders langs nieuwe wegen was dus een taak der steunbeweging, die reeds in de allereerste dagen moest worden aanvaard. Daarvoor was een innige samenwerking met de regeering en de regeeringsambtenaren noodzakelijk, die zonder veel moeite werd verkregen.

In nauw contact stonden natuurlijk handel en industrie en handel en landbouw, daar het de handel was die de voortzetting dezer bedrijfstakken hem moest mogelijk maken. Voorde bijzondere noodzorg, die aan elk moest worden gewijd, waren zij echter niet gelijk. De handel kan zich gemakkelijk vervormen en aanpassen, misschien zelfs wel te gemakkelijk. De oorlogswinsten lokten, en voor wie gereed geld had waren zij verleidelijk groot. Er waren echter veel barrières aanwezig. De uitvoer verboden, en de bepalingen der oorlogvoerende staten over de oorlogscontrabande, en de zoogenaamde conditioneele oorlogscontrabande, vormden in hunne dagelijksche wijzigingen een warnet,

dat ontweken moest worden, of wel ontdoken, doch in dat laatste geval met gevaar dat de neutraliteit van Nederland zou worden geschonden.

Waarschuwing en raad was noodig. Waarschuwing voor den gevaarlijken, ja soms misdadigen handel, en raad voor hem, die niets onbehoorlijks wilde doen en toch ook niet door moeilijkheden zich uit het veld liet slaan.

Er was echter meer noodig. Er moest scheepvaart zijn. Gebrek aan kolen, en aan de oorlogs- en molestrisico-verzekering waren de voornaamste bezwaren. Ofschoon aanvankelijk het een en het ander niet zonder hulp scheen tot stand te kunnen komen, wist de handel zich ten slotte wel te helpen.

Hetzelfde gold die historische bedrijfstak, de haringvisscherij. De reeders weifelden lang, evenals de visschers zelve. Doch ten slotte waren zij zonder steun sterk genoeg om de gevaren te gaan trotseeren.

De landbouw had zoo goed als geen oogenblik stil gelegen. De gevaren der te lage prijzen waren zeer snel verdwenen. Eerst in deze maand October zou er een conflict ontstaan doch uit te hooge prijzen. Verlevendiging op te wekken was onnoodig. Wel schenen bollenteelt, boom- en bloemkweekerijen, die een luxe-cultuur beoefenden, het hard te verduren te zullen krijgen, maar stilstand is in deze bedrijven zonder groote schade niet goed mogelijk, zoodat na een korte bedreiging het oude bedrijfsleven zijn gang hervatte, vooral nadat het vervoer zich eenigermate had hersteld.

De meeste zorg vereischte de industrie.

Hier was de ergste verstoorder het opgezegde krediet. De bedrijven die daarvan geen last hadden waren na 31 Juli kalm voortgegaan. Nieuwe stoornis ontstond echter uit den stilstand van het vervoer, zoowel der spoorwegen, booten, binnenschipperij als der zeevaart, waardoor goederen niet verzonden en grondstoffen niet ontvangen werden. Ten slotte kwamen de uitvoer verboden, die belemmerden dat grond- of hulpstoffen uit het buitenland betrokken konden worden, en wier gemis het geheele bedrijf tot stilstand zou dwingen. Deze hindernissen werkten geleidelijk in de opgesomde volgorde en voor de verschillende bedrijven ook met de grootste verscheidenheid.

Om hulp te kunnen geven was noodig: ten eerste dat bekend was welke belemmeringen eenige industrie ondervond, en vervolgens dat gezocht werd hoe met de bedrijfsleiders samen de belemmering kon worden weggenomen.

Voor alles moest echter de moed erweer ingebracht of erin gehouden worden.

Het Kon. Nat. Steuncomité is in samenwerking met ambtelijke diensten geheel systematisch te werk gegaan. Reeds van 2 Augustus af is nauwkeurig onderzocht waar en hoe de industrie tot stilstand kwam dan wel of het bedrijf inkromp. Daarna is aan talrijke ondernemingen schriftelijk gevraagd optegeven welke moeilijkheden ondervonden werden. Geheimhouding is daarbij toegezegd en de mogelijke hulp in 't vooruitzicht gesteld.

Tegelijk gaf de regeering het voorbeeld door van gestaakte werken de voortzetting te gelasten, nieuwe bestellingen op touw te zetten, en de uitvoering van nieuwe werken te bespoedigen. Voorts ook door de betalingen vlotter te doen als gewoonlijk.

Daarnaast is in 't algemeen een aanhoudende aandrang uitgeoefend om het vervoerwezen te verbeteren, en het krediet voor de nijverheid te herstellen. Het militaire spoorwegbestuur wilde niets liever dan met het beschikbare materieel zooveel mogelijk handel en industrie gerieven, er behoefde slechts een bemiddeling te zijn.

Minder gemakkelijk ging het met het krediet. Weliswaar had het consortium van den geldhandel steunende op de nederlandsche bank de grootste banken weer in staat gesteld hun werkzaamheid te hervatten, doch deze bleven terughoudend. Te zeer werd het gevaar beseft waarin de groote kredietbanken hadden verkeerd, om zonder de soliedste borg kapitaal te wagen. Toch kon aandrang weleens helpen, en bracht elke dag een geleidelijke verbetering.

Natuurlijk was het niet mogelijk met één slag de reeds vroeger bestaande fouten van het nederlandsche kredietwezen te herstellen. Toch gaf de noodtoestand een krachtige stoot, en kon de reeds lang op touw gezette organisatie van het nederlandsche middenstandskrediet snel zijn beslag krijgen. Er bleef nog een groote taak over, toen handel en vervoer zich hersteld hadden, het krediet geen bezwaren meer opleverde, de kolenvoorraden

ruim voldoende waren, en de producten hun weg vonden. Voortdurend zaten de uitvoer-verboden dwars voor elke krachtige opleving.

Deze waren het directe gevolg van den ekonomischen strijd tusschen Engeland en Duitschland, waarin wij voortdurend als een verdachte helper van den een of ander betrokken werden. De nadeelen daarvan voor de industrie zooveel mogelijk af te wenden kon niet op een maal geschieden. Dat moest verkregen worden door een voortdurende activiteit over de geheele linie van talrijke handelsartikelen.

Katoen en wol, garens, weefgoederen, kleurstoffen, chemicaliën, koper, lood, huiden en vellen, en talrijke artikelen komen daarbij stuk voor stuk aan de beurt. Voor elk en voor elke industrie moest een regeling gezocht worden, geheel aanpassend aan het bedrijf en aan het betrokken artikel, waardoor hetzij Engeland of wel Duitschland of beide bevredigd kon worden in hun angst dat de ander zou profiteeren. Aan menige industrie moest bovendien een andere weg gewezen worden om de voor haar noodige goederen te betrekken. Slechts dan gelukte het om de zoo onmisbare grond- of hulpstoffen te verkrijgen.

Niet altijd werd dat bereikt. Bovendien waren er verschillende groote bedrijfstakken, die met de beste hulp niet op gang te brengen waren of wel een zeer beperkt bestaan voerden.

De steunbeweging moest dan ook niet alleen steun geven tot herstel van 't ekonomisch leven, dat is directe steun aan ondernemers, er moest ook steun gegeven worden aan groote aantallen arbeiders, die geen of weinig werk en dus ook geen of zeer gering loon konden verkrijgen.

Die taak was misschien nog de zwaarste.

(Wordt vervolgd.)

Boeken menschen en stroomingen

Brieven uit België[1)]

Terwijl duitsche uitgevers - S. Fischer en Egon Fleischel & Co. - nog eerst hun voornemen hebben aangekondigd om *na den oorlog* veldbrieven en journalen in boekvorm uit te geven, brengt de heer Simons reeds nu een herdruk van deze brieven uit België. Bij hun eerste verschijning in de N. Rott. Ct. trokken zij de aandacht als het werk van een kloek en doortastend man, wien het allerminst om *reportage* te doen was, een man van studie - leek wel - maar het tegendeel van een kamergeleerde, en even onvervaard in zijn optreden als vrijmoedig in zijn uitingen. Iemand van een soort wetenschappelijke koelbloedigheid, wiens onderzoek evenwel de praktijk gold, en wel bepaaldelijk *deze* praktijk. Wat hem getroffen had was de in België onmiddelijk ontstane botsing tusschen de gediciplineerde legers en de in haar rust, veiligheid en eer gekrenkte bevolking. De arbeidzame bewoner van land en steden plotseling opgeschrikt tot bewegingen van haat en wraakzucht; de tuchtvaste soldaat, die de geordende slag onbevreesd voorbereidt, maar in de tusschenpoozen zich graag gemoedelijk neerlaat, - eensklaps verward, beangst, tot een weerslag van woede en razernij gebracht, nu hij te vreezen heeft wat hij niet verwachtte. Het scheen hem belangrijk beide deze psychen te beluisteren.

Op zichzelf al is er geen grooter onderscheid dan tusschen

1) Een Nederlander in Geteisterd België, met Voorwoord van L. Simons, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1914.

Belg en Duitscher. De eerste vrij tot in het tuchtelooze, de tweede gedrild, niet alleen tot gehoorzaamheid, maar tot het opgeven van zijn persoonlijkheid. Even natuurlijk als het was dat duitsche soldaten, op het bevel van hun aanvoerders, een land binnentrokken waarmee zij niet in oorlog waren, even natuurlijk was het dat belgische dorpelingen en stadsbewoners, bij het zien van de indringers, een geweer grepen, om mee te helpen hen te keeren.

Tegenover dit begrijpelijk verzet van de bevolking evenwel, verloren de Duitschers dadelijk hun bezinning. De minderen beangst en onrustig, de meerderen geen ander middel wetend, tevens ter afschrikking van vijanden en ter geruststelling van eigen ondergeschikten, dan de snelste en - waar onderzoek en verhoor onmogelijk was - de meest roekelooze wraak.

Een zenuwachtig leger, ondoordacht geleid, heeft van de eerste dagen van den inval af, een onrechtmatig gekrenkte bevolking niet weten tot kalmte te brengen, maar integendeel door telkens herhaalde daden van angst, drift en gewelddadigheid haar opgeschrikt en van zich vervreemd.

De verwoesting van Visé en andere dorpen in het Luiksche, het fusilleeren van 29 ingezetenen van Aerschot, de brand en het bombardement van Leuven, - dit zijn maar enkele, hoewel de best bekende, voorbeelden van een oorlogvoering die haar gevolgen toont in de gevoelens van de Antwerpsche gevluchten. Zeker is het een zeldzaam feit dat de overwinnaar, een vestingstad binnentrekkend, daar niet alleen het vijandelijk leger, maar ook, zoo goed als geheel, de inwoners, ten getale van zevenhonderd duizend, verdwenen vindt. Een zeldzamer feit, dat niet enkel de door granaatvuur verschrikte stedelingen, maar de inwoners van een heel gewest, van twee gewesten aanstonds - men spreekt van anderhalf millioen menschen - hun alles in den steek laten en liever doodarm omkomen over de grenzen van het buurland dan de komst afwachten van de Duitschers. Geen wonder dat Duitschers die hart hebben en eergevoel, door deze feiten tot inkeer gekomen zijn en zich geschaamd hebben. Maar beschamender dan die feiten zijn de gevoelens die bij de gevluchten nablijven. Hun vlucht is een paniek geweest. De vraag kan gesteld worden of hij die bleef, niet wijzer deed.

Maar als dat zoo was, dan moest de bezinning na eenige dagen terugkeeren. De trek naar huis en bezit moest de overhand nemen zelfs over de vrees voor ongeordende toestanden, gewoonte en hebbelijkheid moesten dralenden aandrijven. Maar niets daarvan. Vrijwillig schijnen weinigen zich te willen opmaken. De duitsche gouverneur, het stedelijk bestuur, de nederlandsche overheden, allen doen, gesteund door de opgesierde artikelen en berichten in de dagbladen, al het mogelijke om de vluchtelingen te bewegen terug te gaan, maar het gevolg is averechts: hun aantal schijnt zelfs nog toe te nemen. Eén gevoel is klaarblijkelijk overwegend: wantrouwen tegen de Duitschers. Het zaad van de rechtsbreuk, de schennis van de belgische onzijdigheid, heeft zijn natuurlijke plant gebaard in een onuitroeibaar wantrouwen in duitsche beloften.

De briefschrijver wien het erom te doen was de weerzijdsche gemoedstoestand te leeren kennen waaruit deze gevoelens zijn voortgekomen - zijn naam noemt hij ons niet - begon zijn tocht van Brussel te voet naar Leuven, met de bedoeling vandaar de verder liggende dorpen optenemen.

'Het garnizoen in Leuven' - schrijft hij - 'schijnt al iets van de plundering der dorpen te hebben meegemaakt. De gezichten zijn onrustig, de sterke discipline is wat verslapt, en de gemoedelijkheid ontwricht. Als met trommelslag een burger tusschen een peleton soldaten wordt gevoerd, om een proclamatie van den commandant in het vlaamsch te verkondigen, loopen uit alle straten Duitschers toe "om den verdammten Kerl te zien fusilleeren!"

Toen ik 's avonds met den pastoor v.U. liep te praten, werden wij aangesproken door een sergeant-majoor, die den pastoor toestemming verzocht om met hem mede te gaan. Hij bleek de eenige katholiek te zijn in zijne compagnie; men weet trouwens dat de naar België gezonden regimenten bijna uitsluitend uit Protestanten bestaan. In het vervolg van mijn verhaal zal deze omstandigheid van beteekenis blijven. Onze sergeant-majoor was door denzelfden geest bezield, die de meest gestudeerde (reserve-)officieren, die ik tijdens mijn tocht heb gesproken, kenmerkte jegens de "gruwelen" in de dorpen van Visé tot Leuven. "Het is schande" gaven zij toe, "maar

het kon helaas niet anders." Het trof pastoor v.U. en mij dat ook deze eenvoudige man tot die houding geraakt was. Hij was blij als een kind, dat hij zijn hart kon uitstorten. Toen onze gastheer erop wees dat hij in dezen krijg optrok tegen zijn broeders in het geloof, en dat zijn kameraden katholieke geestelijken hadden mishandeld en gefusilleerd, werd hij oprecht bedroefd. Maar hij verklaarde dat de discipline allen, van welke meening zij ook mogen zijn, samenhoudt.'

'Den 22sten vertrok ik naar Aerschot. Op weg word ik herhaaldelijk door de troepen gewaarschuwd, dat de uitgezette posten overal nerveus zijn.' In Aerschot 'waarschuwde de officier mij dat in den nacht de geweren vanzelf afgaan, daar de soldaten buitengewoon nerveus zijn.' De volgende morgen de plaats verlatende, waaruit alle mannen waren weggevoerd en de vrouwen de nacht in de kerk doorbrachten, was het hem 'een vreemd gezicht, die vermoeide en beangstigde vrouwen uit de kerk te zien komen en het dorp te zien vullen, waar zij in geopende huizen met slechts soldaten om zich heen den verderen dag zouden doorbrengen.'

De weg naar Diest was hem afgesloten, zoodat hij naar Leuven terugkeerde. 'Halverwege Leuven word ik staande gehouden door een groep officieren bij een rustend transport, die mij den vorigen dag naar Aerschot hadden zien gaan. De commandant wil mij niet laten passeeren. "Gij gaat niet naar Leuven" zeide hij, "want daar zoudt gij alles vertellen wat gij in de dorpen gezien hebt." Ik antwoordde: "Wat zou ik kunnen vertellen?" Toen hij niet antwoordde, herhaalde ik mijn vraag. Hij werd plots boos en riep: "Hier hebben wij te spreken en niet gij." Na een korte poos te hebben nagedacht, liet hij mij gaan. 's Middags kwam ik zonder ongevallen te Leuven aan.'

Het is van veel belang dat in die noodlottige Augustusdagen deze briefschrijver Aerschot en Leuven bezocht heeft. In Aerschot had hij de nacht op de secretarie moeten doorbrengen. 'Toen ik 's morgens wakker werd, zag ik voor het eerst den toestand in het gebouw. Tusschen de verspreide paperassen vond ik o.a. een klein stapeltje gedrukte aanplakbiljetten waarin de burgemeester van Aerschot der bevolking kond gaf, dat zij

zich van elke vijandelijkheid jegens de Duitsche troepen had te onthouden, daar zij anders het heele dorp aan de schrikkelijkste wraakneming zou blootstellen. Het was onderteekend door den burgemeester, met vermelding van zijn functie.' Terecht acht de schrijver het 'onwaarschijnlijk dat hij, na zulk een affiche te hebben doen verspreiden onder zijne gemeentenaren, die toch evenals hij onder den indruk moeten hebben verkeerd van de verwoestingen en fusilladen in alle dorpen, van de Duitsche grens tot aan Aerschot toe, zelf een moordaanslag op den Duitschen Commandant zou hebben aangemoedigd.' Toch werden hij en negen-en-twintig andere notabelen doodgeschoten alleen op de onbewezen beschuldiging dat zijn veertienjarige zoon een officier zou vermoord hebben.

In Leuven vond de schrijver, bij zijn terugkeer op Zondag 23 Aug^{s}, geen spoor van onrust. Wel gaan 'fluisterend verhalen rond omtrent een buitengewoon ruwe behandeling van notabele gijzelaars. Eveneens heerscht een buitengewoon geprikkelde stemming bij sommigen over het ook door de militaire overheid geconstateerde beleedigen van vrouwen.' - 'Ik maak hierbij de opmerking' - zegt hij - 'dat mij uit verschillende gesprekken ter plaatse in de dorpen en met dorpsnotabelen in Leuven gevoerd, de waarschijnlijkheid gebleken is, dat vaak een inderdaad door een burger doodgeschoten Duitsch militair daarmede de straf onderging voor de verregaande beleeding van een jonge vrouw. Voor de Duitsche militaire overheid begon dan de kwestie met het schot. Daar voor onderzoek vaak geen tijd kon worden gevonden, werd meestal het heele dorp voor deze gewelddaad gestraft. Mais il faut commencer par le commencement. En het is volkomen begrijpelijk dat de vader, al is hij nog zoo voorzichtig gestemd, de mishandeling zijner dochter door den wegens de abnormale omstandigheden, de vermoeienissen en het machtsgevoel sexueel sterk overprikkelden soldaat, bloedig wreekt.'

'In Leuven waren twee dergelijke geconstateerde gevallen voorgekomen; twee soldaten waren voor den krijgsraad gebracht en gefusilleerd. Die feiten hadden plaatsgevonden in de buitenwijken. Het scheen mij echter toe, dat de stadbewoner grooter voorzichtigheid en verantwoordelijkheidsgevoel toonde dan de Waalsche landman. Op een bank voor een der huizen

zag ik 's avonds Duitsche soldaten gemoedelijk keuvelen met de meisjes in het bijzijn van de eveneens gerustgestelde ouders. Op het marktplein zie ik een soldaat, die een meisje onder de kin streelt. Kort daarna wordt ze naar binnen geroepen en komt niet meer terug. Ik ga in het café Sody zitten in de Brusselsche straat. Met twee dochters bedient de waard zijn gasten. Ik bewonder de uiterst correcte wijze, waarop zij zich van hun taak jegens de talrijke duitsche clientèle kwijten. Er komen twee Duitsche soldaten uit een reserve-regiment (de linie-regimenten worden allen naar het front gezonden) binnen; ze vragen bier en beginnen onmiddelijk een gesprek: Wir Deutsche sind gutmütige Menschen, enz. enz. De Sody's bedienen vlug en correct, glimlachen even, maar antwoorden niet en trekken zich terstond terug. Vooral de reservist begint elk gesprek op deze wijze. Hij verontschuldigt zich en schijnt zich te schamen. Hij weet wat in de dorpen verloren is gegaan. Hij is huisvader en voelt wat de algeheele vernieling van huis en gezin beteekenen moeten. De jonge Duitsche soldaat spreekt er altijd heel anders over. Hij wijst voldaan op de verwoestingen en roept: ‘Ja, zoo moeten ze maar doen; laat de kerels maar eens iets beginnen tegen het Duitsche leger.’

Hoe overigens de verhoudingen tusschen duitsche en belgische overheden (ook geestelijke) al bedorven waren, blijkt uit de mededeelingen onder datum van 24 Augustus.

‘Pater Janssens was onophoudelijk door officieren met revolvers bedreigd. Men scheen niet te verwachten op andere wijze iets van de geestelijke heeren gedaan te kunnen krijgen. Geestelijke heeren van hoogen leeftijd waren in het bizonder voor lichamelijken arbeid gebezigd.’ Zoo was het, in een geval waarvoor de schrijver instaat, voorgekomen dat een vijf en zestig jarig priester, nadat men in zijn kelders en kerktoren vergeefs naar wapenen gezocht had, gedwongen werd eenige uren de pomp te zwengelen, om de soldaten bij het wasschen te helpen.

De mededeelingen omtrent roomsch-katholieke geestelijken, die later een belangwekkend deel van zijn verhaal vormen, schijnen te betrouwbaarder omdat de schrijver protestant is, en omdat hij overal namen noemt.

Hij spreekt van ‘de zenuwgeprikkelde verbeelding van het leger’ waarin elk voorval dat zich in een dorp kon hebben voorgedaan, onmiddelijk zich over tal van dorpen vermenigvuldigde. Men kon geen soldaat spreken, of hij noemde eenige dorpen op, waar ‘de pastoor in den kerktoren een machinegeweer had geplaatst om op de troepen te schieten’. Terecht doet hij opmerken dat de torens na afkondiging van de krijgswet ter beschikking stonden van de militaire overheid en het geen wonder zou zijn als terugtrekkende soldaten er hier of daar een mitrailleuse in hadden achtergelaten.

Omtrent de verhouding tusschen de kommandeerende officieren van het duitsche leger en het leuvensche gemeentebestuur, vermeldt hij ‘dat er zoo lang met revolvers en met bedreigingen van fusilleering op den burgemeester gewerkt werd, dat deze zich te bed moest begeven. Een schepen werd in een auto medegenomen ter bezichtiging van een der bruggen. Deze bleek in orde te zijn. Toen werd hem medegedeeld dat hij gefusilleerd zon worden, zoo hij niet terstond een eed zwoer, dat alle Leuvensche bruggen precies in denzelfden toestand waren. Hij protesteerde met te zeggen, dat hij de meeste dier bruggen in geen maanden gezien had, en hij weigerde den eed te zweren. Na een weinig opwekkend spel met geladen revolvers werd de ongelukkige man een beetje gebousculeerd en weder als gijzelaar opgesloten’.

‘Men voelt uit dit alles den doodelijken angst van de Duitschers om zich, terwijl men zich in veiligheid waagde, en geen voorzorgsmaatregelen nam, aan vijandelijke daden bloot te stellen. Overal dreigde een hinderlaag, onder elke brug, waar men vreedzaam over heen liep, kon dyamiet zijn opgehoopt, elk huis kon een kleine vesting worden’.

Zoo was het in Leuven op de eigen dag van de verwoesting. Doodmoede soldaten kwamen binnen, werden ingekwartierd, trokken weder uit op het bericht dat Engelschen naderden van de kant van Mechelen.

‘Langzamerhand werd in de stad bekend, dat de Engelschen naderden en het is zeer goed mogelijk, dat de Leuvensche bevolking daarover een zekere vreugde deed blijken, welke de soldaten heeft ontstemd. Tijdens het avondmaal, dus om plusminus

8 uur, hoorden wij in de verte geweervuur. Dit naderde. Wij hoorden de korte droge knallen vrij nabij, en meenden voortdurend, dat dit het teeken zou zijn van schermutselingen tusschen de bezetting en de naderende Engelsche troepen, al leek ons dit geïsoleerde schieten, als van scherpschutters, die voor ze vuren, hun doel uitgekozen hebben, wat vreemd'.

Eerst de volgende morgen in de vroegte begreep de schrijver wat er gebeurd was. Het brandde in de omgeving van het Hotel de Ville. 'Het brandde in de Krakenstraat, de Drieengelenbuurt, de Groenstraat'. 'Het merkwaardige was dat de Duitschers den voortgang van den door hen zelven aangestoken brand beletten door bluschmiddelen. De brandspuiten waren zóó opgesteld, dat het vuur zich niet in de richting van het stadhuis kon uitbreiden, waar de troepen gehuisvest waren. Naar andere richtingen zette de brand zich voort. De Hallen met de bibliotheek schijnen vroegtijdig in brand te zijn gestoken. Want het huis aan de eene zijde, als ik mij niet vergis het tehuis van de Spaansche Studenten aan de Leuvensche Universiteit onder pater Catala, was nog gespaard. Van buiten de stad had men al vroeg en in 't donkerste van den nacht in een hoog oprijzenden vuurzuil fladderende vonken gezien. Dit waren de incunabelen, de kostelijke livres d'heures, zeldzame, pas ontdekte vroeg-middeleeuwsche manuscripten. Zoo wist men dus bijv. in 't Convent des Prémontrés eerder dan in de stad, dat de weergalooze bibliotheek van Leuven, de trots en de roem van gansche arbeidzame geslachten, voor altijd was vernietigd'.

Eerst later op de morgen zag de schrijver plotseling een vlam uit de St. Pieter slaan. 'De geheele omgeving van de Collegiaal St. Pieter (niet de cathedraal, zooals men meestal leest) was door het vuur gespaard. De prachtige kerk was dus opzettelijk in brand gestoken.'

De Duitschers meenden dat er uit de huizen op hun troepen geschoten was. De officieren schenen zelfs aantenemen dat het belgische leger de burgers daartoe gewapend had. De schrijver zegt daaromtrent het volgende:

'In een brandend huis op de Groenmarkt zag ik door manschappen vuren. Hadden zij iemand gezien, die uit den vuurgloed ontsnappen wilde? Ik kwam voorbij een geopend winkel-

huis; een soldaat trok mij bij den arm en liet mij op den grond wat zien: daar lag het lijk van den eigenaar. Ik vroeg: “hebt gij dien man doodgeschoten?” “Neen, maar ik was er bij. Wij zullen de Schweinehunde wel leeren, om op Duitsche soldaten te schieten.” “Hoe weet gij, dat die man op jullie geschoten heeft?” De man antwoordde met een wedervraag: “hoe kunnen we dat in den donkeren nacht alles gaan onderzoeken?” In dit korte antwoord ligt de gansche logica van de représaille tegen de burgers opgesloten.’

En verder:

‘Van Duitsche zijde is beweerd dat de burgers op de soldaten geschoten hadden en dat de Leuvensche brand daarvan het gevolg is geweest[1)]. Met deze verhalen moet men zeer voorzichtig zijn. Een hooggeplaatst officier te Brussel vertelde mij dat te Leuven een hoofdofficier door den zoon van den burgemeester was doodgeschoten voor het front der troepen. Ik vroeg of dit een ambtelijk bericht was. Hij antwoordde bevestigend. Een ander officier, wiens naam ik eveneens verzwijg, deelde mij mede, dat de schuldige de broeder van den burgemeester was. Ik stelde hem dezelfde vraag en hij gaf hetzelfde antwoord. Deze beide officieren, vertrouwbare, hoogbegaafde en hooggeplaatste menschen konden van de rapporten hebben kennis genomen. Bij navraag bleek mij echter, dat de burgemeester van Leuven geen broeder had, en dat zijn eenige zoon al 10 jaar dood was. Klaarblijkelijk had ik hier te maken met een voorbeeld van legende-vorming. Het geval te Aerschot, en waarschijnlijk een ander verhaal, kristalliseerden hier uit de onrustige verbeelding van nerveuze troepen. Het is niet onmogelijk, dat het Duitsche stadsgarnizoen op de in wanorde teruggekeerde Duitsche troepen in het duister gevuurd, evenmin dat de een of andere burger, de vermeende nadering der Engelschen escompteerende, op de dooreenloopende soldaten geschoten heeft.

Verder deel ik nog het volgende mede: Twee zeer hoog-

1) De briefschrijver vermeldt dat Major von Manteuffel tot hem gezegd had: Ja, waarom heeft men op ons geschoten? Daar ziet ge het, nu hebben wij de cathedraal verbrand.

staande notabelen van Leuven, wier namen ik voorshands niet kan mededeelen, vertelden mij, dat zij, gezamenlijk uit den tuin van een hunner over den muur kijkende, gezien hebben dat twee duitsche soldaten, die op een terrasje stonden achter den tuinmuur, gedekt opgesteld achter boomen, in de daar beneden gelegen straat gedurende ongeveer twintig minuten hadden staan vuren, zonder de minst mogelijke aanleiding. De eenige verklaring, die zij konden vinden voor dit gedrag, was: dat deze soldaten het wilden doen voorkomen, alsof burgers uit de huizen op de straat geschoten hadden. Beneden de plaats, waar zij gestaan hadden, vond men later o.a. twee doodgeschoten paarden[1]. Van verdere bespreking hiervan en van het stellen van conclusies wensch ik mij te onthouden.'

De volgende dag leefde Leuven in een chaos van brutaliteiten. Op het stadhuis vernam de briefschrijver van zijn gastheer, prof. S., dat het verkeerd liep. Hij moest onmiddelijk naar huis gaan en de kostbaarste voorwerpen in den kelder bergen. Onderweg hoorde hij dat om 12 uur het bombardement beginnen zou[2], en dat voordien de stad ontruimd moest worden. 'De Duitschers hadden bevolen dat de bevolking zich naar het station zou hebben te begeven. Velen, die dat gedaan hebben, zijn naar Duitschland vervoerd. Van prof. S. hoorde ik nog bij brokken, terwijl ik zijn kostbaarheden naar den kelder bracht, dat hij vergeefs den commandant gesmeekt had om onze stadswijk, waar immers niets voorgevallen was, te sparen. Majoor von Manteuffel had dit kortweg afgeslagen.' De familie vertrok naar Antwerpen, te voet met een kruiwagen, waarop enkele valiezen en eetwaren.

Onze schrijver evenwel had beloofd dat hij de kanunnik prof Cauchi en de rector-magnificus van de leuvensche Universiteit, Mgr. Ladeuze, twee oude geleerde heeren, naar Brussel verzellen zou. Het verhaal van de bemoeiingen die deze protestant zich voor en terwille van de beide katholieke geestelijken getroostte

1) De briefschrijver zelf heeft de paarden gezien op de plaats waar zij lagen.
2) Later, in Brussel, hoorde de schrijver van uit Leuven gekomen officieren, dat een eigenlijk bombardement niet had plaats gehad.

vormt het slot van zijn brieven en is op zichzelf een aantrekkelijke episode. De vlucht temidden van een tot wanhoop gebrachte menigte, de lompheden van duitsche soldaten die het vooral op de priesterkleeding gemunt hadden, konden aan menschen van een hooger geestesleven niet de gemoedsrust ontnemen die hen tot het genieten van landschap en gesprek, en tot de ontplooiing van een geadelde menschelijkheid, in staat stelde.

'Op zij van den weg ontrolde zich een prachtig landschap. Nu voor het eerst in al die dagen, terwijl ik met de beide grijsaards langzaam voortsjokte, beladen en vermoeid, over den weg die maar niet eindigen wilde, merkte ik de pracht van al die glooiende weiden op. Prof. Cauchi, die menige zijner historische thesen, langzaam wandelende in deze heerlijke streek heeft uitgewerkt, raakte onder den indruk en zoo liepen wij dan geruimen tijd blootshoofds naast elkander over den weg, soms wijkende voor Duitsche bereden officieren, te spreken over onderwerpen, die wel zeer vreemd waren aan de verschrikkingen, welke wij ontvluchtten. Had het christendom iets geheel nieuws gebracht, waarvan de aanloop niet in de antieke wereld terug te vinden was, had Ozanam in zijn beroemde verdediging niet veel schoons bij de antieken voorbijgezien, het Comma Johanneum, en andere vragen, trokken langzaam aan onze aandacht voorbij, terwijl uit den troep kreten van afkeer naar ons toegingen, en de ellendige massa wezenloos voortschoof door het landschap.

Daarna bogen wij van den hoofdweg af om de huishoudster met haar ham en haar schoothondje in veiligheid te brengen. In het vrije veld werden wij zelfs vroolijk tusschen de korenen boekweitvelden, die niet geleden hadden van den krijg. Het afscheid van de huishoudster was zeer aandoenlijk. Zij vroeg beiden bewonderenswaardigen grijsaards om den zegen. Elk hunner maakte het kruisteeken en prevelde de Latijnsche zinspreuk. Toen vroeg de hartstochtelijk weenende vrouw aan Mgr. Ladeuze om het schoothondje te streelen ter afscheid. En zie, toen hij dit heel nauwkeurig en liefdevol deed, was daar niets belachelijks in, en gevoelde ik dat het ware priesterschap niet de vormen, maar het wezen van alle dingen des levens beheerscht. Het kleine gebaar was een daad van mede-

lijden met de arme vrouw. Haar genegenheid voor het hondje was voor haar een kostelijk goed. Ondertusschen scheen het hondje zelf zich niets van dat alles aan te trekken'.

Zoo was het begin van de reis, die al spoedig een dreigende wending nam. Bij Terneuzen werden de twee geestelijken aangehouden. Op een weide achter een schutting lagen nog vijf en twintig andere. In een algemeen gevoel van de duitsch-protestantsche troepen, dat de geestelijkheid het volk had opgehitst, waren zij gevangen genomen. Zakken en valiesjes waren doorzocht. Bij niemand was een aanwijzing van schuld gevonden. 'Alleen had de jezuïet Du Pierreux, naar het schijnt een bekend Thomist, een klein zakboekje bij zich, waarin men in het fransch de volgende notitie vond: "Toen ik vroeger las dat de Hunnen onder Attila geheele steden hebben verwoest en dat de Arabieren de bibliotheek van Alexandrië in vlammen hebben doen opgaan, glimlachte ik. Thans glimlach ik niet meer, nu ik gezien heb, dat de Duitsche horden de bibliotheek en kerken van Leuven in brand gestoken hebben."' Deze Jezuiet werd in tegenwoordigheid van een twintigtal priesters, waaronder Mgr. de Becker, rector van het Collége Américain te Leuven, en de oud-rector van hetzelfde college, Mgr. Willemsen, die tijdelijk met vacantie uit Rome te Leuven vertoefde, op bevel van een Ober-Leutnant doodgeschoten. De overigen zouden als gijzelaars gevangen blijven en met de troepen door België moeten meetrekken.

De schrijver van deze brieven is erin geslaagd persoonlijk bij generaal von Luttwitz te Brussel de vrijlating te bewerken van deze priesters. In het geheel waren er reeds een negentigtal vastgehouden en voor een gedeelte met de colonnes door het land gevoerd.

Niets blijkt uit dit verhaal zoo duidelijk als dat de oorlogvoering in België van het begin af verergerd is door onmacht in het voorzien en beheerschen van omstandigheden. Generaal van Luttwitz klaagde: 'Het is ongelukkig. Er is over en weer wantrouwen; een vijandige daad, of de schijn daarvan, lokt een représaille uit; de haat wordt heftiger, men gaat tot excessen over; de vrees vermengt zich met den angst; men wreekt, niet alleen wat men ondervond, maar wat men vreest te zullen

ondervinden en geraakt zoo tot de betreurenswaardigste handelingen.' Zoo is het ook. Maar wanneer een groot volk, dat prat gaat op zijn prachtige organisatie, zich vermeet het grondgebied van een kleine onzijdige staat in bezit te nemen, en wanneer dan het legerbestuur van dat volk niet eens verstaat rekening te houden noch met de aard van de aangevallen bevolking noch met de eigenschappen van zijn eigen soldaten, dan zien wij daarin een weinig prijselijk omvermogen, te erger omdat het de noodlottige gevolgen van voorbedachte rechtschennis niet te voorkomen wist.

De schrijver van de hier besproken brieven maakt niet den indruk dat hij overdreven heeft. Hij vermeldt overal de welwillendheid van de hoogere bevelhebbers, hun beschaving, hun hoffelijkheid, hij erkent gereedelijk, opnieuw door Leuven reizend, dat de verwoesting tot een klein deel van de stad is beperkt gebleven; maar de fout ligt niet bij de enkelingen, en het grootste ongeluk ligt zelfs niet in wat meer of wat minder verwoesting.

Het schromelijke ongeluk ligt hierin dat een oorlogvoerende regeering - dat alle oorlogvoerende regeeringen waarschijnlijk - wel rekening weten te houden met strijdkrachten, maar niet met menschen. Zoolang hun eigen soldaten werktuigen zijn ter behandeling van wapenen en niets anders, zoolang kunnen zij hen in de hand houden. Zoolang de overvallen volken gehoorzamen aan bepalingen die schoolsche oorlogs-juristen op hun congressen hebben vastgesteld, en niets tegen hen over stellen dan geuniformeerde strijdkrachten, kunnen zij het vinden, ook met de ongewapenden. Hoe 'gemütlicher', hoe liever zelfs. Maar zoodra bij eigen soldaten of bij vreemde burgers menschelijke driften en opwellingen de plaats vervangen van de ingedrilde deugden, staan zij hulpeloos als kleine kinderen.

Het duitsche leger is nu twee en een halve maand in het kleine België. Het resultaat is geweest, behalve de moord op groote schaal die legeraanvoerders heden ten dage een gevecht noemen, een eindelooze reeks van verwoestingen, fusilleeringen, ontvoeringen, - eindelijk de uittocht van Antwerpen.

Wij, onzijdigen, mogen dankbaar zijn. Wij zijn op dit oogenblik de gastheeren van de verslagenen. Ik voor mij weet geen

schooner eere-naam. Ik zou ook wel wenschen dat wij ze niet te gauw tot vertrek noopten. Terwijl de heele wereld rondom ons heen in haat en strijd ligt, doet het goed hier, binnen deze nauwe grenzen, eens een poos het feest te vieren van een ongehoopte verbroedering. Verbroedering van Noord- en Zuid-Nederlander? Die ook; maar veel meer die van een door geen vaderlandsche bijgedachte verbitterde menschelijkheid.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

De Oorlog en de Vredesbeweging door Dr. G. Heymans, Groningen, J.B. Wolters, 1914.

Een rustige en gezonde betoogtrant, een ongestoord en toch bedachtzaam optimisme, een koel hoofd dat een onverdachte hartelijkheid niet zoozeer tempert als wel voor het verstand aanneembaar maakt, - ziedaar de vermogens die de waarde en werkelijkheid uitmaken van dit opstel.

Prof. Heymans gaat uit van de gedachte dat macht het tegendeel van recht is en dat alleen door het instellen van een rechtsgemeenschap de machtsuiting die de oorlog is, voorkomen wordt.

Hij wil die rechtsgemeenschap, een bondstaat, die tenslotte de heele menschheid omvangen zal, evenwel niet zien als het onbereikbaar ideaal waarnaar zich richtend - als een schipper naar de poolster - de wereld te leven heeft, maar als de wel degelijk te verwerkelijken toekomst, die op een inderdaad verre, maar niettemin wezenlijke horizont zichtbaar is, en waarheen in vol vertrouwen wordt koers gezet.

'Zeker' - zegt hij - 'hebben wij geen reden om binnen enkele tientallen van jaren den wereldvrede te verwachten. Evenwel, *het is geheel iets anders te erkennen dat men voor groote*, *dan te gelooven*, *dat men voor onoverkomelijke moeilijkheden staat:* het eerste zet aan tot verdubbelde inspanning, terwijl het tweede de krachten verlamt. Dat er geen reden is om de bestaande, groote moeilijkheden voor onoverkomelijk te houden, trachtte ik in het voorafgaande aan te toonen. Ik

meende daartoe te mogen wijzen op een drietal feiten: *vooreerst,* dat omvattende rechtsgemeenschappen tusschen staten reeds op ruime schaal verwezenlijkt, en dus meer omvattende niet van te voren uit te sluiten zijn; *vervolgens*, dat de steeds ruimere kringen omspannende vervanging van geweld door recht ligt in de lijn onzer cultuurontwikkeling; *eindelijk,* dat oorlogen om bloote belangen, die uit den aard der zaak door geen rechtspraak voorkomen zouden kunnen worden, door de volkeren niet meer worden gewild. Van deze wilsrichting is de vredesbeweging slechts een symptoom, een symptoom evenwel, dat er veel toe kan bijdragen, de wilsrichting zelve tot klaar bewustzijn en doeltreffende uiting te brengen'.

Ten eerste: is het niet een *feit* dat staten zich in telkens grooter aantal tesamen voegen?

Wanneer wij de geschiedenis 'ten einde toe laten uitspreken', 'dan vinden wij, zeker, dat er in de wereld altijd oorlog is geweest, maar tevens, dat het karakter der oorlogen zich geleidelijk in een bepaalden zin heeft gewijzigd, aldus, *dat de kringen*, *waarbinnen een oorlog onmogelijk of zoo goed als onmogelijk is geworden, zich steeds hebben verruimd*. Er zijn tijden geweest, waarin geschillen tusschen individuen, tusschen familiën, tusschen steden en kleine landschappen regelmatig met de wapenen werden beslecht, - maar stap voor stap hebben zich deze tot omvattende rechtsgemeenschappen verbonden, waarbinnen aan eigenrechting niet of zoo goed als niet meer wordt gedacht. Trekken wij evenwel deze lijn in gedachten door, dan wordt het duidelijk, dat zij uitloopt op den wereldvrede. Zeker mogen wij zonder nader onderzoek niet als vaststaande aannemen, dat zij in de toekomst haar richting onveranderd zal behouden; en nog veel minder, dat zij, na hare langzame en geleidelijke ontwikkeling in het verleden, thans met één sprong in de naaste toekomst haar eindpunt zal bereiken.....*Maar even onwaarschijnlijk als het is*, *dat de gekenschetste beweging reeds in onzen tijd zou worden voltooid*, *even onwaarschijulijk is het*, *dat zij op het thans bereikte punt plotseling zou worden afgebroken*. De anderhalve eeuw, die achter ons liggen, hebben voor het eerst bondsstaten als de Amerikaansche Unie, Zwitserland, Duitschland zien geboren worden; zou het zoo geheel

onmogelijk zijn, dat in den loop der eerstvolgende eeuwen de West-Europeesche, de Europeesche, ten slotte alle kultuurstaten zich tot een rechtsgemeenschap vereenigen, waarin verder, zoodra zij er rijp voor zijn, ook andere kunnen worden opgenomen?'

Ten tweede: dat de vervanging van geweld door recht niet inloopt tegen de lijn van onze ontwikkeling, wordt door dit overzicht van de geschiedenis zelf reeds bewezen. Inderdaad zijn dan ook het toenemend verkeer, de overeenstemming in cultuurpeil en cultuursoort, en de stijging van het peil der zedelijkheid groote factoren, van geen van welke het zich laat inzien dat zijn rol binnenkort zal zijn uitgespeeld. Om te zien - zegt de schrijver verder - dat de overeenstemming tusschen de tegenwoordige menschen werkelijk zoo groot is als door hem wordt aangegeven, moet men ze evenwel niet waarnemen in oogenblikken als de tegenwoordige, 'oogenblikken, waarin overmachtige emoties een krampachtige spanning der opmerkzaamheid in één richting, met uitsluiting van alle andere, tot stand brengen'. 'Wanneer eemaal de oorlog is uitgebroken en de legers tegenover elkander staan, dan verkeeren de betrokkenen in geheel buitengewone omstandigheden: het gaat onmiddelijk om hun leven, en tevens, zooals zij onder den invloed eener uiterst eenzijdige voorlichting gelooven, om hun heiligste recht; de tegenpartij beschouwen zij als gewetenlooze indringers en huichelaars, hare soldaten als onmenschelijke wreedaards; geen wonder wanneer onder zulke omstandigheden de blik zich vernauwt, en rechtvaardigheid en menschenliefde niet tot uiting komen. Dat zij niet zoo maar zijn weggespoeld, maar alleen teruggedrongen, blijkt, wanneer de booze droom is voorbijgegaan, maar ook reeds, wanneer hij voor een oogenblik het bewustzijn vrij laat'.

Ten derde: oorlogen om bloote belangen willen de volken niet.

Prof. Heymans wijst erop dat zelden of nooit voor een oorlog stemming gemaakt wordt door het aanprijzen van de voordeelen die de oorlog verschaffen zal, 'maar telkens en telkens, dikwijls tot vervelens toe' door het verkondigen van 'de rechtvaardigheid der eigen zaak' en 'het onrecht der tegenpartij'.

‘Wil dat nu zeggen dat het volk zedelijk te hoog staat om tot eenigen prijs onrecht te willen doen? Zeker niet’. ‘Maar ook de meest evidente belangen-oorlogen stellen slechts voor betrekkelijk kleine groepen van grootindustrieelen of groothandelaars schatten van geld, voor de overgroote meerderheid daarentegen hoogstens de kans op een geringe verhooging van den levensstandaard in uitzicht. En hun rechtsgevoel is sterk genoeg om *deze* kans, nog ten deele opgewogen door de gevaren die elke oorlog met zich voert, niet met de rust van hun geweten te willen betalen’.

Waar dus de schrijver de toekomstvrede wil vestigen op de wil van de volkeren - en niet op de gezindheid van hoe ook machtige vorsten en regeerders - is het begrijpelijk dat de vraag naar de psychologie van de menigte hem in deze dagen ter harte gaat. Wij lazen al hoe hij opmerkte dat de emotie, en de aandachtspanning in één richting vernauwing van blik bewerkt, en rechtvaardigheid en menschenliefde belet op te komen. Dat daarbij nog een hevige en moeielijk weerstaanbare suggestie de menschen binnendringt, maakt hij als volgt duidelijk:

‘De bijzondere groepen, die zeer sterk bij den oorlog geinteresseerd zijn, hebben dikwijls een overmatigen invloed op de regeeringsorganen en op de pers, die door eenzijdige voorstellingen den indruk wekt en onderhoudt, dat de oorlog van buiten opgedrongen, de wijze, waarop hij wordt gevoerd, door noodweer of provocatie gerechtvaardigd is. En deze indruk wordt met groote gemakkelijkheid opgenomen omdat nu eenmaal ieder gaarne gelooft wat hij hoopt, en niets meer gehoopt wordt, dan van het goed recht der eigen zaak overtuigd te worden. Is evenwel op deze wijze eenmaal aan de openbare meening een bepaalde richting gegeven, dan kan verder de wederkeerige, onophoudelijke, door sterke emoties gesteunde suggestie onder de land- en partijgenooten aan die openbare meening een mate van evidentie verschaffen, bij de enkele individuen een graad van lichtgeloovigheid eenerzijds, van ontoegankelijkheid voor redeneering anderzijds te voorschijn roepen, waarover de buitenstaande zich telkens weer verbaast, zonder te bedenken, dat hij er zich in gelijksoortige omstandigheden waarschijnlijk evenmin van zou vermogen vrij te houden’.

Door bladzijden als deze heeft de rede van prof. Heymans duurzame beteekenis.

A.V.

Documenten voor de Economische Crisis van Nederland in Oorlogsgevaar, uitgegeven door de afdeeling Documentatie der Koninklijke Bibltotheek, met medewerking van het Registratiebureau. Afl. 1-3.

Deze publicatie, tot nu toe in drie halfmaandelijksche nummers verschenen, is de uitkomst van een opdracht ‘de besluiten en maatregelen genomen door de Hooge Regeering, door Besturen van Provincies, door Gemeenten, door Vereenigingen, door Comité's, door particuliere inrichtingen enz. in zoover ze gedurende den tijd van het oorlogsgevaar betrekking hebben op den economischen en financieelen toestand, in den ruimsten zin opgevat, te verzamelen en op overzichtelijke wijze te registreeren’. Voor belanghebbenden kan ze op aanvraag door informaties worden aangevuld. De geheele reeks der uitgaaf is bij de Koninklijke Bibliotheek (Afd. Documentatie) verkrijgbaar tegen *ƒ* 0.50 frankeer- en verzendingskosten.

* * *

Bij een eindpunt
Door
Albert Verwey

Dezer dagen eenige nummers van Van Vloten's Deventer Weekblad uit het jaar 1870 doorbladerend, zag ik dat de vraag wat men in oorlogstijd te zeggen en te zwijgen heeft, toen nog meer dan nu de gemoederen in beweging bracht. ‘Neutralistengezeur’ heet het hoofdartikel waarin de lastige doctor het ‘onmanlijk gemompel’ dergenen hekelde, ‘die de uiting der vrije gedachte in Nederland omtrent den Fransch-Pruisischen oorlog zouden willen stremmen, haar, zoo niet geheel onderdrukken, althans hoogstens fluisterende dulden’. Hij noemde het een schrikbeeld ‘den vrijen Nederlander onwaardig’, dat ‘de ronde en ongeveinsde uiting onzer welgegronde meening omtrent een of ander belangrijk vraagstuk ons vaderland en onzen Staat t' avond of morgen met gevaar zou dreigen door ons den toorn van een of andere groote mogendheid op den hals te halen’, en meende dat een land waar men niet langer het volle recht zou hebben goed goed en kwaad kwaad te noemen omdat men er dezen of genen zijner buren door verbitteren kon, geen zelfstandig en onafhankelijk voortbestaan waard zou zijn en maar hoe eer hoe beter door een ander moest worden ingeslokt.

Een week later kon hij zich met verrassing beroepen op woorden van de oud-hoogleeraar de Bosch Kemper, die in zijn Volksblad schreef: ‘Vrije mannen moeten hun vrije taal doen hooren....Juist onzijdige volken zijn in tijden van oorlog geroepen de onschatbare voorrechten der vrije gedachte te doen gelden. En nu late men zich niet door angstvalligheid

misleiden, alsof het spreken gevaarlijk zou kunnen zijn. Naast eene krachtige weerbaarheid is niets meer geschikt om ons voor annexatie te vrijwaren, dan dat de overtuiging in Europa blijve gevestigd, dat de Nederlanders vrije mannen zijn, die geen vreemd juk zouden kunnen dragen.'

Het was Van Vloten's innige overtuiging dat angstvalligheid en zucht tot verbloemen de kanker waren van de nederlandsche samenleving. Ieder moest volgens hem de moed van zijn meening hebben en onvoorwaardelijk zeggen wat hij voor waarheid hield. Bovenal moest hij zorg dragen zijn oordeel niet te laten bepalen door eigenbelang of vriendedienst. Waar dit inzicht dag aan dag zijn strijdbare pen bestuurde, was het begrijpelijk dat hij in de voorzichtigheid, die sommige nederlandsche woordvoerders tegenover de oorlogvoerenden in acht namen, alleen een symptoom zag van de hem welbekende vreesachtigheid. Hij spaarde hun daarom de roede niet en herinnerde hen met serpe scherts aan de Genestet's rijmpje:

> Verkond, wat gij gelooft of denkt,
> Mits gij 't maar zóó bewerkt,
> Dat uw gezindheid niemand krenkt,
> En dat geen schepsel 't merkt.

Van Vloten's redakteurschap van het Deventer Weekblad ligt tusschen twee ongevallen die het gevolg waren van zijn uitsprekelijkheid. Het begon na het ontslag als professor aan 't Atheneum, dat door zijn Rectorale Rede veroorzaakt werd. Het eindigde met het proces dat, wegens een al te vrijmoedige briefkaart, de groningsche predikant Mosselmans hem aandeed. Wanneer wij ons dit herinneren en dan zien hoe niet alleen hij door de genoemde en andere onaangenaamheden getroffen is, maar Multatuli zijn opstandigheid met het leed van een leven betaalde, terwijl Huets overmoed hem in Holland deed uitwerpen en in Indië zou hebben doen opsluiten, indien hij er nog verbleven had, dan wordt het bewustzijn weer in ons levendig, dat de overgang naar een andere, naar onze eigen eeuw, niet in overeenstemming, maar in strijd met de neigingen van de nederlandsche burgerij heeft plaats gehad. De beste woordvoerders onder hen die ons onmiddelijk voorafgingen,

muntten, temidden van hun landgenooten, niet uit door een ontwikkeld aanpassingsvermogen.

En ook wijzelf deden dat niet. Leiders van de dichterlijke en letterkundige beweging van 1880, waren we van aard en wezen opstandigen.

Haast dertig jaar is het nu geleden sedert ik de Nieuwe Gids, juist twintig sedert ik Het Tweemaandelijksch Tijdschrift hielp oprichten, en met dit nummer eindigt de tiende jaargang van de Beweging. Vraag ik me bij dit eindpunt af, welke drift gedurende zooveel jaren mijn veerkracht levendig hield, dan moet ik antwoorden: die eigenste opstandigheid. Soms schijnt het alsof ons geheele vermogen bestaat in aanpassing. We zijn overtuigd dat alleen door saamwerking met anderen het grootste kan worden tot stand gebracht. Onze geest werkt naar buiten, toont zich als wat hij allermeest is: een binder, een schepper van saamgestelde lichamen, de bewerker van een aldoor zich uitbreidende samengroei. Maar op zijn grenzen ontmoet die groei, ontmoet iedere gemeenschap, elementen die hij wil, maar niet kan, opnemen. Hun uiterlijke toenadering verbergt innerlijke vijandschap. Het aanpassen begint: de vereenzelviging met het oneigene, waarmee toch geleefd moet worden. Het eigen maken van dit vreemde is tegelijk voeding en verweer, overwinning en slavernij. Telkens weer ontmoet iedere geestelijke beweging de goedkeuring van de menigte. Zij kan erop teren en zij kan eraan te gronde gaan. Zij kan ook zich bewust blijven van haar ingeschapen opstandigheid, van haar eenzame en onverwoestelijke eigenheid.

Na zooveel jaar van strijd ben ik geneigd tot het besluit te komen, dat poëzie en geest zich nooit dan in weerwil van de menigte zullen doorzetten, dat het eerste kenmerk van een levende bezieling nog altijd ligt in haar strijdbaarheid.

De duitsche dichter Friedrich Gundolf heeft in een opstel ‘Tat und Wort im Krieg’ de meening uitgesproken, dat het Woord - waarmee hij bedoelde de geestelijke uiting - nu eindelijk in Duitschland één zou worden met de Daad, waaronder hij de stoffelijke verstond. Maar naar mijn meening is dat een waan-denkbeeld. Het Woord heeft in Duitschland eenvoudig afstand gedaan - het Woord namelijk verstaan als de

openbaring van een vrij en in zichzelf berustend geestesleven -, en de Daad, die de werking van de brute Macht is, heeft alle instinkten van het lagere samenlevingsgevoel opgewoeld. Gelooft hij werkelijk dat, wanneer die Macht zegepraalt, zij de stem van de bewogen ziel, nadat deze vrijwillig, niet gezwegen, maar haar eigen natuur miskend heeft, een wereld zal bouwen waarin ze klinken mag? De Macht moest dan wel grondig haar aard veranderen. Ik geloof integendeel dat zij voort zal gaan, en met een verstandigheid die niemand haar mag euvel duiden, de wereld in te richten naar haar behoeften. Wat zij behoeft is vaardigheid in de bewerking van de stof, en groote eenvoudige denkbeelden, eigenlijk niet denkbeelden, maar lang uithoudende zeden en hebbelijkheden, als sterke teugels, waarmee de menigte te leiden is. Wat zij niet behoeft, wat zij vreest en haat, en in geen geval wil laten opkomen, is het plotseling brandend, het onberekenbaar innerlijk leven van menschelijke geesten en gemoederen, dat onbedwingbaar opslaat en voortslaat, en hart na hart in vlammen zet.

Dat in eigen recht rustende, van binnen uit heerschende, naar buiten zich verbreidende zielsleven, dat is het wat ge het Woord moet noemen, en van dit Woord kan nooit gezegd worden dat het zich met een andere Daad vereenigt dan met zijn eigene, dat is met zichzelf.

Wie de heerlijkheid en de alomtegenwoordigheid van dit Woord erkent, wie gelooft dat het de drager is van alle geloof en alle schoonheid, van alle zede en alle overtuiging, van alle recht en alle dichterschap, hij kan nooit toegeven dat het tegenover welke bewegingen van de wereld ook, afstand zou doen van zijn vermogen van zelf-bepaling.

Indien, in het Europa dat wij nu beleven, poëzie en geest iets anders willen zijn dan een spiegelbeeld van de staatkunde - en de staatkunde heeft nu spiegeling genoeg, bij de vlammen van haar verwoesting, in de bloedstroomen van haar slagvelden, - dan kan dat enkel doordat zij hun aanspraak handhaven op een heerschappij die buiten de staten gelegen is, en door de staten niet gedeeld kan worden.

Poëzie en Geest hebben hun eigen rijk, en daarvoor geldt nog altijd het zeggen van Jezus: het is niet van deze wereld.

Ik hoop dat in Duitschland zoowel als in Nederland dit besef van een onvergankelijk bezit spoedig weer levendig mag worden tegenover de roes van een tijdelijke opwinding. De tijden zijn slecht, niet voor het innerlijk leven zelf, indien het zich dieper terugtrekt en tot helderder bezinning brengt; ook niet voor zijn openbaring op zichzelf, die niets behoeft dan te worden uitgesproken en ze is er voor alle eeuwigheid; maar wel voor de werking van die openbaring op de tegenwoordige menschen. Het verkeer is bemoeilijkt, talenten sneuvelen, schatten van kunst en schoonheid worden verwoest en geplunderd, en waarmee troosten zich de in een waan bevangenen? Dat hun eigen onovertreffelijke volk wel weer eens nieuwe schatten van schoonheid en kunst zal voortbrengen. Deze wissel op de nakomelingschap - wij zouden ons schamen als wij hem teekenden. De schoonheid is niet iets waarvan men de voortbrenging - gemakshalve of in vaderlandsche grootheidswaan - afwentelt op zijn kinderen. Zij is de levende ziel binnen in ons, ons eigen bloed en onze eigen aansprakelijkheid. Zij is de God in ons die geen uitstel ten behoeve van vaderlandsche afgoden gedoogt. Maar zeker is dat de dienst van die Godheid nooit moeielijker was dan onder de huidige omstandigheden. Nooit vooral onzekerder. Wie zal zeggen of niet werkelijk aanstonds de voorwaarden, zelfs voor dit maandelijksch verkeer met onze binnen- en buitenlandsche vrienden, ontbreken zullen. Of de belangstelling niet nog zal afnemen, de middelen nog zullen verminderen, de rust en de belangeloosheid tekortschieten waardoor tot nu toe maand aan maand deze uitgaaf kon worden in 't licht gebracht.

Maar ook al ware dit zoo - al moest dit het laatste woord zijn dat ik tot hen richten kan - ik zou geen ander weten dan ik hier gesproken heb. Juist nu, juist tegenover de ontzettende krachtsinspanning van de stoffelijke en staatkundige wereld, moeten Poëzie en Idee in die wereld haar vijand zien en zich onafhankelijk van haar handhaven.

Shelley's Adoneis
Een elegie op den dood van John Keats
Vertaald door
Alex. Gutteling

Onder de levenden blonkt ge eertijds als de ster van den morgen.
Onder gestorvenen thans schijnt gij als de avondster.

PLATO.

1

Ik ween om Adonéis - hij 's verscheien!
O! ween om Adonéis, schoon de koû
Die 't dierbaar aanschijn bindt, niet smelt van 't schreien!
En gij, droef Uur, verkoren tot dees rouw
Uit alle jaren, wek uw makkers grauw
En leer uw eigen leed hun, wijl gij zeit:
'Met mij stierf Adonéis! Nooit verflauw',
Eer 't nageslacht vergeet voorbijen tijd,
Zijn lot en roem: een klank, een licht tot de eeuwigheid.'

2

Waar waart gij, machtge Moeder, toen hij lei,
Uw zoon, getroffen door de pijl die schiet
In duister? Waar, Urania, waart gij,
Eenzaam, toen Adonéis u verliet? -
De oogen omfloersd, zat ze in haar schoon gebied
Met luistrende Echo's, wijl de stem van een,
Zacht, liefdrijk, opwekte al zijn kwijnend lied,
Dat, als 't gebloemte lacht om 't lijk beneên,
Eens zijn nabijen dood versierde en overscheen.

3

O ween om Adonéis - hij 's verscheien!
Waak, droefgezinde Moeder, waak en ween! -
Maar ach, waartoe? Blusch 't brandende geschrei in
Zijn heete bedding, gun 't luid hart alleen
Een slaap als zijn slaap stom, zonder geween:
Waar al het wijze en schoone henenvlucht,
Ging hij. O! droom niet, dat hem nog verleen'
't Verliefde diep weerkeer tot 's levens lucht:
Dood drinkt zijn stomme stem en lacht om onze zucht.

4

Meest muzikale klaagster, ween thans weer!
Weeklaag thans weer, Urania! want een,
Koning van eeuwge zangen, is niet meer:
Hij is gestorven, blind, oud en alleen,
Toen zijns lands roem hoonlachend werd vertreên
Door slaaf, paap en tyran, met walgend pralen
Van lust en bloed. Niet vreezend ging hij heen
In 't diep des doods, - zijn geest kan niet vervalen:
Derde onder Zoons van 't Licht, blijft hij op de aarde stralen.

5

Meest muzikale klaagster, ween weerom!
Gelukger zij die hun geluk verstonden:
Niet elk als hij die helle spits beklom, -
Wier kaarsjes in dien tijdsnacht branden konden
Waar zonnen in verzonken. Andren vonden,
Grooteren dees, hun ondergang, door nijd
Van mensch of god, in glans van jeugd verzwonden;
Enklen begaan nog 't doornig spoor dat leidt
Naar 't puur paleis des Roems, al moeite en haat ten spijt.

6

Maar nu stierf hij dien gij als weduw voesterd',
Uw jongste en dierste kind, dat wies weleer
Als bleek een bloem door droef een maagd gekoesterd,
Drinkend geen dauw doch tranen liefde-teer.
Meest muzikale klaagster, ween thans weer!
Uw allerlaatste en liefste hoop was hij,
De blaadjes van den bloesem waaiden neer
Van 't vruchtbeginsel, dood voor 't bloeienstij;
De lelie ligt geknakt - de stormwind is voorbij.

7

Naar die geweldge Stad van den Doodskoning
Met zijn bleek hof van schoon verval rondom,
Kwam hij en kocht bij de eeuwgen zich een woning
Tegen den prijs van reinsten adem. - Kom!
Snel, nu Itaalje's dag zijn blauwe dom
Als 't passendst grafwelf hem nog dient: gerust
Leit hij in sluimer, dauwig, wellekom.
O wek hem niet! In diepe en effen rust
Zwelgt hij, van alle leed bevrijd en onbewust.

8

Maar hij ontwaakt nooit meer, o nimmermeer!
In schemerige ruimte spreidt zich snel
De schaduw van den witten Dood, van veer
Wacht reeds onzichtbre Ontbinding die verzel'
Zijn laatst pad naar haar donkre woning. Wel
Zit de eeuwge Honger hier, doch medelijden
En eerbied stilt zijn woede, bleek en fel:
Zoo schoonen buit durft hij eerst dan ontwijden,
Als nacht en wisslings wet 't floers voor zijn sluimer spreiden.

9

O ween om Adonéis! - Snelle Droomen,
Dienend Gedachte's wil, hartstocht-gewiekten,
Zijn kudden eens, die bij bezielde stroomen
Hij weidde van zijn jongen geest, de liefde
Ze leerend: zijn muziek, al zijn geliefden,
Niet van ontgloeiend brein tot brein meer zweven,
Maar zinken waar ze ontstonden, wat ze ontriefde
Beschreiend om 't koud hart dat haar geen leven
Na 't zoete leed, geen kracht, geen woonplaats meer kan geven.

10

En een vat zijn koud hoofd met hand die beeft,
Bewuift met wieken hem, blank als de maan,
En roept: ‘ons liefde, ons zorg, ons hopen leeft!
Zie, aan 't moede oog zijn zijden franje een traan,
Gelijk op sluimerende bloemeblaên
De dauw: een Droom ontlokte dien zijn brein.’
Engel, ocharm, wier Eden is vergaan!
't Was háár traan, en zij wist het niet, - toen rein
Zij welkte, als wolken doen die gansch verregend zijn.

11

Met stergen dauw uit een doorschijnge kruik
Wiesch een, als balsemend, zijn lichte leên;
Een andre schoer en vlocht haar lokken rijk
En wierp ze als krans op hem, 'lijk edelsteen
Fonkelden daar bevrozen tranen. Een
Haar boog en rieten vleugelpijlen nam
En brak ze in koppig leed, hopend naar 't scheen,
Dat weeker schicht een grooter scha voorkwam,
Wen ze aan zijn kille wang stompte zijn weerhaakvlam.

12

En op zijn lippen daalde een andre Glans,
Die lippen, waar ze uit placht den aêm te drinken,
Die kracht haar schonk te dringen door verstands
Bewaking, en in 't hijgend hart te zinken
Met bliksemschichten en melodisch klinken;
De klamme dood doofde op zijn ijzgen mond
Haar kus, - als meteoren stervend blinken
Door nevelkrans, maan-hel, dien vriesnacht wond,
Blonk ze door zijn bleek lijf, tot zij geheel verzwond.

13

En andren kwamen, - beelden van Vereeren,
Omsluierd Lot, gevleugeld Overreên,
Gestalten vaag van Hoop, Vrees en Begeeren,
Scheemrige Droomen, Glanzen, Duisterheên,
En Zorg, met alle Zuchten om haar heen,
En Vreugd, van tranen blind, niet door hare oogen,
Door 't licht dat van haar stervend lachje scheen,
Geleid; - zij kwamen traag: zoo plechtig togen
Ze of op een najaarsstroom stoeten van mist bewogen.

14

Al die hij minde en tot gedacht' boetseerde
Uit vorm en kleur en geur en klanken teer,
Klaagden om Adonéis. Morgen keerde
Naar de Oostertrans met losse lokken weer,
Die vocht van tranen, aarde's pronk weleer,
Haar dag-ontstekend hemelsch oog verblindden;
De sombre Donder gromde nog van veer,
De bleeke Zee sliep zonder rust te vinden,
En jammrend in hun smart raasden de wilde Winden.

15

Arme Echo zit, met zijn herinnerd lied
In 't stemmeloos gebergt voedend haar pijnen,
Winden en bronnen antwoordt zij thans niet,
Op groenen spruit verliefde vogelkijnen
Noch herdershoorn of bel bij 't avondschijnen,
Sinds zij niet meer nakweelen mag zijn mond,
Dierder dan hij wiens smaad haar weg deed kwijnen
Tot aller klanken schaûw - een droef gebrom 't
Woudvolk alleen verneemt, wanneer zijn zang verstomt.

16

De jonge Lent werd wild van smart, zij wierp
De ontgloeide knoppen 'lijk dor loover neer,
Alsof zij Herfst was; nu haar lust zij dierf,
Voor wien verwekte zij 't norsch Jaar dan weer?
Narcissus zelf minde zich niet zoozeer,
Noch Phoebus Hyacinth, als u die twee,
O Adonéis; nu niet stralend meer,
Dor staand met jeugdgespelen, krachtloos meê, -
Dauw werd tot tranen daar en geur tot zuchtend wee.

17

Uw zielezuster, de arme nachtegaal,
Weent om haar lief nooit met zoo zangrig leed;
De arend, die hoog in 't zonrijk de' ochtendstraal
Haar machtge jeugd, stijgend, versterken deed,
Die u gelijk zich hief in heemlen breed,
Zweeft om haar leege nest zoo krijtend niet
Als Albion klaagt om u: een vloek zoo wreed
Als Kains vloek tref' wie 't schuldloos hart doorstiet,
Dat de engel-ziel, zijn gast, die aardsche woon verliet.

18

Wee mij, wee mij! De winter kwam en week,
Maar smart keert weder met het wentlend jaar.
Hun blijden toon vernieuwen lucht en kreek;
De bij, de mier komt, en der zwaluwen schaar;
Frisch blad en bloem dekt der Seizoenen baar;
In elk struweel verliefde vogels vrijen,
Het mossig nest bouwt oovral ieder paar;
Haagdissen groen, en slangen guld, als vrije
Vlammen, van boei verlost, hun diepen slaap ontglijen.

19

Door woud en stroom en veld, heuvel en zee,
Uit Aarde's hart opwekkend leven schoot,
Gelijk het, altijd anders, immer deê,
Sinds 's werelds morgen, ongelijkbaar groot,
Toen God daagde op den chaos. En 't omvloot
Des hemels lampen, dat haar schijn verzachtt';
Al 't laagre hijgt van 's levens heilgen nood,
Vervloeit, en spilt in liefdelust zijn kracht,
De schoonheid en de vreugd van zijn hernieuwde macht.

20

Zoet is 't melaatsche lijf zijn ademhaling,
Als bloemen, wen dees teedre geest het raakt;
'Lijk sterren, wen tot geuren wordt hun straling,
Hebben den dood zij eensklaps licht gemaakt,
Den worm bespot die blij beneden waakt.
Niets dat wij weten sterft, zal slechts wat weet
Een zwaard gelijk zijn voor de schee verblaakt
Door blinden bliksem? 't Helle atoom gloeit heet,
Even, tot ijzig-koud zijn rust het dooven deed.

21

Helaas! dat al wat wij van hem beminden
Moet zijn of 't nooit bestond, behalve ons pijn,
En pijn zelf sterflijk! Wee mij! wat 's de zin, de
Bron van ons wezen? Van welk schouwspel zijn
Wij spelers, kijkers? Saâm komt groot en klein
In dood, die uitleent wat het leven borge,
Zoolang 't veld groen is, blauw der heemlen schijn,
Verkondigt de avond nacht, brengt nacht den morgen,
Volgt maand op maand met wee, wekt jaar nieuw jaar tot zorgen.

22

Maar *hij* ontwaakt nooit meer, o nimmermeer!
‘Ontwaak’, riep Leed, ‘beroofde Moeder! Rijs
Op uit uw slaap en blusch een wreeder zeer
Dan 't zijne in uw harts kern, met veel geschreis.’
En alle de Echo's die haar Zuster's wijs
In heilig zwijgen hield, en alle Droomen,
Urania's oog bespiênd, riepen: ‘Verrijs!’
Snel, of de slang Erinn'ring beet de loome
Gedachte, sprong de Glans, die welkte, uit hemelsch droomen.

23

Zij rees gelijk een najaars-Nacht in 't Oost
Opspringt en volgt in zinneloos verdriet
Den gouden Dag die nooit van 't vliegen poost,
Die de Aard als een dood lichaam achterliet,
Niet anders dan een geest de baar ontvliedt.
Zoo sloeg, zoo hief, zoo trok Urania bei
Treurnis en vrees, zoo droefden ze, een gebied
Van storm en mist, in 't rond, zoo ijlde zij
Juist naar de droeve plaats waar Adonéis lei.

24

Zij spoedde zich uit haar verborgen Eden
Door velden, steden, ruw van staal en steen,
En menschenharten, die haar luchte schreden
Ontwijkend niet, verwondden bij elk treên
Haar teeder voetenpaar, gezien door geen.
En weerhaaktongen en nog scherpre wanen
Scheurden haar onverjaagbre zachte leên,
Wier heilig bloed, als jonge voorjaarstranen
Met eeuwge bloemenpraal sierde nietswaardge banen.

25

In de doodskamer, voor een oogwenk, bloosde
Vernietigd bijna de beschaamde Dood
Toen er een macht des levens naast hem poosde.
Een ademtocht die lippen opensloot,
Een bleeke levensschijn dat lijf doorvloot,
Haar lieve lust. Zij riep: ‘Verlaat mij niet,
Als weerlicht donkren nacht dien 't stom doorschoot,
Wild, troostloos, droef.’ Toen wekte haar verdriet
Den Dood die grijnzend rees, vergeefs haar kussen liet.

26

‘Blijf nog een wijl! spreek mij nog eenmaal aan!
Kus mij zoo lang slechts als een kus mag zijn!
Langer dan al gedachten zal bestaan
In borst van hart beroofd en brandend brein,
Dat woord, die kus, bei door erinn'rings pijn
Gevoed, als 't ware, nu gij henen zijt,
Een deel van u, o Adonéis mijn!
Om u gelijk te zijn gaf 'k zonder spijt
Al wat ik ben, helaas! geboeid ben 'k aan den Tijd.

27

‘O lieflijk kind, daar gij zoo lieflijk waart,
Waarom verliet gij mensch-betreden paên
Te snel, om zwak van hand, schoon onvervaard,
Hongrigen draak in 't hol te gaan verslaan?
O gij die weerloos waart, wie bood u aan
De speer verachting, wijsheid 't spiegelschild? -
Hadt gij gewacht tot, als de volle maan,
Uw geest zijn smallen sikkel had gevuld, -
't Gediert van 's levens woud ware u als 't ree ontsneld.

28

‘De alleen in 't volgen dappre wolvenscharen,
De vuile raven die op lijken tieren,
Gieren die rond veroovraarsvaan vergaêren,
Die smetstof reegnen en hun feestmaal vieren
Waar eerst verwoesting vrat, - hoe vloôn die dieren,
Toen, 'lijk met gouden boog Apollo schoot,
De Pythius van dees tijd één pijl deed zwieren,
Glimlachend! - Geen der schenders weerstand bood,
Zij kruipen voor zijn voet, te trotsch dat hij hen stoot'.

29

‘De zon verschijnt, reptielen schieten kuit, -
Zij daalt, en ieder dag-insekt verdrinkt
In donkren dood, dien nimmer daagraad stuit,
En 't eeuwige gestarnt, ontwakend, blinkt.
Niet anders is 't, waar 's menschen stem weerklinkt.
Een geest als god verrijst, zijn lust maakt donker
Den hemel, de aarde naakt - totdat hij zinkt,
Dan laat de zwerm die zijn licht dempte of dronk er
Den gruwbren zielenacht met even droef geflonker.’

30

Zij zweeg, en Herders van de Bergen kwamen,
Hun kransen dor, hun tooverkleed gescheurd.
Eeuwigheids Pelgrim naderde, wiens faam een
Hemelgewelf om 't levend aanschijn beurt:
Vroegtijdig teeken, dat geen tijd versteurt.
Zijn zangebliksems floers van leed bedwong. -
Iërne zond uit wouden waar zij treurd'
Een die haar wreedsten smaad het zoetst bezong, -
De smart, liefde-beleerd, viel zangrig van zijn tong.

31

Een kwam, met ander, minder roemrijk volk,
Schim onder menschen, zwak door vriend-gemis,
Als van een storm die sterft de laatste wolk,
Wier donder als haar eigen doodsbel is.
Gelijk Actaeon zag hij, naar ik gis,
Eenmaal de schoonheid der Natuur onthuld; -
Nu wankte hij door 's werelds wildernis
En zijn gepeinzen, gelijk honden wild,
Volgden langs 't ruwe spoor hun vader, tevens 't wild.

32

Een schoone en snelle Geest, luipaard gelijk, -
Een liefde met het masker van de haat, -
Een zwakte-omgorde kracht, die moeielijk
De zwaarte van het drukkend uur doorstaat, -
Een bui die valt, een lamp is 't die vergaat,
Een golf die breekt, - brak zij reeds nu wellicht
Terwijl wij spreken? - Bloem die sterven gaat
Beglanst moordende zonnelach; 't gezicht
Gloeit soms van 's levens bloed terwijl het hart al zwicht.

33

Vele viooltjes wond hij zich om 't hoofd,
Verwaaid, verwelkt, blauw en gevlekt en blank,
Een lichte speer - de ruwe schacht omloofd'
Een middagdauw uit 't woud druppende rank
Van donker veil, door een cypresvrucht slank
Bekroond - trilde als het hart dat altijd sloeg
Schokte de hand, haar dragend zwak en krank.
Hij kwam het laatst, niemand die naar hem vroeg,
Een hert dat 's jagers pijl ver van zijn kudde joeg.

34

Elk stond terzij, bij zijn partijdig klagen
Lachend door tranen: de eedlen wisten wie 't
Vreemd lot bejammrend weende om eigen plagen.
Toen in uitheemsche melodie zijn lied
Te zingen aanving van een nieuw verdriet,
Zag droeve Urania, momplend: ‘wie zijt gij?’
Den Vreemdling aan. Stilzwijgend maakte die 't
Gebrandmerkt, bloedig aanschijn eensklaps vrij,
Christus of Cain gelijk...dat 't zoo moest zijn, wee mij!

35

Wat zachter stem omfluistert nu het lijk?
Om welk gelaat is dat zwart kleed gespreid?
Welk een gestalte leent er droef, gelijk
Een grafbeeld, over 't doodsbed blank-bevlijd,
Zwoegend het zware hart dat toch niet krijt?
Als hij 't is, onder wijzen de eêlste man,
Die hem die stierf minde, eerde, suste en leidd',
O stoor van zijn aanvaard zielsoffer dan
De stilte niet met klacht die haar ontwijden kan!

36

Wee! Adonéis heeft vergif gedronken!
Wat doove, slanggelijke beul heeft vocht,
Zoo wreed, in 's Levens vroegen kelk geschonken?
Het naamloos beest zou gaarne, als 't dit vermocht,
Zich nu verloochnen. 't Voelde en vluchtte toch 't
Toovergeluid welks voorspel onrecht, nijd,
En haat, behalve in één borst, overmocht,
Zoodat de zang zwijgende werd verbeid - -
Ontsnaard de zilvren lier, koud 's meesters hand nu leit.

37

Leef gij, wiens eerloosheid uw eer niet heete.
Leef! vrees geen wreeder geesling meer van mij,
Gij, op herdachten naam een vlek, vergeten.
Maar wees uzelf, en *wie,* dat wete gij.
En op gestelden tijd zij ge altijd vrij
Uit overvolle tanden 't gif te spillen,
Dat zelfverachting, wroeging, in u zij,
Opdat gij 't hoofd, waar schaamte brandt, omhulle,
Als een geslagen hond zult gelijk thans gij trillen.

38

Weenen wij niet: ons wellust is gevloôn
Ver van de aasvogels die beneden krijschen.
Hij waakt of slaapt met de eindelooze doôn;
Waar hij gezeten is kunt gij niet stijgen.
Stof worde stof; de reine geest zal rijzen
Naar vlammenbron, de plaats van zijn geboort,
Een deel van 't Eeuwge, dat zal gloeien blijven
Door tijd en keer, 't zelfde, door niets gestoord; -
Den vuilen schandehaard uw koude kool versmoort.

39

Stil, stil! hij is niet dood, hij sluimert niet!
Hij is ontwaakt uit 's levens droom. Maar wij,
Verdwaald in der vizioenen stormgebied,
Strijden met schimmen, winnen niets daarbij,
Slaan met ons geesteszwaard in razernij
't Onwondbre, niet bestaande. *Wij* verderven
Als lijken in een graf; vrees, droefheid bei
Dag in, dag uit, ons schenden en doorkerven;
Wenschen, koud, wormgelijk, ons levend stof doorzwermen.

40

Hij is de schaûw van onzen nacht ontvlucht.
Laster, naijver, liefdloosheid, verdriet,
En de onrust die de mensch misnoemt genucht,
Kan hem niet treffen meer en foltren niet.
Voor 's werelds smet die langzaam verder vliet
Is hij beveiligd; nu beweent hij nimmer
Een hart verkild, een hoofd vergrijsd, omniet -
Noch vult hij ooit, wen 't hart verblonk voor immer,
Een onbejammerde urn met sintels zonder glimmer.

41

Hij leeft, hij waakt - niet hij, de Dood is dood;
Klaag niet om Adonéis! Morgenstond,
Maak al uw dauw tot glans, wijl niet ontvlood
De geest dien gij beweent! Wouden, verstomt!
Holen, klaagt niet om hem, die niet verzwond!
Zwijgt, zwakke bloemen, bronnen! Lucht, o gij,
Die als een floers van rouw uw wade wondt
Om de verlaten Aard, laat haar nu vrij, -
Glimlache op haar verdriet zelfs het gesternte blij!

42

Hij 's met Natuur vereend. Men hoort zijn toon
In alle klanken, van des donders klacht
Tot 't lied der nachtegalen, zoet en schoon.
Hij is nabijheid die bij dag en nacht
Men voele en kenne, uit steen en bloemenpracht,
Zich spreidend oovral waar die Kracht heenvloeie,
Die zijn bestaan vereende met haar macht,
Wier liefde 't al bestuurt, zonder vermoeien,
Het van beneden steunt en van omhoog doet gloeien.

43

Hij is nu een met al wat liefgetal,
Dat hij lieftal'ger eens deed zijn. Hij heeft
Zijn deel eraan, wijl 't dof en dicht heelal
Beeldende kracht van de' Eenen Geest doorzweeft;
Al nieuwe levens nieuwe vormen geeft;
Smedend het koppig schuim, dat lamt zijn vlucht,
Tot eigen beeld, dat al wat is en leeft
Kan dragen; in zijn pracht, macht en genucht
Uit boom en dier en mensch vlagend in 't licht der lucht.

44

De lichten van het uitspansel des tijds
Kunnen verdonkerd, niet vernietigd zijn.
Tot vaste hoogt stijgen zij stergewijs,
En dood is lage mist, die dekt hun schijn,
Niet dooft. Wen door gedachten hoog en rein
Een jonge ziel het eindige is ontvaren,
Leven en liefde er strijden om wat pijn
Op aarde brengt, wonen de dooden daar en
Zweven als vlagen licht langs donkre stormlucht varen.

45

Toen rezen uit onpeilbre hemelstreek
Zij die verwierven onvervulde faam,
Van tronen, verder dan gedachte. Bleek
Rees Chatterton, nog was niet gansch vergaan
Zijn plechtge smart. De in strijd en sterven saam,
In liefde en leven, eedle Sidney rees,
Een geest, verheven zacht en zonder blaam;
Lucanus meê, wiens dood zijn deugd bewees, -
Toen trilde, als gekastijd, Vergetelheid van vrees.

46

En meengen meer, wier naam op de aard verblonk,
Maar wier uitstroomende invloed duurt altijd, -
Zoo overleeft het vuur de moedervonk, -
Rezen, gekleed in blindende eeuwigheid.
Zij roepen: ‘Een der onzen gij nu zijt, -
Die koninglooze bol bewoog voor u
Lang blind in onbeklommen majesteit
Zwijgend alleen in sfeer van melodie,
Neem gij, onze Avondster, uw vleugelzetel nu!’

47

Wie klaagt dat Adonéis niet meer leeft?
Te teedre ellendige, verschijn, en tracht
Te kennen u en hem. De aarde die zweeft
Omgrijpe uw ziel die zucht; dat uw gedacht'
Rondom voorbijschichte 't Heelal: haar macht,
De wijde, vul' dien leegen omtrek; keer
Dan tot een stip in onzen dag en nacht,
En houd uw hart licht, of het trekt u neer,
Wen hopen hoop ontstak, u lokkend meer en meer.

48

Of ga naar Rome, dat het graf is, niet
Van hem, maar van ons vreugd. Niemand beschrei
Dat meenge godsdienst, tijd en rijks-gebied
Daar ligt in van hun strijd de woestenij.
Want zooals hij kan leenen, borgen zij
Geen glorie van wie de aard als prooi vertreden, -
Met vorsten van gedacht verzaamd is hij,
Die met hun tijdsverval stoutmoedig streden,
En zij die nooit vergaan zijn allen van 't verleden.

49

Ga gij naar Rome, tevens 't paradijs en
Het graf, de stad en ook de wildernis.
Waar als verbrokt gebergt zijn resten rijzen,
Onkruid bebloemd, struweel van geuren frisch,
Verwoestings naakt geraamt zijn hulsel is,
Ga, tot de Geest van 't oord uw stap zal leiden
Naar groene glooiende' opgang, waar gewis,
Of kinderlachjes langs de dooden glijden,
Een licht van bloemenlach het gras zal overspreiden.

59

Rondom verweren grauwe muren, die de
Langzame tijd verteert, als vlammen traag
Een grijze toorts. Eén spitse piramide
Welft hooggetopt boven het stof omlaag
Van hem die hoopte dat hierdoor gestaag
Zijn faam zou duren, als een vuurvlam is 't,
Verkeerd in marmer; - en een veld ligt laag,
In 's hemels lach van jongren 't kamp der rust, -
Nu groet die ons verliet hun adem, nauw gebluscht.

51

Toef hier. Dees graven zijn nog niet zoo oud
Om 't leed te zijn ontgroeid dat elk van hen
Zijn last bedeelde, en als hier tegenhoudt
Een zegel bron van klagend hart, o schen
Gij 't niet, want al te zeker vindt gij, wen
Gij thuiskomt, 't eigne vol van gal en smart.
Zoek in het grafgewelf zijn schaduw een
Schuilplaats voor 's werelds winden, bitter hard.
Wat vreezen wij te zijn wat Adonéis werd?

52

Het Eene blijft, 't vele verwordt, verdwijnt;
Aardschaduwen vliên, 't Hemellicht schijnt altijd;
't Leven, een dom van kleurrijk glas, ontreint
Het zuiver wit gestraal der eeuwigheid,
Tot Dood het trapt tot scherven. Sterf, dan zijt
Gij een met alles wat gij zoekt. O vlied
Waar alles heenvlood. Rome's heerlijkheid:
Azuur en bloemen, bouwval, beeld en lied -
Glorie die hun ontstroomt vertolken woorden niet.

53

Mijn hart, wat talmt ge en keert ge en deinst gij nog?
Uw wenschen vloôn u voor, van 't al beneên
Zijn zij geweken; ga nu, ga nu toch!
Van 't wentelende jaar een licht verdween,
Van man en vrouw, en wat nog dierbaar scheen'
Trekt aan - 't verplet u - wijkt - gij kwijnt ervan; -
De lucht lacht lief, de wind zucht om u heen,
Hoor, Adonéis roept! O haast u dan!
Scheide het leven niet wat dood vereenen kan!

54

Dat licht welks glimlach het heelal doet flonkren;
Die schoonheid waarin alle dingen streven;
Die zaalging die geboorte's vloek verdonkren,
Niet dooven kan; dat liefdrijk steunend Leven,
Dat door het web van 't zijnde, blind geweven
Door mensch, dier, land en zee en luchten wijd,
Hel brandt of flauw, daar alle een spiegling geven
Van 't vuur waar elk naar dorst; - mij glans-bespreidt,
Verterend laatsten damp van koude sterflijkheid.

55

De adem wiens macht ik aanriep in mijn zang
Daalt neer op mij, mijn zielescheepje spoedt
Ver van het strand, ver van het volk dat bang
Den stormwind nooit zijn zeilen sturen doet.
De ronde hemel splijt, vaste aarde en vloed;
Ver, vreeslijk donker, word ik voortgedreven,
Wijl Adonéis ziel, als sterregloed,
Door 't diepste floers der hemelen komt beven,
Mij wenkende uit het oord waar de eeuwge dooden leven.

Rusland en Duitsland
Door
Maurits Uyldert

> Es giebt kein härteres Unglück in allem Menschen-Schicksale, als wenn die Mächtigen der Erde nicht auch die ersten Menschen sind. Da wird Alles falsch und schief und ungeheuer.
> (NIETZSCHE: Zarathustra).

Wij die verwanten en vrienden, de vrienden van onze bewondering, in Duitsland liefhebben en vereren, doch vreemd zijn aan het ras der verre volken die de Ruslanden bewonen - hoe weinigen uit ons midden hebben dat barre land bereisd, hoe velen hebben gehuiverd voor de gruwelen waarmede, daarginds, bruut geweld recht en schoonheid geeselt! - voelen niet zonder pijnlike verbazing dat wij, bij het gadeslaan van deze worsteling der volken, hunkeren naar een overwinning der oostelijke barbaren op onze Duitse broeders. Dit verlangen is niet individueel, het is bij democratiese neutralen nagenoeg algemeen. Het eist een verklaring, voor onze Duitse vrienden niet minder dan voor ons zelf, want bij nuchter nadenken schijnt het bijna monsterlik.

De reden is wel allereerst deze: dat de democraten in de neutrale landen niets zozeer wensen als de verplettering van Duitsland, niets zozeer als Duitslands dreigende hegemonie in Europa te voorkomen.

Wij kunnen gerust aannemen dat de vreugde die hier gevoeld wordt bij het vernemen van de overwinningen der Russiese kozakken niet voortspruit uit sympatie voor die wilde ruiters-

met-de-knoet uit de Aziatiese steppen. Voor een deel mag die vreugde haar oorsprong vinden in de hoop dat door Duitse nederlagen in het oosten een verslapping van den tegenstand in het westen en het zegevieren der Franse en Britse troepen waarschijnliker wordt. Feitelik echter voelen wij vreugde omdat een nederlaag der Duitse legers, een vernietiging van Duitslands macht, zelfs door die van het Tsaren-rijk, voor de westelike volken op zichzelf iets begeerliks is. En het verbaast ons niet, wij voelen het ook niet als stuitend, dat Frankrijk en Engeland, demokratiese landen bij uitnemendheid, in deze geweldige wereldoorlog den Russiesen autokraat terzijde staan.

Wij moeten dezen oorlog niet van een nationalisties maar van een universeel standpunt beschouwen. De overweging dat wij, Hollanders, de val van Duitsland zouden wensen uit puur eigenbelang, omdat wij, als buurvolk, van Duitsland meer te duchten zouden kunnen hebben dan van enig ander land ter wereld, moet worden uitgeschakeld. Bovendien, wij zouden immers van Engeland evenveel, wellicht meer te duchten hebben zodra het machts-evenwicht in Europa door een verzwakking van het Drievoudig Verbond verbroken wierd. Men denke aan Engelands macht ter zee en aan het feit dat onze koloniën veraf en - in het water liggen!

De begeerte Duitsland geslagen te zien heeft een dieper grond en wortelt in een universeel demokraties volksbewustzijn.

Sinds lang toch moest men zich de vraag stellen: heeft de West-Europeese geestelike ontwikkeling, en daarmede de staatkundige vrijheids-idee, heeft de westerse kultuur meer te duchten van het verre half-Aziatiese Rusland dan van het Duitse rijk dat gegroeid is tot in het hart van Europa?

Voorheen heeft men die vraag ten gunste van Duitsland beantwoord, en daar was reden toe. Dat was vóór '70. Men koesterde vrees voor het barbaarse Rusland en menigeen zag in een militair-krachtig Duitsland de gewenste beschermer van de West-Europeese kultuur. Engeland en Nederland niet minder dan Frankrijk konden zich over het sterke bestaan van zulk een militairen slagboom tegen ongewenste Aziatiese invloeden slechts verheugen.

Men kon toen niet voorzien wat na '70 in Duitsland gebeuren zou, dat wat, kort samengevat, zo uitstekend, ofschoon ietwat kras, is uitgedrukt in de woorden van Friedrich Theod. Vischer, door Verwey in het October-nummer van dit tijdschrift aangehaald: ‘De Duitschers kunnen het geluk en de grootheid niet goed verdragen. Hun soort van idealiteit berust op het verlangen. Als zij hun doel bereikt hebben en er niets meer te verlangen valt, dan zullen ze frivool worden, de handen wrijven en zeggen: onze legers hebben het ons immers bezorgd, worden we nu recht gemeene genot- en geldhonden, met uitgestrekte tong.’

Tegenover de West-Europeese ontwikkeling van het geestelik leven had zich in Duitsland allengs een macht gekeerd die, tot rechtvaardiging van zijn bestaan, op onverdragelike wijze met het woord kultuur schermde en pronkte - zooals de parvenu praalt met wat hij rijkdom noemt - doch die feitelik niet in het minst van kultuur blijk vermocht te geven - zoals de parvenu wel geld doch nooit rijkdom kan tonen - ja, die alle geestelike ontwikkeling, onverschillig en laatdunkend, op de meest ruwe wijze trachtte te fnuiken. Die macht was geen andere dan de militaire macht die de Westerse kultuur voor den invloed van het Oosten behoeden moest. De beschermer vereenzelfde zich graag, doch ten onrechte, met zijn hooge beschermelinge. En terwijl in het barbaarse Rusland grote mannen opstonden, groot door wetenschap en kunst, die ondanks willekeur en kwellende onderdrukking het geestelik leven van hun volk hebben verrijkt, had het geestelik leven in het Duitse rijk een kwijnend bestaan onder de stale omknelling van Krupp's pantserplaten.

De militaire macht van Duitsland was, temidden van de nijvere burgerij, een reactionnaire kaste geworden die zijn dwingelandij in het dageliks leven ter dege deed voelen, een veel-eisende oppermachtige kaste, en de buitenstaander moest zich wel de vraag stellen welke invloed meer voor het Duitse, voor het gehele Westerse geestelike leven te duchten was: die van de Pruisiese officierensabel, of die van de Russiese knoet? Pruisen of Rusland? Het bleek, bij enig nadenken, nagenoeg lood om oud ijzer.

Maar: Pruisen, Duitsland, strekte zijn invloed uit tot ver

over West-Europa; daarom was Pruisen gevaarliker dan Rusland, was de fnuikende, geest-dodende invloed van Pruisen meer te duchten, lokte Pruisen het meest onze haat, ons verzet uit. En men kan er zich over verheugen dat de demokratiese naties zich aaneensloten en zelfs de steun van het autokratiese Rusland niet versmaad hebben om aan Pruisen, d.w.z. aan het Aziatiese gevaar in Europa, paal en perk te stellen.

Ieder die het politieke en morele leven van Duitsland in de laatste kwarteeuw heeft gadegeslagen weet hoe ondragelik de militaire kaste, ook voor de demokratiese en geestelike elementen in Duitsland zelf, allengs geworden was, hoe verderfelik de invloed daarvan op het moreel van het volk bleek. In geen land ter wereld was de sociaal-democratie zo sterk als in Duitsland, niettemin was zij feitelik nergens zo machteloos, zo onvruchtbaar. Volksvertegenwoordiging en volk waren evenzo als in Rusland, doch systematieser en daardoor vollediger, overgeleverd aan de willekeur van ambtenaar en soldaat. Reeds vóór Bismarcks socialistenwet en tot de dagen van heden, toen nog gedreigd kon worden de Duitse Rijksdag uiteen te jagen met ‘een luitenant en acht man’, heeft de ‘autoriteit’ in Duitsland hoogtij gevierd, heeft het ‘gezag’ geregeerd, dat niet zijn macht te danken had aan geestelik, dus wezenlik overwicht, maar aan de materiële meerderheid van brute kracht, aan bajonet en sabel. Volkszede en volksrecht werden getyranniseerd.

Het is een opmerkelike bekentenis, die van den Duitsen dichter Wolfskehl, in het vorige nummer van dit tijdschrift, waarin hij getuigt van zijn Pan-germanistiese drift. ‘*Wir waren noch nicht bei uns*’, schrijft hij met nadruk. ‘Wir waren noch nicht bei uns, noch unsres Wesens: dazu wollen wir jetzt kommen und dazu soll uns dies ungeheuere Geschehen helfen das in äusserer Gestalt als Weltkrieg erscheint.’

Wir waren noch nicht bei uns. Inderdaad, hoe zou geestelik Duitsland zich in Duitsland thuis hebben kunnen voelen onder de dwang van Pruisen! Er *moest* een bevrijdingsdaad komen. Zij *is* gekomen. Wij beleven het bevrijdingswerk tans. Het is de groote ramp, de groote oorlog waarvan Vischer spreekt

wanneer hij, in aansluiting bij hetgeen hierboven van hem wordt aangehaald, zegt: ‘Een fatsoenlijke minderheid zal overblijven, een volk kan zoo iets wel te boven komen; het heeft dan een groote ramp noodig en die zal komen in een nieuwe oorlog, dan zullen wij onze krachten moeten inspannen, alles wat in ons is aan het werk zetten, en dan zal het weer beter en goed worden.’

Dat tans ook die ‘fatsoenlijke minderheid’ in Duitsland naar buiten toe de kwaal bestrijdt die feitelik in het hart van Duitsland zelf knaagt, is in de ogen van ons, buitenstaanders, een verbijstering die na den val wreed genoeg tot bezinning zal komen. Een verbijstering die ons smartelik aandoet wanneer wij zelfs de fijnste en grootste geesten erdoor aangegrepen zien. ‘Niemals war wie heute eine herrschaft der massen - lezen wij in de “Blätter für die Kunst” van 1904 - niemals daher die tat des einzelnen so fruchtlos. Wol sind zeiten und gelegenheiten denkbar wo auch der Künstler es für nötig hält das schwert des kampfes zu ergreifen: über allen diesen welten- staats- und gesellschafts-wälzungen steht er aber als bewahrer des ewigen feuers.’

De dwingelandij van sa bel en bajonet is niet minder stellig dan in Rusland ook in Duitsland gevoeld. Mocht dit al door het Duitse volk worden verduurd - elk volk heeft de regering die het verdient - voor het fijner besnaarde vrijheidlievende West-Europa werd de bedreiging ondragelik. Algemeen werd beseft: door het knotten van Pruisens macht zal de hegemonie van den geest ook naar het oosten toe veld winnen en eerst wanneer aan Ruslands grenzen een waarlik demokraties Duitsland staat zal het Duitse rijk de zozeer gewenste en naar men meent noodzakelike slagboom vormen tegen het Russiese barbarendom.

Brengt Rusland tans Duitsland ten val, dan vernietigt het daarmede in de eerste plaats zijn invloed in het westen. Dit is het grootse van dezen gruweliken oorlog, van dit ‘ungeheuere Geschehen’, dat het een nieuwe fase wordt van de geleidelike, onvermijdelike zelfmoord der autokratie.

Demokratiese landen behoeven niet weerloos te zijn. Frankrijk en Engeland bewijzen dit. Hoe machtig zelfs een klein, niet

militair uitgerust volk kan zijn, wanneer ieder individu bezield wordt door den geest der vrijheid en met den moed der wanhoop strijdt, heeft Transvaal bewezen, blijkt tans in België.

Het is natuurlik nog niet te voorzien wat de gevolgen van Duitslands val zullen zijn, gesteld dat het valt. Het is niet waarschijnlik dat het dreigement der tegenwoordige regering - iederen man, vrouw, kind, kat en hond te zullen wapenen voor een revanche-oorlog - verwezenlikt zal worden. Wij geloven eer dat de Duitse burgerij, die innerlik krachtig genoeg moet zijn voor een wedergeboorte in demokratiesen geest, de onvruchtbaarheid, de verderfelikheid van het sabel-regiem inzien, de 'herr-schutzmann-obsessie' van zich afwerpen zal en, ontwaakt tot nieuwe kracht en wezenlike, want geestelike, macht, zal kunnen arbeiden aan de ontwikkeling dier veel-besprokene - dus hartstochtelik begeerde - kultuur, aan het grootse geestelike werk dat sinds Goethe's dood nagenoeg stil ligt. Eenmaal verwezenlikt zal die kultuur een sterker wapen blijken tegen den vijand in het oosten dan Pickelhaube en Uhlanen-lans. Dan eerst zal Wolfskehls wens in vervulling gaan, dan zal het Duitse volk zich waarlik thuis kunnen voelen.

Laat Rusland, het Aziatiese monster welks kop, Pruisen, te diep in West-Europa doorgedrongen is, zichzelf tans de tanden uitslaan. Het beest zal leren denken, tot bezinning komen wanneer het niet meer bijten kan.

Dan zal Duitsland worden wat Duitsland wenst te zijn en, onder het vaandel der demokratie, mèt Engeland en Frankrijk de beschermer van Europa kunnen worden tegen het Aziatiese gevaar.

Geweld laat zich niet duurzaam met geweld afweren. Alleen door den geest wordt de materie verwonnen.

Rabindranath Tagore: de trompet
Vertaald door
Maurits Uyldert

Uw krijgstrompet ligt in het stof.
Loom is de wind, dood is het licht. O, rampspoedige dag!
Komt, strijders onder uw vlag en zangers met uw gezang!
Komt, pelgrims, voortspoedend door de gebergten!
De krijgstrompet ligt in het stof en wacht op ons.

Ik was op weg naar de tempel, voor het avondlik offer,
En zocht den hemel van rust na des daags stoffig werk;
Mijn wonden worden geheeld - zoo hoopte ik - mijn gewaad van vlekken gereinigd -
Toen ik uw krijgstrompet vond, in het stof.

Is het voor mij de tijd nog niet mijn lamp aan te steken?
Kwam mijn avond niet en bracht hij geen slaap?
O, gij bloed-rode roos, waar zijn mijn papavers verbleekt?
Ik was zo zeker: mijn zwerftochten waren geëindigd, mijn schulden allen gedelgd,
Toen ik plotseling stiet op uw krijgstrompet, wachtend in stof.

Sla mijn slaperig hart met uw tover van jeugd!
Laat mijn vreugde in leven oplaaien in vuur!
Laat de wekkende pijlen vliegen dwars door het hart van den nacht en een rilling van vrees de verlamde verblinden schokken,
Ik ben gekomen, ik neem uw krijgstrompet op uit het stof!

Slaap streelt mijn hoofd niet meer - mijn weg zal mij leiden door buien van pijlen.
Sommigen zullen hun huizen uitsnellen tot mij - velen weenen,
Sommigen woelen in bed en kreunen in vreeslike dromen:
Want vannacht wordt uw trompet geblazen.

Van u had ik vrede gevraagd, slechts om schande te vinden.
Nu sta ik vóor u - help mij mijn rusting te gorden!
Laat harde slagen van leed vuur slaan in mijn leven,
Laat mijn hart slaan in pijn, de trom slaan voor uw zegetocht.
Mijn handen zijn ganselik ledig en zullen uw krijgstrompet steken.

De Duitsche rechtsgeleerden en de oorlog[1)]
Door
Jacob Israël de Haan

Turkije heeft daden van geweld en vijandschap bedreven tegen Rusland, zonder te voren oorlog te hebben verklaard. Eene stad is door Duitsch-Turksche schepen beschoten, zonder dat deze beschieting te voren was aangekondigd. De beschoten stad lag open en onverdedigd. Ziet daar een drietal daden strijdend met de Haagsche Volkerenovereenkomst van October 1907. Hoe zal het oordeel daarover zijn van de Duitsche Rechtsgeleerden, die voortdurend hunne bijzondere Oorlogsnummers uitgeven? Te voren reeds had Turkije eenzijdig de overeenkomsten met verschillende volken verbroken. Deze rechtsbreuk is bereids door eenen Duitschen Rechtsgeleerde van naam verdedigd[2)].

Het is bekend, hoe de Duitsche Rechtsgeleerden oordeelen over de daden van de Belgische vrijschutters. Tijdens den inval van de Russen in Hongarije hebben de Hongaarsche landbouwers zich als vrijschutters tegen de Russische troepen verzet. Hunne houding is door talrijke Duitsche en Oostenrijksche schrijvers zeer toegejuicht. De Russische bevelvoerders hebben voor de daden van de vrijschutters niet geheele steden, streken en dorpen doen boeten.

1) Vervolg van '*De Beweging*' van I November.
2) Dr. Dambitsch '*Die Kündigung der Türkischen Kapitulationen*' in de '*Deutsche Juristen-Zeitung*' van 1 November.

Wilhelm Tell en Andreas Hofer waren vrijschutters.

Het is plicht deze feiten in herinnering te brengen nu de Duitsche Rechtsgeleerden voortgaan het Recht te gebruiken om elke daad te verontschuldigen begaan door Duitschers en hunne bondgenooten, en om iedere krijgsdaad te laken begaan door hunne tegenstanders.

Verwarring en verwildering hebben zich meester gemaakt van den geest van hen, die wij gewoon waren te vieren als de besten onder de besten onzer: Von Liszt. In het Juli-nummer van de '*Deutsche Strafrechts-Zeitung*' schreef Von Liszt over: '*Die Rechtsfolgen des Doppelmordes von Serajewo*' onder meer dit[1]. '*Ein Berliner Blatt hatte die Nachricht gebracht*, *die österreichische Regierung habe an Serbien die Forderung gestellt dasz den österreichischen-ungarischen Organen die Fortzetsung der in Bosnien eingeleiteten Untersuchungen auf serbischen Boden gestattet werde*. Diese Forderung würde allerdings als ungewöhnlich und im Volkerrecht nicht begründet bezeichnet werden mussen. *Die Nachricht selbst aber ist bisher nicht bestätigt worden und dürfte wohl auf einem Missverständnis beruhen*.'

Intusschen is deze onrechtmatige vordering toch door Oostenrijk gesteld, met den Oorlog als dadelijk en voorzienbaar gevolg. De '*Deutsche Strafrechts Zeitung*', waarvan Von Liszt medeleider is, heeft in tal van opstellen de eischen van Oostenrijk aan Servië voorgesteld als volmaakt billijk en natuurlijk. Von Liszt heeft zich tegen eene dergelijke wijze van voorstellen niet verzet. Het tegendeel is waar. In het: '*Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik*' van October 1914 schrijft hij: '*Als Russland seine schützende Hand über die serbischen Königsmörder hielt und damit den Bestand Oesterreich-Ungarns auf das schwerste bedrohte*, *warf England sein Schwert in die Kriegsschale. Der Weltkrieg ist da*'[2].

Door eene dergelijke houding hebben de beste Duitsche Rechtsgeleerden het openbare vertrouwen verloren. Het is bitter te

1) '*Een belangwekkend oordeel*' in W. 9684.
2) Mr. J.A. Levy in W. 9687.

zeggen, maar het is de waarheid: het zijn de beste Duitsche Rechtsgeleerden, die het meest bijdragen tot het bederf van de groote meerderheid. De Duitsche Rechtsgeleerden hebben de rechtmatigheid verdedigd van den inval der Duitsche troepen in België en Luxemburg, terwijl de Duitsche Rijkskanselier de onrechtmatigheid daarvan had erkend. De Duitsche Rechtsgeleerden hebben de regel: '*Noth kennt kein Gebot*' gemaakt tot het eenige en eerste beginsel van het Volkenrecht[1]. Meer en stelliger dan de Duitsche geneeskundigen zijn het de Duitsche Rechtsgeleerden, die onbewezen beweren, dat de Franschen en de Belgen stelselmatig gebruik maken van splijtkogels en dat zij Duitsche gewonden regelmatig mishandelen en vermoorden[2].

* * *

Hier volgt een overzicht van de voornaamste opstellen in eenige nieuwe Oorlogsnummers verschenen.

'*Recht und Wirtschaft*' van October opent met een opstel van Prof. Dr. Adolf Arndt: '*Staats- und völkerrechtliche Stellung besetzter und eroberter Gebiete*'. Richtend zijn hier de artikelen 42 tot 58 van de Haagsche Volkerenovereenkomst van 18 October 1907. Het nemen van gijzelaars acht prof. Arndt niet strijdig met het voorschrift, dat het leven der burgers behoort te worden ontzien. Artikel 50 verbiedt het opleggen van straffen, geldelijke of andere aan steden, dorpen of streken wegens daden van enkelen, waarvoor de bevolking niet aansprakelijk kan worden gesteld. Dit beginsel wordt door prof. Arndt aanvaard, maar het begrip der '*gezamenlijke aansprakelijkheid*' zeer ruim genomen. De bevolking is geheel aansprakelijk wegens het geheimhouden van plannen, wegens het verbergen van daders. Het Duitsche legerbestuur heeft overigens artikel 50 geheel op zijde gezet. Twee voorbeelden. Te Brussel kregen

1) Aldus Dr. Schaeffer in het laatste Oorlogsnummer van de '*Deutsche Juristen-Zeitung*': '*Die Not, die uns nach auszen hin kein Gebot kennen läszt*'.
2) In het '*Wiener klinische Wochenschrift*' van 1914 No. 40 wijst de veldarts A. Fraenkel er op, dat de gewone geweerkogel op korten afstand treffend uitgebreide verwondingen geeft, geheel gelijk aan wonden veroorzaakt door splijtkogels.

twee Belgische politie-agenten moeilijkheden met eenen Duitschen soldaat. De twee agenten werden ieder bestraft met eenige jaren vrijheidsstraf. De stad Brussel werd eene boete opgelegd van vijf millioen. In de omgeving eener Noord-Fransche stad werden glasscherven gevonden op de openbare verkeerswegen. Eene boete van een half millioen werd de stad opgelegd, ofschoon de mogelijkheid niet gering was, dat de scherven door voorbijgereden Duitsche soldaten waren nedergeworpen. Eene dergelijke wijze van straffen verschilt niet in wezen van de plundering, die artikel 48 verbiedt.

Dr. Rathenau schrijft over '*Der gewerbliche Rechtsschutz in Deutschland während des Krieges*'. Meer nog dan om den inhoud op zich zelven is dit opstel merkwaardig als verschijnsel. Ten aanzien van de geldigheid van volkerenovereenkomsten gaat de geleerde schrijver uit van de dubbelstelling, dat: '*nach den allgemein völkerrechtlichen Grundsätzen die zwischen den kriegführenden Staaten bestehenden rechtsgeschäftlichen Verträge durch den Krieg aufgehoben werden, wenn und soweit sie nicht gerade für den Fall des Krieges geschlossen sind*.'

De onzijdigheid van België en van Luxemburg is, ook door Duitschland, gewaarborgd voor tijd van oorlog. Evenzoo is de Haagsche Volkerenovereenkomst van 1907 alleen en uitsluitend gesloten voor tijd van oorlog. Daaruit volgt, in verband met de stelling van Dr. Rathenau, dat Duitschland onrecht pleegde, toen het deze overeenkomsten aanschond[1]. Uit het eerste gedeelte van de dubbelstelling van Dr. Rathenau volgt, dat Engeland en Frankrijk niet onrecht plegen, nu zij de rechten op merken en uitvindingen, door Duitschers in deze landen verkregen, niet langer erkennen en beschermen. Dit laatste is evenwel in het nadeel van de Duitschers. Deze verkregen in Engeland in het jaar 1913 niet minder dan 3167 patenten, dat is meer dan 10% van alle in dat jaar ingeschreven patenten en meer dan eenig ander volk in Engeland verkreeg. In Frankrijk werden in het jaar 1911 voor Duitschers 3154 patenten ingeschreven, dat is meer dan 25 ten 100 van alle Fransche patenten. De Duitschers

1) In denzelfden zin '*The Law Magazine and Review*' van November: '*Luxemburg and Belgium*'.

lijden dus groote schade door verbreking van de volkerenovereenkomst ten aanzien van den nijverheidseigendom. Vandaar, dat Dr. Rathenau met een rechtsgeleerd betoog beproeft aan te toonen, dat juist deze volkerenovereenkomst door den oorlog niet is verbroken. Wel is de toepasselijkheid eenigszins beperkt. Hoever? Blijkbaar zoover als voor de belangen van Duitschland noodig en voldoende is. Want dit is het begin en het einde: *het Recht in Duitschland dient*[1].

* * *

Ook de November-aflevering van '*Reeht und Wirtschaft*' is door ons ontvangen.

Prof. Dr. H. Oncken opent met een opstel: '*Politische Ideale der Deutschen Zukunft*'. Hij gaat uit van het denkbeeld, dat Duitschland overwinnen zal. Daarna zal vrede en eenheid zijn. De Denen, de Polen en de Elzassers zullen niet langer worden verdrukt, de Joden niet langer geminacht. De klassenstrijd is geeindigd: '*Drauszen im Feld*, *wo die Bürgerlichen und Proletarier nebeneinander in den Schützengräben dem Tod ins Auge sehen*, *da ist der Klassenkampf zu einem blutleeren Gespenst von ehedem geworden*'. Wellicht herinnert een enkele lezer zich, dat het partijdagblad: '*Vorwärts*' geschorst werd wegens beschouwingen omtrent den oorlog in verband met den klassenstrijd. Prof. Oncken acht dit feit rechtmatig: '*Und wenn auch einzelne leitende Organe sich nicht sofort auf den neuen Geist einstellten und in die Terminologie des Klassenkampfes zurückfielen*, *so werden sie auch das überwinden und es ertragen*, *dasz die Zensur die alte Sprache nicht duldet*'.

Dr. Ernst Springer geeft eene bijdrage '*Unser Kriegsgeld*', waarin hij doel en werkwijze van de Darlehnskassen uiteenzet.

Een pijnlijke bijdrage is '*Hodler und die Jenenser*', door professor Josef Kohler. Men herinnere zich de feiten: de Zwitsersche schilder Hodler heeft zijn leedwezen uitgedrukt over de verwoesting van Leuven door Duitsche troepen. De Hoogeschool te Jena is in het bezit van eene schilderij van Hodler.

1) '*Englische Warenzeichenfreibeuterei*' in dezelfde aflevering bldz. 252.

Professor Haeckel heeft voorgesteld deze schilderij te verkoopen en in ieder geval te verwijderen, daar Hodler Duitschland beleedigd heeft. De Hoogleeraar Kohler sluit zich daarbij aan. Hij noemt Hodler een '*ganz unfertiger Künstler*' en: '*Seine unsäglich manirierten Verrenkungen können nicht als Kunst gelten*'. Hoe zulk een minderwaardig kunstenaar tot zulk aanzien in Duitschland komen kon? Prof. Kohler zegt: '*In unserem allumfassenden künstlerischen und wissenschaftlichen Sinne haben wir den Ausländern mehr als Gerechtigkeit erwiesen*'. Een schrijver in '*De Beweging*'[1] omschrijft de taak van de Dichters rondom Stefan George als: '*richten over hun tijdgenooten*'. De noodzakelijkheid van dit gericht is door prof. Kohler wedermaal bewezen. Max Richter schrijft: '*Ueber Moratorien*'. De Kamer van Koophandel te Berlijn heeft eene verzameling uitgegeven van de maatregelen, die de verschillende landen in verband met den oorlog ten aanzien der betaling van schulden hebben genomen. Deze verzameling wordt geregeld voortgezet. De Heer Richter vestigt zeer bijzonder de aandacht op het feit, dat Duitschland de eenige groote Staat van Europa is, die geen moratorium behoefde af te kondigen. De waarheid is, dat in Duitschland, evenals in Nederland, een aantal maatregelen zijn getroffen, die in wezen van een moratorium niet verschillen. Dr. W. Peters geeft beschouwingen van gelijken aard in: '*Die finanzielle Kriegsrüstung Deutschlands und seiner Gegner*'.

De geldelijke toestand van Frankrijk is volgens den geleerden schrijver zeer slecht. Die van Rusland slecht. Die van Engeland niet goed. '*Und die Finanzen in Deutschland? Kein Moratorium! 6 pCt. Diskont*'. Nochtans zijn de voorwaarden, waarop Engeland eene oorlogsleening sluit niet bezwaarlijker dan de voorwaarden, waarop Duitschland eene leening gesloten heeft. Van de geldleening, die de Fransche Regeering te Londen gesloten heeft, geeft de Heer Peters eene niet geheel juiste voorstelling. Zij diende tot verbetering van de wisselkoers. Uit alles blijkt, dat Duitschland ook geldelijk tot oorlog gereed was. Dit bewijst niet, dat Duitschland den oorlog heeft gewild en uitgelokt, maar eene Regeering, die in ieder opzicht geheel

1) Nummer van October, bldz. 82.

gereed is, komt niet zoo licht tot krachtige pogingen eenen Oorlog te vermijden.

In een klein, maar zeer waardevol artikel: '*Die Verbindlichkeit des Völkerrechts*' verzet prof. Dr. Schanze zich tegen de meening van den Heer Riss, in eene vroegere aflevering, dat de Staten gerechtigd zouden zijn de volkerenovereenkomsten te verbreken zoodra hun belang dit medebrengt. Prof. Schanze noemt dit '*Eine sonderbare Ansicht*' en wijst de gronden van den Heer Riss voortreffelijkerwijze terug.

* * *

De '*Deutsche Juristen-Zeitung*' heeft 1 November wederom een dubbel nummer doen verschijnen.

Prof. Dr. Josef Kohler opent de aflevering met een opstel: '*Die Schiffe vor Antwerpen*'. De Engelschen hebben vóór hun vertrek uit Antwerpen een aantal Duitsche schepen beschadigd. De rechtmatigheid van deze handeling wordt onderzocht. Tevens wordt de rechtstoestand nagegaan van de Belgische, Fransche en Engelsche schepen, die tijdens de komst der Duitschers in de haven van Antwerpen lagen.

Van Dr. Meyer eene bijdrage: '*Gesetzgebung und Krieg*'. Hij wijst er op, dat het Strafrecht met het oog op den oorlog weinig is veranderd. Daders van strafbare feiten, die naar het Buitenland waren gevlucht en thans tot vervulling van hunne dienstplicht terugkeeren, geraken in moeilijkheid. Eveneens de opgeroepenen voor leger en vloot tegen wie een strafgeding gaande is. De vervolgings*plicht* der Duitsche vervolgende ambtenaren is thans een groote hinder[1]. Elders in dezelfde aflevering wijst daarop mede Dr. Schaeffer. In enkele Duitsche Staten zijn reeds maatregelen genomen.

Het Rijksdaglid Schiffer zet zijne zakelijke beschouwingen: '*Neues Kriegsnotrecht*' voort. Een goed deel der nieuwe bepalingen bevatten maatregelen, deels van weerwraak, tegen Engeland en Frankrijk.

1) Strafprozeszordnung § 152 lid 2.

De Duitsche kruisers hebben door hun kloeke strooptochten aller aandacht op zich gevestigd. De voorspelling der Engelschen, dat deze zwervende schepen door gebrek aan kolen spoedig machteloos zouden worden is niet bewaarheid. Dr. Einicke schrijft over: '*Die Kohlenversorgung unserer Auslandkreuser und das Völkerrecht*.'

De Juristische Rundschau vermeldt met instemming het: '*Denkschrift der deutschen Regierung über die Verletzung der Genfer Konvention v. 6 Juli 1906 durch die französischen Truppen und Freischärler*'. Het was tot dusver eene goede gewoonte, ook van de Duitsche Rechtsgeleerden, geene waarde te hechten aan beschuldigingen, die slechts door beweringen van den beschuldiger bewezen waren. Het is pijnlijk, dat de Duitsche Rechtsgeleerden van die gewoonte afwijken ten gevalle van hunne Regeering. Het Recht heersche, maar diene niet.

Onder '*Vermischtes*' een klein maar teekenend opstel: '*Führerlose Eisenbahnzüge und das Völkerrecht*'. De schrijver betoogt, dat het afzenden van zoogenaamde '*wilde treinen*' strijdig is met een van de artikelen van de Haagsche Volkerenovereenkomst van 1907. In ieder geval is het een '*ganz besonders verwerfliches Mittel*'[1]. Merkwaardig zijn de meeningen van den schrijver omtrent het geoorloofd zijn van middelen tot aanval en verweer: '*Jedes natürliche und gerechte Empfinden empört sich dagegen die groszen vom Menschengeist nur für friedliche Zwecke erfundenen Fortschritte der Technik in das Gegenteil ihrer Bestimmung verkehrt und nur noch zur Vernichtung von Menschenleben verwendet zu sehen*.'

Niet geoorloofd acht de schrijver middelen: '*die dazu führen den Gegner in einem Zeitpunkte zu schädigen in welchem er auf einen Angriff unmöglich vorbereitet sein kann*'.

Voorts: '*und unerlaubt ist es vor allem diesen Angriff mit Mitteln durchzuführen deren Wirkung in keiner Weise übersehen werden kann*'.

Indien de Duitsche bevelvoerders met dezen Duitschen Rechts-

1) Hoe zeer de Duitschers juist de Engelschen haten, blijke uit de bewering, dat de Belgen deze treinen hebben afgezonden: '*sehr wahrscheinlich auch veranlasst durch Englische Treibereien*'.

geleerde eens waren, zouden zij zeker als ongeoorloofd middel hebben beschouwd het onverhoeds en des nachts werpen van bommen uit een luchtschip op de weerlooze bevolking van Antwerpen.

De bedoeling van den schrijver vindt men in het slot:....'*Dasz diejenigen*, *die für ein solches Verfahren verantwortlich sind*, *nicht mehr als ehrliche Gegner zu behandeln sondern als Verbrecher zu bestrafen sind*'. Dus: een voorafgaande rechtvaardigingsgrond voor alle komende ongerechtigheden.

De waarheid is deze, dat Duitschland oorlog voert minstens met alle middelen rechtens. De meeste Duitsche Rechtsgeleerden erkennen dat. Zij onderscheiden oorlogs*recht* en oorlogs*noodzakelijkheid*. Voor de noodzakelijkheid moet het recht wijken.

Dr. Dambitsch in eene bijdrage: '*Die Kündigung der Türkischen Kapitulationen*' verdedigt de Turksche Regeering, die eenzijdig de verdragen ook met de niet-oorlogvoerende volken heeft verbroken. De redeneering van Dr. Dambitsch is dezelfde als van den Heer Riss: deze verdragen zijn onder geheel andere omstandigheden afgesloten, thans zijn zij voor Turkije hinderlijk geworden, en daarom is hen te verbreken geen onrecht.[1)]

* * *

De Rechtsgeleerden van andere volken hebben nog voortdurend in mindere mate dan de Duitsche behoefte aan de rechtvaardiging van de daden van hunne Regeeringen. Voor zooverre zij voortgaan hunne tijdschriften te doen verschijnen, bevatten deze niet uitsluitend bijdragen betreffende den oorlog.

Op een enkele moge ik de aandacht vestigen. '*The Edinburgh Review*' van October 1914 bevat een uitvoerig opstel: '*Germany and the Laws of War*'. Na een uitvoerig geschiedkundig overzicht van het ontstaan van de volkenovereenkomsten betreffende het oorlogsrecht, bespreekt de schrijver de door de Duitsche Rechtsgeleerden gemaakte tegenstelling tusschen oorlogs*recht* en oorlogs*nood*. Hij verwerpt de Duitsche meening,

1) Dit is de zinsnede: '*rebus sic stantibus*', die volgens den Heer Riss verondersteld mag worden in elke volkerenovereenkomst te zijn gemaakt.

dat iedere noodzakelijkheid eene rechtvaardiging zou zijn voor iedere verbreking van eene volkerenovereenkomst.[1)]

De schrijver acht een voortdurend beroep op de oorlogsnoodzakelijkheid strijdig met de eer en de waardigheid van een volk, dat geëerbiedigd wenscht te zijn. Terecht. De Engelschen hebben het recht den Duitschers hun voortdurend beroep op de noodzakelijkheid te verwijten. Want in Engeland wordt in strafgedingen een beroep op noodzaak slechts zeer beperkt erkend. Men acht dit strijdig met de eer en de waardigheid van een man, die geëerbiedigd wenscht te zijn.[2)]

De schrijver betoogt, dat de verwoesting van Maagdenburg in den tijd van Tilly meer verontwaardiging in Duitschland wekte dan de verwoesting van een gedeelte van Leuven in onze dagen. '*Back to Tilly has been the cry of German kings, philosophers and men*'. Intusschen zijn er reeds teekenen van eene diepere bezinning[3)].

Enkele oorlogsbijdragen bevat ook het laatste nummer van '*The Law Magazine and Review*'. Voor de Hollanders is van belang een opstel van Th. Baty: '*Holland and the Scheldt*'. Een kleine bijdrage: '*Luxemburg and Belgium*' werd reeds genoemd. De verbreking door Turkije van de capitulaties wordt rustig, zakelijk aanvaard.

Bijzondere waardeering verdient de opname van eene zeer prijzende bespreking eener Engelsche vertaling van Josef Kohlers Rechtsphilosophie. De leiders van het Tijdschrift hebben noch in de algemeene tijdsomstandigheden, noch in de houding van prof. Kohler aanleiding gevonden tot het terughouden van deze bijdrage.

* * *

1) Bldz. 293 'Are the laws of war liable to be over-ridden by necessity?'
2) Stephen: '*A. Digest of the Criminal Law*' Article 33 '*Necessity*': '*Great danger would be involved in admitting a principle which might be easily abused*'.
3) De Duitsche opvatting, dat oorlogs*nood*, oorlogs*recht* breekt, wordt bestreden door Emile Boutroux in de *Revue des deux Mondes* van 15 October 1914. Hij herinnert aan het gezegde van Von Bismarck: '*Wo Preussens Macht in Frage kommt, kenne ich kein Recht*'.

De lezing van al deze tijdschriften laat eenen wonderlijken indruk na. Eenerzijds ziet men eene volkomen minachting voor het Recht. Stelselmatig en voortdurend wordt het geschonden. Anderzijds wordt gepoogd iedere rechtschennis te rechtvaardigen.

Het Recht is hinderlijk, maar zelfs de onrechtvaardige kan zich niet ervan ontslaan.

Leening of kapitaalbelasting
Door
Is. P. de Vooys

Zal dezer dagen - wellicht reeds bij 't verschijnen van dit tijdschriftnummer - een heftige politieke strijd ontbranden? In 't begin van den oorlogscrisis was er een krachtige eensgezindheid, die ieder zich deed aansluiten bij de regeering. Deze toonde zich voortvarend en toch voorzichtig: flink en behoedzaam. Waar dat het geval was durfden allerlei particuliere, groeps- en standsbelangen zich niet tegenover haar te plaatsen. Kwamen zij tot uiting zoo was het tersluiks en niet openlijk. Gevoeld werd dat het eigen belang, bedreigd als het was in en met het algemeen belang, tot eerste plicht had te wijken en in elk geval te zwijgen. Daardoor konden allerlei belangen ook niet bepleit worden in den algemeenen vorm, zooals dat in politieke formules gebruikelijk is. De politiek trad dus terug. De algemeen aanvaarde godsvrede beteekende volledige opschorting van onderlingen strijd, zoo in daden als in woorden. Toen echter het oorlogsgevaar - wel niet verdween - maar toch terugweek, kreeg het regeeringsbeleid een ander karakter dan het in Augustus kenmerkte. Dat beleid was allereerst gericht geweest op een optreden naar buiten, en om dat optreden sterk te doen zijn moest er innerlijke vrede zijn. Naast de defensiemaatregelen stonden die talrijke andere ter voorkoming niet alleen van nood, maar ook van gerechtvaardigde ontevredenheid en zelfs van niet geheel gemotiveerde angst en paniek.

Naarmate in de publieke opinie het besef van oorlogsgevaar verzwakte - ook al door het gewend geraken aan den nieuwen

toestand - kregen de ekonomische maatregelen een grooter beteekenis, en te meer doordat de direct geldelijke belangen van een door oorlogswinsten en oorlogsverliezen koortsachtig geprikkeld bedrijfsleven, als gevolg van de herleving dier bedrijven, de aandacht van velen volledig in beslag nam. Daardoor kon het niet uitblijven dat de getroffen belangen zich gingen weren, niet alleen in den stroom van bezoeken en brieven, die zich naar de regeeringspersonen richtte, maar ook in 't openbaar, in pers en redevoering. Gepleit werd voor de meest vèrgaande regeeringsbemoeiïng maar daarnaast ook voor onthouding en vrijlating, al naar gelang in het een of het ander een voordeel werd gezien. Kritiek op 't regeeringsbeleid, hoe schuchter ook en hoe ook omkleed met betuiging van hulde en lof voor andere dan de gekritiseerde maatregelen, was niet tegen te houden. Toch bleef dat lang een zuivere uiting van bijzondere belangen, die eigenlijk geen algemeen karakter kon aannemen. Ook dit veranderde. Terwijl door allerlei uitvoerverboden, getemperd door tijdelijke permissie's van uitvoer, de regeering een ekonomische bescherming der voorraden aan grond- en hulpstoffen van het sterk verscheiden handels- en industreel bedrijf behartigde, waren een reeks van andere maatregelen uitgevaardigd om het belang der volksvoeding voor te staan. Oorspronkelijk, toen nog groote voorraden aan voedingsmiddelen aanwezig waren, hadden andere voorschriften ten doel een prijsstijging als gevolg van paniek en samenspanning tegen te gaan. Toen de oorlogstoestand ongeveer een maand geduurd had en de oorlogshandel zich met groote snelheid organiseerde, begon de sterke en onvermijdelijke prijsstijging van levensmiddelen op de beperkte markten. Want juist de hooge prijzen moesten de ekonomische pompen zijn waarmede de voedingsartikelen over de grenzen werden gezogen. Dit gold zoowel voor wat uit ons land weggevoerd werd, alsook voor wat binnenslands te brengen was. Daardoor ontstond een soort agrarisch conflict. De geheele boerenstand had belang bij hooge prijzen voor de uitvoer en was de handel welgezind, die daartoe medewerkte. Belemmering van dien handel werd veroordeeld. Geprezen echter de belemmering van den import en distributie-handel, waardoor deze b.v. het noodzakelijke veevoeder of meststoffen tot een

onderwerp van extra-winst wou maken. De agrarische belangen zijn zoo uitgebreid, dat de algemeenheid ervan en daarmede de politieke uiting, vrij gemakkelijk en snel gevonden wordt.

Toch hebben zij de godsvrede niet, en alleen slechts de goede stemming verstoord. Dit zelfde gold voor het arbeidersbelang dat, door den grooten omvang der werkloosheid, zich deed gelden als een werkloozenbelang.

Terwijl verschillende regeeringsmaatregelen als een werkekelijke bescherming werden ondervonden, waren er echter, zoodra de oorlogsangst verdween, toestanden die ontstemming of in elk geval onrust verwekten.

Een tijdelijk gestremde stroom van klachten in de arbeidersbladen begon langzaam los te komen, om al vrij spoedig aanzienlijke afmetingen aantenemen. Toch werd ook daardoor de godsvrede nog niet gestoord. Het gebrom was nog geen bedreiging, doch bleek meer een poging om invloed ten goede uitteoefenen.

Op dit oogenblik is echter de godsvrede opgezegd, en wel als gevolg van de finantieele plannen der regeering. De sociaal-demokraten kondigden protest-meetings aan; de vrijzinnig-demokraten komen in groote openbare vergadering bijeen; tal van personen en persorganen komen met voorstellen, wenschen en bedreigingen.

Het merkwaardige is echter dat de regeering door den minister van finantiën mededeelt dat haar voorstellen juist in den bestreden vorm zijn gebracht om de godsvrede niet te verstoren en politieken strijd te voorkomen. Waarop komt het thans aan? De finantieele toestand eischt dringend voorziening. De vlottende schuld wordt te groot, en moet òf verdwijnen òf zoogenaamd geconsolideerd worden. Daarnaast werden aan export door enkele bevoorrechten dergelijke buitengewone sommen verdiend, dat de staatskas in den noodstand een deel daarvan mag opeischen. Hiertegen wordt danook door niemand bezwaar gemaakt. Dit zou ook niet mogelijk zijn. Zal echter de godsvrede gehandhaafd blijven, dan moeten de wettelijke middelen tot die doeleinden ook een even algemeen karakter dragen.

De regeering zag dat in haar voorstellen van de 5% vrije leening, met den stok achter de deur eener 4% gedwongen leening, en in de 8% uitvoerrechten op de extra hooggeprijsde exportartikelen. Meende de regeering dat deze voorstellen de beste

en in de tegenwoordige omstandigheden meest passende zijn, die door een bekwaam en in finantiën ervaren minister konden worden bedacht, zoo zou zij tegenover de oppositie sterk staan. Zij zou vertrouwen eischen en, sterk in 't eigen verantwoordelijkheidsgevoel, zelfs afdwingen. Wie deze regeering omver wil gooien of zelfs afbreuk wil doen, waar zij naar beste inzicht en beter dan wie ook bekend met de omstandigheden, handelt, beseffe de beteekenis wel. Zoo zou dan gewaarschuwd kunnen worden.

Dit geldt echter thans niet. De regeering bedoelde buiten politiek, dus ook buiten de politieke strijdpunten van belastingbeleid te blijven. Haar voorstellen vond zij zelf niet de beste, maar zij stelde eigen inzicht en meening achter bij het streven om de volkseenheid onaangetast te laten. De ervaring van enkele dagen heeft bewezen dat dit een vergissing is, en wel een dubbele vergissing. Allereerst omdat de volstrekt niet objectieve, doch zuiver subjectieve veronderstelling dat de ingediende voorstellen de politiek niet raakten, onmiddellijk onjuist bleek.

De eenige consekwentie van de eigen stelling: ‘geen politiek’ leidt op grond der feiten tot het terugnemen der zoo zeer aangevochten wetsontwerpen. En dit te meer, omdat in zoo'n cardinaal landsbelang als het tegenwoordig finantieel beleid, dat de basis is voor alle maatregelen die genomen zijn en nog genomen moeten worden, de regeering niet kan en mag afwijken van haar eigen inzicht. Zij mag geen voorstellen doen, die zij zelf minder juist acht, want wie zal dan de juistheid beoordeelen en de verantwoordelijkheid ervoor dragen? Ook hier bewees de ervaring der laatste dagen dat er zoo goed als niemand voor te vinden was.

Mag daarom niet verwacht worden dat de regeering bereid zal zijn tot een verdergaand overleg, dan zij in 't zoogenaamd seniorenconvent heeft getoond?

Twee buitengewoon groote belangen staan op het spel. Hoezeer ook tot nu toe de omstandigheden ons land gunstig waren, de toestand te midden van de oorlogvoerenden en de onzekerheid der toekomstkansen, doet ieder verlangen naar een regeering die krachtig is en eensgezind met het volk. Die regeering hadden wij. Er was vertrouwen; er was een algemeene samenwerking.

Daarom is en blijft het een allereerst landsbelang dat de regeering het vertrouwen behoudt, geen groote groepen uit het volk afstoot, prikkelt, ontstemt of - wat het ergste is - tot een oppositie maakt. Want daarmede is ook de eensgezindheid in het volk zelf geheel verspeeld. En het andere belang is de populariteit van het finantiëel beleid. Dat is noodig, misschien niet zoo zeer als de vaste hand, die het beleid uitvoert, maar wanneer het een met het ander kan samengaan toch van geen mindere kracht. Zelden is dat bij finantiëele maatregelen mogelijk; het is de vloek die er op rust. Doch thans is het wel mogelijk gebleken, vooral juist door de publieke besprekingen over de regeeringsvoorstellen. Die kans mag niet voorbijgaan. Zonder dat het noodig is in finantiëele details te gaan, kan ieder die de stroomingen in ons volk waarneemt, beseffen, dat de moeilijkheden waarin ons land thans verkeert zijn op te lossen zonder de eenheid van het volk te storen, zonder strijd, en toch afdoende. Indien dat zoo is mag de strijd, ten minste deze strijd, niet losbreken.

Nationalisme en internationalisme in de sociaal-democratie
Door
A.C.J. Tweelingh

De voor drie maanden uitgebroken wereldoorlog heeft onder de arbeiders eene openbaring van nationale gevoelens ten gevolge gehad, als waarvoor weinigen hen vatbaar hadden geacht. Voor vele socialisten is dit arbeiders-nationalisme een pijnlijke verrassing geweest en het kan niet worden ontkend, dat het in de socialistische beweging eene zekere geestelijke verwarring heeft gesticht.

Op de internationale congressen is altijd het recht van iedere natie op zelfbestemming uitdrukkelijk erkend en verdedigd, en daarmede feitelijk toegegeven dat ook de arbeider een vaderland heeft. De desbetreffende uitspraken berusten in de eerste plaats op de erkenning van gevoelens van vaderlandsliefde, enz. en niet op de erkenning der economische noodzakelijkheid voor de arbeidersklassen der verschillende staten, om het nationale economische verband ongerept te bewaren.

Men motiveerde die uitspraken steeds met het oog op den klassenstrijd. Tast men eene natie in haar zelfstandigheid, zoo redeneerde men, dan voert dit tot eene opleving van het nationalisme hetwelk ten gevolge heeft dat de klassenverschillen en -gevoelens op den achtergrond geraken waardoor de klassenstrijd opgeschort wordt en de socialistische beweging schade leidt.

Al zal men gaarne willen erkennen, dat het nationalisme op de internationale congressen met het oog op den klassenstrijd steeds is gemotiveerd, daarnevens verlieze men niet uit het oog,

dat er toch, historisch-materialistisch gedacht, directe, economische belangen moeten zijn, waaruit het opleven van het nationalisme moet kunnen worden verklaard.

Beweren, dat het nationalisme der arbeiders nog slechts de nawerking van oude ideologieën is, zal wel niemand, gelet op de geestdrift waarmede zelfs de meest gedisciplineerde partij ter wereld, alle klassegevoelens ten spijt, thans de wapenen heeft opgevat.

De oorzaak der tegenwoordige geestelijke verwarring in de sociaal-democratie ligt niet in den tegenwoordigen toestand maar daarvoor. Men heeft n.m., het historisch-materialisme ten spijt, nooit voldoende naar den economischen grondslag van het nationalisme gezocht. De socialistische theoretici, die zich met het vraagstuk hebben bezig gehouden, hebben de oorzaken te veel op ideologisch gebied gezocht. Zeker moet erkend worden dat naarmate de arbeider eenige meerdere welvaart verkrijgt en hij dus in de gelegenheid is zich ook een aandeel in de geestelijke goederen der menschheid te veroveren, naarmate hij zich dus meer ontwikkelt, meer beschaaft, hij ook ontvankelijker wordt voor het nationaliteitsgevoel. De beschaving draagt immers in ieder land een min of meer eigen nationaal karakter, dat alleen reeds door de taal ook den ontwikkelden arbeider lief wordt. Maar binden nu nog niet sterkere belangen den arbeider aan zijn volk?

Het economisch leven en de staat hebben zich in vele der Europeesche landen met en door elkander tot den tegenwoordigen trap van behoeftebevrediging, tot de nationale of volkshuishoudelijke ontwikkeld. In vroeger tijden (en in achterlijk economische landen ook nu nog) voltrok zich de behoeftebevrediging op nog kleiner oppervlakte en waren dus de kringen waarbinnen de economische belangen zich groepeerden, nog enger. We behoeven hierbij slechts aan de tijden onzer republiek te herinneren, toen nog in de steden het economisch zwaartepunt lag. Zoo sterk overwogen vroeger de locale belangen, dat het nog noodig was in de grondwet, welke met de vestiging van het koninkrijk hier te lande, tot stand kwam, bepalingen op te nemen, die moesten voorkomen, dat gemeentelijke of gewestelijke belangen het nationale verkeer zouden belemmeren.

De betreffende bepalingen vindt men nog in de artikelen 136 en 147 der tegenwoordige grondwet.

Al is de tijd nu ook voorbij dat Haarlemmers en Amsterdammers (zonder onderscheid of zij gezellen of meesters waren) elkander slag leverden en behoort het heffen van in- of doorvoerrechten vanwege een gemeente of provincie tot de onbestaanbaarheden, dat staten zulks thans doen of overwegen bevreemdt niemand, omdat de staat volkomen in de plaats van de vroegere stad is getreden. Van communale hebben de productieverhoudingen zich tot nationale ontwikkeld. *De moderne staat beteekent: volkshuishouding*. Deze trap van behoeftebevrediging brengt met zich dat de tegenwoordige westersche beschaving een overwegend nationaal karakter heeft en de bijzondere eigenaardigheden in taal, gewoonten enz. meer en meer verdwijnen of reeds verdwenen zijn.

De socialistische propaganda, die zulk een overwegend internationaal karakter droeg, heeft o.i. de feitelijke economische verhoudingen, d.w.z. dat de behoeftebevrediging overwegend nationaal en voor een kleiner deel internationaal geschiedt, te veel uit het oog verloren. Het is immers duidelijk dat waar het economisch leven nationaal is, ook de arbeidersklasse belang heeft dat de daarop gegronde organisatie niet gewelddadig worde verstoord. Ter nadere toelichting het volgende:

Gegeven: aan onzen staat wordt het Ned.-Indische deel door een anderen staat ontroofd. In dat geval zal het afzetgebied der Nederlandsche ondernemers zooveel kleiner zijn geworden ten voordeele van de ondernemers van den vervoerenden staat. Ten gevolgen daarvan zullen de winsten welke de producten afwerpen, welke Nederlandsch-Indië koopt, niet langer toevallen aan de Nederlandsche ondernemers, maar....evenmin zullen de Nederlandsche arbeiders het loon kunnen beuren, dat zij anders bij de vervaardiging dier producten verdienden. Evenals de winst toevalt aan de kapitalisten van den veroverenden staat, zoo ook het loon aan de arbeiders daarvan. Immers het vergrootte afzetgebied doet in den veroverenden staat een grootere vraag naar arbeid ontstaan, terwijl in den beroofden staat de arbeidersgelegenheid noodzakelijk moet verminderen, met als onmiddellijk gevolg: werkloosheid. In verband daarmede ont-

staat weder een grooter aanbod van arbeidskrachten, hetwelk zijn drukkenden invloed op den algemeenen loonstandaard niet kan missen. Dat het imperialisme, zoolang de nationale wijze van behoeftebevrediging nog dermate overwegend is, een uitsluitend kapitalistisch belang zou zijn, kan dan ook moeilijk worden vol gehouden.

Van uit dit oogpunt moeten ook uitingen als van den Duitschen socialist Dr. Quark, die den oorlog tot vergrooting van afzetgebied, gerechtvaardigd vindt, worden bezien. Het is dan ook volkomen verklaarbaar dat de regeering van een staat met een nog jonge, zich krachtig ontwikkelende volkshuishouding, steeds onder de een of andere leuze, de arbeidersklasse van dien staat achter zich zal krijgen in den strijd tot vergrooting van het afzetgebied. Van uit een internationaal standpunt bezien, zal het lijken alsof de betreffende arbeidersklasse zich slechts om den tuin heeft laten leiden. De arbeidersklasse van een aangevallen staat zal de beantwoording van de vraag of zij al of niet mede 'naar de grenzen zal snellen' dus niet in de eerste plaats afhankelijk stellen van de mate van politieke en economische macht of invloed, welke zij in haar eigen staat bezit in vergelijking met die, welke in den aanvallenden staat den arbeiders deelachtig is, maar of het inkomen in de naaste toekomst zal worden vergroot of schade lijden. Men voelt in Rusland heel goed dat Duitschlands aanval niet ten doel heeft de Russische arbeidersklasse van het tsarisme te bevrijden, even goed als de Duitsche sociaal-democratie niet gelooft dat het Frankrijk en Engeland te doen is om het Duitsche volk van het Pruisische militairisme te verlossen[1)].

Ook de syndicalisten hebben door daden getoond hoe algemeen de arbeiders het door ons geschetste economische verband

1) In verband hiermede zij verwezen naar den IVen Internationalen Reisbrief van Mr. P.J. Troelstra voorkomende in Het Volk van 5 Nov. j.l. Deze brievenserie bevat een weergave van besprekingen door Mr. Troelstra gehouden met verschillende socialistische leiders. Niettegenstaande zij verschillenden schakeeringen toegedaan waren, verklaarden zij unaniem geen aanval op hun land te kunnen toelaten. Vooral in de verklaring der Russen komt treffend tot uiting het gevoel, dat ook de arbeidersklasse sterk gebonden is aan de nationaliteit waartoe zij behoort.

gevoelen. De afkeerige houding welke door de arbeiders ten opzichte van het nationalisme dikwijls aangenomen wordt, geldt dan ook meer den staatsvorm als klasse-instelling en niet de nationaal-economische organisatie, de volkshuishouding. Zou een oorlog alleen gaan om staatsinstellingen en niet om den staat als de politieke organisatie der volkshuishouding, dan zal de arbeidersklasse zich afvragen of de mogelijke winst of het mogelijke verlies aan politieke rechten voor haar wel het meedoen aan den oorlog waard is. Misschien sluit zij zich dan wel bij den 'nationalen' vijand aan om verovering van meer politieke macht. Zóó volgende het voorbeeld door een deel der bourgeoisie aan het einde der 18e eeuw gegeven.

Thans komen wij tot de vraag: Is het internationalisme, dat steeds gepredikt is, irreëel? Is met de Internationale gevoelspolitiek gedreven, welke thans gebleken is niet op een werkelijken grondslag te berusten? Behoort, als het Mr. Troelstra gelukt de stukken van de gebroken vaas te verzamelen en te krammen, (het beeld is van De Vrijzinnig-Democraat) deze zoo spoedig mogelijk in een museum van oudheden te worden bijgezet, m.a.w. is de Internationale in Nationalen uiteengevallen?

Ons antwoord luidt: neen! Al is de klassentrijd in zooverre niet internationaal, dat belangentegenstellingen tusschen de arbeiders der verschillende naties blijven zoolang de behoeftebevrediging nationaal plaats heeft; er is voldoende belangengemeenschap tusschen 'de proletariërs aller landen' ook in de toekomst om als grondslag te dienen voor het bestaan der Internationale Sociaal-democratie.

De internationale solidariteit der arbeiders berust n.m. op het feit dat zij er overal belang bij hebben, onverschillig tot welke nationaliteit zij behooren, een grooter deel in het maatschappelijk inkomen te veroveren.

Moet deze strijd dan internationaal worden gevoerd? Men denke aan im- en emigratie, aan het aanvoeren van strijdbrekers, aan het belemmeren van den voortbouw aan de sociale wetgeving tengevolge van internationale concurrentie enz. Verder herinnere men zich dat niet lang geleden in Frankrijk de vraag aan de orde is gesteld of van vreemde arbeiders niet een buitengewone belasting zal geheven worden, omdat zij de

arbeidsgelegenheid der Fransche arbeiders verminderen en hen dus schade toe brengen. Voorts aan den strijd der Duitsche vakbeweging tegen de vreemde arbeiders en aan den strijd der Amerikaansche vakarbeiders tegen de immigratie uit Oost-Europa en Japan.

Aan al deze geschillen ligt ten grondslag het verschil in levensstandaard van de arbeiders der verschillende nationaliteiten. Het kapitalisme heeft de strekking het loon internationaal op een zoo laag mogelijk peil te nivelleeren. Het arbeidersbelang gaat eveneens in de richting van internationale nivelleering, maar dan op een hooger peil. Het middel daartoe is de internationale organisatie. Belangentegenstellingen onder arbeiders als waarop wij gewezen hebben te voorkomen of te verhinderen is haar taak, benevens het bevorderen van gemeenschappelijke belangen. Haar kracht in beide richtingen zal stijgen naarmate de arbeiders beter inzicht in hunne maatschappelijke positie krijgen, hoewel die kracht, als de tegenstelling op groote verschillen van levensstandaard berust, wel dikwijls nog niet groot genoeg zal blijken te zijn.

Op dit gebied, het gebied van den klassenstrijd, blijft internationale aaneensluiting dringend noodzakelijk. Werkstakingen welke om politieke redenen voor de erbij betrokken arbeiders belangrijk zijn, zijn dit voor alle loonarbeiders ter wereld. Internationale steunverleeningen mogen en zullen ook niet tot het verleden behooren. Blijkt het noodig den klassenstrijd internationaal te voeren dan is daarmede tevens bewezen dat internationale leiding niet gemist kan worden en in deze is de internationale organisatie van groote waarde. Degenen welke zich thans inspannen om haar te herstellen, doen geen monnikenwerk, maar verrichten een taak waarvoor de arbeiders der gansche wereld hun dank hebben te weten. Voor de toekomst der internationale organisatie hebben wij dan ook geen vrees.

De Internationale was echter in de gedachten en vooral in de gevoelens der arbeiders meer dan de internationale bond hunner nationaal gegroepeerde organisaties. In haar gedachten hecht de strijdende arbeidersbeweging aan het begrip ‘Internationale’ nog een andere beteekenis. Het is een complex van

gevoelens en gedachten, die leven in de loonarbeiders aller landen, voortvloeiende uit het gemeenschappelijke in hun economische positie en waarin door hen ook verweven is het aloude verlangen der menschheid naar wereldvrede. In hun internationale organisatie zagen de arbeiders het middel om dat verlangen te verwezenlijken, al was die organisatie voorhands nog niet sterk genoeg om anders te zijn dan een wapen waarmede gepoogd moest worden om aanvallen op den vrede af te weren.

Nu het betrekkelijke van het bovenstaande is gebleken, geve dit geen aanleiding om dit verlangen als ijdel te beschouwen, maar vrage men zich af of het niet langs een anderen dan den weg, dien men zich tot dusver voor oogen had gesteld, te verwerkelijken is.

Men zal o.i. de gedachte moeten prijs geven dat het de arbeiders alleen zijn, *die voor den wereldvrede strijden kunnen en zij alleen dezen tot stand zullen kunnen brengen*. Hieruit vloeit voort dat de sociaal-democratie haar optreden ten opzichte van den wereldvrede moet wijzigen.

Naar onze meening is wereldvrede slechts mogelijk als de behoeftebevrediging een overwegend internationaal karakter zal hebben verkregen; als dus de *volks*huishouding *wereld*huishouding zal zijn geworden. Wereldhuishouding ontstaat dan als de arbeidsverdeeling dermate internationale vormen aanneemt, dat het internationaal verkeer even onmisbaar zal zijn geworden als thans het nationale. Iedere storing in het wereldverkeer zal dan even sterk worden gevoeld als thans in het nationale. Dan zal men even zoo'n overwegend belang hebben bij de ongestoorde werking der wereldhuishouding als thans bij de volkshuishouding, zoodat oorlog tusschen staten even absurd zal wezen als eens tusschen Holland en het Sticht.

Waar de volkshuishouding ook een product is, ontstaan uit de samenvloeiing van kleinere economische eenheden, de volkshuishouding gegroeid is uit de stadshuishouding en deze weer uit de gesloten huishouding (Hauswirtschaft), zouden we kunnen vragen op welke gronden men onderstellen mag dat deze groei thans zijn hoogtepunt, het economisch leven zijn vollen wasdom bereikt zou hebben en met welk recht we dus aan de vorming der wereldhuishouding zouden mogen twijfelen? Reeds in de

huidige behoeftebevrediging is genoeg waar te nemen om te bewijzen dat die wereldhuishouding thans reeds groeiende is en al is het dan ook nog een teedere loot, voldoenden wasdom heeft bereikt om deze periode van verstoren van het wereldverkeer te doorstaan. Wij herinneren slechts aan de ernstige stoornissen in het economisch leven welke door de gedeeltelijke stopzetting van het wereldverkeer ten gevolge van den oorlog, reeds nu zijn veroorzaakt. Verder blijkt het uit het verloop der tegenwoordige economische crisis. Beperkte de crisis zich vroeger meest tot de oorlogvoerende staten, deze breidt zich uit over de geheele wereld. Geen werelddeel waar ze niet min of meer hevig wordt gevoeld, gelijk uit de economische berichten uit alle staten blijkt. Zonder groeiend economisch verband tusschen de verschillende staten zou de economische crisis zich nooit van een nationale, tot wereldramp hebben kunnen uitbreiden.

Het wereldverkeer krijgt dus van een aanvullend, hoe langer zoo meer een onontbeerlijk karakter. Zelfs de twijfelachtigste zal met het oog hierop wel moeten toegeven, dat de gedachte van de komende wereldhuishouding geen nieuwe wetenschappelijke conceptie is van den ‘alten Wahn’ maar dat integendeel die oude waan hoe langer zoo meer werkelijkheid zal worden. Wel moet men in het oog houden, dat de tegenwoordige storing in de economische circulatie niet alleen remmend, maar terugwerkend de wereldhuishouding beïnvloedt en dat als op het oogenblik in ons land b.v. een zeker herstel van het bedrijfsleven plaats heeft, dit mede mogelijk is door een terugval in de richting der volkshuishouding. Daarnevens steunt men thans nog op voorraden, welke alleen het wereldverkeer kan verschaffen, waardoor de verstoring van dat verkeer, bij voortduren der crisis des te sterker zal worden gevoeld. Zeker zal men er op moeten rekenen, dat in de eerste tijden na dezen oorlog de regeeringen er naar zullen streven de staten economisch meer onafhankelijk van elkander te maken, een streven dat met het oog op het nog overwegen der volkshuishouding, moeilijk zal kunnen worden tegengegaan. Men zij echter ook ten opzichte daarvan niet te zwartgallig, omdat de behoeften steeds zullen stijgen, alleen reeds door toenemende bevolking. De voldoening van die stijgende behoeften hangt af van de productiviteit der

voortbrengingsmiddelen en deze kan, voorzoover het de moderne staten betreft, slechts mede verkregen worden door meerdere internationale arbeidsverdeeling. Hoe de economische belangen der verschillende staten zich tengevolge van den oorlog zullen ontwikkelen, hangt in de eerste plaats van den uitslag daarvan af en men zal dezen hebben af te wachten, wil men zich niet volkomen in speculaties verdiepen.

Aangenomen dat de stelling omtrent de wereldhuishouding juist is, dan volgt daar uit, dat de internationaal-economische belangen van de arbeiders relatief zullen toe-, de nationaaleconomische belangen zullen afnemen. De wereldhuishouding zal slechts tot stand komen door het kapitalisme. Naarmate deze economische periode zich ontwikkelt, krijgt ook het kapitalisme belang bij den wereldvrede. Daarom is de burgerlijke vredesbeweging evenzeer of evenmin (dit al naar men de wereldhuishouding als komende ziet of niet) reëel als de socialistische. Tot het tot stand komen der wereldhuishouding werken niet alleen de arbeiders, maar ook de kapitalisten mede. Zij is het gevolg van de ontwikkeling der economische verhoudingen die kapitalistisch zijn.

Nevens een kapitalisme dat nationale belangen heeft, zal meer en meer een kapitalisme ontstaan dat op internationale berust en aan Prof. v. Embden moet zonder voorbehoud worden toegegeven, dat deze oorlog wel is waar niet zonder kapitalistische belangen ontstaan is, maar dat ook vele kapitalistische belangen er ernstig door benadeeld worden en dat het kapitalisme als zoodanig niet voor oorlogverwekkend mag worden uitgekreten, omdat evenzeer in het kapitalisme een strekking naar vrede is waar te nemen.

De beweging voor den wereldvrede zal dus niet alleen moeten steunen op de arbeiders, maar ook op kapitalisten, waarmede de sociaal-democratische propaganda rekening zal moeten houden.

De steunbeweging
(Vervolg van blz. 153)
Door
Is. P. de Vooys

Hoewel het ekonomisch leven zich in allerlei bedrijfstakken herstelde, bracht de oorlogstoestand een crisis van zoo grooten omvang als ons land in jaren niet heeft gekend. Bovendien kon in geen geval verwacht worden dat de werkloosheid zou verminderen. Het tegendeel was waar. De winter stond voor de deur, die toch altijd in allerlei plaatsen en in verschillende beroepen een stilstand van het werk of slapte in zaken meebrengt. Daarbij komt dat er bedrijven waren, die nog wel eenige maanden geregeld konden voortwerken, doch die daarna een gebrek aan bestellingen te verwachten hadden. Ook was de mogelijkheid volstrekt niet uitgesloten dat de voorraad van enkele grondstoffen uitgeput zou raken, waarvan het stopzetten van fabrieken het gevolg zou zijn.

Er was dus een noodtoestand voor groote aantallen personen, die nog verergerd zou kunnen worden indien van velerlei levensbenoodigdheden de prijzen gingen stijgen. Zelfs een gedeeltelijke demobilisatie van ons leger, die in algemeenen zin als een heugelijk feit te begroeten zou zijn, en voor velen een terugkeer tot hun normale werkzaamheid moest beteekenen, kon voor talrijke personen werkloosheid en gebrek veroorzaken.

Hoe diende nu de hulp ingericht te worden?

Niet voor het eerst moest deze vraag in ons land beantwoord worden. In de laatste dertig jaren hadden herhaaldelijk

crisissen de grootere en kleinere steden geteisterd, ofschoon nooit zoo dreigend. En nog verder teruggaande was bij den overgang van de 18e naar de 19e eeuw een verarming der arbeidersbevolking het gevolg geweest der bekende inzinking van het bedrijfsleven. Vooral dat stukje geschiedenis moest een waarschuwend voorbeeld blijven. De opleving der nationale geestkracht en de vermeerdering van de Nederlandsche productiviteit in de laatste vijfentwintig jaren verkregen, mocht in deze dagen niet verloren gaan.

Daarom zou niet zonder ernstige bezinning en zonder krachtige beproeving van andere middelen gegrepen mogen worden naar de oude methoden tot leniging van nood. Wat waren die methoden, en wat waren de gebreken ervan? Eigenlijk kan er bezwaarlijk van een methode gesproken worden, want de hulp zooals die vroeger verleend werd was slechts de meest voor de hand liggende daad, het uitreiken van voedsel tot het weren van honger.

Noodzakelijk moest daarnaast ook eenig geld verschaft worden en bij voortgezette nood ook kleeding en dekking, alles echter in zoo geringe mate dat de prikkel om verdiensten te zoeken krachtig werkzaam bleef.

Bij die prikkel liet men het echter niet, en kon men het niet laten, zoodra door physieke en moreele achteruitgang een verslapping en berusting in de armoede intrad. Dan liet men het niet over aan den werklooze om werk te zoeken, doch ging hem dit verschaffen en dwong hem dit te aanvaarden. Liefst werd daarvoor nuttig werk gezocht, dat eenige waarde had, doch als dit moeilijk te vinden was, zag men in het arbeiden van den werklooze, het onttrekken aan het lediggaan, een zóo groot voordeel, dat desnoods vrij doelloos werk aan hem opgedragen werd.

De uitwerking van deze handelwijze bestond kant en klaar in het oudere systeem van armenzorg. Het is misschien niet onbillijk te zeggen dat de Nederlandsche armenzorg al te lang door karigheid en arbeidsdwang gekenmerkt is geworden, juist omdat een groot deel der hulpbehoevenden bestond uit een soort werkloozen, voor wie deze behandeling raadzaam werd geacht. In elk geval waren ‘bedeeling’ en ‘werkverschaffing’ de middelen, die bij elken noodstand aangegrepen moesten

worden, en wier aanwending toevertrouwd werd aan de personen en instellingen, die uit liefdadigheid de zorg voor de armen op zich hadden genomen.

Over de nadeelen, die het systeem voor de eigenlijke armenzorg heeft, vooral omdat door de karigheid het ware pauperisme en het bedrog, en door de arbeidsdwang arbeidsschuwheid worden gekweekt, behoeft hier geen uitvoerig betoog gegeven te worden.

Het komt er thans op aan uiteentezetten waarom het systeem verderfelijk is voor groepen personen, die gewoon en bekwaam zijn zich zelf te redden, doch die door omstandigheden geheel en al buiten hun schuld daarin zijn belemmerd. Wanneer als een feit uit dagelijksche waarneming geconstateerd wordt, dat bedoelde personen een groote weerzin hebben, een wezenlijke schaamte om, wat in 't spraakgebruik heet ‘aan armenzorg te vervallen’, zoo kan dit slechts een overgevoeligheid schijnen om bedeeling en werkverschaffing te aanvaarden, waar toch de honger voor de deur staat. Toch is dit onjuist. Want zoo er eenig beginsel lag in de hardheid der oudere armenzorg, zoo was het juist het goede dezer weerzin-opwekking.

Daarin lag toch de betrouwbaarste prikkel om zich zelf tot het uiterste in te spannen voor eigen onderhoud. Wanneer echter de uiterste inspanning door de omstandigheden vruchteloos wordt gemaakt, en niet alleen voor een enkelen ongeluksvogel als uitzondering, maar voor hen die in volkomen normale verhoudingen zich bevinden als regel, dan moet die weerzin als een kostbaar goed beschermd worden, en behouden blijven voor normale tijden. Het eischen van een onderwerping aan de gestrengheid van armenzorg legt dan niet alleen een onverdiende vernedering op, maar breekt een kracht, die èn voor de persoon, èn ook voor de samenleving van beteekenis was. Want voor de persoon beteekent die kracht zijn zelfstandigheid, voor de samenleving zijn productiviteit en vermogen tot ontwikkeling.

Daarmede is echter het verderfelijke nog volstrekt niet volledig aangewezen. De tijdelijke vernedering zou te boven gekomen kunnen worden. Het ergste is dat door een karige bedeeling, vooral wanneer die vrij lang voortgezet moet worden,

een physieke en in nauw verband daarmede ook een moreele verslapping intreedt, die niet alleen op den huisvader maar op het geheele gezin inwerkt. Het feit dat het geregelde werk is opgehouden en verveling nauwelijks te vermijden valt, is al een ontzenuwende factor. Daarom schijnt werkverschaffing toch nog zoo kwaad niet. Deze kan echter een zuiver kwaad worden, indien daardoor de omvang en de duur van de werkloosheid wordt vergroot, en tevens indien daardoor de werklooze in de verleiding komt om zoo min mogelijk zijn best te doen, zich weinig te vermoeien en 't werk zoo lang mogelijk te rekken. Is het verschafte werk iets dat nuttig en noodig is, dan zal het ook stellig uitgevoerd worden. De verschaffing beteekent dan vervroeging of verschuiving van het werk, dat wil zeggen vermindering van de arbeidsgelegenheid op een later tijdstip.

Wordt dan bovendien op grond van het eenigszins kunstmatige der werkverschaffing aan den arbeider minder loon betaald, zoo is hij in elk geval de dupe. En dit geldt te meer omdat op die wijze de standaard van zijn arbeidsvoorwaarden omlaag zakt, waardoor voor een vrij langen tijd zijn inkomen gedaald zal blijken.

Dat zou nog niet verderfelijk genoemd mogen worden, indien de loonen zoo hoog waren, dat er wel wat af kon, zonder dat de lichaamskracht en ook de productiviteit der arbeidersklasse er door werd geschaad. In ons land is dat echter niet het geval. Door een lange reeks van jaren zijn de arbeidsloonen beneden het redelijke minimum geweest en soms zelfs aanzienlijk daar beneden. Waar ook thans weer een verouderde ekonomische beschouwing ingang tracht te vinden om de loondaling te profeteeren en als een noodwendigheid te verontschuldigen, moet de beteekenis van dat redelijk loon-minimum - fair wage - even in 't kort uiteengezet worden. Dat past geheel in 't verband van deze beschouwing over de steunbeweging, omdat de belangrijkste vooruitgang in ons land ten nauwste samenhangt met het bereiken van een loonstandaard nabij of boven het redelijk minimum, en omdat het voor onze toekomst van groote beteekenis zaI zijn of dit thans kan worden gehandhaafd.

* * *

In het ouderwetsch ekonomisch betoog moet de arbeid met het kapitaal het voortgebrachte product verdeelen. Krijgt de één grooter deel van de opbrengst zoo moet er voor den ander minder overschieten. Wanneer nu in een oorlogstijd een groote kapitaalvernietiging plaats vindt, zal er een sterke navraag ontstaan en stijgt de rente. Daar nu in de rente het aandeel van 't kapitaal in de productie uitdrukking vindt, moet het arbeidsloon noodzakelijk dalen. Eenvoudiger luidt nog het betoog dat het loon door vraag en aanbod bepaald wordt. Bij groote werkloosheid zal wegens de slechte gang van zaken de vraag naar arbeidskrachten gering zijn, en vanzelfsprekend het aanbod buitengewoon groot. Voorts wordt nog meer laag bij den grond beweerd dat de onkosten en het risico van den werkgever, wanneer hij thans nog arbeid laat verrichten, zoo enorm zijn toegenomen, dat een normaal loon er niet op kan overschieten. Is het nu aanmatigend wanneer de arbeiders vragen dat de loonstandaard, zelfs dan wanneer hen expresselijk om hen aan den gang te houden werk wordt ‘verschaft’, zal worden gehandhaafd? De ontwikkelde arbeiders weten wel dat vraag en aanbod invloed uitoefenen op het loon, en zij weten ook wel dat de bedrijfsonkosten zoo hoog kunnen worden dat tijdelijk de winst verdwijnt, doch zij hebben in een reeks jaren getracht op de beweging van het loon invloed uitteoefenen. Want de feiten en de ervaring hebben hen geleerd dat het werkelijk loon nog iets anders is dan het loon dat in ekonomischen zin door den werkgever kan worden afgestaan. Gewoonlijk stond het er beneden, juist doordat er steeds een te groot aanbod bestond van arbeidskrachten of wanneer dat aanbod niet bestond werd het door de werkgevers in het leven geroepen door talrijke middelen; o.a. door technische bedrijfsverbeteringen. De vakvereeniging zocht en verkreeg invloed op dat aanbod door een reeks middelen, die tegen die der werkgevers inwerkten. In den strijd die aldus gevoerd werd ontstond het standaardloon, dat de arbeiders in hun bestaansinkomsten eenige stabiliteit moest verzekeren. Dit alles is niet verkregen dan door groote moeite en aanzienlijke offers. Toch dreigt het steeds weer verloren te gaan indien er een ekonomische crisis uitbreekt, daar deze aan een groot deel der arbeiders het geheele inkomen ontneemt. Vandaar dan ook

dat de werkloosheid door de arbeiders dubbel gevreesd wordt, zoowel van wege de nood die daardoor ontstaat, alsook door het vernietigen van hun organisatie-werk.

Dit laatste gaat echter niet zoo vlug en automatisch als sommige theoretici meenen. Terwijl de werkgevers zich als regel sterk verzetten tegen loonsverhoogingen, zijn zij volstrekt niet onmiddellijk er op uit om de loonen te verlagen. De loonsverhooging brengt hunne bedrijfsberekeningen geheel in de war, en eischt dus verandering in de productieprijzen, die gewoonlijk slechts met moeite doorgezet kunnen worden.

De ekonomische crisis, en vooral een zooals door den oorlog werd veroorzaakt, kenmerkt zich niet zoo sterk door prijsdaling als wel door het stil zetten of verminderen der productie. Deze laatste kan zelfs wel gepaard gaan met prijsstijgingen. Daarom is er voor de werkgevers geen directe aanleiding om den loonstandaard te drukken. Dit geldt te minder, zoolang de geleidelijke stijging der loonen een resultaat heeft gehad, waarop in het ekonomisch betoog veel te weinig is gelet, namelijk een gelijktijdige stijging in de productiviteit, zoowel naar de qualiteit als naar de quantiteit van wat voortgebracht werd.

Er bestaat ongetwijfeld een samenhang tusschen de bekwaamheid en de vaardigheid van den arbeider met zijn loonstandaard. Er is een breede ervaring die aantoont dat het arbeidsloon, als deel der productieprijs van eenig artikel kan afnemen, terwijl toch het inkomen van den arbeider stijgt. Van natuurwetenschappelijk standpunt behoeft dat niet te verwonderen. Zoowel voor lichamelijken als geestelijken arbeid is er een geregelde hoeveelheid energie noodig, die door voeding en verpleging moet worden onderhouden en aangevuld. Evenmin als een ondervoed kind geschikt is op school leerstof op te nemen en de hersenen niet voor ontwikkeling vatbaar zijn, zoolang het lichaam belemmerd wordt in den groei, evenmin kan de arbeider werk van hoogere intensiteit verrichten, indien hij niet in staat is door rust, voeding, afwisseling en ontspanning, zich van de gevorderde inspanning te herstellen. Dat heeft niet alleen beteekenis voor de intellectueele beroepen, doch ook voor den arbeid in de industrie, waar het vooral op oefening aankomt. Het is toch een bekende ervaring dat er streken

zijn, waar eenige industrietak bij uitstek tot bloei kan komen, omdat reeds meerdere geslachten van arbeiders eraan verbonden waren en de vaardigheid tot het werk onder hen tot ontwikkeling kwam. En dit geldt voornamelijk dan indien de loonen ook tot een bepaalden graad van welvaart in staat stellen. Waar dit niet het geval is, kan de industrie zich slechts met moeite handhaven.

Wie van uit dit inzicht de opbloei onzer Nederlandsche industrie en ook de herleving van onzen landbouw heeft waargenomen, en dus de loonstijging niet gezien heeft als een gevolg, maar ook mede als een oorzaak van een krachtiger nationaal leven, gevoelt het gevaar van een loondaling, omdat die niet uitsluitend voor een noodtoestand zou gelden, doch zich zou voortzetten door een reeks van jaren. Het ware een sterke achteruitgang voor ons geheele volk.

Maar evenzeer is het te vreezen dat een langdurige werkloosheid een groot aantal der arbeiders zou uitputten, hen lichamelijk en moreel zou knakken, zou doen vervallen tot armenzorg.

* * *

Het voorgaande maakt het wellicht begrijpelijk dat de arbeiders, die de oorlogscrisis als een onverwachte lawine van honger en nood over zich heen zagen vallen, en die begrepen dat zij voor korter of langer van steun afhankelijk zouden zijn, vroegen of eischten al naar hun uitingswijze, dat de steun niet het ‘karakter van armenzorg’ zou dragen. Door deze woorden waren de filantropen niet zonder recht gegriefd. De armenzorg toch heeft zich wel niet geheel ontworsteld aan de ouderwetsche begrippen van karige bedeeling en arbeidsdwang, doch de leidinggevende filantropen hebben met groote ijver en toewijding getracht andere begrippen ingang te doen vinden. Zij eischen een individueele behandeling voor de hulpbehoevenden, mildheid voor hen, die onverdiend in armoede geraakten; opvoedende zorg voor de verwaarloosden en ongelukkigen, die weer tot zelfstandigheid teruggebracht kunnen worden; en slechts harde tucht voor hen, die door ondeugden en parasitisme de armoede in hun gezin brachten. Juist zij erkennen dat de werkloozen

onder de vakbekwame arbeiders niet op behoorlijke wijze door armenzorg kunnen worden geholpen, en ondersteunen de sociale maatregelen en instellingen, die het op andere wijze beproeven. Daarmede is echter volstrekt niet gezegd dat de armenzorg niet een groote taak had te vervullen in de steunbeweging en dat de ervaring der filantropen zonder schade zou kunnen worden gemist.

Wat toch is de directe practijk, waarmede de steunbeweging te maken kreeg? Een zeer groot aantal personen meldt zich aan om hulp. Daaronder zijn er velen, die de hulp onmiddellijk verdienen, en wier opgaven omtrent hun nood volkomen juist en betrouwbaar zijn. Er zijn echter ook veel personen, die in de steunbeweging een gemakkelijker en ruimer armenzorg zien, of die niet opzien tegen een verkeerde voorstelling van hun toestand, om een nieuwe gelegenheid tot het verkrijgen van inkomsten op den proef te stellen.

Vooral in de groote steden bestaat er beneden het peil van de eigenlijke vakarbeiders een menigte van zoogenaamde losse of gelegenheidsarbeiders, die door de verdiensten van vrouw en kinderen gevoegd bij de hunne slechts een zoo gering inkomen weten te verwerven dat dit eigenlijk steeds armoede beteekent. Zij vormen voor de armenzorg het buitengewoon moeilijke element, waaruit aldoor weer een terugval plaats vindt in gebrek, en dat toch zooveel mogelijk buiten de bedeeling gehouden moet worden. Het is duidelijk dat deze lieden door de crisis sterk te lijden hebben, en dat zij in groot aantal naar de aanmeldingsbureau's stroomen. Deze kregen dus te maken met een drietal categoriën, de bekwamere vroeger zoo goed als steeds zelfstandige vakarbeiders; de halfslachtige, minder bekwame half valiede personen, die weleens een vak beoefenen, soms handel trachten te drijven of allerlei sjouw-, los en boodschapwerk aanvaarden, en die een geleidelijken overgang vormen tot de eigenlijke derde soort, de paupers. Hoe gemakkelijk het ook is dat onderscheid op te stellen, zoo moeilijk is het de zich aanmeldende personen daarnaar intedeelen. En toch is dat noodig om ze op practische wijze te helpen.

Voor de paupers toch is de armenzorg ingericht, en het zou geheel verkeerd zijn geweest hen daaraan te onttrekken en op-

tenemen in een steunbeweging, die toch altijd min of meer geimproviseerd moest gaan werken.

De bekwamere arbeiders daarentegen moesten ongetwijfeld anders geholpen worden. Weliswaar konden hen geen inkomsten verschaft worden naar de maatstaf van hun standaardloon, maar zij moesten toch zooveel mogelijk in staat gesteld worden om zonder physiek en moreel verval den kwaden tijd door te komen. Een minimum inkomen, voor voeding allereerst, doch ook voor allerlei andere directe benoodigdheden, moest hen in staat stellen hun huishouden en hun moed bij elkaar te houden. Een dergelijk minimum is echter niet ver verwijderd van het bedrag, waarmede de tweede kategorie der hulpzoekenden in normale tijden steeds moet toekomen. Wordt hen dit inkomen zonder werk toegekend dan bestaat het groote gevaar dat deze omvangrijke groep arbeiders er geheel op gaat leunen, er op gaat rekenen, en om er zich van te verzekeren niet tegen allerlei verkeerde practijken zal opzien.

Zij zijn het vooral die de steunbeweging zoo bemoeilijken. Want het is niet het minst met het oog op hen dat de uitkeeringen laag gesteld worden, te laag voor de betere en bekwamere arbeiders. Het is ook ter wille van hen dat een controle op de eerlijkheid der opgaven wordt ingesteld en noodzakelijk is, een controle die de zelfstandige arbeiders pijnlijk treft, en hen de steun doet gevoelen als gelijksoortig met de gevreesde en gehate armenzorg.

Toch is het duidelijk dat wanneer er gestreefd wordt om de steun zoo goed mogelijk in te richten en dus rekening te houden met de vroegere positie der hulpzoekenden de kennis en ervaring der leiders van armenzorg niet kon worden gemist. Omgekeerd was echter hun bijstand niet voldoende, maar vereischte een noodzakelijke aanvulling. Deze moest komen van de arbeiders zelve en wel van de vooraanstaanden, die de organisaties vertegenwoordigden. Terwijl de filantropen het pauperisme en zijn gevaren uit aanschouwing kenden, wisten de vakvereenigingsmannen wat de hoogeren en zelfstandigen onder de arbeiders behoefden.

In het Koninklijk Nationaal Steuncomité werd de samenwerking tusschen vakbeweging en armenzorg beproefd, terwijl

daartusschen zich de vertegenwoordigers bevonden van den socialen voorzorg ter bestrijding van de werkloosheid. In de vele gemeentelijke steuncomite's is dit echter niet steeds het geval geweest, en had naar oud gebruik de armenzorg nog voor een groot deel de leiding. Het is een moeilijke taak geweest van het nationale comité om te trachten daarin eenige verbetering te brengen, en om in elk geval te verkrijgen dat de plaatselijke steuncomité's rekening hielden met den verschillenden aard der hulpbehoevenden. Welke middelen zijn daartoe aangewend?

(Wordt vervolgd).

Boeken, menschen en stroomingen

Strijdbare onzijdigheid
Gedachten over Oorlog en Vrede, door Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman.

Er is onder deze gedachten eene die de leiding heeft: dat namelijk de zaak van het recht de voorrang behoort te hebben boven het vaderland.

Een andere voorname gedachte is deze: dat oorlog terzijdestelling van recht, terwille van macht, beteekent, en dat dit, hoewel soms noodzakelijk en gerechtvaardigd, in zichzelf niet valt goed te keuren.

De beste oorlogen zouden dus die zijn, waardoor het weerbarstig lid van een statenbond bedwongen werd. Want door tot die bond toe te treden zou dat lid de andere verbonden staten het *recht* hebben gegeven hem, als het zijn plichten niet nakwam, aan te vallen. Dientengevolge zou de rechtsvraag vooruit onaantastbaar zijn, en kon daarover geen strijd ontstaan.

Minder voortreffelijk, maar toch ook toelaatbaar, zijn de oorlogen ter verdediging van het vaderland. Natuurlijk alleen ingeval de zaak van het land met die van het recht samenvalt.

Daar evenwel zelden een volk in den oorlog gaat zonder van die samentreffing overtuigd te zijn is het billijken van welke vaderlandsche oorlog ook, in wezen een handeling die minder door het recht dan door het toeval van de geboorte verantwoord wordt.

Het talent van Mr. Lohman bestaat hierin, dat hij, voortdurend verband houdend met deze denkbeelden, rustig, helder en indringend weet te spreken tot de lezers van een nederlandsch dagblad.

Het spreekt vanzelf dat hij dit niet zou kunnen, als hij niet sommige vaderlandsche vooroordeelen met hen gemeen had. Als hij vaststelt dat Filips II en Lodewijk XIV even overtuigd van hun goed recht waren als wij Nederlanders, laat hij er koelbloedig op volgen: Maar zij vergisten zich. Doch niettemin vergt het geen gewone bekwaamheid een overtuiging waarin het begrip recht boven dat van vaderland uitstijgt te doen heenschijnen door de dagelijksche lektuur van een groep Nederlanders.

Ware de heer Lohman een Engelschman, dan zou hij nu aan de zijde van Asquith staan, en in de schending van de belgische onzijdigheid de heiligste oorzaak zien voor oorlog met Duitschland. Als Nederlander is hij België dankbaar omdat het zijn plicht gedaan en zijn goed recht verdedigd heeft, maar ziet hij tevens, bij Engelschen zoowel als Duitschers, de weinig idëeele oorzaken. ‘Deze wereldkrijg heeft niets te maken met eenig grootsch ideaal, met vrijheid of recht of godsdienst of cultuur. Het is louter een strijd om de oppermacht.’

Waarom zouden de staten ook anders strijden, sedert -

Sedert het Congres van Weenen, zegt Mr. Lohman. Hadden toentertijd de diplomaten de goede gevolgen van de fransche Revolutie voortgezet: de volken belangrijker gevonden dan de vorsten, niet, terwille van herstel en verrijking van vorstenhuizen, volken die niet bij elkander hoorden, saamgevoegd tot staten, maar *alle* volksgroepen en gemeenschappen gelijk-berechtigd tot een bond vereenigd, dan zou toen al bereikt zijn wat nu nog te wenschen blijft.

‘Nu men toch de kaart van Europa moest herzien en nieuwe grenzen vaststellen, had men allereerst op de belangen der volken, niet op die der dynasten moeten letten, en regelen moeten trachten te vinden, waaraan de staten zich hadden te houden op straffe van te worden afgesneden van het geheel. Het vroegere “evenwicht”, in het leven geroepen door de steeds

wisselende belangen en inzichten der Vorsten, had moeten worden vervangen door een *op het recht gegrond evenwicht*.

Maar het Weener Congres ging dien weg niet op. Het ging uit van eene gelijke verdeeling van *macht* tusschen de voornaamste volken. Men trachtte, tegenover het revolutionaire Frankrijk, dat in toom moest worden gehouden, de groote Mogendheden met de handhaving van het evenwicht in Europa te belasten.

Geheel het Statenstelsel zou in zijn wezen berusten op de *macht* der *groote* Mogendheden. Maar die macht werd, omdat men met allerlei dynastieke belangen te rekenen had, op zoo onhandige wijze over Europa verdeeld - Engeland stond er echter feitelijk bijna geheel buiten - dat op den duur die machtsverdeeling niet in stand kon blijven.'

Het is een soortgelijk verwijt als Saint-Yves d'Alveydre tegen het Congres van Westfalen inbracht. 'Voilà trois maisons souveraines qui viennent d'équilibrer dans la guerre leurs armées et leurs budgets; leur but à toutes trois a été de mettre la main sur l'Allemagne tout entière; mais ne pouvant y arriver, elles s'entendent à la fin, non pour y créer des Etats indépendants et égaux, comme Henri IV voulait le faire dans toute l'Europe, mais pour prendre, l'une la Bohème, l'autre une partie de la Poméranie, l'autre enfin l'Alsace.' Dit was dat bedriegelijk evenwicht, zegt ook hij, dat inderdaad niets anders was dan een tijdelijke overeenkomst van vorsten en strijdmachten. Kort gezegd: het was de oorlog als instelling, de onafgebroken bedreiging met een 'révolution d'en haut.'

Het is geen wonder dat tegenwoordig de gedachten teruggaan naar het plan van Hendrik IV: een europeesche statenbond.

Zonder de volken te raadplegen werd in 1648, - met verkrachting van aan de volken gedane beloften werd in 1815, - die 'anarchie diplomatico-militaire' ingesteld, die Europa telkens weer teistert met slachtingen en verwoestingen en voor en na dwingt tot altijd zwaarder bewapening. Inplaats van de samenhang van gelijk-berechtigden, is de wedijver om de meeste macht het beginsel waarnaar geleefd wordt.

Tegenover deze leefregel - die van de staten; ook soms die van de enkelingen? - tracht de drang naar rechtsgemeenschap,

telkens teruggedrongen, telkens weer zich doortezetten. En niet enkel van rechts-gemeenschap. Goedheid en schoonheid oefenen in de menschelijke samenleving misschien nog grootere werking uit. Dit bedenkend valt het licht zich bewusttemaken dat onder recht niet in de eerste plaats geschreven recht verstaan moet. Geschreven wordt er van ons recht inderdaad heel weinig. Alleen de bindende overeenkomst heet zoo, en dan nog pas eigenlijk wanneer een bevoegde macht is aangewezen om haar te handhaven. De bemoeiing met dit geschreven recht stelt zelfs bloot aan het gevaar in rechts-*gevoel* achteruit te gaan. J.C. Bloem erkent (zie de Varia in dit nummer) dat de schending van de belgische onzijdigheid hem niet onmiddelijk ergerde. In aanmerking genomen dat het volkenrecht 'onafdwingbaar' is, achtte hij de schending ervan *juridisch* vergefelijk. De heer Lohman wil aan de macht van dit *juridisch* niet toegeven. 'Ook zonder een afgekondigde wet en zonder rechterlijke uitspraak wist men reeds in de vroegste tijden zeer goed dàt er recht en onrecht is, alsmede wàt recht en wàt onrecht is.' Het bestaan van dit ideëele recht geeft voor hem waarde aan het geschrevene. En dáárom kunnen oorlogen toelaatbaar zijn omdat zij in het geschrevene dit ideëele recht verdedigen. De ontwikkeling van de menschheid schijnt hem dan ook bepaald door haar rechtsontwikkeling. De verledene; maar ook de toekomstige. Een bond dunkt hem mogelijk, nu reeds, van die kleine staten die door arbitrage-overeenkomsten toch al oorlog tusschen zich zoo goed als ondenkbaar hebben gemaakt. Grootere, weinig krijgszuchtige volken zouden zich bij hen kunnen aansluiten. Staatspartijen konden gevormd worden met het doel om die aansluiting voor te staan....

Of echter, waar de groei van de staten geheel gericht is op de ruimte die zij in het buitenlandsche handelsverkeer willen innemen, hun bond op het ideaal van Mr. Lohman gelijken zou? 'De taak der Regeeringen' - zegt hij - 'is niet de ingezetenen te helpen aan voedsel en rijkdom', en elders: 'Indien elke Mogendheid zich enkel met hare binnenlandsche aangelegenheden bezighield, geen zaken of business-politiek voerde, maar de ontwikkeling van handel en industrie alleen aan de *maatschappelijke* krachten overliet, en aan die gezonde staats-

bemoeiing die zich bepaalt tot het scheppen van gunstige gelegenheid voor ontwikkeling (wegen, kanalen, havens, enz. enz.); indien -' Ja, indien. - Maar tegelijk weet ook de heer Lohman dat de tegenwoordige staten zoo niet zijn. 'Het beschikken over een haven, het aanleggen van spoorwegen in nog minder ontwikkelde of armere landstreken, het bezit van mijnen en diamantvelden, het zich verzekeren van invloeden op zwakkere vorsten en landen, ten einde daar, met geheele of gedeeltelijke uitsluiting van concurrentie, de rijkdommen van den bodem te exploiteeren, het bezetten van alle gewichtige punten op den aardbodem, ten einde het "buitrecht" te kunnen uitoefenen en zoo alle mededingers te kunnen overtroeven, ziedaar eenige der hoofdmotieven die de "groote Mogendheden" leiden. Het is niet te doen om rechtshandhaving, maar om geld, om voorrang, om macht; om eigen ingezetenen boven alle andere te bevoordeelen.' Ik wil niet vragen wie het zijn die daarop aandringen, of het niet die ingezetenen zelf zijn, de eigenste voor wie Mr. Lohman de hulp van de vrije werking van 'maatschappelijke krachten' en een 'gezonde staatsbemoeiing' bedingen wil. Ook Mr. Lohman kent die vraag en weet dat 'de particuliere belangen van groote en rijke geldbezitters en ondernemers' in de regeeringen van de staten meespelen. De heele moeielijkheid, die niet enkel het staatkundig stelsel van Europa, maar veel meer het maatschappelijk en handelsstelsel van de heele wereld raakt, doemt hier op tusschen de schijnbaar zoo zekere regels, - en niet ik zal ze oplossen.

Liever wijs ik op de eenstemmigheid, die, ook blijkens dit geschrift, in de nederlandsche gevoelens ten opzichte van de naastbijliggende oorlogvoerenden tot uiting komt. Voor België voelt men bewondering en eerbied, in Duitschland laakt men de aanmatiging en beklaagt men de grootheidswaan, tegen Engeland houdt men zich op zijn hoede en Frankrijk gunt men zijn verbeterde kansen. Dit zijn, als ik me niet vergis, de sobere lijnen van een niet kleurlooze, naar levende onzijdigheid.

Van België sprekende zegt de heer Lohman - en zijn rechtsgeleerde woord moge gezag hebben tegenover buitenlandsche broederen -, dat aan die staat 'zekere verplichtingen waren opgelegd die het trouw is nagekomen.' 'De verplichting om

Duitschland of een ander land *lief te hebben* was niet voorgeschreven' laat hij er op volgen. En elders: 'Er zijn dikwijls genoeg tractaten gemaakt waarbij het recht om troepen door te laten wederzijds bedongen werd, maar niet één staatsman of schrijver over internationaal recht is ons bekend, die betwist, dat zònder zulk een tractaat, de Staat het doortrekken van legers niet heeft te gedoogen, *en dat dit dus niet mag*.'

Ten opzichte van Frankrijk vindt hij de gevoelens van lang doorwerkende haat begrijpelijk die de afstand van Elzas-Lotharingen heeft nagelaten. De militaire leiding, meent hij, gewend haar doel slechts door geweld te bereiken, voelt niet dat een volk instincten, inwendige gevoelens heeft, die soms eeuwen blijven sluimeren, doch ten slotte weer te voorschijn komen.

Tegenover de machtsuitingen van duitsche en ook van engelsche zijde daarentegen, dient hem dat rustig sarkasme dat door een aanhaling scherper kastijdt dan door een verhandeling.

Zoo noemt hij de heidelbergsche hoogleeraar Hermann Oncken. Het heeft mij wel eens verwonderd dat diens werk Das Zeitalter Wilhelms des Grossen voor een geschrift van allereerst wetenschappelijke waarde doorgaat, zoo klaarblijkelijk is het een pleitrede voor Pruisen en Bismarck. Maar welk een dom Duitscher moet hij zijn, die de kleine staten - als klaploopers, zich voedend op kosten van de grooten - juist goed genoeg acht om door deze verwoest te worden. Zullen wij hem naar Weimar verwijzen, en dan vragen welke falanx van groote geesten het Duitschland van zeventig heeft voortgebracht? Of naar Zwitserland, en hem leeren eerbied te hebben voor Burckhardt, vele malen zijn meerdere?

De gedachte van de hegemonie is in duitsche hoofden zoo vast geworteld dat wijsheid noch fatsoen haar kunnen uitrukken. Een beminnelijk medewerker van het Jahrbuch der geistigen Bewegung, Dr. Berthold Vallentin, schrijft in de Frankfurter Zeitung van 30 Oct. ll.: 'Jedes der grossen europäischen Völker hat seine Blüte gehabt. Nach einander haben Italiener, Engländer, Spanier und Franzosen das Zepter der Welt geführt...Nur wir *Deutschen* sind noch nicht zu dieser europäischen Machtstellung gelangt.' Ik wijs niet op de onvolkomenheid van deze geschiedschrijving, maar alleen op dit wonderlijk

ongeduld naar een wereldbeheersching. Zeker ligt het in de aard van rassen en naties zich uitverkoren te voelen en een diep besef te hebben van eigen bizonderheid. Maar dat kleine volken dit vooral niet minder deelachtig zijn dan groote, bewijzen Griekenland en Palestina, de italjaansche steden en de republiek van de Zeventien Provinciën. Wat wil men dan eigenlijk, met het gevoel van deze voortreffelijkheid te binden aan de verwachting van een wereldrijk? Het eerste een ingeboren besef van eigenaard, wortelend in het ras, hoe weinigen van dat ras er ook bestaan mogen. De tweede een aangekweekte en opgekoesterde meening van de macht die men door zijn groote aantal kan oefenen.

Zonder twijfel zal, wanneer er in Europa meer Duitschers zijn dan andere menschen, en al deze Duitschers met zorg en ijver hun oorlogsplichten waarnemen, de kans groot zijn dat Europa eens door Duitschers overheerd zal worden. Te eerder, wanneer allen in de beteekenis van kleine staten hetzelfde inzicht toonen als Prof. Oncken. Maar ik vraag me af of door deze overwinning van het getal, de meerderheid van de duitsche géést zal bewezen zijn.

De heer Lohman wendt zich tegen uitlatingen zoowel van engelsche als van duitsche schrijvers en getuigt daardoor naar beide zijden van die strijdbare onzijdigheid, die in deze dagen onze houding bepalen moet.

In één spreuk uitgedrukt: het recht, ook van de kleinen, staat boven het getal.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Jacob Israël de Haan: Libertijnsche Liederen, Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon 1914.

Binnenkort zullen we, in een bundel Joodsche Liederen, Jacob Israël de Haan als dichter van het Zionisme kunnen waarnemen. Als zoodanig heeft hij ons altijd het meest geboeid en heeft hij zich onder zijn tijdgenooten van na 1900 een bizondere plaats veroverd. Daarnaast evenwel is hij de zanger van deze Libertijnsche Liederen.

'Les Libertins d'Anvers, Légende et Histoire des Loïstes' luidt de titel van een werk dat George Eekhoud twee jaar geleden heeft uitgegeven. Het is een bitter genoegen, in dat boek de verheerlijking van het weelderig en lustig Antwerpen voor en tijdens de Hervorming te lezen, nu, terwijl de stad leeg en verwoest is en hier een puinhoop, elders een kerkhof lijkt. Trouwens, het verhaal zelf toont al een ondergang. In het Antwerpen van de Renaissance, met zijn heidensche mythen, overblijfselen en feesten, ontluikt te midden van een bevolking in wie de lust van de zinnen niet alleen altijd is blijven sluimeren, maar zich gedurende pracht- en vreugde-lievende jaren weidsch heeft botgevierd, als een bloem deze schoone lichtzinnige, al te welmeenende knaap Eloi of Loïet Pruystinck, van beroep leidekker. Met aan de eene zijde zijn bekoorlijke, zelfopofferende liefste, Dillette, aan de andere zijn valsche vriend Peer, die beulsknecht werd, leeft hij in de volksverbeelding als de Heiland van de zinnenlust. Niet enkel de ziel, ook de zinnen, was zijn leus. Er gaat een verhaal dat hij Luther zou bezocht hebben, in de dwaze hoop dat deze de waarheid van zijn leer zou bevestigen.

Zeker schijnt het dat Luther bij geschrifte tegen hem en zijn leer gewaarschuwd heeft en dat hij 25 October 1544 verbrand werd als aanhanger van David Jorisz. Het was de tijd toen er zeer veel sekten waren, van strenge Calvinisten tot naaktloopers. Eene daarvan waren de Loïsten, wier andere naam Libertijnen was.

Naar dit boek van Eekhoud, waarin het weefsel van legende en geschiedenis niet altijd gelijk van mazen is - met name schijnen de overleveringen die de schrijver uit de mond van een Mme Williams zegt te hebben opgeteekend ons maar weinig steekhoudend, terwijl ook in de aaneenrijging van beter gewaarborgde gegevens de schrijver wel eens wat groote ruimte laat tusschen waarheid en waarschijnlijkheid - naar dit ongelijke, maar in stof rijke en in uitvoering krachtige boek heeft De Haan het gedicht gemaakt dat het omvangrijkste en het voornaamste van zijn bundel is. Antwerpsche Libertijnen heet het en Libertijnsch is het woord dat hij ook voor zijn andere gedichten bijbehoudt.

Een omvangrijk gedicht, dat alleen drie vijfden van het heele boek beslaat. En als staal van zijn kunst het voornaamste, omdat wel bizonder door zijn veelmaal herhaald gebruik van een eigenaardige strofe De Haan hier zijn kunnen toont.

Die strofe is eigenaardig. Zij bestaat uit maar vier regels. Doch waarvan de eerste zeven, de tweede drie, de derde vier, de vierde twee jambische voeten heeft. Dat zijn dus vier verschillende regellengten, en de eerste daarvan een zeer ongewone. Ongewoner evenwel dan deze indeeling, die tenslotte op keus, dus op willekeur berusten kan, is de bewegelijkheid van De Haan's ritme. Iedere regel is een heel vers, dat dus een ademtocht uitput. Dit doet het lange vers evenzeer als het kortste. Vanzelf dus dat de zwaarten van de accenten, de vers-gewichten, in de verschillende regels, toe- of afnemen in omgekeerde orde met hun lengte. Daarop nu juist is De Haan's ritme buitengewoon ingericht: terwijl hij namelijk de jambe als grondslag kiest, en daarvan nièt afwijkt, vloeit en vlijt en windt en wendt zich zijn stem door iedere afwisseling van maten die hij voor een bewegelijk evenwicht noodig heeft. Hij is bewust maatvast, wat ook wel blijkt uit zijn trouwblijven aan een voorgeschreven stelsel van regellengten. Maar hij is tevens zoo

los en vrij in zijn ritmische beweging dat alleen zijn stem aan het woord schijnt en de maat zich niet anders verraadt dan in de onveranderlijkheid van het aantal lettergrepen.

Van de prediker Tanchelin (omstreeks 1100) lezen we:

> Hij droeg, gaande als in droom, rozen en goud in 't golvend haar;
> Van zijn tartend-schoon kleed
> Stonden de plooien stijf en zwaar,
> Zilver-sameet.

Wie deze verzen natuurlijk naspreekt, zal de waarheid van al het gezegde opmerken. De vastheid van maatgang, het zwaarder en lichter worden van de gewichten, de buitengemeene afwisseling van maten, zoodat jamben, spondeën en trocheën, daktylen en anapesten elkander opvolgen, en de geheele willigheid waarmee de stem zich tot een sneller of langzamer, een lichter of zwaarder spreken, ondanks de gebondenheid aan maat en aan rijmen, leent.

Ook van de rijmen mag wel iets gezegd worden. Zij zijn eenvoudig, maar niet zonder keurigheid. Telkens weer valt het in 't oor hoe De Haan van de aanwezigheid van een ongewone eigennaam een goed gebruik maakt om het snoer van zijn rijmen te verrijken, of hoe hij aan de mogelijkheid van een verrassend rijm tegelijk een schilderachtige trek ontwint.

Van de kettersche kloeffers of klompdragers sprekend, zegt hij:

> Het verst ketterden buiten de ban van de kerk de kloevers,
> Liefde en lust was hun deugd,
> De dokjongens, de schoone boevers,
> Dartel van jeugd.

Later, het verblijf van Dürer in Antwerpen beschrijvend:

> Toen Albert Dürer kwam in waardschap bij Arnold van Lier,
> Burger in een paleis,
> Die koningen gaf vrij kwartier
> Naar keizers wijs,
>
> Noodden de schilders hem in 't huis van 't Sint-Lucas gild,
> Gehaald met toortsentocht,
> Zij schonken voor ieders dorst mild
> Zoetschuimend vocht.

En van Luther heet het, met een nadrukkelijke en wezenlijke rijmen-welsprekendheid:

> 't Was Luther, die kunst haat, hij leeft in een gekalkte cel:
> Vier wanden, vloer en dak,
> Die Holland maakte tot een hel,
> Landsvrede brak.

Men zou, deze verskunst beziende, De Haan een getemd anarchist kunnen noemen. De regelloosheid en de getemdheid zijn er gelijkelijk aanwezige elementen in, en het eene is er de voorwaarde van het andere. De zaak is dat hij behoort tot de zeer licht bewogenen die toch voortdurend bezonnen zijn.

Naar een held als Loïet gaat zijn hart uit, die jeugd en schoonheid eerst beleefde en toen predikte; - die niets wilde weten van lichaamsdooding, en zijn ziel niet wilde laten leven ten koste van de zinnenvreugd. Maar tegelijkertijd sluit hij, in zijn voorstelling, deze Loïet af van alle ongebondenheid. Hij ziet in hem de prediker van een teedere en vlekkelooze vriendschap, en verwijdert uit het verhaal van Eekhoud alles wat deze gewilde en gedroomde opvatting zou kunnen storen.

Zoo ontstaat dit merkwaardige verschijnsel dat, terwijl De Haan in zijn meer onmiddelijke joodsche liederen een toch altijd min of meer algemeene gedachtenkring binnenvoert, hij in deze buiten zich gestelde na-vertelling van oude verhalen veel meer zijn eigen binnenste opensluit.

Geen wonder toch: aan onze idealen zijn wij inniger te kennen dan door onze ideeën.

Ook Loïet is de verkondiging van een idee, maar tegelijk is hij zelf het ideaal, waarmee de dichter een hem eigen vertrouwelijke omgang heeft. In een laatste aanhaling zal ik ze beide, hun saamtreffen en hun onderscheid, doen uitkomen. De idee die klaar en vast, bij monde van het ideaal wordt uitgesproken, het ideaal zelf dat de liefde van de dichter tot zich lokt en dwingt tot partijkiezen. Het is de beschrijving van Loïets komst tot Luther en Melanchton.

> Hij kwam tot Luther en Melanchon, en sprak van zijn leer
> Met stem en oogen blij:
> ‘Ziel en zin beiden God ter eer
> En beiden vrij.’

Hij vroeg: ‘Meester, is 't voor God geen tartende ondank baarheid,
Dat wat tot aardsche baat
Zijn gunst den zinnen heeft bereid
De ziel versmaadt?

Waarom is Zonde dan de min, die maatloos koost en kust,
Waarom is boete deugd?
Waarom schaamt zich voor 's harten lust
De blijde jeugd?

Waarom, waarom zijn met bitteren strijd altijd gescheiden
Der mannen ziel en zin?
Gelijk van God min ik hen beiden
Met eendre min.’

Maar Luther haatte hem - lieve dwaas, dat gij anders dacht -
Hij leert dat aardsche lust
Hemelsche rooft, hij vloekt om pracht,
Die koost en kust.

Hij schreide: ‘Tart mij niet, als Satan mij tartte, gij bengel,
Met uw onheiligheid,
Die lief en lokkende als een Engel
De Duivel zijt.’

Hij joeg hem hoonend voort, schreef naar Antwerpen een libel
‘Loïet is een valsche adder
Tusschen rozen, vrees zijn lief spel
Als een zwart zwadder.’

ALBERT VERWEY.

Varia

I
Onnoodige tweeslachtigheid

Het is een merkwaardig - en veelzeggend - feit, dat er in ons neutrale land zoo veel en zoo goed tegen Duitschland, en zoo weinig er voor geschreven wordt. Een der beste artikelen is zeker wel dat van Jacob Israël de Haan in het laatste nummer van dit tijdschrift. Wanneer ik hier even op terugkom is dit niet zoozeer om iets nieuws te beweren, als wel om eenigszins nader te preciseeren - bij den heer De Haan kan men het wel tusschen de regels door lezen, maar hij zegt het m.i. niet nadrukkelijk genoeg - wat mij in de houding der Duitschers in dezen oorlog veel meer heeft tegengestaan dan hun vandalisme n.l. de tweeslachtigheid, waarmee zij dit vandalisme bekennen en toch weer niet bekennen, aanvaarden en toch weer niet aanvaarden.

Er bestaat een, tegenwoordig vooral in Engeland veel gelezen, boek over den oorlog van een generaal Von Bernhardi, waarin hoofdzakelijk deze theorie schijnt te worden verwerkt: Wie de macht heeft, heeft ook het recht. Deze theorie is, ik zeg het uitdrukkelijk, niet de mijne, maar toch kan ik niet instemmen met bleeke idealistjes en zwakke pacifistjes aan wie zulke woorden wel huilstuipjes zullen hebben bezorgd. Van een zeker standpunt lijkt mij er weinig tegen te zeggen. De moeilijkheid in dezen schuilt natuurlijk in de eigenaardige positie van het volkenrecht. Zoolang dit recht immers, gelijk tot dusver, onafdwingbaar is, kan men juridisch toch moeilijk het schenden ervan kwalijk nemen. Toen dan ook in de eerste

dagen van den oorlog Duitschland de neutraliteit van België schond, heb ik mij daarover eigenlijk niet geërgerd, vooral niet, toen onmiddelijk daarna de ruiterlijke verklaring van den Duitschen rijkskanselier kwam: Wij schenden de neutraliteit van een land, die wij zelf gewaarborgd hebben; 't spijt ons wel, maar nood breekt wet. Dat is mannentaal, en dit toe te geven deed niets af aan ons medelijden met het land, dat van deze noodzakelijkheid de dupe werd.

Maar sindsdien hebben de Duitschers, en, laat dit erkend wezen, met het grootste succes, hun best gedaan om den eenigen goeden indruk, dien zij gedurende den oorlog gemaakt hadden, volledigliijk uit te wisschen en meer dan dat. Wat toch is pijnlijker dan het schouwspel van iemand, die voortdurend daden bedrijft, waarvan hij de consequenties niet durft te dragen? Weldra heette het niet meer: Wij hebben België's neutraliteit geschonden, omdat ons zelfbehoud dit meebracht; neen: omdat de Belgen zich in 't geheim met Frankrijk en Engeland hadden verbonden. Toen Leuven geteisterd was motiveerde men dit niet, door te zeggen: Wij overwinnaars kennen voortaan niets dan het recht van den sterkste, alles wat ons weerstaat maken wij met den grond gelijk; maar evenals een dreinend kind, dat straf heeft gekregen omdat het een vriend geslagen heeft en nu maar aldoor roept: ‘hij is begonnen’, zoo riepen de Duitschers: Die Zivilisten haben geschossen. En dubbel ellendig wordt deze houding als men bedenkt, wáarom die burgers schoten: om de verwoesting van hun eigendommen, de verkrachting van hun vrouwen en dochters en hun eigen wegvoering als gijzelaars.

Bij het platschieten van de kathedraal van Rheims, même jeu. Ook toen werd de eenige ware reden niet erkend, maar men zeide: De Franschen hebben observatieposten op den toren, de Franschen stellen hun artillerie vlak voor de kathedraal op, zoodat we, hoezeer 't ons spijt, er wel op moesten schieten.

De meest komische - sit venia verbo - rechtvaardiging las ik in een Duitsch maandelijksch blaadje, waarin de voornaamste krijgsverrichtingen van de afgeloopen maand worden vermeld: Och, die Franschen en Belgen hoeven er heusch niet

zoo'n drukte over te maken, dat wij hun prachtige gebouwen vernielen, want zìjzelf hebben die gebouwen niet altijd even goed verzorgd en even artistiek gerestaureerd.

Onder den indruk van dergelijke uitlatingen van harte instemmend met wat de heer J.I. de Haan in het vorige nummer van 'De Beweging' geschreven heeft, was het mij een verademing in datzelfde nummer een werkelijk nobel en hooggestemd artikel van den dichter Karl Wolfskehl te lezen, waarvoor men, ook al is men het niet met hem eens, toch niets dan eerbied kan gevoelen. Het is een verluchting te bemerken dat er in Duitschland altijd nog enkelen niet gansch en al door den oorlog verdwaasd zijn.

Hopen we dat zijn voorbeeld navolging vindt.

J.C. BLOEM.

II
Een protest in 1870

Protesten tegen den oorlog waren hier te lande in 1870 zeldzamer dan nu. Het volgende ging uit van de Nederlandsche Afdeeling der Internationale:

'In de eerste plaats aan u, Fransche broeders! Wij wenschen u geluk met de duidelijke verklaring, door u in uw protest tegen den oorlog afgelegd: dat gij vreemd zijt aan de misdadige woelingen eener partij, die op schandelijke wijze de hartstochten opwekkende, de menigte poogt aan te zetten tot menschenslachting, tot broedermoord. Wat gaan ons willekeurig gestelde grenzen aan? Geen bergketen, rivier noch oceaan mag de leden der groote werkersfamilie van elkander scheiden. Wij zijn door een gemeenschappelijk belang saamverbonden; het is: de vruchten van onzen arbeid in vrede te kunnen genieten. O, mocht die geest, die de aarde als opnieuw bezielt, ook doordringen tot in de gelederen der thans gewapende Fransche en Duitsche werklieden, dan zou het bevel tot den aanval met minachtend zwijgen door de cavalerie worden beantwoord; het zündnaaldgeweer en de chassepôts in rust blijven, of wel het

moordend lood doelloos het luchtruim doorklieven; terwijl het grof geschut, als vernageld, zijne donderende stem niet zou doen hooren. De Rijnstroom weerkaatste alsdan de vreugdevuren, die op zijne beide oevers werden ontstoken; terwijl de aandrijvers, de groote menschenslachters, beschaamd en verschrikt, hun heil in de vlucht zouden zoeken, en de troepen huiswaarts keeren, met het hartverheffende bewustzijn: eene zege behaald te hebben, waarbij alle vroegere bloedige overwinningen in 't niet zinken. Ja, broeders, werklieden van alle landen, wij zijn overtuigd dat die tijd des vredes komen zal. Volgehouden! Slechts als één man ons vereenigd tot het groote doel! Wat men *nu* ziet gebeuren zijn wellicht de laatste stuiptrekkingen van het ondier, dat sinds lang der volkeren geluk en welvaart verstoort: het despotisme. Dat lage zelfzucht misbruik make van de woorden: eer, roem en vaderland, voor ons lost dit bekrompen denkbeeld van nationaliteit zich op in menschenliefde en broederplicht.

Onzen groet en handdruk!'

* * *

III
Blätter für die Kunst. Zehnte Folge

Het December-nummer van de Beweging was ten deele gereed toen de 'Zehnte Folge' van de 'Blätter für die Kunst' verscheen. Aan een mededeeling op de laatste bladzij ontleenen we:

'Die zehnte folge der "Blätter" war bereits im vorsommer zusammengestellt. Es lag kein grund vor das erscheinen hinauszuschieben da unsere haltung vor und in den ereignissen des jahres sich gleicht.'

In de Inleiding lezen we:

'Unsere Blätter die eine warte für die dichtkunst waren und sein wollen, haben heute erst recht die aufgabe zu zeigen was als mindestes geleistet werden muss.'

Deze zinsneden tezamen maken de verklaring uit die we verwachtten en die we op prijs stellen.

Niet in de omstandigheden die de stof van de Poëzie vormen of haar uiting beïnvloeden, maar in de Poëzie zelf en haar woordwording ligt voor de duitsche zoowel als de nederlandsche dichters het zwaartepunt. Niet door deel te nemen aan de stoffelijke strijd van de volken, maar door hun eigen geestelijke strijd voort te zetten, vervullen ze hun ware opgaaf.

A.V.